

Eesti ajakirjanduse biograafiline leksikon 1689–1940

Tööversioon seisuga 1. detsember 2015
Elulood A – Lekstein

Koostajad ja toimetajad: Roosmarii Kurvits, Anu Pallas
roosmarii.kurvits@ut.ee, anu.pallas@ut.ee

NB! Käesolev leksikon on tööversioon, milles osa elulugude täpsustamine ja kontrollimine on pooleli. Seetõttu võib selles olla vigu ja puuduvaid osi. Enne andmete kasutamist palun võtta ühendust autoritega.

Leksikon sisaldab nende isikute elulugusid, kes tegutsesid Eesti, väliseesti, baltisaksa ja eestivene ajakirjanduses enne 1940. aastat. Leksikoni koostamises järgime samu põhimõtteid nagu teoses „Brendekenist Peegli. Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689–1940“ (Tartu 2014: Tartu Ülikooli Kirjastus).

Eesti ajakirjanduse biograafilise leksikoni koostamist finantseeritakse riiklikust programmist „Eesti keel ja kultuurimälu II (2014–2018)“.

Elulooartikkel koosneb järgnevatest osadest:

- Nimi, nimemuutused
- Isa tegevusala (isiku sünni ajal või lapsepõlves)
- Sünniaeg ja -koht
- Surmaaeg ja -koht
- Hariduskäik:
  - koolide nimed ja õppimise aeg, kõrgkoolide puhul ka õpitud eriala;
  - akadeemiline kraad, selle saamise aeg ja õppeasutus
- Elukäik:
  - osavõtt sõdadest – aastad ja mis riigi armees
  - töökohad ja ametid, töötamise aastad
  - olulisemad ühiskondlikud ametid, liikmelisus organisatsioonides
  - teosed: raamatud, muusikateosed, filmid jne; käsikirjaliste teoste ja materjalide asukoht (muuseumides, arhiivides jms)
  - allikad, kust võib isiku kohta saada lisainfot, sh raamatud, artiklid jm trükised, käsikirjalised allikad, internetiallikad, dokumentaalfilmid, arhiiviallikad

Lühendite ja allikalühendite nimekirjad on faili lõpus.

Aamisepp, Julius (1.9./20.8.1883 Karilepa küla, Harjumaa – 19.1.1950 Jõgeva), sordiaretaja, põllumajandusteadlane. Talurentniku poeg. Õppis Haapsalu linnakoolis 1902–03, Peterburis sõjaväe elektrotehnika koolis 1903–05 (visati koolist välja revolutsioonilise tegevuse pärast ja arreteriti), Peterburi põllutöödepartemangu linnukasvatuseinstruktorite kursustel 1911–12, täiendas end põllumajanduse alal iseõppijana; põllumajandusdoktor 1947. Pärast vangistusest vabanemist töötas isatalus, tegi kartuli ja juurviljade sordivõrdluskatseid 1906–14. I maailmasõja ajal oli Tln-s kahurväe ametnik 1914–16, osales eesti rahvusväeosade loomisel 1917, Vabadussõja ajal oli ülemjuhataja staabi majandusülem. Töötas Jõgeva sordiaretusjaama

osakonnajuhatajana 1920–50, aretas 43 kartulisorti (kõige tuntum on „Jõgeva kollane“), 20 hernesorti, 14 õunasorti jm. ENSV Teaduste Akadeemia korrespondentliige (1946); Stalini preemia laureaat 1948.

Kuukirja *Väikelloomakasvataja* toimetaja 1919–21, aianduse-mesinduse kuukirja *Aed* (Trt) üks toimetajaid 1923–30. Alates 1910. aastatest avaldas u 300 artiklit taime- ja loomakasvatusest ajalehtedes ja ajakirjades *Põllutööleht* (Trt), *Talu*, *Agronoomia* (Trt), *Uus Talu*, *Põllumees*, *Põllumajandus* ja *Eesti Põllumajandus*.

T: üle 300 teaduskirjutise, sh üle 30 raamatu-brošüüri taime- ja loomakasvatusest.

A: EAT; EBL tk; EEve; ENE; EABL; ETeadBL; EMajBL; EP; ISIK; *Eesti Põllumajandus* 4/1947: 271–272, 9/1948: 523–531; *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 16–17 (Tln 2002); K. Kask. *Puuviljandus Eestis*. 157–160 jm (Trt 2010).

Aarike, Aliis Augusti t (tegelikult *Alice* Ernestine Arike; 1934– Hinnov; 26./13.8.1901 Hammaste küla, Tartumaa – 20.5.1992 Tln), koduperenaine. Talunike tütar. Lõpetas ENKS tütarlaste gümnaasiumi Trt-s 1924, õppis Tln naiskutsekoolis 1925–27, lõpetas pedagoogilised täienduskursused Tln pedagoogiumis 1928. Trt kodumajanduskooli õpetaja 1941–.... Alates 1944 elas Karksis, oli koduperenaine ja tegi aeg-ajalt juhutöid, tegutses Karksi koguduse organistina. Alates 1970. aastatest elas Tln-s tütre juures, töötas Tööjõureservide ujula garderoobihoidjana kuni 1986.

Naiste karskusliidu kuukirja *Eesti Naine* (Trt) majapidamisosa toimetaja 1926–35.

A: H. Piip, M. Mägi. *Meie Eesti Naine*. 38 (Tln 2014); L. Kangru (1987). Ajakiri „Eesti Naine“ aastatel 1924–1940. 35 jm (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.3172.1.130; ERA.1108.19.174; Kadri Ammoni (tütar) andmed (2015).

Aaslava, Eleonore Karli t (ka Elli; –1924 Kutsar; 15./3.6.1897 Trt – 1996), ametnik, ajakirjanik, tõlkija. Tisleri tütar. Õppis ENKS tütarlastegümnaasiumis 1907–17, TÜs ajalugu 1920–24 (ei lõpetanud). Suure-Jaani kihelkonnakooli õpetaja 1917–19, Eesti Karskusliidu abisekretär 1919–22, arhiiviametnik 1922–23. Nõukogude ajal elatas end 1940–41 ja 1944–51 tõlketöödega kirjastuses Pedagoogiline Kirjandus, aga ka käsitööga, koristamisega, lapsehoidmisega jm juhutöödega; seejärel oli Trt rajooni täitevkomitee arveametnik 1952–53, Trt linna kliinilise haigla arhivaar 1953–78.

Päevalehe *Postimees* (Trt) korrektor 1923–25. Naiste karskusliidu kuukirja *Eesti Naine* (Trt) käsitöö-, rõivastus- ja majapidamisosa tegevtoimetaja 1924–37 (seejärel käsitöö- ja majapidamistemaatika kadus ajakirjast). Joonistas lõike- ja mustrilehti, kirjutas kasvatusteemalisi artikleid, tõlkis ilukirjandust saksa ja vene keelest, luges ajakirja korrektuuri.

T: “Moodne kodusisustus: juhiseid ja pilte” (Trt 1932; koost); mõned õpikutõlked vene keelest (1946–48).

A: ISIK; H. Mäelo. *Elutegevuses*. 19–20 jm (Lund 1961); *Eesti Naine* 5/1988: 20, 1/1989: 4–5; *Sirp ja Vasar* 9.9.1988: 8; *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat* 2009: 212–230 (Trt 2010); H. Piip, M. Mägi. *Meie Eesti Naine*. 12, 38, 50–58 jm (Tln 2014); *Tartu Postimees* 23.5.2014: 8; L. Kangru (1987). Ajakiri „Eesti Naine“ aastatel 1924–1940. 18–20, 33–34 jm (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.2100.1.6538; ERAF.136SM.1.2520.

Aavakivi, Richard (gümnaasiumis Espenstein; 5.4./24.3.1873 Luuküla eesti asundus, Peterburi kubermang – 6.5./23.4.1906 Pihkva kubermang), arst, publitsist. Möldri, taluniku poeg, **A. Haava** lallepoeg. 1875 asus elama Pihkva kubermangu. Õppis Trt gümnaasiumis 1885–94, TÜs arstiteadust 1894–99, kuulus radikaalsesse “jaaksonlaste” tudengirühmitusse. Töötas arstina Trt-s 1900–02 ja Narvas 1902–06, vahepeal osales arstina Vene-Jaapani sõjas 1904–05, vabanes haiguse tõttu. Suri tuberkuloosi.

Koguteose *Lõbu ja Teadus* (Trt 1898–99) väljaandja; sotsiaaldemokraatliku suunitlusega ajalehe *Uudised* (Trt) teine vastutav toimetaja 1903–05 (osales toimetuse töös ajalehe esimestel

ilmumiskuudel, siis saadeti arstina Vene–Jaapani sõtta). Avaldas populaarteaduslikke kirjutisi koguteoses *Lõbu ja Teadus* (1898–99) ning ajakirjas *Rahva Lõbu-leht* (Trt, Põltsamaa, Tln 1898–1906), mh tutvustas darvinistlikke ja marksistlikke vaateid. Tegi kaastööd ka päevalehele *Teataja* 1901–02.

T: populaarteaduslikud brošüürid “Meie maakera minevik” (Trt 1900; 1906), “Inimesesoo vanadus” (Trt 1907).

A: Brennsohn; EBL; ENE; EÜS1; E(N)E; AA2; ISIK; *Postimees* 24.5.1906: 2, 26.5.1906: 2, 27.5.1906: 2; *Edasi*. II: 6–11 (Tln 1906); *Üliõpilasleht* 25.10.1926: 194–198; *Põhijooni majandusliku mõtte ajalooost Eestis XIX sajandil*. 295–296 (Tln 1958); A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 27 (Tln 2010 [1961]); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 119–123, 229–230 (Tln 1974); A. Elango (koost). *Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste pedagoogilisi seisukohti*. 28–39 (Tln 1980); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 342 (Tln 1984); K. Hellerma (1981). „Rahva Lõbu-leht“ ilukirjanduslik-populaarteadusliku ajakirjana. 43–44, 48–49 jm (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö, käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Aavik, Johannes (ps J. Randvere; J. Sanglepp; Antineologus; 8.12./26.11.1880 Randvere küla, Saaremaa – 18.3.1973 Stockholm), keeleteadlane, eesti keeleuenduse ideoloog, tõlkija. Popsi, vallakirjutaja poeg. Õppis Kuressaare gümnaasiumis 1894–1902, TÜ ajaloo-keeleteaduskonnas vanu keeli 1902–03, Ukrainas Nežini ajaloo-filoloogia instituudis 1903–05, Helsingi ülikoolis keele- ja kirjandusteadust 1906–10, *cand phil* (ümber atesteeritud *mag phil* 1920). Töötas kooliõpetajana Jaltas 1910–11 (vallandati süüdistatuna sotsiaaldemokraatias), elas aasta isakodus Kuressaares, seejärel oli kooliõpetaja Trt-s 1912–19, 1926–34 ja vahepeal Kuressaares 1919–26. Asutas 1914. a kirjastuse Reform > Istandik, kus kirjastas keeleuenduslikke raamatuid (51 teost aastatel 1914–33). TÜ lektor, eradotsent, dotsent 1926–40, Eesti haridusministeeriumi nõunik ja koolide peainspektor 1934–40; pärast Nõukogude võimu kehtestamist vallandati. Saksa okupatsiooni ajal töötas Tln-s kooliõpetajana, tõlkis ja toimetas õpikuid. Aug 1944 põgenes Rootsi, töötas Uppsala ülikoolis assistendina 1944–45, oli arhiiviametnik Stockholmi ülikooli Ungari instituudis 1945–47. Osales aktiivselt pagulaseesti kultuuri- ja hariduselusel.

Gümnaasiumis õppides osales kirjandusringis, mis andis välja käsikirjalist ajakirja *Nooreestlane* (Kuressaare 1901–05), A. avaldas seal keelealaseid kirjutisi, luuletusi ja tõlkeid 1901–03. Kõrgkoolides õppides tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt) 1903–06. Osales “Noor-Eesti” liikumises, oli aktiivne kaastöötaja nende albumites 1905–15 ning ajakirjade *Noor-Eesti* (Trt 1910–11) ja *Vaba Sõna* (Trt 1914–16), avaldades keelealased kirjutisi, ilukirjandustõlkeid, kirjandus- ja keelearvustusi. Oli *Postimehe* toimetuse liige 1912–14 ja kuulisa *Vaatleja** (1913) vastutav toimetaja, avaldas teatri-, kirjandus- ja keelearvustusi. Ajakirja *Eesti Kirjandus* (Trt) toimetuse liige 1913–28. Alates 1912 tegeles eesti keele süstemaatilise uuendamisega. Esimesed selleteemalised artiklid avaldas *Eesti Kirjanduses* 1912. Asutas, andis välja ja toimetas keeleuenduslikke ajakirju *Keeleline Kuukiri* (Trt 1914–16, ilmus 6 nr) ja *Keeleuendus* (Kuressaare 1925–26, ilmus 7 nr); propageeris keeleuendusi ka raamatusarjas „Keelelise Uuenduse Kirjastik“ (Trt 1914–26). Avaldas aastakümnete jooksul ajakirjanduses keeleuendust ja õigekeelsust propageerivaid lühiartiklisarju, neid ilmus *Postimehes* („Väiksed keelelised märkused“ 1912–13, 1921 ja „Keelelisi märkusi“ 1928–33), ajalehes *Päevaleht* („Õigekeelsuse küsimused“ 1919–20, „Keelelised tõved“ 1928), ajakirjades *Vikerkaar* („Keelelised märkused“ 1924–25), *Agu* („Keelelised vastuoksused“ 1924), *Olion* („Uusi sõnu“ 1931–32), *Õpilasleht* („Õigekeelsus ja keeleuendus“ 1932–33). Oli kultuurikuukirja *Olion* (Trt, Tln) keeletoimetaja 1931–36, Trt tütarlaste gümnaasiumi ajakirja *TTG* pea- ja vastutava toimetaja abi 1933–34, haridusministeeriumi ajakirja *Eesti Kool* toimetuse liige (1935–40), koolinoorte ajakirja *Tuleviku Rajad* (Trt, Tln) toimetuse liige 1936–40 ja „Keelenurga“ toimetaja 1936. Avaldas keelealaseid kirjutisi, tõlkeid ja arvustusi paljudes väljaannetes, sh päevalehtedes *Postimees* 1903–43, *Päevaleht* 1912–38, ajakirjades *Eesti Kirjandus* 1909–32, *Looming* (Trt) 1925–37, *Olion* 1930–35, *Eesti Keel* (Trt) 1934–35, *Teater* 1934–36, *Tuleviku Rajad* 1936–40, *Varamu* 1939–40 jpt. Koolide peainspektorina avaldas metodoloogilisi artikleid ajakirjas *Eesti Kool* (1935–40). Pärast

sõda paguluses jätkas keelearendustegevust, avaldas keelerubriike Stockholmi ajalehtedes *Välis-Eesti* („Vigane ja õige eesti keel“ / „Halb ja hea eesti keel“ 1945–53, „Uusi sõnu“ 1946–53), *Eesti Päevaleht* („Keele alalt“ 1963–69). Oli nädalalehe *Välis-Eesti* toimetuse liige 1945–48, kultuuriajakirja *Mana* (Visby, Toronto) keeleline nõuandja 1957–73, toimetuse liige 1960, toimetuskolleegiumi liige 1965–73; raamatusarja „Elav Teadus“ toimetuse liige 1963–70. Tegi kaastööd ka ajalehele *Stockholms-Tidningen. Lehekülg Eestlastele > Stockholm Tidningen Eestlastele > Eesti Päevaleht* 1946–70, ajakirjadele *Kodukolle* (Stockholm) 1946, *Sõna* (Stockholm) 1949, *Mana* 1957–67 jpt. Kokku avaldas üle tuhande keeleuuendusala kirjutise.

T: arvukalt keeleuuendust propageerivaid raamatuid ja brošüüre, tutvustas ja rakendas oma uuendusi ka tõlketeostes, nt sari „Hirmu ja õuduse jutud“ (25 teost, 1914–28); essee-novell „Ruth“ („Noor-Eesti“ III album 1909, LR 34–35/1980, Tln 2000); publitsistikavalimik „Rahvustunde nõrkusest Eestis“ (LR 50/1988); kirjavahetus **E. Hubeliga** ajakirjas *Keel ja Kirjandus* (1981), kirjavahetus **F. Tuqlasega** „Kultuurilugu kirjapeeglis“ (Tln 1990); päevikud „Ideepe“ aastatest 1942–43 (Tln 2011) ja „Päevaraamat. 1916–1929“ (Trt 2014).

A: PmA; EAT; EBL; EBL tk; EE; EEve; ENE; E(N)E; EE14; EKKE; EKirP; VEKL; AA2; EKBL; EKrL; EKL; ETeadBL; SK; EMI; Erni; ISIK; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 66–68 (Trt 1926); R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 107–108 (Trt 1935); *Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäevaks*. 9–31 (Lund 1951); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 153 (Stockholm 1959); *Vaba Eestlane* 14.12.1960: 4, 17.12.1960: 6, 21.12.1960: 4; *Mana* 1/1961: 48–52; *Keel ja Kirjandus* 7/1963: 419; *Vaba Eesti Sõna* 9.12.1965: 6; *Looming* 12/1967: 1869, 2/2014: 259–270; EKA III: 60–61, 304–305, 310–313, 496–497 jm (Tln 1969); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 224, 235 jm (Tln 1970); *Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule*. 11–70 (Tln 1971); *Keel ja Kirjandus* 6–7/1972: 331–345, 390–402, 4/1974: 242–244; *Vaba Eesti Sõna* 5.4.1973: 2; *Välis-Eesti* 26.4.1973: 5; K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 102–103 jm (Stockholm 1974); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 262–263 (Tln 1974); *Emakeele Seltsi aastaraamat*. 24: 51–61 (Tln 1980); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. II: 378 (Tln 1980); *XI Eesti raamatuteaduse konverents*. 7–9 (Trt 1983); *Saare rahvas vabas maailmas 1944–1984*. 36–39 (Toronto 1984); *Välismaise eesti kirjanduse konverents*. 1: 49–62 (Tln 1989); *Raamatuloolist*. 163–202 (Tln 1990); *Saaremaa kalender 1991*. 103–105, 111–113 (Kuressaare 1990); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1991–1992*. 58–65 (Kuressaare 1993); T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 261–265 jm (Tln 1997); *Johannes Aavik ja keeleuuendus. Bibliograafia 1901–1996*. (Tln 2000); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 269–270 jm (Tln 2001); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 18–19 (Tln 2002); *200 aastat eesti keele ülikooliõpet*. 139–152 (Trt 2003); L. Viitol. *Eduard Vilde*. 105–108 (Tln 2012); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 350 (Tln 2014); *Akadeemia* 4/2013: 668–687, 5/2013: 868–890, 3/2014: 504–524; *Eesti Ekspress* 9.7.2014: 58; J. Mištšenko (2012). Johannes Aavik keelekorraldajana Rootsis (1944–1973). Keeleuuenduse õppevõimalusi koolitunnis. 18–60 (TLÜ eesti keele ja kultuuri instituudi magistratöö).

Aavik, Juhan (29./17.1.1884 Holstre vald, Viljandimaa – 26.11.1982 Stockholm), helilooja, dirigent, muusikapedagoog. Kooliõpetaja poeg. Õppis Viljandi linnakoolis 1897–1901, Peterburi konservatooriumis 1901–11, lõpetas trompetieriala 1907 ja kompositsioonieriala 1911. Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast (kapellmeister). Oli pikka aega Eesti muusikaelu üks juhtivaid tegelasi, Vanemuise teatri sümfooniaorkestri dirigent ja muusikajuht 1911–23, samuti muusikaõpetaja mitmes koolis, Trt kõrgema muusikakooli direktor 1919–25. Seejärel asus elama Tln-sse, oli Estonia teatri muusikajuht ja dirigent 1925–33, Tln konservatooriumi õppejõud alates 1925 (sh professor 1928–44), direktor 1933–40 ja 1941–44. Sept 1944 põgenes Rootsi, tegutses muusika alal Bergsbrunnas, alates 1949 Stockholmis. Eesti laulupidude üks üldjuhte 1928, 1933, 1938; Rootsis ja Kanadas toimunud pagulaseesti laulupidude üldjuht 1950.–60. aastatel.

Alates 1911 kirjutas muusikast päevalehes *Postimees* (Trt), oli *Postimehe* ja *Päevalehe* muusikaarvustaja, kuukirja *Muusikaleht* (1924–40) toimetuse liige, sh esimene tegevtoimetaja

1924–25, vastutav toimetaja 1924, 1927–28 ja peatoimetaja 1932–35. Paguluses kirjutas muusika-ajaloost ajakirjades *Kodukolle* (Toronto), *Meie Tee* (New York), *Tulimuld* (Lund) jm.

T: koori- ja lastelaulud, orelimuusika, kaks sümfooniat jm; laulikud (koost); artiklikogumik „Muusikalised kirjad“ (Trt 1920); mälestusteraamat „Muusika radadelt“ (Toronto 1959); uurimus „Eesti muusika ajalugu“ I–IV (Stockholm 1965, 1969).

A: EBL; TÕS; EAT; EE; ERAKT; EBL tk; EEve; EHM; ENE; E(N)E; EMBL1; EE14; ETeadBL; ETeatrBL; EMBL2; Lään; ISIK; KrS; *Postimees* 19.3.1934: 4; *Muusikaleht* 2/1934: 30–35; *Kodukolle* 1/1954: 2; *Mana* 1/1964: 60–62; *Meie Tee* 1–2/1964: 15–17, 1–2/1969: 19–21; *Kodumaa* 30.1.1974: 6–7; *Teataja* 27.1.1979: 6; *Tulimuld* 1/1979: 37–42; „Estonia” lauluteatri rajajaid. 64–70 (Tln 1981); *Sakala kalender 1991*. 98–104 (Tln 1991); *Sakala kalender 1995*. 95–97 (Viljandi 1994); A. Hirvesoo. *Kõik ilmalaanen laiali*. 50, 74–78 jm (Tln 1996); A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 19–26 (Trt 2004); *Eesti kirjandus paguluses*. 277–278, 767 (Tln 2008); E. Nobel (1990). Muusikaalane ajakirjandus Eesti Vabariigis (1922–1940). 60–64 jm (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Abel, Gustav Jaani p (16./4.1.1893 Aleksandri vald, Võrumaa – 1954), agronoom. Talunike poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1914–16, TÜs arstiteadust 1916–17 ja 1920 ning agronoomiat 1920–26 (ei lõpetanud kumbagi eriala). Vabadussõjas oli Tln 1. sõjaväehaigla velskri kt 1919–20. Kooliõpetaja Rāpinas 1924–25, hiljem Harju maa-agronoom, Maatööliste ja Väikemaapidajate Koja nõunik 1936–.... Alates 1938 elas Raasikul. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Harju maavanem 7.1940–41.

Põllumajandusajakirja *Uus Talu* alaline kaastöötaja (1925–40). Kuukirja *Maatööliste ja Väikemaapidajate Koja Teataja* vastutav toimetaja (1937–40). Ajakiri oli eelkõige kutseajakiri, tutvustas koja tegevust, kirjutas maatööliste ja väiketalunike elust, põllumajandusest, sotsiaalküsimustest, haridustööst, selgitas seadusi, andis nõu praktilistes küsimustes, tutvustas välisriikide kogemusi jms.

A: AA2; AA3; EAA.2100.1.12; ERA.1.7.726; ERA.4870.1.273.

Abroi, Richard Gustavi p (3.12./20.11.1891 Võtikvere küla, Tartumaa – mitte enne 1946), ametnik, väikeärimees. Talunike poeg. Lõpetas Tln-s algkooli 1906. Töötas kantseleiametnikuna Tln linna.... 1908–17, tegi juhutöid 1917–23 ja 1937–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal ja Saksa okupatsiooni ajal töötas raamatupidajana Tln-s 1940–42, seejärel juhutöödel. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 29.4.1945, kahtlustatuna nõukogudevastases organisatsioonis osalemises (§§58-1a ja 58-11), vabastati süüdistust esitamata 28.2.1946. Andmed edasise saatuse kohta puuduvad.

Ajakirja *Maailm* väljaandja (1925, ilmus 1 nr). Ajakirja *Naisterahva Elu* reklaamiagent 1923–25, väljaandja ja vastutav toimetaja 1925–37. Ajakiri avaldas populaarteaduslikke artikleid, ilukirjandust, moerubriiki, toiduretsepte. Ilmumisse tuli 1936 paus ja järgmisel aastal keeldus politseivalitsus väljaandmisluba uuendamast, ajakiri jäi seisma.

A: OkM; *Hommikleht* 15.2.1934: 3; *Vaba Maa* 1.4.1935: 8, 6.11.1935: 10; ERA.1.7.795; ERA.1356.2.13078; ERAF.130SM.1.2615-1; TLA.1358.2.21 leht 446.

Adams, Valmar (tegelik eesnimi Vladimir Karl Moritz Aleksander, 1924–33 Vilmar; ps 1918–22 Vladimir Aleksandrovski; Inno Vask; 30./18.1.1899 Peterburi – 15.3.1993 Trt), kirjanik, kirjandusteadlane. Tisleritöökoja omaniku poeg, elas Trt-s alates 1909. Lõpetas Trt eratühisgümnaasiumi 1919, õppis TÜ filosoofiateaduskonnas 1921–29, *mag phil* (ümber atesteeritud filoloogiakandidaadiks 1949); täiendas end Praha, Berliini, Müncheni ja Viini ülikoolides 1929–31. Töötas kooliõpetajana Petseris ja Tõrvas 1920–21; oli TÜ/TRÜ õppejõud 1932–74: algul õppeülesannete täitja (1932–40), seejärel vanemõpetaja (1940–41, 1944–47) ja dotsent slaavi ja balti filoloogia / vene kirjanduse kateedris (1947–74); vahepeal oli vangistatud Saksa võimude poolt (1941–43) ja Nõukogude võimude poolt (1950–55). Alustas luuletamist saksa ja vene keeles (trükkis debüteeris 1915), alates 1924 kirjutas eesti keeles.

Toimetas Eesti Tööraha Kommuuni ajalehte *Молот* (Trt) 12.1918–1.1919, töötas kakskeelse ajalehe *Petserlane*=*Печерянин* toimetuses (1920, ilmus 39 nr). Ülikoolis õppides oli ajakirja *Üliõpilasleht* (Trt) vastutav toimetaja 1926–28; hiljem ajakirja *Tänapäev* (Trt) tegevtoimetaja 1936 (toimetas 1 nr). Avaldas luulet, tõlkeid, kirjanduskriitikat ja publitsistikat ajalehtedes *Postimees* (Trt) ja *Sakala* (Viljandi) ning ajakirjades *Tarapita* (1922), *Looming* (Trt), *Akadeemia*, *Tänapäev*. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Tartu Kommunist* toimetuse liige 1940–41.

T: kuus luulekogu, essekogud “Sinu sekundid (Tln 1971) ja “Oomega” (Tln 1985), kirjandusteaduslik kogumik “Vene kirjandus, mu arm” (Tln 1977), esseeromaan “Esta astub ellu” (Tln 1986).

A: EAT; EBL tk; ENE; EKBL; TRÜ BB; E(N)E; AA3; EKrL; EE14; EKL; VEKL; ETeadBL; Erni; ISIK; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 180–183 (Trt 1935); *Tulimuld* 1/1969: 17–25; *Keel ja Kirjandus* 1/1974: 41–42, 1/1979: 5–10; B. Kangro. *Arbujad*. 115 (Lund 1981); *Paдыга* 1/1989: 59–6; *Looming* 4/1993: 574; *Балтийский архив*. VII: 8–26 (Vilnius ....); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 180 (Trt 2001 [1997]).

Adams-Aleksandrovski, Vladimir → Adams, Valmar

Adari, Aadu Aleksandri p (–1936 Aleksander Adorf; ps Pollux; 25.8.1904 Tln – 9.9.1956 Tln), spordiajakirjanik, sporditegelane. Töölise poeg. Õppis Tln II reaalkoolis 1915–24, Tln marksismi-leninismi õhtuülikoolis 1945–?. Johanson paberivabriku tööline 1922–24, Eesti Eksporttapamajade käskjalg, laohoidja-ekspediitori abiline 1925–29, Lihaekspordi tapamajade laohoidja-ekspediitor 1929–32. Mitme spordiseltsi liige. Aug 1941 mobiliseeriti Nõukogude armeesse, aga evakueerumisel sai nende laev pommitabamuse ja A. toodi tagasi Tln-sse. Saksa okupatsiooni ajal töötas majavalitsejana 1942–43. Nõukogude ajal tegi tõlke- ja toimetamistöid kirjastustele Pedagoogiline Kirjandus ja Eesti Riiklik Kirjastus 1945–56.

Gümnaasiumis õppides andis välja ja toimetas õpilasajakirja *Kilulinn* (1920–21). Avaldas spordisõnumeid Tln ajalehtedes 1924–25. Oli ajalehe > kuukirja *Eesti Spordileht* kaastöötaja 1924–32, tegevtoimetaja 1932–33, vastutav toimetaja 1934–40; ajalehe *Uudisleht* sporditoimetaja (reatasuline) 1937–39. Kuulus ajalehe *Telegramm* toimetusse (1932–39, ilmus 9[?] nr); leht ilmus Eesti jalgpallikoondise mängude järel, paariküljelised lehenumbrid mänguülevaatega jõudsid Tln-s müügile 10–15 minutit pärast matši lõppu. Tegi kaastööd ajalehele *Olümpialeht* (1935–36, ilmus 21 nr). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ajakirja *Kehakultuur* vastutava toimetaja asetäitja ja tegevtoimetaja 1940–41. Saksa okupatsiooni ajal päevalehe *Eesti Sõna* sporditoimetaja 1942–44. Pärast sõda *Kehakultuuri* vastutava toimetaja asetäitja ja tegevtoimetaja 1944–46, päevalehe *Õhtuleht* kehakultuuriosakonna juhataja 1944–45, noorteajakirja *Pioneer* toimetuskolleegiumi liige 1945–46. Tln Spordipressi Klubi liige 1932–40.

T: raamatud „Poks. Jiu-jitsu” (Trt, Tln 1939; kaasautor), „Kergejõustik” I (Trt, Tln 1940), „Eesti kehakultuuri aastaraamat” (Tln 1939; toim), „Kehakultuurlase käsiraamat 1948” (Tln 1948; koost, toim).

A: SBL; ESBL; Eesti Spordimuseum; ISIK; *Spordi Magasin*. 53 (Tln 1935); *Eesti Spordileht* 5/1940: 198–201; *Kui kõik alles tärkas*. 116 (Tln 1974); *Postimees* 2.2.1998: 20; V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 83–87, 119–124, 139 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERAF.1.6.4757.

Ader, Karl (ps Kaarup; 20.3.1903 Koosa küla, Tartumaa – 18.6.1993 Tln), teatritegelane. Talunike poeg. Õppis Trt kommertskoolis 1916–22, Lulu Kitzberg-Pappeli teatrikursustel 1921–24, Trt õpetajate seminaris 1922–25, TÜs usuteadust 1926–35 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Töötas Trt-s kooliõpetajana 1925–40, lisaks oli Draamastuudio kõnetehnika ja näitlejameisterlikkuse õppejõud Trt-s 1934–37. Kirjastuse “Pedagoogiline Kirjandus” peatoimetaja 1940–41; näitejuht “Vanemuises” 1942–44 ja “Ugalas” 1944–63; Viljandi

kultuurikooli lavakõne õpetaja 1963–68, Tln konservatooriumi lavakõne õppejõud 1969–86. ENSV teeneline kunstitegelane 1957.

Oli Riigi Ringhäälingu Trt stuudio diktor. Töötas päevalehes *Postimees* (Trt) alates 1937, oli ajakirja *Lasteleht* vastutav ja tegevtoimetaja 1937–40. Suutis ajakirjale kaastööd saada tollastelt parimatelt lastekirjanikult ja nii saavutas ajakiri tema juhtimisel taas varasema populaarsuse. Avaldas perioodikas lühipalu. Luges lastele unejutte Eesti Raadio saates „Head und, mudilased“. **T:** õpikud „Emakeele lugemik“ II klassile (Tln 1940, 1941), „Õpi arvutama“ (Tln 1942); lasteraamatud „Habemega sipelgas“ (Tln 1945, koost, kaasautor), „Linnud-laulikud“ (Tln 1949, kaasautor), mälestusteraamatud „Kui mina olin veel väikene mees...“ (Tln 1986), „Kui mina sirgusin suuremaks“ (Tln 1989); mitmed heliplaadid deklamatsioonidega.

A: ENE; E(N)E; AA3; EKrL; Jaaksoo; EKoBL; EE14; EKL; ETeatriBL; W. Mettus. *Ainus paradiis*. 149 (Lund 1967); W. Mettus. *Mask ja nägu*. 102-103 jm (Lund 1969); *Tulimuld* 3/1969: 184; *Looming* 4/1973: 701; *Keel ja Kirjandus* 3/1983: 168; *Nõukogude Õpetaja* 1.1.1988: 1–2; *Eesti pedagoogika ja kool*. XLVII: 105–113 (Tln 1995); *Kaarup, nimi Eesti kultuuris*. (Tln 2003); *Pärnu Postimees* 25.1.2007: 8.

Adorf, Aleksander → Adari, Aadu

Adson, Karl Art(h)ur (ps Eestivend; ArA; Peeter Bollmann; Nikodemus; Ad libitum jpm; 3.2./22.1.1889 Trt – 5.1.1977 Stockholm), kirjanik, ajakirjanik. Teenijatüdruku poeg. Õppis Võru linnakoolis 1901–07, Pihkva maamõõdukoolis 1907–10, TÜ filosoofiateaduskonnas 1925–26 (ei lõpetanud). Töötas maamõõtjana Pihkva kubermangus 1910–12 ja Tln-s 1915–17, oli Tln planeerimiskomitee sekretär 1913–15 ja toitluskomitee sekretär 1917–18. Osales kirjandusrühmitustes Siuru ja Tarapita. Töötas dramaturgina Tln draamateatris 1920–21 ja Vanemuises 1924–25, tegutses vabakirjanikuna 1925–34, seejärel oli siseministeeriumi (propagandatalituse) filmiinspektor 1935–40. Sept 1944 põgenes Rootsi, alates 1945 elas Stockholmis, töötas arhiiviasistendina Drottningholmi teatrimuuseumis ja kuninglikus raamatukogus.

Päevalehe *Tallinna Teataja* teatrikriitik 1917 (teistel andmetel 1919–20). Töötas *Päevalehes* 1920–24 ning 1934–35, kirjutas teatriarvustusi, toimetas joonealust ja kultuurilisasid „Kirjandus – kunst – teadus“ (1921–22), „Päevalehe lisa“ (1922–24) ja aastatel 1934–35 „Kunst ja Kirjandus“, oli lasteajakirja *Laste Rõõm* vastutav ja tegevtoimetaja 1934–35. Esines kultuuriajakirjades *Ilo*, *Murrang*, *Tarapita*, *Odamees*, *Looming* (Trt), *Eesti Kirjandus* (Trt), *Eesti Noorus*, *Teater*, *Varamu*, samuti ajakirjanike aastaalbumis „Õitsituled“. Avaldas teatri- ja kirjanduskriitikat ning ülevaateid ka päevalehtedes *Sotsiaaldemokraat*, *Rahvaleht*, *Postimees* (Trt), *Vaba Maa* (oli selle lehe püsiv teatri- ja kirjandusarvustaja 1925–34). Saksa okupatsiooni ajal oli toimetaja päevalehes *Eesti Sõna*, seejärel ajalehes *Maa Sõna*. Rootsis elades avaldas eeskätt 1940.–50. aastatel arvustusi ja artikleid ajalehtedes *Eesti Teataja* (Stockholm), *Välis-Eesti* (Stockholm), ajakirjades *Kodukolle* (Toronto), *Tulimuld* (Lund), *Mana* (Visby, Toronto). Oli ajalehe *Eesti Post* (Stockholm) toimetuse liige 1959–61, ajalehe *Meie Post* (Stockholm) toimetuse liige 1962–63. EAL liige 1922–26 ja 1930–36, toetajaliige 1937–40.

T: kaheksa võrumurdelist luulekogu, koondkogu „Varjuliste puie all“ (Tln, Võru 2014); kümme näidendit; teatriarvustuste valimik „Vilet ja loorbereid“ (Tln 1938); teatriajaloolised ülevaated „Das estnische Theater“ (Trt 1933), „Teatri raamat“ (Stockholm 1958); seitse köidet mälestustusi: „Neli veskit“ (Vadstena 1946, Tln 2010), „Väikelinna moosekant“ (Vadstena 1946, Tln 2010), „Ise idas – silmad läänes“ (Vadstena 1948, Tln 2010), „Siuru-raamat“ (Vadstena 1949), „Reisiraamat“ (Göteborg 1950), „Lahkumine“ (Toronto 1951, Tln 1994), „Kadunud maailm“ (Toronto 1954); kirjavahetus **F. Tuglasega** „Paaži ja Felixi kirjavahetus 1917–1944“ (Tln 2011).

A: EBL; EAT; EBL tk; EEve; ENE; E(N)E; EE14; EKirP; EKBL; EKKE; AA3; EKrL; VEKL; EKL; ETeatrBL; Erni; KrS; Võro kiränduse kodoleht; *Eesti Kirjandus* 2/1939: 63–65; *Eesti Teataja* 20.10.1951: 4; J. Remmelgas. *Tuline värav*. 36, 38 (Tln 2004 [1955]); *Eesti riik ja*

rahvas II maailmasõjas. VIII: 152 (Stockholm 1959); *Tulimuld* 1/1969: 8–9, 3/1969: 182; *Eesti Päevaleht* 30.1.1969: 1–2; E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 152 (Tln 1970); *Meie Tee* 1-2/1977: 32; *Meie Post* 1/1977: 3; *Mana* 44/1977: 32–38; EKA IV.1: 261–271 (Tln 1981); *Teater. Muusika. Kino* 8/1988: 14–24; A. Roolaht. *Nii see oli...* 215–219 jm (Tln 1990); *Kleio* 1/1997: 15–18; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 269–270 jm (Trt 2001 [1997]); *Kaika suvõulikuulõ kogomik* IX–XI: 238–251 (Võru 2003); A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 74–76 (Trt 2004); *Akadeemia* 4/2004: 913, 7/2004: 1640; *Eesti kirjandus paguluses*. 263–264, 415–416, 658, 733–734, 767 (Tln 2008); *Sirp* 12.2.2010: 18, 8.8.2014: 18–19; L. Sommer. *Räestu raamat*. 147–169 jm (Tln 2012); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 42–43 jm (Trt 2014); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 318, 368 (Tln 2014); *Õhtuleht* 16.4.2015: 14.

Agori, Vello Georg → Gori

Ahman, Eduard Andruse p (ka Ahmann; 8.4./27.3.1889 Karula, Võrumaa – 29./30.6., teistel andmetel 20.7.1942 Norilsk, Krasnojarski krai), sõjaväelane (kolonel). Talunike poeg. Õppis Võru linnakoolis 1904–07, Pihkva maamõdukoolis 1907–10, alalisväe ohvitseride kursustel 1922–23, Kõrgemas sõjakoolis 1926–27. Maakorralduskomisjoni ametnik Pihkvas 1910–14. Võttis vabatahtlikuna osa I maailmasõjast 1914–17 (sh õppis Pauli sõjakoolis Petrogradis 1914–15) ja Vabadussõjast 1918–20 (Vabadusristi kavalier). Maamõõtja Pihkva kubermangus 1910–14. Eesti sõjaväes 3. üksiku jalaväepataljoni ülem 1932–34, sõjavägede staabi topohüdrograafiaosakonna ülem 1934–38, staabiülema teine abi 1938–39, ratsaväe inspektor 1939–40. Pärast Nõukogude võimu kehtestamist teenis sõjaväes edasi. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma (§§58-1b, 58-2, 58-11; süüks osavõtt Vabadussõjast ja nõukogudevastase sõjaväelise vandenõu organiseerimine), hukati.

Sõjandusajakirja *Sõdur* tegevtoimetaja 1925–32, hiljem pidev kaastõtaja.

A: EVK; ERAKT; Salo; EOS1: 12–13; AuR; OkM; Valgamaa ISIK; *Sõdur* 15.4.1939: 349; I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 74–75 jm (Trt 2014); ERA.495.1.713.

Aint, Adam (Adolf; 7.2./26.1.1843 Tamme vald, Tartumaa – 24./12.12.1898 Salme küla, Krimm [teistel andmetel Estonka küla, Kutaissi kubermang]), ametnik, ajakirjanik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Rannu kihelkonnakoolis ja Trt kreiskoolis, täiendas end iseõppijana. 1870. aastatel töötas Trt sillakohtus kantseleiametnikuna. 1877 asutas Trt-sse oma trükikoja (esimese eestlasena) ja 1878 ka raamatukaupluse. Mais 1880 kuulutas Trt raekohus ta maksejõuetuks, trükikoda jm müüdi võlgade katteks. 1880. aastatel elas Tln-s; viimastel eluaastatel rändas Venemaal, kevadest 1898 elas Abhaasias, kus ka suri.

Asutas ajalehe *Tartu Eesti Seitung* ning oli kaks aastat selle toimetaja ja väljaandja. Leht sai ilmumislõa 4.1878, kuid Saksamaalt lehe jaoks tellitud kiirtrükipress jõudis kohale alles 4.1879 ja esimene lehenumber ilmus 5.8./24.7.1879. A. seadis ajalehe peaeesmärgiks harida lugejat poliitika, põllutöö ja seaduste alal, tegi tihedat koostööd **C. R. Jakobsoni** ja tema nädalalehega *Sakala*. Plaanis ajalehte kaks korda nädalas välja anda, kuid majanduslike raskuste tõttu loobus sellest paari kuu pärast ja jätkas nädalalehena (tiraaž oli 500–700). Avaldas artikli „Tartu maakonna vallavanemate koosolek 9. Vebruaril s. a.” (*Tartu Eesti Seitung* 16.2.1880), kus ründas teravalt mõisnikest kohtuhärrasid. Ta kaevati kohtusse, tema vara arestiti ning 7.1881 mõistis Liivimaa õuekohus ta kuueks kuuks vangi; kandis karistust 9.1881–3.1882. Nii on A. esimene eesti ajakirjanik, kes on ajakirjanikutegevuse eest vanglakaristust kandnud ning keda on karistatud au ja väärrikuse solvamise eest. Viimane A. toimetatud *Tartu Eesti Seitung* ilmus 10.12.1880, mais 1881 müüs A. ajalehe väljaandmisõiguse **J. Järvele**. Tegi kaastööd ka ajalehele *Eesti Postimees* (Trt).

A: EBL; EBL tk; ENE; E(N)E; *1000 tartlast*; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 188 (Tln 2010 [1912]); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 236–237 jm (Tln 1958); EAA I: 63–72 (Trt 1966); *Paar sammukest...* VI: 35–72 (Trt 1969); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 342 (Tln 1984); *Eesti ajakirjanduse...* 156–158 (Trt,

Tln 1994); T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 85 (Tln 1997).

Aitsam, Mihkel (ps Meie Mihkel; M. Mihkel; Meie M.; 1.12./19.11.1877 Säälaküla, Läänemaa – 17.6.1953 Vigala, Pärnu-Jaagupi rajoon), ajakirjanik, kirjanik, kodu-uurija. Talurentnike poeg. Õppis Aitsamaa abikoolis 1885–91, lõpetas selle kihelkonnakooli eksamiga 1893, täiendas end iseõppijana. Töötas isatalus Vana-Vigalas, saatis **J. Hurdale** rahvaluulet 1894–1903. Oli vangis 1905. a revolutsioonist osavõtu eest 12.1905–5.1906. Töötas Tln Eesti Põllumeeste Seltsi asjaajajana 1908–18 (teistel andmetel 1909–20). Vabadussõja ajal oli kaitseliitlane Tln-s. Aktiivne seltsitegelane. Pensioneerus 1941, elas Vigalas.

Alates 1890. aastate lõpust tegi ajalehtedele kaastööd, saatis sõnumeid, pilkelugusid, tõlkeid, jutte ja luulet ajalehtedele *Olevik* (Trt), *Valgus*, hiljem ka *Eesti Postimees*, *Teataja*, *Uudised* (Trt), *Postimees* (Trt), samuti Riia ja Peterburi vene lehtedele. Oli päevalehe *Hüüdja* toimetuse liige (1906–07, ilmus 32 nr). 1906–18 tegi vähesel määral kaastööd paljudele ajalehtedele, eelkõige tõlkis, kirjutas vesteid, lühijutte, luuletusi. Seejärel oli üle 20 aasta *Päevalehe* toimetuse liige, kohaliku osakonna toimetaja 1919–40, tegi kaastööd ka teistele väljaannetele, nt ajakirjale *Kodu*. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Kommunist* toimetuse liige 1940. Avaldas ajakirjanduses sadakond lühemat ajalookäsitlust, peamiselt 1905. a revolutsiooni sündmustest. EAL liige 1919–33, sh juhatuse liige 1919–25 ja 1930, auliige 1934.

T: mälestuslikud uurimused „1905. aasta Läänemaal” (Tln 1937), „1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis” (Trt 2011); koduloolised uurimused „Tallinna Eesti Põllumeeste Selts 1888–1938” (Tln 1939; koost), „Vigala kihelkonna ajalugu” (Kivi-Vigala 2006); neli näidendit; üheksa ajaloolist romaani ja jutustust ilmus ajalehes *Päevaleht* joonealusena, kolm hiljem ka raamatuna. **A:** PmA; EAT; ERAKT; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EABL; EKL; EE14; *Peatükke*. 208; ISIK; ÕT VI: 50 (Tln 1927), XV: 72–73 (Tln 1937); *Päevaleht* 16.12.1935: 15; M. Raamot. *Minu mälestused*. 154 (Tln 2010 [1962]); *Kui kõik alles tärkas*. 82–83 (Tln 1973); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 106, 112–113 (Tln 1975); *Keel ja Kirjandus* 12/1977: 743–744; *Harjumaa ja harjulased*. 86 (Tln 1990); A. Paidla. *Raplamaa*. 120–121 (Tln 1991); *ÕESi aastaraamat 1988–1993*. 213 (Trt 1995); *Akadeemia* 11/2003: 2529, 7/2004: 1640; *Läänemaa Muuseumi toimetised* X: 109–122 (Haapsalu 2006); *Juridica* 4/2013: 268; H. Tiikmaa (1990). Perekonnaajakirjad „Eesti Kodu” ja „Kodu”. 50 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERAF.9593.1.145 leht 20–27.

Aks, Leopold (Леопольд Петрович Акс; ps Л. А.; Зоил; 8.7.1906 Simanski Log, Peterburi kubermang – 20.5.1969 Tln), literaat. Postiteenistuja poeg. Alates 1908 elas Narvas. Õppis Narva Vene Gümnaasiumis 1915–25. Töötas Rakveres mehaanikuna remonditöökojas Areen (1925), mehaaniku õpilasena Narva postkontoris 1925–26. Kolis Tln-sse 1930. aastatel, töötas Bekkeri laevatehases. Osales seltsitegevuses nii Narvas kui Tln-s.

Tegutses järjepidevalt eestivene ajakirjanduses 1924–40. Töötas följetonistina ajalehtedele *Былой нарвский листок* (1924–25) > *Старый нарвский листок* ja *Нарвский голос* (1924–25). Oli kirjandusajakirja *Полевые цветы* (Narva 1930, ilmus 4 nr) üks toimetaja. Tegid regulaarset kaastööd Tln ajalehtedele *Вести дня*, *Русский вестник* ja Narva lehtedele *Русский вестник* (1931–32), *Русское слово* (1932–35) jt. Pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis vaikus.

T: mitu väikest luulekogu: „Так говорили дни” (Narva 1932), „Гримасы Ревеля” (Narva 1933), „Улица” (Narva 1937), ilmselt ka „Гримасы Нарвы” (Narva 1930).

A: *Радуга* 4/1989: 52; *Литературное зарубежье России. Энциклопедический справочник*. 77 (Moskva 2006); ERA.54.3.35.

Aksenov, Pjotr (Петр Петрович Аксенов; ps А. К.; П.; П. А.; 7.2.1897–1951), hüdrotehnika, literaat. Keskkharidusega. Töötas Eesti veeteedevalitsuse ehitusameti hüdrotehniliste tööde kurnikuna Narvas 1929–30 ja Mustvees 1935–37.

Töötas ajalehes *Принаровский край* (Narva 1930, ilmus 36 numbrit), mis oli vene ja teiste vähemusrahvuste organisatsioonide väljaanne. Vene Rahvusliidu Narva osakonna ülesandel oli ajalehe *Русский вестник* (Narva 1931–32, ilmus 123 numbrit) vastutav väljaandja. Ajalehe eesmärk oli kaasata avalikkust võitlusse vene vähemuse kultuuriautonomia staatuse eest. Asutas usaldusühingu ajalehe *Русское слово* (Narva 1932–35) väljaandmiseks koos M. Minis sen (vt) ja J. Tillikasega (vt) ja tegelikult juhtis seda. Leht suleti siseministri määrusega 30.3.1935 ühiskondliku julgeoleku ohustamise eest.

A: С. Г. Исаков. *Очерки истории русской культуры в Эстонии*. 236–243 (Tln 2005); ERA.1.7.1070; ERA.1.7.1071; ERA.1947.1.11506.

Alas, Eduard Mihkli/Mihhaili p (–1924 Silm; Эдуард Михайлович Алас (Сильм); ps Ori; -ori-; 19./7.2.1894 Väätša vald, Järvamaa – 1938 NSVL), tööline, poliitikategelane. Teenijatüdruku poeg. Lõpetas Väätša ministeeriumikooli 1909; hiljem õppis Lääne vähemusrahvuste kommunistliku ülikooli Leningradi osakonnas 1924–28. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–18 (reamees, kirjutaja) ja Vabadussõjast 1919–20 (telefonist). Tallipoiss ja kutsar Väätša mõisas 1909–12, tööline Pärnus Waldhofi tselluloosivabrikus, kutsar Jõõpre mõisas, lihunikupoiss Paides 1912–15. Oli sulane Väätšal 1918–19 ja 1920–22; organiseeris maatöölise ühingu kohaliku osakonna, oli EKP ja Üleriikliku Maatöölise Liidu vastutav organisaator Järva- ja Virumaal 1922–23. EKP liige 1921–24, NLKP liige 1924–37. Arreteerimist kartes põgenes 12.1923 Venemaale. EKP Keskkomitee välisbüroo sekretärasjaajaja, Kominterni Eesti sektsiooni referent 1930–37. Arreteeriti 26.11.1937, mõisteti surma (§§58-1a, 17-58-8, 58-11; süüks terroristlikus nõukogudevastases organisatsioonis osalemine ja Eesti kasuks spioneerimine). Rehabiteeritud 17.11.1956.

Ajalehe *Edasi* (Leningrad) kaastöötaja 1926–31, vastutav toimetaja 1928–30, vastutas ka ajalehe lisade eest: kirjanduse, teaduse ja tehnika lisa *Leegid* 1928–30, põllumajandusliku *Põllumees* > *Kollektiviseerimise väerinnal* 1928–30. Tegi kaastööd ajalehtedele *Kommunist* (ilmus Eestis ebaregulaarselt ja illegaalselt), *Красная Карелия* (Petrozavodsk), *Ленинградская правда*, kuukirjale *Klassivõitlus* (Leningrad) 1927–33, nõukogudemeelsele nädalalehele *Uus Ilm* (New York) 1927–31, ajalehe *Siberi Teataja / Kommunaar* kirjanduslikule-teaduslikule lisale *Uus Küla* (Novosibirsk) 1930–31.

A: ISIK; *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 87, 257 jm (Tln 1963); E. Plotnik. *Hans Pöögelmann*. II: 225, 227 jm (Tln 1975); *Keel ja Kirjandus* 11/1977: 674; *Revolutsiooni lipukandjad*. III: 143–145 (Tln 1978); ERAF.1.7.154; ERAF.25.2.56.

Alasoo, Rein Kristjani p (–1936 Arkadi [ka Harri] Andresson; 29.4.1920 Häädemeeste vald, Pärnumaa – 19.4.1942 Eesti), ajakirjanik. Tüürimehe poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis 1933–38, TÜs õigusteadust 1938–41 (ei lõpetanud). Ülikoolis õppides elatas end tunniandjana, üliõpilasseltsis Ühendus hakkas suhtlema vasakpoolsetega. Üleriikliku Maatööraha Ühingu sekretär 6.–7.1940. EKP liige alates 7.1940. Suvel 1941 võitles hävituspataljoni lasena Nõukogude võimu eest, jäi ka Saksa okupatsiooni ajaks Eestisse. Arreteeriti Saksa julgeolekupolitsei poolt 3.12.1941, mõisteti surma, hukati.

Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV informatsioonikeskuse (endise propagandatalituse) teadeteosakonna juhataja, keskuse abijuhataja 7.–8.1940, ETA juhataja asetäitja ja 8.–9.1940, päevalehe *Noorte Hääl* toimetaja asetäitja 9.1940–5.1941, toimetaja 5.–8.1941. Tegi kaastööd ka ringhäälingule.

A: AA3; *Eesliinil*. 332 (Tln 1962); *Kui kõik alles tärkas*. 101–103 jm (Tln 1973); *Noorte Hääl* 18.9.1975: 1; 28.11.1976: 2, 30.11.1976: 2–3, 2.12.1976: 3, 3.12.1976: 2, 4.12.1976: 2; ERAF.1.6.75; ERAF.5.2.630.

Albrecht, Jakob → **Aunver, Jakob**

Aleksandrov, Mihhail (Михаил Антонович Александров; 11.4.1873 Pihkva – 21.9.1940 Leningrad), sõjaväelane (polkovnik), ajakirjanik, ühiskonnategelane. Lõpetas Pihkva kadetikorpus, Peterburis Pavlovi sõjaväeakadeemia ja kaks klassi Nikolai Kindralstaabi Akadeemias. Võttis osa I maailmasõjast 1914–16 ja Vene Kodusõjast. 1918. a lõpus teenis Põhjaarmee üksikus Pihkva vabatahtlikus korpuses, 1919. a Narvas Loodearmee koosseisus. Pärast Loodearmee likvideerimist töötas Tln päevalehe *Последние известия* toimetuses (sept 1920–26), kirjutas sõjalisi ülevaateid Vene Kodusõjast. Hiljem tegi juhutöid. Arreteeriti NKVD poolt 23.7.1940 (§58-4), suri vangistuses.

A: OkM; *Русские в Прибалтике. Сборник статей.* 157 (Moskva 2010).

Aleksejev, Georgi (ülempiiskop Joann II; Георгий Михайлович Алексеев; архиепископ Иоанн II; 20./8.1.1892 Gatšina, Peterburi kubermang – 16.6.1966 Gorki), õigeusu vaimulik. Teenistuja poeg. Lõpetas Gatšina reaalkooli 1910, õppis Peterburi tehnoloogia instituudis 1910–14 (ei lõpetanud), Peterburi vaimulikus akadeemias 1914–18, *theol mag* 1918. Emigreerus Eestisse 1921. Töötas Tln-s kooliõpetajana 1921–31, õpetas usuõpetuse metoodikat Tln Pedagoogiumis 1930–35. Oli Nõmme kiriku köster-regent ja regent 1922–27. Pühitseti preestriks 1931. a, teenis Tln õigeusu kogudustes, sh Aleksandr Nevski koguduses 1931–36, 1950–55. Ülendati arhimandriidiks 1955, Tln ja kogu Eesti piiskop 1955–61, Riia ja Miitavi peapiiskopi kt 1958–61, Gorki ja Arzamassi peapiiskop 1961–65.

Tegi kaastööd päevalehele *Наша газета* (Tln 1927–28), oli õigeuskliku kuukirja *Православный собеседник* (Tln 1931–40) kaastöötaja.

T: vene keele õpik “Живая речь” (ilmus paljudes trükkides 1940–45, kaasautor).

A: A. Sõtšov. *Eesti Õigeusu Piiskopkond Stalini ajal aastail 1945–1953.* 164 (Trt 2004); Патриарх Алексей II. *Православие в Эстонии.* 439–440, 444 (Moskva 1999); EAA.1655.2.2653; EAA.1655.2.2909; EAA.1655.2.2797.

Aleksejev, Nikolai (Николай Ефремович Алексеев; ps Чайка; 7.12.1859 Porhov, Pihkva kubermang – 1895), ametnik, literaat. Sõjaväelase poeg. Lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi 1877, õppis Peterburis junkrukoolis 1878, seejärel Vilno (Vilniuse) jalaväe junkrukoolis, kust visati välja 1880. Läks erru 1881, töötas kantseleiametnikuna Eestimaa kroonupalatis 1884–86, hiljem elatas end honoraridest.

Oli päevalehe *Ревельские известия* püsiv kaastöötaja 1893–95, avaldas seal mh eesti luule tõlkeid (katkendid “Kalevipojast”, **Koidula, J. V. Jannsen**, F. Kuhlbars, G. Wulff-Õis, **A. Grenzstein**, A. Naava jt).

A: *Ревельские известия* 30.3.1895: 3; *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed.* 316 (Trt, Tln 1994); EAA.178.1.2204.

Aleksejev, Vissarion (Виссарион Григорьевич Алексеев; ps Н. К.; G. W.; 18./6.6.1866 Novotšerkassk – 1943 Poola), matemaatik. Suurtükiväehvitseri poeg. Õppis Novotšerkasski gümnaasiumis 1875–84, lõpetas Moskva ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonna 1888, jäeti ülikooli juurde professorikutseks valmistuma, täiendas end Zürichi, Pariisi ja Leipzigi ülikoolides 1893–95. Matemaatikadoktor 1899. Moskva ülikooli eradotsent 1891–95, TÜ matemaatikaprofessor 1895–1918, prorektor 1907–08, rektor 1909–14 ja 1917–18, vahepeal (1914) Vilno (Vilniuse) õpperingkonna ajutine haldur. TÜ evakueerimisel läks 1918. a Voroneži, sealt edasi Moskvasse. Opterus Eestisse 1920 ja jätkas tööd TÜs matemaatika eradotsendina 1921–39. Osales aktiivselt vene seltsielus. Suvel 1943 lahkus Poola.

Tegi kaastööd Tln päevalehtedele *Последние известия*, *Наша газета*, *Вести дня*, *Postimehele* ja kohalikule saksa ajakirjandusele. Kirjutas erinevatel teemadel, kõige rohkem filosoofilis-eetilise suunitlusega artikleid kultuuriloost ja pedagoogikast, samuti mälestusi ja nekrolooge TÜ professoritest. Oli kultuuri- ja karskusväljaande *Разумный досуг* üks toimetajaid (Trt 1923, ilmus 6 nr).

A: ETeadBL; *Tuntud elvalasi läbi aegade*. (Trt 2006); ISIK; Г. В. Левицкий (toim). *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802–1902)*. T. 1: 183–185 (Trt 1902); S. Tamul (koost). *Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. 90–91 (Trt 1997); EAA.2100.2.15; EAA.2111.1.3288; EAA.2111.1.5411.

Aljas, Jakob Mihkli p (ps Rein; 5.8.1890 Suureranna küla, Hiiumaa – 15.6.1971 Göteborg), kooliõpetaja, talunik. Laevakapteni poeg. Õppis Puski kihelkonnakoolis ja Haapsalu linnakoolis 1905–08. Oli kaupmees Kõrgessaares 1911–16, töötas kooliõpetajana ja -juhatajana Puskis, Kärldlas ja Jõgisool 1916–27, hiljem koolijuhatajana Naissaarel, Paunkülas, Maardus ja Nehatus 1932–38. Vahepeal oli Lääne maavalitsuse esimees ja teedeosakonna juhataja 1927–30. Samal ajal pidas ka talu Jõgisoo vallas. Sept 1944 põgenes Rootsi, elas algul Boråsis, hiljem Göteborgis, osales aktiivselt eestlaste seltsielus.

Nädalalehe *Lääne Hääl* väljaandja ja vastutav toimetaja (Haapsalu 1930–31, ilmus 68 nr). Ajalehe *Maaleht* kaastöötaja, kirjutas ka päevalehtedes *Päevaleht* ja *Vaba Maa*.

A: EAT; ISIK; VEPER; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 3.8.1955: 1; *Eesti Päevaleht* 25.6.1971: 4; ERA.1.7.704; ERA.2133.1.6.

Alle, August (ps Ben Itka; O. Virgula jm; 31./19.8.1890 Viljandi – 8.7.1952 Tln), kirjanik, följetonist, publitsist. Kivilõhkuja poeg. Õppis Viljandi kihelkonnakoolis 1898–1901 (ei lõpetanud), täiendas end Narva hariduslevitamise seltsi õhtukursustel 1905–08, hiljem õppis Vilno (Vilniuse) katoliiklikus internaatkoolis, sooritas gümnaasiumi lõpueksamid eksternina Orjolis 1915; õppis Saraatovi ülikoolis arstiteadust 1915–18 (ei lõpetanud), TÜs õigusteadust 1922–29, 1934–37. Töötas apteekriõpilasena Umanis ja Simbirskis 1909–10, koduõpetajana Vilnos (Vilniuses) 1911–15, seejärel Saraatovis. Naasis Eestisse 1918, töötas ametnikuna ja ajakirjanikuna, peamiselt oli vabakirjanik, pärast ülikooli lõpetamist töötas vandeadvokaadi abina Trt-s 1937–40. Pärast Eesti okupeerimist 1940 töötas ENSV hariduse ja kohtu rahvakomissariaatides mitmel ametikohal 1940–41 ja 1945–46. II maailmasõja ajal oli Nõukogude tagalas, tegutses literaadina, pidas eesti sõduritele loenguid, oli EK(b)P KK ajakirjandussektori juhataja 1944.

Kaastööd ajakirjandusele hakkas tegema 1910. aastatel Venemaal ja Poolas elades, esimene luuletus ilmus päevalehes *Postimees* (Trt) 1911. Osales “Noor-Eesti” albumites (1912, 1915), nooreestlaste ajakirjas *Vaba Sõna* (Trt 1914–16), “Siuru” albumites (1917–19). Esmalt avaldas luuletusi, hiljem ka följetone, kirjandus- ja kunstikriitikat, publitsistikat, oli tuntud vaimukate epigrammidega. Eestisse naasnud, töötas üle poole aasta ajalehe *Sotsiaaldemokraat* kirjandusosakonnas 1918, oli nädalalehe *Odamees* tegevtoimetaja (Trt 1919, ilmus 10 nr; A. kirjutas päevakajalisi artikleid ja vesteid), ETA korrespondent Varssavis ja Vilnos (Vilnius) 3.–4.1920. Tegi kaastööd kuukirjale *Ilo* (Trt 1919–21, ilmus 12 nr), osales mitmes kirjandusrühmitustes ja nende ajakirjades: oli kuukirja *Murrang* vastutav toimetaja (1921, ilmus 6 nr), osales *Tarapitas* (Trt 1921, ilmus 7 nr). Oli ka kirjandusajakirja *Looming* (Trt) toimkonna liige 1923–26, 1929–34. Oli päevalehe *Postimees* kirjandusosa toimetaja 1920–21, tegi kaastööd *Päevalehele* (Tln) ja selle kirjanduslisale 1921, päevalehele *Vaba Maa* 1922–24, seejärel avaldas publitsistikat ja vesteid taas *Postimehes*, *Päevalehes* ja selle huumorilisas *Kratt*, nädalalehes *Nool* (Trt). Isiklikult ründavate teravate sõnavõttudega saavutas kiiresti skandalisti kuulsuse. Avaldas kirjanduskriitikat ja luulet *Loomingus*, epigramme ajakirjas *Tänapäev* 1937–40. Nõukogude okupatsiooni ajal oli kultuuriajakirja *Viisnurk* toimkonna liige 1940. II maailmasõja ajal avaldas epigramme ja luuletusi ajalehes *Rahva Hääl* (Leningrad, Moskva, Võru) 1942–44, diviisijalehes *Punaväelane* 1942, kogumikus *Sõjasarv* (Leningrad) 1943, ajalehes *Talurahvaleht* (Leningrad) 1944, esines päevakajaliste sõnavõttudega Moskvast ja Leningradist eestriise antud eestikeelsetes raadiosaadetes (1942, 1944), tema epigramme ja luuletusi levitati 1944. a lendlehtedena sakslaste okupeeritud Eestis. Sügisel 1944 aitas Lõuna-Eestis organiseerida nõukogulike ajalehtede käimapanekut. Pärast sõja lõppu oli ajakirja *Looming*

toimetaja 1946–52, avaldas üksikuid kirjanduselu suunavaid artikleid ajalehtedes *Sirp ja Vasar*, *Rahva Hää*, *Noorte Hää*. Kokkku on A. ajakirjanduses avaldanud ligi 120 kriitilist artiklit, vestet, päevakajalist kirjutist.

T: seitse luulekogu (1918–34), kirjanduslike följetonide kogu “Lilla elevant” (Trt 1923), “Epigramme” (Leningrad 1944); „Valitud tööd. Valik luulet ja publitsistikat“ (Tln 1954).

A: EAT; EBL; EBL tk; EEve; ENE; E(N)E; EE14; EKBL; EKrL; EKL; AA3; EAd; Erni; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 36–37 (Trt 1926); R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 10–11 (Trt 1935); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu*. 270–273 (Trt 1936); *Postimees* 17.6.1937: 3; A. Alle. *Valitud tööd*. 7–50 (Tln 1954); J. Rimmelgas. *Tuline värav*. 34, 41, 47–48 (Tln 2004 [1955]); *Rahva Hää* 20.2.1958: 3; R. Parve. *August Alle*. (Tln 1960); *Eesliinil*. 324 (Tln 1962); L. Promet. *Imelik raamat*. 42–43, 49 (Tln 1965); *Tee Kommunismile* 2.9.1965: 3; *Kultuur ja Elu* 4/1968: 40–42; E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 72–73 (Tln 1971); R. Parve. *Kiindumused*. 54–64, 73–87 (Tln 1972); *Kui kõik alles tärkas*. 67–68, 511–512 jm (Tln 1973); R. Parve. *August Alle ja teised*. (Tln 1983); *Looming* 8/1987: 1098–1101, 1111–1112; *Vikerkaar* 4/1988: 57; *Tulimuld* 3/1989: 158–162; *Akadeemia* 10/2003: 2261, 11/2003: 2521, 7/2004: 1641.

Allermann, Sophie Jaani t (ka Sofie, Sonny, Senni Allerman; 1920. aastate algul ka Trakmann; 27.4.1890 Tln – 1938 NSVL), kommunistlik funktsionäär. Töölise tütar. Lõpetas Tln tütarlaste progümnaasiumi, õppis Peterburi Tšernjavski õhtukursustel 1908–10, Moskva Šanjavski õhtuülikoolis 1914–15, Moskva kõrgematel naiskursustel 1915, Moskva riikliku ülikooli välissuhete osakonnas 1922–25, NSVL Teaduste Akadeemia aspirantuuris 1931–33. Töötas Tln Hariduse Seltsi lasteaias kasvatajana 1906–07; asus 1908 Peterburi, 1910 Moskvasse, elatas end mõlemas linnas saksa keele tundide andmisega ja õppis. Bolševik alates maist 1917, oli Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölise (bolševike) Partei Moskva linna ja oblastikomitee Eesti sektiooni juht 1917; Vene kodusõja ajal Simbirski sõjaväehaigla komissar 1919–20, NSVL rahvasasjade rahvakomissariaadi eesti osakonna juhataja 1918–24, Lääne vähemusrahvuste kommunistliku ülikooli Leningradi osakonna eesti sektori prorektor ning eesti keele ja kirjanduse õppejõud 1925–31, Leningradi oblasti täitevkomitee vähemusrahvuste osakonna juhataja 1933–35, Leningradi pedagoogilise instituudi keele- ja kirjandusteaduskonna dekaani asetäitja ja õppejõud 1935–36, Välismaa Töölise Kirjastuse juhataja 1937–38. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1938 ja hukati.

Naisteajakirja *Naistöoline ja talunaisterahvas* > *Naistöoline ja naiskolhoosnik* (Leningrad) kaastöötaja 1928–31, vastutav toimetaja 1932–36. Tegi kaastööd ka ajalehele *Edasi* (Leningrad).

T: õpik “Eesti kirjanduse ajalugu“ 6. klassile (Moskva, Leningrad 1935).

A: ISIK; *Revolutsiooni lipukandjad*. I: 12–14 (Tln 1962); E. Plotnik. *Hans Pöögemann*. I: 275, 277 (Tln 1965), II: 51, 120, 192 jm (Tln 1975); *Коммунист Эстонии* 3/1970: 100–101; *Keel ja Kirjandus* 11/1977: 675; *Küsimused ja Vastused* 7/1979: 36–37; H. Ross. *Süüta süüdlased*. 9, 55 (Tln 1990); ERAF.25.2.68; ERAF.9593.1.145 leht 28.

Allik, Artur Carli/Kaarli poeg (ps Tõnu Tõrges; 5.12.1889 Kuressaare – 12.11.1974 Trt), trükiladuaja. Raamatuköitja poeg. Õppis Kuressaare linnakoolis 1901–06. Töötas ladujana Kuressaares **T. Liivi** trükikojas 1906 ja **K. Palki** trükikojas 1906–10, Peterburis Schraderi trükikojas 1910–13, Kuressaares **Oskar Liivi** trükikojas 1913–14. Oli kino klaverimängija Riias 1914–15. Seejärel G. Zirki trükikoja asejuhataja ja ärijuht Trt-s 1915–18, Liivi trükikoja juhataja Kuressaares 1918–19, Saaremaa Kirjastus-Ühisuse ärijuht ja trükikoja juhataja 1919–30. Seejärel asus Trt-sse, kus töötas kuues trükikojas kuni 1951, viimati Heidemanni-nim trükikoja ladumisosakonna juhatajana.

Ajalehe *Saaremaa* (Kuressaare) vastutav toimetaja 1919–22. Mõisteti seitsmeks päevaks aresti Eesti kohut laimavate kirjutiste avaldamise eest.

T: vestekogumik “Marsi elanikud, ehk, Kahe kuulsa kirjaniku suvitushooaeg Kuressaares” (Kuressaare 1922); käsikirjalised mälestused “Oli kord...: ühe “Gutenbergi kunstijüngri” või “Mustakäe rüütli” elulugu. I–IV osa” (1961) asuvad Saaremaa Muuseumi arhiivraamatukogus

(käsikirjade fondis), Saaremaa trükindust ja ajakirjandust puudutavad osad on avaldatud kogumikus "Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1993–1994" (Kuressaare 1995).

A: A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 237 (Tln 1970); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1993–1994*. 151 (Kuressaare 1995); Saaremaa Muuseumi andmed (Katrin Äär 2013); ERA.32.3.1719.

Allik, Artur Frido poeg → Hallik, Arthur

Allik, Hendrik (ps Jack; Kroku; Scipio; 15.3.1901 Abja vald, Pärnumaa – 8.5.1989 Tln), poliitikategelane. Sulase poeg. Õppis Halliste kihelkonnakoolis 1910–15, lõpetas TPI majandusteaduskonna 1948. Töötas Abjas 1915–16, arveametnikuna Balti puuvillavabrikus Tln-s 1916–20; tennis aega Eesti sõjaväes 1921–22. Bolševik alates 1917. Riigikogu liige 1923–24 (Tööraha Ühise Väerinna nimekirjas). Mõisteti riigivastase tegevuse eest eluaegsele sunnitööle 1924, vabanes amnestiaga mais 1938; jätkas illegaalset bolševistlikku tegevust, oli EKP Illegaalse Büroo sekretär 1938–40, töötas tarbijateühisuse raamatupidajana Tln-s 1938–40. Oli 1940. a juunipöörde üks juhttegelasi; ENSV kaubanduse rahvakomissar 1940–41. Evakueerus NSVL tagalasse 1941, oli Eesti laskurkorpuse poliitosakonna ülem 1942–43; seejärel ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja 1943–50 ja ka ENSV põllutöö rahvakomissar 1945–46. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 29.12.1950, mõisteti 25 aastaks vangi (§58-10), vabanes amnestiaga 9.1955 (kuriteo koosseisu puudumine). Seejärel oli riigipanga ENSV kontori juhataja 1956–57, ENSV Ministrite Nõukogu Plaanikomitee aseesimees 1957–61, esimees 1961–73 ja ühtlasi ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja 1965–73. Personaal pensionär alates 1973.

Töötas Tln töölisajalehtede ühendtoimetuses 1922–24, mis toimetas päevalehte *Tööline* (1922–23, ilmus 114 nr), maatöörahvale mõeldud ajalehte *Töö Täht* (1922–23, ilmus 33 nr) / *Tööraha Hääl* (1923, ilmus 47 nr) / *Töö Lipp* (1923, ilmus 18 nr), kuukirja *Noor Tööline* (Tln 1922–23, ilmus 15 nr), lasteajakirja *Meie lapsed* (1923, ilmus 3 nr), ajalehte *Säde* (1924, ilmus 8 nr). Vangistuses oli käsikirjalise ajalehe *Vangimaja Kiir* (Tln keskvangla 1927–32? [1934–36 vanglas olnud **W. Tomingas** kirjeldab, kuidas ta vangina lehte luges]) üks toimetaja. Ajaleht ilmus kord kuus ühes eksemplaris, sisaldas poliitilisi artikleid, följetone, lühisõnumeid NSVL-st ja Eesti poliitvangide elust. Lehe ilmumine lõppes, kui poliitvangid paigutati üksikvangidesse. Aprillis 1940 toimetas koos **J. Lauristiniga** ühe nr illegaalset ajakirja *Kommunist* (paljundatud hektograafil), 5.7.1940 hakkas päevaleht *Kommunist* ilmuma Tln-s legaalselt, A. oli lehe toimetuse liige.

A: ENE; E(N)E; EE14; ISIK; *Rahvakalender 1941*. 131 (Tln 1940); *Nõukogude võimu eest*. 85 (Tln 1957); W. Tomingas. *Vaikiv ajastu Eestis*. 593–595 jm (Tln 1992 [1961]); *Trellide taga*. 378, 573–576, 603–610 (Tln 1962); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 61 jm (Tln 1963); *Jaan Anvelt. Mälestusi ja dokumente J. Anveldist*. 153–163 (Tln 1965); *Kui kõik alles tärkas*. 17–21 (Tln 1973); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 478–479 jm (Tln 2010); *Nõukogude Eesti külma sõja ajal*. 82 (Trt 2015); *Looming* 2/2015: 241.

Allo, Gustav (ka Kustas; 22.(28?)7.1853 Keskvere vald, Läänemaa – 8.3.1943 Tln), kokk, kristlik literaat. Mõisatöölise poeg. Õppis Rannamõisa vallakoolis seitse nädalat, täiendas end iseõppijana. Töötas kokapoisina Võnnu mõisas 1867–70, seejärel kokana mitmes mõisas Harjumaal, Tln-s, Peterburis ja Poolas 1872–1912. Tema abikaasa suri sünnitades (1884) ja see sai A. usulise ärkamise ajendiks; tegutses vaimulikes seltsides, kirjutas vaimulikku luuletusi. Asutas oma teoste kirjastamiseks kirjastuse G. Allo. Kirjastus natsionaliseeriti Nõukogude okupatsiooni alguses sügisel 1940.

Tegi kaastööd nädalalehele *Ristirahva Pühapäeva leht* 1886–1902. Asutas, andis välja ja toimetas kuukirja *Kristlik Perekonna leht* (Tln, Kuressaare 1903–40) ja selle lisana kuukirja *Kristlik laste sõber* (1910–17, 1926–40). Kuna enne trükivabaduse kehtestamist 10.1905 ei olnud harimata inimesel lootust ajakirja toimetajaks kinnitatud saada, ilmus väljaanne 1903–04 jagude kaupa erinevate pealkirjadega. A. ajakirjad olid lihtsakoelise sisuga, need pakkusid sallimatus ja

vähete teadmistega ranges kristlikus vaimus õpetlik-moraliseerivat lugemisvara: kirjutisi laste kasvatamisest, sõnumeid kiriku- ja koolielust, reisikirju, ajalootuvustusi, pilte, laule, noote; palju avaldati tõlkmaterjali. Esimese maailmasõja ajal oli *Kristliku Perekonna lehe* tiraaž 4000–5000 eksemplari. A. väljaanded suleti Nõukogude okupatsiooni alguses 9.1940.

T: ligi 50 vaimulikku brošüüri ja lauluraamatut.

A: EAT; ISIK; *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat* VII: 120–122 (Trt 1915), VIII: 64–71 (Trt 1916); *Päevaleht* 10.9.1933: 6; *Usurändur* 5/1971: 6; *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1999–2000*. 261–262 (Kuressaare 2001); *Lääne Elu* 4.1.2003: 7; *Eesti Kiriku V meediakonverents „80 aastat ajalehe Eesti Kirik ilmumisest”*. 19–20 (Trt 2004); E. Post (1990). Eestikeelne vaimulik ajakirjandus Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940. 39–43 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERA.R-969.1.10; Tln Perekonnaseisuameti arhiiv.

Alt, Karl (Carl) Gottlieb (24.10.1807 Breslau (Wrocław), Sileesia – 19./7.3.1858 Riia), kodu- ja kooliõpetaja, ajakirjanik. Õllepruulikoja omaniku poeg. Õppis Breslau gümnaasiumis, Breslau elementaarkooliõpetajate seminaris. Töötas eraõpetajana Breslaus, õpetades eelkõige muusikat. Elas Pärnus 1834–..., töötas koduõpetajana ja andis tunde erakoolis; töötas õpetajana Riias Käverlingi erakoolis 1837–42, organist Riia reformeeritud kirikus alates 1838, hiljem ka Riia anglikaani kirikus. Oli oluline tegelane Riia 19. sajandi keskpaiga muusikaelus, tema poeg Eugen Julius A. oli hilisem Riia raehärra ja linnavalitsuse saadik.

Breslaus elades tegi kaastööd saksa kirjandusväljaannetele, mh ajalehele *Morgenblatt* (Stuttgard). Toimetas päevalehte *Rigasche Zeitung* 1845–1858, avaldas seal mh muusikakriitikat.

T: humoristlik teos „Humoristische Studien“ (1845).

A: DBBL; *Das Inland* 2.–9.3.1859: vg 153–156, 191–198; EAA.1273.1.388; EAA.1273.2.2.

Altoa, Villem (–1934 Alto; ka Vilhelm; 31./19.10.1898 Karepa, Virumaa – 3.6.1975 Trt), kirjandusteadlane, kooliõpetaja. Meremehe, vabadiku poeg. Õppis Rakvere linnakoolis 1912–14, lõpetas Trt-s gümnaasiumi 1924 (eksternina); õppis TÜs eesti ja üldist kirjandust 1924–29, *mag phil* 1931 (ümber atesteeritud *cand philol* 1946), *dr philol* 1961. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1917, sattus Saksa sõjavangina Belgiasse, oli interneerituna Prantsusmaal 1918–20. Töötas kooliõpetajana mitmes Virumaa algkoolis 1914–17 ja 1920–26, Trt-s 1928–33 ja Tln-s 1932–35, oli kooliinspektor Läänemaal ja Narvas 1935–37, haridusministeeriumi koolivalitsuse juhataja 1937–40, ENSV hariduse rahvakomissariaadi kooliosakonna juhataja 1940–41. Saksa okupatsiooni ajal vangistuses 1941–42, seejärel töötas Haapsalu lastekodus. Läänemaa kooliinspektor 1944–45, Haapsalu õpetajate seminari direktor 1945, TRÜ väliskirjanduse õppejõud 1945–75 (dotsent 1946, professor 1963). Uuris eelkõige 19. saj teise poole eesti kirjandust ja kirjanduskriitikat.

Haridusministeeriumi ajakirja *Eesti Kool* (Tln) vastutav toimetaja 1938–40. Avaldas artikleid ka pedagoogikaajakirjas *Kasvatus* ja hiljem ajakirjas *Nõukogude Kool*.

T: kirjandusloolised uurimused „Ernst Petersoni elu ja looming“ (Trt 1934), „August Kitzbergi elu ja kirjanduslik tegevus“ (Trt 1935), „Eduard Vilde elu ja looming“ (Trt 1935), ülevaade “Eesti kirjanduse ajalugu“ III (Trt 1946), lühimonograafiad „August Kitzberg“ (Tln 1960) ja „Eduard Vilde“ (Tln 1965), monograafiad „Eduard Vilde sõnameistrina“ (Tln 1973), “Eesti kriitika 19. sajandil” (Tln 1977); koostas eesti keele ja kirjanduse õpikuid ning väliskirjanduse antoloogiaid, sh „Keskaja ja vararenessansi kirjanduse antoloogia“ (Tln 1962), „Renessansi kirjanduse antoloogia“ (Tln 1984); jutustus “Anti koolis” (Tln 1946).

A: ENE; EKBL; E(N)E; Jaaksoo; TRÜ BB; AA3; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; VM; *Kirjanduse sirvilauad 1959*. 434 (Tln 1959); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. II: 42–43 jm (Stockholm 1965); M. Raud. *Alasi ja vasarate vahel*. 99 (Uppsala 1966); *Tartu Riiklik Ülikool* 26.10.1973: 3; *Nõukogude Õpetaja* 1.12.1973: 4; *Koolinõunikud koole nõustamas*. 23–36 (Tln 1998); *Keel ja Kirjandus* 10/1998: 719–721; *Kooliuuenduslane* 2/1998: 4–6; J. Kross. *Kallid kaasteelised*. 544 (Tln 2003).

Alver, Andres (7.11./26.10.1869 Vooru vald, Viljandimaa – 24./11.1.1903 Smiltene, Valgamaa), arst. Talurentnike poeg. Õppis Valga kreiskoolis, Treffneri gümnaasiumis 1887–92, tegi lõpueksamid Trt gümnaasiumis 1892 (eksternina), õppis TÜs arstiteadust 1892–97, tegi kreisiarsti eksamid TÜs 1898. TÜ kohtumeditiini instituudi assistent 1898–1900, käis õppereisil Lääne-Euroopas 1900. Töötas Valga maakonnaarstina 1900–03. Aktiivne seltsitegelane, 1890. aastatel oli populaarne kõnemees Trt seltside kõneõhtutel. Hukkus ametikohustuste täitmisel Lätis Smiltene jõel.

1890. aastatel avaldas luuletusi ajakirjas *Oma Maa* (Trt) ja nädalalehes *Olevik* (Trt), populaarteaduslikke artikleid ajakirjas *Rahva Lõbu-leht* (Trt, Põltsamaa, Tln), kogumikus “Lõbu ja Teadus” I–II (Trt 1898–1899) jm. Oli päevalehe *Teataja* (Tln) kaastöötaja 1901–03.

T: luulekogu “Võhumõõgad” (Trt 1898), mõned trükis avaldamata näidendid.

A: EBL; EEve; EKBL; EKrL; EKL; AA2; *Teataja* 14.1.1903: 2; *Eesti Arst* 4/1923: 109–112; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 200 (Uppsala 1953 [1925]); *Üliõpilasleht* 25.10.1926: 194–198; J. Alver. *Alver’ite suguvõsa kroonika*. (Tln 1939); *Edasi* 28.12.1957: 2–3; *Põhijooni majandusliku mõtte ajalooest Eestis XIX sajandil*. 295–296 (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 2/1963: 114–115; EKA II: 583–585 jm (Tln 1966); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 80–81 (Tln 1974); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 342 (Tln 1984); *Konstantin Pätsi tegevusest*. 26–29 (Tln 2002); *Hippokrates* märts/2006: 230–234; *Sakala kalender 2008*. 67–75 (Põltsamaa 2007); *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 88–89 jm (Tln 2013).

Amelung, Friedrich Ludwig Balthasar (23./11.3.1842 Meleski, Võisiku vald, Viljandimaa – 20./7.3.1909 Riia), tööstur, kultuuriloolane. Töösturi poeg. Õppis Trt gümnaasiumis 1849–60, TÜs filosoofiat ja keemiat 1862–64. Rõika-Meleski klaasi- ja peeglivabriku omanik 1864–1902, direktor 1864–79 ja 1885–1902, vahepeal (1879–85) tegutses eraõpetlasena Tln-s. Maletaja ja malekomponist, mängis Euroopa maleturniiridel 1860–77, avaldas u 230 maleülesannet; uuris Baltimaade maleajalugu; 1892. a korraldas Meleskis elavmale demonstratsioonmatši. Balti maleliidu Baltisches Schachbund üks asutajaid ja esimene sekretär 1898–1901. Uuris Eesti kultuuri- ja kohalugu ning kunstiajalugu.

Maleajakirja *Baltische Schachblätter* (Berliin) väljaandja ja toimetaja 1889–1902 (8 nr jooksul); ajakiri andis ülevaate Baltimaade maleelust, ilmus artikleid maleteooriast ja -ajaloost. Samuti toimetas A. mitme ajakirja maleveerge, tegi kaastööd ajakirjadele *Deutsche Schachzeitung* (Berliin) ja *Deutsches Wochenschach* (Berliin).

T: mõned kultuuriloolised teosed, sh „Baltische Kulturstudien a. d. vier Jahrhunderten der Ordenzeit (1184–1561)“ I–II (Trt 1884–85), „Eesti rahva haridusejärg muistse iseiseisvuse ja ordu ajal“ (Tln 2010; kaasautor), brošüür „Studien zur Geschichte Oberpahlens und seiner industriellen Blütezeit“ (Trt 1892; eesti k „Oberpahlens ajaloo ja tööstuslikust õitseajast“ [Põltsamaa 1999]).

A: AA1; EBL; EE; DBBL; EKABL; EE14; ETeadBL; BBLd; *Baltische Schachblätter* 11: 541 jm (Riia 1908); *Sakalamaa elu*. 21 (Pärnu 1936); E. Lukk (koost). *Male Eestis*. 26, 43, 45–46, 583–584 (Tln 1965); J. Randviir. *Caissa riik ja rüütliid*. 21 (Tln 1984); *Sakala* 20.8.1992: 2, 22.8.1982: 2, 25.8.1992: 2; J. Keevallik. *Kunstiteadus Eestis 19. sajandil*. 154–155 (Tln 1993); *Viljandimaa spordiloost kuni aastani 1945*. 103–104 (s.l. [2001]); *Eesti Ekspress* 24.12.2003: A20; T. Õim. *Salauksed avanevad*. 79–99 (Tln 2012); V. Dreving. *Meleski klaasivabriku kolm sajandit*. 35–37 (Trt 2013).

Anderkopp, Ado Jaani p (18./6.1.1894 Massu vald, Läänemaa – 30.6.1941 Tln), poliitikategelane, ajakirjanik, sporditegelane. Talurentnike poeg, **J. Seljamaa** lang. Õppis Tln Nikolai gümnaasiumis 1907–13, Peterburi/Petrogradi ülikoolis õigusteadust 1913–17, lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1922 (eksternina). Viru maakonnaavalitsuse sekretär 1917–19, Saksa okupatsiooni ajal 1918 organiseeris Kaitseliitu Virumaal. Vandeadvokaat 1933–.... Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–34 (Eesti Tööerakonna > Rahvusliku Keskerakonna

nimekirjas; volitused lõpetati 1937), Rahvuskogu 2. koja liige 1937, Riigivolikogu liige ja esimene abiesimees 1938–40; sõjaminister 1923–24, sise- ja kohtuminister 1930–31, 1932–33. Osales aktiivselt spordiorganisatsioonides, oli üks eesti spordiliikumise juhte. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 22.7.1940 seoses rahvusliku meeleavaldusega Kadrioru staadionil, mõisteti surma (§§ 58-13 ja 58-2, süüks nõukogudevastane tegevus Kaitseliidus, Tööerakonnas ja Eesti valitsuses), hukati.

Petrogradis õppides oli päevalehe *Pealinna Teataja* ärijuht ja toimetuse liige 1916–17. Paralleelselt poliitikutööga juhtis hiljem mitmeid ajalehti: oli ajalehe *Eesti Spordileht* esimene vastutav toimetaja 1920–21, päevalehe *Vaba Maa* peatoimetaja 1921–23 ja 1924–29, päevalehe *Rahvaleht* peatoimetaja 1939–40. EAL liige 1922–33, toetajaliige 1934–40.

A: ÕT I: 45; EBL; EAT; EE; SBL; EMT; EBL tk; EEve; AA3; VjV; EE14; *Peatükke*. 208; ISIK; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 92–93 (Trt 1926); *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Sõnajalaõis*. 37–38 (Stockholm 1947); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 81–83 (Tln 2010 [1971]); *Rahvuslik Kontakt* 2/1975: 16; *Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased* I: 18–19 (Tln 1998); *Jüri Vilms mälestustes*. 602 jm (Trt 1998); V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 105–106 jm (Trt 1999); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 76, 95–96 jm (Trt 1999); *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 102–106 jm (Tln 2001); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 289 (Tln 2001); J. Kross. *Kallid kaasteelised*. 58–59 (Tln 2003); *Akadeemia* 7/2003: 1551, 8/2003: 1767, 1779–1781, 1783, 9/2003: 2040, 2043–2046, 10/2003: 2258, 2286–2287, 11/2003: 2513, 2523, 2536–2537, 1/2004: 196, 2/2004: 456–458, 460, 3/2004: 671–672, 4/2004: 905–906, 5/2004: 1183, 7/2004: 1641–1642; J. Maidlo (koost). *Kalev. Läbi sajandi*. 5. raamat. *Liidrid*. 78–81 (Tln 2012); M. Karmo. *Wabariigi vutituus*. 130, 187 jm (Tln 2015); ERAF.12BSM.1.39.

Anderson, Eduard (7.5.1908 Tln – 1984? Brasiilia), tööline, ametnik, politseinik. Emigreerus 1925 Brasiiliasse, töötas esialgu mullatöölisena, metsatöölisena, pagarina ja trükitöölisena, hiljem São Paulo politseis ja inseneriabina. 1930. aastate lõpus oli São Paulos naftakompanii ladudejuhataja. 1938 asus elama Brasiilia sisemaale Araraquarasse. Andmed edasise saatuse kohta puuduvad.

Brasiilia esimese eestikeelse ajalehe **Uus Kodu* toimetaja (São Paulo 1926, ilmus 1 nr). Ajakirja *Uus Kodu > Meie Kodu* (São Paulo) üks asutajaid 1933, kaastoimetaja 1933–35 (12 nr jooksul), vastutav toimetaja 1934–35 (7 nr jooksul).

A: VET; *Meie Tee* 11-12/1958: 172, 3-4/1969: 38, 11-12/1979: 167; *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2009*. 56–59 (Trt 2010).

Anderson, Leo Adolfi p (5.11./23.10.1903 Viljandi – 13.9.1980 Stockholm), majandustegelane. Riigiametniku poeg. Õppis Viljandi reaalgümnaasiumis 1920–22, TÜs veterinaariat 1922–27, täiendas end Kieli piimandusinstituudis 1927–28. Võttis osa Vabadussõjast 5.1919, sõjaväeteenistuses 1927–28. Põllumeeste keskseltsi praktikant 1926–27, Piimaühisuste keskliidu sekretär 1929–37, Põllutöökoja piimanduse eriteadlane 1936–40, põllumajandusliku keskühisuse Võiekспорт juhataja liige. 1944 siirdus Rootsi, töötas Stockholmi keskmeierei Mjölkcenralen laboratooriumijuhatajana ja peabakterioloogina 1945–70.

Piimaühisuste keskliidu kuukirja *Piimandus* vastutav toimetaja 1930–32, tegevtoimetaja 1932 ja 1938–40. Ajakirja *Põllumajandus* toimetuse liige 1936–...

A: EMT; AA3; VEPER; *Eesti Päevaleht* 18.10.1980: 10; *Vabade Eestlaste Põllumajandusliit. Aastaraamat*. 17: 47–48 (Stockholm 1980); EAA.2100.1.391; ERA.1112.4.36.

Andrejev, Nikolai (Николай Ефремович Андреев; ps A.; Н. А-в; А-ев; Н. Е-ов; А. Карсунский; Н. А.; Н. К.; Н. Н.; Н. Н-ин; Н. Н-ов; Н. Николин; Н. И-ин; К. Рем; М. С-кий; Студент; 13.3.1908 Peterburi kubermang – 25.2.1982 Cambridge, Inglismaa), kirjandusteadlane. Pärit pedagoogide perekonnast. Elas Eestis alates 1919. Lõpetas Tln linnagümnaasiumi 1927, õppis Karli ülikoolis (Prahas) slavistikat 1927–33, kaitses seal

doktoriväitekirja 1933. Seejärel töötas Kondakovi instituudis Prahast, uurides vene muistiseid (sh Petseri kloostri käsikirju, ikoone jm) 1937–38; oli instituudi teadussekretär 1938 ja direktor 1939–45. Mais 1945 arreteeriti Nõukogude vägede poolt, vabastati 1947, sõitis Berliini. 1948. a asus Inglismaale, õpetas sellest aastast alates Cambridge'i ülikoolis vene kirjandust, erakorraline professor 1973. Pensioneerus 1975.

Oli gümnaasiumi kirjandusajakirja *Порыв* toimetaja. Juba gümnaasiumiõpilasena tegi aktiivset kaastööd Tln päevalehtedele *Последние известия* 1925–27, *Наша газета* (1926–27) ja *Вести дня* 1926–30. Ka Prahast elades (alates 1927) tegi pidevalt kaastööd Tln ajalehtedele *Рассвет* (1927–28, ilmus 19 nr), *Таллинский русский голос* (1932–34), *Вести дня* 1934–39, *Русский вестник*, kirjanduslehele *Витязь* (1932, ilmus 1 nr). Toimetas kolm esimest numbrit (1928–30) kogumikust *Новь*, mis ilmus kord aastas vene kultuuri päevadeks. 1933. a pidas loengusarja vene kaasaegsest kirjandusest Vene rahvaülikoolis Tln-s jt Eesti linnades; loengusari avaldati kogumikus *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии*.

T: “Studies in Moscow Western Influence and Byzantine Inheritance“ (London 1970); mälestused “То, что вспоминается. Из семейных воспоминаний Николая Ефремовича Андреева” I–II, kus on palju juttu ka tema elu Eesti-perioodist (Tln 1996; Peterburi 2008).

A: С. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940. Историко-культурные очерки*. 296–300 (Trt 1996); *Диаспора*. III. Новые материалы. 687–702 (Pariis, Peterburi 2002); http://zarubezhje.narod.ru/av/a_008.htm

Andresen, Nigol (Nikolai; ps Ormi Arp; ARP; Orvusto; Fabius; Tiit Reimari; Saurus; Tangens jm; 2.10./20.9.1899 Haljala vald, Virumaa – 24.2.1985 Trt), kooliõpetaja, kirjandusteadlane, poliitikategelane. Väiketalunike poeg, **M. Martna** väimees. Õppis Vihula ministeeriumikoolis 1912–14 ja Rakvere õpetajate seminaris 1914–18; ÜK(b)PKK kõrgemas parteikoolis 1944–47 (kaugõppes), lõpetas TRÜ eesti kirjanduse eriala 1948 (eksternina). Töötas kooliõpetajana Narva-Jõesuus, Rakveres ja Tln-s 1918–32, siis keelas Eesti haridusministeerium tal vasakpoolse maailmavaate ja poliitilise tegevuse tõttu õpetajana töötamise. Oli dramaturg Hommikteatris 1920–24 ja Draamateatris 1924–25. Alates 1920. aastate lõpust võttis aktiivselt osa poliitilisest elust, kuulus Eesti Sotsialistlikku Töölisparteisse 1925–34, visati sealt välja sidemete pärast kommunistidega. Riigikogu saadik 1932–37 (ESTP nimekirjas, hiljem Marksistliku Töörühva Ühenduse rühmas). Pärast Eesti okupeerimist oli ENSV välisminister 6.–8.1940, ENSV rahvakomissaride nõukogu esimehe asetäitja 1940–46, hariduse rahvakomissar 1940–44. Teise maailmasõja ajal oli NSVL tagalas, Jaroslavli kunstiansamblite üks algatajaid. Pärast sõda ENSV Ülemnõukogu pressiidiumi esimehe asetäitja 1946–49; arreteeriti Nõukogude võimude poolt 24.3.1950, süüdistati kodanlikus natsionalismis, mõisteti 25 aastaks vangi, kandis karistust Taišetis. Vabanes 9.1955 (kohtuotsus tühistati süütoendite puudumisel). Tegutses surmani vabakutselise literaadina Tln-s. 1958. a sunniti KGBga koostööle (agent „Jaan Reeberg“).

Kaastööd ajakirjandusele alustas 1919. a luuletustega ja kirjanduskriitikaga ajakirjas *Odamees* (Trt), avaldas ka teatri- ja kunstikriitikat ning tõlkeid. Oli *Päevalehe* (Tln) teatriarvustaja 1923–24, päevalehe *Postimees* (Trt) Tln teatriarvustaja 1925–27. Tegid kaastööd ajakirjadele *Looming* (Trt) ja *Teater* (Tln), sotsialistide nädalalehele *Ühendus* > päevalehele *Rahva Sõna* (Tln), ajalehele *Nool* (Trt 1929–32), samuti soome, rootsi ja prantsuse väljaannetele. Toimetas noorsotsialistide ajakirju *Rünnak* (Tln) 1928–33, *Igapäeva Rünnak* (Tln 1931–33, hektograafiliselt paljundatud; tegevtoimetaja) ja ajakirja *Sotsialistlik Võitlus* (Tln 1932–34, ilmus 9 nr). Nõukogude ajal (enne 1949 ja pärast 1956) kirjutas arvukalt kirjandusloolisi ja -teoreetilisi artikleid, uudiskirjanduse retsensioone ja lühiuurimusi, teatrikriitikat, avaldas neid kultuurilehes *Sirp ja Vasar*, ajakirjades *Looming*, *Kultuur ja Elu*, *Keel ja Kirjandus*.

T: luulekogu „Gloobus“ (Trt 1927); mitmed kirjandusteaduslikud monograafiad (1960.–80. aastatel); kirjanduskriitikavalimik „Inimesi ja raamatuid“ (Tln 1973), teatrikriitikavalimik „Hommikust keskööni“ (Tln 1982); arvukalt tõlketeksteid vene ja saksa keelest, sh M. Gorki „Ema“ (Tln 1936, 5. tr 1985), 1920.–30. aastatel oli marksistliku kirjanduse peamine tõlkija

Eestis, sh K. Marxi ja F. Engelsi “Kommunistlik manifest” (Tln 1929; 1937), K. Marxi “Kapital” I (Tln 1935–36).

A: EAT; EBL tk; EEve; ENE; EKBL; E(N)E; EKoBL; VjV; EE14; EKrL; EKL; ETeatrBL; ETeadBL; Erni; ISIK; *Rahvakalender 1941*. 127 (Tln 1940); *Kirjanduse sirvilauad 1959*. 431 (Tln 1959); O. Kuuli. *Ühise võitluslipu alla*. 174–177 jm (Tln 1961); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 249 jm (Tln 1963); *Väliseestlase kalender 1965*. 86 (New York 1964); *Jaan Anvelt. Mälestusi ja dokumente J. Anveldist*. 242 (Tln 1965); M. Raud. *Alasi ja vasarate vahel*. 25–26 jm (Uppsala 1966); *Keel ja Kirjandus* 10/1969: 625–626, 10/1974: 621–622, 10/1979: 583–591; *Kui kõik alles tärkas*. 95 jm (Tln 1973); V. Kabur (koost). *Nigol Andresen. Bibliograafia 1919–1979*. (Tln 1979); O. Kuuli. *Erinevaid radu mööda*. 58–63 jm (Tln 1984); *Aja Pulss* 15/1986: 28; *Õhtuleht* 20.5.1989: 3; I. Jürjo. *Pagulus ja Nõukogude Eesti*. 186–188 (Tln 1996); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 159–160 jm (Trt 1999); *Haridus* 5/1999: 58–60; *Akadeemia* 6/1999: 1313jj, 1/2004: 219, 7/2004: 1642; *Kooli uuenduslane* 3–4/1999: 78–79; J. Kross. *Kallid kaasteelised*. 548–550 jm (Tln 2003); O. Kirss. *Rakvere lood ja legendid*. 117–118 (Tln 2004); *Ruti raamat*. 11–12 (Trt 2006); *Looming* 10/2011: 1432–1450; *Eesti Ekspress* 26.11.2014: 62–63; *Nõukogude Eesti külma sõja ajal*. 86 jm (Trt 2015).

Andrijašev, Aleksandr (Александр Михайлович Андрияшев; 2.09./20.8.1863 Tšernigov, Tšernigovi kubermang – 8.2.1933 Kiiev), ajaloolane-arhivist, tsensor. Riiginõuniku poeg. Lõpetas Kiievi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna 1886, teaduste kandidaat; täiendas end Peterburi arheoloogiainstituudis 1903–05. Töötas Eestimaa kubermangus ja Liivimaa kubermanguvalitsuses 1886–1899, sh oli Harjumaa talurahva-asjade komissar 1891–94, Eestimaa kubermangu statistikakomitee liige 1894. Eestimaa asekuberner 1899–1900. Seejärel viidi üle Peterburi, oli sealse tsensuurikomitee tsensor 1900–14, sõjatsensor 1914–15, Venemaa Trükiasjade Peavalitsuse liige 1915, draamatsensuuri osakonna juhataja 1915, Trükiasjade Peavalitsuse osakonna juhataja uue trükiseaduse projekti väljatöötamisel (veebr 1916). Alates 1917. a töötas Ukraina keskarhiivis, oli Ukraina biograafilise leksikoni üks toimetajaid 1928–30. Kubermanguvalitsuse ametnikuna oli ajalehe *Эстляндские губернские ведомости* (Tln) mitteametliku (ajakirjandusliku) osa toimetaja 1888–89. Avaldas ajaloolaseid kirjutisi ajalehes *Ревельские известия*, toimetas koos A. Naruziniga (vt) kogumiku “Временник Эстляндской губернии” 2. köite (Tln 1894).

A: *Украинский архивисты. Биобиблиографический справочник*. Вып. I.–К. (Kiiev 1999); *Независимый филологический журнал* 69/2004: 370; EAA.30.13.24.

Angelin, Nils Magnus (Нильс Александрович Ангелин; ps N. A.; 15.7.1897 Rootsi – ?), vaimulik. Baptisti jutlustaja, Rootsi kodanik, 1935 lahkus Eestist Rootsi.

Baptistide rootsikeelse ajakirja *Länken* toimetaja (Narva 1927–32), baptistide tasuta ajalehe *Призыв* (Narva 1933–35) toimetaja-väljaandja (vaid viimased 6 nr andis välja V. Teksel). Kirjutas religioosseid artikleid, õpetlikke jutustusi ja vaimulikke luuletusi. Kirjutas tõlkis kümnekond voldikut-brošüüri, mille andis välja oma ajalehe lisana 1932–34: “Христианство и алкоголь”, “Христианство и табак”, “Христианство и танцы”, “Иисус любит детей” jt. Tegid aktiivselt kaastööd nelipühilaste kuukirjale *Свет* (Narva).

A: *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 269 (Trt, Peterburi 2001); ERA.2504.1.14; ERA.1.7.935.

Angelus, Oskar Georg Richard Ka(a)rli p (7.5./25.4.1892 Loo mõis, Harjumaa – 3.11.1979 Lund, Rootsi), riigiametnik, ajaloolane. Mõisavalitseja poeg. Õppis Tln Peetri reaalkoolis 1902–11, TÜs ajalugu 1911–18, *cand hist, dr phil* 1956 (Kieli ülikool). Töötas Tln vaestekomisjonis 1914, Moskva kaubamasja Ventser & Ko ärijuhina 1916–17, Tln-s gümnaasiumiõpetajana 1918. Võttis osa Vabadussõjast 1919–20. Eesti siseministri adjutant 1921–23, siseminiseeriumi asjadevalitseja 1923–26, administratiivosakonna abidirektor 1926–40, mh juhtis nimede

eestistamise aktsiooni ja korraldas baltisakslaste ümberasumist Saksamaale 1939–40. Veebr 1941 läks järelümberasujana Saksamaale, elas Berliinis. Saksa okupatsiooni algul tuli 8.1941 tagasi Eestisse, oli Eesti Omavalitsuse sisedirektor 9.1941–7.1944. Põgenes 1944 Saksamaale, 1950 emigreerus Rootsi, töötas vabrikutöölisena Olofströmis, arhiiviassistendina Lundi ülikoolis 1951–60.

Ajakirja *Eesti Politseileht* > *Eesti Politsei* > *Politseileht* (Tln) tegevtoimetaja 1924–30, vastutav toimetaja 1930–36; Eesti Kultuurifilmi nõukogu esimees 1936–40. Avaldas 1930. aastate lõpus artikleid nimede eestistamisest ajakirjades *Maaomavalitsus* (Tln), *Linnad ja Alevid* > *Eesti Linnad* (Tln). Rootsis elades avaldas kirjutisi (mh Eesti ajaloo kohta) pagulasväljaannetes, sh kuuleht *Võitleja* (Heidelberg), ajaleht *Eesti Päevaleht* (Stockholm), samuti rootsi ja saksa ajakirjanduses. EAL liige 1928–40.

T: mälestusteraamat “Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941–1944” (Stockholm 1956; Tln 1995); Eesti põhiseaduse kommenteeritud väljaanne „Das Grundgesetz des Freistaates Estland“ (Berliin 1928), “Eestist Saksamaale ümberasunute nimestik = Verzeichnis der aus Estland nach Deutschland Umgesiedelten” (Tln 1939, koostaja), “Balten daheim und draussen. Pratchen, Skizzen und Glossen” (Hannover 1951); brošüürid “Piirivalve. 1922–1932” (Tln 1931, toim), “Die Kulturautonomie in Estland” (Flensburg 1951).

A: EAT; ERAKT; EEve; EE14; AA3; VjV; ETeadBL; EOS II: 13 (Tln 2002); Lään; VEPER; *Postimees* 7.5.1942: 1, 22.9.1942: 4; *Vaba Eesti Sõna* 3.11.1951: 4; *Kodumaa* 4/1959: 4; *Piinlikud lood*. 63–65 (Tln 1963), II: 46–47; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 202, 207 jm (Tln 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 312 (Tln 1970); *Mehed Vabaduse Puiesteelt*. 295–297 (Uppsala 1972); *Eesti Päevaleht* 17.11.1979: 2; *Nõukogude Eesti külma sõja ajal*. 110 (Trt 2015); EAA.402.1.662; ERA.1.7.400.

Angervaks, Hugo (kod.n Eduard Päll Nikolai p; ps Siim Sepik; 15./2.10.1903 Kavastu vald, Tartumaa – 13.6.1989 Tln), kirjanik, keeleteadlane. Personaalpensionär alates 1973.

A: EKL; *Eesliinil*. 321 (Tln 1962); *Teel. Eesti proosa Nõukogudemaal 1920.–1930. aastad*. 333–334 (Tln 1978); ERA.R-16.3k.2860.

Animägi, Johan(nes) Juhani/Johani p (ka Juhan; 14./2.10.1896 Viljandi – 14.12.1941 Kirov, Kirovi oblast), ajakirjanik. Kingsepa poeg. Õppis Viljandis ministeeriumikoolis ja linnakoolis, Narva kommertsikoolis 1913–17, Petrogradi ülikoolis füüsikat-matemaatikat 1917, TÜs õigusteadust 1920–24 (ei lõpetanud). Arreteeriti bolševike poolt 9.1.1918, viidi Petrogradi Krestõ vanglasse, vabanes 18.3.1918 Bresti rahulepingu põhjal. Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast 1918–20. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 25.4.1941, mõisteti surma (§ 58-4, 58-13, süüks kontrrevolutsiooniline võitlus 1917–18, osavõtt Vabadussõjast, kuulumine Kaitseliitu, nõukogudevastaste artiklite avaldamine 1917–40), hukati.

Töötas maakonnalehes *Sakala* > *Uus Sakala* > *Meie Sakala* > *Meie Uus Sakala* (Viljandi) 8.1917–20 (vaheaegadega). Seejärel oli päevalehe *Postimees* (Trt) kohalike uudiste toimetaja 1920–22, Tln toimetuse liige 1922–28; ajalehe *Päevaleht* välisuudiste- ja parlamendiosakonna toimetaja 1928–40. Tegi kaastööd Kaitseliidu ajakirjale *Kaitse kodu!*, infoagentuurile Reuter. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Kommunist* vanemtõlkija 1940–41. EAL liige 1921–40, juhatus liige 1926–27.

T: mimeografeeritud brošüür „Scouts rügemendiga Vabadussõjas 1918–1920” (1928, Riigiarhiivis); mälestused 1917–18 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt“ (Tln 1927).

A: ÕT I: 45; EAT; EEve; AA3; *Peatükke*. 208; OkM; *Sakala* 23.3.1928: 9, 15, 23.3.1938: 4, 6; *Päevaleht* 16.12.1935: 18; *Kaitse kodu!* 3-4/1938: 131–133; *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Meie Tee* 1–2/1963: 18–21; *Kui kõik alles tärkas*. 82 (Tln 1973); V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 108 (Trt 1999); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 216, 396–400 (Trt 2008); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2008*. 103, 108, 110, 113, 127–128 (Viljandi 2009); ERAF.129SM.1.2189-1.

Anissimov, Aleksandr (Александр Алексеевич Анисимов; 1890–1942), pedagoog, kohalik kultuuri- ja ühiskonnategelane. Salesja algkooli juhataja Petserimaal 1931–35. Represseeriti 1940.

Petseri vene õpetajate liidu ajakirja *Наш голос* (Petseri 1923–24, ilmus 3 nr) üks toimetajaid. Tegi kaastööd kogumikule *День русского просвещения* (Tln) 1935–39, kirjutas vene ajalehtedes muusikast ja kultuurist.

T: “Учебник стенографии (скорописи) по новейшей слуховой системе” (Petseri 1925), kogumik “Песни для начальных школ с русским языком обучения” (Tln 1935, koostaja koos N. Vehnovskiga), tõlkis vene keelde eestivene algkoolidele mõeldud õpikuid.

A: *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 281 (Trt, Peterburi 2001); Т. Петровская. *Рассказы о русских людях в Эстонии. “По дороге оттуда”*. В Америке. 37 (New York 1994); ERA.1.7.816.

Annist, August (–1936 Anni; ps Jaan Siiras; A. A.; A. A. Laanessaar; Oldermann; Theophilus; A. Varmas jm; 28./16.1.1899 Leie küla, Viljandimaa – 6.4.1972 Tln), kirjandusteadlane, folklorist, tõlkija. Väiketaluniku poeg. Õppis Trt kommertskoolis 1913–18, TÜ ajaloo-keeleteaduskonnas 1918, filosoofiateaduskonnas 1919–23, *mag phil* eesti keele alal 1923, *mag phil* eesti ja võrdleva kirjanduse alal 1924; täiendas end TÜ stipendiaadina Helsingi, Pariisi ja Bonni ülikoolides 1924–27; *dr phil* rahvaluule alal 1935 (TÜ; ümber atesteeritud *dr philol* 1957). Võttis õppursõdurina osa Vabadussõjast 1918–19. TÜ abiõppejõud 1927–36, eradotsent ja dotsent 1936–45. Populaarteadusliku raamatusarja “Elav Teadus” tegevtoimetaja 1932–40, osales aktiivselt kultuuri- ja teadusorganisatsioonides. Arreteeriti 16.5.1945, mõisteti kuueks aastaks vangi (§ 58-10, süüks üliõpilasselts Veljestosse kuulumine, nõukogudevastase propaganda). Kandis karistust Harku ja Valga vanglates, vabanes 16.5.1951. Seejärel elatas end juhuslike tõlke- ja toimetamistöödega, hiljem oli KKI rahvaluulesektori vanemteadur 1958–71.

Alates 1920. aastate algusest avaldas ajakirjanduses kirjanduskriitikat, kirjandusloolisi uurimusi, kirjandusteoreetilisi artikleid, soome kirjanduse tutvustusi, publitsistikat, reisikirju, luulet ja luuletõlkeid. Need ilmusid ajakirjades *Eesti Kirjandus* 1922–39, *Üliõpilasteleht* 1922–35, *Odamees* 1922–25, *Uudismaa* 1922–26 (oli ka toimetuse liige 1922–24), *Looming* 1923–39, *Kevadik* 1924–38, *Külvaja* 1927, *Kirjanduslik Orbiit* (1929–30), *Olion* 1930–33, *Tänapäev* 1936–39, *Akadeemia* 1937–40 ning juhuslikumalt päevalehtedes *Postimees* (Trt), *Päevaleht* (Tln). Oli ajakirja *Akadeemia* üks asutajaid 1937. Tutvustas Eesti olusid Soome päevalehtedes *Uusi Aura* (Turu) 1925 ja *Uusi Suomi* (Helsingi) 1925 ning kultuuriajakirjas *Suomalainen Suomi* (Helsingi) 1933–38. Nõukogude ajal ilmus tema kirjutisi järjepidevalt ajakirjades *Eesti Keel ja Kirjandus* 1941, *Looming* 1941 ja 1957–71, *Keel ja Kirjandus* 1958–71, juhuslikumalt kultuurilehes *Sirp ja Vasar* ning päevalehes *Edasi* (Trt). Avaldas ajakirjanduses kokku ligi 350 artiklit.

T: arvukad uurimused eesti folkloorist ja varasemast kirjandusest, eriti „Kalevipojast“ ja **F. R. Kreutzwaldist**; ülevaated “Viro neuvostokurimuksessa” (Porvoo, Helsingi 1942) ja “Viron historia” (Porvoo, Helsingi 1944, kaasautor; eesti k Stockholm 1946); kolm rahvalaulupärast regivärsilist poemi; oli üks toimetaja ja autor EÜS Veljesto koguteostes „Mõtteid valmivast intelligenstist“ (Trt 1923, Tln 1997), „Dünamis I“ (Trt 1928), „Kultuuri ja teaduse teilt“ (Trt 1932), „Võim ja vaim“ (Trt 1940); artikli- ja mälestustevalimik “Elu ja luule” (Tln 1987), artiklivalimik “Noorusmaa” (Trt 2011); tõlkis eesti keelde eeposed “Kalevala” (Trt 1939; Tln 1959, Tln 1985), “Ilias” (Tln 1960), “Odüsseia” (Tln 1963).

A: EAT; EBL tk; EEve; ENE; E(N)E; EE14; EKBL; EKrL; EKL; AA3; Erni; ISIK; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 57–59 (Trt 1935); *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 117 (Trt 1949); *Tulimuld* 1/1969: 17–25; *Keel ja Kirjandus* 6/1972: 383–384, 1/1999: 1–5; *Kui kõik alles tärkas*. 328–329 (Tln 1973); *Tartu Riiklik Ülikool* 8.2.1974: 3; E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. II: 385, 405–406 (Tln 1980); *Emakeele Seltsi aastaraamat*. 28: 30–42 (Tln 1984); A. Annist. *Elu ja luule*. 8–16, 278–318 (Tln 1987; sisaldab bibliograafiat); B. Kangro. *Häitsmemehi ja pärlipüüdjaid*. II: 126–142 (Lund 1987); *Edasi* 23.5.1987: 4; *Looming*

7/1990: 946–947; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 96–97 jm (Trt 2001 [1996]); *VVV. Veljesto IX koguteos*. 95–97 (Trt 1999); E. Piir. *Koltuvaid kõrrekesi koduselt kamaralt*. 105–109 (Viljandi 1998); *Eesti kultuur 1940. aastate teisel poolel*. 84–106 (Tln 2001); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 226–230, 245–248, 378 jm (Tln 2001); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 96–97 jm (Trt 2001); A. Annist. *Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“*. 5–19 (Tln 2005); *Kultuurisild üle Soome lahe*. 323–344 (Trt 2005); A. Annist. *Noorusmaa*. 457–461 (Trt 2011); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 353 (Tln 2014); A. Kook (1979). Noorsooajakirja „Kevadik“ temaatika ja probleemistik aastail 1924–1932. 47–50, 52 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Annusson, Jüri Jaani p (ka Annuson; 11.7./29.6.1884 Enge vald, Pärnumaa – 1965 USA), haridustegelane, keemik. Talunike poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis 1904–06, TUs keemiat 1906–10. Töötas kooliõpetajana Viljandis, Pärnus ja Tln-s 1910–19, sh oli Tln poeglase kommertskooli direktor 1915–18 ja Tln poeglase gümnaasiumi direktor 1917–18; Tln koolivalitsuse juhataja 1918–19, Tln tehnikumi keemiaõppejõud 1919–26. Riigikogu liige 1920–23 (Töörakonna nimekirjas), haridusminister 10.1920–1.1921. Tegutses aktiivselt Eesti õpetajaskonna organiseerimisel ja hariduselu korraldamisel. Aastal 1925 asus Põhja-Ameerikasse, oli Eesti konsul New Yorgis 1926, seejärel tööstuskeemik Chicagos 1926–31 ja New Yorgis 1931–37. Võttis aktiivselt osa kohalikust seltsielust, mh oli New Yorgi Eesti Haridusseltsi laste täienduskooli algataja 1933. Naasis Eestisse 11.1937, oli Loodusvarade instituudi keemik-eriteadlane 1938–40, Tööstuslike uurimiste instituudi vanem tehniline töötaja, küttelabori juhataja 1940–41, direktor 1941–44, samuti Tln tehnikaülikooli õppeülesannete täitja 1938–44. Põgenes 1944 Saksamaale, oli keemiaõppejõud Balti ülikoolis (Hamburg, Pinneberg) 1946, hiljem emigreerus USAsse.

Eesti õpetajate liidu ajakirja *Kasvatus* toimetuse liige 1919–21, vastutav toimetaja 1921, hiljem kaastöötaja. Avaldas haridusalaseid artikleid ka päevalehes *Vaba Maa*. Ajakirja *Eesti Tehnika Seltsi ajakiri* üks asutajaid 1919, abitoimetaja 1919–21. Loodusteadusliku ajakirja *Loodus* (Trt) toimetuse liige 1923–24. Ameerikas elades oli kuukirja *Meie Tee* (New York) üks asutajaid 1931, toimetuse liige 1931–37, lühemat aega ka tegevtoimetaja

T: “Igapäevane keemia” (Trt 1913); kolm keemiaõpikut (Tln 1921, 1927), mõned brošüürid kooliküsimustest.

A: EBL; EAT; EE; VET; EBL tk; EEtK; EEve; EÜS2; ENE; PPG: 248; EE14; ETeadVK; AA2; TTÜ BL; ETeadBL; VjV; EVT; Hoiä Ronk. *Kaasaegsed*. 130–131 (Trt 1926); *Tallinna Linna Poeglase Humanitaargümnaasium 1631–1931*. 77–84, 97 jm (Tln 1931); *Meie Tee* 7/1934: 9, 12/1937: 191, 12/1939: 192, 10/1951: 154, 9-12/1983: 97–98; E. Laaman. *Juhan Luiga*. 199 (Trt 1938); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 166 (Tln 1991 [1953]); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 223–224 (Lund 1962); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 64–65 jm (Stockholm 1965); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 347 (Tln 1975); *Nõukogude pedagoogika ja kool*. XVII: 60–78 (Tln 1978); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 125 jm (Montreal 1982); *Tehnika ja Tootmine* 8/1989: 42–44; *Haridus* 7/1990: 42–44; EAA VI: 145, 148 (Trt 1991); K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 14–16 jm (Tln 1994); *Kooliuuenduslane* 3/1994: 14–15, 1/2000: 13–15, 3-4/2000: 27–42; EAA.402.1.760; ERA.R-66.2.6.

Ansomardi (ps; kod.n Peäro-August Pitka; 26./14.8.1866 Jalgsema küla, Järvamaa – 25?.7.1915 Narevi jõe lähedal, Poola), sõjaväelane (polkovnik), kirjanik. Talunike poeg, **J. Pitka** vend. Õppis Rakveres haridusseltsi “Kalevipoeg” koolis 1879–81, Peterburi linnakoolis 1882, Tln Aleksandri gümnaasiumis 1883–87 (ei lõpetanud). Astus vabatahtlikuna Vene armeesse 1887, õppis Peterburi junkrukoolis 1889–91, teenis ohvitserina mitmes väeosas Soomes, Pihkvas, Jaroslavlis. Võttis osa I maailmasõjast, langes lahingutes Narevi jõe ääres sakslaste kätte vangi 25.7.1915 ja tapeti. 1890. a paiku saatis **J. Hurdale** rahvaluulet.

Avaldas ajakirjanduses jutukehi lihtrahva ja sõjaväelaste elust ning eesti keele alaseid artikleid; neid ilmus päevalehes *Postimees* (Trt, alates 1897), nädalalehes *Ristirahva pühapäeva leht*,

ajalehes *Uus Aeg*, ajakirjades *Rahva Lõbu-leht* (Trt, Põltsamaa, Tln), *Lasteleht* (Trt), *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt), *Eesti Kirjandus* (Trt).

T: jutukogud “Jalgsemaa Kitse-eide muinasjutud” (*Rahva Lõbu-leht* 7–8/1901, Trt 1901, 1926, Tln 1979, 2008), “Elu-pudemed” (Trt 1909), “Sõja päivilt” (Trt 1910), “Lastejutud” (Trt 1911, 1925); näidendid “Murueide tütar” (Trt 1900, 1905), “Matsil unes, teistel ilmsi” (Trt 1901); “Võimlemise ehk gümnaastika õpetus kooliõpetajatele, koolidele ja iseharjutamiseks” (Trt 1904, 1906); esimene eestikeelne sõjandusalane oskussõnastik “Sõjamehe sõnastik” (Tln 1914).

A: PmA; EBL; EE; EBL tk; EEve; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; Järvamaalt; EE14; EKL; ISIK; M. Lepp. 1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus. 17–18 (Tln 2010 [1922–27]); *Rakvere Linna III Algkool 1805–1930*. 104–105 (Rakvere 1930); *Keel ja Kirjandus* 11/1966: 696–698, 6/1998: 395–396; EKA III: 534–537 (Tln 1969); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 190 (Tln 1974); *Reede* 1.9.1989: 4; *Akadeemia* 7/2009: 1329–1351; K. Hellerma (1981). „Rahva Lõbu-leht“ ilukirjanduslik-populaarteadusliku ajakirjana. 9–10 (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö, käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Anson, Anton (ka Hanson; ps Pärnlane jm; 2.1.1852/21.12.1851 Seli vald, Pärnumaa – 12.6.1918 Trt), pedagoog. Talunike poeg. Lõpetas Riia õpetajate seminari 1874, tegi gümnaasiumiõpetaja kutseeksami 1879, linnakooliõpetaja kutseeksami 1887. Töötas kooliõpetajana Pärnus 1874–79, Kuramaal Bauskes 1879–86 ja Võrus 1887–88, Eesti Aleksandrikooli inspektor (juhataja) 1888–1905, kooliinspektor Riias, Paides ja Tartus 1905–18. Pärnus elades osales aktiivselt rahvuslike seltside tegevuses.

Toimetas koos **J. Otstaveliga** nädalalehte *Perno Postimees* 1.–10.1878 (41 nr, kirjutas juhtkirjad), kuid ametlikult neid toimetajaks ei kinnitatud. Oli äsja (3.1878) ilmuma hakanud *Sakala* suuna pooldaja, saatis ka sellele lehele sõnumeid, eeskätt kooliasjadest, „Endla“ seltsi tegevusest, Pärnu linna elust jms. Loobus ajakirjanduslikust tegevusest 1879, kui asus Kuramaale õpetajaks.

A: PmA; ÕT I: 57; EBL tk; EEve; EKoBL; *Postimees* 12.6.1918: 2, 11.11.1936: 7; H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 207, 258–260 jm (Trt 1939); E. Plotnik. *Hans Pöögelmann*. I: 18 (Tln 1965); E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni “Sakala”*. 310–311 (Tln 1971); *Keel ja Kirjandus* 4/1986: 221–222, 225; T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 104–105 (Tln 1997).

Antik, Richard Johannes (ps Vaataja; 11.4./29.3.1901 Äksi, Tartumaa – 16.4.1998 Toronto), raamatukogutegelane, bibliograaf, kunstikriitik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1912–16, Trt kommertsgümnaasiumis 1916–22, TÜs kaubandust 1922–28 (ei lõpetanud), täiendas end Praha Karli ülikoolis 1927, õppis TÜs filoloogiat 1931–33 ja 1938–39 (ei lõpetanud). Võttis õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919–20. ERM arhiivraamatukogu ametnik 1923–27, juhataja 1927–42. Tegi õppereise Leipzigi, Stockholmi ja Helsingi raamatukogudesse, korraldas ümber ERM arhiivraamatukogu tööpõhimõtted. Dets 1942 avas Trt-s raamatu- ja kunstiantikvariaadi. Sept 1944 põgenes Taani, töötas Kopenhaagenis arhivaarina kindlustusseltsis Danske Phönix, eksport-importfirmas H. A. Mölle, Hagerupi kirjastuse kunstikirjanduse ja rariteetide osakonnas. Dets 1951 asus Kanadasse, töötas üle kümne aasta Toronto keskaiglas ametnikuna. Pärast pensionileminekut asutas 1967 Toronto kesklinnas kunstigalerii Antik Gallery, müüs selle 1969. Osales aktiivselt pagulaseesti kultuuri- ja seltsielus, korraldas eesti kunsti näitusi Taanis ja Kanadas. Asutas Eesti Keskarhiivi Kanadas 1961 (koos **K. Eermega**), oli selle juhataja 1975–87.

Koolipoisina ja aktiivse skaudina tegi kaastööd ajakirjale *Eesti Skout* (Trt), oli selle ajakirja toimetuse liige 1921–24, toimetas ka Trt skautide maleva ajakirja *Ole Valmis* (Trt 1921–22, ilmus 3 nr). Saatis sõnumeid skautidest ajalehele *Päevaleht*, oli lehe alaline kaastöeline ja Trt esindaja 1921–27, kirjutas kohalikke sõnumeid ja ülevaateid õpetajate, usuteadlaste, EKS jm nõupidamistest. Alates 1926 avaldas kirjutisi raamatukogundusest, eesti raamatu ja ajakirjanduse ajaloost paljudes väljaannetes, kõige rohkem päevalehtedes *Postimees* > *Tartu Kommunist* (Trt)

1928–41, *Päevaleht* 1928–30, *Uus Eesti* 1936–40, raamatukoguhoidjate ühingu ajakirjas *Raamatukogu* 1929–40, ajakirjas *Eesti Kirjandus* (Trt) 1933–39 jm. Kanadas tegutses ajalehe *Meie Elu* (Toronto) kunstikriitikuna 1954–87, kirjutas järjepidevalt ka teatri-, kontserdi- ja kirjandusarvustusi, kultuuriülevaateid, juubeliartikleid ja nekrolooge.

T: bibliograafiad „Eesti raamatute üldnimestik 1918–1923” (Trt 1931), „Eesti ajakirjandus 1766–1930. Bibliograafia ühes toimetajate ja väljaandjate loeteluga” (Trt 1932); ülevaade „Eesti raamat 1535–1935” (Tln 1936); mitmed raamatukogunduse käsiraamatud; koguteos „Eestlased Kanadas” I–II (Toronto 1975, 1985; kaasautor, toim); koostas eesti raamatute üldbibliograafia 1535–1861 (käsikirjas); tema arhiiv asub Eesti Kirjandusmuuseumis.

A: EAT; EBL tk; EEve; ENE; EKBL; ETeadVK; E(N)E; EKKE; EÜS3; AA3; EKrL; EE14; EKL; ETeadBL; ISIK; *Eestlased Kanadas*. 536–539 jm (Toronto 1975); *Keel ja Kirjandus* 4/1991: 239; *Raamatu valgusel* (Trt 2001; sisaldab bibliograafiat); *Raamat on...* II: 222–233 (Tln 2002); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 318–320, 364–366 (Tln 2014).

Antje, Märt (ka Mart; 19.5.1864–?), trükkal. Ostis **M. Martnalt** trükikoja 2.1906. Hiljem oli toiduainetekaupluse omanik Tln-s 1932.

Päevalehe *Õigus* > *Virulane* ja selle lisalehe *Kirjandus ja Teadus* väljaandja ja vastutav toimetaja 1907 ja 1909–10. Ostis lehe 1909. a sügisel **J. Järvelt**. Kuna ta olevat andnud tsemor **H. Jannsenile** altkäemaksu, nõudsid *Virulase* toimetuse vanemad liikmed A. tagasiastumist. A. keeldus, vana toimetis lahkus töölt 15.1.1910 ja asutas päevalehe *Tallinna Teataja*. Sügisel 1910 müüs A. oma ajalehe väljaandmisõiguse **P. Grünfeldtile**.

A: ÕT XVI: 71 (Tln 1938); *Konstantin Pätsi tegevusest*. 43–44 (Tln 2002); M. Metsanurk. *Mälestused*. 493–494 (Trt 2005); *Keel ja Kirjandus* 12/2009: 936–937; EAA.2113.1.788; ERA.891.2.15459.

Anto, Heino Peetri p (dokumentides Hindrik; ps A,N,T,o; 13./1.10.1882 Rahuste küla, Saaremaa – 13.9.1955 Tln), ametnik, teatritegelane, ajakirjanik. Taluperemehe-kaluri poeg. Õppis Kuressaare linnakoolis 1893–98, täiendas end iseõppijana. Posti- ja telegraafiametniku õpilane Kuressaares 1898–1900, posti- ja telegraafiametnik Rakveres 1900, Kuressaares 1900–01, Tln-s 1902–04 ja Liibavis (Liepaja) 1904–14. Võttis osa I maailmasõjast 1914–17 (telegraafiametnik). Tln peapostkontori ülema abi, ülem 1918–21, posti-telegraafi-telefoni peavalitsuse ülema abi, administratiivosakonna juhataja 1921–24. Riigikogu liige 1925–26 (Tööraha Ühise Väerinna nimekirjas). “Estonia” dramaturg ja näitleja 1907–16 (vaheaegadega), Draamateatri üks asutajaid 1916, juhatuses esimees 1917–20, dramaturg ja näitleja 1918–24. Tln jahtklubi liige, purjesportlane, osales ka rahvusvahelistel võistlustel. Alates 1940 invaliid, pärast sõda tegi juhuslikke tõlketöid. Personaalpensionär 1945–51.

Kuressaares elades osales kirjandusringis, mis andis välja käsikirjalist ajakirja *Nooreestlane* (Kuressaare 1901–05), avaldas seal artikleid, vesteid, jutte, luuletusi ja tõlkeid 1901–02. Trükiajakirjandusele tegi kaastööd alates 1905, avaldas luuletusi, kirjutisi kunstist, kirjandusest, teatrist, purjespordist ajakirjades *Rahva Lõbu-leht* 1905–06, *Näitelava* (1909–10), *Teater*, EALi suvealbumis *Ahoi!* 1935. Oli tööstuse-kaubanduse kuukirja *Meie Turg* tegevtoimetaja (1924–25, ilmus 10 nr), seejärel ajakirja *Kaubandus-tööstuskoja Teataja* vastutav toimetaja 1926–40 (ajakiri ilmus 2 korda kuus), pensioneerus 4.1940 viletsa tervise tõttu.

T: kümmekond näidendit (peamiselt rannaelust); teatrilooline käsitus “Draamateatri tähelend” (*Teater* 1937); draama- ja proosatõlked, sh Coudenhove-Kalergi “Totaalne riik – totaalne inimene” (1938, 1940, 1988).

A: EAT; SBL; EMT; ENE; EKBL; EKrL; EKL; SK; EABL; ETeatrBL; VjV; ISIK; *Päevaleht* 13.10.1932: 6; EKA III: 566–570 (Tln 1969); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 239 (Tln 1970); *Kommunismiehitaja* 6.7.1971: 3, 26.10.1972: 3; *Keel ja Kirjandus* 6–7/1972: 331–345, 390–402; J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 379 (Tln 1975); K. Hellerma (1981). „Rahva Lõbu-leht“ ilukirjanduslik-populaarteadusliku ajakirjana. 57, 62 (TRÜ žurnalistika kateedri

diplomitöö, käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERA.50.12.230; ERA.891.4.59; ERA.R-16.3k.13.

Antropoff, Roman v. (6.6.1836 Tln – 19.12.1926 Üksnurme mõis, Harjumaa), jurist. Kohtuniku poeg. Lõpetas Tln rüütli- ja toomkooli 1856, õppis TUs ..... 1856–63 (vaheaegadega), *cand jur.* Tln meeskohtu kaasistuja 1863–64, Harju-Järva kreiskohtu sekretär 1864–65 ja 1869–84, vahepeal Eestimaa kubermanguvalitsuse asjaajamise haldur 1865–69. Alates 1880 Tln Toomlossi foogt ja Eestimaa Ülemaakohtu advokaat, Eestimaa rüütelkonna ökonomiasekretär 1893–96. Tln linnavolikogu saadik 1898–1912. Alates 1900 elas oma mõisas Üksnurmel. Osales aktiivselt eesti seltsielus, laulupeo üks korraldajaist, "Estonia" seltsi president.

Eestimaa kubermanguvalitsuse ametliku teadetelehe *Maa Walla Kuulutaja* (Tln) vastutav toimetaja 1862, 1865–67, 1870 ja 1873 ning väljaandja 1874–87.

A: AA1: 469–480; DBBL: 16; EAA.30.4.1737, EAA.30.4.2126, EAA.30.4.2687, EAA.30.4.4046, EAA.29.2.3019, EAA.29.2.6027, EAA.30.13.29.

Antson, Aleksander (ps A. Allex; A. Lex; Al. An; Ralf Malk; Ralf Merder; Sven Ramm; 31./19.8.1899 Pihlta vald, Saaremaa – 21.9.1945 Haapsalu), kirjanik, ajakirjanik. Vabadiku poeg. Lõpetas Kahtla kihelkonnakooli 1915, täiendas end õpetajate suvekursustel 1919–1920, vabakuulajana TÜ-s. Töötas algkooliõpetajana Kailukal, Kuressaares, Võrus ja Kureveres 1915–25, seejärel tegutses ajakirjanikuna ja näitekirjanikuna, oli Autorikaitse Ühingu asjaajaja-direktor 1934–40. Sportlane, võistles kergejõustikus Pariisi OM-l 1924, võttis osa spordiliikumisest, Eesti Töölisspordi Liidu üks asutajaid ja esimees 1927–28. Rahvaloomingu Keskmaja rajaja ja direktor 1940–41. Saksa okupatsiooni ajal oli vangis 1941–44. Suri liiklusõnnetuse tagajärjel.

Kaastööd ajakirjandusele hakkas tegema 1921. Koolinoorte almanahhi *Viisnurk* vastutav toimetaja (Võru 1923, ilmus 1 nr; pidi selle väljaandmise tõttu Võrus õpetajaametist lahkuma). Osales Pariisi OM-l 1924 päevalehe *Postimees* kirjasaatjana. Töötas ajakirjanikuna ajalehes *Virulane* (Rakvere) 1925–26, sotsialistide päevalehes *Rahva Sõna* 1927–30 ja päevalehes *Vaba Maa* (Tln) 1931–33. Andis välja ja toimetas ajakirja *Töölissportlane* (1929, ilmus 1 nr). Tln Spordipressi Klubi infobüroo juhataja 1933–34. Tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Spordileht*, *Postimees*, *Päevaleht* (ja selle lisa *Kunst ja Kirjandus*), *Meie Hääl* (1930–31), *Nool* (1933), *Uus Eesti*, *Olümpialeht* (1935–36), *Uusi Suomi* (Helsingi), ajakirjadele *Uudismaa*, *Urikivi*, *Looming* (Trt), *Vabaharidustöö*, *Varamu*. Käis spordiajakirjanikuna Soomes, Rootsis, Itaalias ja NSVLs. Pärast juunipööret 1940 oli paar kuud kirjastuse Vaba Maa ajalehtede juht: ajalehe *Maa Hääl* peatoimetaja (kuni sulgemiseni 23.8.1940), päevalehe *Rahvaleht* vastutav toimetaja (kuni sulgemiseni 17.9.1940), nädalalehe *Esmaspäev* peatoimetaja (kuni sulgemiseni 28.9.1940). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ka spordiajakirja *Kehakultuur* vastutav toimetaja 8.1940–7.1941 ja päevalehe *Noorte Hääl* vastutav sekretär 9.1940–8.1941. EAL liige 1930–36 ja 1940, vahepeal toetajaliige 1936–40, juhatuse liige alates 8.1940; Tln Spordipressi Klubi liige 1932–?, esimees 1937–?.

T: reisikiri “Tänapäeva Venemaa” (Trt 1930, kaasautor); ülevaate-teos “Berliini olümpiamängud” (Trt 1936, Tln 1992); käsiraamat “Võimlemine” (Trt, Tln 1939, kaaskoost); neli kogu epigramme (1927, 1930, 1933, 1946), kümnekond näidendit, kaks romaani, andis välja vasakpoolsete noorkirjanike almanahhi “Aktatsioon” (I–III, 1926–29).

A: EAT; SBL; EEtK; ENE; E(N)E; EE14; EEve; EKBL; EKrL; EKL; EKOBL; SK; ESBL; ISIK; *Spordi Magasin*. 53 (Tln 1935); ÖT XV: 78 (Tln 1937); J. Rimmelgas. *Tuline värav*. 22, 35, 44–45 (Tln 2004 [1955]); *Looming* 9/1955: 1125–1130; *Rahva Hääl* 22.9.1955: 3; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 182–184 (Stockholm 1959); *Keel ja Kirjandus* 12/1960: 747–750, 7/1963: 421, 7/1964: 429–435, 7/1965: 410–421; *Väliseestlase kalender 1963*. 74 (New York 1962); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 226–229 jm (Tln 1970); *Kui kõik alles tärkas*. 117, 127 jm (Tln 1973); *Sirp ja Vasar* 6.9.1974: 4; *ÕESI aastaraamat 1988–1993*. 243 (Trt 1995); O. Kirss. *Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani*. 183 (Tln 2003); V. Tamming

(1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 61–63, 121 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Anvelt, Jaan (Ян Анвельт; ps 1916– Eessaare Aadu; Jaan Hulm; K. Maatamees; al-De; Marksist, Klassiteadlik proletaarlane; Mitte Noor; N. Alt.; Orthodox; Nemo jne; 18./6.4.1884 Oorgu küla, Viljandimaa – 11.12.1937 NSVL), poliitikategelane, publitsist, kirjanik. Talunike poeg, **A. Ostra** (fiktiivne) abikaasa, **A. Stein-Anvelti** abikaasa. Lõpetas Pilstvere kihelkonnakooli, õppis Trt õpetajate seminaris 1900–02 (ei lõpetanud), sooritas Peterburis algkooliõpetaja kutseeksami 1905 (eksternina) ja gümnaasiumi lõpueksamid 1907 (eksternina), õppis Peterburi ülikoolis õigusteadust 1907–11 (heideti ülikoolist välja rahutuste organiseerimise eest), lõpetas 1912 (eksternina). Töötas kontoriametnikuna Peterburis 1903–05, kooliõpetajana Toilas 1905–07, tunniandjana Peterburis 1907–11, ülikooli lõpetamise järel advokaadiabina Narvas 1912–17. Ühines bolševikega (VSDTPga) 1907, I maailmasõja ajal alustas põrandaalust tegevust, organiseeris Ragulovo külas (Jamburgi maakond) trükikoja, kus 1915–16 trükiti eesti- ja venekeelseid kommunistlikke lendlehti. Aastatel 1917–19 oli Eesti enamlaste üks juhte ja võimuhaaramise korraldajaid, Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimees, Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee liige, Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu esimees. Eesti Maapäeva saadikuna (1917–19) tegi ettepaneku Maapäev laiali saata, tegutses Eesti rahvusväeosade loomise vastu. Jaanuaris 1919 põgenes Venemaale, oli Petrogradi kaitsenõukogu liige ja Petrogradi kindlustatud rajooni ülem 1920–21. Aug 1921 tuli illegaalselt Eestisse, asus juhtima eesti bolševistlikku liikumist, töötas välja Tööraha Ühise Väerinna taktika 1923. a Riigikogu valimisteks, oli 1924. a riigipöördekatse üldjuht. Pärast selle nurjumist varjas end, märtsis 1925 läks tagasi Vene NFSVsse. Töötas Moskvast Žukovski-nimelise lennuväeakadeemia komissarina 1926–29, NSVL tsiviilõhulaevastiku peavalitsuse ülema asetäitjana 1929–35, oli Eesti esindaja Kominterni Täitevkomitees 1926–31, Kominterni rahvusvahelise kontrollkomisjoni vastutav sekretär 1935–37. Arreteeriti NKVD poolt 5.12.1937 ja hukati. Rehabiiteeritud 1956.

Seminaristina Trt-s kuulus käsikirjalise kirjandusliku ajakirja *Ärataja*^o (1901–02) toimetusse. Sajandi alguses tegi kaastööd ajakirjale *Linda* (Trt), päevalehele *Postimees* (Trt), ajalehtedele *Hommik* (Trt 1906–07) ja *Töö* (1908–09), samuti J. Lilienbachi albumile „Edasi!” (1905–17). Toimetas ja kirjastas Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi väljaandeid. Juunis 1912 asutas koos **V. Buki** ja **J. Käspertiga** (1886–1937) bolševistliku ajalehe *Kiir* (Narva), oli selle lehe ja tema järglaste tegelik toimetaja 1912–14 (*Kiir* suleti 8.1913 (ilmus 129 nr), aga jätkas ilmumist teiste nimede all: *Narva Kiir* (9.–11.1913, ilmus 27 nr) > *Rahvaleht* (12.1913, ilmus 11 nr) > *Töö Hääl* (1.–5.1914, ilmus 53 nr) > *Töö Kiir* (5.–7.1914, ilmus 8 nr)). A. määras lehe poliitilise suuna, kirjutas juhtkirju, fõljetone, poliitilisi artikleid, propageeris bolševistlikke ideid: õhutas streigiliikumist, klassivõitlust, sallimatust rahvusküsimustes. Ajaleht suleti lõplikult I maailmasõja alguses. Tegi järjepidevalt kaastööd ka bolševistlikule päevalehele *Правда* ja selle järglastele (Peterburi 1912–14, sulgemiste tõttu ilmus ajaleht kaheksa nime all). 1917 asutas Tln-s sotsiaaldemokraatliku päevalehe *Kiir* > *Tööline* (3.1917–2.1918, ilmus 172 nr), oli selle vastutav toimetaja. Samal ajal tegi kaastööd ka ajalehtedele *Maatamees* (1917–18), *Eesti Teataja* (1917–18), *Rahva Hääl* (Võru 1917–18), *Eesti Kütiväe Teataja* (Jamburg, Narva 1818–19), ajakirjale *Tapper* (1917–18). Illegaalselt Eesti Vabariigis elades toimetas illegaalset ajalehte *Kommunist* 1921–24 (ilmus ebaregulaarselt), kirjutas enamiku juhtkirjadest, samuti avaldas artikleid Tln-s legaalselt ilmunud bolševistlikes väljaannetes: ajalehtedes *Rõhutute Hääl* 1921, *Punane Täht* (1922, ilmus 2 nr), *Meie Hääl* > *Uus Meie Hääl* (1922, kokku ilmus 38 nr), *Tallinna Tööline* (1922, ilmus 26 nr), *Tööline* (1922–23, ilmus 114 nr), *Tööraha Hääl* (1923, ilmus 47 nr) > *Töö Lipp* (1923, ilmus 18 nr), *Tööliste Lipp* (1923–24, ilmus 7 nr), *Meie Leht* (1924, ilmus 12 nr), ajakirjades *Töö* (1921–23, ilmus 18 nr), *Poliitika ja taktika ajakiri* (1922, ilmus 2 nr), töölisnoorte kuukirjas *Noor Tööline* > *Meie Noor Tööline* (1922–24), kommunistlikus lasteajakirjas *Meie lapsed* (1923, ilmus 3 nr). Venemaal elades (1919–21, 1925–37) tegi järjepidevalt kaastööd Petrogradi/Leningradi eesti väljaannetele: ajalehele *Edasi*, selle kirjanduslisale *Leegid*, kuukirjale *Klassivõitlus*, ajakirjale *Proletaarne Revolutsioon Eestis*, poliitilisele-kirjanduslikule-teaduslikule

kuukirjale *Säde*, ajakirjale *Naistöoline ja naiskolhoosnik*. Samuti avaldas artikleid illegaalses ajalehes *Kommunist*, mida levitati Eestis, ja Eestis ilmunud legaalses töölislehtedes. 1920.–30 aastatel ilmus tema artikleid ka ajalehtedes *Правда* (Peterburi/Leningrad) ja *Uus Ilm* (New York). Kokkuvõttes oli A. üks peamisi bolševistlike ideede levitajaid ja propageerijaid eesti trükisõnas, tema publitsistlik looming ulatub u 700 artiklini.

T: kümme-kond bolševistlikku brošüüri (Tln 1917–18, Leningrad 1927–29), „Oktoobrirevolutsioon Eestis” (Tln 1967), novellikogu „Räästaalused” (1916), jutustus „Alasti” (Tln 1917), romaan „Linnupriid” (ajalehtedes *Tallinna Tööline* ja *Tööline* 1922–23; Tln 1984), ilukirjanduslikku loomingut koondav „Valitud teosed” I–II (Leningrad 1934–35), „Jutustusi” (Tln 1957), „Valitud jutustusi” (Tln 1971), publitsistikat koondav „Valitud teosed” I–IV (Tln 1982–87), novellivalimik „Metsa serval” (Tln 1984).

A: EBL; EEve; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EAE; EE14; EKL; KEL; KrS; TÕS: 114; E. Laaman. *Eesti lahkumine Vene riigist 1917–1920*. 19 jm (Tln 1920); J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust*. 36–37 (Leningrad 1926); *Mälestused iseseisvuse võitluspäivil*. 126–127, 219, 322, 330–331 jm (Tln 1927); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 265 jm (Trt 2008 [1940]); *Nõukogude võimu eest*. 5, 126–127 jm (Tln 1957); *Eesti Kommunist* 10/1957: 19–22; *Keel ja Kirjandus* 4-5/1958: 194, 202, 6/1958: 324–325, 5/1962: 268–274, 1/1967: 39–40, 11/1967: 673–679, 11/1977: 673, 675; 9/1979: 536–539; *Edasi* 19.4.1959: 2; *Kalender 1962*. 72–74 (Tln 1961); O. Kuuli. *Ühise võitluslipu alla*. 36–37 jm (Tln 1961); A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 224–226 jm (Tln 2010 [1961]); O. Rästas. *Põrandaalused*. 202–203 jm (Tln 1961); *Eesliinil*. 37–71 jm (Tln 1962); E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost*. 220–232 jm (Tln 1962); *Revolutsiooni lipukandjad* I: 22–30 (Tln 1962); D. Rudnev. *Leninlik „Pravda“ ja töölisliikumine Eestis*. 73, 77, 83–84, 96, 105–107, 118–119, 122–124, 126 (Tln 1962); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 44–45 jm (Tln 1963); *Looming* 4/1964: 579–588; *Jaan Anvelt. Mälestusi ja dokumente J. Anveldist*. (Tln 1965); E. Plotnik. *Hans Pöögelmann*. I: 105, 135 jm (Tln 1965), II: 27, 33 jm (Tln 1975); *Koidikul*. 115–122, 154, 206 jm (Tln 1967); *Rahva Hääl* 1.2.1967: 2; *Kultuur ja Elu* 11/1968: 4–6; K. Tammistu. „Saarlaste Matsist” „Sõnumini”. 83–85, 87–97 (Tln 1971); J. Ant. *Sõjariist kodanluse vastu*. 72–73 (Tln 1975); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 18–20 jm (Tln 1975); *Teel. Eesti proosa Nõukogudemaal 1920.–1930. aastad*. 37–38 (Tln 1978); A. Elango (koost). *Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste pedagoogilisi seisukohti*. 5–18 (Tln 1980); *Jaan Anvelt. Valitud teosed* I: 7–33, IV: 5–21 (Tln 1982–87); *Aja Pulss* 20/1987: 7–8; A. Stein-Anvelt. *Valguses ja varjus* (Tln 1988); *100 aastat karskusliikumist Eestis*. 33–34 (Tln 1989); *Harjumaa ja harjulased*. 86 (Tln 1990); A. Paidla. *Raplamaa*. 50 (Tln 1991); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 144–145 jm (Tln 1993); *Tuna* 4/2000: 50–51; *Akadeemia* 8/2003: 1790, 11/2003: 2530–31, 7/2004: 1642; K. Arjakas. *Konstantin Konik*. 110–111 jm (Tln 2008); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 470 jm (Tln 2010); L. Viitol. *Eduard Vilde*. 196–197, 199 (Tln 2012); *Postimees* 21.8.2013: 6–7; *Iseseisvusmanifest*. 211 jm (Trt 2014); H. Ojalo. *Punakütid*. 147–148, 152–154 jm (Tln 2014); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 48, 84 jm (Trt 2014); *Postimees*. AK 29.11.2014: 2–3.

Anvelt-Ostra, Alma → Ostra, A.

Aren, Aleksander Mihkli p (14./2.9.1885 Lihula vald, Läänemaa – 20.6.1945 Tln), kooliõpetaja, politseinik, juhutööline. Töölise poeg. Õppis Riia vaimulikus koolis. Võttis osa I maailmasõjast 1915–17 (staabikirjutaja). Kooliõpetaja Harju- ja Järvamaal 1901–12, Rakveres 1912–16. Rakvere miilitsaülem, linnavalitsuse sekretäri abi 4.1917–3.1918. Saksa okupatsiooni ajal 1918 arreteeriti, oli 5 kuud vangis. Virumaa miilitsaülem, politseiülem 11.1918–1.1926, Rakvere-Paide prefekti kt 1.–3.1926, lahkus ametist vormiliselt omal soovil (olles eelnevalt korduvalt karistatud arestidega teenistusliku lohakuse eest). Lääne maavalitsuse haridusosakonna nõunik ja sekretär, tervishoiuosakonna juhataja 1927–30, vallandati ja arreteeriti 11.1.1930, vabanes kautsjoni vastu 12.4.1930, karistati kaheksakuulise vangistusega (süüks Lääne maavalitsuse raha raiskamine ja omastamine), 6.1932 anti armu ja muudeti kandmata

vanglakaristus tingimisi karistuseks. Töötas juhutöödel 1931–34. Seejärel asus elama Tln-sse. Arreteeriti 6.9.1936, koos varasema tingimisi karistusega mõisteti 13 kuuks vangi (süüks 30 krooni omastamine). Vabanes 1937, seejärel töötas juhutöödel, oli poliitilise politsei salaagent 1936–39. Virumaa Kaitseliidu ülem 1919–25, Haapsalu meeskoori dirigent 1927–30. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 30.7.1940 (§ 58-13, süüks kommunistide vaenamine Rakvere politseiülemana, salakaastöö poliitilisele politseile), kohtupidamine lükkusi edasi A. halvatuses tõttu; vabanes Saksa okupatsiooni algul. Elas Tln-s ja vahepeal Haapsalus, suri halvatusena.

Nädalalehe *Läänemaa* (Haapsalu) vastutav toimetaja 8.–...1928 ja 1.1929–1.1930.

A: OkM; *Postimees* 12.10.1930: 7; ERA.1.5.58; ERA.1.7.705; ERA.26.4.37; ERA.1357.3.1702; ERAF.129SM.1.965-1.

<http://www.ema.edu.ee/urveli/Eesti%20muusikaelu%20K09%20materjali.pdf>

Aret, Kaarel → Vervolt, Karl

Arndt, Johann Gottfried (4.11.1710¹ Halle, Saksamaa – 12./1.9.1767 Riia), pedagoog, ajaloolane. Värvali poeg. Õppis Halle vaestemaja ladinakoolis, Halle ülikoolis 1730–... Töötas koduõpetajana Liivimaal 1738–40. Asus 1740. a elama Saaremaale, kus abiellus ja töötas Kuressaare provintsiakooli rektorina. 1747 suundus Riiga, töötas Riia lütseumi konrektorina 1747–67.

Andis välja ajalehte *Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen* (1761–67), Riia kuulutusteleva *Rigische Anzeigen* „õpetatud“ lisaväljaannet, mis ilmus iga kahe nädala tagant, kirjutas sinna hulgaliselt artikleid.

T: kaheosaline Liivimaa kroonika „Der Liefländischen Chronik“ (I – Halle 1747 [Läti Henriku kroonika saksakeelne tõlge], II – Halle 1753).

A: DBBL; Gottmann: 148; Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon. (... 1827); Nachträge und Fortsetzungen 1: 13–14 (...); Allgemeine Deutsche Biographie. Bd 1 (Leipzig 1875); EBL; EEve; ETeadBL; BBLd; I. Jürjo. *Liivimaa valgestaja August Wilhelm Hupel 1737–1819*. 214–215 (Tln 2004).

Arras, August Aleksander Juhani p (27./15.6.1881 Erastvere vald, Võrumaa – 24.3.1968 Stockholm), loomaarst. Põllumehe poeg. Lõpetas Trt reaalkooli 1903, Trt veterinaarinstituudi 1908. Töötas Trt veterinaarinstituudis assistendina 1908–09, loomaarstina Luuga ja Peterhofi maakondades 1908, seejärel oli Peterburi/Petrogradi semstvovalitsuse loomakliiniku juhataja 1909–14 ja 1918, vahepeal võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–17 (loomaarst). Põgenes Petrogradist Eestisse 1918. Põllutöoministeeriumi loomatervishoiu peavalitsuse juhataja 1919–26, Tln veterinaararst 1926–44. Asutava Kogu liige 1919–20 (Eesti Tööerakonna nimekirjas). Põgenes Rootsi 1944, töötas Rootsi riiklikus veterinaarinstituudis arhiiviassistendina.

Oli radikaalsotsialistliku erakonna üks asutajaid ja tegutses selle päevalehtedes *Vaba Sõna* (Trt 1905–06, ilmus 2 nr) ja *Vaatleja* (Tln 1906) > *Sõnumed* (Tln 1906–07). Kuukirja *Uus Talu* (Tln) toimetuse liige 1929–40. Avaldas eriala-artikleid ajakirjades *Põllutööleht* (Trt), *Agronomia* (Trt), *Eesti Loomaarstlik Ringvaade* (Tln, Trt), *Talu* (Tln), *Uus Talu* (Tln) ja selle lisas *Loomakasvataja*, *Meie Hobune* (Viljandi), *Põllumajanduseturg* (Tln), ajalehtedes ja Peterburis/Petrogradis elades ka vene ajakirjanduses.

T: käsiraamatud-brošüürid veterinaariast.

A: EBL tk; EEve; EP; VjV; VEPER; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 27.6.1951: 1; *Eesti Päevaleht* 20.6.1961: 2, 4.4.1968: 2; T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 187 (Tln 1997); ERA.495.7.193.

¹ Teistel andmetel 12. 1. 1713.

Arro, Arnold Ka(a)rli p (1937– Aru; 31./18.12.1907 Prilitsa mõis, Peterburi kubermang – ?), ajakirjanik. Metsavahi poeg. Õppis Jõhvi ühisgümnaasiumis 1923–28, TÜs õigusteadust 1934 ja 1938–39 (ei lõpetanud). Teenis sõjaväes 1928–...

Ajalehe *Põhja Eesti* (Narva) toimetuse liige 1931–33, ajalehe *Alutaguse Teataja* (Jõhvi) tegevtoimetaja 1.1934 > nädalalehe *Uus Alutaguse Teataja* (Jõhvi) kaasväljaandja (2.1934–2.1935, ilmus 41 nr), samuti vastutav ja tegevtoimetaja 2.–10.1934. Tegi püsivalt kaastööd ka ajalehele *Virumaa Teataja* (Rakvere). Oli ajakirja *Eesti Noorus* toimetuse liige 1934. Reisis Soomes 1934–35, sh oli päevalehe *Vaba Maa* erikirjasaatja Salpausselkä mängudel 1935. Päevalehe *Uus Eesti* kõrvallehe *Uus Eesti Narva Uudised* tegevtoimetaja (1936–40), tegi kaastööd ka päevalehele *Postimees* (Trt).

T: näidend “Ingeri kuningas” (Rakvere 1934), “Meie homme. Virumaa kunsti- ja kirjanduse album 1934” (Rakvere 1934, kaastoim).

A: SBLV; AA3; EAA.2100.1.627; ERA.1.7.1290; ERA.50.12.277.

Arro, Elmar (2.7.1899 Riia lähedal – 14.12.1985 Viin), muusikateadlane. Advokaadi poeg. Lõpetas Riia Tidebõhli gümnaasiumi, õppis TÜs õigusteadust 1918, Berliini ülikoolis muusikateadust ja slavistikat 1922, seejärel õppis Viini ülikoolis, *dr phil* muusikaajaloo alal 1928. Alates 1928. a elas Trt-s, töötas õpetajana Trt saksa ühisgümnaasiumis 1928–30, õppejõuna Trt Lutheri erainstituudis 1931–39 ja paralleelselt ka Riia Herderi instituudis 1936–38, samal ajal tegi intensiivset muusikaajaloolist uurimistööd Trt ja Riia arhiivides. 1940. a emigreerus Saksamaale, elas Posenis (Poznan), töötas muusikateaduse instituudis. Võttis Saksa armeesse mobiliseerituna osa II maailmasõjast 1941–45, oli sõjavangina Siberis alates 1945. Pärast vabanemist naasis Saksamaale, oli ajutiselt muusikaajaloo lektor Heidelbergi ülikoolis 1955, Ida-Euroopa uuringute keskuse üks loojaid 1959. Alates 1966 elas Viinis, oli Viini ülikooli muusikaajaloo professor, audoktor.

Teadusliku suunilusega muusikaajakirja *Eesti Muusika kuukiri* (Trt 1929) üks toimetajaid, vastutas muusikateaduse ja -ajaloo ning välisülevaadete eest. Ajakiri jäi pärast esimest aastakäiku seisma tellijate puudusel. Aastaraamatu “Musik des Ostens” (Kiel) kaastoimetaja 1962–65 (ilmus 4 kd, see töö tõi talle rahvusvahelise tuntuse). Tema muusika-alased uurimused ilmusid ka ajakirjades *Acta Musicologica* 1931, *Baltische Monatshefte* 1935, *Österreichische Musikzeitschrift* 1971, 1981.

T: ajaloolised uurimused Eesti, Balti ja slaavi muusikast, sh monograafia “Geschichte der estnischen Musik” (Trt 1933), artiklikogumikud “Musica slavica. Beiträge zur Musikgeschichte Osteuropas” I (Wiesbaden 1977, koostaja) ja “Vana aja muusikud” (Trt 2003).

A: ENE; E(N)E; EE14; AA3; EMBL1; EMBL2; VEPER; *Sirp ja Vasar* 10.9.1982: 13; *Vaba Eestlane* 14.5.1986: 10; E. Arro. *Vana aja muusikud*. 221–240 (Trt 2003).

Arro, Karl Osvald (ps AMI; 11.12.1910 Pärnu – 1.1.1995 Toronto), ajakirjanik. Metsavahi poeg. Lõpetas Pärnu poeglaste gümnaasiumi 1929, õppis TÜs õigusteadust 1934–42 (vaheaegadega). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas kehakultuuri- ja spordikomitees. Sept 1944 põgenes Soome kaudu Rootsi, töötas ametnikuna Göteborgis Skandinaviska Banken 1946–50. Emigreerus 1950 Kanadasse, oli Toronto Eesti Ühispanga krediitkomisjoni liige 1959–84, esimees 1984–94.

Töötas ajakirjanikuna alates 1932, oli toimetuse liige päevalehtedes *Uudisleht* ja *Maaleht* 1932–36, ajalehes *Olümpialeht* 1936, päevalehes *Uus Eesti* 1936–40. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* toimetuse liige 1941–43, sõduritele suunatud ajalehe *Rindeleht* tegevtoimetaja (1943–44, ilmus 37 nr). Rootsis elades oli ajakirja *Kõigile* toimetaja (Göteborg 1945–46, ilmus 3 nr) ja ajakirja *Oma Maa* (Göteborg, Stockholm) tegevtoimetaja 1946. Kanadas kutsuti 1952. a algul uue, kaks korda nädalas ilmuva ajalehe *Vaba Eestlane* (Toronto) juhiks, oli lehe tegev- ja peatoimetaja 1952–82, juhatuses 1976–82, aktsionär 1964–95; pensioneerunud jätkas juhtkirjanikuna ja kolleegiumi liikmena 1982–94. Kirjutas 42 aasta jooksul üle 5000 juhtkirja ja artikli eesti poliitikast, ühiskonnast ja majandusest. Tegi kaastööd ka

ajakirjale *Kodukolle* (Toronto 1951–54). Toimetas Toronto Eesti Ühispanga aastaraamatut „Ühispanga Uudised”. EAL toetajaliige 1935–36, liige 1937–40. Tln Spordipressi Klubi liige 19.....

T: kogumik „Nii me olime, nii me tegime. 40 aastat juhtkirju, kommentaare, artikleid väliseestlaste suuremast elutsentrumist” (Toronto 1993); koguteosed „Korporatsioon Fraternitas Estica 1907–1982” (Toronto 1983; toim), „Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade” (Toronto 1985; kaastoim); arhiiv asub Torontos Tartu Institute’is.

A: EEve; PPG: 248; AA3; Lään; VEPEP; *Spordi Magasin*. 53–54 (Tln 1935); *Vaba Eestlane* 10.12.1960: 4, 5.1.1995: 1, 12.1.1995: 3; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Tulimuld* 3/1969: 183; *Kui kõik alles tärkas*. 44 (Tln 1973); *Eestlased Kanadas*. 471–472 jm (Toronto 1975); *Eestlased Kanadas*. II: 300 jm (Toronto 1985); *Vaba Eestlane* 11.12.1980: 5, 22.9.1994: 5, 27.9.1994: 5, 29.9.1994: 5, 28.12.2001: 2–4, 6, 11; V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 120 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Aruküla, Tõnu → Franzdorf, Tõnu

Arumäe, August vt Grünberg, A.

Arvo, Henn (–1935 Johannes Kõpman; ps JOK; Jokk; 31.1.1915 Viljandi – 17.8.1984 Montreal), ajakirjanik, karikaturist. Käsitöölise poeg. Õppis Viljandi maagümnaasiumis 1931–34 (ei lõpetanud). Kergejõustiklane, jalgpallur ja võrkpallur; sporditegelane. Saksa okupatsiooni ajal 1942 asutas Viljandis koos **E. Reieriga** karikatuuripuhveti, kus joonistasid soovijatele šarže. Põgenes 1944 Poola, elas Saksamaal, Taanis 1945–48 ja Rootsis 1948–49, seejärel emigreerus Kanadasse. Rootsis töötas kunstnikuna reklaamibüroos, Kanadas Montreali alumiiniumifirma Alcan reklaamiosakonnas ja kindlustusagendina. Tegutses eesti seltsides.

17aastaselt hakkas saatma ajalehtedele karikatuure, esimene karikatuur ilmus 1931 ajalehes *Oma Maa* (Viljandi). Alates 1934 töötas spordi- ja kohtureporterina ajalehes *Sakala* (Viljandi), avaldas karikatuure kohalikes ajalehtedes *Oma Maa* ja *Sakala*, hiljem ka Tln lehtedes, tegi kaastööd ajakirjale *Eesti Spordileht* (Tln). Sügisel 1936 reisis Inglismaal, Gibraltaril, Hispaanias ja Aafrikas, saatis *Sakalale* reisikirju, joonistas kohalikele elanikele šarže. 1937–38 korraldas koos **E. Reieriga** karikatuuride-šaržide rändnäituse Viljandis, Võrus, Valgas, Narvas, Rakveres, Hämeenlinnas, Lahtis. Osales reporterina suusatamise MMvõistlustel Lahtis 1938. Töötas spordiajakirjanikuna Riigi Ringhäälingus 1939–40 ja Saksa okupatsiooni aegses raadiojaamas Landessender Reval. Toimetas Taarupgaardi (Taani) põgenikelaagris masinkirjas laagrilehti *Taarupgaardi Post* ja *Tindinokk* (2.1946, kumbagi ilmus 1 nr). Kanadas oli pikka aega ajalehe *Meie Elu* (Toronto) kaastöötaja, toimetaja Montrealis. Tegi karikatuure Montreali alumiiniumifirma Alcan ajakirjale. Võttis osa karikaturistide ühishäitustest Montreali Jaani kirikus 1956–59, 1961, 1967.

T: “Le role du club Alcan a Montreal = The role of the Alcan club in the Montreal office” (Montreal 1977, kaasautor).

A: SBL; EEve; VEK; ESBL; VEPEP; *Sakala* 23.3.1938: 4, 15; W. Mettus. *Soovimata külalised*. 71–80, 135–137 jm (Lund 1971); *Eestlased Kanadas*. 537–538 jm (Toronto 1975); *Vaba Eestlane* 26.4.1983: 8; *Meie Elu* 23.8.1984: 4; *Eestlased Kanadas*. II: 256 jm (Toronto 1985); *Sakala kalender 1991*. 87–90 (Tln 1991), *Sakala kalender 1999*. 127–129 (Viljandi 1998), *Viljandi Muuseumi aastaraamat 1999*. 160–163 (Viljandi 2000); T. Lääne. *Välis-Eesti spordielu 1940–1991*. 339 (Tln 2000); *Viljandimaa spordiloost kuni aastani 1945*. 25, 27–33, 186, 207–208 jm (s.l. [2001]); *Sakala kalender 2015*. 168–178 (Põltsamaa 2014).

Asmuss, Napoleon (ka Leon; 20./8.9.1805 Lüübek – 5.9./24.8.1879 Riia), pedagoog, publitsist. Kaupmehe poeg. Õppis Trt gümnaasiumis 1822–26, TÜs usuteadust 1826–29, *cand theol.* Asus

elama Riiga, töötas õpetajana ühes eraõppeasutuses alates 1833, Riia börsikomitee dispetšer alates 1856.

Andis välja ja toimetas kirjanduslik-praktilise kodanikeühingu nädalalehte *Rigasche Stadtblätter* 1852–78 (valiti ühingu auliikmeks 1877).

A: AA1; DBBL; BBLd.

Aspe, Elisabeth (1892– kod.n Nieländer; ps Elisabeth; Ella; 15./3.12.1860 Pärnu – 25.8.1927 Pärnu), kirjanik, koduperenaine. Veskiomaniku tütar. Õppis Pärnu kõrgemas tütarlastekoolis 1871–78 (ei lõpetanud). Elas vanematekodus Pärnus, töötas lastekodu kasvatajana Peterburi lähedal 1891–92, seejärel oli koduperenaine Pärnus. Kogus **J. Hurdale** rahvaluulet.

Kaastööd ajakirjandusele hakkas tegema sügisel 1880, saates nädalalehele *Eesti Postimees* (Trt) sõnumeid kohalikust elust. Järgmisel aastal avaldas ilukirjandustõlke saksa keelest, seejärel juba *Eesti Postimehe* joonealuses algupäraseid lühijutte, jutustusi ja luuletusi. Alates 1882 tegi järjepidevalt kaastööd nädalalehele *Olevik* (Trt), mh kirjutas õpetlikke kirju rubriigis “Neiule ja noorikule” (*Oleviku Lisa* 1884–86). Kogu tema ilukirjanduslik looming ilmus ajakirjanduses (osa hiljem eraldi raamatutena): ajalehtedes *Olevik* ja *Postimees* (Trt, alates 1890) ning nende lisalehtedes, nädalalehes *Ristirahva pühapäeva leht* (Tln), ajakirjades *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt), *Lasteleht* (Trt) jm. Loomingu kaalukam osa ilmus 1880. aastate lõpul – 1890. aastate algul, enne abiellumist (peateos “Ennosaare Ain” 1888. a *Oleviku Lisas*). Pärast 1910. a vaikis, aga viimastel eluaastatel kirjutas taas (lühijutte, lastelugusid ning mälestusi, neid ilmus nt ajakirjades *Lasteleht* (sh mälestused 2. üldlaulupeost 1879) ning *Naisterahva Töö ja Elu ja Käsitööleht* > *Naiste Hääl* (Trt) 1925–27.

T: raamatutena on ilmunud jutustused “Ennosaare Ain” (Trt 1910, 1923, Tln 1974, 1984), “Aastate pärast” (Trt 1911), “Kasuõde” (Tln 1913, Trt 1923), “Anna Dorothea” (*Olevik* 1891, Trt 1927, Tln 1984).

A: PmA; EBL; EBL tk; EE; EEve; ENE; E(N)E; EE14; EKBL; EKrL; EKL; Erni; ISIK; *Linda* 19.5.1898: 353–355; M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 240–250 (Trt 1921); *Päevaleht* 15.12.1925: 7; *Looming* 10/1927: 945–950; A. Raag. *Elisabeth Aspe. Elu ja looming*. (Trt 1928); M. Raamot. *Minu mälestused*. 44–45 (Tln 2010 [1937]); *Keel ja Kirjandus* 12/1960: 753–755; O. Kruus. *Naine hanesulega*. 54–67 (Tln 1971); *Pärnu Kommunist* 18.1.1975: 3; L. Saul. *Aino Tamm*. 28 (Tln 1978); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 343 (Tln 1984); *Reede* 25.8.1989: 5.

Ast, Karl (ps Rumor; Karlo Orava; Vana siil jm; 19./7.2.1886 Päevakeste küla, Orava vald, Võrumaa – 9.7.1971 New York), kirjanik, ajakirjanik, poliitikategelane. Taluperemehe poeg, **F. Kölli** onu. Õppis Petseri ministeeriumikoolis 1900–02, Treffneri gümnaasiumis 1903–05 (ei lõpetanud). Võttis aktiivselt osa 1905. a revolutsioonist, arreteeriti ja oli vangis Trt-s, Riias ja Tln-s 1907–10. Seejärel elas Saksamaal, Soomes ja Peterburis 1910–12, reisis Vahemeremail ja Põhja-Aafrikas 1911–12. Võttis osa I maailmasõjast 1915–17 (sõjaväeametnik rindel). ESDTP üks asutajaid 1917 ja ESTP üks asutajaid 1925. Eesti Maapäeva liige 1917–19, sh sekretär 1918–19; Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (ESDTP nimekirjas); Riigikogu liige 1920–34 (ESDTP > ESTP nimekirjas; volitused lõpetati 1937), sh Riigikogu teine abiesimees 1933–34; Eesti Vabariigi töö- ja hoolekandeministri kt 1918–19, portfelli minister 1924–25. Reisis Indias ja Tseilonil (Sri Lankas) 1930, Kesk-Euroopas ja Skandinaavias 1931. Alates 1934 elas välismaal, tegutses ärimehena Marokos 1934–35, reisis 1937 Ida-Euroopas, 1938 Kreekas, Palestiinas, Tseilonil ja Kaug-Idas. Eesti Vabariigi Stockholmi saatkonna pressiatašee 1939–40, Eesti Vabariigi konsul Rio de Janeiros 1941–58. Elas Montrealis 1959–61 ja seejärel kuni surmani New Yorgis. Võttis aktiivselt osa pagulasliikumisest.

Avaldas gümnaasistina ilukirjanduslikke katsetusi ajakirjades *Lasteleht* (Trt) ja *Linda* (Trt), pisiartikleid, -referaate, tõlkeid ja luuletusi ajalehes *Uudised* (Trt 1903–05), hiljem tõlkeid päevalehes *Tallinna Teataja*. Ajakirjanikuna oli mitme päevalehe toimetuse liige: *Vaatleja* (1906, ilmus 51 nr) > *Sõnumed* (1906–07; refereeris seal telegraafiudiseid), *Päevaleht* 1913–14

(toimetas kohalikke sõnumeid ja päevauudiseid), *Tartu Päevaleht* 1914, *Pealinna Teataja* (Petrograd) 1914–15, 1917. Oli vastutav toimetaja ESDTP ajalehes *Sotsiaaldemokraat* 1917 ja sotsialistide ajalehes *Ühendus* 1923–24, sotsialistide päevalehe *Rahva Sõna* toimetuse liige 1927. Ilukirjanduslikku loomingut avaldas ajakirjades *Murrang* ja *Looming* (Trt). Töötas ETA ajakirjanikuna välismaal 1926 ja Pariisis 1936, oli päevalehe *Uus Eesti* „reisikirjanik“ 1936–38. Avaldas ajakirjanduses reisikirju, päevapoliitilisi ülevaateid, vesteid, artikleid, arvustusi jm. Kõige laiemalt oli tuntud oma reisikirjadega, need ilmusid joonealuste sarjadena mitmes ajalehes: *Päevalehes* kevadsuvel 1912 ja 1922, *Sakalas* (Viljandi) suvel 1914, *Postimehes* (Trt) suvel 1924, *Nooles* (Trt) suvel 1930, *Uues Eestis* 1935–38 (mh avaldas seal ülevaateid Hiina-Jaapani sõjast) ja ajakirjas *Varamu* (Trt) 1939. Brasiilias elades kirjutas järjepidevalt kirjandusest ja päevapoliitikast kuukirjas *Meie Tee* (New York) ja ajalehes *Vaba Eesti Sõna* (New York), juhulikumalt ka ajalehtedes *Teataja* (Stockholm), *Eesti Päevaleht* (Stockholm), *Vaba Eesti* (Toronto). Kultuuriajakirjas *Tulimuld* (Lund) avaldas novelle, visandeid, Brasiilia-märkmeid, artikleid kirjandusest. EAL liige 1919–25.

T: kuus novellikogu (1911–29), sh novelli- ja vestekogu „Siiruviiuruline“ (Tln 1921); reisikirjad Tseilonist (Sri Lanka) ja Indiast „Palava päikese ja fanaatilise usu maal“ I–III (Trt 1930–31) ning Marokost „Allah ja ta rahvas“ (Trt 1936); paguluses ilmusid Eesti lähiajaloo ülevaade „Kahe tule vahel“ (New York 1943, Trt 1999), kolm novellikogu (1953–71), romaan „Krutsifiks“ (Lund 1960, Tln 1989); mälestused „Aegade sadestus“ I–II (Lund 1963–65), I–III (Tln 2004, 2010); mälestused 1917–18 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt“ (Tln 1927); kolm valimikku reisikirju ja publitsistikat: „Maailma lõpus“ (Trt 2007), „Lääs-Ida-Lääs“ (Trt 2008), „Tule ja päikese all“ (Trt 2009).

A: ÕT I: 45; EBL; EAT; EE; ERAKT; EBL tk; EEve; ENE; EKirP; EKBL; E(N)E; EKKE; EKrL; EKL; VjV; EE14; EVT; ISIK; KrS; *Rõhutute Hää* 18.11.1920: 25–26; V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 136–137 (Trt 1922); M. Lepp. *1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus*. 63 jm (Tln 2010 [1922–27]); F. Tuglas. *Karl Rumor* (Trt 1930); *Päevaleht* 16.12.1930: 13; *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 283 (Trt 1933); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu*. 181–185 (Trt 1936); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 84, 87 jm (Tln 2010 [1936]); E. Laaman. *Juhan Luiga*. 196 (Trt 1938); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 147 jm (Trt 2008 [1940]); *Kodukolle* 3/1946: 4; *Meie Tee* 2/1946: 46–47, 2/1951: 34, 10-11/1953: 135, 1-2/1956: 29, 7-8/1971: 126–127; *Teataja* 26.2.1956: 4–5; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. V: 206–207 (Stockholm 1957); O. Kuuli. *Ühise võitluslipu alla*. 95 jm (Tln 1961); A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 51 jm (Tln 2010 [1961]); O. Rästas. *Põrandaalused*. 60–61, 162 jm (Tln 1961); *Meie Elu* 9.3.1961: 8; *Tulimuld* 1/1961: 1–25, 4/1986: 195–202; M. Raud. *Sulg ja raamat*. 170 (Lund 1962); A. Kurlents. *Karl Rumor* (Lund 1963); *Piinlikud lood*. 50–51 jm (Tln 1963); *Minu noorusmaa*. 7–18 (Lund 1964); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. XII: 64–66 (Tln 1966); H. Laretei. *Saatuse mängukanniks*. 198–199, 207, 217 (Tln 1992 [1970]); *Rahvuslik Kontakt* 3/1971: 7–9; *Vaba Eesti Sõna* 15.7.1971: 1, 6; *Triinu* 78/1972: 30; J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 74 (Tln 1975); K. Laretei. *Peotäis mulda, lapike maad*. 72 jm (Tln 2010 [rts k 1976]); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 120, 216–225 jm (Stockholm 1976); EKA IV.1: 383–393 (Tln 1981); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 127 jm (Montreal 1982); B. Kangro. *Häitsemehi ja pärlipüüdjaid II*: 96–100 (Lund 1987); *Akadeemia* 3/1989: 610–616, 8/2003: 1783, 10/2003: 2263, 2275, 1/2004: 200, 219, 2/2004: 447, 450–452, 5/2004: 1183, 6/2004: 1413, 1425, 7/2004: 1643, 10/2007: 2103–2104; A. Roolah. *Nii see oli...* 180 jm (Tln 1990); *Koit* 23.1.1990: 3, 1.2.1990: 3; *Viruskundra* 9/1990: 3–4, 6; R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 64–66 jm (Stockholm 1991); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 49 jm (Tln 1993); K. Lomp, R. Lahi. *Kihva Värdis elu ja seiklused*. I: 158–159 (Trt 1993); *Treffoonia* 110. 53 (Trt 1994); T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 239, 242 (Tln 1997); *Jüri Vilms mälestustes*. 598 jm (Trt 1998); *Minevikumälestusi*. 105–109 (Põlva 1998); V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 72, 118 (Trt 1999); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 63 jm (Trt 1999); *Sakala kalender 2002*. 116 (Viljandi 2001); Ü. Tont. *Klassikuks kodust kaugel*.

13–47 (Trt 2006); *Alasi ja haamri vahel*. 38–39, 43–44 jm (Tln 2007); *Eesti kirjandus paguluses*. 31–35, 268–269, 664, 734, 783 (Tln 2008); K. Ast Rumor. *Aegade sadestus I–III*: 500–504 jm (Tln 2010); M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 220, 241 jm (Trt 2011); L. Viitol. *Eduard Vilde*. 280–282 jm (Tln 2012); S. Zetterberg. *Kultuurisillad ja revolutsioonituuled*. 79–80, 88 jm (Tln 2013); *Iseseisvusmanifest*. 63–64 jm (Trt 2014); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 176, 209 (Trt 2014); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 320, 368–369 (Tln 2014).

Astrem, Robert Mardi p (Aström; ps Mihkel Piibupigi; Ström; 24.1.1887 Narva – 8.2.1941 Tln), ajakirjanik, poliitik, ametnik. Vabrikutöölise poeg. Õppis Narva linavabriku algkoolis 1899–1901, Narva linnakoolis 1903, Narva linavabriku joonistamiskoolis 1899–1903. Õppis Peterburis lukksepa, töötas lukksepana Peterburis 1903–05, 1909–13 ja Moskvas 1913–14. Alates 1905 kuulus VSDTPsse, võttis aktiivselt osa revolutsioonilisest tegevusest, oli seetõttu vangis 1907–09 ja 1914–15 ning asumisel Tveri kubermangus 1915–17. Narva miilitsa I jaoskonna ülem 8.1917, linnapea asemik 11.1918, linnapea 1919–21, Narva vanglate kuraator 1923–25; Kohtla-Järve põlevkivikaevanduse statistik 1925–26, Eesti töö- ja hoolekandeministeeriumi ametnik 1926–37-. Narva linnavolinik 1918–26, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (ESDTP nimekirjas), Riigikogu liige 1920–22 (ESDTP nimekirjas). Võttis aktiivselt osa Narva seltsielust.

Töötas ekspediitorina VSDTP ajalehes *Edasi* (Peterburi 12.1905, ilmus 4 nr, seejärel leht suleti võimude poolt), bolševistliku ajalehe *Narva Kiir* > *Rahvaleht* (Narva) talituses 1913. Ajakirjanikuna tegutses 1920. aastate esimesel poolel: oli ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) üks asutajaid, väljaandja 1919–23 ja vastutav toimetaja 1921–23, seejärel läks leht Narva Kirjastusühisuse omandusse. Seejärel oli ajakirja *Seda ja Teist* väljaandja ja vastutav toimetaja (Narva 1924, ilmus 1 nr); ajalehe *Uus Elu* (Narva) väljaandja ja vastutav toimetaja 1925. Avaldas mälestusi 1905. a revolutsioonist ajalehes *Põhja Eesti* (Narva) 1930.

T: teatmik “Narva juht” (Narva 1924, koost).

A: EAT; ETL; VjV; ISIK; J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust*. 38 (Leningrad 1926); *Edasi* 8.7.1931: 1; H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I: 215–219 (Trt 1932); *Postimees* 23.1.1937: 7; *Nõukogude võimu eest*. 245–246, 257 (Tln 1957); ERA.1.7.945; ERA.2536.4.421; ERA.4006.2.1.

Audova, Aleksander Jaani p (3.7./21.6.1892 Keressaare küla, Vara vald, Tartumaa – 7.12.1932 Moskva), loodusteadlane. Taluperemehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1906–12, TÜs loodusteadust 1912–18, TÜ stipendiaat 1919–24, *dr phil nat* 1927. Gümnaasiumiõpetaja Võrus 1917–19, TÜ füsioloogia instituudi assistent 1919–20, gümnaasiumiõpetaja Trt-s 1925–26, TÜ loomafüsioloogia eradotsent 1927–32. Kirjastuse “Loodus” üks asutajaid 1920. Trt rahvaülikooli juhataja 1927–32. Trt linnavolinik 1927–29 (ESTP nimekirjas). Märtsis 1932 loobus Eesti kodakondsusest ja lahkus marksistliku tegevuse tõttu NSVLi; töötas Moskva ülikooli füsioloogiainstituudis, suri sama aasta lõpus maovähki.

Populaarteadusliku kuukirja *Loodus* toimetuse liige (Trt 1922–24), populaarteadusliku ajakirja *Rahvaülikool* toimetaja ja väljaandja (Trt 1927–29, ilmus 5 nr). Avaldas loodusteadusi ja tervislikke eluviise propageerivaid artikleid ning arvustusi ajakirjades *Vaba Sõna* ja *Tulev Eesti*, õpetajate ajakirjas *Kasvatus* (Tln), noorte karskusajakirjas *Kevadik* (Trt), karskusliidu ajakirjas *Külvaja*, noorsotside ajakirjas *Rünnak* (Tln) jm. Moskvas elades avaldas kirjutisi päevalehes *Edasi* (Leningrad) ja ajakirjas *Klassivõitlus* (Leningrad).

T: mõned kooliõpikud, sh esimene eestikeelne inimese anatoomia ja füsioloogia õpik (Trt 1921, 1930), mõned loodusteaduslikud brošüürid; marksistlikud brošüürid “Klassiriik, sõda ja tööliskond” (Tln 1929), “Kas on viletsus ja tööpuudus paratamatud?” (Trt 1931).

A: EBL; EBL tk; EEve; ENE; EÜS2; AA2; Jaaksoo; E(N)E; EE14; ETeadBL; ISIK; *Loodusevaatleja* 1/1933: 31–32; *Eesti Kommunist* 12/1957: 16–21; *Eesti Loodus* 1/1958: 41–42, 3/1983: 148–150, 12/2008: 22; O. Kuuli. *Ühise võitluslipu alla*. 148–153, 202 (Tln 1961);

Revolutsiooni lipukandjad. III: 18–22 (Tln 1978); O. Kuuli. *Erinevaid radu mööda*. 72–73 (Tln 1984); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 160 (Trt 1999); A. Kook (1979). Noorsooajakirja „Kevadik“ temaatika ja probleemistik aastail 1924–1932. 23, 27 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö); EAA.2100.2.45; EAA.2111.1.5565.

Audova, Johannes August Karli p (ka Juhan; 4.6./23.5.1885 Vara vald, Tartumaa – 8.10.1961 Annikvere külanõukogu, Põltsamaa rajoon), ajakirjanik. **M. Punga** väimees. Õppis Treffneri gümnaasiumis, Trt Pedagoogilise Seltsi täiskasvanute keskkoolikursustel 1910–13. Võttis osa Vabadussõjast, teenis Eesti sõjaväes 1919–24. Alates 1924 elas Tln-s. Teise maailmasõja ajal elas ja töötas Umbusi külas Liiva talus; pärast sõda elas samas, oli põllutöeline “Edasi” kolhoosis.

Avaldas mõned kirjanduskriitilised tekstid nooreestlaste ajakirjas *Vaba Sõna* (Tartu) 1914. Sõjaväeametnikuna oli ajakirja *Sõdur* tegevtoimetaja 1919–21 ja 1922–24, vahepeal korrektor 1921 ja 1924. Seejärel Eesti Telegraafiagentuuri toimetaja, vanemtoimetaja, peatoimetaja 1924–... (vähemalt 1938). EAL liige 1933–40.

A: V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. IV: 432 (Trt 2008); EAA.1168.1.226; EAA.1258.1.171; EAA.5166.1.75; EAA.5166.1.76; EAA.5166.1.78; EAA.5166.1.79; EAA.5166.1.92; ERA.495.7.226.

Aun, Elise Rosalie (1903– Raup; ps E. A.; Eesti neiu Setu maalt; Roosi jm; 15./3.6.1863 Valgjärve vald, Võrumaa – 2.6.1932 Tln), luuletaja, koduperenaine. Talurentnike tütar. Õppis Räpina kihelkonnakoolis 1879–82, võttis Trt-s eratunde 1888 (elas **K. A. Hermann**i perekonnas). Oli koduperenaine venna talus, töötas haigeravitsejana diakonissihaiglas, koduõpetajana Kroonlinnas 1895–96, raamatukaupluse müüjana Pärnus 1897–98, kasvatajana kurtummade koolis Vändras 1898–1900, riidekaupluse kassapidajana Pärnus 1901, raamatukaupluse juhatajana Tln-s 1902–03. Abiellus ja elas koduperenaisena Tln-s 1903–07, Simbirskis 1907–08, Valgas 1908–10, seejärel taas Tln-s. Kogus **J. Hurdale** Setumaalt rahvaluulet. Suri diabeeti.

Alates 1885 avaldas ajakirjanduses luulet, jutte ja tõlkelugusid, neid ilmus ajalehtedes *Eesti Postimees* (Trt) 1885–86, *Olevik* (Trt) 1885–97 ja *Postimees* (Trt) 1888–91, 1897, ajakirjades *Meelejahutaja* (Trt) 1885–87, *Linda* (Viljandi, Pärnu) 1891–92, 1895, 1898 ja *Rahva Leht* (Tln) 1896. Töötas ajakirja *Linda* toimetuses 1890 ja 1898. Hiljem tegi kaastööd ajalehtedele *Ristirahva pühapäeva leht* (Tln) 1904 ja *Eesti Kirik* (Tln), kuukirjale *Taluperenaine* (Trt) jm. Kirjutas ajakirjanduses ka setude elu-olust, kommetest jms.

T: viis luulekogu (1888–1901), neli jutukogu (1898–99); „Viisakad kombed“ (Pärnu 1896; 1914), „Kasuline Köögi ja Söögi raamat“ (Paide 1900).

A: EBL; EE; EAT; EBL tk; EEve; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; *Vändra*; Võro kiränduse kodoleht; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 497–498 (Trt 1898); M. Raamot. *Minu mälestused*. 38 (Tln 2010 [1937]); *Keel ja Kirjandus* 6/1963: 362–366, 10/1979: 601–613; A. Undla-Põldmäe. *Koidulauliku valgel*. 305–315 (Tln 1981); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 343 (Tln 1984); *Reede* 25.8.1989: 5; *Minevikumälestusi*. II: 93–100 (Põlva 2000); *Rändaja Anna*. 17–22 jm (Tln 2014); V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 87–88 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); KM KLA f 193, nr 135:13.

Aunver, Jakob Jakobi p (–1924 Albrecht; 22./10.5.1891 Vastse-Antsla vald, Võrumaa – 18.1.1978 Uppsala, Rootsi), vaimulik, kirikuloolane, **A. Keremi** lang. Talunike poeg. Õppis Valga reaalkoolis 1908–13, TUs ajalugu 1914, 1918, 1920–22 (ei lõpetanud) ja usuteadust 1915, 1922–23, *cand theol.* Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1916–17 (sh õppis Odessa sõjakoolis 1916) ja Vabadussõjast 1919–20 (kroonik). Töötas usuõpetajana gümnaasiumites Trt-s 1922–24 ja Tln-s alates 1924. Ordineeriti 13.4.1924, kirikuõpetaja Jüris 1924–44, Ida-Harju praost 1935–44, konsistooriumi assessor 1935–39. Lahkus 1944 Saksamaale, 1947 emigreerus

Rootsi. Oli Uppsala eesti koguduse õpetaja 1947–78. Juhtis kirjastust Eesti Vaimulik Raamat 1959–76.

I maailmasõjas ja Vabadussõjas tegutses päevalehe *Postimees* (Trt) rindekirjasaatjana, oli *Postimehe* toimetuse liige 2.1920–2.1922. Ülikoolis õppides oli ajakirja *Üliõpilasleht* (Trt) tegevtoimetaja 1921–22. Ajakirja *Eesti Kirik* vastutav toimetaja 1925–31 ja 1934–39, tegevtoimetaja 1926–31, samuti kuulisa *Kristlik Pühapäev* vastutav toimetaja (1935–40); kristliku ajakirja *Laste Sõber* vastutav ja tegevtoimetaja 1927–35. Tegi kaastööd Tln päevalehtedele *Kaja*, *Päevaleht*, *Vaba Maa*, *Uus Eesti*, avaldas kiriku- ja kultuuriloolisi uurimusi ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt), *Looming* (Trt), *Varamu*. Rootsis elades oli ajakirja *Eesti Kirik* (Uppsala, Stockholm) tegevtoimetaja 1951–74, toimetuse liige 1975–76; avaldas kultuuriloolisi kirjutisi ja retsensioone ajakirjas *Tulimuld* (Lund) 1951–59.

T: „Leheküljed vabadussõjast. Kirjeldused ja mälestused Eesti vabadusvõitlusest” (Trt 1922); mitmed kirikuloolised teosed, sh „Kristus ja Buddha” (Trt 1925), uurimustekogumik „Aastate kestes. Kiriku- ja kultuuriloolisi vaatlusi 1924–1959” (Uppsala 1961), jutlustevalimikud „Kindel tee” (Tln 1937) ja „Teenige Issandat” (Uppsala 1963); mõned tõlketeadused saksa keelest (1920–21, 1932).

A: EAT; EEve; AA2; EKKE; Veem; AA3; EE14; VEV; ISIK; VEPER; *Eesti kroonika* 1957. 173–174 (Stockholm 1956); *Tulimuld* 3/1961: 236–237; *Korporatsioon Ugala 1913–1963*. 238–241 (Stockholm 1963; sisaldab valikbibliograafiat); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 277 (Lund 1962); *Meie Post* 1/1978: 5; *Eesti Kirik* 3/1976: 80–81, 3/1978: 109–110; *Eesti Päevaleht* 1.2.1978: 6; *Eesti Kirik* 3.3.2004: 6, 10.12.2008: 4; E. Post (1990). *Eestikeelne vaimulik ajakirjandus Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940*. 49–51 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.2111.1.5581; ERA.1.7.636; ERA.495.7.235.

Aunverdt, Johannes Nathan Jüri p (ka Aunvert; Aunväärt; 19./7.4.1889 Tln – 1.5.1927 Trt), vaimulik. Taluniku, vennastekoguduse jutlustaja poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1899–1908, TÜs usuteadust 1908–13, ordineeriti 15.12.1913. Kirikuõpetaja Mihklis 1913–20, Vastselliinas 1920–27 ja Petseris 1924–27, Võru praostkonna praost 1926–27; Laura ja Petseri luterlike kirikute ehitamise initsiaator (valmisid 1928 ja 1926); usuõpetaja Vastselliina koolis. Suri pimesoolepõletikku.

Kristlik-perekondliku kuukirja *Vahimees* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1907–20), samuti selle lisa *Meie lastele* (1907, 1916; ilmus 6 nr) väljaandja ja vastutav toimetaja. Avaldas oma ajakirjades kristlusele äratavaid jutte, piibliseletusi, usuvalu seletusi ja õpetusi, luuletusi, noote jms.

T: vaimulikud laulud, palveraamat “Igapäevane palvealtar noorele ja vanale” (Võru 1925), mõned vaimulikud tõlkebrošüürid saksa keelest.

A: EE; EEve; Veem; AA2; ISIK; *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat* VII: 121 (Trt 1915), VIII: 61–63 (Trt 1916); *Protestantline Ilm* 5/1927: 79; *Eesti Kirik* 20.9.2006: 3; veebileht *Meie Kirik* 19.11.2012 (http://www.meiekirik.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=2947); EAA.402.1.1099.

Aur, Aleksander Matsi p (2.3./17.2.1901 Pärnu – 25.5.1992 São Paulo, Brasiilia), insener-joonestaja. Mõisakupja poeg. Õppis Viljandi linna ühiskommertsikoolis 1920–23, TÜs kaubandust 1923–24 (ei lõpetanud). Võttis osa Vabadussõjast 1919 (vabatahtlik õppursõdur), sõjaväeteenistuses 1924–26 (joonestaja-topograaf 1925–26). Ugala teatri raamatupidaja ja asjaajaja 1926–29, Viljandimaa õpetajate liidu kooperatiivi Õpistu raamatukaupluse asjaajaja 1926–30. Sept 1930 emigreerus Brasiiliasse, elas São Paulos. Piimatööstuse Entrepосто Estrellas maaler, mehaanik, katlakütja, masinist, joonestaja 1931–34, piimatööstuse Cooperativa Central de Lactínicos Estado de São Paulo ekspediitor 1934–35, firma Sociedade Commercial e Constructora Ltd joonestaja 1936–38, São Paulo osariigi teedeministeeriumi joonestaja alates 1937. Seejärel töötas kuni pensioneerumiseni (üle 40 aasta) São Paulo ülikooli

inseneriteaduskonna vundamentide ja sügavehitiste osakonnas. Eesti Vabariigi São Paulo aukonsuli sekretär 1936–37.

Brasiilia eestlaste ajakirja *Uus Kodu* üks asutajaid ja tegevtoimetaja (São Paulo 1933–34, ilmus 5 nr) > ajakirja *Meie Kodu* toimetuse liige (São Paulo 1934–36, ilmus 15 nr). 1930. aastatel ilmus tema Brasiilia-kirjutisi ajalehes *Uudisleht*, ajakirjas *Välis-Eesti* jm. Hiljem tegi kaastööd kultuuriajakirjale *Meie Tee* (New York) alates 1950. aastate lõpust kuni ajakirja ilmumise lõpuni (1983), kirjutas Brasiiliast ja Brasiilia eestlaste elust.

A: VET; AA3; EVT; VEPER; A. Sepp. *Mu meelen...* 69–72, 230 (Toronto 1963); *Meie Tee* 3-4/1969: 37–38, 1-2/1980: 14–17, 3-4/1980: 40–45, 7-8/1982: 105; A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 359, 361–362 (Stockholm 1976); *Vaba Eesti Sõna* 11.6.1992: 11–12; *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2009*. 58–59 (Trt 2010); K. Laurits (2003). S. Jürisson (2012). Eestlased Brasiilias: ränne ja kohanemine. 7, 22 jm (TLÜ ajaloo instituudi magistritöö; e-ait); EAA.2100.1.762; ERA.957.3.437.

Aviksoo, Heinrich Jaani p (–1936 Avikson; ps Heinrich Võsu; Viktor Brünnet-Plasmidikt; Sapitõhv; 18.12.1880 Tori mõis, Pärnumaa – 10.4.1942 Sosva, Sverdlovski oblast), kooliõpetaja, omavalitsustegelane, literaat. Mõisatisleri poeg. Õppis Tori kihelkonnakoolis 1891–97, tegi algkooliõpetaja kutseksamid Pärnu gümnaasiumis 1898. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1916–18 (sõjavälja ehitusvalitsuse ametnik Rakveres) ja vabatahtlikuna Vabadussõjast 1918–19 (sõjaväe laoülema abi, Juhkentali sõjaväehaigla raamatupidaja). Töötas algkooliõpetajana Sindis, Kärus ja Vana-Vändras 1897–1909, oli raamatupidaja Petrogradi polütehnikumis 1915–16 ja Viru maavalitsuses 1918; Viru maavalitsuse liige ja sekretär 1919–24, Eesti Maaomavalitsuste Liidu sekretär 1924–31, õpetaja Rakvere kutse- ja keskkoolides 1920–40; Rakvere linnapea 1930–40. Aktiivne seltsitegelane Vändras, Viljandis, Rakveres. Kaitseliidu Viru maleva propagandapealik 1933–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Tln tootlustrusti pearaamatupidajana. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma ja hukati.

Ajakirjandusele tegi kaastööd alates 1898, avaldas kohalikke Vändra sõnumeid, artikleid haridusest, seltsitegevusest, põllundusest, karskusest ja spordielust, kirjandus- ja teatriarvustusi, luuletusi ja jutustusi. Need ilmusid ajakirjades *Linda* (Pärnu, Trt), *Põllutööleht* (Trt), ajalehtedes *Sakala* (Viljandi) 1899–1912, *Kodumaa* (Viljandi 1905–07), *Olevik* 1901–05, *Postimees*, *Uus Aeg* (Trt, Tln), *Teataja*, *Uudised* (Trt 1903–05), *Tartu Päevaleht*, *Päevaleht* 1907–08, 1919–23, *Tallinna Teataja*, *Vaba Maa*, *Meie Elu* (Narva), *Põhja Kodu* (Narva). Oli Viljandi ajalehtede *Sakala* ja *Meie Kodumaa* ärijuht ja toimetuse liige 1909–11, nende lehtede ja tükikoja kaasomanik 1910–11; toimetab joonealust, *Jutu-lisa* 1909–10, pilkelisa *Ulak* 1909–10 ja kuulisa *Põllumajandus* (1909–11). Oli ajalehe *Meie Aastasada* (Trt) ärijuht 1911–12, maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) üks toimetajaid 1912–14. Eesti Maaomavalitsuste Liidu sekretärina töötades oli ajakirja *Maaomavalitsus* vastutav toimetaja 1924–31. Ajakirja *Sihtasutise “Eesti Lastekaitse” Teataja* vastutav toimetaja 1934–35 (tema toimetamisel ilmus 17 nr).

T: mõned kasvatus- ja raamatupidamisteemalised brošüürid; jutustus “Matused ja matused” (Pärnu 1904); mälestused 2.1918 Eesti Riigiarhiivis (fond 2124).

A: PmA; EAT; EBL tk; EE tk; EEve; ERAKT; SBL; ESBL; EKoBL; *Vändra*; ISIK; OkM; *Sakala* 23.3.1928: 9, 14, 23.3.1938: 4–5; *Postimees* 18.12.1930: 4, 2.11.1937: 4; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 60–62 (Trt 1935); *Keel ja Kirjandus* 4/1969: 208–210; *Nõukogude pedagoogika ja kool XVI*: 44 (Tln 1977); *Õpetajate Leht* 15.12.1990: 5; *Virumaa Teataja* 30.7.1998: 6; *Viljandimaa spordiloost kuni aastani 1945*. 189, 194 (s.l. [2001]); O. Kirss. *Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani*. 151–152 (Tln 2003); ERA.2124.3.38.

Baars, Karl August Hansu p (ka Kaarel B.; Bahr; 13./1.3.1875 Iigaste mõis, Võrumaa – 27.2.1942 Lesnaja küla, Kirovi oblast), poliitikategelane, ärimees, advokaat, ajakirjandusjuht. Mõisamoonaka poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1888–96, tegi lõpuksamid Narva gümnaasiumis 1896 (eksternina), õppis TÜs õigusteadust 1896–1900. Kohtuameti kandidaat Riia

ringkonnakohtu juures Trt-s 1902–03, vandeadvokaat Viljandis 1903–40. Viljandi Vastastikuse Krediitühisuse > AS Sakala Pank asutaja 1907, juhatuses esimees 1908–32. Alates 3.1917 Viljandi miilitsaülem; Eesti Maapäeva liige 1917–19. Arreteeriti bolševike poolt 1.1918, viidi Petrogradi Krestõ vanglasse, vabanes 18.3.1918 Bresti rahulepingu põhjal. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (Tööerakonna nimekirjas), Riigikogu liige 1920–34 (Tööerakonna > Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas); Eesti rahandusminister 10.1920–1.1921 ja 4.–5.1924. Aktiivne majandus- ja seltskonnategelane Viljandis. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 23.1.1941, mõisteti surma 26.8.1941, surmaotsus asendati kümneaastase vangistusega 25.11.1941, suri vangistuses.

Ülikoolis õppides tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), oli lehe toimetuse liige 8.1900–3.1902. Tegi kaastööd päevalehele *Vaatleja* > *Sõnumed* (1906–07). Oli ajalehe *Viljandi Teataja* asutaja ja esimene vastutav toimetaja 1909–12; toimetas ka lehe lisasid *Tõtt ja Nalja* (1910, ilmus 10 nr) ning *Viljandi Teataja kirjandusline lisa* (1911, ilmus 50 nr). Toimetuse töösse B. ei sekkunud, kirjutas harva mõne juhtkirja. 1914. a ühines *Viljandi Teataja* teise kohaliku ajalehega *Sakala* ning B. oli *Sakala* väljaandja 1914–19, vastutav toimetaja 1920–28, peatoimetaja 1928–34; tema vastutaval toimetamisel ilmusid ka lisad *Sakala Lisaleht* 1920–23 ja *Sakala pildileht* 1927–28.

T: B. kohtuasjade arhiiv 1903-15 asub EAAs (fond 5462).

A: PmA; ÖT I: 45; EBL; EAT; EE; EMT; EBL tk; EEve; EÜS1; AA2; VjV; EE14; *Peatükke*. 209; EAd; ISIK; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 61–62 (Trt 1926); *Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt*. 306, 311, 377 jm (Tln 1927); *Sakala* 23.3.1928: 8–9, 11, 15, 23.3.1938: 4; F. Kull. *Mässumehi ja boheemlasi*. 227 (Tln 2010 [1933]); *Postimees* 12.3.1935: 3; *Nõukogude võimu eest*. 314–315 (Tln 1957); *Meie Tee* 5-6/1958: 73; M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 132–134 (Stockholm 1965); *Kui kõik alles tärkas*. 293 (Tln 1973); *Rahvuslik Kontakt* 2/1973: 30–31; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 66, 107 (Tln 1974); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 127, 442 (Tln 1975); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 70–77 jm (Stockholm 1976); *Sakala kalender 1991*. 36 (Tln 1991); *Sakala kalender 1993*. 138–139 (Viljandi 1992); *Akadeemia* 7/2004: 1644; *Sakala kalender 2006*. 110–115 (Põltsamaa 2005); *Sakala* 29.3.2008: 11; *Sakala kalender 2013*. 218 (Põltsamaa 2012); V. Kallaste (1990). Päevalehed „Vaatleja” ja „Sõnumed” aastatel 1906–07. 77 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.1767.1.364.

Bach, Gustav Adolf Mardi p (1938– Jõelaid; ps G. Oja; 12.3./28.2.1865 Lokuta mõis, Järvamaa – 11.2.1942 Kärü vald, Järvamaa), ametnik, raamatupidaja. Talunike poeg. Õppis Türi kihelkonnakoolis 1875–78, Kuuda seminaris 1883–85. Õpetaja Paides 1885–86, õpetaja ja vallakirjutaja Udeval 1886–95, vallakirjutaja Väinjärvel 1895–1906. Võttis osa 1905. a revolutsioonist, oli vangis. Tegutses ajakirjanikuna 1906–09, seejärel oli raamatupidaja Narvas 1910–15 ja Omskis 1915–21. Opterus Eestisse 1921, Paide linnavalitsuse raamatupidaja 1921–32. Alates 1933 elas Trt-s.

Alates 1886 tegi kaastööd ajalehele *Postimees* (Trt). Oli **K. A. Hermann**i päevalehe *Hüüdja* toimetuse liige (Tln 1906–07, ilmus 32 nr). Ajalehe *Meie Elu* (Narva) toimetuse liige 1907–10, sh vastutav toimetaja 1908–09, samuti vastutav toimetaja lehe lisades „*Meie Elu*” kirjanduse lisa (1908–09, ilmus 77 nr) ja „*Meie Elu*” pilke-nalja lisa (1909, ilmus 1 nr). Tegi kaastööd ajakirjale *Päris Meie Mats* (Tln 1907, ilmus 8 nr) ja ajalehele *Päevaleht* (Tln).

T: kümmekond tõlketeost (peamiselt jutustused, 1901–09); mälestuste käsikiri kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas.

A: EAT; ISIK; *Keel ja Kirjandus* 7/1969: 425; J. Rund. *Kirjanduslooline Koeru*. 151 (Trt 2004); L. Aarma jt. *Kuuda seminar 150*. 161–162 (Juuru 2004).

Bachmann, Adam Aleksanderi p (1935– Randalu; ps Morjen; 12.5./30.4.1890 Liiva kõrts, Virumaa – 14.4.1966 Tln), ajakirjanik, poliitikategelane, tõlkija. Kõrtsmiku, taluniku poeg. Õppis Narva gümnaasiumis 1900–10, TUs õigusteadust 1910–16, lõpuksamid tegi Petrogradi

ülikooli õigusteaduskonnas 1916. Vabadusristi kavaler. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–21 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas) ja 1932–34 (Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas; volitused lõpetati 1937); töö- ja hoolekandeminister 7.–10.1920; Eesti varade reevakueerimise komisjoni esimees Moskvas 1921–22. Kolis 1928 Narva, oli Narva abilinnapea 1930–33, aktiivne seltsitegelane Narvas ja Alutagusel. 1930. aastate esimesel poolel asus elama Tln-sse. Pärast II maailmasõda sunniti KGBga koostööd tegema. 1940.–60. aastatel tegutses vabakutselise tõlkijana, peamiselt tõlkis vene keelest teabe- ja ilukirjandustekste.

Ülikoolis õppides oli ajakirja *Üliõpilaste Leht* (Trt) tegevtoimetaja 1914–15. Päevalehe *Postimees* (Trt) ärijuht 1916–17, töötas *Postimehe* toimetuses 1917–29 (vaheaegadega), sh juhtis toimetuse tööd detsembrist 1917 kuni kevadeni 1919 (väljaandja 1918–19, vastutav toimetaja 1918–20), kirjutas juhtkirju, toimetas majandusosa, samuti oli *Postimehe* ajakirja *Lasteleht* (Trt) väljaandja ja vastutav toimetaja 1918–20, kohaliku väljaande *Narva Postimees* peatoimetaja 1928–29. *Postimehe* vastutava toimetajana kaevati mitmel korral kohtusse, 1922 mõisteti kolmeks kuuks aresti (tingimisi; süüks au haavamine). Vahepeal Eesti Ajakirjanduse Büroo > Esturi juhataja 2.–3.1919; päevalehe *Rahvaleht* vastutav toimetaja (1920, ilmus 21 nr). Ajakirja *Nooruslooming* vastutav toimetaja (Narva 1928–29, ilmus 4 nr). Ajalehe *Meie Elu > Põhja Eesti* (Narva) vastutav toimetaja ja väljaandja 12.1929–2.1930. Oli päevalehe *Vaba Maa* toimetuse liige 1930. aastatel, pärast selle sulgemist päevalehe *Rahvaleht* toimetuse liige 1938–40. Töötas propagandatalituse infoosakonnas ja kultuurosakonnas, oli Nimeede Eestistamise Keskbüroo juhataja 1935–36. EAL liige 1939–40.

T: paarkümmend tõlkeost: õigusalsed teosed, romaanid, sh A. Beljajevi „Amfiibinimene” (Tln 1960), A. Vinogradovi „Aja kolm värvi” (Tln 1965).

A: ÕT I: 45; EAT; EÜS2; EVK; AA2; VjV; EE14; ISIK; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 101–103 (Tln 1991 [1953]); *Väliseestlase kalender 1968*. 76–77 (New York 1967); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 148 jm (Tln 1993); I. Jürjo. *Pagulus ja Nõukogude Eesti*. 94 (Tln 1996); *Tuna* 4/2000: 156–157, 3/2003: 86, 88, 3/2005: 52; *Teater. Muusika. Kino* 4/2001: 3–7; *Akadeemia* 8/2003: 1772, 9/2004: 2097; *Tuna* 1/2006: 118; K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 193–195, 199–202, 204, 206, 241, 301–302, 394–399 jm (Trt 2008); *Iseseisvusmanifest*. 33, 85 (Trt 2014); EAA.402.1.1601; EAA.1767.1.1539; ERA.1947.3.288.

Bachmann, Voldemar → Ojamaa, V.....

Baerens, John (11.10./29.9.1834 Riia – 7.11./26.10.1884 Olgalust Daugavpilsis lähedal), ajakirjanik. Arsti poeg. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis ja Viljandis Schmidt õppeasutuses, TÜs usuteadust 1854, seejärel õigusteadust Halles, Münchenis ja Heidelbergis 1854–57, *dr jur*; täiendas end Berliinis ja Tübingenis 1857–62. Alates 1877 elas Saksamaal, Riias ja Kuramaal.

Töötas ajakirjanikuna 15 aastat. Toimetas päevalehte *Rigasche Zeitung* 1862–69, nädalalehte *Nordische Presse* (Peterburi) 1870–74, päevalehte *St. Petersburger Zeitung* 1874–77.

A: DBBL; BBLd; Erik-Amburger-Datenbank; C. F. Eichhorn. *Die Geschichte der „St. Petersburger Zeitung“ 1727–1902*. 223–224, 229, 239 (Peterburi 1902); *Sakala kalender 2006*. 150–151 (Põltsamaa 2005).

Baggehuf(f)wudt (Baggo), Eduard (Ned) Karl Ewald von (Эдуард Валерьянович Багговут; 30./18.10.1870 Tln – 30./31.1.1945 Läänemerele Danzigi [Gdańsk] lähedal), mõisnik. Aadlipäritolu, Saku mõisniku ja õllevabriku rajaja Valerian von B. poeg. Lõpetas Trt Aleksandri gümnaasiumi 1890, õppis TÜ-s agronoomiat 1890–91 (ei lõpetanud). Vasalemma mõisnik 1886–1919, Nõva mõisa omanik 1919, hiljem mõisnik Sakus. Heideti 1911 Eestimaa rüütelkonnast välja. Hukkus Eestist põgeneses laeval “Wilhelm Gustloff”, mille Nõukogude allveelaev uputas. Ajakirja *Рациональное птицеводство и животноводство* (Tln 1905–06) väljaandja > kuukirja *Справочный листок птицевода* (Tln 1907–14) väljaandja-toimetaja.

T: 20. s algul (1901–14) kirjutas ja kirjastas arvukalt populaarseid venekeelseid brošüüre linnu- ja seakasvatusest, koerte aretamisest jm põllumajandusharudest.

A: AA2; *Eesti postkaart 1894-1944*. 81 (Tln 1995); M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 175, 393 (Trt 2011); EAA.402.2.778; EAA.105.1.9126; EAA.105.1.9129; ERA.1356.2.5256; <http://sakuvald.ee/29028>

Bagrov, Nikolai (Николай Иванович Багров; Nikolai Bagroff; Nicolas Bagroff; 8.11./26.10.1881 Moskva – 9.3.1959 Tln), jurist. Lõpetas Moskva ülikooli õigusteaduskonna 1907. Töötas Vladikavkazis ja Tuulas ringkonnakohtu abiprokurörina, oli Moskva kohtupalati vandeadvokaat ja abiprokurör 1913–17. Emigreerus Eestisse 1919. Töötas 1920. a kaks kuud Eesti Vabariigi peaprokuröri juures erikohustusi täitva ametnikuna, seejärel elas lühiajaliselt Pärnus. Eesti kohtuministeeriumi ametnik 1928–32. Reklaamibüroo omanik Tln-s, kujundas raamatuid, tegi valgusreklaame. Oli kodakondsuseta ja kuulus Eesti poliitilise politsei jälgimise alla. Pärast II maailmasõda töötas Tln keskrajooni sotsiaalkindlustuse osakonnas. Suri pensionärina Nõmmel.

Päevalehe *Свободная Россия* (Tln) toimetaja 8.1919 (mõni päev). Nädalalehe *Handels- und Industrie-Blatt = Торгово-промышленный листок* väljaandja (Tln 1923, ilmus 1 nr). Ajakirja *Старое и новое* väljaandja (Tln 1931–33, ilmus 4 nr). Ajakiri oli pühendatud vene muinsustele, tarbekunstile, kunstile ja teadusele; B. kirjutas artikleid ajaloost ja koduloost. Ajakirja vastutav toimetaja oli B. abikaasa Helene Vilhelmine B. (Елена Карловна Б.; s 29.5.1904 Tln).

T: teos Venemaa ajaloost “Правовые и социальные источники русской смуты” I–II (Tln 1939).

A: *Eesti aadress-raamat 1938–1939*. 430 (Tln 1938); ERA isikukartoteek; ERA.1.7.212; ERA.1.7.1116; ERA.1.9.337; ERA.76.5.97; ERA.916.2.1872; ERA.916.2.1873; ERA.952.2.12; TLA.1376.1.16.

? **Bahr, Richard** (6.4.1867 Jelgava, Kuramaa – 22.12.1936 Mödling Viini lähistel, Austria), kirjanik, ajakirjanik. Koolidirektori poeg. Lõpetas Jelgava kubermangugümnaasiumi, õppis filoloogiat Kielis 1885–86 ja Berliinis alates 1886 kuni 1890. aastate alguseni; jätkas õpinguid 1901, *dr phil* 1904 (Heidelberg).

Töötas Berliini-õpingute ajal ajalehe *Berliner Neueste Nachrichten* toimetajana, toimetas ka Geestemünde kohalikku ajalehte. Oli päevalehe *Frankfurter General-Anzeiger* esindaja Berliinis ja päevalehe *Tägliche Rundschau* (Berliin) sisepoliitikaosa toimetaja. Toimetas koos **A. von Löwis of Menari** ja F. Würtziga ajakirja *Baltische Blätter. Zeitschrift für alle Fragen des öffentlichen Lebens* (Riia) 1919–20. Tegeles ajakirjaniku ja kirjanikuna palju saksa vähemusrühmade küsimustega.

A: DBBL; BBLd.

Baiov, Aleksei noorem (Алексей Алексеевич Баиов; ps A. Готвиль [= Hauteville]; A. де Готвиль; A. Г.; 29./17.3.1899 Vilno (Vilnius) – 31.8.1923 Tln), literaat. Sõjaajaloolase **A. Baiovi** (vt) poeg. Õppis Peterburi/Petrogradi saksa gümnaasiumis *Annenschule* 1910–16, Petrogradi ülikooli ida keelte teaduskonna sanskriti-hiina-mongoli osakonnas 1918–19. Emigreerus Eestisse 1919. a lõpus, asus koos vanematega elama Tln-sse. Tegeles peamiselt kirjandusega, osales Tln vene kirjandusringi töös, uuris budismi filosoofiat.

Töötas Tln väljaannetes: kirjanduslikes nädalalehtedes *Облака* (1920, ilmus 4 nr) ja *Отклики* (1921, ilmus 3 nr), päevalehtedes *Свободная Россия / Свобода России* (1919–1920), *Последние известия* 1920–23, *Свободное слово* (1921) jt. Kirjutas teatrist, Vene kunstist, idauuringute probleemidest, vene ja poola kirjandusest. Osales kirjandusajakirja *Гамаюн* (Tln 1925) asutamisel.

T: rоеет “Грядущая Цусима” (Tln 1921); ülevaade “Литература и революция” (*Свободное слово* 20.–23.7.1921).

A: EKrL; EKL; *Последние известия* 8.9.1923: 4; *Радуга* 3/1989: 61–66; С. Г. Исаков (koost). *Русская эмиграция и русские писатели Эстонии 1918–1940 гг.* Антология. 62–68 (Tln 2002).

Baiov, Aleksei vanem (Алексей Константинович Байов (Байов); ps A. K. B.; 8.2.1871 Uman, Kiievi kubermang – 8.5.1935 Tln), vene sõjaajaloolane, sõjaväelane (kindralleitnant). Sõjaväelase poeg, **A. Baiov noorema** isa. Lõpetas Kiievi kadetikorpusse, Konstantini sõjakooli 1890 ja Nikolai Kindralstaabi Akadeemia Peterburis 1896. Töötas Nikolai Kindralstaabi Akadeemia õppejõuna alates 1902, Vene sõjakunsti ajaloo professor alates 1906. Vene armee ajaloo tuntuim uurija, paljude teaduslike uurimuste autor. Võttis osa I maailmasõjast (staabiülemana ja korpusse komandörina) ja Vene kodusõjast (Punaarmee koosseisus, läks üle valgete poolele), sattus koos Loodearmee Eestisse 1919. Alates 1919. a lõpust elas Tln-s. Tln raamatupoe “Русская книга” omanik. Eesti kindralstaabi Kõrgemate akadeemiliste sõjakursuste üks organiseerijaid ja lektor 1920–26. Jätkas Eestis ka teadustööd, oli teadlaste ühenduse Vene Akadeemiline Grupp Eestis üks asutajaid (1920). Tegutses aktiivselt vene organisatsioonides, kuulus vene emigrantide parempoolse monarhistliku tiiva juhtkonda Eestis, oli Vene valgekaartlaste organisatsiooni Vene Üldsõjaline Liit (ROVS) Eesti osakonna juht.

Vene monarhistide ajalehe *Ревельское время* > *Ревельское слово* üks asutajaid (1925, ilmus kokku 36 nr); avaldas artikleid, mis kutsusid vene emigrante monarhistlike ideede nimel ühinema. Eesti võimud sulgesid need lehed. Oli sõjalis-kirjandusliku ajalehe *Ревельский русский инвалид* (1930, ilmus 1 nr) toimetaja. Tegi kaastööd kirjandusajakirjale *Эмигрант* (Tln 1924–25, ilmus 13 nr), ajakirjale *Часовой* (Pariis, Brüssel) ja ajalehele *Возрождение* (Pariis).

T: mitmed sõjaajaloolised teosed, Eestis elades kirjutas uurimused “Вклад России в победу союзников” (Tln 1924), “Истоки великой мировой драмы и ее режиссеры” (Tln 1927).

A: *Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased*. I: 24 (Tln 1998); *Труды Русского исследовательского центра в Эстонии*. Вып. II: 49–69 (Tln 2003); С. Г. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940. Историко-культурные очерки*. 305–308 (Trt 1996); А. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 144 (Trt 1999); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 304, 307 (Tln 2010); Р. Абисогоян (2007). Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики. 112–145, Т. 2: 8–10 (TÜ vene kirjanduse kateedri magistratöö).

Balder, August Martini/Mardi p (25./13.10.1891 Imastu, Undla vald, Virumaa – 26.9.1973 Tln), sõjaväelane (kolonel), kaitseleitlane. Õppis Rakvere linnakoolis 1908–10, tegi eksami Tln Nikolai gümnaasiumis 1910, õppis Sõjakooli alalisväe ohvitseride kursustel 1920–22, Tln Kolledžis 1923–25, Eesti kõrgemas sõjakoolis 1925–27. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast (sh lõpetas Petrogradi 2. lipnikekooli 1915, sai haavata) ja Vabadussõjast 1918–20 (Vabadusristi kavalier). Sõjakooli ohvitseride kursuste ülema kt, abi 1922–25, kaitseväge staabi käsutäitja ohvitser 1929–30, Kaitseleitlase peastaabi õppe- ja spordipealiku kt 1927–29, õppe- ja spordipealik 1930–39, Tln maleva Põhja malevkonna pealik 1934–39, 1. diviisi staabiülema 1939–40, peastaabi ülem 1.–6.1940. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 29.7.1940, mõisteti kaheksaks aastaks vangi (§§58-4, 58-11, 58-13; süüks Vabadussõjast osavõtt, sõjavälikohtute liikmeks olemine, tegevus Kaitseleitudus), kandis karistust Komi ANSVs. Vabanes 27.3.1948 ja tuli tagasi Eestisse. Töötas instituudis Sojuzelektroprojekt maamõõtjana, tehnikuna, insenerina 1948–61, Eesti Põllumajandusprojektis vaneminsenerina-maamõõtjana 1961–68, seejärel elas pensionärina Tln-s. Rehabilitatsioon 19.2.1990.

Avaldas arvukalt artikleid sõjandusajakirjas *Sõdur* (Tln) ja Kaitseleitlase ajakirjas *Kaitse kodu!* (Tln), oli viimase vastutav toimetaja 1930, 1934–35 ja 1940.

T: ülevaade “Vabadussõja lõpuvõitlusi Viru rindel” (Tln 1927; kaasautor), käsiraamatud “Pealik lahingus” (Tln 1932) ja “Merekaitseleitlase käsiraamat” (Tln 1936; kaaskoost).

A: EVK; Eeve; Salo; EOS1: 25; OA; OkM; *Kaitse Kodu* 21/1939: 632–633; *Virumaa Teataja* 25.10.2011: 4; *Ühine tahe. Pilguheit Kaitseleidi minevikku 1925–40*. 14 (Tln 2012); ERA.495.7.269; ERAF.130SM.1.9258.

Baranin, Pe(e)ter (Петр Петрович Баранин; ps П.Б.; -нъ; Причудец; 20.2.1882 Suur-Kolkja, Tartumaa – 18.3.1966 Tln), ärimees, ühiskonna- ja poliitikategelane, publitsist. Päril vanausuliste perekonnast. Õppis Treffneri gümnaasiumis kuni 1895. a, lõpetas kolm klassi Trt reaalkoolis. Ärimees ja Mustvee vanausuliste koguduse esimees kuni 1917. Riigikogu liige 1923–29 (Vene Ühendatud Nimekirjades). Eesti Vanausuliste Liidu esimene esimees (1934), Tln vanausuliste koguduse esimees 1950–60, valiti Eesti Vanausuliste Keskkomiteesse.

Andis vene ajalehtedele infot Riigikogu tööst, avaldas Eesti vanausuliste elu-olu kohta kirjutisi ajalehtedes *Последние известия* (Tln 1920–26), *Былой нарвский листок* (1924–25), *Русский вестник* (Narva 1931–32) ja ajakirjas *Вестник Высшего Старообрядческого Совета в Польше* 1931 (Vilnius). Päevalehe *Наша газета* (Tln 1927–28) ja valimiste-eelse ajalehe *Русский свет* (Tln 1929, ilmus 21 nr) asutaja, kaastoimetaja ja kaasautor, ajalehes *Русский свет* toimetas rubriiki “Дела старообрядческие”.

A: VjV; *Православная энциклопедия*. Т. IV: 328 (Moskva [2002]); *Староверие Балтии и Польши. Краткий исторический и биографический словарь*. 34–35 (Vilnius 2005); *Биографика. Русские деятели в Эстонии XX века*. I: 104–148 (Trt 2005).

Baranov, Nikolai (Николай Андриянович Баранов; ps Язвило; Кнут; 27.4.1868 – ?), ajakirjanik.

Kirjanduslik-humoristliku ajakirja *Кнут* (Narva 1924–25, ilmus 15 nr) toimetaja-väljaandja. Töötas ajalehes *Былой нарвский листок* (1924–25, 229 nr), oli selle toimetaja-väljaandja alates 10.9.1924. Avaldas luuletusi ajakirjas *Полевые цветы* (Narva 1930) ja noortekogumikus *Новь* (Tln), mida anti välja vene kultuuri päevade puhul kord aastas. Pseudonüümselt osales ajalehtedes *Русский вестник* (Narva 1931–32) ja *Русский вестник* 1934–35 (Tln, kaks erinevat ajalehte).

A: *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 281 (Trt, Peterburi 2001); ERA.1.7.601.

Baranov, Vladimir (Владимир Николаевич Баранов; ps В. Баранов-Шатров; В. Н. Шатров; Кум Найм; 1898 Võšni Volotšok, Tveri kubermang – 20.7.1927 Leningrad), ajakirjanik. Õppis Novgorodi vaimulikus seminaris ja Lazarevi Ida Keelte Instituudis Moskvast (ei lõpetanud). Ilmselt oli Punaarmee mobiliseeritud, rindel läks üle valgekaartlaste poolele ja sattus koos Loodearmeeга Eestisse. Asus elama Narva. 1922–23 oli rohkem kui aasta Narva vanglas süüdistatuna spionaazis; püüdis põgeneda, mõisteti poolteiseks aastaks vangi. Sattus ajalehe *Нарвский листок* väljaandmisel võlgadesse ja põgenes 1926 suvel Vene NFSVsse. Arreteeriti GPU poolt, mõisteti surma ja hukati.

Aktiivne ja viljakas ajakirjanik. Tegi kaastööd esseeride ajalehele *Народное дело > За народное дело* (Trt, Tln 1920–21). Pärast vene ajalehtede väljaandmise taastamist Narvas 1922 töötas ajakirjanikuna, oli mitmete Narva lehtede toimetaja ja väljaandja, avaldas arvukalt esseid, jutustusi, olukirjeldusi, humoreske, luuletusi. Eelkõige töötas ajalehtedes *Нарова* (1922, ilmus 10 nr), *Принаровский край* (1922, ilmus 4 nr), *Старый нарвский листок* (1923–25) > *Былой нарвский листок* (1924–25) > *Нарвский листок* (1925–26). Tegi kaastööd huumoriajakirjale *Кнут* (Narva 1924–25, ilmus 15 nr), kirjanduslikule nädalalehele *Отклики* (Tln 1921, ilmus 3 nr) jt.

A: prof Issakovi isikliku arhiivi materjalid; О. Фигурнова (koost). *Русская печать в Эстонии 1918–194: био-библиографические и справочные материалы к изучению культурной жизни русской эмиграции*. 163–170 (Moskva 1998); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 398–401 (Tln 2010); ERA.2916.1.3.

Barbarus, Johannes Jaagu p (ps, kod.n J. Vares; teised ps Cello; Logofaag; 12.1.1890/31.12.1889 Heimtali vald, Viljandimaa – 29.11.1946 Tln), arst, luuletaja, publitsist, poliitikategelane. Taluperemehe, vallavanema poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis, Kiievi ülikoolis arstiteadust 1910–14, lõpueksamid tegi 1917. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–17 (rindearst Galiitsias) ja vabatahtlikuna Vabadussõjast 1919–21 (sõjaväearst; Vabadusristi kavaler). Seejärel oli eraarst Pärnus 1921–39 ja Tln-s 1939–40. Oli kirjandusrühmituse “Tarapita” liige 1921–22, kirjutas ühiskonnakriitilist luulet. Reisis palju välismaal (1923 Saksamaa, Belgia, Prantsusmaa; 1927 Vahemeremaad; 1928 ja 1935 NSVL; 1930 Saksamaa, Prantsusmaa, Šveits, Hispaania; 1932 Ungari; 1938 Balkanimaad). Nov 1939 kolis Tln-sse. Juunis 1940 nimetasid NSVL okupatsioonivõimud ta Eesti peaministriks, oli ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees aug 1940 kuni oma surmani nov 1946. Teise maailmasõja ajal oli Nõukogude tagalas 7.1941–9.1944, organiseeris eestlaste töölesuunamist, eesti rahvusväeosasid jm. Suri ebaselgetel asjaoludel (vabasurm või poliitiline mõrv).

Tegi kaastööd Pärnu õpilaste põrandaalusele ajakirjale *Молодая жизнь* 1908. Trükidebüüdiks olid luuletused ajakirjas *Noor-Eesti* (Trt) 1910. Avaldas luulet, ühiskonnakriitilisi artikleid ja arvustusi ajakirjades *Vaba Sõna* (Trt) 1914, *Ilo* (Trt 1919–21), *Murrang* (1921), *Tarapita* (Trt 1921–22), *Lilulii* (Pärnu 1924) ja *Looming* (Trt) 1923–37, *Rünnak* 1926–30 jpt, samuti päevalehtedes *Vaba Maa* 1918–22, *Päevaleht* 1920–24, *Rahva Sõna* 1927–28, *Uus Eesti* 1935, 1940 jm. Avaldas ka mõned meditsiinalased artiklid päevalehtedes *Vaba Maa* 1919–20 ja *Päevaleht* 1923–24 (dr. Varese nime all), reisikirju ajakirjades *Looming* 1930, 1935 ja *Olion* 1931. Teise maailmasõja ajal organiseeris Nõukogude tagalas Eestisse suunatud raadiosaateid, avaldas mobiliseerivaid kirjutisi ajalehes *Rahva Hääl* (Tln, Leningrad, Moskva, Võru) 1941–44, diviisiajalehes *Punaväelane* 1942–44, kogumikus „Sõjasarv“ (Moskva 1943–44) jm.

T: 15 luulekogu (1918–46), monograafia “Jaan Vahtra” (Trt 1933), artiklivalimik “Nõukogude Eesti taassünd” (Tln 1945); “Kogutud teosed” I–III (Tln 1948–50), sh artiklikogumik “Reisikirjad ja kirjanduslikud artiklid” (Tln 1950); kirju J. Semperile on avaldatud *Loomingus* (11/1956).

A: EBL; EE; EVK; PTB; EBL tk; EEve; E(N)E; EKBL; EKrL; EAE; EE14; EKL; VEKL; Erni; *Virmalised* 20.12.1914: 302; *Postimees* 12.1.1930: 1; *Pärnumaa kõverpeegel*. 34–35 (Pärnu 1933); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu*. 258–269 (Trt 1936); E. Laugaste. *Eesti kirjandus karikatuuris*. 237–238 jm (Trt 1939); *Eesti Kirjandus* 1/1940: 1–7; *Looming* 2/1940: 209–211, 12/1946: 1287–1295, 1305–1312; *Uus Eesti* 11.1.1940: 6; *Esmaspäev* 27.1.1940: 8; *Rahvakalender 1941*. 117–118 (Tln 1940); *Viisnurk* 1/1940: 56–61; *Sirp ja Vasar* 13.1.1945: 3; *Rahva Hääl* 2.12.1946: 2, 3.12.1946: 2, 4.12.1946: 2, 14.12.1946: 2, 29.11.1947: 2, 20.2.1958: 3; *Johannes Vares-Barbarus*. (Tln 1947); *Nõukogude Kool* 1/1947: 9–15; *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 210–245 (Trt 1949, sisaldab bibliograafiat); H. Peep. *Johannes Vares-Barbarus*. (Tln 1959); O. Rästas. *Põrandaalused*. 199 (Tln 1961); *Eesliinil*. 320–321, 323–324, 329 (Tln 1962); *Revolutsiooni lipukandjad*. I: 188–191 (Tln 1962); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 248 jm (Tln 1963); *Väliseestlase kalender 1965*. 86 (New York 1964); *Rahvuslik Kontakt* 1/1966: 35–39; J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. III: 62–63, 66–67, 70–71 (Tln 1991 [1969]); *Keel ja Kirjandus* 1/1974: 32–40; H. Meret. *Teremi jutustus „Estonia mässust“*. 133 (Toronto 1984); *Aja Pulss* 15/1986: 27–28; *Johannes Vares-Barbarus. Personaalnimestik*. (Tln 1989); *Sakala kalender 1990*. 73–79 (Tln 1990); E. Parek. *Mälestusi aastaist 1931–1949*. 14–20 (Pärnu 1991); V. Pinn. *Kahe mehe saatus. Johannes Vares, Hjalmar Mäe*. (Haapsalu 1994); *Sakala kalender 1996*. 81 (Viljandi 1995); *Sakala kalender 1997*. 133 (Viljandi 1996); E. Piir. *Koltuvaid kõrrekesi koduselt kamaralt*. 112–114 (Viljandi 1998); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 377–378 jm (Tln 2001); *Tuna* 1/2002: 64–77, 4/2014: 69–70; *Akadeemia* 1/2004: 199, 3/2004: 670, 10/2004: 2321; P. Rohtmets. *Rektor Johan Kõpp*. 91 (Trt 2007); *Sakala kalender 2009*. 91–99 (Põltsamaa 2008); L. Viitol. *Eduard Vilde*. 285–289 jm (Tln 2012); L. Lauri. *Kirjutamata memuaare*. 190–192, 195 (Tln 2013); *Sakala kalender 2014*. 124–125 (Põltsamaa 2013); *Eesti Ekspress* 10.12.2014: 54–55; ERAF.247.51.89 leht 2–4.

Bark, Moritz Ernst Heinrich (hisp Ernesto Bark; ps A. de Santaclara; 4.4./23.3.1858 Kaave mõis, Tartumaa – u 1924 Madrid), publitsist, ühiskonna- ja kultuuritegelane. Mõisniku poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1869–75 (ei lõpetanud), Riia polütehnikumis majandust ja kaubandust 1877. Võttis vabatahtlikuna osa Vene–Türgi sõjast 1877, deserteerus ja asus välismaale 1878, õppis Leipzigi, Müncheni ja Berliini ülikoolides filosoofiat, esteetikat, majandust 1878–81. Asus 1881. a Šveitsi, kus ühines vene emigrantide Vene Revolutsiooniparteiga. 1883. a pöördus tagasi Venemaale, arreteeriti ja saadeti Siberisse. Põgenes Itaaliasse, 1884. a asus Hispaaniasse, elas Madridis, mitmel pool provintssides 1890–95, seejärel kuni surmani taas Madridis. Elatas end keeletundidega, tõlkis saksa keelde kaasaegset hispaania ilukirjandust, pidas loenguid. Publitsisti ja esseistina tõusis 1890. aastatel Hispaania ühiskonna- ja kultuurielus silmapaistvale kohale, võitles demokraatia, vabariigi ja sotsiaalsete reformide nimel, osales mitmetes ühiskondlikes ja haridusorganisatsioonides, oli mitmel korral lühiajaliselt vangis. Viimaste eluaastate kohta täpsemad andmed puuduvad.

Asutas revolutsioonilise ajakirja *Der baltische Föderalist* (Genf 1882–83, ilmus 6 nr), kus kutsus Läänemere-äärseid rahvaid Vene riigi lagunemise puhul ühinema. Tema mõttekaaslaseks ja kaastööliseks Eestis oli A. Dido (vt). Ajakirja esimese nr toimetas illegaalselt Venemaale ja lasi augustis 1882 saata paljudele baltisaksa ja eesti ajalehtedele ning üksikisikutele. Hispaanias elades oli saksa ajalehtede *Die Kölnische Zeitung* ja *Die National-Zeitung* (Berliin) korrespondent. Asutas koos Isidoro López Lapuya'ga ajakirja *Spanisch–Deutsche Revue* 1887. Tegi kaastööd Madridi väljaannetele *La Democracia Social* 1890, 1895 ja *La Justicia* 1890–93, provintsis elades osales kohalike ühiskonnakriitiliste väljaannete asutamisel ja toimetamisel: *El Crisol* (Alicante 1892), *La voz de Murcia* (Murcia 1893) ja *Cartagena Moderna* (Cartagena 1893–95, linnavõimud sulgesid selle pärast B.-le tehtud atendaati). Madridis elades toimetab koos Francisco Maceín'iga ajalehe *La República Social* (Madrid 1895, 1904) ja koos E. von Ungern-Sternberg'iga saksakeelset kuukirja *Spanien* (Madrid 1897–99), mis tutvustas sakslastele Hispaania tegelikkust. Tegi kaastööd paljudele hispaania väljaannetele: ajakirjale *El País* 1887–1920, *La España Moderna* 1891, *El Progreso* 1897–98, sotsioloogiaajakirjale *El Pandemonium* 1901, *Las Dominicales del Libre Pensamiento* 1903–06, *Fuerza* 1903, *La Lucha* 1904, ajalehtedele *Nuestro Tiempo* (Madrid) 1906 ja *El Mundo* (Madrid) 1907–08.

T: “Russlands Culturbedeutung” (Berliin 1882), poolsada sotsioloogilis-filosoofilist ja poliitilist teost hispaania keeles, kolm romaani, sh autobiograafiline romaan “Los vencidos” (Alicante 1891).

A: EBL; EE; EBL tk; EKrL; EKL; *Rahva Sõna* 1.10.1930: 6; F. Tuglas. *Kogutud teosed*. 5: 36–38 (Tln 1989), J. Talvet. *Hispaaniast Ameerikasse*. 55–70 (Tln 1992); *Akadeemia* 3/1995: 594–622; *Sirp* 30.10.1998: 8; D. Thion Soriano-Mollá. *Ernesto Bark, un romántico revolucionario*. (Alicante 2005;

<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras?portal=0&urlPropia=15097>).

Bartšenko, Aleksandr (Александр Васильевич Барченко; ps А. Елецкий; А. Нарвский; 6.4.1881 Jelets, Orjoli kubermang – 25.4.1938 Moskva), ajakirjanik, kirjanik, okultist. Notari poeg. Lõpetas Peterburi 2. gümnaasiumi, õppis Peterburi sõjaväemeditsiini akadeemias 1901–02, Kaasani ülikoolis arstiteadust 1902–03, TŪs õigusteadust 1904 ja arstiteadust 1905, kuid koolid jäid lõpetamata majandusliku kitsikuse tõttu. Kõrgema hariduse omandas Petrogradi 2. pedagoogilises instituudis, lõpetades 1919. a üheaastased kõrgemad kursused looduse-geograafia osakonnas. Töötas TŪs õppides kontrolörina Trt aktsiisiametis. Rändas Venemaal ja välismaal (sh nt Indias) 1905–09. Elatusallikate otsingul tegutses hiromandina Borovitšis (Novgorodi kubermang) 1909–11, andis välja ja toimetab suvist kuurordilehte *Нарвская жизнь* (4.–8.1910, ilmus 33 nr). Aastatel 1911–17 avaldas populaarteaduslikke artikleid ja reportaaže Peterburi/Petrogradi ajakirjades *Мир приключений*, *Жизнь для всех*, *Русский паломник*, *Природа и люди*. Võttis osa I maailmasõjast, sai haavata ja demobiliseeriti 1915. Pärast oktoobrirevolutsiooni pidas Baltfloti laevadel loenguid müstikast, iidsetest teadustest jms. Alates

1920 töötas OGPU eriosakonna salajase laboratooriumi juhina, uuris massihüpnootsi, telepaatiat jms; alates 1923 teadusliku peavalitsuse (*Главнаука*) teaduslik konsultant. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 21.5.1937, mõisteti surma 25.4.1938 ja hukati samal päeval, süüdistuseks vabamüürliku kontrerevolutsioonilise terroristliku organisatsiooni “Единое трудовое братство” loomine ja Inglismaa kasuks spioneerimine. Rehabiliteeriti 3.11.1956.

T: romaaniid “Доктор Черный” (ajakirjas *Природа и люди* 1–5/1913), “Из мрака” (1914, Moskva 1991), jutukogu “Волны жизни” (Peterburi 1914, autori illustratsioonid).

A: AA2; A. Андреев. *Время Шамбалы: оккультизм, наука и политика в советской России*. 29–183 (Peterburi 2004); O. Šiškin. *Šambhala saladus. NKVD taagia ja spionaaž*. 45–53, 83–104, 140–159 (Tln 2005); Э. Кудрявцев. Новое об оккультисте Страны Советов. – *Нева* 12/2006; EAA.402.1.1496; EAA.402.1.1497; EAA.546.1.3111; EAA.416.1.9295.

Baškirov, Kirill (Кирилл Александрович Башкиров; ps K. Б.; К. Б-ов; Серебрянников; 1892 Moskva – 1953), ühistegelane, ajakirjanik. Pedagoogi ja tõlkija Aleksandr B poeg. Lõpetas Peterburi polütehnilise instituudi. Tegutses kooperatsiooni-liikumises, töötas tarbijateühisuse sekretärina, 1919. a oli Pihkva rajooni kooperatiivide nõukogu esimees. Osales Vene kodusõjas Loodearmee koosseisus. Sattus Eestisse, elas Tln-s alates 8.1919 kuni 1921. a alguseni, seejärel kolis Riiga, sealt edasi Berliini. Naasis Nõukogude Liitu.

Töötas Tln ajalehe *Свободная Россия* (8.–9.1919) / *Свобода России* (9.1919–6.1920) / *За свободу России* (6.–8.1920) toimetuses, avaldas poliitilisi ülevaateid, olukirjeldusi, esseid, jutustusi. Sept 1919 kuulus kirjandusajakirja *Братство народов* algatusgruppi, võimalik, et nov-s ilmus selle ajakirja esimene number (ühtki eksemplari pole säilinud). Kirjutas majandusteemadel esseeride ajalehtedes *Голос России* (Berliin) ja *Воля России* (Praha, Pariis).

T: memuaarid Loodearmeeest “Под белым крестом (Чему я был свидетелем)” (Riia 1922).

A: *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 235–236 (Trt, Peterburi 2001); *Литературоведческий журнал* 18/2004: 372–375; ERA.1.7.212.

Bauer, Erwin Heinrich (ps Lynkeus; Cassandra; Junius redivivus; Isidor Feilchenfeld; 21./9.1.1857 Tähtvere mõis, Tartumaa – 9.12./26.11.1901 Annaberg, Saksimaa, Saksamaa), ajakirjanik, kirjanik. Mõisavalitseja poeg. Kolis 1862. a koos vanematega Sauga mõisa Pärnumaal, kuhu isa, hilisem Sauga mõisa rentnik, oli saanud valitseja koha. Lõpetas Pärnus gümnaasiumi, õppis TÜs ajalugu 1875–78, Moskva ülikoolis Venemaa ajalugu, vene keelt ja kirjandust 1878–80, cand 1882 (TÜ). Töötas Tln rüütli- ja toomkoolis vene keele ülemõpetajana 1880–83. Suvel 1885 asus Saksamaale, elas Hamburgis, Berliinis, Jenas, Leipzигis, töötas ajakirjanikuna. 1894–1900 oli vabakutselise kirjanik.

Päevalehe *Revalsche Zeitung* kaastoimetaja 1883–85; kuukirja *Nordische Rundschau* (Tln) asutaja 1884, väljaandja ja toimetaja 1884–85. Kolinud Saksamaale, töötas ajalehe *Hamburger Korrespondent* toimetajana. Asutas saksa rahvuskonservatiivse ja antisemiitliku ajakirja *Das Zwanzigste Jahrhundert. Blätter für deutsche Art und Wohlfahrt* (Berliin) 1890, oli selle peatoimetaja 1890–93 (väljaande kaastöölise hulka kuulusid 1895–96 ka Heinrich ja Thomas Mann). Oli ajalehe *Leipziger Tages-Anzeiger / Neue deutsche Zeitung* peatoimetaja 1891–94, nädalikirja *Neuland* väljaandja (Leipzig 1894, ilmus 4 nr). Kolis 1900 Annabergi, toimetas kohalikku nädalalehte *Wochenblatts* kuni oma surmani. Avaldas poliitilist publitsistikat, kirjanduskriitikat.

T: proosat, näidendeid, tõlkis saksa keelde vene kirjandust, sh L. Tolstoi „Kreutzeri sonaat“.

A: AA1; DBBL; Redlich; Gottzmann; BBLd; *Postimees* 22.11.1893: 3; *Revalsche Zeitung* 14.12.1901: 3; L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 215, 345, 371, 482, 530 (Trt, Tln 2006); EAA.3148.1.24.

Bauer, Jaan (3.5.1906 Tarvastu, Viljandimaa – 1948 São Paulo, Brasiilia), joonestaja. Lõpetas Viljandi ühiskommertsgümnaasiumi 1925. Samal aastal asus elama Brasiiliasse. Töötas São

Paulo politseis, seejärel joonestajana mitmes firmas. Osales aktiivselt Brasiilia eestlaste seltsielus. Suri tuberkuloosi.

Oli ajakirja *Meie Kodu* (São Paulo) üks asutajaid ja toimetuse liige 1933 (3 nr jooksul)

A: VET; *Meie Tee* 11-12/1958: 173, 3-4/1969: 38, 1-2/1978: 12, 11-12/1979: 166–167, 188, 5-6/1980: 84; A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 259 (Stockholm 1976).

Bauman, Pärtel (1928– Haliste; 21./9.3.1890 Hageri, Harjumaa – 10.6.1944 Soome laht), klassikaline filoloog, kultuuriloolane. Kaupmehe poeg. Õppis Tln Aleksandri gümnaasiumis 1900–09, Peterburi/Petrogradi ülikoolis ajaloo-keeleteaduskonnas klassikalise filoloogia osakonnas 1910–16, jäeti ülikooli juurde valmistuma professorikutseks. 1918. a lõpus tuli tagasi Eestisse. Gümnaasiumiõpetaja Tln-s 1919, TÜ klassikalise filoloogia dotsent, professori kt ja erakorraline professor 1919–44. Mitme ühingu, seltsi ja koondise aktiivne liige. Hukkus Rootsi põgenedes.

Ajaloolise Ajakirja (Trt) toimetuse liige 1922–29. Avaldas antiikajaloo-alaseid kirjutisi *Ajaloolises Ajakirjas* 1922–36, ajakirjas *Looming* (Trt) 1935 ja päevalehes *Postimees* (Trt).

T: artiklikogumik “Hagerist Hellaseni” (Trt 2009).

A: EAT; EE; EBL tk; EKrL; EKL; ISIK; C. Mothander. *Rootsi kuninga valge laev*. 192–193 (Tln 2011 [rts k 1949]); *Fakt, sõna, pilt* XII: 25 (Trt 1989); *Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis*. 77–98 (Trt 2003); P. Haliste. *Hagerist Hellaseni*. 7–13, 315–318 (Trt 2009).

Behrsing, Arthur Alfred (ps Erich Grote; 10.2./29.1.1873 Vēlena, Liivimaa – 26.6.1929 Köln, Saksamaa), kooliõpetaja, kirjanik, kirjandusloolane, tõlkija. Kihelkonnakooliõpetaja poeg. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis 1886–92, TÜs usuteadust 1893–96 (ei lõpetanud), Jena ülikoolis pedagoogikat 1901, sooritas Moskvas ülemõpetajaeksami. Töötas koduõpetajana Eestis, Saksamaal, Kaluuga kubermangus 1892–93, 1897–1907, lisaks juhatas käsitöökursusi Paides 1902–07, korraldas Paides kunstinäitusi 1906–07. Seejärel oli kooliõpetaja Tln-s 1907–21, sh Hansakooli juhataja 1920–21; Viljandi saksa gümnaasiumi direktor 1921–27; Võru õpetajate seminari õpetaja 1927–29. Suri südamerabandusse teel Inglismaale.

Avaldas kunstiarvustusi baltisaksa ajakirjanduses (peamiselt päevalehes *Revalsche Zeitung*, ka kohalikus ajalehes *Weissensteiner Anzeiger*) 1906–14. Oli päevalehe *Estländische Zeitung für Heimat und Fortschritt* peatoimetaja (Tln 1919, ilmus 46 nr) ning selle lehe järglase *Revaler Bote* alaline kaastöötaja 1919–29, tutvustades eesti kirjandust ja avaldades kirjanduskriitikat. Tema kirjutisi ilmus ka ajakirjades *Deutsche Monatsschrift für Russland* (Tln 1912–14), *Baltische Monatsschrift* (Riia), pedagoogikaajakirjas *Kasvatus* 1920. aastatel jm. Oli noorsooajakirja *Herdflammen* (Tln) väljaandja 1924–25, toimetaja 1927–29 (koos E. Mussoga).

T: matemaatikaõpik „Laste geomeetria” (Tln 1920); baltisaksa kirjanduslugu „Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung” (Leipzig 1928; kaasautor); tõlkis eesti kirjandust saksa keelde, sh A. Gailiti „Toomas Nipernaadi” (Berliin 1931).

A: *Võru Õpetajateseminar*. 190–191 (Trt 1936); EBL tk; DBBL; AA2; Redlich; EKrL; EKABL; EKoBL; EKL; Gottmann & Hörner; ISIK; BBLd; *Võru Teataja* 29.6.1929: 3, 2.7.1929: 3; *Vaba Maa* 21.7.1929: 6; *Postimees* 2.8.1929: 5; *Eesti Kirjandus* 2/1930: 74–76; *Keel ja Kirjandus* 10/1977: 620; R. Loodus. *Kunstielu Eesti linnades 1900–1918*. 36–38, 87–88 jm (Tln 1994); L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 357, 391, 477, 530 (Trt, Tln 2006); *Postimees* 4.2.2008: 12.

Beise, Jakob (Jacob) Georg Friedrich (ps B–e, B...e; 14./3.5.1789 Jelgava, Kuramaa – 1.10./19.9.1865 Riia), vaimulik. Kirikukantori poeg, T. Beise isa. Õppis Jelgavas gümnaasiumis 1805–09, TÜs usuteadust 1809–12. Pärast ülikooli lõpetamist töötas Kuramaal koduõpetajana, oli Riia reformeeritud koguduse kirikuõpetaja 1814–62; Riia linnakonsistoriumi reformeeritud osakonna assessor alates 1830–62, konsistoriaalnõunik alates 1834. Liivimaa Statistikakomitee liige alates 1861; Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi üks asutajaid (1833) ja aktiivne liige, Kirjanduslik-Praktilise Kodanikeühingu auliige 1852.

Alates 1815 tegi kaastööd nädalalehele *Rigasche Stadtblätter*, oli selle lehe toimetaja ja väljaandja 7.–12.1827 (koos **M. Thieliga**). Tegi kaastööd nädalalehele *Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Ehstland* (Riia).

T: avaldas juhuluulet.

A: Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon. Bd. 1; Nachträge und Fortsetzungen: 42; AA1; DBBL; BBLd.

Beise, Theodor Heinrich (30./18.1.1818 Riia – 8.8./27.7.1878 Trt), jurist, ametnik. Vaimulik **F. Beise** poeg. Õppis TÜs õigusteadust 1835–38, *cand jur*; *dr phil* 1853 (Jena ülikool). Töötas Riias kindralkubermangu kantselei ametnikuna 1838–39, oli õuekohtu- ja raeadvokaat 1839–51. Alates 1851 elas Trt-s, töötas TÜ sündikuna 1851–69. Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi sekretär 1839–51, kaasdirektor 1861–78; ÕESi liige alates 1843, sekretär 1859, esimees 1860–61.

Andis välja kultuurinädalakirja *Das Inland* (Trt) 1844–45 ja 1859–60.

T: Baltimaade haritlaste biograafiline leksikon „Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Nachträge und Fortsetzungen“ I–II (Jelgava 1859–61; kaaskoost ja -toim).

A: AA1; DBBL; ETeadBL; BBLd; EEve; I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 74 (Tln 1986).

Belenki, Zahhar (Захар (Залман) Ильич Беленький; 25.11.1886 – 5.9.1928 Riia), ajakirjanik, esseer. Elas Tln-s 1918–23. Seejärel asus Pariisi ja töötas ajalehe *Дни* talituses. Haigestus kopsuvähki, viidi Riiga, kus suri.

Venemaa loodeosa esseeride ajalehe *Народное дело > За народное дело* tegevtoimetaja (Trt, Tln 1920–21, kokku ilmus 237 nr); ajaleht suleti erimeelsuste tõttu esseeride juhtkonnaga. Esseeride parteist välja visatud grupp eesotsas B-ga asutas talupoegadele suunatud ajalehe *Дело* (Tln 1921–22), aga sellel polnud edu, pärast 6 nr ilmumist jäi leht seisma. Osales ka esseeride nädalalehes *Ревельский курьер* (1923, ilmus 3 nr).

A: *Вести дня* 10.9.1928: 1; С. Г. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940. Историко-культурные очерки*. 156–176 (Trt 1996).

Beljajev, Ivan (Иван Дмитриевич Беляев; ps Вечевой; Inno Vask; 11.4./30.3.1893 Dvinsk (Daugavpils), Vitebski kubermang – 7.7.1927 Moskva), luuletaja, literaat. Kohtupristavi poeg, Eestisse asus 1895. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1903–13, TÜs mitmes teaduskonnas 1913–24: õigusteaduskonnas 1913–15, ajaloo-keeleteaduskonnas 1915, arstiteaduskonnas 1919–20, filosoofiateaduskonnas 1920–21 ja õigusteaduskonnas 1921–24. Aktiivne vasakpoolne poliitikategelane (esseer) 1917–20. Kohtupristav Tartus 1917, Tartumaa miilitsaülem 1918–19; seejärel kooliõpetaja Petseris 1920–23. Nov 1924 arreteeriti süüdistatuna osalemises salajases kommunistlikus organisatsioonis, mõisteti õigeks ja vabastati juulis 1925. Järgmise aasta algul asus elama Voroneži (Vene NFSV). Suvel 1927 arreteeriti GPU poolt, suri Butõrka vanglas.

Alates 1918. a tegi kaastööd eesti ja eestivene väljaannetele: päevalehele *Postimees* (Trt), esseeride ajalehele *Võitleja* (Pärnu 1918, ilmus 3 nr), Tln päevalehele *Последние известия*, ajakirjadele *Разумный досуг* (Trt 1923, ilmus 6 nr), *Agu* (Tln 1922–25) jt. Toimetas ajakirja-almanahhi *На чужбине* (Tln 1921, ilmus 1 nr), osales kirjandusalmanahhis *Via sacra* (Trt 1922).

T: kogud “Голод. Стихи” (Trt 1919), “Прокаженный перст” (Trt 1924), “Воздвижение жизни” (Trt 1927), uigimus “Подлинный Есенин” (Voronež 1927).

A: EKrL; EKL; AA2; AA3; *Postimees* 12., 16., 19., 23. 7. 1925: 5, 20.7.1925: 3; *Sirp ja Vasar* 15.7.1983: 14; *Радуга* 4/1989: 64–72; С. Г. Исаков (koost). *Русская эмиграция и русские писатели Эстонии 1918–1940 гг. Антология*. 69–74 (Tln 2002); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 685–686 (Tln 2010); EAA.402.1.1878; EAA. 2100.1.943.

Belov, Vadim (Вадим Михайлович Белов; ps В. Б-ов; u 1890–193?), ajakirjanik, kirjanik. Võttis vabatahtlikuna osa I maailmasõjast, hiljem Vene Kodusõjast Koltšaki ja Ungern von Sternbergi armeedes. Mais 1920 saabus Tln-sse, 1922. a lõpus saadeti Eestist välja, asus Petrogradi. Arreteeriti 1926. a Riias (elas Lätis illegaalselt, oli nädalalehe *Новая нива* kaastöötaja). Mõningatel andmetel arreteeriti hiljem NSVL-s ja hukati.

Töötas Tln ajalehtes *Свобода России / За свободу России* 5.–8.1920 ja päevalehes *Последние известия*, kus juhtis mõnd aega kirjandusosakonda. Oli päevalehe *Свободное слово* = *Waba Sõna* (1921) kaastöötaja ja arvustuste autor, toimetaja 6.–10.1921; leht toetas ideed rahulikust kooseksisteerimisest kommunistidega (*сменовеховства*), seda ilmus 161 nr.

T: kogud “Кровью и железом: Впечатления офицера-участника. Август-сентябрь” (Petrograd 1915), “Лицо войны: Записки офицера” (Petrograd 1915) jt, mis koondasid ajalehes *Биржевые ведомости* ilmunud jutustusi; päevakajalised brošüürid-raamatud “По новым ведам” (Tln 1922), “Белая печать: ее идеология, роль, значение и деятельность: (Материалы для будущего историка)” (Petrograd 1922), “Белое Похмелье. Русская эмиграция на распутии. Опыт исследования психологии, настроений и бытовых условий русской эмиграции в наше время” (Москва, Petrograd 1923).

A: *Последние известия* 5.12.1922: 3; *Час* 22.3.1926: 2–3. А. Меймре. *Русские литераторы-эмигранты в Эстонии 1918–1940: на материале периодической печати*. 27, 34–36 (Tln 2001).

Berendhoff, Johann Rudolph (16./4.8.1827 Rae vald, Harjumaa – 19./7.9.1873 Peterburi), maalikunstnik, litograaf. Möldri poeg. Õppis Tln kreiskoolis 1837–39, Tln-s kivitrükitöökojas litograafiat 1839–44/45. Asus u. 1846. a elama Peterburi, asutas väikse kivitrükitöökoja, ilmselt oli selle omanik vaid lühikest aega 1850. aastate alguses. Kuulus nn Peterburi patriootide ringkonda.

Joonistas koduümbruse maastiku ja talurahva eluolu põhjal žanristseenid, mille järgi A. Daugell (vt) ja E. M. Jakobson (vt) tegid puugravüürid nädalalehe *Eesti Postimees* (Trt) tiitlipiltide trükkimiseks, sh tiitlipilt 1864 (ilmus lehe päismikus 1864–68), lisalehe *Eesti Postimehe juttotubba* tiitlipilt 1863 (ilmus lisalehe päismikus 1864–69), eri aastaegade tiitlipildid 1868–69 (ilmusid lehe päismikus 1868–78 vastavalt aastaegade vaheldumisele), kroonupühade tiitlipilt Peterburi Talvepaleega 1865 (ilmus lehe päismikus kroonupühadel 1865–78).

A: ENE; ENE/EE; EE14; EEve; EKABL; *Pilt ja Sõna* 10/1962: 16–17; R. Loodus. *Eesti varasem raamatugraafika*. 10–11 (Tln 1966); H. Treumann. *Vanemast raamatukultuuriloost*. 131–138 (Tln 1977); R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 24 (Tln 1982); V. Erm. *Lähtemeistrid*. 77–80 (Tln 1984); T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 27 (Tln 1997).

Berendsen, Robert Kaarli p (7.11./26.10.1884 Ambla vald, Järvamaa – 5.9.1941), majandustegelane. Põllutöölise, metsavahi poeg. Õppis Liiguste ministeeriumikoolis, täiendas end iseõppijana, vabakuulaja Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas ja N. Pobedinski kõrgematel kaubanduskursustel 1910–12. Võttis osa Vabadussõjast 1919. Vallakirjutaja Amblas ja Kapus 1902–09; mõisnikega kokkupõrgete tõttu saadeti 1909 Balti kubermangudest välja. Asus elama Peterburi, töötas ajakirjanikuna, osales aktiivselt sealses seltsielus. 1914 tuli tagasi Eestisse. Harjumaa miilitsaülem ja maavolikogu esimees 1917, Saksa okupatsiooni ajal oli vangis. Töötas siseministeeriumis rekvireerimise ja kahjude hindamise peakomisjoni sekretärina, kantseleijuhatajana, juhatajana 1919–20; oli Üleriikliku Kaupmeeste Liidu üks asutajaid ja sekretär alates 1920, Kaubandus-tööstuskoja sekretär-nõunik 1925–40.

Tegi ajalehtedele kaastööd alates 1902, esialgu päevalehele *Teataja*, siis ajalehtedele *Uudised* (Trt), *Sakala* (Viljandi) ja *Postimees* (Trt), hiljem päevalehtedele *Päevaleht*, *Virulane* ning *Pealinna Teataja* (Petrograd). Kirjutas peamiselt poliitikast ja majandusest, Peterburi/Petrogradi lehes ka eesti asunduste eluolust. Aastatel 1909–16 töötas ajakirjanikuna. Oli ajalehe *Peterburi Teataja* toimetuse liige 1909–14 (sh vastutav toimetaja 1913–14), toimetas ka lehe lisasid,

kuukirja *Seadus ja Kohus* (1909–13), nädalikirja *Kirjandusline-teadusline lisa* (1911–14, sh vastutav toimetaja 1914). Päevalehe *Tallinna Teataja* toimetuse liige, vastutav toimetaja ja peatoimetaja 1914–16, samuti lühendatud väljaande *Tallinna Uudiseid* vastutav toimetaja 1914–16, ajalehe lisade, kirjanduslik-teadusliku nädalikirja *Külaline* vastutav ja tegelik toimetaja 1914–15 ning ajakirja *Õigus* vastutav toimetaja 1914 (tema toimetamisel ilmus 1 nr). Saksa okupatsiooni ajal oli saksameelse päevalehe *Tallinna Päevaleht > Kodanik* viimane vastutav toimetaja 11.–12.1918 (tema toimetamisel ilmus 30 nr). Hiljem oli vastutav toimetaja kaupmeesteseltside liidu majanduspoliitilises nädalalehes *Liit* (1921–22, ilmus 32 nr).

T: „Eestimaa talurahva vabastamise 100-aasta juubel 23. mail 1916” (Tln 1923); „Ärimehe käsiraamat” (Tln 1927; koost); biograafiline teatmik „Eesti majandustegelased” (Tln 1938; kaastoim); mälestused 1917 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt“ (Tln 1927).

A: ÕT I: 45–46; EAT; EMT; VET; *Peatükke*. 209; *Vaba Maa* 28.6.1932: 6; F. Kull. *Mässumehe ja boheemlasi*. 226 (Tln 2010 [1933]); *Uus Eesti* 7.11.1935: 2; *Võõrastemajade ja restoranipidajate Ühing 1920–1940*. 48–49 (Tln 1940); *Meie Tee* 5–6/1980: 76; Jüri Vilms *mälestustes*. 595 jm (Trt 1998); *Akadeemia* 7/2004: 1645; L. Viitol. *Eduard Vilde*. 209 (Tln 2012); *Juridica* 4/2013: 268; *ÕES aastaraamat 2012*. 29 (Trt 2013); ERA.891.4.60.

Berendts, Eduard Cristoph (Эдуард Николаевич Берендтс; 21./9.12.1860 Peterburi – 4.8.1930 Tln), õigusteadlane (salanõunik). Suurkaupmehe poeg. Lõpetas Peetri gümnaasiumi Peterburis 1873, õppis Peterburi ülikoolis õigusteadust 1880–84, *cand jur*; finantsõiguse magister 1891 ja doktor 1893 (mõlemad Peterburi ülikool). Töötas riigikassa ametnikuna 1884–90, oli Jaroslavli Demidovi juriidilise lütseumi professor 1891–1900, lisaks Jaroslavli teadusarhiivi komisjoni esimees 1894–1900. Alates 1900. a elas Peterburis, oli Soome suurvürstiriigi minister-riigisekretäri abi ja eriülesannetega ametnik 1900–04, Peterburi ülikooli Soome õiguse professor 1901–04; vahepeal Demidovi juriidilise lütseumi direktor 1904–05, alates 1907. a taas Peterburis, oli Peterburi õigusteaduse kooli professor 1907–18, Vene siseministeeriumi trükiasjade peavalitsuse nõukogu liige 1908–14, senaator 1914–17. Aug 1918 asus elama Eestisse, töötas ajalooõpetajana Tln koolides 1918–19, oli statistika keskbüroo konsultant 1919, TÜ finantsõiguse professor 1919–30, Trt saksa gümnaasiumi ajalooõpetaja 1919–24.

Ajalehe *Северянин* (Jaroslavli) väljaandja 1906. Avaldas artikleid Vene rahandusministeeriumi nädalikirjas *Вестник финансов, промышленности и торговли* (Peterburi), ajalehes *Народ* (1907), Peterburi päevalehtedes *Новое Время*, *Россия* jm. Koos **H. Scupiniga** toimetab ja andis välja nädalalehte/kuukirja *Aus deutscher Geistesarbeit* 1924–30 (Tln, Trt, ilmus ka päevalehtede *Revaler Bote* ja *Revalsche Zeitung* kaasandena). Avaldas õigusteaduslikke artikleid ajakirjades *Õigus* (Trt) 1920–22 ja *Eesti Politseileht*, tegi kaastööd ka päevalehtedele *Postimees* (Trt), *Tallinna Teataja*, *Revaler Bote*, *Последние известия*, *Dorpatser Zeitung*.

A: DBBL; ETeadBL; BBLd; *Postimees* 7.8.1930: 1; *TÜ ajaloo küsimusi*. IV: 97–103 (1977); *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde*. 1994: 203.

Bergengruen, Werner Max Oskar Paul (16./4.9.1892 Riia – 4.9.1964 Baden-Baden, SLV), kirjanik, tõlkija, ajakirjanik. Arsti poeg. Õppis gümnaasiumis Lübeckis ja Marburgis. Õppis Marburgis, Münchenis ja Berliinis germanistikat, õigusteadust, ajalugu ja teoloogiat, katkestas õpingud I maailmasõja tõttu. Võttis vabatahtlikuna osa I maailmasõjast 1914–18 (Saksa armees), teenis Balti landesveeris 1919. Seejärel asus Saksamaale, oli vabakutseline kirjanik, alates 1928. a elas Berliinis, hiljem Müncheni lähedal Solln'is. 1942 kaotas õhurünnakus kodu ja asus Itaaliasse Tirooli, 1946–58 elas peamiselt Šveitsis, ajuti ka Roomas. Eluõhtu veetis Baden-Badenis. II maailmasõja järel oli üks populaarsemaid saksakeelseid kirjanikke, loomingus on tähtsal kohal Baltikumi aines.

Ajakirjanik Ida-Preisimaal Tilsitis ja Memelis (Klaipeda) 1920–22, ajakirja *Ost-Informationen* (Berliin) peatoimetaja 1922–. Ajakirja *Baltische Blätter* (Berliin) toimetaja 1921–24 (koos H. von Rautenfeld'iga), peatoimetaja 1925.

T: avaldas luuletusi, reisikirju, novelle, romaane; tõlkis saksa keelde F. Dostojevski, L. Tolstoi ja I. Turgenevi teoseid; eesti keeles on ilmunud „Surm Tallinnas“ (Tln 1966, tervikuna Tln 1999).
A: DBBL; Killy, 1590–1594 (vrd kd. 1, 436–437); Redlich; BBLd.

Bergmann, Eduard Johani p (ps E. Mägi; ? – 1933), trükikojaomanik Trt-s. 192.... sai trükikoja omanikuks tema poeg Vadim Bergmann, kelle juhtimisel tegutses trükikoda kuni 1933. Ajalehe *Isamaa* (Trt) väljaandja 1906–08 ja vastutav toimetaja 1906–07. Ajalehe initsiaatorid oli baltisakslased, eesmärgiks edendada mõisnike ja talupoegade koostööd. B. oli ka lehe lisade väljaandja ja vastutav toimetaja: nädalakiri “*Isamaa*” *Piltidega nädala-kaasanne* (1906–07, toimetab 29 nr), kuukiri *Laste-rõõm* (1906–07, toimetab 5 nr). Pettunud baltisakslaste väheses majanduslikus toetuses, loobus B. *Isamaa* väljaandmisest (ja ajakirjanduslikust tegevusest) 1908. a alguses. Uued omanikud muutsid *Isamaa* päevaleheks, see jäi seisma 1909. a lõpus.
A: *Fakt, sõna, pilt* VI: 40–62 (Trt 1971); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 248 (Tln 1975); *Akadeemia* 7/1997: 1412.

Bergmann, Jaan (29./17.12.1856 Soosaare vald, Viljandimaa – 25./12.6.1916 Paistu, Viljandimaa), luuletaja, vaimulik. Talurentnike poeg. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis 1871–77, TÜs usuteadust 1877–82. Ordineeriti kirikuõpetajaks 1883, Peterburi Jaani koguduse abiõpetaja 1882–84, pastor Paistus 1884–1916. Kogus **J. Hurdale** Kolga-Jaani kihelkonnast rahvaluulet; kirjutas järelromantilist luulet ja ballaade (“Ustav Ülo” 1881, “Salme”, “Linda” jt). Kaastöö ajalehtedele algas 1876. a jutu avaldamisega ajalehes *Eesti Postimees* (Trt), sellele järgnesid artiklid, tõlked, algupärased luuletused ja jutud. Ülikoolis õppides aitas toimetada ajakirja *Meelejahutaja* (eriti selle esimesel ilmumisaastal 1878), tegi ajakirjale kaastööd 1878–81 ja 1886. Samuti tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Postimees* (Trt) 1870.–90. aastatel, *Sakala* (Viljandi) 1878, *Ristirahva pühapäeva leht* 1878–1905, *Olewik* (Trt) 1883–95, *Postimees* (Trt) 1887–1904 ning ajakirjadele *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt) ja *Eesti Kirjandus* (Trt). Toimetab päevalehe *Postimees* kaasandena ilmunud ajakirja *Lasteleht* (Trt) 1901–05.

T: luulekogu “J. Bergmanni laulud” (Trt 1901, 1923); õpik “Üleüldine ajalugu” I–II (1879–80); rida vaimulikku kooli- jm kirjandust, sh “Kodulaste raamat” (Trt 1890–1912, ilmus 9 tr), “Uued vaimulikud laulud” (Trt 1895), “Vaimulikkude tallituste Käsiraamat” (Trt 1902, toim); tõlkeraamatud, mh tõlkis osa vanakreeka väike-eepest “Hiirte ja konnade sõda” (*Meelejahutaja* 1879) ja uuesti eesti keelde piibli (avaldatud osaliselt 1912); lasteluulevalimikud “Koidutäht ja teisi luuletusi” (Tln 1957), “Taara pidud taga selja” (Tln 1987).

A: PmA; EBL; EE; EBL tk; EEve; EÜS1; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EE14; EKrL; EKL; Erni; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 478–480 (Trt 1898); *Tallinna Teataja* 16.6.1916: 2–3; *Postimees* 22.7.1916: 1–2; *Eesti Kirjandus* 10/1916: 328–332, 347–353; M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 224–232 (Trt 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 73–74 (Trt 1922); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 25 jm (Uppsala 1953 [1925]); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 142 (Tln 1991 [1954]), III: 187–195 (Tln 1991 [1969]), IV: 29 (Tln 1991 [1987]); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 119–121 jm (Tln 1963); *Keel ja Kirjandus* 2/1967: 111–114, 11/1986: 685–690; E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni “Sakala”*. 312 (Tln 1971); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 413 jm (Montreal 1982); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 343 (Tln 1984); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. IV: 72 (Tln 1991 [1987]); *Sakala kalender 2012*. 164–165 (Põltsamaa 2011); V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 68, 74–81 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Berkholz, Georg Bartholomäus (ka Berkholtz; 5.12./23.11.1817 Heidefeld (Kürmale), Liivimaa – 7.1.1886/26.12.1885 Merano, Lõuna-Tirol, Itaalia), raamatukoguhoidja, ajakirjanik. Mõisniku, kihelkonnakohtuniku poeg. Sai alghariduse koduõpetaja käe all, õppis Riia kubermangugümnaasiumis, TÜs filoloogiat 1836–37 (duelli pärast heideti ülikoolist välja), Berliini ülikoolis filosoofiat (Hegeli juures) ja matemaatikat 1838–41; sooritas

koduõpetajaeksami 1842. TÜ audoktor 1884. Töötas koduõpetajana Liivimaal, Eestimaal ja Kostroma kubermangus 1841–52, oli Peterburi keiserliku avaliku raamatukogu hoidja 1852–61 (asutas *Russica* osakonna), ühtlasi suurvürstinna Jelena Pavlovna raamatukoguhoidja. Kuulus V. Hehni, A. von Middendorffi ja E. von Rahdeni lähi- ja sõpruskonda. 1861 kolis sõprade pealekäimisel Riiga, töötas linnaraamatukoguhoidjana 1861–85. Kuulus arvukatesse seltsidesse ja ühingutesse Peterburis ja Liivimaal.

Asutas 1859 koos T. Boetticheri (1819–1901) ja A. Faltiniga (1819–1899) mõjuka kultuurilis-poliitilise kuukirja *Baltische Monatsschrift* (Riia), oli ajakirja üks toimetajaid 1862–69. Asutas koos G. Keucheliga 1867 liberaalse suunaga päevalehe *Zeitung für Stadt und Land* (Riia), oli lehe väljaandja 1867–72. Päevalehe *Rigasche Zeitung* üks väljaandjaid 1877–85, peatoimetaja 1879. B. oli viljakas ja erudeeritud liberaalne publitsist. Kaitses ajalehtedes Balti provintside eripära vene natsionalistlike ringkondade rünnakute vastu.

A: AA1; DBBL; ADUT; BBLd; Erik-Amburger-Datenbank; J. v. Eckardt. *Beiträge zur Geschichte des deutsch-baltischen Zeitungswesen* (Ludwigshafen am Rhein 1927); R. Wittram. *Liberalismus baltischer Literaten. Zur Entstehung der baltischen politischen Presse* (Riia 1931).

Bertelson, Emilie Johanna Gotliebi t (Эмилия Готлибовна Бертельсон; 14./2.10.1884 Naissaar – 7.7.1965), misjonär. Kaluri tütar. Õppis Örebro misjonikoolis 1914–17, täiendas and Betheli seminaris Stockholmis. Baptisti misjonär Petrogradis 1918–24, teenis elatist inglise ja rootsi keele õpetamisega. Nõukogude võimud süüdistasid teda spionaažis ja sundisid riigist lahkuma. 1925 asus elama Mustveesse ja tegutses elu lõpuni Mustvee baptistikoguduse juhtlustajana.

Baptistide rootsikeelse ajakirja *Länken* (Narva 1927–32) toimetaja ja väljaandja, baptistide tasuta ajalehe *Призыв* (Narva) vastutav toimetaja ja väljaandja 1928–34.

A: 50 aastat apostlite radadel. 83–84, 93, 151 (Keila 1934); *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 269 (Trt, Peterburi 2001); Ü. Linder, T. Pilli (koost ja toim). *Osaduses kasvanud*. 171–174 (Tln 2009); S. Sirel (koost). *Eesti pühad naised. 20. sajandi misjonärid, prohvetid ja evangelistid*. 43–46 (Rakvere 2013); D. Valk (1999). Emilie Johanna Bertelson: 1884–1965. (Tartu Kõrgema Usuteadusliku Seminari diplomitöö); ERA.1.7.935; ERA.28.2.1179.

Bidder, Alfred (26./14.3.1885 Laiuse, Tartumaa – 12.5.1943 Woldisch Tychow (Tychówko), Saksamaa), vaimulik. Vaimuliku poeg, **R. Bidderi** vend. Õppis Peterburi Püha Peetri koolis, TÜs usuteadust 1904–10, täiendas end Berliini ülikoolis. Töötas kooliõpetajana Kuramaal Kuldīgas ja Peterburis 1911–15. Ordineeriti 4.1.1915, Tln toomkoguduse ja Tln Toompea saksa koguduse kirikuõpetaja 1917–33. Lahkus 1933. a Saksamaale, töötas surmani pastorina Woldisch Tychow's (Pommeri; nüüd Tychówko Poolas).

Eestis elades tegutses kristliku ajakirjanikuna: toimetas ja andis välja noortekuukirja *Auflichtem Pfad* (Tln 1924–25, ilmus 24 nr) ja kuukirja *Leuchtfleuer* (Trt) 1930 (tema juhtimisel ilmus 10 nr), andis välja Baltikumi noortekuukirja *Wachet...!* (Tln) 1932 (tema väljaandel ilmus 12 nr).

A: Veem; AA2; K. von Borbély (toim). *Deutsch-baltisches Gedenkbuch*. 41 (Darmstadt 1991); EAA.2434.1.146.

Bidder, Roderich (21.11.1886 Laiuse, Tartumaa – 20.12.1970 Kiel, SLV), vaimulik. Vaimuliku poeg, **A. Bidderi** vend. Õppis Peterburi Püha Peetri koolis, TÜs usuteadust 1907–14. Ordineeriti 24.10.1915, kirikuõpetaja Harju-Ristil ja Nissis 1916–29, Tln Peeteli koguduses 1929–39. Lahkus Saksamaale 1939, oli vikaarpastor ja pastor Brombergis (Bydgoszcz), asepastor Schleswig-Holsteini kogudustes 1939–51.

Noortele luterlastele suunatud ajakirja *Jeesuse Jälgedel / Noored Jeesuse Jälgedes* (Tln) tegevtoimetaja 1924–31, 1935. Tegi kaastööd ka ajalehele *Meie Kirik* (Tln).

T: “Aufzeichnungen über das baltische Geschlecht Bidder” (Kiel 1969).

A: Veem; AA2; R. Nerman. *Pelgulinn. Kultuurikeskkonna kujunemine ja areng.* 102, 219 (Tln 2000).

Bienemann, Friedrich Gustav sen (19./7.2. või 20./8.1838 Riia – 20.9.1903 Strassburg (Strasbourg), Preisimaa), ajaloolane, ajakirjanik, publitsist. Kaupmehe poeg. Õppis Birkenruh' maagümnaasiumis (Berzāine, Kuramaa) 1852–57, TŪs usuteadust 1857–59 ja ajalugu 1863–64, vahepeal Tüübingeni, Müncheni ja Göttingeni ülikoolides usuteadust 1860–62, *cand hist* 1864 (TŪ); Breslau ülikooli audoktor 1887. Töötas Tln rüütli- ja toomkooli ajalooõpetajana 1865–85, oli Tln linnavolinik 1878–82. Loobus õpetajaametist tervislikel põhjustel. Riia linnaraamatukogu juhataja 1886–87. Protestiks venestuspoliitika vastu asus 1888 elama Saksamaale, oli Freiburgi ülikooli eradotsent Ida-Euroopa ajaloo alal 1893–98, seejärel auproffessor.

Päevalehe *Revalsche Zeitung* peatoimetaja 1869–70. 1870.–80. aastate vahetusel osales agaralt ajalehepoleemikas Balti provintside omavalitsusreformi üle (oli konservatiivsetel seisukohtadel). Kuukirja *Baltische Monatsschrift* (Tln) väljaandja ja toimetaja 1880–88, tõi ajakirja Riias Tln-sse ja andis sellele konservatiivse suunitluse. Leipzgis elades oli Brockhausi kirjastuse ajakirjade toimetaja 1888–92.

T: arvukalt uurimusi Balti provintside ajaloost, sh „Die Statthalterschaft in Liv- und Estland (1783–96)” (Leipzig 1886); artikkel ajakirja *Baltische Monatsschrift* ajaloost „Der Wechsel unserer politischen Tendenzen und die „Baltische Monatsschrift”” (*Baltische Monatsschrift* 1884, Bd 31: 601–611); publitseeris 16. sajandi allikmaterjale, sh ürikud Liivi sõja algusest „Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands i. d. Jahren 1558–62” (5 kd, Riia 1865–76).

A: AA1; EBL; ENE; DBBL; E(N)E; EE14; ETeadBL; BBLd; ISIK.

Bienemann, Friedrich Gustav jun (31./19.5.1860 Arzis, Bessaraabia – 17./4.8.1915 Riia), ajaloolane. Vaimuliku poeg. Õppis Miitavi kubermangugümnaasiumis, Viljandi maagümnaasiumis 1877–79, TŪs filoloogiat, usuteadust ja ajalugu 1879–85, *cand hist*; täiendas end Strassburgi ülikoolis 1885–86, *dr phil*. Töötas ajalooõpetajana Birkenruh' (Berzāine, Kuramaa) gümnaasiumis 1887–92, seejärel avas Riias poeglaste erapansionaadi, pidas seda 1893–99, samuti oli Riia ajaloo ja muinasteaduse seltsi raamatukoguhoidja 1894–1903. Uuris Liivimaa ja Trt rootsiaegset ajalugu ning Põhjasõda.

Kuukirja *Baltische Monatsschrift* (Riia) väljaandja 1903–13, päevalehe *Düna-Zeitung* (Riia) kaastöötaja alates 1905.

T: rida ajaloo uurimusi, sh „Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges“ (Tln 1902, Hannover 1971), mälestustekogumikud „Altlivländische Erinnerungen“ (1911), „Aus vergangenen Tagen“ (Tln 1913, koost).

A: AA1; EBL; EEve; ENE; E(N)E; EE14; ETeadBL; Redlich: 50; DBBL: 65–66; BBLd; EEVA; ISIK.

Bienemann von Bienenstamm, Herbord Karl (Carl) Friedrich (6.9./26.8.1778 Liepāja – 8.5./26.4.1840 Riia), mõisnik, ajakirjanik. Kolleegiuminõuniku poeg. Õppis Grau kloostrigümnaasiumis Berliinis 1793–97, Göttingeni ülikooli filosoofiateaduskonnas 1797–98, täiendas end iseõppijana. Pöördus keiser Paul I kutsel 1798. a tagasi Venemaale, oli Kuramaal mõisnik 1802–26 (Plepjis, Misas ja Ibenetes). Alates 1824. a elas Riias. Oli Riia Kirjanduslik-Praktilise Kodanikeühingu liige 1827–....

Toimetas ja andis välja nädalalehte *Nichtpolitische Zeitung für Deutsch-Russland* (Riia 1826–27, 1830–33) ning nädalalehte *Rigaische Stadtblätter* 1828–33. Toimetas ka paar numbrit nädalalehte *Ostsee-Provinzen-Blatt* (Riia) 1827.

T: teosed Baltikumi geograafiast, sh kooliõpik „Kleine Schul-Geographie von Ehst-, Liv- und Kurland“ (Riia 1826).

A: Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon. Bd 1: 172–173; DBBL; ETeadBL; Nachträge: 56-57; BBLd; Erik-Amburger-Datenbank; Ericus.

Birk, Aadu Aadu p (ka A(a)do; õigeusu ristinimi Avdei Birk; Авдей Авдеевич Бирк; ps Aadupoeg; Adp; Ag; Ap; Apg; 14./2.11.1883 Tarvastu vald, Viljandimaa – 2.2.1942 Sosva vangilaager, Sverdlovski oblast), ärimees, poliitikategelane. Talurentnike poeg, **Andres Pirk** isa. Õppis Riia vaimulikus koolis ja seminaris 1895–1905, Peterburi vaimulikus akadeemias 1905–07 (ei lõpetanud), õigusteadust TÜs 1907–08 (ei lõpetanud), Peterburi ülikoolis 1908–11 ja Leipzigi ülikoolis 1911. Tln statistikabüroo juhataja 1911–12, advokaat Tln-s 1912–17. Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19, sh esimees 11.1918–2.1919, Eesti Asutava Kogu liige ja 2. abiesimees 1919 (Rahvaerakonna nimekirjas), Riigikogu liige 1920–22 (Rahvaerakonna nimekirjas); Eesti välisminister 11.1919–7.1920, 7.–10.1920 ja 10.–12.1925, peaminister 28.–30.7.1920. Eesti saadik Moskvas 1922–26, vabastati ametist välisministri korralduse mittetäitmise eest, arreteeriti OGPU poolt, pääses Eestisse 1927, arreteeriti süüdistatuna salajase teabe edastamises NSVLLe, mõisteti kohtus õigeks. Taandus avalikust elust, tegutses ärimehena ja advokaadina Riias, alates 1939 Tln-s. Oli Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku oikumeeniline sekretär 1939–40. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma, suri enne otsuse täideviimist.

Riias õppides tegi kaastööd õigeusklikule ajakirjale *Usk ja Elu* (Riia) 1904–05. Peterburis õppides tegi järjepidevalt kaastööd ajalehele *Peterburi Teataja*, oli lühikest aega ka toimetuse liige, samuti õigusteadusliku lisa *Seadus ja Kohus* viimane tegevtoimetaja 1913 (tema juhtimisel ilmus 5 nr). Päevalehe *Tallinna Teataja* pidev kaastöötaja 1911–22, selle õigusteadusliku lisa *Õigus* vastutav ja tegevtoimetaja (1914, ilmus 2 nr). Päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja alates 1918. Hiljem osales OÜ Baltfilm tegevuses.

T: arhiiv on hoiul ERAs (fond 1785)

A: EBL; EBL tk; VET; EEve; AA2; RVS; VjV; EE14; EAd; EVT; *Riigivanemad*; ER; ISIK; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 178 jm (Tln 2010 [1964]); W. Tomingas. *Vaikiv ajastu Eestis*. 611 (Tln 1992 [1961]); H. Laretei. *Birgiaad*. (Stockholm 1962); H. Laretei. *Saatus mängukanniks*. 120–133 (Tln 1992 [1970]); *Rahvuslik Kontakt* 1/1970: 8–13; *Meie Elu* 22.6.1972: 2; *Väliseestlase kalender 1976*. 110–111 (New York 1975); *Looming* 8/1991: 1113–1121; *Jüri Vilms mälestustes*. 594 jm (Trt 1998); V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 70–73 jm (Trt 1999); T. Pöld. *Märgitud mees*. 48–58 (Tln 2000); *Akadeemia* 7/2003: 1553–1554, 1558, 1566, 8/2003: 1773, 1778, 1781–1783, 9/2003: 2034, 2040–2041, 2045, 10/2003: 2259–2264, 2266–2268, 2273, 2281–2282, 11/2003: 2518–2519, 2522–2523, 2526–2528, 2533–2534, 2540, 7/2004: 1646; T. Tamman. *August Torma – sõdur, saadik, salaagent*. 87–99 jm (Tln 2011); *Juridica* 4/2013: 268–269; *ÕES aastaraamat 2012*. 14, 18–21, 29 (Trt 2013).

Birk, Andres → Pirk, Andres

Birkenfeldt, Verner (ka Birkfeeldt, Birkfeld, Werner; ps Verny; 22.8.1903 Tln – 1942 Leningrad), tarbegraafik. Kinoteenija poeg. Õppis Tln poeglaste gümnaasiumis, Riigi Kunsttööstuskoolis litograafiat 1924–26. Hukkus Leningradi blokaadis.

Alates 1924 töötas nädalalehes *Esmaspäev* fotode ümberjoonistajana, kujundas ja illustreeris ka teisi ajakirjanduskontserni Vaba Maa väljaandeid: joonistas rubriiginimesid, tegi fotomontaaže ja illustratsioone toimetuse materjali ning reklaamide jaoks. Toimetuse liige ajalehtedes *Vaba Maa* 1936–38 ja *Rahvaleht* 1939. 1930. aastatel kujunes temast väga tootlik ajaviitežanri joonistaja, ta kujundas ja illustreeris Vaba Maa kontserni ajakirju: pildiajakirju *Lood Elust* (1930–32), *Huvitav Žurnaal* (1933–40) ja ajaviitelist kuukirja *Kirilind* (1939–40); tegi kaasi ka ajakirjale *Maaomavalitsus*, samuti raamatutele. EAL liige 1936–40.

A: EKABL; ISIK; *Rahvaleht* 2.7.1932: 5; *Esmaspäev* 29.8.1932: 1, 4, 9.4.1934: 10; J. Remmelgas. *Tuline värav*. 47 (Tln 2004 [1955]); R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 127–128 (Tln 1982); M. Talvik. *Ajakirjagraafika 1930. aastate Eestis: stereotüübid ja ideoloogia*. 61, 82–83, 197 (Tln 2010).

Blaubrik, Karl Jakobi p (1936– Kaarel Kõrgoja; 17./5.4.1895 Kärevere, Laeva vald, Tartumaa – 6.10.1941 Sverdlovski oblast), põllumajandustegelane. Talurentnike poeg. Õppis Vahi põllutöökoolis. Põllumajandusinstruktor 1920, seejärel ringkonnavalitseja Lepnal, Viru maakonnavalitsuse esimees 1921–22, Eesti Seemnevilja Ühisuse Rakvere osakonna juhataja alates 1922, Virumaa Põllumeeste Esituse sekretär. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, suri eeluurimisvangistuses.

Ajalehe *Virumaa Teataja* (Rakvere) vastutav toimetaja 1925–29. Karistati 1927 valeteadete avaldamise eest kahe nädalase vangistusega.

A: OkM; *Virumaa Teataja* 17.4.1935: 5, 15.11.1935: 3; ERA.32.3.1727; SA Virumaa Muuseumid (Reeli Tamm).

Blaubrücke, Hugo Aleksander Antsu p (1940– Kajara; ps H. Sinisild; H. BLA; 3.12.1895 Trt – 13.10.1971 Trt), kooliõpetaja, tarbekunstnik. Voorimehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1911–14 (ei lõpetanud), Petrogradis A. Stieglitzi kunstikoolis rakenduskunsti 1914–18 (ei lõpetanud); täiendas end Itaalias 1927. Kooliõpetaja Simbirski kubermangu eesti asunduses 1918–19, joonistamis- ja laulmisõpetaja Türil, Tln-s, Paides, Väike-Maarjas 1919–26, ERMi taluplaanide joonistaja 1926. Kujundas raamatukaasi, illustreeris raamatuid. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli tõlkija kirjastuses Teaduslik Kirjandus ja joonestaja Trt tööstuskombinaadis 1941, Saksa okupatsiooni ajal puutööline firmas Mäng ja kool 1941–44. Seejärel H. Heidemanni nim trükikoja majandusjuhi kt, laohoidja 1944–45, kunstiõpetaja Trt tehnikumides 1945–57, Eesti etnograafiamuuseumi kunstnik 1957–68.

Ajakirja *Taluperenaine* (Trt) toimetuse liige 1927–40, joonistas lõike- ja mustri leihi, kirjutas nõuandvaid artikleid kodukujunduse alal. Avaldas karikatuure ja illustratsioone pilkeajakirjas *Sädemed* (Trt), karskusliidu ajakirjas *Külvaja* (Trt), tegi kaastööd (illustratsioonid jm) ajakirjale *Eesti Naine* (Trt) 1927–31, avaldas artikleid ja reisikirju kuukirjas *Olion* (Trt).

A: EKoBL; ISIK; EAA.T-168.9k-2.411; EAA.T-418.1.2134.

Blees, Nikolai Edvard Aleksander-Gustafi p (ka *Nikolaus* Eduard B.; 28./16.12.1883 Rooslepa, Riguldi vald, Läänemaa – 25.10.1941 Sevurallag, Sverdlovski oblast), kooliõpetaja. Talunike poeg. Lõpetas pedagoogikakursused Haapsalu linnakooli juures 1906, täiendas end pedagoogika alal Rootsis Hvilani rahvaülikoolis ja Uppsala õpetajate seminaris 1907–08, Turu ülikooli suvekursustel 1914. Algkooliõpetaja Lääne- ja Harjumaal Riguldi, Kloostri ja Naissaare valdades 1903–19, suviti vallasekretär Naissaare, Saue, Riguldi ja Vormsi valdades 1910–19; Eesti haridusministeeriumi rootsi rahvusekretär 1919–40, lisaks töötas tunniandjana Tln Rootsi eraalgkoolis 1921–33. Juunis 1919 kuulus esindusse, mis andis ruhnlastele teada Eesti Vabariigi olemasolust ja veenis neid Eestiga ühinema. Aktiivne seltsitegelane, aitas avada rootsi koole Eestis, korraldas Ruhnu puukirikku restaureerimist 1920. aastatel, rannarootslaste I laulupidu Haapsalus 1933 jne. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Pürksi põllutöökooli õpetaja 1940–41, NKVD salajane kaastöötaja. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941 (süüks rannarootslaste agiteerimine Rootsi ümberasuma), viidi Siberisse, suri eeluurimisvangistuses.

Eestirootslaste ajalehe *Kustbon* > *Nya Kustbon* (Tln) toimetaja 1919–24, 1926–27 ja 1933–37. Ajaleht ilmus kaks kuni neli korda kuus Rootsi Rahvapartei väljaandmisel, pärast poliitiliste parteide keelustamist Eestis andis B. lehte välja eraalgatusena nime all *Nya Kustbon* (1935–37). Aastal 1936 sai selts Rootsi Hariduse Sõbrad Eestis loa jätkata ajalehe *Kustbon* väljaandmist, sellest lehest jäi B. eemale. *Kustbon* oli eelkõige kultuuriline infoleht, millel oli suur tähtsus eestirootslaste ühtliitmisel. Avaldati artikleid ja sõnumeid rannarootsi kultuurist ja ajaloost, seltside ja koolide tegevusest, spordivõistlustest jms.

A: OkM; 1918–1928. *Svenska Lärarförbundet i Estland 10 år. Minnesskrift*. 3–4 jm (Haapsalu 1929); *Tänapäev* 35/1991: 2; *Oma Saar* 19.1.2007: 10; *Rootslased Eestis aastani 1944*. 42–43 (Tln 1991); *Raamatukogu* 2/1995: 23; S. Salin (toim). *Hans Pöhl*. 131, 275–289 (Stockholm, Tln 2010); <http://www.koolitaja.ee/wp-content/uploads/2011/09/Rannarootslased.pdf>;

<http://homepages.gac.edu/~kranking/Aiboland/Newspaper/NewspaperIndex.html>;
ERA.1098.3.346.

? **Blessig, Ernst Friedrich** (24./12.12.1859 Peterburi – 22.4.1940 Trt), arstiteadlane, silmaarst. Välisministeeriumi ametniku poeg. Lõpetas Peterburis K. May eragümnaasiumi, õppis TÜs arstiteadust 1877–85, *dr med*; täiendas end Saksamaal 1887–88. Töötas Peterburi silmaravilas stažöörina 1885–87, kirurgina 1888–1921, oli ravila juhataja 1906–21, luges 25 aastat silmahaiguste kursust Peterburi ülikoolis; Peterburi arstide seltsi esimees 1905–20. TÜ silmahaiguste professor 1921–29, silmakliiniku juhataja. Aktiivne seltsitegelane Trt-s, hoolekandeseltsi „Pimedate Abi“ üks asutajaid 1925, esimees 1925–40; samuti Trt Saksa Arstide Seltsi esimees.

Venemaal elades toimetas ajuti nädalikirja *St. Petersburger Medizinische Wochenschrift*. Teaduslik-kultuurilise nädalikirja *Aus deutscher Geistesarbeit* (Trt) väljaandja koos **E. Masinguga** 1932–34.

T: üle 30 teadustrükise, arvukalt teadusartikleid.

A: AA1; DBBL; ETeadBL; EEve; *Postimees* 23.4.1940: 8; *Revalsche Zeitung* 9.5.1940: 5.

Block, Eugen (Eugène; Евгений Юлианович Блок; ? – u 1913), ärimees. Peterburi pärilik aukodanik. Vaguniehitustehase “Dvigatel” (1897) ja Balti puuvillavabriku (1898) üks asutajaid, esimese kodulindude tõulava asutaja Vene riigis. Alates 1899. a elas välismaal.

Põllumajandus- ja tõuaretusajakirja *Друг животных* toimetaja-väljaandja (Tln, Peterburi 1891–95). Populaarteaduslik kuukiri oli orienteeritud kogu Venemaa lugejaskonnale, väljaanne oli edukas (4632 tellijat 1893. a), jätkas ilmumist Peterburis nime all *Сельскохозяйственный Вестник* (1895–97). Tln-s elades tegi B. kaastööd päevalehele *Revaler Beobachter*.

A: *Eesti ajakirjanduse...* 322–323 (Trt, Tln 1994); EAA.111.1.122; EAA.2113.1.91; EAA.2113.1.274; EAA.2113.1.300; EAA.2113.1.668.

Blum, Karl Ludwig (25./14.7.1796 Hanau, Saksamaa – 28./16.6.1869 Heidelberg), jurist, ajaloolane. Õppis õigusteadust, ajalugu ja arheoloogiat Berliini ülikoolis 1814–16 ja Heidelbergi ülikoolis 1816–19, *dr phil* 1823 (Berliini ülikool). Võttis vabatahtlikuna osa sõjakäikudest Napoleoni vastu. Töötas Saksamaal raamatukoguhoidja ja gümnaasiumiõpetajana, oli TÜ statistika- ja geograafiaprofessor 1826–51, luges ka ajaloo- ja etnograafiakursusi. Pärast emeriteerumist asus elama Heidelbergi.

Asutas ja toimetas koos **F. Bunge** jt professoritega ajakirja *Dorpater Jahrbücher für Literatur, Statistik und Kunst, besonders Russlands* (1833–36, ilmus 6 nr aastas), mis vahendas saksakeelsele lugejaskonnale mitmekesist informatsiooni Venemaa ja selle piires elavate rahvaste, sh eestlaste kohta. Ajakiri kajastas ka kohalikku kultuurielu.

T: antiik-, Vene- ja Liivimaa ajalugu käsitlevad uurimused; kaks luulekogu.

A: DBBL; E(N)E; EE14; ETeadBL; *Tartu Ülikooli ajalugu*. II: 162, 164 (Tln 1982); *Eesti ajakirjanduse...* 282–283 (Trt, Tln 1994).

Blumberg, Paul (ps Tohter; Tohter-sõber; MgOSO₃; P. B.; 6.10./24.9.1840 Varangu mõis, Virumaa – ?.3.1893 Bakuu), arst, esimene eestlasest silmaarst. Mõisavalitseja poeg. Õppis Tln gümnaasiumis, lõpueksamid tegi Trt gümnaasiumis 1860; õppis TÜs kameralistikat ja arstiteadust 1861–66, täiendas end Berliinis oftalmoloogia alal 1864, *dr med* 1867 (TÜ). Alates 1867. a kuni surmani töötas arstina Kaukaasias: oli Tiflisi (Thbilisi) sõjaväehaigla arst, linnahaigla kirurgiaosakonna arst 1867–79, võttis sõjaväearstina osa Vene–Türgi sõjast 1877, Bakuu kubermanguarsti abi, kubermanguarst 1879–93. Avaldas teadustöid kirurgiast ja epidemioloogiast.

Ajakirjanduses osales ülikoolis õppides 1864–67. Avaldas nädalalehes *Eesti Postimees* (Trt) sarja tervishoiu-alaseid kirjutisi aastatel 1864–66, kirjutas silmahaigustest, koolerast, marutõvest, kohtumediitsiinist, kirurgiast, ülikooli kliinikutest jne; mitme tõve põhjuseks pidas eesti

talupoegade viletsaid elutingimusi ja soovitas suitsutarede asemele ehitada tervislikumaid elamuid. Polemiseeris ajalehtedes *Eesti Postimees* 1864 ja *Rigasche Zeitung* 1866 eestlaste hariduse üle, kritiseerides saksastumist: eesti rahvas vajab haridust ja haritlasi, kes jääksid truuks oma rahvusele; nõudis eesti keelele suuremaid õigusi avalikus elus. Avaldas arvustuse **Koidula** raamatu "Peruama wiimne Inka" kohta (*Perno Postimees* 2.2.1866), olles seega üks esimesi eesti kirjandusarvustajaid.

A: ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EE14; ISIK; *Keel ja Kirjandus* 6/1960: 340–350; R. Põldmäe. *Kirjamehi mitmes mõddus*. 83–113 (Tln 1973); *Eesti arstiteaduse ajaloo*. 119–123. (Trt 1996); T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 19, 33 jm (Tln 1997).

Blumfeldt, Evald Valentin Hendriku p (ka Blumfeld; 25./12.8.1902 Viira küla, Pärnumaa – 17.7.1981 Stockholm), ajaloolane, arhivaar. Käsitöölise poeg, **A. Jürvetsoni** õepoeg. Õppis Pärnu ühiskoolis 1919–24, TÜs ajalugu 1924–30, *mag phil*; TÜ teaduslik stipendiaat 1930–33, tegi doktorieksami 1938 TÜs. Riigi Keskarhiivi assistent 1934–35, Treffneri gümnaasiumi õpetaja 1935–37, TÜ õppeülesannete täitja 1935 ja 1938–39, adjunktprofessori kt / dotsent 1939–44; Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja 1936–40. Sügisel 1944 põgenes Saksamaale, seal läks Rootsi. Töötas Rootsi Riigiarhiivis assistendina, riikliku stipendiaadina, arhivaarina 1945–68, oli ka Rootsi kuningalossi arhivaar 1964–68 ja Eesti Teadusliku Instituudi õppejõud alates 1951. Võttis aktiivselt osa väliseesti teadus- ja seltsielust.

Ajakirja *Ajalooline Ajakiri* (Trt) toimetuse liige 1929 ja 1937–40, tegi ajakirjale kaastööd 1931–40. Avaldas kirjutisi ajaloo, bibliograafiast ja arhiivindusest ka ajakirjas *Eesti Kirjandus* (Trt) 1936, päevalehes *Postimees* (Trt) 1935–36, erialastes koguteostes (sh "Eesti ajalugu" II–III). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ajakirja *Ajaloo Ajakiri* toimetuskolleegiumi liige (Trt 1941, ilmus 3 nr). Rootsis elades avaldas arvustusi ajakirjas *Tulimuld* (Lund) 1958–59, 1970.

T: "Eesti ajaloo bibliograafia 1877–1917" I–IV (Trt 1933–39, koos N. Loonega); "Saaremaa kihelkondade ja Kuressaare linna ajalugu" (Trt 1934); "Gustav II Adolf. "Lõvi Põhjamaalt"" (Trt 1936); koguteos "Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas" (1.–9. kd, Stockholm 1956–60; toimetuse liige); mitmed ajaloo-alased brošüürid.

A: EBL tk; EEve; ETeadVK; PPG: 248; EKKE; AA3; EE14; ETeadBL; EP; ISIK; VEPER; ERBA; *Eesti Päevaleht* 1.8.1981: 5, 5.8.1981: 7; *Meie Elu* 10.9.1981: 8; *Fakt, sõna, pilt* XII: 25, 37 (Trt 1989); *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2002*. 215–242 (Trt 2004); L. Puss (1984). Evald Blumfeldt eesti talurahva- ja agraarajaloo uurijana. (TRÜ diplomitöö); EAA.2100.1.1102.

Boehendorff (Böhlendorff), Andreas Arthur von (12.12./30.11.1846 Riia – 25.1.1928 Riia), bibliotekaar. Sõjaväearsti poeg. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis, Tln kubermangugümnaasiumis 1861–63, TÜs astronoomiat 1865–1868, ajalugu 1868–1871, *cand hist* 1873. Töötas Peterburis Teaduste Akadeemia raamatukogu bibliotekaari abina 1872–80, Ajaloo-Filosoofia Instituudi bibliotekaarina 1876–80. Kolis 1880. a Riiga, oli Riia linnaameti tõlk 1886, notar 1887–1916, lisaks ka Riia linnaraamatukogu direktor 1887–1904; hiljem Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi raamatukogu abitöötaja 1920–28.

Toimetas päevalehte *Zeitung für Stadt und Land* (Riia) 1880–86.

A: AA1; DBBL; BBLd; Erik-Amburger-Datenbank.

Bogdanov, Peter (Петр Александрович Богданов; ps П. Б.; П. Б–ов; 17.10. või 5.9.1888 (vkj) Peterburi – mitte enne 1941), seltsi- ja kultuuritegelane, publitsist, ajakirjanik. Isa segaseisusest, ema õmblejana. Lõpetas Pihkva maamõdukooli 1910. Töötas Pihkvas maamõõtjana, osales aktiivselt kohalikus seltsielus. Esseer, pärast Veebruarirevolutsiooni 1917 valiti Pihkva ühiskondliku julgeolekukomitee liikmeks, oli maakonna miilitsaülem, maakonna asutava kogu valimiskomisjoni aseesimees. Saksa okupatsiooni ajal Pihkvas oli arreteeritud, pärast vabastamist põgenes koos taanduva Loodearmeeaga Eestisse. Venemaa Loodevalitsuse põllumajandusminister

1919; pärast selle tegevuse lõpetamist (12.1919) jäi emigrandina Eestisse. Arendas vene tarbijaühistute tegevust Eestis, oli Kopli Tarvitajateühisuse Oma-Abi liige ja revisjonikomisjoni esimees 1924–40. Tekstiilivabriku Atlanta tööline ja ametnik, veskitöoline, lõpuks taas maamõõtja. Aktiivne vene seltsi- ja ühiskonnategelane, sh Vene talupoegade tööpartei Крестьянская Россия liige. Arreteeriti kohe pärast Nõukogude võimu kehtestamist Eestis (1940), viidi Leningradi, mõisteti 15 aastaks vangi (veebr 1941). Edasine saatus teadmata.

Üks tähtsamaid vene ajakirjanikke Eesti Vabariigis. Osales esseeride ajalehe *Народное дело > За народное дело* (Trt, Tln 1920–21) väljaandmisel. Toimetas ajalehte *Дело* (Tln 1921–22, ilmus 6 nr), mis oli orienteeritud vene põliselanikele Eestis. Tegi kaastööd ajalehele *Старый нарвский листок* (1923–25), päevalehele *Наша газета* (Tln 1927–28), ajalehele *Таллинский русский голос* (1932–34), samuti juhtivale välisvene ajalehele *Последние новости* (Pariis), ajalehele *За свободу* (Varssavi) jt välismaistele lehtedele. Tema kirjutised annavad ulatuslikku infot venelaste elust Eestis. Avaldas rea artikleid Eesti maareformist kogumikes „Крестьянская Россия” (Praha, samanimelise partei väljaanne). Toimetas Vene Haridus- ja Heategevusühingute Liidu Eestis väljaandeid: „Русский календарь” (1930–39), „День русского просвещения” (aastaraamat 1924–39); tegi kaastööd sama liidu ajakirjadele *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии* (Narva, Tln) ja *Сельское хозяйство* (Tln) ning kirjandusalmanahhile *Новь* (Tln).

T: monograafia „Очерки кооперативного движения” (Tln 1940), tõlkis vene keelde **H. Raudsepa** näidendi „Мikumärди”.

A: *Свобода России* 26.8.1919: 3; *Балтийский архив*. Т. III: 5–21 (Tln 1997); *Tartu Postimees* 4.5.2015: 5, 18.5.2015: 4; ERA.14.12.1695.

Bogojavlenski, Joann (piiskop Issidor; Богоявленский, Иоанн Яковлевич; 30.10.1879 Novõi Oskol, Kurski kubermang – 18.12.1949 Tln), vaimulik. Köstri poeg. Õppis Kurski vaimulikus seminaris ja Peterburi vaimulikus akadeemias, mille lõpetas 1904. a teoloogia kandidaadina, magistrakraadi omandas 1915. Alates 1905. a õigeusu vaimulik Oudovas, hiljem Kroonlinnas ja Gatšinas. Emigreerus Eestisse 1919. Preester Alajõel 1920 ja Tln-s 1920–46. EAÕK sinodi liige 1924–39, korraldas venekeelseid teoloogiakursusi EAÕKi vaimuliku kandidaatidele, Vene Üliõpilaste Kristliku Liikumise (PCXD) Tln osakonna juht. Leningradi Vaimuliku Akadeemia rektor ja professor 1946–47, Tln ja Eesti piiskop 1947–49.

Õigeusu-ajakirja *Православный собеседник* (Tln 1931–40) asutaja, väljaandja ja toimetaja. Ajakirjas ilmusid religioossed artiklid, teated õigeusu olukorrast NSVL-s, Eestis ja vene diasporaas, rubriik “Листок Рус. студенческого христианского движения”; ajakirja lisana avaldati teoloogilisi uurimusi, nt В “Изъяснительные записки на символ веры” (1938–40).

A: Патриарх Алексей П. *Православие в Эстонии*. 431–436 (Moskva 1999); В. Илляшевич. *Русские судьбы Эстонии*. 191–197 (Tln 2007). [http://et.wikipedia.org/wiki/Issidor_\(Bogojavlenski\)](http://et.wikipedia.org/wiki/Issidor_(Bogojavlenski)); A. Sõtšov (2004). Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastal 1945–1953. (Magistritöö TÜ usuteaduskonnas).

Bötticher, Karl Johann Theodor (10.10./28.9.1819 Jelgava, Kuramaa – 4.11./22.10.1901 Zaslauks (Riia)), ametnik. Kuramaa õuekohtu advokaadi poeg. Omandas esmase hariduse kodus ja Dölleni koolis Jelgavas, õppis TÜs filoloogiat 1836–37, õigusteadust 1837–41, *cand jur* 1843. Kuramaa ülemõuekohtu sekretär Jelgavas 1843–49, seejärel kolis Riiga, töötas kindralkubermangu katseleis sekretärina 1848–53, Liivimaa õuekohtus nõunikuna 1853–65. Baltikumi kultuurikuukirja *Baltische Monatsschrift* (Riia) üks asutajaid 1859, kaastoimetaja 1859–65.

A: AA1; DBBL.

Bolšakov, Karl Andrease p (ka Boltšakov; Bolschakov; 1934– *Karl-Voldemar Vainula*; 20.7.1897 Aaspere vald, ...maa – 11.5.1950 Tln), trükitöoline. Ladujaõpilane A. Mickwitzi

trükikojas Tln-s 1912–16; töötas juhatajana I polgu trükikojas Narva-Jõesuus, 1920.–30. aastatel töötas mitmes Tln trükikojas ladujana, faktorina ja korrektorina: Eesti Ühistrükikoja tööline 1925–28 ja 1931–36, faktor 1936–40, vahepeal trükikoja Eha ladumisosakonna juhataja 1929–30. Edasine elukäik teadmata.

Eesti Trükitöliste Liidu ajakirja *Trükitööline* (Tln) vastutav toimetaja 1926–27 (tema toimetamisel ilmus 4 nr).

T: “Käsiraamat trükiladujaile. I. Käsiladu” (Tln 1927–30, mh andis nõu ka ajalehtede kujundamiseks); kaks eesti keele õpikut koolidele (1930–32).

A: *Kümme aastat. 1928–1938. Graafikatööstuse juhtide ühing “Poligraaf”*. 51 (Tln 1938); ERA.1569.1.2856.

Borg, Karl Friedrich von der (26./15.2.1794 Peterburi – 17./5.8.1848 Trt), ametnik, literaat. Advokaadi poeg, aadlipäritolu, Tapu mõisa omanik 1833–48. Õppis TÜs õigusteadust 1811–16. Trt kreiskohtu sekretär 1820–27, seejärel kuni surmani TÜ sündik (kantselei juhataja). Tuntud luuletajana, kuulus Trt vene kultuuriringi (tõlkis vene luulet saksa keelde). Suri koolerasse.

Liivimaa kubermangu ametliku teadetelehe *Tallorahva kulutaja* > *Kulutamise Leht* tegevtoimetaja lehe esimestel ilmumisaastatel 1824–27 (koos O. W. Masinguga). Väljaandja ja toimetaja ajakirjas *Dorpetar Jahrbücher für Literatur, Statistik und Kunst, besonders Russlands* (1833–36, ilmus 6 nr aastas) ja kultuurinädalalehes *Der Refraktor* (Trt 1836–37, ilmus 51 nr).

T: esimene saksakeelne vene luuleantoloogia „Poetische Erzeugnisse der Russen” I–II (Trt, Riia 1820, 1823; tõlk ja väljaandja).

A: DBBL; EEVA; Ericus; *Keel ja Kirjandus* 8/1965: 465, 9/1965: 539; M. Salupere. *Töed ja tõdemused. Sakste ja matside jalajäljed nelja sajandi arhiivitolmus*. 276–278 (Trt 1998); L. Leppik. *Kalefaktoripojast professoriks. Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918*. 195 (Trt 2011).

Borm, Friedrich Alexander (1.7./19.6.1844 Pärnu – 1.2./19.1.1908 Pärnu), trükikojaomanik, kirjastaja. Trükikojaomaniku **F. W. Bormi** poeg. Pärnis isalt trükikoja 1881, müüs selle 1895 Trt trükkali ja kirjastaja **H. Laakmanni** pojale L. W. Laakmannile.

Pärast isa surma oli nädalalehe *Perno Postimees* viimane väljaandja 1881–85, toimetas ja andis välja ka ajalehte *Pernausche Zeitung* 1881–95.

A: *Pärnu Postimees* 28.8.2007: 15; *Paar sammukest...* VI: 12–13, 33 (Trt 1969); *Keel ja Kirjandus* 4/1986: 225; EAA.1273.1.383; EAA.1273.1.391; EAA.1273.1.387.

Borm, Friedrich Wilhelm (12.12./19.11.1812 Königsberg (Kaliningrad), ... – 10.6./29.5.1881 Pärnu), trükikojaomanik, kirjastaja. Preisi majori poeg, **E. Jannseni** äi, **J. V. Janneni** lang. Õppis Berliinis. Tuli väljaõppinud raamatutrükkalina Tln-sse 1831, töötas Gresseli trükikojas abijuhatajana. 1840 omandas G. Marquardi trükikoja Pärnus, oli selle omanik ja juht kuni surmani. Sajandi keskel oli B. üks produktiivsemaid eesti kirjasõna trükkijaid ja kirjastajaid. Pärast tema surma jätkasid pärijad tema trükkalitööd, 1895 müüsid trükikoja L. W. Laakmannile. Nädalalehe *Pernauches Wochenblatt* > *Pernausche Zeitung* väljaandja ja vastutav toimetaja 1841–81 (alates 1864 pani lehe käima kaks korda nädalas; lehe tiraaž oli u 150 eksemplari). Kogu eestikeelne perioodika Pärnus ilmus peaaegu 40 aasta jooksul tema väljaandmisel: 1845 alustas „Ma-rahwa Kalendri” väljaandmist (alates 1870 nimega „Eesti-rahva Kalender”, alates 1879 „Pärnu Eesti-rahva Kalender”), kirjastas jätkväljaannet *Leiwakorwikenne* (1847–49, ilmus 12 nr), oli **J. V. Jannseni** asutatud nädalalehe *Perno Postimees* ja selle arvukate lisade väljaandja nende ilmumise algusest kuni oma surmani (1857–81), *Perno Postimehe* vastutav toimetaja 1879–81.

A: PmA; EBL; EE; ENE; DBBL; EKBL; E(N)E; EKrL; EE14; ISIK; *Perno Postimees* 26.6.1881: 2–3; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 45, 47, 183 (Tln 2010 [1912]); *Paar sammukest...* VI: 11–33 (Trt 1969); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 173 jm (Tln 1986); *Keel ja Kirjandus* 4/1986: 225, 12/2001: 853–

854, 4/2014: 286–287; *Pärnu Postimees* 28.8.2007: 15; EAA.1273.1.388; EAA.1273.1.387; EAA.1273.1.391.

? **Bornhaupt, Christian Karl Bernhard (von)** (27.12.1846 Riia – 1925), jurist. Õppis TÜs õigusteadust 1866–71, *cand jur* 1875. Riia linnakonsistoriumi notar 1872–76, õuekohtu- ja raeadvokaat alates 1876. a.

Päevalehe *Rigaer Tageblatt* väljaandja 1885–87 (koos W. von Jarmerstedt'iga (vt)), lehel ilmus ka muusikalisa *Musikalische Beilage der „Rigaer Tageblatt“* (26 nr aastas).

A: AA1; www.einegrossefamilie.de.

Bornhöhe, Eduard (kod.n Brunberg; ps Bruno Innis; 17./5.2.1862 Kullaaru mõis, Virumaa – 17.11.1923 Tln), kirjanik, eesti ajaloolise romaani rajaja, kohtuametnik (õuenõunik). Aidamehe poeg; **E. Vilde** tädipoeg, **A. Mohrfeldti** onupoeg. Õppis Tln kreiskoolis 1874–77, gümnaasiumi lõpueksamid tegi Tln kuber-mangugümnaasiumis 1888 (eksternina), õppis TÜs mõne kuu filoloogiat 1889. Alates 1878 vahetas kiiresti ameteid ja elukohti, töötas lühikest aega joonestajana Tln-s kubermangu maamõõtjate-jaoskonnas, Peterburis Sarepta kaubakontori õpilasena, Kovnos (Kaunases) raudteeametnikuna ja Põltsamaal abikoolmeistrina, oli Tln saksa lehtede kaastöeline, 1881 läks köster-koolmeistriks Stavropoli ja 1882 Tiflisi (Thbilisi), reisis Väike-Aasias. Eestisse naasnud, töötas Matsalu mõisas koduõpetajana 1882–84, 1887–88, vahepeal reisis Saksamaal 1885, töötas Läänemaal Kuuda seminaris õpetajana 1886–87; alates 1888 oli koduõpetaja Peterburis ja Poolas, abiköster Novgorodis, ajakirjanik Berliinis. 1893 asus elama Tln-sse, oli Tln ringkonnakohtu tõlk 1893–1901 ja arhivaar 1901–07, Jõhvi ülemtalurahvakohtu eesistuja 1907–17, Narva linnasekretär 1917 ja rahvakohtunik 1918; Tln rahvakohtunik 1919–23. Suri südamerabandusse.

Avaldas paar juttu ja populaarteadusliku artikli ajakirjas *Meelejahutaja* (Trt) 1878–79. Ajakirjanikutööd alustas kaastööga Tln saksa ajalehtedele (tõenäoliselt eelkõige äsjaasutatud *Revaler Beobachterile*) 1880–81. Toimetas kirjanduskogumikku *Lindanissa* (1881–82, ilmus 2 annet), mis oli planeeritud ajakirjana ilmuma, aga jäi seisma vähesse leviku tõttu. Oli päevalehe *Revaler Beobachter* teatrikritik 7.1884–2.1885, kirjutas ka kohalikke sõnumeid ja ülevaateid linnavolikogu istungitest. Berliinis elades (1891–93) tegutses jutu- ja ajakirjanikuna ning karikaturistina saksa lehtedes (ps Bruno Innis; täpsem ülevaade seni puudub). Tegi 1890. aastatel ja 1900. aastate alguses kaastööd ajalehtedele *Eesti Postimees*, *Valgus*, *Uus Aeg*, *Revalsche Zeitung*, tõlkis ilukirjandust ja avaldas joonealustes jutustusi. Pani aluse eesti kunstipärasele reisikirjeldusele, tema reisikirjad ilmusid ajalehtedes *Valgus* 1885–86, *Virulane* 1886, *Eesti Postimehe* lisas *Õhtused kõned* 1898–99, *Uus Aeg* 1903 ja *Eesti Postimees* 1905. Pärast 1905. a vaikis.

T: tõlkeline seiklusjutt „Röövel ja mõisnik” (Trt 1878); kolm ajaloolist jutustust: „Tasuja” (Tln 1880, ilmunud 19 trükki), „Villu võitlused” (Tln 1890, 10. tr 1964), „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimised päevad” (Tln 1893, 9. tr 1964); reisikiri „Usurändajate radadel” (Tln 1899); mõned lühemad jutustused; kogumik „E. Bornhöhe kirjatööde kogu” (Trt 1905–06); tõlketeosed vene ja saksa keelest, sh D. Defoe „Robinsoni imelikud juhtumised maal ja merel” (Tln 1891, 4. tr 1920); „Teosed” I–III (Tln 1962–64), sh „Jutud ja reisikirjad”.

A: EBL; EÜS1; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; VEKL; EKoBL; EE14; EKL; ISIK; KrS; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 493–494 (Trt 1898); M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 276–287 (Trt 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 69–70 (Trt 1922); *Eesti Kirjandus* 2/1924: 49–56, 11/1938: 480–484, 8/1940: 325–331; *Meie Tee* 3/1937: 40–41, 6/1951: 92 jj; *Sirp ja Vasar* 22.2.1947: 3, 16.2.1952: 4; *Looming* 3/1959: 462–469, 12/1967: 1890; *Keel ja Kirjandus* 2/1960: 78–92, 6/1966: 360–362; E. Nirk. *Eduard Bonhöhe. Kirjanik ja inimene* (Tln 1961); E. Bornhöhe. *Jutud ja reisikirjad*. 389–410 (Tln 1963); R. Loodus. *Eesti varasem raamatugraafika*. 16, 85 (Tln 1966); EKA II: 462–482 (Tln 1966); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 230 (Tln 1974); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 344 (Tln 1984); *Sakala kalender 2012*. 119–127 (Põltsamaa 2011);

L. Viitol. *Eduard Vilde*. 37–58 jm (Tln 2012); V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 22, 63–64 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Bortkevitš, Helene Martha Margarete Friedrichi t (ka Leni; Bortkewisch, Bortkewitch; –1935 Kestner; 15./2.12.1905 Viljandi – ?), ajakirjanik, raamatukogutöötaja. Apteekri tütar. Õppis Pärnu Kooliseltsi Saksa eraühisgümnaasiumis 1920–24, TÜs ajalugu 1924–30, *mag phil* 1930. Asus Saksamaale 1940/41. Erfurti Avaliku Teadusliku Raamatukogu asedirektor 1945–72. Teabeagentuuri ETA toimetaja 1933–40. Saksamaa teabeagentuuri *Deutsche Nachrichtenbüro* (Berliin) toimetaja 1942–45. EAL toetajaliige 1937–40.
A: AA3; EAA.2100.1.4928.

Braks, Tõnis Tõnise p (ps Aruvälja Andres; Aruvälja Ann; Heini; Vambo; Sütik; Olvik; Ott Äasma; J. Okand jpt; 19./7.8.1885 Parivere küla, Läänemaa – 20.10.1966 Tln), ajakirjanik-foljetonist, tööline, kirjanik. Põllutöölise, sauniku poeg. Õppis Lihula vallakoolis 1895–98. Töötas kodukandis sulasena, õllelao töölisena, kraavikaevajana, mõisa öövahina 1898–1912, oli tööline Tln-s Mayeri, Pumpjanski, Lutheri, Krulli jt vabrikutes 1912–20. Teenis vabatahtlikuna Punaarmees 2.–7.1918. Arreteeriti Nõukogude võimude pool 24.9.1951, mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse ja viieks aastaks asumisele (§58-10, süüks nõukogudevastaste ja laimavate näidendite kirjutamine 1930. aastatel, nõukogudevastaste artiklite avaldamine Saksa okupatsiooni ajal, Saksa okupatsiooni ajal ilmunud karikatuuride, fotode ja artiklite alleshoidmine), kandis karistust Narvas, vabastati haiguse tõttu 20.9.1954; anti armu 16.6.1956.

1906 saatis ajalehele *Päevaleht* prooviks ühe kuriteosõnumi, mis ka ilmus. Järjepidevat ajakirjanduslikku tegevust alustas 1909, kirjutas sõnumeid tööliste elust, lühiartikleid ja vesteid nädalalehele *Maleva* (Viljandi 1909–10), ajalehtedele *Narva Uudised* (1911, ilmus 20 nr), *Tallinna Teataja* 1911–13 ja bolševistlikule ajalehele *Kiir > Rahvaleht > Töö Hääl* (Narva 1912–14). Hiljem tegi järjepidevat kaastööd bolševistliku päevalehele *Kiir > Tööline* (1917–18), ajakirjale *Tapper* (1917–18, ilmus 13 nr), ka ajalehtedele *Edasi* (Petrograd) ja *Põhja Kodu* (Narva). Kutselise ajakirjanikuna töötas Tln päevalehtedes *Sotsiaaldemokraat* 1920–21 ja 1922–23 ning *Päevaleht* 1922 ja 1923–40 (algul reatasulisena, 1931–40 toimetajana). Oli kohalike uudiste ja päevauudiste osakondade reporter, kirjutas sõnumeid, ülevaateid koosolekutest, reportaaže, vesteid, tegi intervjuusid. Tema vesteid ilmus 1920.–30. aastatel ka paljudes teistes väljaannetes: nädalalehes *Uus Ilm* (New York), päevalehes *Vaba Maa*, ajalehes *Kosjaleht*, Kaitseliidu ajakirjas *Kaitse kodu!*, ajakirjades *Raadio*, *Eesti Noorus*, *Huvitav Žurnaal*, *Laste Rõõm*, *Teater*, ajakirjanike liidu aastaalbumis „Õitsituled“ ja suvealbumis „Ahoi!“. B. sai populaarseks eeskätt Aruvälja Andrese külavestetega (1935–40), milles Läänemaa eaka taluperemehe vaatevinklist arutles päevaprobleemide üle. Kirjutas Aruvälja-vesteid ka Riigi Ringhäälingu jaoks (kuuldemängusari „Laupäevaõhtud Aruväljal“, esitas näitleja Juhan Tõnopa). Heini nime all kirjutas alates 1920 vesteid linnarahva elust ja probleemidest. 1920.–30. aastatel avaldas u 2000 vestet, lühijuttu ja kriitilist päevakaja. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas päevalehes *Kommunist* foljetonistina (1940–41). Saksa okupatsiooni ajal oli 1941–44 ajalehtede *Eesti Sõna* ja *Maa Sõna* püsiv kaastöötaja (pseudonüümselt), kirjutas artikleid, vesteid ja jutte. Pärast II maailmasõda oli päevalehe *Rahva Hääl* püsiv kaastöötaja, ajalehe *Talurahvaleht* tõlk 1946–51; avaldas üksikuid jutustusi ja mälestusi ajakirjas *Looming* 1947–50. 1960. aastatel avaldas taas Aruvälja Andrese vesteid pagulaseestlastele suunatud nädalalehes *Kodumaa*. EAL liige 1922–40.

T: mitu lühi- ja noorsoojutukogu, sh „Punaoja poisid“ (Tln 1947; 1957; 1985), üheksa näidendit (kõige populaarsem oli külakomöödia „Tantsuproffessor“ (Tln 1935), mida mängiti 1930. aastatel väiketeatrites ja maalavadel üle 700 korra); mõned visted kogumikus „Naer pole ainult naljaasi“ (LR 16/1961); mälestusi on ilmunud kogumikes „Mälestused iseseisvuse võitluspäivil“ (Tln 1927), „Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis“ (Trt 1932), „Kirjanduse sirvilauad 1959“ (Tln 1959), ajakirjas *Keel ja Kirjandus* (11/1967), kogumikus

„Läänemaa Muuseumi toimetised” V (Haapsalu 2001); käsikirjalised mälestused on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumis, mälestused 1917. a Tln-s Eesti Riigiarhiivis (ERAF fond 247).

A: ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKL; *Peatükke*. 209; ISIK; OkM; ÕT XIII: 72–73 (Tln 1935); *Päevaleht* 16.12.1935: 12; *Kirjanduse sirvilauad 1959*. 471 (Tln 1959); *Sirp ja Vasar* 28.10.1966: 8, 18.3.1988: 6; *Edasi* 30.10.1966: 3; *Looming* 11/1966: 1789, 8/1985: 1146–1147, 7/1990: 950; *Keel ja Kirjandus* 12/1966: 774, 11/1967: 690–691; *Tulimuld* 3/1969: 182; *Kui kõik alles täiskas.* 62, 286 jm (Tln 1973); EKA IV.2: 335–336 (Tln 1984); V. Lään. *Eesti raadio. Esimesed 70*. 129–130 (Tln, Trt 1996); *Läänemaa Muuseumi toimetised V*: 171–172 (Haapsalu 2001); M. Männi (2008). Ajakirjanikutöö ja selle konteksti kajastusi läbi Tõnis Braksi elutöö 1920.–1930. aastate Eestis. (TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi bakalaureusetöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERAF.129SM.1.4995.

Brasche, Oskar Wilhelm (ka Oscar; 23./11.2.1865 Paide – 31.8.1954 Burgsalach, Baieri, SLV), apteeker, Paide linnapea. Apteekri poeg. Alghariduse sai kodus, õppis Tln rüütli- ja toomkoolis 1879–82, tegi apteekriabilise eksami TÜs 1885, õppis TÜs farmaatsiat 1887–90, *mag pharm* 1891. Oli õpipoiss isa apteegis 1882–85, praktiseeris ja täiendas end apteekrina Narvas ja Peterburis 1885–87. Töötas apteekrina Varssavis ja Peterburis 1891–93, omandas Paide apteegi 1893 ja töötas apteekrina kuni 1912. Osales aktiivselt kohalikus seltsielus, oli Paide raamatukogu juhataja alates 1893, Paide muuseumi üks asutajaid 1904–05. Paide linnavolinik 1898–1902, linnapea 1902–18, bürgermeister 1918; Vene Riigiduuma liige 1912–17. Lahkus Eestist koos Saksa sõjaväega 1918, asus elama Saksamaale Baierisse. Töötas asjadevalitsejana Frauenau metsavalduses 1919–27, alates 1927 elas Neuendettelsaus ja pidas seal apteeki.

Ajalehe *Вейсентейнский Указатель* = *Weissensteiner Anzeiger* = *Paide Teataja* (1900–12) väljaandja ja toimetaja. Leht ilmus kaks korda kuus ja korraga kolmes kohalikus keeles (kolmkeelsust põhjendati ka kui majanduslikku kaalutlust hoida väikest maakonnalehte elus). Artiklid ei olnud tõlked, vaid eri keeltes erineva sisuga. Praktikas kujunes ajaleht siiski valdavalt saksakeelseks, vene keeles ilmusid ainult valitsuse määrused ja teadaanded. Leht annab pildi Paide lähikonna elust enne I maailmasõda. Ilmumine lõppes seoses B. kolimisega Peterburi.

T: „Geschichte der Familie Brasche in Estland 1787–1940” (Neuendettelsau 1940).

A: DBBL; Järva; BBLd; *Pernausche Zeitung* 21.1.1900: 2; *Järvamaa*. 1: 374 jm (Tln 2007), 2: 318, 332–333, 438, 444–445 jm (Tln 2009), 3: 256, 560 jm (Tln 2009); Järvamaa muuseum.

Braun, Adolf Carl Theodor (7.5./25.4.1869 Riia – 3.8./21.7.1907 Valga), ... Nädalalehe *Südlivländischer Anzeiger* väljaandja ja toimetaja koos **F. Kajanderiga** (Valga 1907–15).

A: EAA.1299.1.182; EAA.1299.1.55; EAA.1299.1.178.

Braunschweig, Johann Julius Hugo (Hugo Braunšveigs; 10.8./29.7.1825 Jelgava, Kuramaa – 23./11.11.1898 Riia), vaimulik. Õppis TÜs usuteadust 1843–47, *cand*; *mag theol* 1855 (TÜ). Abikirikuõpetaja Kuramaal Embütes 1849–50, seejärel koduõpetaja Dundagas; diakon Valmieras 1856–64, kirikuõpetaja Riias 1864–70, Slokas ja ühtlasi Dubultis 1870–93. Seejärel elas Riias.

Toimetas ja andis välja päevalehte *Rigaer Blätter* > *Illustrierte Rigaer Blätter* > *Neue Zeitung* (1866–68). Toimetas lätikeelset kuukirja *Draugs un Biedris* 1866–69, selle lisa *Bērnu Pastinieks* on esimene lätikeelne lasteajakiri.

A: AA1; andmebaas „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam“ (lgdb.lnb.lv).

Brendeken, Christoph (eesti trükistes ka Kristow Prendeken; ristitud 26./20.5.1649 Goslar (Hannover) – maetud 19./9.9.1710 Tln), trükkal, kirjastaja, raamatukapmees. Kingsepa poeg, **J. Brendekeni** vend, **A. Simoni** lese abikaasa, **J. Köhleri** äi. Töötas sellina Stockholmis vasegraveerija ja tähelõikaja Henrik Keyseri trükikojas. Tuli 1676 Tln-sse, abiellus trükkal A. Simoni lesega ja sai trükikoja omanikuks. Nimetati rae poolt Tln linna- ja Tln gümnaasiumi trükkaliks, oli selles ametis 34 aastat (kuni surmani). Simonilt päritud kuningliku privileegiga

olid tal järeltrüki- ja müügiõigused kõigile tema või ta eelkäijate välja antud raamatutele ja kirjadele, trükkis 326 trükist. Tegutses ka kirjastaja ja raamatukaupmehena. Oli viljakaim eesti raamatute trükkija 17. sajandil. Suri katku.

Andis välja ja trükkis esimest (teistel andmetel teist) Eestis ilmunud ajalehte *Reval(i)sche Post-Zeitung* (1689[?]-1710[?]). Leht ilmus kaks korda nädalas ja sisaldas peamiselt ümbertrükke viis-kuus päeva varem ilmunud ajalehest *Rigische Novellen*, olles seega pigem Riia lehe lühendatud äratrükk, mitte iseseisev väljaanne. Lehte ilmus kokku u 2200 numbrit, säilinud on 144. B. trükkis ka ajalehtede eelkäijaid plakateid e publikaate, mis sisaldasid Eestimaa kindralkuberneri kantselei ametlikke teateid, määrusi, korraldusi. Publikaadid saadeti laiali kirikusse, kus kirikuõpetajad neid pärast jutlust ette lugesid ja kirikuustele välja panid.

A: EBL tk; DBBL; EE14; Ericus; *Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasium 1631–1931*. 32–33 (Tln 1931); *Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda*. 47 (Trt 1932); F. Puksov. *Eesti raamatu arengulugu*. 59–61 (Tln 1933); *Eesti raamat 1525–1975*. 50–51, 68–69 jm (Tln 1978); *XII Eesti raamatuteaduse konverents*. 6–7 (Trt 1985); *Kirjanduse tõe poole*. 6–7 (Tln 1988); *Horisont* 5/1989: 33–34; K. Robert. *Raamatutel on oma saatus*. 6 (Tln 1991); *Eesti vanimad raamatud Tallinnas*. 99–100, 159–162 jm (Tln 2000); T. Reimo. *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel*. 60 jm (Tln 2001); *Tuna* 2/2011: 26–42; *Narva Muuseumi toimetised* 11: 151–165 (Narva 2011); K. Vanamölder. *Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemereprovintside 17. sajandi lõpul – Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana* (Trt 2012); *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2012*. 115–124 (Trt 2013).

Brendeken, Johan (ka Johann(es); 13.1.1653 (ukj) Goslar (Hannover) – ?.8.1710 Pärnu), trükkal, kirjastaja, raamatukaupmees. Kingsepa poeg, **C. Brendekeni** vend. Enne Eestisse asumist tegutses Hamburgis, oli maakler ja kaubitseja. Eestis töötas esmalt sellina venna C. Brendekeni trükikojas Tln-s, seejärel oli TÜ trükkal 1690–1709 (algul Trt-s, 1699–1709 Pärnus), 1709 viidi trükikoda koos ülikooliga Stockholmi. Tema trükikojast ilmus umbes 250 trükist, peamiselt ladinakeelsed disputatsioonid ja akadeemilised peokõned. Suri katku Pärnu piiramise ajal Vene vägede poolt.

Andis välja, toimetas ja trükkis ajalehte **Die Aviser* (Pärnu 1700, oletatavasti ilmus 2 korda nädalas). Oletatavasti sisaldas ajaleht eelkõige uudiseid Põhjasõjast.

A: EBL tk; DBBL; EE14; BBLd; Ericus; F. Puksov. *Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda*. 45jj, 59–60 (Trt 1932); F. Puksov. *Eesti raamatu arengulugu*. 51–52 jm (Tln 1933); *Zeitschrift für Ostforschung* 4/1977: 658; *Eesti raamat 1525–1975*. 48–49 (Tln 1978); *Kirjanduse tõe poole*. 8 (Tln 1988); E.-L. Jaanson. *Tartu ülikooli trükikoda 1632–1710*. 31–36 (2000); *Pärnu Postimees* 28.8.2007: 15.

Brunberg, Eduard → Bornhöhe, Eduard

Brunberg, Oskar (ps Bruno Berg; 1863–25./12.9.1907 Ülemiste, Harjumaa), kirjanik, ajakirjanik. **E. Bornhöhe** lellepoeg. Eluloolised andmed teadmata. Suri rongi alla jäädes.

Tegutses Tln-s ja Trt-s ajakirjanikuna. Avaldas jutte ja luuletusi, tõlkis näidendeid ja ajalehtedele joonealuseid romaane. Oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1891–93, ajalehe *Valgus* kaastöötaja 1906. Andis välja ja toimetas ajalehte *Kalev* (1906, ilmus 2 nr ja jutulisa).

T: neli näidendit; käsiraamat “Saksakeele iseõpetaja” (Tln 1906, 1909, 1918).

A: ÖT I: 57; EKBL; EKrL; EKL; ISIK; L. Viitol. *Eduard Vilde*. 71–73 (Tln 2012).

Brunner, Georg Bernhard (26.12.1835 Leipzig – 28.5.1892 Freiburg, Baden), põllumajandusteadlane, erialalt arst ja matemaatik. Õppis Giesseni ja Leipzigi ülikoolides arstiteadust, Göttingeni ülikoolis matemaikat, *dr med* 1860; sooritas matemaatika vanemõpetaja eksami TÜs 1867. Oli Leipzigi ülikooli füsioloogiadotsent 1862–65, seejärel asus Eestisse, juhtis Trt lähedal Kvissentali masinatehast. Alates 1867. a töötas Trt kreiskoolis, ühtlasi õpetas TÜ farmaatsiainstituudis orgaanilist keemiat ja juhatas kliinilist laborit; TÜ

põllumajandusprofessor 1876–90. Valiti 1873. a Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi sekretäriks.

Toimetas majandusnädalalehte *Baltische Wochenschrift für Landwirtschaft, Gewerbfleiss und Handel* (Trt) 1872–76.

T: „Ein Beitrag zur electricischen Reizung des nervus opticus“ (Leipzig 1863), „Die Organismen und die Wärmebewegung auf der Erdoberfläche“ (Leipzig 1867).

A: EP; ETeadBL; *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 140 (Tln 1958); *170 aastat kõrgemat põllumajanduslikku haridust Eestis*. I: 18–19 (Tln 1976); *Agraarteadus* 4/1992: 256.

Brutzer, Gregor Constantin (ps Gory; 23./11.12.1868 Riia – 2.11.1918 Riia), ajakirjanik. Psühhiaatri poeg. Lõpetas Riia linnagümnaasiumi, õppis TÜs ajalugu 1886–91, *cand*; täiendas end Berliini ülikoolis 1892–95. Töötas koduõpetajana Liivimaal 1895–98.

Päevalehe *Rigaer Tageblatt* toimetuse liige 1898–1906, vastutav toimetaja 1906–15 (koos **P. Kerkoviuse** ja **E. Seraphimiga**), ühendatud päevalehtede *Rigaer Tageblatt* ja *Rigasche Zeitung* peatoimetaja 1917–18.

A: AA1; DBBL; *Rigasche Zeitung vereinigt mit dem Rigaer Tageblatt* 4.11.1918; Geni; www.hansbove.de/brutzer/fam.gesch.htm.

Buch, Tamara (ka Buh; Тамара Николаевна Бух; 4.7.1899 – 23.10.1969), luuletaja, ajakirjanik, väikse raamatupoe omanik Narvas (1929). Pärit vene emigrantide perekonnast.

1930. aastatel oli Tln päevalehe *Вести дня* korrespondent Narva-Jõesuus ja Narvas, avaldas kirjutisi ajalehes *Русское слово* (Narva 1932–35) ja kogumikus „День русского просвещения“ (Tln). Osales Narva kirjandusringides. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd ajalehele *Северное слово* (Narva, Tln 1942–44).

T: kaks roeemi: „А. С. Пушкину через сто лет. 1837–1937“ (Narva 1937), „Солнце веков. К 950-летию крещения Руси“ (Narva 1938).

A: *Литературное зарубежье России. Энциклопедический справочник*. 158 (Moskva 2006); ERA.891.2.11952.

Buchholtz, Alexander (17.11.1851 (vkj) Riia – 19.6.1893 (ukj) Berliin), ajakirjanik, ajaloolane. Koolidirektori poeg, **Arend Buchholtzi** vend, **W. Bucholtzi** lell. Esmase hariduse sai isa erakoolis, lõpetas Riia kubermangugümnaasiumi, õppis TÜs ajalugu ja õigusteadust 1871–75. Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi liige alates 1875. a. Põgenes Saksamaale 1889, kartes oma poliitiliste vaadete tõttu väljasaatmist Sise-Venemaale. Elas elu lõpuni Berliinis.

Päevalehe *Rigasche Zeitung* kaastoimetaja 1875–80, peatoimetaja 1880–89, samal ajal ka nädalalehe *Rigasche Stadtblätter* väljaandja ja toimetaja 1871–81; võttis sõna venestuse vastu. Berliinis elades oli päevalehe *Kölner Zeitung* kaastöötaja, telegraafiagentuuri Herold direktor 1890–91.

T: arvukalt venekriitilisi teoseid Baltikumi kaasajast ja minevikust, sh “Fünzig Jahre russischer Verwaltung in den baltischen Provinzen” (Leipzig 1883, anonüümselt), “Deutsch-protestantische Kämpfe in den Baltischen Provinzen Russlands” (Leipzig 1888, anonüümselt).

A: AA1; EBL tk; DBBL; BBLd.

Buchholtz, Arend (29.3.1857 (vkj) Riia – 29.10.1938 Berliin), bibliotekaar, ajaloolane. Koolidirektori poeg, **Alexander Buchholtzi** vend, **W. Bucholtzi** lell. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis, TÜs filoloogiat ja ajalugu 1875–80, *cand hist; dr phil* 1890 (Leipzigi ülikool). Riia linnaraamatukogu bibliotekaari abi 1880, Riia linnaameti kantselei abitöötaja 1880–82, notar 1882–89, lisaks ka Riia linnakolleegiumi sekretär 1887–89, Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi raamatukogu bibliotekaar 1881–89 (auliige 1909). 1889 asus koos vennaga elama Berliini, oli Berliini magistraadi teaduslik kaastöötaja 1890–91, kirjanik; Berliini

linnaraamatukogu bibliotekaar 1897–1923, juhatas Berliinis ka enda rajatud raamatukogu 1906–23.

Võttis vennalt Alexander B.-lt üle nädalalehe *Rigasche Stadtblätter*, oli lehe väljaandja ja toimetaja 1881–89. Berliinis elades tegi kaastööd päevalehele *Rigaer Tageblatt*; avaldas artikleid Baltikumi kultuuriloost.

T: raamatuid Baltikumi kultuuriloost, sh doktoridissertatsioon „Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888“ (Riia 1890).

A: AA1; EBL; EBL tk; DBBL; L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 66, 576 (Trt, Tln 2006).

Bucholtz, Woldemar (ka Vladimir; Владимир Федорович Бухгольц; 20.3.1899 Riia – 14.11.1953 Rathenow, SDV), misjonär, pedagoog. Botaanikaprofessor Teodor B. poeg, **Alexander** ja **Arend Buchholtzi** vennapoeg. Lõpetas Riia linnagümnaasiumi 1919, õppis TÜ loodusteaduskonnas 1919–25, *dr phil* 1948 (Halle ülikool). Narva saksa kooli õpetaja 1924–31, misjonitöö organisatsiooni “Russlandshilfe” ametnik Peipsiäärsel ja Petserimaal 1931–39. Lahkus Saksamaale 1939, Poseni (Poznań) linnavalitsuse ametnik 1939–45, Rathenowi linnanõunik ja tõlk 1945–53, rahvaülikooli zoologiadotsent 1948–49.

Ühingu “Святогор” ajalehe *Всходы* (Narva 1928, 1 nr) toimetaja. Õigeuskliku misjonilehe *Путь жизни* (Narva) väljandja ja toimetaja 1936–39 ning üks peamisi autoreid, andis välja ka ajalehe lisa *Детская газета* (1938, 2 nr). Osales Narva Uspenski koguduse misjonilehe *Миссионерские заметки* väljaandmisel 1934–39.

A: AA3; *Arhiivijuht*. IV: 44–45 (Trt 2012); *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 263–266 (Trt, Peterburi 2001); EAA.2100.1.1250; EAA.1415.1.73, EAA.1415.1.88; EAA.1415.1.89.

Buhhov, Arkadi (Аркадий Сергеевич Бухов; ps A. Б.; Б.; Л. Аркадий; А. П-н; А. Buchovas; 7.2./26.1.1889 Ufaa – 7.10.1937 Moskva), ajakirjanik, kirjanik-humorist. Raudteelase poeg. Õppis õigusteadust Kaasani ülikoolis 1907 (saadeti välja Uuralisse seoses tegevusega esseeride parteis) ja Peterburi ülikoolis 1909–13 (ei lõpetanud). 1920. a asus elama Leetu, 1927. a Vene NFSV-sse. Arreteeriti 29.6.1937 kahtlustatuna spionaažis, mõisteti surma ja hukati. Rehabiileeriti 1956.

Alates 1909. a oli püsiv kaastöötaja Peterburi/Petrogradi huumori- ja satiiriajakirjas *Сатирикон* (1908–13) / *Новый Сатирикон* (1913–18), samuti ilmus tema humoristlikke ja satiirilisi luuletusi, jutustusi, pamflette, följetone ja paroodiaid Peterburi päevalehes *Биржевые ведомости* ja Peterburi nädalikirjades *Солнце России*, *Бич*, *Всемирная панорама*, *Синий журнал*. Leedus elades oli päevalehe *Эхо* (Kaunas) püsiv kaastöötaja 1920–25, toimetaja-väljaandja 1925–27; tegi väliskorrespondendina pidevat kaastööd Tln päevalehtedele *Свободное слово* (1921), *Жизнь* (1922) ja *Последние известия* 1924–25, kirjutas följetone, humoristlikke luuletusi, paroodiaid, mälestusi. NSVL-s elades tegi kaastööd satiirilistele nädalikirjadele *Чудак* (Leningrad) ja *Бегемот* (Leningrad), ateistlikule nädalalehele *Безбожник* (Moskva), töötas ühe aasta följetonistina ajalehes *Труд* (Moskva), oli satiiriajakirja *Крокодил* (Moskva) kirjandusosakonna juht 1934–37.

T: 12 jutukogu (8 ilmus Peterburis/Petrogradis 1914–18, 4 – Moskvast ja Leningradis 1928 ja 1935), romaani-kroonika “Черное кольцо” (Moskva 1931).

A: *Русские писатели 1800–1917. Биографический словарь*. Т. 1: 380–381 (Moskva 1989); *Akadeemia* 10/2003: 2281, 7/2004: 1647; *Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги*. Биобиблиографический словарь. Т. 1: 317–319 (Moskva 2005).

Buk, Villem (–1917 BUCK; Вильям Давидович Бук; ps Siimon Sarapu; A. Men; 6.4./25.3.1879 Voore küla, Tartumaa – ?7.1941[?]), kooliõpetaja, kirjanik, publitsist. Sepa poeg. Õppis Maaritsa kihelkonnakoolis, Kaareperes kooliõpetajate kursustel 1898. Töötas kooliõpetajana Voorel, Luunjas, Karilatsis 1898–1906, vallandati revolutsioonilise tegevuse eest, mõisteti kolmeks kuuks

vangi, põgenes ja elas illegaalselt Trt-s, kus ühines VSDTPga, tutvus **J. Lilienbachiga** ja alustas kirjanduslikku tegevust. Juulis 1907 tabati, kandis pooleaastase vanglakaristuse, seejärel elas Balti kubermangudest väljasaadetuna Petseris 1908–10. Pärast sõjaseisukorra lõppu 1910 tuli tagasi Eestisse. Arreteeriti 12.1913. Oli Tln-s F. Krulli masinatehases kindlustuskassa sekretär 1914–15. Arreteeriti 1915 VSDTP lendlehtede levitamise eest ja saadeti asumisele Irkutski kubermangu. Pärast veebruarirevolutsiooni 1917 tuli Tln-sse, töötas mõned kuud ajakirjanikuna, seejärel kooliõpetajana Palametsas 1917–18. Lahkus Eestist Saksa okupatsiooni alguses 1918, töötas Petrogradis, Jamburgis, võttis Punaarmee Eesti diviisi kirjasaatjana osa Vene kodusõjast 1919–20. Seejärel töötas kooliõpetajana Orjoli ja Tveri kubermangudes 1920–25 ning Leningradis 1925–26, õpetajana Eesti pedagoogilises tehnikumis (Leningrad) 1926–29. Lahkus Leningradist ja töötas mitmel pool kooliõpetajana (sh eesti asundustes Punasel Lagedal Kaukaasias ja Nurmekundes Tveri oblastis), oli kolhoosis arveametnik. 1934–41 elas personaalpensionärina Kalininis (Tver). Veebr 1941 tuli Eestisse. Saksa vägede eest põgeneses jäi 1941 suvel Peipsi järvel kadunuks.

Ajakirjanduslikku tegevust alustas 1905 suvel ühiskonnakriitiliste sõnumite saatmisega ajalehele *Olevik* (Trt). Tegi kaastööd pilkeajakirjale *Tiiu Tasane > Tapper* (Peterburi 1906, ilmus 5 nr), ametiühingute ajakirjale *Töö*. Võeti 1910 **A. Grenzsteini** soovitusel tööle ajalehte *Maleva* (Viljandi), töötas seal kuni lehe seismajäämiseni 8.1910. Asutas koos **J. Anvelti** ja **J. Käspertiga** bolševistliku ajalehe *Kiir > Narva Kiir > Rahvaleht > Töö Hääl > Töö Kiir* (Narva 6.1912–7.1914), oli lehe toimetuse liige ilmumise algusest lõpuni, kirjutas artikleid, vesteid, jutustusi. 1913–15 tegi kaastööd satiiriajakirjale *Kilk* ja päevalehele *Tallinna Teataja*, seejärel Irkutskis asumisel olles saatis kaastööd J. Lilienbachi väljaannetele. Töötas 1917 mõne kuu VSDTP päevalehes *Kiir*, kirjutas juhtkirju ja kodumaasõnumeid, toimetas kirjandusosa. 1917–18 tegi kaastööd VSDTP ajalehtedele *Rahvaleht* (Narva 8.1917–3.1918), *Maatamees*, *Tööline*. Töötas 1918 mõne kuu VSDTP päevalehes *Edasi* (Petrograd). 1931 oli ajalehe *Колхозный фронт* (Jassenki, Moskva oblast) kirjanduslik kaastööline ja korrektor. NSVLs elades avaldas kirjanduskriitikat ja luulet ajalehes *Edasi* (Petrograd/Leningrad) ja selle kirjanduslisas *Leegid*, kultuurikuukirjas *Oras* (Petrograd), ajalehes *Siberi Teataja* (Novosibirsk) ja selle lisas *Uus Küla*, ajakirjas *Kommunismi teel* (Leningrad 1936–37) jm. Tema kirjutisi ilmus ka ajalehes *Uus Ilm* (New York).

T: publitsistlikud brošüürid „Rahvas ja maa” (1901, Trt 1909), „Petseri eestlased” (Trt 1909), „Tööraha ajakirjanduse ülevaade 1905–1917” (Trt 1917, anonüümselt) jt; viis jutustust (1907–11); näidend „Kodukäija” (Leningrad 1925); luulekogu „Sula” (Leningrad 1926); aabits „Kodu ja kool” (Leningrad 1928; kaaskoost).

A: ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EKoBL; EKL; ISIK; J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust*. 36 (Leningrad 1926); *Eesti proletaarne kirjandus*. 293–297 (Tln 1951); *Keel ja Kirjandus* 4-5/1958: 194, 204, 212–213, 6/1958: 324–326, 1/1967: 39–40, 11/1977: 676, 4/1979: 217–225; *Kalender 1962*. 72–74 (Tln 1961); E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloo*. 74–76 jm (Tln 1962); D. Rudnev. *Leninlik „Pravda” ja töölislikumine Eestis*. 73, 85 (Tln 1962); *Koidikul*. 116–117, 126–127 jm (Tln 1967); EKA III: 607–610 (Tln 1969); *Sirp ja Vasar* 18.4.1969: 7; J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 345–348 (Tln 1975); *Teel. Eesti proosa Nõukogudemaal 1920.–1930. aastad*. 27 (Tln 1978); *Revolutsiooni lipukandjad III*: 23–28 (Tln 1978); *Edasi* 24.3.1979: 4; *Rahva Hääl* 6.4.1979: 2; E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II*: 366 (Tln 1980); A. Vinn (1961). Villem Buk ajakirjanikuna. (TRÜ eesti keele kateedri kursusetöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); K. Lõuna (1999). Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. 7 (TÜ Eesti ajaloo õppetooli magistratöö; käsikiri TÜR); ERAF.9593.1.145 leht 61–77.

Bulatov, Aleksei (Алексей Алексеевич Булатов; ps: А.Б.; А.А.Б.; Буслай; Садко; 1877 Staraja Russa, Novgorodi kubermang – 8.7.1941 Leningrad), kultuuri- ja ühiskonnategelane. Juristi poeg, aadlipäritolu. Lõpetas Peterburi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna 1899. Kuni 1905 õpetas Peterburi elektrotehnika instituudis ja gümnaasiumites. 1906 pöördus tagasi

Novgorodi kraisse ja töötas sealse semstvo valitavatel ametikohtadel, oli konsultatsioonilis-demokraatliku (kadettide) partei liige. Venemaa Ajutise Valitsuse kubermangukomissar Novgorodis 3.–10.1917. Valiti Novgorodi kubermangu kooperatiivide liidu juhatuse esimeheks 1919. Arreteeriti mitmel korral bolševike poolt; pärast osavõttu ülevenemaalisest kooperaatorite kongressist (kevadsuvel 1922) arreteeriti taas, süüdistati kontrevolutsioonilises tegevuses. GPU otsusega (26.8.1922) saadeti Vene NFSV-st välja koos mitmete teiste kultuuritegelaste ja teadlastega; sõitis koos perekonnaga Eestisse ja asus elama Petserisse. Sügisel 1927 saadeti sealt välja, asus elama Tln-sse. Osales aktiivselt kohalikus vene seltsi- ja kultuurielus. Arreteeriti NKVD poolt 4.10.1940, süüdistati emigrantlikes organisatsioonides osalemises, mõisteti surma, hukati.

Tegi kaastööd väljaandele *Печерский сельско-хозяйственный и кооперативный листок* (1925–26, ilmus 16 nr), toimetas selle lisalehte *Труды Первого Печорского кооперативного совещания*. Hiljem tegi kaastööd ka teistele põllumajandusväljaannetele, oli Tln päevalehtede *Последние известия* 1922–26 ja *Вести дня* 1926–27 korrespondent Petseris. Pärast Tln-sse kolimist tegi kaastööd erinevatele väljaannetele, sh välismaistele: *Слово* (Riia), *Дни* (USA), *Руль* (Berliin), *Родное слово* (Praha), oli ajakirja *Знамя России* (Praha 1932–33) levitaja. Kuulus ajalehe *Таллиннский русский голос* (1932–34) toimetuskolleegiumisse. Tegutses aktiivselt Vene Haridus- ja Heategevusühingute Liidus Eestis (СРПБО), oli liidu ajakirja *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии* vastutav toimetaja 1934–40 ja kuukirja *Сельское хозяйство* (Tln 1936–40) toimetaja, osales kalendri “Русский календарь” (1930–39) toimetamisel, kirjutas mälestusi ja koduloolisi artikleid.

A: OkM; С. Г. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940*. 309–312 (Trt 1996); *Новгородский архивный вестник* 7/2007: 222–224; K. Lõuna (1999). Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. 91 (TÜ Eesti ajaloo õppetooli magistritöö; käsikiri TÜR); ERAF.129SM.1.25572.

Bulmerincq, August Michael von (12.8./31.7.1822 Riia – 18.8.1890 Stuttgart), õigusteadlane (tõeline riiginõunik). Kaupmehe poeg. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis 1838–41, TÜs õigusteadust 1841–45, *mag jur* 1849 (TÜ), *dr jur* 1856 (TÜ). Täiendas end Königsbergis (Kaliningrad), Berliinis, Bonnis ja Heidelbergis. Töötas Riias magistraadiametniku ja notari ning linnakohtu sekretärina 1848–54, oli TÜ eradotsent 1854–56, riigi- ja rahvusvahelise õiguse erakorraline professor 1856–57, professor 1858–75; pani TÜs aluse tänapäevasele rahvusvahelise õiguse käsitlusele. Pärast emeriteerumist elas Wiesbadenis 1875–81, oli Heidelbergi ülikooli rahvusvahelise õiguse professor 1882–90. Võttis aktiivselt osa Rahvusvahelise Õiguse Instituudi (Institut de Droit International) tegevusest alates selle asutamisest 1873.

Asutas 1863 põllumajandusliku nädalikirja *Baltische Wochenschrift für Landwirtschaft, Gewerbeleiß und Handel* (Trt), millel on oluline tähendus eesti ja läti ala põllumajanduskultuuri, eriti suurpõllunduse ja karjanduse arengus. Oli selle ajakirja toimetaja 1863–65 (teistel andmetel kuni 1875). Ajakirja *Baltische Monatsschrift* (Riia) kaastöötaja.

T: mitmed õigusteaduslikud brošüürid ja raamatud.

A: DBBL; EE14; ETeadBL; BBLd; *Tartu Linnamuuseumi aastaraamat*. III: 48 (Trt 1997); *Journal of the History of International Law* 2/2005: 181–210.

Bunge, Friedrich Georg von (13./1.3.1802 Kiiev – 9.4./28.3.1897 Wiesbaden, Saksamaa), õigusteadlane (tõeline riiginõunik), ajaloolane. Apteekri poeg, alates 1815 elas Trt-s. Õppis Trt gümnaasiumis 1815–18, TÜs filosoofiat ja õigusteadust 1818–22, *cand jur* 1823 (TÜ), *dr jur* 1826 (Heidelbergi ülikool). TÜ õppejõud 1822–42, sh Liivi-, Eesti- ja Kuramaa provintsiaalõiguse erakorraline professor 1831–32, professor 1832–42; oli baltisaksa professionaalse ajalooteaduse üks rajajaid, oluliste allikpublikatsioonide koostaja. Trt raehärra 1825–31. Asus 1843 Tln-sse, oli raesündik 1843, Tln justiitsbürgermeister ja linnakonsistoriumi esimees 1844–56. Kutsuti tööle Peterburi, oli keiserliku kantselei ametnik 1856–65, valmistas ette

Balti provintsiiaalseadustiku eelnõu. Lahkus ametist tervislikel põhjustel ja asus elama Saksamaale (Gothas 1865–78, seejärel Wiesbadenis), kus jätkas teadustegevust. ÕES auliige 1861.

Asutas ja toimetas koos Karl Blumi (1796–1869) jt Trt professoritega ajakirja *Dorpatser Jahrbücher für Literatur, Statistik und Kunst, besonders Russlands* (1833–36, ilmus 6 nr aastas). Asutas 1836 nädalikirja *Das Inland* (Trt), oli selle toimetaja 1836–43 (teistel andmetel kuni 1861). Ajakiri on oluline teabevaramu eesti kultuuriloo, eriti rahvakultuuri uurijatele, sisaldades uurimusi ja allikmaterjale Balti provintside ajaloost, kultuurist, geograafiast, etnoloogiast, samuti uudiseid eri paikkondadest ja poleemilisi artikleid päevaküsimuste kohta. *Inlandi* kaastööliste hulka kuulus enamik tollaseid humanitaarsete huvidega kirjamehi.

T: Balti kubermangude ajalugu käsitlevad uurimused; ürikutekogud „Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands“ (7 kd, Trt 1842–54; toim), „Liv-, Esth- und Curländische Urkundenbuch“ (6 kd, Riia, Trt, Tln 1853–73; toim), „Est- und Livländische Brieflade“ I (2 kd, Tln 1856–57; kaastoim) jt.

A: EBL; EE; EBL tk; ENE; DBBL; E(N)E; ADUT; EE14; ETeadBL; BBLd; ISIK; *Eesti Jurist* 2/1992: 148–151; *Eesti ajakirjanduse...* 283–287 (Trt, Tln 1994).

Burmeister, Albert (1.8.1870 Tuula kubermang – 6.1.1940 Laura, Petserimaa), kooliõpetaja, malepopulariseerija, eesti kompositsioonmale alusepanija. Mõisavalitseja poeg. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis 1880–85, tegi kooliõpetaja kutseksami Peterburis. Oli koduõpetaja Eestis, Lätis ja Venemaal, kooliõpetaja Tln-s ja Nõmmel 1912–23, avas oma algkooli Tln-s, hiljem Nõmmel. „Eesti maleisa“, korraldas esimesed koolinoorte meistrivõistlused males ja 1920. aastatel oma kodus maleõhtuid Tln noortele.

Toimetas aastatel 1900–40 malenurkasid paljudes väljaannetes, vahepeal koguni korraga seitsmes väljaandes. Esimene tema malenurk ilmus ajakirjas *Rahva Lõbu-leht* (Trt) 1900 (see oli teine eesti malerubriik pärast **A. Grenzsteini** *Oleviku* oma). Kõige pikaealisem ja mõjukam oli tema toimetatud iganädalane malenurk *Päevalehes* 1919–40, mis oli 1920. aastatel keskne malerubriik tollases ajakirjanduses. Toimetas malenurka veel sõjandusajakirjas *Sõdur*, kaitseliidu ajakirjas *Kaitse kodu!*, noorteajakirjades *Vikerkaar* ja *Noorusmaa*, lasteajakirjas *Laste Rõõm*, päevalehtedes *Kaja*, *Вестни дня*, *Revalsche Zeitung*, *Revaler Bote* jne. Koostas üle 300 maleülesande, avaldas neid eri maade ajakirjanduses. EAL liige 1931–36.

T: maleülesannete kogu „Шахматная задача“ (Tln 1903), „Malemängu õperaamat“ (Tln 1922; koost).

A: EAT; EBL; EEonline; *Päevaleht* 15.1.1940: 6; *Rahvaleht* 15.1.1940: 3; *Uus Eesti* 21.1.1940: 8; E. Lukk (koost). *Male Eestis*. 44–45, 49–50, 59, 61, 518–522, 584–585 jm (Tln 1965); *Kehakultuur* 20/1970: 638; *Vikerkaar* 6/1997: 87; V. Heuer. *Meie Keres*. 73 jm (Tln 2011); Eesti Maleliidu kodulehekülj (http://www.maleliit.ee/et/meedia/109-malenurgad.html).

Busch, August (23./11.3.1868 Uus-Karjaküla, Harjumaa – 9.3.1922 Keila vald, Harjumaa), raamatukaupmees, ajakirjanik, kirjastaja. Kaupmehe poeg. Õppis Tln I elementaarkoolis. Töötas Tln-s A. E. Brandti raamatukaupluse juhatajana, ostis selle raamatupoe endale 1883 (esialgu oli poe nimeline omanik tema isa), oli trükikojaomanik Tln-s 1899–1902 (müüs trükikoja **M. Martnale**). Tegutses raamatukaupmehe ja kirjastajana kuni 1913 (loobus tervislikel põhjustel), kirjastas mh **E. Bornhöhe** ja **E. Vilde** teoseid, sõnastikke ja kooliraamatuid. Tln Eesti Kirjastuse Ühisuse üks asutajaid 1908. Pärast 1915. a pidas Keila kandis talu, see hävis tulekahjus. Läks vabasarma.

Ajalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1886–93, vahepeal töötas ajalehe *Virulane* juures 1888 (kuni lehe seismajäämiseni). 1887 alustas eeltõid eesti trükisõna ja kirjanduse süstemaatilise ajaloo koostamiseks. 1893 ostis J. Tülkilt nädalalehe *Eesti Postimees* (Trt) ja tõi selle Tln-sse, oli lehe väljaandja ja vastutav toimetaja 1894–1905. Tema juhtimisel ilmus *Eesti Postimehel* arvukalt lisasid: „*Eesti Postimehe*“ lisa (1893–95, ilmus kord nädalas), „*Eesti Postimehe*“ *Muusiku lisaleht* 1896–1901 (ilmus kuus korda aastas), „*Eesti Postimehe*“ *Jututuba* (1896–98, ilmus põhilehes väljalõigatava joonealusena), „*Eesti Postimehe*“ *missioni-leht* (1896–1904,

Büttner, Johann Reinhold Hellmut (Hans Büttner; 15./3.1.1871 Riia – 24.9.1957² Lommatzsch, SDV), vaimulik. Gümnaasiumidirektori poeg. Lõpetas Kuldīga gümnaasiumi, õppis ajalugu Tartu, Marburgi ja Leipzigi ülikoolides 1889–93; õppis TÜs usuteadust 1905–06. Töötas Peterburis abiõpetajana ja tegi kaastööd ajalehtedele *Revaler Beobachter* ja *Düna-Zeitung* (Riia). Ordineeriti 31.8.1908, kirikuõpetaja Volga-äärses Kamõšin-Nikolajevskis 1908–13, saksa kolonistide rajatud Hoffentalis (Ždanovka) Samaara kubermangus 1908–18, Lätis Valmieras 1920–1923, hiljem Saksamaal (Saksimaal) Pockaus ja Rübenaus 1927–42. Toimetas ja andis välja nädalalehte *Felliner Anzeiger* 1918.

T: kaks luulekogu (Riia 1897, 1927).

A: AA1: 14055; Redlich: 64; Gottzmann: 314; Pfarrerbuch Sachsen; E. Amburger. *Die Pastoren der evangelischen Kirchen Russlands vom ende 16. Jahrhunderts bis 1937*. (Lüneburg 1998); L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 110–111, 531 (Trt, Tln 2006); Erik-Amburger-Datenbank.

Carlberg, Walter Nikolai (von) (1.12./19.11.1858 Peterburi – 16.10.1921 Hameln (Hannover)), ametnik, statistik. Õukonnaarsti kasulaps. Õppis Viiburis dr Zeidleri erakoolis ja seejärel kohalikus gümnaasiumis, TÜs zooloogiat 1878, majandusteadust 1879–1882, *cand oec pol*. Asus elama Riiga, töötas Liivimaa kubermanguvalitsuse juures meditsiinivalitsuse asjaajajana ja oli Liivimaa Statistikalikomitee sekretär 1883–89, Riia Statistikalbüroo direktor 1889, Riia linnasekretär (linnaavalitsuse kõrgeim ametnik) 1890–1917, ühtlasi Riia Kommunaalse Sotsiaalpoliitika Seltsi esimees alates 1912. Asus 1919 elama Saksamaale.

Avaldas artikleid kogumikus *Russisch-baltische Blätter* (Leipzig 1886–88), oli kuukirja *Baltische Monatsschrift* (Riia) toimetaja 1890–91. Andis välja ja toimetas kogumikku „Beiträge zur Statistik des Rigaschen Handels“ (Riia 1867–79, 1888).

A: AA1; DBBL; BBLd L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 63 (Trt, Tln 2006).

Cederberg, Arno Rafael (ps Saareseppä; 2.7.1885 Tuusula kihelkond, Soome – 19.10.1948 Helsingi), ajaloolane. Kirikuõpetaja poeg. Lõpetas Joensuu lütseumi 1903, õppis Helsingi ülikoolis teoloogiat 1903–05, ajalugu, filosoofiat ja vanu keeli 1905–12, *dr phil* 1914. Helsingi ülikooli Põhjamaade ajaloo dotsent 1913–19, TÜ Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor 1919–28, Helsingi ülikooli dotsent 1929–33, professor 1934–48, vahepeal Turu ülikooli professor 1933. C. oli professionaalse ajaloo-uurimise ja arhiivinduse üks rajajaid Eestis. Eesti ja soome teadusseltside liige.

Ajakirja *Historiallinen Aikakauskirja* (Helsingi) toimetuse liige 1907–12; ajakirja *Ajalooline Ajakiri* (Trt) üks asutajaid ja toimetuse liige 1922–29; kuukirja *Eesti Kirjandus* (Trt) toimetuse liige 1921–28. Avaldas neis ajakirjades lühiuurimusi Eesti ajaloo kohta. Päevalehes *Postimees* (Trt) avaldas artikleid Eesti arhiivikorraldusest.

T: “Eesti biograafiline leksikon” (Trt 1926–29, peatoimetaja); arvukalt ajaloo-uurimusi (peamiselt 17.–18. sajandi Soome ja Põhjamaade ajaloost), sh “Suomen historia vapaudenajalla” I–II (Porvoo 1942–47).

A: EBL; EBL tk; EAT; EE; ENE; E(N)E; EE14; ETeadBL; *1000 tartlast*; ISIK; *Eesti Kirjandus* 6/1935: 251–255; *Postimees* 1.7.1935: 2; *Päevaleht* 2.7.1935: 5; *Looming* 7/1985: 993–994; *Fakt, sõna, pilt* XII: 25 (Trt 1989); J. Tork. *Seisata, rändur!* 131 (Brampton 1993); *Ajalooline Ajakiri* 2/1999: 79–90; *Kultuurisild üle Soome lahe*. 373–402 (Trt 2005).

Coffer, Martin (ka Koffer; 6.1.1884 [teistel andmetel 1881] Eesti – 11.1.1938 CA, USA), käsitöoline, ärimees. Alates 1904 elas San Franciscos. Esialgu tegutses käsitöolisena, seejärel vürtspoodnik 1910–16, ehitusmeister alates 1916, üürimajade omanik. Eesti aukonsul San Franciscos 1926–31 (vallandati sobimatu käitumise tõttu).

² Teistel andmetel (Amburger) 28.12.1963.

Andis välja ajalehte *Töömees* (Oakland, San Francisco, CA, USA 1907–08, ilmus 17 nr); see oli esimene ilmaliku sisuga eesti ajaleht Ameerikas. Tegi kaastööd sotsialistlikule ajalehele *Uus Ilm* (New York) 1914.

A: EAT; ISIK; *Vaba Maa* 25.11.1930: 2; *Uus Ilm* 25.1.1938: 4–5; *Meie Tee* 8-9/1953: 106, 5-6/1954: 64–66, 9-10/1973: 132, 3-4/1975: 38, 1-2/1976: 13–14, 1-2/1978: 6; *Väliseestlase kalender 1970*. 67 (New York 1969); *Väliseestlase kalender 1972*. 52–53 (New York 1971); E. Medijainen. *Saadiku saatus*. 258 (Tln 1997); E. Jaakson. *Eestile*. 26, 29–31, 33–34 (Tln 2011); <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=87583409>; ERA.957.3.411.

Dahl, Harald-Victor Hansu p (ka Harald-Viktor; ps Külaline H.V.D.; Nolens volens; 6.8./25.7.1895 Kärkla vald, Hiiumaa – 28.11.1941 Solikamsk, Molotovi [Permi] oblast), ametnik, vaimulik. Õppis Osmussaare vallakoolis 1907–08, isa juhendamisel Tln-s ja Kaasanis 1908–17, lõpetas Tln kolledži 1925. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–... ja Vabadussõjast 1919. Ühiselu trükikoja trükiladuja 1918, Narva kaitseliidu staabi majandusülem ja asjaajaja 1919–20, sõjaväe intendantivalitsuse raamatupidaja abi 1920–23, Tln statistikabüroo asjaajaja 1923–..... Tegutses Tln baptistikoguduses, oli Baptisti kirjandusseltsi eestseisuse liige ja aktiivne usulise kirjanduse väljaandja, juhtis baptistide pühapäevakooli Tln-s 1920–33, oli baptisti usuühingute sekretär alates 1930. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 3.7.1941, suri vangistuses.

Eesti Noorte Usklikkude Liidu ajakirja *Noorte Elu* toimetuse liige 1921–28, baptistide kuukirja *Teekäija* toimetuse liige 19...–40. Lisaks tegi kaastööd ka teistele kristlikele ajakirjadele: noortekuukirjale *Elukevade* (Pärnu, Tln) 1914–26, ajakirjale *Evangeeliumi Kristlane* ja lasteajakirjale *Väikesed Tähed* 1925–26, samuti päevalehtedele *Päevaleht* ja *Vaba Maa*. Aastatel 1914–41 ilmus temalt üle 700 artikli ja 100 tõlketeksti.

T: “Tallinna linna statistiline aastaraamat” (Tln 1925–41, toim); “Eesti baptismi ajalugu. I. Ärkamise aeg” (Tln 1929; kaasautor); mälestused I maailmasõjast ja Vabadussõjast ERAs (fond 2124), osaliselt avaldatud kogumikus „Eesti rahvusväeosade album“ II (Tln 1937).

A: ERAKT; ISIK; OkM; *Meie kool. Ühendatud Usklikkude Haridusseltsi kirjastik nr 1*. 15 (Tln 1931); *50 aastat apostlite radadel*. 71–72 (Tln 1934); J. Aunver. *Aastate kestes*. 103 (Uppsala 1961); R. Nerman. *Kalamaja ajalugu*. 163, 261 (Tln 1996); R. Nerman. *Pelgulinn*. 192–193 (Tln 2000).

Dahlfeld, Karl Julius (15.7.1861 Riia – 12.8.1923 Barth, Pommeri, Saksamaa). Kaupmehe poeg. Õppis Riia polütehnikumi eelkoolis, Riia polütehnikumis keemiat 1881–83, agronoomiat 1883–88, diplomeeritud agronoom. Oli mõisavalitseja krahv Bobrinski valdustes Kiievi kubermangus 1888–91, Gruševka mõisas 1891–1900. Seejärel kolis tagasi Riiga, oli August Lyra kirjastuse juht alates 1900. a ja omanik alates 1908. a. Linnavolikogu liige alates 1904. a, Riia majandus- ja korteriameti asepresident alates 1910. a, Riia Kaupmeeste Koja president, Riia linnanõunik 1912–14. Kuulus Kirjanduslik-Praktilisse Kodanikeühingusse, oli ühtlasi Riia Vabrikantide Ühingu komitee liige, Balti Trükikojaomanike Seltsi aseesimees. 1918. a asus elama Saksamaale, oli Bartheta mõisa omanik Pommeris.

Päevalehe *Baltische Post* (Riia) väljaandja 1906–08 (sh koos **H. Girgensohniga** 1907–08).

A: DBBL; BBLd.

Damanski, Augusta (sünd Augustina Weismann; Августа Филипповна Даманская, abielus Августа Димонт; ps А. Д-ская; А.Филиппов; А. Вершинина; Арсений Мерич; Арс. М-ч; Парижанка; 9.8./28.7.1877 Popeljuha küla, Podolski kubermang – 27.1.1959 Cormeilles-en-Parisis, Prantsusmaa), kirjanik, tõlkija, ajakirjanik. Lõpetas Odessa tütarlastegümnaasiumi ja Peterburi kõrgemad naiskursused, õppis Peterburi konservatooriumis klaverit. Debüteeris trükis 1900, avaldas ajakirjanduses ja iseseisvate teostena luuletusi, luule- ja proosatõlkeid, jutustusi. I maailmasõja ajal oli Petrogradi ajalehe *Биржевые ведомости* Londoni korrespondent. 1920. a

suvel saadeti komanderingusse Pihkvasse, põgenes sealt Eestisse, elas Tln-s, aasta lõpus asus Berliini, 1923. a Pariisi, kus elas elu lõpuni (v.a II maailmasõja ajal Lõuna-Prantsusmaal). Enne I maailmasõda avaldas oma loomingut ajakirjades *Русское богатство* (Peterburi), *Современный мир* (Peterburi), *Русская мысль* (Moskva), *Образование* (Peterburi), *Аполлон* (Peterburi), *Современник* (Peterburi) jt. Eestis elades töötas ajalehes *Народное дело* (Trt, Tln 1920–21) / *За народное дело* (1921), avaldas seal jutustusi, esseid nõukogude olustikust ja kirjandusest, retsensioone, nekrolooge, mälestusi. 1920.–30. aastatel tegi pidevalt kaastööd ajalehtedele *Сегодня* (Riia) ja *Последние новости* (Pariis). Pariisis elades avaldas kirjutisi ajalehtedes *Воля России* (Praha, Pariis), *Голос России* (Sofia), *Руль* (Berliin), *Дни* (Berliin, Pariis) ja ajakirjades *Слово* (Berliin), *Жар-птица* (Berliin, Pariis), *Перезвоны* (Riia), ajakirjas *Иллюстрированная Россия* (Pariis). II maailmasõja ajal kirjutas Prantsusmaalt reportaaze New Yorgi ajalehele *Новое русское слово*. Pärast II maailmasõda töötas nõukogudemeelses ajalehes *Русские новости* (Pariis), avaldas kirjutisi Pariisi vene väljaannetes: ajakirjas *Новоселье*, ajalehes *Русский патриот* (1943–45) / *Советский патриот* (1945–48), kirjanduslik-satiirilises nädalalehes *Честный слон = L'honnête éléphant* (Pariis 1945).

T: jutukogud “Рассказы” (Moskva 1908), “Где-то там” (Petrograd 1918), “Стеклянная стена” (Petrograd 1918, Berliin 1921), “Вода не идет” (Berliin 1922), “Жены” (Pariis 1929); brošüür “Карточные домики советского строительства” (Berliin 1921); reisimärkmed “Радость тихая” (Pariis 1929); romaaniid “Вихоревы гнезда” (Berliin 1923), “Миранда” (New York 1953); mälestused “На экране моей памяти” (Peterburi 2006); tõlkis vene keelde 54 raamatut (prantsuse, inglise, saksa, itaalia ja poola keelest).

A: С. Г. Исаков. *Русские в Эстонии (1918–1914). Историко-культурные очерки.* 165–166 (Trt 1996); *Российское зарубежье во Франции 1919–2000.* (Moskva 2008, vt <http://www.tezrus.net/ViewGood26995.html>)

Daniel, Adolf (ka Adolph; 17./5.10.1859 Hurmi küla, Võrumaa – 14.1.1925 Võru), velsker, kooliõpetaja. Mõisateenija poeg, **O. Danieli** vend, **J. Jõgever**i kälimees. Sai saksakeelse alghariduse. Külakoolmeister Krootuses 1879–81, anti seadusevastaselt nekrutiks, oli sõjaväeteenistuses Soomes, kus omandas velskri kutse. Töötas Võrus raudtee velskrina 1891–1925. **C. R. Jakobsoni** tuline poolehoidja, aktiivne seltsitegelane, mh tõi Kaasanist Trt-sse **M. Veske** põrmu.

1880.–1900. aastatel tegi kaastööd paljudele eesti väljaannetele. Alustas 1878.–79. a sõnumite saatmisega nädalalehele *Sakala* (Viljandi) ja luuletustega (ajalehes *Valgus* 1883), hiljem avaldas ka tõlkeid soome keelest, arvustusi. Kõige pikaajalisemalt tegi kaastööd ajalehtedele *Valgus* (Tln) 1882–91, *Postimees* (Trt) 1890–1924 ja *Eesti Postimees* (Tln) 1896–1903, tema kirjutisi ilmus ka ajalehtedes *Sakala* (Viljandi) 1884–85 ja *Virmaline* (Tln, Peterburi, Narva), ajakirjades *Meelejahutaja* (Trt) 1886, *Oma Maa* (Trt) 1888–91 ja *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt).

A: PmA; Kanepi kihelkonna kultuurilooline kalender 2010: 1 (http://www.kanepi.ee/public/elnikule/varia/kalender_2010.pdf); ISIK; *Postimees* 16.1.1925: 5; E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni “Sakala”.* 313 (Tln 1971); *Võru Teataja* 20.1.1925: 3; *Keel ja Kirjandus* 10/1965: 624–626; *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900.* 345 (Tln 1984); T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917.* 106 (Tln 1997); M. Hirvlaane. *Kanepi kihelkond* 325. 42 (Kanepi 2000); *Tuna* 4/2004: 125.

Daniel, Oskar Evald Mango p (27./15.3.1874 Võru – 3.5.1945 Ilshofen, Württemberg, Saksamaa), metsandusteadlane. Taluperemehe poeg, **A. Danieli** vend. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1888–90 (ei lõpetanud), õppis metsandust metsaülem R. Bergi juures 1894–96 ja vabakuulajana Eberswalde metsaakadeemias Saksamaal 1896–97. Valla- ja kohtukirjutaja, kirjatoimetaja Trt-s ja Tartumaal 1891–94; abimetsaülem Tartu- ja Võrumaal 1897–1902, metsakorraldaja ja -ülem Pensa kubermangus 1902–20. Opterus Eestisse 1920, oli metsade peavalitsuse inspektor, metsanduskursuste juhataja 1920–21, Eesti metsade peavalitsuse juhataja

1925–27, TÜ metsandusõppejõud 1921–44, sh professori kt 1930–38 ja erakorraline professor 1938–44. Toimetas „Eesti entsüklopeedia“ metsandusosa. Sügisel 1944 põgenes Saksamaale, pidas külalisõppejõuna loenguid Eberswalde metsaakadeemias 1944–45.

Avaldas sajandivahetusel päevalehes *Postimees* (Trt) mõned kirjandusarvustused. Hiljem oli metsanduse ja jahinduse kuukirja *Eesti Mets* vastutav toimetaja 1927–34, peatoimetaja 1935–40. Avaldas rohkesti artikleid metsakasvatuse, -poliitika ja -kaitse kohta ka põllumajandusajakirjas *Uus Talu*, päevalehtedes *Postimees* ja *Päevaleht*.

T: metsandusalased õpikud-käsiraamatud, üle 40 artikli metsandusest.

A: EAT; EE; EBL tk, TTÜ BL; EABL; EP; EE14; ETeadBL; *Elvalasi*; ISIK; *Eesti Mets* 1/1940: 6–9, 3-4/1944: 51–53, 2/1989: 17–20; *Eesti Teataja* 22.12.1945: 3; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 81–82 (Tln 1974); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 345 (Tln 1984); *Korporatsioon Rotalia võõrsil 1944–1987*. 544 (Toronto 1988); *TÜ ajaloo küsimusi XXV*: 209–212 (Trt 1991); M. Hirvlaane. *Kanepi kihelkond* 325. 42 (Kanepi 2000); *Tuna* 3/2014: 115; EAA.2100.2.88.

Daugell, August (ka Daugull, Daugulis; Август Иванович Даугель; 13./1.1.1830 Trt – 20./8.11.1899 Peterburi), ksülograaf. Aedniku poeg. Lõpetas Trt kreiskooli, õppis von Maydelli puulõiketöökogas Trt-s 1845–46, seejärel vabakuulaja Peterburi kunstiaakadeemias, lõpetas selle vabakunstnikuna 1858. Töötas Peterburis, avas Vassili saarel oma puulõiketöökoha, mis sai kiiresti populaarseks. Rakendas gravüüride trükkimisel senisest hõlpsamat ülekandeviisi, mis võimaldas tellimusi kiiremini täita.

1845–65 tegi illustatsioone (valmistas puugravüüre) eestikeelsetele kalendritele ja ajalehtedele: „Ma-rahva Kalender“ 1846, „Ma-rahwa kassuline Kalender“ 1848–49, *Tallorahva postimees* 1857, *Perno Postimees* 1861–62, tiitlipildid ajalehtedele *Tallorahva postimees* 1857, *Perno Postimees* 1857, *Eesti Postimees* 1864 ja selle lisale *Eesti Postimehe juttotubba* 1864. Kui tööd alustas **E. M. Jakobson**, vähenes D. kaastöö eesti ajakirjandusele. 1859–60 tegi sarja portreid Riia kunstniku G. W. Timmi joonistuste järgi Peterburi ajalehele *Северная пчела* ning ajakirjadele *Русская иллюстрация*, *Живописное обозрение* ja *Библиотека*. Hiljem tegi puugravüüre läti ajalehele *Pēterburgas avīzes* (1862–65, tiitlipilt, portreed, pilkejoonistused), vene pildiajakirjale *Всемирная иллюстрация* (Peterburi) alates 1869 ja ajakirjale *Нива* (Peterburg) 1873–80. Ainuüksi 1870 ilmus ajakirjas *Всемирная иллюстрация* 183 D. puugravüüri, mis enamasti illustreerisid Saksa–Prantsuse sõda (Prantsuse linnade vaated, lahingustseenid, sõjaväejuhtide portreed jms), paljud neist olid järelelõiked inglise pildilehtedest.

T: **F. R. Kreutzvaldi** „Reinovadder Rebbane“ (Trt 1850; illustr).

A: EBL tk; ENE; E(N)E; EKABL; EE14; Ericus; A. Tassa. *Puulõikekunstist*. 32–39 (Tln 1948); V. Vaga. *Kunst Tartus XIX sajandil*. 35 (Tln 1971); H. Treumann. *Vanemast raamatukultuuriloost*. 133–134 (Tln 1977); R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 19–20 (Tln 1982).

Davidov, Endel Voldemari p (1935– E. Are; 16.8.1910 Tln – 23.7.1987 Homestead, FL, USA), raadiotööstur, elektroonikainsener. Puutöölise poeg. Õppis Riigi tehnikagümnaasiumis / Tln tehnikumis 1924–29, Tln kõrgemas tehnikumis 1929–30 (ei lõpetanud); täiendas end tehnika alal Saksamaal ja Hollandis 1936–38, lõpetas Hamburgi tehnikaülikooli korrespondentskursused elektrotehnika ja masinaehituse insenerina 1937. Sõjaväeteenistuses 1930–31. Telefoniliinide tööline Raplas 1929–30. Valmistas ja müüs tellijatele raadioaparaate 1926–32, asutas 1932 raadioparandustöökoha, 1934 sai sellest raadioaparaatide tööstus, 1935 asutas puutööstuse (tisleritöökoha), oli nende ainuomanik ja tehniline juht kuni 1938. Tööstused tootsid raadiovastuvõtjaid ja nende detaile. Asutas 1937 aktsiaseltsi Are Elektrotehnika Tehased, oli selle osanik 1937–38(? 1939?), tehniline direktor 1937–38 ja juhatuse esimees 1938. Asutas 1937 keemiatehase Sünteet, mis tootis värve, seepe, kosmeetikume. Asutas 1938 masinatehase Endel Are, mis tootis jalgrattaid. Eesti raadioamatöörismi eestvedaja 1930. aastatel, korraldas vastavaid kursusi, esines lektorina. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli oma natsionaliseeritud jalgrattatööstuse (Kiir) tehniline juhataja 1940–41. Juunis 1941 oli

küüditamisnimekirjas (kui suurkaupmees ja tööstur), aga pääses. Sept 1944 põgenes Rootsi. Asutas Stockholmis tehase Instrument Fabriken AB ERVA, tehas tootis elektrimõõteriistu ja telefonitarvikuid. 1951 emigreerus Kanadasse, tegutses Montrealis, omandas tehased USAs Buffalos ja Fort Erie's; tootis kuuldeaparaate ja elektroonikainstrumente. 1967 loobus tootmisest, keskendus päikese- ja tuuleenergia kasutamise uurimisele ja arendamisele oma laboris Key Westis, FL.

Ajakirja *Raadio* kaastöötaja tehnikaküsimustes alates 1931, raadiotehniliste vastuste osa toimetaja 1934–38. Asutaja ja vastutav toimetaja raadioaparaatide valmistajate ühingu Ühisraadio väljaannetes: tehnikaajakirjas *Raadiotehnika* (1935–36, ilmus 12 nr) ja raadionädalalehes *Ringhäälingujaamade saatekavad* 7.1935–1.1936 (seejärel omandas lehe Vaba Maa kirjastus). Avaldas poolsada raadiotehnilist artiklit.

A: EMT; ISIK; RaadioTuba; VEPER; *Esmaspäev* 19.10.1931: 5; *Raadio* 15.2.1935: 51; *Uus Eesti* 13.11.1937: 3; *Uudisleht* 14.10.1938: 7; *Eesti Hääli* 2.2.1962: 3; *Vaba Eestlane* 12.2.1976: 3, 6; *Vaba Eesti Sõna* 27.7.1978: 6; ERA.1.7.1050; ERA.R-9.2.40; ERAF.2-M/O.1.2576.

Depman, Jaan Jaagu p (ps Ivan Jakovlev; 17.7.1885 Tarvastu mõis, Viljandimaa – 26.7.1970 Leningrad), matemaatik, kultuuriloolane. Tallimehe poeg. Õppis Trt õpetajate seminaris 1900–04, lõpetas Peterburi 2. gümnaasiumi 1907 (eksternina), õppis Peterburi ülikoolis matemaatikat 1907–12, *cand math*. Kooliõpetaja Toilas, Iisakus ja Peterburis 1904–12, Jamburgi kommertskoolis 1915–17, õppejõud Smolenski pedagoogilises instituudis 1917–18, Petrogradi eesti koolides, Vjatka pedagoogilises instituudis 1919–24, Pokrovski-nim/Herzeni-nim Leningradi pedagoogilise instituudi professor 1925–70, paralleelselt ka Leningradi riikliku ülikooli õppejõud 1946–56. Tudengina kuulus Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi vasakpoolsesse juhtkonda.

Seminaristina (1900–04) tegi kaastööd Trt ajalehtedele *Olevik* ja *Postimees*, kirjutas pedagoogikast, avaldas loodusteaduslikke artikleid ajakirjas *Linda* (Trt) ja ajalehes *Elu* (Trt). Hiljem tegi kaastööd bolševistlikule ajalehele *Kiir* (Narva). Oli **J. Lilienbachi** lähemaid kaastöölisi kirjastuses *Külvaja* (Petrogradis), töötas 1920. aastatel ajalehe *Edasi* (Petrograd/Leningrad) toimetuses. Töötas harrastusuurijana Petrogradi/Leningradi arhiivides, otsides eesti kultuurilugu puudutavaid allikmaterjale, avaldas leitud materjalide põhjal kirjutisi ajakirjas *Oras* (Petrograd/Leningrad 1923–27) ja *Edasi* lisalehes *Leegid* (Leningrad), sõja järel ka ajakirjades *Looming*, *Keel ja Kirjandus* ning kultuurilehes *Sirp ja Vasar*.

T: mõned populaarteaduslikud brošüürid, keemiakäsiraamatud (tõlk, toim); uurimused matemaatika ajaloost, eestikeelsed abimaterjalid matemaatika õpetamiseks-õppimiseks, sh „Matemaatika algõpetus täiskasvanud iseõppijatele” (Leningrad 1930); sari „Eesti kirjanduseloost ained Vene isevalitsuse arhiivides” (6 vihikut, Leningrad 1926–27), „Jutustusi matemaatikast” (Tln 1956).

A: PmA; TÕS; ENE; E(N)E; EKoBL; EE14; ETeadBL; ISIK; J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust*. 38 (Leningrad 1926); *Keel ja Kirjandus* 4-5/1958: 206, 7/1965: 434–435, 10/1970: 646, 11/1977: 674; *Eesti Loodus* 5/1960: 314–315, 12/1970: 767; *Nõukogude Kool* 7/1960: 557–559; *Kultuur ja Elu* 4/1963: 28–30; *Jaan Anvelt. Mälestusi ja dokumente J. Anveldist*. 81–83, 242 (Tln 1965); *Kultuur ja Elu* 5/1966: 26–27; *Matemaatika ja kaasaeg VIII*: 97–99 (Trt 1965), XVIII: 114–119 (Trt 1972); *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist II*: 237–240 (Tln 1976); *Edasi* 21.5.1983: 4; *Koolimatemaatika* 28: 27–28 (Trt 2001); *Akadeemia* 8/2003: 1784, 7/2004: 1649; *Raamat on...* IV: 261–271 (Tln 2005).

Devis, Artur Johannes Peetri p (ka Arthur; Артур Петрович Девис; 4.2.1886 Tln – 1.6.1942 Lesnoi alev, Vjatlag, Kirovi oblast), trükkal, ettevõtja. Töölise poeg. Õppis Tln linnakoolis, kuid pidi isa surma tõttu õpingud 1899. a katkestama. Asus **J. Kõrvi** trükikojas ladujaõpilaseks 1899, tegi trükiladuja (selli)eksami **M. Martna** trükikojas 1904, trükiladumise meistrikutse sai 1934. Töötas käsi- ja masinladujana **A. Pertti**, *Päevalehe* ja AS Ühiselu trükikodades. D. ladus Eesti iseseisvusmanifesti *Päevalehe* trükikojas Tln-s 24.2.1918. Oli **B. Mänsi** (*Päevalehe*) trükikoja

juhataja 1919–21, *Vaba Maa* trükikoja juhataja 1921–26. Asutas Tln-s trükikoja Devis ja Magnus, see tegutses 1926–29 ja pankrotistus. Asutas koos V. Guštšikuga kirjastuse Panorama 1931 (ajakirja *Панорама* väljaandmiseks). Oli trükikoja Edu abijuhataja 1930. a-tel, Eesti Ühistrükikoja juhataja, kirjaladuja 1938–40. Aktiivne seltsitegelane, kaitseliitlane. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 24.9.1940, mõisteti kaheksaks aastaks vangilaagrisse (§§58-4, 58-10; süüks Kaitseliitu kuulumine, NSVLi laimamine ajakirjas *Панорама*, nõukogudevastane tegevus 1940), suri vangistuses. Rehabiliteeritud 17.11.1989.

Väljaande *Laupäev** vastutav toimetaja (1914–15, ilmus 2 nr). Pildiajakirja *Панорама* väljaandja ja vastutav toimetaja (1931, ilmus 5 nr). Ajakiri oli suunatud eestivenelastele, suur osa materjalist pärines Prantsusmaal ilmuvatest vene väljaannetest. Nädalikirja *Киномагазин* = *Kinomagazin* toimetaja (1935, ilmus 7 nr). Ajakirja *Nädal Pildis* ärijuht ja vastutav toimetaja 1936–38.

T: ülevaade “Mälestusi ligi 40-aastasest trükiteostusest” raamatus “Kümme aastat. 1928–1938. Graafikatööstuse juhtide ühing “Poligraaf”” (Tln 1938).

A: SBL; OkM; *Vaba Maa* 24.2.1919: 2; *Postimees* 4.2.1936: 4; *Kümme aastat. 1928–1938: graafikatööstuse juhtide ühing “Poligraaf”*. 33 (Tln 1938); *Looming* 3/1997: 359; *Akadeemia* 7/1999: 1370; *Tuna* 2/2003: 39–42; *Iseseisvusmanifest*. 323 jm (Trt 2014); ERA.1.7.519; ERA.842.1.5615; ERA.852.1.1239; ERA.891.2.14282; ERA.1357.2.8157; ERAF.130SM.1.10216.

Dido, Andres (–1870 Tiido; ps A. Tulevik; F. Pinel; 1.9./20.8.1855 Riidaja vald, Viljandimaa – 29.8.1921 Pariis), literaat. Taluperemehe poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1871–73, täiendas end iseõppijana ning Genfi ja Pariisi ülikoolides loenguid kuulates, 1891 tegi sotsiaalteaduste litsentsiaadi eksami. Pärast gümnaasiumist lahkumist elas põhiliselt kodutalus, vahel Trt-s, töötas Riias koduõpetajana 1878, Peterburis keiserlikus avalikus raamatukogus 1882. Osales aktiivselt rahvuslike organisatsioonide tegevuses. Läbiotsimisel 8.1882 leiti ta juurest hulgaliselt keelatud kirjandust ja ta enda kirjutatud luuletus „Eesti sõalaul”, kus esimest korda on nimetatud Eesti Vabariiki. Oli kolm aastat eeluurimisvangistuses Trt-s ja Riias, 5.1885 saadeti kaheks aastaks Balti kubermangudest välja. Töötas koduõpetajana Kaasanis 1885–88 ja Genfis 1888–90. Alates 1890 elas Pariisis, töötas keeleõpetajana, Montmartre'i rahvaülikooli raamatukoguhoidjana ja sekretärina. Eesti Vabariigi Pariisi saatkonna nõunik ja sekretär 1918.

Eestis elades oli innukas C. R. Jakobsoni toetaja, tegi 1882. aastani kaastööd ajalehtedele *Sakala* (Viljandi), *Tartu Eesti Seitung*, *Eesti Postimees* (Trt, sh kõne „Ajaloost kasust” 14.7.–4.8.1882). Genfis ja Pariisis elades tegi kuni 1890. aastate keskpaigani kaastööd ajalehtedele *Virmaline* (Peterburi, Narva), *Sakala* (Viljandi), *Eesti Postimees* (Trt), kirjutades ülevaateid Prantsusmaa päevasündmustest, poliitikast ja kultuurist. Uue sajandi alguses tegi anonüümset ja pseudonüümset kaastööd päevalehele *Teataja* (1901–05), ajalehtedele *Olevik* (Trt) ja *Uudised* (Trt 1903–05), olles nende lehtede alaline väliskirjasaatja. Andis välja ajakirja *Õigust* (Pariis 1906–08, ilmus 9 nr), milles taotles tsarismi kukutamist, radikaalset maareformi ning kodanlik-demokraatliku vabariigi ja hiljem sotsialistliku korra kehtestamist Venemaal; ajakirja levitati Eestis illegaalselt. Tutvustas Prantsuse perioodikas eesti rahvaluulet, mh avaldas 1893 eesti rahvaluuleväljaannete bibliograafia ajakirjas *Revue des traditions populaires* (Pariis). Tegi Pariisis kaastööd mitmele sotsialistlikule ja teaduslikule ajakirjale (täpsemad andmed puuduvad).

T: artiklilogomik „Ajaloost kasust” (Trt 2006).

A: EBL; EE; EBL tk; ENE; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; ISIK; *Päevaleht* 1.9.1921: 2, 13.9.1921: 4; *Eesti Keel* 9/1922: 334–336; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 54–56 jm (Tln 2010 [1936]); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 124 jm (Trt 2008 [1940]); F. Tuglas. *Noorusmälestused. Esimene välisreis*. 219–220 (Tln 2011 [1945]); *Meie Tee* 1–2/1955: 7–8; *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 289 (Tln 1958); E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni „Sakala”*. 306 (Tln 1971); *Keel ja Kirjandus* 9/1972: 540–548, 9/1981: 542–548, 10/1981: 618–623; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 182 (Tln 1974); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 190–191 jm (Tln 1986); M. Graf. *Eesti*

rahvusriik. 36–37 (Tln 1993); T. Karjahärm, V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. 62 (Tln 1997); *Mulkide almanak* 10: 69–73 (Trt 2000); *Sakala kalender 2003*. 67–73 (Põltsamaa 2002); *Tuna* 3/2002: 156; *Looming* 11/2005: 1689–1694; *Eesti Elu* 18.11.2005: 6; A. Dido. *Ajaloo kasust*. 487–492 (Trt 2006); *ÕES aastaraamat 2012*. 10–11 (Trt 2013).

Diesfeld, Johann (ka Diesweld, Diesfeldt; Jaan Arro; 1.2./20.1.1820 Nabala küla, Harjumaa – 1872? Tln), kooliõpetaja. Talupidaja poeg. Töötas Tln-s koduõpetajana, hiljem T. D. Lutheri tütarlaste vaestekoolis, mis alates 1854 asus D. majas. Ostis 1861 Kelcheni trükikoja, kuid pankrotistus järgmisel aastal. Arvatavasti 1862 lahkus ka vaestekoolist, edasise saatuse kohta andmed puuduvad. Pärimusteadete järgi elanud vahepeal välismaal ning surnud paar aastat pärast Eestisse tagasipöördumist.

Toimetas vaimulikku nädalalehte *Missioni-Leht* (1858–62), mis oli esimene eestikeelne ajaleht Tln-s ja aitas panna aluse lehelugemise traditsioonile Põhja-Eestis. Koos misjonitöö sõnumitega avaldati hulgaliselt kirjeldusi-tutvustusi võõrastest maadest. Põhilehest olulisem oli koos iga lehenumbri ilmunud ilmalik lisa *Missioni lehhe Lissa*, mis avaldas teateid kodu- ja välismaalt, samuti õpetlikke kirjutisi. Enamik Eesti sõnumeid pärines Tln-st ja Harjumaalt, nii võib seda pidada kohalikuks ajaleheks. Esimesel aastal oli ajalehel üle 1600 tellija, selle ilmumine lõppes ilmselt D. pankrotistumise tõttu.

T: mitmed vaimulikud brošüürid (Tln 1848–61).

A: EKrL; EKL; ISIK; A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 276–278 (Tln 1966); *Fakt, sõna, pilt* VI: 27–28 (Trt 1970); *Läbi kahe sajandi*. 11–20 (Tln 1971); *XIII Eesti raamatuteaduse konverents 1. ja 2. detsembril 1987. a. Ettekannete teesid*. 14 (Trt 1987); *Eesti ajakirjanduse...* 111–114 (Trt, Tln 1994).

Dingelstädt (Dingelstaedt), Christian Adolf (Adolph) Ludwig (28.8.1741 Gartow, Alam-Saksimaa – 5.1.1791/25.12.1790 Riia), vaimulik. Organisti, kantori poeg. Sai koolihariduse Uelzenis ja Lüneburgis, õppis Helmstädti ülikoolis usuteadust. Töötas koduõpetajana Tln-s 1763–65, oli Kuressaare saksa koguduse abiõpetaja ja provintsiaalkooli rektor 1765–74. Seejärel asus elama Riiga, oli Jakobi kiriku abiõpetaja 1774–76, ülemõpetaja 1766–90; Liivimaa ülemkonsistoriumi assessor 1777–90, Liivimaa kindralsuperintendendi asetäitja 1777–79. Tegutses tšensorina 1784.

Toimetas ja andis välja nädalikirja *Unterhaltungen am Sonntage* (Riia 1780–82).

A: Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon. Bd. 1; Nachträge, lk 152; DBBL; Die evangelische Prediger Livlands bis 1918. (Köln, Viin 1977); BBLd; Ericus.

Dobroslavov, Aleksandr (Александр Николаевич Доброславов; 23.10.1857 (vkj) – 20.2.1908 (vkj) Tln), ametnik. Velskri poeg. Sai hariduse kodus. Töötas ametnikuna Peterburis maamõõdu valitsuse kantseleis 1883–90 ja Tln-s Eestimaa kubermanguvalitsuse kantselei joonestuskojas 1891–1908.

Päevalehe *Ревельские известия* kaastöötaja alates 1891, vastutav väljaandja 1906–07, loobus ametist haiguse tõttu.

A: EAA.30.13.227.

Dobrõnin, Aleksander (Александр В. Добрынин), misjonär. Elas USAs. Evangeeliumi kristlaste kiriku liige, kristliku misjoni “Русское поле” juht. Kristliku kuukirja *Верность* = *Faithfulness* toimetaja-väljaandja 1926–37, peatoimetaja 1938–39. Ajakirja toimetus asus Philadelphias, seda trükiti Helsingis 1926–30 ja Tln-s *Vaba Maa* trükikojas 1931–39. Ajakirja levitati kogu maailmas, sh ka nt NSVLs, Hiinas, Jaapanis.

A: *Вести дня* 17.2.1931: 1; ERA.1.7.1346; Архив Библиотеки-фонда “Русское Зарубежье”. Ф. 1. Рукописи Всероссийской Мемуарной Библиотеки (ВМБ). Альбомы А. И. Калугина. Альб. 8-б. Церковь (США). Л. 145.

Doll, Friedrich Konstantin Aleksander (Александр Долль; ps A. Б-бъ; A. Г. Бакструб; 23.7.1898 Peterburi – ?), tarbekunstnik, ajakirjanik. Kindlustusametniku poeg. Lõpetas Peterburi saksa gümnaasiumi *Annenschule* kommertsosakonna 1914, raamatupidajate kursused. Osales Vene kodusõjas 1917–20, invaliidistus. Töötas aeg-ajalt raamatupidajana ja reklaamikunstnikuna. Opteerus Eestisse ja elas Tln-s alates märtsist 1922.

Korrespondent ja püsiv kaastööline Tln päevalehtedes *Последние известия* 1922–27, *Наша газета* (1927–28), ajalehtedes *Час / Наш Час* (1925–27), *Русская газета* (1928, ilmus 4 nr), *Русский свет* (1929, ilmus 21 nr). Kirjutas reportaaze ja artikleid vene saadikute tegevusest Riigikogus, vene ja juudi ühingutest, vähemusrahvuste kultuurielust Tln-s ja Narvas. Teigi kaastööd Riia päevalehele *Вечернее время* (1924–25) / *Слово* (1925–26).

T: reportaaz “Русская печать в Ревеле” (*Последние известия* 16.8.1925: 6).

A: *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 240 (Trt, Peterburi 2001); ERA.36.2.1647.

Doskinski, Vassili (Василий Иванович Доскинский; 22./10.4.1886 Voskresenskoje küla, Nižni-Novgorodi kubermang – ?), õpetaja. Vaimuliku poeg. Lõpetas Nižni-Novgorodi vaimuliku seminari, õppis TÜ ajaloo-keeleteaduskonnas 1907–15 (vaheaegadega, lõpetamata).

Vene tudengite ühingu ajalehe *Окраина* (Trt 1912–13, ilmus 51 nr) toimetaja-väljaandja.

A: AA2; *TRÜ toimetised*. Vihik 306: 312–333 (Trt 1973); EAA.402.1.8948; EAA.402.10.411.

Dreyer, Friedrich Amandus Johann (9.9./28.8.1879 Põltsamaa – 1.2.1934 Nõmme), tehnikateadlane. Kuramaalt pärit kooliõpetaja poeg. Lõpetas Trt Aleksandri gümnaasiumi 1898, õppis TÜs keemiat 1898–1903, *mag* 1914 (TÜ). Töötas Peterburi/Petrogradi polütehnilises instituudis 1903–20, oli assistent, keemiadotsent, professor (1918–20), prorektor; ühtlasi töötas dotsendi, professori ja prorektorina Petrogradi põllumajanduse ja metsanduse akadeemias 1916–20, oli Venemaa Teaduste Akadeemia plaatinakomitee sekretär. Nov 1920 opteerus Eestisse. Töötas Eesti sõjaministeeriumi varustusvalitsuses, oli Tln tehnikumis keemia, soojusõpetuse ja mehaanikatehnoloogia õppejõud 1921–31, ühtlasi ka Riikliku Katsekoja abidirektor ja keemiaosakonna juhataja 1923–31. Osales Eesti Inseneride Ühingu tegevuses, oli Eesti Keemikute Seltsi esimees.

Ajakirja *Beiträge zur Kunde Estlands* (Tln) kaastoimetaja 1923–28.

T: õppekirjandus saksa keeles, kõrgkooliõpikud „Tehniline termodünaamika“ (Tln 1928), „Elektrokeemia“ (Tln 1920).

A: EE14; ETeadBL; *Päevaleht* 9.9.1929: 6; *Tehnika Ajakiri* 3-4/1934: 33; *Tallinna Tehnikumi ja Tallinna Tehnikaülikooli õppe- ja abijõud 1918–1944*. 13 (Tln 1993); *Sakala* 20.11.2004: 8; *Viljandi Muuseumi aastaraamat* 2004. 123–136 (Viljandi 2005); *Sakala kalender 2006*. 212 (Põltsamaa 2005); *Sakala kalender 2008*. 180–182 (Põltsamaa 2007); Geni.

Duberg, Ernst Wilhelm (11.12. /29. 11.1867 Kuressaare – 23. 11 1944 Świecie (Schwetz), Saksamaa), tüpograaf, ärimees. Kingseppmeistri poeg. Lahkus Eestist 1939. a seoses baltisakslaste ümberasumisega Saksamaale.

Nädalalehe *Arensburger Anzeiger* > *Wochenblatt* toimetaja (1933–36).

A: K. von Borbély (toim). *Deutsch-baltisches Gedenkbuch*. 85 (Darmstadt 1991); EAA.3151.1.204; EAA.3151.1.190; EAA.3151.1.45; *Saaremaa*. 2: 1041. (2007).

Dunkel, Johannes Hansu p (ka Johann Tunkel; 25./13.8.1845 Humala mõis, Harjumaa – 15.3.1935 Tln). Saadeti 1916 Siberisse asumisele, pärast veebruarirevolutsiooni tuli 3.1917 tagasi Eestisse. Eesti vennastekoguduse vanema abi 1920–...

Vennastekoguduse lehe *Petania* väljaandja ja vastutav toimetaja (1899–1915). Leht kirjutas vennastekoguduse tegevusest Eestis, esialgu ilmus kaks korda kuus, hiljem kord kuus, jäi seisma D. viletsa tervise tõttu. Samuti andis välja vennastekoguduse lehte *Vaimu tuul ehk ärkamine 1877. aastal Läänemaal* (1903–04, ilmus 12 nr).

T: arvukalt usulisi brošüüre, ülevaade „Herrnhuti Ev. Wennaste Koguduse kahesaja aastase tegevuse ülevaade“ (Tln 1929); mõned tõlketeesed, sh raamatud buuri vabadusvõitlusest H. C. Bredelli „Präsident Paul Krüger“i elulugu“ (Tln 1903) ja „Kindral Kristjan de Wet“ (Tln 1903).
A: *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat*. VIII: 51–56 (Trt 1916); *Päevaleht* 18.3.1935: 6; P. Rannut. *Jumal, vennad, paragrahvid*. 21–26, 32, 39 (Tln 2006); P. Rohtmets. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934*. 63 (Trt 2012); EAA.3154.1.21 leht 458.

Düšen, Boris (Борис Вячеславович Дюшен; ps Д. Никитин; 1886 Tln – 1949 Moskva), poliitikategelane, publitsist, ajakirjanik. Kindrali poeg, aadlipäritolu. Lõpetas Peterburi tehnoloogiainstituudi. Sotsiaaldemokraat (alates 1903, menševik). Võttis osa I ja II maailmasõjast. Venemaa Ajutise Valitsuse Jaroslavli kubermangukomissar 1917, seejärel kubermangu semstvonõukogu esimees; valiti menševike nimekirjas Ülevenemaalisse Asutavasse Kogusse. Üks Jaroslavli bolševikevastase ülestõusu juhtidest (juuli 1918), mõisteti tagaselja surma, põgenes Eestisse. Sai vene sotsialistliku bloki juhiks Eestis. Tegutses Vene Loodevalitsuse agitatsiooni- ja propagandaosakonnas (1919), koostas agitbrošüüre ja -lehti. Oli Loodevalitsuse ajalehe *Свободная Россия* (Tln 1919, ilmus 19 nr) toimetuskolleegiumi liige, tegevtoimetaja asetäitja ja programmiliste poliitiliste artiklite autor. Sama aasta detsembris sai eelmainitud ajalehe järglase *Свобода России* (Tln 1919–20) toimetajaks, hakkas selles popageerima ideed rahulikust kooseksisteerimisest kommunistidega (сменовеховства). Juunis 1920 sulgesid Eesti võimud ajalehe, D. arreteriti ja saadeti Eestist välja. Asus elama Berliini, töötas NMKÜ-s, oli päevalehe *Накануне* (Berliin 1922–24) kaastöötaja, propageeris rahulikku kooseksisteerimist kommunistidega. 1926 naasis NSVL-i, elas Moskvast, oli hariduse rahvakomissariaadi kutsehariduse peavalitsuse kaugõppe osakonna juhataja, ajakirja *Изобретатель* insener-konsultant. 1935 mõisteti 5 aastaks vangi nõukogudevastase tegevuse eest. Pärast ennetähtaegset vabastamist märtsis 1940 töötas NKVD erilaboratooriumi peainsenerina.

T: mõned populaarteaduslikud brošüürid (Berliin, 1920. aastate algus), brošüür “Республики Прибалтики” (Berliin 1921), mälestused kino sünnist Venemaal “Беглые воспоминания” (*Киноведческие записки* 64/2003).

A: *Литературное зарубежье России. Энциклопедический справочник*. 247 (Moskva 2006); С. Г. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940. Историко-культурные очерки*. 144–155 (Trt 1996); <http://do.gendocs.ru/docs/index-19769.html?page=12#711295>.

Eckardt, Julius Wilhelm Albert (von) (1.8./20.7.1836 Valmiera, Liivimaa – 20.1.1908 (ukj) Weimar, Saksamaa), ajakirjanik, kultuuriloolane, diplomaat. Linnasündiku poeg. Lõpetas Riia kubermangugümnaasiumi, õppis õigusteadust Peterburi ülikoolis 1855 ja TÜs 1856–59, *cand jur*; täiendas end Berliinis 1860; *dr phil* 1868 (Leipzig). Liivimaa luterliku kiriku konsistooriumi sekretär Riias 1860–67, seejärel asus Saksamaale, kus töötas algul ajakirjanikuna, seejärel oli Hamburgi senati sekretär 1874–82, Preisi salajane valitsusnõunik Saksamaa välisministeriumis Berliinis 1882–85, Saksa konsul Tunises, Marseille’s, Stockholmis, Baselis, Zürichis 1885–1907. Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi korrespondentliige alates 1868.

Päevalehe *Rigasche Zeitung* toimetaja 1861–67; astus välja aadliprivileegide vastu, samas kaitses Balti provintside eripära ja omavalitsusõigust vene ajakirjanduse rünnakute vastu. Avaldas ajakirjades *Baltische Monatsschrift* (Riia) ja *Grenzboten* (Leipzig) artikleid Liivimaa ajaloost. Saksamaal elades oli ajakirja *Die Grenzboten* (Leipzig) toimetaja 1867–70, mõjuka päevalehe *Hamburgischer Correspondent* peatoimetaja 1870–74, tegi kaastööd ka ajalehele *Hamburgische Börsenhalle*. Paljude Liivimaa ajalugu ja kaasaega käsitlevate esseede autor; viljakas, sotsiaalpoliitiliselt terav publitsist, kelle tegevust suunas paljuski baltlase kaitsepositsioon reaktsioonina Venemaa kasvavale võimsusele.

T: uurimused Baltikumini ja Vene ajaloost ning poliitikast, sh „Livland im achtzehnten Jahrhundert I. Bis zum Jahre 1766“ (Leipzig 1876), „Baltische und russische Culturstudien aus zwei

Jahrhundertern" (Leipzig 1869); mälestused „Lebenserinnerungen" I–II (Leipzig 1910); avaldas ka luuletusi.

A: AA1; EBL; *Neue Deutsche Biographie* 4: 282 (Berliin 1959); DBBL; ETeadBL; BBLd; R. Wittraum. *Liberalismus baltischer Literaren. Zur Entstehung der baltischen politischen Presse* (Riia 1931).

Eckbaum, Artur (ka Ekbaum; ps A. V. Ennet; A. W. Tammevälja; 8.2.1903 Suure-Kõpu vald, Viljandimaa – 5.6.1976 Udora, Kanada), ühistegelane, ametnik, taluperemees. Taluperemehe poeg. Õppis Viljandi linnakoolis, Eesti Aleksandri põllutöökeskkoolis Olustveres 1920–23, lõpetas Eesti Ühistegelise Liidu aastased kursused Tln-s 1926, Tln kolledži 1927; õppis Berliini põllumajandusülikoolis agraarpoliitikat ja ühistegevust 1928–32, täiendas end Zürichi tehnikaülikooli põllumajandusosakonnas 1932–33. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1918–19. Töötas põllumajandusorganisatsioonides: oli Põllumajanduslike ühistute revisjoniliidu asjaajaja ja instruktor-revident 1926–29, Eesti põllumeeste keskseltsi sekretär 1933–34, põllutöökoja nõuandetalituse juhataja ja asedirektor 1934–36, Eesti ühistegevuskoja üks asutajaid ja peasekretär 1936–40. Samaaegselt oli kodutalu Napsi peremees. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas ETKVLi plaani- ja statistikakomitees 1940–41, Saksa okupatsiooni ajal oli ETK põllumajandusosakonna juhataja, Põllumajandusliikude ühistute keskliidu direktor 1941–44. Kevadel 1944 vangistati sakslaste poolt rahvusliku tegevuse pärast, vabanes sept 1944 ja põgenes Rootsi, töötas Rootsi põllumajandusliidu uurimisosakonnas 1945–49. Veebr 1949 emigreerus Kanadasse, töötas raamatupidajana kindlustusseltsis Co-operators Insurance Association 1949–72. Osales aktiivselt pagulaseesti seltsielus, oli kirjastuse „Vaba Eesti" üks asutajaid Rootsis 1946 ja juhatuse liige 1946–49, Toronto Eesti Ühispanga üks asutajaid 1954 ja juhatuse esimees 1954–76. Suri südamerabandusse.

Kaastöö tegemist ajalehtedele alustas Viljandis 1924, kirjutas poliitilistel, ühiskondlikel ja põllumajandusteemadel, avaldas reisikirju. Põllumeeste keskseltsi sekretärina oli ajakirja *Põllumees* tegevtoimetaja 1933–34 ja selle lisa *Maanoored* tegevtoimetaja 1935, 1937–38. Avaldas ühistegevuslaseid kirjutisi päevalehtedes *Kaja* ja *Päevaleht*, ajakirjas *Põllumajandus*, kuukirjades *Ühisjõud*, *Ühistegevusleht* 1939–40 jm. Saksa okupatsiooni ajal oli põllumajandusliku ühistegevuse kuukirja *Ühistu* vastutav toimetaja (1941–44, ilmus 18 nr). Rootsis oli ajakirja *Oma Maa* üks asutajaid ja kaastöötaja (Stockholm 1946–49, ilmus 26 nr), ajakirja *Kodukolle* kaastöötaja (Stockholm 1946–47), nädalalehe *Välis-Eesti* (Stockholm) toimetuse liige 1947–49. Kanadas toimetas aastaraamatut „Ühispanga Uudised" (Toronto) 1956–76, tegi kaastööd Toronto ajalehtedele *Meie Elu* ja *Vaba Eestlane*.

T: mitmed põllumajanduse ja ühistegevuse alased brošüürid, nt „Turvas talus" (Tln 1932), „Põllumajanduslik ühistegevus Taanis, Soomes ja Schveitsis" (Tln 1934); „Ühistegevus Eestis" (2 kd, Toronto 1959–63, toimetaja); isikuarhiiv asub Tartu Institute'is (Toronto, Kanada).

A: VET; EE14; *Üliõpilasselts Liivika liikmeskond 1909–2003*. (Tln 2003); EEonline; VEPER; ISIK; *Meie Tee* 2/1953: 30; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 99–107 (Stockholm 1959); *Eesti kroonika 1957*. 75, 78 jm (Stockholm 1956); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. V: 189 (Stockholm 1957); *Vaba Eestlane* 9.2.1963: 7; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 91 (Tln 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 158 jm (Tln 1970); *Eestlased Kanadas*. 311–315 jm (Toronto 1975); *Vabade Eestlaste Põllumajandusliit. Aastaraamat*. XV: 112 (Amherst 1976); *Meie Elu* 11.6.1976: 10; S. Ekbaum. *Ühistegevus on päike*. (Kanada 1977); *Piinlikud lood*. II: 5 jm (Tln 1983); *Agraarteadus* 1/1993: 109–110; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 240–241 (Trt 2001 [1997]); *Kultuur ja Elu* 2/2003: 20–22; *Artur Ekbaumi 100. sünniaastapäevale pühendatud mälestuskonverentsi kogumik*. 17–22 (Trt 2003); *Akadeemia* 6/2004: 1415, 7/2004: 1651; *Sakala kalender 2013*. 180–184 (Põltsamaa 2012).

Ederberg, Friedrich Wilhelm Gustavi p (30./18.6.1859 Kavastu mõis, Virumaa – 2.5.1939 Trt), vaimulik, literaat. Mõisavalitseja poeg, **K. Thomsoni** õemes. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis 1872–79, TÕS usuteadust 1879–84. Ordineeriti 23.6.1885, Kaarma

kirikuõpetaja, Kaarma õpetajate seminari direktor ja usuõpetaja 1885–1902, Kambja kirikuõpetaja 1902–27; Võru praost 1920–26, Valga praost 1926–27. Pärast emeriteerumist 1927 elas surmani Trt-s. Osales 1880.–90. aastatel aktiivselt eesti seltside tegevuses. Suri südamerabandusse.

Hakkas ajakirjandusele kaastööd tegema üliõpilasena 1879, avaldas kirjutisi kirikuelust, kultuuri- ja loodusloost nädalalehes *Eesti Postimees* (Trt, Tln) ja selle lisalehtedes, ajalehtedes *Olevik* (Trt), *Saarlane* (Kuressaare), *Arensburger Wochenblatt*, *Ristirahva pühapäeva leht*, *Postimees* (Trt), ajakirjades *Meelejahutaja* (Trt) ja *Linda* (Pärnu). Kõige viljakam oli 1890. aastatel. Avaldas reisikirja „Saarlase teekond väljamaale” „*Eesti Postimehe*” *Lisas* 1895. Oli kuukirja-lisalehe „*Eesti Postimehe*” *Missioni-Leht* tegevtoimetaja 1903. Üks esimesi vene kirjanduse tõlkijaid, avaldas tõlkeid 1880. aastatel ajakirjas *Meelejahutaja* (Trt), ajalehelisades *Eesti Postimehe Jututuba* (Trt), *Oleviku Lisaleht* (Trt) ja mitmes kalendris. 20. sajandil avaldas mõned artiklid ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt) ja *Tänapäev* (Trt).

T: arvukalt vaimulikke brošüüre; brošüürid „Vene maast ja rahvast” (Trt 1881), „Venemaa ajaloost” (Trt 1881); „Johann Heinrich Rosenplänter” (kogumikus „Tähtsad mehed” 5. anne – Trt 1884); „M. J. Eiseni elu ja töö” (Trt 1938; kaastoim).

A: AA1; PmA; EBL; EAT; EE; EBL tk; EÜS1; EKBL; Veem; EKrL; EKoBL; EKL; SK; *Vändra*; ISIK; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 484–485 (Trt 1898); *Eesti Postimees* 2.6.1905: 1–2; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 42 jm (Uppsala 1953 [1925]); *Postimees* 30.6.1929: 5, 29.6.1934: 4, 3.5.1939: 3, 6.5.1939: 7, 9; *Eesti Kirjandus* 5/1939: 193–198; EKA II: 335–336 (Tln 1966); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. III: 152 (Tln 1991 [1969]); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 229 (Tln 1970); *Läbi kahe sajandi*. 50, 70, 89 jm (Tln 1971); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 21 jm (Montreal 1982); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 345 (Tln 1984); *Saaremaa ühiskümnaasium, 1865–1995*. 207 (Kuressaare 1996); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1995–1996*. 183–184 (Kuressaare 1997); *Eesti Kirik* 10.6.2009: 6; V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 69 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Eenpalu, Kaarel August (–1935 Karl August Einbund; 28./16.5.1888 Vesneri vald, Tartumaa – 27.1.1942 Vjatka vangilaager, Kirovi oblast), poliitikategelane, taluperemees. Talurentniku poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1899–1909, TÜs õigusteadust 1909–14, lõpueksamid sooritas Moskva ülikoolis 1914, *cand jur.* Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–17 (sh lõpetas Pauli sõjakooli Petrogradis 1917) ja Vabadussõjast 1918–19. Kuressaare gümnaasiumi esimene eesti keele õpetaja 1901–02. Eesti rahvaraamatukogude liikumise üks organiseerijaid 1908–13, Eesti rahvusväeosade üks organiseerijaid 1917–18, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas), riigikontrolör 1919–20, Riigikogu liige 1920–34 (sh esimees 1926–32, 1933–34; rahvaerakonna nimekirjas, hiljem põllumeestekogude nimekirjas, volitused lõpetati 1937), Riigivolikogu liige 1938–40; Eesti siseminister 1920, 1921–24, 1924–26, riigivanem 1932, peaministri asetäitja, siseminister ja sisekaitse ülem 1934–38, peaminister 1938–39. E. oli 1930. aastate vaikiva ajastu üks peaideoloog ja kujundaja, lisaks algatati tema osavõtul nimede eestistamise aktsioon, kodude kaunistamise hoogtöö, raamatuaasta tähistamine 1935 ja kirjanike ringsõit Põhja-Eestis 1938, võidupüha traditsioon, Isamaaliit jm. Hellema talu peremees 1925–40. A/s Eesti Fosforiit peadirektor 1939–40. Arreteeriti NKVD poolt 24.7.1940, suri eeluurimise ajal. Rehabileeriti 11.12.1989.

Alates 1908 tegi järjepidevalt kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), oli lehe toimetuse liige 1914–15 ja 1917–18, kirjutas juhtkirju. Kuulus nooreestlaste ajakirja *Vaba Sõna* toimkonda (Trt 1914–16). Oli päevalehe *Tallinna Teataja* peatoimetaja 1920–21, Põllumeestekogude päevalehe *Kaja* pea- ja vastutav toimetaja 1924. Siseministrina 1934–38 allus talle Riiklik propagandatalitus, mis saatis ajalehtedele iga päev infobülletääne avaldamiseks lubatud ja avaldamiseks kohustusliku materjaliga, samuti teostas massimeedia järeeltsensuuri. 18.12.1934 allkirjastas E. sundmääruse, mis piiras oluliselt ajakirjanduse tegutsemisvabadust (määrus kehtis uue trükiseaduse vastuvõtmiseni 1938); tema juhtimisel suleti tööerakondlaste päevaleht *Vaba Maa* 3.1938, ajakiri *Tänapäev* (Trt) 3.1938 (ajutiselt), sotsialistide ajaleht *Rahva Sõna* 9.1938.

T: mõned brošüürid raamatukogundusest (1912–14), populaarteaduslik raamat „Õiguslik riik” (Trt 1918).

A: ÕT I: 46; EBL; EAT; EE; SBL; VET; ERAKT; EBL tk; ENE; EÜS2; E(N)E; AA2; EÜS3; EAE; EP; VjV; EE14; ESBL; *Riigivanemad*; ISIK; ER; *Sõnajalaõis*. 38 (Stockholm 1947); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 187, 192, 198–202 jm (Tln 1991 [1953]); O. Viirsoo (koost). *Eesti põllumeeste poliitika. Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955*. 104–109 (Lund 1956); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 268 (Lund 1962); *Rahvuslik Kontakt* 2/1963: 25–28; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 222 jm (Tln 2010 [1964]); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 30 (Tln 1966); T. Tamm. *Need teod süüdistavad* II: 205 (New York 1968); *Kui kõik alles tärkas*. 124 jm (Tln 1973); K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 87–88 jm (Stockholm 1974); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 91–92, 95–98 jm (Stockholm 1976); A. Rooläht. *Nii see oli...* 9–12 jm (Tln 1990); R. Marandi. *Mustvalge lipu all*. 133–134 jm (Stockholm 1991); A. Taska. *Kaarel Eenpalu* (Lund 1991); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 112 (Tln 1993); H. Harro. *Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918–1940 ja 1990–1993*. 90–96 (Trt 1994); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 28–29 jm (Trt 1999); T. Pöld. *Märgitud mees*. 32–47 (Tln 2000); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 33, 129 (Trt 2001); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 34–35 (Tln 2002); *Akadeemia* 7/2003: 1565–1567, 8/2003: 1776, 1782–1784, 1786, 10/2003: 2258, 2265, 2278, 1/2004: 196, 200–202, 204–209, 211, 213, 216, 222–223, 2/2004: 445–452, 456–457, 461–463, 3/2004: 667–673, 677, 679–681, 683–684, 686–687, 690–694, 4/2004: 890, 892, 894, 897, 900–902, 904–906, 908–909, 912–913, 917, 919, 5/2004: 1183–1186, 1189–1191, 6/2004: 1413, 1415, 1417, 1419, 1422–1423, 7/2004: 1650–51; A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 92–93 (Trt 2004); K. Arjakas. *Konstantin Konik*. 226–228 jm (Tln 2008); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 286, 393 jm (Trt 2008); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 165 jm (Tln 2010); K. Hein. *Ajaloolised isikud eesti ilukirjanduses*. 243 (Tln 2012); *Iseseisvusmanifest*. 81–85 (Trt 2014); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 41–42, 70, 74–76, 81–82, 84–85, 103–104, 107–109, 114, 118, 129 (Trt 2014); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 320–321 (Tln 2014).

Eerme, Karl Juhani p (ka Kaarel; Aermann; –1937 Karl August Ehrman(n); ps Piirita Orvik; Sirje Scriptorium; K. Lumiste; 9.7./26.6.1905 Trt – 9.9.1975 Six Mile Lake, Kanada), ajakirjanik, kirjanik, ametnik. Trükitehnik poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1913–18, Treffneri gümnaasiumis 1919–26, TÜs soome-ugri keeli ja kirjandusteadust 1926–27 ja 1940–42 (ei lõpetanud). Võttis Saksa armee vabatahtlikuna osa II maailmasõjast, oli rindel 1941–43 ja 1944–45, deserteerus Saksa sõjaväest, sattus USA sõjavangilaagrisse Igenheimis. 1948 emigreerus Inglismaale, elas Londonis 1948–51. Kevadel 1951 emigreerus Kanadasse, töötas algul puusepana, hiljem peamiselt kirjastusametnikuna Torontos, kirjastuse Orto peasekretär, pensioneerus 1973, kui kirjastus lõpetas tegevuse omanik A. Lauri surma tõttu. Osales aktiivselt pagulaseesti seltsielus, oli Eesti Keskarhiivi Kanadas juht 1961–64 ja 1968–75.

Alates 1921 tegi järjepidevalt kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), hiljem ka päevalehtedele *Vaba Maa* ja *Päevaleht*. Avaldas luuletusi ajakirjades *Uudismaa* (Trt), *Kevadik* (Trt), *Urituli* (1927–28) ning kirjanduskriitikat ja -artikleid ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt), *Vikerkaar*, *Olion* (Trt, Tln) jm. Oli Treffneri gümnaasiumi õpilasajakirja *Miilang* tegevtoimetaja 1924–26, koolinoorsoo keskliidu ajakirja *Tõusmed* (Trt) tegevtoimetaja 1926–27 (toimetas 6 nr). Ajalehe *Võru Teataja* toimetuse liige 1928–35, sh vastutav ja tegevtoimetaja 1932–35, samuti ajalehe *Päevaleht* alaline kaastöötaja Võrus 1927–35. *Pärnu Päevalehe* toimetuse liige 1936–40, sh vastutav toimetaja 1939–40, päevalehe *Uus Eesti Pärnu Uudised* vastutav toimetaja 1938–39. Avaldas reisikirju ajakirjas *Nädal Pildis*, oli Riigi Ringhäälingu kaastöötaja kümme aastat, avaldas teatriarvustusi (peamiselt Endla lavastustest, II maailmasõja ajal ka Vanemuise lavastustest). Saksa okupatsiooni ajal oli 1942–44 päevalehe *Eesti Sõna* rindekirjasaatja Saksa sõjaväes, samuti päevalehe *Postimees* (Trt) siseriigi- ja kultuuriosakonna toimetaja 1942–44. Saksamaal oli ajakirja *Signaal* toimetaja (Berliin 1945, ilmus 4 nr); toimetamine oli nimeline, sest väljaande sisu pidi vastama saksakeelsele originaalväljaandele. USA tsooni ajalehe *Eesti*

Rada (Augsburgi pagulaslaager) toimetuse liige 9.1945–4.1946, hiljem kaastöötaja. Toimetas Eesti Üliõpilaskonna Saksamaal almanahhi „Estonia“ I–III (Göttingen 1946–47), tegi kaastööd ajalehe *Eesti Post* lisa-ajakirjale *Pildipost* (Geislingen 1947–49). Inglismaal oli nädalalehe *Eesti Hääl* (London) kaastöötaja ja talituse juht 1948–51, samuti toimetas ajakirja *Kannatav Kodumaa* (London 1950–51, ilmus 7 nr), mille väljaandjaks oli Eesti Rahvusfond Inglismaal ja mis tõi infot okupeeritud Eesti kohta. Kanadas oli kirjastuse Orto peasekretär ja kirjastuse väljaannete toimetaja: ajakirja *Kodukolle* (Toronto) toimetaja 1951–53, ajalehe *Vaba Eestlane* (Toronto) toimetuse liige 1952–53, hiljem kaastöötaja. Tegi kaastööd ka ajalehele *Eesti Päevaleht* (Stockholm), kultuuriajakirjadele *Tulimuld* (Lund) ja *Mana* (Visby, Toronto). EAL liige 1929–40.

T: kolm luulekogu (Võru 1926–29), romaan „Sõdurite elu“ (Võru 1930), miniatuurikogu „Õngelatiga mööda Võrumaad“ (Võru 1935), lühiproosakogu „Nüüd öitsvad kodus valged ristikeinad. Maapagulase mälestusi ja unistusi“ (Göttingen 1947); memuaarid „Päevata päevad ja ööta ööd“ (2 kd, New York 1962–63); arvukalt kodu- ja kultuuriloolisi brošüüre Eestis ja Ameerikas, mitme koguteose koostaja-toimetaja Eestis, Saksamaal ja Ameerikas, nt „Pärnu ja ta kuurort“ (Pärnu 1939), „Estonia“ I–II (Göttingen 1946–47), „Eesti maja Torontos“ (Toronto 1963), „Jaan Tõnisson“ (New York 1965); arhiiv asub Torontos Tartu Institute’is.

A: EAT; PTB; EKirP; VED; EKKE; AA3; EÜS3; EKrL; EKL; ETeatrBL; Lään; Erni; ISIK; VEPER; *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 353–357 (Trt 1933); *Päevaleht* 16.12.1935: 14; *Meie Elu* 6.7.1955: 10, 4.7.1975: 8, 19.9.1975: 8; *Meie Tee* 9-10/1955: 126–127, 9-12/1983: 108; *Eesti kroonika 1957*. 60 jm (Stockholm 1956); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 152 (Stockholm 1959); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 110, 115 (Stockholm 1966); *Vaba Eestlane* 28.12.2001: 4; *Vaba Eesti sõna* 17.4.1975: 3, 3.7.1975: 9; *Eesti Päevaleht* 28.6.1975: 6; *Eestlased Kanadas*. 271, 278, 450, 460, 471 jm (Toronto 1975); *Treffoonia 1883–1978*. 194 jm (New York 1977); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 297–298 jm (Montreal 1982); *Eestlased Kanadas II*: 101, 270, 291, 380–381 (Toronto 1985); *Korporatsioon Rotalia võõrsil 1944–1987*. 87 (Toronto 1988); *Keel ja Kirjandus* 9/1993: 552, 2/1998: 115–118; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 179 (Trt 2001 [1997]); *Vikerkaar* 6/1997: 86; F. Kool. *DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–51*. 745–746, 758–765, 802 (Lakewood 1999); *Akadeemia* 7/1999: 1373; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 179 (Trt 2001); *Meie jäljed jäävad*. 15 (Trt 2004); *Eesti Rada* 4/2005: 3; *Eesti kirjandus paguluses*. 279, 768 (Tln 2008); *Johanna Päts. Kodu südames*. 296, 412–413 (Tln 2013); EAA.2022.2.611; EAA.2100.1.1797.

Eessaare Aadu → Anvelt, Jaan

Eggers, Alexander Heinrich (15./3.4.1867 Tln – 13.6.1937 Berliin-Karlshorst), pedagoog. Suurtöösturi, Tln raehärra poeg, **H. Eggersi** vend. Öppis Tln kubermangugümnaasiumis 1880–85, TÜs arstiteadust 1885, võrdlevat grammatikat 1886–91, *cand; mag philol* 1894 (Peterburi). Töötas Peterburi reformeeritud koolis ülemõpetajana 1896–1906, oli Tln rüütli- ja toomkooli direktor 1906–10, Eestimaa Saksa Seltsi koolinõunik 1910–14, samal ajal ka saksa keele ülemõpetaja toomkoolis jt koolides. I maailmasõja ajal elas Rootsisis 1915 ja Berliinis 1916–18. Töötas 1918. a Tln-s koolinõunikuna, seejärel lahkus Saksamaale. Oli Greifswaldis eralütseumi direktor 1919–28, Berliinis Zemke eralütseumi ülemõpetaja alates 1928. Välissaksa Seltsi aseesimees alates 1920.

Toimetas ja andis välja hariduskuukirja *Pädagogische Anzeiger für Russland* (Tln 1909–15, 1918), oli kirjanduskuukirja *Deutsche Monatsschrift für Russland* väljaandja (Tln 1912–15) ja Baltikumi kultuurikuukirja *Baltische Monatsschrift* (Tln) väljaandja 1914–15.

T: Baltikumi kultuuritegelaste biograafiate kogu „Baltische Lebenserinnerungen“ (Heilbronn 1926, koost).

A: AE; DBBL; Gottzmann 387–388; BBLd; *Kooliuuenduslane* 1/2000: 11; L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 391 jm (Trt, Tln 2006); Erik-Amburger-Datenbank; TLA.236.2.4; TLA.237.2.15.

Eggers, Hans Jacob (ka Jakob; 24./12.3.1865 Tln – 4.12.1931 Tln), ... Suurtöösturi, Tln raehärra poeg, **A. Eggersi** vend. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis. Äädikavabriku direktor Peterburis 1883–1910. Tegeles pühendunult kodulooga ja genealoogiaga, oli Tln loomakaitseeseltsi esimees.

Toimetas kirjanduskuukirja *Deutsche Monatsschrift für Russland* (1912–15) ja Baltikumi kultuurikuukirja *Baltische Monatsschrift* 1914–15. Mõlema kuukirja väljaandjaks oli seal ajal tema vend Alexander E.

T: reisijuht “Illustrierter Führer durch Reval und seine Umgebungen” (...1911)

A: *Revalsche Zeitung* 8.12.1931: 6; 9.12.1931: 6; Erik-Amburger-Datenbank; L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 63 (Trt, Tln 2006); TLA.236.2.3; TLA.236.1.54.

Ehrman(n), Karl → Erme, Kaarel

Eichelmann, August Jaani p (1940– A. Eljari; 27.6.1904 Trt – 25.9.1988 Tln), filmioperaator. Töölise poeg. Õppis Trt reaalgümnaasiumis. Gümnaasistina töötas mehaanikuna Trt kinodes. Asutas koos V. Pätsiga Eesti esimese helifilmistuudio Helila 1933. Saksa okupatsiooni ajal töötas subtiitrite valmistajana. Pärast okupatsiooni kinofikatsiooni valitsuse laborijuhatajana 1944–45. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1.2.1945, mõisteti kümneks aastaks vangi ja viieks aastaks asumisele (§§ 58-1a ja 58-10), kandis karistust Arhangelski vangilaagris, vabanes 15.12.1954, oli asumisel Uhtas (Komi ANSV) 1954–55. Tln Kinostuudio > Tallinnfilmi kinolaborant, laborijuhataja 1957–1985.

Eesti Kultuurifilmi > Kinokroonika Eesti Stuudio operaator, laboratooriumi juhataja 1936–41.

A: EFA; *Teater, Muusika, Kino* 5/1983: 71–76, 5/1986: 77–85; *Kirjutamata memuaare*. [IV:] 27–43 (Tln 1990), [koost. M. Jõgi:] 23–33 (Tln 2013); *Sirp* 9.5.2008: 15; *Eesti Ekspress* 12.12.2002: 14.

Eichhorn, Wilhelm Friedrich (28./16.9.1827 Meerja küla, Järvamaa – 17./5.11.1896 Peterburi), maamõõtja, publitsist, tõlkija. Tegutses Põhja-Eestis maamõõtjana, elas Nõmme mõisas, Paldiskis ja Peterburis. Võttis osa seltsi Estländische Literärische Gessellschaft eesti keele ja kirjanduse osakonna tööst. 1895 jäi raskel kujul vaimuhaigeks.

Nädalalehe *Tallinna Sõber* üks asutajaid ja vastutav toimetaja (1879–95). Lehte anti välja Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade rahalisel toetusel, et võidelda eesti rahvuslike ajalehtede vastu. E. sõnul pooldas ta konservatiive (hoidlasi), kes olevat tõelised rahva sõbrad. Oma ajalehes kaitses ta mõisnike privileege, oli reformide vastu, püüdis näidata valitsevate olude sobivust, mõisnike heatahtlikku suhtumist eestlastesse, kiriku hoolt rahvakoolide eest. E. ja tema ajaleht olid pidevad pilkealused ajalehe *Sakala* (Viljandi) satiirirubriigis. Toetused ja ajalehe leviku suurendamise katsed ei andnud tulemusi. Leht jäi seisma E. haigestumise tõttu. Tegi kaastööd ka ajakirjale *Nordische Rundschau* (Tln) 1884 ja ajalehele *St. Petersburger Zeitung*.

T: brošüür „Die Parteischrift der Ehste und sein Herr partheilos beurtheilt” (Tln 1864); brošüür „Rahu kosutab, vaen kaotab” (Tln 1873), milles ründas C. R. Jakobsoni „Kolme isamaa kõnet”; artiklikogumik „Zur jungestnischen Bewegung” (Peterburi 1882), milles süüdistas eesti rahvuslikku liikumist ja talupoegi riigivastases tegevuses; tõlketeosed saksa keelest: „Laul kiriko kellast” (F. Schilleri „Kellalaul”, Pärnu 1860), muinasjutt „Lumivalguke” (Tln 1877), „H. K. Andersen'i Ennemuistsed jutud” (Trt 1877), valimik saksa luulet „Küla leib” (Trt 1878).

A: EBL; EKrL; EKL; *Revalsche Zeitung* 6.11.1896: 2–3; *Neue Dörptsche Zeitung* 7.11.1896: 1; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 189–190 (Tln 2010 [1912]); Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 77 (Trt 1936); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX*

sajandil. 136–137 jm (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 10/1965: 600–606, 11/1965: 669–674; V. Miller. *Minevikust tulevikku*. 21–34 (Tln 1972); *Eesti ajakirjanduse...* 166–168 (Trt, Tln 1994).

Eichna, Jacob (ka Eihna; 9.5.1878 Tarvastu, Viljandimaa – ?10.1965 Pennsylvania, USA). Õppis Tln õhtugümnaasiumis. Õppis tislariametit Valgas, töötas Dvigateli tehases Tln-s, raamatu- ja kirjutuskaupluse omanik Tln-s 1903–13. Emigreerus USAsse 1913, algul elas Baltimore'is, alates 1917 Philadelphias. Alates 1904 võttis osa sotsialistlikust liikumisest Eestis, hiljem Ameerikas.

Bolševistliku ajalehe *Uus Ilm* (New York) kirjasaatja Philadelphias alates 1918 kuni 1930. aastate keskpaigani, toimetuskolleegiumi liige 1925–26. Tegi kaastööd ka ajakirjale *Meie Tee* (New York) ja Tln ajalehtedele.

A: VET; ISIK; *Meie Tee* 9/1936: 130; <http://www.ancientfaces.com/research/person/23352902/jacob-eichna-profile-and-genealogy>; „*Uus Ilm*“ 70. 43 (Tln 1980).

Eigo, Johannes Ado p (ka Johan(n), Juhan(es); 20./7.5.1903 Joala vald, Virumaa – ?), ajakirjanik, talunik. Kaupmehe poeg. Õppis Narva kommertskoolis 1916–23, TÜs kaubandust 1923–25 (ei lõpetanud). Võttis õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919. Alates 1935 oli talupidaja. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 4.7.1951, mõisteti 25 aastaks vangi, kandis karistust Omski oblastis, vabanes 7.6.1956.

Kohaliku ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) toimetuse liige 1923–24, vastutav toimetaja 1924–25, samal ajal ka päevalehtede *Päevaleht*, *Kaja* ja *Postimees* (Trt) kaastöötaja Narvas. Sotsialistide ajalehe *Rahva Sõna* päevauudiste osakonna toimetaja 1927–32, vastutav toimetaja 1932–35; 10.1934 karistati haavavate välispoliitiliste sõnumite avaldamise eest 20päevase arestiga, 1934 lõpus karistati laimamise eest kolmenädalase vangistusega (süüdistas mõnd jõgevalast vapsluses). Päevalehe *Vaba Maa* toimetuse liige 1935. Tegi kaastööd ka teistele päevalehtedele. EAL liige 1925, 1929–30.

A: AA3; OkM; *Postimees* 7.12.1934: 7; K. Metsmaa (2013). Ajaleht „*Rahva Sõna*“ 1927–1938. 16, 20 jm (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi bakalaureusetöö; käsikiri DSpace's); EAA.2100.1.1486; ERA.1.7.945; ERA.1.7.1012.

Einberg, Heinrich Joosep Jakobi p (ka Heinrich-Jossif; 1.3.1895 Narva – 29.1.1942 Dalnõi Jari küla, Tomski oblast), ametnik. Töötas üle 20 aasta Kreenholmi vabriku asjaajajana ja raamatupidajana. Seltsitegelane, kaitseliitlane. Pärast nõukogude võimu kehtestamist saadeti asumisele, kus suri.

Alates 1930. aastate esimesest poolest oli Narva Kirjastusühisuse ja ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) ärijuht. Kui kirjastusühisus ostis juulis 1934 konkureeriva ajalehe *Põhja Eesti* (Narva), sai E-st selle lehe vastutav ja tegevtoimetaja 1935–40. *Põhja Eestit* anti välja 2–6 nr aastas, et lehe nime ei saaks kasutada keegi teine ja kirjastusühisusel oleks olemas ajalehe väljaandmisluba juhuks, kui *Põhja Kodu* suletakse vms.

A: OkM; *Postimees* 1.3.1935: 7; 13.5.1938: 4; ERA.1.7.944.

Einborn, Gert → **Helbemäe, Gert**

Einbund, Karl August → **Eenpalu, Kaarel**

Einer, August (1940?– Einre; 11.5.1880 Tõlliste-Uniküla, Valgamaa – 26.11.1951), raamatupidaja. **H. Eineri** vennapoeg. Õppis Valga linnakoolis 1894–98, Peterburis erakursustel majandusteadust ja raamatupidamist. Kirjastuse „Ühisabi“ raamatukaupluse juhataja 1908–11; „Estonia“ teatri asjaajaja, talitusjuht (majandusjuht) 1912–25, 1925–....., vahepeal raamatupidaja 1925. Mitmete seltside liige.

Ajalehe *Peterburi Teataja* väljaandja ja vastutav toimetaja 1908–10 ning selle lisa õigusteadusliku kuukirja *Seadus ja Kohus* väljaandja 1909–11, vastutav toimetaja 1909. Ajakirja *Majaomanik* vastutav toimetaja (Tln 1934–39, ilmus 19 nr), samuti selle Viljandis ilmunud lisa *Majaomanik* vastutav toimetaja (1935, ilmus 3 nr).

A: ERAKT; EBL tk: 52; *Päevaleht* 10.9.1926: 7; *Meie Tee* 5-6/1976: 95; *Teater. Muusika. Kino* 2-3/2004: 27–30, 27–35.

Einer, Hans (ps H. Lind; 17.5.1856 Uniküla vald, Valgamaa – 23.2.1927 Valga), kooliõpetaja. Talurentnike poeg, **A. Eineri** lell. Õppis Sangaste kihelkonnakoolis, Cimze õpetajate seminaris Valgas 1875–78. Kooliõpetaja Toris 1878–80 ja Valgas 1880–1919, samuti Valga Peetri koguduse organist ja kirikukooli juhataja 1880–1906; aktsiisiametnik Valgas 1919–25. Valga linnavolinik 1901–..., 1909–..., linnapea 1917, linnanõunik, linnaameti liige 1918. Osales aktiivselt kohalikus seltsielus, kogus rahvaluulet.

Alates 1878 oli alaline kaastöötaja ajalehtedes *Sakala* (Viljandi), *Olevik* (Trt), *Postimees* (Trt, alates 1906) jm. Kirjutas juhtkirju hariduselust, kohalikke sõnumeid, pikemaid olupilte, päevakajasid jm. Ajalehe *Sõna* toimetuse liige, juhtkirjanik (Valga 1907–08).

T: grammatikaõpikud „Emakeele õpetus algkoolidele“ (9 trükki, 1900–23), „Eesti keele õpetus koolidele“ (8 trükki, 1905–20); tõlketeosed saksa keelest.

A: PmA; EBL; EBL tk; EE; E(N)E; EE14; EKoBL; ISIK; Valgamaa ISIK; *Eesti Kirik* 24.6.1926: 198–199; *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 7; J. Köpp. *Mälestuste radadel*. I: 97–98, 159, 164–165 (Tln 1991 [1953]); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 346 (Tln 1984); *Valgamaalane* 15.6.1991: 3, 25.7.–3.8.1991: 2; 31.5.1997: 5; 16.5.2006: 6; A. Duvin. *Valga linna kroonikaraamat*. I: 6–8, 12–15, 22–24, 32, 47–51, 81, 84 jm (Valga 2005).

Einer, Karl Sulev (30./17.8.1907 Kaagvere küla, Tartumaa – 4.11.1968 London), ametnik, prosaist, tõlkija. Taluperemehe, vallakirjutaja poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis, lõpetas Paide ühisgümnaasiumi 1926, õppis TÜ filosoofiateaduskonnas 1926–27, õigusteaduskonnas 1927–29 ja majandusteaduskonnas 1929–31 (ei lõpetanud ühtki eriala). Töötas asjaajajana ja raamatupidajana, mh raamatupidaja Trt–Petseri raudtee ehitamisel 1927–31. Asutas 1937. a Trt-s väikekirjastuse „Kuld kiri“. Võttis osa II maailmasõjast 1944 (Eesti Leegioni koosseisus). Pärast sõda elas Saksamaal, 1947 emigreerus Inglismaale, kus oli põllu- ja vabrikutöeline jms, hiljem raamatupidaja.

Ajakirja *Aeg* kaasväljaandja (Trt 1928, ilmus 1 nr); laste- ja noorteajakirja *Päike* väljaandja ja peatoimetaja (1937–38, ilmus 12 nr). Kirjutas vesteid päevalehtedele *Postimees* (Trt) ja *Vaba Maa*, ajakirjale *Olion* (Trt, Tln). Inglismaal tegi kaastööd BBCle, ajakirjale *Kodukolle* (Toronto 1951–54).

T: 4 romaani (Toronto 1953–60); mitmed tõlketeosed inglise keelest, sh M. Mitchelli „Tuulest viidud“ II (Toronto 1958).

A: EKL; EÜS3; *Eesti kirjandus paguluses* (Lund 1973); EKKE; AA3; VEPER; ISIK; *Kodukolle* 3/1953: 12–13; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 4.3.1953: 2; *Teataja* 21.12.1968: 6

Eisen, Matthias Johann (ps A. Maine; Nooli-Aleksander; Mag. A. Nooli; Maa-Mats; Dr. Oese jne; 28./16.9.1857 Oese küla, Läänemaa – 6.8.1934 Trt), vaimulik, folklorist. Kooliõpetaja poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis 1875–79, TUs usuteadust 1879–85; Helsingi ülikooli audoktor 1927, TÜ audoktor 1932. Ordineeriti 21.12.1886, kirikuõpetaja Karjalas ja Ingerimaal 1885–88, Kroonlinnas 1888–1912, lahkus ametist viletsa tervise tõttu. Asus elama Tartusse, elatas end usuõpetajana Trt keskkoolides tunde andes 1912–22; oli TÜ eradotsent 1919, isiklik professor rahvaluule alal 1920–27. Aastatel 1883–1934 kogus u 1500 kaastöölise abiga folkloori, dubleerides mõnevõrra **J. Hurda** tööd. ÕES auliige 1925.

Gümnasistina elas **J. Otstaveli** juures ja avaldas esimesed kirjutised nädalalehes *Perno Postimees* 1875–76; aitas 1878 toimetada *Perno Postimeest*, kirjutas peamiselt kirjandusest. 1886 alguses aitas **K. A. Hermannil** toimetada uut ajalehte *Postimees* (Trt), tegi toimetuses ja

talituses kõike peale juhtkirjade kirjutamise; samuti tegi kaastööd muusikaajakirjale *Laulu ja mängu leht* (Trt) 1885–86. Oli *Postimehe* toimetuse liige 1916–17, toimetades Eesti sõnumeid. Tegi pikaajaliselt kaastööd paljudele väljaannetele, sh ajalehtedele *Eesti Postimees* (Trt, Tln) 1876–1905, *Postimees* (Trt) 1886–1934, *Olevik* (Trt) 1886–91, *Päevaleht* 1907–21, ajakirjadele *Meelejahutaja* (Trt) 1880–97, *Oma Maa* (Trt) 1886–90, *Linda* (Pärnu, Trt) 1894–1904, *Eesti Kirjandus* (Trt) 1908–34, *Kodu* 1920–32, *Eesti Keel* (Trt) 1922–31 jpt. Avaldas kirjutisi folkloristikast, eesti keelest, kirjandusest, karskusküsimustest, hõimuliikumisest jm. Toimetas „Isamaa Kalendrit” (Trt) 1879–87 ja 1895–1900.

T: avaldas üle 200 brošüüri ja raamatu, sh muistendite kogu „Esivanemate varandus” (Trt 1882, 1908, 1922, Tln 1958), muinasjuturaamat „Endise põlve pärandus” (Trt 1883, 1920, 1921), valimik „Eesti rahva mõistatused” (Trt 1889, 1913), etnoloogiline ülevaade „Eestlaste sugu” (1909–11, 1922); elulugude sari „Tähtsad mehed” (6 kd, 1883–84), ülevaade „Karskuseliikumise ajalugu” (Trt 1914); populaarteaduslikud teosed, mõned luulekogud, regivärsilised poeemid, moraliseerivad näidendid; tema käsikirjaline rahvaluulekogu asub Eesti kirjandusmuuseumis, selle maht on üle 90 000 lk, hulk materjalist on trükitis avaldatud (peamiselt rahvaraamatutena).

A: PmA; EBL; EAT; EE; EBL tk; EÜS1; ENE; EKBL; PPG: 248; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; ADUT; EKoBL; EE14; EKL; ISIK; KrS; *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht. 57–58* (Trt 1889); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani. 485–490* (Trt 1898); V. Reiman. *Kivid ja killud I: 71–73* (Trt 1907); *Postimees* 29.2.1916: 2; M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu. 232–240* (Trt 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu. 74–75* (Trt 1922); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu I: 42 jm* (Uppsala 1953 [1925]); *Eesti Kirjandus* 9/1925: 337–365, 396–400; *Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks. 1–18* (Trt 1927); *ÕT VI: 31–32* (Tln 1927); *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X: 240* (Trt 1934); A. Loothing. *Mattias Johann Eisen* (Tln 1936); *Postimees* 17.6.1937: 3; *M. J. Eiseni elu ja töö* (Trt 1938); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus. 251–253 jm* (Tln 1963); *EKA II: 417–419, 421–422, 509–510, 565–567* (Tln 1966); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II: 374–377* (Tln 1980); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat. 30 jm* (Montreal 1982); *Edasi 27.5.1982: 5; Eesti kirjanduskriitika 1875–1900. 346* (Tln 1984); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni. 147–148* (Tln 1986); *100 aastat karskusliikumist Eestis. 8–9, 12–13* (Tln 1989); *Jakob Hurda teened rahvaluuleteaduse arendamisel. 13* (Trt 1989); *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. 741: 69–77* (Trt 1989); *Reede 25.8.1989: 5, 1.9.1989: 4; Kleio 4: 71* (Trt 1991); A. Paidla. *Raplamaa. 115–116* (Tln 1991); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900. 123–126* (Tln 2000); V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918). 92–93* (Tln 2003); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet. 53, 335, 394 jm* (Trt 2008); V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 25, 91 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Eisenschmidt, Aleksander Jakob Peeter (14./2.8.1876 Uderna vald, Tartumaa – 6.8./24.7.1914 Trt lähedal), põllumajandusteadlane, taluperemees. Taluperemehe poeg. Õppis Trt reaalkoolis 1888–93, Königsbergi (Kaliningrad) ülikoolis põllutulundust 1903–05 (raha selleks andis J. Tõnisson), täiendas end Zürichi polütehnikumis 1906; *dr phil* agronoomia alal 1911 (Königsbergi ülikool). Teenis vabatahtlikuna Vene sõjaväes 1894–95, võttis osa Vene-Jaapani sõjast 1905–06. Õppis põllumajandust Kastre mõisas 1896–99, oli mõisavalitseja Kiidjärvel 1899 ja Kaagveres 1899–1902. Pidas alates 1911 Käärdi talu, kus parandas juurvilja-, kartuli-, lina- ja kaerasorte, edendas seemnekasvatust, katsetas kunstväetisi, kohandas välismaiseid põllutööriistu ja -masinaid Eesti oludele. Tegutses aktiivselt Trt Eesti Põllumeeste Seltsis, Trt Eesti Majanduse-Ühisuses jm. Hukkus kruusakarjääri varingus koos isa ja pojaga.

Sajandivaetusel tegi kaastööd eesti esimesele põllundusajakirjale *Põllumees* (Trt). Oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1902–03 ja kaastöötaja kuni surmani 1914. Sügisel 1906 asus organiseerima-toimetama Trt Eesti Põllumeeste Seltsi uusi põllundusajakirju, oli nädalakirja *Põllutööleht* (Trt) vastutav ja tegevtoimetaja 1906–10, samuti selle lisade-kuukirjade vastutav

toimetaja: *Aiatööleht* 1907–10, *Käsitööleht* 1906–10 ja *Ühistegevusleht* 1910. Avaldas neis ajakirjades ja *Postimehes* üle 200 põllundusalase artikli ja reisikirja.

T: arvukalt põllundusalaseid brošüüre.

A: PmA; EBL; EE; ENE; E(N)E; EABL; EP; EE14; *Peatükke*. 210; *Elvalasi*; ISIK; *Dr. phil. Aleks. Eisenschmidt'i elulugu ja tegevus* (Trt 1924); A. Tammann. *Ühistegevus. Põhimõtted ja ajalugu*. 145, 148 jm (Trt 1924); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 112–114, 149, 175–188 (Tln 1927); *Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870–1940*. 52–55 jm (Trt 1940); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 64, 72–73 (Tln 1991 [1953]); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 195, 205, 207–210 (Lund 1962); H. Kiik. *Aleksander Eisenschmidt* (Tln 1969); *Eesti Põllumajanduse Muuseumi teaduslike tööde kogumik III*: 93–96 (Trt 1976); *Agraarteadus* 1/1990: 102–103, 134–135, 4/1996: 400–403; J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 68 (Tln 1991); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 112 jm (Trt 1998); A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 67 (Trt 2004).

Eisenschmidt, Carl Ado p (ka Karl; ps Noor põllumees; Kalda Kaarel; Tammula taat; ise; -ns- jt; 4.11./23.10.1860 Vastse-Otepää vald, Tartumaa – 15.11.1926 Urvaste vald, Võrumaa), talunik. **A. ja J. Lammase** lang, **M. Koppeli** õemees, **K. Koppeli** kälimees. Õppis Trt kreiskoolis 1874–80. Talunik isatalus Vastse-Otepää vallas 1880–95, Veski valla kirjutaja; talurentnik Võrumaal Põlgaste lähedal ja Võõpsu lähedal 1896–190?. Seejärel elas Trt-s, tegutses käsitööinstruktorina, oli lektor **H. Laasi** aiandus- ja mesinduskursustel. 1917 kolis Urvastesse, oli Vastse-Otepää vallasekretär, 4.1921 vallandati ametivolituste ületamise eest 1919. a ja karistati kahekuulise arestiga; 3.1922 andis Eesti valitsus talle armu. Seejärel oli surmani talunik Urvaste vallas. Aktiivne kohalik seltsitegelane. Suri südamerabandusse.

Alates 1880. aastatest tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Postimees* (Trt, Tln) ja *Olevik* (Trt), kirjutas eelkõige põllumajandusest. 20. sajandi algul oli mõnd aega ka *Oleviku* toimetuse liige. Hiljem päevalehe *Rahva Päevaleht* (Trt) väljaandja ja vastutav toimetaja 1909–10; ajalehe *Olevik* vastutav toimetaja 1912–13.

A: ISIK; *Postimees* 20.11.1926: 6, 21.11.1926: 5; J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 85, 106 (Tln 1991); J. Einasto. *Tumeda aine lugu*. 22–33, 35–36 (Trt 2007); ERA.31.4.1051b; ERA.1947.3.453.

Eiste, Eerik (ka Erik, Erich; –1935 Ermolai või Erich Juurikson; 6.4.1914 Suigu vald, Pärnumaa – 11.2.1942 Kirov, Kirovi oblast), ajakirjanik. Kaupmehe poeg. Lõpetas Pärnu gümnaasiumi 1932, täiendas end Meta Timuski kaubanduskursustel 1933, õppis TÜs õigusteadust 1936–37 (ei lõpetanud). Pärast gümnaasiumi lõpetamist tegi 1932–35 juhutöid: oli tunniandja, töötas asjaajaja-raamatupidajana, tegi reporteritööd, töötas garaažis. Teenis Eesti sõjaväes 1935–36. Arreteeriti 26.4.1941, mõisteti surma kui vaps ja poliitilise politsei salaagent 1936–40 (§58-13), hukati.

Päevalehe *Vaba Maa Pärnu väljaanne* toimetuse liige 1937–38, seejärel ajalehe *Lääne Elu* (Haapsalu) tegevtoimetaja 1938–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ajalehe *Töötav Läänlane* (Haapsalu) toimetaja (kuni arreteerimiseni), samuti ajalehtede *Rahva Hääl* ja *Talurahva Hääl* kaastöötaja.

A: AA3; OA; OkM; *Sõnajalaõis*. 40. (Stockholm 1947); V. Sõelsepp (1992). „Lääne Sõna“. 65 (käsikirjalised mälestused TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERAF.129SM.1.3500-1, ERAF.129SM.1.3500-2, ERAF.129SM.1.3500-3.

Elango, Aleksander (–1924 Johanson, ka Juhanson; ps A. Lenotammi; AELO; A. Saal; 21.2.1902 Vastse-Nõo mõis, Tartumaa – 17.3.2004 Trt), pedagoogikateadlane. Aedniku poeg, **J. Elango** vend. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1911–13, Trt Aleksandri gümnaasiumis 1913–15 (oli sunnitud koolist lahkuma salajasse õpilasingi kuulumise tõttu), Trt kommertskoolis 1916–21, TÜ filosoofiateaduskonnas 1921–27, *mag phil* pedagoogika ja psühholoogia alal; täiendas end TÜ stipendiaadina 1928–31, sh Viini ülikoolis; pedagoogikakandidaat 1946 (ümber atesteeritud).

Võttis õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919. Eesti Karskusliidu noorsootöö instruktor ja raamatukoguhoidja 1921–24, Vahi põllutöökooli õpetaja 1928–29, 1939–41, TÜ õppeülesannete täitja 1931–41, Trt Pedagoogiumi õpetaja 1935–37, Trt pedagoogikakabineti juhataja 1940–41 ja 1944–46, TRÜ dotsent 1944–83, Trt õpetajate seminari õpetaja 1944–46, Trt õpetajate instituudi õppejõud 1947–55. Aktiivne karskus- ja noorsootegelane; toimetas „Eesti entsüklopeedia” pedagoogikaosa, uuris kooli ja pedagoogika ajalugu ning kasvatusteooriat.

Trt Aleksandri gümnaasiumi õpilasringi käsikirjalise ajakirja *Noorus*^o toimetaja (1913–15), noorsooajakirja *Uudismaa* (Trt) toimetuse liige 1919–24, sh tegevtoimetaja 1919–23, Eesti Noorsoo Karskusliidu ajakirja *Kevadik* (Trt) üks algatajaid, esimene tegevtoimetaja 1924 (toimetab 3 nr) ja aktiivne kaastöötaja 1924–38. Avaldas 70 aasta jooksul ajakirjanduses ligi 600 pedagoogika- ja haridusalast artiklit. 1920.–30. aastatel ilmus neid järjepidevalt ajalehtedes *Õpetajate Leht*, *Vaba Maa*, *Postimees* (Trt), *Uus Eesti*, ajakirjades *Tulev Eesti* (Trt), *Külvaja* (Trt), *Kasvatus*, *Eesti Naine* (Trt), *Eesti Kirjandus* (Trt), *Eesti Kool* ja ka Soome ajakirjanduses; nõukogude ajal ja hiljem ajalehtedes *Postimees* > *Tartu Kommunist*, *Nõukogude Õpetaja*, *Edasi* (Trt), *TRÜ* (Trt), *Rahva Hääl* ning ajakirjades *Nõukogude Kool* > *Haridus*, *Looming*, *Küsimused ja Vastused*.

T: arvukalt pedagoogika- ja pedagoogika ajaloo alaseid raamatuid ja brošüüre, sh „Lapsepõlv ja iseloom” (Trt 1933, 1940), „Kasvatusteadus” (Trt 1934), „Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost” (Trt 1968, 1975, 1988), „Pedagoogika ajalugu” (Tln 1974, 1984), „Klassijuhataja” (Tln 1977); mitmed pedagoogika- ja psühholoogiaalased tõlketeosed; mälestused „Peatükke pikalt eluteelt” on avaldatud kogumikus „Pedagoogiline aastaraamat 1990” (Trt 1991); „Tagasivaade. Valik publitseeritud artikleid 1928–2000” (Trt 2001).

A: EAT; EE tk; ENE; TRÜ BB; E(N)E; AA3; EKoBL; EE14; ISIK; EAA VI: 28–52 (Trt 1991); *Pedagoogiline aastaraamat 1990* (Trt 1991); *Haridus* 2/1992: 47–51, 1/2002: 56–58; *Kooliuuenduslane* 1/2000: 14–15; A. Elango. *Tagasivaade. Valik publitseeritud artikleid 1928–2000*. 9–15 (Trt 2001); A. Kook (1979). Noorsooajakirja „Kevadik” temaatika ja probleemistik aastail 1924–1932. 11, 16–17, 40, 52 jm (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö); ERR arhiiv („Kirjutamata memuaare“ 1986–87; „Aleksander Elango Johannes Käisist“ 1997).

Elango, Julius (–1924 Johan(n)son; ps EGO; 13.12.1895 Issaku mõis, Tartumaa – 28.9.1976 Tln), haridus- ja karskustegelane. Aedniku poeg, **A. Elango** vend. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1908–18, TÜ õigusteaduskonnas 1918, filosoofiateaduskonnas 1922–24 (ei lõpetanud). Trt linnavalitsuse ametnik 1918–19, koolijuhataja Türil ja Koerus 1919–22, Eesti Karskusliidu instruktor 1922–27, Eesti Õpetajate Liidu sekretär 1927–35, firma „Kooli-Kooperatiiv” rajaja ja ärijuht 1935–44, seejärel vabakutseline tõlkija.

Nädalalehe *Õpetajate Leht* (Tln) üks asutajaid 1930, selle väljaandja ja tegevtoimetaja 1930–32. Tegi kaastööd päevalehtedele *Postimees* (Trt) ja *Päevaleht* (Tln), pedagoogika-ajakirjale *Kasvatus* (Tln), karskusajakirjadele *Tulev Eesti* (Trt) 1924–25, *Külvaja* (Trt) 1926–27 jm. 1948. a hakkas tegelema kalaspordiga, tegi pikka aega kaastööd ajakirjale *Kehakultuur* ja ajalehele *Spordileht*.

T: Trt kooliõpilaste almanahh “Nooruse Helinad” (Trt 1917, toim); karskuskäsiraamat „Rahva lootus” (Trt 1924, toim), mitmed karskustemaalised brošüürid; koguteos „Õngemees kalavetel” I–III (Tln 1957–67, koost); „Kalastaja käsiraamat” (Tln 1971, 1978, koost); arvukalt tõlketeoseid inglise, vene ja soome keelest (1918–75).

A: EAT; AA3; EKoBL; ESBL; ISIK; *Nõukogude Õpetaja* 21.7.1973: 4; *Spordileht* 1.10.1976: 8; EAA VI: 152–155 (Trt 1991).

Eliaser, Rein (Roman; ps Väike Rein; A. Meri; 28./16.5.1885 Sangaste, Tartumaa – 14.10.1941 Sosva vangilaager, Sverdlovski oblast), advokaat. Taluperemehe poeg, **A. Gailiti** õemees. Õppis Karula õigeusu kihelkonnakoolis, Riia vaimulikus koolis ja seminaris 1897–1906 (ei lõpetanud), õigusteadust Kaasani ülikoolis 1906–07 ja TÜs 1907–10. 1905. a revolutsiooni järel mõisteti neljaks kuuks vangi. Vandeadvokaat Tln-s 1910–39 ja 1940–41, vahepeal riigikohtu

tsiviilkolleegiumi liige 1939–40; Eesti kohtuministeriumi asjadevalitseja 1918–19, välisdelegatsiooni sekretär Pariisis 1919, Trt rahudelegatsiooni sekretär 1920; Riigikogu liige 1931–34 (Rahvaerakonna nimekirjas; volitused lõpetati 1937). Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, suri vangilaagris enne kohtuotsuse langetamist.

Tegi kaastööd esimestele eesti õigusteaduslikele ajakirjadele: *Peterburi Teataja* lisale *Seadus ja Kohus* (1909–13), *Päevalehe* lisale *Õigus ja Kohus* (1912–14) ning *Meie Aastasada* lisale *Õigus* (1913). Avaldas mõned artiklid nooreestlaste ajakirjas *Vaba Sõna* (Trt) 1914. Oli **A. Kastr**a välja antud ajakirja *Kinnituse küsimused* üks asutajaid (Tln 1914–15, ilmus 4 nr); päevalehe *Tallinna Teataja* peatoimetaja 1916–17. Tegi kaastööd põllumajanduslikele kuukirjadele *Talu* (Tln) 1914–15 ja *Asunik > Uus Talu* (Tln) 1922–30. Kirjutas lühemaid päevakajalisi artikleid, tihti varjunime all.

A: ÕT II: 98; EAT; EE; VET: 132; AA2; RVS; VjV; EAd; ISIK; OkM; J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust*. 39 (Leningrad 1926); F. Kull. *Mässumehe ja boheemlasi*. 274–276 (Tln 2010 [1933]); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 240 jm (Trt 2008 [1940]); D. Rudnev. *Leninlik „Pravda“ ja töölisliikumine Eestis*. 124 (Tln 1962); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 159–160 jm (Tln 2010 [1964]); E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloo*. 171–172 jm (Tln 1962); *Tulimuld* 1/1962: 30–33; *Jüri Vilms mälestustes*. 596 jm (Trt 1998); J. Kross. *Kallid kaasteelised*. 158 (Tln 2003); *Akadeemia* 11/2003: 2531, 7/2004: 1651; M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 236, 241, 397–398 (Trt 2011); *Juridica* 4/2013: 268–269; *ÕES aastaraamat 2012*. 29–30 (Trt 2013); H. Ojalo. *Punakütid*. 150 (Tln 2014); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 209 (Trt 2014).

Elken, Juhan (ka Johan(n); ps Koolmeister E.; 13./1.5.1851 Kodavere, Tartumaa – 17.10.1931 Väike-Maarja, Virumaa), kooliõpetaja, muusikaõpetaja, seltsitegelane. Talunike poeg, **A. Krimmi** äi. Õppis Kodavere kihelkonnakoolis 1866–69, tegi kooliõpetajaeksami Palamusel 1869. Kohtukirjutaja Jõe vallas 1869–71, kooliõpetaja Jõe vallas, Nõval, Villakveres 1870–74, Assamalla koolis 1874–1913. Pärast pensioneerumist elas Väike-Maarjas. Tunnustatud koorijuht, aktiivne kohalik seltsitegelane, osales Eesti Aleksandrikooli abikomitees, kogus rahvaluulet ja vanavara.

Esimese sõnumi saatis 1866. a nädalalehele *Eesti Postimees* (Trt). Hiljem saatis järjepidevalt sõnumeid ajalehtedele *Eesti Postimees* (Trt, Tln) 1875–1902, *Ristirahva Pühapäeva leht* (Tln) 1879–81, *Valgus* (Rakvere, Tln) 1890–92, *Postimees* (Trt) 1898–1917 jt. Avaldas muusikat ajakirjas *Laulu ja mängu leht* (Trt), jutukesi ajakirjas *Lasteleht* (Trt), Väike-Maarja kihelkonna koolide ajaloo ajakirjas *Eesti Kirjandus* (Trt, 9–11/1928).

T: mitmed kooli- ja vaimulikud raamatud, sh „Koduõppijate Laste lugemise raamat“ (Tln 1900, 1902, 1911), „Koolilaste laulud kahele ja kolmele häälele“ (Tln 1913); tõlketeosed vene ja saksa keelest.

A: PmA; EBL; EAT; EBL tk; EE14; EMBL2; EKOBL; ISIK; VM; *Päevaleht* 13.5.1926: 7; *Virumaa Teataja* 22.10.1931: 2; *Postimees* 21.10.1931: 3; *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X*: 236 (Trt 1934); Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 68–69, 193 (Trt 1936); Väike-Maarja muuseum (Marju Metsman).

Ellor, Elmo (ps; kod.n Elmar Ploom; teised ps Peep Adrakurg; Omle Rolle; Veli Elmo; 20./7.6.1907 Kaagu küla, Võrumaa – 1.8.1986 Võru), literaat, koduloolane, ajakirjanik. Taluperemehe poeg. Õppis Võru, Petseri ja Valga gümnaasiumides 1918–25 (ei lõpetanud), täiendas end Trt keeltekoolis ja TÜs vabakuulajana 1925–26. ÜENÜ Võru osakonna esimees 1925–27, vabakutseline reporter ja näitekirjanik 1928–36, Kandle teatri dramaturg Võru 1938–40. Arreteeriti 14.6.1941, mõisteti 10 aastaks vangi, kandis karistust Vjatlagis, töötas metsatöölisel Kuibõševi oblastis, vabanes asumiselt ja naasis Eestisse 1959. Võru ehitusmaterjalide lao müüja, prakeerija, kaubakastide parandaja 1961–67; Võru koduloomuuseumi vanemteadur 1967–78, töötaja 1979–82; Võru ametkondadevälise valvejaoskonna valvur 1982–85. Rehabiliteeritud 12.7.1989.

Vabakutseline reporter ja vestekirjanik 1928–36. Kihelkonnaajalehe *Rõuge Teataja* väljaandja ja vastutav toimetaja (1931, ilmus 6 nr); ajalehe *Elu* (Võru) toimetuse liige 1937–40; tegi kaastööd paljudele väljaannetele, sh ajakiri *Areng* 1934–38, samuti oli Riigi Ringhäälingu kirjasaatja. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ajalehe *Tööraha Elu* (Võru) vastutav ja tegevtoimetaja 1940, vastutav sekretär 1940–41, Eesti Raadio kirjasaatja. Hiljem, 1960.–80. aastatel avaldas koduloolisi artikleid *Tööraha Elus*.

T: kümnekond rahvalikku näidendit (1934–39); armastusromaan „Tuulispea“ (Tln 1932); koduloolised brošüürid-matkajuhid „Põlva rajoon“ (Tln 1975), „Võru rajoon“ (Tln 1972, 1980, kaasautor), „Pärlijõgi“ (Tln 1988), käsikiri „Võrumaa kultuuritegelasi ja kirjamehi“ (1981, Võrumaa muuseumis); käsikirjalised mälestused „Pärlijõel on mu sünnikodu“ asuvad Võrumaa muuseumis.

A: LET; EKBL; EKrL; EKL; ISIK; Valgamaa ISIK; OkM; *Maa Hääl* 12.11.1937: 7; B. Kangro. *Arbujad*. 94–95 (Lund 1981); EKA IV.2: 336 (Tln 1984); *Sirp ja Vasar* 15.8.1986: 15; *Tööraha Elu* 11.8.1987: 3; L. Lauri (koost). *Kirjutamata memuaare*. 32–42 (Tln 1988); *Looming* 9/1992: 1275; K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 47, 169 (Tln 1994); *Viruskundra* 6/1997: 3; *Kaika suvõulikuulõ kogomik* IX–XI: 187–195. (Võru 2003); E. Ploom (1981). Võrumaa kultuuritegelasi ja kirjamehi. (Käsikiri Võrumaa muuseumis).

Eltermann, Jüri Gustavi/Kustase poeg (6.12./24.11.1884 Merja küla, Järvamaa – 10.1955 ?), ametnik, kindlustusagent. Talunike poeg. Õppis Paide linnakoolis 1900–04, lõpetas posti- ja telegraafiametnike kursused 1904, täiendas end raamatupidamiskursustel Tln-s 1919, vabakuulaja Tln kolledžis 1919. Töötas posti- ja telegraafiametnikuna Liibavis ja Riias 1905–06 ja 1907–11, vahepeal teenis Vene sõjaväes 1906–07. Seejärel elas tervise parandamiseks (tuberkuloos) Kaukaasias 1911–12. Posti- ja telegraafiosakonna ülem Lelles ja Voltvetis (?) 1913–16, Pärnu maakonna toitluskomitee asjaajaja 5.1917–1.1918, Pärnu linna rekvireerimis- ja sõjakahjude hindamise komisjoni asjaajaja 4.–6.1919, Pärnu maakonnavalitsuse toitlusosakonna juhataja kt 6.–8.1919, Riigikontrolli revidendiabi kt 9.1919–1.1920 ja Kuressaare osakonna juhataja kt 1.1920–1.1921. 1923–24 elas Pärnus, Tartus, Tln-s ja Järvamaal Veinjärve vallas. Organisaator *Postimehe* juures. 1920. aastate lõpus ja 1930. aastate esimesel poolel töötas kindlustusagendina kindlustusseltsides Oma ja Eestimaa Kinnitus-aktsiaselts. Andmed edasise saatuse kohta puuduvad.

Päevalehe *Postimees*. *Pärnu väljaanne* väljaandja ja toimetaja 1921–23. Mõisteti 1924 süüdi auhaavamises (sõnum „Taalist“ *Postimehe Pärnu väljaandes* 7.7.1922, karistust (2 nädalat vangistust) ei pööratud täitmisele, kuna kohtualused leppisid ära.

A: ÕT II: 98; „*Vaba Maa*“ *Pärnu väljaanne X a.* [pagineerimata] (Pärnu 1930); *Pärnu Postimees* 5.6.2007: 11; ERA.32.3.1737; ERA.66.1.1980; ERA.926.1.3023; ERA.1965.1.367.

Elustus, Wiilip (–1935 Karl Nusar; Филипп Элустус; Карл Карлович Нузар; 1910–25.5.1937), misjonär. Elas Rakveres, asutas 1932 koos Natalie ja Mihhail Smirnoviga kristliku ühingu “Ühendus Kristuses” (smirnovlaste usulahu), oli selle esimees. 1933 saadeti Smirnovid Rakverest välja, asus koos nendega elama Põltsamaale. Toimetas ühingu ajakirju *Elu-Päike* (Põltsamaa 1933–37, ilmus 19 nr) ja *Солнце жизни* (Põltsamaa 1933–36, ilmus 11 nr), kus avaldas vaimulikku luulet ja proosat. Usulahu vastu algatati 1933 kriminaaljuurdlus (süüks perekondade lõhkumine, kõlblusetu eluviis), ühing suleti siseministri määrusega 12.6.1937.

A: *Postimees* 29.4.1933: 5, 27.5.1933: 2; *Mälestuse album*. (Tln 1937); *Paar sammukest*. XXI: 66 (Trt 2004); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2005*. 225 (Viljandi 2006); ERA.1.7.438; ERA.852.1.2494.

Engelhardt, Boris (Борис Вадимович Энгельгардт; ps Борис Бельский; 12.3.1889 Smolensk – 15.7.1941 Leningrad), poliitika- ja ühiskonnategelane, ajakirjanik. Aadlipäritolu, kõrge riigiametniku Vadim E. poeg. Lõpetas keiserliku õigusteaduste kooli Peterburis 1910. Osales I maailmasõjas Semjonovi kaardiväepolgu koosseisus, autasustatud mitmete ordenite ja

medalitega. Sügisel 1918 ühines Punaarmeeaga, aga mõne nädala pärast põgenes valgekaartlaste poolele; polkovnik. Sattus koos Wrangeli armeega Türki, juunis 1921 asus elama Eestisse, Tlnsse. Kuni 1923 elatas end laulmisega kinodes ja restoranides, müüs tänaval paberosse; 1939 asutas lõnga- ja niidipoe. Toetas monarhiste, osales aktiivselt kõigis vene sõjalistes organisatsioonides Eestis, oli Vene Üldsõjalise Liidu (ROVS) Eesti osakonna juhi **A. Baiov vanema** abi, ROVSi luure- ja vastuluureosakonna ülem; pärast Baiovi surma (1935) ROVSi Eesti osakonna juht. Tegi koostööd Inglise luurega. Arreteeriti Eesti poliitilise politsei poolt 20.6.1940, anti üle NKVD-le, viidi Leningradi, mõisteti surma, hukati. Rehabiliteeritud 22.10.2002.

1920. aastate keskel tegi kaastööd ajalehtedele *Последние новости* (Pariis), *Возрождение* (Pariis), *Новое время* (Belgrad), Tln monarhistlikele ajalehtedele *Ревельское время* / *Ревельское слово* (1925, kokku ilmus 36 nr), *Час* (1925–26, ilmus 36 nr), *Рассвет* (1927–28, ilmus 19 nr). Ajalehe *Ревельские последние известия* / *Наши последние известия* (1926, kokku ilmus 61 nr) toimetuse liige ja mõnd aega selle tegelik toimetaja.

A: *Биографика* I: 204–237 (Trt 2005); P. Абисогоян (2007). Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики. Т. 2: 112–114 (TÜ vene kirjanduse kateedri magistritöö); С. Г. Исаков. *Культура русской эмиграции в Эстонии 1918–1940. Статьи. Очерки. Архивные публикации.* 274–302 (Tln 2011); *Eesti Päevaleht* (Tln) 2.5.2012: 5.

? Engelhardt, Moritz Otto Ludwig von (8.12./27.11.1779 Viisu mõis, Järvamaa – 10.2./29.1.1842 Trt), geoloog, mineraloog. Mõisniku poeg. Lõpetas Tln rüütli- ja toomkooli 1796, õppis füüsikat ja keemiat Leipzigi ja Göttingeni ülikoolides 1796–98; õppis Saksimaal Freibergi mäeakadeemias mineraloogiat 1805–08; TÜ audoktor 1815. Töötas kaks aastat Eestimaa Rüütelkonna kantseleis. Tegi geoloogilisi uurimisretki Saksamaale, Itaaliasse, Prantsusmaale ja Šveitsi 1802–04, oli Laimetsa mõisa omanik Viljandimaal 1804–14. Tegi geoloogilisi-geograafilisi uurimisreise Saksamaal, Prantsusmaal ja Liivimaal 1808–11, Krimmis ja Kaukaasias 1811–12 (koos F. Parrot'iga), Liivimaal, Eestis ja Soomes 1815–18, Uuralis 1826 ja 1830. Oli TÜ esimene mineraloogia ja geoloogia professor 1820–41. Osales Venemaa ja Euroopa teadusseltside ja organisatsioonide tegevuses.

Toimetas ja andis koos G. Ewersiga välja allikapublikatsioonide sarja *Beiträge zur Kenntniss Russlands und seiner Geschichte* (Trt 1816–18, ilmus 2 kd).

T: u 15 teadustrükist.

A: DBBL; Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon. Bd. 1; Nachträge: 168; Järva; ADUT; ETeadBL; BBLd; *Eesti Loodus* 12/1979: 799–801; EAA.1253.1.41.

Engelhardt, Moritz Alexander Roderich von (1.7./19.6.1862 Trt – 8.9.1934 Schweinfurt, Baieri, Saksamaa), arst, kirjanik. Alghariduse sai kodus, õppis Trt gümnaasiumis 1874–76 ja Viljandi maagümnaasiumis 1876–80, TÛs arstiteadust 1881–88, *dr med*; täiendas end Würzburgis ja Berliinis. Võttis reservarstina osa Vene–Jaapani sõjast 1904–05 ja I maailmasõjast 1914–17. Kihelkonnaarst Viljandimaal Helmes 1888–91, sisehaiguste arst Riias 1891–1914, tegi reisi Hispaaniasse ja Pariisi 1903. Oli Liivimaa Saksa Seltsi haldusnõukogu koolikomisjoni sekretär 1918. Elas Saksamaal 1919–24, töötas Dresdeni hügieenimuseumis. Elas Tln-s 1924–30, seejärel Trt-s, kus korraldas 1925–28 kursusi baltisakslastele. Oli Riia Herderi Ühingu liige. Tegi kaastööd kultuuriajakirjale *Baltische Monatsschrift* (Riia). Asutas teadus- ja kultuurilehe *Aus deutscher Geistesarbeit* 1924 (Tln, ilmus ka päevalehtede *Revaler Bote* ja *Revalsche Zeitung* kaasandena), oli selle toimetaja 1924–32.

T: raamatusari „Baltisches Geistesleben“ (Tln 1928–30, kaasväljaandja).

A: AA1; DBBL; BBLd; *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat.* 208 (Tln 1989); L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918.* 386 (Trt, Tln 2006).

Enno, Ernst (8.6./27.5.1875 Valguta vald, Tartumaa – 7.3.1934 Haapsalu), luuletaja. Kõrtsmiku poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1886–96, Trt reaalgümnaasiumis (ei lõpetanud), Riia polütehnikumi kaubandusosakonnas 1896–1904. Elas vanemate talus 1906–09, töötas Valga krediitühisuse asjaajajana 1909–19, paralleelselt ka eesti keele õpetajana 1914–19, oli Läänemaa koolinõunik 1919–34. Suri kopsupõletikku.

Esimene ajakirjanduslik kaastöö oli gümnaasistina kirjutatud luulearvustus ajalehes *Postimees* (Trt) 1894, uue sajandi alguses ilmus tema arvustusi ja üksikuid artikleid *Postimehes*, ajakirjades *Linda* (Trt) ja *Eesti Kirjandus* (Trt). Oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1902–03 (peamiselt toimetab tõlkeid), ajakirja *Linda* (Trt) tegevtoimetaja 1905 (kirjutab filosoofilisi juhtkirju, artikleid, retsensioone, avaldas luulet). Oli ajalehe *Isamaa* (Trt) ning selle lisade „*Isamaa*” *Piltidega nädala-kaasanne* ja *Laste-rõõm* esimene vastutav toimetaja 1906. Kui selgus, et *Isamaa* on baltisakslaste toetatud ajaleht, lahkus toimetusest (pärast esialgse pooleaastase lepingu lõppemist). Hiljem Haapsalus elades oli ajakirja *Laste Rõõm* üks asutajaid ja esimene vastutav toimetaja 1922–27. Esimesed E. luuletused ilmusid ajalehtedes *Olevik* (Trt) ja *Eesti Postimees* 1896–97, sajandi alguses päevalehes *Postimees* (Trt) ja ajakirjas *Linda* (Trt), 1930. aastatel ajakirjas *Eesti Naine* (Trt). Tema südamlük lasteluule kuulub eesti klassikasse, avaldas lasteluuletusi sajandi alguses ajakirjades *Lasteleht* (Trt) ja *Laste-rõõm* (Trt), 1920.–30. aastatel ajakirjas *Laste Rõõm* ja ajakirja *Eesti Naine* kaasandes *Väikeste Sõber* (Trt).

T: neli luulekogu (1909–20), noorusmälestused „Minu sõbrad” (Trt 1910, LR 36/1973); postuumselt on ilmunud viis valikkogu, sh lasteluulevalimik „Üks rohutirts läks kõndima” (1957–2003, 5 trükki).

A: PmA; EBL; EAT; EE; EBL tk; ENE; AV1; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; VEKL; EKOBL; EE14; EKL; ISIK; KrS; V. Grünthal. *Ernst Enno* (Trt 1925); *Eesti Kirjandus* 7/1925: 272–286; 7/1934: 289–304, 4/1935: 145–160, 9/1936: 385–399; *Looming* 3/1934: 317–325; M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu.* 34–50 (Trt 1936); J. Jans. *Mälestusi ja vaatusi.* 32–33 (Trt 2008 [1940]); H. Wuolijoki. *Koolitüdrukuna Tartus 1901–1904.* 122 jm (Tln 1995 [soome k 1945]); *Tulimuld* 5/1952: 280–282, 3/1988: 136–138; M. Raud. *Eesti kool aegade voolus.* I: 147–149 (Stockholm 1965); *Keel ja Kirjandus* 6/1965: 363–368; [*Valga*] *Kommunist* 8.6.1965: 3; O. Kruus. *Kirjanduslik Otepää.* 26–29 (Tln 1969); EKA III: 485–496 (Tln 1969); *Haapsalu läbi aegade ja inimeste.* 141–148 (Tln 1979); J. V. Veski. *Mälestuste raamat.* 279–280 (Tln 1974); A. Elango (koost). *Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste pedagoogilisi seisukohti.* 68–76 (Tln 1980); B. Kangro. *Häitsemehi ja pärlipüüdjaid* II: 28–33 (Lund 1987); *Ernst Enno personaalnimestik* (Haapsalu 1995); R. Krusten. *Eesti lastekirjandus.* 100, 117–120 jm (Trt 1995); *Ajalooline Valga.* 53 (Valga 1999); E. Toona. *Rõõm teeb taeva taga tuld. Ernst Enno* (Trt 2000); *Eesti Naine* 5/2003: 47–48; L. Viitol, K. Kello (koost). *Sinu, minu ja meie Riia.* 131–140 (Trt 2008).

Epler, Peeter Voldemar (ka Eplar; 11.2.1885 Trt – mitte enne 1942), ametnik. Majaomaniku poeg, **Juhan Kuke** abikaasa eksabikaasa. Lõpetas Trt reaalkooli 1905, õppis TÜ õigusteaduskonnas 1906, ajaloo-keeleteaduskonnas 1909–16 (vaheaegadega), filosoofiateaduskonnas 1920–28 (ei lõpetanud ühtki eriala). Võttis osa I maailmasõjast ja Vabadussõjast. Oli Trt Eesti Laenu- ja Hoiuühisuse ametnik, töötas kooliõpetajana Trt-s 1921–22. Saksa okupatsiooni ajal elas 1941–42 Trt-s, hilisem saatus teadmata.

Nooreestlaste ajakirja *Vaba Sõna* (Trt) vastutav toimetaja 1914, väljaandja 1915–16.

A: AA2; AA3; EÜS2; *Ühistegevus Eestis 1902–1927.* 121 (Tln 1927); H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis.* I: 33 (Trt 1932); *Postimees* 3.4.1938: 8; F. Tuglas. *Noorusmälestused. Esimene välisreis.* 85, 99 (Tln 2011 [1940]); *Keel ja Kirjandus* 5/1970: 295; *Juhan Kukk – iseseisvusemõtte sõnastaja.* 24, 330 (Tln 2015); *Juhan Kukk – iseseisvusemõtte sõnastaja.* 24, 330, 333 (Tln 2015); ERA.R-1157.2.112.

Erikson, Julius Mardi poeg (ps Riks Eon; 9.5./26.4.1903 Kuremaa vald, Tartumaa – 8.4.1959 Trt), ajakirjanik. Metsapraakeri, kaupmehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1913–22, TÜs

õigusteadust 1922–40 (vaheaegadega). Arreteeriti 24.4.1945, süüdistati nõukogudevastaste artiklite kirjutamises, mõisteti kümneks aastaks vangi ja viieks aastaks asumisele. Vabanedes tuli tagasi Trt-sse.

Tudengina hakkas ajalehtedele kaastööd tegema, oli päevalehe *Kaja* püsiv kaastöötaja Trt-s 1923–25. Seejärel päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1925–28, spordi- ja kohtuosakonna toimetaja 1928–40, Trt teadete toimetaja 1940, samuti *Eesti Spordilehe* kaastöötaja. Kirjutas ka vesteid ja juhtkirju. Saksa okupatsiooni ajal oli taas *Postimehe* toimetuse liige. Enne arreteerimist 1945 töötas *Postimehe* tehnilise toimetajana. EAL liige 1929–40.

A: SBL; AA3; ISIK; OkM; *Postimees* 12.12.1931: 13, 30.1.1937: foto; 17.6.1937: 3; ÕT XV: 75 (Tln 1937); *Vaba Eesti Sõna* 7.5.1959: 11; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 399–403 (Trt 2008); EAA.1769.1.81; EAA.2100.1.1760.

Ernits, Erich Augusti p (21.11.1908 Avinurme – 27.5.1983 Jeruusalemm), ajakirjanik. Suri südamerabandusse.

Päevalehe *Uus Eesti* ja selle kohaliku kõrvallehe *Uus Eesti Narva Uudised* reporter 1938. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Kommunist* toimetuse liige. Paguluses oli ajalehe *Eesti Post* (Geislingen) toimetuse liige 11.1945–... Nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) toimetuse liige 1949–83, tegevtoimetaja 1950–51. Kalendrisarja „Väliseestlase kalender“ (New York) koostaja ja põhiautor 1951–78 ja 1981.

A: SBLV; ISIK; TLÜAR; *Väliseestlase kalender 1977*. 98 (New York 1976); *Vaba Eesti Sõna* 2.6.1983: 3, 9.6.1983: 3, 16.6.1983: 7.

Ernits, Villem (16./4.7.1891 Pala [Jõe] vald, Tartumaa – 10.5.1982 Trt), keeleteadlane, karskustegelane. Väiketalunike poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1906–11, TÜs ajalugu ja slaavi filoloogiat 1911–18, *cand phil.* ENKS tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1917–19, TÜ slaavi keelte eradotsent 1919–22. Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–23 (ESDTP nimekirjas). Eesti Karskusliidu esimees 1919–28, Ülemaailmse Alkoholismivastase Liidu esindaja Balti riikides 1924–30, esimene elukutseline karskustegelane Eestis. TÜ slaavi filoloogia eradotsent 1926–30, dotsent 1939–40; Fenno-Ugria teaduslik sekretär 1927–30; Varssavi ülikooli eesti ja soome keele lektor 1931–33, 1934–39. Nõukogude ajal oli TRÜ vene ja slaavi keelte õpetaja 1944–49, õppeülesannete täitja 1949–59 ja ajuti hiljemgi. Vanuigi oli tema hobi väitekirjade lugemine ja nende kaitsmisel sõnavõtmine.

Juba gümnasistina tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), avaldas artikli ajakirjas *Eesti Kirjandus* 1910, kevadel 1911 hakkas tegema kaastööd ajalehele *Uusi Aura* (Turu). Üliõpilasena tõlkis-kirjutas *Postimehele* Soome sõnumeid, tegi kaastööd ajakirjale *Keeleline Kuukiri* (Trt 1914–16, ilmus 6 nr), toimetab koos V. Reimaniga (1861–1917) EÜS rahvakalendrit „Sirvilauad“ 1914–15, oli ajakirja *Üliõpilaste Leht* (Trt) üks algatajaid ja toimetajaid 1914–15. Ajakirja *Eesti Kirjandus* (Trt) toimetuse liige 1918–19. Töötas päevalehe *Sotsiaaldemokraat* toimetuses 1919 alguses. Karskusliikumise organisatorina osales aktiivselt mitme sellealase ajakirja asutamisel ja toimetamises, oli vastutav toimetaja ajakirjades *Karske Noorus* (Trt 1920, ilmus 2 nr), *Uudismaa* (Trt) 1919–22, *Tulev Eesti* (Trt 1921–26), kuulus ajakirja *Külvaja* (Trt) toimetusse 1928–30, tegi kaastööd noorte karskusajakirjale *Kevadik* (Trt). Fenno-Ugria sekretärina oli ajakirja *Eesti Hõim* (Trt) üks algatajaid ja selle esimene vastutav toimetaja 1928–30, toimetab samuti ajakirja lisasid *Väliseestlane* (1928–30, ilmus 9 nr) ja *Fenno-Ugria Teated* (1929, ilmus 1 nr). Oli ajakirja *Väliseesti Almanak* (Tln) toimetuse liige 1929–34. Varssavis elades asutas ajakirja *Przegląd Polsko-Finsko-Estonski* (ilmus neli korda aastas kuni 1939), oli selle tegevtoimetaja. Tegi kaastööd ka ajakirjadele *Ajalooline Ajakiri* (Trt) ja *Odamees* (Trt).

T: artiklikogu „Noorpõlve ideaalid“ (Trt 2013); isikuarhiiv asub TÜR käsikirjakogus.

A: EBL; EAT; EE; VET; EBL tk; ENE; EÜS2; E(N)E; TRÜ BN; AA2; EÜS3; VjV; EE14; ETeadBL; ISIK; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 45 (Trt 1926); R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis I*: 43–44 (Trt 1935); M. Raamot. *Minu mälestused*. 198 (Tln 2010 [1962]); J. Jans. *Mälestusi ja vaathusi*. 282–283 (Trt 2008 [1940]); H. Mäelo. *Elutegevuses*. 32–34 jm (Lund 1961); M. Raud.

Eesti kool aegade voolus. I: 160 (Stockholm 1965); *Sirp ja Vasar* 17.7.1981: 7; *Keel ja Kirjandus* 7/1982: 389–390; J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. IV: 25–26 (Tln 1991 [1987]); 50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat. 180–182 (Tln 1989); 100 aastat karskusliikumist Eestis. 47–48 jm (Tln 1989); K. Lomp, R. Lahi. *Kihva Värdis elu ja seiklused*. I: 84 (Trt 1993); J. Tork. *Seisata, rändur!* 108 (Brampton 1993); *Kultuur ja Elu* 6/1995: 54–59; *Ajalooline Ajakiri* 2/1999: 123–130; *Eesti Arst* 8/2012: 416–422; *Tartu Postimees* 22.11.2013: 5; A. Kook (1979). Noorsooajakirja „Kevadik“ temaatika ja probleemistik aastail 1924–1932. 38–40, 52 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); K. Lõuna (1999). Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. 57 (TÜ Eesti ajaloo õppetooli magistratöö; käsikiri TÜR); TÜR F 83.

Ertel, Ali(i)de (ps E. Tammistu; Heiti Lehtme; 25./13.7.1877 Laatre vald, Tartumaa – 20.12.1955 Arula, Otepää rajoon), kooliõpetaja, taluperenaine, literaat. Taluperemehe, vallavanema tütar, **A. Palvadre** naiseõde. Õppis A. Salomoni kõrgemas tütarlastekoolis Trt-s 1888–93, omandades koduõpetaja kutse. Pidas kodukooli isatalus Laatres 1894–96, oli koduõpetaja Kostroma kubermangus ja Uuralites 1896–99, viibis Pariisis 1899–1900, tegeles vaheldumisi kooli- ja talutööga kodus, Trt-s, Peterburis ja Soomes 1900–11, sh võttis osa 1905. a revolutsioonist; täiendas end Saksamaal 1910–11, töötas koduõpetajana Moskvast, Tambovis, Saraatovi kubermangus ja Kaukaasias 1911–14, oli algkoolijuhataja Arulas 1914–16, taluperenaine Keeni vallas 1916–18, kirjanik Trt-s 1918–20, kooliõpetaja Pärnus, Kärklas 1921–27 (vallandati vastuolude tõttu kohalike võimudega). Elas vaheldumisi kodukohas, Trt-s, Pärnus ja Tln-s 1927–30, seejärel alaliselt isatalus Laatre vallas. Enne II maailmasõda asus sugulaste juurde Elvasse, töötas aednikuna, alates 1940. aastate lõpust elas Arulas.

Avaldas luuletusi, ajakirjanduslikke lühipalu ja ka juhtkirju ajalehes *Olevik* (Trt) alates 1898, päevalehes *Postimees* (Trt) 1902–03, ajakirjas *Linda* (Trt) alates 1903, ka ajalehes *Pealinna Teataja* (Peterburi). Aastatel 1911–14 avaldas nõuandartikleid nädalalehes *Põllutööleht* (Trt) ja ajalehes *Tartu Päevaleht*. 1920.–30. aastatel tegi kaastööd kuukirjadele *Naisterahva Töö ja Elu ja Käsitööleht* (Trt) / *Naiste Hääl* (Tln), *Eesti Naine* (Tln), *Taluperenaine* (Trt).

T: mõned proosa-, luule- ja draamateosed (1910–31), sh jutustus „Rooste“ (Trt 1910).

A: PmA; EBL; EAT; EBL tk; EKBL; Jaaksoo; EKrL; EKoBL; EKL; Arula kodulehekülj (https://sites.google.com/site/arulakyla/kool/); ISIK; Valgamaa ISIK; O. Kruus. *Kirjanduslik Otepää*. 36, 39–40 (Tln 1969); O. Kruus. *Naine hanesulega*. 88–100 (Tln 1971); E. Priidel. *Kirjanduslik Hiumaa*. 108, 110 (Tln 1972); *Keel ja Kirjandus* 7/1977: 433–434; [Valga] *Kommunist* 29.7.1967: 2, 4.10.1977: 3; EKA III: 552–554 (Tln 1969); E. Toona. *Rõõm teeb taeva taga tuld*. 92–96 jm (Trt 2000); *Eesti Naine* 5/2003: 47; *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 353–354 (Tln 2014).

Esop, Rurik Georg (ka Rjurik; ps Onu X; 3.5./21.4.1891 Tln – 5.12.1957 Tln), raadioajakirjanik, ametnik. Teenis sidepataljoni raadiojaamas 1924–25. Töötas Raadio-Ringhäälingu > Riigi Ringhäälingu raadioabonentide kontrolörina 1928–40 (raadiokuulamine oli tasuline ja loata kuulajate tabamiseks käivitati kontrollsüsteem).

Alates märtsist 1928 oli Raadio-Ringhäälingu teine palgaline töötaja **F. Moori** järel. Alates 1927 tegi koos F. Mooriga lastesaateid, juhtis joonistus- ja käsitöösaateid, kus lapsed said kodus Onu X-i juhendamisel ise tegutseda. Tegi ka esimesed otsereportaazid koos F. Mooriga. Kirjutas ringhäälingust ajalehtedes *Raadio* (1930–38) ja *Raadioleht* (1937–40), analüüsis raadiokuulajate ankeete.

T: aastaraamat „Ringhääling“ (Tln 1935; kaasautor).

A: ISIK; *Hommikleht* 5.6.1934: 3; V. Lään. *Ringhäälingu kroonika*. 13 (Tln 2006); *Õhtuleht* 5.6.2015: 18; TLA.1358.2.23; Vello Lääne andmed.

Faehlmann, Friedrich Robert (ps Anonymus; 31./20.12.1798 Koeru, Järvamaa – 22./10.4.1850 Trt), arst (kolleegiumiassessor), literaat, keeleteadur. Mõisavalitseja poeg, pärast ema surma 1806

oli mõisnik von Paykulli perekonnas kasvatada. Õppis Rakvere kreiskoolis 1810–14, Trt kubermangugümnaasiumis 1814–17, TÜs arstiteadust 1817–27, *dr med* (esimene doktorikraadiga eesti meedik). Tegutses eraarstina Trt-s ja selle ümbruskonnas 1824–49, tema ravimiretsepti kasutati veel aastakümneid pärast tema surma. TÜ eesti keele lektor 1842–50, pidas loenguid ka arstiteaduskonnas 1843–45. Seisis esimese eesti üliõpilaste sõpruskonna eesotsas, oli ÕESi algataja 1838 ning esimees 1843–50. Vaadetelt valgustaja-demokraat, võitles eesti rahva alavääristamise vastu, tõstis esile eesti rahva vaimumaaailma ja keele rikkust, oli eesti eepose mõtte algataja. Keelealaste töödega pani aluse eesti keele vormi- ja häälikuõpetusele; muistenditega pani aluse eesti (pseudo)rahvusmütoloogiale, mis said ärkamisaja ideoloogia nurgakiviks, tema kirjanduslik looming oli eesti rahvusliku kirjanduse rajamisel keskse tähtsusega. Suri tuberkuloosi.

Kuulus ÕESi väljaantud “Tarto- ja Võrro-ma rahva Kalendri” / “Ma-rahva Kalendri” (Trt) toimetusse 1840–50. Avaldas kalendrites arstlikke nõuandeid, vestelisi ja valgustusliku iseloomuga jutte (kriitilisemad kirjutised ei pääsenud tsensuurist läbi). Tema kalendrijutud on hea huumoriga ja osavalt visandatud karakteritega (nt „Tühhi jut...“ 1842, „Kalendriteggija kimbus“ 1846).

T: 8 saksakeelset müütilist muistendit, milles visandas eesti jumalatemaaailma, aluseks eesti rahvamuistendid ning soome ja antiikmütoloogia motiivid (saksa keeles ÕES toimetistes „Verhandlungen der gelehrnten Estnischen Gesellschaft“ 1840–52, eesti keeles 1866 ja eraldi raamatuna „Müüdilised/[Müütilised] muistendid“, Tln 1941, 1979, 1986, 2005); ilukirjanduslik kogumik „Dr. Fählmanni kirjad“ (Trt 1883, täiendatud trükk „Dr. Fählmann'i kirjatööd“, Trt 1921), „Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus“ (saksa keeles Trt 1936, eesti keeles „Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus“ I, Tln 1976); „Kogutud luuletused“ (Trt 1938); „Fr. R. Faehlmanni kaks avalikku esinemist aastail 1842 ja 1849“ (Tln 1988), „Fr. R. Faehlmanni käsikirjad Eesti Kirjandusmuuseumis“ (Trt 1997); loomingu koondväljaanne „Teosed“ I–III (Trt 1999–2011).

A: AA1; EBL; EBL tk; EE; ENE; E(N)E; EE14; EKBL; EKrL; Järva; EKL; VEKL; ETeadBL; ISIK; EEVA; Tervishoiumuuseum; M. J. Eisen (toim). *Tähtsad mehed. Esimene anne: O. W. Masing. – F. R. Fählmann. – F. R. Kreutzwald.* 26–46 (Trt 1883); *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht.* 24–30 (Trt 1889); *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Neljas leht.* 1–33 (Trt 1899); *Sirvilauad 1900.* 1–9 (Trt 1899); M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu.* II.2: 83–85 (Trt 1899); V. Reiman. *Kivid ja killud.* I: 32–37, 82–128 (Trt 1907); *Sirvilauad 1914.* xxxi (Trt 1913); *Sirvilauad 1916.* xxxii (Trt 1915); *Eesti Arst* 1/1922: 49–53; M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu.* 20–32 (Trt 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu.* 74–75 (Trt 1922); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu koolidele.* 1.II: 243–261 (Trt 1925); *Eesti Keel* 5–6/1928: 69–80; *Eesti Kirjandus* 11–12/1928: 577–584, 632–638, 6/1929: 241–260, 3/1931: 157–169, 8/1931: 416–424, 5/1933: 231–237, 1/1938: 44–57; *Fr. R. Faehlmanni album.* (Trt 1929); *Looming* 7/1934: 827–830, 10/1934: 1184–1188, 12/2003: 1841–1852; L. Tohver. *F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loomingust.* 7–26 (Trt 1934); F. Toomus. *Friedrich Robert Faehlmann.* (Tln 1940); Fr. R. Kreutzwald. *Maailm ja mõnda.* 11–55 (Tln 1953); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil.* 29–30 (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 7/1964: 421–425, 5/1972: 285–289, 9/1982: 457–464, 6/1991: 359–365, 6/2004: 430–450, 5/2009: 321–340; A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat.* 224–225 (Tln 1966); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900.* 346 (Tln 1984); *ÕESi aastaraamat 1988–1993.* 37–57 (Trt 1995); *Eesti arstiteaduse ajaloost.* 51–56 (Trt 1996); *Akadeemia* 12/1998: 2471–2476; E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900.* 67–73, 92–100 (Tln 2000); *Faehlmann ja Rakke.* (Rakke 2003); O. Kirss. *Rakvere lood ja legendid.* 111–112 (Tln 2004); *Sirp* 16.9.2005: 4–5; *ÕES aastaraamat 2004–2005.* 129–131 (Trt 2006); *Rakvere ajalooline vaimsus hariduses ja kultuuris.* 21–27 (Rakvere 2009).

Faltin, Hermann Alexander (läti Aleksandrs Faltins; 24./12.12.1819 Riia – 8.11./27.10.1899 Wiesbaden), jurist, poliitikategelane (kolleegiumiassessor). Preisimaalt pärit veterinaararsti poeg. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis, TÜs õigusteadust 1840–44, *cand jur.* Töötas Jelgavas arhivaarina 1845, Kuramaa ülemõuekohtu sekretärina 1845–52, Kuramaa kubermanguvalitsuse

sekretärina 1852–53. Asus 1853 elama Riiga, töötas raesekretärina 1853–59, oli raehärra 1859–81, paistes silma liberaalse poliitikaga. Tegeles palju raudtee küsimustega, oli Riia–Daugavpils ja Riia–Tukumsi raudteekompaniide direktor, asepresident, president 1853–94.

Baltikumi kultuuriajakirja *Baltische Monatschrift* (Riia) üks asutajaid 1859, kaastoimetaja 1859–65, ise kirjutas eelkõige poliitikast ja majandusest.

A: AA1; DBBL; BBLd.

Feldmann, Jakob → Vanaaus, Jakob

Feldmann, Elvine (ka Veltmann; –1896 Schütz; ps Elli Pöllulill; 1873 Järva-Jaani, Järvamaa – 1917), koduõpetaja. **J. Feldmanni** abikaasa.

Nädalalehe *Saarlane* (Kuressaare) toimetuse liige u 1884–1910. Tegi kaastööd ajalehtedele *Postimees* (Trt) 1895–96, *Sakala* (Viljandi) 1897–1902, *Uus Aeg* (Trt, Tln) 1899–1900, *Olevik* (Trt) 1902, *Päevaleht* (Tln) 1908, ajakirjadele *Linda* (Pärnu) 1895–1902, *Rahva Lõbu-leht* (Trt, Põltsamaa, Tln 1898–1906), *Lasteleht* (Trt) 1901–06 jm.

T: naisliteraatide antoloogiad „Eesti Nais-luuletajate Album“ (Viljandi 1897, koost) ja „Kodusel koldel“ (Viljandi 1901, toim).

A: ISIK.

Feldmann, Karl Eduard Karli p (1939– Kaarli Naanuri; ps Epi Goon; K. Põldemaa; Nanori; K. Sitik jpt; 7.7./25.6.1894 Jõgeveste vald, Viljandimaa – 16.9.1972 Viljandi), ajakirjanik, literaat, bibliofiil. Laudsepa, mööblitiseri poeg. Õppis Tarvastu kihelkonnakoolis kuni 1910, Trt Pedagoogika Seltsi õhtukeskkooli kursustel 1910–12. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–17 ja Vabadussõjast 1919–20. Ehitustööline Trt-s 1910–14. Süüdistati vähemalt kahel korral vekslivõltsimises, oli vangis 1937–38 (täpsemad asjaolud teadmata). ÕES raamatukoguhoidja 1939, Trt kulturihoone töötaja (korraldas ringide tööd, oli raamatukoguhoidja) 1940. Viljandi kultuurimaja direktor 1944–49, vallandati kui kodanlik natsionalist. Seejärel töötas Viljandi tarbijate kooperatiivis. Töötas Teatri- ja muusikamuseumis 1954–56, Viljandi muuseumis 1957–66. Lõi kaks bibliofiilset raamatukogu, esimene (u 6500 trükist) hävis Tln pommitamises 3.1944, teine (u 3600 trükist) on hoiul Viljandi muuseumis.

Hakkas ajalehtedele kaastööd tegema juba kooliõpilasena. Tema kirjutisi ilmus järjepidevalt ajalehtedes *Maleva* (Viljandi) 1909–10, *Meie Aastasada* (Trt) 1913 (toimetas seal reatasu alusel turu- ja ilmasteateid, kirjutas kohalikke sõnumeid), *Olevik* (Trt) 1914, bolševistlikes ajalehtedes *Kiir > Tööline* (1917–18), *Maatamees* 1917. Vabadussõja järel oli maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuse liige 1920–24 (vallandati konflikti tõttu peatoimetajaga). Seejärel elatas end kuni 1940. a kaastööst mitmetele ajalehtedele-ajakirjadele, tegutses kuulutusteagendina (sh kalendrites). Tegi kaastööd demobiliseeritud sõjaväelaste nädalalehele *Vaba Eesti* (Trt 1922–24), ajalehtedele *Viljandi Uudised* 1927–28, *Postimees* ja selle kohalikule väljaandele *Viljandi Postimees* (1926–27), *Järva Uudised* (Viljandi 1929), *Rahva Sõna*, alates 1933 *Vaba Maa* kontserni ajalehtedele *Vaba Maa*, *Esmaspäev*, *Rahvaleht*. Vahepeal sai püsivamat tööd nädalalehes *Ühistegelised Uudised*, kus toimetas ajaviitelehekülgi 1928–.. (lahkus toimetusest vastuolude tõttu). Saksa okupatsiooni ajal töötas lühikest aega ajalehes *Maa Sõna*, Nõukogude okupatsiooni alguses lühikest aega ajalehes *Talurahvaleht*. Oli kohaliku ajalehe *Sakala > Tee Kommunismile* (Viljandi) vastutav toimetaja 1949–50, avaldas lehes kultuuri- ja teatriloolisi artikleid, hiljem Viljandi muuseumis töötades toimetas rubriiki „Kodu-uurimise radadel“. EAL liige 1922–25.

T: isikuarhiiv asub Viljandi muuseumis, tema kogutud kultuurilooliste dokumentide kollektsioon 1897–1945 asub ERAs (fond 3862), samuti käsikirjalised mälestused Viljandi kooliõpilaste mobiliseerimisest Vabadussõtta (ERA.2124.3.127).

A: ÕT II: 98; ISIK; *Sakala* 23.3.1928: 9; *Sakala kalender 1998*. 73–74 (Viljandi 1997); E. Teder (koost). *Raamat on...* III: 28–37 (Tln 2003); R. Tammai (2001). Bibliofiiliast Eestis Kaarli

Naanuri raamatukogu näitel. (Tln Pedagoogikaülikooli infoteaduse osakonna bakalaureusetöö; käsikiri TLÜARs); ERA.1357.5.142; ERA.1868.1.3197.

Felsberg, John (Johannes; ka Juhan Welsberg; 6.4.1879 Tln – 4.3.1940 Newark, NJ, USA), vaimulik, trükkal. Töötas ladujana M. Schifferi trükikojas. Asutas 1908 koos **A. Tetermanniga** Tln-s trükikoja Felsberg ja Tetermann, mis trükkis peamiselt vaimulikku kirjandust; oli trükikoja kaasomanik ja tehniline juht kuni 1913, mil trükikoda müüdi osauhisusele Ühiselu. Tln baptistide pühapäevakooli ülemjuhataja 1897–1913. Emigreerus 1913 New Yorki. Esmalt oli trükitooline, seejärel trükikojaomanik kuni surmani. Tegutses Ameerikas misjonärina, asutas 1915 usuühingu Eesti Evangeeliumi Selts, millest sai 1919. a New Yorgi Esimene Eesti Baptisti kogudus, oli koguduse jutlustaja 1915–20 ja 1925–40.

Tegi 1910. aastatel kaastööd baptistide ajakirjale *Teekäija*, kirjutades eelkõige lastele. Kuna *Teekäija* ilmumine oli Eestis 1916. a lõpul katkenud, asutas Ameerikas baptistide kuukirja *Amerika Teekäija* (New York 1918–23), oli selle väljaandja kogu ilmunisaja jooksul ja tegevtoimetaja 1918–20 koos Friedrich Mudamaga. Hiljem trükiti tema trükikojas nädalalehte *Ameerika Eestlane* (New York 1925, ilmus 28 nr) ja New Yorgi Eesti Haridusseltsi kuukirja *Meie Tee* 1931–40. Trükkalitööd jätkas tema poeg Walter Felsberg, kes trükkis *Meie Teed* kuni 1955, samuti nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) esimese aastakäigu 1949–50 ja kalendrisarja „Väliseestlase kalender“ 1949–54. Seejärel müüs 1955. a trükikoja.

T: J. Greberi „Ühendus vaimude-ilmaga“ (New York 1930; tõlk) ja „Kõned vaimude-ilmast“ (New York 193?; tõlk).

A: VET; *Amerika Teekäija* 6/1918: 86–88; R. Kaups. *50 aastat apostlite radadel*. 97–98, 156, 158, 163–164 jm (Keila 1934); *Meie Tee* 3/1940: 49–50, 5-8/1983: 81; *Teekäija* 4/1940: 59–60, 5/1940: 81–82; *Uus Eesti* 6.3.1940: 2; *Eesti kroonika 1957*. 182 (Stockholm 1956); *Eesti raamat 1525–1975*. 138, 145 (Tln 1975); *Väliseestlase kalender 1970*: 78–79 (New York 1969); *Väliseestlase kalender 1973*. 40 (New York 1972); *Harju Muuseum 1989–1993*. 48–49 (Keila 1994); T. Pilli (toim). *Teekond teisenevas ajas*. 14 (Trt 2005); T. Pilli (1996). Eesti baptistid ja nende teoloogilise mõtte kajastumine ajakirjas „Teekäija“ kuni 1940. 16, 91–95 jm (TÜ ajaloolise usuteaduse õppetooli magistratöö; käsikiri TÜRs).

Fiskar, Anna (ps Jaagurein; Spectatrice; Ann Viskar; 31.12.1882 Seli vald, Pärnumaa – 6.3.1940 Tln), korrektor (üks esimesi eestlannasid selles ametis), tõlkija. Sauniku tütar. Õppis Lohu algkoolis.

Avaldas 1905. a jutukese nädalalehes *Ristirahva Pühapäeva leht*, järgmise aasta algul asus tööle lehe kontoris korrektori ja tõlkijana. Hiljem töötas korrektorina mitmes Tln ajalehes: *Päevaleht* 1908–19, *Tallinna Teataja*, *Sotsiaaldemokraat*, *Riigi Teataja*, *Vaba Maa*, lõpuks Ühiselu trükikoja juures. Viimastel eluaastatel töötas vabakutselise korrektori ja tõlkijana. Avaldas lühijutte ja tõlketeksteid ajakirjas *Rahva Lõbu-leht* ning paljude ajalehtede joonealustes, sh *Postimees* (Trt), *Tallinna Teataja* lisad, *Sotsiaaldemokraat*, *Päevaleht*, *Vaba Maa*, *Kaja*, *Uus Eesti*. Võttis osa eesti ajakirjanike esimesest kongressist Tln-s 5.1909; EAL liige 1919–40.

T: mõned tõlkeramatud (lisaks joonealuste tõlgetele).

A: *Peatükke*. 210; P. Grünfeldt. *Minevikku jägimas*. 79 (Tln 1923); ÕT XI: 61–62 (Tln 1933); ÕT XVII: 72 (Tln 1939); *Päevaleht* 8.3.1940: 5; *Uus Eesti* 8.3.1940: 8; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 211 (Tln 1974); *Peatükke*. 175 (Trt 2000).

Fiskar, William (ka Villem, Vilhelm Fisker; 14.4.1890 Tln – 1943 Saksamaa), sõjaväelane (major), ametnik. Katelsepa poeg. Lõpetas Tln RÜS Erakolledži 1922, õppis TÜs õigusteadust 1922–26, 1933–34 (ei lõpetanud), Eesti kõrgemas sõjakoolis 1923–26. Võttis osa I maailmasõjast, Vabadussõjast ja II maailmasõjast (Saksa armees). Töötas ametnikuna Tln talurahva põllupangas kuni 1915. Lahkus sõjaväest 1928 ja asus tööle ametnikuna Pikalaenu pangas. Aktiivne sporditegelane, jalgpallur; vabadussõjalane. Arreteeriti Nõukogude võimude

poolt 20.12.1940, süüdistati spionaažis, vabastati 20.3.1941, saadeti ümberasujana Saksamaale. Ametlikult kinnitamata andmeil hukati koonduslaagris saksavastase tegevuse eest.

Ajalehe *Eesti Spordileht* (Tln) toimetuse liige 1923–28.

A: SBL; AA3; ESBL; OkM; R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 18 jm (Stockholm 1991); *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 48, 130, 149, 252 (Tln 2001).

Frank, Niina (Нина Иосифовна Франк; ps Н. И. Корчак-Котович; Н. И. Корвич; 1891 Vilež (Veliž), Vitebski kubermang – 16.9.1949 Burlingame, California, USA), literaat, ajakirjanik. Vene-poola aadliku tütar. Omandas kõrgema põllumajandusliku hariduse (agronoomi diplom). Veendunud monarhist. Mõnd aega töötas Tšernigovi kubermangus. I maailmasõjas osales halastajaõena, Riia rindel tutvus alampolkovnik Roman Frankiga (pärit Narva-Jõesuust), kellest sai tema abikaasa. Vene kodusõja ajal oli valgekaartlike ajalehtede toimetaja Siberis. 1922 opterus koos abikaasaga Eestisse, asus elama Narva. Töötas ajakirjanikuna kohalikes vene lehtedes: *Ревельское время* (1925, ilmus 16 nr), *Русский голос* (Tln, Narva 1923–25, ilmus 63 nr), *Старый нарвский листок* (1923–25), *Новый нарвский листок* (1926–27), oli ajalehe *Нарвский листок* (1926–28) väljaandja ja toimetaja. Pärast selle lehe sulgemist emigreerus koos abikaasaga USAsse. 1936–37 elas mõnd aega Eestis ja avaldas siin kolm raamatut.

T: kolm romaani: “Потерянный и обретенный император” (Berliin 1925), “Тайны советских подвалов” (ps Н. И. Корвич; Narva 1925), “В стране свободы и золота” (Tln 1936); jutustus “Рихард Юльге” (Tln 1937); “Настольная книга каждой хозяйки, жены и матери” (Tln 1937).

A: С. Г. Исаков. *Культура русской эмиграции в Эстонии 1918–1940. Статьи. Очерки. Архивные публикации*. 248–273 (Tln 2011).

Franzdorf, Tõnu Martin (ka Franzdorff; eestistatud Aruküla; ps T. F. Küla; Tõnu Küla; Tiit Kaljumaa; K. Kokla jt; 28.8.1862 Venevere küla, Virumaa – 22.10.1940 Luunja vald, Tartumaa), trükikal, ajakirjanik. Viinapõletaja poeg. Õppis Venevere vallakoolis ja kihelkonnakoolis, täiendas end iseõppijana. Urjadnik Iisakus. 1895 asus elama Narva, raamatukaupluse ja trükikoja omanik 1895–1917, bolševikud rüüstasid trükikoja ja viisid selle Venemaale.

1880.–90. aastatel tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Postimees* (Trt), *Olevik* (Trt), *Valgus*, *Sakala* (Viljandi), *Virulane*, *Virmaline* (Narva), *Postimees* (Trt). Avaldas nii algupäraseid kui tõlgitud jutte, romaane ja luuletusi. Pärast mitmekordset taotlust sai loa asutada Narvas ajaleht *Kaja* (1906–11) > *Narva Uudised* (1911) > *Ilmarine* (1911–12) > *Uusleht* (1912–18). Oli lehe väljaandja 1906–18 ja vastutav toimetaja 1906–14. Andis välja ja toimetas ka lehe lisasid: nädalakiri „*Kaja*” lisaleht > „*Kaja*” kirjandusline lisa (1906–11), *Kaja nalja- ja pilkenalja-lisa Siil* (1910, ilmus 12 nr), *Narva Uudiste Kirjandus ja Teadus* (1911, ilmus 18 nr), „*Ilmarine*” kirjandusline lisa (1912, ilmus 9 nr). Eesti Vabariigi ajal piirdus tema ajakirjanduslik tegevus sõnumite saatmisega ajalehtedele, oli ka ajalehe *Rahva Hääl* väljaandja ja vastutav toimetaja (Narva 1926, ilmus 3 nr).

A: ÕT I: 46; ISIK; *Proletaarne Revolutsioon Eestis 2/1927*: 48–50; *Päevaleht* 18.8.1932: 6; *Uus Eesti* 28.8.1937: 9.

Freiberg, Karl → Kurmiste, Oskar

Freundlich, Carl Wilhelm (tegelikult Henrikson; 24./12.2.1803 Kuressaare – 21./9.1.1872 Muhu), köster, literaat. Kangru poeg. Alghariduse sai kirikuõpetaja Schmidti kodus, omandas Kuressaares mõningaid oskusi muusika alal. Tisleri õpipoiss 1821–24, Muhu koguduse köster ja kooliõpetaja 1825–72, tegutses ka vallakirjutajana ja Piiri riigimetsavahina, oli Väikese väina sillaehitustööde ülevaataja. Tegeles aianduse ja mesindusega.

Tegi kaastööd nädalalehele *Perno Postimees* 1861–69. Koostas-toimetas kalendrid: „Ma-rahwa Kalender” (Pärnu) 1852–57 ja 1863–66 ning „Eesti-rahwa mönnus Kalender” (Kuressaare) 1863–73, „Eesti rahwa Kalender” (Pärnu) 1870–73.

T: sentimentaalsed rahvaraamatud (mugandatud saksa keelest) „Siin on Magdeburgi-linna hirmsast ärrarikkumisest...” (Pärnu 1837, 1843, 1848), „Appolonius” (Pärnu 1846, 4. tr 1888), mõned luule- ja proosakogud (1857–72, mitmed luuletused levisid rahvalauludena); nõuandebrošüürid „Pöllomehhe ait” (Pärnu 1849, 1863, 1888) ja „Pöllomees” (Kuressaare 1864).

A: PmA; EBL; EE; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EABL; EKOBL; EE14; EKL; *Muhumaa*. 591–592; SK; ISIK; EEVA; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 327–328 (Trt 1898); M. Kampmann. *Eesti vanem ilukirjandus*. 70–81 (Trt 1908); G. Suits. *Eesti lugemiseraamat* I: 80 (Helsingi 1916); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu koolidele* I: 208–213 (Trt 1925); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 14 (Tln 1927); *Kommunismiehitaja* 26.3.1963: 3, 3.2.1972: 3; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 76, 78 (Tln 1963); *Keel ja Kirjandus* 7/1963: 415; EKA I: 450–457 (Tln 1965), II: 182 (Tln 1966); A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 190–203 (Tln 1966); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 211–213 (Tln 1970); J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 18–20, 36 (Tln 1991); *Eesti pedagoogika ja kool* XLVII: 4–12 (Tln 1995); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 109–112 jm (Tln 2000).

Freytag, Franz Heinrich (11.4.1841 Kunthal (Kunowo), Preisimaa – ?), gümnaasiumiõpetaja Kuressaares.

Toimetas nädalalehte *Arensburger Wochenblatt* 1909–13.

A: EAA.3151.1.192; EAA.3151.1.45.

Freytag-Loringhoven, Charles Napoleon Haro Burchard Baron von (28./16.4.1879 Kuressaare – ? Saksamaa). Saaremaa rüütelkonna konvendisaadiku, maanõuniku poeg, O. von Moeller'i (vt) väimees. Oli Saaremaa rüütelkonna sekretär, aurahukohtunik. 1918. a oli ka üks Saaremaa esindajaid Riias Maanõukogul, kus püüti rajada Balti hertsogiriiki. (Tema poeg kindralleitnant B. von Freytag-Loringhoven oli A. Hitleri adjutant 1944–45.)

Andis välja ja toimetas nädalalehte *Arensburger Wochenblatt* 1914–15 ja selle järglast *Arensburger Zeitung*, mis ilmus Saksa okupatsiooni ajal 11.1917–11.1918.

A: N. von Essen. *Genealogisches Handbuch der Oeselschen Ritterschaft*. 125–126 (Trt 1935); *Saaremaa*. 2: 240 (Tln 2007); EAA.3151.1.177; EAA.3151.1.204.

Friebe, Wilhelm Christian Johann Christiani p (27./16.7.1761 Ballhausen, Tüüring – 26./14.9.1811 Riia), ajaloolane, ametnik, koduõpetaja. Esmase hariduse sai kodus, õppis Hannoveri ja Güstrowi gümnaasiumides, Göttingeni ülikoolis usuteadust, loodusteadusi ja statistikat 1781–84; TÜ audoktor 1811. Tuli Liivimaale 1784, töötas koduõpetajana Adseli lossis ja Marienburgi (Aluksne) mõisas 1784–1801; Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi sekretär 1801–11, samuti Trt õpperingkonna inspektor 1804–10. Uuris Liivi- ja Estimaa ajalugu, loodust ja põllumajandust, tegi süstemaatilisi teaduslikke loodusvaatlusi. Avaldas ratsionaalset põllumajandust propageerivaid, atatistilisi ja ajaloolaseid uurimusi.

Avaldas arvukalt artikleid teadusajakirjas-kogumikesarjas *Nordische Miscellaneen* (Riia) 1788–90. Oli Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi teatmik-ajakirja *Oekonomisches Repertorium für Lief- und Ehstland* toimetaja (Riia 1808–11, ilmus 6 korda aastas). Ajakirja eemärgiks oli arendada kohalikku (põllu)majandust, selles refereeriti praktilisi õpetusi Lääne-Euroopa (peamiselt Saksa) põllumajandusajakirjadest ja -raamatutest, avaldati kohalikke soovitusi ja uurimistulemusi, samuti lühisõnumeid. Kaastöötajateks olid enamasti mõisnikud ja kirikuõpetajad. Ajakiri saadeti tasuta Liivi kubermangu iga kihelkonna kirikuõpetajale, kes seda soovijatele laenutas.

T: Liivimaa üldajalugu „Handbuch der Geschichte Lief-, Ehst-, und Kurlands“ I–V (Riia 1791–94), „Grundsätze zur einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirtschaft in Livland“ I–IV (... 1802–08), „Oekonomisch-technische Flora für Lief- und Ehstland und Kurland“ (Riia 1805) jm.

A: R/N 1 (1827): 607–612; R/N 1 (1861): 202; EBL; EBL tk; DBBL: 229; Redlich: 96; EE14; ETeadBL; EEVA; Ericus; EKA I: 235 (Tln 1965); *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist V*: 167–183 (Tln 1985).

Fuks, Johannes (1937– Johann Kalda; ka Joan, Jaan, Juhan; 23.11.1890 Tahkuranna vald, Pärnumaa – 18.6.1977 Uulu külanõukogu, Pärnu rajoon), taluperemees, poliitikategelane. Talupidaja-kaluri poeg. Lõpetas Pärnu linnakooli 1907, omandas algkooliõpetaja kutse Valgas 1912. Võttis osa I maailmasõjast 1914–18 (sh lõpetas Oranienbaumi lipnikekooli 1916) ja Vabadussõjast 1918–20. Töötas isatalus kuni 1909, seejärel oli telefonist Pärnu raudteejaamas 1910, köster-kooliõpetaja Priipalus 1911–14, taluperemees Uulus alates 1920. Pärnu maavolinik 1924–30, sh maavolikogu esimees 1927–30, Riigikogu liige 1926–34 (asunike fraktsioonis, hiljem Põllumeestekogude jt koonduse nimekirjas; volitused lõpetati 1937), aktiivne kohalik seltsitegelane. Arreteeriti 25.11.1944, mõisteti kümneks aastaks vangi, vabanes 17.12.1955.

Ajalehe *Pärnumaa Hääl* vastutav toimetaja (Pärnu 1923–24, ilmus 5 nr), hiljem ajalehe *Maaleht* (Tln) kohaliku väljaande *Pärnu Maaleht* vastutav toimetaja (11.1931–4.1932, ilmus 66 nr). Avaldas kirjutisi ka mujal ajakirjanduses.

A: EAT; VjV; ISIK; OA; OkM; R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 104–106, 223–224 (Stockholm 1991); *Pärnu Postimees* 25.9.2008: 8–9.

Gailit, August Georg (ps Ge.; 9.1.1891/28.12.1890 Kuiksilla, Valgamaa – 5.11.1960 Örebro, Rootsi), kirjanik. Ehitusmeistri poeg, **R. Eliaseri** naisevend. Õppis Trt linnakoolis 1905–07 (ei lõpetanud), täiendas end iseõppijana ja eratundides 1907–11, mh kuulas Rostovtsevi eraülikoolis Trt-s meditsiiniloenguid. Pressiatašee Eesti saatkonnas Riias 1920–22, elas Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias 1922–24, tegutses kutselise kirjanikuna Trt-s ja Tln-s, vahepeal oli Vanemuise teatri direktor 1932–34. Kuulus kirjanikerühmitusse Siuru 1917–19. Saksa okupatsiooni ajal 1941–44 nimetati Tln raehärraks. Sept 1944 põgenes Rootsi, elas kutselise kirjanikuna Ormesta mõisas Örebro lähistel.

Trükidebüüdiks oli jutustus „Öö”, mis ilmus ajalehes *Rahva Päevaleht* (Trt) märtsis 1909. Avaldas ilukirjandust ja kirjandusülevaateid ajalehes *Rahva Päevaleht*, ajalehe *Tallinna Teataja* nädalal kirjas *Külaline*, ajalehe *Peterburi Teataja* lisa *Kirjandusline-teadusline lisa*, samuti provintsilehtedes, nt jutustus „Kui päike läheb looja” ilmus ajalehe *Meie Kodumaa* (Viljandi ja Pärnu) joonealuses 1909. Aastatel 1911–14 elas Riias ja töötas ajalehe *Dzimtenes Vēstnesis* toimetuses, mh avaldas seal eesti ja soome kirjandust tutvustavaid artikleid ja aastaülevaateid, mõned artiklid ilmusid ka kuukirjas *Domas* (Riia) 1912–15, ajalehtedes *Latvijā* ja *Jaunā Dienas Lapa*; samal ajal saatis artikleid Läti kultuurielust päevalehele *Postimees* (Trt). Esimese maailmasõja ajal oli rindereporter, saatis sõnumeid ajalehtedele *День* (Peterburi), *Dzimtenes Vēstnesis* (Riia) ja *Päevaleht*. Oli toimetuse liige päevalehtedes *Tallinna Teataja* 1916–17 ja *Postimees* 1917–18. Vabadussõjast võttis osa sõjaväeametnikuna-kirjasaatjana, tema kirjutised ilmusid eelkõige *Postimehes*. Avaldas kirjanduslikke följetone päevalehtedes *Postimees*, *Päevaleht*, novelle ja följetone ajakirjas *Looming* jm. Kirjandusajakirja *Looming* (Trt) toimkonna liige 1926–27 ja 1935. Paguluses tegi kaastööd mh kuukirjale *Kodukolle* (Vadstena).

T: alates 1910 avaldas jutustusi ja novelle; romaanid „Toomas Nipernaadi” (Trt 1928, 6. tr 1996), „Karge meri” (Trt 1938, Vadstena 1949, Tln 1983), „Ekke Moor” (Tln 1941, 5. tr 1990), „Leegitsev süda” (Vadstena 1945, Lund 1956, Tln 1990) jm; följetonikogumikud „Klounid ja faunid” (Trt 1919, Tln 2011) ja „Aja grimassid” (Trt 1926); trükis on ilmunud G. kirjad I. Trotskile (*Keel ja Kirjandus* 10/1989), **F. Tuglasele** (*Litteraria* 10, Trt 1996), Eesti Kirjanike Kooperatiivile (*Litteraria* 15, Trt 1999), A. Laurile (*Tuna* 1/2007), E. Ilbakule (Tln 2009).

A: EBL; EAT; EE; EBL tk; ENE; EKirP; EKBL; EKKE; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; Erni; ISIK; KrS; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 84–85 (Trt 1926); *Looming* 1/1929: 84–88, 1/1991: 88–95, 8/1991: 1098–1103; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis* I: 121–122 (Trt 1935); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu*. 243–258 (Trt 1936); *Tulimuld* 1/1951: 21–34, 4/1960: 241–284, 2/1961: 87–88, 1/1962: 29–34, 1/1991: 3–7, 2/1992: 59–60; *Mana* 4/1960: 242–243,

30/1965: 4–10; *August Gailit 1891–1960* (Lund 1961); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 90 (Tln 1966); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 283–284 jm (Tln 1974); *Korp! Filiae Patriae 1920–1980*. 124–125 (Toronto 1980); EKA IV.1: 369–383 (Tln 1981); *Viruskundra* 10/1990: 3, 1/1991: 5, 3/1991: 3; *Keel ja Kirjandus* 1/1991: 1–13; *Teater. Muusika. Kino* 1/1991: 33–39; *Viruskundra* 1/1991: 5; *Saaremaa Muuseumi kaheaastaraamat 1993–1994*. 173–178 (Kuressaare 1995); J. Vaiksoo. *Gailit ja Nipernaadi* (Tln 1996); *Jüri Vilms mälestustes*. 600–601 jm (Trt 1998); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 268–269 jm (Trt 2001); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 46–47 (Tln 2002); *Akadeemia* 1/2004: 199, 7/2004: 1652; L. Viitol, K. Kello (koost). *Sinu, minu ja meie Riia*. 144–147 (Trt 2008); *Eesti kirjandus paguluses*. 35–41, 271, 618, 664–665, 769 (Tln 2008); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 321 (Tln 2014).

Gailit, Karl Karl Jakobi p (3.10.1922 Nursi, Võrumaa – 23.7.1998), ... **A. Gailiti** vennapoeg. Lõpetas Tln reaalkooli, õppis TÜs õigusteadust 19...–43 (ei lõpetanud). Võttis osa II maailmasõjast (Saksa armees) 1943–45, langes Tšehhis Nõukogude vägede kätte, oli sõjavangis Kaukaasias 5.1945–1948, Komis 1948–52, Taišetis 1952–57. Vabastati 12.1957, tuli tagasi Eestisse. Sovhoosi peamehaanik, Tln ekskavaatoritehases lukksepp, eksperimentaalosakonna juhataja 1960–72, metallkonstruktsioonide tsehhi juhataja 1972–... ja 1978–84, seejärel töödejuhataja.

II maailmasõja ajal oli Saksa armee sõjakirjasaatja 1943–45, avaldas kirjutisi ajalehtedes *Eesti Sõna* ja *Sõdurileht*. Eesti SS-diviisi rindelehe *Varemeist Tõuseb Kättemaks* (Eesti) peatoimetaja 8.1944, Eesti SS-sõjakirjasaatjate rühma rindelehe *Kodumaa* tegevtoimetaja (Kuressaare 10.1944, ilmus 2 nr). Hiljem, 1992–94 avaldas poolsada artiklit II maailmasõja lahingutest Eestis ajalehtedes *Rahva Hääl*, *Eesti Sõnumid* ja *Videvik*.

T: mälestusteraamat „Eesti sõdur sõjatules“ (Tln 1995; sisaldab artiklite bibliograafiat 1992–94).
A: AA3; *Järva Teataja* 5.8.1944: 2; *Looming* 1/1991: 88–95; K. Gailit. *Eesti sõdur sõjatules*. (Tln 1995); *Sõnumileht* 1.8.1998: 10; *Reaali Poiss* jaan/2001: 5; A. Kõverjalg. *Punane labürint*. 84–85 (Trt 2006); A. Kõverjalg. *Mõtteid lõpusirgel*. 173–176 jm (Trt 2006); *Sõjakirjasaatjad Saksa armees II maailmasõjas*. 105 jm (Tln 2007); *Postimees. Raamat* 21.6.2007: 8; ERR arhiiv („Reportaaž kodust“ I–II 1992; „Need aastad ei unune“ 1993; „Eesti sõduritund“ 1994).

Geertz, Wilhelm August (28.5.1816 Liivimaa – 1864), arst (kolleegiumiassessor). Õppis TÜs arstiteadust 1837–41, *dr med.* Kihelkonnaarst Cesvaines, maa-arst Dubultis, seejärel arst Riias Liivimaa kroonupalatis ja Riia lähistel Alexanderehöhe (Aleksandra Augstums) raviasutuses.

Toimetas päevalehte *Rigasche Zeitung* 1858–60.

T: näidend Riia teatri avamise puhul (1859).

A: AA1.

Genss, Nosson (ka Noson Gens; 2.5./20.4.1885 Vilno (Vilnius) – 12.9.1972 Tln), arst. Kindategija poeg. Õppis Trt juudi algkoolis ja vene gümnaasiumis 1893–1905, arstiteadust Viini ülikoolis 1905–06 ja TÜs 1905–14; täiendas end Moskvas 1915–17. Võttis arstina osa I maailmasõjast 1917–18 ja Vabadussõjast. Oli revolutsioonilise tegevuse pärast vangis 1907–08. Töötas Riia linnahaiglas assistendina 1914–15, silmaarstina Tln-s 1923–29 ja Trt-s 1929–40. Osales aktiivselt juudi seltsielus, asus 1914 koguma Eesti juudi ühingute, seltside, isikute ja kogukonna kohta materjale (osa tema kogust on ERA N. Genssi isikufondis). Põgenes 1941 Nõukogude tagalasse, töötas Kuibõševi oblastis külahaigla arstina 1941–44. Pärast Saksa okupatsiooni tuli tagasi Eestisse, töötas Harjumaa polikliiniku silmaarstina 1944–50, seejärel oli Tln lastehaigla polikliiniku peaarst.

Eesti juutide ajalehe *Uus „Meie Sõna“* väljaandja ja vastutav toimetaja 1931–32 (tema juhtimisel ilmus 17 nr). Eesti juutide ajalehe *Undzer vort = Meie Sõna* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1931–33 ja 1937, ilmus 19 nr). Toimetas ja andis välja kultuurialmanahhi „Noor-Jiddisch = Jung-jidiš“ (1937). Kirjutas eesti ajakirjadele ja ajalehtedele artikleid juudi rahvakunstist ja ajaloost.

T: brošüür „Zur Geschichte der Juden in Eesti” (Trt 1933); „Bibliographia Judaica in Eesti” (Trt 1931; koost), „Bibliograafia judaica Eestis” (Tln 1937; koost); mälestused „Как мы бежали от фашистов” (Eesti Juudi Muuseum, <http://eja.pri.ee>).

A: AA2; EA; EAA.402.1.6202; EAA.402.1.6203; ERA.2282; Mart Rõbaki andmed (2013).

Gentalen, Julius August Mihkli p (ps Monaceros; 18./5.1.1903 Taevere vald, Viljandimaa – 22.6.1966 Catskill, NY, USA), ametnik, kunstnik. Möldri, hilisema urjadniku poeg; **M. Ruubeli** väimees. Õppis Viljandi poeglaste gümnaasiumis 1921–23, Tln kolledžis 1931–33, õppis TÜs õigusteadust 1933–40 (vaheagadega); täiendas end õlimaali alal New Yorgi osariigi ülikoolis. Võttis osa Vabadussõjast 1919. Viljandimaa rekvireerimise ja sõjakahjude hindamise komisjoni volinik 1919–21. Alates 1923 elas Tln-s, oli Kaitseväge ühendatud õppeasutuse staabi joonestaja ja kantseleiametnik 1923–36, haridusministeeriumi käsundusametnik 1936–... Saksa okupatsiooni ajal oli sisedirektooriumi juriskonsult ja juriidilise osakonna juhataja. Sept 1944 põgenes Saksamaale, elas Kempteni ja Altenstadt'i põgenikelaagrites. Suvel 1949 emigreerus USAsse, elas Catskill's, oli seenefarmi KB Product Corporation raamatupidaja 1950–63, andis ka kunsttunde. Kunstnikuna peamiselt iseõppija; akvarellist ja maalija, näitustel esines alates 1924.

Pilkelehe *Meie Mats* karikaturist 1920–23, ajalehe *Sakala* (Viljandi) karikaturist 1921–22. Tegi karrikatuure peamiselt kohalikel kommunaalteemadel, aga ka välis- ja sisepoliitikast. Põgenikelaagris oli ajalehe *Kauge Kodu* > *Kauge Kodu Päevauudised* (Kempton, Altenstadt) toimetuse liige (kujundaja, illustraator) 1945–49. Väljaanne ilmus kaks korda nädalas rotopaljunduses.

A: VEK; AA3; EKABL; VEPER; *Taluperenaine* 2/1940: 31; *Vaba Eesti Sõna* 7.8.1958: 9, 17.1.1963: 8, 30.6.1966: 11; *Väliseestlase kalender* 1963. 107 (New York 1962); *Eesti Päevaleht* 22.1.1963: 2; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete.* 508, 514, 516–517, 537 jm (Tln 2010 [1978]); *Keel ja Kirjandus* 2/1998: 113; F. Kool. *DP Kroonika.* 283, 729, 739, 742, 755 (Lakewood 1999); *Sakala kalender 2001.* 99–101 (Viljandi 2000); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 1999.* 145–149 (Viljandi 2000); *Sakala* 7.2.2007: 6; *Sakala kalender 2008.* 97–106 (Põltsamaa 2007); EAA.2100.1.2094.

Gildenmann, Berend (ka Parend Gildemann; 15./3.10.1822 Vana-Vigala, Läänemaa – 20./8.4.1884 Pärnu), kooliõpetaja. Taluperemehe, kooliõpetaja poeg. Õppis Pärnu kreiskoolis, lõpetas Tln kreiskooli; tegi kodukooliõpetaja eksami Tln kreiskoolis 1838. Vigala kõsterkooliõpetaja 1838–44, Jädivere seminari juhataja 1844–50 (teistel andmetel kuni 1851), Nurme vallakooli õpetaja 1850 (või 1851)–61, seejärel elatas end raamatukõitjana Pärnus. Suri vaestemajas.

Käsikirjalise nädalalehe **Õppetus Vabdrahvale* abitoimetaja (Jädivere, Vigala kihelkond 1844–?). Tõlkis parun B. von Üexkülli koostatud lehe eesti keelde, paljundas seda Jädivere seminari õpilaste abiga ja levitas kihelkonnas. Hiljem oli nädalalehe *Perno Postimees* lisalehe *Lõbbus Juttustaja armsaks aeawiteks* vastutav toimetaja 1865–66.

T: esimene kirikuloõpik „Juttustamised Jumala rigist Ma peäl“ (Pärnu 1845; tõlk), esimene eestikeelne geograafiaõpik „Mailma made õppetus“ (Pärnu 1849); esimene mahukam eesti luule antoloogia „Lillekessed“ I–II (Pärnu 1852–66); saksa ja vene keelest mugandatud rahvaraamatud, sh „Kannatlikko Helena luggu“ (Pärnu 1850; LR 33–35/1971).

A: EBL; E(N)E; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; EEVA; Ericus; M. Kampmann. *Eesti kirjanduselo peajooned. Esimene jagu.* 309–312 (Tln 1920); *Eesti Kirjandus* 6/1934: 259–271, 7/1934: 304–311; EKA I: 432, 448–449, 451, 461 (Tln 1965); *Keel ja Kirjandus* 12/1965: 756–758, 4/1986: 221–225, 3/2003: 210–217; *Pärnu Kommunist* 14.10.1972: 4; A. Kruusimägi, A. Paidla. *Rapla rajoon.* (Tln 1974); *Eesti kooli ajalugu.* I: 557 (Tln 1989); A. Paidla. *Raplamaa.* 170 (Tln 1991); *Pärnu Postimees* 5.10.1997: 5; G. Suits. *Eesti kirjanduslugu.* 135–136, 139 (Trt 1999); EAA.P-1050.1.9 leht 72–75.

Girgensohn, Heinrich Ernst Gustav (10.4./29.3.1864 Pärnu – 5.9./23.8.1914 Riia), mõisnik, trükikal, kirjastaja. Vaimuliku poeg. Lõpetas Pärnus gümnaasiumi, õppis Riia polütehnikumi eelkoolis ja Riia polütehnikumis inseneriteadusi. Alates 1889 oli mõisavalitseja mitmel pool Liivimaal, elu lõpuni kuulus talle mõis Riia külje all Jugla järve ääres. Omandas 1894. a Riias Mülleri trükikoja.

Päevalehe *Rigasche Börsen- and Handels-Zeitung* väljaandja 1889–95 ja toimetaja 1894–95; päevalehe *Düna-Zeitung* (Riia) kaasväljaandja 1899–1902; päevalehe *Baltische Post* (Riia) kaasväljaandja 1907–08, päevalehe *Rigasche Zeitung* kaasväljaandja 1907–13.

A: *Rigasche Zeitung* 25.8.1914: 4; EAA.1273.1.384.

Gori (ps; kod.n Georg [Grigori] Tõnisson; 1935– Vello Agori; vestete ps Jorss; 20./8.2.1894 Pärnu – 7.10.1944 Tln), karikaturist, vestekirjanik. Kooli kojamehe poeg. Lõpetas Pärnu linnakooli 1912, õppis kunstnik Rudolf Lepiku juures joonistamist 1911–13. Töötas müürsepana, 1913 asus elama Tln-sse. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915, oli sõjavangis 1915–18, naasis Tln-sse 1919. Saksa okupatsiooni ajal oli töölaagris 1941–42, kus joonistas ajakirjandusele karikatuure. Pärast Nõukogude võimu taaskehtestamist 1944 kutsuti ülekuulamisele Pagari tänavale; läks vabaturma.

Koolipoisina avaldas esimesed pilkepildid ajakirjas *Meie Mats* 1911. Varases loomejärgus tegi ka juugendlikke ja ekspressionistlikke stiliseeritud sullejoonistusi-vinjette, neid ilmus 1911 *Postimehe* lisas *Sädemed* (Trt) ja ajakirjas (*Eesti*) *Kodu*. 1913 oli Tln ajalehtede juures vestekirjanik ja karikaturist, tema töid ilmus ajakirjades *Kilk* (1912–14), *Meie Mats*, *Nalja Mart* (Viljandi 1913–14), ajalehes *Päevaleht* ja selle pilkelisas *Sarjaja*, *Postimehe* pilkelisas *Sädemed*. Töötas ajakirjas *Leek* 1914, kirjutades ka värse, följetone, lühipalu jms (päevakajalisi vesteid avaldas ka hiljem), oli päevalehe *Meie Tallinna Ajaleht* (1914–15) toimetuse liige. Pärast sõjavangist vabanemist oli ajakirja *Meie Mats* vastutav toimetaja 1919–20, suvel 1919 asutas koos **Hendrik Saarega** (Kivilombi Ints) pilkelehe *Sipelgas* (1919–20), oli ajakirja *Tohuvabohu* vastutav toimetaja (1922, ilmus 1 nr). Alates 1920 tegi kaastööd päevalehele *Vaba Maa*, oli selle lehe karikaturist-illustraator 1921–38, alates 1922 ilmusid tema karikatuurid („gorikatuurid”) kõigis *Vaba Maa* kontserni ajalehtedes. Pärast *Vaba Maa* sulgemist oli 1938–40 päevalehe *Rahvaleht* toimetuse liige (karikaturist). Oma stiili kujundas tollaste mainekate karikatuurilehtede *Simplicissimus* (München) ja *Сатирикон* (Peterburi) eeskujul. Aja jooksul teravnes karikatuuride poliitiline satiir, täienes tüüpide galerii ja joonistuslik omapära. G. reageeris kiiresti päevasündmustele, pilkas Eesti välisvaenlasi, sisepoliitikat (spekulatsioon, erakondade kemplemine), vildakat inimloomust (harimatus, tõusiklikkus, moraalitus), lõi meeldejäävaid sümboltüüpe (Eesti taat, Vene karu, saksa mõisnik, John Bull). Lõi mitmed populaarsed karikatuuriseeriad: nädalalehes *Esmaspäev* ilmusid „Sinine esmaspäev” ja „Gori nädalakroonika”, *Vabas Maas* „Eesti ajalugu” (1930–31), päevalehes *Rahvaleht* „Peremees ja sulane” (1939–40). *Vaba Maa* sulgemise põhjenduseks töid ametivõimud G. joonistatud viis šarži välismaa riigijuhtidest (*Vaba Maa* 17.2.1938: 7). Tema illustratsioonid, šarže ja karikatuure ilmus ka Tln ajalehtedes *Päevaleht*, *Kaja*, *Sotsiaaldemokraat*, *Ühistegelised Uudised*, pilkeajakirjades *Tuulispea* (1923), *Sädemed* (Trt), ajakirjades *Odamees* (Trt 1919), *Kodu*, *Ronk* (1923–27), kirjandusajakirjas *Vikerkaar*, lasteajakirjas *Laste Rõõm*, kultuuriajakirjas *Tänapäev* (Trt). Karikatuure ajakirjandusest ja šarže eesti ajakirjanikest ilmus EAL aastaalbumis „Õitsituled” (Tln 1922–39) ja suvealbumis „Ahoi!” (Tln 1934–37). 1925. a paiku hakkas G. karikatuure ilmuma ka välisajakirjanduses: ajalehes *Helsingin Sanomat*, pilkeajakirjas *Tuulispää* (Helsingi), nädalalehes *Allers Familj-Journal* (Hälsingborg, Rootsi), pilkeajakirjas *Söndagsnisse-Strix* (Rootsi), päevalehes *Times* (London), huumorilehes *Le Rire* (Pariis), päevalehes *Известия* (Moskva), samuti bolševistlike ajalehtedes *Edasi* (Leningrad) 1931–33 ja *Uus Ilm* (New York) 1937–38. Ta esines rahvusvahelistel näitustel Saksamaal, Austrias, Rootsis, sh Põhjamaade karikatuurinäitusel Saksamaal 1930–31 ja Stockholmis 1932, samuti eesti kunsti ülevaatenäitusel Pariisis, Lübeckis ja Kielis 1929, Kölnis ja Kopenhaagenis 1929–30. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Noorte Hääl* toimetuse liige (karikaturist) 1940–41, tema karikatuure ilmus ka

päevalehes *Rahva Hääl* ning kultuurilehes *Sirp ja Vasar*. Saksa okupatsiooni ajal avaldas 1942–43 karikatuure Tln ajalehtedes *Eesti Sõna* ja *Maa Sõna*. Sügisel 1944 tegi karikatuure taas *Noorte Häälele*. Arvatakse, et G. looming hõlmab u 40 000 joonistust, karikatuuri ja šarži. EAL liige 1922–40.

T: seitse lasteraamatut (1919–22); brošüürid „Kriimustused” (Tln 1921), „Muiked vingus” (Tln 1921); karikatuuri- ja vestekogu „Knock-out” (Tln 1928, 1999); illustreeris arvukalt ilukirjanduslikke teoseid, kogumikke, õpikuid jm teoseid.

A: ÕT I: 55; EBL; EAT; EE; EBL tk; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKABL; EE14; EKL; ISIK; ÕT II: 67, 75–80 (Tln 1923); R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis* I: 88–90 (Trt 1935); E. Laaman. *Juhan Luiga*. 199 (Trt 1938); E. Laugaste. *Eesti kirjandus karikatuuris*. (Trt 1939); *Sirp ja Vasar* 14.10.1944: 6; *Väliseestlase kalender 1958*. 76–77 (New York 1957); *Rahvuslik Kontakt* 2/1959: 19, 23; R. Tiitus. *Gori elust ja tööst* (Tln 1960); *Kunst* 4/1961: 15–19; L. Promet. *Imelik raamat*. 20 (Tln 1965); *Kui kõik alles tärkas*. 239, 288–290 jm (Tln 1973); *Mana* 44/1977: 56–60; R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 56, 62 (Tln 1982); A. Roolah. *Nii see oli...* 226–229 jm (Tln 1990); *Kultuurileht* 26.2.1994: 1, 7; E. Medijainen. *Maailm prowintsionu peeglis*. 7 (Trt 1998); M. Soosaar. *Tuntud ja tundmatu Gori* (Tln 2003); *Akadeemia* 8/2003: 1767, 9/2003: 2027, 2040, 3/2004: 683, 3/2004: 683, 7/2004: 1653, 8/2015: 1529; *Sakala kalender 2004*. 132–138 (Viljandi 2003); *Pärnu Postimees* 3.11.2009: 10; *Eesti Ekspress* 6.5.2015: 43.

Gorškov, Ivan (Иван Михайлович Горшков; 7.5.1889 Tln – 29.1.1943 Gorki oblast), advokaat, ühiskonna- ja kultuuritegelane. Lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi 1907 ja Peterburi ülikooli õigusteaduskonna 1912. Töötas Peterburi kohtupalatis advokaadiabina, vandeadvokaat Tln-s 1920–40. Vene Rahvusliidu üks asutajaid 1920, esimees 1920–27, aseesimees 1934–35. Riigikogu liige 1932–34 (Vene Rahvusliidu nimekirjas; volitused lõpetati 1937), vene fraktsiooni esimees. Arreteeriti NKVD poolt 16.12.1940, mõisteti 10 aastaks vangi, suri vangilaagris.

Ajalehe *Ревельское слово* toimetuse liige 1918–19, nädalalehe *Новая Россия > Телеграммы ежедневной демократической газеты “Новая Россия”* (Tln 1919, ilmus 178 nr) toimetaja, päevalehe *Вести дня* (Tln) kaastoimetaja 1928. Vene Rahvusliidu esindajana toetas nädalalehe *Таллиннский русский голос* (1932–34) väljaandmist ja tegi sellele kaastööd.

A: VjV; EAd; OkM; M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 286 (Tln 1993); prof. Issakovi isikliku arhiivi materjalid.

Gran, Helena (sünd Jantševetskaja; Елена Григорьевна Гран; 12.7.1878 Riia – ?). Aadlipäritolu, pedagoog **G. Jantševetski** (vt) ja ajakirjanik **V. Jantševetskaja** (vt) tütar, **D. Jantševetski** (vt) õde, mereväeleitnandi lesk. Lõpetas Peterburi Pavlovski aadlineidude instituudi.

Päevalehe *Ревельские известия* toimetaja 1908–10, anti kohtu alla 1910–11 (see oli esimene kohtuprotsess *Ревельские известия* vastu), seejärel lahkus toimetusest.

A: EAA.101.1.1373; EAA.105.1.9288.

Grandberg, Leo(nhard) Jaani p (1939– Leho Kareda; 11.9.1907 Tln – mai 1963?), ajakirjanik. Lõpetas Narva 1. gümnaasiumi 1926, õppis TÜs õigusteadust 1926–31 ja 1935 (ei lõpetanud). Vastutav toimetaja ajalehtedes *Põhja Kodu* (Narva) 1928–30, *Põhja Eesti* (Narva) 1930–32 ja *Alutaguse Elu* (Jõhvi) 1931. Hiljem päevalehe *Rahvaleht* (Tln) toimetaja 1938–40. EAL liige 1939.

A: AA3; ISIK; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 67–68 (Tln 2010 [1971]); ERA.1.7.944; ERA.1.7.945.

Gratšev, Arseni (Арсений Владимирович Грачев; ps A. Гр-овъ). Trt ja Tartumaa justiitsasjade komissar dets 1917. Veebruaris-märtsis 1918 lahkus Trt-st. Mõnd aega oli NKVD kaastöötaja.

Trt soldatite ja tööliste saadikute nõukogu ajalehe *Молот* toimetaja 11.1917–2.1918, kirjutas juhtkirju.

A: ГАРФ.Р393.85.1806.

Grau, Karl Theodor (31./19.10.1884 Soosaare vald, Viljandimaa – 18.8.1952 Augsburg, Saksamaa), advokaat. Taluperemehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1900–04, lõpueksamid tegi Peterburis, õppis TÜs matemaatikat 1905, õigusteadust 1906–11, *cand jur.* Töötas advokaadina Viljandis 1911–18 ja Trt-s 1918–40 (vandeadvokaat 1926), Vabadussõja ajal sõjaväekohtu uurija. Oli Viljandi linnaeapa 1917, Maapäeva liige 1917. Vabadussõjalaste esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu üks autoreid 1932. Läks järelümberasujana Saksamaale 1941 ja tuli samal aastal pärast Saksa okupatsiooni algust tagasi Eestisse. Kohtudirektor 1941–42, sept 1944 põgenes Saksamaale. Ühingu Eesti Ühiskond Saksamaa Liitvabariigis üks asutajaid 1952.

Ajalehe *Sakala* (Viljandi) väljaandja 1912–17 ning vastutav toimetaja 1912–14 ja 1915–17; juriidilise ajakirja *Õigus* (Trt) toimetuse liige 1929–40, avaldas kirjutisi kriminaalõigusest. Avaldas arvamuskirjutisi päevalehes *Postimees* (Trt).

A: EAT; AA2; EÜS1; VjV; EAd; VEPER; *Mälestused iseseisvuse võitluspäivil*. 297 jm (Tln 1927); *Sakala* 23.3.1928: 8–9; *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 197–210 (Trt 1933); *Eesti Rada* 28.8.1952: 2; *Võitleja* 3/1952: 4; *Korp! Sakala album*. 51 (Stockholm 1952); *Nõukogude võimu eest*. 297, 299, 301 (Tln 1957); K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 142 (Stockholm 1974); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 64, 123 (Tln 1975); H. Meret. *Teremi jutustus „Estonia mässust“*. 162 (Toronto 1984); R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 209–210, 425 jm (Stockholm 1991); *Sakala kalender 1991*. 52 (Tln 1991); *Jüri Vilms mälestustes*. 596 jm (Trt 1998); *Sakala kalender 2000*. 109 (Viljandi 1999); *Akadeemia* 7/2003: 1566, 2527, 1/2004: 204, 7/2004: 1653; *Sakala kalender 2004*. 80–84 (Viljandi 2003); M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 221, 396 (Trt 2011).

Grauberg, Robert Johann (1935– Roopi Hallimäe, ps Metsapoeg; 7.5./24.4.1908 Väinjärve vald, Järvamaa – 3.7.1969 Koeru külanõukogu, Paide rajoon), kooliõpetaja. Talunike poeg. Lõpetas Paide ühisgümnaasiumi, õppis TÜs matemaatikat 1933–34 ja 1948 (ei lõpetanud). Kooliõpetaja 1938–40, Trt tähetorni labori töötaja 1940–48, kooliõpetaja Trt 2. keskkoolis 1948–63 ja Palamuse keskkoolis 1963–67. Suri vähki.

Alates 1932 tegi kaastööd paljudele ajalehtedele (nt *Järva Teataja* (Paide) 1926–44) ja ajakirjadele (nt *Eesti Loodus* (Trt) 1933–40, *Eesti Mets* 1921–44), avaldas ajakirjades autobiograafilisi laaste 1935–40. Nõukogude ajal tegi kaastööd peamiselt ajakirjale *Eesti Loodus* (Trt) 1958–..... Tema kirjutiste arv ajakirjandus- ja teadusväljaannetes küünib üle tuhande.

T: tööjuhiste kogumik “Astronoomilisi vaatlusi” (Trt 1936); kaks luulekogu, kaks lastenäidendit. A: EKBL; Jaaksoo; AA3; EKrL; Järva; EKoBL; EE14; ISIK; *Looming* 3/1934: 344–346, 9/1992: 1279; *Eesti Kirjandus* 5/1936: 230–231; *Keel ja Kirjandus* 7/1969: 427–428; *Sirp ja Vasar* 18.7.1969: 7; B. Kangro. *Arbujad*. 101–102 (Lund 1981); *Eesti Teaduste Akadeemia. Ülevaateid ja meenutusi*. 141–142 (Tln 1998); J. Einasto. *Tumeda aine lugu*. 206–207 jm (Trt 2007); N. Pino. *Minu aeg ja selle lugu*. 93–94 (Tln 2015).

Grauen, Andres (ka Andreas, Andrei; 1940– Andres Arengu; 3.12./21.11.1886 Gatšina lähedal, Peterburi kubermang – 18.3.1942 Leningrad), insener, tehnikaajakirjanik. Lõpetas Gatšina reaalkooli 1905, Kroonlinna mereinseneridekooli 1909, Petrogradi mereväeakadeemia 1918. Töötas Vene mereministeeriumis laevaehituse peavalitsuses 1910–22, osales I maailmasõja ajal sõjalaevade päästetöodes ja laevade relvastamises, oli Petrogradi mereakadeemia adjunktprofessor 1918. Mõisteti Nõukogude võimude poolt viieks aastaks vangi süüdistatuna

spionaažis, saabus Eestisse vahetusvangina sügisel 1923. Töötas insenerina Eesti sõjaministeeriumi tehases Arsenal, sadamatehastes, hiljem Kunda tsemenditehases; oli õppejõud Tln tehnikumis 1925–26 jm. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1941, mõisteti surma, suri enne otsuse täideviimist.

Kuukirja *Tehnika Ajakiri* kaastöötaja 1930–34, vastutav toimetaja 1934–37. Seejärel populaartehnilise kuukirja *Tehnika Kõigile* asutaja, vastutav ja tegevtoimetaja (1936–40). Tegi kaastööd majandusnädalalehele *Ühistegelised Uudised*. Esimesel nõukogude aastal oli kuukirja *Teadus ja Tehnika* abitoimetaja (1941, ilmus 8 nr).

T: käsiraamatud „Tsemendi- ja betoonitööde käsiraamat” (Tln 1931; kaaskoost), „Maja remont ja korrashoid” (Tln 1935; kaaskoost), „Tulekindel ehitusviis „nopsa”” (Tln 1936; kaasautor).

A: ERAKT; TTÜ BL; ETeadBL; ISIK; *Tehnika ja Tootmine* 4/1992: 46; *Tehnikaülikool* 18.12.1996: 11; R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 373 (Tln 2010).

Grave, Karl Ludwig (13./2.7.1784 Riia – 16./4.1.1840 Riia), vaimulik. Kaupmehe, Suurgildi oldermanni poeg. Sai alghariduse kodus, õppis Riia rüütli- ja toomkoolis, TÜs usuteadust 1803–05, cand; täiendas end Göttingenis, *dr phil* 1808. Oli Riia Jakobi kiriku abiõpetaja 1809–11, ülemõpetaja 1811–40, Riia kubermangugümnaasiumi usuõpetaja alates 1817, kubermangukoolide direktor 1828–29, ühtlasi tsensor 1829, konsistooriuminõunik alates 1832, Liivimaa konsistooriumi assessor alates 1835. Tegutses paljudes Liivimaa seltsides ja heategevuslikes organisatsioonides, oli Kirjanduslik-Praktilise Kodanikeühingu juht 1810–19, Riia Piibliseltsi sekretär 1813–26 ja 1831–40.

Toimetas ja andis välja Riia nädalalehte *Rigaische Stadtblätter* 1815–17; andis välja Venemaa luterlikele vaimulikele mõeldud ajakirja *Magazin für protestantliche Prediger* (Riia 1816–19, ilmus 6 nr aastas). Toimetas kirjandusalmanahhi “Caritas” (Riia 1825, 1831). Avaldas luuletusi, jutlusi ja artikleid.

T: Riia lauluraamat (1810, kaastoim).

A: AA1; DBBL; BBLd.

Greenberg, Aleksander (13./1.1.1872 Sootaguse küla, Virumaa – mitte enne 1936, maetud Väike-Maarjasse), kooliõpetaja. Roosna algkooli õpetaja 1892–1936. Aktiivne kohalik seltsitegelane.

Tegi kaastööd nädalalehele *Sakala* (Viljandi) 1894, oli päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja 1896–1905, avaldas kohalikke sõnumeid, juhtkirju ning jutte.

A: PmA; ISIK

Greiffenhagen, Ferdinand August Moritz Otto (2.7./20.6.1871 Tln – 10.6.1938 Hameln (Weser), Alam-Saksimaa), arhivaar, ajaloolane. **W. Greiffenhageni** poeg. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis 1884–89, TÜs ajalugu ja filosoofiat 1889–91, Bonni ülikoolis ajalugu, germanistikat ja geograafiat 1891–97, sooritas riigieksami 1898, saksa keele ülemõpetaja riigieksami Peterburis 1899. Töötas erasekretärina ja saksa keele õpetajana 1898–1900, Tln linnaarhivaarina 1900–34, lisaks saksa keele õpetajana mitmes Tln koolis 1919–23. Oli mitmete Baltikumi seltside liige, sh Eestimaa Kirjandusühingu esimees 1922–36, auliige 1936, ÕES auliige 1925. Uuris Baltimaade kultuuri- ja majandusajalugu ning arhiividust.

Päevalehe *Revalsche Zeitung* kaastoimetaja 1908–14. Eesti Kirjandusühingu ajakirja *Beiträge zur Kunde Estlands* (Tln) kaastoimetaja 1924–32, toimetaja 1933–36; ajakirja *Baltische Geistesleben* üks väljaandjaid (Tln 1928–30). Tegi kaastööd Tln saksa ajalehtedele, eelkõige kirjutas muusikaarvustusi.

T: baltisaksa kirjanduslugu „Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung” (Lepizig 1928; kaasautor).

A: AA1; EBL; EBL tk; DBBL; ETeadBL; Gottzmann & Hörner; *Revalsche Zeitung* 20.6.1938: 4; J. Rummelgas. *Kolm kuuske*. 205 (Tln 2004 [1955]); W. Mettus. *Ainus paradisi*. 59–60 (Lund 1967); *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat*. 209 (Tln 1989); TLA.236.1.15.

Greiffenhagen, Thomas Wilhelm (1.12./ 19.11.1821 Arhangelsk – 9.1.1891/28.12.1890 Tln), omavalitsustegelane (titulaarnõunik), ajakirjanik. Köstri poeg, **O. Greiffenhageni** isa. Pärast isa surma (1829) elas Taanis. Õppis TUs õigusteadust 1841–42, täiendas end Bonni, Heidelbergi ja Berliini ülikoolides, *cand jur* 1848 (TÜ), *mag jur* 1854 (TÜ). Elas Baltikumis alates 1846. Töötas koduõpetajana, ametnikuna Eestimaa kubermanguvalitsuses, alates 1856 Tln rae ametnikuna, oli Tln raesündik 1876–83, 1885–87, vahepeal Tln linnapea 1883–85. Tagandati kubernerri korraldusel linnapea ja sündiku ametist, kuna keeldus vene keele kasutuselevõtmisest linnavalitsuse asjaajamises (saksa keele asemel). Oli tegev Eestimaa Kirjanduse Seltsis, ÕES auliige 1887.

F. N. Russowi kutsel asus 1860 tööle uues ajalehes *Revalsche Zeitung*, millest nad kahekesi kujundasid esimese poliitilise päevalehe Eestis. Oli lehe välispoliitilise osa toimetaja 1860–63, peatoimetaja 1863–67. Ilmumise esimestel aastatel oli leht välispoliitikas progressiivsetel seisukohtadel, sisepoliitikas kritiseeris seisuslikku korda, aadliprivileege ning nõudis eesti talupoegade õiguste laiendamist (sh osavõttu aadli maapäevadest). Eestimaa rüütelkonna surve tõttu radikaalsus taandus.

A: AA1; EBL; EBL tk; DBBL; EE14; ETeadBL; BBLd; *Baltische Monatschrift* 1891: 441–451; *Keel ja Kirjandus* 3/1974: 156–161; *Meie Tee* 5-6/1976: 82–84; K. J. Paulsen, A. von Taube (toim). *Erinnerungen des Revaler Stadthauptes Thomas Wilhelm Greiffenhagen* (Hannover 1977); *Eesti ajakirjanduse...* 290–293 (Trt, Tln 1994); *Teater. Muusika. Kino* 10/2004: 86–87.

Grenzius, Johann Michael Gerhard (eesti trükistes ka Grentzius; Grensius; Krentsius; 16.1.1759 Stendal, Saksi-Anhalt – 13./1.2.1822 Riia), trükkal ja kirjastaja. Maksuametniku poeg. Töötas sellina Jelgavas Steffenhageni trükikojas 1782–86. Aastal 1786 rentis (koos G. Kupzauga) Põltsamaa lossi omanikult W. J. v. Lauwilt **P. E. Wilde** poolt Põltsamaale rajatud trükikoja, mis oli juba mitu aastat seisnud. 1789 viis trükikoja sisseseadet Trt-sse ja hakkas seal 90aastase vaheaja järel taas raamatuid trükkima. 1791 ostis G. trükikoja Lauwi päranduse oksjonilt endale, 1793 avas Trt-s raamatukaupluse ja laenuraamatukogu, 1800 ostis oma äialt Riia trükkalilt J. C. D. Müllerilt eesõiguse anda välja lõunaestikeelseid trükiseid. Kui Trt-s taasavati ülikool 1802, astus trükikojaga ülikooli teenistusse, oli ülikooli trükkal kuni 1817. Kuni 1814 (28 aastat) oli G. trükikoda ainus tegutsev trükikoda Lõuna-Eestis, seejärel jäi konkurents alla **J. C. Schünmannile** ning müüs talle 1817. a oma trükikoja ja ajalehe *Dörptsche Zeitung* väljaandmisõiguse. Kirjastas üle 200 nimetuse ülikooli väljaandeid ja ülikooli liikmete töid, samuti kirikukirjandust, eestikeelseid seaduse-, õppe- ja kooliraamatuid. Tema trükikojas ilmus kokku 76 eestikeelset trükist (k.a kordustrukid) ehk u kolmandik tollastest eestikeelsetest trükistest.

1798 taotles edutult luba eestikeelse ajakirja väljaandmiseks. Trükkis esimest Trt ajalehte *Dörptsche Politisch Gelehrte Zeitung* 1879, alates järgmisest aastast kuni 1817 oli ka lehe väljaandja-toimetaja (lehe nimeks sai nüüd *Dörptsche Zeitung*). G. toimetamisel sai ajalehest kuulutusteht-infobülletään, mis vahendas peamiselt välismaiste lehtede infot, Venemaa ja kohalikke sündmusi kajastati vähe. Hakkas 1796 välja andma „Eesti-Ma Rahwa Kalendrit” > „Tarto Ma-Rahwa Kalendrit”, luues sellega teise eestikeelse kalendriseeria (ilmus 23 aastakäiku). Trükkis G. G. Marpurgi koostatud esimese eestikeelse populaarteadusliku ajakirja *Könne Jutto nink Juttustamisse. Edimänne Tük^o* ainsa numbri (1802), millest praegu pole teada ühtegi säilinud eksemplari. Trükkis esimest eestikeelset ajalehte *Tarto maa rahwa Näddali-Leht* (1806, ilmus 41 [?] nr).

A: EBL tk; DBBL; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; *Tartu Linnamuuseum 2009 aastaraamat*. 113 (Trt 2009); BBLd; ERBA; *Verhandlungen der gelehrnten Estnischen Gesellschaft* XXI: 91–148 (Trt 1904); *Eesti Kirjandus* 4/1935: 167–176; A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 69–73 jm (Tln 1966); *VIII Eesti raamatuteaduse konverents*. 30–33 (Trt 1977); *TÜ ajaloo küsimusi* VII: 93–104 (Trt 1979); E. Jaanson (koost). *M. G. Grenziuse trüki- ja*

kirjastustoodang 1786–1818 (Trt 1985); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 65 (Tln 1986); *Keel ja Kirjandus* 6/1989: 343–350; E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus*. 29–30 (Tln 2000); *Tartu Postimees* 30.1.2007: 8.

Grenzstein, Ado(lf) (ps A. Piirikivi; Dr. Naljakihvskij jt; 5.2./24.1.1849 Tarvastu vald, Viljandimaa – 20./7.4.1916 Menton, Prantsusmaa), ajakirjanik, kooliõpetaja. Talurentnike poeg, **T. Grenzsteini** vend. Õppis Tarvastu kihelkonnakoolis 1867–69, tegi vallakooliõpetaja eksami Paistus 1869, õppis Cimze õpetajate seminaris Valgas 1871–74, kuulas TÜs loenguid 1877–78 ja 1881–83, vahepeal täiendas end Viinis Dittese pedagoogiumis 1878–80. Köster-kooliõpetaja Audrus 1874–76, õpetaja Trt-s vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminaris 1876–78, koduõpetaja Peterburis 1880–81. Võttis aktiivselt osa eesti seltsielust, oli 1890. aastatel karskusliikumise ja põllumeesteseltside üks juhte. Sattunud poliitilisse ja moraalsesse ummikseisu, lahkus Eestist juulis 1901, elas algul Dresdenis, seejärel peaaegu elu lõpuni Pariisis.

Tegi kaastööd nädalalehtedele *Eesti Postimees* (Trt) 1875–81 ja *Sakala* (Viljandi) 1878–81, hiljem ajakirjadele *Meelejahutaja* (Trt) ning *Laulu ja mängu leht* (Trt). Mh avaldas 1876. a *Eesti Postimehes* üleskutse koguda eesti rahvaviise. Pärast **J. V. Jannseni** halvatuks jäämist toimetas peaaegu kogu 1881. a nädalalehte *Eesti Postimees* (Trt), samal ajal esitas taotluse ja sai loa anda välja nädalalehte *Olevik* (Trt). Ajaleht oli asutatud vastukaaluks **C. R. Jakobsoni** *Sakalale* ja hakkas ilmuma 23.12.1881, see toetas rahvusliku liikumise alalhoidlikku suunda ja sai pärast C. R. Jakobsoni surma (1882) tähtsaimaks eesti ajaleheks. Esimestel ilmumisaastatel seisis *Olevik* rahvuslike huvide eest ja ründas baltisakslaste ülemvõimu Eestis. Venestusreformide ajal püüdis G. uut poliitilist reaalsust rahvale selgitada ja võimalikke perspektiive valgustada, kuid kaldus liialdustesse ja segasusse ning teda süüdistati venestamises. Teravad konfliktid tekkisid *Postimehe* ringkonnaga ja tšensor **J. Jõgeveriga**. *Oleviku* väljaandmiseks rajas G. 1882 oma trükikoja ja 1893 Eesti esimese tsinkograafiatöökoja. Kuni 1889 ilmus koos põhilehega *Oleviku Lisaleht*, seejärel vähendas G. lehe formaati ja avaldas edaspidi kogu materjali põhilehes. 1883 lõpus andis G. välja *Oleviku Naljalisa*, (ilmus vaid 1 nr, sest G. ei saanud selle väljaandmiseks luba). Alates 1885 taotles korduvalt, kuid edutult luba muuta *Olevik* päevaleheks. *Olevik* pühendas palju ruumi lugejate mitmekülgele harimisele ja haridusküsimustele, toetas rahvaluule kogumist ja karskusliikumist, kirjanduse ja näitemängu edendamist, avaldas raamatute soovitusnimekirja raamatukogudele (1882 ja 1885) ning eestikeelse uudiskirjanduse jooksvat nimestikku 1885–97. G. oli andekas ajakirjanik ja ajakirjanduslik innovaator, tema *Olevik* oli esimene eesti ajaleht, mis hakkas järjepidevalt karikatuure avaldama (peamiselt **T. Grenzsteinilt**), tutvustas eestlastele malemängu ja avaldas eesti esimest malenurka (*Oleviku Lisalehes* 1883, sh lõi ka eestikeelse maleterminoloogia), hakkas 1880. aastatel sõnumeid temaatiliselt liigendama, avaldas eesti ajakirjanduse esimest lasterubriiki „Lasteleht“ (alates 1890), avaldas alates 1890. aastate keskpaigast arvukalt illustratsioone, sh esimesed fotod Eesti ajakirjanduses (1893), esimesed maakaardid Eesti ajakirjanduses. Teistesse eesti lehtedesse jõudsid need põhimõtted, võtted ja vahendid 10–20 aastat hiljem. G. oli ka keeleuendaja, peamiselt oma ajakirjanikutegevuse alguses avaldas ta *Eesti Postimehes* ja *Olevikus* üle 30 keeleanalüüsi artikli. G. asutas ja andis välja ka esimest venekeelset Trt ajalehte *Дептмскуй листок* (1891–92, ilmus 53 nr), mis oli mõeldud eelkõige eestlastele abiks vene keele õppimisel, tutvustades vene kultuuri ja kirjandust; väljaanne lõpetas ilmumise erilise eduta. Paguluses elades saatis 1901–02 kaastööd ajalehele *Olevik*, leht ilmus tema nimel veel kuni 1903. Taas sekkus eesti ajakirjandusse 1909, saates kaastööd ajalehele *Rahva Päevaleht* (Trt 1909–10). 1910 hakkas G. ärgitusel taas ilmuma ajaleht *Olevik* (Trt) ja G. saatis lehele aastatel 1910–13 ohtralt kaastööd, eelkõige pikemaid probleemartikleid ja Pariisi-sõnumeid. Peaaegu kogu 20. sajandi jooksul on G. tegevust alates 1880. aastate lõpust hinnatud negatiivselt ja nähtud temas suurimat venestajat ja intrigaani kaasaegsete seas, viimasel ajal on teda hakatud ümber hindama.

T: paarkümmend kooliõpikut ja käsiraamatut, sh „Saksa keele õpetaja” I–III (Trt 1877–80, 7. tr 1913), „Koolmeistri käsiraamat” (1879, 2 tr), esimene eestikeelne maleõpik „Male-õpetus” (*Oleviku Lisaleht* 11.–12.1883; Trt 1883; 1904; *Noorte Hääl* 1983), „Eesti sõnaraamat” (Trt 1884,

sisaldab 1600 uut ja võõrsõna); arvukalt poliitilisi brošüüre, sh „Herrenkirche oder Volkskirche?” (Trt 1899), avaldas eraldi brošüüridena ka *Oleviku* pikemad juhtkirjad, sh „Ajakirjanduse ühendus” (Trt 1897); „Ajaloos album” (Trt 1910, sisaldab ka G. päevikut 1891–1900); kolm luulekogu (1877–99); artiklikogumik „Eesti haridus” (Trt 2012); mitmekülgset allikmaterjali sisaldab G. arhiiv „A. Grenzsteini kirjakogu” (18 kd Eesti Kirjandusmuuseumis).

A: ÖT I: 57; EBL; EE; EÜS1; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EAE; EKOBL; EE14; EKL; ESBL; *Tartu Linnamuuseum 2009 aastaraamat*. 114 (Trt 2009); ISIK; KrS; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 491–492 (Trt 1898); *Teataja* 23.9.1902: 1, 24.9.1902: 1; PmA: 53, 56–59, 63–64, 93–99; *Päevaleht* 15.6.1910: 1, 16.6.1910: 1, 17.6.1910: 1–2, 18.6.1910: 1–2; *Olevik* 26.1.1911: 115–117; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 191–193 jm (Tln 2010 [1912]); *Postimees* 20.7.1916: 3, 6.12.1932: 5; *Tallinna Teataja* 21.7.1916: 2; *Vaba Sõna* 6/1916: 156–158; *Eesti Kirjandus* 11–12/1916: 386–397, 12/1916: 409–439, 3/1921: 82–93, 4/1921: 116–122, 5/1921: 141–153, 6/1921: 171–179, 6/1922: 183, 191–193, 3/1936: 128–136, 2/1940: 73–82, 3/1940: 121–129; A. Kruusberg. *Aadu Grenzsteini võitlus Jaan Tõnissoniga* (Trt 1921); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 185–193 (Tln 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 77–78 (Trt 1922); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 43–44 jm (Uppsala 1953 [1925]); ÖT IV: 20–22 (Tln 1925); F. Tuglas. *Ado Grenzsteini lahkumine* (Trt 1926); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 19–20 (Tln 1927); J. Lattik. *Koolipoisid*. 37 (LR 37/1988 [1928]); *Ajalooline Ajakiri* 3/1932: 149–158; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 54 (Tln 2010 [1936]); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 155–156 jm (Trt 1939); E. Laugaste. *Eesti kirjandus karikatuuris*. 20–30 (Trt 1939); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 45–56, 61–65 jm (Trt 2008 [1940]); H. Wuolijoki. *Koolitüdrukuna Tartus 1901–1904*. 161–167 jm (Tln 1995 [soome k 1945]); *Eesti Rada* 11.11.1947: 3; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 33–36 (Tln 1991 [1953]); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. II: 125, 136, 138–139, 159–160 jm (Tln 1991 [1954]); *Põhijooni majandusliku mõtte ajalooost Eestis XIX sajandil*. 264–272 jm (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 3/1960: 152, 2/1963: 113–114, 5/1970: 289–294, 6/1984: 359–363, 6/1996: 385–398, 2/1997: 95–105, 6/1998: 369–380, 395, 12/2009: 930–931, 3/2010: 204–206, 11/2013: 842–850, 855–859; A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 22–23 (Tln 2010 [1961]); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 58–59, 86–87 (Lund 1962); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 71–75 jm (Tln 1963); E. Lukk (koost). *Male Eestis*. 9, 32–40, 582–583, 595–596 (Tln 1965); H. Salu. *Tuul üle mere*. 196 (Stockholm 1965); *Nõukogude pedagoogika ja kool* II: 196–202 (Trt 1966); EKA II: 374–375, 554–558 (Tln 1966); *Väliseestlase kalender 1970*. 99–101 (New York 1969); *Tee Kommunismile* 11.2.1969: 2; E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni „Sakala”*. 312 (Tln 1971); *Läbi kahe sajandi*. 159–163 (Tln 1971); *Rahvuslik Kontakt* 4/1972: 39–41; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 152–153 (Tln 1974); *Nõukogude Kool* 11/1974: 959–963; *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 347 (Tln 1984); *Emakeele Seltsi aastaraamat*. 28: 43–46 (Tln 1984); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 101–104, 156–160 jm (Tln 1986); *Looming* 2/1986: 218–221, 12/1986: 1676–1683, 9/1996: 1244–1248; *XIII Eesti raamatuteaduse konverents 1. ja 2. detsembril 1987. a. Ettekannete teesid*. 15–20, 25 (Trt 1987); *Jakob Hurda teened rahvaluuleteaduse arendamisel*. 12 (Trt 1989); J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 46–47, 83 jm (Tln 1991); *Vikerkaar* 2/1991: 66–74, 3/1991: 57–68; M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 31–34, 115 jm (Tln 1993); *Eesti ajakirjanduse...* 177–195 (Trt, Tln 1994); *Kleio* 9: 20–22 (Trt 1994); *ÕESI aastaraamat 1988–1993*. 206–207 (Trt 1995); *Akadeemia* 12/1997: 2467–2514, 1/2013: 66–67 jm; *Tuna* 2/1999: 111–125; *Sakala kalender 1999*. 77–80 (Viljandi 1998); *Acta Historica Tallinnensia* 3: 49, 51–52, 56–58, 60–62 (Tln 1999), 5: 75–91 (Tln 2001); *Johan Köpp* 125. 17–18 (Trt 2000); *Konstantin Pätsi tegevusest*. 33 (Tln 2002); V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. 41–42 (Tln 2003); *ÕES aastaraamat 2000–2001*. 9 (Trt 2003); M. Metsanurk. *Mälestused*. 363–370 (Trt 2005); *Journal of Baltic Studies* 2/2006: 163–178; R. Kurvits. *Eesti ajalehtede välimus 1806–2005*. 167, 170, 188–190, 192, 195–197 (Trt 2010); A.

Grenzstein. *Eesti haridus*. 9–27 (Trt 2012); T. Õim. *Salauksed avanevad*. 87–99 (Tln 2012); *Sirp* 17.1.2014: 27–28; *Tuna* 3/2014: 117, 119–121 jm, 4/2014: 119–125 jm.

Grenzstein, Tõnis (16./4.11.1863 Tarvastu vald, Viljandimaa – 2.1916 [teistel andmetel suvi 1916] Düsseldorf, Saksamaa), karikaturist, maalikunstnik. Talurentnike poeg, **A. Grenzsteini** vend. Lõpetas Valga kreiskooli 1881, õppis Trt saksa käsitöölise seltsi joonistuskoolis 1881–86, Düsseldorfis kunstiakadeemias 1886–1900 (vaheaegadega). Tegutses portretistina Prantsusmaal; alates 1901 Saksamaal, asutas Diedenhoffis (Elsass-Lotring) naiste maalikooli, alates 1914 elas Düsseldorfis. Lõi altarimaalid Nõo kirikusse (1895) ja Emmaste kirikusse (1900). G. illustatsioonid **K. E. Söödi** luulekogule „Rõõm ja mure” (Trt 1894) ning **E. Vilde** raamatule „Muhulaste imelikud juhtumised Tartu juubeli-laulupidul” (Trt 1894) on esimesed terviklikud illustatsioonisarjad, mis tehtud spetsiaalselt eesti kirjandusteoste jaoks.

Esimene eesti karikaturist, avaldas alates 1880. aastate algusest karikatuure ajalehes *Olevik* ja *Oleviku Naljalisas* (1883, ilmus 1 nr).

A: EBL; EE; ENE; E(N)E; EKABL; EE14; ISIK; *Eesti Kunstimuuseumi aastaraamat* 1: 121–127 (Tln 1931); R. Paris. *Uuem eesti kunst*. 44–45 (Trt 1935); E. Laugaste. *Eesti kirjandus karikatuuris*. 20–30 (Trt 1939); V. Vaga. *Eesti kunst*. 189–198 (Trt, Tln 1940–41); EKA II: 384 (Tln 1966); R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 27–28 (Tln 1982); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 347 (Tln 1984); *Keel ja Kirjandus* 12/1993: 737–738; *Sakala* 29.11.2003: 9.

Gretšanov, Aleksei (Gretshanov; Алексей Васильевич Гречанов; 15.3.1897 Babino, Petseri vald, Pihkva kubermang – 1943), poliitikategelane. Riigikogu liige 1929–34 (ESTP > Vene ühendatud erakondade nimekirjades). Lahkus NSVL-i 1936, väidetavalt töötas seal laternasüütajana.

Petseri sotsialistide ajalehe *Голос народа* toimetaja-väljaandja (1927–32, ilmus 59 nr). Ajaleht oli avalikult tendentslik ja partei-propagandistlik.

A: VjV; *Голос народа* 25.3.1930: 1; *Postimees* 16.11.1933: 5; *Вести дня* 10.1.1938: 2; W. Tomingas. *Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis*. 333 (Tln 1992); *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*. 255 (Trt, Peterburi 2001); ERA.1.7.480; ERA.14.12.4303; ERA.852.2.95; K. Lõuna (1999). Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. 90 (TÜ Eesti ajaloo õppetooli magistritöö; käsikiri TÜR-s).

Grigorjev, Vassili (Василий Григорьевич Григорьев; ps Г. В.; Недепутат; Васстен; 11.3./27.2.1870 Dõmkovo, Petseri vald, Pihkva kubermang – pärast 1944), ametnik, põllumees, poliitikategelane. Taluniku poeg. Lõpetas Zalesje algkooli. Teenis Moskvast Tauria 6. grenaderipolgus, tegi keskkooli lõpueksamid Moskva õpperingkonna kuraatori komisjonile. Pärast sõjaväeteenistust töötas ametnikuna Vene siseministeeriumi kantseleis. 1918. a alguses naasis Eestisse ja hakkas talupidajaks. Oli üks vene talupoegade tööpartei asutajaid, Riigikogu liige 1920–29 (Tööerakonna nimekirjas, hiljem Vene ühendatud erakondade nimekirjas). Pärast Riigikogu 4. koosseisust väljajäämist 1929 lahkus Vene Rahvusliidu juhatusest ja asus elama Petserisse. Saksa okupatsiooni ajal oli vangis. Andmed edasise saatuse kohta puuduvad.

Tegi kaastööd päevalehele *Вести дня* (Tln 1926–40) ja ajalehtedele *Русский голос* (Narva 1923–24), *Слово деревни* (Tln 1926, ilmus 5 nr), *Русский свет* (Tln 1929), *Печерский край* (Petseri 1931–33). Riigikogu saadikuna kirjutas poliitikast, hiljem vene talunike elust ja probleemidest Petserimaal.

A: VjV; *Последние известия* 5.6.1922: 3; 3.5.1923: 3; K. Lõuna (1999). Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. 89–90 (TÜ Eesti ajaloo õppetooli magistritöö; käsikiri TÜR-s); ERA.14.12.4354; ERA.14.12.4355; ERA.14.12.4356; ERA.R-292.1.280; EAA.2111.1.6832; ERAF.129SM.1.8483.

Grigorjeva, Eulalia (Евлялия Филипповна Григорьева; ps E. Gr-va; Ев.Гр.; Е.Г-ва; 30.9.1888 – 1976), ajakirjanik, tõlkija. Gümnaasiumiharidusega.

Päevalehe *Последние известия* (Tln) erikorrespondent 1922–26, toimetas rubriike „Телеграммы” ja „Обзор местной печати”. Tln päevalehe *Вести дня* vastutav toimetaja 1928–40, ajalehe *Русский вестник* (Tln) toimetaja 1934–40. Kirjutas reportaaze Riigikogu tööst, poliitika- ja majandusartikleid, eesti ajakirjanduse ülevaateid. Tõlkis eesti ilukirjandust, tema tõlkeid ilmus kogumikus „Балтийский альманах” (Kaunas 1923–24). Tegi kaastööd **A. Veileri** kirjastusele Biblioofiil.

A: *Последние известия* 6.12.1925: 3; EAA.4903.2.263; ERA.1.7.1370; ERA.1.7.1372; ERA.852.1.2334; ERA.1356.4.695.

Grimpel, Arnold Hansu p (ka Krimpe(l); ps Arnold Manala; 2.4.1901 Valga – 4.10.1937 NSVL), poliitikategelane. Töölise poeg. Lõpetas algkooli. Töötas sulasena, 1920. aastate algul asus elama Narva, töötas Kreenholmi vabrikus. Riigikogu liige 1926–12.1928 (Eesti Tööliste Partei nimekirjas). Dets 1926 visati ETPst välja segaste rahaasjade pärast. 8.6.1928 põgenes NSVLi. Väidetavalt arreteeriti kohe Nõukogude võimude poolt (süüks ETP raha raiskamine), vabastati. Oli Rostovis Doni ääres kinodirektor 1929, 1930. aastatel elas Leningradis, Kislovodskis, Rostovis, töötas lihttöödel (mullatöölise, uksehoidja jne). Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1933, hukati. Rehabiliteeritud 25.4.1959.

Ajalehe *Uus Põhja Kodu* vastutav toimetaja (Narva 1923, ilmus 25 nr); ajalehe *Meie Elu* vastutav toimetaja (Narva 1923, ilmus 2 nr). ETP ajalehe *Proletaarlane* tegevtoimetaja 6.–9.1926. Bolševistliku ajalehe *Kiir* > *Uus Kiir* > *Meie Kiir* > *Tööliste Kiir* > *Tallinna Kiir* > *Punane Kiir* > *Oktoobri Kiir* > *Tööraha Kiir* üks asutajaid 1.1927 ning lehe viimane väljaandja ja vastutav toimetaja 12.1927–3.1928. Lehenumbreid konfiskeeriti, vastutavaid toimetajaid karistati, leht suleti korduvalt ja hakkas ilmuma üha uute nimede all. Varasemad väljaandjad-vastutajad olid variisikud, lehe tegelikud organisatorid-toimetajad olid G. ja **A. Luik**, kelle Riigikogu-palkadest lehte ka finantseeriti. Kokku ilmus lehte 14 kuu jooksul 54 nr kaheksa nime all üheksa vastutava toimetajaga. Märtsis 1928 suleti ajaleht lõplikult, G. arreteeriti, kuue nädala pärast vabastati ajutiselt ja põgenes NSVLi.

A: VjV; ISIK; *Postimees* 17.12.1926: 7; *Vaba Maa* 25.9.1927: 4; *Virulane* 26.2.1929: 2; *Eesliinil*. 195–207 (Tln 1962); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 140–141 jm (Tln 1963); *Looming* 7/1967: 1101–1108; *Läbi kahe sajandi*. 247–251 (Tln 1971); J. Ant. *Sõjariist kodanluse vastu*. 13, 18–21, 24–41, 64 (Tln 1975); *Akadeemia* 11/2003: 2541, 7/2004: 1654; <http://nekropole.info/lv/Arnold-Grimpel>; ERAF.9593.1.145 leht 110–124.

Groot, Carl (Karl) Friedrich (18./7.1.1791 Riia – ?), arst. Riia linnakassa direktori poeg. Õppis TÜs arstiteadust 1808–10, *dr med* 1815. Töötas Pärnus linnafüüsikuna, seejärel arstina Moskvast alates 1816.

Toimetas nädalalehte *Pernausches Stadt-Blatt* (1815–16, ilmus 52 nr).

A: AA1; Erik-Amburger-Datenbank; *Pärnu Postimees* 28.8.2007: 15.

Grossmann, Aleksander (Александр Антонович Гроссман; 1874–?), trükkal, ajakirjanik. Lõpetas Narva vene emigrantide tehnikakooli. Oli A. G. Grigorjevi trükikojas õpilane, seejärel sell, meister, alates 1933. a trükikoja tehniline juht. Õpetas Narva vene eratööstuskoolis trükiasjandust.

Ajalehe *Нарвский листок* kaastöötaja kuni 1917 ja 1924–26. Ajalehe *Новый Нарвский листок* (1926–27) väljaandja-toimetaja.

A: *Старый нарвский листок* 27.7.1938: 2; ERA.1.7.1809; ERA.1.7.810; EAA.4974.1.21; ERA.4441.1.806.

Grossschmidt, Otto (ps A. Orgussaar; O. Suursepp; J. Naljhammas; Jaan Vahi jt; 20./8.12.1869 Vastse-Otepää, Tartumaa – 10.6.1941 Trt), literaat, ajakirjanik, kooliõpetaja.

Pagari poeg, **E. Suursepa** isa, **J. Elango** äi. Õppis Otepää kihelkonnakoolis 1883–86, Trt-s vallakooliõpetajate kursustel 1888. Kingsepa õpipoiss, põllutöeline ja rändav raamatumüüja 1885–89, kooliõpetaja Rõngus 1890–1906, pidi sealt lahkuma 1905. a revolutsioonist osavõtu pärast. Asus elama Trt-sse, I maailmasõja ajal oli Trt-s Punase Risti teenistuses, Trt linnavalitsuse ametnik 1919–22, seejärel literaat, elatas end peamiselt kalendrite toimetamisega, kalendrijuttude, vaimuliku kirjanduse ja tarbetekstide kirjutamisega ärimeestele.

Alates 1885. a tegi kaastööd paljudele ajalehtedele, avaldades luuletusi ja jutte, sh ajalehtedes *Eesti Postimees* (Trt, Tln) 1886–1902, *Olevik* (Trt) 1892–99, *Postimees* (Trt) 1892–1902, *Ristirahva pühhapäeva leht* (Tln) 1894, *Sakala* (Viljandi) 1900. Enne I maailmasõda töötas üksteise järel mitme väikse ajalehe toimetuses: saksameelses ajalehes *Vabadus* (Trt) 1906, saksameelses päevalehes *Isamaa* (Trt) 1906–08 (oli seal ka korrektor), päevalehes *Rahva Päevaleht* (Trt) 1909, päevalehes *Virulane* (Tln) 1910 ja ajalehes *Olevik* (Trt), hiljem oli bolševistliku ajalehe *Edasi* (Trt) toimetuse liige 1917–18.

T: kaks luulekogu, mitmed näidendid, lasteraamatud, kooliõpikud, sõnaraamatud, vaimulikud teosed, näidiskõnede kogumikud „Uus Palvekoda“ (Tln 1903, 1907, 1912) ja „Uued Pidukõned“ (Trt 1909), salmidkogumik „Soovin õnne“ (Viljandi 1902), näidisarmastuskirjade kogumik „Uued Armastuse- ja kosjakirjad“ (Trt 1909), etiketiõpik „Tulus Mõistlik seltsiline ehk kunst viisakas olla“ (Trt 1912); arvukalt tõlketekste saksa ja vene keelest; kokku oli kaastegev u 200 raamatu väljaandmisel.

A: PmA; ÕT I: 46; EBL; EAT; *Vanade kooliõpetajate album*. 40 (Trt 1932); EE; ENE; E(N)E; EE14; EKBL; EKrL; EKL; EKoBL; ISIK; Valgamaa ISIK; J. Jans. *Mälestusi ja vaatusi*. 32–33 (Trt 2008 [1940]); *Sirp ja Vasar* 18.12.1959: 6; EKA III: 570–571 (Tln 1969); O. Kruus. *Kirjanduslik Otepää*. 22–25 (Tln 1969); *[Valga] Kommunist* 5.1.1965: 3; *Valgamaalane* 21.6.1990: 3, 18.12.1999: 8; *Konstantin Pätsi tegevusest*. 44 (Tln 2002); *Keel ja Kirjandus* 9/2002: 632.

Grubb, Carl Philipp (ka Grubbe; ...–1707), postmeister. Tln postmeister 1697–1707.

Postmeistrina toimetas arvatavasti esimest (teistel andmetel teist) Eestis ilmunud ajalehte *Reval(i)sche Post-Zeitung*. Leht ilmus kaks korda nädalas ja sisaldas peamiselt ümbertrükk viis-kuus päeva varem ilmunud ajalehest *Rigische Novellen*, olles seega pigem Riia lehe lühendatud äratrükk, mitte iseseisev väljaanne. G toimetajaks-olekut kinnituseks peetakse Stockholmi posti peadirektorile saadetud kirja, milles ta tänab välismaa ajalehtede kasutada saatmise eest ja ajalehtede iganädalase saatmise eest.

A: *Zeitschrift für Ostforschung* 4/1977: 657; *Kirjanduse tõe poole*. 6 (Tln 1988); K. Vanamölder. *Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintside 17. sajandi lõpul – Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana*. 25 (Trt 2012).

Gruehn (Grühn), Werner Georg Alexander (30./18.7.1887 Balgale, Kuramaa – 31.12.1961 Hildesheim, SLV), teoloog. Vaimuliku poeg. Õppis Riia linnagümnaasiumis 1902–07, Müncheni ülikoolis filosoofiat 1907–08, seejärel usuteadust Erlangeni ülikoolis 1908–09 ja TÜs 1909–14, *cand theol*; *lic theol* 1921 (Greifswaldi ülikool); *dr theol* 1927 (Kiel ülikool). Ordineeriti 10.10.1914. Töötas kooliõpetajana Riia ja Trt gümnaasiumites 1914–27, oli Trt Jaani koguduse õpetaja 1918–22; TÜ eradotsent 1920–27 ja 1930–35, vahepeal Berliini ülikooli erakorraline professor 1928–29. Asutas Trt Saksa Sisemisjoni Seltsi 1920, oli selle juht 1920–25. Rajas Trt-s teoloogilis-filosoofilise Lutheri Eraakadeemia, oli selle rektor ja professor 1931–36. Asus 1936. a elama Saksamaale, Berliini, oli Berliini ülikooli professor 1937–45, seejärel elas surmani Hildesheimis. Oli Rahvusvahelise religioonipsühholoogia ühingu sekretär alates 1927.

Toimetas päevalehte *Dorpatzer Zeitung* 1919. Oli Trt Saksa Sisemisjoni Seltsi vaimulike lendlehtede *Flugblätter der Inneren Mission* väljaandja (Trt 1923–25, ilmus 21 nr). Religioonipsühholoogilise kuukirja *Der Weg zur Seele* asutaja 1949, kaasväljaandja ja -autor.

T: uurimused eetika, usundipsühholoogia ja baltluse ajaloo alalt, sh „Werterlebnis“ (Trt 1921, 1924; tõlgitud kreeka, bulgaaria ja jaapani keelde), „Religionpsychologie“ (Berliin 1926),

„Darstellung der Baltischen Russlandsarbeit“ (Berliina 1936), „Die Frömmigkeit der Gegenwart“ (Berliin 1956, 1960).

A: AA2; DBBL; Veem; ETeadBL; BBLd; *Postimees* 6.3.1932: 3; *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat*. 208 (Tln 1989).

Grönberg, Artur (ka Grünberg, Grenberg; 12.1.1908 Haapsalu – 17.2.1996 Durham, NC, USA), ajakirjanik, raamatupidaja. Kaugesõidukapteni poeg. Õppis Läänemaa ühisgümnaasiumis 1919–26, TÜs majandust 1926–35 (vaheaegadega). Üliõpilaspõlves töötas politseikordnikuna, äriteenijana, ajakirjanikuna ja Haapsalu supelinspektorina. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ETK ametnik 1940, seejärel varjas end seitse kuud. Suvel 1943 põgenes Rootsi, oli Kummelnäsi ja Vikingshilli põgenikelaagrite vanem 1943–44, Eesti Abistamiskomitee asjaajaja 1945–51. Emigreerus 1951 Kanadasse, töötas raamatupidajana Montrealis 1951–67. Seejärel kolis USAsse, oli ametnik Duke'i ülikoolis Durhams 1967–70, raamatumuügi ärijuht Põhja-Carolina ülikoolis Chapel Hillis 1970–74.

Skautide ajakirja *Eesti Skaut* (Trt) toimetuse liige 1926–30, sh tegevtoimetaja 1928–30; skautide teise suurlaagri ajalehe *Suur Lõke* toimetaja (Pärnu 1932, ilmus 4 nr). Ajalehe *Päevaleht* kirjasaatja, päevalehe *Postimees* hommikulisa *Kiirpost* (Trt) toimetuse liige 1933. Ajalehe *Lääne Elu* (Haapsalu) tegevtoimetaja 1934–36, sh ka paralleelväljaande *Hiiu Teataja* (Kärdla) mõne numbri tegevtoimetaja 1934–36, samuti *Päevalehe* alaline kaastöötaja Haapsalus. Päevalehe *Uus Eesti* toimetuse liige 1936–40, algul majandusuudiste osakonnas, seejärel välisuudiste osakonna juhataja, samal ajal toimetab ka nädalalehe *Ühistegelised Uudised* majandusosa, oli Riigi Ringhäälingu välispoliitiliste ringvaadete toimetaja. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* majandusosakonna juhataja 1942–43, kevadel-suvel 1942 ka ajalehe *Lääne Sõna* (Haapsalu) käivitaja ja esimene tegevtoimetaja. Rootsis oli ajalehe *Teataja* (Stockholm) üks asutajaid 1944. EAL liige 1934–40.

T: „Kuurort Haapsalu“ (Haapsalu 1932); osales EÜS koguteoste väljaandmisel, sh „Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870–1970“ (Toronto 1971; koost), „Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu“ II (Montreal 1985).

A: EÜS3; AA3; ISIK; VEPER; *Päevaleht* 16.12.1935: 14; *Eesti skautlus viiskümmend aastat*. 73, 199, 201 jm (Hälsingborg 1962); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Postimees* 1.3.1996: 20; *Vaba Eesti Sõna* 28.3.1996: 10–11; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 174, 233, 241 (Trt 2001 [1997]); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 294–295, 374 (Tln 2001); *Tuna* 1/2002: 88; *Eesti skautlus 50. aastat võõrsil*. 55 jm (Kanada 2003); *Meie jäljed jäävad*. 32–33 (Trt 2004); *Akadeemia* 7/2004: 1654; *Pärnu Postimees* 21.1.2009: 8; V. Sõelsepp (1992). *Lääne Sõna*. 5–7, 24, 27, 62 jm (käsikirjalised mälestused TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Grünberg, Aleksander → Valgma, Aksel

Grünberg, August (1939– Arumäe; 4. või 11.8.1895 Heimtali vald, Viljandimaa – 26.9.1976 Pärnu), vaimulik. Talunike poeg. Õppis Pärnu Aleksandri gümnaasiumis 1908–16, TÜs arstiteadust 1916–18 (ei lõpetanud) ja usuteadust 1920–24, *mag theol* 1934 (TÜ). Kooliõpetaja Tuhalaanes, Viljandis, Trt-s 1918–25. Ordineeriti 1.3.1925, kirikuõpetaja Pärnus 1925–41, Pärnu praost 1930–41, ühtlasi usuõpetaja koolides. Aktiivne muusika- ja seltsitegelane. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, süüdistati Kaitseliitu kuulumises, mõisteti 10 aastaks vangilaagrisse ja 5 aastaks asumisele; oli metsatöölise velsker. Vabanes 4.3.1958 ja naasis Eestisse. Kirikuõpetaja Pindis (Võru rajoon) 1958–64, Häädemeestes ja Treimannis (Pärnu rajoon) 1964–69.

Kuukirja *Pühapäevakool* (Pärnu, Tln) väljaandja 1932–35 ja peatoimetaja 1932–38.

T: usuõpikud koolidele, sh „Piiblitlugusid väikesile“ (Tln 1930, 8. tr 1939; kaasautor), „Piiblitlugusid algkoolile ja leerilastele“ (Tln 1930, 9. tr 1939; kaasautor), „Usuõpetust algkoolidele“ (Tln 1931, 7. tr 1938; kaasautor), õpikud EELK Usuteaduse Instituudile; mälestused „Hiibi õnnistus“ (Tln 2005).

A: ERAKT; EEve; PPG: 248; AA2; Veem; AA3; OkM; *Pärnu Postimees* 4.8.2005: 14, 21.1.2009: 8.

Grünberg, Ernst Toomase p (17.2.1881 Rakvere – ?), raudteelane. Raudteevalitsuse rongiliikluse korraldaja 1918–....

Ajakirja *Eesti Raudtee* vastutav toimetaja 1924–28 ja 1930–40.

T: „Raudtee kalender-käsiraamat“ (Tln 1927, 1928, 1939; kaaskoost).

A: ISIK; ERA.1.7.405.

Grünfeldt, Peeter (ps P. Haljaspõld; Dixi; Linnuke; R. Põld; Siim Sinep; Ohaka Ott jt; 1.10./19.9.1865 Aakre vald, Tartumaa – 11.4.1937 Nõmme), ajakirjanik, literaat, tõlkija, ametnik. Kooliõpetaja poeg, **H. Haljaspõllu** isa. Õppis Rõngu ja Puhja kihelkonnakoolides 1875–82, Trt vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminaris 1883–86. Kooliõpetaja Aakres ja Valgas 1886–91, tagandati ametist vastuolude tõttu koolijuhtidega; raamatukaupluse omanik Valgas 1893–96; Põhja-Eesti (Kinnisvaraomanike) panga ametnik 1910–35. Aktiivne seltsitegelane.

Tegi ajalehtedele kaastööd alates 1880, esimene ilmunud kaastöö oli luuletus ajalehes *Eesti Postimees* (Trt). Aastatel 1891–1911 töötas ajakirjanikuna paljudes väljaannetes: oli toimetaja ajalehes *Eesti Postimees* (Trt, Tln) 1891–93, 1896–98, 1901–04, toimetas ka toonaseid lisalehti „*Eesti Postimehe*” *Jututuba* (1896–98), „*Eesti Postimehe*” *missioni-leht*, „*Eesti Postimehe*” *Õhtused kõned*, „*Eesti Postimehe*” *Põllutöö ja Teaduste eralisa*. Toimetas mitmeid kalendreid, sh Laakmanni „*Eesti-rahva Kasuline Kalender*” 1895–99, Schnakenburgi „*Isamaa Kalender*” ja „*Kasuline Talurahva kalender*”. Vahepeal töötas päevalehes *Postimees* (Trt) 1893 ja suvel 1903 ning ajakirjas *Põllumees* (Trt) 1898–1901, seejärel ajakirjas *Rahva Lõbu-leht* 1904–06. Oli ajalehe *Päevaleht* üks asutajaid ning esimene vastutav ja tegevtoimetaja 1905–08, sh toimetas ka *Päevalehe* lühendatud väljaannet *Aeg* 1906–07 ning *Päevalehe* lisasid „*Päevalehe*” *Kirjandusline lisa* ja nädalakiri *Perekonnaleht* 1906–08. Ajakirja *Leek* (1908, ilmus 1 nr) väljaandja ja vastutav toimetaja. Päevalehe *Virulane* ning selle nädalalisa *Kirjandus ja Teadus* väljaandja ja vastutav toimetaja 1910–11. Vabakutseline ajakirjanik 1911–13. Hiljem asutas väliskirjanduse ajakirja *Romaan*, oli selle väljaandja ja vastutav toimetaja 1922–33. Andis välja ja toimetas nädalalõpulehte *Olevik* (1936, ilmus 4 nr). Oli pereajakirja *Ajakiri Kõigile* esimene vastutav toimetaja 1936–37. Avaldas ajakirjanduses arvukalt meelelahutuslikke tõlkejutte, algupärandeid ning vähenõudlikke luuletusi, aga samuti juhtkirju, vesteid, sõnumeid. Tema kaastööd ilmus lisaks eelmainituile ajakirjades *Meelejahutaja* (Trt), *Laulu ja mängu leht* (Trt), *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt), *Meie Mats*, (*Eesti*) *Kodu, Kilk, Sõdur, Muusikaleht, Kaitse kodu!*, ajalehtedes *Olevik* (Trt), *Sakala* (Viljandi), *Tallinna Teataja*, EAL aastaalbumis „*Õitsituled*” jm. EAL liige 1926–32, auliige 1936.

T: üle 450 raamatu (esimene aastal 1888), enamus on ajaviitelised tõlked ja mugandused, paarkümmend algupärast proosa- ja luuleraamatut; mitmed etiketiõpikud, sh „*Uus mõistlik seltsiline*” (Trt 1894, 9. tr 1925), „*Südamest südamesse. Armastuse ja kosjakirjade proovid peiule ja neiuile*” (Trt 1895), „*Noore-rahva käsiraamat*” (Trt 1896), „*Kunst viisakas olla*” (Tln 1898, 1904); mälestusteraamatud „*Mälestused Juhan Liivist*” (Trt 1920) ja „*Minevikku jälgimas*” (Tln, Trt 1923).

A: PmA; ÖT I: 46; EBL; EAT; EE; EBL tk; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EE14; EKoBL; EKL; *Peatükke*. 210–211; L. Lõhmus. *Nõmme. Viiskümmend XX sajandi I poole väljapaistvat nõmmelast*. 17–18 (Tln 2004); ISIK; KrS; Valgamaa ISIK; *Eesti Kirjandus* 11/1918–19: 286–287; P. Grünfeldt. *Minevikku jälgimas* (Trt 1923); *Vaba Maa* 1.10.1930: 7; *Postimees* 1.10.1930: 4; *Rahvaleht* 15.10.1934: 4; *Raamatu-aasta juubilar Peeter Grünfeldt* (Tln 1935); *Päevaleht* 30.9.1935: 5, 16.12.1935: 35, 12.4.1937: 3; *Uus Eesti* 12.4.1937: 2; J. Köpp. *Mälestuste radadel*. I: 99–100 (Tln 1991 [1953]); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 152 (Lund 1962); *Edasi* 3.10.1965: 3; [*Valga*] *Kommunist* 5.10.1965: 3; O. Kruus. *Kirjanduslik Otepää*. 34–35 (Tln 1969); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 347 (Tln 1984); *Reede* 28.9.1990: 5; *Õhtuleht* 6.10.1990: 2; *Valgamaalane* 11.10.1990: 2; E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 121

(Tln 2000); K. Hellerma. (1981). „Rahva Lõbu-leht“ ilukirjanduslik-populaarteadusliku ajakirjana. 5–6, 19 (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö, käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Grünstamm, Voldemar (25./13.3.1876 Aru vald, Tartumaa – 1913? Kaukaasia), ametnik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Nõo kihelkonnakoolis. Töötas juhutöödel, hiljem oli mõnd aega Ropka vallakirjutaja. Põgenes 1906 Kaukaasiasse, elas Linda külas, käis korduvalt Eestis. Hukkus Kaukaasia mägedes teadmata asjaoludel.

Alates 1896 avaldas luuletusi, publitsistikat ja tõlkeid ajalehtedes *Postimees* (Trt), *Olevik* (Trt), *Rahva Päevaleht* (Trt 1909–10), päevalehe *Tallinna Teataja* lisas *Külaline*, *Peterburi Teataja kirjanduslikes-teaduslikes lisas* (1911–12). Oli vasakpoolse ajalehe *Uudised* (Trt) toimetuse liige 1905–06. Avaldas päevalehes *Tallinna Teataja* reisikirja „Novorossiiskist Suhumisse“ (11.1910).

T: „Internatsionaali“ esimene tõlge eesti keelde (*Uudiste veste-osa* 15.11.1905).

A: EKrL; EKL; ISIK; *Keel ja Kirjandus* 11/1967: 680–682; *Priiusel' raiume rada*. 93–95 (Tln 1970); *Edasi* 22.9.1979: 5.

Grünthal, Aleksander (25.9.1899 Tln – 17.5.1943 Komi ANSV), ajakirjanik. Iseõppija. Võttis osa Vabadussõjast. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.12.1940, mõisteti kaheksaks aastaks vangilaagrisse, suri vangistuses.

Enne 1920. a tegi ajakirjandusele juhuslikku kaastööd, seejärel töötas ajakirjanikuna päevalehtedes *Vaba Maa* ja *Päevaleht*. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas 1940 päevalehes *Kommunist*. EAL liige 1921–40, kuulus korduvalt juhatusse, sh ka 1940 pärast Nõukogude okupatsiooni algust.

A: ÕT I: 46; OkM; *Päevaleht* 16.12.1935: 14; *Sõnajalaõis*. 39 (Stockholm 1947); W. Mettus. *Mask ja nägu*. 44–45 (Lund 1969); *ÕESi aastaraamat 1988–1993*. 243 (Trt 1995); R. Nerman. *Lilleküla ajalugu 1940. aastani*. 178 (Tln 2011).

Grünthal, Boris (Борис Иванович Грюнталь; 4.3./20.2.1898 Narva – mitte enne 1941), ajakirjanik. Trükkal **J. Grünthali** poeg. Alghariduse sai kodus, lõpetas Narva gümnaasiumi 1918. Võttis osa Vene kodusõjast (Loodearmee koosseisus). 1919 lõpus naasis Narva. 1920. aastate alguses töötas raamatupoes ja Grigorjevi pärijate trükikojas, alates kümnendi keskpaigast elukutseline ajakirjanik. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 11.10.1940, süüdistati nõukogudevastases agitatsioonis, mõisteti kümneks aastaks sunnitööle, saadeti Petšorlagi (Komi ANSV). Edasised andmed puuduvad.

Alustas ajakirjanikutööd 1924, kui sai ajalehe *Былой нарвский листок* väljaandjaks. 1925–40 kuulus koos O. Niländeri ja S. Sergejeviga (1888–1941) ajalehe *Старый нарвский листок* väljaandjategruppi, oli lehe toimetaja 1928–38: toimetas käsikirju, juhtis lehe igapäevast kokkupanemist, kirjutas päevakajalisi följetone. *Старый нарвский листок* oli tollal üks olulisemaid venekeelseid väljaandeid Eestis, ilmus järjepidevalt 15 aastat. Tegi kaastööd ka ajalehele *Edasi* (Leningrad).

A: OkM; ISIK; *Эстония* 9.6.1996: 4; EAA.635.1.1407; ERA.891.2.8693; TLA.880.1.73.

Grünthal, Johannes (ka Joann; Иван Кузьмич Грюнталь; 26.5.1862 (vkj) Narva – 27.7.1917 Kislovodsk, Stavropoli kubermang), trükkal, ühiskonnategelane Narvas. **B. Grünthali** isa. Pärilik aukodanik (1902). Teise gildi kaupmees. Narva linnaduuma saadik. Osales aktiivselt kohalikus seltsielus.

Ajalehe *Нарвский листок* (1898–1917) asutaja ja väljaandja. *Нарвский листок* oli tollal üks paremini toimetatud venekeelseid väljaandeid Eestis. Ajaleht andis ülevaate eelkõige kohalikust elust, aga avaldas ka teateid Venemaalt ja välismaalt, koduloolisi artikleid, ilukirjandust. Mitmel korral võeti vastutusele tsensuurireeglite rikkumise eest.

A: Г. Смирнова (koost). *Нарва. Культурно–исторический справочник*. 191 (Narva 2001); С. Г. Исаков. *Очерки истории русской культуры в Эстонии*. 157–168 (Tln 2005); EAA.1222.1.401; EAA.105.1.1584; EAA.105.1.9881; EAA.105.1.10606; EAA.105.1.11161; EAA.105.1.11244; EAA.139.1.1507; EAA.139.1.3147.

Grünthal, Timotheus (ka Timoteus; 29./17.6.1893 Rässä küla, Muhu – 29.5.1955 Lidingö, Rootsi), kohtunik, õigusteadlane. Taluperemehe poeg, **Vassil Ridala** vend, **V. Poska-Grünthali** abikaasa. Õppis Kuressaare gümnaasiumis 1908–14; õigusteadust Petrogradi ülikoolis 1914–16 ja TÜs 1920–22, *mag jur* 1936 (TÜ). Võttis osa I maailmasõjast 1916–17 (sh õppis Moskva sõjakoolis 1916–17), osales Eesti rahvusväeosade loomisel 1917–18, seejärel oli Muhumaa komandant, Saare maavalitsuse esimees 1918–20, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 11.1921 (Tööerakonna nimekirjas). Tartu–Võru rahukogu kohtuameti kandidaat, lisarahukohtunik, liige 1920–24, Tln–Haapsalu rahukogu liige 1924–28, Riigikohtu liige 1928–39, tsiviilosakonna esimees 1939–40; TÜ õppeülesannete täitja 1933–40, samuti lektor Eesti politseikoolis ja Kõrgemas sõjakoolis. Aug 1944 põgenes Rootsi, töötas arhiiviasistendina Stockholmi ülikooli juures 1944–47, oli Stockholmi ülikooli riiklik stipendiaat 1947–55, uuris rahvusvahelist eraõigust; Eesti Teadusliku Instituudi tsiviilõiguse ja -protsessi ning õiguse filosoofia lektor 1952–55. Osales aktiivselt väliseesti poliitika- ja seltsielus, Eesti Komitee esimees 1945–51.

Petrogradis õppides tegi kaastööd päevalehele *Peterburi Teataja* > *Pealinna Teataja*. Osales kahe tööerakondliku ajalehe asutamises ja töös: oli päevalehe *Vaba Maa* (Tln) üks asutajaid 1918 ja pikaajaline kaastöötaja, ajalehe *Meie Maa* (Kuressaare) üks asutajaid 1919 ja pikaajaline aktiivne kaastöötaja (kirjutas ülevaateid Asutava Kogu tegevusest, Saaremaa ajaloost jm). Ajakirja *Õigus* (Trt) toimetuse liige 1932–40 ja kaastöötaja, kirjutas 1930. aastatel Riigikohtu tegevusest ka päevalehes *Postimees* (Trt).

T: mitmed õigusteaduslikud brošüürid; „Juriidiline ja sotsiaalne käsiraamat eestlastele Rootsis“ (Stockholm 1954); mälestusi on ilmunud ajakirjas *Akadeemia* (2/2003), kogumikus „Saaremaa Ühisgümnaasium 1865–1995“ (Kuressaare 1996)

A: EAT; EE; EE tk; SKTA; ETeadVK; *Põhjala*; AA3; SP: 92; VjV; *Muhumaa*. 593–594; ETeadBL; VEPER; *Jaanipäev. Noor-Eesti suvealbum*. 14 (Trt 1938); *Meie Maa* 5.4.1939: 1; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 28.6.1953: 1, 3.6.1955: 2; *Vaba Eestlane* 1.7.1953: 4, 1.6.1955: 1; *Välis-Eesti* 12.6.1955: 1, 6; *Tammine rahvas*. II: 26 jm (Stockholm 1965); *Piinlikud lood*. II: 22 (Tln 1983); I. Grünthal. *Müütide maagia*. 481–496 (Trt 2001); *Akadeemia* 2/2003: 315, 10/2003: 2258, 7/2004: 1654; *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2005–2006*. 176–194 (Kuressaare 2007); *Jaan Poska oma ja meie ajas*. 169–173 (Tln 2010); *Muhulane* 23.2.2010: 5; *Saarte Hääl* 29.5.2010: 10; P. Kivi. *Kuressaare linnavõim ja selle kandjad 1918–1940*. 115 (Kuressaare 2012).

Grünthal-Ridala, Villem (kod.n Wilhelm Grünthal; ps Ridala; 30./18.5.1885 Kuivastu, Muhumaa – 16.1.1942 Helsingi), keeleteadlane, folklorist, kirjanik. Kõrtsmiku poeg. Õppis Kuressaare gümnaasiumis 1897–1905; astus TÜsse 1905, õppis Helsingi ülikoolis soome keelt ja kirjandust, folkloristikat ja Põhjamaade ajalugu 1905–09, *cand phil* 1909; *mag phil* 1911; TÜ stipendiaat Helsingis 1919–23; *dr phil* 1941 (Helsingi ülikool). Arreteeriti 1905. a revolutsiooni ajal, vabanes kevadel 1906. Töötas kooliõpetajana Trt-s 1910–19, TÜ raamatukogu assistent, osakonnajuhataja 1921–23. Abiellus 1922 soomlannaga ja jäi elama Helsingisse, Helsingi ülikooli eesti keele lektor 1923–42. Suri vähki.

Gümnaasiumis õppides osales kirjandusringis, mis andis välja käsikirjalist ajakirja *Nooreestlane** (Kuressaare 1901–05), oli selle väljaande tegevtoimetaja 1903–05, avaldas seal luuletusi ja tõlkeid 1901–05. Tuntuks sai luuletustega “Noor-Eesti” albumeis (1905–15) ja ajakirjas *Noor-Eesti* (Trt) 1910, esines ka keeleuendajana. Kuukirja *Eesti Kirjandus* (Trt) tegevtoimetaja 1910–12, toimkonna liige 1911–25. Kuukirja *Vaatleja** (Trt) tegevtoimetaja 1913; ajakirja *Üliõpilaste Leht* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1914–17). Avaldas luuletusi,

arvustusi, artikleid kultuuri ja keele ajaloost päevalehtedes *Postimees* (Trt), *Päevaleht* (Tln), *Tallinna Teataja* (Tln), *Vaba Maa* (Tln), samuti ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt) 1910–17, 1926 ja *Looming* (Trt) 1925, kuid läks mõlema ajakirja toimetustega tülli. Tegi kaastööd ka ajakirjadele *Keeleline Kuukiri* (Trt) 1915–16 ja *Olion* (Trt) 1932. Avaldas eesti kultuuri ja kirjandust tutvustavaid kirjutisi Soome ajakirjanduses, eelkõige päevalehtedes *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* (Helsingi) 1925–27; vanemas eas avaldas peamiselt keeleteaduslikke töid Soomes, ajakirjades *Virittäjä* (Helsingi), *Valvoja-Aika* (Helsingi) jm.

T: 9 luulekogu ja värsspoeemi (1908–35); reisikiri „Ringi mööda kodumaad“ (Tln 1921); mõned kirjandusõpikud, sh „Eesti kirjanduse ajalugu koolidele“ (Trt 1922, 1924–30); artiklivalimik „Tõu küsimus“ (Trt 2014); tõlkeosed soome, prantsuse ja itaalia keelest.

A: EBL; EBL tk; EAT; EE; ENE; E(N)E; EE14; EÜS1; EÜS3; EKBL; EKrL; EKL; VEKL; AA2; ETeadBL; EKoBL; *Muhumaa*. 594–595; SK; ERBA; Erni; ISIK; *Eesti Kirjandus* 1/1916: 4; *Looming* 5/1935: 541–546, 550–554, 6/1965: 944–950, 5/1985: 687–697, 7/1985: 996–998; M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu*. 71–85 (Trt 1936); *Eesti Sõna* 20.1.1942: 3; *Postimees* 26.1.1942: 2, 20.1.1943: 3; *Meie Tee* 10/1942: 157–159; *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 111–112 (Trt 1949); *Keel ja Kirjandus* 3/1961: 175–178, 3/1971: 159, 6–7/1972: 331–345, 390–402, 5/1985: 294–296, 12/1988: 716–724; *Mana* 1–3/1961: 16–20, 133–137, 3/1962; EKA III: 496–505 (Tln 1969); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 208–210 jm (Tln 1970); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 283 jm (Tln 1974); *Haapsalu läbi aegade ja inimeste*. 130–134 (Tln 1979); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. II: 388–389 (Tln 1980); *XII Eesti raamatuteaduse konverents*. 33–34 (Trt 1985); *Tulimuld* 4/1985: 185–188; *Kirjanduse jaosmaa '85*. 34–42 (Tln 1987); S. Olesk (koost). *Kultuurisild üle Soome lahe*. 251–277 (Trt 2005); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2005–2006*. 176–194 (Kuressaare 2007); V. Grünthal-Ridala. *Tõu küsimus*. 7–11 (Trt 2014).

Gustavson, August (19./7.12.1894 Mahu küla, Virumaa – 26.12.1941 Ussolje vangilaager, Molotovi [Permi] oblast), merendustegelane, õppejõud. Talunike poeg. Lõpetas Pikaristi kihelkonnakooli 1905, Käsmu merekooli 1913 ja Narva merekooli 1914, sooritas kaugsõidukapteni eksami Riias 1915, õppis Kroonlinnas mereväelipnike kursustel 1915, Helsingis navigatsiooniinseneride kursustel 1916. Võttis mereväelasena osa I maailmasõjast ja Vabadussõjast 1919. Käsmu merekooli õpetaja 1918–19, Tln merekooli õpetaja 1919–20, 1921–40, vahepeal laevakapten 1920–21, Tln merekooli direktor 1940–41. Tln linnavolinik 1927–38, Harju maavolinik 1930–34, Riigikogu liige, II abisekretär 1934 (ESTP nimekirjas; volitused lõpetati 1937). Tegutses aktiivselt merendusseltsides, toimetas „Eesti entsüklopeedia“ merendusosa, kuulus mitmesse töölisorganisatsiooni. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 28.6.1941, suri vangistuses.

Merenduskuukirja *Laevandus* > *Laevandus ja Kalaasjandus* tegevtoimetaja 1920–25, vastutav ja tegevtoimetaja 1925–40, kalameeste kuukirja *Kalandus* vastutav toimetaja 1933–34; sotsiaalpoliitilise kuukirja *Töö ja Tervis* kaastoimetaja 1930–36, töölisühingute keskliidu kuukirja *Töölise Hääl* kaastoimetaja 1933–34. Eestikeelse merendusterminoloogia üks autoreid; avaldas rohkesti artikleid eesti ja välisajalehtedes, lisaks merendusele kirjutas sotsiaalpoliitikast, haridusest jm.

T: mitmed merendusõpikud, sh „Navigatsiooni õpperaamat“ I–II (Tln 1921–32, 2 tr), mõned sotsiaalhoolekannet tutvustavad brošüürid.

A: EBL tk; EE tk; EVK; MerLe; EKoBL; VjV; EE14; ETeadBL; ISIK; OkM; H. Elstrok (koost). *Padaorust Viru mereni*. 135–136 (Tln 1994); *Kool, mehed, meri. Mereharidusest Eestis*. 13–17 (Tln 1994).

Gustavson, Oskar (ps Mos Kiito; Alle Gretto; Madis Mürk jt; 14./2.2.1889 Kogula vald, Saaremaa – 10.12.1945 Tln), kooliõpetaja, poliitikategelane. Õppis Valjala kihelkonnakoolis, Kaarma õpetajate seminaris 1904–07. Kooliõpetaja Hiiumaal ja Pärnumaal 1907–20. Saksa okupatsiooni ajal oli poliitilise kihutustöö eest vangistatud. Riigikogu liige 1920–34 (EISTP >

ESTP nimekirjas; volitused lõpetati 1937), Riigivolikogu liige 1938–40 (Töötava Rahva rühmas). Saksa okupatsiooni lõpul 1944 varjas end, sept 1944 kinnitati O. Tiefi valitsuse riigikontrolöriks. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1944. a lõpus või 1945. a alguses, hukkus (läks vabasarma?) ülekuulamiselt põgenedes.

Alates 1906 avaldas pilkeluulet ajakirjades *Ulak* (Viljandi, Pärnu 1907–10), *Sädemed* (Trt), *Kilk* ja ajalehes *Meie Kodumaa* (Viljandi, Pärnu). Hiljem oli bolševistliku ajalehe *Tallinna Tööline* kolleegiumi liige (1922, ilmus 26 nr), ESTP ajakirja *Tööliste Võitlus* vastutav toimetaja 1922–23 (tema vastutamisel ilmus 5 nr). 1920. aastatel avaldas pilkelisi olukirjeldusi ja vesteid bolševistlikus ajalehes *Uus Ilm* (New York), samuti tööerakondlaste päevalehes *Vaba Maa*. Alates 1927 oli ESTP päevalehe *Rahva Sõna* püsiv kaastöötaja-fõljetonist, tegi kaastööd ka Saaremaa sotsialistide ajalehele *Rahva Hääl* (Kuressaare). Ajakirja *Nädal Pildis* tegevtoimetaja 1936–40. Muutis senise suhteliselt elitaarse kultuuriajakirja sisult kergemaks ja meelaladustuslikumaks, ise kirjutas olukirjeldusi Eestist. Tegi kaastööd ka päevalehtedele *Päevaleht* ja *Vaba Maa*, avaldas ajakirjas *Tänapäev* (Trt) ametlikku kultuurikorraldust pilavaid vesteid. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ajakirja *Nädal Pildis > Pilt ja Sõna* tegevtoimetaja 1940–41, aga ei avaldanud ajakirjas ühtki lugu. EAL liige 1924.

A: EAT; EE; EBL tk; EE tk; VjV; *Töotan*. 1529–1530; Linnap: 220; V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 77–78 (Trt 1922); *ÕT XIV*: 46 (Tln 1936); *Rahva Hääl* 1.2.1967: 2; E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 159 (Tln 1970); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 224 (Tln 1970); K. Tammistu. „Saarlaste Matsist” „Sõnumini”. 76–77 jm (Tln 1971); *Piinlikud lood*. II: 5 jm (Tln 1983); *Kompromiss on välistatud*. 114 (Tln 1984); *Aja Pulss* 18/1986: 22–23; *Vikerkaar* 4/1988: 57; A. Roolah. *Nii see oli...* 199 jm (Tln 1990); *Looming* 3/1997: 359; *Akadeemia* 7/1999: 1368–1391, 1526, 8/2000: 1625, 10/2003: 2263, 3/2004: 683, 685, 694, 4/2004: 903, 7/2004: 1654–1655; *Tuna* 1/2001: 139; *KesKus* 10/2004: 15–17; H. Salm. *Viie luure agent*. 300–301, 306–307 (Tln 2007); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 274–275, 566 (Tln 2010); *Pärnu Postimees* 12.8.2010: 7; *Sakala kalender 2013*. 212–217 (Põltsamaa 2012) I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 255, 260, 277 jm (Trt 2014).

Guštšik, Vladimir (Владимир Ефимович Гущик; ps B. Г.; Bere; 5.7.1892 Strelnja (Peterburi lähedal) – 28./29.10.1947 Suhhobezvodnoje, Gorki oblast), literaat, väljapaistvaim vene proosakirjanik 1920.–30. aastate Eestis. Sõjaväelase poeg. Lõpetas Peterburi kommertskooli. Töötas Peterburi posti- ja telegraafikontoris. Arreteeriti tšekaa poolt 1919, aga vabastati varsti. Astus Loodearmeele ja sattus selle koosseisus 1919. a sügisel Eestisse, asus elama Tln-sse. Elatus peamiselt maalritööst, töötas ka mänguasjatöökojas, reklaami- ja dekoratsioonitöökojas. Ta majanduslik olukord paranes 1920. aastate lõpus, kui hakkasid ilmuma tema jutukogumikud. Osales aktiivselt vene kirjandusringide töös. 1939 astus Eesti haridusministeeriumi teenistusse, avaldas venekeelset brošüüriseeriat Eesti riigitegelastest (ilmuda jõudis kolm brošüüri: Pätsist, Kölerist ja Laidonerist). Kevadel 1940 sai Nõukogude luure salajaseks kaastööliseks, aga see ei päästnud teda repressioonidest. Arreteeriti NKVD poolt 1.1941, mõisteti surma, hiljem asendati surmaotsus kümneaastase vangistusega. Suri karistust kandes.

Avaldas oma loomingut perioodikas ja kõikvõimalikes kogumikes. Kirjandusajakirja *Гамаюн* asutaja ja toimetaja (1925, ilmus 1 nr), nädalalehe *Рассвет* toimetuskolleegiumi liige (1927–28, ilmus 19 nr), kaasväljaandja ajakirjas *Театр и кино = Teater ja Kino* (1921–22, ilmus 24 nr) ja pildiajakirjas *Панорама* (1931, ilmus 5 nr). Tegi järjepidevalt kaastööd päevalehele *Свободное слово* (1921) ja ajalehele *Русское слово* (Narva 1932–35) ning välismaistele väljaannetele: kirjandusajakirjale *Иллюстрированная Россия* (Pariis) ning pere- ja noorteaajakirjale *Юный читатель* 1926 (Riia), Riia ajalehtedele *Слово* 1926–28, *Наша газета* 1930, *Русское слово* 1932–33. Avaldas loomingut kogumikes „День русского просвещения“ (Tln) ja „Поток Евразии“ (Tln 1938), ajakirjades *Эмигрант* (1924–25, ilmus 13 nr) ja *Полевые цветы* (Narva 1930, ilmus 3 nr), Tln päevalehtedes *Последние известия*, *Час* (1925–26), *Наша газета* (1927–28), *Вести дня*, Tln ajalehtedes *Таллиннский русский голос* (1932–34), *Витязь* (1932,

ilmus 1 nr), *Русский вестник* (1932–40), Narva ajalehes *Старый нарвский листок* (1923–25) jm.

T: “Сборник стихотворений” (Peterburi 1913), viis jutukogumikku jt teoseid.

A: P. Põldroos. *Teel enda ellu*. 140–141 (Tln 1985); С. Г. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940. Историко–культурные очерки*. 239–254 (Trt 1996); С. Г. Исаков (koost) *Русская эмиграция и русские писатели Эстонии 1918–1940. Антология*. 14–16, 96–125 (Tln 2002); Ю. Абызов. *А это издавалось в Риге 1918–1944*. (Moskva 2006).

Gutmann, Toomas Rudolf (ps Joone Jaan; 25.12.1873 Padise vald, Harjumaa – 22.9.1936 Tln), ametnik, raamatugraafik, karikaturist. Õppis Tln linnakoolis ja kunstnik Sprekelseni juures. Töötas pangaametnikuna Tln-s.

Avaldas ühiskonnakriitilisi karikatuure päevalehe *Teataja* (Tln) lisades *Teataja Nalja Lisa* 1902–04 ja *Lisa „Teataja“ juurde* (1903–04), *Uudiste nalja-osas* (Trt 1904–05), ajakirjas *Tiiu Tasane / Tapper* (Peterburi 1906), ajalehe *Meie Kodumaa* lisas *Ulak* (Viljandi, Pärnu) 1908–09.

T: kümnekonna raamatu illustratsioonid, sh „Juhan Liivi Kirjatööde kogu“ (Tln 1904, 80 illustratsiooni) ja “E. Bornhöhe kirjatööde kogu“ (Tln 1905, 117 illustratsiooni).

A: EKABL; ISIK; *Edasi* 24.9.1961: 3; *Läbi kahe sajandi*. 166, 193, 195 (Tln 1971); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 172, 184 (Tln 1974); R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 35–36, 56 (Tln 1982); L. Viitol. *Eduard Vilde*. 181 (Tln 2012).

Gutves, Jaan (ps I. Ubaleht; 6.9./25.8.1866 Haanja vald, Võrumaa – 4.6.1937 Haanja, Võrumaa), põllumees, juhutööline, seltsitegelane. Talunike poeg. Lõpetas Koke algkooli. Tegutses põllumehena isatalus; sõepõletajana, nahaparkalina, aednikuna Oudova lähistel; rändava raamatukaupmehena, kraavikaevajana, müürsepana, köiepunujana Rõuge ja Haanja kandis. Aktiivne kohalik seltsitegelane, kogus vanavara ERMile ning rahvaluulet **J. Hurdale** 1889–94 ja **M. J. Eisenile** 1906–32, oli looduskaitse usaldusmees 1936–37.

Alates 1890. aastate algusest saatis sõnumeid, luulet, vesteid ja juhtkirju ajalehtedele *Eesti Postimees* (Trt), *Virmaline* (Narva), *Sakala* (Viljandi), *Olevik* (Trt), *Postimees* (Trt), *Teataja* (Tln), *Maleva* (Viljandi 1909–10) jm. Tegi kaastööd ka põllumajandusajakirjadele *Põllutööleht* (Trt), *Põllumees* (Trt), *Majapidaja* (Haapsalu), populaarteaduslikule ajakirjale *Loodusevaatleja* (Trt).

A: ISIK; *Loodusevaatleja* 4–5/1936: 160; *Postimees* 5.9.1936: 14; *Elu* 9.6.1937: 2; *Eesti Looduskaitse* 1/1938: 29; E. Piir. *Koltuvaid kõrrekesi koduselt kamaralt*. 17–19 (Viljandi 1998); ERA.2124.3.139.

Haamer, Harri (ka Harry Hamer; 8.7./25.6.1906 Kuressaare – 8.8.1987 Tarvastu, Viljandi rajoon), vaimulik, literaat, skaudijuht. Riigiametniku poeg. Õppis Saaremaa ühisgümnaasiumis 1918–24, TÜs usuteadust 1924–29; *mag theol* 1962 (EELK Usuteaduste Instituut). EELK noorsootöö sekretär 1929. Ordineeriti 6.10.1929, kirikuõpetaja Saaremaal 1929–33 ja Trt-s 1933–48. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 3.2.1948, süüdistati nõukogudevastases agitatsioonis (Saksa okupatsiooni aegsete ajaleheartiklite eest), mõisteti kaheksaks aastaks vangi ja kolmeks aastaks asumisele; kandis karistust Magadani oblastis, vabanes amnestiaga 1955. Kirikuõpetaja Tarvastus 1955–87, samuti Paistus 1968–69 ja Kõpus 1969–82; EELK Usuteaduste Instituudi õppejõud 1962–70, vallandati KGB nõudmisel.

Alates 1925 avaldas artikleid, lühijutte, mälestusi ja vaimulikke mõtisklusi, neid ilmus ajalehtedes *Meie Maa* (Kuressaare), *Postimees* (Trt), *Õpilasleht* (Trt), *Uus Eesti* (Tln), ajakirjades *Üliõpilasleht* (Trt), *Eesti Naine* (Trt), *Noorte Maailm* (Trt 1935–36), *Maret* (Trt), *Taluperenaine* (Trt). Ajakirja *Eesti Skaut* (Trt) toimetuse liige 1924–30; kristliku lasteajakirja *Meie Sõber* vastutav toimetaja (Trt 1933–38). Saksa okupatsiooni ajal oli Trt Pauluse koguduse illegaalse šapirografeeritud noorteajakirja *Risti Valgus* toimetuse liige 1942–44 (ilmus 6 nr aastas).

T: lühimonograafia „Rudolf Kallase elulugu“ (Trt 1928), kogumik „Tartu Pauluse kogudus 1910–1935“ (Trt 1935), mitmed laste- ja noorsooraamatud, mida ise ka illustreeris (1937–43); neli jutlustekogu (Trt 1934, Stockholm 1945, Tln 1998, Tln 2002); Siberi-mälestused „Meie elu on taevast“ (Tln 1993, 2001).

A: Veem; AA3; EKL; SK; EELK; EEonline; ISIK; OkM; *Eesti skautlus viiskümmend aastat. 197–198*, 219 jm (Hälsingborg 1962); *Eesti Kirik* 2/1980: 61–67; *Paõyza* 3/1993: 48–58; *Favoriit* 11/1993: 81; *Kultuurileht* 16.9.1994: 20; H. Haamer. *Avatud taeva all. 7–8* (Tln 1998); *Saaremaa muuseumi kaheaastaraamat 1997–1998*: 219–246 (Kuressaare 1999); P. Rannut. *Mälestused*. 70 jm (Trt 2013); V. Tamming (1970). Ülevaatlisku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 116 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Haava, Anna (ps; kod.n Anna Rosalie Haavakivi, saksa koolis Espenstein; 15./3.10.1864 Pala vald, Tartumaa – 13.3.1957 Trt), luuletaja. Taluperemehe tütar, **R. Aavakivi** lilletütar. Õppis Trt kõrgemas tütarlastekoolis 1880–84, lõpetas koduõpetaja kutsega. Töötas lasteaiakasvatajana, eraõpetajana ja majapidajana Trt-s 1884–92, parandas tervist Leipzgis 1892, töötas Fürstenwalde diakonissikeskuses 1892–93, oli koduõpetaja, seltsidaam ja halastajaõde Peterburis jm Venemaal 1894–99, perenaine venna renditalus 1899–1906. Seejärel vabakutseline kirjanik Trt-s, elatus peamiselt tõlkimisest; personaalpensionär alates 1945. ENSV rahvakirjanik 1954.

Debüteeris trükis luuletusega „Koidulale“ ajalehes *Postimees* (Trt) 1886. Avaldas ajakirjanduses luuletusi, jutte, laaste ja kirjandusklassika tõlkeid. Neid ilmus järjepidevalt ajalehtedes *Postimees* alates 1886, *Olevik* (Trt) 1889–91, ajakirjades *Laulu ja mängu leht* (Trt) 1887–97, *Linda* (Pärnu, Trt) 1897–05, „Noor-Eesti“ albumites. Oli ajalehe *Eesti Postimees* toimetuse liige 19.–20. sajandi vahetusel, päevalehe *Postimees* püsiv kaastöötaja 1905–08, toimetuse liige 1908, täitis tõlgetega saksa ja vene keelest *Postimehe* lühendatud väljaande *Elu* kirjanduslisasid *Elu Jutunurk* (1905–06) ning „*Elu*“ kirjandus ja teadus 1906–1908. Hiljem tegi kaastööd ajakirjadele *Eesti Kirjandus* (Trt) 1913–14 ja *Naiste Töö ja Elu* (Trt) 1919.

T: kümme-kond luulekogu (1888–1954), aforismikogu „Peotäis tõtt“ (Trt 1900, 1996), A. Lemba ooperi „Lembitu tütar“ libreto (1908), autobiograafiline proosakogu „Väiksed pildid Eestist“ (Trt 1911, 1920, Tln 1972), mälestuseraamat „Mälestusi Laanekivi Manni lapsepõlvest“ (Trt 2006, Tln 2010); kogumik „Rändaja Anna. Anna Haava kirjad Elise Aunale, Mari Raamotile ja Juhan Luigale“ (Tln 2014); kirjandusklassika tõlked.

A: PmA; EBL; EE; EAT; ENE; E(N)E; EE14; EKBL; EKrL; EKL; VEKL; *1000 tartlast*; Erni; ISIK; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 495–497 (Trt 1898); *Rahva Lõbu-leht* 4/1898: 93, 95; *Virmalised* 4.10.1914: 257–258; M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 334–351 (Trt 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 80–82 (Trt 1922); *Looming* 8/1924: 609–617, 8/1934: 912–919, 8/1939: 849–858, 861–865, 3/1957: 478–479, 10/1964: 1549–1555; V. Ridala. *Anna Haava*. (Trt 1929); *Anna Haava, Miina Hermann, Aino Tamm*. 47–144 (Tln 1934); M. Raamot. *Minu mälestused*. 44–45 jm (Tln 2010 [1937]); *Tartu Naisselts 1907–1937*. 16 (Trt 1937); *Eesti Kirjandus* 10/1939: 430–435; *Tulimuld* 4/1954: 204–213, 2/1957: 93–98; A. Haava. *Luuletused*. 7–21 (Tln 1954); H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 53–59 (Tln 1999 [1957]); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 152 (Stockholm 1959); H. Mäelo. *Elutegevused*. 102–107 (Lund 1961); *Keel ja Kirjandus* 10/1964: 589–595, 11/1972: 660–662, 2/1985: 108–109; *Kultuur ja Elu* 10/1964: 21–22; *Sirp ja Vasar* 9.10.1964: 2, 16.10.1964: 3; EKA III: 81–99 (Tln 1969); O. Kruus. *Naine hanesulega*. 68–75 (Tln 1971); L. Saul. *Aino Tamm*. 28 (Tln 1978); *Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste pedagoogilisi vaateid*. 65–72 (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 348 (Tln 1984); A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 55–60 (Trt 2004); E. Säärts. *Anna Haava*. (Trt 2007).

Habermann, Harald (19.12.1904 Tln – 16.12.1986 Trt), zooloog-entomoloog, poliitikategelane. Tisleri poeg. Õppis Tln tehnikagümnaasiumis 1914–24, TÜs zooloogiat 1924–32, *mag zool* 1933 (ümber atesteeritud bioloogiakandidaadiks 1945); õppis NSVL TA Zooloogia

Instituudi doktorantuuris 1948–50, *dr biol* 1951. Riigikogu kantselei stenografist ja korrektori abi 1924–25, EKSi kodu-uurimise toimkonna asjaajaja 1927–32, TÜ zooloogiamuuseumi konservatori abi 1932–39, zooloogiainstituudi vanemassistent 1939–40, siseministri abi ja sisekaitseülema 23.6.–8.1940, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu asjadevalitseja 1940–44. Sõja ajal oli evakuatsioonis NSVL tagalas 1941–44. TRÜ dotsent 1944–55, professor 1955–77, ENSV TA Bioloogia / Zooloogia ja Botaanika Instituudi direktor 1947–77; ENSV Teaduste Akadeemia korrespondentliige (1946), liige (1954). ENE peatoimetuse liige 1965–78. Viljakas loodusteaduste populariseerija, paljude teadus- ja loodusorganisatsioonide liige.

Tegi kaastööd populaarteaduslikule ajakirjale *Loodusevaatleja* (Trt) 1930–32. Ajakirja *Eesti Loodus* (Trt 1933–40) kaastöötaja 1933–34, toimetuse liige 1935–40, vastutav ja tegevtoimetaja 1936–37. Tegi kaastööd ajakirjale *Tänapäev* (Trt). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli kultuuriajakirja *Viisnurk* toimkonna liige (1940–41). II maailmasõja ajal oli Leningradis eestikeelsete raadiosaadete toimetuse juhataja 1.4.1942–1944. Avaldas propagandakirjutisi, luuletusi, publitsistikat, populaarteaduslikke kirjutisi ja mälestusi ajalehtedes *Rahva Hää* (Moskva, Võru, Tln) 1940 ja 1942–71, *Tartu Kommunist* > *Uus Postimees* > *Postimees* > *Edasi* (Trt) 1941–76, diviisiajalehes *Punaväelane* 1942, kultuurilehes *Sirp ja Vasar* 1967–75, kultuuriajakirjades *Viisnurk* (1940–41), *Looming* 1965–74, *Kultuur ja Elu* 1964–77 jm. Algas ajakirja *Eesti Loodus* taasasutamise 1944–45, aga ÜK(b)P KK ei kinnitanud EK(b)P KK antud ilmumisluba. Oli ajakirja *Eesti Loodus* (Trt) taasasutamise põhikorraldaja 1956–57, toimetuskolleeegiumi liige 1958–86 ja kaastöötaja 1958–77.

T: u 60 teadustrükist entomoloogia, zoogeograafia ja üldbioloogia alalt; koguteos „Läänemaa“ (Trt 1938, kaastoim); mälestusteraamat „Tagasivaatamisi“ (Tln 1988).

A: ENE; E(N)E; TRÜ BB; AA3; EE14; ETeadBL; 1000 tartlast; ISIK; *Loodusevaatleja* 1/1933: 32; *Eesliinil*. 320 (Tln 1962); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 307 jm (Tln 1963); *Kui kõik alles tärkas*. 326 jm (Tln 1973); *Kultuur ja Elu* 12/1974: 12–15; *Edasi* 19.12.1974: 2, 20.7.1975: 2, 4, 19.12.1979: 4; *Rahva Hää* 19.12.1974: 4; *Sirp ja Vasar* 20.12.1974: 5; *Kodumaa* 12.12.1979: 7; *H. Habermann. Personaalnimestik*. (Tln 1981); O. Kuuli. *Erinevaid radu mööda*. 85–86 jm (Tln 1984); V. Lään (koost). *Eesti raadio. Esimesed 70*. 108–112 (Tln, Trt 1996); *Eesti Teaduste Akadeemia. Ülevaateid ja meenutusi*. 138–139 jm (Tln 1998); *Eesti Loodus* 12/2008: 26–27.

Hahn, Alfons (4.7.1893–?), ärimees. Kuulutuste vahendusbüroo Alfons Hahn omanik 1934–40. Töötas päevalehes *Revalsche Zeitung* > *Estländische Zeitung* 1930. aastate keskel. Tln Spordipressi Klubi almanahhi „Spordi Magasin“ tegevtoimetaja (1933–35, ilmus 2 nr). Berliini OMi ajalehe *Olympialeht* toimetuse liige 1935. Tallinna Spordipressi Klubi asutajaliige 1932, abiesimees 1932–35.

A: *Spordi Magasin*. 54, 62 (Tln 1935); V. Tamming (1970). Ülevaatlisku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 97–100, 118–124 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERA.891.2.19449.

Haliste, Pärtel → Bauman, Pärtel

Haljaspõld, Herbert (–1921 Grünfeldt; ps Vidrik Viherväli; Arthur Oberland; R. Elva; 7.2./26.1.1896 Valga – 5.5.1963 Sydney, Austraalia), ajakirjanik, leksikograaf, ametnik. Ajakirjanik **P. Grünfeldti** poeg. Öppis Tln reaalkoolis 1913–15, Riia polütehnikumis (Moskvas) kaubandust 1915–17, Balti tehnikaülikoolis Riias 1918, Berliini kaubandusülikoolis 1920, TÜs kaubandust 1924–25 (ei lõpetanud), Antverpeni kaubandusinstituudis 1925–27, *mag phil* 1928 (Brüsseli ülikool). Võttis osa I maailmasõjast 1916–17 ja vabatahtlikuna Vabadussõjast 1918–19. Eesti Panga praktikant 1919–20, Eesti välisministeeriumi sekretär ja sekretariaadi juhataja 1920, Eesti Riia saatkonna asekon sul 1920. Kirjastuse Areng üks asutajaid ja ärijuht 1922–24, Tln börsikomitee kaubandussekretär 1929–32, a/s Drommeter & Ko direktor 1930–31. Aktiivne seltsitegelane, väliseesti päevade mõtte algataja 1930. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal

töötas raamatupidajana viies asutuses. Saksa okupatsiooni ajal oli Eesti julgeolekupolitsei referent 1943–44. Põgenes 1944 Saksamaale, 1948 emigreerus Filipiinidele, oli Manilas Filipiinide riikliku ülikooli erakorraline professor keelte alal 1948–51. Sügisel 1951 asus elama Austraaliasse. Suri südamerabandusse.

Hakkas ajakirjandusele kaastööd tegema 1915, avaldades luulet nooreestlaste ajakirjas *Vaba Sõna* (Trt) ja nädalikirjas *Tallinna Kaja*, kirjandusarvustuse ajakirjas *Eesti Kirjandus* (Trt). Päevalehe *Tallinna Teataja* toimetuse liige 1920–21 (toimetas tööstus-kaubandusosa), ajakirja *Laevandus* (Tln) tegevtoimetaja 1920 (toimetas 2 nr), väliskirjanduse ajakirja *Romaan* (Tln) vastutav toimetaja 1922–23, ajakirja *Vallatu Noorus* väljaandja (Tln 1924, ilmus 1 nr), päevalehe *Postimees* (Trt) teine ärijuht ja raamatukaupluse juhataja 1924–25. Välismaal õppides oli eesti ajalehtede korrespondent Antwerpenis ja Brüsselis 1925–28. Ajalehe *Päevaleht* (Tln) toimetuse liige 1928–29. Osales rojalistliku ajakirja *Kuningriiklane* väljaandmises (Tln 1932, ilmus 1 nr). Oli eesti ajalehtede Hollandi, Belgia ja Luksemburgi korrespondent 1932–33, tutvustas Eestit ka välisajakirjanduses: päevalehtedes *Svenska Dagbladet* (Stockholm), *Rigasche Rundschau*, *Le Soir* (Brüssel) jt. Nädalalõpulehe *Olevik* tegevtoimetaja (Tln 1936, ilmus 4 nr), pereajakirja *Ajakiri Kõigile* toimetuse liige (Tln 1936–40). Tegi kaastööd ajakirjadele *Odamees* (Trt), *Olion* (Trt, Tln), *Kaubandus-tööstuskoja Teataja* (Tln), *Eesti Majandus* (Tln) jm. Paguluses oli saksa infoagentuuri DPA alaline korrespondent Filipiinidel 1948–51, seejärel kaastöötaja Austraalias. Tegi järjepidevalt kaastööd nädalalehele *Meie Kodu* (Sydney), kuulehele *Võitleja* (Heidelberg), kirjutas kultuuriloolistel ja poliitilistel teemadel; avaldas *Võitlejas* populaar-teadusliku artiklisarja „Poliitiline rahvaülikool“ (ilmus 1962–65). EAL liige 1929–30.

T: „Ühe vana üliõpilase mälestusi“ I–II (Tln 1928); mõned Eestit tutvustavad brošüürid saksa ja prantsuse keeles (1922–49); „Väliseestlase kalender-käsiraamat 1929“ (Nõmme 1928; toim); kümnekond sõnaraamatut, sh „Võõrsõnade leksikon“ (4 tr, 1930–31).

A: EAT; VET; ERAKT; AA3; AV; EVT; *Meie Kodu* 2.2.1956: 2; *Võitleja* 4/1961: 6, 5–6/1963: 10, 7/1963: 4, 6; *Meie Tee* 11–12/1966: 179; *Austraalia eestlased sõnas ja teos*. 80 (Sydney 1969); *Mehed Vabaduse Puiesteelt*. 308–309 (Uppsala 1972); *Kleio* 10: 40 (Trt 1994); R. Raag. *Eestlane väljaspool Eestit*. 60 (Trt 1999); M. Hennoste (1986). Austraalia Eesti Seltside Liit 1952–1986. 46 (käsikiri Trt linnaraamatukogus ja TLÜAR).

Haljaspõld, Peeter vt Grünfeldt, Peeter

Hallik, Arthur Adolf (ka Art(h)ur Allik; 17.3.1885 Kuressaare – 22.7.1964 Hamburg, SLV), ärimees. Kõrtsmiku, kaupmehe, kohalike priilaste ühe juhi Fri(i)do H. poeg. Saaremaa rahvapanga raamatupidaja 1928–... Ostis Saaremaa Kirjastus-Ühisuselt trükikoja 1930, müüs selle edasi 1936. Lahkus Eestist 1939 seoses baltisakslaste ümberasumisega Saksamaale.

Nädalalehe *Arensburger Anzeiger* (1933–34) > *Wochenblatt* (1934–36) väljaandja.

T: kalendrisarjad “Saaremaa uue- ja vanaaja kalender” (Kuressaare 1931–35, väljaandja), “Saaremaa kalender” (Kuressaare 1935–37, väljaandja).

A: *Meie Maa* 15.11.1928: 1; *Saaremaa*. 1: 262 (Tln 2002); *Saaremaa*. 2: 1041 (Tln 2007); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat*. 1993–1994: 178–179 (Kuressaare 1995), 2009–2010: 147 (Kuressaare 2011); L. Raamat (2008). Aastate 1918–1940 Saaremaa raamatukirjastajad. 27–28 (TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia lõputöö); Saaremaa Muuseumi andmed (Katrín Äär); EAA.3151.1.197; EAA.3151.1.28.

Haller, Anton Hermann (ps Red.; Väljaandja; 11.11./30.10.1833 Rakvere – 12.1.1906/31.12.1905 Tln), vaimulik. Arsti poeg. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis 1847–51, TUs usuteadust 1852–56. Töötas koduõpetajana 1851–52 ja 1857–59. Ordineeriti 21.6.1859, kirikuõpetaja Käinas 1859–61, 1864–75, Noarootsis 1861–64 ja Tln Oleviste koguduses 1875–97, pastor Itaalias 1897–98; Tln konsistooriumi assessor 1883–86, Tln superintendent ja konsistooriumi asepresident 1888–91. Pärast emeriteerumist elas Märjamaal ja Tln-s.

Asutas Eesti kirikuõpetajate algatusel ja toetusel nädalalehe *Ristirahva pühapäeva leht* (Tln), mis käsitles ühiskonnaelu vanameelses klerikaalses vaimus; oli selle esimene vastutav toimetaja 1875–76. Avaldas kirjutisi ka ajalehtedes *Tallinna Sõber* ja *Tartu Eesti Zeitung* ning ajakirjas *Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche*.

T: mitmed jutluseraamatud.

A: AA1: 5894; AE: 485; EBL; EE; DBBL; PKE; L. Aarma. *Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885*. (Tln 2007); ISIK; BBLd; *Ristirahva Pühapäeva-leht* 18.1.1906: 21; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 185 (Tln 2010 [1912]); *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat*. VIII: 42–43 (Trt 1916).

Hamer, Harry → Haamer, Harri

Hanko, August Johannes (18./6.1.1879 Suure-Kambja vald, Tartumaa – 25.5.1952 Arljuki asula, Kemerovo oblast), ajakirjanik, ärimees, literaat. Taluperemehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis, lõpetas Trt kroonugümnaasiumi 1900; õppis TÜs keemiat 1900 ja õigusteadust 1900–04. Arreteeriti Vene võimude poolt 2.6.1907, süüdistati riigivastases tegevuses ja saadeti sõjaseaduse kehtimise ajaks Baltimaadest välja, elas Narvas ja Soomes 1907–08. Vabadussõja ajal oli Eesti Ajakirjanduse-büroo juhataja Helsingis 1918–19, Eesti sõjaminister 1919–20. Seejärel tegutses ärimehena, oli laevandusettevõtte Hanko & Co omanik; pärast selle pankrotistumist 1925 vabakutseline literaat; tegi koostööd Sõjavägede/Kaitsevägede staabi luureosakonnaga. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal varjas end, Saksa okupatsiooni ajal elas peamiselt õe talus Kambjas. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 16.4.1945, mõisteti seitsmeks aastaks vangilaagrisse (1943–44 *Postimehes* avaldatud artiklite eest), kandis karistust Kemerovo oblastis, vabanes 16.4.1952.

Tegutses ajakirjanikuna kuni Eesti Vabariigi sünnini. Üliõpilasena oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1902 (toimetas välissõnumeid) ja 1904–05, kaastöötaja 1906. Ajalehe *Vaba Sõna* tegevtoimetaja (Trt 1.1906, ilmus 1 nr). Radikaalse päevalehe *Vaatleja > Sõnumed* tegevtoimetaja, ka vastutav toimetaja 1906–07. Ajalehe *Päevaleht* toimetuse liige 1908–18, samuti ajakirja *Põllutööleht* lisakuukirja *Ühistegevusleht* (Trt) esimene tegevtoimetaja 1910 ja kuukirja *Tahu* toimetuse liige 1911–13. Lahkus 1918 koos mitme teise toimetuseliikmega erakondlikult neutraalsest *Päevalehest* ja asutas tööerakondliku päevalehe *Vaba Maa*. Alates 1925 tegi järjepidevalt kaastööd päevalehtedele *Päevaleht* ja *Postimees*, ajakirjadele *Sõdur*, *Tänapäev* (Trt) jt. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd *Postimehele*.

T: populaarteaduslikud raamatud „Ühistegevus” (Tln 1911); mitmed lühibiograafiad mere- ja sõjameestest (1932–38); mälestused „Oli kord...” I–II (Trt 1939–41); arvukalt Skandinaavia kirjanduse tõlkeid, tõlkis ka mere- ja sõjajutte, reisikirju, noorsooraamatuid, biograafiaid.

A: PmA; ÕT I: 46; EBL; EE; EBL tk; EE tk; EÜS1; EÜS2; AA2; EKrL; EE14; EKL; ISIK; OkM; A. Tammann. *Ühistegevus. Põhimõtted ja ajalugu*. 89, 149 (Trt 1924); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 207 (Uppsala 1953 [1925]); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 147–148, 335 (Tln 1927); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 82–84, 87 (Tln 2010 [1936]); E. Laaman. *Juhan Luiga*. 74, 198 (Trt 1938); H. Wuolijoki. *Koolitüdrukuna Tartus 1901–1904*. 85–87 jm (Tln 1995 [soome k 1945]); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 67 (Tln 1991 [1953]); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 152 (Stockholm 1959); M. Raamot. *Minu mälestused*. 219–220 (Tln 2010 [1962]); *Kultuur ja Elu* 11/1990: 10–17; M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 50–51 jm (Tln 1993); *Eesti pedagoogika ja kool* XLVII: 41–46 (Tln 1995); *Jüri Vilms mälestustes*. 591–592 jm (Trt 1998); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 321–322 (Tln 2014).

Hansen, Anton → Tammsaare, A. H.

Hansen, Erich Leopold Emil von (22./10.7.1886 Tln – 5.3.1929 Tln), ajakirjanik, jurist. Arsti poeg, pärusaadlik. Lõpetas Tln Nikolai gümnaasiumi 1904; õppis TÜs õigusteadust 1905–11

(vaheaegadega, ei lõpetanud), lõpetas Odessa ülikooli 1912 (eksternina). Võttis osa I maailmasõjast 1916–17 (vabastati teenistusest haiguse tõttu) ja Vene kodusõjast 1919–20 (admiral Koltšaki väes). Koduõpetaja Virumaal 1904–05; notar Petrogradis 1917–18; Rootsi saatkonna ametnik, Rootsi Punase Risti esindaja Petrogradis, Irkutskis ja Harbiinis 1918–20. Opteerus Shanghai kaudu Eestisse 11.1920. Suri tuberkuloosi.

Päevalehe *Rigasche Neueste Nachrichten* toimetuse liige 1909 ja 1911, päevalehe *Rigasche Rundschau* > *Рижское обозрение* toimetuse liige 1912–15, päevalehe *Печь* (Peterburi) kirjasaatja. Petrogradis elades oli päevalehe *Отечество* kaastöötaja 1917–18. Päevalehe *Revaler Bote* vastutav toimetaja 1921–27, juhtis sisepoliitika osakonda, kirjutas ülevaateid Riigikogu istungitest ja refereeris eesti ajakirjandust. Tegi ka kaastööd Saksa ja Rootsi ajalehtedele. EAL liige 1921–28, juhatuse liige 1924–28.

A: AE; ÕT II: 98; AA2; *Revaler Bote* 5.3.1929: 1, 6.3.1929: 9; *Päevaleht* 6.3.1929: 5; *Postimees* 6.3.1929: 2, 10.3.1929: 4; ÕT VIII: 106 (Tln 1929); EAA.4918.1.717; ERA.1.7.1041 leht 40.

? Hansen, Johann Eduard (ka Johannes; 17.2.1888 Are vald, Pärnumaa – 4.6.1958 Pärnu), taluperemees, põllundustegelane. Taluperemehe-veskiomaniku poeg. Õppis Pärnu linnakoolis 1896–1904, täiendas end Taanis Lyngby põllutöökoolis, Rootsis Maribo ühispiimatalituses ja Nyköpingi eksporttapamajas 1907–09. Pärivere talu peremees alates 1910, Eesti Eksporttapamajade ja Tln konservivabriku direktor 1925–40. Pärnu maavalitsuse esimees 1918–20, paljude põllumajandusühingute ja -seltside aktiivne liige. Pärast II maailmasõda töötas Eesti aiandus-mesindusseltsi juhatajana.

Põllumajandusliku ühistegevuse kuukirja *Ühisjõud* (Tln) vastutav toimetaja 1928–31, avaldas arvukalt artikleid põllundusteemadel.

A: EAT; ERAKT; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 275 (Tln 1927); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 121 (Tln 1991 [1953]); R. Nerman. *Süda-Tatari puitasum*. 199 (Tln 2004); ERMi ajaveeb Kuu kiri nr 5 (2013); ERM KV 1147:169–290.

Hansen, Mihkel Jaani p (29.12.1904 Lelle vald, Pärnumaa – 20.11.2004 Toronto), poliitikategelane, jurist. Taluperemehe poeg. Õppis Tln poeglaste gümnaasiumis 1920–25, TÜs õigusteadust 1925–30. Algkooliõpetaja Lelles 1925–27, advokaadiabi 1931–36, vandeadvokaat Pärnus 1936–37. Eesti Maaomavalitsuste Liidu peasekretär 1936, Järva maavalitsuse esimees 1936–37, Viljandi maavalitsuse esimees 1937–40. Riigikogu liige 1932–34 (volitused lõpetati 1937; Põllumeestekogude nimekirjas), Rahvuskogu I koja liige 1937, Riigivolikogu liige 1938–40. Tegutses aktiivselt põllumajandusseltsides. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal elas isatalus Lelle vallas, 1941 suvel varjas end, ühines metsavendadega. Saksa okupatsiooni ajal oli Viljandi maavanem 1941–43, Võru maavanem 1943–44, Valga maavanem 1944. Sept 1944 põgenes Saksamaale, 1948 emigreerus Kanadasse. Elas Torontos, töötas üle 20 aasta Eatoni kaubamajas, osales aktiivselt pagulaseesti seltsi- ja poliitikaelus.

Ajalehe *Teataja* kohaliku kõrvallehe *Pärnumaa Teataja* (Pärnu) teine toimetaja 19...–30, väljaandja 1935–40; kuulus ajalehtede *Oma Maa* (Viljandi) ja *Sakala* (Viljandi) juhatusse 1930. aastate lõpul. Kanadas elades oli ajalehe *Meie Elu* (Toronto) juhatuse liige.

A: PTB; AA3; VjV; EAd; *Pärnumaa kõverpeegel*. 116–117 (Pärnu 1933); *Meie Elu* 29.12.1954: 10, 19.1.2000: 1; *Vaba Eesti Sõna* 8.3.1990: 9; *Vaba Eestlane* 18.1.2000: 9; *Akadeemia* 3/2004: 673, 7/2004: 1655; *Eesti Elu* 26.11.2004: 1.

Hansson, Rudolf (7.2./26.1.1869 Mäetaguse (Illuka) vald, Virumaa – 3.5.1945 Elva, Tartumaa), ajakirjanik, karskustegelane. Talurentnike poeg. Õppis Iisaku kihelkonnakoolis 1881–86, täiendas end iseõppijana. Kooliõpetaja Illukal 1888–90, põllumees isatalus 1890–95, Illuka vallakirjutaja 1894–95, elas Peterburis 1895–96 ja Ukrainas 1912–14, ametnik Tln-s 1914–16, hiljem Eesti Karskusliidu instruktor 1921–36. Osales aktiivselt kohalike seltside ja ühingute tegevuses.

Alates 1887 tegi kaastööd ajalehtedele *Virmaline* (Tln, Peterburi, Narva), *Valgus*, ajakirjale *Linda* (Viljandi). Ajakirjanikutööd alustas Viljandis, kus oli ajalehe *Sakala* tegevtoimetaja 1896–1905.

Lahkus ametist vastuolude tõttu lehe omaniku **A. Peediga** ja asutas ajalehe *Kodumaa* (Viljandi), oli lehe vastutav toimetaja (1905–07). Seejärel ajalehe *Meie Kodumaa* (Viljandi, Pärnu) vastutav toimetaja 1907–12, ajalehe *Kodumaa Hääl* > *Maa* vastutav toimetaja (1906–07, kokku ilmus 26 nr), lisaks *Sakala* tegevtoimetaja 1908–12 ja vastutav toimetaja 1909–12. Kirjutas peamiselt juhtkirju ja toimetas välisuudiseid. *Meie Kodumaal* koos *Sakalaga* ilmus ka arvukalt lisasid: *Jutulisa* (1907–09), pilkekuukiri *Ulak* (1907–10), kuukiri *Eesti Naesterahvas* (1908–11), kuukiri *Põllumajandus* (1909–11), lisaleht *Ilukirjandus ja teadus* (1910–11). Pärast Ukrainast naasmist 1914 tegutses Narvas, kus oli päevalehe *Uusleht* vastutav ja tegevtoimetaja 1914; päevalehe *Narva Elu* asutaja ja vastutav toimetaja (1914–15, ilmus 52 nr). Hiljem oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1917–18; tegi kaastööd päevalehele *Maaliit* (Trt, Tln 1918–19). Avaldas ajakirjanduses luuletusi, populaarteaduslikke kirjutisi, ilukirjandustõlkeid vene ja saksa keelest.
T: neli luulekogu (1900–02); karskusbrošüür „Suurem kurja juur” (Trt 1926); populaarteaduslikud tõlkeosed.
A: ÕT I: 46; EAT; EKBL; EKrL; EKL; ISIK; *Sakala* 23.3.1928: 6, 9, 11, 14, 23.3.1938: 4–5; E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 42–43 (Tln 1971); A. Joandi. *Ado Johanson*. 118–120 (Trt 2006); *Pärnu Postimees* 31.10.2007: 11.

Hartmann, Hermann Eduard (1.8./20.7.1817 Trt – 7.1.1881/26.12.1880 Trt), graafik, maalikunstnik. Õppis Trt kubermangugümnaasiumis 1827–35. Kunstiõpinguid alustas Trt-s A. M. Hageni juures, jätkas Düsseldorfis ja Münchenis 1836–40, sai Peterburi kunstiakadeemialt vabakunstniku nimetuse 1845. Töötas joonistusõpetajana Lätis 1841–44, alates 1845 joonistusõpetaja Trt-s ja ühtlasi linnakassa raamatupidaja, alates 1857 ÕES kogude konservaator. ÕES auliige 1880. Harrastas portree- ja maastikumaali.
Avaldas puugravüüre Eesti linnavaadete, maastikupiltide ja portreedega ajalehes *Tallorahva postimees* (Trt 1857–59, sh Kr. J. Petersoni joonistuste järgi graveeritud Trt üliõpilaste portreed 7.8.1859), ajakirjas *Das Inland* (Trt) ja läti ajalehes *Pasaule un Daba*, 1850.–70. aastatel kalendrites „Ma-rahva Kalender”, „Tarto Kalender”, „Willandi Kalender”, „Dörptscher Kalender”, „Neuer Dorpater Kalender”, „Eesti Postimehe Kalender”.
T: ÕES kogude kirjeldus „Das vaterländische Museum zu Dorpat” (Trt 1871; koost ja illustr).
A: EBL; EE; DBBL; ENE; E(N)E; EKABL; EE14; *1000 tartlast*; *Tartu Linnamuuseumi aastaraamat IX*: 26 (Trt 2003); A. Tassa. *Puulõikekunstist*. 41–47 (Tln 1948); V. Vaga. *Kunst Tartus XIX sajandil*. 61–63 (Tln 1971); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 68 jm (Tln 2000).

Haruzin, Mihhail (Михаил Николаевич Харузин; ps Николаев Безымянный; 16./4.6.1860 Moskva – 7.10./25.9.1888 Tln), etnograaf, jurist, publitsist. Kaupmehe poeg. Lõpetas Tln kubermangugümnaasiumi 1879 ja õppis Moskva ülikoolis õigusteadust 1881–85, lõpetas kandidaadikraadiga, jäeti ülikooli juurde tööle. Juulis 1887 tuli Eestisse, töötas vanemametnikuna Tln-s Eestimaa kubernerite kantseleis. Suri kõhutüüfusse.
Kubernerite kantselei ametnikuna oli ajalehe *Эстляндские губернские ведомости* (Tln) mitteametliku (ajakirjandusliku) osa toimetaja 1887–88.
T: ülevaade “Указатель хронологический и систематический законов для Прибалтийских губерний с 1704 г. по 1888” (Tln 1888), artiklisari “Письма с Балтийской окраины” (*Московские ведомости* 1888).
A: ETeaBL; *Эстляндские губернские ведомости* 29.9.1888: 155, lisa 1–2; *Walgus* 6.10.1888: 1.

Hasselblatt, Arnold Christian Theodor (4.3.1852 Kambja kirikumõis, Tartumaa – 8.11.1927 Trt), ajakirjanik, ajaloolane. Vaimuliku poeg. Õppis Trt gümnaasiumis 1862–69, seejärel ajalugu TÜs 1870–74 ja Göttingeni ülikoolis 1875–76, *cand hist.* Alates 1876 elas Trt-s. Trt linnaarhivaar 1920–26. ÕES liige alates 1876, esimees 1919–..., auliige 1924.

Ajalehe *Neue Dörptsche Zeitung* > *Nordlivländische Zeitung* kaastöötaja 1876–78, kaastoimetaja 1878–88 ja peatoimetaja 1888–1914 (kuni sulgemiseni I maailmasõja alguses). H. toimetamisel omandas seni vabameelne ajaleht konservatiivsema suuna. Päevalehtede *Rigaer Tageblatt* ja *Rigasche Zeitung* korrespondent 1915 (kuni lehtede sulgemiseni kevadel-suvel). Kui saksakeelsed ajalehed Eestis jälle ilmuda võisid, oli päevalehe *Dorpater Zeitung* toimetaja 12.1918 ja 1.1919–8.1920. Tema ajalookirjutisi ilmus ka päevalehes *Postimees* (Trt), ajakirjades *Baltische Monatsschrift* (Riia), *Deutsche Monatsschrift*, *Odamees* (Trt).

T: TÜ tudengite biograafiline leksikon „Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat” (= AA1; Trt 1889; kaaskoost); mõned uurimused Balti ajaloost; mälestustebrošüür „24 Tage Bolschewiken-Herrschaft in Dorpat” (Trt 1919).

A: AA1; AE; EBL; EE; EBL tk; DBBL; EE14; 1000 tartlast; ISIK; BBLd; *Revaler Bote* 9.11.1927: 1; *Ajalooline Ajakiri* 4/1927: 236–237; *ÕES aastaraamat 2000–2001*. 25–26 (Trt 2003); *Tuna* 3/2014: 126–127, 4/2014: 119.

Hasselblatt, Bruno Carl Johannes (19./7.11.1886 Juuru kirikumõis, Harjumaa – 16.4.1951 Haselünne, SLV), vaimulik. Vaimuliku poeg. Õppis Trt Zeddelmanni erakoolis 1897–1901, Tln Nikolai gümnaasiumis 1901–06, TÜs õigusteadust 1906 ja usuteadust 1906–10, *cand theol.* Ordineeritud 7.7./24.6.1912, Tln Jaani koguduse abiõpetaja ja kirikuõpetaja 1912–39, samuti Randvere koguduse hooldajaõpetaja 1923–35; Tln abipraost 1927–33. Sügisel 1939 lahkus baltisakslaste ümberasumise käigus Saksamaale, kirikuõpetaja Rawitschis (Rawicz) 1939–40, Guldenhofis 1940–45, Brandenburgis 1945–47, Egestorffis, Ronnenbergis ja Haselünnes 1948–51.

Nädalalehe *Eesti Kirik* tegevtoimetaja 1931–34, andis välja teatelehte *Evangeeliumi-luteri usu Tallinna Jaani kiriku Teataja* (Tln 5.1934, ilmus 3 nr).

A: W. Neander. *Lexikon deutschbaltischer Theologen seit 1920*. (1967); *Lexikon deutschbaltischer Theologen seit 1920*. (Hannover 1988); PKE; AA2; Veem; EELK; ISIK.

Hechel, Carl Friedrich Otto (6.2./25.1.1819 Liivimaa – ?), kooliõpetaja. Õppis TÜs filosoofiat 1840–45, *dr phil.* Töötas Trt-s eraõpetajana ja Kuramaal Jelgavas erakooli juhatajana. Elas ajuti ka Riias, eluõhtu veetis Trt-s.

Andis välja ja toimetab nädalakirja *Das Inland* (Trt) 1862–63.

T: mõned matemaatikaõpikud (1855–79).

A: AA1; K. von Borbély. *Deutsch-baltisches Gedenkbuch*. (Darmstadt 1991); Trt Jaani kog. personaalraamat A–H; EAA.1253.1.609.

Hehn, Carl Georg Franz (7.5./25.4.1821 Otepää, Tartumaa – 2.3./19.2.1875 Trt), põllumajandusteadlane (titulaarnõunik). Vaimuliku poeg. Õppis Trt gümnaasiumis 1833–38, TÜs põllumajandust 1838–42, *cand oec; mag oec* 1858 (TÜ). Koduõpetaja Peterburis ja Pihkva kubermangus, Trt veterinaariakooli õppejõud 1850–52, TÜ raamatukogu abijuhataja 1852–57, Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi sekretär 1860–68, Riia polütehnikumi põllumajandusprofessor 1868–73, TÜ erakorraline professor 1873–75. Üks esimesi põllumajanduskongresside ja kesknäituste korraldajaid Baltimail, samuti Liivimaa mõisate ja talude esimesi uurijaid ja sellealase statistika kogujaid. Suri tuberkuloosi.

Majandusnädalalehe *Baltische Wochenschrift für Landwirtschaft, Gewerbefleiss und Handel* (Trt) toimetaja 1863–68.

T: mitmed agraarstatistilised uurimused, sh magistritöö „Die Intensität der livländischen Landwirtschaft“ (Trt 1858); põllumajanduslik aastaraamat „Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft“ (1860–63, toim).

A: AA1; EBL tk; DBBL; E(N)E; EP; EE14; ETeadBL; BBLd; Valgamaa ISIK; *Baltische Wochenschrift* 20.2.1875: vg 97–100, 6.3.1875: vg 129–136, 13.3.1875: vg 145–160; *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 109–110, 139–140 (Tln 1958); *170 aastat kõrgemat põllumajanduslikku haridust Eestis*. I: 17–18, 20–21 (Tln 1976); *Tartu ülikooli ajaloo*

küsimusi VIII: 40 (Trt 1979); *Agraarteadus* 4/1992: 256, 2/1994: 211, 213; *Tartu Linnamuuseumi aastaraamat*. III: 46 (Trt 1997); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 18–19, 87–88, 114 jm (Trt 1998).

Heinlaid, Reinhold (ka Rein; sünd Reinhold Vassikas; 18.1.1907 Ratla küla, Saaremaa – 30.7.1943 Južlag, Irkutski oblast), ajakirjanik. Talunike poeg. Lõpetas Kuressaare ühisgümnaasiumi 1925. Tegutses Kaitseliidus, oli Kuressaare noorkotkaste pealik. Arreteeriti 22.7.1941, mõisteti kümneks aastaks vangi, suri sunnitöölaagris.

Töötas ajalehes *Saaremaa* 1925–29 (kuni lehe seismajäämiseni), sh oli tegevtoimetaja 1927–28, seejärel töötas ajalehes *Saaremaa Teataja* (Kuressaare 1929–35), sh oli vastutav toimetaja 1930–32. Pärast selle lehe seismajäämist oli päevalehe *Uus Eesti* kaastöötaja alates 1936. EAL liige 1932–40.

T: paar tõlketeost.

A: OkM; *Oma Saar* 9.8.2008: 10.

Heino, Toivo Martti (ka Martin; ps Caballero; M-me Adrienne; M-me X.; 7.7.1901 Soome – 6.8.1975), ajakirjanik. Keskharidusega. Võttis osa Vabadussõjast. Eesti kodanik alates 1922. Töötas ametnikuna Rakvere-Paide rahukogus 1920–22, J. Pitka ja Pojad laevakontoris 1922–23, oli välisministeeriumi ajakirjandusbüroo referent 1923–26. II maailmasõja ajal lahkus Soome, sõja lõpus Rootsi, kus muutis identiteeti (sünniajaks 31.12.1897, eesnimi Orpo Toivo).

Juba koolipoisina tegi kaastööd Soome ajalehtedele. 1920. aastate algul tegi eesti ajalehtedele tõlkeid soome, rootsi ja saksa keelest. Alates 1926 kutseline ajakirjanik, Akadeemilise Karjala Seltsi häälekandja *Suomen Heimo* (Helsingi) esindaja Eestis, päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige Tln-s 1926–29. Tegij järjepidevalt kaastööd Tln ajalehtedele *Päevaleht* (moenurk), *Uudisleht* ja *Nool* (1933), kuukirjale *Auto > Auto-Sport ja Turism*, samuti Soome, Rootsi ja Taani ajalehtedele. Nädalalehe *Tallinna Teataja* tegevtoimetaja (1930–31). Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd päevalehele *Eesti Sõna* ja nädalalehele *Maa Sõna*. EAL liige 1925–40.

A: ÕT V: 110 (Tln 1926); ISIK; *Postimees* 17.6.1937: 3; *Akadeemia* 4/2004: 893, 9/2007: 1871; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. II: 159–160 (Trt 2006), IV: 213–214 (Trt 2008); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 399–401 (Trt 2008); V. Tamming (1970). Ülevaatlisku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 56 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Helbemäe, Gert (sünd Einborn; 10.11./ 28.10.1913 Tln – 15.7.1974 London), ajakirjanik, kirjanik. Ärimähe poeg. Õppis Tln Prantsuse lütseumis 1921–33. Septembris 1944 põgenes Saksamaale, töötas UNRRA raamatukogus. 1947 emigreerus Inglismaale, Londonisse. Töötas esmalt Londoni eesti koguduse köstrina, seejärel kuni surmani koguduse nõukogu sekretärina. Võttis aktiivselt osa pagulaseesti kultuuri- ja seltsielust.

Päevalehe *Vaba Maa* reporter 1933, seejärel tegevtoimetaja ajakirjas *Eesti Pildileht* (1934, ilmus 8 nr) ja nädalalehes *Roheline Post* (1934, ilmus 8 nr). Ajalehe *Uudisleht* seltskonnaelu reporter 1934, kuid kirjutas peamiselt artikleid Tln ja baltisaksa ajaloost nädalalehes *Jutuleht*. Pärast sõjaväeteenistust 1934 asus tööle Riigi Ringhäälingu muusika- ja kirjandussaadete toimetusse, tegi eluloolisi saateid, luule- ja muusikapõimikuid, reportaaže, kirjutas kuuldemänge. Samal ajal tegi kaastööd nädalalehele *Raadioleht* (1937–40), osales ka lehe toimetamises. Nõukogude okupatsiooni ajal 1940–41 töötas ringhäälingus heliplaadikontsertide koostajana. Saksa okupatsiooni ajal töötas raadiojaama Landessender Reval muusika- ja kirjandusosakonnas, hiljem oli raadioteatri näitejuht, toimetas laupäevaõhtust programmi ja neljapäevast sõduritundi. Pärast raadiostuudio hävimist 1944 märtsipommitamises jätkas raadiosaateid oma korterist Vene tänavalt. Londonis elades töötas ajutiselt BBC muusikaosakonnas, 1947 lõpul hakkas välja andma ajalehte *Eesti Häääl* (London), oli lehe toimetaja, küljendaja, talituse juht kui ka autor kuni oma surmani 1974.

T: u 30 raadiokuuldemängu, noorsoonäidendeid, kaheksa romaani (1952–71), sh „Sellest mustast mungast” (Lund 1957–58, Tln 1998), „Ohvrilaev” (Lund 1960, Tln 1992), näidend Juhan Liivist „Üleliigne inimene” (Lund 1972) jm.

A: EKirP; VED; EKKE; EKrL; VEKL; EE14; EKL; ISIK; VEPER; *Päevaleht* 24.11.1939: 5; *Meie Tee* 9-10/1955: 128–130, 7-8/1974: 122, 9-12/1983: 107–108; *Eesti kroonika* 1957. 59 (Stockholm 1956); *Mana* 1/1961: 61–64; *Piinlikud lood*. 75–76 (Tln 1963); *Minu noorusmaa*. 35–44 (Lund 1964); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); A. Mägi. *Gert Helbemäe* (Lund 1968); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 152 (Tln 1970); *Tulimuld* 1/1977: 29–32; B. Kangro. *Häitsmemehi ja pärlipüüdjaid*. 117–124 (Lund 1978); G. Helbemäe. *Järeldõimik*. 5–12 (Lund 1979); B. Kangro. *Arbujad*. 119–120 (Lund 1981); *Sirp ja Vasar* 11.11.1988: 5; *Välismaise eesti kirjanduse konverents. Ettekanded 28. ja 29. nov 1988. a. 2:* 52–70 (Tln 1989); A. Järv. *Väliseestlaste teater ja draama*. 18–21 (Trt 1991); R. Marandi. *Mustvalge lipu all*. 332 (Stockholm 1991); *Päevaleht* 11.11.1993: 10; *Kultuurileht* 23.9.1994: 20; A. Valmas. *Kodutanumast kaugemal*. 106–117 (Tln 1994); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 279 (Trt 2001 [1997]); *Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944*. 86 (Tln 1998); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 279 (Trt 2001); *Tuna* 3/2001: 157–158; *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 11.12.2003: 4; *Eesti kirjandus paguluses*. 112–120, 331–332, 547–548, 624, 769 (Tln 2008); *Looming* 10/2013: 1409–1433; *Sirp* 1.11.2013: 28–29.

? Hellat, Hermann Karl (25.1.1872 Kuigatsi vald, Valgamaa – 15.10.1953 Tln), ametnik, jurist. Õppis Trt-s gümnaasiumis 1883–93, Peterburi ülikoolis õigusteadust 1893–1905. Valga krediidiühisuse juhatuse esimees 1905–19, töötas Eesti välisministeeriumis sekretärina, osakonnajuhatajana, ministriabina, Rooma saatkonna nõunikuna ja asjurina 1919–25, seejärel Tln-Haapsalu rahukogu ja Tln ringkonnakohtu liige 1925–37. Nõukogude ajal töötas Tln I õigusnõuandlas alates 1945, hiljem ENSV sovhooside ministeeriumis.

Ajalehe *Sõna* väljaandja ja vastutav toimetaja (Valga 1907–09, ilmus 159 nr).

A: EVT; *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 7; *Keel ja Kirjandus* 11/1967: 671; *Kleio* 10: 41 (Trt 1994); *Valgamaalane* 21.12.2000: 6; *Akadeemia* 7/2004: 1656; T. Hellat. *Luuraja aruanne KGB-le*. 14–15, 145 jm (Tln 2006); *Diplomaatia* 12/2008: 2–3.

Hellat, Nikolai (sünd Nicolai Hällat; 25./13.1.1885 Ädu mõis, Tartumaa – 1.3.1951 Stockholm), tööstur, riigikohtunik.

Nädalalehe *Herold* (Trt) väljaandja 1932 (4 nr jooksul), vastutav toimetaja 1932–34. Ajaleht kaevati kohtusse krooni kukutamist propageerivate artiklite avaldamise eest (8. ja 15.1.1933), mõisteti süüdi kahes kohtuastmes (karistuseks 3-nädalane arest) ja õigeks riigikohtus (pärast krooni devalveerimist). *Herold* suleti märtsis 1934 kaitseseisukorra kehtimise ajaks. Samuti osales ajalehe *Rahvusvõitlus* toimetamisel (Trt 1932–33, ilmus 7 nr, suleti sisekaitse ülema otsusel). Seejärel plaanis omandada **A. Koit'i** nädalalehe *Vaba Eesti* (Trt) ja hakata seda päevalehena välja andma 10.1933, aga loobus loa hilinemise tõttu.

A: *Postimees* 30.4.1933: 1, 15.11.1934: 4; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 7.3.1951: 1; EAA.1298.1.211 leht 19; ERA.1.7.1318.

Helm, Heinrich (11.12.1909 Suure-Jaani, Viljandimaa – 19.3.1945 Kuramaa), maaler. Juhutöölise, maalri poeg. Õppis Suure-Jaani kihelkonnakoolis 1919–24. Maalriõpilane Suure-Jaanis 1925–28, maaler ja juhutööline Suure-Jaanis 1929–30 ja 1932–40, vahepeal teenis Eesti sõjaväes 1930–31. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Suure-Jaani linnavalitsuse ametnik 8.1940–2.1941, Taevere valla täitevkomitee sekretär 2.–7.1941; suvel 1941 võttis osa küüditamisest, võitles hävituspataljonlasena Nõukogude võimu eest. ÜK(b)P liikmekandidaat alates 1941. Suvel 1941 põgenes Nõukogude tagalasse, Pensa oblastisse. Hukkus Punaarmee koosseisus Kuramaal.

Ajalehe *Järva Uudised* (Paide) toimetuse liige lehe viimastel ilmutumiskuudel 2.–6.1929, tegi kaastööd Viljandi ja Tln ajalehtedele, ajakirjale *Olion* jm; avaldas koduloolisi artikleid.

T: esimene ajakirjanduslooline ülevaade “Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu” (Trt 1936, 112 lk); “Ilmatar” 1887–1937. Tagasivaateid pool sajandit kestnud haridustööle Suure-Jaanis” (Suure-Jaani 1938); käsiraamat “Kodused värvimistööd” (Tln 1940).

A: Tõnu Kukke andmed (2014); ERAF.19.7.9; ERA.r-62.1.135.

Hendrikson, Johann → Hennoste, Juhan

Hennings, Helene (sünd Jaron; Jelena Štšepotjev(a); Елена Александровна Ярон-Геннингс; ps E. Я-нь; 1901 – mitte enne 1942), ajakirjanik-tõlk. Inseneri-arhitekti Aleksander Jaroni tütar. Keskkirjandusega. Sai Eesti kodakondsuse 1921. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 30.6.1941, süüdistati nõukogudevastases agitatsioonis, mõisteti kaheksaks aastaks vangilaagrisse.

Päevalehe *Последние известия* korrespondent 1923–4.1926, toimetas rubriiki “Местные новости”, kirjutas kroonikamärkmeid, reportaaze Riigikogu istungitest, kongressidest, avalikest koosolekutest. Töötas päevalehtedele *Revaler Bote* 1929 ja *Revalsche Zeitung* 1930. aastatel. EAL liige 1925–40.

A: OkM; *Последние известия* 5.3.1925: 1, 16.8.1925: 1–12, 20.8.1925: 2; *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Akadeemia* 3/2004: 685, 7/2004: 1656; ERA.14.13.365; EAA.4918.1.880

Henno, Harri (ka Harry Hennoch, Hennok; 29.5.1906 Pangodi vald, Tartumaa – 28.1.1949 Trt), ärimees. Lõpetas Narva ühisgümnaasiumi 1926, õppis TÜs matemaatikat 1926–28 ja majandust 1929–32 (ei lõpetanud kumbagi eriala). Hotelli- ja restoraniomanik, muusik. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1941, mõisteti viieks aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Sverdlovski ja Tjumeni oblastites, vabanes 1946 ja tuli tagasi Eestisse.

Ajalehe *Maa Hääl* toimetuse liige 1936–39. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd ajalehele *Maa Sõna*. EAL liige 1936–40.

A: AA3; ISIK; OkM.

Hennoste, Juhan (sünd Johann Hendrikson; 11.7.1903 Pärnu – 27.8.1950 Melrose, MA, USA), ajakirjanik. Töölise poeg. Lõpetas Pärnu kaubanduskooli, õppis Pärnu õhtukeskkoolis, lõpetas kirjastusühisuse „Vaba Maa“ korraldatud ajakirjanduskursused 1929. Sõjaväeteenistuses 1924–25. Sportlane (kergejõustiklane, jalgpallur), aktiivne kohalik seltsitegelane. Pärast II maailmasõda elas Lõuna-Saksamaal, aitas Augsburgis kirjastada eesti raamatuid. 1948 emigreerus Ameerikasse, elas Bostoni lähistel. Läks vabaturma.

Töötas päevalehe *Vaba Maa* kõrvallehes *Vaba Maa Pärnu väljaanne* alates 1922, algul oli reporter, hiljem talituse juhataja ja toimetuse liige, alates 1929 kirjastuse Vaba Maa ajalehtede alaline kaastöötaja-esindaja Pärnumaal. Pärast *Vaba Maa* sulgemist 1938 töötas päevalehes *Rahvaleht* 1939–40. Tegi kaastööd *Eesti Spordilehele*. Saksa okupatsiooni ajal töötas ajakirjanikuna Tln-s, tegi kaastööd ka päevalehele *Postimees* (Trt). Saksamaal oli USA tsooni eesti ajalehe *Eesti Rada* (Augsburg) toimetuse liige 9.1945–1948. EAL liige 1932–40.

A: *Pärnumaa kõverpeegel*. 164–165 (Pärnu 1933); PTB; SBL; VEPER; „*Vaba Maa*“ *Pärnu väljaanne 1920–1925*. 3–5 (Pärnu 1925); ÕT XIII: 74 (Tln 1935); *Vaba Eesti Sõna* 2.9.1950: 8; *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 115–116 (Stockholm 1966); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 542–543 (Tln 2010 [1978]); *Keel ja Kirjandus* 2/1998: 115–117; F. Kool. *DP Kroonika*. 759 (Lakewood 1999); V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. I: 445 (Trt 2006); ERA.4416.1.405; ERA.4996.1.248 leht 88; Juhan Hennoste (1918–2013, vennapoeg) andmed (2011).

Heraklides, Aleksander → Treumann, Aleksander

Hermann, Karl August (23./11.9.1851 Võhma küla, Viljandimaa – 11.1.1909/29.12.1908 Trt), ajakirjanik, muusikategelane, keeleteadlane. Külasepa poeg. Õppis Põltsamaa kihelkonnakoolis 1864–68, tegi Tln-s algkooliõpetaja kutseksami 1869, lõpetas Trt-s gümnaasiumi 1874

(eksternina), õppis TÜs usuteadust 1875–78 (ei lõpetanud), Leipzigi ülikoolis keeleteadust 1878–80, *dr phil* (doktoritöö eesti keele kolmest välttest). Kooliõpetaja Põltsamaal 1869–71, Peterburis 1871–73 ja Trt-s 1873–78; TÜ eesti keele lektor 1889–1909. Osavõtt esimesest eesti üldlaulupeost 1869 äratas H. rahvuslikule tegevusele, ta osales aktiivselt eesti seltsides, oli oma aja mitmekülgsemaid kultuuritegelasi: dirigent (sh üldlaulupidude üldjuht 1879, 1891, 1894 ja 1896), helilooja, keeleuendaja, sõnalooja (temalt on käibesse jäänud u 140 sõna), kirjandusuuriija, teatritegelane, algatas eesti rahvaviiside kogumise 1888. Suri südamerabandusse. Alustas literaaditegevust luuletajana 1869, nädalalehe *Eesti Postimees* (Trt) püsiva kaastöötajana 1873 ja kalendrikirjanikuna 1875. Toimetas Laakmanni trükikoja kalendrit „Eesti-rahva Kasuline Kalender” (Trt) 1875–82, avaldas seal külajutte. Seejärel toimetas W. Justi trükikoja kalendrit „Uus Eesti rahva Kasuline Kalender” (Trt) 1883 ja 1886. Esitas 1880 koos Eestimaa kubermangutrükikoja juhataja Johann Bergmanniga taotluse anda välja kirjandusajakirja *Eesti Jutustaja*, kuid hoolimata saadud loast ei saanud kavatsus teoks. 1882 kordas taotlust, kuid nüüd leiti, et sellist ajakirja pole enam vaja. Nädalalehe *Eesti Postimees* (Trt) vastutav toimetaja 1882–85, asutas 1882 lehele uue kuulisa „*Eesti Postimehe*” *Muusiku lisaleht*, oli selle toimetaja. Asutas eesti esimese muusika-ajakirja *Laulu ja Mängu leht* (Trt 1885–97), oli selle kuukirja väljaandja ja vastutav toimetaja. Valdav osa sisust oli H. kirjutatud, sh kirjutised muusika ajaloost ja heliloojatest, praktilised juhatused, sõnumid muusika- ja lauluharrastustest, noodilisas avaldas koorilaule ja instrumentaalmuusikat (üle 250 noodi). 1885 lõpul ostis nädalalehe *Perno Postimees* ja hakkas seda välja andma Tartus nime all *Postimees*, oli lehe väljaandja ja vastutav toimetaja 1886–1896. Ostis 1886 J. Malocki trükikoja. H. toimetatud *Postimees* oli 1880. aastate lõpus ja 1890. aastate alguses majanduslikult edukaim eesti ajaleht. H. andis lehe lisana välja kalendrit „Kasuline Rahva-Kalender” 1886–96, asutas lisalehe *Postimehe lõbu-lisa* (1889–93); 3.12.1887 hakkas *Postimeest* välja andma kolm korda nädalas, 1.8.1891 – kuus korda nädalas, olles seega esimese eesti päevalehe väljaandja-toimetaja. H. müüs *Postimehe* 1896. a. Järgmisel aastal muutis ta *Laulu ja Mängu Lehe* kultuuriajakirjaks *Rahva Lõbu-leht*, oli selle kuukirja väljaandja ja vastutav toimetaja 1898–1899. Ajalehe *Valgus* väljaandja ja vastutav toimetaja 1906, ostis lehe ja hakkas seda välja andma päevalehena *Hüüdja* (1906–07, ilmus 32 nr), asutas *Muusika lisa* (ilmus 1 nr) ja nädalalisa „*Hüüdja*” *lisa* (ilmus 5 nr). Aga H. toimetatud leht ei suutnud muutunud ühiskonna ja ajakirjandusega sammu pidada ning lõpetas kiiresti ilmumise. Seejärel andis uuesti välja ajakirja *Laulu ja mängu leht* (Trt 1908, ilmus 2 nr).

T: esimene eestikeelne eesti keele grammatika „Eesti keele Grammatik” (Trt 1884, 1905; Tln 2001 [kogumikus „Esimesest algusest meie ajani”]); esimene eestikeelne kirjanduslugu „Eesti Kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani” (Trt 1898); esimene eestikeelne entsüklopeedia „Eesti Üleüldise teaduse raamat” (I kd 1900–04, II kd algus 1906); „Vene keele õpiraamat” (Trt 1886, 1887, 1888); „Täieline Eesti–Vene sõnaraamat” (Trt 1889, 1896); mõned muusikakäsiraamatud, sh „Noodi-õpetus ja Komponerimise-õpetus” (3 tr, Trt 1893, 1905); mõned ilukirjandusteosed; esimene eesti ooper (lauleldus) „Uku ja Vanemuine” (1907, esietendus 1908); hulk koorilaulukogumikke, komponeeris üle 300 muusikapala, peamiselt koorilaule, millest mõned said väga populaarseks, nt mugandus „Kungla rahvas”, „Süda tuksub”, „Minge üles mägedele”, „Oh laula ja hõiska”; tema päevik aastatest 1868–71 ilmus A. Vahteri raamatus „Karl August Hermannii päevik. Kui Karl August Hermann oleks päevikut edasi pidanud” (Tln 1990).

A: AA1; ÖT I: 57; EBL; EE; EÜS1; EHM; ENE; EKBL; E(N)E; EÜS3; EMBL1; EKrL; EAE; VEKL; EE14; EKL; ETeadBL; ETeatrBL; 1000 tartlast; EMBL2; EMI; *Tartu Linnamuuseum 2009 aastaraamat*. 116 (Trt 2009); ISIK; KrS; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 461–467 (Trt 1898); V. Reiman. *Kivid ja killud* I: 75–76 (Trt 1907); PmA: 46–62; *Eesti Kirjandus* 2/1909: 49–65, 3/1909: 127–131, 6/1922: 191–192; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 192–194 jm (Tln 2010 [1912]); *Sirvilauad 1914*. xxxi (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxiii (Trt 1915); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 203–214 (Tln 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 76–77 (Trt 1922); *Looming* 5/1923: 385–388, 4/1924: 282–286; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 19 jm (Uppsala 1953 [1925]); *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 256–257

jm (Trt 1933); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 120, 136 jm (Trt 1939); *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 106–107 (Trt 1949); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 38–40, 125, 128, 149 (Tln 1991 [1954]); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 255–256 jm (Tln 1958); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 46 jm (Tln 1963); EKA II: 370–371, 558–561 (Tln 1966); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 149–151, 232 jm (Tln 1974); *Keel ja Kirjandus* 2/1965: 279–9/1976: 552–555, 9–10/2001: 611–623, 10/2001: 704–715; A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 31–32 jm (Montreal 1982); S. Issakov. *Arhiivide peidikuist*. 112–129 (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 348 (Tln 1984); *Teater. Muusika. Kino* 7/1985: 83–89; I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 132–133 (Tln 1986); A. Vahter. *Karl August Hermann päevik. Kui Karl August Hermann oleks päevikut edasi pidanud*. 5–42 (Tln 1990); *Eesti ajakirjanduse...* 200–214, 235–240 jm (Trt, Tln 1994); *Sakala kalender 1996*. 118–121 (Viljandi 1995); *ÕESi aastaraamat 1988–1993*. 206–207 (Trt 1995); *Postimees* 14.8.1996: 15, 20.1.2007: 10, 3.8.2011: 11; A. Vahter. *Karl August Hermann* (Tln 1998); *Acta Historica Tallinnensia* 3: 46 (Tln 1999); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 121–123, 139–142 jm (Tln 2000); U. Sutrop (koost). *Esimesest algusest meie ajani* (Tln 2001); *Looming* 9/2003: 1358–1359; H. Piisang. *Põltsamaa linn ajakirjanduse peeglis aastail 1926–1939*. 53–55 (Põltsamaa 2006); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 43–106 (Trt 2008); *Rändaja Anna*. 37 (Tln 2014).

Herzack, Victoria (Viktoria) Felicitas von (sünd Eggers; hiljem Eggers-Zwierzschowska; 5.10./23.9.1872 Riia – 24.2.1946 Weissenfels, Ida-Saksamaa), kirjanik, ajakirjanik. Õppis Riias tütarlastekoolis. Abiellus Peterburis näitleja Johann von H-ga. Hiljem oli hotelliomanik Pärnus, elas Viljandis 1938–39. Lahkus Eestist 1939 seoses baltisakslaste ümberasumisega Saksamaale. Andis välja ja toimetas illustreeritud noortekuukirja *Baltische Jugendschrift* (Riia 1898–1904).
T: novellid ja näidendid.

A: L. Lukas. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. 534, 566 (Trt–Tln 2006); *Namenloses Gepäck der 1. Baltischen Umsiedlung 1939*. – *Litzmannstädter Zeitung* 25.11.1942; K. von Borbély. *Deutsch-baltisches Gedenkbuch*. 163 (Darmstadt 1991); *Pärnu Postimees* 10.11.2006: 11; ERA.85.1.542 kaader 8054–8055.

Heubel, Eugen August (11.7./29.6.1837 Valga – 8.11./27.10.1888 Tln), ajakirjanik, trükikal. Maakonnaarsti poeg, **T. Heubeli** abikaasa. Õppis TÜs matemaatikat ja õigusteadust 1856–68 (vaheaegadega). Eestimaa kubermanguvalitsuse ametnik 1874–79; Tln linnavolikogu liige alates 1878, liberaal; omas 1880. aastatel Tln-s trükikoda.

Ajalehe *Moskauer Deutsche Zeitung* kaastöötaja 1870, ajalehe *Nordische Presse* (Peterburi) kaastoimetaja 1871. Ajalehe *Revalsche Zeitung* toimetaja 1871–78. Vene riikliku tsentraliseerimispoliitika toetamises süüdistatuna pidi kohalike võimude survele toimetajakohalt lahkuma. Seejärel asutas Tln-s teise poliitilise päevalehe *Revaler Beobachter*, oli selle väljaandja ja toimetaja 1879–88. Kritiseeris ajalehes teravalt Baltimaade seisuslikku süsteemi ja pidas vajalikuks selle kohandamist Vene üldriiklikele seadustele ja institutsioonidele, säilitades samas sinise saksa eripära.

A: AA1; DBBL; BBLd; *Revaler Beobachter* 31.10.1888: 1; *Eesti ajakirjanduse...* 296 (Trt, Tln 1994).

Heubel, Wilhelmina Theodora (–1870 Wilde; Феодора Феодоровна Гейбель; 21./9.10.1843 Lode mõis, Kuramaa – 19.5.1923 Tln), kirjastaja, ajakirjanik. Arsti tütar, **E. Heubeli** abikaasa. Pärus abikaasalt trükikoja ja päevalehe *Revaler Beobachter* väljaandmisõiguse. Tema trükikotta osteti 1912. a kaks Linotype-ladumismasinat (võttis masinladumise kasutusele teise trükikojana Eestis).

Liberaalse päevalehe *Revaler Beobachter* väljaandja 1889–1915, toimetaja 1889–92 ja selle lehe järglase *Ревельский наблюдатель* (1915–17) väljaandja-toimetaja koos **E. Horschelmanniga**. Anti korduvalt kohtu alla tsensuurireeglite rikkumise eest.

A: DBBL; *Revaler Bote* 25.5.1923: 3; *Kümme aastat. 1928–1938. Graafikatööstuse juhtide ühing "Poligraaf"*. 61 (Tln 1938); *Eesti ajakirjanduse...* 300 (Trt, Tln 1994); EAA.861.1.1771; EAA.861.1.1784; EAA.105.1.8074; EAA.105.1.8076; EAA.105.1.8163; EAA.105.1.10020; EAA.105.1.10214; EAA.416.1.5807; EAA.4918.1.788.

Heyking, Edmund Friedrich Gustav von (16./4.3.1850 Riia – 15.6.1915 Crosseni loss, Saksamaa), diplomaat, publitsist. Riigiametniku poeg. Õppis TÜs õigusteadust 1870, majandust ja poliitikat 1870–73, *cand oec pol; dr phil* 1881 (Berliin). Riigiametnik Peterburis 1874–75, seejärel elas Riias, alates 1880 oli Saksamaa diplomaatilises teenistuses, sh konsul New Yorgis 1885–86 ja Valparaisol 1886–89, peakonsul Kalkuttas 1890–93 ja Kairos 1894–96, saadik Pekingis 1896–99, Mexicos 1900–03 ja Belgradis 1904–05; Preisi saadik Hamburgis 1906–08.

Ajalehe *Zeitung für Stadt und Land* (Riia) peatoimetaja 1876–78, kuukirja *Baltische Monatschrift* (Riia) üks toimetajaid 1878. Radikaalne liberaal, tuntud teravate publitsistlike väljaastumiste poolest, eriti omavalitsusreformi poleemikas 1870. a lõpul.

T: „Reisebilder aus dem Europäischen Russland und dem Kaukasus“ (Leipzig 1878).

A: AA1; DBBL; BBLd; *Tuna* 2/2005: 43–44.

Hildebrand(t), Eugen (Евгений Иванович Гильдебранд(т); ps E.Г.; E.И.; E.И.Г.; 6.3.1892 Peterburi – 23.7.1959 Tln), kooliõpetaja, seltsi- ja kultuuritegelane. Elas Tln-s alates 1895. Lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi 1911, omandas kõrgema pedagoogilise hariduse Moskvast. Töötas õpetajana Tln koolides. Oli haridusministeeriumi vähemusrahvuste osakonna vene rahvusekretär, jälgides vene vähemuse huvide arvestamist. 1930. a kuulus komisjoni, mis töötas vene rahvusvähemuse kultuuriautonomiam projekti arendamisel. Vene õpetajate liidu esimees 1920–28, Vene haridus- ja heategevusühingute liidu Eestis (*Союз РПБО*) juht 1928–34.

Tegi kaastööd ajalehele *Русский голос* (Narva) 1925, päevalehele *Вести дня* (Tln 1926–40). Oli ajalehe *Таллиннский русский голос* kirjandusosa juht 1932. a. Kirjutas artikleid kirjandusest ja kultuuriloost Vene haridus- ja heategevusühingute liidu väljaannetes: ajakirjas *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии*, aastaraamatus-kogumikus *День русского просвещения*, vene kalendrites ja põllumajanduslikus-ühistegegelises kuukirjas *Сельское хозяйство* (1936–40).

T: õpik “Первая книжка для чтения после букваря” (Tln 1939); “Vene keele õpik täiskasvanuile” (Tln 1941; kaaskoost).

A: *Новь* 3/1930: 10; *Русское национальное меньшинство в ЭР (1918–1940)*. 113 (Trt, Peterburi 2001); M. Karmo. *Must-kuldne müts me peas...* II: 814 (Tln 2011); ERA.14.13.445; TLA.52.2.410.

Hindrey, Karl August Hermann (ps Hoia Ronk; КАН; 15.8.1875 Abja mõis, Viljandimaa – 9.1.1947 Iru, Harjumaa), kirjanik, ajakirjanik, karikaturist, raamatuillustraator. Mõisa õllepruuli poeg. Õppis Viljandi ja Pärnu gümnaasiumites 1887–91, Treffneri gümnaasiumis 1891–94 (ei lõpetanud), Stieglitzi kunsttööstuskoolis Peterburis 1894–98 (vabakuulaja), täiendas end kunstikoolides Münchenis 1899 ja Pariisis 1902–04. Võttis osa eesti rahvusväeosade loomisest 1917–18, oli Eesti sõjaväelaste Trt büroo esimees 1917–18. Vabakutseline kirjanik Trt-s 1928–44. Suvel 1941 võitles metsavennana Nõukogude armee vastu, 7.1941 võttis osa suvesõjast Trt-s. Sügisel 1944 ei jõudnud Eestist põgeneda, alates 10.1944 varjas end Iru vanadekodus Hans Kuuse nime all. Suri vähki.

Päevalehe *Teataja* ja lisalehe *Teataja Nalja Lisa* (1901–04) kaastöötaja (karikaturist). Avaldas illustratsioone ajakirjades *Linda* (Trt), *Lasteleht* (Trt), *Noor-Eesti* (Trt 1910–11). Päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1904–18 ja 1922–25, asutas *Postimehe* kaasandena pilkeajakirja *Sädemed*, oli selle tegevtoimetaja 1905–15 ja vastutav toimetaja 1923–24. Ajalehe *Päevaleht* toimetuse liige 1918–22 ja 1925–28, sh sõjakirjasaatja Vabadussõjas; andis välimuse **A. Kitzbergi** vestete Tiibuse Jaagule, Tiibuse Marile jt; oli pilkelisa *Kratt* asutaja ja tegevtoimetaja 1925–27. Avaldas ajakirjanduses arvukalt karikatuure (kokku u 3000), milles pilas tsarismi,

tõusiklust ja tagurlust; loomingulaadis on nähtud *Simplicissimuse* koolkonna juugendlikku mõju. Avaldas *Postimehes* ja *Päevalehes* ning ajakirjades kirjandus-, kunsti- ja teatrikriitikat, kirjanduslikke följetone, päevakajalisi värsse, juhtkirju, reisikirju, oli *Postimehe* järjepidev kaastöötaja 1929–40. Saksa okupatsiooni ajal töötas päevalehtedes *Postimees* 1941–43 ja *Eesti Sõna*, avaldas vesteid, juhtkirju, artikleid. EAL liige 1921–25.

T: koomiksilaadsed lasteraamatud „Pambu-Peedu”, „Piripilli-Liisu”, „Lõhkiläinud Kolumats”, „Nina-Jass ja Näpp-Mall” jt (1906–29; autor, illustr); karikatuuri- ja miniatuurikogu „Kaasaegsed” (Trt 1926); viieköiteline memuaarisari: „Minu elukroonika” I–III (Trt 1929, Tln 2010), „Murrang” (Trt 1930, Tln 2010), „Tõnissoni juures” (Trt 1931, Tln 2010); reisikirjad „1914. Reisipildid” (Trt 1924), „Kongosõit” (Trt 1929), reisikirjavalimik „Rännud, rannad, Riviera, Sõsarsaared ja Savoy” (Trt 1937); mitu romaani ja noorsoojutustust, sh „Urmas ja Merike” (Trt 1935–36, Vadstena 1948, Tln 1991, 2008), arvukalt novelle, kaks populaarteaduslikku raamatut, kaks lühibiograafiat (1930. aastatel); artikkel „Eesti karrikatuur” („Õitsituled” II [Tln 1923]); „Kogutud teosed” I–III (Tln 1995–98); illustreeris arvukalt lasteraamatuid; kirjad **A. Jürgensteinile** ajakirjas *Looming* (8/2005); mälestused 1917–18 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivil” (Tln 1927); 1500-leheküljeline päevik aastatest 1944–46 asub Eesti Kirjandusmuuseumis, osaliselt on see avaldatud raamatuna „Iru päevik. Sügis 1946” (Trt 1996).

A: PmA; ÕT I: 46; EBL; EAT; EE; EBL tk; ENE; EKBL; PPG: 249; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKABL; VEKL; EE14; EKL; ETeatrBL; *1000 tartlast*; Erni; ISIK; KrS; *Postimees* 12.8.1906: 3, 15.8.1925: 4, 14.8.1935: 5; ÕT II: 67–75 (Tln 1923); *Vaba Maa* 15.8.1925: 6; *Looming* 6/1935: 676–681, 4/1969: 623–629, 2/1990: 271–274, 8/1995: 1102–1106, 8/2005: 1240–1257; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis* I: 156–158 (Trt 1935); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 132–133 (Trt 2008 [1940]); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 84, (Tln 2010 [1936, 1964]); E. Laugaste. *Eesti kirjandus karikatuuris*. 31 jm (Trt 1939); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 66 (Tln 1991 [1953]); *Meie Tee* 9–10/1956: 138; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. IV: 123 (Stockholm 1957), VI: 16 (Stockholm 1958), VIII: 146, 149–150, 152–153 (Stockholm 1959); *Rahvuslik Kontakt* 2/1959: 18; M. Raud. *Sulg ja raamat*. 188–189, 193, 196, 198–201 (Lund 1962); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 90 (Tln 1966); K. A. Hindrey. *Ja oli kunagi keegi...* 5–6 (LR 35–38/1968); *Rahvuslik Kontakt* 1/1968: 17, 3/1968: 25–29; O. Kruus. *Kirjanduslik Otepää*. 59–62 jm (Tln 1969); *Tulimuld* 3/1969: 183, 1/1981: 32–40; E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 63–66 (Tln 1971); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 95–97 jm (Tln 2010 [1971]); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 184, 211 (Tln 1974); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 31–32, 102 (Tln 1975); *Mana* 44/1977: 57; V. Vende. *Filokartia*. 33 (Tln 1981); R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 36–37, 64–65 jm (Tln 1982); EKA IV.2: 216–227, 441 (Tln 1984); K. A. Hindrey. *Kaugekõne*. 406–412 (Tln 1986); *Vaba Eesti Sõna* 26.5.1988: 10; A. Roolah. *Nii see oli...* 143, 145–147 jm (Tln 1990); *Kleio* 3/1991: 50–54; *Eesti postkaart 1894–1994*. 55–57 (Tln 1995); *Keel ja Kirjandus* 2/1996: 137–139, 3/1996: 197–200; K. A. Hindrey. *Iru päevik. Sügis 1946*. 3–16 jm (Trt 1996); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 174–175, 180 jm (Trt 2001 [1997]); *Jüri Vilms mälestustes*. 590 jm (Trt 1998); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 180 jm (Trt 2001); *Akadeemia* 7/2003: 1557, 8/2003: 1777, 1/2004: 216, 7/2004: 1657; L. Viitol, K. Kello (koost). *Sinu, minu ja meie Riia*. 141–143 (Trt 2008); J. Kross. *Kallid kaasteelised*. II: 381–383 jm (Tln 2008); *Maaleht* 17.2.2011: 30–31; *Sakala* 18.5.2011: 7; L. Viitol. *Eduard Vilde*. 175–178 jm (Tln 2012); *Iseseisvusmanifest*. 289 jm (Trt 2014); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 322 (Tln 2014); M. Luige (1986). „Sädemed” 1905–1915. 53–61 jm (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Hinno, Karl Aleksander Johannese p (ka Kaarel; 1.12.1904 Tõrma küla, Virumaa – 29.7.1982 Tln), aiandusagronoom. Talunike poeg. Lõpetas Rakvere gümnaasiumi 1924, õppis agronoomiat TÜs 1924–30 (ei lõpetanud) ja Berliini ülikoolis 1933–35, täiendas end õppereisidel Saksamaal ja Hollandis. Eesti Aianduse ja Mesinduse Keskseksi konsulent Virumaal 1929–30, sekretär-

eriteadlane 1930–36, Põllutöökoja aianduse eriteadlane 1936–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli põllutöö rahvakomissariaadi vanemagronoom 1940, Saksa okupatsiooni ajal põllumajanduse keskvalitsuse köögiviljandusinspektor 1941–44. Seejärel põllutöö rahvakomissariaadi aiandusinspektor 1944–46, Aianduse ja mesinduse trusti agranoom-aednik 1947–49, Kullaaru puukooli agronoom 1949–50, ETKVLi Neeme aiandi juhataja 1951–64.

Aiandus-mesindusajakirja *Aed* (Trt, Tln) tegevtoimetaja 1931–33 ja 1936–38, vastutav ja peatoimetaja 1938–39. Mesinduskuukirja *Mesila* tegevtoimetaja (1936). Esines Riigi Ringhäälingus aiandus- ja mesindus-nõuannetega 1936, avaldas aiandusartikleid (kokku üle 60) ajakirjades *Uus Talu* ja *Põllumajandus*, nõukogude ajal ajakirjas *Sotsialistlik Põllumajandus*.

T: mitu aiandus-mesinduskäsiraamatut (1932–49; autor, koost), sh „Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamat“ I–III (Trt 1934–36; kaasautor), „Köögiviljade ja söödajuurviljade seemnekasvatus“ (Trt 1948).

A: EABL; EP; *Liivika*; MeL; A. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis (1940. aastani)*. 114–116 jm (Tln 1991);

Hintzer, Karl Nikolai (ka Hinzer; ps Foto Hinto; 7.9.1895 Trt – 20.8.1967 Lübeck, SLV), kooliõpetaja, fotograaf. Postiljoni poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1912–15, võimlemisõpetajate kursustel 1915; täiendas end Rootsis, Saksamaal, Soomes ja Taanis. Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast ja II maailmasõjast (Saksa armees). Sõjaväeinstruktor Trt keskkoolides 1916, võimlemisõpetajate kursuste õppejõud 1917–18, võimlemis- ja tööõpetusõpetaja Treffneri gümnaasiumis jt Trt koolides 1918–41. Tegeles fotograafiaga, noorkotkaste juht, sporditegelane. Suvel 1944 põgenes Saksamaale, töötas sügisel 1944 Eesti Toimkonna hooldusinspektorina, võttes Danzigis (Gdańsk) vastu Eesti põgenikke, hiljem asutas eestlastele täiendus- ja suvekoole, õpetas eesti keelt. Osales aktiivselt pagulaseesti seltsielus.

Avaldas fotosid ja fotoreportaaže päevalehes *Postimees* (Trt) alates 1918, ajakirjades *Nädal Pildis* (1936–40), *Tänapäev* (Trt), samuti erialaartikleid ajakirjas *Kasvatus*. Pildistas 1938–42 „Eesti kroonika“ fotokroonika jaoks Lõuna-Eesti ja Trt sündmusi. Saksa okupatsiooni ajal oli fotograaf *Postimehes* 1941–44 ja ajakirjas *Eesti Pildileht* 1943, samuti eesti sõjakirjasaatjate grupi fotograaf, avaldas fotosid ka ajakirjas *Ajakiri Naisele* (1943–44). Saksamaal elades koostas fotosarju ja -näitusi ning helireportaaže eestlaskonna tegevusest, esitas neid Saksamaal ja Rootsis.

T: kümnekond käsiraamatut võimlemise ja tööõpetuse alalt (1922–36); mälestused 1944 kogumikus „Eesti saatusaastad 1945–1960“ I (Stockholm 1963); käsikirjaline päevik sügisest 1944 (Lennuväepoiste Klubi koduleheküljel). Võttis Eestist Saksamaale kaasa üle 20 000 negatiivi, pildistas igapäevaelu Saksamaal eestlaste põgenikelaagrites. Tema negatiivikogu asub Herderi instituudis (Marburg), sisaldab üle 23 000 negatiivi (peamiselt Eestist 1939–44 ja Saksa põgenikelaagritest 1944–50). Ligi 500 fotot aastatest 1938–42 on Eesti Filmiarhiivi kollektsioonis.

A: EAT; SBL; EKoBL; *1000 tartlast*; Linnap: 214, 220; ISIK; VEPER; FA; *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 395–396 (Trt 1933); *Postimees* 6.9.1935: 7, 4.7.1937: 7; *Vaba Eesti Sõna* 27.10.1951: 4; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 14.11.1951: 2, 30.8.1955: 1; *Võitleja* 9/1955: 4, 9/1965: 6, 9/1967: 10; M. Raud. *Alasi ja vasarate vahel*. 150 (Uppsala 1966); *Eesti Päevaleht* 9.9.1967: 2; *Kodumaa* 18.10.1967: 7; *Eesti Rada* 9/1967: 1; *Väliseestlase kalender 1977*. 101 (New York 1976); *Trefffoonia 1883–1978*. 191, 215, 222 jm (New York 1977); *Väliseestlase kalender 1978*. 51 (New York 1977); *Piinlikud lood*. II: 42–45 (Tln 1983); *Akadeemia* 6/1993: 1131, 7/1999: 1376; *Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944*. 46 (Tln 1998); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 59, 175 (Trt 2001 [1996–97]); *Tuna* 1/2001: 34; *ÕES aastaraamat 2000–2001*. 121–122 (Trt 2003); *Eesti Leegion sõnas ja pildis*. 10 (Tln 2008); *Väliseesti foto*. 10–12 (Tln 2010); *Eesti pressifoto 2011*. 105–109 (Tln 2012).

Holberg, Johan (ka Juhan; 20./8.2.1893 Sauga vald, Pärnumaa – 10.4.1978 Chicago, USA), poliitikategelane, jurist. Taluperemehe poeg, **S. Holbergi** vend. Lõpetas Pärnu Aleksandri

gümnaasiumi 1914, õppis õigusteadust Peterburi ülikoolis 1914–15 (ei lõpetanud) ja TÜs 1920–23. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–17 (sh õppis Pavlovi sõjakoolis Petrogradis 1915), vabatahtlikuna Vabadussõjast 1918–20 (Vabadusristi kavaler) ja mobiliseerituna II maailmasõjast (Saksa armees). Vandeadvokaadi abi Tln-s 1924–35, vandeadvokaat 1935–40; Riigikogu liige 1923–34 (Põllumestekogude nimekirjas, volitused lõpetati 1937), Rahvuskogu II koja liige 1937, Riiginõukogu liige 1938–40; kaubandus-tööstusminister 1927–28. Laura mõisa omanik. Kevadel-suvel 1941 varjas end Nõukogude võimude eest Pärnumaal, tegutses metsavennana. **J. Uluotsa** põrandaaluse valitsuse sõjaminister 1943–20.9.1944. Sügisel 1944 põgenes Saksamaale, 1948 emigreerus Rootsi, 1952 Kanadasse, 1953 USAsse, elas New Yorgis ja Chicagos. Osales pagulaseesti seltsi- ja poliitikaelus.

Vastutav toimetaja kirjastusühisuse „Kaja“ väljaannetes: päevalehes *Kaja* (Tln) 1931–34, ajalehes *Teataja* (Tln) 1931–34 ja selle kohalikus väljaandes *Tartumaa Teataja* (Trt) 1933–34. Saksamaal oli nädalalehe *Eesti Post* (Geislingen) peatoimetaja 1949–50.

T: isikuarhiiv asub IHRC.

A: EAT; EMT; EVK; PPG: 249; AA3; VjV; *Töotan.* 1530–1532; EAd; Lään; VEPER; *Meie Tee* 2/1953: 30; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 20.2.1953: 2; *Eesti Teataja* 7.3.1953: 3; *Eesti kroonika* 1957. 67 jm (Stockholm 1956); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 9 jm (Stockholm 1959); *Vaba Eesti Sõna* 14.2.1963: 6, 13.4.1978: 1, 11.5.1978: 9; *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 118 (Stockholm 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 149, 159 jm (Tln 1970); *Väliseestlase kalender 1974*. 67–68 (New York 1973); *Eestlased Kanadas*. 264–266 jm (Toronto 1975); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 566–568 (Tln 2010 [1978]); *Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade*. 72 (Toronto 1985); *Keel ja Kirjandus* 2/1998: 118; *Akadeemia* 7/2004: 1657; *KesKus* 10/2004: 15–17; H. Salm. *Viie luure agent*. 208–209 jm (Tln 2007); *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 283–284 jm (Tln 2013); *Sauga Sõnumid* veebr 2013: 3; I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 242, 244 jm (Trt 2014).

Holberg, Selma (2.3.1898 Sauga vald, Pärnumaa – 5.1.1983), kooliõpetaja, tõlkija. Taluperemehe tütar, **J. Holbergi** õde. Lõpetas Tln tütarlaste gümnaasiumi 1919, õppis TÜs eesti ja üldist kirjandust 1919–33 (vaheaegadega), *mag phil* 1934. Kirjastuse „Noor-Eesti“ tõlkija; õpetaja kandidaat, tunniandja kt, õpetaja kt, õpetaja mitmes Tln koolis 1934–42; Pärnu 2. gümnaasiumi/keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja 1942–60.

Kuukirja *Naiste Töö ja Elu* (Trt) viimane tegevtoimetaja 1926–27. Tln Inglise kolledži õpilasajakirja *Leek* vastutav toimetaja 1938 (ilmus 1 nr aastas).

T: mõned tõlkeosad soome ja vene keelest, sh L. Tolstoi „Anna Karenina“ (Trt 1939, Tln 1951, 1957, 1978, 1984, 2007).

A: AA3; ISIK; *Tartu Naisselts 1907–1937*. 11, 21 (Trt 1937); *Rukkilillesinised koolimütsid Tallinna tänavail*. 89 (Tln 2006); P. Raidla (koost). *Koidula kooli lugu*. I: 435 (Pärnu 2009); ERA.1108.10.295.

Hollander, Heinrich Eduard Gustav (19.6.1820 Riia – 3.10.1897 Riia), ametnik, raehärra (titulaarnõunik). Kaupmehe, juristi, Riia raehärra poeg. Tema isale kuulus Riias suur raamatu- ja kunstikogu. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis 1835–39, TÜs õigusteadust 1839–43, *cand jur*. Oli Riia raekantselei ametnik 1845–49, Riia kassakolleegiumi sekretär 1849–53, foogtikohtu sekretär 1853–65; Riia raehärra 1865–69, Riia bürgermeister 1869–89; töötas ka mitmes muus linnaametis. Riia polütehnikumi haldusnõukogu esimees 1870–90, Riia Kirjanduslik-Praktilise Kodanikeühingu esimees 1864–66, auliige 1890.

Tegi kaastööd kuukirjale *Baltische Monatsschrift* (Riia, Tln), oli selle väljaande toimetaja 1887–89.

A: AA1; DBBL; BBLd.

Holm, Vardo (Fromhold; ps Onu From; 29.8.1911 Raikküla, Harjumaa – 22.6.2001 Tln), raadioajakirjanik, muusik. Vallakirjutaja poeg. Lõpetas Tln poeglaste reaalkooli 1927, Tln

konservatooriumi klaveri eriala 1936 ja koorijuhtimise eriala 1937, õppis muusikasaadete koolitusel Itaalias 1937. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 7.12.1944, oli kümme kuud vangis süüdistatuna koostöös sakslastega. Konservatooriumi kontsertmeister ja õppejõud 1945–50; vallandati, kuna oli baptist. Seejärel töötas mitmes baptistikoguduses Tln-s (organist, kooride juht jms), teenis leiba väikeste muusikakollektiivide dirigendina, klaveriõpetajana ja hääleseadjana Tln-s jm Põhja-Eestis.

Töötas Raadio-Ringhäälingus raamatupidajana 1929–34, 1930 hakkas ka teadustajatööd tegema. Riigi Ringhäälingu teadustaja 1934–37, seejärel muusikatoimetaja 1937–44, mh pani kokku soovikontserte (alates 1934), õpetas raadiosaadetes lapsi laulma, juhatas aeg-ajalt muusikasaadete osakonda, osales avalikel raadioõhtutel, tegi spordireportaaže ja saateid isegi ratsaspordist. Asutas ringhäälingu segakoori ja oli selle juhataja 1937–44, organiseeris ringhäälingu helitööde võistlust ja eesti muusika heliplaadistamist 1939. Saksa okupatsiooni aegses raadiojaamas Landessender Reval töötas muusikaosakonna asejuhatajana, toimetas sarja „Tallinna kontserdid”.

A: *Ringhääling*. 19–22 (Tln 1944); *Kuulutaja* 6/2001: 11; *Teekäija* 10/2011: 22; ERR arhiiv („Halloomees nr. 2” 1991); Vello Lääne andmed.

Holtz, Otto Reinhold von (2.5./21.4.1757 Keila – 10.5./28.4.1828 Keila), vaimulik, literaat. Vaimuliku poeg. Sai esmase hariduse koduõpetaja käe all, õppis Greifswaldi ja Tübingeni ülikoolides usuteadust 1774–78. Töötas koduõpetajana 1779. Ordineeriti 16.2.1780, Keila kirikuõpetaja 1780–1828 (sh abipastor 1780–85); Lääne-Harjumaa asepraost 1800–06, praost 1806–28. Alates 1812 kuulus 1816. a talurahvaseaduse ettevalmistamise komisjoni.

Toimetas Gresseli trükikoja „Eesti-Ma Rahva Kalendrit” 1806–17, avaldas seal kristlikke voorusi ülistavaid ja inimpahesid hukkamõistvaid jutte ja luuletusi. Lahkus toimetajakohalt ja loobus literaaditegevusest pärast A. Holteri kriitilist arvustust (ajakirjas *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache* 12/1818).

T: kogumik „Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamiseks” (Tln 1817, sisaldas peamiselt tema kalendrijutte ja -luuletusi); tõlkis eesti keelde viis talurahvast puudutatavat seadust (1802–17, sh 1816. a talurahvaseadused) ja kaks arstiteaduslikku brošüüri (1811–12); eestindas esimesena Schilleri luulet.

A: EBL; DBBL; EKBL; EKrL; EE14; EKL; Aarma; BBLd; EEVA; M. Kampmann. *Eesti vanem ilukirjandus*. 31–37 (Trt 1908); *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 42–43, 89–97 jm (Trt 1949); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 58 (Tln 1958); EKA I: 283–289 (Tln 1965); A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 83–92 (Tln 1966); *Keel ja Kirjandus* 12/1973: 726; E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 42–49 jm (Tln 2000); *Lääne-Harjumaa haridus- ja kultuuriloo radadel*. 91 (Saue 2004).

Hoona, Roman Mihkli p (ka Hona; Oona; 19.8.1911 Volmari [Valmiera], Liivimaa kubermang – ?), ajakirjanik. Meieri poeg. Õppis Jõhvi ühisgümnaasiumis 1925–32, TÜs õigusteadust 1938–40 (ei lõpetanud). Sõjaväeteenistuses 1932–33. Kümnik, metsapraaker, saeveski praaker, metsatööstuse meister Koigi, Ravila, Kavastu valdades 10.1940–7.1946.

Ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) toimetuse liige 1933–40, vastutav ja tegevtoimetaja 1933–37, lisaks sama kirjastuse ajalehe *Alutaguse Teataja* (Jõhvi) tegevtoimetaja 1933–34.

A: AA3; ISIK; EAA.V-282.2k.141; ERA.1.7.945.

Horm, Valter Peetri p (–1935 Horn; ps Ants Ahervars; Sarvik; H. Meri; 30.12.1908 Vastseliina, Võrumaa – 24.4.1990 Tln), kooliõpetaja, ajakirjanik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Võru poeglaste gümnaasiumis 1918–22, Võru õpetajate seminaris 1922–27. Kooliõpetaja Riias 1927–29 (ajateenija Eesti sõjaväes 1929–31), Petserimaal ja Kohilas 1931–35, Eesti Õpetajate Liidu sekretär 1935–40, Õpetajate Koja algkoolide sektsiooni asjaajaja-sekretär 1936–39. Saksa okupatsiooni ajal oli Eesti Kutsekogude ametnik 1942–44, arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt süüdistatuna anglofiilsuses, vangistuses 3.–8.1944, määrati

karistuspataljoni, kust deserteerus ja varjas end Kohila vallas. Kohila 7-klassilise kooli direktor 1944–46, Kohila töolisnoortekooli juhataja 1946–51. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1.2.1952 (süüks töötamine Saksa okupatsiooni ajal), mõisteti 25 aastaks vangi ja 5 aastaks asumisele (§58-...), kandis karistust Molotovi (Permi) oblastis Narõblagis; 2.1955 vähendati karistust kümnele aastale, vabanes amnestiaga 14.10.1955. Härgla 7-klassilise kooli õpetaja 1955–56, direktor 1956–66, Kohila keskkooli direktori asetäitja 1966–69.

Postimehe eriväljaande *Läti Eestlane* tegevtoimetaja (Riia 1928, ilmus 10 nr). Tegi kaastööd ajakirjadele *Kasvatus*, nädalalehele *Õpetajate Leht* ja selle lisale *Kooliuuenduslane*, mh kirjutas vesteid 1932–36. *Õpetajate Lehe* vastutav ja tegevtoimetaja 1935–40, samuti Riigi Ringhäälingu uudistetoimetaja 1939. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Raadiokomitee päevauudiste toimetaja 1940–41. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd päevalehele *Eesti Sõna*. Nõukogude ajal tegi kaastööd rajoonilehele *Ühistöö* (Rapla) 1956–63 ja pedagoogikaajakirjale *Nõukogude Kool* > *Haridus* kuni 1990.

T: mõned õppematerjalid koolidele (1933–39, 1950, 1958); meenutused *Õpetajate Lehest* (Nõukogude *Õpetaja* 28.7.1973, 24.12.1988).

A: *Võru Õpetajateseminar*. 226 (Trt 1936); VET: 132; EKoBL; TLM BT; ISIK; OkM; *Nõukogude Õpetaja* 1.1.1984: 4, 24.12.1988: 3; *Õpetajate Leht* 28.4.1990: 8; *Akadeemia* 10/2012: 1902.

Hornemann, Knud (u 1858–23.2.1918 Riia), taani päritolu Riia kaupmees.

Päevalehe *Düna-Zeitung* (Riia) kaastoimetaja 1889–1907 ja kaasväljaandja 1890–1907.

A: *Rigasche Zeitung* 25.2.1918.

Hubel, Eduard (ps Mait Metsanurk; Endel Paluteder; Georg Nagel jm; 19./7.11.1879 Kärkna vald, Tartumaa – 21.8.1957 Tln), ajakirjanik, kirjanik. Taluperemehe poeg. Õppis Trt linnakoolis 1895–1900 ja seejärel pedagoogilistel kursustel Trt-s. Linnakoolis õppimisega vaheldumisi töötas kantseliametnikuna Trt-s, seejärel oli kooliõpetaja Võrus 1902–05. Alates 1924 kutseline kirjanik Tln-s, osales 1920.–30. aastatel kirjandusorganisatsioonides ja kirjanduselu korraldamisel. Nõukogude Eestis sattus 1950. a põlu alla, teenis elatist öövahina.

1899 töötas paar nädalat asendajana nädalalehes *Olevik* (Trt). 1904 hakkas ajakirjanduses avaldama lühijutte, neid ilmus ajakirjades *Linda* (Trt), *Sädemed* (Trt), *Oma Maa*, päevalehes *Postimees* (Trt). Oli ajalehe *Vabadus* (Trt) toimetuse liige 1906, kultuuriajakirja *Oma Maa* tegevtoimetaja (1.–3.1907, ilmus 10 nr), ajalehe *Virulane* > *Õigus* > *Virulane* toimetuse liige 1906 ja 1908–09. Sügisel 1909 ostis *Virulase M. Antje*; kuna ta olevat andnud tsemor **H. Jannsenile** altkäemaksu, nõudsid toimetuse liikmed Antje tagasiastumist. Antje keeldus, ajakirjanikud (sh H.) lahkusid ja asutasid päevalehe *Tallinna Teataja*, H. oli selle lehe toimetuse liige 1910–17, vastutav toimetaja 1916–20, lisaks ka *Tallinna Teataja* lühendatud väljaande *Tallinna Uudised* vastutav toimetaja 1916–19; toimetab teatri-, kunsti- ja kirjandusosa, esines põhiliselt kirjandus- ja teatrikriitikuna. Samuti tegi kaastööd ajalehtedele *Peterburi Teataja*, *Päevaleht* ja selle lisale „Kunst ja Kirjandus”, *Sakala* (Viljandi). Hiljem kirjanduslik-populaarteadusliku nädalikirja *Agu* vastutav toimetaja 1922–24; päevalehe *Uus Eesti* kultuuritoimetaja 1935–37. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd päevalehele *Eesti Sõna* ja ajalehele *Maa Sõna*. EAL liige 1919–33, auliige 1934.

T: mitu romaani, sh „Orjad” (Tln 1912, Trt 1925, Tln 1959), mis annab kriitilise sissevaate ajakirjanike ellu, „Ümera jõel” (Trt 1934, ilmunud 9 tr); novellikogud, jutustused, näidendid, sh „C. R. Jakobson” (Trt 1935); mälestusteraamatud „Tee algul” (Tln 1946, Trt 2005), „Koolipoisist kirjanikuks” (Trt 2005, mh räägib tema varasematest ajakirjanikukogemustest); „Valitud teoseid” I–V (Tln 1957–80); kirjavahetus **E. Hubeliga** ilmus ajakirjas *Keel ja Kirjandus* (1981); mälestused 1917–18 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt” (Tln 1927).

A: PmA; ÕT I: 46; EBL; EAT; EE; ERAKT; EBL tk; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; VEKL; EE14; EKL; ETeatrBL; Erni; KrS; M. Lepp. 1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus. 245

(Tln 2010 [1922–27]); Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 82–83 (Trt 1926); H. Raudsepp. *Mait Metsanurk ja tema aeg* (Trt 1929; 2013); *Looming* 9/1929: 1120–1134, 5/1936: 529–527, 1/1956: 120–124, 9/1957: 1439, 11/1979: 1608–1624, 6/1980: 865–870, 9/1996: 1255–1266; *Eesti Kirjandus* 11/1929: 449–460, 11/1939: 476–482; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 70, 83 (Tln 2010 [1936]); ÖT XVI: 71–72 (Tln 1938); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 94–95 (Tln 1991 [1953]); *Keel ja Kirjandus* 9/1959: 527–532, 11/1959: 654–662, 11/1979: 689–690, 12/2009: 935–936; M. Raud. *Sulg ja raamat*. 170 (Lund 1962); EKA III: 419–436 (Tln 1969); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 195–196 (Tln 1974); EKA IV.1: 343–367 (Tln 1981); *Kultuur ja Elu* 5/1988: 31; Jüri Vilms *mälestustes*. 592 jm (Trt 1998); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 378 jm (Tln 2001); *Akadeemia* 10/2003: 2268, 1/2004: 199, 8/2004: 1881; M. Metsanurk. *Mälestused* (Trt 2005).

Hunnius, Edmund Lionel Robert (ps Tantalus; 19./7.7.1881 Viru-Nigula kirikumõis, Virumaa – 8.4.1941 Wismar, Saksamaa), ajakirjanik, tõlkija. Vaimuliku poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis ja Wiedemanni gümnaasiumis Peterburis, TÜs usuteadust 1900, õigusteadust 1900–03, lõpetas Odessa ülikooli õigusteaduskonna 1904. Tln ringkonnakohtu ametnik 1904–06, Riia börsikomitee ametnik 1912–18, elas Saksamaal 1919–20, seejärel Eestis ajakirjanik. Lahkus Saksamaale 1939.

Päevalehtede *Revaler Zeitung* ja *Rigasche Rundschau* kaastöötaja 1905. Päevalehe *Rigaer Tageblatt* toimetaja 1906–12, päevalehe *Revaler Bote* > *Revalsche Zeitung* toimetuse liige 1920–39, nädalalehe *Estländische Wochenschau* (Tln) väljaandja ja toimetaja 1930. Tegi kaastööd ka päevalehele *Rigaer Börsenblatt*, ajakirjanike aastaraamatule „Õitsituled” 1924–34. Avaldas kultuuri- ja ajaloolaseid artikleid. EAL liige 1922–40.

T: inglisekeelne koguteos „Estonia” (Brüssel 1930; kaasautor); tõlkis saksa keelde A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse” (4 kd, Berliin 1938–41) ja „Ma armastasin sakslast” (Tln 1977).

A: ÖT II: 98; AA2; EKRL; EKL; ISIK; *Keel ja Kirjandus* 10/1977: 619.

Hunt, Reinhold Aleksander (ps Don Carlos; 12.2.1899 Loodi vald, Viljandimaa – 31.8.1964 Viljandi), advokaat. Riigiteenistuja, sõjaväelase poeg. Lõpetas Viljandi gümnaasiumi 1921, õppis TÜs õigusteadust 1921–26. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1918–20 (Vabadusristi kavaler). Kontoriametnik Viljandis 1923–24, advokaadiabi 1926–32, vandeadvokaat Viljandis 1932–40 ja 1941–44. Aastal 1941 oli küüditatavate nimekirjas, aga pääses. ENSV advokatuuri liige 1944–45, Mustla õigusnõuandla juhataja 1944; Tapa, seejärel Jõgeva õigusnõuandla juhataja 1945. Teistel andmetel vangis 1944–45. Hiljem töötas Viljandi kaubabaasis, arveametnikuna linavabrikus.

Maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuse liige (reporter ja fõljetonist) 1924–29, seejärel lehe alaline juriidiline esindaja 1929–40.

T: mälestused Vabadussõjast on hoiul ERAs.

A: EVK; AA3; EAd; ISIK; OkM; *Sakala* 23.3.1928: 4, 23.3.1938: 4; *Meie Tee* 5-6/1958: 74–75; A. Sepp. *Mu meelen...* 31, 55 jm (Toronto 1963); *Sakala kalender 1996*. 81 (Viljandi 1995).

Hupel, August Wilhelm (25./14.2.1737 Buttelstedt, Saksi-Weimari – 18./6.1.1819 Paide), vaimulik, literaat, kodu-uuriija. Vaimuliku poeg. Õppis Weimari gümnaasiumis 1748–54, Jena ülikoolis usuteadust 1754–57; TÜ filosoofia audoktor 1803, usuteaduste audoktor 1818. Koduõpetaja Riias 1757–60, kirikuõpetaja Äksis 1760–63 ja Põltsamaal 1764–1804. Kogus küsimustike abil rohkem kui 100 korrespondendilt rikkaliku ja mitmekülgse materjali Baltimaade olude kohta; asutas Põltsamaale saksakeelse lugemisseltsi, mis tegutses 1760. aastate lõpust kuni 1799. Mitmete teadusseltside liige.

Tõlkis saksakeelsest käsikirjast eesti keelde Põltsamaa arsti **P. E. Wilde** populaarmeditsiinilise nädalikirja *Lühhike õppetuis mis sees monned head rohhud teada antakse...* (Põltsamaa 1766–67, ilmus 41 vihku), mis on esimene eestikeelne ajakiri. Ajakiri on valgustuslik, peale tervisealaste nõuannete sisaldab ka muid juhatusi, kuidas taluinimene võiks oma elu paremini korraldada. H.

oli teadusajakirja-kogumikesarja *Nordische Miscellaneen* > *Neue Nordische Miscellaneen* asutaja ja toimetaja (Riia 1781–98, kokku ilmus 46 nr), avaldas ajakirjas topograafilisi uurimusi, ajaloolisi ja genealoogilisi käsitlusi, allikapublikatsioone Baltimaade ja Venemaa kohta, samuti publitsistikat. Temalt ilmus sadu raamatuarvustusi retsensioonijakirjas *Allgemeine Deutsche Bibliothek* (Berliin) 1773–97, tegi kaastööd ajakirjadele *Beiträge zur genauern Kenntniss der esthnischen Sprache* (Pärnu), *Acta historico-ecclesiastica nostri temporis* (Weimar), *Historisches Portefeuille* (Viin, Breslau, Leipzig, Hamburg), *Russische Bibliothek* (Peterburi, Riia).

T: koguteos „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland”, mis koondas andmeid Eesti ja Liivimaa geograafia, ajaloo, majanduse, elanikkonna, folkloori jms kohta (3 kd, Riia 1774–82 + 4. kd pealkirjaga „Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft”, Riia 1789); „Versuch, die Staatsverfassung des russischen Reichs darzustellen” (2 kd, Riia 1791–93); majanduskäsiraamat „Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Gutsherren...” (Riia 1796); mitmed populaarfilosoofilised teosed; eesti keele õpik „Ehstnische Sprachlehre für beyde Hauptdialecte” (Riia, Leipzig 1789; Jelgava 1818); kommenteeritud baltisaksa sõnastik „Idiotikon der deutsche Sprache in Liv- und Ehstland” (Riia 1795); P. E. Wilde raamatuke „Arsti ramat nende juhhatamiseks kes tahtwad többed ärrarwada ning parrandada” (Pöłtsamaa 1771; tõlk).

A: EBL; EE; DBBL; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; Järva; ADUT; EE14; EKL; ETeadBL; BBLd; *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht.* 16–17 (Trt 1889); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani.* 198–204 (Trt 1898); M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu* II.1: 122–123 (Trt 1898); V. Reiman. *Kivid ja killud* I: 18–20 (Trt 1907); *Sirvilauad 1914.* xxxi (Trt 1913); *Sirvilauad 1916.* xxxiv (Trt 1915); *ÕT* IV: 9–14 (Tln 1925), X: 47–48 (Tln 1932); *Eesti Kirjandus* 10/1934: 440–444; *Looming* 11/1956: 1647–1652; *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil.* 8–10 (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 9/1961: 520–524, 11/1966: 683–688, 4/1969: 220–227, 5/1986: 288–293; *Zeitschrift für Slawistik* 1965: 737–746, 4/1987: 489–509; J. Peegel. *Eesti ajakirjanduse algus.* 10–25 (Tln 1966); *Tulimuld* 1/1967: 14–19; 1/1981: 22–23; *Läbi kahe sajandi.* 7–10 (Tln 1971); *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist* II: 218–233 (Tln 1976), IV: 5–13 (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900.* 349 (Tln 1984); *Journal of Baltic Studies* 2–3/1984: 91–97; *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa.* 109–116 (Berliin 1987); *Akadeemia* 6/1990: 1272–1287; I. Käbin. *Eesti ajalugu arsti pilgu läbi.* 143–146 (Trt 1998); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos.* I: 114 jm (Trt 1998) *Acta Historica Tallinnensia* 2: 83–93 (Tln 1998); I. Jürjo. *Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819* (Tln 2004); *Ruti raamat.* 233–271 (Trt 2006).

Hurt, Jakob (22./10.7.1839 Himmaste küla, Võrumaa – 13.1.1907/31.12.1906 Peterburi), folklorist, keeleteadlane, vaimulik. Talunikust kooliõpetaja poeg, **J. Kergi** naise õemees, **A. Mohrfeldti** äi, **J. Käisi** vanaonu poeg; **H. Koppeli** abikaasa onu. Õppis Trt gümnaasiumis 1855–58, TÜs usuteadust 1859–63, *cand theol* 1865, *dr phil* 1886 (Helsingi ülikool). Koduõpetaja Hellenurmes 1865–66, gümnaasiumiõpetaja Kuressaares ja Tartus 1868–72. Ordineeriti 12.11.1872, kirikuõpetaja Otepääl 1872–80, Peterburi Jaani koguduses 1880–1901 ja samuti kaardiväediviisis 1880–96. Suri pimesoolepõletiku tüsistustesse. Alates üliõpilaspäevist võttis juhtivalt osa eesti ühiskonnaelust (ÕES, Vanemuise selts, I üldlaulupidu, Eesti Aleksandrikooli liikumine, EKMS); propageeris uut kirjaviisi, osales eesti kirjakeele korraldamises. 1880. aastate algul taandus ühiskondlikust tegevusest ja pühendus teadusele. 1888 algatas ülemaalse rahvaluulekogumise aktsiooni, mis pani aluse maailma ühele esinduslikumale rahvaluulekogule (162 käsikirjalist kd, 114 696 lk) ja aitas ühtlasi säilitada eestlaste eneseusku ja -väärikust venestussurve ajal. ÕES auliige 1887.

Tegi kaastööd nädalalehele *Perno Postimees* 1860–62. Oli ÕES kalendrite „Maa-rahva Kalender” > „Tarto Kalender” > „Tarto Tähtraamat” ja „Villandi Kalender” põhiautor 1863–81, kirjutas luuletusi, jutte, populaarteaduslikke artikleid (esialgu lõunaeesti keeles), „Tarto Kalendris 1872”

avaldas ka esimese üleskutse rahvaluule kogumiseks. 1867 ja 1869–70 taotles luba populaarteadusliku ajakirja *Eesti Koit* > *Mesilane* väljaandmiseks (programm oli neil väljaannetel sama), kuid edutult. Toimetas ajalehte *Eesti Postimehe lisaleht* (Trt) 1871, täites selle peaaegu tervenisti oma kirjutistega. Tema toimetatud lisaleht oli populaarteadusliku-meelelahutusliku sisuga, mh ilmus seal 1868–69 kirjutatud pikem käsitlus eestlaste ajaloost „Mõni pilt isamaa sündinud asjost” (peamiseks allikaks „Henriku Liivimaa kroonika”). Lisalehes võttis H. kasutusele uue kirjaviisi ja esitas rea ettepanekuid eesti grammatika alal, kirjutas sõnavara rikastamise vajadusest. Lehele heideti ette raskepärasust ja kuivust, samuti uue kirjaviisi kasutamist, poole aasta pärast lahkus H. toimetajakohalt (teistel andmetel oli lahkumise ajendiks saksa leeri pahameel ajaloosarja „Mõni pilt...” üle). Tegi kaastööd **C. R. Jakobsoni** äsjaasutatud nädalalehele *Sakala* (Viljandi) 1878, aga juba mõne kuu pärast avaldas nädalalehes *Eesti Postimees* (26.7.1878) avaliku kirja Jakobsonile, milles süüdistas teda usu ja kiriku ründamises. Sellele järgnes äge poleemika, mis lõhestas eesti rahvusliku liikumise kahte leeri. 2.–3.1888 avaldas detailsed üleskutsed rahvaluule kogumiseks „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele” kahes suuremas eesti ajalehes *Olevik* ja *Postimees*. Ajakirjanduse vahendusel kujunes algatatud aktsioon üldrahvuslikuks ürituseks (pea 20 aasta jooksul osales ligi 1400 korrespondenti), aastatel 1888–1906 avaldas H. ajakirjanduses statistilisi kogumisarundeid (ilmus 155 aruannet, 156. jäi käsikirja), mis aitasid aktsiooni käigus hoida kuni H. surmani. Arundeid avaldasid järjekindlalt Trt ajalehed *Postimees* ja *Olevik*, vähesel määral trükkisid neid ka *Eesti Postimees* (Trt, Tln), *Päevaleht*, *Sakala* (Viljandi), *Teataja* ja *Virulane*.

T: rahvaluulekogumikud „Vana Kannel” I–II (Põlva laulud 1875–86; Kolga-Jaani laulud 1884–86), „Setukeste laulud” I–III (Helsingi 1904–07); uut kirjaviisi propageeriv brošüür „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi” (Trt 1864); esimene eesti ajalookäsitlus „Pildid isamaa sündinud asjust” (*Eesti Postimehe lisaleht* 1871; Trt 1879); populaarteaduslik teos „Eesti astronoomia” (Trt 1899, täiendatult saksa keeles „Über estnische Himmelskunde” Peterburi 1900); mitmed keeleteaduslikud teosed; jutluseraamat „Elu valgus” (Tln 1907); tõlkis lõunaeesti keelde 1860. a talurahvaseaduse „Lihwlandi Talorahwa Säädüse-araamat” (Trt 1863); publitsistikakogumikud „Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad” (Trt 1939), „Kõned ja kirjad” (LR 1–2/1989), „Mida rahvamälestustest pidada” (Tln 1989), „Looja ees” (Trt 2005); „Keelemees” (Trt 2012); „Inemisest” (Tln 1990, faksiimile populaarteaduslikust kalendrijutust); „Jakob Hurda ja Jaan Adamsoni kirjavahetus” (Tln 1989), „Jakob Hurda perekonna kirjavahetus aastail 1866–1917” I–II (Trt 2007), „Villem Reimani ja Jakob Hurda kirjavahetus 1884–1904” (Trt 2010); setokeelsed kogumispäevikud aastatest 1886 ja 1903 „Raasakõisi Setomaalt” (Värskä 2013); H. rahvaluulekogu asub Eesti Kirjandusmuuseumis.

A: AA1; PmA; *Sirvilauad 1914*. xxxi (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxiv (Trt 1915); EBL; EE; EBL tk; EÜS1; EÜS2; ENE; EKBL; ePL; E(N)E; EKrL; EAE; EKoBL; VEKL; EE14; EKL; ETeadBL; *1000 tartlast; Tartu Linnamuuseum 2009 aastaraamat*. 116–117 (Trt 2009); EELK; ISIK; KrS; Võro kiränduse kodoleht; *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht*. 44–49 jm (Trt 1889); „*Eesti Postimehe*” *Õhtused kõned* 12.12.1896: 393–395, 19.12.1896: 397–398, 2.1.1897: 5–7, 9.1.1897: 14–15; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 440–444 (Trt 1898); M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu* II.2: 100–101 (Trt 1899); V. Reiman. *Kivid ja killud* I: 55–61 (Trt 1907); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 106–109, 128–129 jm (Tln 2010 [1912]); G. Suits. *Eesti lugemiseraamat I*. 179–180 (Helsingi 1916); M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 104–111 (Tln 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 60–63 (Trt 1922); *Eesti Kirjandus* 7/1922: 247–248, 9/1931: 472–485, 7/1939: 289–325, 10/1939: 436–448; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 14–16 jm (Uppsala 1953 [1925]); *Kevadik* 4/1926–27: 57–58; F. Tuglas. *Eesti Kirjameeste Selts*. 25–161 jm (Trt 1932); *Eesti Keel* 1/1932: 1–17; *Ajalooline Ajakiri* 3/1932: 149–158; A. Mohrfeldt. *Jakob Hurt* (Trt 1934); *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* IX–X: 123–138, 231–254 (Trt 1934); J. Roos. *Jakob Hurt* (Tln 1936); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 20–36 jm (Trt 1939); *Tänapäev* 6/1939: 186–188; *Uus Eesti* 27.11.1939: 4; *Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870–1940*. 33 jm (Trt 1940); M. Raud. *Kaks suurt*. 28–30 jm (Toronto 1953); J. Köpp.

Mälestuste radadel. II: 94–98, 129 (Tln 1991 [1954]); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 171–173 jm (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 7/1959: 409–421, 10/1979: 601–613, 5/1980: 282–290, 4/1981: 217–227, 4/1984: 226–233, 3/1987: 161–168, 7/1989: 385–431, 5/1992: 263–273, 2/1994: 89–92, 11/1997: 721–734, 12/1997: 797–811; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 8–16 jm (Tln 1963); EKA II: 411–417 (Tln 1966); *Nõukogude pedagoogika ja kool*. XVII: 4–26 (Tln 1978); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II*: 361–362 (Tln 1980); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 66–67 jm (Montreal 1982); *XI Eesti raamatuteaduse konverents*. 19–23 (Trt 1983); S. Issakov. *Arhiivide peidikuist*. 82–97 (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 349 (Tln 1984); *Looming* 7/1985: 976–981, 2/1988: 244–251, 7/1989: 942–947, 8/1993: 1120–1131; R. Põldmäe. *Noor Jakob Hurt* (Tln 1988); *Jakob Hurda teened rahvaluuleteaduse arendamisel*. (Trt 1989; sisaldab rahvaluulekogumise aruannete bibliograafiat); *Jakob Hurt 1839–1907. Album* (Tln 1989); J. Hurt. *Kõned ja kirjad*. 5–10 (LR 1–2/1989); *Eesti Loodus* 9/1989: 580–587; *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXXVIII / Jakob Hurt 150* (Tln 1990); *Raamatuloolist*. 78–88 (Tln 1990); K. Veem. *Eesti vaba rahvakirik*. 117–119 jm (Stockholm 1990); *Tartu ülikooli toimetised*. Vihik 943: 79–83 (Trt 1992); *Kleio* 7: 22–25 (Trt 1993); *Eesti ajakirjanduse...* 130–131, 146–147 jm (Trt, Tln 1994); M. Laar. *Raamat Jakob Hurdast* (Trt 1995); *Saaremaa ühisgümnaasium, 1865–1995*. 208 (Kuressaare 1996); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1995–1996*. 168–188 (Kuressaare 1997); *Minevikumälestusi*. 7–17 (Põlva 1998); *Jakob Hurt ja kodukant* (Põlva 1999); *Acta Historica Tallinnensia* 3: 49 (Tln 1999); *Johan Köpp 125*. 15–17 (Trt 2000); *Sakala kalender 2002*. 39–43 (Viljandi 2001); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 50–51 (Tln 2002); *Kaika suvõulikuulõ kogomik IX–XI*: 225–237 (Võru 2003); H. Mägi (koost). *Jakob Hurt ja Otepää* (Otepää 2004); J. Hurt. *Looja ees*. 11–27 (Trt 2005); *ÕES aastaraamat 2004–2005*. 144–145 (Trt 2006); A. Mohrfeldt. *Jakob Hurda elu ja töö* (Trt 2007); E. Susi. *Sada säravat tähte*. 18–19 (Haapsalu 2010); *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2009*. 191–209 (Trt 2010); S. Zetterberg. *Kultuurisillad ja revolutsioonituuled*. 132–136 jm (Tln 2013); *Tuna* 3/2014: 119.

Häussler, Paul Hermann (ka Haeussler; 15./3.7.1858 Aizkraukle, Liivimaa – ?). Vaimuliku, Riia maakonna praosti poeg. Andis välja ja toimetas nädalalehte *Baltische Post* (Pärnu 1927–28, ilmus 84 nr) ja selle kaasannet *Bilder der Woche*.

A: *Pärnu Postimees* 28.8.2007: 15; Pärnu Nikolai kog. personaalraamat.

Hörschelmann, August Constantin jun (ka Hoerschelmann; 11.3./27.2.1863 Haapsalu – 25.7.1937 Eschwege, Saksamaa), vaimulik. Vaimuliku poeg, **W. Hörschelmanni** pojapojapoeg. Õppis Kuressaare gümnaasiumis 1873–81, TUs usuteadust 1881–86, täiendas end kurtummade koolitamise alal 1894. Ordineeriti 31.5.1887, oli kiriku- ja usuõpetaja Rõuges, Gelliehausenis, Viljandis, Vändras 1887–93; kurtummade ühingu Väandra filiaali haridusosakonna Hephata juhataja 1892–95, Väandra kurtummade kooli direktor 1894–1906; koolidirektor ja -õpetaja Lätis Stradumuižas, Jelgavas, Liepajas 1906–13; kirikuõpetaja Paldiskis 1913–18, aastatel 1915–17 oli saadetud Siberisse. Seejärel asus Saksamaale, tegutses kirikuõpetajana Guttstadtis (Dobre Miasto), Wittenis ja Zürichis 1919–26.

Ajalehe *Kurtummade sõber* vastutav toimetaja (Väandra 1899–1907, ilmus 6 nr aastas). See on esimene puuetega inimestele mõeldud väljaanne Eestis. Sisaldas piibliseletusi, jutukesti, moraliseerivaid järjelugusid, õpetajate reisikirju, ülevaateid koolielu sündmustest ja kunagiste kasvandike hilisemast käekäigust. Ajaleht lõpetas ilmumise H. lahkumise tõttu Eestist (viimase aastakäigu pani kokku Lätis elades).

T: õpik kurtummadele „Piiblilood” I (Tln 1904); mõned brošüürid kurtummade õpetamisest; „Chronik der Familie Hörschelmann” I–II (Tln 1903–06).

A: AA1; ePL; PKE; LDT; *Eesti ajakirjanduse...* 217 (Trt, Tln 1994); *Eesti pedagoogika ja kool* XLVII: 69–70, 76 (Tln 1995); *Pärnu Postimees* 7.3.2008: 10–11.

Hörschelmann, Ernst August Wilhelm (29.4.1743 Gr. Rudstedt Erfurti lähedal – 29./18.10.1795 Tln), literaat, helilooja. Vaimuliku poeg, **C. Hörschelmanni** ja **E. Hörschelmanni** vaarisa. Õppis Weimari gümnaasiumis 1758–61, Jena ülikoolis filosoofiat ja usuteadust 1761–64, *mag phil; dr phil* 1767 (teistel andmetel 1764, Jena ülikool). Tln gümnaasiumi ajaloo- ja filosoofiaprofessor 1768–95, rektor 1770–94 (vaheaegadega).

Ajalehe *Reval(i)sche Wöchentliche Nachrichten* asutaja ja toimetaja 1772–95. See oli esimene ajakirjandusväljanne Eestis pärast Põhjasõda, teadeteleht, mitmekesise sisu tõttu tänapäevalgi väärtuslik ajalooallikas.

A: R/N; DBBL; EE14; BBLd; Ericus; A. C. Hörschelmann. *Chronik der Familie Hörschelmann I–II* (Tln 1906); E. Laul (koost). *Tallinna I. Keskkool 1631–1981*. 46, 289 (Tln 1981).

Hörschelmann, Renatus Edwin August Max Amalie Constantin von (Эдвин Максимилианович Гершельман; 26.8.1852 (vkj) Haapsalu – 3.10.1917 Tln), pedagoog, ühiskonnategelane, ajakirjanik. Vaimuliku poeg, **W. Hörschelmanni** pojapoja poeg. Õppis Tln rüütli- ja toomkoolis 1865–70, TÜs filoloogiat 1871–78, *cand philol* 1879. Töötas kreeka keele ülemõpetajana Tln rüütli- ja toomkoolis 1878–92, oli Tln linnavolinik 1893–1909, linnanõunik ja aselinnapea 1901–05. Tln laenu- ja hoiukassa revident 1894–98, asedirektor alates 1898. Aktiivne seltsitegelane, linna karskuskuratooriumi esimees 1905–09.

Liberaalse päevalehe *Revaler Beobachter* toimetaja 1889–93, peatoimetaja 1893–1915, seejärel selle lehe järglase päevalehe *Ревельский наблюдатель* (1915–17) väljaandja-toimetaja koos T. Heubeliga.

A: AA1; AE; DBBL; BBLd; *Revaler Beobachter* 14.2.1914: 3; EAA.402.2.9897; EAA.402.2.10282; EAA.139.1.4046; EAA.30.5.1913.

Hünerson, Jaan (4.2.1882 Karksi küla, Pärnumaa – 5.6.1942 Severouralski vangilaager, Sverdlovski oblast), põllumajandustegelane, poliitikategelane. Taluperemehe poeg, **E. S. Justi** äi. Õppis Trt reaalkoolis 1898–1903, agronoomiat Königsbergi ülikoolis 1906–07 ja Bonnis Poppelsdorfi põllumajandusakadeemias 1907–12, *cand agr*; TÜ audoktor 1932. Võttis osa Vene–Jaapani sõjast 1905 (tagavaraväelane). Õppejõud põllutöö- ja kontrollassistendite kursustel Trt-s ja Vahil 1912–18, Põhja-Liivimaa/Lõuna-Eesti Põllumeesteseltside Keskseltsi sekretär 1911–24 (korraldas talunike agronoomiaalast nõustamist), Eesti Põllumeeste Keskseltsi peasekretär 1924–33, Põllutöökoja asutaja ja esimene direktor 1933–36, Riigi Viljasalve juhatuse esimees 1937–40. Juhtivalt tegev paljudes põllumeeste organisatsioonides, korraldas põllumeeste ühistegevust. Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–34 (põllumeestekogude nimekirjas; volitused lõpetati 1937); siseminister 1927–28, haridus- ja sotsiaalminister 1929–31, kohtu- ja siseminister 1931, põllutööminister 1931–32, haridus- ja sotsiaalminister 1932. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma (§ 58-....) ja hukati.

Päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1904–06, *Postimehe* Tln väljaande üks asutajaid ja toimetuse liige (1906, ilmus 143 nr). Ajakirja *Põllutööleht* (Trt) kaastöötaja 1907–10, toimetuse liige 1911–12, tegevtoimetaja 1913–18, vastutav toimetaja 1916–18; paralleelselt ka põllumajandusliku kuukirja *Külvaja* vastutav toimetaja (Trt 1915–16, ilmus 3 nr). Maaliidu/Põllumeestekogude päevalehe *Maaliit* > *Kaja* toimetuse liige 1919–27, samal ajal ka ajakirja *Põllumees* vastutav toimetaja 1920–27, hiljem tegevtoimetaja 1935–40; põllumajandusliku kuukirja *Talu* vastutav toimetaja 1926–29; ühistegelise kuukirja *Ühisjõud* üks asutajaid 1928. EAL liige 1927–32 (heideti liidust välja, kuna süüdistas alusetult *Päevalehe* ajakirjanikke altkäemaksu võtmises ja keeldus liidu aukohtu ette tulemast).

T: mõned agronoomiaalased brošüürid, sh esimene eestikeelne rukkikasvatusõpik „Rukis” (Trt 1914); „Põllumehe kalender-käsiraamat” (Tln 1915–40; kaastoim), „Põllumehe taskukalender” (Tln 1915–30; kaastoim).

A: PmA; ÕT I: 46; EBL; EAT; EE; EMT; ERAKT; EBL tk; EE tk; ADUT; EP; VjV; EE14; ETeadBL; *1000 tartlast*; EPE; ISIK; OkM; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 335 (Tln 1927); *Postimees* 15.10.1932: 2; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 67, 73–74, 103,

117–119 jm (Tln 1991 [1953]); O. Viirsoo (koost). *Eesti põllumeeste poliitika. Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955*. 110–111 (Lund 1956); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. V: 189 (Stockholm 1957); *Rahvuslik Kontakt* 2/1959: 22; M. Raud. *Sulg ja raamat*. 166–168, 291 (Lund 1962); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 173–178 jm (Stockholm 1965); A. Ots. *Mehed sünduste kurvidel*. 93, 150 (Stockholm 1976); J. Kuum. *Doktor h.c. Jaan Hünerson 1882–1942* (Trt 1990); *Haridus* 2/1992: 45–46; H. Harro. *Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis*. 79–82 (Trt 1994); *ÕESi aastaraamat 1988–1993*. 222–223 (Trt 1995); *Aastavakk – põllumehe teatmik-kalender 1996*. 129 (Tln 1995); *Agraarteadus* 4/1996: 403; *Akadeemia* 8/2003: 1767, 10/2003: 2266, 1/2004: 201, 210, 212–213, 6/2004: 1414–1415, 7/2004: 1658.

Ibrus, Johannes → Laanjärv, Juhan

Ibrus, Lilli Hansu t (1912–21 Ibrus-Köstner; hiljem Varus; ka Li(i)na; 13.2.1885 Loopre, Viljandimaa – ?), ametnik. Möldri tütar, **J. Laanjärve** lelletütar, **F. Kulli** (fiktiivne) abikaasa, **N. Köstneri** abikaasa 1912–21. Õppis A. Grassi tütarlastekoolis Trt-s kuni 1902, tegi gümnaasiumi lõpueksamid 1905 (eksternina); õppis Moskva kaubandusinstituudis 1907–13, lõpetas pangandusosakonna; õppis maalimist H. Laipmani (**A. Laikmaa**) ateljeekoolis Tln-s 1921–23. Võttis osa põrandaalusest poliitilisest tegevusest 1904–05, arreteeriti suvel 1905, oli kolm kuud Riias vangis, 1906 põgenes Peterburi, arreteeriti seal 1909. a sügisel, oli viis kuud Trt-s vangis. Raamatupidaja H. Stinnese firma Peterburi osakonnas 1913–17 ja Eestimaa tootluskomitees 1917, sekretär Eesti saatkonnas Pariisis 1919–20, „Eesti Linas“ 1925–27, Riigikontrolli ametnik 1927–28, Pikalaenu panga jaoskonnajuhataja abi alates 1928 (vähemalt kuni 1932). Andmed edasise saatuse kohta puuduvad.

Töötas sotsiaaldemokraatliku ajalehe *Uudised* (Trt) talituses 1904–05, avaldas lehes naisõiguslikke artikleid. Oli ajalehe *Hommik* korrektor (Trt 1906–07, ilmus 27 nr), hiljem päevalehe *Sotsiaaldemokraat* toimetuse liige 1917. Avaldas artikleid ajalehtedes *Postimees* (Trt), *Virulane*, *Päevaleht*, *Pealinna Teataja* (Peterburi), ESTP päevalehes *Rahva Sõna*, ajakirjas *Kaubandus-tööstuskoja Teataja*, kuukirjas *Naiste Hää* jm.

A: ÕT I: 46; EAT; EVT; ISIK; M. Lepp. *1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus*. 117 (Tln 2010 [1922–27]); J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust*. 39 (Leningrad 1926); *1905. a. revolutsiooni päevilt*. 126 (Tln 1931); H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I: 45, 52–59 (Trt 1932); F. Kull. *Mässumehi ja boheemlasi*. 17, 54–55 (Tln 2010 [1933]); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 144, 169 (Trt 2008 [1940]); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 160, 174 (Tln 2010 [1964]); K. Ast Rumor. *Aegade sadestus*. I–III: 285 jm (Tln 2010 [1965]); *Tuna* 1/2005: 69–70.

Illermaa, Eduard Hendriku p (sünd Illerman(n); 31.12.1906 Are vald, Pärnumaa – 29.12.1971 Borås, Rootsi), ajakirjanik. Taluperemehe poeg. Õppis Pärnu ühisgümnaasiumis, lõpetas Pärnu õhtukeskkooli 1927. Pärnu supelinspektor 1938–..... Põgenes 1944 Rootsi. Elas Boråsis, töötas kindlustuskassas assistendina ja osakonnajuhataja asetäitjana. Osales aktiivselt pagulaseesti organisatsioonides.

Ajalehe *Päevaleht* kõrvallehe *Pärnu Päevaleht* toimetuse liige 1928–38, sh peatoimetaja 1936–38, samuti ka *Päevalehe* alaline kaastöötaja Pärnus. Rootsis elades toimetas eestikeelset rubriiki „Eesti veerg“ ajalehtedes *Borås Tidning* 1945–46 ja *Borås Nyheter* 1946–47, tegi kaastööd ajalehele *Eesti Teataja > Teataja* (Stockholm). EAL liige 1932–40.

A: PTB; ÕT XIV: 72 (Tln 1936); *Päevaleht* 16.12.1935: 14; *Postimees* 2.5.1938: 6; *Eesti kroonika* 1957. 104, 114 (Stockholm 1956); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Meie Post* 1/1967: 2; *Teataja* 7.1.1967: 2, 22.1.1972: 7; *Vaba Eesti Sõna* 3.2.1972: 12; B. Kangro. *Eesti Rootsisis*. 114, 230–231 (Lund 1976); EAA VII: 167 (Trt 1991); *Pärnu Postimees* 14.12.1996: 11, 8.1.2008: 8–9; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. I: 293 (Trt 2006); A.

Vunk, T. Kask. *Valikud ja otsused. Pärnu kuurort*. 125–126, 136 (Pärnu 2014); <http://www.immi.se/ir/ir2000/estfor.htm>; ERA.852.1.2531.

Illi, Aleksander (22.12.1912 Vaimastvere vald, Tartumaa – 25.1.2000 Saue, Harjumaa), sporditegelane, ajakirjanik, insener. Veskimeistri poeg. Lõpetas Trt poeglaste gümnaasiumi 1932, õppis TÜs matemaatikat 1933–34 ja 1937 (ei lõpetanud). Harrastas sporti, võistles korvpallis Berliini OM-1 1936 ja EM-1 1937 (5. koht). Korvpallitreener 1937–40 ja 1943–46. Mobiliseeriti 1941 Punaarmeesse, tennis tööpataljonis, tagavarapolgus ja elektrikuna Jaroslavlki kunstiansamblites. Eesti korvpallisektsiooni esimees 1945–50, tegutses kohtunikuna korv- ja võrkpallis, auto- ja motosportis. Pärast 1950. a märtsipleenumit tembeldati kodanlikuks natsionalistiks, tõmbus avalikust elust tagasi. Alates 1952 töötas tehases „Punane RET“, oli Tehnilise informatsiooni büroo/keskbüroo direktor 1962–67, Teaduslik-tehnilise informatsiooni ja propaganda instituudi direktor alates 1967, VAZi autode tehnohooldekeskuse direktor alates 1971 kuni pensioneerumiseni.

Päevalehe *Vaba Maa* (Tln) toimetuse liige 1936–38, paralleelselt ka spordireporter Riigi Ringhäälingus, raadiosaatekavade nädalalehe *RS* (Tln) viimane tegevtoimetaja 1937–38, Riigi Ringhäälingu nädalalehe *Raadioleht* (Tln) tegevtoimetaja 1939–40. Pärast sõda oli päevalehe *Rahva Hääli* toimetuse liige 1946–52, spordiajakirja *Kehakultuur* toimetuskolleegiumi liige ja aktiivne kaastöötaja 1946–51.

T: „Käsiraamat raadiokuulajale“ (Tln 1938); käsiraamat „Korvpall“ (Tln 1948).

A: AA3; ESBL; Tartumaa spordileksikon (Trt 2011); *Eesti Patendiraamatukogu*. 10, 15 jm (Tln 2008); *Vooremaa* 20.12.2012: 4; ERR arhiiv („Reporteritund“ 1991); Vello Lääne andmed.

Illisson, Herman Theodor Jaani/Jaagu p (ka Hermann; 1935– Laanemäe; 23./10.6.1901 Kuigatsi vald, Tartumaa – 1.1.1977 Göteborg, Rootsi), ajakirjanik, ametnik. Talunike poeg. Õppis Valga ühisgümnaasiumis 1920–24, TÜs õigusteadust 1924–29 ja majandust 1929–31 (ei lõpetanud kumbagi eriala). Võttis osa Vabadussõjast 1919. Valga linnavalitsuse ametnik (tervishoiuosakonna asjaajaja, maksuametnik) 1930. aastate teisel poolel. Juunis 1941 oli küüditatavate nimekirjas (süüks Kaitseliitu ja Isamaaliitu kuulumine, nõukogudevastane agitatsioon), kuid pääses. Pärast II maailmasõda elas Göteborgis.

Päevalehe *Postimees* (Trt) alaline kaastöötaja Valgamaal, *Postimehe* kohaliku väljaande *Lõuna-Eesti* (Valga) vastutav toimetaja 1928–32, tegevtoimetaja 1935. Raadioamatööride ajakirja *Raadio Lained* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1928, ilmus 3 nr). Saksa okupatsiooni ajal oli taas *Postimehe* alaline kaastöötaja Valgamaal.

A: AA3; VEPER; *Postimees* 12.12.1931: 15, 27.2.1936: 6, 27.7.1936: 6; *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 3–4; *Vaba Eesti Sõna* 27.1.1977: 10; A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 105 (Montreal 1982); V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. IV. 372 (Tln 2008); EAA.2100.1.3167; ERA.675.6.239; ERA.4416.1.86; ERAF.2-M/O.1.2622.

Ilmjärv, Mihkel Mihkli p (2.12./20.11.1891 Nõmavere küla, Viljandimaa – 30.1.1951 Rebase, Viljandi rajoon), loomaarst, hobusekasvatuse eriteadlane, tõuaretaja. Kooliõpetaja poeg. Õppis Riia vaimulikus seminaris 1903–13, Trt veterinaarinstituudis 1913–17. Loomaarst Kiievis 1916–19, opterus Eestisse 1920; Eesti sõjaväe loomaarst 1920, Eesti põllutöoministeeriumi Loomakasvatuse peavalitsuse karjakasvatuse osakonna juhataja kt 1920–21, Lihula jaoskonna-loomaarst 1921–22, Lääne maakonna loomaarst 1922–26, Tori hobusekasvatuse juhataja 1926–47, ENSV TA Loomakasvatuse ja veterinaaria instituudi hobusekasvatuse sektori juhataja 1947–50, Rebase riikliku sugutäkkude talli rajameister 1950–51.

Ajakirja *Meie Hobune* tegevtoimetaja 1929–31, vastutav toimetaja 1932 (Viljandi, Tln 1929–32, ilmus 21 nr). Avaldas artikleid ka ajakirjades *Põllumajandus* (Tln) 1933–37 ja *Eesti Loomaarstlik Ringvaade* (Trt, Tln) 1925–37, oli mõlema toimetuse liige.

T: „Hobusekasvatuse Eestis“ I–II (Viljandi 1939–40), monograafia „Tori hobune“ (Tln 1957).

A: EAT; RVS; EE14; ETeadBL; EP; EPE; *Tori hobusekasvandus 1856–1956*. 35–36 (Tln 1956); *Mihkel Ilmjärv 100 (1891–1951)*. (Trt 1990); *Eesti Loomaarstlik Ringvaade* 1-2/1991: 110–113; *Fraternitas Tartuensis*. V: 144 (Toronto 1992); *Kaldad* (Tori valla ajaleht) 5/2011: 12–13.

Ilves, Jakob (9.9./28.8.1869 Aidu vald, Viljandimaa – 10.3.1950 Raudna vald, Viljandimaa), ajakirjanik. Talunike poeg. Lõpetas Pärnu gümnaasiumi 1890, õppis TÜs ajalugu 1891, usuteadust 1891–96, õigusteadust 1903 (ei lõpetanud ühtki eriala). 1890. aastate lõpul korraldas EÜSi liikmena eestikeelsete trükiste kogumist EÜSi raamatukogule, mis sai hiljem aluseks Eesti Arhiivraamatukogule.

I. oli **J. Tõnissoni** noorpõlvesõber ja asus päevalehe *Postimees* (Trt) toimetusse tööle 1896, kui Tõnisson sai lehe toimetajaks. Tegi toimetuses-talituses kõiki vajalikke töid: toimetas välis- ja kohalikke sõnumeid, luges korrektuuri, võttis kuulutusi vastu, pakkis ajalehti ja viis lehepakke rongile. Vahepeal läks J. Tõnissoniga tülli ja oli päevalehe *Teataja* toimetuse liige 12.1905 > *Vaatleja* ning selle lisa „*Vaatleja*” lisa väljaandja ja vastutav toimetaja (1906, ilmus 51 nr) > *Sõnumed* toimetuse liige (1906–07). Siis töötas taas *Postimehes* kuni 1918. Seejärel ajalehe *Päevaleht* välisosakonna toimetaja 1919–32.

A: ÕT I: 46; EÜS1; PPG: 249; AA2; ISIK; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 267–268 (Tln 2012 [1912]); *Päevaleht* 16.12.1930: 16; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 171 jm (Uppsala 1953 [1925]); K. A. Hindrey. *Minu elukroonika*. 718–719, 730–731 jm (Tln 2010 [1931]); *Postimees* 17.6.1937: 3; F. Tuglas. *Noorusmälestused. Esimene välisreis*. 97 (Tln 2011 [1940]); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 67, 78–80, 133 (Tln 1991 [1954]); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 188 (Lund 1962); O. Rütli. *Mälestusi ühe Eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871–1949)*. 473–475 (Tln 2010 [1964]); K. Ast Rumor. *Aegade sadestus*. I–III. 406 (Tln 2010 [1965]); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 179, 196–197 (Tln 1974); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 104–105 (Tln 1986); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 113 jm (Trt 2008); Tln Perekonnaseisuameti arhiiv.

Ingalt, Aleksander (15.1.1896 Sauvere küla, Saaremaa – 2.6.1942 Tln), poliitikategelane. Talunike poeg. Õppis Kuressaare linnakoolis ja pedagoogilistel kursustel Haapsalus. Võttis vabatahtlikuna osa I maailmasõjast (sh lõpetas Peterhofi lipnikekooli). Pärast sõda teenis Punaarmees vastutatavatel kohtadel, töötas Doni söekaevandustes. 1924 tuli tagasi Saaremaale, esialgu elas isatalus, alates 1927 Kuressaares. Saare maavolinik 1927–30 (ESTP nimekirjas), Kuressaare linnanõunik 1929–30, linnavolinik 1.–4.1930 ja 2.–5.1934. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Saare maavanem 7.–12.1940, Saaremaa täitevkomitee esimehe asetäitja 2.–9.1941; Riigivolikogu / ENSV ÜN liige 7.1940–1941. Saksa okupatsiooni ajal varjas end, arretereeriti Saksa võimude poolt Kärta vallas, hukati.

Saaremaa sotsialistide ajalehe *Uus Rahva Hää* > *Rahva Hää* (Kuressaare) väljaandja ja vastutav toimetaja 1927–30. Kaevati mitmel korral kohtusse trükiseaduse rikkumise, au haavamise ja laimu eest, 1930 kandis seetõttu ka kuuekuulise vanglakaristuse.

A: VjV; Fotis; *Meie Maa* 4.10.1928: 1; *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1997–1998*. 156 (Kuressaare 1999); P. Kivi. *Kuressaare linnavõim ja selle kandjad 1918–1940*. 46, 52, 100 (Kuressaare 2012); ERA.1.7.1004.

Ingel, Bernhard Eduard (23.2.1901 Kaitsemõisa küla, Tartumaa – 7.4.1983 Stockholm), ajakirjanik, jurist, ettevõtja. Talunike poeg. Lõpetas Trt kommertskooli 1923, õppis TÜs õigusteadust 1923–34 (vaheaegadega). Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast 1919. Eesti tööstussaaduste propagandakeskuse sekretär, vandeadvokaat **J. Tõnissoni** abi Tln-s 1935–40. Sept 1944 põgenes Rootsi. Asutas 1940. aastate lõpus Stockholmis ehtetööstuse ja tegutses ettevõtjana.

Noorteajakirja *Uudismaa* (Trt) toimetuse liige 1921–23, koolinoorte ajakirja *Tõusmed* toimetuse liige (Trt 1926–27, ilmus 10 nr), päevalehe *Postimees* (Trt) reporter 1927, ajalehe *Võru Teataja* vastutav toimetaja 1927–29. Kuukirja *Vabadussõja Lood* väljaandja (Tln 1936–37, ilmus 9 nr).

Rootsis elades oli nädalalehe *Teataja* > *Eesti Teataja* (Stockholm) üks asutajaid ja toimetuse liige 1944–46, tegi hiljemgi kaastööd pagulasajakirjandusele. EAL liige 1929.

T: „Eesti Nädala album“ (Tln, Trt 1931).

A: EÜS3; AA3; EAd; ISIK; VEPER; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 38–40 (Trt 1935); *Eesti Päevaleht* 20.2.1971: 11, 16.4.1983: 7; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. II: 180 (Trt 2006), V: 10–11 (Trt 2009).

Irtel von Brenndorff, Paul (Павел Михайлович Иртель (Иртель фон Бренндорф); ps П., П.И.; 26./14.11.1896 Peterburi – 6.8.1979 Göttingen, SLV), teenistuja ja literaat. Vene kindrali poeg. Lõpetas Simbirski kadetikorpusse 1913 ja astus Mihhailovski suurtükiväekooli Peterburis. Osales suurtükiväehvitserina I maailmasõjas ja Vene Kodusõjas Lõuna-Venemaal, sattus koos Valgearmeeга Türki. Töötas kaks aastat Istanbulis elektrikuna. U 1922. a kolis Tln-sse, töötas teenistujana Scheeli pangas. 1939 emigreerus Saksamaale. 1941 mobiliseeriti Saksa armeesse, teenis tõlgina. Arreteeriti pärast atendaadikatset Hitlerile 1944, kuid pääses hukkamisest. Pärast sõda elas Lääne-Saksamaal.

1930. aastate keskel üks keskseid tegelasi vene kirjanduselus Eestis, ühenduse Vene Poetide Tsunft (*Ревельский цех поэтов*) üks asutaja 1933. Kirjutas luuletusi, jutustusi, olukirjeldusi, retsensioone; valdav osa neist ilmus kogumikus *Новь*, kus ta oli toimetuskolleegiumi liige 1932 ja toimetas 5.–8. kogumiku (1933–35). Tegi kaastööd ajalehele *Таллинский русский голос* (1932–34). Pärast Vene Poetide Tsunfti lagunemist (1935) eemaldus kirjanduslikust tegevusest.

T: kogumik “Стихи” (Pariis 1981).

A: С. Г. Исаков (koost). *Русская эмиграция и русские писатели Эстонии 1918–1940 гг. Антология*. 155–165 (Tln 2002); *Балтийский архив. Русская культура Прибалтики*. Т. XI: 165–190 (Tln 2006); Р. Абисогоян (2007). Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики. Т. 2: 54 (Magistritöö TÜ vene kirjanduse kateedris).

Izgojev, Aleksandr (ps, kod.n Aaron Lande; Александр Соломонович Изгоев; Арон Ланде; 23./11.4.1872 Vilno (Vilnius) [teistel andmetel Irbit, Permi kubermang] – 11.7.1935 Haapsalu), ajakirjanik, publitsist, poliitikategelane (Vene konstitutsioonilis-demokraatliku partei (kadettide partei) üks liidreid). Rabide kooli õpetaja poeg. Lõpetas Minskis (teistel andmetel Irbitis) gümnaasiumi 1889, õppis Tomski ülikoolis meditsiini 1889–94 (ei lõpetanud), Prantsusmaal ühiskonnateadusi 1894–96, Odessas Novorossiiski ülikoolis õigusteadust 1896–1900, jäeti ülikooli juurde valmistuma professorikutseks. Juudivastaste pogrommide eest põgenes asus 1905. a lõpus elama Peterburi, töötas ajakirjanikuna. Aastatel 1918–22 arreteeriti Nõukogude võimude poolt kolmel korral, vahepeal töötas Petrogradi avalikus raamatukogus, mh valmistas trükiks ette vene keelatud väljaannete kataloogi. Nov 1922 saadeti Vene NFSVst välja. Elas lühikest aega Berliinis, seejärel Prahast, kus jätkas ajakirjanduslikku tegevust vene väljaannetes. Alates 1924 elas vaheldumisi Prahast ja Haapsalus, kus tema abikaasal oli maja. Alates 1933 elas Tln-s ja Haapsalus.

Tudengina Odessas (1890. aastate lõpus) tegi kaastööd Peterburi kuukirjadele *Новое слово, Жизнь, Образование*, ajalehele *Южное обозрение* (Odessa) ja nädalajakirjale *Южные записки* (Odessa 1902–05, oli selle väljaande toimetaja 1904–05). Pärast Peterburi kolimist (1905) töötas kadettide päevalehes *Речь*, juhtides vene uudiste osakonda. Oli toimetuse liige Moskva kuukirjas *Русская мысль* (juhtis poliitikaosakonda, kirjutas autorirubriiki „На перевале“ 1907–18). Lisaks tegi kaastööd teistele liberaalse suunitlusega väljaannetele, sh Peterburi ajakirjadele *Полярная звезда* (1905–06) > *Свобода и культура* (1906), *Без заглавия* (1905–06), ajalehele *Дума* (Peterburi 1906). Nov 1917 andis välja kolm numbrit ajalehte *Борьба*, kus kutsus üles relvastatud võitlusele proletariaadi diktatuuri vastu. Prahast elades tegi püsivalt kaastööd ajakirjale *Русская мысль* (Berliin, Praha) 1923–25 ja Pariisi päevalehele *Возрождение* 1925–27, avaldas kirjutisi ka ajalehes *Руль* (Berliin) ja Pariisi ajakirjades *Студенческие годы*, *Борьба за Россию*, *Россия и славянство* (Pariis). Eestis elades tegi kaastööd Tln päevalehetele *Последние известия*

1924–26 ja *Наша газета* (1927–28). Töötas nädalalehes *Таллиннский русский голос* (1932–34), olles sisuliselt lehe peatoimetaja 1932–33 (nimeliselt juhtisid lehte A. Šumanskaja [1887–?] ja K.-H. Pinkovskaja [1904–?]). Eestivene lehtedes kirjutas eelkõige välispoliitikast. Alates 1926 oli päevalehe *Сегодня* (Riia) korrespondent, tegi kaastööd ka vene väljaannetele Saksamaal ja Tšehhoslovakkias.

T: mitmed uurimused, sh „Общинное право” (Peterburi 1906), „Русское общество в революция” (Moskva 1910), „П. А. Столыпин. Очерк жизни и деятельности” (Moskva 1912), „Наши политические партии” (Petrograd 1917), „Социалисты и крестьяне” (Petrograd 1917), „Социалисты во второй русской революции” (Petrograd 1917); kogumik „Рожденное в революционной смуте (1917–1932)” (Pariis 1932).

A: *Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры. Биографический словарь*. Т. 2. (Peterburi 1990); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 203 (Tln 1993); *Евреи в культуре Русского Зарубежья*. Т. 5: 457–468 (Jeruusalemm 1996); *Балтийско-русский сборник*. Книга I: 111–122 (Stanford 2004).

Ivalo, Johannes Friedrich (–1934 Ivaštšenko; ka Ivascenko; 31.5.1902 Kihelkonna, Saaremaa – 30.11.2001 Ytterby, Rootsi), mereväelane (vanemleitnant). Õppis Kõrgema sõjakooli mereväekursusel 1928. Teenis Eesti mereväes. Saksa okupatsiooni ajal kuulus Omakaitseesse. 1944 siirdus Saaremaalt Rootsi, kus töötas pikka aega kondiitritööstuses.

Mereväeohvitseride ajakirja *Merendus* (Tln) tegevtoimetaja 1935–40 (ilmus 6 nr aastas).

A: Lään; OA; *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 13.12.2001: 11.

Ivan, Aleksander (24.1.1891 – ?)

Trt õhtugümnaasiumi ühe klassi õpilaste ajakirja *Idu* vastutav toimetaja (Trt 1926–27, ilmus 10 mimeografeeritud nr). Oli tegevtoimetaja Vigastatud sõjameeste ühingu Trt osakonna ajakirjades *Invaliid* (Trt) 1926–28 (9 nr jooksul) ja *Aja-Kaja* (Trt) 1929–30 (7 nr jooksul).

A: ERA.1.7.297.

Ivanov, Aleksandr (Александр Ильич Иванов; ?–13.7.1937 Narva), advokaat, ühiskonnategelane. Lõpetas Peterburis gümnaasiumi ja Peterburi ülikooli õigusteaduskonna. Töötas advokaadina. Vene kodusõja ajal põgenes Eestisse, elas Tln-s, hiljem Narvas. Suri tuberkuloosi.

Avaldas kirjutisi Tln päevalehes *Последние известия*. Juhtis (kulisside tagant) vene monarhistide ajalehe *Русский голос* (Narva) toimetuse tööd 1925, oli ajalehe *Принаровский край* (Narva 1930, ilmus 4 nr) tegevtoimetaja.

T: brošüür “Кто наш главный враг?” (Tln 1922).

A: *Русские в Прибалтике. Сборник статей*. 162–163 (Moskva 2010).

Jaakson, Aadu (8.11./27.10.1860 Karula vald, Viljandimaa – 2.4./20.3.1906), kooliõpetaja, ajakirjanik. Talunike poeg. Õppis Viljandi kihelkonnakoolis 1879–81, tegi kooliõpetajaeksami Trt õpetajate seminaris 1881. Kooliõpetaja Tānassilmas, Tori vallas, Türi 1881–88, mõisavalitseja Kaasani kubermangus 1888–89, köster-kooliõpetaja Krimmis 1889–98. Suri tuberkuloosi.

Ajalehe *Sakala* (Viljandi) kirjasaatja 1890. aastatel, päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1899–1905, lahkus ametist nõrga tervise tõttu.

T: näidendid „Nurja läinud vaatamäng“ (Trt 1901, 1908, 1927) ja „Sahkla Siimu pojad“ (Trt 1902, 1913).

A: PmA; ÕT I: 57; ISIK; H. Wuolijoki. *Koolitüdrukuna Tartus 1901–1904*. 111 jm (Tln 1995 [soome k 1945]).

Jaakson, Madis (10.2.1875 Vahenurme küla, Pärnumaa – 21.7.1949 Tln), ametnik, majandustegelane. Talurentniku poeg. Õppis Pärnu linnakoolis 1889–93, Peterburis kaubandus-

ja raamatupidamiskursustel 1897–98. Vallakirjutaja abi, vallakohtu kirjutaja, postijaama kirjutaja 1893–96. Seejärel asus elama Peterburi, oli advokaadi asjaajaja 1896–99, börsinotari kirjutaja 1897–1904, börsinotari abi 1905–12, Peterburi laenu-hoiuühisuse asutajaliige ja esimees 1911–16, Põhja vastastikuse krediitühisuse juhatuse liige ja direktor Peterburis 1912–18. Osales aktiivselt Peterburi eesti seltsielus. Jaan 1919 tuli tagasi Eestisse, oli Eesti Vabariigi riigivarade ülevõtmise komisjoni esimees 1919, Harju Panga juhatuse esimees ja direktor 1919–25; Tln börsikomitee liige 1920–22, esimees 1922–25. Arreteeriti 12.8.1926, mõisteti poolteiseks aastaks vangi valuutamahhinatsioonide eest (kandis karistust 1931–32). Raamatupidaja K. Didwig'i ehituskontoris 1927–29, a/s „Rumberg, Tuberg ja Ko“ ekspordiosakonna juhataja ja finantsist 1929–40 ja 1941–44. Nõukogude ajal töötas Tln toidukaubastu kesklaos „Turum“ 1940–41, oli ETKVLi kokkuostu keskbaasi direktori kt 1944–45.

Ajalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja alates 1889. a. Tegutses ajakirjanduses eelkõige Peterburis elades, oli päevalehe *Peterburi Teataja* üks asutajaid 1908, väljaandja 1909–11 (samuti ka kuulisa *Seadus ja Kohus* väljaandja), ajalehe *Eesti Päevaleht Peterburis* üks asutajaid (1918, ilmus 47 nr). Kutsus üles uurima eesti asunike elu Venemaal. Avaldas artikleid ka päevalehtedes *Päevaleht* (Tln) ja *Kaja* (Tln).

T: „Aktiaseltside ja äriliste ühingute seadused“ (Tln 1928, koost).

A: PmA; EBL; EBL tk; EAT; EE; EMT; VET; ISIK; *Päevaleht* 32/1918: 1; *Postimees* 13.8.1926: 2, 9.2.1935: 6; M. Raamot. *Minu mälestused*. 220 (Tln 2010 [1937]); *Tuntud korbelaaste elulood*. I: 81–84 (Trt 1975); *Konstantsin Pätsi tegevusest*. 39–41 (Tln 2002); *Tuna* 3/2002: 28–39; *Akadeemia* 8/2003: 1781, 1786, 10/2003: 2258, 7/2004: 1659; [*Halinga*] *Valla Teataja* veebr 2005: 16; *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2011*. 46 (Trt 2012).

Jaanis, Johannes (ka Janis; 14.9.1888 Kalvi vald, Virumaa – 12.2.1959 Pariis), kooliõpetaja, poliitikategelane. Talunike poeg. Õppis ajalugu Peterburi/Petrogradi ülikoolis 1909–16 (ei lõpetanud) ja TÜs 1930–35 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Kooliõpetaja Peterburis 1916–18, Rakveres 1919–23, sh Rakvere linna tütarlaste gümnaasiumi direktor. Riigikogu liige 1923–26 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas), 1930–34 (volitused lõpetati 1937; Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas); Rakvere linnavolinik. 1944 põgenes Rootsi, 1946. a läks Prantsusmaale. Töötas Prantsuse tööministeeriumi ametnikuna Saksamaal Prantsuse tsoonis, hiljem oli bibliograaf Pariisis.

Ajalehe *Virulane* (Rakvere) üks asutajaid, esimene väljaandja ja vastutav toimetaja 1924–26.

T: peatükid „Virumaa geograafiline ülevaade“ ja „Narva tööstus-kaubanduslinnana“ kogumikus „Virumaa“ (Rakvere 1924).

A: AA3; VjV; VEPER; *Virulane* 24.12.1929: 3; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 12.9.1958: 1; *Eesti Hääl* 27.2.1959: 7; *Akadeemia* 10/2003: 2277, 7/2004: 1659.

? **Jaanson, Johannes** Jüri p (ka Janson; 21.3.1897 –)

Päevalehe *Maa* (Tln) kohalike kõrvallehtede *Maa Pärnu väljaanne* vastutav toimetaja (1928–29, ilmus 81 nr) ja *Maa Tartu väljaanne* väljaandja (1929, ilmus 37 nr). Lehed koosnesid põhiliselt pealehe materjalist, vaid viimasel küljel oli kohalik materjal. Seejärel *Maa* järglase ajalehe *Maaleht* kõrvallehe *Tartu Maaleht* esimene väljaandja 1929–30 (tema juhtimisel ilmus 40 nr).

A: ERA.1.7.1169.

Jaason, Jakob (ka Ja(a)nson; ps Meie Mats; Jakob Soojaan; 1882 Keila vald, Harjumaa – 1931), ajakirjanik.

Satiirilehe *Meie Mats* (Tln) nimeline väljaandja 1902–12 (tegelik väljaandja oli **J. Ploompuu**), vastutav toimetaja 1906–18 ja 1926–27. Et vältida lootusetuna paistnud loataotlemise protseduuri, ilmus *Meie Mats* sariväljaandena (1–6 korda aastas). Lehes kritiseeriti teravalt eesti poliitikategelasi ja päevaprobleeme, palju ilmus karikatuure; autoreid hoiti saladuses, arvatavasti oli J. ajakirja põhiautor. Ilmselt ilmus tema väljaandel ka ajakiri *Nalja Madis* (Keila 1903, 1 nr).

T: „Meie Matsi Pilke ja nalja laulud“ (Tln 1906, 1911), „Meie Matsi Nalja jutud“ (Tln 1911, 1915).

A: ISIK; M. Raud. *Sulg ja raamat*. 169 (Lund 1962); *Läbi kahe sajandi*. 169–174 (Tln 1972); <http://www.nlib.ee/index.php?id=17951>.

Jaason, Juhan Peetri p (ka Ja(a)nson; 8.12.1872 Loosi vald, Võrumaa – 5.2.1942 Kirovi oblast), ametnik. Talunike poeg. Õppis Võru kreiskoolis 1886–89. Kantseleikirjutaja Võrus, Vana-Koiolas, Laanemetsas, Lasval 1890–93; talurahvaasjade komissari kirjutaja Võrus 1890–91 ja 1893–1900, aktsiisiametnik Võrus 1900–12, Võru laenu-hoiuühisuse asjaajaja 1912–19, Võru aktsiisiringkonna juhataja 1919–30. Võru linnavolinik 1907–17, 1924–....; aktiivne kohalik seltsitegelane. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 5.10.1940, suri eeluurimisvangistuses.

Võru kirjastusühisuse „Täht“ üks asutajaid ja juhatuse esimees 1912–40. Võru esimese eestikeelse ajalehe *Võru Teataja* üks asutajaid ja väljaandja 1913–18, vastutav toimetaja 1915–16 ja 1918. Teatas 1.1918, et hakkab Trt-s välja andma ajalehte *Vabadus*, aga lehe ilmumise kohta andmed puuduvad.

A: EAT; OkM; *Võrumaa ja võrulased*. 101 (Tln 1986); *Võru Teataja* 24.12.1993: 3; ERA.R-1298.1.37; EAA.1715.1.4.

Jaik, Juhan (13.1.1899 Säna mõis, Võrumaa – 10.12.1948 Katrineholm, Rootsi), ajakirjanik, kirjanik. Mõisatöölise poeg. Lõpetas Tsooru ministeeriumikooli 1913, õppis Võru gümnaasiumis 1913–15, Tln õhtugümnaasiumis, sõjakoolis. Arreteeriti põrandaaluses noorteringis osalemise eest 23.2.1915, saadeti kuni sõja lõpuni asumisele Vologda kubermangu, elas Volga-äärsetes linnades 1915–17, tegi kontoritööd. Pärast veebruarirevolutsiooni 1917 tuli omavoliliselt Eestisse tagasi. Arreteeriti 1918 bolševike poolt poliitiliste pilkesalmide kirjutamise pärast. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast. Tln Eesti Kirjastusühisuse ametnik 1920–24; hiljem raamatuaasta peasekretär 1935–36, haridusministeeriumi vabaharidusnõunik 1936–40; Autorikaitseühingu esimees 1934–38; Tln linnavolinik. Sept 1944 põgenes Saksamaale, sealt läks järgmisel aastal Prantsusmaa kaudu Rootsi. Suri vähki.

Tln Eesti Kirjastusühisuse ametnikuna oli *Päevalehe* kaastöötaja, avaldas ilukirjanduslikke proosapalu, reisikirju, reportaaže, olukirjeldusi, arvustusi, hiljem ka följetone, vesteid, ringvaateid. Noorteajakirja *Urikivi* (Tln) toimetuse liige 1923–25, pilkeajakirja *Kratt* väljaandja (Trt, Tln 1925, ilmus 16 nr), Kaitseliidu ajakirja *Kaitse kodu!* (Tln) tegevtoimetaja 1926–27, päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige Tln-s 1928–35, ajakirja *Välis-Eesti Almanak* (Tln) tegevtoimetaja 1929 ja 1931 (toimetas 3 nr). EAL liige 1927–40, kuulus juhatusse. Saksa okupatsiooni ajal oli ajalehe *Võrumaa Teataja* (Võru) peatoimetaja 7.–8.1941 ja 1.1942, seejärel asus elama Tln-sse, tegi kaastööd ajalehtedele. Rootsis elades tegi kaastööd väliseesti ajalehtedele, eelkõige nädalalehele *Teataja / Eesti Teataja* (Stockholm).

T: luulekogu, mitu novellikogu, jutustused, noorte- ja lasteraamatud, sh „Võrumaa jutud“ I–II (Tln 1924 ja 1933; Tln 2008), paljud neist on antud uuesti välja 1990.–2000. aastatel; mälestusteraamat „Tiroliaana“ (Tln 1999, 2004); J. arhiiv asub Eesti Kirjandusmuuseumis (sh päevik aastatest 1919–20, kirjad aastatest 1944–48), kirju on publitseeritud ajakirjas *Tuna* (1/1999).

A: ÕT IV: 103; EAT; EE; ERAKT; EE tk; EBL tk; ENE; EKirP; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKKE; EKrL, EE14; EKL; Erni; ISIK; Võrumaa Keskraamatukogu; Võro kirändüse kodoleht; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 147–149 (Trt 1935); *Postimees* 12.1.1939: 6; *Eesti Teataja* 16.12.1948: 3; *Meie Tee* 2/1949: 39, 8-9/1953: 107; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 161 (Stockholm 1959); *Tulimuld* 4/1968: 226–232; K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 103 (Stockholm 1974); *Looming* 12/1989: 1698–1704, 1–2/1999: 117–135, 261–281; *Kodumaa* 22.8.1990: 6; *Viruskundra* 8–9/1990: 5, 2; *Keel ja Kirjandus* 9/1994: 556; E. Piir. *Koltuvaid kõrrekesi koduselt kamaralt*. 82–88 (Viljandi 1998); *Tuna* 1/1999: 92–94; S. Vill (koost). *Elutahe. Mälestusteraamat Juhan Jaigist*. 9–21 (Põlva 2000); *Võro kirändüse luumine*. Võro Instituudi toimõitseq 7: 128–187 (Võru 2000); *Vaba Eestlane* 28.12.2001: 11; *Raamat on...* II:

105–112 (Tln 2002); *Akadeemia* 6/2004: 1439, 7/2004: 1659; L. Sommer. *Räestu raamat*. 171–226 (Tln 2012); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 323 (Tln 2014); *Looming* 7/2014: 949–959.

Jakobson, Carl Robert (ps Linnutaja; 26./ 14.7.1841 Trt – 19./7.3.1882 Kurgja, Pärnumaa), ajakirjanik, kooliõpetaja, ühiskonnategelane. Rätsepa (hilisema köster-kooliõpetaja) poeg, **E. M. Jakobsoni** vend. Õppis Cimze õpetajate seminaris Valgas 1856–59, tegi gümnaasiumiõpetaja eksamid Peterburis 1865. Kooliõpetaja Tormas 1859–61 ja Jamburgis (Kingissepp) 1861–63, koduõpetaja ja gümnaasiumiõpetaja Peterburis 1863–70. Elas Tln-s 1871–72, oli vallakirjutaja Vana- ja Uue-Vändras 1872–74. Ostis 1874 Kurgja talu, pidas seda elu lõpuni. Peterburis elades ühines Peterburi patriootide ringiga, alates 1860. aastate lõpust osales juhtivalt rahvuslikes üritustes (EKmS, Eesti Aleksandrikool, põllumeesteseltsid). Suri tüüfusse.

Tegi kaastööd nädalalehele *Eesti Postimees* (Trt) 1865–70, avaldades üle poolesaja juhtkirja, sõnumi, satiirilise luuletuse ja ilukirjandusliku pala. Sõnastas oma kirjutistes rahvusliku liikumise esialgsed programmilised nõuded: kooliõpetuse parandamine, uute õppeainete (geograafia, loodusõpetus) õpetamine rahvakoolides, maaküsimus, väljarändamisliikumine jne. Teravad käsitlused kutsusid esile laialdase poleemika (nn suur sulesõda). Loobus kaastööst *Eesti Postimehele* 1871 alguses, kuna toimetaja **J. V. Jannsen** ei saanud tema kirjutisi muutmata kujul avaldada. 1870. aastatel avaldas kirjutisi ajalehtedes *Nordische Presse* (Peterburi), *Голос* (Peterburi), *Neue Dörptsche Zeitung* jt. Alates 1868 taotles korduvalt, kuid edutult luba ajalehe väljaandmiseks: *Valgus* (Peterburis 1868–70), *Eesti rahva nädalaleht* (Peterburis 1869), *Edasi* (Tln-s 1871 ja Viljandis 1876). Sai leheloa 1877 ja tema nädalaleht *Sakala* alustas ilmumist 23./11.3.1878 Viljandis. Iga lehenumbri kohta koos ilmus ka kirjandusliku ja põllumajandusliku sisuga *Sakala Lisaleht*. J. oli lehe väljaandja, vastutav ja tegevtoimetaja kuni surmani 1882. *Sakala* oli esimene poliitiline eesti ajaleht – kindla radikaalse rahvusliku programmiga, seisis rahvusliku üheõiguslikkuse, majanduslike ja hariduslike olude parandamise eest, iganenud seisusliku omavalitsuse vastu ja kohtu reformimise eest, ründas kirikut ja klerikaale; saksa ringkondade mõju vähendamiseks tahtis suurendada Vene mõju Balti provintssides. *Sakala* toetas rahvuslikke algatusi, lisalehes avaldati eesti kirjanike teoseid, raamatuarvustusi, poliitilist satiiri (Nalja Mardi ja Kalja Pärdi dialoogid J. sulest), põllumajanduslikke artikleid, mis propageerisid teadusele rajatud põllundust ja uuendusi. Teiste lehtedega võrreldes oli *Sakala* esimestel ilmumisaastatel ohtralt illustreeritud (puugravüürid olid pärit Peterburist, Soome väljaannetest, E. M. Jakobsonilt). 1879 oli leht kaheksa kuud suletud süüdistatuna sotsialismi levitamises. *Sakalal* oli üle 900 kaastöötaja ning suurim lugejaskond eestikeelsete ajalehtede hulgas. Pärast J. surma kaotas leht oma tähtsuse.

T: mitu populaarset kooliõpikut, sh „Uus Aabitsaraamat” (Peterburi 1867, 6. tr 1898; faksiimile Tln 1983), „Kooli Lugemise raamat” I (Trt 1867, 15. tr 1906), II (Trt 1875, 4. tr 1907), III (Trt 1876), „Veikene Geograafia” (Trt 1868, 4. tr 1885), „Kooli atlas” (Trt 1873, 1879), „Saksa keele õppimise raamat koolidele” (Trt 1878, 4. tr 1905), tütarlastekooli lugemik „Helmed” (Trt 1880); põllumajanduskäsiraamat „Teadus ja Seadus põllul” (Peterburi 1869); mitu brošüüri põllumajandusest; ajalookäsitlus „Kolm isamaa kõnet” (Peterburi 1870, Trt 1882; faksiimile koos kommentaaridega Tln 1991); luulekogu „Lauliku C. R. Linnutaja laulud” (Trt 1870); näidend „Arthur ja Anna” (Trt 1872); publitsistika- ja ilukirjandusvalimik „Valitud teosed” I–II (Tln 1959; koost R. Põldmäe); tsitaadivalimik „Carl Robert Jakobsoni mõttevaramu” (Kurgja 2008); kirjad **J. Kölerile** ajakirjas *Eesti Kirjandus* (1912–13), kirjad J. Adamsonile ajakirjas *Eesti Kirjandus* (1913).

A: PmA; *Sirvilauad 1914*. xxxii (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxiv–xxxv (Trt 1915); EBL; EE; EÜS1; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EMBL1; EKrL; EAE; EKOBL; EABL; EP; VEKL; EE14; EKL; *Vändra*; EMBL2; EPE; ISIK; KrS; *Eesti Postimees* 17.5.1872: 111; *Sakala* 13.3.1882: 3, 23.3.1928: 3, 7, 9–10, 12; *Tartu Eesti Seitung* 24.3.1882: 1, 31.3.1882: 1–2; [M. J. Eisen]. *C. R. Jakobsoni elulugu* (Trt 1883); [M. J. Eisen.] *Tähtsad mehed. Kolmas anne: C. R. Jakobson. – J. W. Jannsen*. 3–47 (Trt 1883); J. Johanson-Pärna. *Kuulus Eesti rahva hariduse*

töötaja Carl Robert Jakobson (Tln 1891); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 444–452 (Trt 1898); M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu* II.2: 98–100 (Trt 1899); M. Martna. *Carl Robert Jakobson* (Tln 1903); *Eesti Kirjandus* 8/1910: 305–323, 12/1910: 465–494, 1/1914: 4–8, 3–4/1914: 79–83, 7/1922: 239–241, 247–248, 10/1923: 478–479, 11/1923: 538–541, 2/1924: 87–88, 1/1930: 1–15, 2/1930: 60–74, 3/1930: 126–135, 4/1932: 161–177, 6–7/1940: 254–282; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 78–82 jm (Tln 2010 [1912]); *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat V*: 20–23 (Trt 1913); *Virmalised* 21.12.1913: 3–6; G. Suits. *Eesti lugemiseraamat I*: 192–193 (Helsingi 1916); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 111–129 (Tln 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 55–57 (Trt 1922); *Looming* 5/1923: 348–360, 3/1957: 456–463; A. Tammann. *Ühistegevus. Põhimõtted ja ajalugu*. 218 jm (Trt 1924); A. Jürgenstein. *Carl Robert Jakobsoni elu ja töö* (Trt 1925); *Kevadik* 5/1927–28: 69–73; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu I*: 16–18 jm (Uppsala 1953 [1925]); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 15–17 (Tln 1927); *Pärnumaa elu* 3/1927: 3–4; *Kodu* 7/1932: 204–205; *Olion* 7–8/1932: 200–201; F. Tuglas. *Eesti Kirjameeste Selts*. 22–152 jm (Trt 1932); A. Käbin. *C. R. Jakobson kui eesti põllumeeste juht* (Tln 1933); *Nädal Pildis* 11/1938: 244–245; H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 59–60 jm (Trt 1939); J. Roos. *Carl Robert Jakobson* (Tln 1940); *Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870–1940*. 23–26, 52–53 jm (Trt 1940); M. Raud. *Kaks suurt*. 27–30 jm (Toronto 1953); *Nõukogude Õpetaja* 28.7.1956: 3–4; E. Jansen (koost). *C. R. Jakobson ja tema ajastu* (Tln 1957); O. Štein. *C. R. Jakobsoni (1841–1882) ühiskondlik-poliitilised vaated* (Tln 1957); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 188–229 jm (Tln 1958); *Paar sammukest...* II: 360–402 (Trt 1961), III: 9–102 (Trt 1964), IX: 38–77 (Trt 1976); *Rahvuslik Kontakt* 2/1962: 38–40; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 8–10 jm (Tln 1963); *Keel ja Kirjandus* 3/1964: 138–143, 4/1964: 211–217, 7/1966: 416–425, 12/1966: 713–725, 1/1967: 6–20, 12/1967: 732–735, 7/1969: 413–420, 8/1969: 461–474, 1/1970: 36–37, 50–52, 5/1977: 278–283, 3/1978: 129–133, 3/1982: 137–146, 7/1984: 417–421, 7/1991: 385–391, 3/1993: 136–147, 7/1993: 431–432, 2/1996: 107–110, 11/1997: 721–734, 12/1997: 797–806, 4/1999: 258–259; *Edasi* 16.10.1965: 2, 1.–6.8.1986: 6; *Ajaloo järskudel radadel*. 154–177 (Tln 1966); EKA II: 217–247 (Tln 1966); *Väliseestlase kalender 1967*. 48 (New York 1966); E. Jansen, R. Põldmäe. *Carl Robert Jakobson*. Lühimonograafia (Tln 1968); *IV eesti raamatuteaduse konverents*. 14–15 (Trt 1969); A. Luks, V. Külaots, O. Štein. *Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisest*. 77–80 jm (Tln 1970); *V Eesti raamatuteaduse konverents*. 16–17 (Trt 1971); E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni „Sakala”* (Tln 1971); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 27–34 (Tln 1971); *VI Eesti raamatuteaduse konverents*. 14–15 (Trt 1973); R. Põldmäe. *Kirjamehi mitmes mõodus*. 160–175 (Tln 1973); A. Käbin. *Vaim ja muld*. 75–78, 80–84 (Toronto 1975); *Nõukogude pedagoogika ja kool XVI*: 7–9, 41 (Tln 1977); *Väliseestlase kalender 1978*. 38–42 (New York 1977); *Sirp ja Vasar* 31.3.1978: 3; *Edasi* 2.4.1978: 3; E. Jansen, J. Peegel (koost). *C. R. Jakobsoni „Sakala” ja eesti ajakirjanduse teed*. 5–71 (Tln 1979); *X Eesti raamatuteaduse konverents*. 20–22 (Trt 1981); *Carl Robert Jakobson ja Kurgja-Linnutaja* (Tln 1981); *Kultuur ja Elu* 9/1981: 33–39; A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 413 jm (Montreal 1982); *Eesti maalikunstniku Johann Köleri loominguprobleeme*. 20–34 jm (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 350 (Tln 1984); *Kirjanduse jaosmaa '82*. 69–75 (Tln 1984); *Carl Robert Jakobsonist ja tema algatuste edasiarendamisest* (Tln 1985); R. Põldmäe. *C. R. Jakobsoni teedest ja töödest* (Tln 1985); *Sakala ja sakalased*. 64–65 (Tln 1985); *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis V*: 5–17 (Tln 1985); E. Jansen. *Carl Robert Jakobson muutuv asjas* (Tln 1987); *Carl Robert Jakobsonist – tema sõnast tänapäevani* (Tln 1988); *Sakala kalender 1990*. 41–44 (Tln 1990); K. Veem. *Eesti vaba rahvakirik*. 123–139 jm (Stockholm 1990); *Kodumaa* 24.7.1991: 1, 3; J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 20–23, 40–41 jm (Tln 1991); *Sakala kalender 1991*. 105–110 (Tln 1991); H. Laidvee (koost). *C. R. Jakobsoni bibliograafia 1863–1980* (Tln 1991); *Viruskundra* 8/1991: 1–2; M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 20–23 (Tln 1993); *Eesti ajakirjanduse...* 140–154 (Trt, Tln 1994); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 114–115 jm (Trt 1998); *Sakala kalender 2002*. 37 (Viljandi 2001); J. Kuum. *Carl Robert Jakobson – talurahva õpetaja ja põllumees* (Saku 2002);

V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. 44–45, 83–87 jm (Tln 2003); *Journal of Baltic Studies* 2/2006: 163–178; M. Salupere. *Postipapa*. 242–252 jm (Tln 2006), V. Paatsi. *Tundmatu Carl Robert Jakobson*. (Trt 2006).

Jakobson, Eduard (7.9.1900 Trt – 14.2.1984 Trt), sporditegelane. Aedniku poeg. Õppis Trt linnakoolis, lõpetas Trt õhtugümnaasiumi. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast. Sportlane, alates 1921 tegutses atesteeritud kohtunikuna kokku kümnel spordialal, Trt spordiseltsi „Kalev“ sekretär alates 1926 (sh ka Saksa okupatsiooni ajal), poksiosakonna asutaja ja kirjatoimetaja. Nõukogude ajal oli Trt laste ja noorte spordikooli asutaja 1945, direktor 1948–50, Jõgeva laste ja noorte spordikooli direktor 1953–54, „Kalevi“ Trt territoriaalnõukogu treener-instruktor 1955–71.

Tegutses spordikirjasaatjana ajalehtede *Postimees* (Trt), *Vaba Maa* ja *Eesti Spordileht* juures. Ajakirja *Sportlane* asutaja, väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1924–25, ilmus 4 nr). Nõukogude ajal tegi kaastööd päevalehele *Edasi* (Trt) ja ajalehele *Spordileht*.

A: SBL; ESBL; 1000 tartlast; *Tartumaa spordileksikon*. (Trt 2011); *Tartu Spordi Selts „Kalev“*. (Trt 1936); *Eesti Spordileht* 5/1940: 197; *Edasi* 6.9.1970: 4; *Spordileht* 7.9.1970: 3, 5.9.1975: 5; E. Piisang, J. Maidlo (koost). *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 322 (Tln 2001); J. Maidlo (koost). *Kalev. Läbi sajandi. 5. raamat. Liidrid*. 161–165 (Tln 2012); V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 40–49 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Jakobson, Eduard Magnus (Эдуард Якобсон; 5.2./24.1.1847 Torma vald, Tartumaa – 2.8./21.7.1903 Tln), ksülograaf (eesti rahvusliku raamatukunsti üks rajajaid), baptisti jutlustaja, vaimulik literaat. Köster-kooliõpetaja poeg, **C. R. Jakobsoni** vend. Õppis Torma kihelkonnakoolis kuni 1861, A. Daugelli juures Peterburis ksülograafiat. Elas koos venna Carl Robert J-ga Jamburgis 1861–64, seejärel Peterburis, kus töötas kutselise ksülograafina 1867–81, alates 1877 puulõiketöökoha omanik. Liitus 1869 baptisti usulahuga (üks esimesi eesti baptiste), tegutses Briti ja välismaa piibliselt esindajana 1881–84, levitades vaimulikku kirjandust Kaasanis, Permis ja Saraatovis, jätkas ka tööd ksülograafina. 1884 asus Riiga, töötas ksülograafina, asutas 1888 klišeetöökoha ja raamatukaupluse. 1890 paiku loobus ksülograafiast, tegutses baptisti jutlustajana Riia eesti ja saksa kogudustes. 1896 asus Eestisse, tegutses kuni surmani rändjutlustajana Tln-s ja Pärnus. Valmistas kokku umbes 2500 puugravüüri (teisel hinnangul ligi 5000), enamik neist olid pisigravüürid (initsiaalid, alg- ja lõppkaunistused), aga oli ka rida suuremaid pilte (Eesti loodus, linnavaated, portreed, figuurid). Tegutses peamiselt reprodutseeriva graafikuna.

J. esimesed puugravüürid ilmusid 1866 ajalehes *Eesti Postimees* (Trt) ja illustreerisid **C. R. Jakobsoni** loodusteaduslikke kirjutisi. Valmistas *Eesti Postimehele* puugravüüre kuni 1869. a, sh jõulunumbri tiitlipildi 1867 (ilmus 1867–72), eri aastaegade tiitlipildid J. R. Berendhoff'i joonistuste järgi 1868–69 (ilmusid lehe päismikus 1868–78 vastavalt aastaegade vaheldumisele). Tegi päismikud ajalehele *Sakala* (Viljandi) ja selle lisalehele 1878 (avaldas seal pilte kuni 1881), samuti ajalehele *Walgus* (Rakvere) ja selle lisalehele 1880. J. loomingu tippsaavutuseks on sadakond suuremõõtmelist puugravüüri, mis ilmusid läti kirjandus- ja kunstiajakirjas *Rota* (Riia) 1885–86. Valmistas mõned puugravüürid ka ajalehele *Kündja* (Riia) 1885–87 ja ajakirjale *Meelejahutaja* (Trt) 1886–87. Tema illustratsioone ilmus Trt kalendrites „Eesti Postimehe Kalender“ 1871, „Isamaa Kalender“ 1880–81, 1892 ja „Kasuline Talurahva Kalender“ 1880–92. Andis välja vaimulikku väljaannet *Siioni sõnumetoaja leht* (Trt, Riia 1877, 1879, 1881, 1886–89), avaldas seal omakirjutatud vaimulikku ilukirjandust ja populaarteaduslikke kirjutisi, mida illustreeris väikeste puugravüüridega.

T: vaimulik raamatusari „Laste sõber“ I–IV (Trt 1874, 1877, 1879, Riia 1886; tekst ja puugravüürid), mitmed vaimulikud brošüürid ja lauluraamat „Röömsad Evangeliumi laulud“ (Riia 1886, 1896, Tln 1903; tõlk); illustreeris arvukate puugravüüridega C. R. Jakobsoni kooliõpikuid, noodikogumikke, põllumajanduslikke käsiraamatuid 1867–80, valmistas C. Nummelini joonistuste järgi puugravüürid J. R. Aspelini arheoloogiamonograafia

„Muinaisjäänöksiä Suomen suvun asumus-aloilta” I–IV (Helsingi 1877–80, kokku 1745 puugravüüri); illustreeris ülevaateraamatu „Прибалтийский край” (Peterburi 1870); andis välja rikkalikult illustreeritud laste loomaatlase „Атлас для детей. Thier-Atlas für Kinder” (Peterburi 1877, Riia 1892, Tln 1898); „Mälestused” (Kurgja 1962); puugravüürivalimik „Illustratsioone ja initsiaale” (Tln 1977; koost J. Hain); J. puugravüüride reprodid on kasutatud „Carl Robert Jakobsoni mõttevaramu” (Kurgja 2008) illustreerimiseks.

A: EBL; EE; EBL tk; ENE; Jaaksoo; E(N)E; EKABL; EE14; ISIK; *Valgus* 27.2.1881: 2–3; [M. J. Eisen.] *Tähtsad mehed. Kolmas anne: C. R. Jakobson, J. W. Jannsen.* 9–10 (Trt 1883); *Postimees* 26.7.1903: 3, 16.6.1942: 6; *Linda* 31.7.1903: 590; *Teekäija* 11/1934: 182; *50 aastat apostlite radadel.* 139–140 jm (Keila 1934); V. Vaga. *Eesti kunst.* 145 (Trt, Tln 1940–41); *Sirp ja Vasar* 22.2.1947: 4; A. Tassa. *Puulõikekunstist.* 49–65 (Tln 1948); R. Loodus. *Eesti varasem raamatugraafika.* 11–16 (Tln 1966); EKA II: 383 (Tln 1966); *Keel ja Kirjandus* 6/1971: 335–338; *Läbi kahe sajandi.* 61–62 (Tln 1971); H. Treumann. *Vanemast raamatukultuuriloost.* 139–142 (Tln 1977); R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng.* 25–26 (Tln 1982); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900.* 350 (Tln 1984); *Kleio* 2/1997: 28; *Eesti Päevaleht* (Tln) 5.2.1997: 7; *Kultuurileht* 7.2.1997: 7; *Sajand eesti puugravüüri (1840.–1940. aastad) klotsidel.* 10–14 (Tln 2006); *Carl Robert Jakobsoni mõttevaramu.* Kaanelakk (Kurgja 2008); M. Lind (1996). Eduard Magnus Jakobson. Bibliograafia. (Viljandi Kultuurikolledži diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Jakobson, Thomas August Matthias (ka Jacobson, Toomas, Timofei, Theodor; Тимофей Александрович Якобсон; 30./18.12.1839 Peterburi – 1.1.1898/20.12.1897 Tln), ametnik, trükkal. Raamatutrükkali poeg. Omandas hariduse Peterburis, töötas seal prantsuse keele õpetajana gümnaasiumis, seejärel raudtee-telegrafistina. Pärast abiellumist 1871 asus Tln-sse. Oli pikka aega raudtee trükikoja juhataja, hiljem Põhja/Vene telegraafikontori agent Tln-s kuni oma surmani (just tema kaudu said kohalikud lehed telegraafiteated). Tln linnavolikogu saadik 1877–97, juhtis eesti-vene opositsioonirühma. Asutas trükikoja ja raamatukaupluse, tema trükikojas trükiti ajalehte *Колывань* (1891). Võttis aktiivselt osa kohalikust eesti seltsielust.

A: EBL; EE; ENE; E(N)E; EE14; *Valgus* 23.12.1897: 2; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel.* 220, 225, 227, 229–231, 236, 239 (Tln 2010 [1912]); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool.* 185 (Trt 1939); S. Jantson (2004). Raamatukaubandus Eestis aastatel 1850–1917. Raamatukaplused ja nende omanikud. 58 (TPÜ magistratöö; käsikiri TLÜARs); EAA.105.1.2622; EAA.2690.1.48; EAA.2690.1.61; EAA.1674.2.304.

Jakobson, Victor Eduard (ka Jacobson; Виктор Тимофеевич Якобсон; 11.11./29.10.1871 Tln – 13.3.1928 Trt), ametnik, ettevõtja. Kantsleiametniku poeg. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis, 1890 suundus Saksamaale Hamelnisse ja Šveitsi, kus õppis karjamajandust. Töötas Peterburi lähedal Udelnaja mõisas, seejärel Ukrainas Tšernigivis. Naasis Tln-sse 1898, asus tööle telegraafiagentuuri ametnikuna, tegutses ärimehena. Hiljem teenis Eesti armees lipnikuna kuni 1926. Oli võimlemis- ja spordiseltsi Greif üks asutaja, hiljem aseesimees; Saksa Kultuurinõukogu liige.

Ajakirja *Rahva Lõbu-leht* väljaandja ja vastutav toimetaja 1904–06 (koos C. Keyleriga), tegi kaastööd päevalehele *Teataja* (1901–05). Päevalehe *Revalsche Zeitung* kirjasaatja > kakskeelse päevalehe *Ревельский Ежедневник = Revalsches Tageblatt* väljaandja ja toimetaja (1914, ilmus 140 nr). Kuulus päevalehe *Revaler Bote* aktiivseimate kaastöötajate hulka 1919–28.

A: *Revaler Bote* 17.3.1928: 16; J. V. Veski. *Mälestuste raamat.* 183 (Tln 1974); EAA.139.1.1548; ERA.554.1.161; TLA.236.1.15; TLA.236.1.52.

Jakovlev, Nikolai (Николай Андреевич Яковлев; 26.7.1875 Narva – 1941?), sõjaväelane (polkovnik). Каупмеhe poeg. Lõpetas Narva gümnaasiumi ja Vilno (Vilniuse) jalaväe junkrukooli 1896. Teenis Novo-Trokski jalaväepolgus. Sai 1914. a I maailmasõjas Preisimaal raskelt haavata, invaliidistus. 1919. a astus vabatahtlikuna Loodearmeesse, teenis staabis, juhtis

staabi pressiosakonda. Hiljem elas Narvas. Arreteeriti NKVD poolt 23.6.1940, mõisteti surma 2.12.1940.

Narva ajalehe *Русский голос* vastutav toimetaja 1925, menševike bloki valimiste-eelse ajalehe *Нарвское объединение* (1930, ilmus 3 nr) toimetaja-väljaandja. Tegi kaastööd ajalehele *Старый нарвский листок*.

A: *Русские в Прибалтике. Сборник статей*. 143 (Moskva 2010); P. Абисогомян (2007). Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики. Т. 2: 115 (Magistritöö TÜ vene kirjanduse kateedris).

Jalajas, Jakob (1.12./19.11.1869 Vana-Suislepa vald, Viljandimaa – 31.12.1957 Göteborg, Rootsi), vaimulik. Taluperemehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1884–86, Trt Aleksandri gümnaasiumis 1886–89, TÜs usuteadust 1890–94. Töötas kooliõpetajana. Ordineeriti 26.10.1897, abiõpetaja Kuusalus ja Narvas 1897–1903, kirikuõpetaja Narva-Jõesuus 1903–20 ja Narva Aleksandri koguduses 1910–40; Alutaguse praost 1920–40; usuõpetaja Narva koolides 1900–31. Narva linnavolinik 1924–40. Saadeti Siberisse asumisele 15.9.1915, süüdistuseks misjonitöö keelust üleastumine; pääses tagasi Eestisse mais 1916. Emeriteerus 1940. Sept 1944 põgenes Rootsi.

Ajalehe *Ristirahva pühhapäeva leht* (Tln) välisuudiste osakonna toimetaja 1897–1900. Tegi kaastööd ajalehele *Eesti Kirik* (Tln) 1920.–30. aastatel, ajakirjale *Eesti Kirik* (Stockholm) 1952–54.

A: EAT; EÜS1; AA2; PKE; Veem; EKoBL; VEV; VEPER; Vikipeedia; *Postimees* 5.5.1935: 3; *Uus Eesti Narva Uudised* 30.11.1939: 1; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 30.11.1949: 2, 3.1.1958: 1; *Eesti Kirik* 2.5.1935: 5, 12/1954: 189–190, 1/1958: 15.

Jalak, Evald Abram (ps Eevalt Viskel; Eesav-Edvard Puuslik; Peeter Torkram; Eo Ipso jne [vähemalt 25 pseudonüümi]; 24.2.1903 Kursi küla, Harjumaa – 13.4.1974 Tln), ajakirjanik, vestekirjanik. Taluperemehe poeg. Õppis Tln I Reaalkoolis 1919–25, TÜs õigusteadust 1925–28 (ei lõpetanud), velskrite koolis Valgevenes 1950. aastate lõpus. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.12.1940, süüdistati nõukogudevastases agitatsioonis, mõisteti kaheksaks aastaks vangi, kandis karistust Komi ANSVs ja Jaroslavli oblastis, vabanes 14.12.1948. Tuli tagasi Eestisse, töötas telefonivõrgus mullatöölisena 1949–50, metsatöölisena Novgorodi oblastis 1950, velskrina Valgevenes 1951–61. Alates 1961 elas Tln-s, töötas velskrina Tln psühhoneuroloogia haiglas ja kiirabis kuni 1965.

Et gümnaasiumis õppimiseks raha teenida, hakkas 1921 tegema ajakirjandusele kaastööd; avaldas olukirjeldusi, vesteid, sõnumeid päevalehtedes *Tallinna Teataja* ja *Päevaleht*, ajakirjas *Ronk* jm. Reaalkoolis õppides avaldas *Päevalehes* vestesarja „Õppur Eevalt Viskeli kirjad” (1924–25). Oli ajalehe *Rahvaleht* toimetuse liige 1925–26. Seejärel *Päevalehe* toimetuse liige 1926–40; töötas algul kohalike sõnumite reporterina ja tõlgina, hiljem oli välisuudiste toimetaja, päevauudiste toimetaja, kohtureporter, kohalike sõnumite reporter, lõpuks taas välisuudiste toimetaja ja kommentaator. Kirjutas lisaks sõnumitele ka vesteid (eelkõige 1930. aastatel), humoorikaid suvituskirju, reisikirju, reportaže, toimetas *Päevalehe* iganädalast pilke- ja naljalisa *Kratt*. Tema vesteid ja artikleid ilmus ka ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt), *Üliõpilasleht* (Trt), *Huvitav Žurnaal*, *Teater*, *ERK* (Trt), ajakirjanike aastaraamatus „Õitsituled”. J. oli *Päevalehe* viljakamaid fõljetoniste, tema kõige populaarsem vestetegelane oli Kodanik Eesav-Edvard Puuslik, Kalamaja-kandi kohtlasevõitu ja harimatu, kuid ennasttäis majaperemees, kes võttis sõna argielu ja päevapoliitiliste probleemide kohta. Puusliku-vested (ligi 300) ilmusid *Päevalehes* 10.1930–6.1940, mõned ka ajakirjades *Huvitav Žurnaal* ja *Teater*, mõned kanti ette Riigi Ringhäälingus. Puusliku poja Peeter-Jaan-Eesav Puusliku vested ilmusid ajakirjas *Laste Rõõm*. Kirjutas ka satiirirubriiki „Taskukino” (*Päevaleht* 1930–39), kus lahkas rahvusvahelist ja Eesti poliitikat, hiljem üha enam argiprobleeme (varjunimedeks Eevalt Viskel, Eo Ipso, Gringo). *Päevalehes* töötamise kõrval oli tegevtoimetaja Kaitseliidu ajakirjas *Kaitse kodu!* 1927–29 ja ajakirjas *Välis-Eesti Almanak* (Tln) 1930 (toimetab 3 nr), Riigi Ringhäälingu väliskommentaator 1930. aastate

alguses. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Kommunist* välisuudiste toimetaja ja kirjanduslik kaastööline 7.–12.1940. Pärast Eestisse naasmist 1961 hakkas ajakirjanduses taas vesteid ja reportaaze avaldama. J. taaselustas Eesav Puusliku, tegelane elas ikka Kalamajas ning arutles pagulaseestlaste elu üle (nädalalehes *Kodumaa* 1963–74) ning Eesti argielu üle (päevalehtedes *Õhtuleht* 1965–74 ja *Edasi* [Trt] 1967–71). J. „Peeter Torkrami lood” ilmusid huumoriajakirjas *Pikker*. EAL liige 1926–40, sekretär 1931–36; ENSV ajakirjanike liidu liige.

T: vestekogumik „Eesav Edvard Puuslik ja teised” (Tln 1965); mõned vested kogumikes „Naer pole ainult naljaasi” (LR 16/1961) ja „Piinlikud lood” (Tln 1963); mälestused *Kommunistis* töötamisest 1940 (kogumikus „Kui kõik alles tärkas” Tln 1973); autobiograafilised märkmed (1960) on avaldatud A. Vihalema TRÜ diplomitöös „Evald Jalak följetonistina” (1960, käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

A: ÖT V: 110 (Tln 1926); EAT; ENE; EKBL; E(N)E; AA3; EKrL; EE14; EKL; ISIK; OkM; *Päevaleht* 16.12.1935: 8, 16.12.1935: 20; *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Meie Tee* 8-9/1953: 107, 9–12/1983: 128; E. Jalak. *Eesav Edvard Puuslik ja teised*. 106–110 (Tln 1965); *Kodumaa* 26.5.1965: 8; W. Mettus. *Mask ja nägu*. 44–45 (Lund 1969); *Mehed Vabaduse Puiesteelt*. 309–314, 411 (Uppsala 1972); *Kui kõik alles tärkas*. 70–87 (Tln 1973); *Keel ja Kirjandus* 12/1983: 676–679; A. Roolah. *Nii see oli...* 135 (Tln 1990); *Kodumaa* 22.8.1990: 6; *Korporatsioon Fraternitas Livienis 1918–1993*. 120–121 (Toronto, Trt 1993); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 276, 281 (Tln 2001); A. Kokk, K. Aru (koost). „*Päevaleht*” ja tema ajastu. 115–118 (Tln 2005); M. Karmo. *Must-kuldne müts me peas...* II: 296–298, 625–626, 750 jm (Tln 2011); A. Vihalem (1959). Evald Jalak ja „Kratt” aastatel 1928–1935 (TRÜ eesti keele kateedri kursusetöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); A. Vihalem (1960). Evald Jalak följetonistina (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERR arhiiv („Saade väliseestlastele” 1963; „Möödunud kuu nägu” 1963).

Janimägi, Elmar (19.2.1907 Tln – 3.11.1937), karikaturist.

A: *Sakala kalender 2006*. 102–109 (Põltsamaa 2005).

Janno, Richard (ps Juhan Pahlbärk; Tristan; Koterman; Eduard Lilienthal; Andres Rannus; Luigetee jm; 10.1.1900/29.12.1899 Tln – 28.12.1942 Elva), vestekirjanik, kirjanik. Kingsepa poeg. Õppis Tln Peetri reaalkoolis > 1. reaalkoolis 1912–19, Helsingi ülikooli filosoofiateaduskonnas 1919–21, TÜ filosoofiateaduskonnas 1920–27, majandusteaduskonnas 1927–28 (ei lõpetanud ühtki eriala). Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast 1919. Koduõpetaja Helsingis **A. Hanko** perekonnas 1919–21, kooliõpetaja Trt-s 1922–27; TÜ üliõpilaskonna edustuse esimees 1927–28. Haigestus 1936 raskekujulisse tuberkuloosi, elas elu lõpuni Elvas.

Helsingi ülikoolis õppides toimetab koos Artur Kukkega spordikuukirja *Võitja* (Helsingi 1921, ilmus 3 nr). Ajakirja *Üliõpilasleht* (Trt) vastutav toimetaja 1923–24, kirjutas suure osa artiklitest (ps Toomas Varik), avaldas vesteid (ps Oskar Lilienthal). Päevalehe *Postimees* (Trt) vestekirjanik 1928–37, lisaks ka pilkelisa *Sädemed* tegevtoimetaja 1929–31 ja teatrikriitik 1929–31 ja 1935–37; tegi *Postimehele* kaastööd kuni sügiseni 1942. Kirjutas tuhatkond följetoni, kirjandus- ja teatrikriitikat (peamiselt Vanemuise kohta). Eriti populaarseks kujunes vestesari „Juhan Pahlpärge ringhääling”, mis päevaprobleeme lahates pilas tõusiklust, vaimset tühisust, kultuuritust (*Postimees* 1928–42, üksikuid vesteid ilmus ka mujal ajakirjanduses). Avaldas vesteid ka *Üliõpilaslehes*, ajakirjades *Raadio* (Trt), *Tänapäev* (Trt), *Maret* (Trt), ajalehtedes *Päevaleht*, *Võru Teataja*, *Lõuna-Eesti* (Valga) jm. Õpetas Riigi Ringhäälingus soome keelt. EAL liige 1937–40.

T: mõned romaanid, sh „Metsmees” (Trt 1929, 1989); kriminaalromaanid (ilmusid esmalt *Postimehe* joonealuses); noorsooraamatud, sh „Vutimehed” (Trt 1935, Vadstena 1947, Tln 1968, 1974); vestevalimik „Juhan Pahlbärk. Ringhäälik” (Trt 1930); laulikud „Üliõpilaslaulik” (Tln 1924; kaaskoost; mh tõlkis eesti keelde „Hulkuri valsi”), „Gaudeamus!” (Trt 1935; koost); „Juhan Pahlpärge tähtraamat” 1932–33 (Trt 1931–32); mõned tõlkteosed soome, saksa ja norra keelest (1924–38); mõned vested kogumikus „Naer pole ainult naljaasi” (LR 16/1961).

A: EAT; EE; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EÜS3; AA3; EE14; EKrL; EKL; ETeatrBL; *Elvalasi*; ISIK; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis* I: 62–64 (Trt 1935); ÖT XV: 75 (Tln 1937); *Eesti Spordileht* 5/1940: 197; *Postimees* 30.12.1942: 4, 5.1.1943: 3; *Eesti Sõna* 31.12.1942: 8; *Keel ja Kirjandus* 1/1969: 48–51, 10/1971: 621–623; *Edasi* 25.1.1970: 3; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 115–116, 119–121 jm (Tln 2010 [1971]); *Mehed Vabaduse Puiesteelt*. 314–315 (Uppsala 1972); A. Suur. *Elva*. 38–39 (Tln 1973); EKA IV.1: 435–438 (Tln 1981); EKA IV.2: 442 (Tln 1984); *Õhtuleht* 15.7.1989: 2; M. Karmo. *Must-kuldne müts me peas...* II: 623, 626 jm (Tln 2011); A. Tiisväli (1961). Richard Janno vestekirjanikuna (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 28–34 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Jannsen, Eugen Friedrich Reinhold (22./10.10. 1853 Pärnu – 14.9.1930 Trt), arst (sanitaarkolonel), tsensor (kolleegiumiassessor). **J. V. Jannseni** poeg, **H. Jannseni** ja **Koidula** vend, **F. W. Bormi** väimees. Õppis Trt gümnaasiumis 1866–73, TÜs arstiteadust 1874–80, *dr med* 1881. Võttis arstina osa Vene-Jaapani sõjast 1904–06 ja Vabadussõjast 1918–21 (Tln 1. sõjaväehaigla ordinaator). Mereväearst Kroonlinnas 1882–84, silmaarst Trt-s ja ühtlasi Trt üksiktsensor 1884–92, Krasnojarski jalaväepolgu arst 1892–1904, sõjaväearst Poolas 1906–13, arst Riias 1913–15, seejärel elas Rakveres, Kundas ja Trt-s. Eesti rahvusliku teatri üks rajajaid, osales koolipoisina Vanemuise seltsi tegevuses 1870–71.

Nädalalehe *Perno Postimees* tegevtoimetaja 10.–12.1881 lõpus (toimetas 9 nr), nädalalehe *Eesti Postimees* (Trt) väljaandja koos venna Harry J-ga 1881. Trt üksiktsensorina (1884–92) kuulus talle kogu Baltimaade eestikeelse ajakirjanduse tsenseerimine. Oli sunnitud ametist lahkuma, kuna lasi trükki **F. Ederbergi** luterliku jutlusteramatu, milles olevat solvatud õigeusklikke.

A: AA1; EBL; EE; EBL tk; EÜS1; ETeatrBL; ISIK; PmA: 40; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 200 jm (Tln 2010 [1912]); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 89 jm (Uppsala 1953 [1925]); *Postimees* 15.9.1930: 3; *Eesti Kirjandus* 10/1930: 473–484, 2/1933: 76–79; *Eesti Arst* 1932: 62–63; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 202–203 (Tln 1974); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 62 jm (Montreal 1982); *Keel ja Kirjandus* 4/1986: 221–225; *Tuna* 2/2000: 51–56.

Jannsen, Harry (tegelikult Heinrich Voldemar Amandus J.; ps H. von Ensian; Konrad Walther; 13./1.9.1851 Pärnu – 14./1.10.1913 Tln), ajakirjanik, tsensor (kolleegiumiassessor). **J. V. Jannseni** poeg, **E. Jannseni** ja **Koidula** vend. Õppis Trt gümnaasiumis 1864–74, TÜs võrdlevat keeleteadust, loodusteadust ja filosoofiat 1874–78, täiendas end Saksamaal kunstiajaloo alal; *cand phil* 1881 (TÜ). Töötas Riia kubernerite kantseleiülema abina 1884–85, Liivimaa trükikodade inspektorina 1886–92, ajutiselt ka saksa lehtede tsensorina, seejärel tegutses ajakirjanikuna Euroopas ja Peterburis. 1908 tuli tagasi Eestisse, oli eesti kirjanduse tsensor Tln-s 1908–13. J. on eesti teatri üks rajajaid, tegutses Vanemuise seltsis lavastaja abilisena ja osatäitjana (mängis naiste osi) 1870–71.

Tegi varakult kaastööd oma isa J. V. Jannseni ajalehtedele. Oli nädalalehe *Eesti Postimees* (Trt) kaastoimetaja 1879–80 ja kaasväljaandja 1879–81, toimetas ka kalendrisarja „Eesti Postimehe Kalender” 1879–80. Vastukaaluks C. R. Jakobsoni radikaalsele rahvuslikkusele esitas J. 1879. a „baltluse” programmi, mille kohaselt kõik Baltimaade rahvad peaksid ühisel isamaal elama vaenu ja vastuoludeta ühtse pere võrdõiguslike liikmetena. Idee ei leidnud toetust ei eestlaste ega sakslaste hulgas, *Eesti Postimehe* lugejate hulk vähenes. 1882 asutas Tln-s saksakeelse ja eestimeelse päevalehe *Die Heimath*, oli selle väljaandja 1882–84 ja toimetaja 1882–85. Soovis oma lehega tutvustada saksakeelsetele lugejatele eestlaste ja lätlaste eluolu ning tegelikke seisukohti, pakkuda võimalust avalikuks ja ausaks mõttevahetuseks ja selle kaudu eri rahvusi lähendada. Eesti ringkonnad tervitasid J. algatust, aga sakslased boikoteerisid seda. 1883 muutis J. *Die Heimathi* päevalehest nädalaleheks, 1884 viis lehe läti rahvuslaste kutsel ja toetusel Riiga, kus see ilmus taas päevalehena veel 1885. a lõpuni, jäi seisma vähese lugejahuvi ja suurte võlgade

tõttu. Seejärel töötas J. Riia konservatiivsetes päevalehtedes *Düna-Zeitung* ja *Rigasche Zeitung*. 1892 asus viletsa tervise tõttu Ungarisse, asutas 1893 Ungari peaministri Sandor Wekerle rahalisel toel kuukirja *West-östliche Rundschau* (Budapest) ja toimetas seda 1893–94. Seejärel töötas ajakirjanikuna Viinis, Berliinis, Balkanimail. Tervise paranedes asus elama Peterburi, oli paljude saksa ajalehtede kirjasaatja, sh päevalehed *Neue Freie Presse* (Viin), *Schlesische Zeitung* (Breslau) jt Viini, Breslau ja Berliini väljaanded. Töötas mõne aasta ka päevalehe *St. Petersburger Herold* välispoliitikaosa toimetajana.

T: mõned filosoofiaalased teadustööd (saksa keeles), eesti muinasjuttude kogumik „Sagen und Märchen des estnischen Volkes” (I – Trt 1881, II – Riia, Leipzig 1888), paar luulekogu.

A: AA1; EBL; EE; EÜS1; EKBL; EÜS3; EKRL; EKL; ETeatrBL; ISIK; EEVA; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 480–482 (Trt 1898); H. Rosenthal. *Ühe rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 94–96, 136–137, 194–197 jm (Tln 2010 [1912]); *Päevaleht* 2.10.1913: 2; *Revalsche Zeitung* 2.10.1913: 3; *Postimees* 3.10.1913: 3, 21.10.1913: 1, 7.11.1942: 6; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu I*: 79 jm (Uppsala 1953 [1925]); *Eesti Kirjandus* 4/1926: 238–239, 11/1930: 531–534; J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 126 (Tln 1991 [1954]); R. Põldmäe. *Koidula teater*. 21–23, 41 jm (Tln 1963); K. Mihkla. *Lydia Koidula elu ja looming*. 280 jm (Tln 1965); *Vaateid Vilde elusse*. 115 (Tln 1965); E. Jansen. *C. R. Jakobsoni „Sakala”*. 224–231 jm (Tln 1971); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 62 jm (Montreal 1982); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 350 (Tln 1984); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 23 (Tln 1993); *Eesti ajakirjanduse...* 134–135 jm (Trt, Tln 1994); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 123 (Tln 2000); *Tuna* 3/2005: 31–42.

Jannsen, Johann Voldemar (sünd Jaan J.; 16./4.5.1819 Vändra, Pärnumaa – 13./1.7.1890 Trt), ajakirjanik (esimene kutseline eesti ajakirjanik), kultuuritegelane, kooliõpetaja. Möldri, kõrtsmiku poeg, **E. Jannseni**, **H. Jannseni** ja **Koidula** isa, **F. W. Bormi** lang. Õppis Vändra kõstri- ja kihelkonnakoolis ning kohaliku kirikuõpetaja **C. Körberi** juures. Oli Vändras kantor ja abikoolmeister 1838–42, köster ja kihelkonnakooliõpetaja 1842–50, Pärnu Ülejõel vallakooli õpetaja 1850–63, lühemat aega ka alevivalitseja. 1863 lõpus asus elama Trt-sse ja tegutses kutselise ajakirjanikuna. Oli Vanemuise seltsi üks asutajaid 1865 ja juht 1865–79; osales I eesti üldlaulupeo korraldamises (1869), oli üks esimesi eesti koorilaulu arendajaid; Trt Eesti Põllumeeste Seltsi üks asutajaid (1870). 1880 lõpul tabas J. halvatus, ta sõnamälu ja kõnevõime olid tugevalt häiritud.

Avaldas ilukirjanduslikku jätkväljaannet *Sannumetoja* (Trt 1848–51, 1856–57, 1860, ilmus 7 annet), mille sisuks olid valdavalt tõlkejutud, mõned algupärased külajutud ja populaarteaduslikud palad. Tegi kaastööd **F. W. Bormi** trükikoja kalendrisarjale „Ma-rahwa Kalender” 1857–61. Oli taotlenud ajalehe väljaandmisloa 1845 ja 1850, aga alles 1856. a trükkal F. W. Bormi nimel esitatud taotlus oli edukas ja *Perno Postimees ehk Näddalileht* hakkas ilmuma 17./5.6.1857, pannes aluse järjepidevale eestikeelsele ajakirjandusele. J. oli ajalehe toimetaja 1857–63, toimetas ka misjonilisa *Pagganatte ö ja koit* 1861–63 (ilmus üks kuni kaks korda kuus). *Perno Postimees* saavutas kiiresti üle-eestilise populaarsuse. See andis J-le julgust loobuda kooliõpetaja ametist, hakata kutseliseks ajakirjanikuks ja asutada 1863 lõpus Trt-s oma ajaleht *Eesti Postimees ehk Näddalaleht*. J. oli lehe väljaandja ja vastutav toimetaja 1863–80, tema toimetamisel ilmusid ka lehe lisad: nädalalisa *Eesti Postimehe juttotubba* (1863–69) > „*Eesti Postimehe*” lisaleht (ehk *Juttutuba*) (1871–79), misjonilisa *Missionär ehk sõnnumed pagganatest* (1863–68, kaks korda kuus), kuukiri *Eesti Põllumees* 1868–78 ja 1880, mis on esimene eesti põllundusväljaanne (sai aeg-ajalt toetust Liivimaa Ökonoomiliselt Sotsiateedilt). Samuti toimetas J. kalendrisarja „Eesti Postimehe Kalender” 1871–78. *Eesti Postimees* oli 1860.–70. aastatel juhtiv eesti ajaleht, millele tegid kaastööd tollased tähtsamad rahvuslikud tegelased. 1865–70 kujundasid lehe ideoloogiat eelkõige **C. R. Jakobsoni** teravatoonilised kirjutised, 1870. aastatel oli *Eesti Postimees* rahvusliku liikumise alalhoidliku leeri väljaanne, peamiselt info- ja kultuurileht. Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad toetasid 1871–79 *Eesti Postimeest* salaja materiaalselt; kas ja milliseid vastuteeneid J. selle eest osutas, pole tänaseni

selge. *Eesti Postimehe* populaarsuse langus algas, kui 1878 hakkas ilmuma C. R. Jakobsoni nädalaleht *Sakala* (Viljandi). J. mõlemad ajalehed olid eelkõige õpetlik-valgustavad, õhutasid rahvustunnet ja hariduspüüdu, taunisid saksastumist, pakkusid põllumajanduslikke ja tervishoidlikke nõuandeid, rahvalikus laadis välispoliitilist teavet, kasvasid eestlaste lugemisharjumust ja juurutasid tava ajalehtedele kaastööd teha. Lehtede levikule aitas kaasa J. rahvalik, piltlik ja humoorikas kirjutamisstiil.

T: jutukogumik „Püssipappa essimessed Külla-Juttud külla rahwale” (Trt 1854); saksa keelest mugandatud pietistlike laulude kogumik „Sioni-Laulo-Kannel” I–III (I – Trt 1845 [kümmele trükki], II – 1853, III – 1860); mõned koorilaulukogumikud, sh „Eesti Laulik” (Trt 1860, mitu kordustrükki); mõned vaimulikud raamatud; esimene eesti värsiraamat lastele „Eesti Laste Rõõm” (Trt 1865; 1872; 1990); kolm naljamängu Vanemuise seltsi jaoks (avaldatud raamatuna „Näidendid” [Trt 1993]); Eesti hümnid „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” sõnad (1869); jutuvalimik „J. V. Jannseni Kirjad” (Trt 1881–1911, 20 annet); ajakirjandustekstide valimikud „Vanaisade vahelugemisi” (LR 10/1957), „Pappa Jannseni postipaunast” (LR 18–19/1969, faksiimile), „Mis „Postimees” uudist kaasa on toonud” (Tln 1998); J. päevikud aastatest 1839–61 (vaheaegadega) on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumis, Pärnu-päevik on avaldatud raamatuna „Diarium” (Pärnu 2001); kirju on avaldatud ajakirjas *Eesti Kirjandus* (1912, 1921, 1924).

A: *ÕT* I: 57; *Sirvilauad 1914*. xxxii (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxv (Trt 1915); EBL; EE; EÜS1; EBL tk; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EMBL1; EKrL; EAE; EABL; VEKL; EKoBL; EKL; EE14; *Vändra*; EMBL2; *Tartu Linnamuuseum 2009 aastaraamat*. 118 (Trt 2009); ISIK; EEVA; KrS; *Eesti Postimees* 2.6.1881: 1–2; [M. J. Eisen.] *Tähtsad mehed. Kolmas anne: C. R. Jakobson – J. W. Jannsen*. 48–89 (Trt 1883); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 403–414 (Trt 1898); *Postimees* 3.7.1890: 1, 7.7.1890: 2–3, 6.1.2007: 8–9; *Olevik* 9.7.1890: 731–733, 16.7.1890: 751–753, 23.7.1890: 771–774; M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu* II.2: 94–97 (Trt 1899); PmA: 3–24; *Eesti Kirjandus* 5/1908: 189–197, 6/1908: 217–224, 7/1908: 249–258, 1/1914: 4–8, 3–4/1914: 79–83, 5–6/1916: 121–214, 2/1921: 46–54, 3/1921: 78–82, 1/1925: 14–23, 2/1925: 92–100, 6/1925: 234–240, 7/1925: 286–292, 8/1925: 335–336, 8/1927: 479–480, 1/1930: 2–6, 6/1930: 289–291, 8/1933: 353–368, 9/1933: 436–446, 10/1933: 479–492, 10/1934: 454–455; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 42–60, 86–92 jm (Tln 2010 [1912]); G. Suits. *Eesti lugemiseraamat* I: 120–121 (Helsingi 1916); *Tallinna Teataja* 17.3.1916: 2, 18.3.1916: 2; *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat* IX: 1–8 (Trt 1917); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 49–52 (Trt 1922); M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Esimene jagu*. 285–313 (Tln 1924); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 14 jm (Uppsala 1953 [1925]); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu koolidele* I: 222–235 (Trt 1925); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 11 (Tln 1927); H. Helm. *Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu* (Trt 1936); A. Tammann. *Johann Voldemar Jannsen* (Tln 1938); *Nädal Pildis* 11/1938: 244–245; H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 16–17 jm (Trt 1939); *Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870–1940*. 23–26, 30 jm (Trt 1940); V. Miller. *Minevikust tulevikku*. 7–42 (Tln 1972 [1940–41]); *Looming* 6/1957: 918–924, 12/1964: 1901–1910, 12/1967: 1889, 5/1969: 749–753, 10/2006: 1557–1571; *TRÜ Toimetised*. Vihik 51: 81–101 (Trt 1957); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 154–171 (Tln 1958); *Väliseestlase kalender 1964*. 61–62 (New York 1963); K. Mihkla. *Lydia Koidula elu ja looming*. 23–30, 66–77 jm (Tln 1965); J. Peegel. *Eesti ajakirjanduse algus*. 135–138 (Tln 1966); A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 232–235, 274–276 jm (Tln 1966); EKA II: 128–157 (Tln 1966); *Väliseestlase kalender 1969*. 39–40 (New York); *Keel ja Kirjandus* 4/1968: 203–207 jm, 5/1969: 293–301, 6/1969: 355, 7/1971: 413–417, 7/1978: 398–409, 7/1984: 414–415, 9/1996: 601–605, 12/1999: 851–864, 5/2001: 312–323, 11/2001: 765–777, 12/2001: 853–867, 9/2007: 731–745, 4/2014: 285–289; *Tulimuld* 4/1968: 209–212, 1/1978: 17–26; *Edasi* 9.2.1969: 2; *Eesti Päevaleht* 1.8.1969: 2; *Meie Tee* 7-8/1969: 123–124; *Fakt, sõna, pilt* VI: 18–26 (Trt 1971); R. Põldmäe. *Kirjamehi mitmes mõõdus*. 114–147 (Tln 1973); R. Põldmäe. „*Vanemuise*” *selts ja teater 1865–1880*. 12–16 jm (Tln 1978); *Sirp ja Vasar* 31.3.1978: 3; E. Jansen, J. Peegel (koost). *C. R. Jakobsoni „Sakala” ja eesti ajakirjanduse teed*. 24–32 (Tln 1979); *Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste pedagoogilisi*

vaateid. 55–64 (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 350 (Tln 1984); *XII Eesti raamatuteaduse konverents*. 25–28 (Trt 1985); [H. Rebane.] *Johann Voldemar Jannsen* (Tln 1990); J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 20, 22 jm (Tln 1991); *Agraarteadus* 4/1992: 257; *Eesti ajakirjanduse...* 92–102, 115–134 jm (Trt, Tln 1994); *Akadeemia* 5/1994: 963–980; *Kleio* 2/1996: 34–38; *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 115 jm (Trt 1998); *Mis on see ise*. 225–250 (Tln 1999); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus*. 113–114, 123 jm (Tln 2000); *Diarium. Johann Voldemar Jannseni Pärnu päevik*. 166–177 (Pärnu 2001); A. Vinkel. *Viimased vaod*. 168–178 (Tln 2002); *Sakala kalender 2004*. 44–47 (Põltsamaa 2003); M. Salupere. *Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis* (Tln 2006); *Journal of Baltic Studies* 2/2006: 163–178; *Pärnu Postimees* 6.1.2007: 6, 19.1.2007: 14, 20.1.2007: 7, 16.5.2009: 7; V. Haamer. *Vanemuise Selts 1865–2010*. 7–11 jm (Trt 2010); K. Tuisk (1993). Johann Voldemar Jannsen Aasia maade probleemidest 1850.–1870. aastatel. (TRÜ ajaloo diplomitöö).

Jannsen, Lydia → Koidula

Jans, Johan (7.2./26.1.1880 Aakre vald, Tartumaa – 21.12.1941 Solikamsk, Molotovi (Permi) oblast), poliitikategelane, advokaat, pangandustegelane. Vabadiku poeg. Lõpetas Rõngu kihelkonnakooli 1898, sooritas koduõpetaja eksami Trt Aleksandri gümnaasiumi juures 1908, lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi 1911 (eksternina), õppis TŪs õigusteadust 1911–15. Telegrafistiõpilane 1898–1900, telegrafist Tln-s 1900–01 ja 1908–11, sõjaväeteenistuses Varssavis 1901–04. Oli Soomes maapaos 1906, poliitilise tegevuse tõttu lühidalt arreteeritud 1907, 1917–18 (bolševike ja sakslaste poolt), 1923. Töötas ametnikuna sõjapõgenike organisatsioonis 1915–16, vandeadvokaat **R. Eliaseri** abina Tln-s 1916–17, Trt maakonnavalitsuse juriskonsuldina 1920–22, vandedvokaadina Trt-s 1922–29, seejärel oli Eesti Maapanga direktor 1929–40. Oli ESDTP üks asutajaid kevadel 1917, Trt maavalitsuse esimees 1917–19, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–21, 1923–26, 1929 (ESDTP > ESTP nimekirjas). Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1.7.1941, suri eeluurimisvangistuse ajal Ussollagis.

Ajalehe *Olevik* (Trt) toimetuse liige 1904–05; vasakpoolse ajalehe *Hommik* ja selle lisalehe „*Hommik'u*“ lisa väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 11.1906–3.1907, ilmus 27 nr); hiljem nooreestlaste ajakirja *Vaba Sõna* (Trt) üks asutajaid, toimkonna liige 1914–15 ja kaastöötaja, päevalehe *Sotsiaaldemokraat* (Tln) peatoimetaja 1.1919. Tegi kaastööd ajakirjadele *Üliõpilaste Leht* (Trt), *Õigus* (Trt), *Maaomavalitsus* (Tln), *Üliõpilasteleht* (Trt), *Akadeemia* (Trt), päevalehtedele *Postimees* (Trt), *Päevaleht* (Tln), *Tallinna Teataja*, *Uus Sõna* (Trt), ESTP päevalehele *Rahva Sõna* (Tln), sotsiaaldemokraatlikule ajalehele *Tulevik* (Tln) jm.

T: mälestusteraamat „Mälestusi ja vaatlusi“ I (Trt 1940; 2008); brošüürid „Kas oleme kohustatud võõrandatud mõisate eest tasu maksma?“ (Tln 1926), „Demokraatia ja diktatuur“ (Tln 1934).

A: ÕT I: 46; EBL; EBL tk; EAT; EE; EE tk; ERAKT; AA2; VjV; EAd; ISIK; OkM; 1905. a. *revolutsiooni päevilt*. 122–127 (Tln 1931); M. Raamot. *Minu mälestused*. 173 (Tln 2010 [1962]); *Keel ja Kirjandus* 5/1970: 300; J. Saat. K. Ast Rumor. *Aegade sadestus*. I–III: 430–434 (Tln 2010 [1972–76]); *Nõukogude võim Eestis*. 73, 120–122 jm (Tln 1975); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 116–117 jm (Tln 1993); H. Harro. *Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis*. 68–70 (Trt 1994); *Jüri Vilms mälestustes*. 592 jm (Trt 1998); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 33–34, 49–51 jm (Trt 1999); *Akadeemia* 7/2004: 1660; *Iseseisvusmanifest*. 295 jm (Trt 2014); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 323 (Tln 2014).

Jansen, Helmi-Maria (–1908 Tamman, 1908–20 Press; 15.3.1889 Viljandi – 5.3.1960 Tln), ajakirjanik, naisliikumise tegelane. Tisleri tütar. Õppis Tln kõrgemas tütarlastekoolis 1901–08, Petrogradi konservatooriumis laulmist 1915–17. Elas Petrogradis 1914–17, seejärel Tln-s. Töötas tarvitajateühingu Oma sekretärina ja naisringide organiseerijana 1930–40. Alates 1917 tegutses naisliikumises, oli Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Eesti Naisorganisatsioonide Liidu juhatuse

liige 1923–30. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Tln Juudi ühispanga komissar 1940–41, seejärel tõmbus viletsa tervise tõttu avalikust elust tagasi.

Esimese kaastöö avaldas ajalehes *Päevaleht* 1911, töötas lehes korrektorina ja sõnumite tõlkijana 1911–12. Seejärel oli ajalehe *Pealinna Teataja* (Petrograd 1914–17) talituse liige, korrektor, toimetuse liige, vastutav toimetaja 1915–17; päevalehe *Sotsiaaldemokraat* toimetuse liige 1919–20; seejärel noorsooajakirja *Ronk* vastutav ja tegevtoimetaja 1923–26; ESTP päevalehe *Rahva Sõna* toimetuse liige 1927–29; nädalalehe *Õpilasleht* vastutav ja tegevtoimetaja 1933–34; nädalalehe *Õpetajate Leht* vastutav toimetaja 1934–35; nädalalehe *Ühistegelised Uudised* naistelehekülje toimetaja 1931–40. Kirjutas poliitilistel teemadel, sotsiaalhoolekandest, naisküsimumustest, kultuurist. Avaldas följetone ja poliitilisi kirjutisi ka teistes väljaannetes, sh ajakirjas *Olion* (Trt, Tln), noorsotsialistide ajakirjas *Rünnak*, naiste karskusliidu ajakirjas *Eesti Naine* (Trt). Kaasaegsed nimetasid teda teravaima sulega eesti naiseks. EAL liige 1919–29, juhatuse liige 1919–20.

T: mõned tõlketeosed saksa ja inglise keelest (1923–29), sh Cervantese „Don Quijote la Manchast” (Tln 1923).

A: EAT; EE; VjV; EE14; *Peatükke*. 211; ISIK; NEP; *Rahvaleht* 23.2.1933: 5, 14.3.1939: 12; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 84 (Tln 2010 [1936]); *Uus Eesti* 15.3.1939: 7; *Korp! Filiae Patriae 1920–1980*. 125 (Toronto 1980); *Eesti rahva elulood* I: 224–230 (Tln 2003); *Akadeemia* 7/2004: 1660; T. Tamman. *August Torma – sõdur, saadik, salaagent*. 43 (Tln 2011); L. Kangru (1987). Ajakiri „Eesti Naine” aastatel 1924–1940. 44 jm (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Janson, Aleksei (Алексей Кириллович Янсон; 4.10.1866 Rakvere – 18.9.1941 Tln), pedagoog, kooli- ja haridusjuht. Õigeusu preestri poeg. Õppis Tln Aleksandri gümnaasiumis 1875–84, Peterburi ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas 1884–88, *cand math*. Tln 4. linnakooli õpetaja-juhataja 1888–91, Harju- ja Läänemaa rahvakoolide inspektor 1891–94, Peterburi kubermangu rahvakoolide inspektor 1894–1900; seejärel töötas üle 15 aasta koolijuhina Novgorodis, Vologdas ja Peterburis/Petrogradis, oli Ülevenemaalise Linnade Liidu haridusosakonna juhataja 1917–19. Opterus Eestisse 1920. Töötas haridusministeeriumis 1921–27 (nõunik, vene rahvasajjade sekretär), pani aluse Tln Linna Pedagoogilisele Muuseumile 1922 ja oli selle juhataja 1922–41. Kuulus pikka aega Eesti Õpetajate Liidu juhatusse, osales aktiivselt vene kultuuriseltside tegevuses Tln-s. Juhtis Eesti Sotsialistliku Töölise Partei vene sektiooni 1926–34; II Riigivolikogu / ENSV Ülemnõukogu liige, abiesimees 1940–41. Arreteeriti ja hukati Saksa okupatsioonivõimude poolt.

Nädalalehe *Õpetajate Leht* (Tln) vastutav toimetaja 1930–34, hiljem kaastöötaja. Kirjutas artikleid vene kultuurist Eestis, tegi aktiivselt kaastööd vene ajalehtedele Eestis, kogumikule „День русского просвещения“, ajakirjale *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии* (Tln) jt.

A: EAT; EE14; EKOBL; VjV; *Korp! Sakala album*. 177–178 (Stockholm 1952); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 70, II: 177–179 (Stockholm 1965); *Kui kõik alles täiskas*. 80, 140 (Tln 1973); EAA VI: 152–155 (Trt 1991); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 203 (Tln 1993); C. Г. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940. Историко-культурные очерки*. 377–381 (Trt 1996).

Janson, Nikolai (Николай Михайлович Янсон; ps Nicolai Vasar; Pambu Peedu; 6.12./24.11.1882 Peterburi – 20.6.1938 [teistel andmetel 4.10.1941] Moskva), poliitikategelane, lukksepp. Puutöölise poeg. Õppis Kroonlinna algkoolis 1894–96. Oli lukksepa õpipoiss Kroonlinnas 1896–1900, töötas lukksepana Peterburis 1901–1905 ja Tln-s Volta tehases 1905–06. VSDTP liige alates 1905, arreteeriti revolutsioonilise tegevuse eest 1.1906, saadeti asumisele Tobolski kubermangu. Põgenes, varjas end Peterburis, Poolas, Narvas ja Tln-s; sügisel 1907 põgenes USAsse, töötas lukksepana. Juunis 1917 tuli koos **H. Pöögelmanniga** tagasi Eestisse, oli VSDTP Tln komitee ja VSDTP Põhja-Balti organisatsioonide büroo liige 1917–18. Arreteeriti Saksa okupatsiooni ajal ja saadeti Vene NFSVsse 4.1918. Samaara metallitehase

lukksepana 1918–19, direktor 1919–21, juhtivatel kohtadel ametiühingutes ja rahvakomissariaatides 1919–28, oli Vene NFSV kohtu rahvakomissar 1928–30, Vene NFSV rahvakomissaride nõukogu esimehe esimene asetäitja 1930–31, NSVL veetranspordi rahvakomissar 1931–34, Põhja mereteede peavalitsuse ülema asetäitja 1934–37, sh organiseeris vangide transporti sunnitöölaagritesse. Arreteeriti 6.12.1937, mõisteti süüdi spionaažis ja kontrrevolutsioonilises organisatsioonis osalemises, hukati. Rehabiliteeritud 12.1955.

Kaastööd ajakirjandusele alustas 1906, avaldas kirjutisi ajalehtedes *Kiir* (Peterburi 1906–07), *Hommik* (Trt 1906–07), radikaalsotsialistlikus päevalehes *Sõnumed* (1906–07). Ameerikas elades oli sotsialistliku ajalehe *Uus Ilm* (New York) väljaandja ja üks aktiivsemaid kaastöötajaid 1909–17, avaldas artikleid, vesteid ja luuletusi. Tegi kaastööd ka ajalehtedele *Töömees* (San Francisco) 1908, *Kiir* (Narva 1912–13), *Kiir* (1917), *Maatamees* (1917–18), *Eesti Teataja* (1917–18), *Edasi* (Petrograd/Leningrad) 1921–32.

A: ENE; E(N)E; EE14; MerLe; ISIK; *Postimees* 7.11.1930: 3, 27.–28.11.1934: 5; *Meie Tee* 2/1951: 22, 3-4/1975: 39, 11-12/1975: 180; *Nõukogude võimu eest*. 52 (Tln 1957); *Revolutsiooni lipukandjad*. I: 51–54 (Tln 1962); E. Plotnik. *Hans Pöögelmann*. I: 163, 183, 236–237 jm (Tln 1965); *Koidikul*. 141 jm (Tln 1967); *Они служили народу*. 302–310 (Kuibošev 1968); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 61, 105 jm (Tln 1975); *Keel ja Kirjandus* 5/1976: 289–295, 7/1976: 430; *VEKSA kalender 1979*. 93–96 (Tln 1978); „*Uus Ilm*“ 70. 40–41 (Tln 1980); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 220–221 (Tln 1993).

Janson, Richard (1891 Mäo vald, Harjumaa – ?), ettevõtja. Talunike poeg. Järvamaa maakonnanõukogu liige kevadel-suvel 1917. Paide telliskivivabriku üks omanik 1920. aastatel.

Maakonnalehe *Järvamaa* (Paide) väljaandja 1925–31, vastutav toimetaja 1925–29. Ajaleht alustas ilmumist nädalalehena, alates 1926 ilmus kolm korda nädalas. Majandusraskuste tõttu müüs lehe 1931. a **J. Loosalule**, aga järgmisel aastal jäi see ikkagi seisma.

A: *Järvamaa*. 2: 334 (Tln 2009), 3: 363 (Tln 2009).

Jantševetskaja, Varvara (sünd Magierowski; Варвара Помпеевна Янчевецкая (Магеровская); 4.12.1851 (vkj) – 7.2.1933 Moskva), ajakirjanik (esimene professionaalne vene naisajakirjanik Eestis), tõlkija. Saporožje kasakate soost; **G. Jantševetski** abikaasa, **H. Grani** ja **D. Jantševetski** ema. Elas Tln-s alates 1886.

Taotles 1886 luba ajalehe *Ревельский маяк* väljaandmiseks, kuid ei saanud seda. Päevalehe *Ревельские известия* toimetaja-väljaandja 1893–1907, väljaandja 1905, 1908–10. Ajalehe tegemisel osales kogu perekond: 1890. aastatel oli lehe üldine juhtimine abikaasa Grigori J. käes, Varvara J. tegi kõikvõimalikke toimetamistöid, kirjandusrubriikides osalesid pojad Dmitri J. (1873–193?) ja Vassili J. (1875–1954); hiljem oli lehe toimetaja tütar H. Gran (1879–?). Leht toetas ametlikku venestuskurssi võrdlemisi korrektset ja rahulikus toonis, sellel olid oma korrespondendid mitmes Eesti väikelinnas (kuid mitte Tln-s ja Trt-s). Aastatel 1894–1900 ilmus rubriik „Эстонская печать” > „Из эстонской печати”, kus -к- (**J. Kõrv?**) andis ulatuslikke ülevaateid eesti ajakirjandusest.

A: *Eesti ajakirjanduse...* 313–316 (Trt, Tln 1994); *Учитель* 4/2013: 76–79, 5–6/2013: 90–96; EAA.101.1.1373.

Jantševetski, Dmitri (Дмитрий Григорьевич Янчевецкий; 4.5.1873 (vkj) Kiiev – 1934?), idamaade uurija, ajakirjanik, kirjanik. Pedagoog **G. Jantševetski** ja ajakirjanik **V. Jantševetskaja** poeg, **H. Grani** vend, aadlipäritolu. Elas Tln-s alates 1886. a. Lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi, õppis Peterburi ülikoolis ida keelte teaduskonnas. Arreteeriti 1927, mõisteti 10 aastaks sunnitööle, kandis karistust Solovki laagris Solovetsi saartel. 1933 vabastati ja saadeti asumisele Kostromasse.

1890. aastate lõpus – 1900. aastate alguses saatis Kaug-Idast ja Hiinast reisimärkmeid ajalehele *Ревельские известия*. Sel ajal oli ta ajalehe *Новый край* (Port Artur) korrespondent. Vene-Jaapani sõja ajal oli Vene armee ametliku rindeajalehe *Вестник Маньчжурской армии* /

Вестник маньчжурских армий toimetaja (1904–06), seejärel päevalehe *Новое время* (Peterburi) reporter.

T: päevikumärkmete tegevuse raamat bokserite ülestõusust Hiinas “У стен недвижимого Китая” (Peterburi, Port Artur 1903; Moskva 2013), mälestused “1900. Русские штурмуют Пекин” (Moskva 2008), essekogumik “Гроза с Востока. Задачи России; Задачи Японии на Дальнем Востоке” (Tln 1907, 1908).

A: Д. Янчевецкий. *Гроза с Востока*. (Tln 1907); Eesti ajakirjanduse... 314; <http://solovki-monastyr.ru/abbey/soviet-period/slon/401/>

Jantševetski, Grigori (Григорий Андреевич Янчевецкий; 8.2.1846 (vkj) Ukraina – 14.4./31.3.1903 Peterburi), pedagoog (riiginõunik), tõlkija. Vaimuliku poeg, **V. Jantševetskaja** abikaasa, **H. Grani** ja **D. Jantševetski** isa. Lõpetas Volõõnia vaimuliku seminari 1867, Kiievi Püha Vladimiri ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna 1871, *cond philol* 1872. Õpetas antiikkeeli Pavel Galagani kolledžis, Kiievi gümnaasiumites 1874–76 ja Riia gümnaasiumites 1876–81. Riia Aleksandri gümnaasiumi direktori kt 1882–86, Tln Aleksandri gümnaasiumi direktor 1886–91, Tln Nikolai gümnaasiumi direktor 1891–1902.

Andis välja ja toimetas ajakirja *Гимназия* (Tln 1888–1900) ja selle nädalalisa *Педагогический еженедельник* (1893–96, 1899). *Гимназия* oli esimene filoloogia- ja pedagoogikaajakiri Eestis, kuid suunatud kogu Venemaa lugejaskonnale, sellel oli üle 300 kaas autori kogu Venemaalt. J. avaldas artikleid klassikalisest filoloogiast, antiikkeelte õpetamise meetodikast, Homerose proosatõlkeid. J. osales aktiivselt ka päevalehes *Ревельские известия* (1890. aastatel oli just tema lehe üldjuht), mille toimetaja-väljaandja oli tema abikaasa Varvara J.

T: antiikkirjanduse tõlked vene keelde; artiklikogumik Eestimaa kuberner Šahhovskoi mälestuseks „Венок на могилу” (Tln 1896; koost, toim); trükkis ilmus J. rikkaliku raamatukogu kataloog „Список книг библиотеки Г. А. Янчевецкого” (Tln 1902).

A: EE14; E. Ветнек (koost). *Указатели алфавитный и систематический (авторов и статей) за 1888–1897 гг. к журналам „Гимназия” и „Педагогический еженедельник”*. Lk III–IV (Tln 1898); *Исторический вестник* 5/1903: 798–799; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 192 (Tln 1974); *Kooliühenduslane* 1/2000: 8–11; *Таллинн* 19–20/2000: 90–94; *Русский биографический словарь: в двадцати томах*. Т. 17, Ш–Я: 455–456 (Moskva 2001); *Учитель* 4/2013: 76–79, 5–6/2013: 90–96; Т. Червова (2001). Из истории общественной и культурной жизни русских в Таллинне в 1880–1905 гг. 106–113 (Tln Pedagoogikaülikooli kultuuriteooria kateedri magistratöö); EAA.101.1.1373.

Jarmerstedt, Wilhelm (von) (ka Jarmersted; 22./10.11.1838 Liivimaa – ?), jurist. Õppis TÜs õigusteadust 1859–63, *cond jur*. Töötas Valmieras kreisikohtu sekretärina, seejärel oli Riias Liivimaa õuekohtu protonotar ja ka advokaat.

Päevalehe *Rigaer Tageblatt* väljaandja 1885–87 (koos **C. Bornhauptiga**), lehel ilmus ka muusikalisa *Musikalische Beilage der „Rigaer Tageblatt”* (26 nr aastas).

A: AA1.

Jaska, Elmar (2.5./19.4.1910 Kärstna vald, Viljandimaa – 8.10.1980 Ottawa, Kanada), põllumajandusteadlane, agraarökonomist. Lõpetas Tõrva ühisgümnaasiumi 1928, õppis TÜs agronoomiat 1928–34; *mag agr* 1937 (TÜ); *dr agr* 1938 (TÜ); täiendas end Jena ülikoolis 1945, Ottawa Carletoni ülikoolis 1952, Chicago ülikoolis 1954. Töötas Põllutöökoja raamatupidamistalitus 1932–33, oli Riigi Statistika Keskbüroo referent, statistikanõukogu sekretär 1933–35, samal ajal ka Põllumajanduse Konjunkturibüroo põllumajandus-eriteadlane, Konjunkturiinstituudi eriteadlane ja nõunik 1933–38. Saksa okupatsiooni ajal oli Põllumajanduslike Ühisuste Keskliidu abidirektor. Põgenes 1944 Saksamaale, töötas Jena ülikoolis. 1949 emigreerus Kanadasse. Töötas Kanada põllumajandusministeeriumis Ida-Euroopa põllumajanduse eksperdina 1949–69, rahvusvahelise koostöö talituse

põllumajandussektiooni juhina 1969–78. Osales pagulasseltside tegevuses Saksamaal ja Kanadas, samuti rahvusvahelistes põllumajandusorganisatsioonides.

Toimetas Põllumajandusliku konjunktuuribüroo ajakirja *Põllumajanduseturg* turgude osa 1933–34. Tegi kaastööd ka ajakirjadele *Konjunktuur*, *Uus Talu*, *Majandustead*, *Agronoomia* (Trt). Saksa okupatsiooni ajal toimetas põllumajandusliku ühistevuse kuukirja *Ühistu* (1941–44, ilmus 18 nr). Saksamaal oli Augsburgi põgenikelaagri ajalehe *Eesti Rada* väljaandja ja peatoimetaja 1946, vastutav toimetaja 1946–49. Kanadas oli põllumajandusministeeriumi välisosakonna ajakirjade *Agriculture Abroad* ja *L'agriculture l'étranger* abitoimetaja 1964–68 ja toimetaja 1968–78. Saksamaal oli DP ajakirjanike liidu abipresident.

T: üle 300 artikli, mõned brošüürid ja pikemad käsitlused agraarpoliitikast, sh “A case study of agriculture in the Estonian SSR” (Ottawa 1978), “Economic significance of agricultural investments in the Soviet Union” (Ottawa 1979).

A: AA3; ETeadVK; EP; EE14; ETeadBL; VEPER; *Agronoomia* 11/1938: 849; *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 115–116 (Stockholm 1966); *Meie Side* 1-2/1970: 30–31, 2/1980: 25–26; *Meie Elu* 24.4.1980: 8; *Vabade Eestlaste Põllumajandusliit. Aastaraamat*. XVIII: 64 (Stockholm 1982); *Korporatsioon Rotalia võõrsil 1944–1987*. 42, 53, 81 jm (Toronto 1988); *Agraarteadus* 2/1990: 269, 2/2000: 189; F. Kool. *DP Kroonika*. (Lakewood 1999); 763–764; *Eesti Rada* 4/2005: 3.

Jelatsitš, Gavriil (Гавриил (Гаврила) Александрович Елачич; ps Г. Де-Бужим; Гавр. Гавр. Е-ч; Н. Ел-ч; Г. А. Е.; Г. Е; 1894 – 1941 Belgrad), luuletaja, ajakirjanik. Liitus Loodearmee. Põgenes koos abikaasa **N. Rudnikovaga** Narva, sealt Tln-sse. 1921. a lahutas abielu ja lahkus Eestist Jugoslaaviasse. Hukkus Saksa lennuväe pommirünnakus.

Oli üks peamisi kaastöötajaid Tln ajalehes *Свободная Россия* (8.–9.1919) > *Свобода России* (9.1919–6.1920) > *За свободу России* (6.–8.1920). Tegi kaastööd päevalehele *Последние известия* (Tln) 1921. Kirjutas rindekroonikat (hüüdnimi “Judenitši armee kroonik”) ja jutustusi. Avaldas luuletusi kirjanduslikes nädalalehtedes *Облака* (Tln 1920, ilmus 4 nr) ja *Отклики* (Tln 1921, ilmus 3 nr) ning ajakirjas-almanahhis *На Чужбине* (Tln 1921, ilmus 1 nr).

A: И. Ф. Масанов. *Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей*. Т. 1: 333 (Moskva 1956); С. Г. Исаков. *Очерки истории русской культуры в Эстонии*. 336–337 (Tln 2005); ГАРФ Р-6502, оп. 1, д. 374; РГАЛИ 2482, оп. 1, д. 171.

Jensen, Jaan Julius Jüri p (ps Sen Jen; Sen-Sen; 29.9.1904 Rõusa küla, Pärnumaa – 27.7.1967 Tln), karikaturist, raamatugraafik. Talunike poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis 1918–20, Tln Kaarli koguduse eragümnaasiumis 1920–24, Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu stuudios A. Janseni ja P. Areni juures 1923–24. Töötas Tln kinodes reklaamikunstnikuna 1924–32, tarbegräafikuna, harrastas kirjakunsti (plakatid, auaadressid, kutsekaardid jms). Teise maailmasõja ajal oli 1941–44 NSVL tagalas, sh Jaroslavlis 1942–43. Seejärel Tln tarbekunsti instituudi õppejõud 1946–50, vabakutseline kunstnik, raamatuillustraator 1950–67. Kunstifondi juhatuse esimees 1950–62, Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu juhatuse esimees 1962–67. ENSV teeneline kunstitegelane 1957.

Alates 1928 avaldas karikatuure kõmulehes *Uudisleht*, oli *Uudislehe* illustraator 1932–40 (teistel andmetel kuni 1937), lisaks illustreeris kõiki **J. Loosalu** kirjastatud väljaandeid (*Maaleht*, *Jutuleht* jt). Kirjutas ka vesteid (Vana hiinlane Sen-Sen), reportaaže, (spordi)sõnumeid. Tema kaaneillustratsioone ja -kujundusi ning karikatuure ilmus ka nädalalehes *Jaan Kägu*, ajakirjades *Anekdoodid ja naljad*, *Kaitse kodu!*, *Eesti Spordileht*, *Tuletõrje Teated*, *Õhu- ja gaasikaitse* (1938–40), EAL suvealbumis „Ahoi!”, Tln Spordipressi Klubi almanahhis „Spordi Magasin” (1933–35). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas illustraatorina ajakirjas *Õhu- ja gaasikaitse* 1940 ja päevalehes *Советская Эстония* (Tln) 1941, avaldas karikatuure kultuurilehes *Sirp ja Vasar*. Teise maailmasõja ajal NSVL tagalas tegutses Jaroslavlis eesti kunstnike grupis 1942–43, tegi karikatuure, plakateid, illustreeris ja kujundas eestikeelseid väljaandeid. Mh levitati tema karikatuure sakslaste okupeeritud Eestis lendlehtedena. Oli ajalehe

Rahva Hääl (Moskva, Leningrad, Tln) kunstnik 1943–46, tegi illustratsioone-karikatuure ka ajalehtedele *Talurahvaleht* (Leningrad, Tln), *Tasuja* ja *Советская Эстония* (Leningrad, Tln). Samuti oli väljaande *Fotoleht* kunstnik 1944–45 (*Fotoleht* ilmus suureformaadilise trükitud (foto)seinalehena, tiraažiga 3000–5000). Satiiriajakirja *Pikker* karikatuuriosakonna juhataja 1945–46, toimetuskolleegiumi liige 1945–46 ja 1957–59. Teise maailmasõja aegsetes karikatuurides naeruvääristas fašismi, pärast sõda kritiseeris argielu väärnähtusi (bürookraatiat, väikekodanlikkust, omakasu jms). EAL liige 1937–40.

T: karikatuurikogumikud „Vastukarva” (Tln 1960), „Sõbralikud šaržid” (Tln 1966; kaasautor), „Карикатуры и шаржи” (Moskva 1967); lasteraamatute illustratsioonid, arvukalt raamatute kaanekujundusi (1937–64).

A: ENE; Jaaksoo; E(N)E; EKABL; EE14; *Peatükke*. 211–212; *Vändra*; ISIK; J. Jensen. *Vastukarva*. 5–16 (Tln 1960); *Eesliinil*. 329 (Tln 1962); *Kultuur ja Elu* 9/1964: 12–15; *Sirp ja Vasar* 25.9.1964: 5, 4.8.1967: 5, 28.9.1979: 9, 28.9.1984: 11; L. Promet. *Imelik raamat*. 51 (Tln 1965); *Kunst* 2/1967: 83; *Kui kõik alles tärkas*. 38, 64–65 jm (Tln 1973); *Noorte Hääl* 29.9.1974: 2; *Mana* 44/1977: 64; R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 128 (Tln 1982); *Aja Puls* 18/1986: 23–24; *Pärnu Postimees* 1.10.1994: 3–4.

Jepifanov, Nikolai (Epifanov; Николай Петрович Епифанов; ?.11.1886 Kuzmino, Peterburi kubermang – 20.12.1936), agronoom, ühiskonnategelane. Omandas rahvakooliõpetaja kutse 1907, lõpetas Peterburi põllumajanduskursused 1909. Töötas Oudovas (Peterburi kubermang) õpetajana. Asus Eestisse 1919. a, Eesti kodanik alates 1934. Vene haridus- ja heategevusühingute liidu Narva-taguste valdade põllumajandusinstruktor-agronoom 1926–36.

Esseeride ajalehe *За народное дело* (Tln 1921, 57 nr) väljaandja. Tegi kaastööd Narva ajalehele *Русское слово* 1932–33, kirjutas põllumajandusest kuukirjadele *Печерский сельскохозяйственный и кооперативный листок* (Petseri 1925–26) / *Вестник сельского хозяйства* (Tln 1927–32; oli toimetuskolleegiumi liige 1930) ja *Сельское хозяйство* (Tln) 1936. Aastatel 1930–31 küsitles Narva-taguste valdade vene elanikkonda vene rahvusvähemuse kultuurautonoomia staatuse küsimuses, avaldas tabeli ja kommentaari küsitluse tulemustega ajakirjas *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии* (nr 3–7/1931: 101–102). See oli esimene sotsioloogiline küsitlus vene vähemusrahvuse seas Eestis.

A: *Сельское хозяйство* 1/1937: 1–2; ERA.14.12.3121.

Joasalu, August-Andres (–1935 August Andreas Johanson; 21.9.1907 Tarvastu, Viljandimaa – 25.12.1980 Vancouver, Kanada), ajakirjanik, ettevõtja. Talunike poeg, **J. Pitka** väimees. Lõpetas Viljandi reaalgümnaasiumi 1926, õppis TÜs majandust 1926–30. Keskliidu Eesti Munaekspord juhataja liige 1937–40. Varjas end küüditamise eest 1941, Saksa okupatsiooni ajal oli puidutööstuse Tehnola omanik 1941–44. Sügisel 1944 põgenes Rootsi, 1949 emigreerus Kanadasse, kus tegutses ehitusettevõtjana.

Põllumeestekogude päevalehe *Kaja* > Isamaaliidu päevalehe *Uus Eesti* toimetuse liige 1931–37, sh vastutav toimetaja 1934–35, majandusosakonna juhataja 1937 (teistel andmetel 1937–40). Samal ajal ka kirjastusühisuse *Kaja* ajalehe *Teataja* vastutav toimetaja 1934–38, samuti selle kohaliku väljaande *Tartumaa Teataja* (Trt) vastutav toimetaja 1934–37. Kanadas elades oli nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) kaastöötaja, toimetas Vancouveri Eesti Seltsi ajakirja *Läänekaare Postipoiss*. EAL liige 1932–36, toetajaliige 1937–39.

A: EMT; ERAKT; AA2; EÜS3; VEPER; *Eestlased Kanadas*. 225 jm (Toronto 1975); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 9, 62 (Stockholm 1976); *Vaba Eesti Sõna* 22.9.1977: 10, 8.1.1981: 10; *Läänekaare Postipoiss* 2/1981: 3; *Akadeemia* 1/2004: 201, 2/2004: 452–453, 456, 7/2004: 1660, 1/2013: 171; H. Salm. *Viie luure agent*. 186 (Tln 2007).

Johansen, Felix → Randel, Felix

Johannson, August (19.2.1864 Tln – 9.4.1921 Haapsalu), vaimulik. Õppis Peterburi Aleksandrikoolis, Hamburgi baptistiseminaris 1893–94. Üks esimesi Eesti baptiste (alates 1882). Tegutses rändjutlustajana Läänemaal, Haapsalus 1884–93, oli Haapsalu baptistkoguduse vanem 1894–1906, Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse eestseisuse liige, esimees 1900–08, vahepeal oli ka Venemaa Baptisti Uniooni pühapäevakoolide inspektori abi 1906–09. Seejärel Tln Allika baptistkoguduse jutlustaja 1911–17, Haapsalu baptistkoguduse pastor 1920–21. Asutas Eesti Baptisti Kirjanduse Seltsi 1919, oli selle esimees surmani 1921. Pikaajaline Haapsalu linnavolinik.

Baptistide kuukirja *Teekäija* (Haapsalu) kauaaegne kaastöötaja, vastutav toimetaja 1919–21.

T: mõned vaimulikud brošüürid.

A: *Teekäija* 5/1921: 57–71; R. Kaups. *50 aastat apostlite radadel*. 105–106, 110–111 jm (Keila 1934); *Kuulutaja* 2/2004: 10; *Osaduses kasvanud*. 174–176 jm (Tln 2009); T. Pilli (1996). Eesti baptistid ja nende teoloogilise mõtte kajastumine ajakirjas „Teekäija“ kuni 1940. 16, 22 jm (TÜ ajaloolise usuteaduse õppetooli magistratöö; käsikiri TÜR).

Johanson, Ado (ka Johannson; 28./16.2.1874 Vastemõisa vald, Viljandimaa – 9.1.1932 Tln), põllumajandustegelane (esimene eesti põllumajandusinstruktor). Taluperemehe poeg. Õppis Suure-Jaani kihelkonnakoolis, Harju põllutöökoolis Soomes 1898–1900, praktiseeris Soome taludes 1897–1901. Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi instruktor 1902–05, Eestimaa kubermangu põllutööinstruktor 1906–19, Põllumeeste keskseltsi Põhja-Eesti maaparandusbüroo juhataja 1920–32, Tln Eesti Põllumeeste Seltsi abiesimees 1918–32, Põllumeeste keskpanga juhatuse abiesimees 1928–32. Riigikogu liige 1926–32 (Põllumeestekogude nimekirjas). Rajas 1911 Keila Karjakülas ostetud talus sookatsejaama, uuris seal maaparanduse, väetiste jm mõjusid. Suri pimesoolepõletikku.

Aastatel 1895–1905 tegi kaastööd ajalehtedele *Sakala* (Viljandi), *Olevik* (Trt), ajakirjale *Linda* (Pärnu), ajalehtedele *Postimees* (Trt), *Uus Aeg*, *Eesti Postimees*, *Teataja*, ajakirjale *Majapidaja* (Haapsalu); avaldas kohalikke sõnumeid, põllumajanduslikke artikleid (sh tutvustas Soome põllumajandust), ilukirjandustõlkeid soome keelest. Oli ajakirja *Põllumees* (Trt) toimetuse liige 1901–02; ajalehe *Rahvaleht* (Viljandi) teine vastutav toimetaja 1906–07; nädalalehe *Põllutööleht* (Trt) kaastöötaja 1907–11; kuukirja *Talu* üks asutajaid, väljaandja 1911–14, vastutav ja tegevtoimetaja 1911–18; Maaliidu päevalehe *Kaja* toimetuse liige 1919–22; ajakirja *Põllumees* kaastoimetaja 1920–22 ja seejärel kaastöötaja 1923–32; taasasutatud kuukirja *Talu* toimetuse liige 1926–30. Tegi kaastööd mitmele ajalehele, sh *Tallinna Teataja*, *Päevaleht*. Oma kirjutistes toetas väiketalupidamist ja talunike ühistegevust, oli linnastumise vastu; peale põllumajanduse kirjutas haridusest, rahva tulevikust jms, avaldas reisikirju. Oli ka Tln Eesti Kirjastusühisuse üks asutajaid 1908.

T: paarkümmend põllumajanduslikku brošüüri (1902–26), sh „Tegelik maaparandus“ (Tln 1925), „Uudismaade harimine“ (Tln 1925); põllumajanduslikud ja ilukirjanduslikud tõlketeosed soome keelest, sh J. Linnankoski „Laul tulipunasest lillest“ (Viljandi 1906); tema päevikud 1893–1932 (vaheaegadega) on hoiul Eesti Põllumajandusmuuseumis.

A: PmA; EBL; EAT; EE; EMT; EBL tk; EABL; EP; EE14; ETeadBL; *Peatükke*. 212; ISIK; *Päevaleht* 10.3.1926: 5, 10.1.1932: 3; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 126 (Tln 1927); *Kümme esimest aastat*. 35–38 (Tln 1928); *Kaja* 10.1.1932: 1; *Agronomia* 1/1932: 37; *Vaba Eesti Sõna* 11.2.1960: 6; J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 83–84 jm (Tln 1991); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 115 jm (Trt 1998); A. Joandi. *Ado Johanson. Eesti põllumajanduse arendaja* (Trt 2006, sisaldab bibliograafiat).

Johanson, Aleksander → Elango, Aleksander

Johanson, Alma Mathilde (1935– Koskel; 6.6./25.5.1886 Painküla, Tartumaa – 27.4.1942 Trt), käsitööõpetaja, haridustegelane. Käsitöölise tütar. Õppis A. Salomoni tütarlastekoolis Trt-s 1896–1904, mitmes käsitöö- ja kudumiskoolis Soomes 1907–10, lõpetas Helsingis Soome

Kunstiühingu kooli 1910. Oli koduõpetaja Võrumaal 1905–07, Trt naisseltsi käsitöö- ja kudumiskursuse juhataja 1910–18, Trt Naisühingu Kutsekooli juhataja 1919–42. Võttis juhtivalt osa naisteorganisatsioonide tegevusest. Tegutses ka tekstiilikunstnikuna ja portselanimaalijana. Saksa okupatsiooni ajal süüdistati spionaažis ja hukati.

Ajakirja *Naiste Töö ja Elu* (Trt) toimetuse liige, lisalehe *Käsitööleht* kaastöötaja alates 1912, tegevtoimetaja 1917–23.

T: „Taimevärvide õpetus“ (Trt 1918).

A: EAT; EE; EBL tk; EKABL, EKoBL; *Vaba Maa* 5.6.1935: 2; *Postimees* 6.12.1935: 5, 8.12.1935: 3, 5.6.1936: 7; 1.2.1939: 6; *Tartu Naisselts 1907–1937*. 6–7, 19 (Trt 1937); *Minni Kurs-Olesk*. 60 (Tln 1939); H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 82–83, 143 (Tln 1999 [1957]); *Triinu* 28: 18 (Toronto 1960); H. Mäelo. *Elutegevuses*. 300 (Lund 1961); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. X: 9 (Stockholm 1962); *ENSV Riiklik Kunstmuuseum. Kogude teatmik*. 14 (Tln 1987). <http://blog.iidadesign.eu/lang/et/alma-koskel/>

Johanson, August Andreas → Joasalu, Andres

Johanson, Julius → Elango, Julius

Johanson, Leopold Johannes (ps Juhan Õviküla; 15./3.2.1888 Trt – 30.11.1942 Sosva, Sverdlovski oblast), poliitikategelane, ajakirjanik. Põllutöölise poeg. Õppis algkoolis 1897–1901, Trt pedagoogika seltsi õhtukeskkooli kursusel 1912–13, Trt kaubanduskooli raamatupidamiskursustel 1918–19, Tln Kolledžis 1928. Trükiladuja õpilane *Postimehe* trükikojas 1902–07, trükiladuja Trt ja Helsingi trükikodades 1907–11. Seejärel Trt haigekassa asjaajaja 1914–19, Trt toitluskomitee pearaamatupidaja 1916–17, Eesti töö- ja hoolekandeministeeriumi kinnitasasjade toimkonna juhataja kt 1919–20; Eesti Haigekassade Liidu instruktor 1925–40. Oli Trt linnavolinik 1917–21, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–34 (ESDTP > ESTP nimekirjas; volitused lõpetati 1937), Riigikogu abiesimees 1934–37, Riigivolikogu liige 1938–40; töö-, hoolekande- ja haridusminister 1928–29, teedeminister 1932–33. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma, suri vangilaagris.

Tegi ajakirjandusele kaastööd alates 1907, sh *Postimehe* lisalehele *Nooresooleht* (Trt 1909–10). Oli päevalehe *Postimees* (Trt) reporter 1912–13 (lahkus ametist trükitöölise streigi toetuseks). Tegi püsivat kaastööd ja oli mõnel perioodil toimetuse liige sotsiaaldemokraatide > sotsialistide ajalehes *Sotsiaaldemokraat* (1917–21) > *Tulevik* (1921–23) > *Ühendus* (1923–27) > *Rahva Sõna* (1927–38). Haigekassade liidu instruktorina toimetas liidu kuukirja *Haigekassa > Töö ja Tervis* (1925–40), sh oli vastutav toimetaja 1925–28, tegevtoimetaja 1930–40, toimetas ka ajakirja lisasid *Töölissport* (1930, ilmus 2 nr), *Труд и здоровье* (1931, ilmus 1 nr). Tegi kaastööd ka teistele ajalehtedele, nt *Päevaleht*. EAL liige 1921–40, juhatus liige 1925–32, 1934, 1936–39.

T: brošüürid „Töökaitse seadused“ (Tln 1920), „Sotsiaalkindlustus“ (Tln 1928).

A: ÕT I: 46; EAT; EE; ERAKT; EBL tk; *Peatükke*. 212; ISIK; OkM; ÕT XVI: 102 (Tln 1938); *Tartu Trükitöölise Ühing 1914–1939*. 39–41 (Trt 1939); *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Meie Tee* 9–10/1956: 138–139; *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 289 jm (Tln 1963); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 174 (Stockholm 1965); K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 95 (Stockholm 1974); R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 106–108 jm (Stockholm 1991); *ÕESi aastaraamat 1988–1993*. 242 (Trt 1995); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 203–205 jm (Trt 1999); *Akadeemia* 9/2003: 2044, 10/2003: 2263, 7/2004: 1661; ERA.31.5.1050; EAA.2111.1.7422; ERAF.130SM.1.8400.

Johanson-Pärna, Jakob (–1882 Johanson; ps J. J-P; Maa Jaak; Markus Kalju; M. Klu; Mr. Klu jm; 17./5.11.1858 Uderna vald, Tartumaa – 19.8.1936 Nõmme), postiametnik. Talurentnike poeg, **N. Johanson-Pärna** (vt) abikaasa. Õppis Riias Balti õpetajate seminaris 1874–79, Peterburis telegrafistide koolis 1885–86. Oli kooliõpetaja Kastolatsis 1879–82, tütarlaste käsitöökooli kaasjuhataja Tln-s 1882–84, koduõpetaja Peterburis 1884–86, telegraafiametnik

Peterburis 1886–1920, lisaks ka sõjatsensor 1914–18. Sügisel 1920 opteerus Eestisse, töötas vanema telegraafiametnikuna Tln-s 1920–28.

Esimene kaastöö (kirjanduslik katsetus) ilmus nädalalehes *Valgus* (Rakvere) 1882. Avaldas 1880.–90. aastatel artikleid ajalehtedes *Valgus* (Rakvere, Tln), *Eesti Postimees* (Trt), *Sakala* (Viljandi), *Virulane* (Tln), *Virmaline* (Tln, Peterburi, Narva), *Postimees* (Trt), ajakirjas *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt). Käsitles päevakajalisi probleeme, kirjutas maaküsimusest, haridusest, usuelust, Vene ajaloost ja poliitikast, Soome ajaloost. Hiljem tegi kaastööd ajalehele *Peterburi Teataja*, päevalehtedele *Päevaleht* (Tln) ja *Vaba Maa* (Tln), ajakirjale *Kodukolle* (Tln 1927–28).

T: biograafia „Kuulus Eesti rahva hariduse töötaja C. R. Jakobson“ (Tln 1891), „Vene–Eesti Sõna-Raamat“ (Tln 1886, 5. tr 1917).

A: PmA; EBL; EBL tk; EAT; EE; EE tk; EKoBL; ISIK; *Päevaleht* 13.3.1926: 6, 25.8.1936: 5; *Uus Eesti* 25.8.1936: 6; O. Kruus. *Kirjanduslik Otepää*. 18–19 (Tln 1969); *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist*. IV: 83–89 (Tln 1983).

Johanson-Pärna, Natalie Auguste (–1866 Jakobson; 1866–82 Pehrna, Peerna, Pärna; 15./3.4.1843 Trt – 20./7.7.1915 Volossovo, Petrogradi kubermang), käsitööõpetaja, haridustegelane. Rätsepa tütar, **C. R. Jakobsoni** ja **E. M. Jakobsoni** õde, **J. Johanson-Pärna** abikaasa, **M. Pärna** ema. Õppis Torma kihelkonnakoolis, A. Clauson-Kaasi käsitöökursustel Trt-s 1878, täiendas end naiskäsitöö alal Soomes 1879. Asutas Tln-s tütarlaste käsitöökooli 1880 (esimene Eestis), oli selle juhataja 1880–85, õpetas rätsepatööd, käsitööd jms. Sulges kooli majandusraskuste tõttu 1885 ja asus elama Peterburi, kus oli koduperenaine, suviti 1885–88 korraldas tütarlastele käsitöökursusi Mustvees, Tormas, Suure-Jaanis, Pärnu-Jaagupis, Väandras, Riias.

1880.–90. aastatel oli ajalehtede *Sakala* (Viljandi), *Virulane* (Tln) ja *Postimees* (Trt) kirjasatja, kirjutas naisteamadel.

T: EKMS-is peetud kõne „Eesti tütarde haridus“ (Tln 1882); käsitööõpiku I vihik „Naesterahva käsitööde raamat. Kunstkudumine varastega“ (Trt 1891).

A: EBL; EE; ENE/EE; EE14; EKABL; EKoBL; *Linda* 28.1.1888: 28–29; *Eesti Kirjandus* 1/1933: 28–32; H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 33–36 (Tln 1999 [1957]); *Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused*. Kd 24(3): 223–236 (1975); *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist*. IV: 83–88 (Tln 1983); V. Sirk. *Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani*. 42–47 (Tln 1983); R. Loodus. *Kunstielu Eesti linnades 19. sajandil*. 59–60 (Tln 1993); *Nõukogude Naine* 11/1957: 26–27; *Kooliuuendustlane* 4/1998: 12–17; *Tuna* 2/2005: 50–52.

Johnson, Jakob (Johnson-Hantwig; kirikumeetrikas ka Juhanson, Johanson; 8.5./26.4.1806 Tusti karjamõis, Viljandimaa – 1.4./20.3.1865 Peterburi), agronoom (õuenõunik), esimene eestlasest põllumajandusteadlane. Pärisorjast kupja poeg. Õppis Viljandis Obermülleri algkoolis 1813–18, täiendas end iseõppijana; õppis TŪs majandust 1829–33, *cand phil*, *dr phil* 1840 (Jena ülikool), *mag agr* 1844 (Peterburi ülikool). Töötas Viljandi mõisas toapoisina, mõisa raamatupidaja abilisena, kogukonnakirjutajana, Viljandi sillakohtu katseleiametnikuna u 1822–29. Pärast ülikooli lõpetamist oli Kuramaal Kuldõgas maahindaja ja -mõõtja 1834–41. Alates 1843 elas Peterburis, töötas Vabas Ökonoomilises Seltsis, sh raamatukoguhoidjana ja loodusloomuuseumi hoidjana 1848–65, ühtlasi oli alates 1845 ka riigivaranduse ministeeriumi teenistuses. Tegid uurimis- ja õppereise kodu- ja välismaal, oli mitmete teadusorganisatsioonide liige. Viimastel eluaastatel liitus Peterburi patriootide rühmaga, mõjutas tugevalt **C. R. Jakobsoni** põllumajanduslikke vaateid.

Esimese artikli avaldas 1830. a ajakirjas *Landwirtschaftliche Mittheilungen* (Trt). Sai 1836. a loa põllumajandusliku ajakirja *Landwirtschaftliche Mittheilungen für Kurland* väljaandmiseks, aga millegipärast ei hakanud seda välja andma. Tegid kaastööd nädalajakirjale *Das Inland* (Trt) 1836–40, ajalehele *Allgemeine Zeitung* ja selle lisalehele *Kritisches Literaturblatt* 1841–42, ajakirjale *Landwirtschaftliche Mittheilungen für das Kurländische Gouvernement (...)* 1841–42. Toimetas Peterburi Vaba Ökonoomilise Seltsi teaduslikku põllumajandusajakirja *Mittheilungen der*

Kaiserlichen freien ökonomischen Gesellschaft zu St. Petersburg kogu selle ilmumisaja jooksul (1844–64), kirjutades sageli ka enamiku väljaande artiklitest. Ajakiri ilmus algul 3 nr aastas, alates 1851. a – 6 nr aastas, levis peamiselt Baltimaades ja Soomes. Kokku avaldas üle 300 artikli.

T: 24 saksa- ja venekeelset teost maaviljelusest, maakorraldusest, viinapõletamisest jms, sh „Beitrag zur Kenntniss der wirtschaftlichen Verhältnisse der Insel Oesel“ (Peterburi 1850); valik artikleid ilmus kogumikus „Pärisorjast teadusdoktoriks. Eesti mees Jakob Johnson“ (Tln 2006).

A: AA1; EBL tk; E(N)E; EE14; EP; EPE; ETeadBL; *Postimees* 1.9.1899: 1, 28.2.1900: 1–2; *Eesti Põllumajanduse Muuseumi teaduslike tööde kogumik*. III: 87–93 (Trt 1976); *170 aastat kõrgemat põllumajanduslikku haridust Eestis*. I: 21 (Tln 1976); *TÜ ajaloo küsimusi*. VIII: 39, 145–153 (Trt 1979); *Kleio* 3: 84–88 (Trt 1991); *Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi toimetised*. 1: 102–104 (Trt 1996); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 115–116 jm (Trt 1998); *Sakala* 2.4.2005: 8; A. Joandi. *Pärisorjast teadusdoktoriks. Eesti mees Jakob Johnson*. (Tln 2006; sisaldab bibliograafiat); *Eesti Loodus* 5/2006: 44–45; T. Rosenberg. *Künnivaod*. 278–306 (Trt 2013).

Joll, Ernst-Aleksander (ps Jaan Kägu; 16./3.9.1902 Tln – 3.4.1935 Tln), spordiajakirjanik, vestekirjanik. Raudteelase poeg. Õppis Westholmi gümnaasiumis ja Tln tehnikumis. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast. Töötas lühikest aega raudteeametnikuna. Tuntud jalgpallur, osales rahvusmeeskonna koosseisus Pariisi OM-l 1924. Suri kõhutüüfusse.

Gümnaasiumis õppides oli klassi ajakirja *Vox discipuli* toimetaja 1917–18. *Päevalehe* spordireporter, sporditoimetaja 1921–25, ajalehe *Rahvaleht* sporditoimetaja 1925–27, toimetuse liige ajalehtedes *Maa* 1927–29, *Uudisleht* 1927–35 (sh vastutav toimetaja 1927–30), *Lääne Elu* (Haapsalu) 1928–35 (sh tegevtoimetaja 1931). Nädalalehe *Sport ja auto* vastutav ja tegevtoimetaja (1930, ilmus 3 nr), tegi kaastööd kuukirjale *Auto > Auto-Sport ja Turism*, Tln Spordipressi Klubi almanahhile „Spordi Magasin“ (1933–35, ilmus 2 nr), ajalehele *Olimpialeht* (1935–36, ilmus 21 nr). Sai populaarseks Käo Jaani vestetega (üle 250 veste *Uudislehes* 1927–35). Nende koomika aluseks oli kohtlase minategelase pool-kirjaoskamatu jutuveeretuse, milles räägiti tavainimese argijuhtumustest ja -muredest ning osatati päevapoliitikat. EAL liige 1934–35, Tln Spordipressi Klubi liige 1932–35.

T: „Jaan Kägu. Mo elu lugu algusest piale kuni siia maani“ (Tln 1931), mõned vested kogumikes „Ei meil pole kerge kellelgi!“ (Tln 1931) ja „Naer pole ainult naljaasi!“ (LR 16/1961).

A: EKBL; EKrL; *Per aspera* 3; EKL; ESBL; ISIK; *Spordi Magasin*. 41–43 (Tln 1933); *Postimees* 3.4.1935: 4; *Uudisleht* 4.4.1935: 3–4, 5.4.1935: 3, 7.4.1935: 5, 9.4.1935: 3, 6, 11, 11.4.1935: 4, 12.4.1935: 7, 14.4.1935: 9, 14, 16.4.1935: 6, 18.4.1935: 8; *Rahvaleht* 5.4.1935: 1; ÕT XIII: 77 (Tln 1935); *Eesti Spordileht* 5/1940: 197; *Keel ja Kirjandus* 7/1971: 431–433; A. Roolah. *Nii see oli...* 143 (Tln 1990); *Per aspera ad astra* III: 377–386 (Toronto, Tln 1999); *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 236 jm (Tln 2001); M. Karmo. *Wabariigi vutituus*. 75, 190 jm (Tln 2015); J. Kangur (1960). Ernst Joll följetonistina (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduskonna raamatukogus); V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 56, 68–76, 98–99, 118–124 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Jonov, Jefim (Ионов; Ефим Тимофеевич Ионов; ps Е.И.; ? – mitte enne 1943), agronoom, kohalik kultuuritegelane. Vene haridus- ja heategevusühingute liidu põllumajanduse ja ühistegevuse instruktor, alates 1923. a pidas Narva kandis ja Peipsiäärsel loenguid maaharimisest. Elas Perevoloki külas Narva-tagusel alal Virumaal.

Ajakirjanduslikku tegevust Eestis alustas ajalehe *Свобода России* (Tln) kaastöötajana 1920. Avaldas kohaliku elu olukirjeldusi ja reportaaze ajalehes *Час* (Tln 1925–26, ilmus 36 nr), samuti teistes Tln vene väljaannetes: päevalehtedes *Последние известия* 1926 ja *Наша газета* (1928–29), ajakirjades *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии* 1926–28 ja *Вестник сельского хозяйства* (1927–32) ning nädalalehes *Русский*.

свет (1929, 29 nr). Aastatel 1934–38 juhtis Tln ajalehe *Русский вестник* rubriiki “Заботы и нужды русской деревни”. Esimesel Nõukogude okupatsiooni aastal tegi kaastööd päevalehele *Трудовой путь* (Tln 1940) ja ajalehele *Советская деревня* (Narva 1940–41). Saksa okupatsiooni ajal töötas ajalehele *Новое время* (Petseri, Trt) 1941–43, juhtis rubriiki “Уголок крестьянина”.

A: С. Рацевич. *Глазами журналиста и актера*. Т. 1: 385 (Trt 2007); Г. М. Пономарева, Т. К. Шор. *Русская печать и культура в Эстонии во время Второй мировой войны (1939–1945)*. 130 (Tln 2009); ERA.1.7.1070; ERA.1357.2.23179; ERA.16.2.2859.

Jonson, Arnold → Joonson, Arnold

Joonas, Erich (ka Jonas; 26./14.4.1893 Varnja küla, Tartumaa – 26.5.1944 Viljandi), poliitikategelane, ajakirjanik. Talunike poeg. Õppis Trt reaalkoolis 1903–09, Trt pedagoogika seltsi õhtukeskkooli kursustel 1911–13, Rostovtsevi eraülikoolis arstiteadust 1914–15 (ei lõpetanud). Tegutses esseeride agitaatorina ja organisaatorina Trt-s, Tln-s, Narvas ja Peterburis 1909–17. Oli Trt tööliste ja soldatite saadikute nõukogu täitevkomitee abiesimees 1917–18, Saksa okupatsiooni ajal 1918 vangis. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–34 (EISTP > ESTP nimekirjas; volitused lõpetati 1937). Metallitöölise ametiühingu asjaajaja 1939. Esimesel okupatsiooniaastal 1940–41 varjas end nõukogude võimude eest. Suri tuberkuloosi.

Toimetuse liige sotsialistlikus päevalehes *Töö Lipp* (Trt, Tln 1917, ilmus 116 nr), esseeride ajalehes *Võitlus* 1919, EISTP ajakirjas *Tööliste Võitlus* (1920–23, ilmus 10 nr) ja ajalehes *Tööline* 1922. Ajalehe *Tallinna Tööline* kolleegiumi liige (1922, ilmus 26 nr). Sotsialistide ajalehe *Ühendus > Rahva Sõna* vastutav toimetaja 1925–29, peatoimetaja 1927–38. *Rahva Sõna* toimetajana sai mitu korda karistada lubamatu ja valeinfo avaldamise eest (rahatrahvid, arest). 23.9.1938 saadeti J. politseidirektori otsusel Tln-st välja (süüks Eesti huvidele kahjulike kirjutiste avaldamine), tal lubati elada Saare, Valga või Trt maakonnas. *Rahva Sõna* suleti 29.9.1938 sisekaitseülema otsusel kahjulike ja rahvaühtsust lõhkuvate kirjutiste avaldamise eest. EAL liige 1924–28 ja 1934–40.

T: mõned brošüürid ametiühingutest ja töölisküsimustest (1927–39).

A: EAT; EE; EE tk; EBL tk; VjV; *Peatükke*. 213; ISIK; *Vaba Maa* 16.1.1929: 7; J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 309 (Trt 2008 [1940]); *Sõnajalaõis*. 37 (Stockholm 1947); O. Kuuli. *Ühise võitlulipu alla*. 181, 204 (Tln 1961); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 68 jm (Tln 1963); *Rahva Hääl* 1.2.1967: 2; H. Laretei. *Saatuse mängukanniks*. 157 (Tln 1992 [1970]); K. Tammistu. „Saarlaste Matsist” „Sõnumini”. 76–77, 223 jm (Tln 1971); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 74, 419 jm (Tln 1975); O. Kuuli. *Erinevaid radu mööda*. 32 (Tln 1984); *Aja Pulss* 18/1988: 8–9; R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 302 (Stockholm 1991); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 150 jm (Tln 1993); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 145 (Trt 2001); *Akadeemia* 11/2003: 2528, 7/2004: 1661; *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 323–324 (Tln 2014); *Eesti Ekspress* 26.11.2014: 62–63; K. Metsmaa (2013). Ajaleht „Rahva Sõna“ 1927–1938. 16, 18 jm (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi bakalaureusetöö; käsikiri DSpace’s); ERA.1.7.1012.

Joonson, Arnold (–1933 Jonson; ps Mr. Johnson; John G. Johnson; Taavet Terve; 3.7.1904 Audru kirikumõis, Pärnumaa – 18.1.1989 Heidelberg, SLV), ajakirjanik, kaitseliitlane. Mõisarentniku poeg. Lõpetas Pärnu ühiskooli 1924, õppis TÜs õigusteadust 1924–29 (ei lõpetanud), lõpetas Eesti Sõjakooli. Kaitseliidu instruktor, Kaitseliidu peastaabi atašee Varssavis 1938–39. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas ametnikuna Tln hotellide trustis. Saksa okupatsiooni ajal oli Harju Omakaitse käsundusohvitser 1941–43, teenis Saksa armees 1943–45. Oli Lübecki põgenikelaagri komandant 1945–48, seejärel Rahvusvahelise Põgenikeorganisatsiooni (IRO) ametnik. Võttis osa pagulaseesti seltsielust.

Päevalehe *Kaja* reporter 1929–30, *Päevalehe* toimetuse liige 1930–40, toimetas Eesti uudiseid, seejärel kohalikke uudiseid, lõpuks välisuudiseid, kirjutas följetone (ps Mr. Johnson). Lisaks

vabadussõjalaste ajalehe *Võitlus* toimetuse liige kuni 1934. Aastaalbumi „Eesti Lendur” tegevtoimetaja 1932. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Kommunist* toimetuse liige 1940. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* kohalike uudiste toimetaja, välispoliitikaosakonna toimetaja 1941–43, tegi kaastööd ka ajalehele *Maa Sõna*. Saksamaal elades oli kuulehe *Võitleja* (Heidelberg) vastutav ja tegevtoimetaja 1952–57, peatoimetaja 1957–79. EAL liige 1933–40.

A: PPG: 249; *Korporatsioon „Vironia” Eesti Vabariigis 1918–1940*. (Toronto 1990); AA3; AV2; ISIK; VEPER; *Päevaleht* 16.12.1935: 19; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 7.7.1954: 1; *Eesti kroonika 1957*. 167–168 (Stockholm 1956); *Eesti Post* 15.9.1964: 3; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Tulimuld* 3/1969: 183; *Kui kõik alles tärkas*. 82–83 (Tln 1973); *Vaba Eestlane* 5.7.1974: 7; *Võitleja* 1/1980: 2, 2/1989: 11; *Teataja* 11.3.1989: 11; R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 332 (Stockholm 1991); V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 94–95 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Joosti, Juliide (–1907 Kramm; 21.3.1889 Väinjärve vald, Järvamaa – 1954 Pärnu), ettevõtja. Ehitusmeistri tütar. Lõpetas tütarlastekooli Tln-s. Töötas kontoriametnikuna Heinastes (Ainaži). Vabadussõja järel asus elama Pärnusse, kus avas 1924. a kaupluse. Naisliikumise tegelane, Pärnu linnavolinik 1934–40 (ainus naine), Kodumajanduskoja liige 1936–40. Edasine saatus teadmata, maetud Vana-Pärnu kalmistule.

Andis välja ja toimetas ajalehte *Kodumaa Tütred* (Pärnu 1930, 6 nr) > *Vaba Naine* (Pärnu 1932, 6 nr).

A: *Pärnu Postimees* 25.9.2008: 9, 11.11.2009: 11; <http://my.tele2.ee/sdl/baas/aqwg192.htm>

Juhtund, Johann Kaarli p (ka Juhan, Johannes, Joann; 11.7.1891 Kuressaare – 11.1.1942 Sankino, Sverdlovski oblast), ajakirjanik, ametnik. Õppis Riia vaimulikus koolis. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–17. Köster-kooliõpetaja Metskülas ja Arukülas 1913; Eesti Sõjaväelaste Büroo liige 1917, Eesti rahvusväeosade formeerimise üks algatajaid ja korraldajaid 1917. Pühitseti diakoniks 1918, Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku sinodi liige 1920–21. Eesti välisministeeriumi infoagent Petrogradi kontrollopteerimise komisjoni juures 1921–22. Sattus võlgadesse, lasi 7.1924 maha välisministeeriumi laekuri ja mõisteti röövmõrva eest eluajaks sunnitööle; hiljem vähendati karistust kümne aastani, seejärel kaheksa aastani; vabanes 15.7.1932. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, suri vangilaagris.

Ajalehe *Päevaleht* (Tln) toimetuse liige 1914–15. Eesti rahvusväeosade ajalehe *Eesti Sõjamees* (Tln) asutaja ja vastutav toimetaja 1917 (toimetas esimesed 12 nr). Ajalehe esimesi numbreid trükiti 15–20 tuhat eksemplari, J. saatis lehte Vene armees teenivatele eestlastele, innustades neid Eestisse tagasi pöörduma ja rahvusväeosadega ühinema. Päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1917, ajalehe *Päevaleht* (Tln) sõjakirjasaatja Vabadussõjas, päevalehe *Vaba Maa* (Tln) toimetuse liige 192...–24.

T: mälestusi aastatest 1917–18 kogumikes „Rahvusväeosade loomisest Eestis“ (Trt 1998) ja „Jüri Vilms mälestustes“ (Trt 1998).

A: EAÕK; ISIK; OkM; *Päevaleht* 16.7.1924: 3, 17.7.1924: 1, 20.12.1925: 10; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 99–101 (Trt 1926); *Postimees* 15.8.1930: 4, 9.4.1933: 3; E. Laaman. *Eesti iseseisvuse sünnid*. 236 (Stockholm 1964 [1936–38]); *Eesti Päevaleht* 3.12.1968: 1; *Rahvuslik Kontakt* 4/1973: 23; J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 102 (Tln 1975); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 113, 193 (Montreal 1982); *Jüri Vilms mälestustes*. 600 jm (Trt 1998); A. Pajur, T. Tannberg (koost). *Rahvusväeosade loomisest Eestis*. 152–186 (Trt 1998); *Tuna* 2/2003: 31; R. Nerman. *Süda-Tatari puistasum*. 86 (Tln 2004); A. Kokk, K. Aru (koost). „*Päevaleht*“ ja tema ajastu. 45–46 (Tln 2005); A. Pajur, A. Vunk. *Rahvusriigi sünnid Pärnumaal (1917–1919)*. 48–49 (Pärnu 2008); *Akadeemia* 7/2003: 1549, 8/2003: 1775, 7/2004: 1661, 9/2007: 1876, 10/2007: 2089–2090; *Jaan Poska oma ja meie ajas*. 206–207 (Tln 2010); *Iseseisvusmanifest*. 280 jm (Trt 2014); ERA.1357.3.892.

Jung, Artur (ka Arthur; 4.3./20.2.1877 Kabala vald, Viljandimaa – 7.4.1959 Tacoma, Washingtoni osariik, USA), advokaat, kooliõpetaja. Kooliõpetaja poeg, **J. Jungi** vennapoeg. Õppis Pilstvere kihelkonnakoolis, Eesti Aleksandrikoolis Põltsamaal 1890–93, sooritas kihelkonnakooliõpetaja kutseeksami 1895; lõpetas Pärnu gümnaasiumi 1906 (eksternina), õppis TÜs õigusteadust 1906–10. Kooliõpetaja Ristil, Abjas 1895–1900, köster-organist Pärnus Elisabeti koguduses 1900–07; vandeadvokaadi abi 1909–11, advokaat Pärnus 1911–15, semstvo juriskonsult Novgorodis 1915–18, vandeadvokaat Viljandis 1918–44. Sept 1944 põgenes Saksamaale, elas Rootsis 1947–50, Kanadas 1950–55, USA-s 1955–59. Aktiivne seltsitegelane Pärnus ja Viljandis, osales ka väliseesti seltsielus.

Päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja alates 1899, *Postimehe* kohaliku väljaande *Postimees. Pärnu väljaanne* toimetuse liige 1906–07. Ajalehe *Meie Kodumaa* (Pärnu) viimane väljaandja 1912–14. Ajalehe *Oma Maa* (Viljandi) üks asutajaid 1922. Tegi kaastööd ajakirjale *Eesti Kirjandus* (Trt) 1908–13, ajalehe *Meie Aastasada* õigusteaduslikule lisale *Õigus* (Trt 1913).

T: õpik “Emakeele õpetus ja kirjalikud harjutused Eesti algkoolidele” (Trt 1907), „Korp! Sakala album“ (Stockholm 1952, kaastoim).

A: PmA; ÕT I: 46; EAT; VET; EÜS2; AA2; EKoBL; EAd; ISIK; VEPER; *Korp! Sakala album*. 52 (Stockholm 1952); *Vaba Eesti Sõna* 28.2.1957: 11, 16.4.1959: 10; *Meie Tee* 3-4/1959: 62; M. Raud. *Sulg ja raamat*. 216–217, 219 (Lund 1962); A. Sepp. *Mu meelen...* 194 (Toronto 1963); *Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade*. 76 (Toronto 1985); *Pärnu Postimees* 31.10.2007: 11; *ÕES aastaraamat 2012*. 30 (Trt 2013).

Jung, J.

Ajalehe *Meie Kodumaa* (Pärnu) vastutav toimetaja 1912–14.

Jung, Jaan (18./6.11.1835 Imavere vald, Viljandimaa – 26./13.6.1900 Imavere vald, Viljandimaa), kooliõpetaja, harrastusajaloolane ja -arheoloog. Kooliõpetaja poeg, **A. Jungi** onu. Õppis Pilstvere kihelkonnakoolis 1854–56, sai vallakooliõpetaja kutse 1856, kihelkonnakooliõpetaja kutse 1869, täiendas end iseõppijana. Kooliõpetaja Abja vallas 1857–96 (vallandati venestamisvastase hoiaku pärast), samuti Halliste kiriku organist 1867–99. Osales aktiivselt rahvuslikes seltsides. Esimene eestlasest muinsusteuuriija, kaevas ja kirjeldas arheoloogilisi muistiseid.

Alates 1863. a kuni surmani 1900 tegi agaralt kaastööd ajakirjandusele: ajalehtedele *Perno Postimees*, *Eesti Postimees* (Trt, Tln), *Sakala* (Viljandi), *Olevik* (Trt), *Postimees* (Trt), *Ristirahva Pühapäevaleht*, *Die Heimath* (Tln, Riia 1882–85), *Neue Dörptsche Zeitung*, ajakirjadele *Meelejahutaja* (Trt) ja *Linda* (Viljandi, Pärnu). **F. Russowi** ja *Tallinna koddaniko ramatu* (1854–57) eeskujul avaldas Vene–Türgi sõja ajal raamatukesed „Jutustused Türgi sõjaplatsist 1877“ I–II (Viljandi 1877), mis sisaldasid päevalehest *St. Petersburger Herold* tõlgitud sõjasõnumeid. Ilmselt oli väljaannete levik väike, sest III–VIII osa jäid käsikirja. Avaldas poolsada ajaloo- ja arheoloogiaartiklit ÕESI väljaannetes, samuti Eesti muistiseid tutvustavaid kirjutisi Soome ajakirjades. Algatas 1895. a muististe üle-eestilise registreerimise, avaldades selleks **J. Hurda** eeskujul üleskutseid ajakirjanduses.

T: Eesti ajaloo tutvustamiseks ja populariseerimiseks avaldas sarja “Kodu-maalt” (9 vihku, Trt 1874–79), mille allikaks olid saksa ajalookirjutised ja rahvasuust kogutud ainek; koguteos „Muinasaja teadus Eestlaste maalt“ I–III (Trt 1898, 1899, 1910) võtab kokku tema arheoloogilise uurimis- ja kogumistöö tulemused; „Õntsa Dr. Martin Luteruse elu lugu“ (Trt 1883); mitmed kooliõpikud; tõlkis esimesena eesti keelde „Läti Hendriku Liivi maa kroonika ehk Aja raamatu“ (4 vihku, Trt 1881–83).

A: *Sirvilauad 1914*. xxxii (Trt 1913); EBL; EE; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; Järva; EKoBL; EE14; EKL; ETeadBL; ISIK; *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht*. 55–56 (Trt 1889); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 458–460 (Trt 1898); *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Viies leht*. 1–14 (Trt 1900); V. Reiman. *Kivid ja*

killud. I: 68–69 (Trt 1907); M. Kampmann. *Eesti vanem ilukirjandus*. 142–145 (Trt 1908); *Sirvilauad 1916*. xxxv (Trt 1915); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 156 (Tln 1991 [1954]); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 67 jm (Tln 1963); R. Põldmäe. *Kirjamehi mitmes mõõdus*. 160–175 (Tln 1973); *Edasi* 13.12.1981: 5; *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 351 (Tln 1984); *Keel ja Kirjandus* 7/1984: 421–422; *Looming* 11/1985: 1573–1575; I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 193–194 jm (Tln 1986); *Kodu-uurimise Teateid* 13: 37–55 (Tln 1988); *100 aastat Pärnu Muinasuurimise Seltsi*. 18–19 (Pärnu 1997); E. Piir. *Koltuvaid kõrrekesi koduselt kamaralt*. 60–64 (Viljandi 1998); *Acta Historica Tallinnensia* 5: 136–146 (Tln 2001); V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 25 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Jurkanov, Aleksei (Алексей Григорьевич Юрканов; ps Клещ; 1872 – 28.11.1935 Narva), ajakirjanik, kultuuri- ja seltsitegelane.

Toimetaja mitmes Narva ajalehes: *Нарвская газета* (1912, ilmus 61 nr), *Нарвский голос* (1912–13, ilmus 31 nr), *Нарвский листок* (1923–24, ilmus 104 nr), *Русский голос* 1924, samuti ajalehe *Старый нарвский листок* (1923–25) toimetaja-väljaandja. Tegi kaastööd ka teistele väljaannetele, eelkõige Tln ajalehele *Русский вестник*, huumoriajakirjadele *Кнут* (Narva 1924–25, ilmus 15 nr) ja *Хлыст* (Narva 1931, ilmus 6 nr) jt.

A: *Нарвский листок* 24.7.1923: 2–3; *Старый нарвский листок* 29.11.1936: 2; ERA.14.13.1831; A. Taal (1998). Venekeelne ajakirjandus Eestis 1920ndatel aastatel. 33 jm (TÜ ajakirjandusosakonna diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Jurkatam, Johan (1921– Juhan Tamm; Иван Алексеевич Юркатам; 20.8.12.1858 Pahila küla, Saaremaa – 25.4.1944 Trt), kooliõpetaja, ametnik. Vabadiku poeg. Õppis Kuressaare vallakoolmeistrite ettevalmistamise koolis 1872–74, Balti õpetajate seminaris Riias 1874–77, TÜs vabakuulajana eesti keelt 1880.–90. aastatel. Töötas peaaegu kogu elu õpetajana: Kuressaare Nikolai koguduse kihelkonnakoolis 1877–78, Tln Nikolai koguduse kihelkonnakoolis 1879–82, Haanja kihelkonnakoolis 1883–84, Trt Jüri koguduse kihelkonnakoolis 1885–91, Trt õpetajate seminaris 1899–1918, Trt 3. algkoolis 1918–26. Vahepeal oli tõlk senaator Manasseini juures (1882–83) ja Riia ringkonnakohtu 2. kriminaalosakonnas (1892–99). Ühtlasi oli Eesti Kirjameeste Seltsi vanavara- ja raamatukoguhoidja 1888–93, Trt vene avaliku raamatukogu juhataja 1895–99. Trt linna aukodanik 1891.

Nädalalehe *Дерптский листок* (1891–92, ilmus 53 nr) toimetaja. Leht oli mõeldud eelkõige eestlastele abiks vene keele õppimisel, tutvustas vene kultuuri ja kirjandust. 1893. a hakkas selle lehe järglasena ilmuma nädalaleht *Прибалтийский листок* (Trt), J. oli nimeliselt ka selle toimetaja 1893–95, kuid tegelikult toimetas lehte **M. Lissitsõn** (vt). Ajakirja *Põllumees* (Trt) toimetuse liige 1895–96. Tln-s elades tegi kaastööd ajalehele *Virulane* (...), avaldas keele- ja kirjandusartikleid ajalehtedes *Sakala* (Viljandi), *Olevik* (Trt), hiljem kuukirjas *Eesti Kirjandus* (Trt).

T: “Vene keele õpetaja iseõppijatele = Самоучитель русского языка” (Trt 1888), “Vene–Eesti Sõnaraamat = Русско–эстонский словарь” (Trt 1903, 1913); käsiraamat “Talurahva Advokat” (Trt 1896).

A: EBL; EBL tk; EAT; EKoBL; C. Isaakov. *Очерки истории русской культуры Эстонии*. 153–154 (Tln 2005); *Tuna* 3/2014: 116, 124; A. Lõuna (2002). Jüri Truusmann ja teised õigeusklikud Eesti haritlased Tallinnas 19. sajandi teisel poolel. 144–145 (Magistritöö TÜ ajaloo osakonnas); EAA.296.6.3710; EAA.2000.1.212.

Just, Elmar Siegfried (Juus-Just; 17.1.1900 Trt – 24.12.1941 Sverdlovski oblast), ajakirjanik, ühistegelane. Mehaaniku poeg, **J. Hünersoni** väimees. Õppis Treffneri gümnaasiumis, lõpetas Trt reaalkooli 1917, õppis Peterburi polütehnilises instituudis 1917–19, Tln tehnikumis

masinaehituse osakonnas 1919–20, TÜs kaubandust 1920–21, 1925 (ei lõpetanud), õigusteadust 1921–25, täiendas end Saksamaal, Prantsusmaal ja Austrias, lõpetas Viini kaubandusülikooli 1937. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941 süüdistatuna nõukogudevastases tegevuses (sh ajalehe *Maaliit* toimetamises), suri vangilaagris.

Maaliidu > Põllumeestekogude päevalehe *Maaliit* (Trt, Tln) toimetuse liige 1918–19 > päevalehe *Kaja* ärijuht 1919–22, seejärel toimetuse liige. Põllumajandusliku ühistegevuse kuukirja *Ühisjõud* tegevtoimetaja 1930–33, vastutav toimetaja 1933–40. Ajakirja *Põllumees* vastutav toimetaja 1933–40, samuti selle lisa, noortekuukirja *Maanoored* (Tln 1933–40) vastutav toimetaja. EAL liige 1923–25.

A: ÕT I: 46; AA3; ISIK; OkM; *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 106 (Trt 1933); *Ühisjõud* 12/1937: 179–180; *Akadeemia* 1/2004: 201, 7/2004: 1662.

Just, Wilhelm Adolf (ka Adolph; 1849–1902), trükkal, raamatukaupmees. Õppis kirjaladujaks Laakmanni trükikojas 1872–78. Avas Trt-s raamatukaupluse 1875 ning laenuraamatukogu ja trükikoja 1878. Oli üks tähtsamaid eesti raamatukaupmehi Trt-s 19. s lõpukümnenditel. Majandusraskuste tõttu müüdi trükikoda ja raamatukauplus 1887. a oksjonil **C. H. Laakmannile** (vt). 1886. a asutas E. A. Justi raamatu- ja kivitruki äri (initsiaalid tähistavad J. koos abikaasaga), mis tegi aktsidentstrukiseid ja sai tuntuks eelkõige ilutrükistega (kutsed, postkaardid, nimekaardid, kirjapaberid, reklaamkuulutused, blanketid jne). 1894.–95. a ilmunud Trt ja Liivimaa motiividega meenekaardid on ühed esimesed Tsaari-Venemaal välja antud piltpostkaardid.

Et oma trükikojale pidevat tööd kindlustada, ostis 1881. a lõpus **Jannsenitelt** (vt) nädalalehe *Eesti Postimees* väljaandmisõiguse. Oli lehe väljaandja 1882–86, toimetajaks kutsus **K. A. Hermannit** (vt). Tema omanduses jätkas ilmumist põllumajanduslisa *Eesti Põllumees* ja 1882 alustas ilmumist „*Eesti Postimehe*“ *Muusiku lisaleht*. J. sattus majanduslikesse raskustesse, Hermann lahkus toimetaja-kohalt 1885. a lõpus ja J. oli ise ühe aasta (1886) *Eesti Postimehe* vastutav toimetaja (koos **J. Tülkiga** (vt)). Seejärel müüs võlgade tõttu lehe väljaandmisõiguse J. Tülkile.

A: H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 192–194 (Tln 2010 [1912]); Fr. Puksov. *Eesti raamatu arengulugu*. 84, 148, 155 jm (Tln 1933); *Eesti raamat 1525–1975*. 141, 152, 157 (Tln 1978); V. Vende. *Filokartia*. 19 (Tln 1981); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 351 (Tln 1984); EAA V: 64–66 (Trt 1987); *Eesti ajakirjanduse...* 136–137 jm; *Eesti postkaart 1894–1994*. 8–9 (Tln 1995); *Sakala kalender 2007*. 93 (Põltsamaa 2006); Rahvusarhiiv (<http://www.ra.ee/et/pilkupuudvad-postkaardid/>).

Jutt, Jaan (läti Jānis Jutta; Jaan Jutts; ps Saunamees; 26./14.9.1865 [või 1866 või 1867] Vana-Kariste vald, Pärnumaa – 25.2.1930 Daugavpils, Läti), apteeker, ettevõtja. Sauniku poeg. Õppis Viljandi kreiskoolis 1880–83, Pärnu gümnaasiumis 1883–84, tegi apteekriabilise eksami TÜs 1887, õppis TÜs farmaatsiat 1892–93, *mag pharm* 1895. Apteekriõpilane Suure-Jaanis ja Trt-s 1884–88, külaapteegi juhataja Lätimaal Grundsalis 1888–92. Reisis Kaukasuses 1895–96. Asutas 1896 Dvinskis (Daugavpils) apteegi ja mineraalvete tehase, oli selle juhataja veel 1916. Läti Vabariigi ajal rajas Daugavpilsis keemia-bakterioloogia jaama ja oli selle juhataja. Aktiivne kohalik seltsi- ja ühiskonnategelane, Daugavpilsilinnavolikogu liige 1923–28, mõnda aega ka linnapea.

Esimesed kirjatööd avaldas nädalalehes *Sakala* (Viljandi) 1883. Tegi kaastööd *Sakalale* 1886–95, ajakirjale *Oma Maa* (Trt) 1887–89, ajalehehtedele *Eesti Postimees* (Trt) 1880.–90. aastate vahetusel, *Postimees* (Trt) ja selle lisadele. Kirjutas populaarteaduslikke artikleid tervishoiust, keemiast, põllumajandusest jms.

A: PmA; EÜS1; AA2; ISIK; <http://latgalesdati.lv/>; *Latgales Ziņas* 28.2.1930, 7.3.1930, 24.12.1930; *Uus Eesti* 26.4.1936: 3; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 238, 276 (Tln 1963);

<https://maps.google.com/maps/ms?ie=UTF8&source=embed&oe=UTF8&msa=0&msid=115106345518463376275.000443b005ee944e00df7&dg=feature>.

Juurik, Märt (ps Martti; 1870 Kaarli vald, Viljandimaa – 1951?), talunik. Õppis Paistu ja Halliste kihelkonnakoolides, Harjumaal ja Soomes põllumajandust ja piimandust 1893–94. Meier Novgorodi kubermangus Tšerepovetsis 1894–1901, põllumees Ingerimaal alates 1901. Esimesed kaastööd (luuletused) ilmusid ajakirjas *Meelejahutaja* (Trt) 1886–87. Oli *Sakala* (Viljandi) kirjasaatja Soomes 1894–96. Tegi kaastööd ajalehtedele *Postimees* (Trt) 1889–99, *Eesti Postimees* (Tln) 1895–96, ajakirjale *Linda* (Viljandi, Pärnu) 1892–95, *Rahva Lõbuleht* (Trt) 1900 jm. Avaldas luulet, ilukirjanduslikke tõlkeid, reisikirju, artikleid põllumajandusest. **T:** tõlkinud K. J. Gummeruse „Ülemad ja alamad“ (Trt 1898). **A:** PmA; ISIK; R. Põldmäe. *Läbi kahe sajandi*. 78 (Tln 1971).

Jõe, Heino (ps Black Joe; Jämesäär; Katrin Kaktus; Koldevana; White Joe jt; 4.10./ 22.9.1913 Vihula vald, Virumaa – 11.1.1990 Toronto), skaudijuht, ajakirjanik, veste- ja noorsookirjanik. Vallasekretäri poeg. Õppis Läänemaa ühisgümnaasiumis 1928–32, Tln pedagoogiumis 1934–36, TÜs õigusteadust 1939 (ei lõpetanud). Sõjaväeteenistuses 1932–33. Töötas skaudijuhina Haapsalus 1933–34, kooliõpetajana Hiiumaal Suuremõisas 1936–37 ja Haapsalus 1936–41. Saksa okupatsiooni algul oli algkooli abijuhataja, 1942–44 töötas Haapsalus Läänemaa tuletõrjebriigaadi instruktorina (see amet vabastas mobilisatsioonist). Sept 1944 põgenes Soome kaudu Rootsi, töötas arhiiviassistendina, tegutses kooliõpetajana ja skaudijuhina. Veebr 1951 asus elama Kanadasse, töötas kuni pensioneerumiseni arveametnikuna Eatoni kaubamajas Torontos, tegutses skaudijuhina. Võttis aktiivselt osa pagulaseesti seltsielust, oli skautide püsilaagri Kotkajärve üks organiseerijaid 1953, Metsaülikooli üks algatajaid 1966 ja iga-aastaste koolituste üks korraldajaid kuni surmani.

Toimetas skautide ajakirja *Tõrvik* (Haapsalu) 1930–32. Oli maakonnalehe *Lääne Elu* (Haapsalu) reporter 1936 ja selle paralleelväljaande *Hiiu Teataja* (Haapsalu) tegevtoimetaja 1936–37, tema ülesanne oli Hiiumaa uudiste hankimine Haapsalus toimetatavale ajalehele. Toimetas skautide kolmanda suurlaagri ajalehte *Hõissa Poisid!* (Haapsalu 7.1936, ilmus 5 nr). Ajakirja *Eesti Skaut* toimetaja kuni 1940, sh tegevtoimetaja 1937, ühtlasi ajalehe *Päevaleht* Haapsalu esindaja, suvistel koolivaheaegadel ka toimetuse alaline liige. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige, noortelehekülje toimetaja 1941–42. Tegutses Stockholmis ajakirjanikuna 1945–51, toimetas ajalehe *Eesti Teataja* (Stockholm) noortevõrgu, oli lehe toimetuse sekretär 1949–51. Skaudiajakirja *Tulehoidja* (Stockholm, Göteborg) asutaja 1946, peatoimetaja 1946–48, kolleegiumi liige 1949–89. Oli üks koostajaid ja toimetajaid eesti ajakirjanike albumites „Sõnajalaõis“ (Stockholm 1947), „Vikerlased“ (Stockholm 1947) ja „Vabaduspäev“ (Stockholm 1948). Kanadas oli ajalehe *Vaba Eestlane* (Toronto) üks asutajaid 1952, esialgu kaastöötaja (peamiselt vestekirjanik), toimetuse liige 1965–69, kolleegiumi liige kuni 1989, aktsionär 1964–90. *Vabas Eestlases* ilmus temalt 1160 kultuuriloolist ja poliitilist vestet ning satiiri (aastatel 1952–89). Oli tuntud peamiselt Black Joe’ vestetega, aga kirjutas ka arvukalt artikleid, kultuuriloolisi kilde, mälestusi, joonistas karikatuure. Andis välja skaudimaleva kiri-ajalehte *Lembitu Kiri* (Toronto 1981–...).

T: valimik vesteid, humoreske ja satiire „Black Joe päevaraamat“ (Toronto 1992); kümmekond jutukogu noortele (1950–94, mitmed autori illustreeritud); mõned skautide käsiraamatud, ülevaade skautlusest „Saadikud põlvpükstes“ (Stockholm 1951, Toronto 1994); skautlike kirjutiste ja raamatute ümbertrükke ilmus kogumikus „Jämesääre jäljed“ (Toronto 1994).

A: AA3; EKL; EE14: 638; Lään; ISIK; VEPER; *Eesti kroonika* 1957. 145, 186 jm (Stockholm 1956); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 148, 151, 177 (Stockholm 1959); *Eesti skautlus viiskümmend aastat*. 71–75, 81–82, 92–97, 137–144, 184 jm (Hälsingborg 1962); *Korporatsioon Ugala 1913–1963*. 207–211 (Stockholm 1963); *Meie Post* 3/1967: 2; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 317, 345 (Tln 2010 [1974]); *Eestlased Kanadas*. 471–472 jm (Toronto 1975); *Eestlased Kanadas*. II: 171–172, 301 jm

(Toronto 1985); *Hiiumaa* 20.1.1990: 4; *Vaba Eestlane* 23.1.1990: 2, 20.2.1990: 21, 15.10.1992: 11, 8.12.1994: 9, 13.6.1995: 7, 28.12.2001: 4, 14; *Rahvuslik Kontakt* 3/1993: 30–34; *Teataja* 16.10.1993: 6; *Rahva Hääl* 12.11.1993: 5; *Jämesääre jäljed*. 1–17 (Toronto 1994); *Sõnumileht* 13.1.1996: 16; *Eestlased Kanadas*. III: 247 jm (Toronto 1997); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 175–176, 284 (Trt 2001 [1997]); *Eesti skautlus 50. aastat võõrsil*. 47, 49, 52 (Kanada 2003); *Metsaülikool 1983–2005*. 466–467 jm (Kotkajärve, Tln 2005); *Eesti kirjandus paguluses*. 770–771 (Tln 2008); *Eesti Elu* 8.1.2010: 11, 14; R. Taagepera. *Määravad hetked*. 283–284, 299–303 jm (Trt 2012).

Jõelaid, Gustav Adolf vt Bach, G. A.

Jõeäär, Aleksander (A. Иоэр; ps A. Äärejõe; A. Jäär; Ants Tohlus; 31.10.1890 Unguma küla, Saaremaa – 20.5.1959 Tln), jurist, poliitikategelane. Põllutöölise poeg. Õppis Tornimäe kihelkonnakoolis 1898–1902; täiendas end iseõppijana; tegi eraadvokaadi eksami Tln-Haapsalu rahukogus 1919; õppis Tln kolledžis 1926–27; lõpetas ÜK(b)P kõrgema parteikooli 1949. Uuemõisa vallakirjutaja abi 1902–03, Saaremaa rahukogu ja ülemtalurahvakohtu ametnik 1904–15, asjaajaja Tln-s Peeter Suure merekindluse ehitusel 1915–17. Vabadussõja ajal oli Saare maakonnavalitsuse juriskonsult 1919–20, Kuressaare linnavolinik 1919–20 ja 1922–25. Kolis 1920 Tln-sse, tegutses eraadvokaadina 1921–40, oli õigusteenuste büroo omanik 1924–31 (teistel andmetel kuni 1939). Aktiivne seltsitegelane Kuressaares ja Tln-s, ESDTP > ESTP keskkomitee liige 1919–34. Riigikogu liige 1920–34 (ESDTP > ESTP nimekirjas; volitused lõpetati 1937), Riigivolikogu > ENSV Ülemnõukogu liige 1939–51. ENSV põllutöö rahvakomissar 6.–8.1940, kohtu rahvakomissar > kohtuminister 8.1940–2.1950; II maailmasõja ajal oli Nõukogude tagalas. Varumisvalitsuse teraviljakultuuride inspektori kohusetäitja 1950–51. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 7.6.1951, mõisteti 25 aastaks vangilaagrisse ja viieks aastaks asumisele (§58-10, süüks kuulumine menševike parteisse 1919–40 ja Riigikogusse 1921–40, NSVLi laimamine, natsionalistlik nõukogudevastane tegevus ENSV kohtuministrina). Kandis karistust Moskva sisevanglas. Vabanes 16.8.1955, tuli tagasi Eestisse 1956. Rehabiliteeritud.

Tegi kaastööd ajalehele *Hääl* (Kuressaare) 1906–09. Oli ajalehe *Vaba Saaremaa* (Kuressaare) toimetuse liige 1918–19. Avaldas ilukirjandust ja majanduspoliitilisi artikleid pilkeajakirjades *Sädemed* (Trt) ja *Ulak* (Pärnu) 1909, noorsotsialistide ajakirjas *Rünnak*, ajalehtedes *Postimees* (Trt), *Elu* (Trt), *Tallinna Teataja*, *Sotsiaaldemokraat > Tulevik > Ühendus > Rahva Sõna*, EKP ajalehes *Rahva Hääl* (Oslo) 1937. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV kohtu, prokuratuuri ja Ülemnõukogu häälekandja *Kohtu ja Prokuratuuri Teataja* (ka *Kohus ja Prokuratuur*) vastutav toimetaja 1941.

T: Riigikogus peetud kõne „Eesti majanduspoliitika sihtjooned“ (Tln 1925); mõned propagandistlikud brošüürid 1948–49, sh „Eesti NSV kui võrdõiguslik liige nõukogude vabariikide vennalikus liidu“ (Tln 1948), „Nõukogude kohtu põhiline erinevus kodanlikust kohtust“ (Tln 1949).

A: *Eesti II Riigikogu*. 63 (Tln 1924); EAT; ERAKT; EE tk; ENE; E(N)E; VjV; EE14; EPE; ISIK; OkM; *Rahvaleht* 5.4.1924: 2; *Kaja* 1.11.1928: 4; *Postimees* 30.10.1935: 7; *Rahvakalender 1941*. 132–133 (Tln 1940); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 85–86 (Stockholm 1956); O. Kuuli. *Ühise võitlulipu alla*. 179–180 jm (Tln 1961); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 248–249 jm (Tln 1963); *Väliseestlase kalender 1965*. 88 (New York 1964); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 219 (Tln 1970); A. Käbin. *Vaim ja muld*. 172–173 (Toronto 1975); R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 148–149 jm (Stockholm 1991); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 176–177 jm (Trt 1999); *Sirp* 6.2.2004: 6; *Oma Saar* 24.10.2009: 10; P. Kivi. *Kuressaare linnavõim ja selle kandjad 1918–1940*. 17–18, 33, 81, 118–119 (Kuressaare 2012); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 207 jm (Trt 2014); *Nõukogude Eesti külma sõja ajal*. 79–81 (Trt 2015).

Jõger, Ago Johani p (ka August; 1900/25.12.1899 Harku vald, Harjumaa –5.8.1972), fotograaf. Käsitöölise poeg. Õppis Tln tehnikumi hüdrotehnika osakonnas 1920 (ei lõpetanud). Enne 1940. a tegutses amatöörfotograafina, pärast II maailmasõda oli fotograaf Tln Kuninga tn fotoateljees > teatriühingu fotoateljees, jäädvustas Eesti näitlejaid, heliloojaid, interpreete ja lauljaid 1930–70. Noorteajakirja *Urikivi* üks asutajaid ja tegevtoimetaja (1923 ja 1925–26, ilmus 10 nr), noorteajakirja *Urituli* üks asutajaid ja vastutav toimetaja (1927–28, ilmus 7 nr), kuukirja *Eesti Noorus* üks asutajaid, esimene vastutav ja tegevtoimetaja 1929 (tema juhtimisel ilmus 7 nr). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli kuukirja *Ateist* tegevtoimetaja (1941, ilmus 6 nr).

T: fotoarhiiv on hoiul ETVs.

A: *Kümme aastat noorvpõlve*. 10, 13 (Tln 1929); *Postimees* 4.2.2002: 24; ERA.1.7.397.

Jõgever, Jaan Aleksei p (sünnimeetrikas Ivan; ps J. Saar; 27./15.6.1860 Maasi vald, Saaremaa – 6.11.1924 Trt), keeleteadlane, tsensor (õuenõunik). Talurentnike poeg. Õppis Riia vaimulikus koolis ja seminaris 1873–82 (ei lõpetanud), lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi 1883 (eksternina), õppis TÜs õigusteadust 1883 ja slavistikat 1883–87, *cand phil.* Treffneri gümnaasiumi vene keele õpetaja 1884–89, rahvakoolide inspektor Tln-s 1889–92, eestikeelsete ajalehtede ja ajakirjade tsensor Trt-s 1892–1903, Treffneri gümnaasiumi eesti keele õpetaja 1903–20, TÜ eesti keele lektor 1909–18, ühtlasi ka Liivimaa Hüpoteegiseltsi raamatupidaja 1903–19. Eestikeelse TÜ üks organiseerijaid, TÜ eesti keele professori kt 1919–24, professor 1924. EKMS juhatuse liige 1885–92, toimetas seltsi aastaraamatuid 1887–90; EKS üks asutajaid 1907, juhatuse liige 1907–24, esimees 1922–24.

Populaarteadusliku-ilukirjandusliku kuukirja *Oma Maa* (Trt) kaastöötaja 1884–86 ja viimane tegevtoimetaja 1886–91; ostis 1887. a ajakirja **H. Treffnerilt**, aga ajakiri ilmus edasi Treffneri nimel. J. muutis ajakirja rahvalikumaks, säilitades varasema venesõbralikkuse. Ajakiri jäi seisma lugejate vähesuse tõttu. J. avaldas kultuuri- ja kirjandusloolisi artikleid ning keeleteaduslikke, ajaloo- ja rahvaluulealaseid töid. Laialdase poleemika tekitas J. artikkel „Luuleaeg” (*Oma Maa* 1888). Tsensorina (1892–1903) oli karm, püüdis pidurdada eesti lehtede vahelist poleemikat, eelkõige vastastikust laimu ja isiklikke kallaletunge. J. negatiivsete ettekannete tõttu ei saanud **A. Grenzstein** 1894 ja 1900 luba muuta *Olevikku* päevaleheks. Lahkus tsensoriametist formaalselt vabatahtlikult, kuid süüdistatuna vaenuõhutava kirjutise trükkilaskmises päevalehes *Postimees*. Tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt). Asutas 1906 teadusliku kuukirja *Eesti Kirjandus* (Trt), mis käsitles kirjandust, eesti keelt, rahvaluulet, kultuuri ning ajalugu. Oli ajakirja väljaandja 1906–07, vastutav toimetaja 1906–15, tegevtoimetaja 1906–10 ja 1913–15, seejärel osales ajakirja toimetamisel kuni surmani 1924.

T: keeleajaloolisi uurimusi; eesti keele õpikuid, sh „Eesti keele õpetus koolidele ja iseõppijatele” (Trt 1904); luulekogu „J. Jõgeveri kirjatööd” (Trt 1898); jutustus „Ärkamisel” (Trt 1899); jutukogu „Õnneotsijad” (Trt 1902); mõned muinasjutukogud; päevikukatkendid „„Oma Maa” päevilt” ajakirjas *Keel ja Kirjandus* (6/1960), päevikumärkmed tsensuurist ajakirjas *Tuna* (3–4/2014), u 5200-leheküljeline päevik 1880–1924 asub Eesti Kirjandusmuuseumis; isikuarhiiv asub TÜR käsikirjakogus.

A: AA1; PmA; EBL; EE; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKoBL; RVS; EE14; EKL; ETeadBL; SK; ISIK; KrS; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 500–501 (Trt 1898); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 201, 218 (Tln 2010 [1912]); *Eesti Kirjandus* 1/1916: 1–10, 11/1924: 453–475 (sisaldab valikbibliograafiat), 12/1924: 542, 5/1932: 229–240, 12/1936: 537–539; *Eesti Keel* 3–4/1924: 65–66; F. Tuglas. *Ado Grenzsteini lahkumine*. 25–39 jm (Trt 1926); F. Tuglas. *Eesti Kirjameeste Selts*. 278–309 jm (Tln 2009 [1932]); *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 290 jm (Trt 1933); *Postimees* 17.6.1937: 5; J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 53 jm (Trt 2008 [1940]); *Keel ja Kirjandus* 6/1960: 364–369, 10/1965: 624–628, 3/1971: 158–163, 3/1994: 136–144, 8/2000: 583–593; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 8–11 jm (Tln 1963); EKA II: 509 (Tln 1966); *Meie Tee* 1–2/1966: 14–15; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 78, 101, 261–262 jm (Tln 1974); *VII Eesti raamatuteaduse konverents*. 18–19 (Trt 1975); *Uurimusi*

eesti raamatu arenguloost. 100–120 (Tln 1980); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II*: 367 (Tln 1980); A. Palm. *Trükisõna ja selle saladuste ümber*. 50–64 (Tln 1983); *Edasi* 5.5.1984: 5; *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 351 (Tln 1984); *Emakeele Seltsi aastaraamat* 31. 12–19 (Tln 1987); *Eesti ajakirjanduse...* 229–234 (Trt, Tln 1994); *Akadeemia* 12/1997: 2510–2513; *Acta Historica Tallinnensia* 3: 62 (Tln 1999); *Tuna* 2/2000: 57–60, 3/2014: 112–127, 4/2014: 118–135; *Jaan Poska oma ja meie ajas*. 234–235 (Tln 2010); K. Kuld (1958). „Oma Maa” populaarteadusliku ajakirjana. 8 jm (TRÜ eesti filoloogia kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

? **Jõgi, Jakob** (1875–16.9.1961). Harrastuskunstnik, puunikerdaja Pärnus 1930.–50. aastatel (vähemalt).

Ajalehe *Hääl* (Kuressaare) vastutav toimetaja 1908–10.

Jõks, Robert Jaani p (8.6.1908 Viljandimaa – 8.9.1942 Gorki oblast). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal osales põrandaaluses vastupanuorganisatsioonis Pääastekomitee. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 30.10.1940, mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse (§§58-10, 58-11), suri vangistuses.

Päevalehe *Vaba Maa* kinonurga toimetaja.

A: OkM; *Tuna* 1/2002: 92.

Jänes, August Ka(a)rli p (28.8.1904 Tsooru, Võrumaa – 29.10.1971 New York), kirjastaja. Kirjastuse ja reklaamibüroo A. Meister ja A. Jänes kaasomanik 1931–32, omanik 1932; kirjastuse ja reklaamibüroo Eesti prokurist 1932–35, omanik 1936–38. Põgenes Eestist 1944, elas Austrias, emigreerus USAsse New Yorki. Töötas majahoidjana.

1920. aastatel oli ajalehtede kaastöötaja Viljandis. Pilkeajakirja *Vana Meie Mats* väljaandja, vastutav ja tegevtoimetaja (Viljandi 1930, ilmus 1 nr). Ajalehe *Eesti Majandus* kaasväljaandja ja tegevtoimetaja 1931 (2 nr jooksul). Perekuukirja *Ajakiri Kõigile* väljaandja (1936–40) ja vastutav toimetaja 1937–40. Ajakirjas tutvustati filme ja filminäitlejaid, anti nõuandeid kodusisustuse, majapidamise ja moe alal, avaldati mustri- ja lõikelehte, toiduretsepte ning mahukat kaasannet *Laste Sõber > Lugemist Lastele* (1936–40). 1930. aastatel koostas, toimetas ja kirjastas mitmeid kalendrisarju, mille sisu osaliselt kattus.

T: „Jõulu album“ (Viljandi 1929; toim), „Kevadepühade album“ (Trt 1930; toim); reklaambrošüür „Eesti suvituskohad“ (Valga 1932); kalendrisarjad „Mikumärki tähtraamat“ (Tln 1931–37; tegevtoim), „Perenaise ja koka tähtraamat“ (Tln 1931–39; tegevtoim), „Nalja tähtraamat“ (Tln 1933–39; toim), „Koka ja perenaise tähtraamat“ (Tln 1934–36), „Kalendrite kuningas Naistesõber“ (Tln 1933–39; koost), „Ajakirja „Kõigile“ kalender-käsiraamat 1940“ (Tln 1939, koost).

A: *Vaba Eesti Sõna* 4.11.1971: 10; T. Lääne. *Välis-Eesti spordielu 1940–1991*. 289, 292 (Tln 2000); ERA.1.7.649; ERA.1.7.1342; ERA.891.2.13789; ERA.891.2.14917; ERA.891.2.24623.

Jänes, Hermann (ka Herman; ps Heino Sõmer; Arvi Kuller; Osvi; 20.11.1899 Tln – 20.8.1976 ENSV), ametnik, vaimulik. Töölise poeg. Lõpetas Tln poeglase kaubanduskooli 1917, õppis Usuteaduse Instituudis 1950. aastate alguses (ei lõpetanud). Pärast kooli lõpetamist 1917 töötas vabrikuaemetnikuna, hiljem mitmes erinevas ametis, oli EELK konsistooriumi kantseleiametnik 1930–35, nädalalehe *Eesti Kirik* sekretär 1935–40. Pärast II maailmasõda laulis RAM-s. Vigala Maarja koguduse aseõpetaja 1953–69. Seejärel elas surmani Pärnu-Jaagupis. Nõukogude aastatel tegutses KGB agendina (Saaliste).

Aastatel 1917–19 tegi kaastööd bolševistlikele väljaannetele *Edasi* (Trt), *Eesti Teataja*, *Tapper*, samuti ajalehtedele *Kosjaleht*, *Vaba Maa*, ajakirjale *Tungal* jm. Oli pilkeajakirja *Meie Mats* vastutav toimetaja 1920 (toimetas 12 nr). Noorte- ja pereajakirja *Ronk* vastutav ja tegevtoimetaja 1926–27 > pereajakirja *Kodukolle* toimetaja (1927–28), tegi kaastööd ka ajakirjale *Kodu*. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* kaastöötaja.

T: „Naljaettekanded“ (Tln 1918); sentimentaalne jutukogu „Taevaminek“ (Tln 1923); „Lihavõtte album 1929“ (Tln 1929; vastutav toim).

A: Veem; ISIK; *Meie Tee* 11-12/1977: 178; R. Altnurme. *Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–49*. 275, 299 (Trt 2001); *Vigala Sõnumid* 4/2014: 10–11; H. Tiikmaa (1990). Perekonnaajakirjad „Eesti Kodu” ja „Kodu”. 50 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Järv, Emma (.....), **Jaak Järve** abikaasa.

Kuna **Jaak Järv** ei saanud ajalehe väljaandmiseks luba, siis esitas ta 1.1906 loataotluse oma abikaasa nimel. See väljaanne sai ilmumislao ja nii oli J. päevalehe *Virulane* ning lisalehe „*Virulase*“ lisa esimene väljaandja ja vastutav toimetaja 2.–7.1906, tegeliku toimetamistöö tegi Jaak Järv, kes sai alates juulist ka ametlikult lehe väljaandjaks ja toimetajaks.

A: S. Issakov. *Arhiivide peidikuist*. 148–150 (Tln 1983).

Järv, Jaak (17./5.4.1852 Soe küla, Viljandimaa – 3. või 4.1920 Djoma jõel, Ufaa kubermang), ajakirjanik, kirjanik. Sulase poeg, **E. Järve** abikaasa. Õppis Rõhu külakoolis, täiendas end iseõppijana, sooritas vallakooliõpetaja eksami 1871. Töötas 1871–75 vallakooliõpetajana Vastse-Nõos. 1875 asus elama Tarvastusse, 1876 Viljandisse, 1881 Tln-sse. 1888–90 elas väljasaadetuna Moskvast, seejärel taas Tln-s, kus tegutses kalakaupmehena. 1912 asus elama Moskvasse, tegutsedes kilukaupmehena. 1919–20 elas poja juures Samaara kubermangu eesti asunduses. Hukkus jäälagnemise aegu Djoma jõel.

Alates 1872 tegi aeg-ajalt kaastööd nädalalehele *Eesti Postimees* (Trt). Oli nädalalehe *Sakala* (Viljandi) abitoimetaja 1878–80; töö oli eelkõige tehnilist laadi (käsikirjade ümber-kirjutamine, korrektuur, ajalehtede laialisaatmine), J. kirjutisi ilmus *Sakalas* vähe. Kui *Sakala* 1979 ajutiselt seisis, esitas taotluse populaarteadusliku ajakirja *Linda* väljaandmiseks, aga luba ei saanud. 1880 avaldas mõned *Sakala* vaimus kirjutised nädalalehes *Perno Postimees*. Mais 1881 ostis **A. Aintilt** suurtes raskustes nädalalehe *Tartu Eesti Zeitung* ja pani pool aastat seisnud väljaande jälle käima. Mais 1882 kolis lehe Tln-sse ja hakkas seda välja andma nime all *Virulane* (1882–88). Leht jätkas **C. R. Jakobsoni** ideoloogilist suunda, kritiseerides teravalt balti erikorda, mõisnike omavoli, rahvakooli puudusi jne. Esmakordselt eesti ajakirjanduses käsitleti järjekindlalt ka tööliste olukorda, toodi sõnumeid streikidest, töölisliikumisest ja sotsiaaldemokraatia levikust välismaal. Lisalehes avaldati populaarteaduslikku lugemisvara ning toimetaja enda luulet ja lühiproosat. *Virulane* oli kõige loetavam ajaleht Põhja-Eestis (tiraaz 6000). Süüdistatuna sotsialistlike vaadete levitamises keelati J-l 1888. a kaheks aastaks Balti ja Peterburi kubermangudes elamine ja *Virulane* jäi seisma. Süüdistuste initsiaatoriteks olid tšensor **J. Truusmann** ja Eestimaa kuberner S. Šahhovskoi, kaasa aitas ka **J. Kõrv**, kellele J. oma lehega oli konkurent. J. elas pagendusaja 1888–90 Moskvast, tehes aktiivselt kaastööd eesti ajakirjandusele, eelkõige ajalehele *Postimees* (Trt). Pärast mitmeid edutuid ajalehe väljaandmisloa taotlusi õnnestus J-l saada luba ja ta andis dets 1905 välja ajalehe *Täht*, mis pärast esimese numbri ilmumist suleti. Jaan 1906 esitas J. väljaandmistootlused **Emma J.** ja poja Hans J. nimel, mõlemad lehed said loa. *Virulane* alustas taas ilmumist, seekord päevalehena. Leht ilmus sulgemiste ja uute avalduste esitamise tõttu nimede all *Virulane* (2.–8.1906) > *Uus Virulane* (11.1906–6.1907) > *Säde* (6.–7.1907) > *Õigus* (7.1907–10.1908) > *Virulane* (11.1908–6.1911). Lehel oli arvukalt lisasid: „*Virulase*” lisa (1906), nädalalisad „*Säde*” lisa (1907), *Kirjandusline lisa* (1908–09), *Kirjandus ja Teadus* (1907–11), igapäevane „*Virulase*” *Jutulisa* (1910). Muutunud oludes ei saavutanud leht enam varasemat populaarsust, J. jättis toimetajatöö järjest enam poja Hans J. hooleks, kes 1909. a sügisel müüs võlgadega koormatud lehe trükkal **M. Antjele**.

T: õpetlikud ja moraliseerivad brošüürid (1890. aastatel); luulekogu „Lillekimbukene” (Trt 1873); kolm ajaloolist jutustust, sh „Vallimäe neitsi” (Tln 1885; Trt 1906, 1908); mõned tõlketeosed saksa keelest.

A: ÕT I: 57; EBL; EE; ENE; EKBL; E(N)E; EE14; EKrL; EKoBL; EKL; ISIK; KrS; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 475–476 (Trt 1898); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 198–199 (Tln 2010 [1912]); *Päevaleht* 31.10.1913: 5–6; M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 193–203 (Tln 1921); M. Lepp. *1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus*. 70 (Tln 2010 [1922–27]); J. Sepp. *Minu mälestised*. 97–100 (Trt 1929); *1905. a. revolutsiooni päevilt*. 55–56 (Tln 1931); F. Tuglas. *Eesti Kirjameeste Selts*. 215–216 jm (Tln 2009 [1932]); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 68–73 (Tln 2010 [1936]); E. Laaman. *Juhan Luiga*. 72–73 (Trt 1938); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 60–61, 172 (Trt 1939); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. II: 124 (Tln 1991 [1954]); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 284–289 (Tln 1958); H. Salu. *Tuul üle mere*. 197–198 (Stockholm 1965); *Keel ja Kirjandus* 10/1966: 617–624, 7/1967: 407–413, 8/1967: 483–489; EAA I: 66, 70–79 (Trt 1966); EKA II: 372–373, 493–501 (Tln 1966); *Paar sammukest...* VI: 72–101 (Tln 1969); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 35 (Tln 1971); *Tee Kommunismile* 9.9.1972: 3; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 194–196 (Tln 1974); E. Jansen, J. Peegel (koost). *C. R. Jakobsoni „Sakala” ja eesti ajakirjanduse teed*. 58–59, 72–91 jm (Tln 1979); H. Salu. *Must lagi on meie toal*. 173–179 (Lund 1980); S. Issakov. *Arhiivide peidikuist*. 130–158 (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 351 (Tln 1984); *Sakala kalender 1993*. 62–64 (Viljandi 1992); *Eesti ajakirjanduse...* 160–165 (Trt, Tln 1994); *Acta Historica Tallinnensia* 3: 53 (Tln 1999); *Konstantin Pätsi tegevusest*. 42–43 (Tln 2002); *Akadeemia* 9/2003: 2036; L. Viitol. *Eduard Vilde*. 75–80 (Tln 2012); *Tuna* 3/2014: 122–123; E. Weinrauch (1976). Ajalehe „Virulane” juhtkirjad (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Järv, Johannes Jüri p (1905–?).

Noorteajakirja *Urikivi* toimetuse liige 1923 ja 1925; kultuuriajakirja *Ilo* väljaandja ja vastutav toimetaja (1929–30, ilmus 11 nr). Tegi kaastööd ajalehtedele *Meie Maa* (Kuressaare), *Oma Maa* (Viljandi), *Päevaleht*, *Vaba Maa*, ajakirjadele *Agu* ja *Sõdur*. EAL liige 1929–33.

A: ISIK; ERA.1.7.521.

Järv, Richard (8.9.1907 Tln – 1974). Kuressaare metodisti koguduse abipastor 1932–33.

Metodistide kuukirja *Kristlik Kaitsja* (Trt) tegevtoimetaja 1934–40. Ajakiri avaldas eelkõige äratus- ja pühitsuskirjutisi, õpetas Piiblit tundma, valgustas misjonitööd maailmas, kirjutas kristlikust pereelust ja lastekasvatusest, pühapäevakoolitööst, metodistide elust Eestis ja välismaal.

T: J. Wesley’ brošüür „Metodisti iseloom“ (Tln 1933; tõlk), R. Lutheri „Uue Testamendi sõnaraamat“ (Trt, Tln 1939; 1992; tõlk).

A: Eesti Metodisti Kiriku koduleht (<http://www.metodistikirik.ee>); E. Post (1990). Eestikeelne vaimulik ajakirjandus Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940. 77–78 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Järve, Jaan (7.10./25.9.1896 Ulila vald, Tartumaa – 14.2.1945 Freudenstadt, Saksamaa), vaimulik. Taluperemehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1907–10 ja Trt Aleksandri gümnaasiumis 1910–14, TÜs usuteadust 1914–15 ja 1921–23, Berliini ülikoolis 1922–23; *cand theol* 1924 (TÜ), *mag theol* 1936 (TÜ). Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast 1918–19. Eesti keele õpetaja Pärnu gümnaasiumites 1917–18. Korraldas Eesti iseseisvusmanifesti trükkimist ja väljakuulutamist Pärnus 23.2.1918, mh levitati iseseisvusmanifesti J. toimetatud ajalehe *Uus Pärnu Päevaleht* lisana. Arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt 6.3.1918, vabanes 4.1918. Ordineeriti 25.12.1923, kirikuõpetaja Laiusel 1923–44. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–22 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas) ja 1929 (Kristliku Rahvaerakonna nimekirjas), sh teine abiesimees 1.–3.1921; Eesti Rahvuskogu I koja liige 1937. Aktiivne seltsitegelane. Juunis 1941 oli küüditatavate nimekirjas, varjas end Nõukogude võimude eest 6.–7.1941. Sept 1944 põgenes Saksamaale, hukkus liitlaste õhurünnakus.

Gümnaasistina tegi kaastööd ajakirjale *Nooresooleht* (Trt 1909–10), üliõpilasena päevalehele *Postimees* (Trt), nädalajakirjale *Virmalised* (Trt) jt väljaannetele. Postimehe toimetuse liige 1917–21 ja 1923, sh päevalehe *Uus Pärnu Postimees* väljaandja ja vastutav toimetaja (1917–18, ilmus 27 nr) > päevalehe *Postimees. Pärnu väljaanne* toimetuse liige 1920–21 ja 1923, *Postimehe* vastutav toimetaja 5.–12.1920, toimetuse liige 1926–31. Vahepeal päevalehe *Tallinna Teataja* vastutav toimetaja 1.–3.1921, peatoimetaja 1921–22. Ajakirja *Aeg* üks asutajaid, väljaandja ja peatoimetaja (Berliin 1922, ilmus 12 nr). Nädalalehe *Eesti Kirik* toimkonna liige 1928–30, nädalalehe *Pühapäevaleht* peatoimetaja (Trt 1928–30). Koguduselehe *Laiuse Koguduse Teataja* väljaandja ja vastutav toimetaja (1931–40, ilmus 1–6 nr aastas).

T: brošüürid „Jaan Poska ja Tartu rahu“ (Trt 1920) ja „Tööerakonna süsteem“ (Trt 1920); paar usuõpetuse õpikut (Trt 1924–26), jutlustekogud „Lootuse tee“ (Trt 1928; toim), „Uus jutluseraamat“ (Tln 1935; toim), „Töötatud maa“ (Trt 1936).

A: ÕT I: 46; EAT; EE tk; EÜS2; Veem; AA3; VjV; ISIK; *Postimees. Pärnu väljaanne* 24.2.1919: 1; *Põhiseadus ja Rahvuskogu*. 418–422 (Tln 1937); *Nõukogude võimu eest*. 282–283 (Tln 1957); J. Kaup. *Hauatagune Siber*. 268–269 (New York 1963). I. Raamot. *Mälestused*. 356–358 jm (Tln 2013 [1975]); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 122–123 (Montreal 1982); V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 99 (Trt 1999); *Akadeemia* 10/2003: 2277, 7/2004: 1662; *Pärnu Postimees* 5.6.2007: 11, 23.2.2010: 11, 2.7.2010: 6, 23.2.2012: 10; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 206, 396–397, 399–402 (Trt 2008); A. Pajur, A. Vunk. *Rahvusriigi süünd Pärnumaal (1917–1919)*. 36, 50, 53, 66 jm (Pärnu 2008); R. Saard. *Kultuurprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis*. 114–115 jm (Tln 2008); *Iseseisvusmanifest*. 303 jm (Trt 2014); EAA.2111.1.14068 leht 6–11.

Järvesoo, Elmar (–1935 Gerberson; Ameerikas Jarvesoo; 22./9.3.1909 Pati vald, Pärnumaa – 7.12.1994 Ormond Beach, FL, USA), põllumajandusteadlane. Taluperemehe poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis 1923–28, Eesti Ühistegelise Liidu ühistegevuskooli raamatupidajate klassis 1929–30, TÜs agronoomiat 1930–34 (vaheaegadega); täiendas end põllutöoministeeriumi stipendiaadina Saksamaal ja Rootsis 1937–39, *dr agr* 1939 (Berliini Friedrich Wilhelmi ülikool); Eesti Põllumajandusülikooli audoktor 1993. Sõjaväeteenistuses 1928–30, sh õppis kõrgema sõjakooli aspirantide klassis 1928–30. TÜ maaparanduse ja geodeesia kabineti assistent 1934–37, põllutöoministeeriumi põllumajanduse uurimise ja katseasjanduse komitee teadussekretär 1939–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV põllutöö rahvakomissariaadi põllutööriistade inspektor 1940–41, Saksa okupatsiooni ajal oli Põllumajanduse keskvalitsuse ametnik 1941–44 ja ühtlasi TÜ õppeülesannete täitja 1942–44. Sept 1944 põgenes Saksamaale. Töötas Rostocki lähedal Landesbauernschaftis kuni 4.1945, oli Balti ülikooli (Hamburg, Pinneberg) üks organiseerijaid, prodekaan, dekaan ja professori kt 1945–49. Okt 1949 asus elama USAsse, töötas õppejõuna Amherstis Massachusettsi riigiülikooli põllumajandusteaduskonnas 1950–77 (erakorraline professor 1966, professor 1973), seejärel emeriitprofessor, mh külalisprofessor EPAs > EPMÜs 1990–94. Aktiivne seltsitegelane, Tartu Instituudi (Toronto) üks direktoreid 1974–94. Eesti eksiilvalitsuse (Rootsis) haridusminister 1964–71, põllutöominister 1971–90.

Põllumajandusteadusliku kuukirja *Agronoomia* (Trt) toimetuse sekretär 1932–35 (aitas ajakirja koostada, refereeris võõrkeelseid artikleid, korraldas ajakirja trükkimist, luges korrektuuri, arvutas honorarid jms). Ajakirja *Akadeemia* (Trt) üks asutajaid 1937. Lisaks avaldas 1930. aastatel kirjutisi ajalehtedes *Postimees* (Trt), *Uus Eesti*, *Ühistegelised Uudised*, ajakirjades *Ühistegevusleht*, *Konjunktuur*, *Põllumajandus*, *Põllumees*, *Tehnika Põllumajanduses*, *Taluperenaine* (Trt), *Tänapäev* (Trt), *Uus Talu* ja selle aastaliskas *Niit ja Karjamaa*, aastaraamatus „Sookultuur“ jm. Kirjutas peamiselt põllumajandusest ja agraarökonomikast, aga ka muusikast ja kirjandusest. Saksa okupatsiooni ajal oli ajalehe *Maa Sõna* põllumajandusosa toimetaja ja teine peatoimetaja (1942–44), pärast A. Kivika lahkumist Soome (kevad 1944) peatoimetaja asetäitja ja peatoimetaja, lisaks ka ajalehe *Põllumehe Nädalaleht* vastutav peatoimetaja (1943–44, ilmus 32 nr). Lisaks tegi kaastööd ajakirjadele *Põllutöö ja Karjakasvatus*

(1941), *Põllumajandus* 1942–44. Ameerikas oli nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) toimetuse ja talituse liige 1949–50, hiljem USA välisraadio Ameerika Häälpõllumajanduskommentaator 1975–81. Avaldas artikleid, retsensioone ja nekrolooge „Vabade Eestlaste Põllumajandusliidu Aastaraamatus“ 1951–84, aastaraamatus „Ühispinga Uudised“ (Toronto) 1964–74, bülletäänis „Liivika Uudised“ (Toronto) 1974–88, nädalalehes *Vaba Eesti Sõna* (New York) 1977–89, ajalehes *Vaba Eestlane* (Toronto) 1979–81, ajakirjas *Agraarteadus* 1992–94.

T: „A case study of a Soviet Republic: the Estonian SSR“ (Boulder 1978; kaastoim); biograafia „Dotsent Jaan Mets“ (Toronto 1988; koost); koguteos „Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949“ (Toronto 1991; toim); mõned teosed üliõpilasseltsist Liivika (Toronto 1965, 1984–89; toim); mõned agronoomiaalased brošüürid, arvukalt uurimusi agraarökonomikast; mälestusi (mh ajakirjast *Agronoomia*) ilmus kogumikus „Dr. agr. Elmar Järvesoo prof. emer. elu ja töö“ (Toronto 2001); arhiiv on hoiul Tartu Instituudi arhiivis Torontos.

A: ETeadVK; EKKE; PPG: 249; BÜ: 230; *Liivika Sõnumid*. 2. (Tln 1992); AA3; *Audoktorid, töötajad ja vilistlased 1991–1995*. (Trt 1996); ETeadBL; VjV; EABL; EE14; *Liivika; Töotan*. 1537–1542; EPE; Lään; ISIK; VEPER; *Päevaleht* 6.7.1939: 2; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 161 (Stockholm 1959); H. Meret. *Teremi jutustus „Estonia mässust“*. 171 (Toronto 1984); *Edasi* 23.5.1987: 4; *Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949*. (Toronto 1991); *Agraarteadus* 1/1990: 123–124, 2/1990: 252–253, 3/1992: 222–227, 4/1993: 414–415, 1/1995: 125–126, 4/1995: 493–494, 1/1999: 78–80; *Vaba Eesti Sõna* 19.1.1995: 11; *Dr. agr. Elmar Järvesoo prof. emer. elu ja töö*. (Toronto 2001; sisaldab bibliograafiat).

Jürgens, Johannes Leopold (1935– Johannes Jüris; 4.10.1870 (ukj) Tln – 26.1.1937 Tln), kooliõpetaja, omavalitsustegelane. Rätsepa poeg. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis, Treffneri gümnaasiumis, tegi lõpueksamid Riia Aleksandri gümnaasiumis (eksternina); õppis TÜs õigusteadust 1894–98 (ei lõpetanud); omandas koduõpetaja kutse 1893, saksa keele ülemõpetaja kutse Peterburi ülikoolis 1902, kadetikorpusse õpetaja kutse 1903. Õpetaja Treffneri gümnaasiumis 1895–1902 ja Varssavis Suvorovi kadetikorpuses 1902–07, rahvakoolide inspektor Tln-s 1907–09, õpetaja Tln keskkoolides 1915–24 ja 1930–31, Vene eragümnaasiumi direktor 1918–19; Tln linnapea abi 1924–27, linnanõunik 1924–30; Tln Linnapanga direktor 1931–35; majaomanike koja esimees 1935–37. Aktiivne seltsitegelane; Tln linnanõunik 1909–15 ja 1924–30.

1890. aastate teisel poolel kuulus radikaalsete eesti üliõpilaste (nn jaaksonlaste) rühmitusse, mis oli opositsioonis EÜSiga ja **J. Tõnissoni Postimehega**. Et oma maailmavaadet laiemalt levitada, andsid radikaalid välja ilukirjandusliku-populaarteadusliku albumi „Pühade leht noorele ja vanale“ (Trt 1898) ning koguteose „Lõbu ja Teadus“ I–II (Trt 1898–99; kordustrükk 1906), J. oli nende väljaandja ja toimetaja koos **R. Aavakiviga**. Saadud rahaga ostis rühmitus okt 1899 **K. A. Hermannilt** ajakirja *Rahva Lõbu-leht* (Trt), J. oli ajakirja väljaandja 1899–1902 ja vastutav toimetaja 1899–1903 (tegelikult tegutses ajakirja juures kuni 1901, mil asus Peterburi). Radikaalide toimetatud ajakiri oli mitmekesise sotsiaalse sisuga, eelkõige populaarteaduslik ja hariv, põhirõhk oli loodus- ja majandusteaduslikel kirjutistel, aga avaldati ka publitsikat, kirjanduskriitikat, ilukirjandust. 1901 lahkus Trt-st enamik ajakirja ümber koondunud mehi, *Rahva Lõbu-lehe* radikaalne periood lõppes, J. müüs ajakirja 3.1902 Põltsamaa trükkalile ja raamatukaupmehele Theodor Tiedtile. Sept 1900 esitas J. trükiasjade peavalitsusele taotluse päevalehe asutamiseks Tln-s, kuid edutult.

T: õpikud alg- ja keskkoolidele, sh „Geograafia õpperaamat“ (Tln 1907; 1918), „Ajalugu rahvakoolidele“ I–II (Tln 1918–20), „Majandusgeograafia“ (Tln 1920; 1931); Eesti seinakaardid koolidele (koost ja joonistaja).

A: EBL; EAT; EE; EBL tk; EE tk; AA2; EKoBL; ISIK; *Üliõpilasleht* 11/1926: 178–180; *Postimees* 27.1.1937: 3; *Päevaleht* 27.1.1937: 8; J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 48–49 (Trt 2008 [1940]); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 30 (Tln 1991 [1954]); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 295–296 (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 7/1962: 422–423; J. V.

Veski. *Mälestuste raamat*. 83, 119–123 (Tln 1974); *ELG*. 107, 131 (Uppsala 1979); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 351 (Tln 1984); *Eesti ajakirjanduse...* 255–262 (Trt, Tln 1994); EAA IX: 27–39 (Trt 1994); *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 25–26 (Tln 2001); *Konstantin Pätsi tegevusest*. 29–30 (Tln 2002); *Paar sammukest*. XXI: 58–60 (Trt 2004); *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 9293jm (Tln 2013); K. Hellerma (1981). „Rahva Lõbu-leht“ ilukirjanduslik-populaarteadusliku ajakirjana. 2–5, 47, 49, 73 jm (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö, käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Jürgens, Mihkel (22./10.10.1820 Pärnu – 15./3.1.1874 Pärnu), bibliofiil, bibliograaf, raamatukõitja. Töölise poeg. Õppis Pärnus **Rosenpläneri** linnakoolis (teistel andmetel omandas alghariduse iseõppijana). Tegutses Pärnus raamatukõitjana. Alates 1852 kogus eestikeelseid trükiseid ja lõi ÕES kogu kõrval kõige täielikuma eestikeelsete raamatute kogu (1700 nimetust [1873]). EKmS ja ÕES liige. Suri vähki. Pärast J. surma ostis raamatukogu Friedrich Brandt, kes raamatud üksikult edasi müüs.

Avaldas igal aastal aasta jooksul ilmunud eestikeelsete trükiste nimekirja nädalalehes *Perno Postimees* 1861–66 ja 1868 ning nädalalehes *Eesti Postimees* (Trt) 1865–74.

T: esimene eestikeelsete trükiste koondbibliograafia „M. Jürgensi Ramatute nimme-kirri ehk Katalog“ (Pärnu 1857; Tln 1864 [oluliselt täiendatud tr]); luulekogu „Eesti laulo söbber“ (Tln 1860, 4. tr Riia 1874), kolm jutukogu (1864–71).

A: EBL; EE; ENE; E(N)E; EKBL; EKrL; EE14; EKL; ERBA; ISIK; *Eesti Postimees* 23.1.1874: 20; *Perno Postimees* 31.1.1874: 35–37; M. Kampmann. *Eesti vanem ilukirjandus*. 103–107 (Trt 1908); *Eesti Kirjandus* 10/1925: 418–420, 8/1926: 395–403; *Looming* 10/1936: 1152–1155, 3/1937: 364–365; *Postimees* 12.8.1943: 4; EKA II: 22. (Tln 1966); A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 270 jm (Tln 1966); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 96–101, 121–126, 233–235 jm (Tln 1986); *Raamatu valgusel*. 112–114 (Trt 2001); *Raamat on...* III: 14–15 (Tln 2003).

Jürgenstein, Anton Tõnis (1.11./20.10.1861 Vana-Vändra vald, Pärnumaa – 21.2.1933 Trt), kooliõpetaja, ajakirjanik, kirjanduskriitik. Taluperemehe poeg, **J. Jürgensteini** vend, **H. Jürgensteini** ja **M. Kochi** isa, **V. Kochi** äi. Õppis Cimze õpetajate seminaris Valgas 1878–82. Kooliõpetaja Kärus, Orajõel ja Vändras 1885–1905. Alates 1905. a sügisest elas Trt-s. Vene Riigiduuma liige 1907; Eesti Riigikogu liige 1920–24 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas). Aktiivne seltsitegelane (EKmS, ENKS, Vanemuine, karskusseltsid jm).

Esimene kirjutis ilmus *Sakala lisalehes* 1880. Avaldas ilukirjandustõlkeid, arvustusi, vesteid ajalehtedes *Sakala* (Viljandi), *Eesti Postimees* (Trt), *Olevik* (Trt), *Postimees* (Trt), ajakirjas *Linda* (Viljandi, Pärnu). Oli 19. saj lõpu produktiivsemaid kirjanduskriitikuid, kriitilise realismi vastane. Tegi kaastööd H. Jannseni ajalehele *Die Heimath* (Tln, Riia 1882–85), päevalehele *Rigasche Neueste Nachrichten* (1907–11). Ajakirja *Linda* (Pärnu, Trt) vastutav toimetaja ja väljaandja 1898–1905; muutis senise naisteajakirja perekondlikuks väljaandeks, suurendas kultuurilooliste ja teaduslike artiklite osakaalu. Päevalehe *Postimees* (Trt) omaniku ja juhi **J. Tõnissoni** peamise abilisenä oli *Postimehe* tegevtoimetaja 1906–23, vastutav toimetaja 1912–13, 1914 ja 1923–29. Kirjutas juhtkirju, toimetas *Postimehe* rohkeid lisasid, kaasandeid ja lühendatud väljaandeid: oli valimiste-eelse päevalehe *Kleines Tageblatt* toimetaja (Trt 1906–07, ilmus 69 nr), ajalehe *Elu* vastutav toimetaja 1907–17 (vaheaegadega), lisalehtede *Elu Jutunurk* tegevtoimetaja (1905–06) ja „*Elu*“ kirjandus ja teadus vastutav toimetaja 1907–10, lasteajakirja *Lasteleht* vastutav toimetaja 1907–08, 1912–13, 1923–29, pilkelisa *Sädemed* vastutav toimetaja 1907–08 ja tegevtoimetaja 1925–27, arstiteadusliku ajakirja *Tervis* vastutav toimetaja 1907 ja 1923, ajalehe *Petseri Postimees* väljaandja ja vastutav toimetaja (1909–10, ilmus 19 nr), päevalehe *Маленькая газета* toimetaja (Trt 1910–11, ilmus 4 nr). Oli *Postimehe* juubelialbumi „*Postimees 1857–1907. 50-aastase kestuse mälestuseks*“ (Trt 1909) üks koostajaid, samuti kirjutas sealse ülevaate *Perno Postimehe* > *Postimehe* ajaloost. Alates sajandivahetusest esines viljaka kirjanduskriitikuna, avaldades arvustuste kõrval ka ulatuslikumaid analüüsivaid

ülevaateid ajakirjas *Eesti Kirjandus* (Trt), koguteoses „Eesti Kultura” I, III (Trt 1911, 1913), ajakirjanike aastaalbumis „Õitsituled” 1922–28, ajakirjas *Looming* (Trt), mh kirjutas ka eesti ajakirjanduse ajaloo. Oli kuukirja *Eesti Kirjandus* (Trt) toimkonna liige 1910–27. Kirjutas eesti kultuurielust ka läti, saksa, rootsi, soome ajakirjanduses. EAL liige 1921–28, auliige 1929.

T: vestekogu „Vändra jutumees” I (Pärnu 1883); värsnäidend „Juta” (Trt 1886, Viljandi 1914); ajalooline ülevaade „Postimees 1857–1907” (Trt 1909; mh sisaldab esimest eesti ajakirjanduse biograafilist teatmeteost); kirjanduskriitika valimik „Arvustuslised kirjatööd” (Trt 1918); kultuuriloolised ülevaated „Huvitav peatükk Eesti minevikust. J. G. Eisen v. Schwarzenberg” (Trt 1921), „Kultuurilist ja poliitilist Nipet-Näpet Eesti kaugemast ja lähemast minevikust” (Tln 1921), „Carl Robert Jakobsoni elu ja töö” (Trt 1925); „Minu mälestused” I–II (Trt 1926–27, Tln 2011), mälestused 1917–18 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt” (Tln 1927); mõned tõlkeosed saksa ja vene keelest, sh Goethe „Faust” I (Trt 1920).

A: PmA; ÕT I: 46–47; EBL; EAT; EE; EBL tk; EE tk; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EAE; EKoBL; EE14; EKL; *Peatükke*. 213; *Vändra*; Erni; ISIK; KrS; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 517–518 (Trt 1898); *Postimees* 1.11.1921: 1–3, 17.3.1929: 6–7, 23.2.1933: 1, 5, 25.2.1933: 4, 28.2.1933: 4, 27.2.1943: 4, 2.11.2001: 15; A. Jürgenstein. *Kultuurilist ja poliitilist Nipet-Näpet...* 42–55 (Tln 1923); A. Jürgenstein. *Minu mälestused* I–II (Tln 2011 [1926–27]); Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 22–23 (Trt 1926); ÕT V: 59–62 (Tln 1926), XI: 55–56, 101 (Tln 1933); *Vaba Maa* 17.3.1929: 5; K. A. Hindrey. *Minu elukroonika*. 727–730, 733, 738–739 jm (Tln 2010 [1931]); *Eesti Kirjandus* 11/1931: 545–548, 5/1933: 209–219; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu*. 62–63, 102–103 jm (Tln 1991 [1953]); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. II: 152 (Tln 1991 [1954]); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 188–189, 193, 290 (Lund 1962); E. Lukk (koost). *Male Eestis*. 40 (Tln 1965); EKA II: 634, 637–638 (Tln 1966); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. III: 100–101 (Tln 1991 [1969]); E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni „Sakala”*. 311 (Tln 1971); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 54–58 jm (Tln 2010 [1971]); V. Alittoa. *Eesti kriitika 19. sajandil*. 147, 161, 165–180 jm (Tln 1977); *Rahvuslik Kontakt* 4/1978: 16–21; *Pärnu Kommunist* 24.11.1981: 3; *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 351 (Tln 1984); *Jüri Vilms mälestustes*. 585–586 (Trt 1998); *Tartu Postimees* 30.3.1998: 6; *Akadeemia* 7/2003: 1551, 11/2003: 2521, 7/2004: 1662; *Tuna* 1/2006: 116–128; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 138–140, 170, 188, 192–194, 216, 245, 301 jm (Trt 2008); *Postimees*. AK 29.10.2011: 8.

? **Jürgenstein, Hella** (1922–? Jürgenstein-Eronen; 1930–35 Rosenberg, 1935–Raid; 29./17.9.1899 Vändra vald, Pärnumaa – 19.1.1996 Bromma, Stockholm), ametnik, tõlkija. Ajakirjanik **A. Jürgensteini** tütar, **J. Jürgensteini** vennatütar, **M. Kochi** õde. Õppis ENKS tütarlastegümnaasiumis 1907–15, Pantaenko naisgümnaasiumis 1917, lõpetas Trt-s Žilova tütarlastegümnaasiumi 1918; õppis TÜs õigusteadust 1920–21 (ei lõpetanud). Kohtuministeeriumi kantseleiametnik, *Riigi Teataja* korrektori abi 1922. 1920. aastate esimesel poolel elas Soomes. Asutuse „Fenno-Ugria“ Hõimubüroo (Suomi-Büroo) sekretär Tln-s 1929–..... Saksa okupatsiooni ajal töötas kindralkomissariaadi põllumajandusosakonnas. Põgenes 1944 Eestist, elas Soomes, hiljem Stockholmis.

Ajakirja *Lasteleht* (Trt) tegevtoimetaja 1917 ja 1920, päevalehe *Postimees* (Trt) korrektor 1920–21. Seejärel töötas ajalehes *Päevaleht* korrektorina. 1930. aastate teisel poolel oli *Postimehe* arhiivi korraldaja. EAL juhatuse liige 1921–22.

T: mõned tõlkeosed soome keelest (1927–30), sh R. Silvanto „Soome. Maa, rahvas, kultuur” (Trt 1930).

A: AA3; ÕT IV: 100 (Tln 1925); *Postimees* 17.6.1937: 3; ÕT XV: 75 (Tln 1937); *Korp! Filiae Patriae 1920–1980*. 3–4 (Toronto 1980); *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 25.1.1996: 11; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. I: 438, 480 jm (Trt 2006), II: 279 jm (Trt 2006), V: 230 jm (Trt 2009); *Tuna* 1/2006: 121–128; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 396 (Trt 2008); *Keel ja Kirjandus* 12/2009: 929; *Korporatsioon Filiae Patriae* 90. 111–112 (Trt 2010); EAA.2100.1.3965.

Jürgenstein, Johann (ps Johann Lill; 18./6.11.1854 Lüüste küla, Pärnumaa – 9.3./24.2.1914 Sauga vald, Pärnumaa), kooliõpetaja, literaat. Taluniku, kingsepa poeg, **A. Jürgensteini** vend, **M. Kochi** ja **H. Jürgensteini** lell. Õppis Vändra klaasivabriku saksakeelses algkoolis, Cimze õpetajate seminaris Valgas 1872–75. Koduõpetaja Vändras, Kodavere kihelkonnakooli juhataja 1875–78, literaat Trt-s, seejärel elas isatalus, hiljem oli lühemat aega vallakirjutaja Orajõe vallas. Alates 1905 taluperemees Sauga vallas Ridalepa külas. Aktiivne kohalik seltsitegelane.

Tegi kaastööd nädalalehtedele *Eesti Postimees* (Trt) 1879–80, *Tartu Eesti Seitung* 1880, *Sakala* (Viljandi) 1881–82. Pärast **C. R. Jakobsoni** surma oli *Sakala* tegevtoimetaja 1883. Hiljem tegi kaastööd nädalalehele *Olevik* (Trt) 1896–99, ajakirjale *Linda* (Pärnu) 1898–1901, päevalehele *Postimees* (Trt) 1903–04 jm. Avaldas arvukalt tõlkejutte ja mugandusi, vähenõudlikke jutustusi külaelust ja koduloolisi kirjutisi, tõlkis joonealuseid järjeromaane, sh C. Dickensi „Pikviklased“ (*Postimees* 1907).

T: mõned jutukogud, sh „Rohtaedas lahke vanakeste seas“ (Trt 1875), „Jutt ilma päälkirjata“ (Trt 1877); käsiraamat „Kingsepa kunst“ (Vändra 1894), ilutulestiku käsiraamat „Ilu-tuled“ (Vändra 1894; Tln 1907); kümme-kond mugandust ja tõlketest saksa keelest (1875–1914), sh F. Hoffmanni ümberjutustus „Kooperi jutustused Ameerika maalt. Nahksuka jutud“ I (Trt 1880).

A: PmA; EBL; EE; EKBL; EKrL; EKL; EKOBL; EEVA; ISIK; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 517 (Trt 1898); *Postimees* 25.2.1914: 2; A. Jürgenstein. *Minu mälestused*. I–II: 47, 67, 112–113 jm (Tln 2011 [1926–27]); Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 39–41, 43, 51–53 (Trt 1936); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 207 (Tln 1963); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 351 (Tln 1984); *Keel ja Kirjandus* 6/2012: 408–410; *Pala Teataja* 12.6.2013: 2; *Õhtuleht* 18.11.2014: 14.

Jürimäe, Aleksander → Jürvetson, Aleksander

Jürison, Jüri (ka Jürisson; Jurrison; 28./16.6.1832 Haimre vald, Läänemaa – 10.12./28.11.1899 Kroonlinn), sõjaväelane (vaneminsener-mehaanik, kolleegiuminõunik). Talusulase, nekruti poeg. Õppis mereväe insener-mehaanikute korpuses 1859. a paiku. Seejärel teenis ohvitserina Vene sõjalaevastikus, sh soomuslaeval Russalka. Alates 1887 erus, elas Kroonlinnas.

Tegi kaastööd nädalalehele *Perno Postimees* 1863, avaldas erialaseid kirjutisi sõjamerelaevanduse kuukirjas *Морской сборник* (Peterburi). Avaldas 30-osalise reisikirjelduse „Eestimehhe teekond ümber maailma “Askoldi” laewa peal” nädalalehes *Eesti Postimees* (Trt) 8.1867–12.1869. See on esimene pikem algupärane eesti reisikiri, elav muljeterohke jutustus autori merereisist 1865–67 sõjalaeval “Askold” Kroonlinnast Vladivostokki ja tagasi, pikkade peatustega nelja maailmajao sadamalinnades (sh Kopenhaagen, Cherbourg, Lissabon, Rio de Janeiro, Kaplinn, Singapur, Šanghai, Nagasaki). Ladusas stiilis edasi antud looduspiltide, võõraste maade ja inimeste kirjelduste kõrval jätkus autoril teravat pilku ka võõramaiste olusuhete nägemiseks ning paralleelide tõmbamiseks kodumaaga. Talle oli võõras rassism, ta taunis kolonisaatorite alandavat suhtumist põlisrahvaise, rõhutas hariduse vajalikkust. **C. R. Jakobson** mainib teda kaastöötajana nädalalehe *Sakala* (Viljandi) avanumbris 1878, kuid tema kirjutisi selles lehes ilmselt ei ilmunud.

T: „Eestimehe teekond ümber maailma “Askoldi” laeva peal“ (LR 25–26/1975).

A: EKBL; EKrL; EKL; *Postimees* 3.12.1899: 3; *Looming* 6/1955: 755–761; EKA II: 170–172 (Tln 1966); *Ühistöö* 15.6.1982: 3; *Meie Tee* 3-4/1976: 50–51; *Keel ja Kirjandus* 6/1982: 319–322; A. Paidla. *Raplamaa*. 164 (Tln 1991).

Jürisson, Eduard Jüri p (ka Eddy; 1935– Eduard Vallaste; 6.10.1901 (vkj) Helme vald, Viljandimaa – 11.7.1983 Port Washington, NY, USA), ajakirjanik. Taluperemehe poeg, **H. Jürissoni** vend. Õppis Helme progümnaasiumis (ei lõpetanud) ja Tln õhtukeskkoolis. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast. Pärast Vabadussõja lõppu teenis üleajateenijana vastuluure osakonnas. Saksa okupatsiooni ajal tegutses Eesti Rahva Ühisabis 1941–44, asus 1944 tööle Eesti omavalitsuse esinduses Berliinis, sügisel 1944 organiseeris seal Eesti

Toimkonna, mis registreeris ja abistas Eesti sõjapõgenikke Saksamaal. Pärast sõja lõppu elas Göttingenis põgenikelaagris, oli laagri komandant 1947–48, seejärel Briti tsooni sõjaväevalitsuse kantseleiametnik. Nov 1949 asus New Yorki, töötas majateenijana 1949–51, seejärel paaditehases 1951–55. Võttis aktiivselt osa pagulaspoliitikast ja -seltsielust, oli Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides peasekretär.

1919–23 tegi kaastööd päevalehtedele *Sotsiaaldemokraat*, *Vaba Maa*, *Tallinna Teataja*, *Kaja*, *Postimees*, *Päevaleht* jm. *Päevalehe* toimetuse liige 1923–27, seejärel *Vaba Maa* kirjastuse päevalehtede *Vaba Maa* ja *Rahvaleht* toimetuse liige 1927–40. Tegutses filmikriitikuna, tegi kaastööd ajakirjadele *Agu*, *Kaitse kodu!*, *Sõdur*, *Huvitav Žurnaal*. Esines loengutega Riigi Ringhäälingus, oli Eesti Kultuurfilmi dokfilmide stsenaarist, tegevtoimetaja loomakaitseliidu ajakirjades *Loomakaitsja* 1934 (toimetas 3 nr) ja *Eesti Loomasõber* 1935 (toimetas 4 nr). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas päevalehes *Noorte Hää*. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Sõna*, *Maa Sõna*, *Postimees* (Trt). Saksamaal põgenikelaagris toimetas suulist ajalehte Elav Sõna (Göttingen) ja esimest sõjajärgset trükitud eesti ajalehte *Eesti Teated* (Göttingen 8.1945–5.1946, ilmus 34 numbrit, leht suleti venelaste nõudmisel). Lisaks aitas toimetada ajalehte *Eesti Post* (Geislingeni põgenikelaager), saatis Saksamaa-infot ajalehtedele *Eesti Teataja* (Stockholm), *Välis-Eesti* (Stockholm), *Stockholms-Tidningen Eestlastele*. Ameerikas oli raadiojaama Eesti Vabaduse Hääli toimetaja, toimetuse juhataja New Yorgis 1955–64; nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) kolleegiumi liige 1950–51, kirjutas üle 20 aasta kommentaare ja ülevaateid USA kongressi tööst. Tegi kaastööd ka päevalehele *Stockholms-Tidningen Eestlastele*, ajalehtedele *Eesti Post* (Stockholm) 1950 ja *Vaba Eestlane* (Toronto), ajakirjale *Meie Tee* (New York), kuulehele *Võitleja* (Heidelberg). Toimetas Eesti Vabadusvõitlejate Liidu väljaande *Vabadusvõitlus* (New York 1954, ilmus 1 nr). EAL liige 1923–27, 1930–33.

T: dokfilm „Ajalehe sünd“ (1935; režissöör); brošüür „Suur-Saksa riigi sünd“ (Tln 1942); M. Djilase „Uus klass. Kommunistliku süsteemi analüüs“ (New York 1958; tõlk); kirjad **J. Rimmelgale** 1946–52 on hoiul ERAs (4996.1.248).

A: ÕT II: 98; Lään; ISIK; *Vaba Eesti Sõna* 27.10.1951: 4, 3.11.1951: 4–5, 10.11.1951: 4, 17.11.1951: 4, 24.11.1951: 4, 1.12.1951: 4, 8.12.1951: 4; *Meie Tee* 11-12/1955: 181, 5-6/1977: 77–81, 1-4/1983: 47; *Eesti kroonika* 1957. 21–22, 26, 35 (Stockholm 1956); *Kodumaa* 15/1960: 3–4, 19.9.1973: 6–7; *Eesti saatusaastad 1945–1960*. I: 58, 62 (Stockholm 1963), IV: 114–115 (Stockholm 1966); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 152 (Tln 1970); *Piinlikud lood*. II: 27–29 (Tln 1983); *Vaba Eesti Sõna* 14.7.1983: 9, 21.7.1983: 9; F. Kool. *DP Kroonika*. 751–753 (Lakewood 1999); *Vaba Eestlane* 28.12.2001: 10–11; **K. Hintzeri** päevik sügisest 1944 (Lennuväepoiste Klubi koduleheküljel); ERA.4996.1.248 leht 86–120.

Jürisson, Heinrich Jüri poeg (1936– Hendrik Vallaste; 19.9.1905 (ukj) Helme vald, Viljandimaa – 15.7.2002 Denver, CO, USA), ajakirjanik. Puusepa poeg, **E. Jürissoni** vend. Õppis Tõrva ühisgümnaasiumis 1924–27, TÕS õigusteadust 1932–38 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Sõjaväeteenistuses 1927–28. Sügisel 1944 põgenes Saksamaale, elas põgenikelaagris Prantsuse tsoonis, töötas IROs. Hiljem emigreerus USAsse, Denverisse. Töötas aednikuna, seejärel kuni pensioneerimiseni linna parkideosakonna direktorina. Võttis aktiivselt osa kohalikust seltsielust.

Gümnasistina oli õpilasajakirja *Lemmik* vastutav toimetaja (Tõrva 1924–25, ilmus 4? nr). Kohaliku ajalehe *Ugala* (Valga 1928–29) toimetuse liige. Maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) vastutav toimetaja, spordiajakirjanik 1929–33. Anti korduvalt kohtu alla valeteadete ja laimu avaldamise eest, süüdi mõisteti ühel korral (kandis 7päevase aresti 3.1934). Vabadussõjalaste päevalehe *Vaba Sõna* > *Uus Sõna* toimetuse liige, Trt teadete toimetaja, spordiajakirjanik (Trt 1933–35), pärast selle sulgemist päevalehe *Postimees* toimetuse liige (Trt sõnumite toimetaja) 1937–?. Ka Saksa okupatsiooni ajal oli *Postimehe* toimetuse liige. Paguluses tegi kaastööd eesti

ajakirjanike infolehele *Pressemeeste Press* (St. Wolfgang, Aussig 11.1944–5.1945, ilmus 12 nr) ja ajalehele *Eesti Rada* (Augsburgi põgenikelaager). EAL liige 1937, seejärel toetajaliige.
T: ülevaade „Abessiinia. Musta mandri 3000-aastane keiserriik“ (Trt 1935; kaasautor).
A: SBL; AA3; ISIK; VEPER; *Postimees* 17.6.1937: 8; ÕT XV: 75 (Tln 1937); *Sakala* 23.3.1938: 4, 9; J. Rummelgas. *Kolm kuuske*. 139 (Tln 2004 [1955]); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 147, 166 (Stockholm 1959); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 101 (Tln 1970); *Väliseestlase kalender 1977*. 98, 100–101, 108–109 (New York 1976); *Vaba Eesti Sõna* 19.9.1985: 10, 27.9.1990: 6, 1.8.2002: 12; EAA.2100.1.17627; ERA.1.7.1328; ERA.852.1.2508; ERA.4996.1.248 leht 86.

Jürma, Mall (–1929 Alma Elisabeth (Eliisabet) Kuusik; 1929–34 Alma Elisabeth (Eliisabet) Jürman(n); 17./4.9.1901 Tln – 21.10.1984 Ridgefield, NJ, USA), raamatukoguhoidja, kirjanduskriitik, ajakirjanik. Käsitöölise tütar. Õppis Lenderi tütarlastegümnaasiumis 1913–20, TÜs inglise keelt ja kirjandust, eesti ja üldist kirjanduslugu 1921–27, *mag phil*; täiendas end raamatukogunduse alal Prahast 1936; täiendas end Columbia ülikooli Writer's Schoolis 1950–51. TÜ raamatukogu bibliograaf 1921–23, Eesti Bibliograafilise Asutise bibliograaf 1922–26 (vaheaegadega), Tln linnaraamatukogu koguhoidja 1926–42, haridusdirektori avaralike raamatukogude inspektor 1942–44 (korraldas esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 Põhja-Eesti raamatukogudest kõrvaldatud raamatute tagastamist raamatukogudele). Sept 1944 põgenes Saksamaale, elas Geislingeni põgenikelaagris, töötas sekretäri ja tõlgina 1945–48, seejärel oli Luterliku Maailmaliidu (München) ametnik 1948. Emigreerus 1949 USAsse, tegutses Eesti põgenike abistamiskomitees 1950–51. Osales aktiivselt kultuuri- ja naisseltsidest.

Trüki debüütiis populaar-teadusliku artikliga liustikest ajakirjas *Eesti Loodus* (Trt). 1930. aastate esimesel poolel oli päevalehe *Vaba Maa* kirjanduskriitik, kirjutas ka naisküsimumustest, tõlkis poliitikaartikleid inglise ajalehtedest. Päevalehe *Uus Eesti* kirjanduskriitik 1935–40, ajuti kirjutas ka *Päevalehes*. Avaldas arvustusi, esseid ja raamatuülevaateid ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt), *Looming* (Trt), *Varamu* (1937–40), raamatukogundust puudutavaid kirjutisi ja kirjandusülevaateid ajakirjades *Tallinna Keskraamatukogu Teated* ja *Raamatukogu*, oli ka mõlema väljaande toimetuse liige. Esines Riigi Ringhäälingus kirjandusloengutega. Saksa okupatsiooni ajal oli naisteajakirja *Ajakiri Naisele* vastutav toimetaja (1943–44, ilmus 10 nr). Saksamaal avaldas kirjandus- ja teatriarvustusi ning ülevaateid ajalehtedes *Eesti Post* (Geislingeni põgenikelaager), *Eesti Rada* (Augsburg), ajakirjas *Kauge Kodu* (Altenstadt 1946–47), Eesti Üliõpilaskonna Saksamaal koguteoses-ajakirjas „Estonia“ I–II (Göttingen 1946–47). Ameerikas oli USA välisraadio Ameerika Hääli eesti osakonna diktor, autor, produtsent, peatoimetaja asetäitja Washingtonis 1951–71, seejärel kaastöötaja 1972–79 (võttis sõna eelkõige eesti kultuuri teemadel). Oli nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) kirjanduskriitik ja kultuurikroonika autor alates lehe ilmumise algusest 1949 kuni 1970. aastateni. Avaldas arvustusi ja esseid ajakirjades *Tulimuld* (Lund), *Mana* (Visby, Toronto), *Meie Tee* (New York), *Eesti Kirik* (Uppsala, Toronto), arvustusi ja eesti kirjanduse ülevaateid ajakirjas *Books Abroad* > *World Literature Today* (Oklahoma), kirjanduseseid ja -ülevaateid ajakirjas *The Baltic Review* (New York) 1966 ja aastaraamatus „Acta Baltica. Liber annalis Instituti Baltici“ (Königstein im Taunus). USAs elades oli Eesti Ajakirjanike Ühingu USAs liige.

T: lühimonoograafia „Pedro Krusten“ (Lund 1964); „Ants Laikmaa. Autobiograafilisi mälestuskilde“ ([S.l.] 1936; koost); „Korp! Filiae Patriae 1920–1980“ (Toronto 1980; kaastoim); kirjavahetus Johanna ja Voldemar Pätsiga 1950–74 kogumikus „Johanna Päts. Kodu südames“ (Tln 2013); tudengilaul „Rahvahulgad, tulge kokku“ (tõlk).

A: *Who is Who of American Women*. 630 (Chicago 1968); EKirP; ETeadVK; EKKE; AA3; EKrl; EKL; ETeadBL; EE14; *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. 771 (Tln 2008); ERBA; ISIK; VEPER; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 147–152 (Stockholm 1956); *Tulimuld* 3/1976: 122–127; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 350 jm (Tln 2010 [1974]); *Vaba Eesti Sõna* 11.11.1976: 9–10, 8.11.1984: 9; *ELG*. 187–189 (Uppsala 1979); *Korp! Filiae Patriae 1920–1980*. 63, 66 jm (Toronto 1980); *Triinu* 127: 14–15 (Toronto

1984); *Eesti Päevaleht* 26.10.1984: 7; *Eesti pagulaskirjandus 1944–1992*. 94, 126 jm (Tln 1995); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 269 (Trt 2001 [1997]); *Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944*. 42–49. (Tln 1998); *Raamatukogu* 1/1998: 31–32; F. Kool. *DP Kroonika*. 274–275, 816–817 jm (Lakewood 1999); *Eesti Päevaleht* (Tln) 12.6.2001: 12–13; *Tallinna Keskraamatukogu 1907–2007*. 71–75 (Tln 2007); *Tuna* 1/2007: 149–150; *Raamatukogu* 5/2007: 18–21; *Eesti Elu* 29.5.2009: 12, 12.6.2009: 12, 6.11.2009: 4; *Vikerkaar* 9/2009: 91; *Johanna Päts. Kodu südamet*. 371–437 (Tln 2013); K. Kindel (1995). *Eesti raamatukogundustegelane Mall Jürma (1901–1984)*. (TPedÜ infoteaduse osakonna diplomitöö; käsikiri TLÜAR; sisaldab bibliograafiat).

Jürman, August (ka Jürmann; 1937– Jürima; 22./10.8.1887 Vaimastvere vald, Tartumaa – 15.8.1942 Vjatka vangilaager, Kirovi oblast), poliitikategelane, majandustegelane. Taluperemehe poeg. Õppis Paide linnakoolis, Treffneri gümnaasiumis kuni 1910, Königsbergi (Kaliningrad) ülikooli põllumajandusosakonnas 1911–14. Võttis osa 1905. a revolutsioonist, mõisteti välikohtu poolt surma, pääses karistusest alaealisuse tõttu. Oli Trt-s Vahi põllutöökooli valitseja 1912–13, I maailmasõja ajal 1914–17 teenis agronoomilise tehnikuna laskemoonatehases Petrogradis. Pärnu maakonnaagronoom 1917–18. Korraldas Eesti iseseisvusmanifesti trükkimist ja levitamist Pärnus 23.2.1918. Pärnu maavalitsuse ametnik 1918, Eesti Ajutise Valitsuse komissar Pärnumaal 1919. Eesti Maarahva Liidu üks asutajaid 1917. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–34, sh esimene abiesimees 1924–26 (Põllumeestekogude nimekirjas; volitused lõpetati 1937), Rahvuskogu I koja liige 1937, Riigivolikogu liige 1938–40; teedeminister 1929–31, põllutööminister 1931, majandusminister 1931–33, siseminister 1939–40. Taluomanik Järvamaal Koigi vallas. Tegutses juhtivalt majanduselu organiseerimisel, Riigi Majandusnõukogu president 1935–40, Põllutöökoja esimees 1936–40. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 5.10.1940, mõisteti surma (§§58-4 ja 58-13), suri vangilaagris. Rehabiteeritud 1989.

Maaliidu > Põllumeestekogude päevalehe *Kaja* vastutav toimetaja 1920–22. Ajakirjandusele hakkas kaastööd tegema üliõpilasena (artiklid põllumajanduse edendamiseks jms). Oli kirjastusühisuse Kaja üks asutajaid ja juhatuse liige alates 1921, kirjastusühisuse Ühiselu juhatuse esimees alates 1925, kirjastusühisuse Uus Eesti juhatuse esimees alates 1935, kirjastusühisuse Kultuurkoondis juhatuse abiesimees alates 1937. Alates 1933 juhtis ka kirjastusühisust Järva Kirjastus, mis andis välja põllumeeste ja asunike ajalehte *Järva Teataja* (Paide). EAL liige 1922–25.

T: käsiraamatud „Lubi ja teised maaparanduse ained“ (Trt 1915), „Umbrohud ja nende hävitamine“ (Tln 1920); mälestused 1905. a sündmustest brošüüris „1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas“ (Tln 1935).

A: EE; EAT; EBL tk; EEtK; ERAKT; Järva; VjV; EP; EE14; ETeadBL; EPE; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 252, 261 (Tln 1927); *Kümme esimest aastat*. 23–27 (Tln 1928); *1905. a revolutsiooni päevilt*. 22–27 (Tln 1931); *Vaba Maa* 16.12.1931: 2; H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I: 36 (Trt 1932); *Järva Teataja* 2.1.1936: 1; E. Laaman. *Erakonnad Eestis*. 63–64, 73 (Trt 1934); *1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas*. (Tln 1935); *Uus Eesti* 21.8.1937: 5–6, 22.8.1937: 4, 23.8.1937: 3; *Meie Tee* 3/1942: 42; A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 95, 97–100, 124 jm (Stockholm 1976); *Agraarteadus* 1/1996: 3; M. Graf. *Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934*. 30–34 jm (Tln 2000); *Akadeemia* 1/2004: 208, 210, 2/2004: 447, 5/2004: 1183–86, 6/2004: 1413, 1415, 7/2004: 1662; A. Pajur, A. Vunk. *Rahvusriigi sünd Pärnumaal (1917–1919)*. 48–50, 53, 69, 71, 78 jm (Pärnu 2008); *Faatum. Eesti tee hävingule 1939–1940*. 197–199 jm (Tln 2009); M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 258–259 (Trt 2011); *Maaleht* 25.8.2012; *Järva Teataja* 21.8.2012: 6–7; *Iseseisvusmanifest*. 297 jm (Trt 2014); ERA.2124.3.316.

Jürmann, Linda (ka Jürman; 1921– Vilde; 7.8.1880 Vana-Põltsamaa vald, Viljandimaa – 28.5.1966 Tln), ajakirjanik, tõlkija. Taluperemehe tütar, **M. Punga** täditütar ja kasuõde, **E. Vilde** abikaasa. Õppis mõne aasta Põltsamaa tütarlastekoolis, täiendas end iseõppijana, oli TÜ

vabakuulaja. Töötas müüjana Põltsamaal, 1902 asus elama Trt-sse. Võttis osa 1905. a revolutsioonilistest sündmustest, elas koos E. Vildega paguluses 11.1905–5.1917 (Šveitsis, Soomes, Saksamaal, Austrias, USAs, Taanis). Tln linnavolinik 1917–19. 1920. aastatel pühendus E. Vilde kogutud teoste toimetamisele ja kirjastamise korraldamisele.

Päevalehe *Uudised* (Trt) toimetuse liige 1904–05 (tõlkis välissõnumeid, avaldas publitsistikat). Tegi kaastööd pilkeajakirjale *Kaak* (Helsingi 1906, ilmus 3 nr), samuti korraldas ajakirja tellimist ja levitamist Eestis. Tegi kaastööd sotsialistide väljaannetele: ajalehele *Kiir* (Peterburi 1906–07) ja päevalehele *Sõnumed* (1906–07). **P. Speeki** soovitusel kutsuti 1909 Ameerikasse, toimetama sotsialistlikku nädalalehte *Uus Ilm* (New York). Oli lehe toimetaja 4.1910–7.1911, loobus ametist toimetusesiseste konfliktide tõttu. Taanis elades saatis ilmselt kaastööd bolševistlikule ajalehele *Kiir* (Narva 1912–13). Hiljem tegi kaastööd päevalehele *Sotsiaaldemokraat* 1917–20 ja sotsialistide päevalehe *Rahva Sõna* töölisnaiste lisale *Naiste Sõna* (1929–30).

T: mõned tõlketeosed saksa keelest (1908–11).

A: ISIK; J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 144, 149 (Trt 2008 [1940]); *Postimees* 28.12.1943: 4; *Meie Tee* 12/1950: 200–202, 1/1951: 3–6, 2/1951: 22–24, 3-4/1975: 39, 11-12/1975: 181; *Kodumaa* 25/1959: 3; *Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes*. 98–124, 150 jm (Tln 1960); *Vaateid Vilde elusse*. 100–101, 104–105 jm (Tln 1965); *Looming* 2/1965: 273–278, 6/1966: 988; *Väliseestlase kalender 1972*. 74–75, 78, 81–91 (New York 1971); *Väliseestlase kalender 1973*. 42 (New York 1972); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 169–170, 197 (Tln 1974); *Keel ja Kirjandus* 6/1976: 361–366, 7/1976: 425–430; *VEKSA kalender 1979*. 94 (Tln 1978); *Tuna* 4/2003: 94–99; O. Kruus. *Pühajärve armastajad*. 5–24 (Tln 2005); *Pealinn* 8.3.2010: 10; L. Viitol. *Eduard Vilde*. 115–150 jm (Tln 2012); *Looriga ja loorita*. 6–7, 84–89 (Tln 2012); *Õhtuleht* 6.10.2012: 20–21; S. Zetterberg. *Kultuurisillad ja revolutsioonituuled*. 90–91 jm (Tln 2013); *Mari* 2/2013: 100–103.

Jürvetson, Aleksander Juhani p (1937– Jürimäe; 29./17.10.1883 Tori vald, Pärnumaa – 21.10.1941 Sevurallag, Sverdlovski oblast), trükkal, kirjastaja. Taluperemehe poeg, **E. Blumfeldti** onu. Õppis Tori kihelkonnakoolis 1897–1900, Sindi ministeeriumikoolis 1901, Pärnu linnakooli juures kooliõpetajate kursustel 1907; täiendas end iseõppijana. Võttis osa I maailmasõjast 1914–17 (ametnik) ja Vabadussõjast 1918–20 (asjaajaja, tagavarapataljoni majandusülem, diviisi intendant; Vabadusristi kavaler). Kooliõpetaja Laates ja Enges 1903–08. Trükikojaomanik ja kirjastaja Pärnus 1917–40 (omandas trükikoja vennalt Kristjan Jürvetsonilt, kellele see kuulus 1910–17), raamatukaupluse omanik 1922–35. Pidas Tanijaani talu 1904–41. Tema trükikojas trükiti 23.–24.2.1918 Eesti iseseisvusmanifest. Aktiivne kohalik seltsitegelane, Pärnu linnavolinik 1924–39-. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, suri eeluurimise ajal vangilaagris.

Sajandi algul tegi kaastööd ajalehtedele *Olevik* (Trt), *Teataja*, *Postimees*. *Pärnu väljaanne*. Oli ajalehe *Meie Kodumaa* (Pärnu) ja selle paralleelväljaande *Sakala* (Viljandi) toimetuse liige ja talituse juhataja (ärijuht) 1910–14. Hiljem oli vastutav toimetaja päevalehe *Vaba Maa* kõrvallhehes *Vaba Maa Pärnu väljaanne* 1921–38. Lehe põhiosa trükiti Tln-s ja saadeti Pärnusse, kus vabaks jäetud pinnale trükiti üks-kaks lehekülge Pärnu uudiseid. J. oli ka lühendatud väljaande *Pärnumaa* (ilmus kolm korda nädalas) väljaandja 1926–33 ja vastutav toimetaja 1926–30. Aastatel 1931–33 ilmus *Pärnumaa* kahes variandis: neljaküljeline leht sisaldas *Sakala* uudiseid, kaheküljeline ainult Pärnu uudiseid. Kirjutas peamiselt juhtkirju, oli teraval vaenujalal teiste Pärnu ajalehtede toimetajatega (**H. Kuusner**, **M. Lekstein**, **E. Illermaa**). Lisaks oli J. ka päevalehe *Postimees* (Trt) Pärnu kaastöötaja. EAL liige 1929–36.

A: PmA; EE; EAT; *Pärnumaa kõverpeegel*. 16–17 (Pärnu 1933); EVK; SBL; EEtK; OA; OkM; „*Vaba Maa*“ *Pärnu väljaanne 1920–1925*. 2–3, 8–9 (Pärnu 1925); „*Vaba Maa*“ *Pärnu väljaanne X a*. [pagineerimata] (Pärnu 1930); ÕT XI: 60 (Tln 1933); *Sõdur* 48/1933: 1449–1450; *Vaba Maa Pärnu väljaanne. 1920–1935*. [pagineerimata] (Pärnu 1935); ÕT XIII: 74 (Tln 1935); *Pärnumaa elu* XII: 11–12 (Pärnu 1938); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 249, 267–268 (Lund 1962); J.

Kaup. *Hauatagune Siber*. 16–25, 64, 268–271 (New York 1963); W. Mettus. *Ainus paradiis*. 87–88 (Lund 1967); *Akadeemia* 7/2004: 1663; *Pärnu Postimees* 31.10.2007: 11, 6.12.2007: 10–11, 23.2.2010: 11, 2.7.2010: 5, 19.8.2010: 7; A. Pajur, A. Vunk. *Rahvusriigi sünnipäev Pärnumaal (1917–1919)*. 50, 83 (Pärnu 2008); *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 478 jm (Tln 2013); *Iseseisvusmanifest*. 93–94 jm (Trt 2014); ERA.32.3.1783a; ERA.852.1.2531; ERA.891.2.6113; ERA.2124.3.317.

Kaal, Konstantin Gustavi p (19.3.1889 Jamburg [Kingissepp], Peterburi kubermang – ....), insener. Raudteelase poeg. Õppis Trt reaalkoolis 1899–1907, Peterburi/Petrogradi teedeinseneride instituudis 1907–17. Töötas Moskvast riikliku ehituskomitee insenerina 1917–20, seejärel opterus Eestisse. Raudteevalitsuse ehitusameti Tapa jaoskonna juhataja abi 1921–23, juhataja 1924–37, samuti Rakvere tööstusõpilaste õhtukooli õpetaja 1924–37; raudteevalitsuse ehitusameti tehnikatoimkonna juhataja ja ehitusameti juhataja asetäitja Tln-s 1938–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli raudteekoolis õpetaja 1940, Tln ehitustrusti nr 5 töödejuhataja 1940–41, Tln tehnikumi õpetaja 1941, projekteerimiskeskuse teedeinsener 1941. Saksa okupatsiooni ajal oli Tln polütehnikumi raudteede üldkursuse ja geodeesia õppejõud 1941–43. Projekteeris maju. Tapa linnavolinik 1926–... ja 1934. Korporatsiooni Sakala liige.

Vastutav ja tegevtoimetaja raudteelaste populaar-tehnilises ajakirjas *T* (1933–38, ilmus 8 nr aastas) > *Raudtee* (1939–40, ilmus 15 nr).

A: *Järva Teataja* 29.12.1937: 9; *Postimees* 19.3.1939: 7; ERA.1.7.1031; ERA.1.7.1138; ERA.36.2.4691; ERA.R-9.2.259.

Kaarde, Johannes Adami poeg (–1936 Karlson; 31./19.5.1896 Sulustvere küla, Viljandimaa – 3.7.1976 Trt), loomaarstiteadlane. Kooliõpetaja poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1908–16, Trt veterinaarinstituudis 1916–18 (ei lõpetanud), TÜs veterinaariat 1919–21; täiendas end TÜ stipendiaadina Viini veterinaarinstituudis 1924–26, *dr med vet*. Võttis osa Vabadussõjast 1918–20 (reamees Kuperjanovi partisanide pataljonis, hiljem veterinaarvelsker). TÜ eripatoloogia ja teraapia kateedri assistent 1921–24, TÜ > TRÜ > EPA veterinaariaõppejõud 1927–76 (dotsent 1927, professor 1938), samuti Eesti loomakasvatuse ja veterinaaria instituudi sektorijuhataja 1947–49. ENSV teeneline teadlane 1956.

Teadusajakirja *Eesti Loomaarstlik Ringvaade* (Trt, ilmus 8 nr aastas) vastutav toimetaja 1929–40, tegevtoimetaja 1929–35. Alates 1924 avaldas erialaseid kirjutisi ka ajakirjas *Agronomia* (Trt). Nõukogude ajal oli ajakirja *Sotsialistlik Põllumajandus* toimetuskolleegiumi liige, kogumiku „Veterinaariaalne tootmis-teaduslik bulletin“ > „Veterinaaria“ toimetaja 1959–61 ja toimetuskolleegiumi liige 1959–62, ajakirja *Ветеринария* (Moskva) ühiskondliku nõukogu liige.

T: veterinaaria käsiraamatud „Põllumehe loomatervishoiu käsiraamat“ (Trt 1942; kaastoim); „Loomatervishoiu käsiraamat“ (Tln 1946; 1961; 1972; kaasautor), „Veterinaarfüsioteraapia“ (Tln 1963; kaasautor), „Põllumajandusloomade udarahaigused“ (Tln 1965; 1973; kaasautor); „Veterinaarteraapia teatmik“ (Tln 1968; koost ja kaasautor); mõned erialased tõlketeosed vene keelest (1949–66).

A: EAT; ENE; *Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppe-teadusliku koosseisu bio-bibliograafiline teatmeteos 1951–1981*. (Trt 1981); E(N)E; TRÜ BB; AA3; ELVI BL; EE14; ETeadBL; EPE; *Põllumajanduse Akadeemia* 26.5.1966: 2–3; *Edasi* 31.5.1966: 4, 29.5.1971: 2, 29.5.1971: 2, 1.6.1976: 4, 7.7.1976: 4; *Sotsialistlik Põllumajandus* 10/1966: 468–469, 11/1971: 525, 11/1976: 525, 15/1976: 704; *Kõrgema veterinaarhariduse ajaloost Tartus 1848–1973*. 95–100 jm (Tln 1973); *170 aastat kõrgemat põllumajanduslikku haridust Eestis*. I: 107 (Tln 1976); *Teadustööde kogumik. Collected studies. Prof. J. Kaarde 100*. 7–16 (Trt 1996); *Eesti Loomaarstlik Ringvaade* 1/1989: 19–20, 3/1996: 127–130, 6/1996: 262–265; EAA.2100.1.4434; EAA.2100.2.262; EAA.2100.2b.27.

Kaarlimäe, Juhan Karli poeg (–1935 Johan(n) Karlsberg; 21.11.1901 Vana-Vändra vald, Pärnumaa – 5.2.1977 Raikküla külanõukogu, Rapla rajoon), ametnik, poliitikategelane. Taluperemehe poeg, **L. Kenni** naisevend. Õppis Pärnu ühisgümnaasiumis, Treffneri gümnaasiumi 1919–22, TÜs agronoomiat 1922–23, kaubandust 1923–25, õigusteadust 1925–27 ja 1935 (ei lõpetanud ühtki eriala). Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919–20. Pidas Uue-Vändra vallas talu 1927–32. Riigikogu liige 1932–34 (Põllumeestekogude nimekirjas; volitused lõpetati 1937), Rahvuskogu liige 1937, Riigivolikogu liige 1938–40. Järva maavalitsuse esimees > maavanem 1937–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal varjas end võimude eest, samuti pärast Saksa okupatsiooni. Saksa okupatsiooni lõpul oli Eesti Vabariigi Rahvuskomitee liige 1944, portfelli minister (Informatsiooni Keskuse juhataja) 18.–22.9.1944. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 9.12.1944, mõisteti viieks aastaks vangilaagrisse ja kolmeks aastaks asumisele (§§58-1, 58-11; süüks nõukogudevastases organisatsioonis osalemine). Krasnojarski kraisis asumisel olles töötas kolhoosis raamatupidajana. Vabanes amnestiaga 31.5.1954, tuli tagasi Eestisse 1955. Raikküla kurtummade kooli abimajandi juhataja 1956–74. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 22.12.1969, vabastati pärast aastapikkust eeluurimist. Hukkus tulekahjus.

Riikliku propagandatalituse infoosakonna kaastöötaja-nõunik 1934–35, juhataja asetäitja 1935–37, juhataja kt 1937, poliitilise osakonna juhataja 1937; ETA esimees 1936–37.

A: EÜS3; AA3; VjV; *Töotan*. 1542–1543; OkM; *Postimees* 20.11.1936: 7; *Uus Eesti* 28.8.1937: 7; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 93 (Tln 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 158 jm (Tln 1970); *Akadeemia* 1/2004: 207–208, 219, 2/2004: 450, 7/2004: 1663; *KesKus* 10/2004: 15–17; *Tuna* 3/2005: 50–51; H. Salm. *Viie luure agent*. 306 (Tln 2007); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 255–256, 274 jm (Trt 2014); EAA.2100.1.4479; ERA.2424.1.1102; ERA.R-1.20.497.

Kaarna, Kristjan (ka Christian; Christof; ps Chr. Mustlind; 20.10.1882 Palupera vald, Tartumaa – 1.1.1943 Karagandõ, Kasahhi NSV), poliitikategelane, pangandustegelane. Taluperemehe poeg. Õppis Kavilda kihelkonnakoolis, Trt õpetajate seminaris 1898 (ei lõpetanud); täiendas end mitmesugustel kursustel. Kodijärve vallakirjutaja 1904–05. Teenis Vene sõjaväes 1916–17. Eesti Ajutise Valitsuse komissar Narvas ja Virumaal 1918–19. Riigikogu liige 1920–28 (Eesti Tööerakonna nimekirjas); töö- ja hoolekandeminister 1921–23 ja 1924–26. Eesti Panga direktor 1928–40. Aktiivne seltsitegelane. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 19.7.1940, süüdistati nõukogudevastases võitluses Kodusõja ajal, mõisteti kaheksaks aastaks vangi (§58-4, 58-13), suri vangilaagris. Rehabiliteeritud 29.12.1989.

Sajandi algul tegi kaastööd ajalehtedele *Olevik* (Trt) ja *Teataja*. Oli toimetuse liige ajalehes *Vabadus* (Trt) 1906, päevalehtedes *Vaatleja* > *Sõnumed* 1906–07, tegi kaastööd päevalehele *Õigus* 1907–08, oli toimetuse liige päevalehes *Virulane* 1909–10. Seejärel ajalehe *Meie Elu* (Narva) vastutav toimetaja 1910–11 ja 1913–18; toimetab ka kaasandeid: nädalalisa *Kirjandus ja Teadus* 1910, *Naljalis* (1911, ilmus 3 nr). Ajalehe *Peterburi Teataja* lisalehe *Kirjandusline-teadusline lisa* (Tln) vastutav toimetaja 1913 (1 nr jooksul). Hiljem ETA juhatuse liige.

A: ÕT I: 47; EAT; EE; ERAKT; EMT; VjV; EE14; ISIK; OkM; Valgamaa ISIK; *Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt*. 337 (Tln 1927); *Postimees* 20.10.1932: 3; *Päevaleht* 20.10.1932: 5; *Uus Eesti Narva Uudised* 6.9.1937: 2; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 139 (Stockholm 1956); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 64 (Lund 1962); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 230 (Tln 1974); *Keel ja Kirjandus* 9/2002: 632; *Akadeemia* 10/2003: 2258, 2286–2287, 11/2003: 2538, 2540–2541, 7/2004: 1663; M. Metsanurk. *Mälestused*. 463, 493, 526 (Trt 2005); *Iseseisvusmanifest*. 158 jm (Trt 2014).

Kaart, Helene (ps Elli; .....-.....)

Tegi kaastööd muusikaajakirjale *Laulu ja mängu leht* (Trt) 1894–95, päevalehele *Postimees* (Trt) 1894–95, ajalehele *Olevik* (Trt) 1902, ajakirjale *Lasteleht* (Trt) 1905.

T: luuletused kogudes „Eesti nooremate luuletajate album“. Trt 1896, lk 16-18; J. A. Velmann. „Eesti luuletajate Lillekimp“. Tln 1901, lk 55-56.

A: ISIK

Kaaver, Valter Augusti p (kirikumeetrikas Kaveer; ka Kaver; 14./1.4.1904 Võru – 16.8.1946 Stalino (Donetsk), Ukraina NSV), luuletaja, poliitikategelane. Kingsepa poeg. Õppis Võru reaalgümnaasiumis (ei lõpetanud, sunniti 1923 lahkuma õpilasajakirja väljaandmise tõttu); vabakuulaja TÜs 1923–27. Sõjaväeteenistuses 1925–26. Elas 1923–27 Trt-s, elatus tõlketöödest, 1927 kolis Tln-sse. ETP liige alates 1926, illegaalse EKP liige alates 1927. Riigikogu liige 1929–30 (ETP nimekirjas); kritiseeris Riigikogus teravalt Eesti valitsuse tegevust. Nov 1929 anti kohtu alla, süüdistatuna lugupidamatuse avaldamises Eesti riigi vastu, taotleti Riigikogu saadiku puutumatus eärvõtmist; 5.3.1930 põgenes NSVLi. Elas Leningradis, arreteeriti Nõukogude võimude poolt poliitiliste süüdistustega suvel 1931. Vabanes vangilaagrist 5.1934 ja asus elama Ukrainasse Mariupoli, kus töötas laadijana ehitustöödel, ametnikuna postkontoris, arveametnikuna metallitehases. Arreteeriti taas 30.10.1937, suri vangilaagris. Rehabilitatsioon 11.1959.

Gümnasistina andis kaasõpilastega välja šapirografeeritud ajakirja *Epook*, toimetas koos õpetaja **A. Antsoniga** õpilasajakirja *Viisnurk* (1923, ilmus 1 nr). Tema luuletusi ilmus ajakirjades *Uudismaa* (Trt) 1921, *Looming* (Trt) 1924, *Agu* 1924–25, almanahhis „Aktsioon“ I–III (Trt 1926–29), kogumikus „Tulirynd“ (Tln 1927), ajakirjas *Leegid* (Leningrad) 1928–29 ja ajalehe *Siberi Teataja* ajakirjas *Uus Küla* (Novosibirsk) 1928. Avaldas mõned artiklid ja arvustused ajalehtedes *Võrumaa* (Võru), *Rahva Sõna*, *Proletaarlane* 1927 ja bolševistlikus ajalehes *Tallinna Kiir* > *Oktoobri Kiir* 1927 (suvel 1927 oli lühikest aega ka *Kiirte* tegevtoimetaja), samuti ajakirjades *Kevadik* (Trt) ja *Külvaja* (Trt). Oli tegevtoimetaja ajakirjas *Noorte Hää* (8.1927, ilmus 1 nr) > *Võitlus* (12.1927–2.1928, ilmus 2 nr), samuti ETP ajalehes *Edasi* > *Uus Edasi* > *Punane Edasi* > *Meie Edasi* > *Töölised, Edasi!* (9.1928–11.1929, kokku ilmus 62 nr).

T: propagandistlik brošüür „Punane Mai“ (Tln 1929); luulevalimik „Detsembri hommik“ (Tln 1979); F. W. Foersteri „Elujuht“ (Trt 1924; tõlk); paar kirja 1927–37 (ajakirjas *Keel ja Kirjandus* 1966); luulekogu „Miljonid ja Viisnurk“ (1925–26) käsikiri asub Eesti Kirjandusmuuseumis.

A: ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; VjV; EKL; Erni; ISIK; Võrumaa Keskraamatukogu kodulehekülj; *Võru Teataja* 26.9.1934: 2; O. Kuuli. *Ühise võitlulipu alla*. 86–93 jm (Tln 1961); *Eesliinil*. 207–215. (Tln 1962); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo*. II: 157–158, 170, 185–188, 192–193 (Tln 1963); *Tööraha Elu* 12.1.1965: 3; *Keel ja Kirjandus* 7/1965: 410–421, 7/1966: 432–442, 11/1980: 704; *Kultuur ja Elu* 12/1965: 16–20, 8/1967: 12–13; *Sirp ja Vasar* 19.8.1966: 2, 7.3.1980: 7; *Noorus* 9/1967: 71–73; *Läbi kahe sajandi*. 243–260 (Tln 1971); *Revolutsiooni lipukandjad*. II: 33–35 (Tln 1972); *Rahva Hää* 14.4.1974: 2; *Õhtuleht* 14.4.1974: 2; J. Ant. *Sõjariist kodanluse vastu*. 22–23, 28, 41–48, 52–76 (Tln 1975); V. Kaaver. *Detsembri hommik*. 37–45 (Tln 1979); *Looming* 3/1980: 417, 10/2011: 1450; EKA IV.2: 183–187 jm (Tln 1984); O. Kuuli. *Erinevaid radu mööda*. 12–13 (Tln 1984); *Võrumaa ja võrulased*. 103 (Tln 1986); O. Kruus. *Vabakäiguvang*. 131–140 (Tln 2004); ERA.1947.3.3180.

Kadaja, Hermann Jaani p (1.2./19.1.1901 [1902?] Kastre-Võnnu vald, Tartumaa – mitte enne 1942). Õppis Trt ühisgümnaasiumis 1919–20 (ei lõpetanud). Trt maakonnapolitsei kirjutaja 9.1919–8.1920. Sõjaväeteenistuses (mereväes) Aegna saarel 10.1920–1922. Märtsis 1921 mõisteti 15 päevaks vangi (süüks võõra raha omastamine, dokumentide hävitamine ja valeraha edasiandmine politseis teenides). Lääne maakonnapolitsei rajooniülema kt 1922–23. Tagavaraõpetaja Pärnu maakonnas 1923–24. Ostis Kannukse talu Kõue vallas Ardu külas 1939, pidas seda ka Saksa okupatsiooni ajal. Andmed edasise saatuse kohta puuduvad.

Toimetab ajakirja *Eesti Mõistatusleht* lisa *Naiste, jõulu ja uueaasta žurnaal 1936–1937* (1936, ilmus 1 nr). Andis välja ja toimetab ajakirju *Ajakiri Teile* (1937–40, ilmus 5 nr), *Kevad Teile* (1938–39, ilmus 2 nr) ja *Suvi* (1938–39, ilmus 3 nr).

A: *Vaba Maa* 22.7.1935: 10; ERA.1108.16.186; ERA.1647.4.3392; ERA.1947.3.460; ERA.3653.2.5899.

Kadak, Kaul-Andrus Johani p (–1936 Evald K.; 24./11.5.1903 Habaja küla, Kloostri (Triigi) vald, Harjumaa – 4.6.1985 Toronto, Kanada), kooliõpetaja, ametnik. Mõisaaedniku poeg. Õppis Tln kaubanduskoolis 1915–18, reaalkoolis 1918–19, Tln õpetajate seminaris 1919–22, TÜs õigusteadust 1922–33. Udriku nõrgamõistuslike laste kodu õpetaja 1923–26, Valga koolivalitsuse tagavaraõpetaja 1928–29, Trt erikooli paranduskasvatuseõpetaja 1930–35, haridusministeeriumi vabaharidusnõunik 1935–38. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV kohaliku tööstuse rahvakomissariaadi üldosakonna juhataja 8.–11.1940, juriskonsult paaris vabrikus 1941; suvel 1941 varjas end Nõukogude võimude eest metsas. Saksa okupatsiooni ajal töötas haridusdirektooriumis 1941, oli kohtudirektooriumi nõunik 1941–42, Tln ringkonnakohtu noorem kohtuameti kandidaat 1942, vandeadvokaadi nooremabi 1943. Põgenes Soome 18.3.1943, teenis Soome armee Eesti rügemendis 1.9.1943–18.9.1944. Asus 1944 elama Rootsi, töötas nõudepesijana restoranis, arhiiviasistendina Kriminialistika instituudis, sekretärina Türgi konsulaadis. 1948 emigreerus Lõuna-Aafrikasse, töötas kooliõpetajana Johannesburgis 1948–68. Märtsis 1975 asus elama Torontosse. Aktiivne seltsitegelane.

Noorteajakirja *Uudismaa* (Trt) toimetuse liige 1922–23. Ajakirja *Üliõpilasleht* (Trt) toimetuse liige 1927. Riikliku propagandatalituse abijuhataja, üldala juhataja, juhataja asetäitja kt, ühiskondliku osakonna juhataja 5.1938–7.1940. Johannesburgis elades avaldas kirjutisi Lõuna-Aafrikast ajakirjas *Meie Tee* (New York).

T: mälestusteraamat „Mitme taeva all“ (Stockholm 1974); isikuarhiiv asub Tartu Institute'is (Toronto, Kanada).

A: AA3; *Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood*. (Tln 1997); Lään; SE; VEPER; *Üliõpilasleht* 1/1934: 20; *Postimees* 24.4.1937: 2, 18.5.1938: 3; *Teataja* 10.5.1953: 8; *Välis-Eesti* 2.3.1963: 4; M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. II: 165–169 (Stockholm 1965); *Vaba Eestlane* 29.5.1973: 6, 6.5.1975: 7; K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. (Stockholm 1974); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 88 jm (Montreal 1982); *Meie Elu* 6.6.1985: 6; EAA VI: 46 (Trt 1991); *Reaali teine raamat*. 239, 261 (New York, Toronto 1991); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 192, 218 (Trt 2001 [1997]); *Akadeemia* 5/2001: 912; *Tuna* 3/2005: 43–54; EAA.2100.1.4054; ERA.R-1.1k.48.

Kaelas, Aleksander (ps A. Aeel; Mulk; Humanus; 5.6.1911 Karksi vald, Viljandimaa – 5.6.1964 Stockholm), õigusteadlane, publitsist. Popsi poeg, **A. Künigi** naisevend. Õppis Viljandimaa poeglaste gümnaasiumis 1926–31, TÜs õigusteadust 1931–36, majandust 1936. Kuulus Veljestosse. Eesti Töölisühingute Keskliidu peasekretär; Tööinspektsiooni töökaitseinspektor 1937–41, samuti TÜ õppeülesande täitja. Saksa okupatsiooni ajal oli Eesti Ametiühingute Keskliidu osakonnajuhataja 1941, Tln kalakonservivabriku inspektor 1941, majandusdirektooriumi töösakonna vaneminspektor 1942–43. Põgenes Soome 5.11.1943, 1944 asus elama Rootsi. Tegi arhiivitööd, oli Eesti Teadusliku Instituudi tööõiguse õppejõud 1955–63. Võttis aktiivselt osa pagulaseesti poliitikaelust, tegi välisselgitustööd oludest Nõukogude Eestis. Suri südamerabandusse.

Gümnasistina tegi kaastööd maakonnalehele *Sakala* (Viljandi) ja noorte karskusliidu ajakirjale *Kevadik* (Trt), oli noorte karskusliidu šapirograferitud ajakirja *Kartsumdi* tegevtoimetaja 1931 (tema juhtimisel ilmus 2 nr). Ülikoolis õppides tegi kaastööd *Sakalale* ja päevalehele *Vaba Maa*, oli päevalehe *Vaba Sõna* reporter (Trt 1933–34); töölisühingute keskliidu kuukirja *Töölise Hääl* vastutav ja tegevtoimetaja 1936–37. Avaldas ajalehes *Päevaleht* sotsiaalpoliitilisi juhtkirju 1937–39. Tema kirjutisi ilmus ka ajakirjades *Üliõpilasleht* (Trt), *Eesti Kirjandus* (Trt), *Tänapäev*, *Viires* (Narva 1930) jm. Soomes elades tegi kaastööd nädalalehele *Malevlane* (Helsingi 1943–44), samuti soome ajalehtedele (peamiselt *Suomen sosialidemokraatti* [Helsingi]), kirjutas analüüse Eesti olukorrast ja nõukogude majandussüsteemist. Rootsis elades tegi kaastööd ajalehtedele *Teataja* (Stockholm), *Meie Elu* (Toronto) ja *Vaba Eesti* (Stockholm,

Toronto), samuti raadiojaama Radio Free Europe Stockholmi büroole 1951–55 ja USA välisraadio Ameerika Hääli eesti toimetustele 1952–58. Ajakirjanikuna analüüsis süstemaatiliselt Eesti Raadio uudistesateid 1955–62 ja kirjutas olukorrast Nõukogude Eestis.

T: ligi 20 Nõukogude Eestit käsitlevat raamatut ja brošüüri eesti, inglise, rootsi ja saksa keeles (1947–58), sh „Human Rights and Genocide in the Baltic States“ (Stockholm 1950), „Okupeeritud Eesti“ (Stockholm 1956), infokogumikud „Kodumaa küsimusi“ I–III (Stockholm 1959–61; toim); isikuarhiiv asub TÜR (F 151); ekliibrisekogu (3715 tk) asub Yale'i ülikoolis.

A: ETeadVK; EKKE; AA3; Lään; ISIK; VEPER; *Eesti kroonika 1957*. 113 jm (Stockholm 1956); *Eesti Päevaleht* 5.6.1961: 2, 8.6.1964: 1; *Teataja* 13.6.1964: 2; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 207 (Tln 1966); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 199 jm (Trt 2001 [1997]); Viljandi Linnaraamatukogu kodulehekülj; A. Kaelase isikuarhiivi inventarimist.

Kajander, Ferdinand Alexander Thomas (2.1.1839/21.12.1838 Trt – 11.3./22.2.1910 Valga), trükkal, litograaf. Rätsepmeistri poeg. Trt litograafi C. A. Schulzi õpilane. Avas Valgas litograafiatöökoja 1865 ja selle juurde raamatutrükikoja 1880 (see oli Valga esimene trükikoda), oli 1890. aastatel ka fotoateljee omanik. Valga linnavalitsuse liige alates 1893. Tema trükikoda töötas I maailmasõjani.

Valga ajakirjandusele alusepanija, andis välja nädalalehte *Walksches Annoncenblatt* (1877–78); leht oli saksakeelne, kuid avaldas ka eestikeelseid kuulutusi. 1883 asutas nädalalehe *Walkscher Anzeiger* > *Südlivländischer Anzeiger*, oli lehe väljaandja ja toimetaja kuni oma surmani 1910. Leht jäi seisma I maailmasõja ajal 1915 lugejate puuduse tõttu.

A: *Päevaleht* 16.6.1915: 3; F. Puksov. *Eesti raamatu arengulugu*. 87–88, 103 (Tln 1933); *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 3; H. Treumann. *Vanemast raamatukultuuriloost*. 97 (Tln 1977); *Eesti raamat 1525–1975*. 144, 147 (Tln 1978); *Walk* 4/2005: 4; L. Teedema (koost). *Arhiivijuht III*: 294 (Trt 2010); Fotis; EAA.1253.1.40; EAA.1299.1.182; EAA.1253.1.599.

Kajara, Hugo → Blaubrück, Hugo

Kajara, Agnes-Elsa → Taar, A.-E.

Kalamees, Edgar Johannes August Miku p (30./17.1.1913 Trt – ?), fotograaf. Käsitöölise poeg. Õppis Trt ühiskommertsgümnaasiumis 1927–32, lõpetas Trt tööstus-majandusõpilaste koolis fotograafia eriala 1936, õppis TÜs 1941–4; tegi meistrieksamid fotograafia alal 1942. Tennis sõjaväes 1932–33, sh õppis sõjakooli aspirantide kursusel. Praktikant Trt linnavalitsuses, kirjastuses Noor-Eesti 1933–34; Trt-s Lui Kriisa fotoateljee õpilane, fotograaf 1934–1.1941. Seejärel tegutses Trt-s iseseisva fotograafina 1941–44. Mobiliseeriti Saksa armeesse 2.1944. Lahkus kodust Trt-s 6.1944 ja jäi teadmata kadunuks.

Päevalehe *Postimees* (Trt) fotoreporter 1934.

T: käsiraamatud „Õpime fotograafiat“ (Trt 1940) ja „Kuidas pildistada“ (Trt 1940).

A: OA; *Eesti pressifoto 2015*. 20–21 (Tln 2015); EAA.T-451.1.556; ERA.495.7.1488; ERA.3167.1.305; ERA.4414.3.2172.

Kalamees, Konstantin Markuse/Marguse poeg (30./18.3.1895 Polli vald, Pärnumaa – 15.10.1990 Tähtvere külanõukogu, Tartu rajoon), fotograaf, filmidokumentalist. Mõisatöölise poeg. Õppis Karula algkoolis 1908–10, Trt õhtuses töölisalghkoolis 1920–21, Trt õhtugümnaasiumis 1921–26, TÜs keemiat 1926–27 (ei lõpetanud), Berliinis fotograafiat ja kinematograafiat. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–18 (Vene mereväe telegrafist Kroonlinnas ja Ahvenamaa saartel). Kooliõpetaja Laates 1910–11; telegrafistiõpilane Salatsis (Salagrīva) 1912–13, postiljon, telegrafist Harjumaal Liival ja Tln-s 1913–15; telegrafist Tln-s, Rapla postkontori juhataja abi, Juuru postkontori juhataja 1918–20. Tegutses fotograafina Trt-s 1922–27, fotografeeris TÜ jaoks Lõuna-Eestis ja Saaremaal. Aastatel 1927–29 ja 1934–37 elas Austraalias, õppis filmioperaatoriks, töötas Sydney's firmas Commonwealth Film Laboratories

laborandina, filmikroonika operaatorina ja reporterina. Töötas fotograafina Trt-s 1937–40, oli fototarvete kaupluse Esto-Foto omanik 1939–40 ja Saksa okupatsiooni ajal 1941–44. Alates 1945 omas talu Soinastes, 1949 tunnistati kulakuks ja 25.3.1949 saadeti asumisele Omski oblastisse Tšerlaki rajooni, kus töötas kolhoosis ja teraviljasalves. Arreteeriti 1952 ja mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse (§58-10), vabanes enne 1956, töötas fotograafina. Jaan 1958 sai loa ja tuli tagasi Eestisse. EPA kinomehaanik, laborant, vanemlaborant (tegelikult fotograaf) 1961–77, õpetas EPAs fotograafiat 1962–65. Rehabiileeritud 15.11.1991.

Õhtugümnaasiumis õppides (1921–26) tegi fotosid päevalehele *Postimees* (Trt), oli *Postimehe* fotoreporter 1931–33 (teistel andmetel 1929–34) ja 1937–40, samuti tegi kroonikaoperaatorina kaastööd Eesti Kulturfilmile 1937–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Postimees* > *Tartu Kommunist* fotoreporter 1940–41. Pärast sõda oli päevalehe *Uus Postimees* > *Postimees* > *Edasi* (Trt) fotoreporter 12.1944–1.1947, kaastöötaja 1947–49. Lisaks tegi fotograafina kaastööd ka päevalehtedele *Rahva Häääl* ja *Õhtuleht*. Tln Televisioonistuudio mittekoosseisuline operaator 1958. EPAs töötades (1961–77) avaldas fotosid EPA ajalehes *Põllumajanduse Akadeemia* (Trt).

T: foto- ja negatiivikogu asub Eesti Põllumajandusmuuseumis.

A: AA3; EFA; OkM; *Meie Tee* 5-6/1963: 76; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete.* 152–154 (Tln 2010 [1971]); *Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppe-teadusliku koosseisu bio-bibliograafilise teatmeteos 1951–1981.* 260 (Trt 1981); *Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal.* 130 (Melbourne 1993); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet.* 402 (Trt 2008); *Akadeemia* 4/2009: 756; ERR arhiiv („Kirjutamata memuaare“ 1985); EAA.2100.1.4146; EAA.T-168.1-2.892; EAA.T-451.2.13607; EMÜ arhiiv; ERA.891.2.29528; ERA.3167.1.2694; ERA.4414.3.2173; ERAF.4-K.2.3425.

Kalberg, Alma Helene Gustavi t (23.12.1900 Säreveere vald, Järvamaa – 7.1984?). Kaupmehe tütar. Õppis Paide tütarlastegümnaasiumis 1918–22, TÜ filosoofiateaduskonnas 1922–29 (ei lõpetanud). Asendusõpetaja Järvamaal Öötle ja Einmanni algkoolides 1930.

Nädalalehe *Rahva Sõna* toimetuse liige 1933–35, vastutav toimetaja 1936–38. Karistati 23.9.1938 politseidirektori otsusel 30päevase arestiga (süüks Eesti Vabariigi suhtes sihilikult lugupidamatu kirjutise avaldamine). *Rahva Sõna* suleti 29.9.1938 sisekaitseülevõtte otsusel kahjulike ja rahvaühtsust lõhkuvate kirjutiste avaldamise eest.

A: AA3; R. Nerman. *Süda–Tatari puitasum.* 229 (Tln 2004); K. Metsmaa (2013). Ajaleht „Rahva Sõna“ 1927–1938. 30 jm (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi bakalaureusetöö; käsikiri DSpace's); ERA.1.7.1012; ERA.1108.10.406.

Kalbus, Arvo Tõnise p (21.2.1913 Moskva – 1.10.1999 Bowie, MD, USA), ajakirjanik. Advokaadi poeg. Õppis Westholmi gümnaasiumis 1920–31, TÛs õigusteadust 1932–42 (vaheaegadega). Sõjaväeteenistuses 1931–32. Oli küüditatavate nimekirjas 1941, aga pääses; varjas end kuni Nõukogude okupatsiooni lõpuni. Saksa okupatsiooni ajal töötas Pärnumaal kodutalus. Sept 1944 põgenes Saksamaale, elas Geislingeni põgenikelaagris. Juunis 1950 emigreerus USAsse.

ETA toimetaja, peatoimetaja 1935–40 ja Saksa okupatsiooni lõpul. Saksamaal oli ajalehe *Eesti Post* (Geislingen) välisteadete toimetaja 11.1945–3.1946, peatoimetaja 3.1946–12.1947. Esialgu ilmus leht rotopaljunduses bulletinina, alates 3.1946 trükitud ajalehena (kaks korda nädalas) ja sellest kujunes suurim eesti leht Saksamaal. Lisaks oli K. ajakirja *Our Life* peatoimetaja (Geislingen 1948, ilmus 7 nr). Ameerikas oli USA välisraadio Ameerika Häääl eesti toimetuse teadustaja, toimetaja, tõlk, kommentaator 1951–66. Lahkus töölt viletsa tervise tõttu. EAL toetajaliige 1937, tegevliige 1939.

T: isikuarhiiv asub IHRCs (Minnesota ülikooli Immigration History Research Center).

A: AA3; *Per aspera* 3; OkM; VEPER; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 8.3.1951: 1; *Meie Tee* 11-12/1954: 162; *Eesti saatusaastad 1945–1960.* IV: 117–119 (Stockholm 1966); *Keel ja Kirjandus* 2/1998: 117–118; F. Kool. *DP Kroonika.* 765–766 (Lakewood 1999); *Vaba Eesti*

Sõna 14.10.1999: 12; *Eesti Päevaleht* (Tln) 12.6.2001: 12–13; *Eesti Elu* 19.6.2009: 20, 6.11.2009: 4; EAA.2100.1.4177

Kaljumäe, Voldemar Villemi p (ka Susi; ps Kaljuste Kaarel; Piiter; 15.2.1908 Juuru vald, Harjumaa – ?), ajakirjanik. Talunike poeg. Õppis Tln kolledžis 1924–29 (ei lõpetanud), õppis vabariiklikus parteikoolis 1947–48. Sõjaväeteenistuses 1929–31. Õpipoiss A. Bergi mehaanikatöökogas 1924–25 ja A. Vaheri fotoateljees 1925–29. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal ENSV Meretransporditöölise ametiühingu informaatoreks 1940–41. Võttis mobiliseerituna osa II maailmasõjast 1941–46 (Nõukogude armees).

Ajalehe *Päevaleht* kirjasaatja 1931–32. Andis välja ja toimetas huumoriajakirja *Pikantsed lood ja anekdoodid* (1931, ilmus 1 nr). Andis välja kolm aastaalbumit „Jaan Kägu“ (Tln 1931–33). Ajalehe *Maaleht* kaastöötaja, reporter 1932–35. Märtsis 1935 omandas ristsõnalehe *Mõistuleht* väljaandmisõiguse ja andis selle nime all välja poliitilise ajalehe, mis asendas äsjasuletud *Maalehte*. Ilmuda sai üks nr, siis leht suleti ja K-d karistati registreerimisandmetele mittevastava ajalehe väljaandmise eest. Ajalehe *Uudisleht* reporter 1935–40, lisaks avaldas reisikirjeldusi päevalehes *Postimees* 1935, tegi kaastööd ajakirjale *Tänapäev* (Trt). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli maakonnalehe *Töötav Läänlane* (Haapsalu) vastutav sekretär 1941. Teise maailmasõja ajal oli (tagavaralaskurpolgu) sõjaväelehe *Punaväelane* vastutav sekretär (1942–44). Leht ilmus kaks korda nädalas tiraažiga 1000, lisana ilmus *Nõukogude Informbüroo Teateid* > *Nõukogude Informbüroo ja TASS-i teateid* (1943–44). Pärast sõja lõppu oli sõjaväelehe *Tasuja* kirjanduslik kaastööline 1945–46, ajalehe *Talurahvaleht* majandusosakonna juhataja 1946–48-, tegi kaastööd Tln linnalehele *Õhtuleht*. EAL liige 1934–40.

T: mälestused **E. Jollist** ajakirjas *Keel ja Kirjandus* (7/1971), mälestused *Punaväelase* toimetamisest kogumikus „Kui kõik alles tärkas“ (Tln 1973).

A: ISIK; *Kui kõik alles tärkas*. 14, 307, 355, 359, 487–493 (Tln 1973); **J. Peegli** märkmed vestlusest **J. Loosaluga** 13.2.1975; ERA1.7.790; ERAF.938.13.69; <http://www.ra.ee/fotis/index.php?type=2&id=332632>

Kaljuvee, Julius Osvald (–1928 Kalkun; ps Cano Cecini; 9.7.1869 Saru vald, Võrumaa – 5.11.1946 [teistel andmetel 1940] Viru-Jaagupi), kooliõpetaja, koolikirjanik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Võru kreiskoolis 1883–86; tegi koduõpetaja eksami saksa keele alal Peterburis 1906 ja looduslool alal Tln Peetri reaalkoolis 1914; õppis Tln kolledžis 1927–28. Kooliõpetaja Urvastes ja Karulas 1888–97, Peterburis Jaani kirikukoolis 1898–1900 ja 1903–06, vahepeal raamatupidaja ja laekur metsaäris Onegas 1901–03; kooliõpetaja Peterburis 1906–07, algkoolijuhataja Viru-Jaagupis 1907–09, õpetaja Tln-s 1910–19, Tln õpetajate seminaris > pedagoogiumis 1919–31. Aktiivne seltsitegelane.

Tegi järjepidevalt kaastööd päevalehtedele *Postimees* 1892–1906, *Päevaleht*, *Vaba Maa* (1918–38), ajakirjadele *Loodusevaateja* (Trt, Tln), *Tehnika Ajakiri* jm.

T: geoloogiaõpik „Mineralogia käsiraamat“ (Tln 1911; 1918; 1921), algkoolilugemik „Loodusteadlised õppeteekonnad“ (Tln 1920), käsiraamat „Üldine geoloogia“ (Tln 1922), „Die Grossprobleme der Geologie“ (Tln 1933); luulekogu „Võerastelt vainudelt“ (Trt 1907); ooperilibretode tõlked.

A: EAT; EE; EKOBL; ISIK; *Uus Eesti* 8.7.1939: 6; *Sirp* 30.9.2011: 18.

Kallas, Aadu (–1938 Anani K.; 19.12.1909 Kõrgessaare vald, Hiiumaa – 7.4.1991 Toronto), jurist. Meremehe poeg. Lõpetas Tln poeglaste humanitaargümnaasiumi 1927, õppis TÜs majandust 1928–30 (ei lõpetanud) ja õigusteadust 1933–36; lõpetas Connecticuti ülikooli õigusteaduskonna 1955. Töötas notarina Tln-s ja Narvas 1931–44. 1944 oli Saksa sõjaväes. Sept 1944 põgenes Saksamaale, oli Briti sõjaväevalitsuse teenistuses 1946–48, IRO teabemetnik 1948–49. Suvel 1949 emigreerus USAsse, elas Hartfordis. Elukindlustusseltsi AETNA ametnik, advokaat, juriidiline nõunik, vanemnõunik, osakonnajuhataja 1951–75. Alates 1980. aastate algusest elas Torontos.

Päevalehe *Postimees* (Trt) välispoliitika osakonna liige 1928–30.

A: AA3; EÜS3; VEPER; OA; *Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses* 46: 123 (Toronto 1970); *Meie Elu* 18.4.1991: 8.

Kallas, Oskar Philipp (25./13.10.1868 Kaarma vald, Saaremaa – 26.1.1946 Stockholm), rahvaluuleteadlane (esimene eesti folkloristikadoktor), diplomaat. Köster-kooliõpetaja poeg. Õppis Kuressaare gümnaasiumis 1880–87, TÜs klassikalist filoloogiat 1887–92, *cand phil*; täiendas end Helsingi ülikoolis etnograafia alal 1892–93, *dr phil* 1901 (Helsingi ülikool); TÜ audoktor 1929. Töötas gümnaasiumiõpetajana Narvas 1893–95, Peterburis 1895–1903, oli ühtlasi Peterburi ülikooli võrdleva keeleteaduse eradotsent ja töötas Peterburi TA raamatukogu slaavi osakonnas 1901–03. Tegi mitmeid õppereise välismaale 1895–1912. Töötas kooliõpetaja ja -juhatajana Trt-s 1903–18, sh oli ENKS tütarlaste gümnaasiumi asutaja ja esimene juhataja 1906–09. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20. Eesti Vabariigi diplomaatiline esindaja ja saadik Soomes 1918–22, saadik Suurbritannias 1922–34. Seejärel elas pensionärina Tln-s. Asus Soome 1944, sealt edasi Rootsi. Aktiivne seltsitegelane; kodu- ja välismaiste teadusseltside liige. Kogus J. Hurdale rahvaluulet alates 1888, käis esimesena uurimisreisidel Lutsi ja Kraasna eestlaste juures (1893, 1901). EÜS raamatukoguhoidjana 1888–89 algatas eesti raamatute kogumise, seades EÜS raamatukogule rahvusraamatukogu ülesanded. Algatas 1904 EÜS abil rahvaviiside kogumise, juhtis kogumistööd 1904–16. Oli EKS üks asutajaid 1907, ERM üks algatajaid 1907–09, juhatuse esimees 1909–19, ERM arhiivraamatukogu algataja 1909 ja arendaja. Eesti Olümpiakomitee üks asutajaid 1923, liige 1923–36. ÕES auliige 1928.

Alates 1893 avaldas artikleid ja sõnumeid päevalehes *Postimees* (Trt), mõned artiklid ilmusid ka ajalehtedes *Eesti Postimees* (Trt, Tln) ja *Olevik* (Trt) 1894–96. Nov 1896 ostis koos **J. Tõnissoni** ja K. Koppeliga (1867–1958) päevalehe *Postimees*; järgnevatel aastatel oli *Postimehe* väljaandja ja vastutava toimetaja J. Tõnissoni kõige olulisem toetaja ajalehe toimetamisel ja arendamisel. 1897–1902 oli *Postimehe* esindaja Peterburis, tegi ise lehele kaastööd ja otsis teisi kaastöötajaid, korraldas lehe tellimist ja levitamist. Trt-s elades oli 1903–18 *Postimehe* kodumaa-osakonna toimetaja, toimetuse sekretär, kirjastuse ärijuht, juhatuse liige; korraldas kirjasaatjate tegevust, toimetusele saadetud kirjanduse arvustamist jms. Käis *Postimehe* korrespondendina Stockholmi OM-I (Eesti esimene ametlik olümpiareporter), avaldas sarja „Olympia-sõidult” (*Postimees* 26.6.–7.7.1912). Heas publitsistlikus laadis sari oli tollases ajakirjanduses ainulaadne oma kaasaelamisega olümpiaideele ning spordiliikumisele üldse. Londonis elades avaldas üksikuid artikleid Eesti olude kohta ajakirjades *Folk-Lore* (London), *The Commonweal Magazine* (London), *Baltic and Slavic Bulletin*, *Saga-Book* (Coventry), *The Slavonic Review* (London) jm. Samuti avaldas üksikuid artikleid ja mälestusi päevalehes *Postimees* (Trt), ajakirjades *Üliõpilasleht* (Trt), *Välis-Eesti Almanak* (Tln), *Eesti Kirjandus* (Trt), *Eesti Keel* (Trt).

T: uurimuslikud ülevaated „Lutsi maarahvas” (Helsingi 1894), „Kraasna maarahvas” (Helsingi 1903); „Kaheksakümmend Lutsi Maarahva muinasjuttu” (Trt 1900); reisikiri „Pühal maal” (*Postimehes* 4.–5.1896; Trt 1896, 1898); „Sadakakskümmend uut ristinime” (EÜS kogumikus „Sirvilauad” 1911, Trt 1914, 1921); kogumispäevik 1888 „Oskar Kallas. Vanavara kogumisretkedelt. 1” (Trt 2006).

A: AA1; PmA; ÕT I: 47–48; EBL; EAT; EE; ERAKT; VET; EBL tk; EÜS1; ENE; EKBL; EVK; E(N)E; EKrL; ADUT; VjV; EE14; EKL; ESB; ETeadBL; SK; EVT; ERBA; ISIK; KrS; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 504 (Trt 1898); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 260–263, 275, 279 jm (Tln 2010 [1912]); *Postimees* 26.10.1918: 2, 24.10.1938: 5, 26.10.1938: 6; A. Jürgenstein. *Kultuurilist ja poliitilist Nipet-Näpet...* 42–55 (Tln 1923); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 100 jm (Uppsala 1953 [1925]); Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 140–141 (Trt 1926); A. Jürgenstein. *Minu mälestused* I–II. 344–348 jm (Tln 2011 [1927]); *Eesti Kirjandus* 10/1928: 513–521, 10/1938: 425–433; K. A. Hindrey. *Minu elukroonika*. 650–651, 654, 718, 729, 733 jm (Tln 2010 [1931]); *Eesti Keel* 7–8/1938: 193–196; H. Wuolijoki. *Koolitüdrukuna Tartus 1901–1904*. 131–132 jm (Tln 1995 [soome k 1945]); J. Lattik. *Meie vanad*. 274–276 (Trt 2002 [1946]); *Kodukolle*

2/1946: 8–9; *Estonia*. I: 43–44, 46 (Göttingen 1946); A. Kallas. *Mu saatuse maa*. 5–12 jm (Vadstena 1947); M. Raud. *Kaks suurt*. 63 (Tln 1991 [1953]); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. II: 106, 201 jm (Tln 1991 [1954]), IV: 130, 174–175 (Tln 1991 [1987]); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 286 (Lund 1962); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 12–13 (Tln 1963); *Keel ja Kirjandus* 10/1968: 607–614, 4/1969: 232–237, 12/1970: 753–754; *Rahvuslik Kontakt* 1/1968: 18–22; *Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses*. 44: 19–25 (Montreal 1969); E. Priidel. *Kirjanduslik Hiiumaa*. 73 (Tln 1972); *Paar sammukest...* VIII: 59–92 (Trt 1974); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 230–231 jm (Tln 1974); *Fakt, sõna, pilt* VIII: 5–11 (Trt 1974); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu* II: 357–361 (Tln 1980); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu* 19. sajandi lõpuni. 131–132 (Tln 1986); *ERMi aastaraamat* 38: 155–167 (Trt 1990); *Tartu ülikooli toimetised*. Vihik 943: 84–98 (Trt 1992); *ÕESi aastaraamat 1988–1993*. 22–31, 200–205. (Trt 1995); *Saaremaa ühiskümnaasium 1865–1995*. 177 (Kuressaare 1996); E. Medijainen. *Saadiku saatus*. 118–133 jm (Tln 1997); *Jüri Vilms mälestustes*. 587 jm (Trt 1998); *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst*. (Trt 1998; sisaldab bibliograafiat); *Postimees* 8.11.1998: 12; A. Kallas. *Elukaaslane*. (LR 1–2/1999); V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 122 jm (Trt 1999); *Sportitüht* 10/1999: 22–23; *Maaleht* 19.10.2000: 23; *Akadeemia* 8/2003: 1770, 1780, 1788–1789, 9/2003: 2025, 2028, 2030, 2033–2035, 2045, 10/2003: 2273–2274, 2285, 11/2003: 2524, 2539, 8/2004: 1861; *Oskar Kallas*. 53–63 (Trt 2006); *Ruti raamat*. 146–148 jm (Trt 2006); M. Mela. *Läti eestlased*. 26–31 (Tln 2007); K. Aru. *Üks kirk, kolm möödet*. 107–109, 114–115, 177–178, 201, 301, 342–343 jm (Trt 2008); M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 244, 247 (Trt 2011); *Tartu Postimees* 30.12.2013: 8; S. Zetterberg. *Kultuurisillad ja revolutsioonituuled*. 11–17 jm (Tln 2013); *Iseseisvusmanifest*. 81 (Trt 2014); *Tuna* 4/2014: 89–103; L. Kaust (1993). Dr. Oskar Kallase elu ja töö (TÜ rahvaluule õppetooli magistratöö; käsikiri TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna raamatukogus).

Kallus, Aleksander Aleksei p (ps Aks; 23.10.1897 Ridala küla, Laimjala vald, Saaremaa – 28.4.1942 Sverdlovsk), raamatupidaja, trükkal, ärimees. Mõisatöölise (hilisema taluperemehe) poeg. Õppis Laimjala kihelkonnakoolis 1911–14, pedagoogikakursustel Kuressaares 1914–15 ja kaubanduskursustel Tln-s raamatupidamist 1916–17. Võttis osa Vabadussõjast 1919–20 (staabikirjutaja). Tln merekindluse raudtee telefonist-jaamaülem 1915–18, Saare maavalitsuse asjaajaja 1920–21, pearaamatupidaja 1921–38. Koos **J. Treufeldtiga** ostis kirjastusühisuselt Vaba Maa 1929. a trükikoja Kuressaares, oli J. Treufeldti ja A. Kalluse trükikoja kaasomanik 1929–40, raamatukaupluse kaasomanik 1938–40, tekstiilivabriku kaasomanik. Anti kohtu alla 1937, mõisteti 4 kuuks tingimisi vangi. Aktiivne kohalik seltsitegelane. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Saaremaa täitevkomitee majandusosakonna pearaamatupidaja 1940–41. Arreteeriti 14.6.1941, mõisteti surma (§58-13, süüks Kaitseliitu kuulumine, tööliste ekspluateerimine, „mustasajalise“ ajalehe *Meie Maa* väljaandmine, mis laimas NSVLi), hukati. Rehabileeritud 18.5.1964.

Koos **J. Treufeldtiga** ostis lisaks trükikojale kohaliku ajalehe *Meie Maa* (Kuressaare), oli ajalehe kaasväljaandja 1929–40. Ajaleht muudeti nende omanduses sisult kergemaks ja kõmulisemaks, asutati pildilisa *Kirev Maailm > Sõnapilt* (1929–37), aastal 1937 hakkas *Meie Maa* esimese maakonnalehena ilmuma neli korda nädalas (kolme korra asemel). Kirjastas ka kaht kalendrisarja: „„Meie Maa” kalender” 1934–40 ja „Uus Saarlase kalender” 1933–40.

A: EAT; ISIK, OkM; *Päevaleht* 9.4.1936: 5; *Saaremaa* 1: 246, 249, 262, 266–67 jm (Tln 2002); L. Raamat (2008). Aastate 1918–40 Saaremaa raamatukirjastajad. 10–13, 19 (TÜ Viljandi kultuuriakadeemia lõputöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus ja DSpace'is); ERA.1.7.749; ERA.2013.3.168; ERAF.130SM.1.5730.

Kalm, Artur Eduard Jüri p (29.9.1903 Märjamaa, Läänemaa – 2.9.1987 Long Island, NY, USA), fotoreporter, esimene kutseline pressifotograaf Eestis. Hariduse sai Tln-s. Teenis sõjaväes 1924–25 (lennuväerügemendi fotolaborandi õpilane). Madrus kuni 1925; viibis välismaal 1926–30. Pärast II maailmasõda elas Saksamaal, hiljem New Yorgis.

Fotoreporter tabloidses nädalalehes *Esmaspäev* ja ajakirjas *Ronk* 1925–26, hiljem ajalehtedes *Päevaleht* ja *Uudisleht* 1930–34, päevalehes *Kaja > Uus Eesti* 1935–40. Tegi fotosid ka almanahhile „Spordi Magasin“ (1933–35), ajakirjadele *Eesti Võimlejad* (1934, ilmus 1 nr), *Nädal Pildis* (1936–40). Alates 1937 tellis Eesti Rahvusarhiiv temalt ühe foto igast avalikust sündmusest, mida ta fotografeeris. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* fotoreporter, tegi kaastööd ka ajakirjadele *Eesti Pildileht* (1943–44) ja *Ajakiri Naisele* (1943–44). Dokumenteeris eestlaste sundemigreerumist 1940. aastatel. Paguluses kuulus ajalehe *Eesti Post* (Geislingen) toimetusse, hiljem avaldas fotosid New Yorgi eestlaste seltsielust ajakirjas *Meie Tee* (New York) 1959–74, nädalalehes *Vaba Eesti Sõna* (New York) ja „Väliseestlase kalendris“ (New York). EAL liige 1933–40.

A: Linnap: 214, 220; EF; ÕT IX: 131 (Tln 1930); *Esmaspäev* 29.8.1932: 1, 4; J. Rimmelgas. *Kolm kuuske*. 199 (Tln 2004 [1955]); *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 118 (Stockholm 1966); *Väliseestlase kalender 1969*. 45–46 (New York 1968); W. Mettus. *Mask ja nägu*. 217, 221 (Lund 1969); *Vaba Eesti Sõna* 17.9.1987: 10, 12; *Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944*. 46 (Tln 1998); EAA X: 59 (Trt 1996); P. Linnap. *Silmakirjad*. 83–84, 102 (Trt 2007); *Eesti kunsti ajalugu 5*: 547–548 (Tln 2010); *Eesti pressifoto 2015*. 12–19 (Tln 2015); V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 97 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); J. Peegli käsikirjalised märkmed; ERA.1569.1.2105.

Kampf, August Priidu p (1936– Kampf; 21.8.1864 Levala küla, Saaremaa – mitte enne 1948), ametnik, ajakirjanik. Talurentniku, kingsepa poeg. Õppis Kaarma õpetajate seminaris 1878–80. Abiõpetaja Kaarmas 1881, töötas isatalus 1882–84, Tln-s 1884–87 ja Peterburis 1888–90, vallakirjutaja Harjumaal Vardis 1891–1905. Põgenes 1906 karistussalkade eest Ameerikasse, naasis 1907. Kindlustusseltsi EEKS raamatupidaja 1917–30. Seejärel majaomanik Kose-Kallastel.

Saatis sõnumeid ajalehtedele *Eesti Postimees* (Trt, Tln) 1880. aastatel ja *Postimees* (Trt) 1895–1905. Tegi kaastööd ka ajakirjale *Linda* (Trt), ajalehele *Päevaleht*. Oli päevalehe *Uus Virulane > Säde > Õigus > Virulane* toimetuse liige 1907–10, päevalehe *Tallinna Teataja* üks asutajaid ja toimetuse liige 1910–17 (toimetas Tln sõnumeid).

A: ÕT I: 48; EAT; ISIK; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 84 (Tln 2010 [1936]); ÕT XVI: 71–72 (Tln 1938); M. Metsanurk. *Mälestused*. 483, 495, 526 (Trt 2005); *Keel ja Kirjandus* 12/2009: 936–937.

Kampmaa, Mihkel (–1936 Kampmann; ps Collaborator; 28./16.3.1867 Papsaare küla, Pärnumaa – 30.9.1943 Trt), kirjandusloolane, koolikirjanik, kooliõpetaja. Kaluri poeg. Õppis Pärnu kreiskoolis 1882–84, Valgas Cimze õpetajate seminaris 1884–88; tegi algkooliõpetaja kutseeksami Tln Aleksandri gümnaasiumis 1890 ja koduõpetaja eksami Pärnu gümnaasiumis 1900. Kooliõpetaja Tõstamaal, köster ja kooliõpetaja Väike-Maarjas 1888–93; kooliõpetaja ja organist Viljandis 1896–1903, seminariõpetaja Volmaris (Valmiera) 1903–07, ENKS tütarlastegümnaasiumi õpetaja Trt-s 1907–19, Trt õpetajate seminari õpetaja 1919–28, seejärel tunniandja 1928–33. Trt linnavolinik 1920–26. Aktiivne seltsitegelane, kogus **J. Hurdale** rahvaluulet 1888–97 (kokku 862 lk). Suri vähki.

Avaldas ajakirjas *Meelejahutaja* (Trt) 1887–88 luuletusi, mõistatusi, vanasõnu, keerdküsimusi. Tegi kaastööd ajalehtedele *Olevik* (Trt) 1888–93, *Sakala* (Viljandi) 1889–96, *Postimees* (Trt) 1889–1926, *Ristirahva pühapäeva leht* 1891–93. Oli *Sakala* vastutav ja tegevtoimetaja 2.1894–9.1896, tehes üksi kõik vajalikud toimetustööd. K toimetamisel muutus leht taas elavamaks ja hakkas kaasa rääkima avalikus elus. Lahkus ametist vastuolude tõttu lehe omaniku **A. Peediga**. Seejärel oli päevalehe *Postimees* (Trt) alaline kaastöötaja Viljandis 1897–1903, kirjutas ka ajalehes *Virmaline* (Narva) > *Uus Aeg*, ajakirjas *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt) 1889–1905. Avaldas neis väljaannetes sõnumeid, artikleid ja juhtkirju põllumajandus-, pedagoogika- ja kirjandusteemadel, arvustusi, luuletusi, tõkeluulet ja -jutte. Oli ajakirja *Eesti Kirjandus* (Trt)

toimkonna liige 1908–19 ja kaasautor 1908–15, avaldades artikleid ja arvustusi. Hiljem tegi kaastööd pedagoogikaajakirjadele *Kasvatus ja Haridus* (Trt) 1917, *Kasvatus* 1923–27. Avaldas kokku üle 400 artikli.

T: kirjanduslood „Eesti vanem ilukirjandus“ (Trt 1908), „Eesti kirjandusloo peajooned“ I (Tln 1912; 1920; 1924; 1938), II (Tln 1913; 1921; 1933), III (Tln 1923), IV (Trt 1936); kooliõpikud „Kooli Lugemiseramat“ I–II (Trt 1905–07; 7. tr 1918–20), „Koduõpetus“ (Trt 1905; 6. tr 1921), „Eesti lugemik“ I–VI (Trt 1922–38), „Eesti ajalugu algkoolidele“ (Tln 1919, 4. tr 1927; Tln 1994 [faksiimile]), „Eesti kodumaa“ I–II (1918–21), „Uus aabits“ (Trt 1929; 4. tr 1936) jt; populaarteaduslikud brošüürid ja raamatud „Kirjad põllutööst“ I–V (Trt 1894 –Viljandi 1898), „Loogika õpetus“ (Trt 1895; 1910), „Lahtised kirjad emadele“ (Tln 1896), „Eestlase iseloom ja laad“ (Trt 1902) jt; õpilasalmanahh „Kasu-mets“ (Tln 1911; toim); „Didaktika põhijooned“ (Trt 1932); luulekogu „Kandle healed“ (Viljandi 1896); mitmed romaanitõlked, „Liivimaa kubermangu talurahva seadus“ (1899; tõlk).

A: PmA; EBL; TÕS: 393–396; EAT; EE; EBL tk; EEtK; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKoBL; EKL; EE14; ETeadBL; 1000 tartlast; ISIK; KrS; Valgamaa ISIK; VM; *Eesti Kirjandus* 3/1917: 102–106, 3/1937: 123–139; *Sakala* 23.3.1928: 9, 13, 23.3.1938: 4; Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 204–205 (Trt 1936); *Postimees* 4.10.1943: 3, 22.3.1997: 16; *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 108–111 (Trt 1949); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. I: 100, 167 (Tln 1991 [1953]); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 152 (Stockholm 1959); *Keel ja Kirjandus* 3/1967: 151–155, 4/1993: 212–220; *Sirp ja Vasar* 31.3.1967: 3, 6; *Edasi* 2.4.1967: 2; EKA III: 633–635 (Tln 1969); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 42 (Tln 1971); *Nõukogude pedagoogika ja kool* VI: 173–183 (Trt 1972); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 288–289 (Tln 1974); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. II: 368–369 (Tln 1980); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 352 (Tln 1984); A. Elango (koost). *Progressiivseid ideid eesti pedagoogilise mõtte arengus*. 52–59 (Tln 1989); *Reede* 1.9.1989: 4; EAA VI: 139 (Trt 1991); *Valgamaalane* 28.3.1992: 2, 2.4.2002: 5; *Eesti pedagoogika ja kool*. XLVII: 34–40 (Tln 1995); *Traditsioon ja pluralism*. 108–114 (Tln 1998); *Kooliuuenduslane* 3/1998: 5–14; *Forseliuse Sõnumid* 6: 25–26 (Trt 1999); *Akadeemia* 9/1999: 1816–1856; A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 13–15 (Trt 2004); *Sakala kalender 2007*. 135–140 (Põltsamaa 2006); *Sakala* 29.3.2007: 17; *Mihkel Kampmaa ja tema pärand*. (Tln 2007; sisaldab bibliograafiat); *Vikerkaar* 3/2008: 77–80; *Pärnu Postimees* 28.3.2012: 6; V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 91 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Kamsen, Reinhold (ps Amalie Maasik; Lilly; Riimimäe; Frieda Kamsen jt; 24./12.10.1871 Imavere vald, Viljandimaa – 16.5.1952 Kiisa (Tln), Harju rajoon), raamatupidaja, luuletaja. Talurentnike poeg. Õppis Järavere külakoolis 1881–84, täiendas end iseõppijana. Töötas isatalus, oli Pilstvere majandusühisuse raamatupidaja ning laenu- ja hoiuühisuse abikirjutaja 1909–19, Põltsamaa tarvitajate ühisuse raamatupidaja 1920–26, Põltsamaa haridusseltsi juhataja. Aktiivne kohalik seltsitegelane. 1950 asus elama Tln-sse tütre juurde.

Avaldas luulet ja lühijutte eelkõige päevalehes *Postimees* (Trt) 1896–1913, ajakirjades *Linda* (Pärnu, Trt) 1899–1905 ja *Lasteleht* (Trt) 1901–40, vähem teistes väljaannetes. Sajandi algul ilmus temalt ajakirjanduses kuni poolsada luuletust aastas. Põltsamaal elades oli kohaliku nädalalehe *Põltsamaa Teataja* aktiivseim autor alates lehe asutamisest 1926 ja vastutav toimetaja 1927–31 (tegelikult lahkus lehest kevadel 1930). Sügisel 1930 asutas nädalalehe *Põltsamaa Uudised*, aga suutis seda ühemehelehenähtuna ilmutada vaid mõned kuud (1930–31, ilmus 16 nr). Hiljem ilmus tema luulet ajakirjas *Tänapäev* (Trt) 1939–40, Saksa okupatsiooni ajal ajalehtedes *Postimees* 1943–44 ja *Sakala* (Viljandi).

T: arvukalt loodus- ja lasteluulet (ajakirjanduses), lasteluulekogu „Küll on kena kelguga“ (Tln 1946), luule- ja proosakogu „Kodukoppel“ (Tln 1992; 2013).

A: PmA; EBL; EAT; ENE; EKBL; Jaaksoo; EKrL; Järva; EKL; ISIK; KrS; *Postimees* 2.10.1943: 6, 12.4.1944: 4; *Edasi* 22.9.1957: 3; *Kiir* 7.7.1960: 3–4, 28.10.1961: 4; *Keel ja*

Kirjandus 11/1961: 665–666, 10/1971: 624–628; *Sakala* 28.12.2002: 9; *Paar sammukest XXI*: 61–64 (Trt 2004); *Põltsamaa linn ajakirjanduse peeglis 1926–1939*. 60 (Põltsamaa 2006); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2005*. 214, 224–225 (Viljandi 2006); *Järva Teataja* 29.1.2011: 6–7; *Vooremaa* 11.6.2011: 4.

Kana, Johan Märdi poeg (ka Johann, Juhan; 22./10.3.1882 Vana-Vändra vald, Pärnumaa – 6.1.1934 Tln), kooliõpetaja, ametnik. Mõisa öövahi poeg. Õppis Eesti Aleksandrikoolis Põltsamaal 1896–98, Valga õpetajate seminaris 1898–1900 (asus neil aastail Riias), tegi kreiskooli õpetaja kutseeksami Riias 1906 ja linnakooli õpetaja eksami Peterburis 1910; täiendas end Peterburi ülikoolis vabakuulajana, õppis TÜs kaubandust 1923–32 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Vandeadvokaat J. Arro kirjutaja Riias 1900–04, notar Hoerschelmanni kontori juhataja Riias 1904–06, Liivimaa kubermangu talurahvaasjade komitee ametnik Riias, gümnaasiumiõpetaja Valgas 1906, Peterburi Jaani koguduse kirikukooli õpetaja 1906–07, kaubanduskooli õpetaja Peterburis 1907–14 ja juhataja 1914–18, Paide poeglaste gümnaasiumi juhataja 1919–21; Riigikontrolli ametnik 1923–25 ja 1926–28. Riigikogu liige 1920–25 (Tööerakonna nimekirjas); Tln linnanõunik ja haridusosakonna juhataja 1928–34. Aktiivne seltsitegelane.

Riias elades tegi kaastööd päevalehele *Berliner Tageblatt* 1903–06. Peterburis > Petrogradis tegi kaastööd sealsetele päevalehtedele *Речь*, *Современное слово*, *Новое время*, samuti päevalehtedele *Peterburi Teataja* ja *Tallinna Teataja*. Oli kirjastuse Ühiselu ja ajalehe *Peterburi Teataja* > *Pealinna Teataja* > *Vabadus* > *Eesti nõukogu liige* 1907–18, ajalehe *Eesti Päevaleht Peterburis* toimetuse liige (Petrograd 4.–6.1918, ilmus 47 nr, suleti bolševike poolt). *Päevalehe* toimetuse liige 1918. Kuukirja *Auto-Sport ja Turism* turismiosa vastutav toimetaja 1933–34.

A: EAT; AA3; EKoBL; VjV; *Vaba Maa* 22.3.1932: 7, 7.1.1934: 3; *Päevaleht* 26.11.1918: 1; 7.1.1934: 1; *Õpetajate Leht* 12.1.1934: 1; V. Tamming (1970). Ülevaatlisku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 56 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Kanarik, Paul Jakobi p (29./16.1.1907 Trt – 15.9.1940 Trt), põllumajandustegelane, ajakirjanik. Politseiniku poeg. Õppis Trt ühiskommertsgümnaasiumis 1921–27, TÜs usuteadust 1927–32 (vaheaegadega) ja majandusteadust 1935–38 (ei lõpetanud kumbagi eriala). Sõjaväeteenistuses 1928–29. Trt Eesti Põllumeeste Seltsi asjaajaja, direktor 1930–39, Tartu Näituse direktor 1930–39, tema juhtimisel ehitati Veeriku tee ääres uus näituseväljak 1934–35. Aktiivne seltsitegelane. Suri südamehaigusse.

Gümnasistina oli koolinoorsoo keskliidu ajakirja *Tõusmed* toimetuse liige (Trt 1926–27, ilmus 10 nr). Päevalehe *Postimees* toimetuse liige Trt-s 1927–28 ja Tln-s 1928–30, sh Tln toimetuse sekretär 1929–30. Avaldas artikleid ajakirjas *Vabaharidustöö*. Ajalehe *Tartu Näituse Teataja* vastutav toimetaja (1931–33, 1938; ilmus 1-2 nr aastas Trt näituse ajal), aastalehe *Põllumeheleht* (Trt) vastutav toimetaja 1933. EAL liige 1929–34, toetajaliige 1935–40.

T: „Tartu näituse album“ 1931–39 (Trt 1931–39; toim).

A: EAT; EÜS3; AA3; OA; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 105–106 (Trt 1935); *Postimees* 12.12.1936: 3, 11, 28.1.1937: 7, 7.9.1937: 4, 24.9.1937: 7, 17.9.1940: 8; *Rahvaleht* 18.12.1936: 3; *Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870–1940*. 49, 93 (Trt 1940); K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 102, 171 (Tln 1994); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 245, 400–401 (Trt 2008); EAA.2100.1.4325; ERA.495.7.1573.

Kangilaski, Juhan (1904–1981)

A: *Sakala kalender 2001*. 103–105 (Viljandi 2000); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 1999*. 157–159 (Viljandi 2000).

Kangro, Samuel Otto p (11.8./30.7.1896 Rosma, Võrumaa – ?). Talunike poeg. Õppis linnakoolis (ei lõpetanud). Võttis osa Vabadussõjast 1919–20. Kirjutaja Võru notari Gabrieli

juures ja Petrogradi notari Komarnitski juures 1914–17 ja 1918, vahepeal Petrogradi kriminaalpolitsei agent 1917. Petseri, Tln kriminaalpolitsei nooremametnik 5.–12.1920; raudtee kontoriametnik Tln-s 2.–8.1921.

Petrogradis elades tegi kaastööd eesti ajalehtedele. 1920. aastate algul tegi kaastööd päevalehtedele *Kaja* ja *Tallinna Teataja*. Oli ajalehe *Päevaleht* toimetuse liige 1921–.... EAL liige 1922–28.

A: ÕT I: 48; *Akadeemia* 7/2003: 1557, 8/2004: 1863; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. I: 84 (Trt 2006); EAA.3147.1.212 leht 4; ERA.1.5.376; ERA.49.2.1084.

Kangro-Pool, Rasmus (kod.n Rasmus Theodor Kangropool; 20./8.12.1890 Vahi mõis, Tartumaa – 10.5.1963 Tln), kunstiteadlane, kirjandus- ja teatrikriitik. Sepa poeg. Lõpetas Trt linnakooli 1908 ja gümnaasiumi 1915 (eksternina); õppis TÜs loodusteadusi 1915, arstiteadust 1916, õigusteadust 1918, kunstiajalugu Heidelbergi ülikoolis 1920–23 ja Hamburgi ülikoolis 1923–24 (ei lõpetanud ühtki eriala). Töötas kooliõpetajana 1908–10; oli haridusministeeriumi kunsti- ja muuseumiasjade valitseja 1924–26, seejärel tegutses vabakutselise kriitikuna Trt-s ja Tln-s. Oli seotud Siuru ja Pallase ringkondadega. Arreteeriti Saksa võimude poolt 29.8.1941 ideoloogiliste süüdistustega, oli vangis suveni 1942. Nõukogude ajal töötas kunstide valitsuses teatri- ja repertuaariosakonna inspektorina 1944–45, tegutses arvustaja ja tõlkijana. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 4.2.1950, süüdistati kodanlikus natsionalismis, mõisteti 25 aastaks vangi ja viieks aastaks asumisele, saadeti Komi ANSVsse. Vabanes amnestiaga 9.6.1956, seejärel elas Tln-s.

Alates 1911 hakkas avaldama sõnumeid ajalehtedes, eelkõige päevalehes *Postimees* (Trt). Oli kaastegev ajakirja *Üliõpilaste Leht* (Trt 1914–16) toimetuses, ajalehe *Päevaleht* Trt kaastöötaja alates 1914, päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1917–20, *Päevalehe* teatri- ja kunstiarvustaja 1920 ja 1924–34, vabadussõjalaste päevalehe *Vaba Sõna* (Trt) toimetaja 1934, päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja Tln-s 1934–40. Avaldas mälestusi kirjanikest ajakirjas *Nädal Pildis*. Tegi kaastööd ka kultuuriajakirjadele *Odamees* (Trt), *Agu*, *Looming* (Trt), *Olion* (Trt, Tln), *Teater*, *Varamu*, haridusliidu ajakirjale *Vabaharidustöö* > *Areng*, ajalehtedele *Vaba Maa*, *Uudisleht* jm; oli kunstiajakirja *Taie* toimkonna liige (1928–29, ilmus 5 nr). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 avaldas teatrikriitikat ja poliitilist publitsistikat päevalehtedes *Postimees* > *Tartu Kommunist*, *Rahva Hääl*, *Noorte Hääl*. Saksa okupatsiooni ajal tegi pärast vangistusest vabanemist kaastööd ajalehtedele *Virumaa Teataja* (Rakvere) ja *Postimees* (Trt). Jätkas kriitiku- ja publitsistitegevust elu lõpuni (vaheaegadega). Koos **H. Kompusega** on K-P. eesti kutselise teatri- ja kunstikriitika üks rajajaid. Ta avaldas kokku rohkem kui 5000 arvustust jm kirjutist kunsti, teatri ja kirjanduse kohta; käsitles poleemiliselt erksas sõnastuses kultuuri päevapoliitilisi küsimusi, kultuuri ja ühiskonna seoseid. EAL liige 1921–34 (vaheaegadega).

T: päevapoliitiline ülevaade „Balti saksluse viimsed vägimehed” (Trt 1918); esseedekogu „Kunst ja moraal” (Tln 1921); lühiülevaade „Eesti kujutav kunst” (Trt 1926); lühimonograafiad „Eduard Viiralt” (Tln 1938) ja „Kristjan Raud” (Tln 1939); monograafia „Kristjan Raud 1865–1943” (Tln 1961); uurimus „Eesti teater algaastail” (Tln 1946); etiketiõpik „Moodsa elu leksikon” (Tln 1932; kaastoim); „Korp! Sakala 1909–1934” (Trt 1934; kaasautor).

A: ÕT I: 48; EAT; EE; EBL tk; ENE; EKBL; AA2; E(N)E; EKrL; EKABL; EE14; EKL; ETeatrBL; ETeadBL; Erni; ISIK; OkM; *Korp! Sakala 1909–1934*. 37–60 (Trt 1934); *Teater* 1/1936: 7–10; *Jaan Lattikule* 80. sünnipäeva puhul. 25 (Stockholm 1958); *Rahva Hääl* 12.5.1963: 4; *Tulimuld* 3/1969: 183; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 252–253 (Tln 2010 [1971]); L. Tormis. *Eesti teater 1920–1940*. 9–10, 21, 98 jm (Tln 1978); *Kogude teatmik. Tartu Riiklik Kunstimuuseum*. 129–141 (Trt 1985); *Kodumaa* 28.12.1990: 13; A. Roolah. *Nii see oli...* 147–152 jm (Tln 1990); *Sirp* 4.1.1991: 9; *Looming* 11/1991: 1533–1553; K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 171 (Tln 1994); EAA X: 59 (Trt 1996); *Akadeemia* 7/1999: 1372; A. Kokk, K. Aru (koost). „Päevaleht” ja tema ajastu. 96–100

(Tln 2005); *Acta Historica Tallinnensia* 10/2006: 142–177; K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 193–196, 395–396 jm (Trt 2008).

Kangur, Juhan Villemi p (ka Arnold Johannes K.; ps Vint; 26.1.1906 Taevere vald, Viljandimaa – 22.10.2003 Seabrook, USA), ametnik, joonestaja. Raudteeametniku poeg. Õppis Pärnu ühisgümnaasiumis 1918–25, Tln tehnikumis 1925, TÜs majandusteadust 1926–31, täiendas end Berliini ülikoolis 1938. Sõjaväeteenistuses 1931–32 (sh lõpetas Kõrgema sõjakooli aspirantide kursuse). Kitsarööpmelise raudtee valitsuses tehniline joonestaja 1926; Pärnu majandusühisuse raamatupidaja 1932–40. Teenis Omakaitstes 1941. Sept 1944 põgenes Saksamaale, elas Wippingeni külas, oli talutööline 1944–48, seejärel Geislingeni põgenikelaagris, oli UNRRA ja IRO tõlk. Juulis 1950 emigreerus Ameerikasse, töötas majahoidjana New Yorgis 1950–52, piimatööstuse laborandina Bridgetonis 1952–56, tehnilise joonestajana Philadelphias 1956–74. Aktiivne seltsitegelane.

Alates 1928 tegi kaastööd ajalehtedele, alustades sporditeadetega nädalalehes *Eesti Spordileht*. Alates 1930 avaldas artikleid ajalehes *Pärnu Päevaleht*, lisaks tegi kaastööd ajakirjadele *Teater*, *Nädal Pildis* ja *Tänapäev* (Trt). Saksa okupatsiooni ajal oli maakonnalehe *Uus Elu* (Pärnu) peatoimetaja 1941–44, lisaks ka vastutav toimetaja 1942–43. Saksamaal tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Rada* (Augsburg) ja *Eesti Post* (Geislingen). USAs oli kuni surmani nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) alaline kaastöötaja (kirjutas eelkõige juhtkirju), samuti tegi kaastööd ajakirjadele *Meie Tee* (New York), *Triinu* (Stockholm, Toronto), *Rahvuslik Kontakt* (Stockholm), *Tulimuld* (Lund) 1974–80, *Looming* (Tln) 1993–94. Avaldas arvukalt lugejakirju Nõukogude okupatsioonist ajalehtedes *Atlantic City Press*, *Bridgeton Evening News*, *Philadelphia Inquirer*, *Philadelphia Bulletin*, *New York Times*, *Washington Post*, *Christian Science Monitor* (Boston), ajakirjades *Time* (New York), *Newsweek* (New York), *U.S. News and World Report* (Washington) jm.

T: mälestused aastatest 1938–40 (ajakirjas *Meie Tee* 1960), mälestused kogumikus „Meie jäljed jäävad“ (Trt 2004); W. Stekeli käsiraamat „Kirjad emale. Kodusest kasvatuses“ II–III (Trt 1937–38; tõlk); isikuarhiiv asub IHRC.

A: PTB; SBL; PPG: 249–250; *Põhjala*; EKKE; AA3; ISIK; VEPER; *Meie jäljed jäävad*. 13–21 (Trt 2004); *Vaba Eesti Sõna* 30.8.1979: 4, 25.1.2001: 9, 19.11.2003: 10; *Rahvuslik Kontakt* 2/2002: 43–45; *Pärnu Postimees* 11.3.2009: 6.

Kann, Aleksander (11.10./28.9.1889 Hellamaa küla, Muhumaa – 10.5.1942 Sosva vangilaager, Sverdlovski oblast), advokaat. Köster-kooliõpetaja poeg, **N. Kannu** vend. Õppis Kuressaare gümnaasiumis 1899–1906 ja Riia Alaksandri gümnaasiumis 1906–09, Peterburis ülikoolis õigusteadust 1909–13. Tln linna statistikabüroo juhataja 1913–15, maksuinspektor Petrogradis ja Peterhofis 1915–18, Tln reaalkooli õpetaja 1918–19, riigikontrollnõukogu rahaosakonna juhataja 1919–20, Eesti siseministeeriumi administratiivasjade peavalitsuse juhataja 1920–21, vandeadvokaadi abi 1921–26 ja vandeadvokaat Tln-s 1926–40. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, süüdistati nõukogudevastases agitatsioonis, propagandas, mõisteti kümnaks aastaks vangilaagrisse, suri vangistuses.

Ajalehtedele hakkas kaastööd tegema 1905. Avaldas tõlkeid ja kirjutisi ajalehtedes *Hääl* (Kuressaare), *Peterburi Teataja* ja selle õigusteaduslikus lisas *Seadus ja Kohus*, *Meie Aastasada* (Trt), *Päevaleht*, *Tallinna Teataja*, *Postimees* (Trt), *Majaomanik*, *Rahvaleht*, samuti majandusnädalalehes *Liit*. Oli päevalehe *Tallinna Teataja* vastutav toimetaja 3.–11.1921.

T: “Konstitutsionline riigikord” (Tln 1911), “Otsekohesed maksud” (1922); jutukogu „Õnne pärast“ (Tln 1913); mõned tõlkeramatud (1919–21).

A: ÕT I: 48; EAT; ERAKT; *Muhumaa*. 597–598; EAd; OkM; ISIK; *Juridica* 4/2013: 268–269; *ÕES aastaraamat 2012*. 29 (Trt 2013).

Kann, Nikolai (ps Üliõpilane K; Üliõpilane N. K.; Koolmeister; 26./14.4.1873 Hellamaa vald, Muhumaa – 17.2.1948 Göttingen, Saksamaa), haridustegelane (riiginõunik). Köster-kooliõpetaja

poeg, **A. Kannu** vend. Lõpetas Kuressaare gümnaasiumi 1896, õppis Peterburi ülikoolis romaani ja germaani keeli ning üldist kirjanduslugu 1896–1901, *canad hist, canad phil*. Gümnaasiumiõpetaja Tln-s 1901–02, Riias 1902–06 ja Peterburis 1906–10, Tln linna kaubanduskooli inspektor (juhataja) 1910–15, Tln kommertskooli direktor, Tln Peetri (I) reaalkooli > poeglase reaalgümnaasiumi direktor 1915–33. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (Kristliku Rahvaerakonna nimekirjas); Eesti haridusminister 7.1920, haridus- ja sotsiaalminister 1933–36. Aktiivne seltsitegelane, Eesti skautide peavanem 1921–40. Sept 1944 põgenes Saksamaale.

Gümnaasistina tõlkis ajalehe *Saarlane* (Kuressaare) joonealusesse saksa kirjandust. Peterburis ülikoolis õppides tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt) 1897–1900. Oli päevalehe *Teataja* üks asutajaid 1901 ja kaastöötaja (1901–05; ilukirjandustõlked, kirjutised kooliprobleemidest jms). Tegi kaastööd ajalehele *Uus Aeg*, ajakirjale *Linda* (Trt; sh 13osaline sari “Pildid Lääne-Euroopa kirjanduse ajalooost”, ilmumine katkes ajakirja väljaandmise lõppemisega 1905). Hiljem tegi kaastööd ajalehtedele *Peterburi Teataja*, *Päevaleht* ning selle lühendatud väljaandele *Koit*, ajakirjale *Kasvatus*. Oli päevalehe *Tallinna Teataja* üks asutajaid 1910. Ajalehe *Päevaleht* kooli- ja haridusosakonna toimetaja 1923–35, ajakirja *Eesti Skaut* vastutav toimetaja 1930–40, peatoimetaja 1938–40. Tema eestvõttel asutati 1935 haridusministeeriumi ajakiri *Eesti Kool*. Tln Eesti Kirjastusühisuse juhatuse liige. Alates 1923 avaldas hariduspoliitilisi artikleid vene, ungari, inglise, saksa, soome, läti ja šveitsi ajakirjades. EAL liige 1926–40.

T: „Pildid Lääne-Euroopa kirjandusest“ (Riia 1906), „Henrik Ibsen ja tema dramad“ (Peterburi 1910), „Feodalism“ (Tln 1919), „Üldine ajalugu“ (47 vihku, Tln 1930–33; 1993–96; toim); „Tarvilik saksa–eesti sõnaraamat (Tln 1902; 1918; 1925; 1929; kaasautor), mitu saksa keele õpikut (1918–25); õpikutõlked vene keelest (1917–24).

A: PmA; EBL; EAT; EE; EBL tk; EEtK; ENE; E(N)E; TTÜ BL; EKoBL; VjV; EE14; ETeadBL; *Muhumaa*. 598–599; ISIK; VEPER; *Päevaleht* 14.9.1926: 4; *Eesti Rada* 24.2.1948: 5; *Eesti skautlus viiskümmend aastat*. 22 jm (Hälsingborg 1962); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 216 jm, II: 9–12, 14 jm (Stockholm 1965); *Mehed Vabaduse Puiesteelt*. 64–70 (Uppsala 1972); *Nõukogude pedagoogika ja kool* VI: 217–228 (Trt, Tln 1972); *Vaba Eestlane* 13.4.1973: 7; J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 185, 191–192 (Tln 1974); *Koolile pühendatud elu*. 130–132, 142 jm (Tln 1985); EAA VI: 148 (Trt 1991); *Reaali Teine Raamat*. 21–40, 297 jm (New York, Toronto 1991); *Haridus* 2/1992: 46–47, 4/1993: 56–57; *Eesti skautlus 50. aastat võõrsil*. 158, 172 jm (Kanada 2003); *Akadeemia* 9/2003: 2040, 10/2003: 2267, 8/2004: 1862; *Oma Saar* 22.11.2008: 4; M. Karmo. *Must-kuldne müts me peas...* II: 66–71, 150–160 jm (Tln 2011); *Eesti Skaut talvekuu* 2012: 10; *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 126–127 jm (Tln 2013).

Kannike, Christian (kod.n. Kristian Mauer; 22./10.6.1863 Maramaa vald, Tartumaa – 7.3./23.2.1891 Maramaa vald, Tartumaa), kirjanik, ajakirjanik. Talunike poeg. Õppis Maramaa vallakoolis ja Äksi kihelkonnakoolis. Oli lühikest aega vallakirjutaja õpilane Maramaal, meieri õpilane Imaveres 1884, seejärel elas isakodus, alates 1888 Trt-s. Suri tuberkuloosi.

Alates 1884 avaldas nädalalehes *Eesti Postimees* (Trt) jutte ja luuletusi. Oli *Eesti Postimehe* toimetuse liige 1888–90 (tegi üksi kogu toimetamistöö) ja ajalehe *Postimees* toimetuse liige 1890–91.

T: jutustused „Möldri saladus“ (Trt 1888), „Tundmuste vangis“ (Trt 1888), „Eksiteel“ (Tln 1890), jutukogu „Raamat, mida kõigil pole tarvis lugeda“ (Tln 1890), jutu- ja luulekogu „Chr. Kannikese teuste täieline kogu“ (Tln 1904).

A: *Sirvilauad 1914*. xxxiv (Trt 1913); EBL; EKBL; ENE; EKrL; EKL; EE14; ISIK; *Postimees* 28.2.1891: 3, 28.10.1903: 3; *Rahva Lõbu-leht* 3/1898: 71–72; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 502 (Trt 1898); *Linda* 44/1904: 876–879; *Eesti Kirjandus* 4/1916: 89–93; *Edasi* 14.8.1955: 2; *Sirp ja Vasar* 21.6.1963: 5; *Keel ja Kirjandus* 6/1965: 347; EKA II: 523–526 jm (Tln 1966); EAA V: 69 (Trt 1987); *Eesti ajakirjanduse...* 116, 212, 331 (Trt, Tln 1994).

Kant, Edgar (21./8.2.1902 Tln – 16.10.1978 Lund, Rootsi), majandusgeograaf. Väikekaupmehe poeg. Õppis Tln-s Westholmi gümnaasiumis 1917–18, lõpetas Tln RÜS kolledži 1921 (eksternina), õppis TÜs geograafiat 1921–28, *mag geogr; dr phil nat* 1934 (TÜ); täiendas end Ungaris 1926, Austrias ja Šveitsis 1928, Saksamaal ja Skandinaavias 1929, Prantsusmaal ja Hollandis 1931–32. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1918–19. EKS kodu-uurimistoimkonna sekretär 1923–25, TÜ geograafiaõppejõud 1928–40 (dotsent 1934, professor 1936), prorektor 1938–40, rajas TÜ majandusgeograafia seminari > instituudi 1928. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal vallandati ülikoolist, 1941 varjas end metsavennana, kuulus Omakaitse, 7.1941 võttis osa suvesõja lahingutest Trt-s. Saksa okupatsiooni ajal oli taas TÜ professor, lisaks rektor 1941–44 (tänu temale hoiti ära TÜ evakueerimine Königsbergi [Kaliningrad] 1944). Sept 1944 põgenes Rootsi, oli Lundi ülikoolis arhiiviasistent 1945–47, seejärel stipendiaat 1947–50 ja õppejõud 1950–67 (majandusgeograafia professor 1963). Eesti Teaduste Akadeemia liige 1938–40, paljude teadusorganisatsioonide liige, Eesti kodu-uurimise alusepanijaid, aktiivne ühiskonnategelane (Eestis elades).

Gümnasistina oli klassi ajakirja *Vox discipuli* toimetaja 1917–18. Hiljem oli vabadussõjalaste päevalehe *Vaba Sõna* (Trt) väljaandja 1933–34, vastutav ja peatoimetaja 1933–34, samuti selle lisalehe *Ork* väljaandja ja vastutav toimetaja (1934, ilmus 5 nr). Tegi kaastööd ka lehe järglasele päevalehele *Uus Sõna* (Trt 1934–35). Eesti Rahvuslaste Klubi ajakirja *ERK* (Trt, Tln) vastutav toimetaja 1933–34, tegevtoimetaja 1933–34 ja 1936–37. Aktiivne geograafia populariseerija, käsitles migratsiooni- ja rahvastikuprobleeme. Tegi kaastööd päevalehtedele *Postimees* (Trt), *Päevaleht*, ajakirjadele *Loodus* (Trt), *Vaba Sõna* (Trt 1925–26), *Agu*, *Sädemed* (Trt), *Kevadik* (Trt), *Üliõpilasleht* (Trt), *Loodusevaatleja* (Trt, Tln), *Olion* (Trt, Tln), samuti välismaistele geograafiaajakirjadele (mitme ajakirja referent Baltimaade alal). Rootsis elades avaldas 1950. aastatel artikleid ja retsensioone ka kultuuriajakirjas *Tulimuld* (Lund).

T: reisijuht „Tulist Kagu-Eestis“ (Trt 1923); „Tartu. Linn kui ümbrus ja organism“ (Trt 1926); koguteos „Maailma maad ja rahvad“ I–III (Trt 1930–32; kaastoim); maakondade koguteoste kaasautor ja kaastoim („Tartumaa“ 1925, „Setumaa“ 1928, „Pärnumaa“ 1930, „Valgamaa“ 1932); raamatusari „Mehed, Maad ja Mered“ (1938–40; toim); arvukalt teadusartikleid ja geograafia-alaseid brošüüre; artiklikogumikud „Linnad ja maastikud“ (Trt 1999) ja „Eesti rahvastik ja asustus“ (Trt 2007); „NSVL majandusgeograafia“ I (Trt 1941; tõlk).

A: EBL, EAT; EE; EBL tk; EEtK; EMT; E(N)E; AA3; ETeadVK; EKKE; ARUT; *Eesti Teaduste Akadeemia liikmeskond 1938–1998*. II: 7 (Tln 1998); *Per aspera* 3; EE14; *1000 tartlast*; Lään; ISIK; VEPER; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 76–78 (Trt 1935); *Eesti Loodus* 3/1938: 147–148; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 135–136, 141, 186 (Tln 1991 [1953]); *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 3.2.1956: 2; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. IV: 123 (Stockholm 1957), VIII: 51–63, 147–150, 166–167 (Stockholm 1959), X: 45–65 jm; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 87, 207 (Tln 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 61, 67–89, 148–149 jm (Tln 1970); *Vaba Eesti Sõna* 17.2.1972: 6; *Teataja* 26.2.1972: 4; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 302, 316 (Tln 2010 [1974]); *Kui kõik alles tärkas*. 326–327 (Tln 1974); *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 3.11.1978: 4, 14.2.2002: 11; *Rahvuslik Kontakt* 4/1978: 5–9; *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat* VIII: 185–198 (Stockholm 1980; sisaldab bibliograafiat); *Piinlikud lood*. 68 (Tln 1982); II: 8 (Tln 1983); *Per aspera ad astra* I: 128 (Toronto 1985); *Sirp ja Vasar* 18.12.1987: 3; *Tartu Riiklik Ülikool* 21.10.1988: 1, 28.10.1988: 3–4; *Edasi* 27.10.1988: 6–7; *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat*. 105–108 (Tln 1989); *Balti ülikool Saksamaal 1945–1949*. 170–176 (Toronto 1991); *Akadeemia* 3/1992: 578–606; *Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat*. 28: 123–149 (Tln 1994); *Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. 137, 140, 145–146 (Trt 1997); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 177 jm (Trt 2001 [1997]); *Per aspera ad astra* III: 377–386 (Toronto, Tln 1999); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 274–276 jm (Tln 2001); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 66–67 (Tln 2002); *Universitas Tartuensis* 22.2.2002: 3; J. Kross. *Kallid kaasteelised*. 80–81 (Tln 2003); *Töötan ustavaks jääda...* 47–48 jm (Trt 2004); *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 3/2005 (vol 87): 193–203, 1/2013 (vol 95): 51–70; T.

Hellat. *Luuraja aruanne KGB-le*. 167–168 (Tln 2006); O. Kurs. *Maateadusest Eestis*. 71–96 (Trt 2007); P. Rohtmets. *Rektor Johan Kõpp*. 94–96 (Trt 2007); H. Salm. *Viie luure agent*. 218–219, 247 (Tln 2007); *Eesti Päevaleht. Laupäev* (Tln) 19.1.2008: 9; *Sirp* 15.2.2008: 3; I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 242, 245–247 (Trt 2014); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 324–325, 368–369 (Tln 2014); ERA.1.7.1328.

Kareda, Leho → Grandberg, Leo

Karlson, Karl Ferdinand (16./4.3.1875 Laeva vald, Tartumaa – 14.11.1941 Verhoturje, Sverdlovski oblast), advokaat, literaat. Kooliõpetaja poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1887–95 (vaheaegadega), lõpetas Riia Aleksandri gümnaasiumi 1895 (eksternina); õppis TÜs õigusteadust 1895–99. Teenis Vene armees vabatahtlikuna ja ohvitserina 1899–1900 ja 1905; võttis osa I maailmasõjast 1914–17 ja Vabadussõjast (sõjaringkonnakohtu liige ja ajutine esimees). Metsavaht Tähkvere vallas 1892–93; advokaadiabi ja advokaat Tln-s 1901–14, vandeadvokaat Trt-s 1920–41. Eesti Rahvuskogu I koja liige 1937; Tln linnavolinik 1906–14; aktiivne seltsitegelane, sh Tln jalgrattasõitjate seltsi Kalev (praegune spordiselts Kalev) üks asutajaid ja esimene esimees 1901–04. Kandideeris Riigivolikogu valimistel 7.1940 Eesti Töötava Rahva Liidu vastaskandidaadina. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, suri vangilaagris.

Gümnaasiumiõpingute vaheajal oli ajalehe *Eesti Postimees* (Trt) tegevtoimetaja 1893 koos O. Neufeldiga. Tegutses teatrikriitiku ja publitsistina. Tegi kaastööd ajakirjale *Rahva Lõbu-Leht* (Trt) 1900–01, ajalehtedele *Teataja* ja *Päevaleht* 1907–08. Tln Eesti Kirjastusühisuse üks asutajaid ja esimees 1908. Õigusteadusliku ajakirja *Õigus* (Trt) vastutav toimetaja 1920–38.

T: kolm näidendit (1905–14), sonetikogu „Rännakuil“ (Trt 1935); „Õigusteaduse sõnastik“ (Trt 1934, kaaskoost); M. Härma koorilaulu „Tuljak“ sõnad.

A: EBL; EAT; EBL tk; AA2; EÜS3; VjV; EKrL; EKL; *1000 tartlast*; EAd; ESBL; ISIK; OkM; EEonline; H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I: 165–169 (Trt 1932); *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 179–191 (Trt 1933); R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. 112–115 (Trt 1935); *Postimees* 12.12.1936: 9; *Põhiseadus ja Rahvuskogu*. 423–430 (Tln 1937); E. Laaman. *Juhan Luiga*. 73 (Trt 1938); *Päevaleht* 15.3.1940: 7; EKA III: 572 (Tln 1969); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 118–119 (Tln 2010 [1971]); R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 209–210 jm (Stockholm 1991); *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 20–24, 30 jm (Tln 2001); *Postimees* 27.9.2002: 19; *Akadeemia* 7/2003: 1566, 8/2004: 1863; J. Maidlo (koost). *Kalev. Läbi sajandi. 5. raamat. Liidrid*. 25–27 (Tln 2012); *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 130 jm (Tln 2013); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 325 (Tln 2014).

Karm, Heino Juho Jüri poeg (–1936 *Heinrich* Johannes; 27./14.2.1909 Kassivere küla, Tartumaa – 1941 [teistel andmetel 1943 Velikije Luki, Pihkva oblast]), vaimulik. Taluperemehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1920–28, TÜs usuteadust 1928–33, jätkas samas õpinguid kuni 1937. Ordineeriti 10.12.1933, kirikuõpetaja Koerus, Käinas, Kärddlas ja Pühalepas 1933–36, Tln toomkoguduses 1936–38 ja 1941; EELK noorsootöö sekretär, peasekretär Tln-s 1936–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas artellis Soojus. Võttis mobiliseerituna osa II maailmasõjast (Nõukogude armees), hukkus lahingus.

EELK noorsootöö sekretärina oli ajakirja *Laste Sõber* tegevtoimetaja 1936–40, ajakirja *Pühapäevakool* vastutav toimetaja 1940 (viimase 8 nr jooksul).

A: Veem; AA3; *Eesti Kirik* 2/1987: 89, 4.3.2009: 6; EAA.2100.1.4487

Karopun, David Jaani p (ka Karopunn; Taavet; 5.6./24.5.1899 Rápina vald, Võrumaa – 17.8.1976 Kopenhaagen), korrektor, ajakirjanik, kooliõpetaja, ametnik. Talunike poeg. Õppis Riia reaalkoolis 1917–18, Trt kommerts-koolis 1918–20, Trt reaalkoolis 1920–21, TÜs kirjandusteadust 1921–27 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa

Vabadussõjast 1919–20. Rápina aianduskeskkooli õpetaja 1925–38, samuti korrektor Trt kirjastustes Loodus, Akadeemiline Kooperatiiv jm. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst. Emigreerus 1944 Saksamaale, alates 4.1945 elas Taanis, töötas algul vabrikutöölisena, hiljem reisibüroos ametnikuna kuni pensioneerumiseni. Võttis aktiivselt osa pagulaseesti seltsielust.

Noorteajakirja *Uudismaa* (Trt) toimetuse liige 1922–24; päevalehe *Postimees* (Trt) korrektor, toimetuse liige 1925–38; kultuuriajakirja *Olion* (Trt) vastutav ja tegevtoimetaja 1930–31, toimetas ka kaasannet *Lahtised Lehed* (1930 esimesed 6 nr). Samaaegselt oli Trt ajakirjade keeleline korrektor. Ajalehe *Päevaleht* toimetuse liige 1938–40. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* kultuuriosakonna toimetaja, ajakirja *Eesti Pildileht* vastutav toimetaja (1943–44, ilmus 12 nr). Saksamaal oli Berliini evakueeritud *Eesti Sõna* toimetuse liige (Berliin 11.1944–4.1945, ilmus 58 nr). Taanis elades tegi kaastööd pagulaseesti ajalehtedele, ajakirjale *Tulimuld* (Lund) 1950–51, oli nädalalehe *Välis-Eesti* (Stockholm) toimetuskolleegiumi liige 1946–48.

T: F. Marryat „Peeter Kohtlane“ (Trt 1929; Tln 1996; tõlk); isikuarhiiv asub Rootsi Balti arhiivis (Riigiarhiivis Stockholmis).

A: EÜS3; AA3: 2786; ISIK; *Olion* 1-2/1936: 3–11; ÕT XV: 75 (Tln 1937); *Tulimuld* 3/1969: 183; *Väliseestlase kalender 1977*. 112 (New York 1976); *Eesti Päevaleht* 4.9.1976: 5, 8; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 401 (Tln 2010 [1978]); EEA VI: 46 (Trt 1991); *Tuna* 4/2003: 132; P. Linnap. *Silmakirjad*. 84–85 (Trt 2007); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 399–401 (Trt 2008); K. Kukk (1990). Kultuuriajakiri „Olion“ (1930–1936 ja 1956–1960). 16 (TÜ diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.2100.1.4537; ERA.4870.1.281.

Karp, Villem Ado p (15. või 14.8.1861 Kaansoo küla, Viljandimaa – 1941), piiritusmeister. Kõrtsmiku, taluniku poeg. Lõpetas Paide kreiskooli 1879. Õppis piiritustööstust Kabala-Mäo piiritusvabrikus 1884–85; piiritusmeister Lustivere mõisas 1885–92, piirituse- ja tärklisevabriku juht Tambovi kubermangu kahes mõisas 1892–1916. Sügisel 1916 tuli tagasi Eestisse, oli Eesti Maavalitsuse laekur 1917, kontori Kosmos juhatus liige ja laekur 1918, piiritusetööstuse eriteadlane Riigikontrollis ja põllutöoministeriumis 1919–20, Eesti kartuliühingute liidu instruktor-revident piiritusvabrikute jaoks.

Piiritusemeistrite kuukirja *Piirituse-tööstus* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1912–16), ajakirja *Piiritus-Tärklisetööstus* vastutav toimetaja (1923–24, *1926).

T: käsiraamatud „Piirituse tööstuse käsiraamat“ (Tln 1906), „Lühikene õpetus, kuidas kartulitärklis valmistada ja seda tööstust piirituse-tööstusega ühendada“ (Trt 1916); „Eesti Piiritusmeistrite Ühisuse 25 aasta juubeli mälestuseks“ (Tln 1934; koost).

A: EAT; *Postimees* 1.7.1935: 4; ERA.58.5.1180.

Karpov, Nikolai (Николай Николаевич Карпов; ps H.; H. K-ov; H. H. K-ov; 18.11.1877 Peterburi – 21.3.1942 Brüssel), kirjanik. Pärilik aadlik. Lõpetas Esimese kadetkorpuse Peterburis 1896. Teenis Tema Keiserliku Majesteedi Isikliku Kantselei keisrinna Maria asutuste komitees, mis tegeles rahvahariduse ja heategevusega. Vene Kodusõja ajal võitles Loodearmees. 1919. a lõpus emigreerus Eestisse. 1930 asus Brüsselisse, kus vastutas Valgearmee arhiivide eest.

Kirjanduslikku tegevust alustas 1903, avaldas jutustusi, luuletusi, näidendeid. Eestis elades tegi pidevat kaastööd ajalehtedele *Принеvский край* (Gatšina, Narva 1919–20, ilmus 50 nr), *Русский голос* (Narva) 1925, *Старый нарвский листок* 1927–30, monarhistide ajalehele *Ревельское время* > *Ревельское слово* (1925, kokku ilmus 36 nr), päevalehele *Наша газета* (1927–28), kirjandusajakirjale *Эмигрант* 1924, huumoriajakirjale *Кнут* (Narva 1924–25, ilmus 15 nr) jt.

A: И. Шевеленко. *Материалы о русской эмиграции 1920–1930-х гг. в собрании баронессы М. Д. Врангель*. 110–111 (Stanford 1995).

Karro, Aleksander (27./15.9.1896 Trt – 4.6.1929 Tln), ajakirjanik. **A. Laikmaa** venna väimees. Viljandi haridus- ja kooliselti asjaajaja 1920, Tln keskraamatukogu töötaja 1920. aastate algul. Suri tüüfusse.

Toimetuse liige ajalehtedes *Tartu Päevaleht* 1915 ja *Sakala > Uus Sakala > Meie Sakala > Meie Uus Sakala* (Viljandi) 1916–19, toimetas ka vahepeal ilmunud ajalehte *Viljandi Teataja* (1.1918, ilmus 7 nr). Tegi kaastööd ajalehele *Päevaleht*, töötas lehe päevauudiste ja kohalike teadete osakonnas 1921–29. Tuletõrjeseltside kuukirja *Tuletõrje Teated* tegevtoimetaja, raamatukoguhoidjate ühingu ajakirja *Raamatukogu* vastutav ja tegevtoimetaja 1923 (toimetas esimese nr). EAL liige 1921–29.

A: ÕT I: 48; ISIK; *Sakala* 23.3.1928: 9, 23.3.1938: 4; *Päevaleht* 5.6.1929: 6, 16.12.1935: 7; *Eesti Tuletõrje* 1/1990: 23–24, 1/1993: 18–19, 22; *Raamatukogu* 1/1998: 31–32; *Tallinna Keskraamatukogu 1907–2007*. 38–39, 42 (Tln 2007).

Karro, Bertram Gustav (8.5.1908 Mäetaguse mõis, Virumaa – 19.7.1984 New York), ajakirjanik. Mõisavalitseja poeg. Lõpetas Tln poeglaste humanitaargümnaasiumi 1926, õppis TÜ filosoofiateaduskonnas 1926–32 ja õigusteaduskonnas 1932–33 (ei lõpetanud kumbagi eriala). Sept 1944 põgenes Saksamaale, 1949 emigreerus USAsse. Elas New Yorgis, töötas liftimehena Mt. Sinai haiglas kuni 1958, seejärel pensionär.

Ajakirja *Üliõpilasleht* (Trt) tegevtoimetaja 1930–32 ja Tln ajalehtede kaastöötaja, *Postimehe* Tln toimetuse liige 1931–40, hiljem ka Riigi Ringhäälingu kaastöötaja, päevauudiste osakonna toimetaja. Ajalehe *Olümpialeht* toimetuse liige 1935–36. Töötas raadios (Landessender Reval) ka Saksa okupatsiooni ajal. EAL liige 1932–40, juhatus liige 1935–40 (sh Nõukogude okupatsiooni ajal); Tln Spordipressi Klubi liige 1932–?.

A: SBL; EÜS3; AA3; ESBL; EEonline; VEPER; *Üliõpilasleht* 1/1934: 20–21; *Spordi Magasin*. 55 (Tln 1935); *Postimees* 17.6.1937: 3, 17; ÕT XV: 76 (Tln 1937); *Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses*. 43: 36–37 (Toronto 1968); *Vaba Eesti Sõna* 11.5.1978: 10, 26.7.1984: 11; K. Aru. *Üks kiring, kolm mõõdet*. 402 (Trt 2008); V. Tamming (1970). Ülevaaticku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 119–124 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Karu, Fanny-Josefine Jaani t (6.6.1906 – mitte enne 1980) Sept 1944 põgenes Rootsi, 1950 emigreerus Kanadasse, elas Ontario provintsis Londonis. Oli nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) talituse asjaajaja 1951.

Nädalalehe *Film ja Elu* toimetuse liige 1936–37, väljaandja (kirjastuse *Film ja Elu* nime all) ning vastutav toimetaja 1937–40.

A: *Vaba Eesti Sõna* 13.5.1950: 8; *Sirp* 29.9.2006: 16; ERA.1.7.469.

Karu, Jaan Aadu p (Johan; 3.7.1873 Koorküla vald, Valgamaa – 26.3.1942 Sevurallag, Sverdlovski oblast), kooliõpetaja, ajakirjanik, raamatukaupmees. Moonaka poeg. Algharidusega, tegi kihelkonnakooliõpetaja eksami Pärnu linnakoolis. Kooliõpetaja Holdre, Kärstna, Hummuli, Riidaja ja Audru valdades 1891–1906. Alates 1905 elas Pärnus, 1902 asutas Pärnus raamatukaupluse, oli selle omanik kuni 1940. Omas ka H. Laane nimelist trükikoda 1929–35, kirjastas raamatuid, andis välja postkaarte. Aktiivne kohalik seltsitegelane, Pärnu linnavolinik alates 1913, **J. Pääsukese** allegoorilis-satiirilise lühimängufilmi „Karujaht Pärnumaal” (1914) peategelase prototüüp. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, süüdistati Isamaaliitu kuulumises, suri eeluurimisvangistuses.

Päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja alates 1899. *Postimehe* kohaliku kõrvallehe *Postimees. Pärnu väljaanne* (ja selle asemel ilmunud *Elu. Pärnu väljaanne* [1908]) käivitaja 1905, toimetuse liige 1905–21, sh vastutav toimetaja 1908–21 ja väljaandja 1918–19. Pärnu väljaanne trükiti Trt-s ilmuva *Postimehe* viimasele küljele või oli selle pooleformaadiline vaheleht, üksikud numbrid olid ka iseseisvad ja neljaleheküljelised. See oli esimene päevalehe kohalik kõrvalleht Eestis (nn kohalik saba). EAL liige 1921–27.

T: jutud „Isand ja emand, ja Piibu Peedu” (Pärnu 1903).

A: PmA; ÕT I: 48; EAT; PTB; OkM; ERBA; FA; *Töö Hääl* 5.1.1914: 3; *Pärnumaa kõverpeegel*. 76–77 (Pärnu 1933); *Nõukogude võimu eest*. 282–283 (Tln 1957); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 215–217, 219, 225–229 (Lund 1962); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. III: 83–84, 88 (Tln 1991 [1969]); V. Paas. *Olnud ajad*. 86–89 (Tln 1980); *Eesti Ekspress* 28.10.1999: A14–A15; *Postimees* 26.2.2004: 14; *Pärnu Postimees* 5.6.2007: 11, 19.8.2010: 6–7; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 181, 390–397 (Trt 2008); A. Pajur, A. Vunk. *Rahvusriigi süünd Pärnumaal (1917–1919)*. 13, 31, 36, 52, 66, 78, 97 (Pärnu 2008); *Teater. Muusika. Kino* 4/2012: 100–101; *Iseseisvusmanifest*. 97 jm (Trt 2014).

Kasekamp, August (21.1.1889 Einmanni vald, Järvamaa – 5.10.1942 Saraatov), sõjaväelane (kindralmajor 1940). Talurentnike poeg. Õppis Rakvere linnakoolis, omandas rahvakooliõpetaja kutse; õppis Kõrgemas sõjakoolis 1925–27, Belgia kõrgemas sõjakoolis 1930–33. Töötas algkooliõpetajana Järva- ja Harjumaal 1910–14. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–17 (sh lõpetas Kiievi 4. lipnikekooli 1916), tuli 12.1917 eesti rahvusväeosadesse, võttis osa Vabadussõjast (Vabadusristi kavaler). Pärast Vabadussõja lõppu teenis Eesti sõjaväes, oli Kõrgema sõjakooli ülem 1930–34, Kaitseväge ühendatud õppeasutuste ülem 1936–39, Eesti laskurdiviisi staabiülem 1940–41. Juunis 1941 saadeti täienduskursuste ettekäändel Moskvasse, arreteeriti 19.7.1941, mõisteti surma, hiljem asendati surmaotsus 8aastase vangistusega. Suri vanglahaiaglas.

Sõjandusajakirja *Sõdur* vastutav toimetaja 1928–30 ja kaastöötaja.

A: EAT; EVK; EETk; F. Limberg. *Isamaa eest*. 77–78 (Cardiff 1980); Järva; Salo; EE14; AuR; ISIK; OA; *Sõdur* 3-4/1939: 65; *Eesti soost kindralid*. 4, 9–11 (Tln 1999); M. Õun. *Eesti Vabariigi kindralid ja admiralid*. 25–27 (Tln 2001); *Sõja ja rahu vahel. II. Esimene punane aasta*. 285–286 jm (Tln 2010); *Virumaa Teataja* 29.8.2012: 3.

Kasemets, Anton (ps Comes; Remido; 10.12.1890 Rabivere asundus, Harjumaa – 11.1.1978 Toronto), muusikateadlane, koorijuht. Mõisatöölise (tisleri) poeg. Õppis Tln linnakoolis 1899–1907, tegi gümnaasiumi lõpueksamid Peterburis 1912, õppis Peterburi konservatooriumis orelit ja kompositsiooni 1908–14; täiendas end Berliinis 1922 ja Viinis 1938; lõpetas Tln Konservatooriumi muusikapedagoogika eriala 1935 (eksternina). Võttis osa I maailmasõjast 1915–17 ja Vabadussõjast. Tln rahukohtuniku tõlk 1907–08; Kaarli koguduse organist ja koorijuht 1914–15 ja 1917, koorijuht Tln-s 1917–29, Estonia teatri direktor 1929–33, muusikaõpetaja Tln koolides 1933–44, Tln konservatooriumi õppejõud 1941–44. Üldlaulupidude üks üldjuhte 1923 ja 1928. Põgenes 1944 Saksamaale, tegutses Geislingeis eesti kooride juhina ja muusikaõpetajana. Emigreerus 1950 USAsse, oli Detroitis Lully muusikaakadeemia õppejõud ja organist. 1972 asus elama Kanadasse. Pagulaseesti laulupidude üks üldjuhte, Saksa üldlaulupeo üldjuht Detroitis 1957.

Päevalehe *Vaba Maa* muusikakriitik ja -referent alates 1920. Kuukirja *Muusikaleht* vastutav toimetaja 1925–27 ja kaastöötaja kogu ilmumisaja jooksul (1924–40). Tegi kaastööd ka pedagoogikaajakirjale *Eesti Kool*. Paguluses avaldas muusikakirjutisi ajakirjas *Kauge Kodu* (Kempten, Altenstadt) 1946 jm.

T: „Muusika algõpetus“ (Tln 1919; 1921; 1924), „Kontrapunkti, fuuga, kaanoni ja muusikaliste vormide õpetus“ (Tln 1934); „Eesti muusika arenemislugu“ (Tln 1937); A. Maltsevi „Hääleseadmise õpetus“ (Tln 1920; tõlk), N. Rimski-Korsakovi „Tegeline harmoonia õpetus“ (Tln 1921; tõlk); koori- ja soololaulud.

A: EBL; EAT; EE; EBL tk; EETk; VET; ENE; E(N)E; EMBL1; EKOBL; ETeadBL; ETetrBL; EE14; EMBL2; Lään; EMI; ISIK; VEPER; *Muusikaleht* 2/1934: 30–35; *Vaba Eesti Sõna* 9.12.1965: 6; *Vaba Eestlane* 15.12.1970: 5, 12.1.1978: 1, 17.1.1978: 5; *Mehed Vabaduse puisteelt*. 98–101, 224–226, 265–266 jm (Uppsala 1972); *Eestlased Kanadas*. 611 (Toronto 1975); *Meie Elu* 17.12.1976: 10, 20.1.1978: 1, 5; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 518–519 (Tln 2010 [1978]); *Meie Tee* 1-2/1978: 32; *Reaali Teine*

Raamat. 88–91 (New York 1991); A. Hirvesoo. *Kõik ilmalaanen laiali*. 197–198 jm (Tln 1996); F. Kool. *DP Kroonika*. 222, 772, 777, 780 jm (Lakewood 1999); *Rukkilillesinised koolimütsid Tallinna tänavail*. 72–80 jm (Tln 2006); M. Karmo. *Must-kuldne müts me peas...* II: 250–252 (Tln 2011); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 325 (Tln 2014).

Kask, Agu (sünd Aleksander; 22./9.11.1906 Vana-Tänassilma vald, Viljandimaa – 24.7.1977 Stockholm), ajakirjanik, kirjanik, ettevõtja. Õppis Viljandi gümnaasiumis, täiendas end iseõppijana, õppis Tln tehnikumis (ei lõpetanud). Suvel 1941 oli metsavend major Hirvlaane pataljoni. Võttis vabatahtlikuna osa II maailmasõjast 1941–44 (Saksa armees). Sügisel 1944 tuli Eestisse, et aidata oma perel Eestist põgeneda, ja põgenes Saksamaale. Dets 1950 emigreerus Rootsi. Keevitaja Olofströmi metallivabrikus 1950–52, seejärel töötas leidurina ja automaatmasinate konstruktorina oma ettevõttes Stockholmis.

1930. aastate keskel oli fotoreporter ajalehes *Päevaleht*, seejärel asutas Tln-s fotoagentuuri Eesti Pressifoto Agentuur (1937–38), mis varustas fotodega Eesti ja välisajakirjandust ning tegi fotolaboratoorseid töid. 1930. aasta lõpus oli Riigi Ringhäälingus uudistetoimetaja, teadustaja ja spordireporter, vallandati pärast Nõukogude okupatsiooni algust suvel 1940. II maailmasõja ajal oli Eesti sõjakirjasaatjate rühma liige 1942–44, tegutses raadioreporterina idarindel, 1944 oli Ida-alade raadiosaadete juhataja. Paguluses oli ajalehe *Eesti Post* (Geislingen) toimetuse liige. EAL liige 1934–..., Tln Spordipressi Klubi liige.

T: neli sõjaromaani (1950–56), sh „Võõra risti all” (Göteborg 1950), „Kartuse ja lootuse vahel” (Toronto 1952).

A: EKirP; EKKE; EKrL; EKL; Lään; ISIK; VEPER; *Päevaleht* 16.12.1935: 17, 22; J. Rimmelgas. *Kolm kuuske*. 22–25 jm (Tln 2004 [1955]); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 26–31 (Stockholm 1956), V: 20 (Stockholm 1957); *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 29.11.1956: 1; *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 118 (Stockholm 1966); *Väliseestlase kalender 1969*. 46 (New York 1968); *Väliseestlase kalender 1978*. 51 (New York 1977); *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 10.9.1977: 10, 23.11.2006: 11; *Keel ja Kirjandus* 9/1993: 550; K. Gailit. *Eesti sõdur sõjatules*. 6, 35–36, 43–44 (Tln 1995); *Sakala* 22.11.1997: 5; P. Linnap. *Silmakirjad*. 102 (Trt 2007); M. Laar (koost). *Sõjakirjasaatjad Saksa armees II maailmasõjas*. 16–17 (Tln 2007); *Eesti pressifoto 2015*. 20–21 (Tln 2015); ERA.891.2.25462.

Kask, Aleksander (29.11.1885 Lohusuu vald, Tartumaa – 24.1.1950 Tln), ühistegelane. Puutöölise poeg. Õppis Lohusuu ministeeriumikoolis, lõpetas pedagoogikaklassi; tegi algkooliõpetaja kutseksami Narva gümnaasiumis 1905 ja koduõpetaja kutseksami Trt gümnaasiumis 1908; õppis Peterburis kõrgematel kaubanduskursustel 1913–16. Võttis osa Vabadussõjast (sõjavägede peakontrolör 1919–20; Vabadusristi kavaler). Kooliõpetaja Tartumaal, Virumaal, Põltsamaal ja Lohusuu kuni 1910; Eestimaa Põllumajanduse Keskseksi asjaajaja ja kooliõpetaja Tlns-s 1910–13; ametnik ja raamatupidaja Peterburis 1913–17 ja Tlns 1917–18; Eesti kaubandusministeeriumi ametnik 1918; Eesti Ühistegelise Liidu üks asutajaid 1919, esimees 1924–32 ja 1935–40, Rahvapanga üks asutajaid, juhatuse esimees (direktor) 1925–40. Osales aktiivselt ühiskondlikus elus, Tln linnavolinik 1917–20, osauhisuse Eesti Ühistrükikoda juhatuse liige 1921–27, Ühistegevuskoja juhatuse esimees 1936–40, Rahvuskogu II koja liige 1937, Riiginõukogu liige 1938–40 jne. Juunis 1941 pääses juhuslikult küüditamisest. Nõukogude ajal elatas end tõlketöödega.

Eestimaa Põllumeeste Keskseksi asjaajajana korraldas ajakirja *Talu* väljaandmist 1911–13. Oli päevalehe *Pealinna Teataja* (Petrograd) toimetuse liige 1914–15, töötas ajalehe *Päevaleht* toimetuses suviti 1914, 1915 ja 1917, hiljem oli toimetuse liige. Ajakirja *Ühistegevusleht* vastutav toimetaja 1924–38. Alates 1903 tegi kaastööd ajakirjandusele, eelkõige ajalehele *Päevaleht*, hiljem majandusnädalalehele *Ühistegelised Uudised* 1922–..., ajakirjale *Eesti Majandus*. EAL liige 1921–40.

T: koguteos „Ühistegevus Eestis 1902–1927“ (Trt 1927; kaastoim); mõned õpikutõlked vene keelest (1947–48).

A: EAT; EE; ERAKT; VjV; *Nõmme; Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 325–326, 329, 335, 343–344 (Tln 1927); *Ühistegeelised Uudised* 10.12.1932: 3; *ÕT XIII*: 73–74 (Tln 1935); *Postimees* 28.11.1935: 6; *Jüri Vilms mälestustes*. 597 jm (Trt 1998).

Kask, Friedrich (ka Priidu; Riidu; 9.7.1864 Kaarma-Suure vald, Saaremaa – 27.11.1940 Tln), talunik, mesindustegelane. Õppis Kaarma kihelkonnakoolis, lõpetas Kaarma õpetajate seminari; täiendas end mesinduse alal Saksamaal 1899. Kooliõpetaja Hiiu maal Uuemõisas, praktiseeris Saku mõisas põllumajanduse alal, mõisavalitseja Vasalemma mõisas, seejärel Nõva mõisas alates 1880. aastate keskelt kuni 1899. Mesindustöökoda ja kaupluse omanik Tln-s 1900–05, seejärel taluperemees ja mesinik Riisiperes. Alustas mesilaste pidamist 1885, korraldas mesinduskursusi alates 1900, Eestimaa Mesilastekasvatuse Seltsi üks asutajaid 1902. Moodsa mesinduse üks rajajaid Eestis.

Esimese eestikeelne mesindus- ja aianduskuukirja *Mesilane* väljaandja ja vastutav toimetaja (1900–06). Lisaks õpetustele mesinduse ja aianduse alal avaldati ajakirjas infot seltside tegevusest, kursustest, näitustest jms. Avaldas artikleid ka ajakirjas *Põllumees*.

T: käsiraamat „Mesiniku Päevaraamat“ (Tln 1903), brošüür „Loomulik mesi ja kunstmesi“ (Tln 1904).

A: EABL; ISIK; MeL; A. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis (1940. aastani)*. 53–54, 65–66 jm (Tln 1991); *Keel ja Kirjandus* 5/2009: 369.

Kask, Jaan Jaani p (ps Ranna Roo; Vurrapats; Joe Niilus; 2.6.1899 Pärnu-Jaagupi, Pärnumaa – 19.7.1966 Castelldefels, Hispaania), ajakirjanik, kooliõpetaja. Talunike poeg. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast. 1920. aastate algul töötas eesti keele ja kirjanduse õpetajana Viljandi õhtugümnaasiumis. Oli Üleriikliku Koolinõorsoo Liidu esimees, organiseeris Trt-s esimese noorsoopidustuse. 1944 siirdus Rootsi, töötas Norrköpingi raamatukogus. Aktiivne seltsitegelane, Norrköpingi eesti täienduskooli asutaja ja juhataja kuni surmani. Suri puhkusereisil.

Kooliõpilaseks kuulus noorsooajakirja *Uudismaa* (Trt) toimetusse 1919. Kohaliku päevalehe *Vaba Maa Pärnu väljaanne* teatrikriitik ja kultuuritoimetaja 1924–26, kirjandusajakirja *Lilulii* väljaandja ja vastutav toimetaja (Pärnu 1924, ilmus 2 nr), avaldas ajakirjas ka oma proosat ja luulet. Maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuse liige (reporter, teatri- ja kunstiarvustaja) 1926–29, ajalehe *Ugala* (Valga) väljaandja 1929 (tema väljaandmisel ilmus 27 nr), seejärel päevalehe *Vaba Maa* haridus- ja kooliala toimetaja ning ajalehe *Uudisleht* päevauudiste toimetaja. Saksa okupatsiooni ajal töötas maakonnalehes *Uus Elu* (Pärnu 1941–44), kirjutas joonealuseid (Vurrapatsi nime all) ja juhtkirju; tegi kaastööd ka päevalehele *Eesti Sõna*.

A: ISIK; VEPER; „*Vaba Maa*“ *Pärnu väljaanne 1920–1925*. 5 (Pärnu 1925); *Sakala* 23.3.1928: 4, 23.3.1938: 4; *Meie Tee* 5-6/1958: 74; *Teataja* 4.6.1959: 3; *Eesti Päevaleht* 28.7.1966: 1, 6.8.1966: 1; *Meie jäljed jäävad*. 15–16 (Trt 2004); *Pärnu Postimees* 23.4.2008: 11, 11.3.2009: 6; ERA.1.7.1266.

Kask, Verner Augusti p (ka Werner; –1929 Mäsepp; 20.9.1909 Trt – 15.3.1961 Toronto, Kanada), trükkal, äriees. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1919–27 (ei lõpetanud). Kantseleiametnik 1929. Sõjaväeteenistuses 1929–30. Võttis osa II maailmasõjast (Saksa armees). Emigreerus 1949 Kanadasse. Asutas 1950. aastatel koos A. Viirlaiuga Torontos trükikoja Noble Print, juhtis selle tegevust mitu aastat. Pärast trükikoja müümist töötas trükinduse alal palgalisena kuni surmani. Suri südamerabandusse.

Asutas koos **R. Puuseppaga** Trt-s kirjastuse Maret 1935, trüki- ja köitekoja 1937. Oli kirjastuse ärijuht 1935–40 ning kaasväljaandja naisteajakirjas *Maret* (Trt 1935–40) > *Žurnaal Naistele* (Trt 1940, ilmus 1 nr) ja pildikuukirjas *Filmižurnaal* (Trt 1935, ilmus 4 nr; tutvustas põhiliselt UFA ja Hollywoodi glamuuri). 1940. a kirjastus natsionaliseeriti. Kanadas elades oli 1950. aastate alguses ajalehe *Meie Elu* (Toronto) ärijuht.

A: *Postimees* 8.8.1937: 7; *Meie Elu* 23.3.1961: 8; *Vaba Eesti Sõna* 23.3.1961: 11; *Eestlased Kanadas*. 247 (Toronto 1975); *Sirp ja Vasar* 9.9.1988: 8–9; *Sirp* 29.9.2006: 16; EAA.5452.5.645; EAA.5452.5.931; ERA.1.7.736; ERA.675.10.63; ERA.891.2.20548; ERA.4414.2.8327.

Kasper, Theodor Theodori poeg (1898 või 1899 – mitte enne 1940), ametnik. Lõpetas Viljandi linnakooli 1916, õppis Tln kolledžis 1921–?. Elas Koksvere külas Kõo vallas, oli kubermangu toitlusvalitsuse > Eesti toitlusministeeriumi ametnik 1916–21, seejärel Tln-Haapsalu rahukogu kantseleiametnik 10.–11.1922. Teenis sõjaväes 1922–?.

Nädalalehe *Külaleht* vastutav toimetaja (Võhma 1930–35) ja tegevtoimetaja 1930–31, nädalalehe *Põltsamaa Teataja* väljaandja 1932–33 ja vastutav toimetaja 1933–35, nädalalehtede *Vändra Sõnumed* ja *Türi Uudisleht* vastutav toimetaja 1933–35. Toimetas lehti koos elukaaslase **A. Kulliga**. Nende toimetatud nelja ajalehe sisu oli aastatel 1933–35 identne (k.a kuulutused ja reklaam), erines vaid päismik. Lehed kirjutasid eelkõige kohalikest olmetülidest, pahelistest eraeluseikadest jms. K-d karistati korduvalt sündsusetute sõnumite avaldamise eest ja lõpuks seetõttu kõik ajalehed ka suleti siseministri otsusega 17.12.1935.

A: *Postimees* 7.11.1934: 4, 16.10.1935: 4; *Paar sammukest*. XXI: 62–63, 69–71 (Trt 2004); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2005*. 224 (Viljandi 2006); *Vooremaa* 11.6.2011: 4; ERA.1.7.656; ERA.1.7.959; ERA.1.7.1265; ERA.1.7.1407; ERA.62.2.4859; ERA.852.1.2510; ERA.1357.4.2201.

Kastra, August Eduard Karli p (17.10.1878 Trt – 21.10.1941), ajakirjanik. Veovoorimehe poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis (ei lõpetanud). Töötas raudtee-telegrafistina Trt-s kuni 1905. VSDTP liige alates 1904, võttis osa 1905. a revolutsioonist. 1910 haigestus tuberkuloosi. Mais 1918 põgenes Nõukogude Venemaale, kus tegutses paberitrustides. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 10.1936.

Ajalehe *Virulane* toimetuse liige 190...., toimetas tööliste elu osakonda. Toimetas ametiühingute ajakirja *Trud*. Päevalehe *Tallinna Teataja* toimetuse liige 1911–..., toimetas rubriiki „Tööliste elu“, sh agiteeris bolševistliku ajalehe *Kiir* (Narva) vastu. Tegi kaastööd *Peterburi Teataja* õigusteaduslikule lisale *Seadus ja Kohus*. Kindlustusalase ajakirja *Kinnituse Küsimused* väljaandja ja vastutav toimetaja (1914–15, ilmus 4 nr). Venemaal töötas ajakirjas *Pumažnaja promõšlennost* (Moskva?) 19.–36.

T: ajalooline ülevaade „Agrarküsimus Iirimaa“ (Viljandi 1910); brošüürid „Tööliste tarvitajateühisused“ (Tln 1910) ja „Haigekassad ja Tööliste põhjuskiri“ (Tln 1913); paar populaarteaduslikku tõlketest (1909).

A: ISIK; *Töö Hääl* 5.1.1914: 3; E. Laaman. *Eesti iseseisvuse sünd*. 89 (Stockholm 1964 [1936–38]); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 68 (Trt 2008 [1940]); E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost*. 136, 167–173, 194 (Tln 1962); D. Rudnev. *Leninlik „Pravda“ ja töölisliikumine Eestis*. 47, 59, 72, 76–80, 96, 124–125, 129, 133 (Tln 1962); *Keel ja Kirjandus* 5/1962: 269, 12/2009: 934; *Jaan Anvelt*. 30–31, 62–65, 103, 113 jm (Tln 1965); EKA III: 630 (Tln 1969); M. Metsanurk. *Mälestused*. 464 (Trt 2005); *ÕES aastaraamat 2012*. 29 (Trt 2013); *Postimees* 21.8.2013: 6–7; ERAF.6495.7.5.

Kattenberg, Voldemar Leopold Jüri p (eestistatud Härm; 28.6.1897 Tln – 15.3.1943 Vosturallag, Sverdlovski oblast), ajakirjanik. Lõpetas Tln linnakooli 1913. Võttis osa I maailmasõjast 1916–16. Kontoriametnik Tln-s 1913–16; Eesti sõjaministeeriumi ametnik 1918–20. Pressiaatšee Eesti saatkonnas Moskvast 10.1922–6.1923. Kaitseliidu liige 1931–38, kirjutaja 1928. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Tln sadamas kaalujana. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti kaheksaks aastaks vangilaagrisse (§58-4, süüks Vabadussõjast osavõtt ja Kaitseliitu kuulumine), suri vangistuses. Rehabiliteeritud 14.6.1989.

Päevalehtede *Tallinna Teataja* ja *Vaba Maa* ajakirjanik 1920–22, *Vaba Maa* toimetuse liige 1923–38, päevalehe *Rahvaleht* toimetuse liige 1938–40. Lisaks oli laskurliidu ajakirja *Eesti Laskur* tegevtoimetaja (1931–33). EAL liige 1923–29.

A: ÕT IV: 103; EVT: 160; OA; OkM; *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Sõnajalaõis*. 40 (Stockholm 1947); *Akadeemia* 7/2004: 1658, 9/2007: 1876, 10/2007: 2093–2095; V. Tamming (1970). Ülevaatlikku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 77–82 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERA 957.8.1734 leht 11; ERAF.130SM.1.7054.

Kattus, Andres (Андрей Денисович Катус; ps A.K.; К. Обозерский; 1896–14.11.1938 Kolpino küla, Petserimaa), kooliõpetaja, kohalik kultuuritegelane. Köster-kooliõpetaja poeg. Lõpetas Riia vaimuliku kooli. Võttis osa I maailmasõjast, alates maist 1917 teenis Eesti armees. Töötas kooliõpetajana Lüübnitsas Petserimaal.

Alaline kohalik kaastöötaja Tln päevalehtedes *Вести дня* 1927–38 ja *Русский вестник* 1934–38.

A: *Вести дня* 17.11.1938: 2; *Русский вестник* 19.11.1938: 3; [ERA.495.7.1703](#).

Kauba, Johannes Theodor Jaani p (28./16.9.1886 Rakvere – 21.2.1939 Tln), ärimees, sporditegelane. Kaupmehe poeg. Lõpetas Rakvere linnakooli 1904 ja Peterburis gümnaasiumi (eksternina), õppis Peterburi ülikoolis. Elas Peterburis/Petrogradis 1906–19 ja Moskvast 1919–20, töötas ehitusettevõttes Tehnola osakonnajuhatajana jm ettevõtetes. Moskvast aitas eesti sõjavange, korraldas nende saatmist Eestisse. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1920, vabastati Eesti valitsuse nõudmisel ja saadeti sügisel 1920 Eestisse. Elas Trt-s 1920–22, seejärel Tln-s, kus oli lilleäri omanik. Tegeles spordiga alates 1901 (harrastas raskejõustikku, kergejõustikku, ujumist, suusatamist), võistles kuni 1914, tegutses kohtunikuna (sh Stockholmi OMil 1912). Kuulus eesti spordiseltsidesse Peterburis, oli Venemaa ja Peterburi olümpiakomitee juhatuse liige. Eestis oli mitme spordiliidu esimees, Kaitseliidu Tln maleva spordipealik 1926–39.

Venemaal elades tegi kaastööd ajalehele *Illustrierte Sportzeitung* (München), ajakirjale *Русский спорт* (Moskva) jt. Eestis oli nädalalehe *Eesti Spordileht* toimetuse liige 1923–28, tegi kaastööd ka välismaa ajakirjandusväljaannetele.

A: SBL; VET; ETL; ESBL; EEonline; *Postimees* 27.9.1936: 6, 23.2.1939: 7; *Uus Eesti* 27.9.1936: 5; *Päevaleht* 23.2.1939: 12; *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 148–149, 273 (Tln 2001); ERA.36.2.5496.

Kaup, Johannes (ps JoKa.; 9.6./27.5.1911 Viljandi vald, Viljandimaa – 12.9.2004 Berlin, MD, USA), ajakirjanik, kirjanik. Talunike poeg. Lõpetas Viljandi poeglase gümnaasiumi 1930, õppis TÜs õigus- ja loodusteadust 1933–38, kuulus loenguid ka eesti keelest ja kirjandusest; jätkas õigusteadusõpinguid Heidelbergi (teistel andmetel Müncheni) ülikoolis 1946–48; õppis Chicago tehnikumi (teistel andmetel ülikooli) kirikursustel, sai ehitustehniku diplomi. Põgenes 1944 Saksamaale, elas Kempteni ja Augsburgi põgenikelaagrites. Emigreerus 1950 USAsse, elas Wilmingtonis (DE), töötas raamatukaupluse laojuhatajana. Hiljem elas Ocean Pine'is (MD).

Maakonnalehe *Oma Maa* (Viljandi) toimetuse liige 1933–36, maakonnalehe *Järva Teataja* (Paide) vastutav toimetaja 1936–40, Saksa okupatsiooni ajal oli lehe vastutav ja tegevtoimetaja 1941–43, peatoimetaja 1943–44. Tegi 1930. aastatel kaastööd lasteajakirjale *Lasteleht* (Trt), ajakirjale *Nädal Pildis* jm. Saksamaal oli laagribülletääni *Kauge Kodu* > *Kauge Kodu Päevauudised* üks asutajaid ja vastutav toimetaja, hiljem toimetuse liige (Kempten, Altenstadt 1945–49), samuti kultuuriajakirja *Kauge Kodu* algataja ja vastutav toimetaja (Altenstadt 1946–47), Ajalehe *Eesti Rada* (Augsburg) tegevtoimetaja 1946–50 ja peatoimetaja 1949–50, toimetab eelkõige lehe kultuuriosa, kirjutas juhtkirju. USAs oli ajalehe *Meie Elu* (Toronto) kultuurikülje toimetaja ja pikemat aega kaastöötaja, samuti noorteajakirja *Noorte sõna* tegevtoimetaja (New York 1950, ilmus 3 nr). Toimetab ka üliõpilaskorporatsiooni Rotalia ajakirja *Meie Side* (New

York, Wilmington) 1950–51, 1960–63, 1965–67 ja 1978–82. Tegi kaastööd nädalalehele *Vaba Eesti Sõna* (New York). Avaldas arvukalt kirjandusartikleid ja arvustusi, samuti mitmed joonealused järjeromaanid ja jutustused *Järva Teatajas* ja *Eesti Rajas*.

T: lühibiograafiad „Kaptan Anton Irv“ (Tln 1936; 1990) ja „Dr. Mihkel Veske“ (Tln 1936); album „Lendav Mulk“ (Viljandi 1935; kaastoim), Järva Maanoorte Ühenduse koguteos „Koldehoidja“ (Paide 1939; toim); paar tõlkeromaani (1933–34); noorsooraamatud „Linnuseehitajad“ (Lund 1954) ja „Sügise laul“ (New York 1961), novellikogu „Üksikud majad tähtede all“ (Wilmington 1975); dokumentaalteos Maria Jürvetson-Jürimäest „Hauatagune Siber“ (New York 1963), kirjanike koguteos „Südame ja sulega“ (Wilmington 1971; toim); E. Kerni „Suur joobumus. Vene-sõjakäik 1941–1945“ (Toronto 1956; tõlk).

A: EKirP; EKKE; EKrL; Järva; EKL; VEPER; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 158 (Stockholm 1956); A. Sepp. *Mu meelen...* 168 (Toronto 1963); *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 112, 115, 119 (Stockholm 1966); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 445–446, 530, 542–549 (Tln 2010 [1978]); B. Kangro. *Arbujad*. 119 (Lund 1981); *Tulimuld* 3/1987: 120–123; *Korporatsioon Rotalia võõrsil 1944–1987*. 42, 56–57, 60, 79–81, 503–507, 516, 518–519 (Toronto 1988); *Sakala kalender 2009*. 37 (Viljandi 2008) *Keel ja Kirjandus* 2/1998: 113, 117; F. Kool. *DP Kroonika*. 754–755, 760–764 jm (Lakewood 1999); *Vaba Eesti Sõna* 28.9.2004: 9; *Eesti Elu* 1.10.2004: 6; *Eesti Rada* 4/2005: 3; *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. 540–542, 772 jm (Tln 2008).

Kaups, August (15.2.1900 Kärddla, Hiiumaa – 4.4.1992 FL, USA), trükitooline. Vaimuliku poeg. Õppis Kärddla koolides, täiendas end Tln õhtuülikoolis 1917. Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast. Pidas asundustalu 1921–23. Dets 1923 emigreerus New Yorki, töötas mitmel alal, alates 1930 **J. Felsbergi** trükikojas, kus õppis masinladujaks, mh ladus ajakirja *Meie Tee* (New York) 1931–..... ja nädalalehte *Vaba Eesti Sõna* (New York) 1949–....

A: *Meie Tee* 4/1948: 84–85, 2/1950: 46; *Vaba Eestlane* 4.6.1992: 10.

Kauts, Adolf (22.7.1903 Tori kihelkond, Pärnumaa – 8.8.1976 Tln), jurist, ametnik. Juustumeistri poeg, **E. Renniti** õemes. Lõpetas Trt reaalgümnaasiumi 1924, õppis TÜS õigusteadust 1924–35. Võttis osa Vabadussõjast. Töötas kohtutäiturina Lihulas, Raplas ja Tln-s. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt, oli viis aastat vangistuses. Harku vangla majandusjuhataja 1957, hiljem töötas Tln-s ETKVL-s, penioneerus 1969.

Päevalehe *Vaba Maa* toimetuse liige 1927–33. EAL liige 1927–33.

A: AA3; EÜS3; OkM.

Keerdo, Paul Harald (ps Rein Rannik; P. Piirimäe; 4.4./23.3.1891 Trt – 6.1.1950 Tln), poliitikategelane, tööline. Maalri poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1900–03 (ei lõpetanud). Võttis osa I maailmasõjast 1917–18. Peennahatöeline Trt-s 1903–15 ja Petrogradis 1915–17; Trt maakonnavalitsuse sekretär ja töö-hoolekandeosakonna juhataja 1919–20. Esseeer 1917–20, liitus 1922 EKPga. Riigikogu liige 1920–24 (EISTP > Tööraha Ühise Väerinna nimekirjas); Eestimaa Töölisühingute Üldliidu kesknõukogu juhataja esimees 1922–24. Arreteeriti 21.1.1924, mõisteti 149 protsessil eluajaks sunnitööle, kandis karistust Tln keskvanglas, vabanes amnestiaga 1938. Töötas Trt-s juhutöödel 1938–40, jätkas illegaalset bolševistlikku tegevust, kuulus EKP illegaalsesse büroosse 1938–40. Osales juunipöördes 1940 (Trt meeleavalduse juht 21.6), Riigivolikogu > ENSV Ülemnõukogu liige 7.1940–1950; Eesti sõjaväe poliitiline peajuht 7.–8.1940, ENSV rahanduse rahvakomissar > rahandusminister 8.1940–1950. II maailmasõja ajal 1941–44 oli Nõukogude tagalas. Korjas ERMile vanavara 1913–14.

Töötas Tln bolševistlike ajalehtede ühendtoimetuses (pärast **J. Lauristini** arreteerimist 1923 oli peatoimetaja), mis toimetas päevalehte *Tööline* (1922–23, ilmus 114 nr), maatöörahvale mõeldud ajalehte *Töö Täht* (1922–23, ilmus 33 nr) > *Tööraha Hääl* (1923, ilmus 47 nr) > *Töö Lipp* (1923, ilmus 18 nr), kuukirja *Noor Tööline* (Tln 1922–23, ilmus 15 nr), lasteajakirja *Meie lapsed* (1923, ilmus 3 nr). Kuulus mitme bolševistliku ajalehe ja ajakirja toimetusse ja oli aktiivne

kaastöötaja, sh ajalehed *Tallinna Tööline* (1922, ilmus 26 nr), *Meie Hääl* (1922, ilmus 14 nr) jt. Vanglas kirjutatud jutte ja olukirjeldusi ilmus Tln keskvanglas ilmunud salajases käsikirjalises ajakirjas **Punane Viisnurk*, ajalehes *Uus Edasi* 1929, ajakirjas *Kommunismi teel* (Leningrad) 1937. Tegi kaastööd ka vangla salajasele käsikirjalisele ajalehele *Vangimaja Kiir*. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Kommunist* vastutav toimetaja 7.1940. Avaldas 1940–44 artikleid ja lühijutte päevalehtedes *Kommunist* ja *Noorte Hääl*, nädalalehes *Rahva Hääl* (Moskva), diviisilehes *Punaväelane*, ajakirjades *Looming* (Trt), *Viisnurk*, *Sõjasarv* (Moskva, Leningrad 1943–44), kogumikus „Võitluse radadel“ (Moskva 1942) jm.

T: jutukogu „Tasuja“ (Moskva 1943), „Jutustusi“ (Tln 1981); vanavara kogumispäevik „Paul Keerdo. Vanavara kogumisretkedelt 10.“ (Trt 2013).

A: ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; VjV; EE14; EKL; ISIK; *Rahvakalender 1941*. 129–130 (Tln 1940); *Noorte Hääl* 29.9.1940: 5; *Sõjasarv* 4: 86, 98–99 (Moskva 1944); *Looming* 7/1950: 868, 4/1966: 647–650; J. Madarik. *Jutustused*. 398 (Tln 1955); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. IV: 170–171 (Stockholm 1957); *Eesliinil*. 293, 321 (Tln 1962); *Revolutsiooni lipukandjad*. I: 63–65 (Tln 1962); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 67–68 jm (Tln 1963); *Eesti Kommunist* 3/1966: 86–89; K. Tammistu. „Saarlaste Matsist“ „Sõnumini“. 53, 77–78 jm (Tln 1971); *Trellide taga*. 677 jm (Tln 1962); *Väliseestlase kalender 1965*. 90 (New York 1964); *Jaan Anvelt. Mälestusi ja dokumente J. Anveldist*. 153–154 jm (Tln 1965); *Kui kõik alles tärkas*. 59, 129, 266, 426 (Tln 1974); *Keel ja Kirjandus* 10/1981: 604–608 (sisaldab bibliograafiat); P. Keerdo. *Jutustusi*. 181–188 (Tln 1981); EKA IV.2: 476–477 (Tln 1984); O. Kuuli. *Erinevaid radu mööda*. 28, 84 jm (Tln 1984); *Tuna* 3/2000: 72–74; *Eesti Ekspress* 28.7.2005: A24–A25; *Acta Historica Tallinnensia* 10/2006: 149 jm; *Eestlased Vene sõjaväes 1940–1945. Sundmobiliseeritud tööpataljonides. Esimene osa (A–L)*. 12 (Tln 2008); *Riigikogu Toimetised* 19: 205–206, 208 (Tln 2009); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 478–479, 635, 641 (Tln 2010); *Sõja ja rahu vahel. II. Esimene punane aasta*. 240–241 jm (Tln 2010); *Vaba Eesti Sõna* 5.8.2010: 3; *Paul Keerdo. Vanavara kogumisretkedelt 10*. 5–20 (Trt 2013).

Keller, Artur (ka Köller; 11.6.1898 Helme vald, Viljandimaa [teistel andmetel Urvaste vald, Võrumaa] – 19.9.1974 Stockholm), ametnik. Taluperemehe poeg. Õppis Võru gümnaasiumis 1917–19, lõpetas Treffneri gümnaasiumi 1921, õppis TÜs kaubandust 1921–24 ja õigusteadust 1926 (ei lõpetanud). Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919. Vabriku Tegur raamatupidaja 1924; kaubandus-tööstusministeeriumi praktikant, sekretär 1926–28, majandusministeeriumi kaubandusinspektor, peainspektor 1928–31, Riikliku teraviljamonopoli juhataja 1931–32, majandusministeeriumi rahandusosakonna juhataja 1932–34, majandusministri abi 1934–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas raamatupidajana, suvel 1941 varjas end Võrumaal. Saksa okupatsiooni ajal oli majandusdirektoriumi direktori abi. Sept 1944 põgenes Rootsi, töötas ametnikuna pärmivabrikus Rotebros Stockholmi lähedal. Aktiivne majandus- ja seltsitegelane.

1920. aastate algul tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), avaldades peamiselt majandusartikleid. Oli maakonnalehe *Võru Teataja* vastutav ja peatoimetaja 1925–26. Ajalehe *Nõmme Elu* vastutav toimetaja 1930–33 (ilmus 7-8 nr aastas). Riigi Ringhäälingu juhatuse liige, raadionõukogu liige 1934–39. Avaldas artikleid ajakirjas *Konjunktuur*.

A: EEtK; EMT; AA3; ISIK; VEPER; *Meie Side* 12/1951: 10; *Teataja* 31.5.1958: 8; *Eesti Päevaleht* 28.9.1974: 2; ERA.31.2.295.

Keltjärv, Boris (Keltjanov; ....),

II maailmasõja ajal oli sõjakirjasaatja Saksa armees.

A: *Kirjutamata memuaare*. 174–177 (Tln 1990); L. Lauri. *Kirjutamata memuaare*. 262–275 (Tln 2013); ERR arhiiv („Kirjutamata memuaare“ 1989).

Kenn, Helene (1895–1961), tõlkija. **L. Kenni** õde. Pärast II maailmasõda tegi tõlketöid kirjastuse Teaduslik Kirjandus jaoks Trt-s.

Tln ajalehtede korrespondent Trt-s: *Päevaleht* 1929–34, *Vaba Maa* 1934. Ajakirja *Maanaine* tegevtoimetaja 1941. EAL liige 1931–35, toetajaliige 1937–39.

T: juriidilised tõlketeosed vene keelest (1946–49).

A: ISIK; *Päevaleht* 16.12.1930: 15; *Meie Tee* 9-10/1956: 138.

Kenn, Leopold Julius (ka Kõnn; 26./14.11.1891 Trt – 8./9.7.1941 Trt), ajakirjanik. Tisleri poeg, **H. Kenni** vend, **J. Kaarlimäe** õemes. Lõpetas Trt reaalkooli 1910, õppis TÜs õigusteadust 1911–15, 1920–23 ja 1929 (ei lõpetanud). Linnade liidu ametnik 1915–18. Arreteeriti Saksa võimude poolt 4.1918, põgenes Soome; võttis osa Vabadussõjast Soome väeosa koosseisus 1919–20. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 tõlkis vene keelest juriidilisi tarbeteoseid. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 6.1941, tapeti Trt vanglas.

Päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1920–24 (algul rahvamajanduse osakonnas, hiljem Tln toimetuses) ja 1935–37; vahepeal töötas ajalehes *Päevaleht* 1924–34, sh oli vastutav toimetaja 1927–34. EAL liige 1922–33.

T: tõlketeosed vene, inglise ja saksa keelest (1939–41), sh F. Dostojevski „Alandatud ja solvatud” (Trt, Tln 1939; Tln 2008).

A: EÜS2; AA2; AA3; ISIK; OkM; *Postimees* 17.6.1937: 3; *Sõnajalaõis*. 37 (Stockholm 1947); *Meie Tee* 9–10/1956: 138; H. Lindmäe. 1941. aasta sõjasuvi Tartumaal. 287–290, 340 (Trt 1992); *Akadeemia* 8/2003: 1769, 1/2004: 202, 207, 2/2004: 456, 8/2004: 1863; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 396–399 jm (Trt 2008); EAA.515.1.254.

Kentman, Kurt Hans (ka Kentmann; 11.6.1902 Kuusalu, Harjumaa – ?). Vaimulik **Woldemar Reinhold Kentmanni** poeg, **Woldemar Friedrich Kentmanni** pojapoeg. Lõpetas Tln rüütli- ja toomkooli 1922, õppis Viini ülikoolis slaavi filoloogiat ja ajalugu 1922–28, TÜ filosoofiateaduskonnas 1932–33 (lõpetas mõlemad koolid); *dr phil.* Lahkus Eestist Saksamaale baltisakslaste ümberasumise käigus 1939.

Päevalehe *Revaler Bote* toimetaja 1928–30. EAL liige 1929–32 ja 1937.

A: AA3; ERA.1.7.1041.

Kentmann, Wilhelm Eugen Leonhard (23./11.7.1861 Jõelähtme pastoraat, Harjumaa – 20.5.1938 Tln), vaimulik. Vaimulik **Woldemar Friedrich Kentmanni** poeg, **Woldemar Kentmanni** vend. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis 1873–79, TÜs usuteadust 1879–84, *cand theol* 1886. Ordineeritud 2.3.1886, kirikuõpetaja Kullamaal 1886–1902, konsistooriumi assessor Peterburis 1900, kirikuõpetaja Peterburis 1902–18, Tln-s 1918–20, Pärnus 1920–34; Läänemaa praost 1896–1901, Eestimaa kindralsuperintendent 1918–19. Pärast emeriteerumist 1934 elas peamiselt Tln-s.

Kristliku nädalalehe *Ristirahva Pühapäevaleht* (Tln) kaastoimetaja ja väljaandja 1896–1904. Jutlustelehe *Predigtblatt* (Pärnu) asutaja, väljaandja 1932–38 (ilmus 5–8 nr aastas).

T: vaimulikud teosed, sh „Õndsas Lutheruse väikene katekismus seletustega“ (1899–1903 ilmus 4 trükki), „Piibel, kirik ja misjonitöö minevikus ja nüüd“ (Tln 1921); „Kurze Grammatik der Estnischen Sprache“ (Tln 1919).

A: AA1; AE; EBL tk; DBBL; *Lexikon deutschbaltischer Theologen seit 1920*. (Hannover 1988); PKE; Veem; E. Amburger. *Die Pastoren der evangelischen Kirchen Russlands vom ende 16. Jahrhunderts bis 1937*. (Lüneburg 1998); BBLd; ISIK; *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat*. VIII: 43 (Trt 1916); Gustav Adolfi Gümnaasiumi ajaloomuuseum; *Postimees* 3.6.1938: 6; *Pärnu Postimees* 28.8.2007: 15.

Kentmann, Woldemar Friedrich (3.4./22.3.1833 Tln – 7.5./24.4.1901 Tln), vaimulik. Vaestekooli õpetaja poeg, **Wilhelm Eugen** ja **Woldemar Kentmanni** isa, **Hans Kentmani** vanaisa. Õppis Tln kubermangugümnaasiumis 1845–51, TÜs usuteadust 1852–56. Koduõpetaja 1851–52, 1857–58. Ordineeriti 1859, kirikuõpetaja Jõelähtmel 1860–63, Kuusalus 1863–99; Ida-

Harjumaa praost 1873–1900, Eestimaa konsistooriumi assessor 1888–1900. Pärast emeriteerumist 1900 elas peamiselt Tln-s.

Kristliku nädalalehe *Ristirahva Pühapäeva leht* väljaandja 1877–96, toimetaja 1877–1901, avaldas rohkesti peamiselt vaimuliku sisuga kirjutisi. Leht käsitles poliitilisi ja ühiskondlikke küsimusi kristlik-konservatiivselt, eesti rahvuslikesse püüdlustesse suhtuti ükskõikselt, kohati isegi vaenulikult. Toimetas Gresseli trükikoja kalendrisarja „Eesti-ma rahwa Kalender” 1861–68.

T: vallakooliõpik „Koolilaste Geograahwia raamat” > „Koolilaste Geograafia raamat” (1875–92, vähemalt 9 tr); vaimulikud teosed, sh vaimulike laulude kogu „Prowi-laulud” (Tln 1867).

A: AA1; AE; EBL; EE; DBBL; PKE; Aarma; ISIK; BBLd; *Ristirahva pühapäeva leht* 6.5.1901: 152–153; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 185 (Tln 2010 [1912]); *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat*. VIII: 43 (Trt 1916); A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 279–280 (Tln 1966); E. Jansen. *C. R. Jakobsoni „Sakala“*. 86, 89, 95 (Tln 1971); *Keel ja Kirjandus* 12/1973: 731; *Eesti ajakirjanduse...* 169–170 (Trt, Tln 1994); T. Paul. *Eesti piiblitõlke ajalugu*. 566–567, 589–590 (Tln 1999); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus*. 121 (Tln 2000); V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. 90–91 (Tln 2003); *Tuna* 4/2014: 129.

Kentmann, Woldemar Reinhold (ka Voldemar; 2.5.1873 Kuusalu kirikumõis, Harjumaa – 12.4.1942 Lissa (Leszno), Saksamaa), vaimulik, kooliõpetaja, kirjastaja. Vaimulik **Woldemar Friedrich Kentmanni** poeg, **Wilhelm Eugen Leonhard Kentmanni** vend, **Kurt Hans Kentmanni** isa. Õppis Tln rüütli- ja toomkoolis 1885–89, Tln kubermangugümnaasiumis 1889–90, TÜs astronoomiat 1892 ja usuteadust 1893–98, *cand theol* 1899 (Lepizigi ülikool). Koduõpetaja 1891–92, Ordineeritud 5.11.1900, kirikuõpetaja Kuusalus 1900–06, Tln-s 1906; Tln rüütli- ja toomkooli õpetaja 1906–08, Peterburi Peetrikooli õpetaja 1908–18, koolivalitsuse ametnik Pärnus 1918, kirjastuse Wold. Kentmann & Ko omanik, juhataja ja toimetaja Tln-s 1919–33. Lahkus Eestist baltisakslaste ümberasumise käigus 1939, elas Wartegaus ja Lissas.

Päevalehe *Revaler Zeitung* > *Estländische Zeitung für Heimat und Fortschritt* > *Revaler Bote* > *Revalsche Zeitung* väljaandja 1919–32, vastutav toimetaja 6.–7.1921. Nädalalehe *Pernauer Anzeiger* väljaandja 1928 (tema juhtimisel ilmus 5 nr). EAL liige 1922–40.

A: AE; *Lexikon deutschbaltischer Theologen seit 1920*. (Hannover 1988); PKE; AA2; Vikipeedia; ERA.1.7.1041; ERA.891.2.9100.

Kents, Jakob (–1935 Kens; ps J. Nume; 3.2./22.1.1883 Aru karjamõis, Järvamaa – 22.9.1947 Trt), kooliõpetaja, geograaf. Mõisa metsavahi poeg. Õppis Liiguste ministeeriumikooli pedagoogikaklassis 1901–02 (sai vallakooliõpetaja kutse), tegi algkooliõpetaja eksami Narvas 1904; lõpetas Treffneri gümnaasiumi 1924 (eksternina), õppis TÜs matemaatikat ja loodusteadusi 1925–30, *mag geogr* 1934 (ümber atesteeritud *cand geogr* 1945). Võttis osa Vabadussõjast 1919. Kooliõpetaja Ambla vallas 1902–06. Võttis osa 1905. a revolutsioonist, seejärel lahkus Venemaale, oli kooliõpetaja Ufaa kubermangu eesti asunduses 1906–09, Orenburgi kubermangus 1909–11; koolijuhataja Kadriinas 1911–15 ja Narva-Jõesuus 1915–17, geograafiaõpetaja Tln koolides 1917–18, 1919–34 ja 1940, Tln linnavalitsuse haridusosakonna juhataja 1934–40 ja 1941–42, Tln linna pedagoogilise muuseumi juhataja 1942–43, seejärel elas penionärina Lehtses. Nõukogude ajal oli Jäneda põllundustehnikumi õpetaja 1944–45, TRÜ dotsent 1945–47. Aktiivne seltsitegelane. Suri leukeemiasse.

Aastatel 1903–10 avaldas sõnumeid, kirjeldusi ja artikleid päevalehes *Postimees* (Trt), samuti ajalehtedes *Sõnumed* ja *Päevaleht*. Hiljem avaldas arvukalt artikleid koolist ja kasvatuses, uurimusi geograafiast, retsensioone. Neid ilmus ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt), *Kasvatus ja Haridus* (Trt), *Kasvatus*, *Loodus* (Trt), *Loodusevaatleja* (Trt, Tln), *Eesti Loodus* (Trt), *Eesti Kool*, *Eesti Võimleja* (1938) jm.

T: seitse keskkooliõpikut, sh „Eestimaa geograafia õpperaamat“ (Trt 1921, 7. tr 1944), „Euroopa“ (Trt 1925; 4. tr 1938; kaasautor), „Välismaailmajaod“ (Trt 1927; 9. tr 1943;

kaasautor); monograafia „Eesti kõrve-nimelised kohad“ (Trt 1947); kogumik „Kool ja maastik“ (Trt 2007); mõned kooliseinakaardid (1921–40; koost); õpikutõlked vene keelest.
A: PmA; EAT; EE; VET; ERAKT; EBL tk; ENE; TRÜ BB; E(N)E; AA3; Järva; EKoBL; EE14; ETeadBL; ISIK; *Loodusevaatleja* 1/1933: 30–31; *Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1957*. 259–261 (Tln 1957); *Eesti Loodus* 2/1983: 87–95; *Edasi* 3.2.1983: 5; *Nõukogude Õpetaja* 5.2.1983: 4; *Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat*. 21: 5–40 (Tln 1986; sisaldab bibliograafiat); E. Leppik. *Kultuurilooline Kadrina*. 41 (Laiuse 2000); *Kooliuuenduslane* 1/2000: 14–15; O. Kurs. *Maateadusest Eestis*. 108–117 (Trt 2007); J. Kents. *Kool ja maastik*. 9–21 (Trt 2007; sisaldab bibliograafiat); *Õpetajate Leht* 11.4.2008: 13; M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 253, 399 (Trt 2011); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 325 (Tln 2014); M. Leinsalu (1971). Jakob Kents geograafi ja pedagoogina. (TRÜ diplomitöö).

Keppi, Peeter Jakobi p (7.4./25.3.1890 Audru vald, Pärnumaa – mitte enne 1945), postiametnik. Õppis Pärnu linnakoolis 1904–07. Töötas postkontorites Kilingi-Nõmmel 1908, Tapal ja Riias 1911–15. Esimese maailmasõja ajal oli Peterburis, Valgas jm, 1917 evakueeriti Tomskis, töötas kontoriametnikuna. 1921 opterus Eestisse, asus elama Pärnusse, töötas postiametnikuna. Saksa okupatsiooni ajal ja pärast sõda töötas Pärnu sidekontoris ökonomistina. Ajalehe *Siberi Asunik* (Tomsk) üks asutajaid ja viimane vastutav toimetaja 1919 (23 nr jooksul; leht suleti bolševike poolt).
A: VET; *Pärnu Postimees* 4.5.2012: 7; EAA.P-414.1.133; ERA.33.2.2087.

Kerem, Arnold Aleksander Andrese p (8.11./27.10.1893 Karula vald, Võrumaa – 4.1.1942 Vjatlag, Kirovi oblast), vaimulik. Taluperemehe poeg, **J. Aunveri** lang, **M. Kochi** õemehe vend. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1905–14, TÜs usuteadust 1914–18 ja 1920–23, filosoofiat 1926–27 (ei lõpetanud). Võttis osa Vabadussõjast 1918–20. Usuõpetaja Trt koolides 1917–18 ja 1920. Sekretär Eesti saatkonnas Berliinis 1920–21. Ordineeriti 12.10.1924, TÜ koguduse abiõpetaja 1924–25, kirikuõpetaja Palamusel 1925–40 ja Trt Jaani koguduses 1940–41, samuti usuõpetaja Trt õpetajate seminaris 1924, Treffneri gümnaasiumis 1928–31. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 4.6.1941, süüdistati nõukogudevastases tegevuses, mõisteti viieks aastaks vangi ja kaheks aastaks asumisele (§58-4; süüks osavõtt Vabadussõjast, noorkotkaste juhendamine 1925–40, kontrrevolutsiooniline agitatsioon 1940–41). Suri vangilaagris. Rehabileeritud 28.1.1969. Päevalehe *Tallinna Teataja* vastutav toimetaja 11.1921–1.1922, päevalehe *Postimees* (Trt) toimetusesekretär 1922–25.
A: ÕT I: 48; EAT; EÜS2; AA2; AA3; Veem; EVT; OkM; *Uus Sõna* 2.11.1935: 3; *Uus Eesti* 7.11.1935: 2; *Sõnajalaõis*. 40 (Stockholm 1947); *Meie Tee* 9-10/1956: 138; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. V: 194 (Stockholm 1957); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 290–291 jm (Tln 2010 [1974]); I. Raamot. *Mälestused*. 357–359 jm (Tln 2013 [1975]); *Akadeemia* 8/2004: 1863; K. Aru. *Üks kiring, kolm mõõdet*. 397–398 (Trt 2008); R. Saard. *Kultuurprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis*. 74–76 jm (Tln 2008); EAA.2022.2.200; EAA.2100.1.4855; ERAF.130SM.1.6531.

Keres, Paul (7.1.1916 Narva – 5.6.1975 Helsingi), maletaja (rahvusvaheline suurmeister 1937), maleteoreetik. Rätsepa poeg. Õppis Pärnu gümnaasiumis 1929–34, TÜs matemaatikat 1937–43 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Üks peamisi male MM-kandidaate 1930.–60. aastatel (võitis AVRO turniiri 1938, II koht MM-pretendentide turniiridel 1956, 1959, 1962); aastatel 1935–75 mängis 67 rahvusvahelisel maleturniiril 23 riigis, 30 korral tuli esimeseks või jagas esikohta. OM-pronks Eesti meeskonnas 1939, OM-võitja NSVL meeskonnas 7 korral (1952, 1954, 1956, 1958, 1960, 1962, 1964), EM NSVL meeskonnas 3 korral (1957, 1961, 1970). Suri südamerabandusse teel võistlusreisilt koju. Alates 11.1929 avaldas maleülesandeid ajalehtede *Päevaleht* ja *Esmaspäev* malenurkades, alates 1931 avaldas maleülesandeid ka Soome, Rootsi, Saksamaa, Belgia, Inglismaa, Itaalia, Hispaania,

Austria maleväljaannetes. Tegi kaastööd päevalehe *Postimees* (Trt) malenurgale 1933–36. Toimetas malenurka päevalehe *Vaba Maa* kõrvallehes *Vaba Maa Pärnu väljaanne* 1932–34 ja nädalalehes *Roheline Post* (1934, ilmus 8 nr). Nädalalehe *Esmaspäev* malenurga toimetaja 1935–... (koos **F. Villardiga**). Kuukirja *Eesti Male* asutaja, vastutav ja peatoimetaja (Pärnu, Trt 1936–40); ajakirja sisuks olid peamiselt turniiritabelid, malepartiiide kommentaarid, lühisõnumid. Päevalehe *Uus Eesti* malereporter 1936–40. Saksa okupatsiooni ajal toimetas *Postimehe* male- ja ristsõnaruubiiki „Mõttesport“ 3.1942–8.1944. Seejärel toimetas Tln linnalehe *Õhtuleht* malenurka 1944–..., oli ajakirja *Kehakultuur* kaasande *Malesport* (1945–51) kaastoimetaja 1945–48, toimetuskolleegiumi liige 1948–51. Hiljem tegi kaastööd ajalehele *Spordileht*, ajakirjadele *Kehakultuur*, *Шахматы в СССР* (Moskva) jt. Avaldas u 180 maleülesannet ja 30 - etüüdi.

T: arvukalt maleraamatuid, sh „Malekool“ I–III (Tln 1939–55), „Maleaubits“ (Tln 1969; 1978; 2008; soome k 1981; kaasautor), „Dreispringerspiel bis Königsgambit“ (Berliin 1968; 1971; 1974; 1977; 1980), „Praktische Endspiele“ (Hamburg 1973), „Vierspringerspiel bis Spanisch“ (Berliin 1976; 1979; kaasautor), maleülesannete kogumik „Paul Keres. Der Komponist. The Composer“ (Viin 1999); artiklikogumik „Igavene tuli“ (Trt 2006).

A: EEtK; ENE; E(N)E; PPG: 250; AA3; EAE; EE14; *Liivika*; ESBL; ISIK; VE; *Pärnumaa elu* XIII: 48–49 (Pärnu 1939); *Meie Maa* 19.3.1942: 7; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 153 (Stockholm 1959); *Spordileht* 4.1.1960: 2; E. Lukk (koost). *Male Eestis*. 105–106, 353–416, 539–550, 586–590 jm (Tln 1965); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 349 (Tln 2010 [1974]); V. Heuer. *Meie Keres*. (Tln 1977; 2011); *VEKSA kalender 1978*. 134–135 (Tln 1977); *Mälestusi Paul Keresest*. (Tln 1983); *Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade*. 163–165 (Toronto 1985); *Paul Keres inter pares*. (Tln 1985; 1989); *Looming* 3/1986: 359–365; J. Neustadt. *Paul Keres maleülikool*. 3–6 (Tln 1992 [vene k Moskva 1982]); *Vaba Eesti Sõna* 27.5.1999: 14–15; *Eesti Päevaleht* (Tln) 30.11.1999: 12, 7.1.2000: 12; *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 70–71 (Tln 2002); *Akadeemia* 11/2002: 2313; *Eesti Päevaleht*. *Arkaadia* 5.11.2005: 19; *Eesti Ekspress* 5.1.2006: A30–A31, 23.1.2014: 26; H. Salm. *Viie luure agent*. 237–238, 279 (Tln 2007); *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 11.10.2007: 6; *Sirp* 6.6.2008: 1, 11–14; *Pärnu Postimees* 7.1.2011: 11; *Postimees*. *AK* 15.1.2011: 8–9; P. Tamm. *Meenutusi Paul Keresest*. (Võru 2014); *Õhtuleht* 23.10.2014: 6–7; *Tuna* 2/2015: 114–116; *Akadeemia* 8/2015: 1525; V. Tamming (1970). Ülevaatlukku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 125–128 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); Eesti Maleliidu kodulehekülg (<http://www.maleliit.ee/et/meedia/109-malenurgad.html>).

Kerg, Johannes (sünd Jaan Kerge; 8.1.1849/27.12.1848 [sünnimeetrikas 21.1.1849 (vkj)] Tähtvere vald, Tartumaa – 22.8.1926 Sooru vald, Valgamaa), vaimulik. Talurentnike poeg, **J. Hurda** naise õemees, **L. Paldrocki** kasuisa. Õppis Trt gümnaasiumis 1867–70, lõpetas 1871 (eksternina); õppis TÛs usuteadust 1872–77. Ordineeriti 17.4.1878, kirikuõpetaja Saaremaal Kärlas 1878–1906, Kaarma seminari direktor 1879–82 ja 1885. Tagandati 1907 konsistooriumi otsusel ametist (1905. a revolutsioonilist osavõtmise eest). Alates 1907 töötas usuõpetajana Valga keskkoolides, oli kirikuõpetaja Lukes 1919–24 ja Valgas 1922–24. Aktiivne seltsitegelane Trt-s, Saaremaal ja Valgas, võttis osa esimeste eesti näidendite lavastamisest Vanemuise seltsis 1870–71, harrastusarheoloog; Valga linnavolinik ja linnaape abi 1914–?, linnaape 1919, kooliosakonna juhataja. Suri südamerabandusse.

Ajalehe *Saarlane* (Kuressaare) üks asutajaid ja tegelik toimetaja 1884–1906 (koos **P. Süddaga**). *Saarlane* (тирааж u 200) ilmus Saaremaa rüütelkonna rahalisel toetusel ja oli n.ö külaleht, kajastas eelkõige kohalikku elu, avaldas rahvaluulet ja koduloolisi kirjutisi ega sekkunud laiemate probleemide arutelusse.

T: F. Hoffmanni jutustus „Armastage oma vihamehi“ (Kuressaare 1885; tõlk), „Ristiusu õpetustükid“ (Riia 1894; tõlk); kirju **J. Hurdale** kogumikus „Jakob Hurda perekonna kirjavahetus aastail 1866–1917“ I (Trt 2007); mälestuste käsikiri Eesti Rahvusarhiivis (ERA.4006.2.3).

A: AA1; EBL; EÜS1; ePL; Veem; ISIK; Valgamaa ISIK; H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 96–98, 115, 248, 265 jm (Tln 2010 [1912]); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu*. I: 19–21 jm (Uppsala 1953 [1925]); *Lõuna-Eesti* 25.8.1926: 3, 10.5.1935: 7; *Postimees* 26.8.1926: 2, 28.8.1926: 1; *Päevaleht* 26.8.1926: 2; *Uus Rajalane* 26.8.1926: 1; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 74 jm (Tln 1963); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. III: 100–101 (Tln 1991 [1969]); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 229–231 (Tln 1970); R. Põldmäe. „*Vanemuise*” *selts ja teater 1865–1880*. 87, 101, 147 jm (Tln 1978); *Kingissepa rajoonis*. 63, 138, 142–145 (Tln 1985); *Eesti ajakirjanduse...* 171 (Trt, Tln 1994); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1995–1996*. 178–184 (Kuressaare 1997); *Saarlane* 9.1.1999: 6–7; *Eesti Ekspress* 20.3.2002: A36; M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 99, 376 (Trt 2011); *Mäetagused* 26: 167, 186 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr26/saukas.pdf>); EAA.1259.1.318 leht 98.

Kerg, Marie Micheli tütar (15.3.1868 Tähtvere vald, Tartumaa – ?). Talunike tütar. Õppis Trt kõrgemas tütarlastekoolis, sai koduõpetajanna kutse 1885.

Ajalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja 1890–1923, ka tõlkija.

A: M. Mälk. *Eesti naisajakirjanike esimesed põlvkonnad*. – Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost. Trt 2000, lisad.

Kerkovius, Paul Theodor (läti Pauls Teodors Kerkoviuss; 17./5.9.1868 Riia – 9.8.1940 Magdeburg, Saksamaa), trükkal, ajakirjanik. Riia linnapea poeg. Lõpetas Riia linnagümnaasiumi. Tegutses kaubanduses, töötas Hermann Stieda ettevõttes 1888–93, seejärel J. Hammeri ettevõttes. Aastal 1903 omandas Wilhelm Schäferi (Vilhelms Šēfers) trükikoja, litograafiatöökoja, tsinkograafia ja tähevalamistöojoja, haldas seda kuni 1915. Lahkus Lätist 1939 seoses baltisakslaste ümberasumisega Saksamaale.

Päevalehte *Zeitung für Stadt und Land* (Riia) > *Rigasche Rundschau* peatoimetaja 1894–97. Seejärel asus tööle päevalehe *Rigaer Tageblatt* toimetusse, veebr 1903 sai lehe kaasomanikuks ja juhiks, oli lehe väljaandja 1903–15 ja kaastoimetaja 1905–15. Tema väljaandmisel ja toimetamisel ilmusid ka lisalehed *Musikalische Beilage* 1905–06 (2 korda kuus) ja *Kunstbeilage des „Rigaer Tageblatts“ / Kunstblätter* (1907–14, algul 2 korda kuus, alates 1909 kord kuus). Andis välja ja toimetas maleajakirja *Baltische Schachblätter* (Riia) 1902–10 (koos maletaja ja maleteoreetiku C. Behtingiga [K. Bētiņš]; nende juhtimisel ilmus 4 vihku). Andis välja tuletõrjeseltsi kuulehte *Feuerwehr-Nachrichten* (Riia) 1903–15.

A: Latviešu; T. Kerkovius. *Genealogische Notizen die Familie Kerkovius*. 43 (Riia 1911); K. von Borbély. *Deutsch-baltisches Gedenkbuch*. 203 (Darmstadt 1991).

Kerr, Wilhelm August Theodor (Василий Николаевич Керр; 11.2.1817 Kroonlinn – 18.2.1895 Peterburi), trükkal, ajakirjanik.

Ajalehe *Кронштадтский листок* väljaandja-toimetaja (1868, ilmus 41 nr). Tln-s elades töötas Balti raudtee valitsuses, omas trükikoda ja litograafiatöökoda (Hõbe tn). Asutas Tln-s esimese venekeelse eraajalehe *Листок объявлений для города Ревеля и его окрестностей* (1877, ilmus 119 nr) > *Рев. листок* = *Revaler Blatt* (1878, ilmus 264 nr), oli lehe väljaandja ja toimetaja. See ettevõtmine laostas K. Siiski toetas ta 1893 ka päevalehe *Ревельские известия* väljaandmist ja oli esimestel ilmumiskuudel selle vastutav toimetaja.

A: *Ревельские известия* 5.3.1895: 3; EAA.29.2.752; EAA.2674.2.306.

Kesa, Karl (ka Kesä; 1.1.1902 Võisiku vald, Viljandimaa – 15.1.1960 Jakobsberg, Rootsi), ajakirjanik. Taluperemehe poeg. Õppis Trt kommertskoolis 1915–21, TÜs kirjandusajalugu 1921–26 (ei lõpetanud), Berliini ülikoolis ajakirjandust 1929–31 (ei lõpetanud). Võttis osa Vabadussõjast 1919–20. Sept 1944 põgenes Saksamaale, 1950 asus Rootsi, oli Stockholmis trükikoja Polügraaf omanik, tegi peamiselt eestikeelseid trükiseid. Paari aasta pärast asus Saksamaale Münchenisse, alates 1959 elas taas Rootsis.

Esimesed kirjanduslikud katsesused ilmusid teismelisena ajakirjas *Lasteleht* (Trt) 1916. Töötas päevalehe *Postimees* (Trt) kohalike uudiste ja välispoliitika osakonna reporterina 1922–23, tegutses vabakutselisena 1923–26, vahepeal oli paar kuud linnalehe *Virulane* (Rakvere) toimetaja 1925 (lahkus isiklike vastuolude tõttu). Avaldas kirjutisi ajakirjas *Üliõpilasleht* (Trt), *Odamees* (Trt), *Olion* (Trt, Tln). Ajakirja *Raadio* (Trt, Tln 1926–28) asutaja, vastutav toimetaja, lisaks väljaandja 1926–27, samuti nädalalehe *Raadio-Nädal* vastutav toimetaja (1928, ilmus 16 nr). Ajalehe *Päevaleht* toimetuse liige 1927–31, sh Berliini korrespondent 1929–31. Toimetas ajakirjanike liidu aastaalbumit „Õitsituled” 1933–35. Oli J. Laidoneri riigivanemaks valimise komitee sekretär ja komitee ajalehe *Rahva Tahe* peatoimetaja (1934, ilmus 13 nr). Töötas Riigi Ringhäälingus päevauudiste toimetajana ja reporterina 1934–40, saatekava üldtoimetajana 1937–40, koostas luule- ja muusikapõimikuid, oli ajakirja *Raadio* tegevtoimetaja 1935–38, saatekavade nädalalehe *Raadioleht* vastutav toimetaja 1937–38. Kesk-Euroopas radiokoolitusel osaledes tegi 1939. a saateid väliseestlastest. 1930. aastate lõpus oli saksakeelse ajalehe *Europa-Ost* (Riia) kirjasaatja Tln-s. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli *Raadiokomitee saatekava* vastutav toimetaja 1941 (toimetas 4 nr). Saksa okupatsiooni ajal töötas raadiojaama Landessender Reval kirjandusosakonna asejuhatajana. Briti okupatsioonitsoonis Saksamaal asus korraldama raadiosaateid Eestisse, toimetas nädalalehte *Sõnumid* (Lübeck 1945–46 > Detmold 1946–48), ajaleht lõpetas ilmumise eestlaste vähesuse tõttu. Seejärel oli rototrukis ringkirja *Sõnumid Briti tsooni eestlastele* vastutav toimetaja (Detmold 1948–50, ilmus 46 nr). Töötas USA välisraadio Ameerika Hääli eesti osakonna vanemtoimetajana Münchenis 1953–58, oli nädalalehe *Välis-Eesti* (Stockholm) tegevtoimetaja 1959–60. EAL liige 1922–25, 1928–40. Paguluses oli Vabade Eesti Ajakirjanike Ühingu liige.

T: ajakirjanike almanahh „Tähised” (Tln 1933; toim); aastaraamat „Ringhääling” (Tln 1935; toim); uurimus „Ajakirjanike töötingimused Eestis ja teistes riikides” (Tln 1936; koost); fotoalbum „Kaunis kodumaa” (Detmold 1948; koost); isikuarhiiv asub TÜR käsikirjakogus.

A: ÖT IV: 103; EÜS3; AA3; Lään; ISIK; VEPER; M. Raamot. *Minu mälestused*. 297 (Tln 2010 [1937]); *Ringhääling*. 15 (Tln 1944); *Eesti kroonika 1957*. 265–268 (Stockholm 1956); *Eesti Päevaleht* 19.1.1960: 1; *Välis-Eesti* 23.1.1960: 1; *Teataja* 23.1.1960: 4; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 115 (Stockholm 1966); M. Raud. *Alasi ja vasarate vahel*. 122–124 (Uppsala 1966); Roolah. *Nii see oli...* 154–155 jm (Tln 1990); *Looming* 3/1997: 358; *Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944*. 86 (Tln 1998); F. Kool. *DP Kroonika*. 753–754 (Lakewood 1999); V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat* II: 372, 400 jm (Trt 2006), III: 215–218 (Trt 2007); TÜR F 183.

Keskküla, Kristov Aleksandri poeg (ka Kristohv; Kristof; Keskküla; 9.10./26.9.1900 Peetri (Alutaguse) vald, Virumaa – 9.2.1963 Tln), agronoom. Talunike poeg. Lõpetas Narva gümnaasiumi 1920. Võttis osa Vabadussõjast 1918–20 (Vabadusristi kavaler). Õppis TÜS keemiat 1920–21 ja agronoomiat 1921–33 (vaheaegadega, ei lõpetanud kumbagi eriala). Põllumajandusliidu konsulent Järvamaal 1925–27, rohumaaade eriteadlane 1927–28, teaduslik sekretär 1928–38, kaubandusühisuse Sepp ja Ko kontorijuhataja 1935–44, turbaühingute liidu teaduslik sekretär 1936–43, asejuhataja 1943–44; Ühistegevuskoja liige 1936–40. Sügisel 1944 ei jõudnud Rootsi põgeneda. Pärast Saksa okupatsiooni oli ENSV põllumajanduspanga vanemagronoom 10.–12.1944. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 15.12.1944, mõisteti viieks aastaks vangi (§§58-1a, 58-11; süüks Eesti Rahvuskomitee abistamine 1944), vabanes 1.7.1954. Alates 1956 elas taas Eestis.

Ajakirja *Uus Talu* toimetuse liige 1928–40, sh tegevtoimetaja 1932–36 ja vastutav toimetaja 1935–39. Kodukultuuri ajakirja *Kaunis Kodu* väljaandja 1935–36 (ilmus 6 korda aastas).

A: AA3; EÜS3; *Töötan ustavaks jääda*. 1501, 1508 jm (Trt 2004); H. Salm. *Viie luure agent*. 258, 282 (Tln 2007); EAA.1230.1.82 lk 232; EAA.1767.1.719; ERA.1.7.569; ERA.R-1020.2.15.

Kettunen, Hilja Armilda (–1912 Sevón-Aulo; 27.10.1888 (ukj) Helsingi – 22.12.1981 Helsingi), karskus- ja hõimutegelane. Kantseleiametniku tütar, **L. Kettuse** abikaasa. Lõpetas

gümnaasiumi Hämeenlinnas, õppis Helsingi ülikoolis soome ja sugulaskeeli ning kirjanduslugu 1909–11. Soome õppiva noorsoo karskusliidu sekretär 1912–16, Turu ülikooli kirjandustoimkonna sekretär 1918–2.1919, Vabadussõja ajal oli Eesti Abistamise Peakomitee propagandaosakonna abijuhataja 1918–19 (Vabadusristi kavaler). TÜ soome keele lektori kt 1920–24. Alates 1924 elas taas Soomes. Osales juhtivalt Soome ja Eesti karskus- ja hõimuseltsides.

Toimetas Soome õppiva noorsoo karskusliidu ajakirja *Pohjantähti* (Helsingi) 1912–16. Päevalehtede *Uusi Suomi* (Helsingi) ja *Iltalehti* (Helsingi) kirjasaatja Tln-s 3.–8.1919. Eestis elades avaldas kirjutisi karskusest, enesekasvatusest, noorsoo- ja hõimuküsimustest ajakirjades *Uudismaa* (Trt), *Eesti Kirjandus* (Trt), *Kevadik* (Trt), *Üliõpilasleht* (Trt).

T: luulekogu „Unien kirja“ (Porvoo 1946).

A: EBL; EAT; H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 186–187 (Tln 1999 [1957]); *Töid eesti filoloogia alalt* III: 304–305 (Trt 1970); *200 aastat eesti keele ülikooliõpet*. 293–296, 302–303 (Trt 2003); *Kultuurisild üle Soome lahe*. 175 jm (Trt 2005).

Kettunen, Lauri Einari (ps Toivo Hovi; LEK; 10.9.1885 (ukj) Joroineni kihelkond, Soome – 26.2.1963 Läänemere), keeleteadlane, kirjanik. Talunike poeg, **H. Kettuse** abikaasa. Lõpetas Kuopios gümnaasiumi, õppis Helsingi ülikoolis soome ja sugulaskeeli 1905–08; *mag phil* 1911; *dr phil* 1913. Helsingi ülikooli soome keele dotsent 1914–29, paralleelselt TÜ läänemeresoome keelte professor 1919–25, Helsingi ülikooli läänemeresoome keelte erakorraline professor 1929–38, eesti keele ja lähisugulaskeelte professor 1938–53. Uuris soome keele murdeid, tegi uurimisretki eesti, vadj, liivi, karjala, vepsa, lapi ja ungari keelealadele. Vabadussõja ajal oli Soomes Eesti Abistamise Peatoimkonna üks asutajaid ja esindaja Tln-s (Vabadusristi kavaler). Soome teaduste akadeemia liige alates 1932; Emakeele Seltsi asutajaliige 1920, esimees 1920–24 ja auliige, eesti keelekorralduse üks rajajaid; Eesti Akadeemilise Hõimuklubi auliige 1930, ÕES auliige 1932, EKS auliige 1932. Suri ajurabandusse laeval teel Stockholmist Helsingisse. Avaldas etnograafilisi reisirakirjeldusi keeleteaduslikus ajakirjas *Virittäjä* (Helsingi) alates 1908. Oli päevalehe *Uusi Suometar* (Helsingi) eesti osakonna toimetaja 1914–17, tegi kaastööd **J. Aaviku** ajakirjale *Keeleline Kuukiri* (Trt 1914–17). Ajakirja *Eesti Kirjandus* (Trt) toimkonna liige 1920–25, ajakirja *Eesti Keel* (Trt) toimetuse liige 1922–23, peatoimetaja kt ja toimetusesekretär 1924. Tegi kaastööd ka ajakirjale *Üliõpilasleht* (Trt). Pärast II maailmasõda avaldas poleemilisi artikleid pagulaseesti ja soome ajakirjanduses, sh ajalehtedes *Eesti Päevaleht* (Stockholm), *Välis-Eesti* (Stockholm), *Turun Sanomat*, *Uusi Suomi* (Helsingi), nädalajakirjas *Suomen Kuvalehti* (Helsingi) jm. Tema soomekeelsete memuaaride refereeringuid ilmus nädalalehes *Meie Elu* (Toronto) 1961.

T: arvukalt teadusuurimusi ja artikleid läänemeresoome keelte kohta, sh „Viron kielen äännehistorian pääpiirteet“ (Helsingi 1917) ja täiendatud väljaanne „Eestin kielen äännehistoria“ (Helsingi 1929; 1962), „Arvustavad märkused keeleuueendused puhul“ (Tln 1919), „Lauseliikmed eesti keeles“ (Trt 1924), „Suomen murteet“ I–II (Helsingi 1930), III (Helsingi 1940; 1959; 1969; 1981; 1999, kohanimeuurimus „Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen“ (Helsingi 1955); „Eesti–soome sõnaraamat“ (Helsingi 1917; 1958; Tln 1991 [piraattrükk]), „Livisches Wörterbuch“ (Helsingi 1958; 1999); memuaarsed matkakirjeldused „Tieteen matkamiehenä“ (Porvoo, Helsingi 1945), „Tieteen matkamiehen uusia elämyksiä“ (Porvoo, Helsingi 1948; eesti k „Laadogast Balatonini. Mälestusi 1918–1924“ Trt 1999), „Matkapakinoita ja muita muistelmia 1925–1960“ (Helsingi 1960), vestete ja mälestuste kogu „Nuoren Uki-Jysyn oloa ja elämää“ (Helsingi 1962); mõned ilukirjandusteosed, sh luulekogu „Sotiva Suomi“ (Helsingi 1944), eestikeelne luulekogu „Südame sillad“ (Helsingi 1960; 2010), romaan „Tisza tulvii, Ilona, Ilona!“ (Jyväskylä 1945), rahvalik näidend „Suutari Vilhunen“ (Jyväskylä 1950; 1960); B. Kangro luulevalimik „Liekehtivä jälki“ (Jyväskylä 1956; tõlk).

A: EBL; EAT; EE; EEtk; EBL tk; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; ETeadBL; *Eesti Keel* 4-6/1935: 97–105; M. Raamot. *Minu mälestused*. 187 (Tln 2010 [1962]); *Tulimuld* 5/1953: 295–306, 4/1955: 211–216, 254, 3/1963: 162–171, 1/1964: 3–17, 4/1964: 296, 3/1989: 152–157; A. Sepp.

Mu meelen... 280–285 (Toronto 1963); *Eesti Päevaleht* 28.2.1963: 1, 12.3.1963: 1–2; *Välis-Eesti* 2.3.1963: 4; *Keel ja Kirjandus* 4/1963: 253–254, 6/1983: 314–316, 8/1985: 483–492, 9/1985: 530–540; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. XII: 64–66 (Tln 1966); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. II: 378 (Tln 1980); *Emakeele Seltsi aastaraamat* 31: 20–26 (Tln 1987); *Akadeemia* 7/1995: 1417–1420; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 32–33 jm (Trt 2001 [1996–97]); *200 aastat eesti keele ülikooliõpet*. 127–138 (Trt 2003); *Kultuurisild üle Soome lahe*. 175 jm (Trt 2005); T. Hellat. *Luuraja aruanne KGB-le*. 67–68 jm (Tln 2006).

Keuchel, Robert Gustav (5.8.1832 (vkj) Dīķeri, Liivimaa – 6.4.1910 (vkj) Riia), ajakirjanik, kirjanik. Mõisarentniku poeg. Õppis Riia kubermangugümnaasiumis 1842–51, TÜs arstiteadust ja ajalugu 1851–54 ja 1857–61. Vahepeal töötas koduõpetajana Pihkva kubermangus Staraja Russas 1854–57; koduõpetaja parun Wolff'i juures 1861–63, saatis teda reisidel Šveitsis, Lõuna-Prantsusmaal ja Saksamaal. Eichenheimi parandusmaja direktor Riia lähedal 1875–83. Elas literaadina Berliinis 1883–87, oli õpetaja Viljandi maagümnaasiumis 1887–90. Alates 1890 elas taas Riias.

Tegi kaastööd ajalehele *Rigasche Zeitung* 1863–66. Oli päevalehe *Zeitung für Stadt und Land* (Riia) asutaja 1866 (koos **G. Berkholzig**) ja toimetaja 1866–76. Toimetas kultuurikuukirja *Baltische Monatschrift* (Riia) 1877–78. Oli päevalehe *Düna-Zeitung* (Riia) kaastoimetaja 1890–1907. Liberaalne, ühiskondliku suunitlusega poliitik, kellele olid tähtsad haridusküsimused.

T: „Der alte und der neue Glaube“ (Berliin 1884), „Der Liberalismus in Kirche und Schule“ (Berliin 1884); „Goethes Religiön und Goethes Faust“ (Riia 1898); reisijuht „Illustrierter Führer durch Riga“ (Riia 1901, vähemalt 4 tr; kaasautor); tõlketeosed vene keelest (I. Gontšarov, L. Tolstoi).

A: AA1; DBBL: 371–372; BBLd; *Baltische Monatschrift* Bd 26 (1879): 313–314; *Rigasche Zeitung* 18.5.1911: 5–6; *Kalender des deutschen Vereins in Livland*. 1911: 70–75 (Riia 1910).

Kider, Karl Mihkli p (ps Redik Soar; 13./1.4.1882 Kiriku küla, Kogula vald, Saaremaa – 27.3.1946 Kodusoo, Harjumaa), ajakirjanik, talunik, kooliõpetaja. Vabadiku poeg. Lõpetas Kuressaare linnakooli 1901, õppis pedagoogikakursustel Valgas 1904 ja Haapsalus 1906, omandas algkooliõpetaja kutse. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–17. Töötas Kuressaare postkontoris ja renteis 1901–03, juhutöödel Peterburis ja Valgas 1903–06, võttis osa 1905. a revolutsioonist. Oli kooliõpetaja Läänemaal 1906–07, Kaukaasia ja Krimmi eesti asundustes 1907–11, Põltsamaal ja Viljandis 1912–13. Eesti sõjaväelaste ülemkomitee liige 1917, võttis osa Eesti rahvusväeosade organiseerimisest. Oli Eesti Ajutise Valitsuse emissar Saaremaal. Arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt 18.9.1918, vabastati 11.1918. Põllutöoministeriumi ametnik 1919–22. Alates 1926 pidas asundustalu Harjumaal Rummus; oli Eesti Ühistegelise Liidu instruktor 1930–36, pidas koolides loenguid. Saksa okupatsiooni ajal oli 1942–44 algkooliõpetaja Kodusool.

Gümnaasiumis õppides osales kirjandusringis, mis andis välja käsikirjalist õpilasajakirja *Nooreestlane* (Kuressaare 1901–05), oli selle väljaande tegevtoimetaja 1902, avaldas seal luuletusi 1901–04. Töötas ajakirjanikuna kümme aastat. Oli ajalehe *Tartu Päevaleht* toimetuse liige 1913–15. Eesti sõjaväelaste ülemkomitee ajalehe *Eesti Sõjamees* vastutav toimetaja 8.–12.1917. Saksa okupatsiooni ajal oli ajalehe *Tallinna Päevaleht* toimetuse liige 1918. Vastutav toimetaja kohalikus ajalehes *Vaba Saaremaa* (Kuressaare) 1.–3.1919, seejärel ajalehe *Meie Maa* (Kuressaare) üks asutajaid ja esimene vastutav toimetaja 4.–9.1919; hiljem vastutav toimetaja Tööerakonna ajalehes *Võrumaa* (Võru) 1922–23 ja majandusnädalalehes *Ühistegelised Uudised* 1923–26. Avaldas ajakirjanduses artikleid, lühiproosat ja reisikirju, neid ilmus mh ajakirjades *Agu* 1922–23, *Looming* (Trt) 1924. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd ajalehele *Maa Sõna*. EAL liige 1922–27.

T: proosakogu „Esimesilt päivilt“ (Trt 1921; LR 14–16/1975), paar näidendit, lühijutte; loengutekogumik „Vestlusi ühistegevusest“ (Tln 1934).

A: ÖT I: 48; EAT; SKTA; EE; EEtK; EKrL; EKoBL; EKL; SK; Aule; ISIK; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 335–336 (Tln 1927); *Vaba Maa* 26.6.1932: 5; F. Kull. *Mässumehi ja boheemlasi*. 226 (Tln 2010 [1933]); *Meie Maa* 5.4.1939: 4; *Keel ja Kirjandus* 7/1963: 419, 6/1972: 331–345, 7/1972: 390–402; A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 224 jm (Tln 1970); *Kommunismiehitaja* 5.11.1974: 3–4, 27.5.1975: 3; *Haapsalu läbi aegade ja inimeste*. 41 (Tln 1979); *Looming* 4/1982: 573–575; *Sirp ja Vasar* 16.4.1982: 5; *Võrumaa ja võrulased*. 102 (Tln 1986); *Saaremaa*. 1: 227, 247–248 (Tln 2002); *Meie Maa* 2.4.2009: 4; ERA.56.1.118; ERA.58.5.1256; ERA.3653.2.5421.

Kienitz, Oskar Carl (Karl) Ernst (12.12./30.11.1815 Celmenieki, Kuramaa – 29./17.1.1859 Trt), pedagoog. Vaimuliku poeg. Õppis koduõpetaja käe all, TÜs usuteadust 1835–40. Töötas koduõpetajana ja kasvatajana Pihkvas ning Liivi- ja Kuramaa mõisates, tegeldes ühtlasi ajaloo ning Hegeli filosoofiaga. Oli erakooli juhataja Liivimaal Limbažis 1851–54, seejärel elas kuni surmani Trt-s.

Avaldas nädalakirjas *Das Inland* (Trt) kirjutisi ajaloo, ajaloo filosoofia ja kirjandusloo alal (mh kirjanduskriitikat), luulet ja näidendeid 1834–..... Töötas *Das Inlandi* toimetaja ja väljaandjana pool aastat 1858–59.

T: „Vierundzwanzig Bücher der Geschichte Livlands“ I–II (Trt 1847 – Riia 1849), „Die Schlachten bei Maholm und Pleskow“ (Riia 1849); tragöödia „Die Braut von Korinth“ (Jelgava, Trt 1843).

A: AA1; Redlich; Gottzmann & Hörner 2: 680–681; EEVA; ISIK; Karl Alt und Oscar Kienitz. – *Das Inland* 2.3.1859: 153–161, 9.3.1859: 192–197.

Kigaste, Edgar Ernst Johani poeg (–1923 Ruubel; 5.1.1901/23.12.1900 Päre vald, Viljandimaa – 5.3.1983 Stockholm), ametnik. Taluperemehe poeg. Õppis Viljandis Kamseni kaubanduskoolis 1914–18, Viljandi ühiskommertskoolis 1920–22, TÜs kaubandust 1922–28. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919–20. Viljandi linnavalitsuse asjaajaja 5.–8.1920. Oli Asunikude, Riigirentnikkude ja Väikepõllupidajate Koondise peasekretär 1929–32, J. Laidoneri valimiskampaania peatoimkonna ametnik 1933–34; Riigihoiukassa asjaajaja-direktor 1.1939–8.1940. Tegutses poliitikas, oli Isamaaliidu üks asutajaid 1935. Taluomanik Kirepi vallas Tartumaal. Varjas end Nõukogude võimude eest 1941. Saksa okupatsiooni ajal rändas 1941–44 talust tallu, koostades Nõukogude võimude poolt küüditatute nimekirja. Sept 1944 põgenes Rootsi, töötas Rootsi riiklikus hoiukassas 1944–47, seejärel Rootsi Geograafia Instituudis kuni pensioneerumiseni.

Põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate ajalehe *Maaleht* kohaliku väljaande *Pärnu Maaleht* väljaandja (1931–32, ilmus 66 nr). Viljandi kirjastusühisuse Sakala esimees 1933–34. Riikliku propagandatalituse infoosakonna kaastöötaja, üldosakonna juhataja, nõunik 1935–37, juhataja (ministri õigustes) 10.1937–1.1939. Kroonikafilme valmistanud riikliku sihtasutuse Eesti Kultuurfilm juhatuses esimees 1936–40.

A: EAT; AA3; *Vaba Maa* 17.3.1936: 8; *Uus Eesti* 13.6.1936: 2, 6.2.1937: 9, 17.11.1937: 4, 16.3.1940: 4; *Postimees* 3.2.1939: 2; K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 83, 89–90 jm (Stockholm 1974); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 74–76 jm (Stockholm 1976); *Eesti Päevaleht* 12.3.1983: 7; I. Raamot. *Mälestused*. 273–275, 303–305, 435–437 jm (Tln 2013 [1991]); *Sakala kalender 2002*. 117–121 (Viljandi 2001); *Akadeemia* 5/2004: 1185, 8/2004: 1864; *Tuna* 3/2005: 50–53; *Sakala* 29.3.2008: 11; *Pärnu Postimees* 25.9.2008: 9; I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 202 (Trt 2014); L. Vaan (2005). Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. 29, 31, 114 (TÜ Eesti ajaloo õppetooli magistrirühma; käsikiri DSpace's); EAA.2100.1.4945; ERA.31.5.1068; ERA.1790.1.2736.

Kiirats, Mart → Mõtslane, Mats

Kikaion, Johan-Aleksander (ка Кикайон; Иван Фомич Кикайон; 24.9.1861 (vkj) Oidrema küla, Läänemaa – 27.2.1947 Tln), ametnik. Talunike poeg. Lõpetas kihelkonnakooli, sooritas

madalama astme ametniku eksami Tln Nikolai gümnaasiumis 1893. Kutsuti armeeteenistusse 1882, teenis kirjutajana Tln sõjaväeülema kantseleis 1883–86, seejärel ametnik Eestimaa üldhoolekande kolleegiumis 1886–95. Viidi üle Eestimaa kubeneri kantselei teenistusse, kus mh oli kubermangu trükikoja ülevaataja 1899, 1911–12, ajalehelaua ülem ja ajalehe *Эстляндские губернские ведомости* (Tln) toimetaja 1901–17. Pärast veebruarirevolutsiooni 1917 töötas Eestimaa kubermangukomissari kantseleis.

A: EAA.30.13.319.

Kikson, Hugo Bernhard Madise poeg (18./6.7.1898 Halinga vald, Pärnumaa – mitte enne 1941), ajakirjanik. Vallakirjutaja poeg. Õppis Pärnu Aleksandri gümnaasiumis, Orenburgi kubermangus Troitski gümnaasiumis 1917–18, Tomski ülikoolis arstiteadust 1918 (ei lõpetanud), TÜs õigusteadust 1920–24 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Tuli tagasi Eestisse 1918. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (ESDTP nimekirjas). Mõisteti 1935 tingimisi neljaks kuuks vangi liigkasu võtmise eest. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 27.9.1940, süüdistati ebaseaduslikus kaubitsemises valuuta- ja väärtasjadega 1935–40 (§59-12). Perelelendi kohaselt olevat 1944 põgenenud Rootsi.

Alates 1916–17 tegi ajalehetele kaastööd (peamiselt saatis sõnumeid). Siberis elades oli kahe kohaliku vene lehe toimetuse liige Troitskis, seejärel ajalehe *Голос трудового народа* (Kamen, Altai kubermang) toimetaja. Päevalehe *Sotsiaaldemokraat* kohaliku väljaande *Sotsiaaldemokraat. Pärnu väljaanne* üks asutajaid ja vastutav toimetaja (3.–6.1919, ilmus 62 nr), *Sotsiaaldemokraadi* toimetuse liige Tln-s 1919–20. Päevalehe *Tallinna Teataja* toimetuse liige 1921; ajalehe *Päevaleht* toimetuse liige, parlamendiosakonna toimetaja 1921–29. Seejärel vabakutseline ajakirjanik. EAL üks asutajaid, liige 1919–32, ajutise juhatuse liige 1919, toetajaliige 1933–34.

A: ÕT I: 48; EAT; AA3; VjV; *Päevaleht* 3.11.1934: 5; *Uudisleht* 28.3.1935: 5; *Akadeemia* 1/2004: 218, 8/2004: 1864; *Keel ja Kirjandus* 12/2009: 928; Geni; EAA.2100.1.4968.

Kilimit, Edgar (ka Kilimet; .....), vaimulik. Õppis Eesti Baptisti Jutlustajate Seminaris 1922–25, seejärel Rawdoni baptistiseminaris Leedsis (Inglismaa). Jutlustaja Tln-s, Eesti Baptisti Usuteaduse Seminari õpejuhud 1931–....

Tegi 1920. aastatel kaastööd baptistide ajakirjale *Teekäija*, hiljem toimetas baptistide ajakirju: oli lasteajakirja *Väikesed Tähed* tegevtoimetaja 1931–38, noorteajakirja *Elukevade* (Tln, Trt) tegevtoimetaja 1934–38 ja vastutav toimetaja 1935–39, pühapäevakoolide aasta-ajakirja *Jõulu Tähed* (Kuressaare, Tln) tegevtoimetaja 1934–37. *Väikesed Tähed* pühendas põhitähelepanu pühapäevakoolitööle, *Elukevade* oli eelkõige vaimulik kirjandus- ja kultuuriajakiri.

T: kogumik „40 aastat Suure Meistri jälgedes. 1898–1938“ (Tln 1938; koost).

A: R. Kaups. *50 aastat apostlite radadel*. 51, 159, 173, 179, 182, 184 jm (Keila 1934); *Religion in Eastern Europe* 3/2006 (vol XXVI): 25; *Osaduses kasvanud*. 69, 71 (Tln 2009); *Usuteaduslik Ajakiri* 2/2013: 81–82; E. Post (1990). Eestikeelne vaimulik ajakirjandus Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940. 68–70 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

King, Nikolai (10.8./28.7.1900 Pärnu – 9.9.1973 Melbourne, Austraalia), piimandusteadlane, biokeemik. Ehitusmeistri poeg. Lõpetas Pärnu Aleksandri gümnaasiumi 1918, õppis TÜs keemiat 1920–25, *mag chem* 1926. Piimasaaduste väljaveo kontrolljaama keemik, abijuhataja 1926–36, Õisu piimandusinstituudi katsejaama juhataja 1937–41, Õisu piimandusinstituudi asedirektor 1941–44, samuti TTÜ biokeemiaprofessor 1941–44. Põgenes 1944 Saksamaale, oli piimanduse ja kolloidkeemia professor Balti ülikoolis (Pinneberg) 1945–46. Jätkas erialast uurimistööd teadurina Baieris ja Hollandis 1946–47, Rootsis 1947–51, seejärel Melbourne'is Austraalia liidu teadusliku ja tööstusliku uurimise asutuse piimandusosakonnas 1951–65. Külalisprofessor Illinoisi, Iowa, Michigani ja Ohio osariigi ülikoolides 1962. Tema uurimistulemused on leidnud üldist rakendamist piimatööstuses.

Kuukirja *Piimandus* vastutav toimetaja 1938–40, avaldas erialaartikleid ka ajakirjades *Keemia Teated* (1932–37), *Svenska mejeritidningen* (Malmö, Åkarp, Karlskrona), *Netherlands Milk and Dairy Journal* (Wageningen), *Milchwirtschaftliche Forschungen* (Berliin) jt.

T: monograafia „The milk fat globule membrane and some associated phenomena“ (Inglismaa 1955; vene k 1956; ilmunud ka saksa k), sadakond teaduspublikatsiooni.

A: ENE; ETeadVK; PPG: 250; E(N)E; BÜ: 231; AA3; TTÜ BL; EE14; ETeadBL; Lään; VEPER; *Eesti Teataja* 12.8.1950: 6, 12.5.1951: 1; *Välis-Eesti* 13.8.1950: 7; *Meie Kodu* 3.10.1973: 2; *Vabade Eestlaste Põllumajandusliit. Aastaraamat*. XVI: 38–41 (Stockholm 1978; sisaldab valikbibliograafiat); *Vabade Eestlaste Põllumajandusliit. Aastaraamat*. XVII: 50–51 (Stockholm 1980); *Agraarteadus* 3/1990: 379, 3/1994: 348–349, 3/2000: 261; *Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949*. 188 jm (Toronto 1991); *Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal*. 290 (Melbourne 1993); *Eesti Loodus* 4/2008: 39.

Kingissepp, Viktor (ps G. I. Wenger; G. I. Wing; Inger jpt; 24./12.3.1888 Kaarma-Suure vald, Saaremaa – 3./4.5.1922 Tln), poliitikategelane, publitsist. Sepa poeg. Õppis Kuressaare gümnaasiumis 1898–1906, Peterburi > Petrogradi ülikoolis loodusteadusi 1906–08 (heideti ülikoolist välja revolutsioonilise tegevuse eest), romaani-germaani keeli 1910 (ei lõpetanud) ja õigusteadust 1911–14 (oli asumisel Tveris ja Kaasanis 1914–16, lõpueksamid tegi 1916–17). VSDTP liige alates 1906. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1916–17. Juunis 1917 tuli Eestisse, võttis aktiivselt osa nõukogude võimu kehtestamisest, kuulus Eestimaa Nõukogude Täitevkomiteesse alates 11.1917, korraldas Eesti Ajutise Maanõukogu laialisaatmise 11.1917. Veebr 1918 põgenes Nõukogude Venemaale, oli Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee liige 1918, töötas Revolutsioonilise tribunali juurdlusosakonnas ja Ülevenemaalise Erakorralise Komisjoni uurijana, oli Tšekaa (riikliku julgeolekuasutuse) üks asutajaid. Alates 10.1918 elas illegaalselt Eestis, oli Eesti Tööraha Kommuni Nõukogu siseasjade valitsuse juhataja 11.1918–6.1919, seejärel juhtis bolševistlikku liikumist Eestis, mh korraldas salatrükikodade asutamist ja bolševistliku ajakirjanduse väljaandmist, juhtis kommunistliku töölisrühma tegevust Riigikogus (kirjutas neile sõnavõtte tekstid). Arreteeriti Eesti võimude poolt 3.5.1922, mõisteti sõjavälikohtus surma ja hukati.

K. oli terava keele ja sapise sulega publitsist. Avaldas artikleid bolševistlikus ajalehes *Kiir* > *Narva Kiir* > *Rahvaleht* > *Töö Hääl* > *Töö Kiir* (Narva 1912–14), oli toimetuse üks üldjuhte. Tegi kaastööd bolševistlikule päevalehele *Правда* ja selle järglastele (Peterburi 1912–14, sulgemiste tõttu ilmus ajaleht kaheksa nime all). Oli esimese eesti spordiajakirja *Jõu-Ilm* abitoimetaja, korrektor ja tõlkija (Peterburi 1914, ilmus 4 nr). Hiljem oli juhtiv publitsist paljudes bolševistlikes väljaannetes, sh päevaleht *Kiir* > *Tööline* (1917–18), EKP illegaalne ajaleht *Kommunist* (Petrograd, Tln) 1918–22, ajalehed *Edasi* (Trt 1917–19), *Maatamees* (1917–18), *Tallinna Tööline* (1922; oli ka selle kolleegiumi liige), ajakirjad *Töö Hääl* (1919), *Rõhutute Hääl* (1920–21) > *Töö* 1921–22 (oli ka selle salajane toimetaja), *Noor Tööline* 1922, *Poliitika ja taktika ajakiri* (1922) jm.

T: brošüürid „Kellele iseseisvus, kellele ike“ (Petrograd 1918; Tln 1946; 1988), „Iseseisvuse ikke all“ (Peterburi 1920; Tln 1953), artiklikogumikud „Võitlus Ameerika-Inglise imperialistide ja nende käsilaste vastu“ (Tln 1953) ja „Kultuuriküsimustest“ (Tln 1954), „Teosed“ I–II (Tln 1987–88).

A: EBL; EE; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; VjV; EE14; SK; ISIK; E. Laaman. *Eesti lahkumine Vene riigist*. 73–74, 111 jm (Tln 1920); *Vaba Maa* 4.5.1922: 3–4, 5.5.1922: 3–4; *Päevaleht* 4.5.1922: 3, 5.5.1922: 3; *Klassivõitlus* 4–6/1922: 3–20; M. Lepp. 1905. aasta romantika, *järellained, lõppvaatus*. 113, 244 (Tln 2010 [1922–27]); H. Pöogelmann. *Viktor Kingissepp*. (Peterburi 1923); *Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt*. 92–94, 322–323 jm (Tln 1927); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 109–111, 202–203 (Tln 2010 [1936, 1964]); *Rahvakalender 1941*. 104–105 (Tln 1940); *Rahva Hääl* 4.5.1941: 4, 1.2.1967: 2; *Ajaloo Ajakiri* 3/1941: 175–176; J. Sepp [= D. Rudnev], A. Gronski. *Viktor Kingissepp*. (Tln 1946); V. Kingissepp. *Kellele iseseisvus, kellele ike*. xi–xvi (Tln 1946);

Postimees 4.5.1947: 2; *Looming* 11/1950: 1300–1302; J. Saat. *Viktor Kingissepp – Lenini ja Stalini ideede lipukandja Eestis*. (Tln 1952); V. Kingissepp. *Iseseisvuse ikke all*. 201–208 (Tln 1953); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 49, 99, 137 jm (Tln 1991 [1953]); V. Kingissepp. *Kultuuriküsimustest*. 75–81 (Tln 1954); *Nõukogude võimu eest*. 32–33, 82, 118, 132 jm (Tln 1957); A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 207 jm (Tln 2010 [1961]); O. Rastas. *Põrandaalused*. (Tln 1961); *Eesliinil*. 73, 90, 107, 110–113, 120–121, 146–148, 173 jm (Tln 1962); E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost*. 117–119, 132–133 jm (Tln 1962); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 280 (Lund 1962); D. Rudnev. *Leninlik „Pravda“ ja töölisliikumine Eestis*. 73, 87, 98, 107–108, 119–122 jm (Tln 1962); *Revolutsiooni lipukandjad*. I: 66–73 (Tln 1962); *Keel ja Kirjandus* 5/1962: 269–271, 7/1963: 423; *Elukutse – riigikukutaja. Mälestusi ja dokumente V. Kingissepast*. (Tln 1963); D. Rudnev. *Viktor Kingissepp Moskvas*. (Tln 1963); *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost*. II: 72–75, 92–93 jm (Tln 1963); *Eesti Kommunist* 3/1963: 8–16; *Noorte Hääl* 22.3.1963: 2, 23.3.1963: 2, 24.3.1963: 2; *Võitleja* 1/1964: 7; *Koidikul*. 124–125 (Tln 1967); *Rahva Hääl* 1.2.1967: 2; *Rahvuslik Kontakt* 1/1968: 15–16; A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 236–237 jm (Tln 1970); D. Rudnev, S. Tsõbov. *Kõrgema tribunali uurija*. (Tln 1971); *Väliseestlase kalender 1972*. 100–103 (New York 1971); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis. Oktoober 1917 – märts 1918*. 20–21 jm (Tln 1975); *Kompromiss on välistatud*. 10–22 (Tln 1984); *Aja Pulss* 20/1987: 10; V. Kingissepp. *Kellele iseseisvus, kellele ike*. 7–17 (Tln 1988); A. Stein-Anvelt. *Valguses ja varjus*. 22–46 jm (Tln 1988); D. Rudnev. *Viktor Kingissepa elu*. (Tln 1988); A. Vahemetsa. *114 küsimust Viktor Kingissepale*. 5–7, 70 jm (Tln 1988); *Looming* 3/1988: 370–375; *100 aastat karskusliikumist Eestis*. 34–36 (Tln 1989); M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 177–178 jm (Tln 1993); *Acta Academiae Olympiquae Estoniae* 5: 73–82 (Trt 1997); *Luup* 28.4.1997: 58–59; *Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised*. 2: 9 (Trt 1998); *Tuna* 4/2000: 50–51, 2/2010: 89–90; *Akadeemia* 7/2003: 1544, 8/2003: 1784, 9/2003: 2026, 8/2004: 1864; *Meie Maa. Oma Saar* 7.2.2004: 2; *Riigikogu Toimetised* 19: 201–204 (Tln 2009); R. Rosenthal, M. Tamming. *Sõda pärast rahu*. 470 jm (Tln 2010); *Eesti Spordiajaloo Seltsi Teataja* 53: 11–12 (Trt 2010); *Eesti Ekspress* 12.5.2011: 30; L. Viitol. *Eduard Vilde*. 197, 200 jm (Tln 2012); *Iseseisvusmanifest*. 203 jm (Trt 2014); H. Ojalo. *Punakütid*. 30–31 jm (Tln 2014); A. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 48 jm (Trt 2014); *Õhtuleht* 24.3.2014: 14; *Maaleht* 20.11.2014: 18; V. Tamming (1970). *Ülevaatlisku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940*. 23–24 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Kink, Aleksander (ka Kenk; 4.12./22.11.1882 Arula vald, Tartumaa – 18.12.1937 Tln), insener. Taluperemehe poeg. Õppis Trt õpetajate seminaris 1899–1903, täiendas end iseõppijana, vabakuulaja Zürichi ülikoolis 1906–07, lõpetas Trt reaalkooli 1907 (eksternina), õppis Peterburi mäeinstituudis 1907–13, täiendas end Berliin-Charlottenburgi tehnikaülikoolis 1913–14. Kooliõpetaja Tarvastus 1903–06, töötas Saksamaal firmas AEG 1913–14, oli Petrogradi mäeinstituudi assistent 1914–15, Jekaterinburgi mäeinstituudi ehituskomisjoni liige 1915–16 ja professor 1916–17, Siemens-Schuckertwerke Petrogradi dünamovabriku insener, direktori abi, asedirektor 1914–16 ja 1917–20. Opteerus Eestisse 1920. Kaubandus-tööstusministri abi 1920–22, Riigi Turbatööstuse juhatuses esimees 1922–27, Tln tehnikumi õppejõud 1924–35. Laki- ja värvivabriku Pluto omanik 1927–37. Sügisel 1919 oli K. Eesti–Vene rahuläbirääkimiste üks algatajaid, kasutades ära oma sidemeid bolševike juhtidega. Kuulus Narva kose uurimise ja HEJ ehituse komisjoni, oli jaama projekti elektrilise osa üldjuht, mitme suure turbatööstuse asutamise algataja, Eesti elektrifitseerimise kava üks koostajaid. Eesti Inseneride Ühingu üks asutajaid, esimees 1921–32.

Eesti Inseneride Ühingu kuukirja *Tehnika Ajakiri* > *Tehnika Ajakiri ja Auto* vastutav ja peatoimetaja 1930–34. Tegi kaastööd eesti ja vene ajakirjandusväljaannetele, sh ajakirjale *Eesti Majandus*.

T: „Meie jõumajanduse sihtjooned tulevikus“ (Tln 1920), „Tartu–Pihkva ja Narva veetee“ (Tln 1920).

A: TÕS: 307–308; EAT; EE; EMT; EBL tk; EEtK; TTÜ BL; EE14; ETeadBL; Arula kodulehekülj (https://sites.google.com/site/arulakyla/inimeste-lood/); ISIK; *Tehnika Ajakiri* 12/1937: 302; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 163–164 (Tln 1991 [1953]); A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 396 (Tln 2010 [1961]); *TPI Toimetised* 590: 69–85 (Tln 1984); *Tallinna Poliitehnik* 25.12.1987; *Insenerikultuur Eestis* I: 95–103 (Tln 1992); *Õhtuleht* 17.5.1998; *Loodusmälestised. Harjumaa: Paldiski, Pakri poolsaar ja saared*. 4 (Tln 2000); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 170–171 (Tln 2001); *Akadeemia* 7/2003: 1544–45, 8/2004: 1864–1685; *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 30.1.2003: 3; *KesKus* 2/2003: 13; ERA.1.7.405; ERA.4374.2.62.

Kink, Johan Eduard Jaani p (7.11./26.10.1895 Vana-Kariste vald, Pärnumaa – 13.1.1942 Solikamsk, ... oblast), ärimees, poliitikategelane. Väiketalunike poeg. Algharidusega. 1910–15 seikles Ida-Siberis, elatas end juhutöödega, oli mustatöeline, haiglateenija, madrus ja ahjukütja Amuuri laevadel, puutöeline, kala- ja jahimees. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–17 ja Vabadussõjast (velsker). Pärnu vangla velsker 1920–21, Eesti Sotsialistliku Töölispartei asjaajaja 1921–23, „Ühenduse“ ärijuht 1923–25, Tln Tööliseatri juht .... 4 aastat...., hiljem Nõmme linnanõunik ja linnavalitsuse liige 1930–34. Riigikogu liige 1926–31 (ESTP nimekirjas), Pärnu maavolinik 1920–.... Munaekspordi direktor 193....–7.1941. Süüdistati ebaseaduslikes valuutatehingutes ja saadeti 12.1932 sisekaitseülema otsusel kaitseseisukorra piirkonnast (Tln-st) välja, mõisteti valuutatehingutes süüdi ja karistati rahatrahviga 1.1933, Riigikohus tühistas kohtuotsuse 9.1933, väljasaatmisotsus tühistati 1.1935. Tln Tööliseatri Ühingu üks asutajaid 1925 ja juhatuse liige. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 2.7.1941, süüks nõukogudevastane võitlus (Vabadussõjas) ja propaganda, seotus välismaa luurega (§58-10-13); suri vangilaagris enne kohtuotsuse langetamist. Ajakirjanikuna tegutses alates 1920. Oli sotsialistide ajalehe *Ühendus* väljaandja ja toimetuse liige 1923–27. EAL liige 1925–27.

A: ÕT IV: 103; VjV; OkM; *Tööliseatri kümme aastat*. 34 (Tln 1936); *Postimees* 9.2.1933: 3; L. Tormis. *Eesti teater 1920–1940*. 134–135, 167 (Tln 1978); ERA.14.2.27; ERA.70.2.473; ERA.852.1.3674; ERA.1356.2.309; ERA.1356.4.1028; ERAF.130SM.1.3356.

Kippar, A. (ka Kipper; .....)

Päevalehe *Uusleht* (Narva) tegevtoimetaja 11.1914–6.1917.

A: *Jaan Anvelt*. 94 (Tln 1965); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 131 (Tln 1975); EAA.1221.1.325 leht 53.

Kippar, Julius Mihkli p (9.8.1894 (vkj) Toila vald, Virumaa – 1987), kooliõpetaja. Metsavahi poeg. Õppis Narva linnakoolis, omandas kooliõpetaja kutse Peterburis 1912. Võttis osa I maailmasõjast 191...–17. Kestla algkooli õpetaja 1912–1... Arreteeriti Eesti võimude poolt 1918 (süüks bolševistlik tegevus), vabanes 1919. Töötas kooliõpetajana mitmel pool Põhja-Eestis, sh oli Viru-Jaagupi algkooli õpetaja 1923–29, Kiviloo algkooli/mittetäieliku keskkooli juhataja 1930–42 (vallandati kui nõukogude korra pooldaja). Jõhvi I keskkooli direktor 1953–59.

Tegi kaastööd bolševistlikule ajalehele *Kiir* (Narva 1912–14), avaldades kohalikke sõnumeid ja levitades ajalehte. Oli bolševistliku päevalehe *Kiir > Tööline* toimetuse liige (3.1917–2.1918), kirjutas kultuurist ja haridusest.

A: ISIK; *Nõukogude võimu eest*. 125–131 (Tln 1957); EAA.1226.1.318 leht 69.

Kirdetsov, Georgi (ka Grigori; ps; kod.n Dvor(ž)etski; Георгий Львович Кирдецов (Двор(ж)ецкий), pr Grégoire Kirdetzoff, it Grigorij Kyrdetzow; ps И. Э. Фиц-Патрик; 1880. aastad Luuga – 1940?), ajakirjanik, ühiskonnategelane. Segaseisusest. Kõrgharidusega. Enne 1910. a elas Itaalias, võimalik, et oli sotsialistliku ajalehe *Avanti!* (Rooma) toimetuse liige. Alates 1910 korrespondent Peterburi lehtedes *Биржевые ведомости* ja *Русская воля*, ajakirjades *Мир Божий*, *Вестник Европы*. I maailmasõja ajal oli ajalehe *Биржевые*

ведомости korrespondent Kopenhaagenis. 1918 sõitis Eestisse, elas Tln-s kui inglise korrespondent I. E. Fitz-Patrick. Ajalehe *Свободная Россия* (Tln 8.–9.1919, ilmus 19 nr) tegevtoimetaja. Kui Eesti võimud selle lehe sulgesid, juhtis selle järglase, Loodevalitsuse häälekandja *Свобода России* (Tln) toimetust kuni dets 1919. Oli nende lehtede juhtiv poliitiline autor, oma artiklites oli vastu nii bolševikele, monarhistidele kui vana korra uuendajatele. 1920. a alguses elas Helsingis, toimetab ajalehte *Рассвет* (1.–2.1920). Alates suvest 1921 elas Berliinis, oli päevalehe *Накануне* peatoimetaja 1922–23, propageeris rahulikku kooseksisteerimist kommunistidega (сменовеховство). Alates 10.1923 oli ajakirjandusosakonna juht NSVL saatkonnas Berliinis, alates 1924 pressiatašee NSVL saatkonnas Roomas. 1920. aastate keskel naasis NSVLi, elas Moskvas, töötab välisasjade rahvakomissariaadis 1925–31, toimetades ajakirja *Международная жизнь* (Moskva), oli Suure Vene Nõukogude Entsüklopeedia toimetaja ja teaduslik kaastööline 1932–35. Arreteeriti NKVD poolt suvel 1935, suri vangistuses (Turuhanski kraisi või Kesk-Aasias).

T: mälestusteraamat “У ворот Петрограда (1919–1920)” (Berliin 1923).

A: *Литературное зарубежье России. Энциклопедический словарь.* 315–316 (Moskva 2006); *В жерновах революции. Российская интеллигенция между белыми и красными в пореволюционные годы. Сборник документов и материалов.* (Moskva 2008).

Kirp, Karl Bernhard Jaani poeg (ps Karl Kirde; Karolus; 25./12.8.1885 Valga – 4.5.1930 Trt), ametnik. Töölise poeg. Õppis Valga reaalkoolis 1911–14, Moskva kommertsinstituudis 1914–15 (ei lõpetanud), tegi gümnaasiumi lõpuksamid Trt Aleksandri gümnaasiumis 1915 (eksternina); õppis TUs loodusteadusi 1915, arstiteadust 1915–18, õigusteadust 1920–24 (ei lõpetanud ühtki eriala). Valga maakonna komissariaadi asjaajaja 11.–12.1918, põllutööministeeriumi maakorralduse peavalitsuse nooreinstruktor 5.–8.1919, Valga linna ja maakonna komandandi abi 1919, Eesti–Läti piirikomisjoni liige 7.1919–8.1921, Eesti delegatsiooni sekretär Balti riikide konverentsil Bulduris 8.–9.1920, ühtlasi peaminister **J. Tõnissoni** erasekretär. Trt linnavalitsuse statistikabüroo juhataja. Eesti Asutava Kogu liige 1920 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas). Suri tuberkuloosi.

Päevalehe *Postimees* (Trt) toimetusesekretär 1920–22, välismajanduse ja -poliitika toimetaja 1921–22, seejärel kaastöötaja. Tegi kaastööd ka ajakirjale *Odamees* (Trt), *Päevalehe* naljalisale *Kratt* 1925–26, ajakirjale *Romaan* 1926, ajalehele *Esmaspäev* 1929.

T: mõned tõlketeosed läti keelest (1929–31); „Esimene Tartu ja Lõuna-Eesti kaubandus-tööstus-aadressraamat 1922“ (Tln 1922; kaaskoost).

A: AA2; AA3; VjV; ISIK; *Postimees* 6.5.1930: 5, 17.6.1937: 3; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast.* 112–113, 115, 132, 186, 188 (Tln 2010 [1936, 1964]); *Akadeemia* 11/1993: 2454–2455, 10/2003: 2268, 8/2004: 1865; A. Duvin. *Valga linna kroonikaraamat.* I: 54, 56 (Valga 2005); *Tuna* 1/2006: 122; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet.* 216, 396 (Trt 2008); *Valgamaa aastaraamat 2010.* 15 (Valga 2011); EAA.402.1.12228; ERA.31.5.1070; ERA.58.5.1286; ERA.957.8.1743.

Kirsell, Mats (8.2./27.1.1841 Loodi vald, Viljandimaa – 18./5.3.1907 Jämejala, Viljandimaa), kooliõpetaja, literaat. Talurentnike poeg. Õppis Paistu kihelkonnakoolis 1855–57. Kooliõpetaja Paistus 1858–60 ja Viljandis 1860–90, sh Viljandi kihelkonnakooli juhataja 1862–90. Kuna esitas 1887 koos kuue kolleegiga venestusvastase palvekirja, sunniti ametist lahkuma. Töötas edasi kirikuorganistina Viljandis. Viljandi lauluseltsi “Koit” asutajaliige 1869, esimene esimees ja koorijuht; EKMSi asutajaliige. Elu lõpul nõdrameelne, suri vaimuhaiglas.

Tegi kaastööd nädalalehele *Sakala* (Viljandi), avaldades peamiselt tõlkeid ja mugandusi. Oli ka nädalalehe *Eesti Postimees* (Trt) kirjasatja.

T: 14 mugandatud rahvaraamatut saksa keelest (1862–84), sh „Kannatlikko Hirlanda luggu“ (Trt 1862), „Willem Tell. Üks historialik jutustamine“ (Trt 1876), „Gustaw Waasa ehk Kuningas ja talupoeg“ (Trt 1884).

A: EBL; ENE; EKBL; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; EEVA; ISIK; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 423–424 (Trt 1898); M. Kampmann. *Eesti vanem ilukirjandus*. 139–142 (Trt 1908); *Keel ja Kirjandus* 10/1960: 605–611; A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 290–291 jm (Tln 1966); EKA II: 186–187 (Tln 1966); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 69–71 (Tln 1971); C. R. Jakobsoni „Sakala“ ja eesti ajakirjanduse teed. 19 (Tln 1979); *Eesti pedagoogika ja kool*. XLVII: 27–33 (Tln 1995).

Kisa, Peeter (ka Kissa; arvatavasti 1853 Saarde kihelkond, Pärnumaa – ?). Taluperemehe poeg. Nädalalehe *Perno Postimees* tegevtoimetaja 1.–8.1882. Avaldas tähelepanuväärselt sisukaid rahvuslik-demokraatlikke juhtkirju (EKmS toetuseks, korporatsiooni “Vironia” loomise poolt, baltisaksa ajakirjanduse vastu, kohalikel teemadel jms). See viis ta ilmsesse vastuollu lehe väljaandja **A. Bormiga**.

A: *Keel ja Kirjandus* 4/1986: 223–224; *Eesti ajakirjanduse...* 156 (Trt, Tln 1994); *Pärnu Postimees* 10.4.2007: 15.

Kisseljov, Aleksandr (ka Kisselev; Griep-Kiseljev; Александр Николаевич Киселев (Грип-Киселев); 7.10.1909 Kamenka, Tveri kubermang – 2./3.10.2001 Moskva), õigeusu vaimulik, ülempreester (1941). Riigiteenistuja poeg, ema aadli päritolu. Asus Eestisse 1918. Lõpetas Tln-s gümnaasiumi, tegi preestrieksami Riia vaimulikus seminaris 1933. Narva Jaanilinna Jumalaema Uinumise koguduse preester 1934–38, Tln Kopli Nikolai koguduse preester 1938–40. Kevadel 1940 lahkus koos baltisakslastega Saksamaale, teenis Berliinis Püha Vladimiri koguduse eestseisja abilisena 1940–44, oli kindral Vlassovi armee polguvaimulik 1944–45. Sõja lõppedes asus Münchenisse, teenis preestrina, oli heategevusühingu “Милосердый Самарянин” asutaja ja juht. 1949 emigreerus USAsse, oli New Yorgi Püha Serafimi koguduse asutaja ja esipreester 1951–78, Novo-Diveevo kloostri (Nanuet, New Yorgi osariik) koguduse eestseisja 1978–91. Seejärel pöördus tagasi Venemaale, elas surmani Donskoi kloostri Moskvas.

Osales aktiivselt Vene Üliõpilaste Kristlikus Liikumises (PCXD) ja selle väljaannete kirjastamises. Oli Narva Uspenski koguduse misjoniringi ajalehe *Миссионерские заметки* toimetaja-väljaandja 1934–40, Vene Üliõpilaste Kristliku Liikumise ajalehe *Путь жизни* (Narva) toimetaja-väljaandja 1935, ajakirja *Вестник Русского Студенческого Христианского Движения* (Saksamaa) üks asutajaid ja toimetaja 1949, ajakirja *Русское Возрождение* (Pariis, Moskva, New York) üks asutajaid ja toimetaja 1978.

T: mälestused “Жизненный путь протопресвитера Александра Киселева” (<http://protopresviter.narod.ru/AKISELEV.htm>); raamatud “Чудотворные иконы Божьей Матери в русской истории” (New York 1976; Moskva 1992), “Облик генерала А. А. Власова” (New York 1976), “... Память их в род и род” (New York 1981), “Пути России” (New York 1990).

A: *Русское слово* 27.6.1933: 2; *Таллиннский русский голос* 28.5.1933: 3; *Meie Tee* 9–10/1959: 156; *Русские в Северной Америке. Биографический словарь*. 251 (Hamden, San Francisco, Peterburi 2005); *Narva Muuseumi toimetised*. 4: 113–114 (Narva 2005); *Российское зарубежье во Франции 1919–2000. Биографический словарь*. (Moskva 2008); T. Miljutina. *Inimesed minu elus*. 69, 108, 146 (Tln 2010); vene Wikipedia; ERA.1.7.774; ERA.1.7.943; EAA.1655.3.650; EAA.2100.1.4793.

Kitsberg, Jaan Oskar August (ka Kitzberg; ps Toomas Tartlane; Jüri Nõges; 25.8.1904 Trt – 12.9.1988 Worcester, MA, USA), ajakirjanik. Kirjanik **A. Kitzbergi** poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1918–23, TÜs õigusteadust 1923–32. Arreteeriti Saksa julgeolekupolitsei poolt 20.4.1944, vabanes kahe kuu pärast, sept 1944 põgenes Saksamaale, 1949 emigreerus USAsse. Töötas päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuses 1923–40, algul oli välisosakonna abitoimetaja, seejärel välisosakonna toimetaja, juhataja, toimetuse sekretär, tegevtoimetaja, pühapäevase väljaande *Nädala Postimees* tegevtoimetaja 1931–33, *Postimehe* tegevtoimetaja 1935, peatoimetaja 1935–40 ja 1941. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas *Postimehes* >

Tartu Kommunistis tehnilise abijõuna. Saksa okupatsiooni ajal juulis 1941 taaskäivitati tema juhtimisel päevaleht *Postimees*, oli lehe peatoimetaja kuni sügiseni 1941, seejärel Tln-s ringhäälingu Landessender Reval päevauudiste toimetaja 1941–42, toimetuse juhataja 1942–44; avaldas kirjutisi päevalehes *Eesti Sõna*. USA välisraadio Ameerika Hääli eesti toimetuse liige 1951–74, sh juhataja 1957–74. EAL liige 1927–40, juhatusel 1936–40.

T: anekdoodikogumikud „Naer on terviseks” I–II (Toronto 1983–84; koost); valimik ajakirjas *Rahvuslane* (Toronto) ilmunud artiklitest „Koeksistentsi sissemurre Torontos. Kümme aastat Sirgest Krossini 1964–1974” I–III (Toronto 1993–94).

A: EE tk; ETL; EÜS3; AA3; EE14; Lään; ISIK; VEPER; *Välis-Eesti* 6.11.1949: 5; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 24.8.1954: 1; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 145–147, 166, 169–170 (Stockholm 1959); M. Raamot. *Minu mälestused*. 297 (Tln 2010 [1962]); M. Raud. *Alasi ja vasarate vahel*. 122, 182 (Uppsala 1966); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 142, 164–165, 239–241, 253–254, 301–306, 311, 316, 387 jm (Tln 2010 [1971]); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 103, 106 (Stockholm 1976); *Vaba Eesti Sõna* 23.8.1979: 4, 22.9.1988: 8, 27.10.1988: 10; *Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944*. 87 (Tln 1998); V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 108 (Trt 1999); *Eesti Päevaleht* (Tln) 12.6.2001: 13; *Akadeemia* 1/2004: 208–209, 8/2004: 1865, 1/2013: 187; J. Kross. *Kallid kaasteelised*. 56–57 (Tln 2003); H. Salm. *Viie luure agent*. 173 (Tln 2007); K. Aru. *Üks kiring, kolm mõõdet*. 398–403 jm (Trt 2008); *Eesti Elu* 29.5.2009: 12.

Kitsnik, Martin (sünnimeetrikas Mart K.; ka Kitznik; 13./1.3.1879 Kudina vald, Tartumaa – ...3.1957 ...), ametnik, ühistegelane. Möldri poeg. Õppis Palamuse kihelkonnakoolis 1891–95, täiendas end iseõppijana. Elistvere vallakirjutaja abi 1897–99, Roela mõisa kirjutaja 1902–03, Reola mõisavalitseja abi 1903–05; semstvoalitsuse ametnik Staraja Russas 1907–12 ja Pihkvas 1912–14, pangaametnik Riias 1914–15 ja Arhangelskis 1915–19. Alates 1921 elas taas Eestis, oli tarvitajateühisuse Oma osakonnajuhataja 1921–23, Rahvapanga ametnik 1923–26, Eesti kartuliühisuste liidu raamatupidaja, asjaajaja 1926–40 (vähemalt). Majaomanik Nõmmel, aktiivne seltsitegelane.

Ajalehe *Valgus* toimetuse liige 1899–1902, avaldas ilukirjanduslikke katsetusi ajakirjades *Rahva Lõbu-leht* (Trt, Põltsamaa, Tln) ja *Majapidaja* (Haapsalu). Tegi regulaarselt kaastööd ajalehele *Olevik* (Trt) 1898–1900 ja päevalehele *Postimees* (Trt) 1898–1920, ajakirjale *Põllutööleht* (Trt). Oli ajalehe *Virulane* > *Uus Virulane* toimetuse liige, ärijuht 1906–07. Väljaandja ja vastutav toimetaja ajalehtedes *Laine* (6.–7.1907, ilmus 6 nr) ja „*Laine*“ lisa (6.–7.1907, ilmus 4 nr). 1920.–30. aastatel tegi kaastööd päevalehtedele *Vaba Maa*, *Päevaleht*, *Kaja*, nädalalehele *Uus Eesti* (1931–33), samuti ajakirjadele *Eesti Majandus*, *Muusikaleht*, *Ühistegevusleht*.

A: PmA; ISIK; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 273 (Tln 1927); *Postimees* 13.3.1929: 5, 12.3.1939: 6; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 70 (Tln 2010 [1936]); *Uus Eesti* 12.3.1939: 8; EAA.1261.1.659 leht 108.

Kitzberg, August (–1863 Kits; ps A. Koldekivi; Riia-Priidu; Pipramäe Tõnu; Tiibuse Jaak; Viiraku Märt jne; 29./17.12.1855 Laatre vald, Pärnumaa – 10.10.1927 Trt), kirjanik, vestekirjanik, ametnik. Sulase poeg, **J. Kitsbergi** isa. Õppis kooliõpetajast venna juures Niitsaadu vallakoolis kuni 1871, täiendas end iseõppijana. Oli kohtu- ja vallakirjutaja 1873–93, Kalküne piirituse- ja pärmivabriku raamatupidaja Kuramaal 1894–96, Riia Phoenixi vagunivabriku ametnik 1896–1900, *Postimehe* (Trt) ärijuht 1901–04 (tegutses pigem raamatupidajana), Liivimaa linnade hüpoteegiseltsi kantseleiametnik ja arhivaar 1904–20. Kogus 1880. aastatel **J. Hurdale** rahvaluulet.

Esimene kaastöö (rahvasuust kuulud tekkemuistend) ilmus ajalehes *Eesti Postimehe lisaleht ehk Jututuba* (Trt) 1874. Tegi jooksvat kaastööd ajalehele *Sakala* (Viljandi) 1878–82 ja 1893–94. Alates 1880. aastate lõpust kuni 1905. aastani avaldas järjekindlalt tõkelugusid ja algupäraseid vestelisi jutte ajalehtedes *Olevik* (Trt), *Postimees* (Trt), ajakirjades *Oma Maa* (Trt), *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt), *Lasteleht* (Trt). *Olevikus* ilmus 1893 ka K. esimene vestesari „Hääd

raamatud”. Riias elades (1896–1900) avaldas *Postimehes* kerges vestelises vormis esitatud Riia infot. *Postimehe* ärijuhina töötades (1901–04) avaldas seal ka lühiarvustusi ja följetone, päevakajasisid, tõlkis joonealusesse jutte, toimetas lisaajakirju *Linda* 1903 ja *Lasteleht* 1904. Oli *Postimehe* juubelialbumi „Postimees 1857–1907. 50-aastase kestuse mälestuseks” (Trt 1909) üks koostajaid, kogus avaldamiseks kokku *Perno Postimehe* > *Postimehe* 322 kaastöötaja biograafiad (see on esimene eesti ajakirjanduse biograafiline teatmeteos). Avaldas teatriarvustusi *Postimehes* ja kirjandusarvustusi kuukirjas *Eesti Kirjandus* (Trt), oli selle toimkonna liige 1912–19. Alates 1918 avaldas ajakirjanduses mälestustekatkeid ja üksikuid raamatuarvustusi. Alates 1919 kuni surmani 1927 oli ajalehe *Päevaleht* vestenurga alaline kaastöötaja, kohustusega kirjutada kaks följetoni nädalas. Avaldas üle 400 kirjavahetuse vormis veste, milles kirjutasid Vorbuse valla jõukas taluperemees Tiibuse Jaak ja poolkirjaoskamatu „rahvasatik” Jaan Vaglaraud, sekka võtsid sõna ka Jaagu naine Tiibuse Mari, juudist spekulant, balti parun, katlavabriku tööline, tohtriproua ja veel mõned teised. Vestesari pilas Eesti päevapoliitikat, korruptsiooni, tõusiklust, majandus- ja kultuurielu, moodsat kirjandust ja kunsti jne. Sari kujunes ülipopulaarseks. EAL auliige 1926.

T: ajalooline ülevaade „Postimees 1857–1907. 50-aastase kestuse mälestuseks” (Trt 1909; kaaskoost); mitmed näidendid, sh „Tuulte pöörises” (Trt 1906), „Libahunt” (Trt 1912); jutukogumikud „Külajutud” I–V (Trt 1915–21, koondab varasemaid, enamasti ajakirjanduses avaldatud jutte); vestevalimikud „Jaak Tiibuse kirjavahetus” I–II (1920, 1923); luuleparoodiate ja satiiride kogu „Tiibuse Mari ajalikud laulud” (1920); mälestused „Ühe vana „tuuletallaja” noorpõlve mälestused” I–II (Trt 1924–25, Stockholm 1957, LR 41–44/1973, Tln 2010); „Valitud näidendid” (Tln 1949); „Valitud teosed” I–II (Tln 1955); „Külajutud” (Tln 1971).

A: PmA; ÕT I: 48; EBL; EE; EBL tk; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; 1000 tartlast; KrS; *Pealinna Teataja* 25.12.1915: 3–4, 29.12.1915: 2–3, 30.12.1915: 2; *Vaba Sõna* 10-11/1915: 290–299; *Eesti Kirjandus* 12/1915: 369–388, 12/1925: 513–527, 1/1926: 1–10, 11/1927: 577–580; V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 97–101 (Trt 1922); B. Linde. *August Kitzberg* (Tln 1926); ÕT V: 49–51 (Tln 1926); A. Jürgenstein. *Minu mälestused*. I–II: 190 (Tln 2011 [1927]); *Postimees* 11.10.1927: 2, 12.10.1927: 7, 13.10.1927: 7, 14.10.1927: 2; *Päevaleht* 11.10.1927: 4–5, 12.10.1927: 3, 13.10.1927: 3, 14.10.1927: 4–5, 15.10.1927: 3; *Vaba Maa* 11.10.1927: 5; *Looming* 8/1927: 758–760, 8/1937: 929–932, 5/1946: 596–615, 12/1955: 1504; *Kevadik* 2/1927–28: 21–22; V. Alto. *August Kitzbergi elu ja kirjanduslik tegevus* (Trt 1935); F. Toomus. *August Kitzberg* (Tln 1936); *Teater* 1/1936: 2–4; F. Tuglas. *Noorusmälestused*. *Esimene välisreis*. 95–98 jm (Tln 2011 [1940]); *Rahva Hääl* 29.12.1955: 2–3; *Meie Tee* 1–2/1956: 12–13; V. Altoa. *August Kitzberg* (Tln 1960; lühimonograafia ja suur monograafia); *Tulimuld* 3/1961: 179–183; *Keel ja Kirjandus* 5/1963: 298–302; EKA II: 455–456 (Tln 1966), III: 137–175 (Tln 1969); E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni „Sakala”*. 307–308 (Tln 1971); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 53–59 (Tln 1971); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 26, 55–56 jm (Tln 2010 [1971]); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 352 (Tln 1984); *Kogude teatmik. Jaan Koort*. 101 (Trt 1984); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni*. 158–159 (Tln 1986); *Reede* 1.9.1989: 4; *Saaremaa Muuseumi kaheaastaraamat 1993–1994*. 170 (Kuressaare 1995); *Sakala kalender 1996*. 122–124 (Viljandi 1995); *Sakala kalender 2001*. 74–75 (Viljandi 2000); *Sajandi sada Eesti suurkaju*. 72–73 (Tln 2002); *Sakala kalender 2005*. 175–176 (Põltsamaa 2004); A. Järv. *August Kitzbergi „Tuulte pöörises” 100*. 9–20 (Tln 2006); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 86, 387–388 (Trt 2008); L. Viitol, K. Kello (koost). *Sinu, minu ja meie Riia*. 127–130 (Trt 2008); A. Kitzberg. *Ühe vana „tuuletallaja” noorpõlve mälestused I–II*: 274–280 (Tln 2010); L. Ilves (1963). August Kitzberg följetonistina. (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Kivi, Alfred Konstantin (23.3.1883 Soomukse küla, Virumaa – 30.12.1934 Tln), kunstnik, pedagoog. Metsavahi poeg. Õppis Väike-Maarja kihelkonnakoolis 1892–96, tegi lõpueksami Tln 1. linnakoolis 1903; õppis Peterburis Stieglitzi kunstikoolis oforti 1903–08. Kooliõpetaja Virumaal 1900–03, Rakvere linnakoolis 1909, Tln koolides 1909–21; Tln kunsttööstuskooli õppejõud 1912–19 ja 1932–34, vahepeal Läänemaa õpetajate seminari õpetaja,

raamatukoguhoidja, inspektori kt 1921–32; kunstiõppejõud Tln tehnikumis 1932–33. Eesti Kunstnike Liidu üks asutajaid 1923, Kultuurkapitali kujutava kunsti sihtkapitali valitsuse liige. Maastikumaalija ja portretist, esinenud paljudel näitustel. Kogunud **M. J. Eisenile** rahvaluulet. Suri liiklusõnnetuse tagajärjel.

Päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja alates 1899. Tegi kaastööd ka ajalehtedele *Eesti Postimees*, *Päevaleht* jt.

T: mõned jutukogud ja lasteraamatud (1901–03); „Eesti graafika“ (Tln 1920), „Joonistamise õpetus“ I–II (Tln 1921–23)

A: PmA; EAT; EKABL; EKoBL; ISIK; *Läänemaa Õpetajateseminar 1921–1931*. 55–60 (Haapsalu 1931); *Vaba Maa* 21.12.1934: 9; *Kaja* 1.1.1935: 1; ERA.1803.1.460; ERA.1812.1.293 leht 180–185 ja 197–199.

Kivi, Eduard Kaarli p (1888 või 1889 – ?)

Nädalalehe *Nõmme Teataja* esimene väljaandja 12.1926–3.1927 (12 nr jooksul).

A: ERA.1.7.857.

Kivi, Karl (23./10.10.1904 Nuustaku (Otepää) – 1.10.1966 Tln), kirjanduskriitik, ajakirjanik, tõlkija. Kooliõpetaja poeg. Õppis Otepää ministeeriumikoolis 1911–16, Trt Aleksandri gümnaasiumis, Treffneri gümnaasiumis 1918–24, TÜs kirjandusteadust 1924–26 (ei lõpetanud) ja õigusteadust 1926–38 (vaheaegadega). Suvel 1941 põgenes NSVLi tagalasse. EKP KK Partei ajaloo instituudi vanem teaduslik töötaja marksismi-leninismi klassikute tõlkimise alal 1949–54. Esimene kaastöö (proosapala) ilmus noorteajakirjas *Uudismaa* (Trt) 1922. Alates 1924 elatas end tõlketöödega Tln, Trt ja Paide ajalehtedele-ajakirjadele ja kirjastusele Loodus. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Postimees* > *Tartu Kommunist* vastutava toimetaja asetäitja 6.1940–7.1941. Teise maailmasõja ajal oli 7. laskurdiviisi päevalehe *Punaväelane* kaastöötaja 1942–43, toimetaja asetäitja 9.1943–2.1944, vastutav toimetaja 1.1944–46. Tegutses eelkõige tegevtoimetajana (toimetas kaastöid, valis, tõlkis ja toimetas materjale venekeelsetest ajalehtedest). Pärast demobiliseerimist oli päevalehe *Rahva Hääl* toimetaja asetäitja 1946–47, ajakirja *Eesti Bolševik* kriitikaosakonna juhataja 1947–49, kirjandusajakirja *Looming* kriitika- ja bibliograafiosakonna juhataja 1954–66. Avaldas ajakirjanduses arvustusi, ülevaateid ja publitsistikat.

T: ilukirjandustõlked vene keelest (1946–63), sh B. Polevoi „Jutustus tõelisest inimesest“ (Tln 1947; 1954; 1976).

A: EKBL; AA3; EKrL; EKL; Valgamaa ISIK; *Rahva Hääl* 20.2.1958: 3, 4.10.1966: 4; *Kirjanduse sirvilauad 1959*. 373 (Tln 1959); *Eesliinil*. 302, 322, 331 jm (Tln 1962); *Sirp ja Vasar* 23.10.1964: 3; *Edasi* 25.10.1964: 3; *Looming* 10/1964: 1590–1592, 10/1966: 1630–1631; L. Promet. *Imelik raamat*. 51–52 jm (Tln 1965); *Keel ja Kirjandus* 11/1966: 711–712; *Kui kõik alles täiskas*. 188, 212–214, 398–401, 428–429 jm (Tln 1973); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 248, 250, 261, 263, 269, 272 jm (Tln 2010 [1974]).

Kivikas, Albert (ps Mart Karus; 18./6.1.1898 Suure-Jaani, Viljandimaa – 19.5.1978 Lund, Rootsi), kirjanik, ajakirjanik. Taluteenija poeg. Õppis Vastemõisa ministeeriumikoolis 1909–13, Kamseni kaubanduskoolis Viljandis 1914–16, Trt kommertsikoolis 1916–19, TÜs ajalugu ning keele- ja kirjandusteadust 1920–21 (ei lõpetanud). Võttis osa Vabadussõjast 1919–20 (vabatahtlik õppursõdur, staabikirjutaja). Alates 1919 tegutses kirjanikuna, elas Berliinis 3.1922–8.1923, seejärel oli kutseline kirjanik Trt-s, alates 1928 Tln-s. Draamateatri dramaturg 1935–37, Estonia teatri dramaturg 1938–40. Apr 1944 lahkus Soome, sügisel 1944 asus Rootsi. Oli tööline teetööl, turbarabas, metsatööl, puuvillavabrikus; alates 1949 elas Lundis, töötas arhiiviasistendina, seejärel Lundi ülikooli limnoloogia instituudis 1954–64 (hoolitses herbaariumide eest).

Kaubanduskooli õpilasena (1914–16) kuulus õpilasajakirja *Lõõmav Tungal* toimetusse, seal ilmusid tema esimesed luuletused. Esimesed kaastööd (sonett, proosapalad) ilmusid ajalehtedes

Sakala (Viljandi) 1916 ja *Postimees* (Trt) 1918. Oli kuukirja *Aeg* toimetuse liige (Berliin 1922, ilmus 12 nr), kultuuriajakirja *Odamees* (Berliin) tegevtoimetaja 1922–23 ja vastutav toimetaja 1923 (osales Berliinis ilmunud 9 nr toimetamisel), ajalehe *Berliini Kaja* vastutav toimetaja (1922, ilmus 1 nr). Avaldas 1920. aastate esimesel poolel novelle ja lühipalu ajakirjades *Ilo* (Trt), *Murrang*, *Tarapita* (Trt), *Looming* (Trt) ning romaane päevalehtede *Postimees* (Trt) ja *Päevaleht* joonealustes. 1935 ilmus ajalehes *Uus Eesti* romaan „Nimed marmortahvil”. Võttis osa ajakirja *Kirjanduslik Orbiit* väljaandmisest (Trt 1929–30, ilmus 7 nr). Oli päevalehe *Vaba Maa* kirjanduskriitik 1920. aastate lõpus, tutvustas uudiskirjandust ajakirjas *Vabaharidustöö* 1930. Oli ajalehe *Päevaleht* kohtureporter 1931–34, vabadussõjalaste ajalehe *Võithus* toimetuse liige 1933–34, päevalehe *Uus Eesti* toimetuse liige 1935–38, sh kirjandus- ja kultuuriosakonna juhataja 1937–38. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* peatoimetaja 1941–43, seejärel ajalehe *Maa Sõna* peatoimetaja 1943–44. Rootsisis oli ajalehe *Eesti Post* (Lund) peatoimetaja alates 1963. EAL liige 1938–40.

T: mõned futuristlikud teosed, sh „Lendavad sead” (1919); novellikogud (1919–57), sh „Verimust” (Trt 1920, Lund 1968); romaanid (1921–63), sh „Nimed marmortahvil” I–IV (Trt 1936 – Lund 1954) jm; mõned tõlketeosed vene ja saksa keelest.

A: EBL; EAT; EE; EBL tk; EE tk; ENE; EKirP; EKBL; EKKE; E(N)E; AA3; EKrL; EE14; EKL; *1000 tartlast*; Lään; Sikk; Erni; ISIK; KrS; VEPER; *Eesti Rada* 20.1.1948: 6; *Tulimuld* 1/1958: 47–55, 4/1962: 307–309, 1/1968: 14–21, 1/1978: 11–16; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 157–161 (Stockholm 1959); *Minu noorusmaa*. 79–91 (Lund 1964); *Tulimuld* 3/1969: 183; E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 152 (Tln 1970); H. Salu. *Albert Kivikas* (Lund 1971); H. Salu. *Posthobustel Jõhvist Rooma*. 79–119 (Lund 1974); *Eesti Päevaleht* 31.5.1978: 8; EKA IV.1: 416–428 (Tln 1981); H. Meret. *Teremi jutustus „Estonia mässust“*. 188–189 (Toronto 1984); *Looming* 3/1985: 403–413, 1/1998: 103–110; R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 332 (Stockholm 1991); *Sakala kalender 1991*. 69–73 (Tln 1991); *Teater. Muusika. Kino* 3/1991: 75–80; *Keel ja Kirjandus* 11/1993: 684–685, 9/1999: 622–633; K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 171–172 jm (Tln 1994); *Postimees. Kultuur* 16.1.1998: 4–5; *Akadeemia* 1/1998: 158–161; *Sakala* 17.1.1998: 5, 19.10.2002: 11; *Eesti Ekspress* 28.2.2002: B2–B3; *SL Õhtuleht* 1.11.2002: 12–13; *Eesti kirjandus paguluses*. 41–45, 664, 772 (Tln 2008); *Eesti Päevaleht* (Tln) 13.2.2009: 20; K. Hein. *Ajaloolised isikud eesti ilukirjanduses*. 239–250 (Tln 2012); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 326, 368–369 (Tln 2014).

Klau, Siegmund (Sigismund Joseph Theodor; 23.9.1890 Peterburi – 7.5.1941 Schroda (Środa Wielkopolska), Saksamaa), poliitikategelane, ajakirjanik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Peterburi gümnaasiumis Annenschule 1900–09, klassikalist filoloogiat Peterburi/Petrogradi ülikoolis 1909–16 ja TÜs 1920–21, *cand phil* 1923 (TÜ). Võttis osa I maailmasõjast 1916–18 (sh õppis Petrogradis Pavlovi sõjakoolis 1916–17) ja Vabadussõjast 1919–20 (Balti rügemendis). Trt linnavolikogu liige 1920. aastatel. Elas Tln-s 1929–39, oli Saksa kultuuroromavalitsuse nõukogu liige, Eestimaa Baltisaksa Partei aktiivne liige. Asutas 1934 ühenduse Volksnationale Vereinigung, mis vastandas end natsi-Saksamaale sümpatiseerivatele rühmitustele baltisakslaste seas. Lahkus Eestist Saksamaale 1939 baltisakslaste ümberasumise käigus.

Päevalehe *Revalsche Zeitung* toimetuse liige 1929–39 (teistel andmetel kuni 1938), kaastöötaja päevalehes *Dorpater Zeitung*, kultuurikuukirjas *Baltische Monatshefte* (Riia) ja Volksnationale Vereinigung'i ajalehes *Die Neue Zeit* (Tln 1935–39). Aktiivse publitsistina käsitles Eesti sisepoliitikat ja baltisaksa vähemust puudutavaid probleeme, eesmärgiks lepitada saksa rahvusvähemuse ja Eesti riigi huve.

A: DBBL; AA3; BBLd; *Akadeemia* 2/2004: 459–460, 3/2004: 678, 4/2004: 889, 893–894, 897, 918, 5/2004: 1190, 8/2004: 1865.

Kleitsman, Marie Tiidu t (ka Maria Kleitsmann; –1925 Jürisson; 8.10./25.9.1900 Penuja vald, Pärnumaa – 18.9.1984 Stockholm), arst. Talunike tütar. Õppis Riia Dolgihhi tütarlastegümnaasiumis 1913–17 (lõpetas Petrogradis), TÜs loodusteadusi 1917 (ei lõpetanud),

arstiteadust 1917–18 ja 1919–23; täiendas end Viinis 1935. Vabadussõja ajal oli järelvalveametnik Eesti rahade trükkimise juures, sõjatsensor väliskirjavahetuse alal. TÜ naiste- ja lastekliiniku assistent 1923–25, Vasula kodumajanduskooli tervishoiuõpetaja 1925–30, laste- ja naistearst Trt-s 1926–..., Trt naisseltsi majapidamiskooli > kutsekooli õpetaja 1925–40, Trt rahvaülikooli lektor 1936–..., ENKS tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1937–40; Trt kodumajanduskooli õpetaja 1940–43, Trt toitluskooli õpetaja 1941–43 (vaheaegadega). Põgenes 1944 Rootsi. Stockholmi Nortulli lastehaigla arhiiviassistent 1945–50, Stockholmi psühhiaatrikliiniku arst 1948–65. Rådmanshovi haigla ülemarsti abi, ülemarst. Aktiivne karskus- ja naisliikumise tegelane Eestis ja paguluses, Naiskodukaitse üks algatajaid.

Ajakirja *Eesti Naine* (Trt) toimetuse liige 1924–33, sh tegevtoimetaja 1925. Kirjutas tervishoiust, karskusest, sotsiaalküsimustest, emade- ja lastekaitsest. *Eesti Naine* avaldas lühendatult tema raamatu „Terve laps“.

T: käsiraamatud „Raamat emale lapse tervise eest hoolitsemiseks“ (Trt 1927), „Raamat naisele“ (Trt 1935), brošüür „Noorsoo seksuaalprobleeme“ (Trt 1940), „Psüühilise tervishoiu probleeme tänapäeval. Tähelepanekuid eesti täienduskoolidest Kanadas ja USA-s.“

A: AA3; EA; VEPER; *Postimees* 16.9.1935: 7, *Tartu Naisselts 1907–1937*. 15,25 (Trt 1937); *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 8.10.1950: 2; H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 228 (Tln 1999 [1957]); *Eesti Päevaleht* 8.10.1960: 1, 26.9.1984: 6; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. III: 242 (Trt 2007), V: 328 jm (Trt 2009); *Tartu Postimees* 23.5.2014: 8; L. Kangru (1987). Ajakiri „Eesti Naine“ aastatel 1924–1940. 35 (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.2100.1.4001; ERA.1108.19.174.

Klemmer, Conrad (ps Plommer; 29.6.1882 (vkj) Juuru, Harjumaa – 23.7.1956 Paramus, NJ, USA), vaimulik. Lõpetas Tln linnakooli. Seejärel oli väikse mehaanika- ja jalgrattaparandustöökoja omanik Tln-s. Okt 1906 asus elama San Franciscosse, et end tehnika alal täiendada; töötas vabrikus metallitöölisena. Õppis usuteadust Illinoisis Concordia teoloogilises seminaris 1908–11. Ordineeriti 27.9.1911 San Franciscos. Bisbee (AZ) soome luterliku koguduse asutaja ja kirikuõpetaja 1911–12, New Yorgi eesti luterliku koguduse kirikuõpetaja 1913–48, samal ajal ka mehaanikatöökoja omanik ja ehitusettevõtja New Jersey's. Tema algatusel ehitati 1914 Gleasonis (WI) esimene eesti kirik Ameerikas. Bostoni ja Patersoni koguduste õpetaja 1947–56.

Andis välja ja toimetas luterlikku misjonilehte **Amerika Ristirahva Leht* (Warren, [AZ, USA] 1913–? [teistel andmetel 1916]).

A: VET; Veem; VEV; ISIK; VEPER; *Meie Tee* 1/1932: 10, 4/1948: 106, 7-8/1956: 124–127, 9-10/1973: 132; *Vaba Eesti Sõna* 26.7.1956: 9, 17.10.1968: 9; *Eesti Kirik* 9/1956: 140; *Oma Kirik* 4: 3–4, 28–30 (New York 1969); *Eesti kroonika* 1957. 18, 34 (Stockholm 1956); *Väliseestlase kalender 1972*. 63, 79 (New York 1971); *Väliseestlase kalender 1973*. 43 (New York 1972); L. Lumiste. *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. 133 (Stockholm 1977); *Kleio* 2/1996: 43; *Eesti Elu* 14.3.2008: 17.

Klemküll, Hans Jüri p (21.11.1894 Jõeääre küla, Läänemaa – 1960 ENSV), ajakirjanik. Õppis Haapsalu linnakoolis ja Tln-s erakursustel. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 24.10.1944, süüdistati kontrrevolutsioonilises tegevuses, mõisteti kümneks aastaks vangi ja viieks aastaks asumisele, kandis karistus Vasalemmas. Vabanes 29.10.1953.

Toimetuse liige ajalehes *Rajalane* (Valga), seejärel päevalehtedes *Tallinna Teataja*, *Kaja*. Töötas kirjastuses *Vaba Maa* kuni 1940, oli vastutav toimetaja selle kirjastuse raadiosaatekavade nädalalehes *RS* 1937–38 ja kuukirjas *Kirilind* vastutav toimetaja (1938–40, ilmus 21 nr). EAL aastaalbumi „Õitsituled“ tegevtoimetaja 1937–39. EAL liige 1922–40, juhatus liige 1935–40 (sh ka Nõukogude okupatsiooni ajal). Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* toimetuse liige (toimetusesekretär), tegi kaastööd ajalehele *Maa Sõna*.

A: ÕT I: 48; ISIK; OkM; *ÕESi aastaraamat 1988–1993*. 243 (Trt 1995); *Akadeemia* 8/2004: 1872; ERA.1.7.595; ERA.852.1.4526.

Klenski, Sergei (Сергей Дмитриевич Кленский; 14.5.1879 Peterburi – 4.5.1942 Arhangelski oblast), jurist, seltskonnategelane. Lõpetas Peterburi ülikooli õigusteaduskonna 1906 ja asus elama Eestisse. Töötas Rakveres kohtu-uurijana 1909–17. Loodearmee prokuröri **R. Ljahnitski** abi 1919–3.1920. Seejärel töötas õpetajana kuni 1927, oli Rakvere linnavolinik, alates 1934 Narva linnavolinik. Vandeadvokaat Narvas 1932–40. Vene talupoegade tööpartei juhatuse esimees 1929–34. 1930. aastate lõpus oli Isamaaliidu liige, ülesandeks populariseerida Isamaaliitu venelaste seas. Arreteeriti NKVD poolt 22.7.1940, viidi Leningradi, mõisteti kaheksaks aastaks vangilaagrisse (§58-4 ja 58-11), suri vangistuses.

Osales Vene haridus- ja heategevusühingute liidu väljaannetes: aastaraamatus-kogumikus *День русского просвещения* 1931–33, ajakirjas *Вестник Союза русских просветительных и благотворительных обществ в Эстонии* 1931–40, Narva ühingu “Святогор” ajalehes *Всходы* (1928–29, ilmus 2 nr), kirjandusajakirjas *Полевые цветы* (Narva 1930, ilmus 4 nr), põllumajanduslikus-ühistegelises kuukirjas *Вестник сельского хозяйства* (Tln 1927–32), ajalehes *Русское слово* (Narva 1932–35). Tegi kaastööd ajalehele *Печерский край* (1931–33), sotsialistide ajalehele *Друг народа* (Petseri 1932, ilmus 4 nr) ja ajalehele *Русский вестник* (Tln 1934–40). Kirjutas vene kultuurist ja põllumajandusest.

A: EAd; *Литературное зарубежье России*. 317 (Moskva 2006); *Вести дня* 25.7.1927: 1, 26.7.1927: 1; *Vannutatud advokaatide ja nende abide nimekiri*. (Tln 1936); *Балтийский архив*. 2: 14–15. (Tln [1996]); *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. 316 (Tln 2006); EAA.37.1.364; EAA.105.1.392 EAA. 44.1.958; ERAF.129SM.1.965-1 leht 55; ERAF.130SM.1.10142; ERA.2504.3.1615;

Klesment, Johannes Ka(ar)li poeg (ka Kleesment; –1924 Klesmann; 30./18.5.1896 Kumna küla, Keila vald, Harjumaa – 23.12.1967 Washington, D.C.), õigusteadlane, poliitikategelane. Rätsepa poeg. Õppis Tln kaubanduskoolis 1911–14, tegi gümnaasiumi lõpueksamid Tln I reaalkoolis 1924 (eksternina), õppis TÜs õigusteadust 1922–27, sh 1922–24 vabakuulajana. Vallakirjutaja Keilas 1914–17, Paldiski linnasekretär 1917, Tln linnavalitsuse korterikomisjoni ja korteritelepituskoja asjaajaja, abiesimees 1917–21 (v.a Saksa okupatsiooni ajal 1918). Harju maavolinik 1920–23, Viru maavolinik 1927–32, Riigikogu liige 1926–32 (ESTP nimekirjas). Narva linnanõunik 1924–26, vandeadvokaat **A. Rei** abi Tln-s 1927–32, kohtuministeeriumi nõunik ja kodifitseerimisosakonna liige 1932–38, põhiseaduse väljatöötamise komisjoni esimees 1936–37, presidendi ja valitsuse juriidiline nõunik ja peaesindaja Rahvuskogu juures, riigisekretäri alaline asetäitja 1938–40. Saksa okupatsiooni ajal oli majandus- ja rahandusdirektooriumi nõunik 1941–44, Narva linnaeapea 1941–42; võttis osa rahvuslikust vastupanuliikumisest, oli O. Tiefi valitsuse kohtuminister 9.1944–1.1953. Sept 1944 põgenes Rootsi, elas põgenikelaagris 1944–45; töötas arhiiviassistendina. 1951 emigreerus USAsse, elas New Yorgis, alates 1959 Washingtonis. Töötas USA Kongressi raamatukogus juriidilise eksperdina Põhja-Euroopa küsimustes 1959–67. Osales 1940.–50. aastatel aktiivselt pagulaseesti poliitikaelus ja välisvõitluses, oli Eesti Vabariigi eksiilvalitsuse kohtuminister 1945–53. Suri vähki.

1910. aastate lõpus tegi ajalehtedele kaastööd. Oli ajalehe *Sotsiaaldemokraat > Tulevik* toimetuse liige 10.1921–3.1922, kohaliku ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) vastutav toimetaja 3.1922–2.1924 (vaheajaga 1923). Hiljem sotsialistide päevalehe *Rahva Sõna* toimetuse liige 1927–..., kohtuministeeriumi ajakirja *Riigi Teataja* vastutav toimetaja 6.–7.1935, juriidilise ajakirja *Õigus* (Trt) toimetuse liige 1935–40. Kirjutas 1930. aastatel õigusküsimustest ja seadustest ajakirjades *Eesti Politsei > Politseileht*, *Õigus* (Trt), *Töö ja Tervis*, *Maaomavalitsus*, *Linnad ja Alevid*, *Revue Baltique*. Rootsis oli nädalalehe *Välis-Eesti* (Stockholm) üks asutajaid 10.1944 ja toimetuskolleegiumi liige 1944–45, hiljem ajakirja *The Baltic Review* (New York) toimetuskolleegiumi liige ja üksikute numbrite peatoimetaja 1953–58, kaasautor kuni 1964. Ajakiri avaldas ülevaateid okupeeritud Baltikumi majandusest, poliitikast, kultuurist. 1950.–60.

aastatel avaldas juriidilisi kirjutisi ka ajakirjades *Võitlev Eesti* (New York), *Vaba Eesti* (Stockholm), *Acta Baltica* (Königstein im Taunus) jm.

T: mõned kommenteeritud seadusteväljaanded (1932–33); „Prof. Jüri Uluotsa mälestusraamat“ (Stockholm 1945; kaastoim); uurimus „The Estonian soldiers in the Second World War“ (Stockholm 1948); bibliograafia „Legal Sources and Bibliography of the Baltic States (Estonia, Latvia, Lithuania)“ (New York 1963; kaaskoost); isikufond ja kirjavahetus 1945–67 Eesti peakonsulaadiga New Yorgis asub ERAs.

A: ÕT I: 48; EAT; AA3; VjV; *Töotan*. 1551–1554; ETeadBL; EAd; Lään; ISIK; VEPER; *Oma Maa* 2/1946: 20; *Vaba Eesti Sõna* 31.5.1956: 10, 26.5.1966: 11, 28.12.1967: 1, 4.1.1968: 9; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 7–33 (Stockholm 1959); O. Rütli. *Mälestusi ühe eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871–1949)*. 373, 375–376 (Tln 2010 [1964]); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 87, 207 (Tln 1966); *Eesti Päevaleht* 28.12.1967: 1, 5.1.1968: 1–2; *Vaba Eestlane* 30.12.1967: 1, 10.1.1968: 5; E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 148–149 jm (Tln 1970); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 100, 155, 162 jm (Stockholm 1976); *Piinlikud lood*. 35 (Tln 1982); II: 22 (Tln 1983); R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 421 (Stockholm 1991); *Akadeemia* 1/2004: 205, 2/2004: 456–59, 461, 3/2004: 670–671, 673–674, 8/2004: 1865; *Töotan ustavaks jääda...* 47–48 jm (Trt 2004); *Postimees* 20.9.2004: 4; H. Salm. *Viie luure agent*. 199 jm (Tln 2007); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 242–247 jm (Trt 2014); EAA.2100.1.5386.

Kliimann, Artur-Tõeleid (ka Kliiman; 15./3.1.1899 Meerapalu küla, Võrumaa – ?.7.1941 Trt), õigusteadlane. Rätsepa poeg. Õppis Räpina kõrgemas algkoolis, tegi gümnaasiumi lõpueksamid Trt õpetajate seminaris 1919 (eksternina), õppis sõjakoolis Tln-s 1919–20, TÜs õigusteadust 1920–23; TÜ teaduslik stipendiaat Berliinis ja Viinis 1924–26, Rockefelleri fondi stipendiaat Berliinis 1932–33; *mag jur* 1927 (TÜ); *dr jur* 1932 (TÜ). Võttis osa I maailmasõjast 1917 (mobiliseerituna) ja Vabadussõjast (õppursõdurina). TÜ õigusteaduskonna õppeülesande täitja 1927–32, administratiivõiguse ja -protsessi erakorraline professor 1933–35, professor 1936–41; esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli TÜ haldusprorektor 1940–41. Arreteeriti ja tapeti Saksa okupatsiooni algul.

Juriidilise ajakirja *Õigus* kaastöötaja 1928–35 (avaldas artikleid ja arvustusi), toimetuse liige 1932–40. Avaldas artikleid ka ajakirjades *Rahvaülikool* (Trt 1927–29), *Eesti Politsei*, *Tänapäev* (Trt), *Akadeemia* (Trt). Oli ajalehe *Teadlik Kodanik* väljaandja ja vastutav toimetaja (Tõrva 1932, ilmus 2 nr). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 avaldas mõned propagandistlikud kirjutised päevalehes *Postimees > Tartu Kommunist* ja ajakirjas *Nõukogude Kõrgem Kool* (Trt 1941).

T: monograafiad „Administratiivakti teooria“ (Trt 1932) ja „Õiguskord“ (Trt 1939), käsiraamat „Haldusprotsess“ (Trt 1937); isikuarhiiv TÜRs.

A: EE; EBL tk; ENE; AA3; E(N)E; EÜS3; ARUT; EE14; ETeadBL; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 81 (Trt 1935); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 307 (Tln 2010 [1974]); *Edasi* 15.1.1974: 4, 20.7.1975: 4; *Tartu Riiklik Ülikool* 18.1.1974: 3; *TÜ ajalugu*. III: 105–106, 159, 171 (Tln 1982); *Nõukogude Õigus* 5/1989: 346–348; *Akadeemia* 2/1999: 256–275 (sisaldab bibliograafiat); ERR arhiiv („Minu ülikooliaastad. Jaan Kross, Ellen Niit“ 1982).

Knuman, Helmi Hansu t (eestistatud Kuma; 22.8.1903 – ?)

Väiketeatrite ajakirja *Rahvanäitelava* vastutav toimetaja 1931–32 ja 1934 (ilmus 8–12 nr aastas).

T: kolm komöödiat (1937–38), neli mugandatud näidendit (1938–39).

A: ERA.1.7.1007.

Knüpffer, Arnold Friedrich Johann (5.7./24.6.1777 Juuru kirikumõis, Harjumaa – 15./3.10.1843 Kadrina, Virumaa), vaimulik, literaat. Vaimuliku poeg. Õppis Tln rüütli- ja toomkoolis 1787–94, Jena ülikoolis usuteadust 1794–97. Oli koduõpetaja Eestimaa kubermangus. Ordineeriti 24./12.8.1800, oli kirikuõpetaja Kadrinas 1800–43; Eestimaa

provintsiaalkonsistoriumi assessor 1817–33, Eestimaa kindralsuperintendent 1833–34. Kogus ja uuris eesti rahvaluulet ja -laule. Estländische Literarische Gesellschafti asutajaliige 1842, ÕES auliige 1841.

Avaldas artikleid eesti rahvaluulest, ajaloost ja keelest ajakirjas *Beiträge zur genauern Kenntniss der estnischen Sprache* (Pärnu) 1813–25, nädalikirjas *Das Inland* (Trt) jm. Teigi kaastööd ka ajalehele *Marahwa Näddala-Leht* (Trt, Pärnu) 1821–22. Toimetas Gresseli trükikoja kalendrisarja „Eesti-Ma Rahwa Kalender“ 1826–43, tutvustas kalendrisabas ajaloosündmusi, maailma geograafiat, eesti rahvalaule, kalendritähtpäevade algupära, nendega seotud uskumusi ja kombestikku. Oli oma aja silmapaistvamaid kalendrikirjanikke.

T: tema rahvaluulekogu asub Eesti Kirjandusmuuseumis.

A: R/N II: 469–470, I (1859): 313–314; *Sirvilauad 1914*. xxxii (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxvi (Trt 1915); EBL; EE; DBBL; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; ETeadBL; Gottzmann & Hörner 2: 704–705; BBLd; EEVA; ISIK; *Inland* 1843: v 412; *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht*. 21 (Trt 1889); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 286–287 (Trt 1898); M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu*. II.2: 56, 81 (Trt 1899); *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Seitsmes leht*. 111–112 (Trt 1902); V. Reiman. *Kivid ja killud*. I: 28–30 (Trt 1907); *Virumaa Teataja* 30.9.1943: 4; *Eesti rahvaluule ülevaade*. 25 (Tln 1959); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. 329–330 (Tln 1963); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 19–20 jm (Tln 1963); EKA I: 251, 332, 336–337 jm (Tln 1965); A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 160, 167 jm (Tln 1966); *Keel ja Kirjandus* 7/1971: 397, 9/1971: 526–529, 12/1973: 728–730, 7/1977: 416–421, 4/1983: 197–200; *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 352 (Tln 1984); A. Paidla. *Raplamaa*. 56 (Tln 1991); *Eesti ajakirjanduse...* 24, 282 (Trt, Tln 1994); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 76–82 jm (Tln 2000); E. Leppik. *Kultuurilooline Kadrina*. 20 (Laiuse 2000); *Virumaa Teataja* 20.12.2000: 5.

Koch, Margarete Pauline (ka Grete K.; –1918 Jürgenstein; 1937– Kures; 19./7.6.1896 Vana-Vändra, Pärnumaa – 16.8.1982 Stockholm), korrektor, ajakirjanik. Ajakirjanik **A. Jürgensteini** tütar, **V. Kochi** abikaasa; **A. Keremi** vennanaise õde. Õppis ENKS tütarlastegümnaasiumis 1906–... Saksa okupatsiooni ajal töötas kirjastuses Eesti Kirjastus. Sept 1943 põgenes Soome, 9.1944 emigreerus Rootsi, Stockholmi. Töötas korrektorina kirjastuse EMP juures, tegi juhutöid. Päevalehe *Postimees* (Trt) korrektor 1914–19, seejärel ajalehe *Päevaleht* korrektor, toimetuse liige alates 1919, päevalehe *Vaba Maa* toimetaja 1929–37 (vaheaegadega), päevalehe *Rahvaleht* toimetaja 1939–40. EAL liige 1929–40.

T: P. Kleisti mälestused „Mahamängitud võit“ (Stockholm 1952; tõlk).

A: B. Kangro. *Eesti Rootsisis*. 116 (Lund 1976); *Tuna* 1/2006: 122; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. I: 74, 84, 480 jm (Trt 2006); *Sirp* 28.8.2009: 5; *Korporatsioon Filiae Patriae* 90. 108–110 (Trt 2010); EAA.3150.1.662 leht 110; ERA.76.5.166; ERA.4931.1.159.

Koch, Voldemar (1936– Kures; ps Fakt; Naaskel; 5.12./23.11.1893 Trt – 29.7.1987 Stockholm), ajakirjanik. Töölise poeg, **M. Kochi** abikaasa, **A. Jürgensteini** väimees. Lõpetas Trt linnakooli, õppis ühe aasta Trt õhtukeskkoolis. Võttis osa I maailmasõjast 1916–17 (mobiliseerituna, sh õppis lipnikekoolis) ja Vabadussõjast 1918–20. Saksa okupatsiooni ajal 1941–44 arreteeriti kahel korral, 10.1943 põgenes Soome, 9.1944 põgenes Rootsi, Stockholmi. Aastatel 1943–45 koostas Eesti diplomaatiliste esindajate jaoks infokokkuvõtteid olukorrast Eestis, tuginedes põgenike intervjuerimisele, kirjadele Eestist, ajalehtedele, raadiosaadetele jms.

Alates 1908 oli päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja, avaldas peamiselt sõnumeid, tegi kaastööd ka lisale *Nooresooleht* (Trt) 1910. Oli *Postimehe* reatasuline reporter kuni 1916, seejärel tegutses sõjakirjasaatjana I maailmasõjas 1916–17 ja ametliku sõjakirjasaatjana Vabadussõjas, mh kajastas ka Tartu rahukonverentsi. Aastatel 1919–35 oli toimetuse liige Tln päevalehtedes *Päevaleht*, *Tallinna Teataja*, *Vaba Maa*, *Kaja* > *Uus Eesti*, seejärel Riikliku propagandatalituse informatsioonijuhataja 1935–40. Tegutses 1920.–30. aastatel ka päevalehtede *Uusi Suomi*

(Helsingi), *Karjala* (Viiburi), *Jaunakas Sinas* (Riia), *Сегодня* (Riia) ja *Stockholms-Tidningen* korrespondendina Tln-s, tegi kaastööd ajakirjanike liidu aastaalbumile „Õitsitud”. Saksa okupatsiooni ajal oli ajalehtede *Eesti Sõna* ja *Postimees* toimetuse liige, tegi kaastöödka ajalehele *Maa Sõna*. Soomes oli *Uusi Suomi* toimetuse liige 1943–44, nädalalehe *Malevlane* tegevtoimetaja ja Eesti uudiste toimetaja (Helsingi 1943–44, ilmus 33 nr). Rootsis tegi kaastööd ajalehele *Teataja* (Stockholm 1944–45), oli päevalehe *Stockholms Tidningen* eestikeelse lehekülje „Lehekülg Eestlastele” > ajalehe *Stockholms-Tidningen Eestlastele* toimetuse liige (1944–59). Seejärel oli vabakutseline ajakirjanik, avaldades 1960.–70. aastatel eri riikide pagulasajakirjanduses sadu kirjutisi (mälestusi, poliitilisi kommentaare, juubeliartikleid, nekrolooge jne). Oli ajalehe *Eesti Päevaleht* (Stockholm) kolumnist, nädalalehtede *Vaba Eesti Sõna* (New York) ja *Meie Elu* (Toronto) alaline korrespondent, tegi järjepidevalt kaastööd ka ajalehtedele *Eesti Hääli* (London), *Vaba Eestlane* (Toronto), ajakirjale *Rahvuslik Kontakt* (Stockholm), kuukirjale *Uus Eesti* (Stockholm), samuti Austraalia eesti ajalehtedele, Läti ja Soome väljaannetele. EAL liige 1921–36, juhatuse liige 1921–22 ja 1924–25. Paguluses oli Vabade Eesti Ajakirjanike Ühingu liige, auliige 1968.

T: päevik ja artiklivalimik „Seitsme lukuga suletud raamat” I–V (Trt 2006–09); mälestustekatkend „Kindral Laidoneri Moskva sõit detsembris 1939” ajakirjas *Looming* (7/1997) ja „35 aastat punasest pöördest Eestis“ ajakirjas *Rahvuslik Kontakt* (2/1975); Eesti diplomaatilistele esindajatele koostatud infokokkuvõtted olukorra kohta Eestis 1943–45 „Mitmesuguseid kuuldusi liigub...” ajakirjas *Akadeemia* (1/2011–11/2015); isikuarhiiv asub Eesti Riigiarhiivis.

A: ÕT I: 48; EKKE; EE14; Lään; ISIK; A: Jürgenstein. *Minu mälestused*. I–II: 280 (Tln 2011 [1926–27]); *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 5.12.1953: 2, 31.3.1959: 2; *Eesti kroonika* 1957. 144 (Stockholm 1956); *Jaani Tõnisson*. 293–295 (Stockholm 1960); *Eesti Post* 21.1.1964: 5; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Eesti Päevaleht* 3.12.1968: 1–2, 14.8.1987: 2, 21.8.1987: 2; E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 172, 312 (Tln 1970); K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 90 (Stockholm 1974); *Uus Eesti* 10/1974: 9–10; *Rahvuslik Kontakt* 4/1963: 14–17, 4/1968: 17–19, 4/1973: 22–24, 2/1975: 6–21, 4/1978: 18–19; B. Kangro. *Eesti Rootsist*. 114–116 (Lund 1976); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 193, 198–201 jm (Stockholm 1976); *Meie Post* 10/1978: 2, 1/1979: 2; *Piinlikud lood*. II: 23 (Tln 1983); A. Roolah. *Nii see oli...* 307–309 jm (Tln 1990); *Pool sajandit eestlust paguluses*. 200, 203 (Stockholm 1995 [1994]); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 174, 188–191 jm (Trt 2001 [1997]); *Akadeemia* 5/2001: 912–913, 7/2003: 1555–1557, 9/2003: 2037, 1/2004: 205, 212, 8/2004: 1869; *Tuna* 3/2005: 51, 1/2007: 129–135; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat* I–V (Trt 2006–09); *Eesti Päevaleht* (Tln) 2.6.2006: 16; K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 392–394 (Trt 2008); *Eesti kirjandus paguluses*. 774 (Tln 2008); *Pärnu Postimees* 23.1.2009: 6; *Sirp* 28.8.2009: 5; *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 337–340 jm (Tln 2013); J. Peegli käsikirjalised märkmed.

? **Kogerman, Karl Eduard** Karli poeg (ka Kogermann; 5.5./23.4.1887 Tln – ?4.1961 Ruila, Keila rajoon), kooliõpetaja. Töölise poeg, **P. Kogermani** vend. Tegi gümnaasiumi lõpuksamid Tln Aleksandri gümnaasiumis 1915, õppis TÜs ajalugu 1915, arstiteadust 1916–18 ning õigusteadust 1923–24 ja 1929–36 (ei lõpetanud ühtki eriala). Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast. Kooliõpetaja Põllkülas, Laitses ja Ruilas.

Ajakirja *Eesti Politseileht* vastutav toimetaja 1922 ja tegevtoimetaja 1922–24.

A: AA2; AA3; Geni; ISIK (P. Kogerman); H. Martinson, K. Martinson. *Akadeemik Paul Kogerman, põlevkivikeemia rajaja Eestis*. 7 (Tln 1981); *Paul Kogerman ja tema aeg*. 124, 126, 137–139, 274 (Tln 2004); EAA.402.1.12730; ERA.1.7.400.

Kogerman, Paul Nikolai (5.12./23.11.1891 Tln – 27.7.1951 Tln), keemik, Eesti põlevkivikeemia rajaja. Töölise poeg, **K. Kogermani** vend. Õppis Tln linnakoolis 1904–08, lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi 1913 (eksternina), õppis TÜs keemiat 1913–18, TÜ stipendiaat Londoni ülikoolis 1919–21, *mag sc techn* 1922 (Londoni ülikool); stipendiaat

Harvardi ülikoolis 1927–28; *dr sc techn* 1934 (Zürichi tehnikaülikool; ümber atesteeritud keemiadoktoriks 1945). Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast 1919. Kooliõpetaja Harju-Jaanis 1909–11, koduõpetaja Tln-s 1912–13; Tln tehnikumi õppejõud 1918–19; TÜ õppejõud 1921–36 (dotsent 1922, orgaanilise keemia professor 1925), Tln Tehnikainstituudi > TTÜ > TPI rektor 1936–39 ja orgaanilise keemia professor 1936–41; Eesti Teaduste Akadeemia liige 1938–40; Rahvuskogu II koja liige 1937, Riiginõukogu liige 1938–39, haridusminister 10.1939–6.1940. Kirjastusühisuse Loodus juhatuse liige 1923–24, „Eesti Entsüklopeedia“ keemiaosakonna toimetaja 1932–37, paljude seltside-organisatsioonide liige, sh Akadeemilise Keemia Seltsi asutajaliige ja esimees 1923–28, kirjastusühisuse Loodus juhatuse liige 1923–40. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti viieks aastaks vangilaagrisse (§58-4), kandis karistust Sarõgino laagris Sverdlovski oblastis; vabastati ENSV MN taotlusel ennetähtaegselt 5.3.1945. TPI orgaanilise keemia kateedri juhataja 1945–51, ENSV Teaduste Akadeemia liige (1946), ENSV TA keemiainstituudi direktor 1947–50 (vallandati, süüdistatuna kodanlikus natsionalismis). Suri ajurabandusse. Rehabileeritud 23.6.1989.

Päevalehe *Tallinna Teataja* toimetuse liige 1917. Kuukirja *Loodus* (Trt) toimetuse liige 1923–24. Avaldas teaduslikke ja populaarteaduslikke artikleid nooreestlaste ajakirjas *Vaba Sõna* (Trt) 1915–16, hiljem ajakirjades *Eesti Tehnika Seltsi ajakiri*, *Loodus*, *Kasvatus*, *Kodu*, *Üliõpilasleht* (Trt), *Looming* (Trt), *Eesti Arst*, *Tehnika Ajakiri*, *Eesti Kool*, *Varamu* jm; tegi kaastööd ka päevalehtedele *Tallinna Teataja* 1917, *Vaba Maa* 1919, *Päevaleht* 1921–22, *Postimees* (Trt) 1926–29 jm. Oli Baltimaid tutvustava ajalehe *The Baltic Times* väljaandja 1939–40. Nõukogude ajal avaldas üksikuid artikleid ajakirjades *Plaanimajandus* 1945–46, *Eesti Bolševik*, ajalehtedes *Rahva Hääl*, *Säde*, *Sirp ja Vasar*, *Noorte Hääl*, *Tallinna Polütehnik*.

T: monograafia „On the chemistry of the Estonian oil shale „Kukersite““ (Trt 1931); õpik „Looduseõpetus“ IV–VI õppeaastale (Trt 1922–24; ilmus 5 tr; kaasautor), keemiaõpikud, sh „Orgaanilise keemia põhijooned“ (Trt 1926, ilmus 4 tr).

A: EBL; EAT; EE; EBL tk; EEtk; EMT; ENE; E(N)E; AA2; EKOBL; VjV; *Eesti Teaduste Akadeemia liikmeskond 1938–1998*. II: 8 (Tln 1998); EE14; *1000 tartlast*; ETeadBL; ISIK; OkM; Rotary; VE; *Kodu* 15/1922: 287; *Päevaleht* 3.9.1922: 5; *Uus Eesti* 12.10.1935: 6; *Eesti Loodus* 3/1938: 148–149, 3/1983: 149; *Eesti Kool* 8/1939: 487–488; *Õhtuleht* 17.4.1946: 1; *Tallinna Polütehnik* 2.12.1966: 1; *Горючие сланцы* 1/1967: 1–2; *Tartu Riiklik Ülikool* 10.12.1971: 3; *Tartu Riikliku Ülikooli keemiaosakond 1947–1972*. 52–60 (Trt 1972); *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist*. II: 188–196 (Tln 1976); *Noorte Hääl* 23.12.1976: 2; H. Martinson, K. Martinson. *Akadeemik Paul Kogerman, põlevkivikeemia rajaja Eestis*. (Tln 1981); *Paul Kogermani publikatsioonid ja käsikirjad*. (Tln 1981); *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat*. 87–92 (Tln 1989); *Horisont* 6/1989: 18–21; *TÜ ajaloo küsimusi*. XXV: 195–208 (Trt 1991); *Paul Nikolai Kogermani 100. sünniaastapäevale pühendatud mälestuskonverentsi ettekanded 5. detsembril 1991*. (Tln 1991); *Õpetajate Leht* 27.7.1991: 4, 30.11.1991: 6; *Akadeemia* 12/1991: 2564–2578, 2/2004: 460, 4/2004: 899, 8/2004: 1866; *Oil Shale* 4/1991 (vol 8): 289–292, 4/2011 (vol 28): 548–553; *Insenerikultuur Eestis*. I: 103–110 (Tln 1992); *Eesti Teaduste Akadeemia. Ülevaateid ja meenutusi*. 159–163 (Tln 1998); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 76–77 (Tln 2002); *Paul Kogerman ja tema aeg*. (Tln 2004; sisaldab valikbibliograafiat); L. Lauri. *Kirjutamata memuaare*. 177 (Tln 2013).

Kochtitsky, Friedrich (ka Priido Kohtitsky, Kochtitski; 1936– Priidu Kohava; 20./8.10.1887 Lihula vald, Läänemaa – 1944/45 Bissingen, Saksamaa), kooliõpetaja. Taluniku, sepa poeg. Õppis Haapsalu linnakoolis 1904–06 ja pedagoogilistel kursustel 1906–07, täiendas end iseõppijana. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–17 (tagavarapolgu kirjutaja). Kooliõpetaja Läänemaal 1907–14, fototöökoja omanik Lihulas 1913–14. Arreteeriti Saksa võimude poolt ja saadeti 12.4.1918 Venemaale. Töötas lasteaiajuhatajana Uuralis 1918, algkooliõpetajana Omski kubermangu eesti asundustes 1918–20, haridusinstruktorina, Petrogradis Eesti Tööraha Ülikooli ettevalmistusklasside lektorina ja raamatukoguhoidjana 1920–21. Kevadel 1921 opterus Eestisse. Oli tagavaraõpetaja Läänemaal 1921, Saue algkooli

juhataja 1921–28, Eesti Õpetajate Liidu karskuskasvatuse sekretär 1928–31, algkoolijuhataja Haimres 1931–32, Tln 1. algkooli õpetaja 1932–40. Aktiivne kohalik seltsitegelane, harrastusfotograaf, kogus 1912 ERMile vanavara. Arreteeriti Saksa võimude poolt 1941./42. a vahetuse paiku, mõisteti neljaks aastaks vangi (süüks nõukogude võimu ülistav kõne 11.1940), kandis karistust Tln-s, 1944 evakueeriti Saksamaale Bissingeni vangilaagrisse, suri seal tüüfusse. Alates 1913 tegi kaastööd mitmele väljaandele, sh *Päevalehe* lisale *Kodu* 1913–14, ajalehtedele *Päevaleht*, *Vaba Maa*, *Rahva Sõna*, ajakirjadele *Kasvatus*, *Vabaharidustöö*, *Eesti Kool*; Venemaal elades ajalehtedele *Siberi Tööline* (Omsk) ja *Edasi* (Petrograd). Õpetajate liidu karskusesekretärina oli liidu karskusajakirja *Lootusringi Juht* tegevtoimetaja 1929–40, avaldas ajakirjas *Eesti Kool* aastaülevaateid õpilasringide tegevusest ja kirjutas karskusliikumisest. **T:** mõned karskusbrosüürid (1928–40); ERMi kogumispäevik „Päevapildiraamat“ (Trt 2013). **A:** EAT; ISIK; *Postimees* 19.10.1937: 8; R. Tiitus. *Oma modellide keskkonnas*. 104 (Tln 1981); K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 17 (Tln 1994); *Lääne-Harjumaa haridus- ja kultuuriloo radadel*. 5–9 (Saue 2004); *Keila Leht* 14.9.2012: 5; F. Kohtitsky. *Päevapildiraamat*. 107–116 (Trt 2013); *Tartu Postimees* 30.9.2014: 8.

Kohver, August Jaani p (ka Koffer; 1.1.1889/20.12.1888 Vana-Kariste (Abja) vald, Pärnumaa – 19.8.1942 Solikamsk, Molotovi (Permi) oblast), omavalitsustegelane, agronoom. Väiketalunike poeg. Õppis Halliste kihelkonnakoolis 1901–04, lõpetas Dalumi põllutöökooli Taanis 1911 ja Neuholdenslebeni kõrgema põllutöökooli Saksamaal 1913, õppis Leipzigi põllutööinstituudis 1913–14. Põhja-Liivimaa põllutöö keskseltsi põllutööinstruktor 1913–18, Võrumaa toitluskomitee abiesimees 1917–19, Võru maavalitsuse põllumajandusosakonna juhataja 1919–21, maavalitsuse esimees 1921–37, maavanem 1938–7.1940. Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19, Riigikogu liige 1926–27 (Põllumeestekogude nimekirjas), Rahvuskogu I koja liige 1937, Riiginõukogu liige 1938–40. Aktiivne seltsitegelane. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 2.1.1941, süüdistati Kaitseliitu ja Isamaaliitu kuulumises, kontrrevolutsioonilises tegevuses, mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse ja viieks aastaks asumisele (§§58-10 ja 58-13), suri vangistuses. Rehabiliteeritud 25.8.1991.

Vastutav toimetaja kuukirjades *Lõbus Talupoeg* (Viljandi 1914–15, ilmus 5 nr) ja *Võta mind kaasa* (Viljandi 1915, ilmus 4 nr). Teatas 1.1918, et on ajalehe *Vabadus* (Trt) vastutav toimetaja, aga lehe ilmumise kohta andmed puuduvad. Tegi kaastööd ajalehtedele *Päevaleht*, *Maaliit* > *Kaja* > *Uus Eesti*, *Postimees* (Trt), *Võru Teataja*, *Elu* (Võru), ajakirjadele *Põllutööleht* (Trt), *Maaomavalitsus* jt. Kirjastusühisuse Võrumaa Elu juhatuse esimees 1935–37.

T: „Loomatoidu juurikate seemnekasvatamine“ (Trt 1915).

A: EAT; EEtK; EMT; VjV; ISIK; OkM; *Postimees* 31.12.1938: 7; ERA.2633.3.114; ERAF.129SM.1.5236; ERA.R-1298.1.37.

Koidula (ps alates 1867; tänapäeval Lydia Koidula; kod.n *Lydia* Emilie Florentine Jannsen, 1873–Michelson; ps Emajõe Ööbik; 24./ 12.12.1843 Väandra, Pärnumaa – 11.8./30.7.1886 Kroonlinn), luuletaja, näite- ja jutukirjanik, eesti näitekirjanduse ja lavakunsti rajaja, esimene eesti naisajakirjanik. **J. V. Jannseni** tütar, **E.** ja **H. Jannseni** õde. Õppis isa juhatusel Pärnu Ülejõe koolis, seejärel Pärnu tütarlastekoolis 1854–61, sooritas koduõpetaja eksami TÜ juures 1862. Alates 1860 andis eratunde. 1863–73 elas Trt-s, võttis aktiivselt osa Vanemuise seltsi tegevusest, oli I üldlaulupeo üks organiseerijaid 1869, moodustas näitetrupi ja lavastas kolm oma näidendit 1870–71. Abiellus 1873 ja asus koduperenaisena elama Kroonlinna; käis sageli Eestis, saatis abikaasat teaduslikul lähetusel Saksamaal ja Austrias 1876–78. Suri vähki.

Alates 1860 hakkas vähehaaval aitama oma isa J. V. Jannsenit nädalalehe *Perno Postimees* tegemisel: kirjutas ümber ja tõlkis sõnumeid, ekspedeeris lehte, aitas lehte koostada, toimetada ja hiljem ka jutuossa saksa jutte mugandada. Esimese mugandusena ilmus „Kiwwi rist“ (9.8.1861). 1863 lõpus hakkas J. V. Jannsen andma Trt-s välja nädalalehte *Eesti Postimees* ja kuni 1873 oli K. toimetaja peamine abiline, lisaks oli tema kohustuseks kontoritöö (luges trükipoognaid, pidas kirjavahetust lehe kaastöötajatega ja tellijatega, kirjutas aadresse ja saatis lehti posti). Alates 1868

tegeles ta lehe toimetamisel eelkõige lisalehtede sisustamisega (otsis ilukirjanduslikke ja populaarteaduslikke jutte, tõlkis ja mugandas neid, kirjutas algupärast luulet ja proosat). Põhiosa K. ilukirjanduslikust loomingust ilmus *Eesti Postimehes* ja selle lisades *Eesti Postimehhe juttotubba* (1863–69), „*Eesti Postimehe*” öhtukõned (1869) ja „*Eesti Postimehe*” lisaleht (1871–79), samuti „*Eesti Postimehe kalendris*” (1871–80). Esimesed luuletused ilmusid 1865 („Koddo” [„Meil aia-äärne tänavas...”], „Emmasüdda”, „Kassepu”), lisaks ilmus temalt ajakirjanduses ligi 85 juttu, tõlketeosed „Olesja” (1869), „Johanna d’Ark”, „Juudit ehk Jamaika saare viimsed Maroonlased” (1870) jt. Suur osa K. jutuloomingust ilmus anonüümselt või J. V. Jannseni nime all. Jätkas *Eesti Postimehe* kaastöötajana ka Kroonlinnas elades kuni 1881.

T: luulekogud „Waino-Lilled” (Kuressaare 1866), „Emmajõe Öpik” (Trt 1867; 2013 [faksiimile]); mitu jutustust (1863–74); näidendid „Saaremaa onupoeg” (Trt 1870), „Särane Mul’k, ehk Sada vakka tangusoola” (Trt 1872), „Kosjakased” (Tln 1946), „Kosjaviinad” (Tln 1946); „Teosed” I–II (Tln 1957); „Luuletused” (1969; tekstikriitiline väljaanne); arvukalt luulevalimikke (1925–2005), sh A. Undla-Põldmäe koostatud „Mu isamaa on minu arm” (Tln 1978, 1993); jutuvalimik „Perüamaa viimne inka” (Tln 2011); „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus” I–II (Trt 1910–11) ja uustõlge „Fr. R. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus” (Tln 1962); „Koidula ja Almbergi kirjavahetus” (Trt 1925); „Koidula kirjad omakseile” (Trt 1926).

A: PmA; *Sirvilauad 1914*. xxxiii (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxvi (Trt 1915); ÖT I: 57; EBL; EE; EBL tk; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; ETeatrBL; *1000 tartlast; Väandra*; ISIK; EEVA; KrS; *Meelejahutaja* 42/1885: 275–276; *Postimees* 1.8.1886: 1; *Olevik* 4.8.1886: 1; *Oma Maa* 31.8.1886: 143; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 414–422 (Trt 1898); *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Neljas leht*. 81–89 (Trt 1899); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 92–94 jm (Tln 2010 [1912]); M. J. Eisen. *Koidula Kroonlinnas* (Tln 1914); A. Kallas. *Tähdenlento* (Helsingi 1915; *Tähelend*. Trt 1918 ja 1929, Tln 1999); G. Suits. *Eesti lugemiseraamat I*. 151–152 (Helsingi 1916); *Eesti Kirjandus* 11/1916: 380–386, 1/1924: 11–25, 8/1927: 478–479, 3/1932: 97–107, 7/1932: 338–340; M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 67–95 (Tln 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 52–54 (Trt 1922); *Pärnumaa elu* 7: 35–36 (Pärnu 1929); ÖT XIII: 42–44 (Tln 1935), XIV: 10–12 (Tln 1936); K. Mihkla. *Lydia Koidula* (Tln 1936); *Päevaleht* 17.10.1936: 7, 21.10.1936: 2, 29.10.1936: 7, 5.11.1936: 4, 9.11.1936: 8, 25.11.1936: 4, 26.11.1936: 7, 4.12.1936: 6; *Sõjasarv* 4: 36–40 (Moskva 1944); *Estonia*. II: 17–22 (Göttingen 1946/47); *Lydia Koidula. [Valimik artikleid]* (Tln 1947); *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 188–209 (Trt 1949); L. Koidula. *Teosed I*: 383–409 (Tln 1957); H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 27–33 (Tln 1999 [1957]); *Keel ja Kirjandus* 10/1960: 605–607, 2/1974: 112, 9/1984: 543–546, 5/1992: 274–280, 12/1993: 717–723, 737–747, 9/1995: 638–643; B. Sööt. *Lydia Koidula* (Tln 1961); R. Põldmäe. *Koidula teater* (Tln 1963); K. Mihkla. *Lydia Koidula elu ja looming* (Tln 1965); *Väliseestlase kalender 1966*. 65–67 (New York 1965); EKA II: 249–295 (Tln 1966); *Looming* 12/1967: 1889–1890, 7/1994: 958–964; K. Kask. *Teatritegijad, alustajad*. 34–35, 40–45, 57–60 jm (Tln 1970); O. Kruus. *Naine hanesulega*. 15–31 (Tln 1971); H. Laidvee. *Lydia Koidula bibliograafia 1861–1966* (Tln 1971); R. Põldmäe. „*Vanemuise*” selts ja teater 1865–1880. 12–16 jm (Tln 1978); A. Elango (koost). *Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste pedagoogilisi seisukohti*. 55–67 (Tln 1980); A. Undla-Põldmäe. *Koidulauliku valgel* (Tln 1981); K. Leichter. *Valik artikleid*. 142–156 (Tln 1982); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 353 (Tln 1984); *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1991–1992*. 7–25 (Kuressaare 1993); E. Aaver, H. Laanekask, S. Olesk (koost). *Lydia Koidula 1843–1886* (Trt 1994); *Sirp* 20.12.2013: 9; *Õhtuleht* 11.4.2015: 12–13; *Postimees* 24.7.2015: 14.

Koit, Ada Jaani t (tegelikult Elisabeth-Adelheid K.; 2.3.1902 Rapla vald, Harjumaa – 1942 NSVL), tõlkija, ajakirjanik. Viinapõletaja tütar. Õppis Tln linna I tütarlastegümnaasiumis 1910–18 (ei lõpetanud); täiendas end Trt õhtugümnaasiumi suvekursustel 1922–24, Debreceni ülikooli suvekursustel 1929 ja 1932. Eesti sõjaministeeriumi masinakirjutaja 1919–20, kodukooliõpetaja Viljandimaal Vastemõisa vallas 1920–21, Selli viinavabriku raamatupidaja abi 1921–24,

tunniandja Trt-s 1925–30, rahvusvahelise karskuskongressi korraldustoimkonna asjaajaja 1926–27. Teise maailmasõja ajal suvel 1941 evakueerus Leningradi; sõitis Uuralitesse, kus ka suri. **H. Mäelo** romaani „Vallaslaps“ (Trt 1934) peategelase prototüüp.

Naiste karskusliidu ajakirja *Eesti Naine* (Trt) kaastöötaja-tõlkija 1925–30, tegi tõlketöid ka karskusajakirjadele *Külvaja* (Trt), *Kevadik* (Trt), samuti ajakirjale *Eesti Hõim* (Trt) ja selle lisale *Väliseestlane* (Trt). Päevalehe *Vaba Maa* toimetuse sekretär, tõlkija, masinakirjutaja 1930–38; ajalehe *Päevaleht* tõlkija 1938–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ETA välisinformatsiooni osakonna juhataja, vastutav toimetaja 1940–41. Teise maailmasõja ajal töötas Leningradis raadiokomitees.

A: J. R Emmelgas. *Tuline värav*. 22 (Tln 2004 [1955]); H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 249 (Tln 1999 [1957]); W. Mettus. *Mask ja nägu*. 42–45 (Lund 1969); *Mehed Vabaduse Puisteestl*. 312 (Uppsala 1972); *Kui kõik alles tärkas*. 82–83, 102–104, 534–535 (Tln 1973); *ETA*. 23–26 (Tln 1988); *Tuna* 4/2010: 11, 22, 4/2013: 122, 124, 128; ERAF.5.2.262; ERAF.247.51.89 leht 4–7.

Koit, August Ka(a)rli p (–1920 Ratnik; 2.9.1887 Tartumaa – 5.1955?). Kooliõpetaja Nõos. Oli vangis bolševike võimu ajal 1917–18 ja Saksa okupatsiooni ajal 1918. Võttis osa Vabadussõjast. 1920. aastatel elas Pärnus, 1930. aastatel Trt-s. Elatas end juhutöödega, oli sageli töötaja.

Maaliidu päevalehe *Kaja* kõrvallehe *Kaja Pärnu väljaanne* tegevtoimetaja (9.1920–3.1921). Leht oli 4-küljeline, esimesed kolm külge olid põhilehega sama sisuga, viimane külg sisaldas Pärnu infot. Väljaanne oli asutatud eelkõige valimiste-eelseks propagandaks ja jäi seisma pärast valimisi. Hiljem oli sotsialistide päevalehe *Rahva Sõna* kõrvallehe *Rahva Sõna Pärnu väljaanne* vastutav toimetaja 4.1929–2.1930. Asutaja, väljaandja ja vastutav toimetaja ajalehtedes *Tulevik* (Trt 1932–33, ilmus 6 nr) ja *Vaba Eesti* (Trt 1933–34, ilmus 10 nr) ning ajakirjas *Huvi Žurnaal* (Trt 1935, ilmus 1 nr).

A: *Kaja Pärnu väljaanne* 1.3.1921: 1; *Vaba Maa* 6.3.1921: 2; *Pärnu Postimees* 7.3.2008: 10; ERA.1.7.1014; ERA.1.7.1216; ERA.1.7.1318; ERA.1357.3.1264.

Kokamägi, Heinrich (sünd Kokkemägi; ka Hendrik; 9.5./26.4.1884 Taagepera, Viljandimaa – 15.12.1960 Toronto), vaimulik. Kupja poeg. Õppis Valga linnakoolis 1900–01, Helsingi luterlikus misjonikoolis 1904–10. Ordineeriti misjonäriametisse 1.7.1910; misjonär Hiinas 1910–17, rändjutlustaja Soomes 1917–19, kirikuõpetaja Hiiumaal Pühalepas 1920–23, samuti Käinas ja Kärklas; Saare-Lääne praost 1920–23. Apr 1923 lahkus kirikuõpetaja ametist. Oli Briti ja välismaa piibliseltsi Eesti esindaja ja piiblitõlke juhataja 1924–40, lisaks tegutses jutlustajana vabakogudustes, oli Eesti baptisti jutlustajate seminari õpetaja 1926–29. Piiblitõlke natsionaliseeriti 9.1940 ja likvideeriti 12.1940, raamatud hävitati. Teise maailmasõja ajal elas tütre juures Kursis 4.1941–1.1944, vahepeal töötas Tln tööstus-kaubanduskeskuse peakontoris 1.–3.1943 (korraldas ja kataloogis piiblitõlke järelejäädud raamatud) ja Eesti Rahva Ühisabi Harju ringkonnas sekretärina 4.–8.1943. Veebr 1944 emigreerus Soome (abikaasa oli soomlanna), oli õpetaja misjonikoolis Larsmos 3.–10.1944. Okt 1944 põgenes Rootsi, elas Umeå ja Tärstapi põgenikelaagrites, Boråsis, Apelvikenis, Huddinges ja Stockholmis. Märtsis 1951 emigreerus Kanadasse, elas Markhami lähedal ja Torontos, tegutses jutlustajana vabakogudustes.

Vabakirikute ajakirja *Piibli Ajakiri* vastutav toimetaja (1930–31, ilmus 8 nr, jäi seisma majandusraskuste tõttu), baptistliku lasteajakirja *Väikesed Tähed* tegevtoimetaja 1931–33. Avaldas artikleid ja jutlusi vabakirikute ajakirjades *Evangeeliumi Kristlane*, *Kristlik Kaitsja* (Kuressaare, Tln, Trt) ja *Kristlik Perekonna leht*. Paguluses oli vabakirikute häälekandja *Kodumaa Hääled* (Stockholm) tegevtoimetaja 1949–51, baptistide ajakirja *Teekäija Armuhääl* > *Usurändur* (Toronto) toimetuse liige 1952–54, alates 1955 tegi kaastööd „Ususõnumi“ raadiosaadetele Torontos.

T: mõned luulebrošüürid (1920. aastad); isikuarhiiv asub Tln linnaarhiivis (TLA.1360).

A: Veem; EELK; *50 aastat apostlite radadel*. 182 (Keila 1934); *Eesti Kirik* 7-8/1953: 109, 10-11/1964: 164, 2/1982: 64–70, 2/1987: 83–94; *Usurändur* 2/1961: 11–13, 5/1971: 2–3, 4/1977: 2;

Eestlased Kanadas. I: 442 (Toronto 1975); T. Proos. *Südametunnistuse pärast. Hendrik Kokamägi elust ja tööst*. (Tln 2002 [1987]); *Eesti Kirik* 12.5.2004: 10, 14.5.2014: 6, 10.9.2014: 6; R. Saard. *Hiiumaa ja hiidlased usutuultest tormatud ja piiratud*. 168–175 jm (Tln 2009); P. Rohtmets. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934*. 200–202 (Trt 2012); *Kuulutaja* 5/2004 (<http://www.ekklesia.ee/kuulutaja/2004/mai2004.htm>); Ü. Linder (2006). Ajakiri Usurändur aastatel 1952–1991. 12, 120 jm (TÜ usuteaduskonna magistratöö; käsikiri DSpace'is).

Kokk, Jaan Hugo (20./7.12.1903 Mõniste vald, Võrumaa – 10.4.1942 Sverdlovski vangla [teistel andmetel Sosva laager, Sverdlovski oblast]), advokaat. Talunike poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1917–20 ja Valga gümnaasiumis 1920–22; tegi algkooliõpetaja kutseksamid Trt õpetajate seminaris 1924; õppis TÜs õigusteadust 1922–27 ja majandust 1927–28 (ei lõpetanud). Taheva algkooli juhataja 1922–25; Võru linnanõunik 1930, advokaadiabi 1930–35, vandeadvokaat Valgas 1935–40. Rahvuskogu I koja liige 1937, Riigivolikogu liige 1938–40; Valga linnavolinik 39–40. Aktiivne seltsitegelane Valgas. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 7.6.1941, mõisteti surma (§58-13) ja hukati.

Ajalehe *Pärnu Postimees* talituse ametnik 1925; kohaliku ajalehe *Lõuna-Eesti* (Valga) vastutav ja tegevtoimetaja 1925–28, tema juhtimisel hakkas senine nädalaleht sagedamini ilmuma (1926 – 2 korda nädalas, 1928 – 3 korda nädalas). Vahepeal oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1929–30 ja ajalehe *Võru Teataja* vastutav toimetaja 1929–30, seejärel ajalehe *Lõuna-Eesti* (Valga) väljaandja (kirjastusühisuse *Postimees* volinikuna) 1930–32.

A: LET; ETL; AA3; VjV; EAd; OkM; *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 3–4; A. Duvin. *Valga linna kroonikaraamat*. 78 jm (Valga 2005); ERA.1108.17.66.

Kokkult, Artur Karl (ka Arthur Carl; 14./2.10.1883 Trt – 14.4.1942 NSVL), kooliõpetaja, pangategelane. Mõisavalitseja poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1892–1903, TÜs keemiat 1903 ja usuteadust 1904–07 (ei lõpetanud kumbagi eriala); tegi keskkooliõpetaja kutseksami saksa keele alal 1911. Kooliõpetaja Skviras (Kiievi kubermang) 1912–14 ja Valgas 1914–21, Valga koolinõunik 1919–20, linnanõunik 1922–23, linnapea 9.–10.1922, 1923–24 ja 1927–28, linnapea abi 1921–22, 1924–27 ja 1930–33, Valga gümnaasiumi juhataja abi 1928–30, Valga panga asjaajaja-direktor 1933–40. Valga linnavolinik 1934–40, aktiivne seltsitegelane Valgas. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 10.6.41 (§58-10), suri vangistuses; rehabiliteeritud 29.8.2002.

Ajalehe *Rajalane* (Valga) üks asutajaid 1919 ja lehte väljaandva kirjastusühingu Valga Eesti Kirjastusühisus juhatus liige. Ajalehe *Lõuna-Eesti* väljaandja 1925–28 ja 1938–40.

A: EAT; LET; ETL; EÜS1; AA2; Valgamaa ISIK; OkM; *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 3–4; A. Duvin. *Valga linna kroonikaraamat*. 60, 78 jm (Valga 2005); Nekropole (<http://nekropole.info/lv/Artur-Kokkult>).

Kokla, Juhan Mari(a) poeg (–1936 Joann; ps Kla; Tõik; 31./18.7.1915 Tln – 31.12.1992 Stockholm), ajakirjanik. **K. Kokla** õepoeg. Õppis Läänemaa ühisgümnaasiumis 1927–34, õppis TÜs õigusteadust 1936–41 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Kaitseväeteenistuses 1934–35. Töötas ametnikuna Haapsalu aadressbüroos, oli Haapsalu linnavalitsuse asjaajaja 1937. Arreteeriti Saksa võimude poolt kevadel 1944, vabanes mõne kuu pärast. Sept 1944 põgenes Rootsi, töötas mõne kuu arhiiviassistendina Riiklikus statistika keskbüroos.

Maakonnalehe *Lääne Elu* (Haapsalu) toimetuse liige 1935–37 ja päevalehe *Vaba Maa* korrespondent Läänemaal 1935–37, tegi kaastööd ka päevalehele *Postimees* (Trt). Oli ajakirja *Eesti Skaut* tegevtoimetaja 1937 (toimetas 5 nr), toimetuse liige 1937–40. Päevalehtede *Vaba Maa* ja *Rahvaleht* reporter 1938–40, tegi kaastööd ka teistele Vaba Maa kontserni väljaannetele: *Esmaspäev*, *Meie Maa* (Kuressaare) jt. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ajakirja *Nõukogude Eesti Kalandus* tehniline toimetaja 1941 (toimetas 2 nr). Saksa okupatsiooni ajal töötas päevalehe *Postimees* (Trt) Tln toimetuse juhatajana 1941–44, tema kirjutisi ilmus ka

ajalehtedes *Lääne Sõna* (Haapsalu), *Eesti Sõna* ja *Maa Sõna*. Rootsis oli päevalehe *Stockholms Tidningen* eestikeelse lehekülje „Lehekülg Eestlastele” > vahelehe *Stockholms-Tidningen Eestlastele* (1944–59) kaastöötaja 1944–45, toimetuse liige 1945–51, peatoimetaja 1951–59. Esialgu ilmus väljaanne kaks korda nädalas, hiljem kuus korda nädalas. Leht suleti 1959, kui liberaalid müüsid *Stockholms Tidningeni* sotsiaaldemokraatlikule parteile. Seejärel oli K. ajalehe *Eesti Päevaleht* (Stockholm) üks asutajaid 1959 ja peatoimetaja kuni oma surmani 1992. Esialgu ilmus väljaanne provintsiapäevalehe *Eskilstuna-Kuriren* vaheleheks kuus korda nädalas, alates 1971 iseseisva ajalehena kaks korda nädalas. K. avaldas juhtkirju, vestelist päevakaja „Läbi roosa prilli”, poliitanalüüside sarja „Refleksioonid”, majandusülevaateid, intervjuusid, reisikirju, lühijutte. Oli ka USA välisraadio Ameerika Hääl eesti toimetuse esindaja-kaastöötaja Skandinaavias, skaudiajakirja *Tulehoidja* (Stockholm, Göteborg) kolleegiumi liige. Rootsis oli Vabade Eesti Ajakirjanike Ühingu abiesimees, hiljem esimees.

A: SBL; EKKE; AA3; EE14; ESBL; Lään; ISIK; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 7.3.1951: 2, 1.7.1955: 1, 31.3.1959: 2; *Eesti kroonika* 1957. 144, 267 (Stockholm 1956); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 144, 148, 151, 153, 177 (Stockholm 1959); *Eesti skautlus viiskümmend aastat*. 81–82, 93–95 jm (Hälsingborg 1962); *Vaba Eesti Sõna* 1.7.1965: 10, 26.6.1975: 4; *Võitleja* 7–8/1965: 10, 6–7/1975: 9; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 101, 152, 180 jm (Tln 1970); *Kodumaa* 19.9.1973: 7; B. Kangro. *Eesti Rootsis*. 115–116 jm (Lund 1976); *Eesti Päevaleht* 28.6.1975: 2, 28.6.1985: 1, 3, 8.1.1993: 1, 8, 6.7.2000: 3; Roman H. Marley. *Õigus ja tõde*. 20–24 (Kanada 1987); EAA VII: 166–167 (Trt 1991); *Rahva Hääl* 5.1.1993: 5; *Rahvuslik Kontakt* 1/1993: 9–11, 2/1993: 14–18; A. Valmas. *Kodutanumast kaugemal*. 87–73 (Tln 1994); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 285–286 jm (Trt 2001 [1997]); *Eesti skautlus 50. aastat võõrsil*. 49, 57 jm (Kanada 2003); *Meie jäljed jäävad*. 34 (Trt 2004); V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat I–V* (Trt 2006–09); EAA.2100.1.5532.

Kokla, Konstantin (ps Otto Oja; K. Salm; 2.11./21.10.1878 Suuremõisa vald, Hiiumaa – 11.1.1946 Tln), vaimulik, literaat. Popsi, sadamatöölise poeg, **J. Kokla** onu. Lõpetas Haapsalu Nikolai kihelkonnakooli 1894, täiendas end Riia vaimuliku seminari kooliõpetajate kursustel 1900; sai usuõpetaja kutse Riia vaimulikus konsistooriumis 1911. Suuremõisa vallakirjutaja õpilane 1895, vallakirjutaja ja kohtuekretäri abi 1895–97; köster-kooliõpetaja Rannakülas, Virtsus, Märjamaal, Riias, Tln-s 1897–13. Võttis osa 1905. a revolutsioonist ja mõisteti välikohtu poolt surma, varjas end Lääne- ja Hiiumaal. Pühitseti diakoniks 8.1.1912, preestriks 17.2.1913. Preester (ülempreester 1928) ja usuõpetaja Kõrgesaares 1913–15, Trt-s 1915–44 ja Tln-s 1944–46; Tartumaa praost 1927–44. Rajas 1919 Trt-s ühemehekirjastuse, mis tegutses kuni 1944.

Tegi kaastööd ajalehele *Valgus* 1894–98. Päevalehe *Postimees* (Trt) Läänemaa kirjasaatja 1899–1903, avaldas sõnumeid, juhtkirju, vaimuliku suunitlusega jutte. Seejärel tegi kaastööd ajalehele *Teataja* > *Vaatleja* > *Sõnumed* 1903–07. Riias elades (1909–12) oli õigeusu nädalikirja *Usk ja Elu* (Riia) tegevtoimetaja, enamik sel ajal ilmunud artiklitest on tema kirjutatud (eri varjunimedega). Hiljem tegi kaastööd õigeusu ajakirjale *Uus Elu* (Tln, Valga). Kui selle ilmumine 1933 katkes, (taas)asutas õigeusu ajakirja *Usk ja Elu*, oli selle väljaandja, vastutav toimetaja ja põhiautor (Trt 1933–40, ilmus 7–15 nr aastas).

T: neli jutukogu (1908–16); mõned vaimulikud brošüürid (1915–42), sh „Laste palveraamat kodus ja koolis” (Trt 1917); andis välja ja toimetas eestikeelseid õigeusu kalendrid: „Õigeusuliste eestlaste kalender” (1913–20) ja „Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender” (1920–44).

A: PmA; EAT; EKOBL; EAÕK; ISIK; *Uus Elu* 12/1928: 8–10; *Elutõde* 4/1938: 47, 21/1938: 243; *Postimees* 1.11.1938: 6, 22.4.1944: 5; *Usk ja Elu* 12/1938: 187–190; *Eesti Kiriku V meediakonverents „80 aastat ajalehe Eesti Kiriku ilmumisest”*. 21 (Trt 2004); *Raamatukogu* 4/2012: 34–36; R. Saard. *Hiiumaa ja hiidlased usutuultest tormatud ja piiratud*. 155–158 (Tln 2009); M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 179 (Trt 2011); E. Post

(1990). Eestikeelne vaimulik ajakirjandus Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940. 62 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); A. Sõtšov (2004). Eesti Õigeusu halduskorraldus ja vaimulikkond 1945–1953. 154 (TÜ kirikuloo õppetooli magistratöö; DSpace); EAA.2111.1.8119; ERA.1108.19.179.

Koltrjan, Sofia (ka Sophie Koltrian, sünd Pskovitina; София Николаевна Кольтрян; 3.1.1863–4.7.1941 Tln), ajakirjanik. Pärast abikaasa surma elatas end Rakveres käsitöö tegemisega. Juulis 1923 asus elama Tln-sse ja hakkas (Eesti kodanikuna) abistama vene emigrante kirjastamisel. Nimeliselt oli toimetaja-väljaandja monarhistide väljaannetes: ajakirjas *Эмигрант* (Tln 1924–25, ilmus 13 nr) ja Tln ajalehtedes *Ревельское слово* (1925, ilmus 20 nr), *Час* (1925–26, ilmus 36 nr) > *Наш час* (1926–27, ilmus 24 nr). Esindas neid väljaandeid kohtus, süüdistatuna tsensuurireeglite rikkumises ja monarhistlike ideede levitamises.
A: A. Меймре. *Русские литераторы-эмигранты в Эстонии 1918–1940*. 45 jj (Tln 2001); ERA.1.7.447; ERA.1.7.817; ERA.1.7.1045; ERA.70.2.223.

Kompus, Hanno (–1935 Johannes; ps HaKo; 4.3./20.2.1890 Rannu vald, Tartumaa – 25.10.1974 Montreal), kunsti- ja teatrikriitik, lavastaja, arhitekt. Köster-kooliõpetaja poeg, **F. Olbrei** õemees. Õppis Trt reaalkoolis 1901–08, Riia polütehnilises instituudis arhitektuuri 1909–18, sh evakuatsioonis Moskvast 1915–18 (diplomitöö jäi kirjutamata). Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast 1918. Reaalkoolis õppides mängis Vanemuise orkestris viiulit. Oli Eesti haridusministeeriumi kunstiosakonna organiseerija ja esimene juhataja 1919–20, Estonia teatri dramaturg ja näitejuht 1920–36 ja 1940–44, direktor 1925–29, täiendas end Dresdeni riigiooperis 1922–23. Lavastas Estonias üle 40 ooperi, tõlkis libretosid ja näidendeid. Samuti oli Draamastuudio Ühingu teatrikooli õppejõud ja juhataja 1920. aastate keskel, Tln konservatooriumi lavakunstkooli kunstiajaloo õppejõud 1930. aastatel lõpus, „Eesti entsüklopeedia” näitekunsti osakonna toimetaja. Kuulus paljudesse kutseorganisatsioonidesse. Sügisel 1940 oli Eesti kunstimuseumi teadusliku töjõu kt. Sügisel 1944 põgenes Rootsi, alates 1951 elas Kanadas. Töötas mitmes arhitektuurbüroos (projekteeris väikeelamuid) 1945–67, illustreeris raamatuid, tegutses eesti teatritruppides, sh Montreali Eesti Teatris 1951–57.

Esimene kaastöö ilmus 1914 päevalehes *Postimees* (Trt). Kuni 1916 avaldas kultuuriartikleid ja -arvustusi *Postimehes* ja ajakirjas *Üliõpilaste Leht* (Trt). Hiljem avaldas teatri- ja kunstikriitilisi kirjutisi päevalehtedes *Päevaleht*, *Maaliit* (Trt, Tln 1918–19), *Tallinna Teataja*, ajakirjades *Odamees* (Trt 1919), *Облака* (Tln), *Агу*, *Üliõpilasteleht* (Trt), *Looming* (Trt), *Olion* (Trt, Tln), *Teater*, *Nädal Pildis* jt. Tema ainevaldkond hõlmas kujutavat, tarbe- ja raamatukunsti, arhitektuuri ning ruumi- ja lavakujundust. Samuti tutvustas eesti kunstnikke ajakirjades *La Revue Belge* (Brüssel), *Ord och Bild* (Stockholm), ajalehes *The Baltic Times* (Tln) jm. Oli kunstiajakirja *Taie* toimkonna liige (1928–29, ilmus 5 nr). Töötas Riigi Ringhäälingus saatekava juhatajana 1936–40, algatas 1936 pikema biograafilise saatesarja „Vaimumaa ilma lätteil”, mis tutvustas kirjandust, muusikat ja kunsti, samuti tegi raadiosaateid teatrist. Oli kultuuriajakirja *Varamu* kunstiosakonna toimetaja 1939–40. Paguluses oli ajalehe *Välis-Eesti* (Stockholm) kaastöötaja ja toimetuskolleegiumi liige, tema kirjutisi ilmus ka ajakirjades *Kodukolle* (Stockholm), *Kodutee* (Stockholm), *Tulimuld* (Lund). Kokku avaldas ligi tuhat artiklit ja kultuuriarvustust, eelkõige *Päevalehes* ja *Välis-Eestis*. Pidevas kunstilises opositsioonis **R. Kango-Pooliga** pani ta oma arvustuste ja teoreetiliste artiklitega 1920.–30. aastatel aluse eesti kutselisele kunstikriitikale.

T: brošüür „Kunst meie põhiseaduse kavas” (Tln 1920), käsiraamat „Moodne kodu” (Tln 1932), album „Moodne korter” (Tln 1931; toim); albumid „Das malerische Estland” (Kopenhaagen 1937), „Picturesque Estonia” (Kopenhaagen 1937, Stockholm 1950), „Maaliline Eesti” (Trt 1939, Stockholm 1950); eesti kunsti ülevaated mitmes kogumikus; artiklite ja mälestuste raamat „Kustutamata nälg kunsti järele...” (Toronto 1976); artiklivalimik „Maailm on sündinud tantsust” (Trt 1996); K. ja tema abikaasa Rahel Olbrei isikuarhiiv asub Tartu Institute’is (Toronto, Kanada).

A: EAT; EE; EBL tk; EE tk; ENE; AV1; E(N)E; EKABL; EE14; EKL; ETeatrBL; ETeadBL; *Töotan.* 1556–1559; Lään; ISIK; *Teater* 2/1940: 56–58; *Meie Elu* 18.2.1970: 7, 1.11.1974: 3; *Vaba Eesti Sõna* 19.2.1970: 6; *Vironia aastaraamat nr. 3.* 70–71, 125 (Toronto 1972); *Eesti Post* 14.12.1974: 4; *Eestlased Kanadas.* 509–511 jm (Toronto 1975); B. Kangro. *Eesti Roots.* 115 jm (Lund 1976); H. Kompus. *Kustutamata nälg kunsti järele...* 7–15 (Toronto 1976); „Estonia” *laulateatri rajajaid.* 95–101 (Tln 1981); R. Andre. *Süda rambitules.* 19, 33–34 (Lund 1981); *Kogude teatmik. Tartu Riiklik Kunstimuuseum.* 129–141 (Trt 1985); P. Põldroos. *Teel enda ellu.* 271–276 (Tln 1985); *Kogude teatmik. Tartu Riiklik Kunstimuuseum.* 36–50 (Trt 1989); *Looming* 3/1990: 412–421; A. Järv. *Väliseestlaste teater ja draama.* 87–89 (Trt 1991); *Sirp* 4.1.1991: 9, 8.3.1991: 8; L. Viiraja. *Eesti kunstist ja kunstikäsitusest 19. sajandi lõpust kuni aastani 1916.* 7, 109–113, 120–123 jm (Tln 1993); H. Kompus. *Maailm on sündinud tantsust.* 531–532 (Trt 1996); A. Mägi. *Mis meelde on jäänud.* 147 jm (Trt 2001 [1997]); *Akadeemia* 7/1999: 1372; *Tuna* 3/2013: 126–128; *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites.* 327 (Tln 2014); V. Vabar (1984). Hanno Kompus kunstikriitikuna aastail 1914–40. (TRÜ diplomitöö; käsikiri kadunud).

Koni, August Ivani/Johani p (16.8.1889 Kobila küla, Tartumaa – 2.10.1966 Tln), bolševistlik ametnik. Talunike poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis. Gümnaasistina hakkas osa võtma illegaalsetest (üli)õpilasingidest, partei liige alates 1912. Arreteeriti bolševistliku tegevuse eest 3.1913; pärast vabanemist asus 1913. a lõpus elama Peterburi, töötas paberivabriku kontoris, võttis osa illegaalsest bolševistlikust tegevusest ja 1917. a revolutsioonidest, pärast veebruarirevolutsiooni tegutses Petrogradis bolševike partei Eesti rajoonikomitees. elas Eestis 1917./18. a vahetusel ja 11.1918–1.1919, seejärel Nõukogude Venemaal (Petrogradis/Leningradis ja Moskvast) 1918 ja 1919–40. Punaarmee poliitöötaja 1919, Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee Kirjastuse juhataja 1919–24, töötas Leningradis juhtivatel kohtadel paberitööstuses Bumsindikat, paberitrustis, metsatööstuse rahvakomissariaadis, trustis Sojuzlesbummontaž 1925–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV kergetööstuse rahvakomissariaadi puidutööstuse peavalitsuse juhataja 1941, õpetas Tln riiklikus konservatooriumis marksismi-leninismi, Punaarmee poliitöötaja Eestis. Suvel 1941 evakueerus Venemaale, oli Eesti Rahvakomissaride Nõukogu volinik Leningradis. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.7.1943, mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse (§58-10, süüks kontrrevolutsiooniline tegevus), kandis karistust Jaroslavli oblastis Uglitšis. NSVL ülemkohus tühitas kohtuotsuse ja K vabastati 7.9.1946. Naasis Eestisse, oli ENSV tselluloosi- ja paberitööstuse valitsuse juhataja 1.1947–4.1949, metsa- ja paberitööstuse ministri asetäitja 5.1949–1.1951. Seejärel personaalpensionär Tln-s. Toimetuse liige bolševistlikus ajalehes *Kiir* (Narva) 12.1912–1.1913 (teistel andmetel 9.1912–3.1913) ja bolševistlikus päevalehes *Kiir* 1917. Põllumajandusajakirja *Asuniku Käsiraamat* tegevtoimetaja (Petrograd 1922–23, ilmus 4 nr).

A: J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust.* 40–42 (Leningrad 1926); *Nõukogude võimu eest.* 45 (Tln 1957); O. Rästas. *Põrandaalused.* 55, 193 (Tln 1961); E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost.* 112, 173, 178, 244 (Tln 1962); D. Rudnev. *Leninlik „Pravda“ ja tööliikumine Eestis.* 73–75, 95, 107–108 (Tln 1962); *Keel ja Kirjandus* 5/1962: 268–274; *Elukutse – riigikukutaja.* 97–100 (Tln 1963); *Jaan Anvelt.* 10, 102 (Tln 1965); *Rahva Hää* 4.10.1966: 4; V. Külaots. *Uraalidest Kuramaani.* 13 (Tln 1969); H. Ojalo. *Punakütid.* 135, 149 (Tln 2014); ERR arhiiv („Kooliraadio. Uus lehekülg“ 1962); ERAF.395.6.14.

Konik, Konstantin Aleksander Oskar (31./19.12.1873 Trt – 3.8.1936 Trt), arst, poliitikategelane. Voorimehe poeg, **M. Martna** väimees. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1885–93, TŪs arstiteadust 1893–98; tegi kreisiarsti eksamid TŪs 1899 ja arstiteaduse doktori eksami Odessa ülikoolis 1903; *dr med* 1908 (TŪ). Võttis osa Vene–Jaapani sõjast 1904–05 (Odessa Punase Risti osakonna ordinaator). Arst Podoolia ja Harkovi kubermangudes 1899, Odessas Evangeeliumi Seltsi haigla haavaosakonna assistent 1900–04, TŪ haavakliiniku

assistent 1905–08, Eesti arstide erakliiniku juhataja Tln-s 1909–12, Vene-Balti laevatehase vanemarst 1913–18, samuti Tln tervishoiubüroo juhataja 1915–17, Eesti Maavalitsuse liige ja tervishoiuosakonna juhataja 8.1917–2.1918. Arreteeriti bolševike poolt 1918. a algul, Eesti Päästekomitee liige 2.1918 (Vabadusristi kavaler), arreteeriti Saksa võimude poolt ja oli vangis 8.–10.1918. Eesti tervishoiu peavalitsuse juht 11.1918–2.1920, ühtlasi Sõjaväe tervishoiu valitsuse kirurg-konsultant; TÜ kirurgiaprofessor ja haavakliiniku juhataja 1920–36. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (Eesti Tööerakonna nimekirjas), Riigikogu liige 1932–34 (Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas), haridus- ja sotsiaalminister 5.–10.1933. Tegutses aktiivselt meditsiiniseltsides, oli Harju Panga üks asutajaliikmeid 1920. Alates 9.1933 insuldi tõttu osaliselt halvatud, suri insuldi tagajärjel.

Alates 1905 tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), samuti meditsiiniajakirjale *Tervis* (Trt) 1905–08. Ajalehe *Päevaleht* üks organiseerijaid ja kaastöötaja 1909–18, *Päevalehe* juhatuse esimees 1916.–17. a paiku. Põhja-Balti arstideseltsi ajakirja *Tervis* vastutav toimetaja 1913–15 ja üks tegevtoimetajaid (1913–16). Tööerakondliku päevalehe *Vaba Maa* üks asutajaid 1918 ja aktiivne kaastöötaja 1918–33. Meditsiinkuukirja *Eesti Arst* toimetuse liige 1922–29. Lisaks eesti meditsiiniajakirjadele avaldas arstiteaduslikke artikleid ka ajakirjades *Хирургия, Русский врач* (Peterburi), *Acta Chirurgica Scandinavica* (Oslo, Stockholm). 1930. aastatel avaldas publitsistlikke ja populaarteaduslikke kirjutisi päevalehes *Postimees* (Trt), ajakirjas *Tänapäev* (Trt) jm. Oli raamatusarja „Elav teadus“ toimetuse liige 1932–36.

T: mälestused 1917–20 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt“ (Tln 1927); artiklivalimik „Vaba maa“ (Trt 2004).

A: PmA; Brennsohn; EBL; EAT; EE; EBL tk; EVK; EÜS1; EÜS3; E(N)E; AA2; VjV; EE14; 1000 tartlast; ETeadBL; ISIK; VE; *Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt*. I: 16–30 (Tln 1927); H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I: 111–113 (Trt 1932); *Postimees* 31.12.1933: 8, 4.8.1936: 4, 5.8.1936: 1, 6.8.1936: 4, 7.8.1936: 1; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 87 jm (Tln 2010 [1936, 1964]); *Päevaleht* 4.8.1936: 5, 6.8.1936: 1, 7.8.1936: 6; *Vaba Maa* 4.8.1936: 3, 5.8.1936: 4, 6.8.1936: 5, 7.8.1936: 3; *Uus Eesti* 6.8.1936: 3, 7.8.1936: 3; *Tänapäev* 9/1936: 267–272, 10/1936: 319; *Eesti Arst* 1/1937: 1–13, 2/1937: 175, 11/1937: 812–814 jm, 2/1938: 99–103 jm, 1/1989: 6, 13, 1/1992: 3–4, 1/1994: 66–68, 2/2004: 131–133, 2/2008: 142–148, 9/2008: 594–600; E. Laaman. *Eesti iseseisvuse süünd*. 207, 254, 258jj (Trt 1936–37); *Tuberkuloosi Vastu Võitlemise Liidu ning Sihtasutise 15-aastase tegevuse ülevaade 1925–1939*. 3–10 jm (Trt 1940); *Nõukogude võimu eest*. 36 (Tln 1957); A. Lüüs. *Tartus ja Rootsisis*. 96–97 (Stockholm 1959); A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 347–348 (Tln 2010 [1961]); M. Raamot. *Minu mälestused*. 143–145 jm (Tln 2010 [1963]); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 214 (Stockholm 1965); I. Raamot. *Mälestused*. 50–59 (Tln 2013 [1975]); *Akadeemia* 6/1989: 1142–1144; R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 254–257 jm (Stockholm 1991); *Aja Puls* 2/1992: 22–24; *Haridus* 2/1992: 46, 1-2/2008: 25–29; M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 238–242 jm (Tln 1993); *Jüri Vilms mälestustes*. 588–589 jm (Trt 1998); *Horisont* 2/2003: 42–46; *Akadeemia* 8/2003: 1777, 1/2004: 195–197, 204, 213, 216, 8/2004: 1866; A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 81–82 (Trt 2004); K. Konik. *Vaba maa*. 9–25 jm (Trt 2004); M. Metsanurk. *Mälestused*. 502 (Trt 2005); *Tartu Postimees* 23.2.2005: 8; *Hippokrates* märts/2006: 219–222; *Terviseleht* 20.2.2007: 5; *Postimees*. AK 23.2.2007: 6; K. Arjakas. *Konstantin Konik. Unustatud suurmees*. (Tln 2008); *Sirp* 16.5.2008: 4; M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 154, 242, 244, 247 (Trt 2011); *Voldemar Päts. Tagasi koju*. 208–214 jm (Tln 2013); *Maaleht* 21.2.2013: 30–31; *Iseseisvusmanifest*. 320 jm (Trt 2014); ERR arhiiv („Eesti lugu“ 2008).

Kook, Eduard Eeda (13.2./31.1.1912 Trt – 19.5.1991 Tln), farmatseut, harrastusluuletaja. Kooliõpetaja poeg. Lõpetas Trt tehnikagümnaasiumi 1933, õppis TÜs farmaatsiat 1933–39 (vaheaegadega), arstiteadust 1939–40 (ei lõpetanud), TRÜ aspirantuuris farmatseutilist keemiat 1946–49. Trt autobusside bensiinijaama tankija 1934–38, keemiatehase Orto laborijuhataja Tln-s 1939–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Apteekide peavalitsuses, mh kuulus

baltisakslastele kuuluva rohukaubandusfirma Ephag riigistamiskomisjoni ja vallandati seetõttu Saksa okupatsiooni ajal. Apteekide peavalitsuse vaneminspektor 1944–46, TRÜ farmatseutilise keemia kateedri assistent 1946–49, Tln farmaatsia kesklaos laborijuhataja 1949–53, artelli Flora laborijuhataja 1953–58, Tln farmaatsiatehase meister 1961–67, Tln meditsiiniraamatukogu peabibliograaf 1967–71.

Ajakirja *Üliõpilasleht* (Trt) toimetuse liige 1938–39. Avaldas 1930. aastatel luulet, retsensioone ja repliike ajakirjades *Eesti Naine* (Trt), *Eesti Noorus*, *Tuleviku Rajad* (Trt, Tln), *Olion* (Trt, Tln), *Looming* (Trt), *Tänapäev* (Trt). Saksa okupatsiooni ajal avaldas mõned luuletused ajakirjanduses ja kogumikus „Ammukaar“ I–II (Tln 1942–43). Oli ajakirja *Nõukogude Eesti Tervishoid* teadustoimetaja 1971–72.

T: luulekogud „Päikesesse!“ (Trt 1934), „Tuhkapäev“ (Tln 1979), „Varjukaetis“ (Tln 1983), valikkogu „Viidipäev“ (Tln 1989), kirjutanud üle 700 luuletuse.

A: AA3; EKRL; EKL; ISIK; B. Kangro. *Arbujad*. 109–110 (Lund 1981); *Looming* 10/1983: 1426–1428, 7/1991: 1000; *Reede* 23.3.1990: 4; *Eesti Arst* 4/1991: 315–316.

Kool, Ferdinand Hans (ps Kalju Rahu; 10.1.1895 Laeva vald, Tartumaa – 6.4.1973 Manchester, CT, USA), ajakirjanik, omavalitsustegelane, tööline. Taluperemehe poeg. Õppis Saadjärve ministeeriumikoolis, põllumajanduskursustel Trt-s, Eesti Aleksandri Põllutöökooli juures, TÜ bakterioloogia laboratooriumis. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–18 (sh lõpetas Gomelis lennunduskooli) ja Vabadussõjast. Oli karjanduse kontrollassistendina Pärnumaal 1913–14, Pärnu maakonnaagronoomi abi 1918–19, Pärnu maavalitsuse toitlusosakonna juhataja, teedeosakonna juhataja 1919–22, Viljandi maakonnaavalitsuse liige 1922–24. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Viljandis aednike artelli raamatupidajana. Sept 1944 põgenes Saksamaale, elas Augsburgis Hochfeldi põgenikelaagris. Suvel 1950 emigreerus USAsse Connecticuti osariiki. Esialgu töötas aednikuna, seejärel kuni pensioneerumiseni töölisena Willimanticu niidivabrikus. Kogus materjale eesti põgenikelaagrite kohta Saksamaal, tema algatusel loodi 1969 Eesti Arhiiv Ühendriikides, oli arhiivi esimene juhataja kuni surmani 1973.

Maakonnalehe *Oma Maa* (Viljandi) tegevtoimetaja 1924–40, tegi kaastööd ka Tln ajalehtedele, peamiselt fõljetonisti ja jutukirjanikuna. Saksa okupatsiooni ajal oli maakonnalehe *Sakala* (Viljandi 1941–44) peatoimetaja, vastutav toimetaja 1944, samuti Viljandi trükikodade juhataja. Saksamaal algatas Hochfeldi põgenikelaagri ajalehe *Päevauudised* ja toimetas seda 1945–50. Algul ilmus see laagri seinalehena masinkirjas paljundatuna kuus korda nädalas, alates sügisest 1946 ilmus leht trükitusena; avaldati välisuudiseid, teateid pagulaseestlastest, laagriinfot, teatriarvustusi, ametlikke korraldusi ja kuulutusi. Samuti algatas K. Hochfeldi põgenikelaagri (trükitud) nädalalehe *Eesti Rada* väljaandmise, oli lehe esimene pea- ja tegevtoimetaja 1945–46. Ameerikas elades oli *Connecticuti Eesti Seltsi Teataja* (Tolland) üks asutajaid ja esimene toimetaja 1951–73, samuti nädalalehe *Vaba Eesti Sõna* (New York) esindaja ja kaastöötaja Connecticutis.

T: kolm romaani (1934–53), sh Vabadussõja-aineline „Isamaa eest“ (Trt 1935, Vadstena 1950, Tln 1996); brošüür „20 aastat Connecticuti Eesti Seltsi“ (Willimantic 1970; koost); monograafia „DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951“ (Lakewood 1999), ingl k „DP Chronicle. Estonian Refugees in Germany 1944–1951“ (Lakewood 2014); isikuarhiiv asub IHRCs.

A: ISIK; *10 aastat. Viljandimaa põllumeeste album*. 89–90 (Viljandi 1931); *Meie Tee* 11-12/1955: 181, 5-6/1958: 78, 3-4/1973: 63; *Eesti Päevaleht* 12.1.1965: 2; *Välis-Eesti* 16.1.1965: 5; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 115 (Stockholm 1966); *Vaba Eesti Sõna* 12.4.1973: 5; *Rahvuslik Kontakt* 2/1973: 27–31; *Väliseestlase kalender 1977*. 100–101, 105 (New York 1976); L. Lumiste. *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. 185 (Stockholm 1977); *Tulimuld* 3/1981: 161–164; EAA VII: 161–162 (Trt 1991); *Sakala kalender 1991*. 37 (Tln 1991); *Sakala kalender 1993*. 142 (Viljandi 1992); *Keel ja Kirjandus* 2/1998: 115, 117, 5/2008: 322–324; F. Kool. *DP Kroonika*. xv–xvii, 755–756, 759–

763 (Lakewood 1999); *Sirp* 7.4.2000: 2; *Eesti Päevaleht* (Tln) 21.12.2000: 17B; Eesti Arhiiv Ühendriikides (<http://eausa.balther.net/>; arhiivi ajalugu Th. Vagalt).

Koolmar, Roman (–1935 Koolmann; ps Koo; 8.5.1904 Sindi, Pärnumaa – 1.2.1971 Detroit, MI, USA), arhitekt. Lukksepa poeg. Lapsena elas koos vanematega Vologdas. Õppis Vologda Aleksandri reaalkoolis, (opterus Eestisse 1921,) lõpetas Viljandi maagümnaasiumi 1926, õppis Tln tehnikumis arhitektuuri 1928–33. Tehnikumis õppimise ajal töötas Pärnu maavalitsuses, seejärel oli arhitekt teedeministeeriumi maanteede osakonnas ja avalike tööde osakonnas, riiklikus ehitusettevõttes Ehitaja 1933–40, mh juhtis Oru lossi ümberehitust 1935–37. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV kommunaalmajanduse rahvakomissariaadi projekteerimiskontori juhataja 1941. Põgenes 1944 Saksamaale, elas Geislingeni põgenikelaagris, töötas insenerina UNRRAs, oli eesti gümnaasiumi kunstiajaloo- ja joonistusõpetaja. Emigreerus USAsse, töötas arhitektina Detroitis.

Gümnasistina avaldas karikatuure maakonnalehes *Sakala* (Viljandi), hiljem ajakirjas *Raadio* 1931–32. Toimetas päevalehe *Vaba Maa* kõrvallehe *Vaba Maa Pärnu väljaanne* soomekeelset osa suvel 1930. See ilmus igas lehenumbri kahe kuu jooksul, sisaldas peamiselt eelifot suvitushooaja sündmuste kohta Pärnu kuurordis. Tegi kaastööd kultuuriajakirja *Varamu* lisale *Eesti Arhitektuur* (1939–40).

A: EKABL; KEL; ISIK; VEPER; „*Vaba Maa*“ *Pärnu väljaanne X a.* [pagineerimata] (Pärnu 1930); *Vaba Eesti Sõna* 11.2.1971: 11; *Sakala kalender 2001.* 101–103 (Viljandi 2000); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 1999.* 149–152 (Viljandi 2000); M. Kalm. *Arhitekt Alar Kotli.* 28 jm (Tln 1994); R. Nerman, K. Kaplinski. *Tallinna kommunaalmajandus 1940–2011.* 343 (Tln 2012).

Koort, Jaan (6.11./25.10.1883 Pupastvere küla, Tartumaa – 14.10.1935 Moskva), skulptor, maalikunstnik, keraamik. Taluperemehe poeg. Õppis Trt linnakoolis 1896–1900, Treffneri gümnaasiumis 1901, Saksa Käsitöölise Seltsi joonistuskursustel 1901, Peterburis A. Stieglitzi kunsttööstuskoolis skulptuuri 1902–05 (oli sunnitud lahkuma õpilasrahutustest osavõtu tõttu), täiendas end Pariisis kaunite kunstide koolis École des Beaux-Arts 1905–08 ja eraateljeedes 1908–10. Tegutses skulptorina, maalikunstnikuna ja keraamikuna Pariisis 1905–15, Moskvast 1915–16, Trt-s 1916–21 ja Tln-s 1921–34, seejärel Moskvast. Osales kunstinäitustel alates 1908. Oli Eesti Tööraha Kommuuni kunstikaitse toimkonna juht Lõuna-Eestis 1919; Riigi Kunsttööstuskooli voolimistöökoha juhataja 1921–23; Gželi (Moskva oblast) keraamikatehase juht 1934–35, ühtlasi NSVL Hariduse rahvakomissariaadi ja Ülevenemaalise kunstnike kooperatiivi kunstiline nõuandja. Suri kopsupõletikku.

Avaldas mõned karikatuurid pilkeajakirjas *Sädemed* (Trt) 1909 ja veerandsada kunsti ja kunstipoliitikat käsitlevat kirjutist (peamiselt aastatel 1911–13 ja 1926–27), need ilmusid ajalehtedes *Postimees* (Trt) 1906–07, *Sõnumed* 1906–07, ajakirjas (*Eesti*) *Kodu* 1910–11, *Päevaleht* 1911–26, *Vaba Maa* 1927 jm. Sügisel 1926 *Päevalehes* ilmunud teravad arvustused põhjustasid mitu kohtuprotsessi, K. mõisteti süüdi laimus. Sügisel 1927 avaldas päevalehes *Vaba Maa* reisimärkmed Austraaliast.

A: EBL; EAT; EE; EBL tk; ENE; E(N)E; EKABL; EE14; ISIK; VE; *Vaba Maa* 8.8.1926: 6, 26.1.1927: 3, 2.3.1927: 4, 3.3.1927: 9, 7.4.1927: 4, 8.4.1927: 7, 25.9.1927: 6, 16.8.1934: 4; Hoia Ronk. *Kaasaegsed.* 27 (Trt 1926); *Vaba Maa* 4.3.1931: 4; F. Kull. *Mässumehi ja boheemlasi.* 76–82 jm (Tln 2010 [1933]); *Päevaleht. Kunst ja Kirjandus* 6.11.1933: 179; R. Paris. *Uuem eesti kunst.* 63–66, 98–99 (Trt 1935); *Haritlane. Töötute Haritlaste Ühingu aasta-album 1935.* 43–44 (Tln 1935); *Uus Eesti* 17.10.1935: 6, 6.11.1935: 1, 6; *Looming* 9/1935: 1035–1043; *Tänapäev* 9/1935: 370–371; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast.* 58–62 jm (Tln 2010 [1936]); V. Vaga. *Eesti kunst.* 320–363 (Trt, Tln 1940–41); *Rahvaleht* 1.2.1940: 4, 10.2.1940: 4, 12.2.1940: 4, 19.2.1940: 4, 20.2.1940: 4, 21.2.1940: 4, 2.3.1940: 4; *Viisnurk* 3/1940: 272–276; *Eesti Sõna* 9.8.1942: 6; *Õhtuleht* 13.10.1945: 2; M. Metsanurk. *Mälestused.* 24, 256–257, 422–423, 545–546 (Trt 2005 [1946]); L. Gens. *Jaan Koort.* (Tln

1964); *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh*. 2: 100–103 (Trt 1967); *Jaan Koort*. (Tln 1983); L. Gens. *Jaan Koort*. (Tln 1984); *Tartu Riiklik Kunstimuuseum. Kogude teatmik. Jaan Koort*. (Trt 1984; mh sisaldab K. Pariisi-kirju **K. E. Söödile** jt, artikleid 1909–26 ja artiklite bibliograafia); K. Kirme. *Jaan Koorti päevaraamat*. (Tln 1989); *Sakala kalender 1995*. 95, 98 (Viljandi 1994); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 78–79 (Tln 2002); *Akadeemia* 10/2003: 2261, 8/2004: 1867; *Sirp* 15.2.2013: 19; *KesKus* märts/2013: 42–43; *Eesti Ekspress* 28.3.2013: 26–27; dokfilm „Jaan Koort“ (ENSV kultuuriministeerium 1984, režissöör L. Blauhut); ERR arhiiv („Majad täis mälestusi“ 1980, „Kunstigalerii“ 1983, „Eesti kunst“ 1990).

Koovits, Arno (21.3.1904 Ambla, Järvamaa – 2.3.1933 New York). Õppis Ambla algkoolis, keskkoolis Tln-s. 1926 asus elama USAsse, töötas Mt. Sinai haiglas laborandina. Suri maooperatsiooni komplikatsioonide tagajärjel.

Toimetas nädalalehte *New Yorgi Eestlane* (1928, ilmus 24 nr); oli kultuurikuukirja *Meie Tee* (New York) üks asutajaid 1932 ja esimene tegevtoimetaja 1932–33.

T: draama „Leiba! Leiba!“ (New York 1933).

A: VET; *Meie Tee* 6/1933: 9, 3-4/1954: 39, 9-10/1956: 135.

Kopjev, Grigori (–1932 Afanasjev; Григорий Иванович Копьев (Афанасьев); ps Г. К.; Г. К-вь; Г. К-ъ; 1894 Pihkva – 18.2.1941 Leningrad), ametnik, kohalik kultuuri- ja seltskonnategelane. Arveametniku poeg. Lõpetas Pihkva reaalkooli 1910, õppis Pihkva maamõdukoolis 1911–14 (ei lõpetanud). Võttis osa I maailmasõjast 1915, õppis Oranienbaumi lipnikekoolis 1916–17, ühines (valgekaartliku) Pihkva vabatahtlike armeekorpussega 1918. Pärast Loodearmee laialisaatmist elas Trt-s, töötas lossijana, turbalõikajana, sorteeris saeveskis palke. 1925 asus Vana-Irboskasse, töötas maamõõtja abilisena ja elektrijaamas motoristina. Alates 1928 elas Petseris, töötas sealses hoiu-laenuühistus. Osales aktiivselt kohalikus seltsielus. Arreteeriti NKVD poolt 8.1940, viidi Leningradi, mõisteti surma ja hukati. Rehabiteeritud 1989.

Narva ajalehe *Русское слово* korrespondent Petseris (1932–35), tegi kaastööd ajalehele *Печерский край* (1931–33).

T: poleemilised brošüürid valgekaartlaste kaotuse põhjustest „Быть или не быть“ (Trt 1924) ja „Неизбежное“ (Trt 1925), brošüür „Храните красоту Петсерского края“ (Petseri 1936).

A: *Псковский биографический словарь*. 246. (Pihkva 2002); *Псков* 19/2003: 140–151; P. Абисогомян (2007). Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики. 157–160, T.2: 57–58 (TÜ vene kirjanduse kateedri magistratöö); ERA.14.12.12.

Koppel, Eduard Augusti p (29. või 30.7.1897 Elistvere vald, Tartumaa – ?). 1930. aastate algul elas Viinistus, omas seal väikest trükikoda. 1933 kolis koos trükikojaga Raplasse.

Naljaajakirja *Kabaree* väljaandja ja vastutav toimetaja (Nõmme 1929 ja 1931, ilmus 2 nr). Nädalakirja *Eesti Valve* väljaandja (Nõmme 1930–31, ilmus 5 nr). Ajalehe *Ranna Teataja* väljaandja (Viinistu 1932, ilmus 3 nr). Ajakirja *Pikantsed nalja-anekdoodid* väljaandja ja vastutav toimetaja (Viinistu 1932, ilmus 2 nr). Ajalehe *Rapla Teataja* väljaandja (1933–34, ilmus 2 nr; kuna ilmumine katkes 5.1934, tühistas siseminister ilmumisloa 12.1934).

T: kogumik „120 anekdooti“ (Tln 1937; konfiskeeriti ja hävitati siseministri otsusel kui sündsustunnet riivav teos).

A: *Sakala kalender 2015*. 296–298 (Põltsamaa 2014); ERA.1.7.421; ERA.1.7.550; ERA.1.7.551; ERA.1.7.911; ERA.1.7.1025; ERA.1.7.1026.

Koppel, Henrik (Heinrich; 29./17.12.1863 Uusna vald, Viljandimaa – 14.12.1944 Tln), arstiteadlane (riiginõunik), ühiskonnategelane. Taluperemehe poeg, **J. Hurda** õetütrel abikaasa, **O. Kuninga** vanaema õepoeg. Õppis Viljandi maagümnaasiumis 1879–80, Trt kubermangugümnaasiumis 1880–84, TÜs arstiteadust 1884–90, *dr med* 1891; Uppsala ülikooli audoktor 1927, Läti ülikooli auliige 1927, TÜ audoktor 1928. Muuli leprosooriumi juhataja 1892–

1917, TÜ polikliiniku assistent 1893–1917, samal ajal ka eraarst Trt-s; TÜ kõrva-, kurgu- ja ninahaiguste eradotsent 1905–17, sisehaiguste professor ja polikliiniku juhataja 1917–18 ja 1920–34, vahepeal Voroneži ülikooli professor 1918–19; TÜ rektor 1920–28 (rahvusülikooli esimene rektor), prorektor 1928–31. Rahvusülikooli üks rajajaid ja arstiteaduskonna väljaarendajaid, paljude rahvuslike seltside ja ettevõtmiste organiseerija 1890.–1920. aastatel. EBL toimetuse liige. ÕES auliige 1938.

Üliõpilasena avaldas populaarteaduslikke artikleid ajalehtedes *Postimees* (Trt) ja *Olevik* (Trt). Kuulus **J. Tõnissoni** ümber koondunud ringkonda, kes sügisel 1896 ostis **K. A. Hermannilt** päevalehe *Postimees* (Trt) ja aitas sellest kujundada mõjuka rahvusliku häälekandja. Oli *Postimehe* kaasandena ilmuva arstiteadusliku ajakirja *Tervis* asutaja ja tegevtoimetaja (Trt 1903–10). *Tervis* oli esimene eesti teaduslik ajakiri; K. oli selle põhiautor, kaastöötajaid oli vähe ja seetõttu ilmumine katkeski. Oli ka Põhja-Balti arstideseltsi kuukirja *Tervis* (1913–16) üks tegevtoimetajaid; ajakirja ilmumine katkes I maailmasõja tõttu. Alates 1892 avaldas teaduslikke ja populaarteaduslikke artikleid Peterburi ajakirjanduses, eelkõige ajakirjas *St. Petersburger Medizinische Wochenschrift*, hiljem ajakirjades *Tervis* (Trt 1920–40) ja *Eesti Arst* (Trt), tegi kaastööd päevalehele *Postimees*, avaldas mõned arvustused ajakirjas *Eesti Kirjandus* (Trt).

T: mõned artiklid on taasavaldatud ajakirjas *Akadeemia* (5/1991).

A: AA1; PmA; EBL; EAT; EE; EBL tk; EÜS1; ENE; E(N)E; ADUT; ARUT; EE14; 1000 tartlast; ETeadBL; ISIK; *Virmalised* 21.12.1913: 2; *Postimees* 29.12.1923: 1–2, 2.12.1928: 4, 29.12.1933: 2, 28.12.1938: 3, 20.1.1939: 3, 21.1.1939: 5; *Eesti Arst* 11–12/1923: 312–314, 12/1928: 437, 11/1937: 810–840, 2/1938: 87–97, 106–107 jm, 12/1943: 636–643, 1/1994: 65–69, 4/2002: 252–253, 8/2012: 416–418; *Tervis* 12/1923: 129–134, 12/1928: 185–188; *Eesti Kirjandus* 1/1924: 1–11, 62–64, 1/1934: 7–14; *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 48 jm (Uppsala 1953 [1925]); Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 87–88 (Trt 1926); *Loodusevaatleja* 6/1933: 161–163; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis* I: 145–146 (Trt 1935); M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 64 (Tln 1991 [1953]); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 172, 198–201, 217 (Tln 1991 [1954]); A. Lüüs. *Tartus ja Rootsisis*. 41–43, 95–96 jm (Stockholm 1959); M. Raud. *Sulg ja raamat*. 204 (Lund 1962); O. Rütli. *Mälestusi ühe eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871–1949)*. 183–185, 467–472 jm (Tln 2010 [1964]); *Eesti Loodus* 1/1964: 40–43; K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 75 (Stockholm 1974); *Tulimuld* 3/1987: 151–152; *Nõukogude Eesti Tervishoid* 2/1988: 143–146; *Professor Henrik Koppeli kirjatööde, Tartu Ülikooli otorinolarüingoloogia kateedri ning kõrva-nina-kurgukliiniku teadustööde bibliograafia* (Trt 1990); *Akadeemia* 5/1991: 1029–1034; I. Käbin. *Eesti ajalugu arsti pilgu läbi*. 123–125 (Trt 1998); *ÕES aastaraamat 2004–2005*. 153–156 (Trt 2006); K. Kalling. *Rektor Henrik Koppel* (Tln 2007); K. Arjakas. *Konstantin Konik*. 66–69 jm (Tln 2008); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 110, 174, 388–391 jm (Trt 2008); *Rändaja Anna*. 167 (Tln 2014); *Universitas Tartuensis* 1/2014: 43–46; *Sirp* 28.2.2014: 36–37.

Koppel, Karl (14.10.1860 (vkj) Tartumaa – 1.4.1906 (vkj) Uusikirkko, Soome), ärimees. Kõrtsmiku, linakaupmehe poeg, **M. Koppeli** abikaasa, **C. Eisenschmidt**i kälimees, **G. Vilbergi** äi. Õppis Trt kreiskoolis. Oli ehitusettevõtja ja tüürimajade omanik Trt-s. Karskusseltsi Ugaunia üks asutajaid asutajaid 1900 ja esimees 1902. Vangistamise kartuses põgenes 1905. a lõpul Soome. Suri südamerabandusse.

Ostis 1901 **A. Grenzsteinilt** nädalalehe *Olevik* (Trt), oli lehe väljaandja kuni selle sulgemiseni 1.1906 (lehte süüdistati revolutsioonisündmuste kajastamises). Kuna lehe tegevtoimetajat **K. Kotsarit** ega K-d ennast lehe vastutavaks toimetajaks ei kinnitatud, sai toimetajaks K abikaasa M. Koppel. K hoolitses ajalehe majandamise eest, toimetuse töösse ei sekkunud.

A: EBL tk; *Postimees* 5.4.1906: 3; J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 44, 134, 140, 159, 162 (Trt 2008 [1940]); EAA IX: 48–53 (Trt 1994); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 130 (Trt 2008); K. Vilbaste (koost). *Ellen*. 99–101 (Tln 2014); KM KKO f 94, M 42:14.

Koppel, Marie (–1892 Grossberg; 28./16.7.1867 Urvaste vald, Võrumaa – 6.6.1952 Kohtla-Järve, Jõhvi rajoon), koduõpetaja, ajakirjanik (eesti esimene poliitilise lehe naistoimetaja). Talunike tütar, **K. Koppeli** abikaasa, **C. Eisenschmidt**i naiseõde, **G. Vilbergi** ämm. Õppis Trt kõrgemas tütarlastekoolis 1878–84, omandades õpetajakutse. Töötas mitmel pool koduõpetajana, sh kirjastaja H. Laakmanni perekonnas 1887–92. Pärast 1906. a tõmbus avalikust tegevusest tagasi, oli taluperenaine, kasvatas tütreid ja tütrelapsi.

Ajakirjanduslikku tegevust alustas 1890. aastatel kaastööga ajakirjale *Rahva Lõbu-leht* (Trt). Alates 1899 saatis sõnumeid ja lühemaid kirjatükke ajalehele *Olevik* (Trt). Kui ta ärimehest abikaasa K. Koppel ostis **A. Grenzsteinilt** 1901. a ajalehe *Olevik* (Trt), oli K. toimetuse liige 1901–06, sh vastutav toimetaja 1902–06 (K. Koppelit ega **K. Kotsarit** toimetajaks ei kinnitatud). Tema toimetamisel nihkus *Olevik* maailmavaatelt vasakule, tähtsale kohale tõusis naisküsimus (K. nõudis naistele valimisõigust ja õigust õpetada vallakoolis), eestlastele nõuti võrdseid õigusi sakslastega, tugevnes baltisaksavastane hoiak. 24.11.1905 karistati K-d seitsmepäevase arestiga *Oleviku* juhtkirja pärast. *Olevik* suleti 8.1.1906 kindralkubernerite otsusega. Veebr 1907 sai K. loa anda välja ajalehte *Rahva Olevik*, kuid rahapuudusel jäi võimalus kasutamata.

T: mõned tõlketeadused: karskusbrošüürid (Trt 1900–01), puuviljanduse käsiraamat „Aiatöö-katekismus” (Trt 1903), „Inimese kasvatus” (Trt 1905).

A: EAT; EBL tk; *Peatükke*. 215; EE14; ISIK; J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 158, 168 jm (Trt 2008 [1940]); H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 71–74 (Tln 1999 [1957]); J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 84–85 (Tln 1991); EAA IX: 47–58 (Trt 1994); *Eesti ajakirjanduse...* 180 (Trt, Tln 1994); *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2002*. 157–159 (Trt 2004); J. Einasto. *Tumeda aine lugu*. 28, 32 (Trt 2007); K. Vilbaste (koost). *Ellen*. 99–100 (Tln 2014).

Korknobel, August (1869–?). Elas 1910. aastatel Philadelphias.

Sotsialistliku nädalalehe *Uus Ilm* (New York) järjepidev kaastöötaja alates 1910. aastatest, peatoimetaja 1926–29.

A: ISIK; *VEKSA kalender 1979*. 94, 96 (Tln 1978); „*Uus Ilm*“ 70. 41–42, 55 (Tln 1980).

Korjus, Marie (ka Maria; sünd Krusenbergi; 1872 või 1873 – 1941 Eesti). Jutlustaja Voldemar Korjuse abikaasa. **T. Korjuse** ema.

Baptistide lasteajakirja *Väikesed Tähed* (Pärnu, Haapsalu, Tln) esimene vastutav toimetaja 1920–23. Ajakiri ilmus esmalt kaks korda kuus, alates 1923 nädalikirjana.

T: mõned kristlikud lastejutud (1923–29; autor; tõlk).

A: *50 aastat apostlite radadel*. 148, 163 (Keila 1934); *Kodumaa Hääl* 3/1945: 16; *Usurändur* 3/1954: 7–8; *Vaba Eesti Sõna* 29.6.1961: 12; ERA.1.7.1398.

Korjus, Tabea (28.6.1901 Tln – 21.4.1988 Cape Coral, FL, USA), misjonär. Jutlustaja Voldemar Korjuse ja **M. Korjuse** tütar. Lõpetas gümnaasiumi 1919, õppis Saksamaal vaeslaste hoolekannet 1921–22, Londonis Baptisti naismisjonikoolis Havelock Hall 1922–24, täiendas end Ameerika Baptisti Naisliidu stipendiaadina New Yorgis Columbia ülikooli õpetajate kolledžis 1924–25, täiendas end McCormicki teoloogilises seminaris Chicagos 1954–55; omandas magistrikraadi grafoanalüüsi alal 1965. Ordineeriti vaimulikuks Stockholmis 1923 (teistel andmetel 1925). Alates 1925 töötas Eestis, oli Pühapäevakoolide allianssliidu täitevsekretär, tegutses baptistide noortesekretärina (organiseeris pühapäevakoole, laste jumalateenistusi, noortekursusi jne), osales rahvusvahelistel konverentsidel ja nõupidamistel. 1943 emigreerus Rootsi, töötas Rootsi Baptistimisjonis, korraldas eesti põgenike abistamist, õpetas neile rootsi keelt. 1947 emigreerus USA Baptisti Naisliidu kutsel New Yorki, töötas baptistikoguduste juures, abistas eesti põgenikke, tegutses vajadusel tõlgina kohtutes ja immigratsiooniametis, oli Põhja-Ameerika baptistide sisemisjoni kristliku sõpruskonna direktor 1950–66. Alates 1971 elas Floridas noorema õe juures.

Noorsooseltside ajakirja *Tallinna Ringkonna-Leht* vastutav toimetaja (1927, ilmus 9 nr). Baptistide lasteajakirja *Väikesed Tähed* tegevtoimetaja 1938–40 (ajakiri ilmus kolm korda kuus), samuti vabakoguduste pühapäevakoolide juhendajate ajakirja *Nõuandja* tegevtoimetaja 1938–40 (tema juhtimisel ilmus 8 nr). Rootsisis elades aitas toimetada vabakoguduste ajakirja *Kodumaa Hääl* (Stockholm) 1944–47.

T: „Pühapäevakooliõpetajate käsiraamat“ (Tln 1937); A. Svärdi „Tiigrinahk“ (Tln 1938; tõlk).

A: VEPER; *50 aastat apostlite radadel*. 146–148, 159 (Tln 1934); *Meie Tee* 5/1948: 134; *Kodumaa Hääl* 7-8/1951: 14–15; *Vaba Eesti Sõna* 14.7.1951: 7; *Usurändur* 6/1981: 13, 4/1988: 12; T. Proos. *Südametunnistuse pärast*. 240 (Tln 2002 [1987]); *Osaduses kasvanud*. 179–182 (Tln 2009).

Kornel, Karl Ferdinand (25./13.8.1882 Tsooru (Kõrgepalu) vald, Võrumaa – 19.9.1953 Taišet, Irkutski oblast), poliitikategelane, jurist, ajakirjanik. Taluniku, kõrtsmiku poeg. Õppis Valga linnakoolis 1894–98, tegi algkooliõpetaja eksami Valga reaalkoolis 1908, täiendas end iseõppijana, tegi gümnaasiumi lõpueksamid Petrogradis 1916, õppis TÜs õigusteadust 1918 ja 1920–23. Sõjaväeteenistuses Vene armees 1903–06, võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–18 (sh lõpetas eksternina Petrogradis Nikolai ratsaväekooli 1917) ja Vabadussõjast 1918–19 (eskadroniülem; Vabadusristi kavaler). Apteekriõpilane ja -sell Jaroslavi kubermangus Uglitšes 1899–1901, raudteelegrafist Valgas 1901, arveametnik rauavabrikus Saraatovi kubermangus Tsaritsõnis (Volgograd) 1902–03; kooliõpetaja Valgas ja Pärnus 1908–09, ühistegevusinstruktor 1911–12, ärijuhi kt ja raamatupidaja Võhmas 1912, Trt-s ja Valgas 1918; Valga komandant 1919, Eesti esindaja Riias 1919–20; vandeadvokaat **R. Eliaseri** abi Nõmmel 1927–34. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1923–29 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas), kaubandus-tööstusminister 1926–27. Osales juhtivalt ühistegevusliikumises. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 28.11.1945, mõisteti kümneks aastaks vangi (§58-1a), suri vangilaagris.

Alates 1901 tegi kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), hiljem ka ajakirjale *Ühistegevusleht* (Trt, Tln). Eduerakondlikku ajalehte *Sõna* toimetaja (Valga 1.1907–7.1908; *Sõna* oli esimene eestikeelne ajaleht Valgas, jäi seisma lugejate puudusel). Toimetuse liige ajalehtedes *Päevaleht* 1910–12 ja *Võru Teataja* 1913–14. Ajalehe *Rajalane* (Valga) üks asutajaid 1919, päevalehe *Postimees* majandusosa toimetaja 1920–23; kuukirja *Laevandus ja Kalaasjandus* toimetuse liige 1928; ajakirja *Ühistegevusleht* toimetuse liige 1929; Eesti Telegraafi Agentuuri direktor 1930–40. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Sõna*, *Maa Sõna* ja *Postimees* (Trt). EAL liige 1921–40, juhatuse esimees 1929 ja 1933.

T: „Ühistegevus välismail“ (Tln 1939).

A: PmA; ÕT I: 48; EAT; EE; EMT; EBL tk; EVK; AA2; EÜS3; AA3; VjV; EE14; EAd; EVT; Sikk; OkM; A. Tammann. *Ühistegevus. Põhimõtted ja ajalugu*. 89, 91 (Trt 1924); Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 11 (Trt 1926); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 144–156, 335, 339, 348 (Tln 1927); ÕT X: 103–105 (Tln 1932), XI: 57–58 (Tln 1933); *Postimees* 25.8.1932: 4; *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 3, 5, 7; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 83 (Tln 2010 [1936]); *Meie Tee* 9–10/1956: 138; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 152 (Stockholm 1959); H. Meret. *Teremi jutustus „Estonia mässust“*. 173–174 (Toronto 1984); *ETA*. 79 (Tln 1988); *Looming* 7/1990: 947, 951; *Akadeemia* 9/2003: 2044, 1/2004: 209, 3/2004: 694, 4/2004: 911, 6/2004: 1418, 1434, 8/2004: 1867; A. Duvin. *Valga linna kroonikaraamat*. 20, 52–53, 130 jm (Valga 2005); M. Mela. *Läti eestlased*. 142 (Tln 2007); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 211, 396–398 (Trt 2008).

Korpmann, Villem Tõnu p (ka Vilhelm Korpmann, Wilhelm Korbman; 25./12.9.1898 Lagedi, Harjumaa – 1994), misjonär. Adventistide jutlustaja Tln-s. 1944 lahkus Eestist välismaale. Vastutav toimetaja adventistide ajakirjas *Tõe Vahimees* 1927–36 (ilmus 1–3 nr aastas) ja kuukirjas *Hingamispäeva Vahimees* 1929–36.

A: V. Viirsalu (1998). Eesti Seitsmenda Päeva Adventistide Koguduse ajalugu. (parnu.advent.ee/failid/Ajalugu.doc); Geni; ERA.1.3.1826; ERA.1.7.505; ERA.1.7.1228; TLA.1359.2.46 leht 250.

Koskel, Alma vt Johanson, A.

Kotiesen, Julie Elisabeth (ka Kotisen; –1898 Gundalin; 14./2.8.1869 Tamse, Muhumaa – ?). Mõisarentniku tütar, **C. W. Freundlichi** tütre tütar. Õppis Kuressaare kõrgemas tütarlastekoolis. Hiljem elas Kärla vallas Kandla külas, kus pere tegeles põlluharimisega. Nädalalehe *Arensburger Wochenblatt* vastutav toimetaja 1922–24 ja väljaandja 1923–24.
A: EAA.1292.1.80; EAA.3151.1.204; EAA.3131.1.14; ERA.85.1.542 kaader 11045–11046.

Kotli, Alar (27.8.1904 Väike-Maarja, Virumaa – 4.10.1963 Tln), arhitekt, õppejõud. Köster **J. Kotli** poeg. Õppis Virumaa reaalgümnaasiumis 1915–22, Pallase kõrgemas kunstikoolis skulptuuri 1922–23 ja TÜs matemaatikat 1922–23 (ei lõpetanud), Danzigi (Gdańsk) tehnikaülikoolis arhitektuuri 1923–27. Danzigi tehnikaülikooli assistent 1927–28, sõjaväeteenistuses Trt-s 1929–30, Eesti haridus- ja sotsiaalministeeriumi ehitusinspektor 1930–35, teedeministeeriumi ehitusinspektor 1935–37, riigiettevõtte “Ehitaja” abidirektor 1937–40, ühtlasi Kultuurkapitali kujutava kunsti sihtkapitali valituse liige 1935–..., Riigi tööstuskooli õppejõud 1938–41. Esimesel Nõukogude okupatsiooniastal 1940–41 oli ENSV kergetööstuse rahvakomissarsiaadi projekteerimiskeskuse abidirektor ja Riigi rakenduskunstikooli õppejõud. Saksa okupatsiooni ajal oli tehnikadirektoriumi ehitusvalitsuse osakonnajuhataja 1941–44. Pärast sõda oli Estonprojekti arhitekt 1944–55, peaarhitekt 1955–58, ENSV TA Ehituse ja ehitusmaterjalide instituudi sektorijuhataja 1958–61, ühtlasi ka Tarbekunsti instituudi õppejõud 1946–50, TPI õppejõud 1948–52, ERKI õppejõud 1946–63 (vaheaegadega; dotsent 1958, professori kt 1961), arhitektuurikateedri juhataja 1961–63. Projekteerinud ühiskondlikke hooneid, elamuid ja monumente, sh Riigi ringhäälingu Türi saate- ja jõujaama (1936–37, hävis 1941), haldushoone Kadriorus (1937–39), riikliku kolledži hoone Tln-s (1938–40; koos E. Nõvaga; praegu TLÜ peahoone), Pärnu pangahoone (1939–40; koos A. Soansiga), Kaitseliidu maja Trt-s (1940; koos E. Lohuga), Tln laululava (1958–60; koos H. Sepmanni ja E. Paalmanniga). ENSV arhitektide liidu üks asutajaliikmeid, esimees 1945–50, aseesimees 1955–63. ENSV teeneline kunstitegelane 1947.

Ajakirja *Varamu* arhitektuuriosakonna toimetaja, toimetas lisa *Eesti Arhitektuur* 1939–40 (7 nr jooksul). Esimesel Nõukogude okupatsiooniastal toimetas kultuuriajakirja *Viisnurk* lisa *Arhitektuur* (1940, ilmus 1 nr). Hiljem „ENSV Arhitektide Almanahhi“ toimetuskolleegiumi liige 1947 ja 1949, bületääni *Ehitus ja Ehitusmaterjalid* toimetuskolleegiumi liige (1958–61). Aastatel 1931–62 avaldas ehitusalaseid artikleid ajakirjades *Eesti Arhitektuur*, *Ehitus ja Ehitusmaterjalid*, *Ehitus ja Arhitektuur*, samuti kogumikes.

T: brošüür „Kivist üheperekonnaelamu“ (Trt 1946); „Eesti arhitektide almanak 1934“ (Tln 1934; kaastoim); album „Kolhoosielamute projekte“ (Tln 1954; toim).

A: ERAKT; ENE; E(N)E; AA3; EKABL; EABL; EE14; ISIK; VM; H. Sepmann. *Lauluväljak. Laululava*. 11–12 (Tln 1973); *Punane Täht* 27.8.1974: 3, 25.8.1979: 2, 28.8.1984: 3; *Sirp ja Vasar* 30.8.1974: 9, 31.8.1979: 9, 29.6.1984: 3, 24.8.1984: 8–9; *Ehitus ja Arhitektuur* 1/1988; *Reede* 1.9.1989: 9; *Linnaehitus ja arhitektuur*. 75–100 (Tln 1990); *Viru Sõna* 7.6.1990: 3; *Kunstiteaduslikke uurimusi*. 7: 299–301 (Tln 1994); *Maja* 3/1994: 76–77; M. Kalm. *Arhitekt Alar Kotli*. (Tln 1994); *Väike-Maarja valla infoleht* 11/2013: 5, 2/2014: 9, 3/2014: 7; *Virumaa Teataja* 12.8.2014: 6.

Kotli, Johan (ka Johann, Juhan; ps J. Orasson; Grasson; Köster; 9.8.1853 Palo (Veriora) vald, Võrumaa – 12.3.1940 Väike-Maarja, Virumaa), kooliõpetaja, köster-organist. Talunike poeg, **A. Kotli** isa. Õppis Räpina kihelkonnakoolis 1869–72, tegi vallakooliõpetaja eksami 1872, õppis Cimze õpetajate seminaris Valgas 1874–77. Kihelkonnakooliõpetaja Maarja-Magdaleenas 1877–

79 ja Laiusel 1879–93, Väike-Maarja köster ja organist 1893–1934. Aktiivne kohalik seltsitegelane.

Tegi kaastööd (artiklid, kohalikud sõnumid) nädalalehtedele *Eesti Postimees* (Trt) 1877–81, *Sakala* (Viljandi) 1878, *Olevik* (Trt) 1882–1901, päevalehele *Postimees* (Trt) 1897–1903, ajakirjale *Põllumees* (Trt), ajalehele *Valgus* 1897–1900.

A: PmA; EAT; PET; ISIK; VM; *Päevaleht* 13.3.1940: 8; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 105 jm (Tln 1963); *Punane Täht* 28.8.1984: 3; *Viru Sõna* 7.6.1990: 3; M. Kalm. *Arhitekt Alar Kotli*. 13–14 jm (Tln 1994); *Virumaa Teataja* 23.5.2014: 3; Perekonnakroonika.

Johan

Kotli

(http://engine.koduleht.net/templates/kotli/files/mdl_files.php/JOHAN_KOTLI_ELULUGU.pdf)

Kotsar, Kustas Hindreku p (ka Gustav; 16./4.2.1872 Särevere vald, Järvamaa – 10.4.1942 Trt), ajakirjanik, ametnik. Talurentnike poeg. Õppis Sommeri erakoolis Tln-s, Eesti Aleksandrikoolis Põltsamaal 1889–91 (ei lõpetanud); TÜ vabakuulaja 1901–02, sooritas eraadvokaadi eksami Pihkvas 1903. Särevere vallakooliõpetaja 1893–97 ja vallakirjutaja abi 1897–98; ametnik Tartu-Võru rahukohtus 1902–03, eraadvokaat Trt-s 1903–04. Arreteeriti Vene võimude poolt 10.1907, süüdistati sotsiaaldemokraatlikku erakonda kuulumises, mõisteti kolmeks aastaks ja seitsmeks kuuks sunnitööle, vabanes 5.1911. Eesti kaubandus-tööstusministeeriumi infoosakonna juhataja 1922–29; seejärel elas pensionärina Põltsamaa kandis, alates 1934 Trt-s.

Töötas ajalehe *Olevik* (Trt) toimetuses 1898–1902, ülesandeks kogu praktiline toimetamistöö; pärast toimetaja **A. Grenzsteini** lahkumist Eestist 1901 tegi lehte üle poole aasta üksinda, vastutavaks toimetajaks teda ei kinnitatud. Oli radikaalse ajalehe *Uudised* (Trt 1903–05) toimetuse liige (tehniline toimetaja ja korrektor). Leht suleti 11.1.1906, K. oli politsei poolt tagaotsitav, kuid asus siiski suvel 1906 tööle ajalehe *Virulane* toimetusse; juhtis seal toimetuse tööd kuni suveni 1907, põgenes siis Peterburi, kuid arreteerimisest ei pääsenud. Pärast vanglast vabanemist (1911) oli taasilmuva ajalehe *Olevik* (Trt) tegevtoimetaja 7.–9.1911, päevalehe *Tallinna Teataja* toimetuse liige 1913–21. Kirjutas juhtkirju ja artikleid juriidilistel teemadel, koolikorraldusest ja haridusest, karskusliikumisest ja naisküsimisest. EAL liige 1919–27.

T: kaks novellikogu (1911–13).

A: ÕT I: 48; EBL; EAT; EE; EKBL; EKrL; Järva; EKoBL; ISIK; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 56, 70, 72 (Tln 2010 [1936]); *Meie Tee* 9-10/1963: 153; K. Ast Rumor. *Aegade sadustus*. I–III: 267–269 jm (Tln 2010 [1965, 1976]); *Keel ja Kirjandus* 4/1967: 224–228, 3/2010: 200–201; EKA III: 541–542 (Tln 1969); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 194–195, 230 (Tln 1974); *Teataja* 12.6.1977: 8; *Vikerkaar* 3/1991: 65; *Eesti ajakirjanduse...* 180 (Trt, Tln 1994); M. Metsanurk. *Mälestused*. 369, 458–459, 465 jm (Trt 2005); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2005*. 213 (Viljandi 2006); M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 241 (Trt 2011).

Kotta, Felix (ps Fesarko; 25./12.6.1910 Trt – 11.10.1963 Trt), luuletaja. Tisleri poeg. 1913 asus koos vanematega elama Tomski kubermangu Jurjevi asundusse. Õppis Bolotnoje keskkoolis 1924–29, Leningradi ajaloo-filoloogia instituudis 1931–32 ja Leningradi pedagoogilises instituudis eesti filoloogiat 1934–38. Vene keele õpetaja Tomski parteikoolis 1932–33, Novosibirski ja Kemerovo oblastites 1938–40 ja 1943–44, vahepeal NKVD vägede instruktor 1940–42. Sügisel 1944 tuli tagasi Eestisse. TRÜ marksismi-leninismi kateedri assistent 1945–46, vabakutseline kirjanik Elvas 1946–58 ja 1960–62, Trt täitevkomitee esimehe asetäitja 1958–60, TRÜ vene keele kateedri õpetaja 1962–63.

Esimesed kaastööd (luuletused) ilmusid ajalehe *Siberi Teataja* (Novosibirsk) majandus-teaduskirjanduslisas *Uus Küla* 1926–30. Seejärel oli *Siberi Teataja* > *Kommunaari* kaastöötaja, toimetuse esindaja-instruktor 1933–34 (avaldas artikleid ja satiiri). Aastatel 1933–37 tegi kaastööd ajalehele *Edasi* (Leningrad) ja selle kirjanduslisale *Leegid*; avaldas peamiselt luulet ja arvustusi.

T: 14 luulekogu (1948–63), sh lastele „Vaata mis juhtus“ (Tln 1951; 8. tr 2003), „Tublid loomad“ (Tln 1952; 5. tr 2006); valikkogud „Пой, скворец“ (Tln 1956) ja „Valitud värsse“ (Tln 1971); luuletõlked vene keelest: V. Majakovski „Luuletusi“ (Tln 1947) ja „Poeemid“ (Tln 1955), A. Puškini „Muinasjutud“ (Tln 1949) jm.

A: ENE; TRÜ BB; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; *Elvalasi*; ISIK; *Postimees* 4.5.1947: 3; *Keel ja Kirjandus* 4-5/1958: 206–207, 6/1958: 327, 6/1960: 374–376, 11/1977: 676–678; *Kirjanduse sirvilauad* 1959. 308 (Tln 1959); *Looming* 6/1960: 938–945, 11/1963: 1752, 1758–1759, 5/1985: 711; *Edasi* 13.10.1963: 3, 15.6.1966: 2–3, 5.7.1970: 3; *Rahva Hää* 13.10.1963: 4; *Eesti Kommunist* 4/1967: 42, 44–45; A. Suur. *Elva*. 39 (Tln 1973); *Paar sammukest...* IX: 26–37 (Tln 1976); EKA V.1: 260–266 (Tln 1987).

Krahe, Aleksis Gustavi/Kustase p (dokumentides Aleksander; ka Aleksius; ps Kailo; Nana Lahor; O. Vemmal; 10.8./28.7.1904 Vao vald, Virumaa – 23.4.1977 Tln), ajakirjanik, ametnik. Äripidaja poeg, **K. Krahe** vend. Õppis Väike-Maarja gümnaasiumis 1920–24, TÜ filosoofiateaduskonnas 1924–27 (ei lõpetanud). Tisleritöökoja ja puusärgiari omanik 1924–25, Eesti Haridusliidu lektor 1925–26, Trt maavalitsuse ametnik 1927, Eesti Karskusliidu instruktor 1928. Õpiringide liikumise üks juhte. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Põltsamaa tarbijate kooperatiivi juhatuse esimees ja ärijuht, 7.1941 võitles hävituspataljoni lasena Nõukogude võimu eest, evakueerus Venemaale. Töötas Uljanovski oblastis kolhoosiklubi juhatajana 1941–42, võttis mobiliseerituna osa II maailmasõjast 1942–45 (Nõukogude armees). Pärast sõda oli Viljandimaa täitevkomitee kultuurhariduse osakonna juhataja 9.1945–12.1946, Viljandi muuseumi direktor 12.1946–7.1947, vallandati ja mõisteti 13.5.1948 raiskamise eest kolmeks aastaks vangi (§116-1). Kandis karistust Komi ANSVs, 1949 lühendati karistusaeg kahele aastale, vabanes 1950. Elas Sael ja töötas kolm aastat pottsepana, seejärel oli autobaasis laojuhataja, Saue EPT kaubabaasi insener-kaubatundja (vahepeal juhataja asetäitja) kuni 1976. Suri vähki.

Tegi kaastööd Saaremaa sotsialistide ajalehele *Uus Rahva Hää* > *Rahva Hää* (Kuressaare) 1927–30, kirjutas vabaharidustööst ajakirjas *Filmileht* 1927 jm. Andis välja ajalehte *Uudised* (Trt 1929–30, ilmus 5 nr). Oli kohaliku ajalehe *Lääne Teataja* (Haapsalu) tegevtoimetaja 7.1933–1.1934, mh korraldas Hiiumaa sündmuste senisest ulatuslikuma kajastamise lehe veergudel. Kutsuti seepeale tööle konkureerivasse ajalehte *Lääne Elu* (Haapsalu), et asutada Hiiumaa esimene ajaleht *Hiiu Teataja* (Kärdla). Leht alustas ilmumist 17.1.1934 *Lääne Elu* kõrvallehenä, selle viis lehekülge olid pärit *Lääne Elust* ja üks lehekülg sisaldas Hiiumaa materjale. K oli lehe tegevtoimetaja 1934–36 ja vastutav toimetaja 1935–36. Tegi Kärdlas üksinda kogu toimetamis- ja talitustöö, samuti korjas lehele kuulutusi-reklaame; lehematerjalid saatis Haapsallu trükikotta postiga. Lisaks tegi Hiiumaalt kaastööd Tln ajalehtedele ja ringhäälingule. Lahkus *Hiiu Teatajast* suure töökoormuse ja väikse palga tõttu. Töötas päevalehe *Vaba Maa* kohalikus kõrvallehes *Vaba Maa Pärnu väljaanne*. Oli maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) Põltsamaa abitoimetuse ja -talituse juhataja 1938–40. Teise maailmasõja ajal oli rindelehtede *Суворовец* ja *На страже родины* kaastöötaja. Pärast demobiliseerimist töötas suvel 1945 päevalehe *Rahva Hää* toimetuses. 1950.–70. aastatel avaldas olustikukriitilisi lühilugusid ajalehtedes *Rahva Hää*, *Noorte Hää*, *Õhtuleht*, *Harju Elu*, *Sirp* ja *Vasar*.

T: brošüür „Tegelik enesekasvatuse“ (Trt 1929).

A: AA3; Sikk; ISIK; *Nõukogude Hiiumaa* 7.2.1974: 3, 9.2.1974: 2, 14.2.1974: 2, 28.2.1974: 3, 2.3.1974: 2, 5.3.1974: 3; *Sirp* 20.4.2007: 18; M. Kauber (1970). Hiidlane ja kohalik ajakirjandus. 28–30, 38, 53, 57–59 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.2100.1.5833; ERA.1.7.1280; ERA.r-62.1.262; 2 ERA.R-3.6.2038; Liili-Maie Krahe (tütar) andmed (13. ja 15.5.2015).

Krahe, Karl Albert Gustavi p (ka Kuusler; ps Koidik; Ilmari Laine; Ülo Ilmari; 6.3./22.2.1890 Triigi Avispea, Virumaa – 9.7.1922 Väike-Maarja, Virumaa), harrastuskunstnik, -tantsija, -luuletaja. Talunike poeg, **A. Krahe** vend. Õppis Väike-Maarja kihelkonnakoolis, täiendas end

iseõppijana, sh maalimise ja tantsu alal Peterburis, Moskvas, Soomes ja Saksamaal. 1919 oli Väike-Maarjas lühikest aega sekretär bolševike teenistuses, seejärel Eesti sõjaministeeriumi ametnik Tln-s. Võttis osa Vabadussõjast 1919. Korraldas 1918–19 oma maalinäitusi, luule- ja tantsuõhtuid jms. Suri tuberkuloosi.

Avaldas luuletusi ajakirjas *Lasteleht* (Trt) alates 1906, kohalikke sõnumeid ja luuletusi ajalehes *Vabadus* (Trt) 1906–07, hiljem ülevaateid ja luuletusi päevalehes *Postimees* (Trt) 1911–16 ja selle nädalikirjas *Virmalised* 1914, samuti päevalehes *Pealinna Teataja* (Petrograd).

A: EKRL; EKL; ISIK; VM; *Vaba Maa* 18.7.1922: 6; *Päevaleht* 12.7.1932: 4; *Rahvaleht* 21.2.1940: 4, 22.2.1940: 4; *Keel ja Kirjandus* 5/1964: 265–268, 6/1986: 364–367, 5/1991: 301–302; *Väike-Maarja Valla Infoleht* 3/2015: 7; ERR arhiiv („Muuseumirott“ 1994); ERA.509.2.24.

Krass, Friedrich (1877–1914), ametnik, korrektor. Lõpetas Rakvere linnakooli 1895. Töötas **H. Laasi** juures kontoriametnikuna kuni 1906. Rahvaluulekoguja, fotograaf. Suri tuberkuloosi.

Ajakirja *Põllumees* (Trt) ja ajalehe *Vabadus* (Trt) korrektor ja kaastöötaja kuni 1906. Tegi kaastööd ka ajakirjale *Rahva Lõbu-leht* (Trt) 1899, hiljem päevalehele *Teataja*. Oli päevalehe *Virulane* > *Uus Virulane* > *Säde* > *Õigus* korrektor 1906–08. Lahkus töölt viletsa tervise tõttu.

T: käsiraamat-brošüür „Põllumehe raamatupidamise juhatus“ (Trt 1904).

A: ISIK; *Rakvere Linna III. Algkool 1805–1930*. 59 (Rakvere 1930); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 70 (Tln 2010 [1936]); *Keel ja Kirjandus* 11/1959: 676; M. Metsanurk. *Mälestused*. 451–453, 458, 464 (Trt 2005).

Kreisberg, Alexis Hansu p (ka Aleksis; 23.9.1879 Järlepa, Harjumaa – 4.3.1932 Tln), toimetaja.

Antonie Kreisbergi abikaasa. Lõpetas Tln linnakooli. I maailmasõja ajal toimetab raamatuid ja ajakirju kirjastuses Teadus, hiljem kirjastuses Rahvaülikool ja Graafilise Ühingu Kiri kirjastuses 1920–25, oli selle trükikoja juhataja 1921–25. Suri kopsupõletikku.

Peterburi telegraafiagentuuri kaastöötaja 1905–09; ajalehe *Päevaleht* toimetuse liige 1906–08, ajalehe *Virulane* toimetuse liige lühikest aega 1908. Asutas 1920 perekondliku kirjandusajakirja *Kodu*, oli selle vastutav ja tegevtoimetaja surmani 1932, väljaandja 1925–29. *Kodu* oli tüüpiline segasisuline üldhuviajakiri, palju avaldati ajaloolisi ülevaateid, olukirjeldusi ja reisikirju. K. tõlkis ilukirjandust ja teaduslikke artikleid, tõlkes ilmusid eelkõige *Kodu* veergudel. EAL liige 1920–32.

T: ilukirjanduslikud ja teaduslikud tõlketeadused.

A: ÕT I: 49; P. Grünfeldt. *Minevikku jägimas*. 78 (Tln 1923); *Romaan* 6/1932: 169; ÕT X: 99 (Tln 1932), XII: 46–48 (Tln 1934); *Vaba Maa* 6.3.1932: 8; *Uudisleht* 7.3.1932: 8; *Kodu* 6/1932: 161–162; M. Metsanurk. *Mälestused*. 497 (Trt 2005); H. Tiikmaa (1990). Perekonnaajakirjad „Eesti Kodu“ ja „Kodu“. 46–49 jm (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERA.1.7.603; ERA.1357.2.21524.

Kreisberg, Antonie Jakobi t (10.3./26.2.1875 – ?) **Alexis Kreisbergi** abikaasa.

Perekondliku kirjandusajakirja *Kodu* väljaandja 1929–34 ja tegevtoimetaja 1932–36. Tema juhtimisel muutus ajakiri kerglasemaks, vähenes hariva materjali osa. 1935. a müüs ajakirja väljaandmisõiguse trükikojale Edu.

A: H. Tiikmaa (1990). Perekonnaajakirjad „Eesti Kodu“ ja „Kodu“. 48 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); ERA.1.7.603; ERA.891.2.16520.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold (ps Viru laulik; Vidri Rein Ristmets; 26./14.12.1803 Jõepere mõis, Virumaa – 25./13.8.1882 Trt), arst (kolleegiumiregistraator), eesti rahvusliku kirjanduse rajaja, kalendrikirjanik. Pärissorjast kingsepa poeg. Õppis Tln kreiskoolis 1819–20, sooritas algkooliõpetaja eksami 1823, õppis TUs arstiteadust 1826–33. Oli Tln-s kaupmehe õpipoiss 1818–19 ja algkooliõpetaja 1820–23, koduõpetaja Peterburis 1824–25; Võru linnaarst 1833–77. Võttis alates 1839 aktiivselt osa ÕES tegevusest (auliige 1849). Tema publitsistlikul tegevusel ja

kirjanduslikul loomingul oli eriti 1850.–60. aastatel teedrajav tähtsus eesti rahvuskultuuri kujunemisele.

Tegi kaastööd nädalikirjale *Das Inland* (Trt) 1837–59, eriti 1837–44, avaldades kohalikke sõnumeid, käsitlusi eesti mütoloogiast, rahvakombestikust, uskumustest, ebausutavatest jms. Mitmel puhul põhjustasid kriitilised sõnumid valitsevatest oludest sekeldusi ametivõimudega. Tegi kaastööd ajalehele *Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland* (Riia), kus tema artikkel talurahva vaesumisest vallandas pika poleemika (1837). Tegi kaastööd ÕESI väljaantud „Maa-rahva Kalendri” 1843–51 ning toimetas **H. Laakmanni** väljaantud „Maa-rahva Kasulist Kalendrit” 1846–60 ja 1865–74. Avaldas seal õpetlikke ja populaarteaduslikke kirjutisi, värsse, enamiku oma juttudest, sh „Reinowadder Rebbane” (1848–51), „Põllumees ja ametmees” (1858), „Tuisulased” (1859). Tema jutulooming oli kantud valgustuslikest eesmärkidest, pikitud satiiri ja allegooriaga. K. jutud tegid „Maa-rahva Kasulise Kalendri” oma aja kõige populaarsemaks kalendriks. Toimetas viis annet populaarteaduslikku ja rikkalikult illustreeritud jätkväljaannet *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on* (Trt 1848–49; faksiimile Tln 2003). See oli planeeritud ajakirjana, kuid ilmus ebaregulaarselt. Siiski loetakse seda esimeseks eestikeelseks populaarteaduslikuks ajakirjaks, mis sarnaneb nii sisult kui vormilt oma Lääne-Euroopa eeskujudele, illustreeritud ajakirjadele *The Penny Magazine* (London 1832–45) ja *Das Pfennig-Magazin* (Leipzig 1833–55). K. oli väljaande koostaja ja autor, mugandatud tõlgete kõrval avaldas ka originaalkirjutisi, tutvustades talurahvale maailmaruumi, eksootilisi loomi, kaugeid rahvaid ja linnu, kuulsaid ehitisi, teaduse ja tehnika saavutusi, samuti jagas praktilisi nõuandeid (nt kuidas kirja kirjutada). *Maailm ja mõnda* ilmus ka läti keeles nimega *Pasaule un daudz no tā* (Trt 1852–60). Hiljem tegi K. pistelist kaastööd esimestele eesti ajalehtedele: *Tallorahwa postimees* (Trt) 1857–59, *Perno Postimees* 1862–65, *Eesti Postimees* (Trt) 1865–78 (kaastöö katkes vastuolu tõttu **J. V. Jannseniga**). Rohkesti tegi kaastööd ajalehele *Sakala* (Viljandi) 1878–81, avaldades lühisõnumeid, päevapoliitilisi artikleid, luuletusi ja filosoofilise sisuga populaarteaduslikke kirjutisi. Kaastöö katkes vastuolude tõttu toimetaja **C. R. Jakobsoniga**.

T: karskusteemaline jutt „Wina-katk” (Trt 1840, 1881); õpetlik jutukogu „Sippelgas” I–II (Trt 1843, 1861); rahvaraamat „Wagga Jenowewa ajalik elloaeg” (Trt 1842; 5. tr 1887; 6. tr LR 33–35/1971, lisaks 4 salatrükki; Marbachi järgi); õpetlikud ja valgustuslikud teosed: „Ma ja Merrepiltid” I–III (1850, 1857, 1861; 2. tr 1882), „Risti-sõitjad” (Trt 1851), „Lühhikenne õppetuse terwise hoidmisest” (Trt 1854, 1860, 1869); mitmed juturaamatud, sh „Reinowadder Rebbane” (Trt 1850, 8. tr 1974), „Kilplaste imevärklikud [...] jutud ja teud” (Trt 1857, 4. tr 1923); rahvuseepos „Kalevipoeg” (ÕES toimetised 1857–61, 17. tr 1998); muinasjutukogu „Eestirahva Ennemuistsed jutud” (Tln–Trt 1860–65; tervikuna Helsingi 1866; 9. tr 1978); luulekogu „Viru lauliku laulud” (Trt 1865, 1926, 1946); arstlik käsiraamat „Kodutohter” (Trt 1879, 4. tr 1900); „Teosed” I–V (Tln 1953); „Kirjavahetus” I–VI (1953–79); regilaulukogumik „Aeg ärgata” (Trt 2014); *Ma-ilm ja mõnda* tekste ilmus kogumikus „Vanaisade vahelugemisi” (LR 10/1957).

A: AA1; AE; *Sirvilauad 1914*. xxxiii (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxvii (Trt 1915); EBL; EE; EBL tk; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EAE; EKoBL; EE14; EKL; *1000 tartlast*; ISIK; KrS; *Sakala Kalender 1880*. 60–66 (Trt 1879); M. J. Eisen (toim). *Tähtsad mehed. Esimene anne: O. W. Masing. – F. R. Fählmann. – F. R. Kreuzwald*. 47–102 (Trt 1883); *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht*. 30–37 (Trt 1889); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 386–403 (Trt 1898); M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu* II.2: 91–94 (Trt 1899); *Sirvilauad*. 1–19 (Trt 1903); *Teataja* 18.12.1903: 1–2, 19.12.1903: 1–2, 20.12.1903: 1; V. Reiman. *Kivid ja killud* I: 38–47, 129–172 (Trt 1907); M. Kampmann. *Eesti vanem ilukirjandus*. 67–68 (Trt 1908); G. Suits. *Eesti lugemiseraamat* I: 88–89 (Helsingi 1916); A. Jürgenstein. *Arvustuslised kirjatööd*. 148–170 (Trt 1919); M. Kampmann. *Eesti kirjanduseloopaajooned. Teine jagu*. 32–59 (Trt 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 44–48 (Trt 1922); *Eesti Kirjandus* 6/1922: 182–184, 11/1931: 567–577, 625–638, 10/1931: 465–480, 12/1931: 581–595; V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu koolidele*. 1.II: 261–288 (Trt 1925); *Kevadik* 3/1926: 36–40; *Looming* 4/1927: 349–361, 10/1931: 1071–1077, 6/1932: 692–700, 4/1933: 444–

450, 5/1933: 595–603, 6/1933: 706–711, 7/1933: 802–809, 8/1933: 940–944, 4/1934: 442–447, 5/1934: 592–597, 7/1934: 827–830, 10/1934: 1184–1188, 1–3/1935: 79–86, 2/1935: 205–208, 3/1935: 327–329, 7/1939: 762–764, 8/1939: 871–877, 1/1952: 111–121, 10/1952: 1166–1175, 6/1956: 860–867, 4/1957: 591–604, 9/1961: 1418–1427, 12/1961: 1900–1910, 8/1962: 1254–1268, 12/1963: 1889–1895, 9/1971: 1419–1427, 12/1978: 2067–2079; L. Tohver. *Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist* (Trt 1932); *Vaba Maa* 25.8.1932: 5; L. Tohver. *F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loomingust*. 27–72 (Trt 1934); *Olion* 5/1935: 156–157; A. Annist, G. Saar. *Kreutzwald, Jean Paul ja Witschel* (Trt 1936); Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 56 (Trt 1936); *Eesti Arst* 2/1938: 82–84; H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 25–27 (Trt 1939); *Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus* (Tln 1953; sisaldab elukäigu kronoloogiat); *Fr. R. Kreutzwald 1803–1882. Elu ja tegevus sõnas ja pildis* (Tln 1953); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 90–105 jm (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 7/1958: 400–411, 11/1961: 677–683, 4/1965: 203–210, 9/1966: 556–559, 6/1968: 372–373, 11/1969: 657, 5/1971: 271–275, 12/1978: 721–725, 8/1982: 409–416, 6/1990: 325–330, 6/2004: 430–450; *Paar sammukest...* II: 9–74 (Trt 1961); E. Nirk. *Friedrich Reinhold Kreutzwald* (Tln 1961); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 26–30 jm (Tln 1963); *Tulimuld* 1/1963: 49–61; H. Laidvee. „*Kalevipoja*” *bibliograafia* (Tln 1964); E. Lukk (koost). *Male Eestis*. 27–28 (Tln 1965); K. Mihkla. *Lydia Koidula elu ja looming*. 117–132 jm (Tln 1965); EKA I: 434–435, 442–444, 446–447 (Tln 1965), II: 60–124, 181 (Tln 1966); E. Nirk. *Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus* (Tln 1968); E. Jansen. *Carl Robert Jakobsoni „Sakala”*. 304–305 (Tln 1971); *VEKSA kalender 1978*. 108–113 (Tln 1977); H. Laidvee. *Fr. R. Kreutzwaldi bibliograafia 1833–1869* (Tln 1978); H. Salu. *Must lagi on meie toal*. 238–243 (Lund 1980); *Fakt, sõna, pilt* XI: 34–43 (Trt 1981); *Kunstiteadus. Kunstikriitika*. 4: 57–68 (Tln 1981); V. Kabur. *Friedrich Reinhold Kreutzwald 1803–1882* [Personaalnimestik] (Tln 1982); K. Leichter. *Valik artikleid*. 100–124 (Tln 1982); G. Suits. *Noor Kreutzwald* (Lund 1983; LR 1–2/1984); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 353 (Tln 1984); *Võrumaa ja võrulased*. 35–42 (Tln 1986); A. Annist. *Elu ja luule*. 127–167 (Tln 1987); *Harjumaa ja harjulased*. 82–83 (Tln 1990); J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 39 (Tln 1991); A. Paidla. *Raplamaa*. 140–141 (Tln 1991); *Sakala kalender 1992*. 108–109 (Viljandi 1991); *Eesti ajakirjanduse...* 23–24, 76–81 jm (Trt, Tln 1994); *XII Eesti raamatuteaduse konverents*. 15–18 (Trt 1985); H. Gustavson. *Friedrich Reinhold Kreutzwald arstina Võrus* (Tln 1995); *Eesti arstiteaduse ajaloost*. 57–62 (Trt 1996); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 116 jm (Trt 1998); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 69–73, 93–100, 115–118, 121 jm (Tln 2000); O. Kirss. *Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani*. 100–101 (Tln 2003); *Paar sammukest* XX: 93–109 (Trt 2003); V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. 43–44, 101 jm (Tln 2003); *Horisont* 6/2003: 22–25; *Fr. R. Kreutzwaldi bibliograafia 1982–2003* (Tln 2004); O. Kirss. *Rakvere lood ja legendid*. 112 (Tln 2004); *Lähivertailuja* 14: 58–69 (Oulu 2004); *TÜR aastaraamat 2003*. 133–147 (Trt 2004); *ÕES aastaraamat 2003*. 9–40 (Trt 2005); *ÕES aastaraamat 2004–2005*. 123–128, 143–146 (Trt 2006); *Rakvere ajalooline vaimsus hariduses ja kultuuris*. 29–34 (Rakvere 2009); *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2011*. 173–176, 263–267 (Trt 2012); *Eesti Arst* 8/2012: 416; *Sirp* 10.10.2014: 12–13.

Krigul, Viktor Danieli poeg (–1935 Kriggul; 30./17.4.1905 Röpina vald, Võrumaa – ?). Kooliõpetaja poeg. Õppis Trt tehnikagümnaasiumis 1918–26, TÜ filosoofiateaduskonnas 1926–28 ja 1935–36 (ei lõpetanud), õigusteadust 1930–35 (vaheaegadega). EÜSi liige. Toimetuse liige päevalehes *Postimees* (Trt) 1928, maakonnalehes *Virulane* (Rakvere) 1931–32, päevalehes *Vaba Maa* 1932–34. EAL toetajaliige 1934 ja 1936–40.
A: AA3; A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 57 (Tln 2010 [1971]); EAA.1269.1.837 leht 788; EAA.1767.1.826.

Krimm, Aleksander (2.9.1868 Naelavere küla, Tartumaa – 26.1.1942 ....), ametnik. Talurentnike poeg, **K. Krimmi** vend, **J. Elkeni** väimees. Õppis Kodavere ja Väike-Maarja kihelkonnakoolides 1882–87. Koonu-Ärina vallakooliõpetaja 1888–93 ja vallakirjutaja 1889–93, Undla vallakirjutaja 1893–1920, tärglisevabriku ametnik Kadrinas 1920–33. Aktiivne kohalik seltsitegelane, sh Kadrina haridusseltsi esimees 1909–36.

Ajalehe *Postimees* (Trt) aktiivne kohalik kaastöötaja 1891–1900.

A: PmA; EAT; ETL; *Punane Täht* 7.7.1970: 2, 8.12.1981: 3; *Virumaa Teataja* 5.8.1999: 6, 5.9.2008: 1; *Kodukant* 25.9.2008: 1.

Krimm, Kaarel (ka Karl; 28./16.7.1863 Alatskivi vald, Tartumaa – 29./17.5.1894 Undla vald, Virumaa), kooliõpetaja, literaat. Talurentnike poeg, **A. Krimmi** vend. Õppis Kodavere kihelkonnakoolis 1874–79; tegi vallakooliõpetaja eksami Trt-s Hollmanni seminari juures 1883. Kooliõpetaja Unikülas 1884–85, kooliõpetaja ja vallakirjutaja Koonu-Ärinal 1885–88, vallakirjutaja Viljandimaal Kaarli vallas 1889–90 (teistel andmetel kuni 1893). Suri tuberkuloosi.

Aastatel 1881–82 avaldas Alatskivi sõnumeid nädalalehtedes *Tartu Eesti Seitung*, *Valgus*, *Virulane*, *Eesti Postimees* (Trt). Esimesed värsid ja jutud avaldas 1884 nädalalehes *Eesti Postimees*, hiljem ilmus neid nädalalehtedes *Sakala* (Viljandi), *Virulane*, *Valgus*, *Postimees* (Trt) ja lisalehes *Postimehe lõbu-lisa* (Trt), ajakirjas *Meelejahutaja* (Trt), kalendrites jm. Pikemas artiklis “Eesti algupäralisest kirjandusest” (*Virulane* 27.5.1886) esitas oma kirjanduslikud tõekspidamised. Viljandimaal elades oli *Sakala* agar kirjasatja 1889–92, abitoimetaja 1892–93 (teistel andmetel alates 1892 või 1893), **J. Peedi** surma järel vastutav toimetaja 1.–2.1894. Lahkus töölt haiguse tõttu.

T: lugulaul „Saatuste ja vale vangis“ (Trt 1887).

A: *Sirvilauad 1914*. xxxiii (Trt 1913); EBL; EE; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; ISIK; VM; *Olevik* 30.5.1894: 493; *Agu* 28.7.1923: 989–990; A. Jürgenstein. *Minu mälestused*. I–II: 43–44, 111 (Tln 2011 [1926–27]); *Sakala* 23.3.1928: 9, 23.3.1938: 4, 16.8.1988: 2; Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 121–126, 132–134, 137, 197–202, 204–205 (Trt 1936); *Keel ja Kirjandus* 3/1960: 153–156, 7/1963: 429–432, 4/1964: 193–203; *Sirp ja Vasar* 19.7.1963: 6; R. Alekõrs. *Jutt on see kooruke*. 159–173 (Tln 1965); EKA II: 526–530, 546 (Tln 1966); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 41–42 jm (Tln 1971); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 353 (Tln 1984); *Eesti ajakirjanduse...* 140, 164, 224 (Trt, Tln 1994).

Kriška, Eduard Ferdinand Amalia p (ka Kriska; Krischka; 10.12.1907 Kuressaare – 11.1970?), trükitöoline. 6-klassilise algkooliharidusega. Trükitöoline Kuressaares, hiljem Haapsalus. Saksa okupatsiooni ajal oli trükitöoline Haapsalu graafikatööstuses.

Saaremaa sotsialistide ajalehe *Rahva Hää* (Kuressaare) viimane väljaandja ja vastutav toimetaja 1932–35. Okt 1934 tahtis lehe väljaandmise ja toimetamise anda üle H. Sannikule, aga politseivalitsus keeldus lehe ümberregistreerimisest. Leht ilmus loata edasi kuni 1.1935, siis see suleti ja K-d karistati trükiseaduse rikkumise eest kolmepäevase arestiga.

A: *Rahva Hää* 15.1.1935: 1; ERA.1.7.1004.

Kroon, Rudolf-Heinrich Ferdinandi p (24./11.7.1905 Anna vald, Järvamaa – 8.1995?), postiametnik. Kontoriametniku poeg. Õppis Petrogradis Eesti Hariduse Seltsi algkoolis 1915–18, Tln õhtualgkoolis 1925–26, Tln kolledžis 1928–34. Elas Peterburis/Petrogradis 1905–18, seejärel Narvas ja Elvas 1920–21. Sulane, metsatöoline 1919–21; Tln peapostkontori käskjalg, postiljon 11.1921–26, ametnik 1926 ja 1928–37, Tln telefonivõrgu ametnik 1937–40. Sõjaväeteenistuses 1926–27. Töötas Tln autoremonditehases nr 1 1957.

Sideametnike kutseajakirja *Postisarv* vastutav toimetaja 1935–39 ja tegevtoimetaja 1936–39. Esialgu ilmus ajakiri Tln peapostkontori väljaandena ja käsitsi paljundatuna, alates 1936 kõigi posti- ja telegraafiametnike häälekandjana ja trükituna.

A: ERA.1.7.926; ERA.R-251.5.926; ERA.R-1.20.812.

Kruberg, Johann Jakobi p (ka Johan(nes); 1935– Juhan Kruustee; ps Vermontus; Vermontura; Juku Kuulipilduja; Vaatleja; J. K-rg; 22./9.12.1884 Nehatu vald, Harjumaa – 1942 Verhni Ufalei, Tšeljabinski oblast), ajakirjanik. Viinavabriku töölise poeg. Õppis Tln 2. poeglase algkoolis. Äriõpilane Tln-s. Kaupluseomanik Tln-s 1918; raudtee politseivalitsuse sekretär 1919 ja politseijaoskonna ülem 1919–20, Tln linna politsei I jaoskonna ülem 1920–21. Kirjutas luulet. Sai insuldi 1940. Suvel 1941 evakueerus Uuralitesse.

Aastatel 1906–08 tegi kaastööd **J. Lilienbachi** satiiriväljaannetele. 1906 avaldas parodiaid pilke- ja naljalehtedes *Lendleht*, *Meie Mats* ja *Päris Meie Mats* ning mõisteti selle eest kaheks kuuks vangi. Aastatel 1907–09 tegi kaastööd (peamiselt kohtuteated) ajalehtedele *Päevaleht*, *Sõna* (Tln, Trt), *Õigus > Virulane, Vaade, Peterburi Teataja*. Aitas korraldada eesti ajakirjanike esimest kongressi 5.1909, võttis sellest osa *Peterburi Teataja* esindajana. Päevalehe *Tallinna Teataja* üks asutajaid, toimetuse liige 1910–18 (kirjutas kohtu-uudiseid, toimetas kirjandusosa nii põhilehes kui ka pilkelisas *Kaval Hans* [1911] ja kirjandus-teaduslisas *Külaline*), hiljem kaastöötaja. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Tallinna Päevaleht > Kodalik* toimetuse liige (6.–12.1918, kokku ilmus 148 nr). Eesti Vabariigi ajal oli pilkeajakirja *Tuulispea* väljaandja ja vastutav toimetaja 1923 (ilmus 2 nr). Tegi järjepidevalt kaastööd paljudele Tln ajalehtedele, eelkõige *Päevalehele* (peamiselt kohtureporterina), ka ajalehele *Nõmme Leht*, ajakirjale *Maaomavalitsus*. Lisaks oli poliitilise pilkeajakirja *Pilkenali* vastutav toimetaja (1932, ilmus 1 nr), rahvusliku nädalalehe *Isamaa* vastutav toimetaja 10.–11.1932 (5 nr jooksul; ajaleht suleti trükiseaduse rikkumise tõttu 12.1932), majanduslik-poliitilise nädalalehe *Isamaalane* esimene väljaandja ja vastutav toimetaja 12.1932 (4 nr jooksul; ajalehe ilmumisluba tühistati sisekaitseülema otsusega 12.3.1934). EAL liige 1935–40.

A: ISIK; *Vaba Maa* 26.6.1932: 5, 28.6.1932: 6, 9.7.1932: 7; *Päevaleht* 22.12.1934: 7, 5.5.1937: 4; ÕT XVI: 71–72 (Tln 1938), XVII: 71–72 (Tln 1939); *Eesti proletaarne kirjandus*. 262, 308 (Tln 1951); *Keel ja Kirjandus* 3/1959: 156, 12/1959: 717, 9/1961: 537, 2/1963: 97, 12/2009: 933–936; E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost*. 51–53 (Tln 1962); EKA III: 580, 597 (Tln 1969); *Kuidas vaatad, nõnda näed*. 447 (Trt 2009); *Tiiu mai/2013*: 26–27; ERA.1.5.558; ERA.1.7.526; ERA.1.7.527; TLA.1358.2.43 leht 300–301; Linda Järve (pojatütar) andmed (2015).

Krug, Bernhard (193...– Pendo Kõrboja; ps Hindrik Trüppus; 28.9.1887 Abja mõis, Pärnumaa – ?), ajakirjanik. Mõisavalitseja poeg, **K. A. Hindrey** õepoeg. Alghariduse sai kodus, õppis Heine erareaalkoolis ja Riias Milleri reaalkoolis. Esimese maailmasõja ajal oli mölder Kärghulas. Tegi enne I maailmasõda kaastööd päevalehele *Postimees* (Trt), selle pilkelisale *Sädemed*, ajalehele *Võru Teataja*. Oli *Võru Teataja* toimetuse liige 1921–24, põllumeestekogude kohaliku ajalehe *Oma Maa* (Viljandi) toimetuse liige 1924–32. Seejärel vabakutseline ajakirjanik Viljandis, tegi kaastööd päevalehele *Uus Eesti, Postimehele* ja Viljandi ajalehtedele.

A: ISIK; *10 aastat. Viljandimaa põllumeeste album*. 90 (Viljandi 1931); *Päevaleht* 262/1937: 5; *Sakala* 27.9.1937: 4; *Postimees* 28.9.1937: 4; *Sakala kalender 1991*. 37 (Tln 1991).

Krusenstjern, Ewert Johann Adam von Otto p (ka Evert K.; 12.4./30.3.1911 Peterburi – 2.1.1996 Göttingen, Saksamaa). Keemiku, töösturi poeg. Õppis Tln rüütli- ja toomkoolis 1920–29, Riias politoloogiat 1929–32 (ei lõpetanud). Lahkus Eestist seoses baltisakslaste ümberasumisega Saksamaale 1939. Pärast II maailmasõda oli Lääne-Saksamaal ajutiselt kindlustusagent, hiljem töötas Bielefeldis avaliku arvamuse uuringute instituudi EMNID juures, oli turu-uuringute instituudi IFAK prokurist Wiesbadenis. Alates 1985 elas Göttingenis.

Vabakutseline ajakirjanik 1932–35, päevalehe *Revalsche Zeitung* toimetuse liige 1935–39, sh peatoimetaja 1937–38. Alates 1940 töötas immigratsioonikeskuse Nordost pressi- ja propagandavolinikuna Gotenhafenis (Gdynia), hiljem oli Saksa teabeagentuuri DBN esindaja Danzigis (Gdańsk), Saksamaa Idaalade ministeeriumi osakonnajuhataja Berliinis. Pärast II maailmasõda tegi kaastööd Lääne-Saksa kohalikele väikelehtedele.

T: „Die Familie von Krusenstiern / Krusenstierna / Krusenstjern / Krusenstjerna / Krusenstern. Geschichte, Genealogie, Gedenkstätten“ (Wiesbaden 1981; 3. tr 1991); mälestusteraamat „Ich berge Dich im Schatten meiner Hände“ (Darmstadt 1983; 1985; Wedemark 2001; koost); biograafia „Weltumsegler und Wissenschaftler. Adam Johann von Krusesenstern 1770–1846“ (Gernsbach 1991).

A: Gottzmann & Hörner: 777; ERA.50.12.1097.

Krusten, Otto (ka Oskar; kod.n Krustein; ps Raudnõges; 18./6.6.1888 Muraste, Harjumaa – 23.2.1937 Tln), karikaturist, raamatugraafik. Aedniku poeg, **P. Krusteni** vend. Õppis Tln Nikolai gümnaasiumis (ei lõpetanud), joonistamist ja maalimist Tln-s **A. Laipmanni** ateljeekoolis 1904–07, Peterburis Kunstide Edendamise Seltsi kunstikoolis 1907–08 ja 1911–13 (vabakuulajana). Kuni 1919 elas peamiselt isakodus, tegutses raamatugraafiku, karikaturisti ja kunstnikuna, 1919 oli lühikest aega Eesti haridusministeeriumi kunstikaitse toimkonna ametnik, elas vabakutselisena Kuressaares 1920–22, Trt-s 1922–27, seejärel Nõmmel. Suri polüneuriiti. Esimesed karikatuurid avaldas 1906, neid ilmus ajakirjas *Meie Mats* 1906–10, päevalehe *Sõnumed* lisas „*Sõnumete*” lisa (1906), päevalehe *Postimees* pilkelisas *Sädemed* (Trt) 1907, **O. Lilienbachi** väljaannetes: albumis „Edasi” II (Tln 1906), revolutsioonilistes satiirilehtedes *Kuulipilduja* (1906–07), *Päevakaja* (1907), *Soolaleiba Duumale* (1907) jms. 1910. aastatel sai K-st üks viljakamaid eesti karikaturiste, loomingu põhiosa ilmus pilkeajakirjas *Kilk* (1912–14) ja *Päevalehe* pilkelisas *Sarjaja* (1912–14), kümnendivahetusel ajakirjades *Odamees* (Trt), pilkelehes *Vana Meie Mats*, päevalehes *Tallinna Teataja*. Oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1922–27, sh igapäevase pilkelisa *Sädemed* toimetaja 1923–27; samal ajal tegi kaastööd ka ajalehe *Päevaleht* igapäevasele pilkelisale *Kratt*, mis hakkas ilmuma sügisel 1925. Seejärel oli *Päevalehe* toimetuse liige 1927–36, eeskätt tegi karikatuure *Kratile*, mis ülivaldavalt sisaldaski K. pilte. K. karikatuure ilmus ka ajakirjanike liidu aastaalbumis „Õitsituled” (Tln) 1922–34, nädalalehes *Esmaspäev*, ajakirjades *Üliõpilasleht* (Trt), *Huvitav Žurnaal*, *Laste Rõõm* jm. K. isikupärane lakooniline stiil lähtus ajakirja *Simplicissimus* (München) karikaturistide koolkonnast, eelkõige norra karikaturistist O. Gulbranssonist. K. oli leidlik tüübi- ja situatsioonivalikul, tabas teravalt ühiskondlikke ebakohti; omaette väärtusega on karikatuuride saatetekstid. Üks parimaid eesti šaržiste, joonistas mitmekesiseid ja analüütiliselt tabavaid sarže eelkõige kultuuritegelastest. Osales rahvusvahelisel karikatuuri-rändnäitusel 1930–31 Saksamaal, Austrias ja Šveitsis, samuti rahvusvahelisel karikatuurinäitusel Stockholmis 1933. EAL liige 1934–36.

A: ÕT I: 49; EBL; EE; EBL tk; ENE; E(N)E; EKABL; EE14; ISIK; ÕT II: 67, 75–80 (Tln 1923); *Päevaleht* 14.12.1924: 5, 16.12.1935: 22, 23.2.1937: 5, 7.3.1937: 5–6 (*Kunst ja Kirjandus* lk 37–38); *Agu* 1/1925: 28–29; *Postimees* 25.2.1937: 5; *Tänapäev* 3/1937: 70–71; *Eesti Kirjandus* 7/1938: 333–336; E. Laugaste. *Eesti kirjandus karikatuuris*. 31 jm (Trt 1939); *Sirp ja Vasar* 1.3.1947: 7, 26.6.1948: 7, 22.2.1957: 7–8, 24.6.1988: 9; *Kunst* 1/1959: 27–31; *Keel ja Kirjandus* 4/1961: 253, 7/1961: 425, 8/1962: 482; *Edasi* 25.2.1962: 3; *Tulimuld* 2/1962: 129–133; *Pikker* 19/1965: 10; R. Loodus. *Otto Krusten* (Tln 1972; sisaldab joonistuste lühibliograafia); *Mana* 44/1977: 60–61; R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 46–47, 66–67 (Tln 1982); E. Medijainen. *Maailm prowintsionu peeglis*. 7 jm (Trt 1998).

Krusten, Pedro (kod.n Peeter Krustein; ps Balder Jaan; Miini Mihkel; Peeter Burlesk; Evi Mummuka jpt; 21./9.5.1897 Muraste, Harjumaa – 14.1.1987 Arlington, VA, USA), ajakirjanik, kirjanik. Aedniku poeg, **O. Krusteni** vend. Lõpetas Kirsipuu progümnaasiumi Tln-s. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1917–18 ja Vene kodusõjast 1918–21 (punaarmeealase). Opteerus Eestisse 1921. Töötas kohtuametnikuna Tln-Haapsalu rahukogus, seejärel ajakirjanikuna. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 töötas toimetajana kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst. Sept 1944 põgenes Saksamaale, elas Berliinis 1944–45, seejärel Geislingeni põgenikelaagris. Veebr 1950 emigreerus USAsse New Yorki, töötas esialgu valvurina ehitusel, seejärel ajakirjanikuna. Alates 1954 elas Washingtonis.

Avaldas mõned karikatuurid pilkelehes *Kilk* 1914. Töötas ajakirjanikuna (peamiselt kohtureporterina, ka följetonistina) 1926–40, algul päevalehes *Vaba Maa* 1926–34, seejärel ajalehes *Päevaleht* 1934–1940. Avaldas vesteid ka ajalehes *Rahvaleht* 1930–34, *Päevalehe* pilkelisas *Kratt*, *Postimehe* pilkelisas *Sädemed* jm. Miini Mihkli vestes „Liisil on punane pliiats” (*Rahvaleht* 17.8.1933) ilmunud tsensorit mõnitava luuletuse pärast suleti *Rahvaleht* kolmeks kuuks. Lisaks avaldas intervjuusid kirjanikega, kirjandusarvustusi, reportaaže. Tegi järjepidevalt kaastööd ajakirjadele *Looming* (Trt; peamiselt luuletused ja novellid) ja *Varamu*, lisaks ka ajakirjadele *Huvitav Žurnaal*, *Teater*, *Tänapäev* (Trt), *Nädal Pildis*. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* toimetuse liige (1941–44), tegi kaastööd ka ajalehele *Maa Sõna*, *Rindeleht*, *Eesti Pildileht*; mh avaldas neis oma ilukirjanduslikku loomingut. Geislingeni põgenikelaagris oli laagritelehe *Eesti Post* üks asutajaid ja esimene peatoimetaja 11.1945–1.1946, seejärel kaastöötaja kuni Saksamaalt lahkumiseni 1950. Tema juhtimisel ilmus leht kolm korda nädalas (rotopaljunduses), avaldati välis- ja siseinfot, artikleid kultuurist, karikatuure laagrielust, laagri ametlikke korraldusi. Tegi kaastööd ka *Eesti Posti* lisalehele *Pildipost* (Geislingen 1947–49, ilmus 47 nr), avaldades seal peamiselt Balder Jaani ja Peeter Burleski vesteid. Oli eestikeelse kultuuriajakirja *Our Life* kirjandusosa toimetaja (Geislingen 1948, ilmus 7 nr), avaldas ilukirjanduslikku loomingut ka ajakirjades *Kauge Kodu* (Geislingen) ja *Sõna* (Stockholm). Ameerikas oli esmalt vestekirjanik nädalalehes *Vaba Eesti Sõna* (New York) 1950–51, siis toimetaja USA välisraadio Ameerika Hääl eesti osakonnas alates selle loomisest suvel 1951 kuni pensioneerumiseni 1967, hiljem kaastöötaja kuni 1977. Raadios tõlkis päevauudiseid eesti keelde, kirjutas artikleid ja vesteid. Raadiotöö kõrvalt ja hiljem pensionärina tegi kaastööd ajalehtedele *Vaba Eesti Sõna* (New York) ja *Eesti Päevaleht* (Stockholm), avaldades lühivesteid ja miniatuure. Tegi kaastööd kultuuriajakirjadele *Koguja*, *Tulimuld* (Lund) jm. K. pikaealisim *alter ego* oli Balder Jaan, selle nime all avaldas ta vesteid, reisikirju, reportaaže ja vestelisi uudislugusid 55 aasta jooksul (1926–81), need ilmusid ajalehtedes *Vaba Maa* 1926–34, *Eesti Sõna* 1941–44, *Eesti Post* 1945–49, *Pildipost* 1947–49 ja *Vaba Eesti Sõna* 1950–81. EAL liige 1928–40.

T: paarkümmend romaani, jutustust, novellikogu (1928–73), kolm lasteraamatut (Geislingen 1947); vestekogud „Vested” (Tln 1934) ja „Lindude jooginõu” (Lund 1990); kultuurilooliste mälestuste ja reportaažide kogumikud „Kaugelviibija käekõrval” (Lund 1957; *Kultuur ja Elu* 1990–91), „Hullumajast möödumisel” (Lund 1972), „Aiapidu lampioonidega” (Lund 1978), „Kingitus” (Lund 1982).

A: EBL tk; ENE; EKirP; EKBL; EKKE; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; Sikk; ISIK; VEPER; *Päevaleht* 16.12.1935: 20; *Looming* 4/1936: 450–456; *Eesti Kirjandus* 7/1938: 333–336; *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 8.3.1951: 1; *Tulimuld* 2/1957: 65–71, 2/1967: 65–67, 3/1969: 183, 2/1988: 61–68; *Kirjanikult lugejale*. 55–58 (Lund 1953); M. Jürma. *Pedro Krusten* (Lund 1964); *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 117–119, 145–146 (Stockholm 1966); *Vaba Eesti Sõna* 18.5.1967: 4, 5.2.1987: 4, 10; E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 152 (Tln 1970); *Kui kõik alles täiskas*. 62, 82–83, 340 (Tln 1973); *Väliseestlase kalender 1977*. 111 (New York 1976); *Mana* 50/1982: 29–32, 38–42; EKA IV.2: 240–244 (Tln 1984); *Eesti Päevaleht* 23.1.1987: 3, 28.1.1987: 6; *Keel ja Kirjandus* 5/1987: 316–317, 2/1998: 117–118; *Harjumaa ja harjulased*. 93 (Tln 1990); *Teataja* 11.8.1990: 6; H. Harro. *Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis*. 89 (Trt 1994); *Viruskundra* 6/1997: 4; *Looming* 7/1997: 935–942, 5/2007: 755–759; H. Grabbi. *Tulgu uus taevas*. 152–156 (Tln 1999); F. Kool. *DP Kroonika*. 267–269, 765–768 (Lakewood 1999); A. Kokk, K. Aru (koost). „*Päevaleht*” ja tema ajastu. 94 (Tln 2005); Ü. Tont. *Klassikuks kodust kaugel*. 62–119 (Trt 2006); Ü. Tont. *Pedro Krusten* (Trt 2007); *Eesti kirjandus paguluses*. 46–50, 266–267, 665, 735, 773 (Tln 2008); *Eesti Elu* 29.5.2009: 12, 12.6.2009: 12, 6.11.2009: 4; *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 327 (Tln 2014).

Kruus, Hans Johannes (ps A. Normes; Antono Tolli; 22./10.10.1891 Trt – 30.6.1976 Tln), ajaloolane, poliitikategelane. Puutöölise poeg. Õppis Trt õpetajate seminaris 1907–11, sooritas gümnaasiumi lõpueksami Trt Aleksandri gümnaasiumis 1914 (eksternina); õppis TÜs ajalugu 1914–16 ja 1921–23, *mag phil*; TÜ stipendiaat 1924–26, *dr phil* 1931; Läti ülikooli audoktor

1938. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1916–17 (sh lõpetas Odessa lipnikekooli 1917). Kooliõpetaja Viru-Jaagupis ja Jõgeval 1911–13. Aastatel 1917–21 tegeles poliitikaga, oli Eesti Sotsialistide-revolutsionääride Partei üks asutajaid 1917 ja esimees 1917–20, EISTP üks juht 1920–21, Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–22 (EISTP nimekirjas). TÜ ajaloo-õppejõud, sh õppeülesande täitja 1926–31, Eesti ja Põhjamaade ajaloo erakorraline professor 1931–34, professor 1934–40. Mitmete teadus- ja kultuuriorganisatsioonide liige, eesti professionaalse ajalooteaduse üks alusepanijaid. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli peaministri asetäitja 6.–8.1940, Riigivolikogu > ENSV Ülemnõukogu liige 7.1940–50, TÜ rektor 1940–41, NSV Liidu ajaloo ja Eesti ajaloo professor 1940–41. Suvel 1941 evakueerus Nõukogude tagalasse. TÜ rektor 1944, Eesti ajaloo professor 1944–47, õppeülesande täitja 1947–49; ENSV välisasjade rahvakomissar > välisminister 1944–50, ENSV TA asutajaliige ja president 1946–3.1950 (liikmelisus taastati 8.1956). Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 24.10.1950, süüdistati kodanlikus natsionalismis, vabastati ametlikku süüdistust esitamata 29.1.1954. Seejärel NSVL TA vanemteadur 1955–58, ENSV TA vanemteadur ja kodu-uurimiskomisjoni esimees 1958–76. ENSV teeneline teadlane 1943.

Esimesed kirjutised (populaarteaduslikud artiklid) avaldas 1909 päevalehes *Postimees* (Trt) ja ajalehes „*Meie Elu*” kirjanduse lisa (Narva). Üliõpilasena oli ajakirja *Vaba Sõna* (Trt) tegevtoimetaja 1915–16, avaldas seal artikleid, arvustusi, fõljetone poliitiliskast ja kultuurist. Eesti sõjaväeosade ajalehe *Eesti Sõjamees* toimkonna liige 1917. Poliitikategelasena oli esseeride ajalehe *Tööraha Võitlus* vastutav toimetaja (1919, ilmus 17 nr), andis välja sotsialistliku töölispartei ajakirja *Töö ja Võitlus* (1920, ilmus 13 nr), osales ka selle ajakirja järglase *Tööliste Võitlus* toimetamisel 1920. Hiljem oli teadusajakirja *Ajalooline Ajakiri* (Trt) toimetuse liige 1925–31 ja 1937–40, vahepeal peatoimetaja 1932–36. Samuti oli teadusajakirja *Eesti Kirjandus* (Trt) ajaloo-osa toimetaja 1929–40, ajakirja *Akadeemia* (Trt) toimetuse liige 1938–40. Avaldas kultuuripoliitilisi artikleid päevalehes *Postimees* (Trt), ajakirjades *Odamees* (Trt), *Ajalooline Ajakiri* (Trt), *Looming* (Trt), *Agu*, *Eesti Kirjandus* (Trt), *Üliõpilasleht* (Trt), *Akadeemia* (Trt), *Nädal Pildis*. Nõukogude okupatsiooni alguses juhtis asepeaministrina 6.–8.1940 Informatsiooni Keskust (endine propagandatalitus). Nimeliselt oli teadusajakirja *Ajaloo Ajakiri* toimetuskollegiumi liige (Trt 1941, ilmus 3 nr), tegelikult ajakirja juht ja ideoloogiline suunaja. Hiljem avaldas mälestusi, ajaloo- ja kodulooalaseid artikleid ajakirjades *Looming*, *Keel ja Kirjandus*, ajalehtedes *Rahva Hääl*, *Kodumaa*, *Sirp ja Vasar*, *Edasi* (Trt) jm.

T: üle 800 publikatsiooni: ajaloomonograafiaid, -artikleid, memuaare koguteostes ja ajakirjanduses, sh koguteos „Eesti. Maa, rahvas, kultuur” (Trt 1926; toim), „Eesti ajalugu” I–III (Trt 1935–40; peatoim ja kaasautor); mälestusteraamatud „Sajand lõppes, teine algas” (Tln 1964), „Ajaratta uutes ringides” (Tln 1979); mälestused ajakirjast *Vaba Sõna* (ajakirjas *Keel ja Kirjandus* 1970); mõned uurimused XIX sajandi eesti ajakirjanduse ajaloost (ajakirjades *Eesti Kirjandus*, *Ajalooline Ajakiri*); artiklikogumik „Eesti küsimus” (Trt 2005).

A: ÖT I: 49; EBL; TÕS; EAT; EE; EBL tk; EÜS2; ENE; E(N)E; AA2; TRÜ BB; EÜS3; AA3; EKrL; ARUT; EAE; VjV; EE14; EKL; TLM BT; 1000 tartlast; ETeadBL; ISIK; *Postimees* 22.10.1931: 5; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 231–232 jm (Tln 1991 [1953]); J. Rimmelgas. *Tuline värav*. 47 (Tln 2004 [1955]); O. Rästas. *Põrandaalused*. 108–109, 146 jm (Tln 1961); *Eesti Loodus* 6/1961: 382–383; *Elukutse – riigikukutaja*. 132–143 (Tln 1963); *Väliseestlase kalender* 1965. 86 (New York 1964); *Looming* 2/1965: 308–309, 8/1976: 1398, 1/1980: 134–136, 4/1988: 536–545, 10/1991: 1381–1390; *Ajaloo järskudel radadel*. 5–15 (Tln 1966; sisaldab valikbibliograafiat); *Keel ja Kirjandus* 5/1970: 295–301, 9/1976: 571–572, 10/1991: 622–626; *Studia historica in honorem Hans Kruus*. 3–34 (Tln 1971; sisaldab bibliograafiat 1966–71); K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 111–113 (Stockholm 1974); A. Käbin. *Vaim ja muld*. 173 (Toronto 1975); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 401–402 jm (Tln 1975); *Meie Post* 7–8/1976: 5; *Edasi* 22.10.1976: 2, 23.5.1987: 4, 20.11.1988: 5; *Sirp ja Vasar* 5.11.1976: 7, 23.10.1981: 4; *Hans Kruus. Personaalnimestik* (Tln 1988); *Fakt, sõna, pilt* XII: 24–25, 37 (Trt 1989); *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat*. 39–44 (Tln 1989); *Haridus* 1/1992: 40–42; M. Graf. *Eesti rahvusriik*. 150 jm (Tln 1993); *Ülikool* 1/1993: 5–54 (Trt 1993); *Kleio*

8/1993: 26–35; *Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. 140–145, 147–148 (Trt 1997); *Akadeemia* 7/1997: 1378–1386, 6/1999: 1313jj, 7/1999: 1374, 8/2004: 1868; A. Pajur, T. Tannberg (koost). *Rahvusväeosade loomisest Eestis*. 166, 173–174 (Trt 1998); *Eesti Teaduste Akadeemia. Ülevaateid ja meenutusi*. 132–138 jm (Tln 1998); T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 266–269, 312–314 jm (Tln 2001); *Tuna* 1/2003: 32–47, 3/2011: 72–87, 4/2013: 56–81; *Sirp* 26.8.2005: 5; *Eesti Elu* 2.12.2005: 6; H. Kruus. *Eesti küsimus*. 7–19 (Trt 2005); P. Rohtmets. *Rektor Johan Kõpp*. 91 jm (Trt 2007); *Aastaraamat 2011. Eesti Kodu-Uurimise Selts, Eesti Muinsuskaitse Selts, Eesti Genealoogia Selts*. 22–25 (Tln 2011); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 354–355 (Tln 2014).

Kruus, Villem Hansu poeg (ka Wilhelm; 25./13.7.1897 Kuivajõe vald, Harjumaa – 5.6.1942 Sevurallag, Sverdlovski oblast), ametnik. Talunike poeg. Õppis Tln Aleksandri gümnaasiumis, Tln poeglaste humanitaargümnaasiumi 1917–18, TÜs keemiat 1918 (ei lõpetanud), filosoofiateaduskonnas 1920–21 (ei lõpetanud) ja õigusteadust 1921–25, Pariisis École Libre des Sciences Politiques et Économiques'is 1929–31. Võttis osa Vabadussõjast 1918–20. Põllutööministeeriumi maakorralduse peavalitsuse ametnik 1922, kindralstaabi korrektor 1922–26, välisministeeriumi ametnik 1926–29 ja 1931–34, vahepeal Eesti Vabariigi Pariisi saatkonna ametnik 1930–31; Eesti Vabariigi Riia saatkonna sekretär-konsul, nõunik 1934–38; AS Rigas Manufakturas juhatause liige ja direktor 1.1939–8.1940. Naasis Eestisse 1940. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma (§58-4; süüks osavõtt Vabadussõjast ja töötamine välisministeeriumis), hukati. Rehabiteeritud 25.9.1989.

Kindralstaabi korrektorina oli sõjandusajakirja *Sõdur* toimetuse liige, tegevtoimetaja 1922–26.

A: AA3, EVT; OA; OkM; *Akadeemia* 3/2004: 680, 4/2004: 892, 8/2004: 1868; EAA.2100.1.6041.

Kruustee, Juhan → Kruberg, Johann

Krõžanovskaja, Vera (sünd Vera Ивановна Крыжановская, abielus Семенова; ps Рочестер; Rochester W. I.; 14./2.7.1857 Varssav – 29.12.1924 Tln), romaania kirjanik. Kindralmajori tütar, aadlipäritolu. Alghariduse sai kodus, pärast isa surma (1871) võeti Peterburi aadlidaamide pansionisse (Smolnõi instituut), õppis Katariina instituudis 1872–77 (ei lõpetanud). 1880 sõitis Prantsusmaale, elas Lääne-Euroopas kuni sajandivahetuseni, tegutses meediumina spiritistlikel seanssidel. Aastatel 1886–1917 avaldas suure hulga naisteromaane, ajaloolisi ja okultistlikke romaane. Emigreerus Eestisse mais 1920. Algul lubati tal elada ainult Narvas, töötas Narva saeveskis “Forest”. Veebr 1921 asus elama Tln-sse. Oma raamatuid ei õnnestunud tal Eestis avaldada, lisaks vähesele ajakirjanduslikule kaastööle elatas end kaartidega ennustamise ja spiritistlike seanssidega. Suri täielikus vaesuses tuberkuloosi.

Tegi kaastööd Tln päevalehele *Последние известия* 1921–24 ja ajalehele *Нарвский листок* 1923, kirjutas artikleid okultismist. Eestis elades tegi kaastööd ka välismaistele vene väljaannetele *Православный собеседник*, *Общедоступная библиотека*, *Альманах*, *Призыв* (Berliin), avaldas artikleid müstikast, religioonist, poliitikast, samuti olukirjeldusi ja jutustusi.

T: kirjutas üle 80 romaani ja jutustuse, tema eluajal ilmus üle 30 romaani, 1920.–30. aastatel avaldasid mitmed kirjastused üle 20 tema romaani (peamiselt Riias ja Berliinis); päevikukatkendid “Из дневника” Tln päevalehes *Последние известия* (30.12.1924), kirjad “Неизданные письма” Narva ajakirjas *Полевые цветы* (2/1930).

A: *Русские писатели*. Т. 3: 173–174 (Moskva 1994); *Литературное зарубежье России*. 340–341 (Moskva 2006); *Библиография* 1/1997: 56–61; А. Меймре. *Русские литераторы-эмигранты в Эстонии 1918–1940*. 120–128 (Tln 2001); K. Laane. *Tallinna kalmistud*. 94–95 (Tln 2002).

Kröger, Alexander Wilhelm (4.12.1847 (vkj) Prauliena, Liivimaa – 18.4.1898 (vkj) Wyszogród, Poola), kirjastaja, advokaat. Advokaadi, mõisarentniku poeg. Õppis Riia

kubermangugümnaasiumis, TÜs õigusteadust 1866–72, *cand jur*; täiendas end Leipzigi ja Heidelbergis 1873–74. Töötas õuekohtu- ja raeadvokaadina Riias 1875–89. Asutas 1880. a Švarcmuiža mõisas Riia lähedal (tänapäeval Riias) kangavabriku, oli selle kaasomanik kuni 1882. Töötas Riias Mülleri raamatutrükikojas ärijuhi ja prokuristina 1887–94. Suri reisil.

Asutas päevalehe *Neue Zeitung für Stadt und Land* (Riia) 1878, toimetas seda koos **A. Petersenniga** kuni 1880, toimetas ka selle nädalalisa *Feuerwehr-Nachrichten* 1878. Majanduspäevalehe *Rigasche Börsen- und Handels-Zeitung* toimetaja 1884–94.

T: andis välja aadressraamatuid (alates 1885 Riia kohta, alates 1892 kogu Baltikumi kohta, alates 1895 Venemaa kohta).

A: AA1; DBBL; BBLd.

Kubjas, Eduard Joosepi poeg (28./16.1.1896 Pala vald, Tartumaa – 6.8.1983 Trt), karskustegelane. Lõpetas Kokora ministeeriumikooli 1912, õppis velskritekoolis Trt-s; TÜ filosoofiateaduskonna vabakuulaja 1920–22; täiendas end Soomes karskus- ja kasvatustöös 1922; lõpetas TRÜ rahvaluule-eriala 1960 (kaugõppes). Võttis osa I maailmasõjast 1915–17 (veterinaarvelsker) ja Vabadussõjast 1918–20 (veterinaarvelsker), seejärel töötas isatalus Palal. Eesti Karskusliidu sekretär 1922–40. Õpiringide arendaja, osales Haridusliidu tegevuses. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ametiühingute Trt kultuurimaja asjadevalitseja 1940–41, seejärel TÜ Maarjamõisas raamatupidaja 1942–57. Alates 1977 oli aju- ja südamerabanduse tagajärjel osaliselt halvatud.

Noorte karskusajakirja *Kevadik* (Trt) toimetuse liige (1924–32). Karskusliidu ajakirja *Külva* vastutav toimetaja 1934–40. Toimetas ka karskusliidu kalendrisarja „Külva kalender“ (Trt 1929–30). Avaldas rohkesti karskus- ja haridusteemalisi kirjutisi eesti ajakirjanduses, sh päevalehes *Postimees* (Trt), ajakirjas *Vabaharidustöö* ja rahvusvahelistes teatmeteostes. Nõukogude ajal avaldas mõned artiklid rahvaluulest, sh ajakirjas *Keel ja Kirjandus* 1967 ja 1970–72.

T: käsiraamatud „Õpingid“ (Trt 1924; 1931), „Käsiraamat karskusorganisatsioonide liikmeile“ (Trt 1933; koost), „Külaklubid“ (Trt 1940; toim); „Eesti Karskusliit 1906–1931“ (Trt 1931; koost); laulik „Ühislauluvara“ (Trt 1933; 1934; 1938; 1939; kaastoim); paar propagandabrošüüri lektoritele (1961–62); paar karskusteemalist tõlketest soome keelest; isikuarhiiv asub EAs (f 5263).

A: ISIK; *Keel ja Kirjandus* 4/1961: 256, 9/1964: 541, 571–572, 7/1965: 412–414, 11/1965: 650–651, 12/1965: 739; *Emakeele Seltsi aastaraamat*. 17: 210–211 (Tln 1971); *100 aastat karskusliikumist Eestis*. 48–49 jm (Tln 1989); K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 14, 16, 31, 45, 81, 104–105, 172 jm (Tln 1994); J. Jõgi, T. Männiste. *Õpiring*. 11 (2011); http://opiring.edicypages.com/files/materjal_opiring_teine_versioon.pdf; A. Kook (1979). Noorsooajakirja „Kevadik“ temaatika ja probleemistik aastail 1924–1932. 11, 38, 41 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö); EAA.2100.1.6082; EAA.5263.1.1; EAA.5263.1.3; TÜ Kliinikumi Maarjamõisa Haigla arhiiv 2-k.384.

Kuhlbars, Friedrich Karl Johann (ps Villi Andi; Mangu Sild; Fritz Klüse; 17./5.8.1841 Uniküla, Tartumaa – 28.1.1924 Viljandi), luuletaja, kooliõpetaja. Kooliõpetaja poeg. Õppis Trt 2. algkoolis ja kreiskoolis, Trt saksa õpetajate seminaris 1859–61. Parun Wolff'i koduõpetaja Gulbene mõisas Lätis 1861–62, Viljandi linna algkooli õpetaja ja juhataja 1862–95, tagandati vähese vene keele oskuse pärast. EKMS asutajaliige 1872.

Avaldas ajakirjanduses luuletusi. Esimene ilmus *Perno Postimehes* 1863.

T: avaldas peale lauluõpikute veel luuletusi ja kirjutisi kodumaa muinasaja, folkloori ja kohanimede kohta. Üldtuntuks on saanud mitu isamaalaulu, muinsuseluulendust ja lastelaulu, sh „Kungla rahvas“, „Koit“, „Eestimaa, mu isamaa“, „Teele, teele kurekesed“, „Me lähme rukist lõikama“.

A: PmA; EBL; EE; TÕS; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; ISIK; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 434–436 (Trt 1898); *Eesti*

Kirjandus 8/1911: 316–317, 3/1924: 97–110, 7/1924: 273–277, 4/1925: 125–128; G. Suits. *Eesti lugemiseraamat I*. 207 (Helsingi 1916); *Postimees* 30.7.1916: 2; *Tallinna Teataja* 5.8.1916: 1–3; M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu*. 95–104 (Tln 1921); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 54–55 (Trt 1922); EKA II: 297–306 (Tln 1966); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 59–63 (Tln 1971); E. Laugaste. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. II: 365–366 (Tln 1980); *Eesti pedagoogika ja kool* XLVII: 23–27 (Tln 1995); G. Suits. *Eesti kirjanduslugu*. 223–227 (Trt 1999); *Sakala kalender 2001*. 69–73 (Viljandi 2000); *Sakala kalender 2006*. 211 (Põltsamaa 2005); *Sirp* 20.6.2014: 11.

Kuhs, Georg (ka Jüri Kuus; 11.11./30.10.1845 Pajusti, Virumaa – 1.10./18.9.1909 Rakvere), raamatutrükikal ja -kaupmees. Talunike poeg. Õppis trükiasjandust Trt-s, töötas **H. Laakmanni** trükikojas (teistel andmetel oli ka Schnakenburgi trükikoja faktor ja hiljem Viljandi trükkali Friedrich Feldti kaasosanik). 1880 asutas Rakveres trükikoja ja raamatukaupluse, ostes trükikoja sisseseade eelmistelt omanikelt B. Oppermannilt ja **J. Nebokatilt**. Kirjastas ja trükkis ilukirjandust, õpikuid, vaimulikke teoseid; 15 tegevusaasta jooksul ilmus ligi 80 eestikeelset raamatut. K. raamatukaupluses avati **J. Kunderi** eestvõttel 1882. a esimene avalik eesti laenuraamatukogu (Rakvere Eesti Biblioteek). Müüs trükikoja 1895, raamatukauplust pidas surmani. Rakvere linnavolinik, mh üks neist, kes hääletas 1883. a volikogu töökeeleks eesti keele. Pärast trükikoja ostmist asutas Rakvere esimese ajalehe, nädalalehe *Wesenerger Anzeiger*, oli selle väljaandja ja toimetaja 1880–94. Kuulus Viru eesti seltsi Kalevipoeg juhatusse, mis oli esimese eestikeelse Virumaa ajalehe *Valgus* väljaandja 1880–81.

A: *Rakvere Linna III. Algkool 1805–1930*. 102 (Rakvere 1930); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 218 (Tln 1963); *Keel ja Kirjandus* 5/1966: 276, 279; K. Saaber (koost). *Virumaa*. 512 (Rakvere 1996); O. Kirss. *Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani*. 102 (Tln 2003); *Rakvere ajalooline vaimsus hariduses ja kultuuris*. 43 (Rakvere 2009); *Raamatukogu* 5/2010: 13–17; EAA.3057.1.42; EAA.3057.1.44.

Kukk, Jakob (9.9./28.8.1870 Ilmatsalu vald, Tartumaa – 25.7.1933 Tln), vaimulik. Taluperemehe poeg, **V. Kuljuse** õmees. Õppis Trt linnakoolis 1880–85, Treffneri gümnaasiumis 1886–91, tegi lõpueksamid Tln Nikolai gümnaasiumis (eksternina); õppis TÜs usuteadust 1891–96, *cand theol.* Ordineeriti 18./6.1.1899, Võru praostkonna asendusõpetaja 1899–1900, abiõpetaja Rõuges 1900–02, Peterburi Jaani koguduses 1902–04 ja Tartus 1904–05, kirikuõpetaja Teškovos Ingerimaal 1905–06, Keilas 1906–21, sõjaväevaimulik Vabadussõjas 1919; Tln toomkoguduse ülemõpetaja 1927–33. EELK esimene piiskop ja konsistooriumi president 1919–33.

Ajakirja *Eesti Kirik* toimkonna liige 1928–30.

T: mälestused „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt“ I või „Iseseisvuse tuleku päevilt“

A: EBL; EE; EÜS1; AA2; PKE; Veem; EELK; *Päevaleht* 15.10.1920: 4; *Postimees* 30.7.1933: 5; *Eesti Kirik* 3.8.1933: 249–255; J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 448 (Tln 1975); *Eesti Kirik* (Toronto) 4/2000: 142–145; *Lääne-Harjumaa haridus- ja kultuuriloo radadel*. 93–94 (Saue 2004); R. Saard. *Kultuuriprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis*. 95, 108, 141, 156, 231 jm (Tln 2008).

Kukk, Juhan Jüri p (ka Johan(n), Johannes; 13./1.4.1885 Salla vald, Virumaa – 4.12.1942 Kargopoli vangilaager, Arhangelski oblast), poliitikategelane, ühistegelane, ärimees. Talunike poeg, **P. Epleri** eksabikaasa abikaasa. Õppis Trt reaalkoolis 1898–1904, Riia polütehnilise instituudi kaubandusosakonnas 1905–10, *cand rer merc*; täiendas end Saksamaal 1908. Valga ja Pärnu vastastikuste krediidiühisuste asjaajaja 1906, Trt Eesti Laenu- ja Hoiuühisuse asjaajaja 1910–12; Ühistegevuse büroo asjaajaja, juhataja 1913–16, Ühistegevuse Edendamise Seltsi esimees 1916–19, Eesti maavalitsuse rahandusosakonna juhataja 1917–19. Eesti iseseisvusmanifesti üks koostajaid 2.1918, Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (Eesti Tööerakonna nimekirjas), Riigikogu liige 1920–25 (Eesti

Tööerakonna nimekirjas), ühtlasi esimees 11.1921–11.1922; rahaminister 2.1918–7.1920 (Vabadusristi kavaler), kaubandus-, tööstus- ja teedeminister 10.1920–1.1921, kaubandus-tööstusminister 1.–11.1921, tööministri kt 4.–12.1921, riigivanem 11.1922–8.1923. Seejärel taandus poliitikast ning pühendus ühistegevusele ja ärile, oli ETK direktor 1923–24 ja 1926–30, vahepeal Eesti Panga direktor 1924–26, seejärel Balti puuvilla ketramise ja kudumise vabriku juhatuse esimees 1931–40, AS Kreenbalt direktor 1933–40, samuti TÜ õppeülesannete täitja 1933–34. Eesti ühistegevuse üks rajajaid, Eesti Ühistegelise Liidu üks asutajaid ja nõukogu esimees 1919–30; aktiivne seltsitegelane. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 16.10.1940, mõisteti kaheksaks aastaks vangi (§§58-4, 58-13, süüks kontrrevolutsioonilise partei asutamine, revolutsiooniliikumise mahasurumine ministrina, kuulumine Kaitseliitu), suri vangilaagris. Rehabiteeritud 26.10.1989.

Kuukirja *Ühistegevusleht* (Trt, Tln) väljaandja 1911–17 ja tegevtoimetaja 1911–13, samuti vastutav toimetaja 1914–17. Avaldas artikleid ühistegevusest, majandusest ja kaubandusest päevalehes *Vaba Maa* jm.

T: mälestused 1902–05 kogumikus „Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis“ (Trt 1932).

A: EBL; EE; EAT; EVK; SBL; EMT; EBL tk; ENE; AV1; E(N)E; VjV; EE14; *Liivika; Nõmme; Riigivanemad*; OkM; VM; *Vaba Maa* 24.2.1919: 2, 11.4.1925: 5, 12.4.1935: 5; A. Tammann. *Ühistegevus. Põhimõtted ja ajalugu*. 90 (Trt 1924); *Eesti Vabariigi loomispäevilt 1917–1925*. 63 (Tln 1925); *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 335, 344 (Tln 1927); H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I: 33–36 (Trt 1932); *Päevaleht* 12.4.1935: 4; *Ühistegelised Uudised* 12.4.1935: 3; E. Laaman. *Eesti iseseisvuse süünd*. 153–155, 189–190 jm (Stockholm 1963 [1936–38]); *Eesti Vabadussõda 1918–1920* I: 29, 32, 43, 150, 157jj (... 1937); J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 255 (Trt 2008 [1940]); *Vironia aastaraamat nr 3*. 81 (Toronto 1972); *Liivika Uudised* 44: ... (Toronto 1986); *Jüri Vilms mälestustes*. 382–385, 596–597 (Trt 1998); A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 116, 118–119 jm (Trt 1999); *Virumaa Teataja* 22.3.2000: 3, 13.4.2000: 4, 18.4.2000: 2, 20.4.2010: 3; K. Laane. *Tallinna kalmistud*. 191 (Tln 2002); *Akadeemia* 7/2003: 1551–1552, 8/2003: 1774, 1791, 9/2003: 2043, 11/2003: 2518, 2541, 1/2004: 196, 205–207, 219, 2/2004: 446, 449, 457, 4/2004: 906–907, 909, 914, 8/2004: 1869; *Eesti Päevaleht* (Tln) 8.4.2006: 34; K. Arjakas. *Konstantin Konik*. 113–115 jm (Tln 2008); *Postimees* 23.2.2008: 3; *Nõmme Sõnumid* 3.4.2010: 2; M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 210, 394 (Trt 2011); *Iseseisvusmanifest*. 275 jm (Trt 2014); *Juhan Kukk – iseseisvusmõtte sõnastaja*. (Tln 2015).

Kukke, Hugo Villi (1.3./17.2.1898 Pala [Jõe] vald, Tartumaa – 3.8.1942 Sosva, Sverdlovski oblast), poliitikategelane, ajakirjanik. Metsavahi poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1911–17, TUs arstiteadust 1917, õigusteadust 1917–18 ja 1920–27. Võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast 1918–20. Advokaadiabi Pärnus 1930–32. Riigikogu liige 1931–34 (Eesti rahvaerakonna nimekirjas; volitused lõpetati 1937), haridus- ja sotsiaalminister 11.1932–5.1933, siseministri teine abi ja informatsiooni-propagandatalituse juhataja 1934–35. Rahvuskogu II koja liige 1937, Riigivolikogu liige 1938–40. Isamaaliidu üks asutajaid 1935. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal metsatöölise. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma (§58-2, 58-10) ja hukati.

Trt üliõpilaskonna esimehena tegi kaastööd ajakirjale *Üliõpilasleht* (Trt) 1922. Oli päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1923–30, sh toimetuse sekretär 1926–27, *Postimehe* kohaliku väljaande *Postimees. Pärnu väljaanne* vastutav toimetaja 1928–30 (lehenumbriid olid üheleheküljelised, ilmselt levitati neid koos Trt-s trükitud *Postimehega*), samuti selle eriväljaande *Pärnumaa Nädal* vastutav toimetaja 1928–29 (ilmus 2 nr nädalas). *Pärnu Päevalehe* toimetaja 1930. Siseministeeriumi info- ja propagandatalituse juhatajana 1934–35 oli tema ülesandeks koostada välismaal levitamiseks ülevaateid Eesti riigielu, kultuuri, majanduse jms kohta ning teha kokkuvõtteid välisajakirjandusest. Päevalehe *Uus Eesti* peatoimetaja 1935–40, vahepeal lühikest

aega Riikliku propagandatalituse juhataja 1935 ja 4.–8.1937. Kirjutas eeskätt kommentaare Eesti välispoliitikast. EAL liige 1925–40, juhatus liige 1936.

A: ÕT I: 49; EAT; EE; ERAKT; EBL tk; EÜS2; AA2; AA3; VjV; EE14; EAd; ISIK; OkM; *Pärnumaa kõverpeegel*. 30–31 (Pärnu 1933); R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis* I: 133–134 (Trt 1935); *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Sõnajalaõis*. 40 (Stockholm 1947); *Meie Tee* 9–10/1956: 138; M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 214 (Stockholm 1965); K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 89 jm (Stockholm 1974); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 107 (Stockholm 1976); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 251–252 (Montreal 1982); R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 57–58 jm (Stockholm 1991); I. Raamot. *Mälestused*. 379–380 jm (Tln 2013 [1991]); *Haridus* 2/1992: 46; V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 108 (Trt 1999); *Sakala kalender 2002*. 117–119 (Viljandi 2001); *Akadeemia* 1/2004: 199, 205, 208–209, 2/2004: 456–458, 8/2004: 1869; *Tuna* 3/2005: 49–50; *Pärnu Postimees* 5.6.2007: 11; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 231, 398–401 jm (Trt 2008).

Kuldkepp, Martin Mardi poeg (ps Ise; Metsaveli; Metsavend; 12.11./30.10.1912 Pärnas(s)aare küla, Viljandimaa – 25.7.1991 Saltsjö-Duvnäs, Rootsi), ajakirjanik, ärimees. Õppis Läänemaa ühisgümnaasiumis 1926–31, Sõjakooli aspirantide klassis 1931–32, TÜs usuteadust 1934 (ei lõpetanud) ja majandusteadust 1934–39; *mag rer oec* 1944. Konjunkturiinstituudi ametnik 1938, majandusministeeriumi ajutine töötaja 1938–40, TÜ rahvamajanduspoliitika instituudi ajutine abijõud 1938–40 > Tln Tehnikaülikooli assistent 1940–41 > TÜ majandusteaduskonna vanemassistent 1941–44 (vaheaegadega). Sügisel 1944 põgenes Rootsi. Oli Riigi statistika keskbüroo assistent kuni 1948; ehitusettevõtja alates 1960. aastatest.

Kohaliku ajalehe *Lääne Elu* (Haapsalu) toimetaja 5.1934–9.1936. Ajalehe *Päevaleht* kirjasaatja Haapsalus 1937–39, tegi kaastööd ka ajakirjale *ERK*, ajalehele *Rahvaleht* 1940, avaldas majandusteaduslikke artikleid ajakirjas *Konjunktuur* 1938–40. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Postimees* (Trt) vastutav väljaandja ja peatoimetaja 12.1941–2.1943, vallandati Saksa võimude poolt liigse rahvuslikkuse eest. Tegid kaastööd ka päevalehele *Eesti Sõna* 1942–43. Rootsis oli ajakirjanike albumite „Sõnajalaõis“, „Vikerlased“ ja „Vabaduspäev“ kaastoimetaja (Stockholm 1947–48), nädalalehe (hiljem kahe-nädala-lehe ja kuulehe) *Välis-Eesti* (Stockholm) üks tegevtoimetajaid 1948–53, toimetuse sekretär 1953–59, toimetuse liige 1959–64 (vähemalt), seejärel kaastöötaja.

T: R. Kjelléni „Riik kui eluvorm“ (Tln 1940; tõlk)

A: AA3; ISIK; OA; VEPER; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. VIII: 144, 147–148, 150, 152–153, 159, 167, 171–179 (Stockholm 1959); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 317, 344–350 jm (Tln 2010 [1974]); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 289–290 (Stockholm 1976); *Eesti Päevaleht* 20.11.1982: 6, 7.8.1991: 7; *Teataja* 8.12.1984: 12; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 171–173, 175–177 jm (Trt 2001 [1997]); EAA.2100.1.6241; EAA.2100.2.425; ERA.969.1.1275.

Kuljus, Voldemar (Kullius; ps M. Kivisaar; 2.10.1898 Kunda, Virumaa – 18.10.1979 Iisaku, Kohtla-Järve rajoon), vaimulik. Kantseleiametniku poeg, **Jakob Kuke** naisevend, **H. B. Rahamägi** naisevend. Õppis Tln Nikolai gümnaasiumis 1909–17, TÜs arstiteadust 1917 (ei lõpetanud), usuteadust 1917–18 ja 1920–22, *cand theol* 1923. Liiguste algkooli juhataja 1918–19, keskkooliõpetaja Rakveres 1919–20, usuõpetaja Trt koolides 1921–23. Ordineeriti 21.10.1923, kirikuõpetaja Iisakus 1923–50, lisaks ka Jõhvis 1945–47. EELK konsistoorium tagandas ta 1925. a vaimuliku ametist ja 1926. a vaimuliku seisusest lubamatu usulise vabameelsuse ja allumatuse eest, Iisaku kogudus protesteeris konsistooriumi otsuse vastu ning heideti EELK-st välja. 1934 K. amnesteeriti ja Iisaku kogudus võeti taas EELK-sse. Hiljem arreteriti K. Nõukogude võimude poolt 3.10.1950, mõisteti kümneks aastaks vangi (§58-10), kandis karistust Gorki oblastis Unžlagis, vabanes 7.10.1955. Kirikuõpetaja Paistus 1956–57, Iisakus 1957–79, ühtlasi ka Kõpus 1956–57 ja Tudulinna 1968–69.

Vabameelsete luterlaste usuteadusliku kuukirja *Protestantline Ilm* > *Protestantlik Maailm* kaastöötaja alates 1923, vastutav toimetaja 1935–40 (sai toimetajaks, kui Riigikogu liikmetel keelati ajakirjandusväljaannete toimetamise eest vastutada ja **T. Tallmeister** oli sunnitud ametist loobuma). Ajakiri lahkas Eesti usuelu probleeme, avaldas usuajaloolisi ja -filosoofilisi kirjutisi, ilukirjandust ja arvustusi. K oli ajakirja üks põhiautoreid, avaldas artikleid, luulet ja proosat, samuti luuletõlkeid.

T: jutlustekogud „Lunastatud albatrossid“ (Trt 1925), „Juudasuudlus“ (Trt 1926), „Maa sool“ (s.l. 1933); kaks näidenditõlget (1920. aastad).

A: EAT; PET; Veem; AA3; EKoBL; OkM; *Eesti Kirik* 6/1978: 218, 2/1980: 79; *ELG*. 109 (Uppsala 1979); *Virumaa Teataja* 4.2.2005: 5; R. Saard. *Kultuurprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis*. 10–13 jm (Tln 2008); P. Rohtmets. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934*. 228, 234–237, 260–266, 312–316, 364, 366–369, 397–403, 424–429, 443–447 jm (Trt 2012); E. Post. *Eestikeelne vaimulik ajakirjandus Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940*. 46–49 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); A. Kitsnik (2003). *Protestantlik liikumine Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus aastatel 1917–1940*. (Eesti Humanitaarinstituudi magistratöö; käsikiri TLÜARs).

Kull, Aara Juhani tütar (1903 või 1904 – mitte enne 1940). Õppis konservatooriumis. 1930. aastatel elas Koksvere külas Kõo vallas, elatas end klaveritundide andmisega.

Väljaandja nädalalehtedes *Külaleht* (Võhma) 1931–35, *Türi Uudisleht* (1932–35), *Vändra Sõnumed* 1933–35 ja *Põltsamaa Teataja* 1933–35. Lehtede toimetaja oli K. elukaaslane **T. Kasper**. Lehtede sisu oli aastatel 1933–35 identne (k.a kuulutused ja reklaam), erines vaid päismik. Kirjutati eelkõige kohalikest olmetülidest, pahelistest eraeluseikadest jms. Pärast korduvaid karistusi sündsusetute sõnumite avaldamise eest suleti kõik neli ajalehte siseministri otsusega 17.12.1935.

A: *Paar sammukest*. XXI: 62–63, 69–71 (Trt 2004); *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2005*. 224 (Viljandi 2006); *Vooremaa* 11.6.2011: 4; ERA.1.7.656; ERA.1.7.959; ERA.1.7.1265; ERA.1.7.1407; ERA.R-885.2.539.

Kull, Ferdinand Eduard Heinrich Jaani poeg (14.11.1884 (ukj) Aruküla, Virumaa – 23.3.1957 Tln), kooliõpetaja, literaat. Taluperemehe poeg, **L. Ibruse** (fiktiivne) abikaasa. Õppis Rakvere linnakoolis 1895–1901, Treffneri gümnaasiumis 1903–06, tegi lõpueksamid Peterburi 8. gümnaasiumis 1906 (eksternina), õppis TÜs õigusteadust 1906–07 ja Pariisi ülikoolis matemaatikat 1910–14 (ei lõpetanud kumbagi ülikooli), Pariisis avalike tööde erikoolis elektrotehnikat 1919–21. Kooliõpetaja Erra vallas 1901–03. Arreteeriti Vene võimude poolt 1907, süüdistati sotsialistlikku erakonda kuulumises, oli vangis Trt-s ja Riias, vabanes 12.1909 (kautsjoni vastu), põgenes Pariisi ja elas seal kuni 7.1917; elatas end juhutöödega (giid, elektrik, transporditööline, trammikontrolör, fotode retušeerija jne). Töötas Eesti maavalitsuse administratiivosakonna statistikatoimkonnas 1917, oli Eesti esimese välisdelegatsiooni liige 1918, välisministeeriumi peasekretär 11.1918–1.1919. Seejärel kaubaagent ja elektrimontöör Prantsusmaal 1919–21; füüsika ja matemaatika õpetaja mitmes Tln koolis 1922–23, kaubamaja Atlas elektrotehnika osakonna juhataja 1923–25, elektriäri omanik Tln-s 1925–27, firma Elliot-Fischer elektrik, töökoja juhataja Pariisis 1928–31, matemaatika ja prantsuse keele eraõpetaja Tln-s 1931–40, samuti kirjastaja, raamatumüüja. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 oli ametiühingute keskliidu ametnik, Tln elektrijaama insener. Saksa okupatsiooni ajal tegutses matemaatika eraõpetajana, oli põllutööline. Pärast II maailmasõda oli Tln merekooli õpetaja 1945–47, kauplusejuhataja Tln-s 1947–48, Järva-Jaani põllumajanduse mehhaniseerimise kooli elektromehaanika õpetaja 1948–51. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 4.1951, mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse ja viieks aastaks asumisele (§58-4), kandis karistust Narvas, vabastati 30.7.1954 (haiguse tõttu), kohtuotsus tühistati 25.4.1955 (kuriteokoosseisu puudumise tõttu).

Pariisis elades (1910–17) tegi kaastööd päevalehele *Tallinna Teataja* ja selle lühendatud väljaandele *Tallinna Uudised*, sh tõlkis prantsuse kirjandust. Avaldas poleemilisi artikleid nädalalehes *Uus Ilm* (New York) 1912–13. Oli päevalehe *Vaba Maa* välisosakonna juhataja 1921–22, hiljem kaastöötaja. Sh avaldas *Vabas Maas* mälestusesarjad „Välisdelegatsiooniga Soomes ja Skandinaavias“ (24.2.–1.5.1932), „Mälestusi Tartu ja Riia vanglatest“ (13.7.–23.8.1932) ja „14 aastat Prantsusmaal“ (10.9.–24.12.1932), mis täiendatuna ilmusid järgmisel aastal omaette raamatutena. 1920. aastate lõpul Pariisis elades tegi kaastööd ajalehele *Daily Chronicle* (London). Nõukogude okupatsiooni algul oli Tln linnalehe *Õhtuleht* tõlkija 10.1944–1.1945.

T: mälestusteraamatud „Mässumehi ja boheemlasi“ (Tln 1933; 1996; 2010) ja „Esimesi eesti diplomaate“ (Trt 1933; 1996; 2010); brošüür „Hävitame lutikad!“ (Tln 1937; 1997); ülevaade „Prantsuse revolutsiooni ajalugu 1789–1814“ [I] (Tln 1940).

A: VET; AA2; *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 81–82 (Trt 1933); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 133–134, 177 (Tln 2010 [1964]); *Kogude teatmik. Jaan Koort*. 88, 93 (Trt 1984); *Looming* 7/1990: 951; F. Kull. *Mässumehi ja boheemlasi. Eesti esimesi diplomaate*. 7–15 jm (Tln 1996); F. Kull. *Hävitame lutikad!* 7–21 (Tln 1997); E. Medijainen. *Saadiku saatus*. 33, 54–55, 57–58, 139–140, 251 jm (Tln 1997); *Jüri Vilms mälestustes*. 185–193, 596 (Trt 1998); F. Kull. *Mässumehi ja boheemlasi. Eesti esimesi diplomaate*. 277–287 (Tln 2010); *Eesti Päevaleht* 17.9.2010: 20; *Virumaa Teataja* 31.7.1998: 6, 24.11.2009: 7; *Ajalooline Ajakiri* 3/2013: 329–330, 337–369 jm.

Kull, Jakob Johani p (5.10./23.9.1888 Moloskovitsa, Peterburi kubermang – ?), trükikojajuht. **R. Vellendi** isa. Õppis Narvas Kreenholmi vabriku ministeeriumikoolis 1896–99, täiendas end iseõppijana. Oli Narvas R. Pöderi trükikoja ladujaõpilane 1898–1903, meister, faktor –1914, K. Anvelti ja Ko trükikoja kaasomanik ja faktor 1914–18. Arreteeriti bolševike poolt 2.1918 (süüks iseseisvusmanifesti trükkimine ja levitamine Narvas), vabanes Saksa okupatsiooni algul. Narva uurimiskomisjoni liige 2.–3. 1919, Narva linna trükikoja faktor 4.–12.1919, Narva politsei 1. jaoskonna asjaajaja, ülema kt, ülem 1920–22. Narva Kirjastuse trükikoja osanik ja faktor 1922–31, trükiladuja 1931–32. Mõisteti viieks aastaks vangi (NS §§1489 ja 1492-5), kandis karistust 1932–37, olles Tln keskvangla trükikoja laduja 1934–37. Pärast vabanemist Narva Kirjastusühisuse trükikoja laduja 1937–.... Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Loksa tellistetehases.

Kohaliku ajalehe *Meie Elu* (Narva) kaasomanik, toimetuse liige 1918. Kohaliku ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) vastutav toimetaja 1925–28. Mõisteti 1928. a kaheks kuuks tingimisi vangi (süüks tõe teele mittevastava info avaldamine *Põhja Kodus* 1926).

A: *Uus Eesti Narva Uudised* 6.9.1937: 2; EAA.1221.1.325 leht 176; ERA.1.7.945; ERA.1.5.579; ERA.32.3.1798; ERA.4342.1.961.

Kull, Max → Vellend, Rein

Kullerkupp, Oskar (–1919 Kupp; 24./12.10.1897 Rõngu, Tartumaa – 15.10.1943 NSVL), õppejõud, literaat. Mõisatöölise poeg. Lõpetas Tarvastu kihelkonnakooli 1915; jätkas õpinguid NSVL-s töölisfakulteedis 1920. a paiku, õppis Moskva riikliku ülikooli filoloogiakonnas 1925–30, seejärel Leningradi ajaloo-filosoofia-lingvistika instituudi aspirantuuris. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1916–17, sai haavata. Telegrafist Petrogradis alates 1917. Tegutses 1920. aastatel bolševistliku aktivistina, sh Kaukaasia eesti asundustes, 1930. aastatel töötas Eesti-Soome pedagoogilises tehnikumis Leningradis õppejõuna. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1935, süüdistati kulaklikus ideoloogias. Suri vangilaagris. Rehabiliteeritud 31.5.1958.

Noorteajakirja *Noored Kommunaarid* (Petrograd 1920–22) üks toimetajaid, avaldas päevapoliitilisi artikleid ja revolutsioonilisi luuletusi. Tegi kaastööd noorteajakirjale *Säde* (Leningrad), ajakirjale *Klassivõitlus* (Leningrad), kirjandusajakirjadele *Oras*

(Petrograd/Leningrad) ja *Leegid* (Leningrad), ajalehele *Siberi Teataja* (Novosibirsk) ja selle lisale *Uus Küla*. Avaldas luulet, kirjanduskriitikat, reisikirjeldusi eesti asundustest Kaug-Idas ja Krimmis (vähemalt üks neist ilmus ka Saaremaa sotsialistide ajalehes *Rahva Hääl* [Kuressaare] 1930), olukirjeldusi, luuletõlkeid vene keelest. Oli päevalehe *Известия* (Moskva) kirjasaatja. 1930. aastate alguses töötas ajalehes *Edasi* (Leningrad).

T: paar propagandistlikku brošüüri (1920–21); luulet kogumikus „Tormipuhangud“ (Petrograd 1921) ja „Поэты мира о Ленине“ (Moskva 1934); paar tõlkebrošüüri vene keelest (1921).

A: EKBL; EKrL; EKL; Sikk; Aule; ISIK; *Keel ja Kirjandus* 4-5/1958: 195, 200–201, 206–208 jm, 6/1958: 325, 7/1967: 387–389, 392, 11/1977: 676–677; *Noorte Hääl* 30.9.1966: 2; *Eesti Kommunist* 4/1967: 42; *Noorus* 9/1968: 17–18; E. Plotnik. *Hans Pöögelmann*. II: 215, 261 (Tln 1975); *Teel. Eesti proosa Nõukogudemaal 1920.–1930. aastad*. 101 (Tln 1978); *Edasi* 21.5.1983: 4, 24.10.1987: 5; *Sirp* 6.10.2000: 18–19; EAA.1264.1.233 kaader 462.

Kunder, Juhan (Johann; 26./14.12.1852 Holstre vald, Viljandimaa – 24./12.4.1888 Peterburi), kirjanik, kooliõpetaja. Taluperemehe poeg. Lõpetas Viljandi kreiskooli 1872, õppis Trt õpetajate seminaris 1872–75, tegi kreiskooliõpetaja eksami Tln gümnaasiumis 1882, täiendas end Kaasani ülikoolis 1886–87, õppis Peterburi õpetajate instituudis 1887–88 (ei lõpetanud). Kooliõpetaja Trt-s 1875–76 ja Rakveres 1876–86, Venemaal elades (1886–88) elatas end tunniandjana. Aktiivne rahvusliku liikumise tegelane, EKmS asepresident 1882–88, Eesti Aleksandrikooli üks organiseerijaid, Rakvere linnavolinik 1883–.... Suri tüüfusse.

Trükidebüüdiks oli luuletus *Eesti Postimehe lisalehes* 4.1872 ja luulearvustus *Eesti Postimehe lisalehes* 4.1873. Avaldas ajakirjanduses kirjandusarvustusi, populaarteaduslikke ja pedagoogilisi artikleid, luulet, ilukirjandustõlkeid vene keelest jm. Esmalt ilmusid need nädalalehes *Eesti Postimees* (Trt), alates 1878 nädalalehes *Sakala* (Viljandi), 1880. aastatel nädalalehtedes *Olevik* (Trt) ja *Valgus*, ajakirjades *Oma Maa* (Trt), *Laulu ja mängu leht* (Trt) ja *Linda* (Viljandi). Oli kirjandusliku-populaarteadusliku nädalikirja *Meelejahutaja* (Trt) tegevtoimetaja 1885–86 (toimetas ajakirja kirja teel Rakverest), avaldas seal kirjandusarvustusi, pedagoogilisi kirjutisi ja näidendeid. K. käe all sai ajakiri eelkõige praktilise-populaarteadusliku suunitluse, keskseteks teemadeks kirjandus ja haridus, ilmusid uued rubriigid „Perekonna elu“, „Kool ja laste kasvatamine“, „Majapidamine“, „Põllu- ja käsitöö“, „Kaubandus“. K. loobus toimetajatööst seoses õppimaasumisega Kaasanis. Oli 1880. aastate üks olulisemaid kirjanduskriitikuid.

T: sadakond raamatut (õpikud, luulekogud, näidendid jm), sh kogumik „Eesti muinasjutud“ (Rakvere 1885; Trt 2007 [kommenteeritud väljaanne]), populaarteaduslik raamat „Maakera elu ja olu“ (Trt 1878); 3-kõiteline loodusloõpikute sari „Looduse õpetus“: „Elajate riik“ (Trt 1877; 1910), „Taimede riik“ (Trt 1881) ja „Kivide (mineraalide) riik“ (Trt 1885), algkooliõpik „Veikene Looduse õpetus“ (Trt 1879; saksa k 1879; läti k 1886); külakomöödia „Kroonu onu“ (*Meelejahutaja* 1885; Trt 1885, 4. tr 1954), „Näidendid“ (Trt 1994); esimene eesti kirjanduslugu „Eesti kirjandus, koolile ja kodule. Esimene raamat: Eesti vanemad laulikud“ (ilmus osaliselt *Meelejahutajas* sarjana „Eesti laulikud“ 1885–86; Viljandi 1890; Trt 1918); laul „Kui siit pilve piirilt...“ (sõnad); 1870. aastate algul levisid käsikirjaliselt K. pilkenäidend ja vemmälvärss-pamflett „Neljas Apokriiva raamat Mulgi rahvale“, mis paljastasid **J. V. Jannseni** võimalikku kokkuleplust mõisnikega.

A: *Sirvilauad* 1914. xxxiii (Trt 1913); *Sirvilauad* 1916. xxxvii (Trt 1915); EBL; EE; TÕS; EÜS1; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKoBL; EKL; EE14; KrS; *Virulane* 18.4.1888: 3, 2.5.1888: 1; *Postimees* 19.4.1888: 1; *Sakala* 21.4.1888: 1; *Valgus* 21.4.1888: 1; *Olevik* 23.4.1888: 1; *Virmaline* 23.4.1888: 1; *Linda* 20.5.1888: 202–204; *Eesti Üliõpilaste Seltsi album*. *Esimene leht*. 52–53 (Trt 1889); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 469–470 (Trt 1898); *Postimees* 13.12.1902: 1–2; *Eesti Kirjandus* 8/1906: 214–221 (bibliograafia), 9/1906: 225–243, 10/1906: 257–272, 11-12/1906: 289–300, 1/1907: 5–11, 2/1907: 17–24, 3/1907: 33–41, 4/1907: 49–55, 5/1907: 67–72, 6/1907: 81–94, 7/1907: 105–118, *Eesti Kirjandus* 6/1922: 190; *Hüüdja* 4.1.1907: 1–2, 6.1.1907: 1–2, 9.1.1907: 3; V. Reiman.

Kivid ja killud. I: 64–65 (Trt 1907); M. Kampmann. *Eesti kirjanduselo peajooned. Teine jagu*. 154–167 (Tln 1913); V. Ridala. *Eesti kirjanduse ajalugu*. 67–69 (Trt 1922); *Eesti Üliõpilaste Seltsi Ajalugu* I: 19 jm (Uppsala 1953 [1925]); Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 110–111, 121, 151–152, 194–195 (Trt 1936); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 14, 120, 199–201 jm (Trt 1939); *Sirp ja Vasar* 26.12.1952: 5; *Looming* 11/1956: 1620–1646, 6/1988: 854–855, 9/2003: 1353–1355; J. Aavik. *Muusika radadelt*. 265–268 (Toronto 1959); K. Laigna. *Juhan Kunder. Mitmekülgne kultuuritegelane*. (Tln 1959); *Keel ja Kirjandus* 3/1959: 140–146; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 8–11 jm (Tln 1963); EKA II: 437–451 (Tln 1966); *Läbi kahe sajandi*. 54–58, 67, 74–75, 85–86, 107 jm (Tln 1971); V. Altoa. *Eesti kriitika 19. sajandil*. 53–56, 75–78 jm (Tln 1977); E. Piir. *Koltuvaid kõrrekesi koduselt kamaralt*. 12–16 (Viljandi 1998 [1982]); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 353 (Tln 1984); *Nõukogude Kool* 5/1988: 44–47; *Jakob Hurda teened rahvaluuleteaduse arendamisel*. 12 (Trt 1989); *Eesti ajakirjanduse...* 188, 222–224 jm (Trt, Tln 1994); O. Kirss. *Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani*. 101–103, 107, 109–110, 199 (Tln 2003); V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. 93–97, 160 jm (Tln 2003); O. Kirss. *Rakvere lood ja legendid*. 9, 60 (Tln 2004); *Rakvere ajalooline vaimus hariduses ja kultuuris*. 41–48 (Rakvere 2009); *Methis* 12: 34–54 (Trt 2013); E. Päärsoo (1959). *Juhan Kunder pedagoogina*. (TRÜ pedagoogika kateedri auhinnatöö; käsikiri TÜR); V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 7, 12–13, 19, 91–95, 100–104 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Kuningas, Oskar Adolph Juhani p (ps Rex; Cordatus; A. Vasar; K. Helmre; K. Saarde; K. Salu; Külvur; Livofiil; Maamees; O. Nõmmeveski; O. Teearu; Peet Lavi; Sipelgas; 15./2.7.1911 Kilingi vald, Pärnumaa – 9.3.1997 Tln), literaat, kultuuriloolane, tõlkija. Kooliõpetaja poeg. Õppis Pärnu kaubanduskoolis 1925–28, Tln kolledžis 1929 (ei lõpetanud). Kuni 1935 elas isakodus, oli põllutöeline ja küla raamatukoguhoidja. Eesti karskusliidu Kesk-Eesti osakonna sekretär 1939–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Pärnu linnavalitsuse haridusosakonna konsulent 1940, Endla teatri dramaturg 1941. Arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt 18.7.1941 (süüks kaasatötamine Nõukogude võimule), oli koonduslaagris kuni 12.1941, seejärel elas isakodus kuni 1943. Pärast sõda oli ENSV riikliku teatriinstituudi eesti kirjanduse lektor 1948–49. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 16.3.1950 (süüks ajakirjanikutegevus Saksa okupatsiooni ajal), mõisteti 25 aastaks vangi ja viieks aastaks asumisele (§§ 58-10-2 ja 58-2, hiljem vähendati karistust kümnele aastale), kandis karistust Valga, Narva ja Vasalemma vangilaagrites. Vabanes amnestiaga 10.1955. Seejärel tegutses vabakutselise literaadi ja tõlkijana Tln-s. Aktiivne koduloo-uuriija, maleharrastaja, kultuurilooliste ekskursioonide juht, pidas loenguid raamatuühingu algorganisatsioonides ja klubides, kirjandus- ja kodu-uurimisringides.

Vabakutseline ajakirjanik Tln-s ja Pärnus 1935–40. Oli ajakirja *Nädal Pildis* kaastöötaja 1936–40, avaldas arvustusi, kultuuriartikleid, karskuskirjutisi, lühijutte jms ka ajakirjades *Eesti Naine* (Trt), *Õpilasleht* (Trt, Tln), *Eesti Noorte Punane Rist > Meie Noorus, Tänapäev* (Trt), *Teater, Akadeemia* (Trt), *Külvaja* (Trt), *Päike*, päevalehtedes *Postimees* (Trt), *Päevaleht*, nädalalehes *Rahva Sõna* 1936–38 ja kohalikus ajalehes *Vaba Maa. Pärnu väljaanne* 1937–38. Saksa okupatsiooni ajal oli maakonnalehe *Järva Teataja* (Paide) püsiv kaastöötaja 1943–44, tegi kaastööd ka päevalehele *Eesti Sõna*, maakonnalehtedele *Postimees* (Trt), *Uus Elu* (Pärnu) ja *Virumaa Teataja* (Rakvere). Pärast sõda oli kohaliku ajalehe *Uus Järvalane > Järvalane* (Paide) vastutav sekretär 1944–47, ajalehe *Talurahvaleht* kultuuriosakonna juhataja 1947–48, kultuurilehe *Sirp ja Vasar* teatriosakonna juhataja 1949 (vallandati kui kodanlik natsionalist). Avaldas 1950.–1990. aastatel eesti ja läti ajakirjanduses tähtpäevakirjutisi kirjandus- ja kultuuritegelastest, samuti kirjandus- ja teatriarvustusi, esseid, kirjandus- ja kultuuriloolisi artikleid, ilukirjandustõlkeid. Kokku ilmus u 1500 artiklit, eelkõige kohalikes lehtedes *Kiir* (Põltsamaa), *Pärnu Kommunist*, *Kommunismiehitaja* (Kingissepa [Kuressaare]), *Tee Kommunismile > Sakala* (Viljandi), *Edasi* (Trt), *Tööraha Elu* (Võru), *Tööraha Lipp*

(Haapsalu), *Õhtuleht* (Tln), *Punalipp* (Jõgeva), *Kommunist* (Valga), *Ühistöö* (Rapla), *Võitlev Sõna* (Paide), aga ka kultuurilehtedes *Literatūra un Māksla* (Riia), *Sirp ja Vasar*, *Viruskundra* (Võru) 19...–96, päevalehtedes *Noorte Hää* ja *Rahva Hää*, nädalalehtedes *Kodumaa*, *Nõukogude Õpetaja*, ajakirjades *Looming* 1948–49 ja 1956–91, *Keel ja Kirjandus* 1959–96, *Stalinlik Noorus*. Koostas *Sirbile ja Vasarale* läti kultuurielu kroonikat. Alates 1956 tegi kaastööd Eesti Raadiole (paarsada kirjandussaadet, kuuldemängud „Vanemuise kannel“ [1974] ja „Minu elu muinasjutt“ [1975], jutustuste ja kuuldemängude tõlked) ja Eesti Televisioonile (kirjandussaadet).

T: aastaraamat „Pärnumaa elu“ XII–XIV (Pärnu 1938–40; tegevtoim); lühimonograafia „Andres Särev“ (Tln 1977); kogumik „Epp Kaidu kaasaegsete mälestustes“ (Tln 1982; koost); K. Abeni artiklivalimik „Draudzība mūža garumā“ (Riia 1984; koost); brošüürid „Kirjanduslikke matkaradu Eestis“ (Tln 1984), „Ma lillesideme võtaks...“ (Alatskivi 1994) jm; vangilaagrimälestused 1950–52 ilmusid ajakirjas *Looming* (7/1990); arvukalt tõlketeksteid läti, saksa, prantsuse ja vene keelest, sh „Anne Franki päevik“ (Tln 1958), H. Hesse „Klingsori viimane suvi“ (LR 40/1965); kirjad koduloolasele Enda Kallasele 1949–50 ja 1971–81 on hoiul EAAAs.

A: EKBL, E(N)E; EKrL; Järva; EE14; EKL; TLM BT; ISIK; OkM; *Pärnumaa elu* XIII: 46–47 (Pärnu 1939); *Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. 1: 129 (Trt 1949); *Looming* 7/1971: 1116, 4/1973: 699–700, 6/1981: 881–882, 7/1986: 996–998, 7/1990: 946–954, 7/1991: 998–1000; *Sirp ja Vasar* 7.1.1977: 5, 10.7.1981: 8, 11.7.1986: 4; *Kirjanduse jaosmaa '82*. 33–34 (Tln 1984); *Keel ja Kirjandus* 7/1981: 443–444, 7/1986: 429–430; *Pärnu Kommunist* 15.7.1981: 3; *Tee Kommunismile* 14.7.1981: 2; *Kultuur ja Elu* 7/1981: 44–45, 7/1986: 30–32; *Kultuurileht* 14.3.1997: 20; *Viruskundra* 4/1997: 4; *Akadeemia* 7/1999: 1370, 1373–74; *Alasi ja haamri vahel*. 262–264 (Tln 2007); *Pärnu Postimees* 11.3.2009: 6, 16.7.2011: 19; *Aastaraamat 2011. Eesti Kodu-Uurimise Selts, Eesti Muinsuskaitse Selts, Eesti Genealoogia Selts*. 15–17 (Tln 2011); ERR arhiiv („Oskar Kuningas 70“ 1981; „Tõlkijad“ 1993; „Keskööprogramm“ 1996); <http://www.maleliit.ee/et/meedia/109-malenurgad/2471-156.html> (Neli põlvkonda väldanud malearmastus); I. Jalakas (1980). Läti kirjanduse tutvustamisest eesti keeles ja Oskar Kuninga osa selles. (TPedI raamatukogunduse ja bibliograafia kateedri diplomitöö; käsikiri TLÜAR); T. Eek. Valikbibliograafia. Oskar Kuningas. Trükis avaldatud tööde nimestik aastaist 1944–1991. (käsikiri TTÜ raamatukogus); EAA.1281.1.139 leht 482; EAA.P-1050.1.9; ERA.R-1765.2.40.

Kupffer, Carl Heinrich (ka Kupfer; Карл Хейнрих Купфер; 12./1.12.1789 Jelgava, Kuramaa – 23./11.1.1838 Nežin (Nižõn), Tšernigovi kubermang), matemaatik, pedagoog (kolleegiumiregistraator). Kaupmehe poeg. Õppis Jelgava gümnaasiumis 1804–06, TÜs usuteadust 1806–09, Heidelbergis hüdrotehnikat 1810 ja Berliini ehitusakadeemias 1810–11; *dr phil* 1813 (TÜ). Koduõpetaja Peterburis 1813–19, TÜ matemaatika eradotsent 1819–20, Tln kubermangugümnaasiumi õpetaja ja ülemõpetaja 1821–35, Nežini füüsika-matemaatikalütseumi professor 1835–38.

Andis välja ajakirja *Учебный математический журнал* (Tln 1833–34, ilmus 6 nr), mis oli esimene (venekeelne) matemaatikaajakiri Vene riigis ja mille eesmärk oli parandada matemaatika õpetamise taset koolides. Lisaks ajakirja toimetamisele kirjutas K ka enamiku artiklitest. Ajakirja väljaandmine katkes, kuna K kolis Nežinisse.

A: R/N 1829: 583; R/N 1859: 351–352; AA1; DBBL: 430; ETeadBL; BBLd; Ericus; *Das Inland* 34/1838: 540–44; A. J. Berting. *Lehrer-Album des Revalschen Gymnasiums 1631–1862*. 44–45 (Tln 1862); *Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasium 1631–1931*. 100–101 (Tln 1931); *Eesti ajakirjanduse...* 304 (Trt, Tln 1994); *Балтийский архив*. T. 1: 28–29 (Tln 1996); *Kooliuuenduslane* 1/2000: 6; EAA.402.2.13922; EAA.402.3.904.

Kures, Margarete → Koch, Margarete

Kures, Voldemar → Koch, Voldemar

Kurlents, Alfred Karl (ka Kurlenz; ps Ain Kurmes; 19./6.12.1902 Hummuli vald, Valgamaa – 18.12.1990 Montreal), rahvaluuleteadlane, kirjanik. Rätsepa, kaupmehe poeg. Õppis Valga gümnaasiumis 1919–20, Trt õhtugümnaasiumis 1920–22, TÜ vabakuulaja 1922–23, õppis TÜ filosoofiateaduskonnas 1923–31 (vaheaegadega), *mag phil*; filosoofiadoktor slavistikas 1962. Töötas tõlgi (KÜ „Loodus“) ja õpetajana. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Riiklikus Kirjastuses 1940–41. 1944 põgenes Rootsi, kus töötas Lundi Eesti Täienduskooli juhataja ja õpetajana. 1949 emigreerus Kanadasse, kus pani aluse Kanada Rahvusmuuseumi eesti osakonnale. Õppis joonestamist ja raamatukogundust. McGilli ülikooli arstiteaduskonna raamatukogu ajakirjade osakonna juhataja 1952–68. Montreali prantsuse ülikooli lektor. Avaldas artikleid ja kriitikat ajalehes *Vaba Eesti* 1922–23, ajakirjades *Looming* 1929, *Eesti Kirjandus* 1931–32 jm. Paguluses avaldas artikleid, esseid, retsensioone kirjandusest, teatrist jms ajakirjades *Sõna, Tulimuld, Mana, Canadian Slavic Studies* jm. EÜSi bülletàni *Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses* tegevtoimetaja 1969–70.

T: koguteos “Eestlased Kanadas” (Toronto 1975; toim); tõlked vene kirjandusest.

A: ETeadVK; AA3; EÜS3; EKL; Lään; VEPER; *Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses* 32: 37–38 (Toronto 1963); B. Kangro. *Arbujad*. 107 (Lund 1981); *Meie Elu* 10.1.1991: 10.

Kurmiste, Oskar Hansu p (ps; kod.n Karl Oskar Freiberg; teised ps Profaan; Iks; Igrep jt; 2.5.1894 Mäksa vald, Tartumaa – 2.12.1941 Sosva vangilaager, Sverdlovski oblast), poliitikategelane, dramaturg, teatrikriitik. Sepa poeg. Lõpetas Trt pedagoogilise seminari 1914. Esseeride partei üks asutajaid Trt-s 1914. Eesti Asutava Kogu liige 1920, Riigikogu liige 1920–23 (EISTP nimekirjas) ja 1926–34 (ESTP nimekirjas; volitused lõpetati 1937). Tln Töölisteatri asjaajaja, dramaturg 1934–40, direktori asetäitja 1940. Töötas 1920.–30. aastatel Nõukogude luure heaks. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 töötas Eesti Riiklikus Kirjastuses tõlgina, oli Tln Narva mnt majadevalitseja. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, süüks esseeride parteisse ja Riigikoguse kuulumine, *Rahva Sõna* toimetamine (§58-13), suri eeluurimise ajal.

Ajakirja *Vaba Sõna* (Trt) toimetuse liige 1916. Osales esseeride väljaannete toimetamises: oli päevalehe *Töö Lipp* vastutav toimetaja (Trt, Tln 1917, ilmus 116 nr) > ajalehe *Võitlus* > *Tööraha Võitlus* toimetuse liige (1918–19, ilmus 88 nr). Seejärel sotsialistliku töölispartei ajakirja *Tööliste Võitlus* vastutav toimetaja 1920 (ilmus 5 nr), ajalehe *Tööliste Leht* toimetuse liige (Trt 1921, ilmus 20 nr). Hiljem sotsialistide ajalehe *Ühendus* > päevalehe *Rahva Sõna* toimetuse liige 1926–30. Tegi kaastööd noorsotsialistide ajakirjale *Rünnak* 1929–32. Kirjastusühisuse *Rahva Sõna* ajakirja *Leek* vastutav toimetaja (1934, ilmus 3 nr). Tln Töölisteatri ühingu ajakirja *Töölisteater* tegevtoimetaja (1936–40, ilmus 4–5 nr aastas). Teatrikriitikuna alustas 1923, avaldas päevapoliitilisi artikleid, vesteid, kirjandus- ja teatrikriitikat ka *Vaba Maa* kontserni ajalehtedes *Rahvaleht, Esmaspäev* ja *Vaba Maa*.

T: mõned tõlketeosed saksa ja Skandinaavia keeltest, sh H. Höffdingi „Psühholoogia pääjooned” I–III (Tln 1923–24).

A: EAT; EE; VjV; ETeatrBL; ISIK; OkM; *Postimees* 2.5.1934: 5; *Sõnajalaõis*. 40 (Stockholm 1947); *Eesti Ekspress* 29.3.2012: 24, 19.4.2012: 36–37; ERA.518.1.502; ERAF.2-M/O.1.2528; ERAF.130SM.1.328-2; ERAF.138SM.

Kurn, Jaan → Rond, Ralf

Kurrik, Juhan (Johann; 29./17.5.1849 Viljandi vald, Viljandimaa – 20.5.1922 Trt), koolikirjanik, kooliõpetaja, köster. Talurentnike poeg. Õppis Viljandi kihelkonnakoolis 1862–65, täiendas end Preisimaal Kalleni (Karaleene) õpetajate seminaris 1873–74. Tarvastu kihelkonnakooli abiõpetaja 1865–68, Rõuge kihelkonnakooli õpetaja ja köstri abi 1868–73, Trt Hollmanni õpetajate seminari õpetaja 1874–87, Treffneri gümnaasiumi õpetaja ja

raamatukoguhoidja 1886–94, köster ja organist Trt-s 1888–1922. Tegutses aktiivselt rahvuslikes seltsides (EKMS, Vanemuise selts, Eesti Alesandrikooli peakomitee). Suri südamerabandusse. Taotles 1886. a edutult luba ajakirja *Lennuk* väljaandmiseks. Oli kirjanduslik-perekondliku ajakirja *Meelejahutaja* (Trt) viimane tegevtoimetaja 1886–87. Tema toimetamisel vähenes ajakirjas loodusteaduste ja praktilise majapidamise osa, suurenes pedagoogiliste kirjutiste ja luule osatähtsus. Ajakiri jäi seisma majandusraskuste tõttu. Avaldas 1870.–90. aastatel artikleid ja arvustusi ka ajalehtedes *Eesti Postimees* (Trt), *Sakala* (Viljandi), *Olevik* (Trt), *Postimees* (Trt) jm. Avaldas pedagoogikaalaseid artikleid, mh propageeris kehalist kasvatust rahvakoolides (juhtkiri „Turnimine – tähtjas ja tarvilik kooliasi“ *Eesti Postimehes* 17.9.–1.10.1875).

T: mitmed õpikud, sh esimene eestikeelne algebraõpik „Arvuvald“ I–II (Trt 1879–80), esimene spordiraamat, kehalise kasvatuse õpik „Turnimise raamat“ I–II (Trt 1879) ja esimene stenograafiaõpik „Stenografia õpetus“ > „Kiirkirja õpetus“ (Trt 1882; 1887; 1910), meetodiline käsiraamat „Kirjutamise õpetus“ (Trt 1882); mälestused „Vilksatused ärkamisajast“ ajakirjades *Eesti Kirjandus* (6–7/1922) ja *Rahvuslik Kontakt* (4/1986), samuti kuulehes *Viruskundra* (7–9/1991); regilauluantoloogia „Ilomaile. Anthology of Estonian folksongs with translations and commentary“ (Toronto 1985; Trt 2013).

A: PmA; EBL; EE; EÜS1; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKOBL; EE14; EKL; ESBL; ERBA; K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 490–491 (Trt 1898); *Päevaleht* 24.5.1922: 3; *Eesti Kirjandus* 6/1922: 177–193, 7/1922: 239–249; Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum. 430 (Trt 1933); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 120–121, 172–174 jm (Trt 1939); V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 49 jm (Tln 1963); *Läbi kahe sajandi*. 58–59 (Tln 1971); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed*. 67 (Tln 1971); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 67, 76–77 jm (Tln 1974); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 353 (Tln 1984); *Rahvuslik Kontakt* 4/1986: 27–36; *Sakala kalender 1990*. 47–49 (Tln 1990); *Viruskundra* 7/1991: 6, 8/1991: 6, 9/1991: 6; *Koolimatemaatika* 28: 44–46 (Trt 2001); *Viljandimaa spordiloost kuni aastani 1945*. 172 (s.l. [2001]); *Akadeemia* 1/2013: 66 jm; V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 7 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Kurrikoff, T. (.....)

Ajalehe *Päevaleht* vastutav toimetaja 3.1912–5.1913, samuti vastutas ka lisalehtede eest: pereajakiri *Kodu* 4.–7.1912 (vaheaegadega, 2 nr jooksul), õigusteaduslik kuukiri *Õigus ja Kohus* 5.–9.1912 (vaheaegadega, 4 nr jooksul) ja nädalaleht *Perekonnaleht* 1.–4.1913 (17 nr jooksul).

A:

Kurs-Olesk, Minni (ristitud Vilhelmine-Marie-Karoline; –1905 Kurs; 13./1.3.1879 Trt – 20.10.1940 Trt), ühiskonnategelane. Käsitöölise tütar, **L. Oleski** abikaasa. Lõpetas Trt-s Grassi tütarlastekooli 1895 ja Saksa naisõpetajate seminari Trt-s 1898, Londoni ülikooli poliitiliste teaduste osakonna vabakuulaja 1902–03. Kooliõpetaja Bessaraabia kubermangus Kišinjovi (Chişinău) saksa kirikukoolis 1899–1901 (mh omandas seal vasakpoolse maailmavaate), koduõpetaja Soomes 1901–02. Tutvus 1902–03 Inglismaal ametiühingute tegevusega ja vabaharidustöö korraldusega, oli Social Democratic Federationi liige ja võttis aktiivselt osa parteitööst. Alates 1904 elas Trt-s. 1905. a hakkas enamik Trt seltskonnast teda ja **L. Oleskit** boikoteerima (elasid laulatamata abielu 1905–13). Arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt 5.4.1918, oli vangis Riias, Pääskülas ja Naissaarel 4.–11.1918. Alates 1918 osales aktiivselt eesti ühiskondlikus ja poliitikaelus. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (ESDTP nimekirjas); Trt linnavolinik 1919–33. Rahvasteliidu stipendiaat Genfis 1929, seejärel elas 1929–30 pool aastat Pariisis. Trt linnanõunik 1930–34 (hoolekandeosakonna juhataja 1930–33, kinnisvara- ja korteriosakonna juhataja 1933–34), Trt linnaraamatukogu referent 1935–39. Tegutses eelkõige avaliku hoolekande, vaba- ja kutsehariduse alal, organiseeris ametiühinguid, osales juhtivalt naisseltsides jm organisatsioonides.

1902. a avaldas päevalehes *Postimees* (Trt) esimese artikli (sotsiaaltööst Inglismaal). Oli nooreestlaste ajakirja *Vaba Sõna* (Trt) väljaandja 1916 (2 nr jooksul) ja kaastöötaja 1915–16. Tegi kaastööd ajalehtedele *Töö Lipp* 1917, *Ühendus > Rahva Sõna*, päevalehtedele *Vaba Maa*, *Päevaleht*, ajakirjadele *Naiste Töö ja Elu* (1917–27) > *Naiste Hääl* (1926–32), *Vaba Sõna* (Trt 1925–26) ja *Tänapäev* (Trt 1937–40). Kirjutas naiste ja laste sotsiaalprobleemides, hoolekandest jne. Genfis ja Pariisis elades (1929–30) avaldas eesti ajakirjanduses artikleid sealsest poliitikast ja naisliikumisest. Tõlkis ajalehtedele ilukirjandust (eelkõige inglise autoreid). Trt linnaraamatukogus töötades tutvustas ajakirjanduses uudiskirjandust.

A: EBL; EAT; EE; EBL tk; VjV; ISIK; NEP; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 139–140 (Trt 1926); *Naiste Hääl* 3/1929: 58–59; *Vaba Maa* 13.3.1929: 7; *Rahva Sõna* 14.3.1929: 5; M. Raamot. *Minu mälestused*. 120 (Tln 2010 [1937]); *Minni Kurs-Olesk*. (Tln 1939); *Postimees* 12.3.1939: 6; *Uus Eesti* 12.3.1939: 8; *Päevaleht* 13.3.1939: 7; *Rahvaleht* 13.3.1939: 12; *Tänapäev* 2/1939: 48; J. Jans. *Mälestusi ja vaatlusi*. 212–213 (Trt 2008 [1940]); H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 138–141 (Tln 1999 [1957]); *Keel ja Kirjandus* 11/1963: 681–682, 3/1966: 114; *Eesti Naine* 3/1990: 14; *Eesti Naisüliõpilaste Selts 1911–1996*. 54–56 (Trt 1996); *Ariadne Lõng* 1-2/2004: 13–28; *Ruti raamat*. 283–291 (Trt 2006); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 142 (Trt 2008); *Sakala* 18.5.2011: 7.

Kurtšinski, Mihhail (Kurtschinsky; Kurtshinski; Михаил Анатольевич Курчинский; ps M.; 12.10./30.9.1876 Opoczno, Poola – 12.6.1939 Trt), majandusteadlane. Kohtutegelase poeg. Lõpetas Peterburis gümnaasiumi 1895 ja Peterburi ülikooli õigusteaduskonna 1899, täiendas end Berliini ja Pariisi ülikoolides 1901–02, magistrikraad 1912 (Peterburi ülikool). Huvitus sotsialistlikest majandusideedest, pagendati Arhangelski kubermangu (1902–04). Peterburi/Petrogradi ülikooli jt kõrgkoolide eradotsent 1904–15, TÜ finantsõiguse professor 1915–18, Petrogradi ülikooli õppejõud 1918–21. Emigreerus Eestisse 1921, töötas TÜs poliitökonoomia ja statistika professorina 1921–39. Riigikogu liige 1926–29 (Vene Ühendatud nimekirjas), loobus saadikukohast professoriameti kasuks. Rahvuskogu I koja liige 1936–39, valmistas ette uue põhiseaduse projekti.

Avaldas arvukalt artikleid rahvusvähemuste kultuurautonomiast vene, saksa ja prantsuse ajalehtedes, ajakirjades ja käsiraamatutes. Kirjutas ka majandusest, statistikast jms, avaldas artikleid päevalehtedes *Postimees* (Trt), *Последние известия* 1923–25, ajakirjas *Eesti Majandus* jm. Kuulus kirjastusühisusse, mis asutas päevalehe *Наша газета* (3.1927–1.1928, ilmus 240 nr), avaldas selles lehes juhtkirju ja artikleid, mis propageerisid vene vähemuse kultuurautonomia ideed. Pärast *Наша газета* seismajäämist (jäi konkurentsivõitluses alla päevalehele *Вести дня*) hakkas vene vähemusele kultuurautonomia staatuse andmise ideed propageerima ajalehes *Русский Вестник* (Narva 1931–32). Avaldas artikleid ka ajalehes *Старый нарвский листок* 1935, kogumikes *День русского просвещения* (Tln) 1927, “Общество русских студентов при Дерптском университете 7.XI 1920–1930” (Trt 1930), Tartu Ülikooli toimetiste sarjas jm.

T: kümme-kond majandusteaduslikku monograafiat ja brošüüri, mitmed õpikud.

A: EAT; EE; E(N)E; VjV; ETeadBL; *Postimees* 10.10.1936: 7; H. Meret. *Teremi jutustus „Estonia mässust“*. 123–124 (Toronto 1984); *Nationalities Papers* 3/1999: 455–474; *Радуга* 1/2000: 24–44; *Akadeemia* 8/2004: 1870; *Журналистика национальных меньшинств в Европе: Вчера. Сегодня. Завтра*. 47–66 (Tln 2007); *Kirjutamata temuaare*. 75 (Tln 2013).

Kurvits, Aleksander (24./12.7.1896 Karksi vald, Pärnumaa – 25.8.1958 Toronto, Kanada), jurist. Talurentnike poeg. Õppis Riia vaimulikus seminaris 1908–17 (ei lõpetanud), pärast opteerumist TÜs administratiivõigust 1921–26. Oli haridusministeeriumi raamatukogunduse instruktor, juriskonsult, kaastööline seaduste eestistamise ja kodifitseerimise alal haridus- ja kultuurialasse puutuv osas 1921–27. 1944 siirdus Saksamaale, 1948 emigreerus Kanadasse, kus oli põllutööline, aednik ja kooliteenija.

Tegi kaastööd haridusliidu ajakirjale *Vabaharidustöö. Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja* 1932–40 ja *Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja* 1940–41 vastutav toimetaja.
A: AA3; RVS; Aleksander Kurvits - in memoriam /Joosep Nõu - *Raimla Side* 21/1959: 1–4; K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 83, 177 (Tln 1994); *Akadeemia .../2003*: 1188, 8/2004: 1870.

Kurvits, Oskar Mihkli poeg (29./17.9.1888 Mammaste, Võrumaa – 10.12.1940 Trt), sõjaväelane (kolonelleitnant 193...), sõjaajaloolane. Taluperemehe, vallavanema poeg. Õppis Võru linnakoolis, Treffneri gümnaasiumis, Tln ühisõhtukeskkoolis 1922–23, TÜs õigusteadust 1923–35 (vaheaegadega), lõpetas Eesti alalisväe ohvitseride kursused 1926. Sõjaväeteenistuses Brest-Litovskis 1910–12, seejärel elas isatalus. Võttis osa I maailmasõjast (sh lõpetas Gatšina lipnikekooli 1917) 1914–17. Oli eesti rahvusväeosade üks loojaid, kuulus 1. Eesti polku 4.1917–4.1918, Saksa okupatsiooni ajal suvel 1918 organiseeris Võrumaal salajast Kaitseliitu. Võttis osa Vabadussõjast 1918–20 (soomusrongil „Kapten Irv“; Vabadusristi kavaler). Piirikontrolli ülema abi 1920–21, Rannavalve Tln rajooni ülema abi 1921–22, Sõjaväe õpetuskomitee sekretär ja Kaitsevägede staabi käsundusohvitser 1922–26, Kaitsevägede staabi käsundusohvitser Vabadussõja ajaloo komitees 1927–40. Suri kõhukelmepõletikku.

Sõjandusajakirja *Sõdur* tegevtoimetaja 10.1926–8.1927, Vabadussõja mälestuskomitee ajalehe > ajakirja *Vabadussõja Tähistel* vastutav ja tegevtoimetaja 1934–40. Tegi kaastööd ajalehtedele *Postimees* (Trt), *Meie Aastasada* (Trt), *Päevaleht*, *Vaba Maa*, *Võru Teataja*, Kaitseliidu ajakirjale *Kaitse kodu!* jm; kirjutas peamiselt sõjaajaloost, ka spordist.

T: sõnastik „Eesti kamandu sõnad jalaväele“ (Tln 1918, Trt 1919; komisjoni liige); monograafia „Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918. 1. Eesti Polk“ I (Tln 1930), koguteos „Vabadusmonument“ I–II (Tln 1933–36; toim), artiklite, mälestuste ja dokumentide kogumik „Eesti rahvusväeosade album“ I–III (Tln 1935–38; toim), mälestused 1917–18 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt“ (Tln 1927).

A: EAT; EE; EVK; SBL; EBL tk; AA3; EÜS3; Salo; EOS1; ETeadBL; *Postimees* 28.9.1938: 7; *Rahvaleht* 28.9.1938: 8; A. Adson. *Väikelinna moosekant*. 166, 258–259, 280 (Tln 2010 [Vadstena 1946]); *Oskar Kurvits*. (Põlva 1998); *Koit* 5.9.1998: 6; *Võrumaa Teataja. Viruskundra* 15.9.1998: 4; *Minevikumälestusi*. II: 14–21 (Põlva 2000); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 75, 77–78, 81–82, 86 (Trt 2014); EAA.2100.1.6412.

Kuslap, Juhan August Eduardi p (11.6./29.5.1910 Laiuse vald, Tartumaa – 6.9.1990 Stockholm), filmidokumentalist. Kooliõpetaja poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumi 1922–28, TÜs usuteadust 1928–29, agronoomiat 1932–33 ja õigusteadust 1933–35 (ei lõpetanud ühtki eriala). Sõjaväeteenistuses 1929–30. Ühendatud Põllumeeste Erakonna asjaajaja 1933–34. Saksa okupatsiooni ajal oli Ostlandfilmi kinode majavalitseja 1941–43. Kevadel-suvel 1944 tegutses Eesti Rahvuskomitee kullerina. Sept 1944 põgenes Rootsi, töötas Filmlabori tehnilise töötajana 1946–65.

Eesti Kultuurfilmi kroonikafilmi autor 1934–40 (režissöör, produtsent, operaator, helindaja, diktor jne), põhitööks Eesti nädalaringvaate tegemine, mida näidati Tln ja Trt kinodes. Täiendas end filmi alal Berliinis UFA stuudios, Pariisis Pathé stuudios, Soomes jm. 1941 töötas Kinokroonika Eesti Stuudios, tehes filmikroonikat „Nõukogude Eesti“ ja dokumentaalfilme. Saksa okupatsiooni ajal töötas Ostlandfilmi filmikorrespondendina Tln-s 1942–43.

A: *Põhjala*. 46–47; AA3; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 185, 190 (Stockholm 1956); *Teater. Muusika. Kino* 8/1989: 2–7; *Eesti Päevaleht* 28.9.1990: 6; *Tuna* 1/1999: 144, 2/1999: 132–133; H. Salm. *Viie luure agent*. 273 (Tln 2007); EAA.2100.1.6496; ERA.495.7.2311.

Kutsar, Eleonore → Aaslava, Eleonore

Kuum, Aleksander Ka(a)rli poeg (21./9.9.1899 Pala küla, Virumaa – 12.2.1989 Tln), vaimulik. Talurentniku, hilisema metodisti jutlustaja poeg. Õppis Tapa linnakoolis 1911–14, metodisti

jutlustajate seminaris Frankfurdis (Maini ääres) 1922–24 (teistel andmetel 1921–23). Raudteeametnik Tapal 1914–18, Petrogradis, Jamburgis (Kingissepp) ja Gatšinas 1918–19. Võttis mobiliseerituna osa Vene kodusõjast 1919 (Punaarmee, sai haavata). Opteerus Eestisse 1920. Metodisti jutlustaja Tapal 1924–26, presbüter Trt-s 1926–38 ja Tln-s 1938–52. Aktiivne ühiskonnategelane, Eesti Karskusliidu esimees 1933–40, Trt linnavolinik 1927–38. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 27.5.1952, mõisteti 25 aastaks vangilaagrisse ja viieks aastaks asumisele (§58-10), kandis karistust Irkutski oblastis Taišetis, 1955 vähendati karistust kümnele aastale, vabanes amnestiaga 22.6.1956. Presbüter Tln-s 1956–..., Eesti Metodisti Kiriku superintendent 1962–75 ja 1978–79.

Tartus elades (1926–38) oli kirjastuse Kristlik Kaitsja juhataja. Metodistliku kuukirja *Kristlik Kaitsja* (Trt) toimetuse liige 1927, vastutav ja peatoimetaja 1933–40. Trt metodisti koguduse kuulehe *Kaastööline* (Trt) väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1930–40). Kristliku lasteajakirja *Väikesed Tähed* vastutav toimetaja 1929–40, kuukirja *Väikeste Päike* asutaja, väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1935–40). Pühapäevakooli õpetajate ajakirja *Nõuandja* väljaandja ja vastutav toimetaja 1939–40 (3 nr jooksul).

T: „Palves palutud, usus omatud“ (Trt 1931), brošüür „Kohus alkoholi üle“ (Trt 1939); luulekogu „Minu Patmos“ (Stockholm 197?).

A: EAT; OkM; *Postimees* 18.9.1936: 7, 4.6.1938: 8; *100 aastat karskusliikumist Eestis*. 47 (Tln 1989); *Eesti ristikangelasi*. 6, 32–43 (Tln 2006); EAA.2111.1.8397; ERA.1.7.549; ERA.1.7.634; ERA.1.7.1400; ERA.28.2.7295; ERAF.7SM.1.6435; ERA.R-1989.2k.47.

Kuus, Jüri → Kuhs, Georg

Kuusberg-Kullend, Ulrich Peeter Aleksandri poeg (sünd Kuusberg; 26.2.1908 – ?9.1941 Kuressaare), ametnik. Õppis Saaremaa ühisgümnaasiumis 192... Teenis sõjaväes 1929–30. Pärast isa surma 1933 sai tema asemel Haeska vanadekodu juhatajaks, töötas selles ametis vähemalt kuni 5.1941. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt suvel 1941, tapeti massimõrvas Kuressaare lossipargis.

Ajalehe *Põhjala* üks asutajaid ja kaasväljaandja (Narva 1930–31; ilmus 47 nr). Kohaliku ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) vastutav ja tegevtoimetaja 11.1932–10.1933 ning sama kirjastuse ajalehe *Alutaguse Teataja* (Jõhvi) vastutav ja tegevtoimetaja 2.1933 (paari nr jooksul). Kohaliku ajalehe *Meie Maa* (Kuressaare) tegevtoimetaja 6.1936–2.1937. Avaldas luulet almanahhis „Aktsioon“ III (Tln 1929).

A: OkM; *Meie Maa* 5.4.1939: 3, 27.9.1941: 4, 19.9.1942: 6; *Postimees* 10.10.1941: 1; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. V: 148–149 (Stockholm 1957); *Keel ja Kirjandus* 7/1965: 419; *Kesknädal* 22.9.2004: 9; *Oma Saar* 28.9.2007: 10, 5.10.2007: 10; ERA.1.7.945; ERA.1.7.947; ERA.70.2.57; ERA.2013.1.1234; ERA.4296.1.508; ERA.r-1016.1.205.

Kuusik, Karl Augusti p (hiljem USAs ka Charles Kusik; 17.10.1900 Jamburg [Kingissepp], Peterburi kubermang – 3.3.1992 Oak Ridge, TN, USA), diplomaat, ametnik. Sepa (hilisema baptisti jutlustaja) poeg. Õppis Jamburgi kaubanduskoolis 1914–18, Narva kaubanduskoolis 1918, Westholmi gümnaasiumis 1919–20, Tln tehnikumis 1920–21, New York City College'is 1921–23, New York University's 1924–26, MA (administratiivõiguse ja välisestuse alal); New Yorgi Columbia ülikooli doktoriõppes majandusteadust 1928–32 (ei lõpetanud). Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919. Sügisel 1921 emigreerus koos vanematega Ameerikasse. Töötas suhkruvabrikus, firmas Western Electric Company kuni 1923. Seejärel oli ametnik, konsulaarsekretär, asekonsul New Yorgi Eesti konsulaadis 1923–33, konsuli kt ja konsul 1933–39; Eesti välisministeeriumi pressi- ja infoosakonna sekretär 8.1939–8.1940. Pärast Nõukogude okupatsiooni algust pääses 1941 tagasi Ameerikasse tänu abikaasa USA kodakondsusele. Pidas Richmonds (MA) kanafarmi kuni 1950. aastateni. Seejärel töötas linnaplaneerimise alal: oli Richmondi planeerimiskomisjoni juhataja 1954–80, Pittsfieldi

linnaplaneerimisosakonna nõunik 1968–71, nõunik Berkshire Regional Planning Commissioni juures 1970–82. Osales aktiivselt väliseesti seltside töös.

Nädalalehe *Ameerika Eestlane* üks asutajaid ja toimetuse liige (New York 1925, ilmus 28 nr). Selle lehe talituses töötas ka tema abikaasa **Mary Jaakson-Kuusik** (1903–1989). Oli kuukirja *Meie Tee* (New York) üks asutajaid 1931 ja toimetuse liige esimestel ilmumisaastatel, hiljem kaastöötaja. Ajakirja *Välis-Eesti Almanak > Välis-Eesti* kaastöötaja 1930. aastatel.

T: mälestused Eestist põgenemisest 1940 ilmusid ajalehes *Vaba Eestlane* 1980; isikuarhiiv asub IHRCs.

A: VET; *Per aspera* 3; EVT; VEPER; *Meie Tee* 7/1932: 8, 12/1938: 201, 3/1939: 39–42, 6/1939: 100, 10-11/1953: 135–136, 1-2/1960: 26–27, 1-4/1983: 31–33; *Vaba Eestlane* 9.12.1980: 1, 6, 11.12.1980: 6, 16.12.1980: 6, 18.12.1980: 10, 23.12.1980: 6, 30.12.1980: 6; *Vaba Eesti Sõna* 2.4.1992: 10, 12; ERA.1608.2.1138.

Kuusik, Mary Jaani t (–1931 Jaakson; 6.7.1903 Trt – 26.1.1989 USA). **K. Kuusiku** abikaasa. Lõpetas Tln-s keskkooli 1923, õppis New Yorgis Columbia ülikoolis inglise keelt ja kirjandust 1923–26 (ei lõpetanud). Emigreerus USAsse 1923. Töötas Eesti konsulaadis New Yorgis korrespondent-tõlgina 1926–32. Aktiivne seltsitegelane.

Töötas nädalalehe *Ameerika Eestlane* talituses (New York 1925, ilmus 28 nr).

A: VET; *Meie Tee* 3/1939: 40–41, 1-4/1983: 33; *Vaba Eesti Sõna* 16.2.1989: 12; ERA.1608.2.1138.

Kuusik, Timotheus Jüri p (ka Timofei, Timotheos; Тимофей Кузик; ps Lennula; Saare Toomas; 5.1.1863/24.12.1862 Lalli küla, Muhumaa – 14.5.1940 Tln), kooliõpetaja, literaat. Vabadike poeg. Õppis Trt (vene) õpetajate seminaris 1879–82, TÜ juures kursustel 1922–24 (omandas keskkooliõpetaja kutse). Kooliõpetaja Harjumaal Arukülas 1882–92 ja Tln koolides 1892–1932. Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19, Tln linnavolinik pikemat aega. Koorijuht, lektor, aktiivne seltsitegelane. Suri ajurabandusse.

Avaldas 1890.–1900. aastatel sõnumeid, jutte, luuletusi ja tõlkeid ajalehtedes *Olevik* (Trt), *Postimees* (Trt), *Virulane*, *Valgus*, *Uus Aeg* jt, samuti kalendrites ja albumites. Oli õigeuskliku väljaande *Uus Elu* (Valga) toimkonna liige 1926–32.

T: mitu vene keele sõnaraamatut, sh „Vene–Eesti ja Eesti–Vene sõnaraamat“ (Tln 1903; 1914), „Keeletark. Eestlastele Veneekele õppimiseks ja pruukimiseks igapäevases elus“ (Tln 1899; 1910; 1916); mõned lasteraamatud, vaimulikud raamatud; „Mõnda meie suguvõsast“ (Tln 1997); arvukalt tõlketeksteid (eelkõige lastele) vene ja saksa keelest (I. Krõlov, A. Puškin, L. Tolstoi, W. Busch), J. Miltoni „Kadunud ja jälleleitud Paradiisi“ proosaümberjutustus (Tln 1895; 1901), tõlkevalimik „Äsopi valmid“ (Tln 1918; „Aisopose valmid“ Trt 1999).

A: EBL; TÕS; EAT; EE; EKBL; EKrL, EKoBL; VjV; EKL; *Muhumaa*. 604–605; SK; ISIK; *Postimees* 4.1.1938: 7; *Vaba Maa* 4.1.1938: 9; *Päevaleht* 15.5.1940: 7; *Rahvaleht* 15.5.1940: 5; A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 211 (Tln 1970); *Tuna* 1/2008: 141–142; *Postimees* 4.2.2008: 12.

Kuusmaa, Rudolf Jaani p (–1931 Kuuskman(n); 1.10./19.9.1888 Anija vald, Harjuma – 20.9.1955 Tln), advokaat. Talunike poeg. Lõpetas Tln linnakooli 1906, täiendas end Tln õhtustel keskkoolikursustel 1910–14, lõpetas Tln Aleksandri gümnaasiumi 1915 (eksternina); õppis õigusteadust Petrogradi ülikoolis 1915–17 (ei lõpetanud) ja Tomski ülikoolis 1917–20. Tln-Haapsalu rahukogu kirjatoimetaja ja tõlk 1906–11, abisekretär 1911–14. Siberi Eesti kontroll-opteerimiskomisjoni sekretär Omskis 1920–21. Opteerus Eestisse 1921. Advokaadiabi Tln-s 1921–27, vandeadvokaat Tln-s 1927–41. Trükikoja J. Roosileht ja Ko kaasomanik 1935–40. Aktiivne seltsitegelane, Tln linnavolinik 1929–37, Tln linnavolikogu juhataja 1936–37, NMKÜ Liidu esimees 1928–37, kaitseliitlane; sporditegelane, üks Eesti esimesi jalgpallureid 1909. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas 1941 juriskonsuldina Tln linna täitevkomitees ja .... Saksa okupatsiooni ajal oli trükikoja Roosileht ja Ko juhataja 1941–44; pärast sõda sai sellest

ENSV siseasjade rahvakomissariaadi trükikoda, K. oli selle direktor 1944–45. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 2.10.1945, mõisteti kaheksaks aastaks vangi ja kolmeks aastaks asumisele (§58-10, süüks nõukogudevastaste lendlehtede ja kirjanduse levitamine); kandis karistust Vasalemma vangilaagris. Vabanes 28.9.1953. Rehabiliteeritud 20.2.1963.

Ajalehe *Siberi Asunik* (Tomsk) vastutav toimetaja 1918 (proovinvr), toimetuse liige (1918–19, ilmus 52 nr). Tegi kaastööd Tln ajalehtedele spordi ja kohtukroonika alal.

A: EAT; VET; SBL; EAd; OkM; *Pirita klooster*. 108 (Tln 1936); J. Kross. *Kallid kaasteelised*. I: 190–192 (Tln 2003); *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 43, 48, 135 (Tln 2001); ERA.32.1.151; ERA.891.2.21180; ERAF.130SM.1.5393; TLA.1358.2.14 leht 264.

Kuusner, Hugo Jakobi p (19./7.3.1887 Pärnu – 23.3.1942 Tavda vangilaager, Sverdlovski oblast), advokaat. Linapraakeri poeg. Õppis Pärnu kroonugümnaasiumis 1901–08, õigusteadust Peterburi ülikoolis 1908–09 (ei lõpetanud) ja Kiievi Vladimiri ülikoolis 1909–12. Arreteeriti poliitilise tegevuse eest 23.12.1905, vabastati paari nädala pärast süütõendite puudumise tõttu. Advokaat J. Jaaksoni abi Riias 1912; vandeadvokaat Pärnus 1912–34. Pärnu täitevkomitee abiesimees 3.–5.1917, Pärnumaa komissar 1917, Pärnu toitluskomitee juhataja 1917, Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19. Arreteeriti bolševike poolt 29.12.1917, vabastati 20.2.1918 (simuleeris tuberkuloosi). Luges Endla teatri rõdult esmakordselt avalikult ette Eesti iseseisvusmanifesti 23.2.1918. Arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt 6.3.1918, vabastati vanglast 1.6.1918, seejärel oli koduarestis kuni 17.11.1918. Eesti Ajutise Valitsuse volinik (maakonnakomissar) Pärnumaal 11.1918–1919, Pärnu linnapea 11.1918–1919. Aktiivne ühiskonna- ja karskustegelane, Eesti Rahvaerakonna liige 1912–34, pikka aega ka erakonna Pärnu osakonna esimees; Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (Eesti Rahvaerakonna nimekirjas), Kaitseliidu liige 1925–34. Omas Pärnus raamatu- ja kirjutusmaterjalikauplust „Pärnu Postimees“ 1924–30, trükikoda „Oma“ 1925–30, lillekauplust „Mimosa“ 1927–33, aiandusäri Trt-s 1930–33. Süüdistati ametialases kuriteos advokaadina 1929, mõisteti 1933. a poolteiseks aastaks vangi, riigivanema otsusel 1934 vähendati karistus kahe nädalaseks arestiks. Pärast süüdimõistmist astus 1934. a välja advokatuurist, tegutses edasi eraadvokaadina, oli aiandusäri omanik Pärnus 1935–40. Saatis 1936–40 **K. Pätsile** märgukirju Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamise kuupäeva muutmiseks (21. või 23.2., mitte 24.2.). Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941 (§58-4, süüks natsionalistlik parteiline tegevus ja Kaitseliitu kuulumine, ettepanek surma mõista), suri eeluurimise ajal kopsupõletikku.

Gümnaasiumis õppides oli illegaalse õpilasringi Taim üks asutajaid 1904 ja ringi käsikirjalise ajakirja Taim esimene toimetaja 1904–05. Eesti Rahvaerakonna Pärnu osakonna esimehena oli päevalehe *Postimees* (Trt) kõrvallehe *Pärnu Postimees* kaasautor 1920. aastate alguses, toimetuse liige 1923–28, sh väljaandja ja vastutav toimetaja 1924–28. Anti korduvalt kohtu alla trükiseaduse rikkumise eest, ... Enamik lehenumbreid oli kaheküljelised, sisaldasid kohalikke uudiseid ja ilmselt levitati neid koos Trt-s trükitud *Postimehega*. Samuti oli ajalehe *Pärnumaa Nädal* väljaandja ja vastutav toimetaja 1926–28.

A: EAT; VET; PTB; PPG: 250; VjV; EAd; ISIK; *Postimees* 19.3.1927: 4; *Kümme esimest aastat*. 26 (Tln 1928); *Pärnu Postimees* 8.12.1928: 1; *Eesti Naine* 11/1930: 333–334; *Vaba Maa* 18.6.1933: 8; *Pärnumaa Teataja* 20.6.1933: 4; *Eesti Kirjandus* 10/1938: 449–452, 459; M. Raud. *Sulg ja raamat*. 219–220, 230–231 (Lund 1962); J. Köpp. *Mälestuste radadel*. III: 67–68 (Tln 1991 [1969]); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 122–123 (Montreal 1982); *Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade*. 45–47, 63, 69–84 (Toronto 1985 [1969, 1970]); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis*. 115, 119 (Tln 1975); *Pärnu Postimees* 5.6.2007: 11, 20.2.2013: 8; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 399 (Trt 2008); A. Pajur, A. Vunk. *Rahvusriigi sünnipäev Pärnumaal (1917–1919)*. 9–14, 38, 49–52, 66, 69, 71, 75 jm (Pärnu 2008); *KesKus* märts 2013: 38; *Iseseisvusmanifest*. 300 jm (Trt 2014); *Postimees* 23.2.2015: 12–13; EAA.2111.1.8420; ERA.31.6.58; ERA.32.3.1783a; ERA.32.4.436; ERA.891.2.6298; ERA.2124.3.519; ERA.2124.3.520; ERAF.129SM.1.28444.

Kuusner, Voldemar Georg Jaani p (ka Valdemar; 12.10.1885 Kohila vald, Harjumaa – 16.8.1912 (vkj) Piritas, Harjumaa), ajakirjanik, ametnik. Lõpetas Tln linnakooli 1904, õppis Tln Peetri reaalkoolis kaubandust. Seejärel töötas aasta-paar ametnikuna Tln-s. Sportlane, spordiseltsi Kalev liige. Uppus süstaõnnetuses.

Päevalehe *Postimees* [Tallinna väljaanne] toimetuse liige ja ärijuht (5.–11.1906), päevalehe *Sõna* ärijuht ja toimetuse liige (11.1906–1.1907). Seejärel päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja. 1910. a paiku tegutses ajalehe *Päevaleht* toimetuses, kirjutades spordisõnumeid.

A: PmA; *Päevaleht* 17.8.1912: 2, 4; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 85 (Tln 2010 [1936]); *Eesti Päevaleht* 2.6.1961: 1–2; *Väliseestlase kalender 1976*. 58 (New York 1975); *Kalev. Läbi sajandi. Esimene osa. 1900–1944*. 40, 43, 47–48 (Tln 2001); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 389 (Trt 2008); *Sport & Muuseum* 1: 29, 31–32 (Trt 2012).

Kvita, Pjotr (Петр Иванович Квита; ps П. К.; П. Владимиров; ? – enne 1925), ametnik, ajakirjanik. Tln sõjatööstuskomitee juht. Venelaste esindaja Tln volikogu valimiskomitees kevadel 1917, algul toetas tööliste ja soldatite nõukogu täitevkomiteed. Lahkus Venemaale 10.1917.

Päevalehe *Ревельское слово* toimetaja 12.1916–10.1917, kirjutas juhtkirju.

A: *Ревельское слово* 30.1.1917: 3, 3.2.1917: 3; *Последние известия* 16.8.1925: 6; EAA.139.1.350.

Kõdar, Johannes Elmar Markuse/Marguse poeg (ka Kõddar; 21./8.8.1900 Kuressaare – 14.11.1941 Sevurallag, Sverdlovski oblast), diplomaat. Velskri poeg, **L. Kõdari** vend. Õppis Saaremaa ühisgümnaasiumi 1919, TÜs keemiat 1919–20 (ei lõpetanud) ja majandusteadust 1920–30 (vaheaegadega). Võttis osa Vabadussõjast 1919–20. Välisministeeriumi teine sekretär 1923, Eesti Berliini saatkonna sekretär 1923–24, välisministeeriumi esimene sekretär 1925–27, poliitilise osakonna büroojuhataja 1927–30, sekretär, nõunik, alaline esindaja Rahvasteliidu juures Genfis 1931–40, välisministeeriumi poliitilise büroo juhataja, väliskaubanduse osakonna direktori asetäitja 1940. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Tln polütehnilise instituudi raamatukoguhoidjana 1940–41. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 13.6.1941 kui „sotsiaalselt ohtlik element“ (süüks Eesti välisministeeriumis töötamine), suri eeluurimise ajal vangilaagris. Rehabiliteeritud 13.2.1974.

Päevalehe *Postimees* (Trt) kaastöötaja 1920–21, toimetuse liige 1921–23 (algul välispoliitika osakonnas, siis Tln toimetuses).

A: ÕT I: 48; EÜS3; AA3; EVT; OkM; *Postimees* 10.1.1925: 4; V. Made. *Külaalised maailmapoliitikas*. 110–113, 115–117, 294–295 jm (Trt 1999); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 397–398 (Trt 2008); T. Tamman. *August Torma – sõdur, saadik, salaagent*. 117, 122–123, 162 (Tln 2011); EAA.2100.1.6554; ERAF.130SM.1.299-1.

Kõdar, Ludvig Magnus Markuse/Marguse poeg (29./16.8.1913 Kuressaare – 14.8.1942 Lesnoi vangilaager, Kirovi oblast), ajakirjanik. Velskri poeg, **J. Kõdari** vend. Õppis Saaremaa ühisgümnaasiumis 1925–31, TÜs õigusteadust 1936–41 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Teenis sõjaväes 1933–35 (raadiotelegrafist). Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV kergetööstuse rahvakomissariaadi informatsioonibüroo ametnik, kontrollosakonna sekretär 9.–11.1940; **Ü. Maramaa** väitel osales põrandaaluses vastupanuorganisatsioonis Päästekomitee. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 13.11.1940, süüdistati Kaitseliitu kuulumises ja nõukogudevastases tegevuses, mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse (§§58-2, 58-10), suri vangistuses. Rehabiliteeritud 11.9.1989.

Maakonnalehe *Saaremaa Teataja* (Kuressaare) toimetuse liige 1931–33. Teabeagentuuri ETA raadiotelegrafist 1935–36, nooremtoimetaja, vanemtoimetaja 1936–9.1940. EAL liige 1937–40.

A: AA3; OkM; *Sõnajalaõis*. 39 (Stockholm 1947); *Tuna* 1/2002: 88, 92; EAA.2100.1.6555; ERAF.130SM.1.8098.

Kõiv, August Jaani poeg (18./6.9.1886 Mõniste vald, Võrumaa – 5.1.1942 Taheva vald, Valgamaa), haridustegelane. Kooliõpetaja poeg, **P. Kõivu** poolvend. Õppis Valga linnakoolis 1904–06 ja samas pedagoogilistel kursustel 1906–07, Tiflisi (Tbilisi) õpetajate instituudis 1910–14, Tiflisi polütehnikumis agronoomiat 1917–18 (ei lõpetanud), TÜs täiendusõpetajate kursustel 1919–20, TÜs kaubandust 1923–24 (ei lõpetanud). Kooliõpetaja Taheval 1903–04, köster-kooliõpetaja Kaukaasias Maruha eesti asunduses 1907–10, gümnaasiumiõpetaja Tiflisis 1914–18 ja Valgas 1918–22; Valgamaa koolinõunik > koolide inspektor 1920–34 ja 1936–41, vahepeal Petserimaa koolinõunik 1934–36. Suri grippi.

Kaukaasias elades avaldas ajalehes *Peterburi Teataja* kirjeldusi Kaukaasia eestlaste elust 1908–10. Oli kohaliku ajalehe *Rajalane* (Valga) üks asutajaid ja esimene vastutav toimetaja 1919 (12 nr jooksul).

A: EAT; VET; Aule; ERBA; *Lõuna-Eesti* 10.5.1935: 3, 5; *Postimees* 17.9.1936: 7; A. Duvin. *Valga linna kroonikaraamat*. 54, 150, 173, 205 jm (Valga 2005); EAA.2100.1.6563; ERA.1108.12.126; ERA.4441.3.284.

Kõiv, Arnold Jakobi poeg (Арнольд Кейв; ps Aka Purs; 3.12./20.11.1901 Engküla/Änkküla, Tartumaa – 13.5.1963 Palamuse, Jõgeva rajoon), politseinik, literaat, tõlkija. Talunike poeg. Lõpetas kihelkonnakooli. Tartu konstaabel. Kaitseliidu liige 1939–40, Omakaitse liige 1941–44. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 10.4.1951, mõisteti 25 aastaks vangilaagrisse ja viieks aastaks asumisele (§ 58-1a), kandis karistust Mordva ANSVs ja Komi ANSVs; vabanes 4.9.1956.

Alustas ajakirjanduslikku tegevust 1910. aastatel, ajalehes *Olevik* (Trt) ilmus 1913. a tema luuletõlkeid ning ajakirjas *Odamees* (Trt 1919) luuletusi. Toimetas kakskeelset ajalehte *Petserslane* = *Печерянин* 11.–12.1920, avaldas seal venekeelseid luuletusi. Oli lühiajaliselt vastutav toimetaja paaris väikses ajalehes: kakskeelne ajaleht *Petseri Teataja* = *Печерский вестник* 10.1921–1.1922 (29 nr jooksul), Tööraha Liidu ajaleht *Tööliit* 1923 (3 nr jooksul). Avaldas kirjutisi päevalehes *Postimees* (Trt) 1920–21, ajakirjades *Kodu* 1925–32, *Sõdur* 1925 jm.

T: romaan “Wiktor Kingissepp. Põrandaalune diktaator” (Tln 1923–24), rida näidendeid; seiklusromaanide tõlked (1926–39), sh A. Dumas’ “Krahv Monte-Kristo” (Tln 1936–37).

A: Sikk. 217; ISIK; OkM; *Maaleht* 18.3.2010: 26–27; H. Tiikmaa (1990). Perekonnaajakirjad „Eesti Kodu” ja „Kodu”. 50 (TÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); K. Lõuna (1999). Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. 59, 61 (TÜ Eesti ajaloo õppetooli magistratöö; käsikiri TÜRs); K. Nurka (2010). Perekonnanime panek Petserimaal ja Narva-tagustes valdades 1921.–1923. aastal. 13 jm (TÜ uusima ajaloo õppetooli bakalaureusetöö; käsikiri kättesaadav ka digitaalselt EKI Nimeseltsi koduleheküljelt); EAA.1261.1.621; EAA.2111.1.3874; ERA.13.1.23; ERAF.129SM.1.3677.

Kõiv, Arnold Friedrich Peetri p (16./3.7.1898–?). **P. Kõivu** poeg. Eesti Isamaalaste Ühingu sekretär.

Eesti Isamaalaste Ühingu nädalalehe *Kalevlane* esimene vastutav ja tegevtoimetaja 1933 (11 nr jooksul).

A: ERA.1.7.559.

Kõiv, Leo Johani p (16./3.11.1906 Treimani, Pärnumaa – ?). Vallasekretäri poeg, **J. Treufeldti** naisevend. Õppis Saarde kõrgemas algkoolis, Pärnu Kooliseltsi keskkooli õhtukursustel ja Tln kolledžis.

Kohaliku ajalehe *Meie Maa* (Kuressaare) toimetuse liige 1932–..., pärast **J. Vormsi** surma pool aastat vastutav toimetaja 12.1936–5.1937.

A: SKTA; Sikk; *Meie Maa* 5.4.1939: 3; ERA.1.7.749.

Kõiv, Peeter Friedrich Jaani p (15./3.12.1866 Vana-Nursi vald, Võrumaa – 1942), kooliõpetaja. Kooliõpetaja poeg, **August Kõivu** poolvend, **Arnold Kõivu** (1902–?) isa, **E. Piirisilla** äi. Lõpetas Trt õpetajate seminari 1887 (samas TÕS seda ei kinnita). Kooliõpetaja Antslas 1887–88, Rõuges 1888–90, Räpinas 1890–96; vallakirjutaja Rasinal 1896–99; kooliõpetaja Kiidjärvel 1899–1903 ja koolijuhataja Kaukaasias Kubani maakonnas Sorikülas 1903–06, vallakirjutaja Peterburi kubermangus 1907–09; kooliõpetaja Vastseliinas 1909–14 ja Brjanskis 1915–16, koolijuhataja Petserimaal Dubrovka algkoolis 1916–19 ja Väike-Veerksu algkoolis 1919–30. Seejärel elas pensionärina Võõpsus.

Alates 1890. aastate algusest tegi vähemalt paarikümne aasta jooksul järjekindlalt kaastööd ajalehtedele *Postimees* (Trt), *Olevik* (Trt), *Eesti Postimees* (Trt), *Teataja*, ajakirjadele *Laulu ja Mängu leht* (Trt), *Rahva Lõbu-leht* (Trt), *Põllumees* (Trt) jt, hiljem ajalehele *Lõuna-Eesti* (Valga). Avaldas artikleid ja luuletusi, olukirjeldusi Kaukaasiast ja Petserimaast, nt „Kirjad Kaukaasiast“ (*Olevik* 19.8.–2.9.1905), jutte.

T: luulekogumik „Eesti nooremate luuletajate album“ (Trt 1896; koost ja kaasautor), jutt „Kuis Kärekülä seto Pihkvah jesätse kassi prohvusõ peräst parki saasõ“ (Trt 1902); O. Vateri seiklusromaan „Prints Valdemar“ (Tln 1940; tõlk).

A: PmA; EAT; Sikk. 55; Aule; ISIK; *Keel ja Kirjandus* 3/1959: 156, 2/1967: 99; ERA.1108.10.693.

Kõiv, Rufina Jüri tütar (Ruth; 1927–36 Gras(s)mandorf; 1936– Soomuste; 28.1.1904 (ukj) Valga – .....1983), ... Ametniku tütar. Õppis Valga tütarlaste reaalgümnaasiumis 1919–23, TUs filosoofiateaduskonnas 1923–25 (ei lõpetanud). Valga gaidide maleva üks asutajaid 1920. Abiellus sõjaväelase Ernst Grasmandorfiga, elasid Valgas, Trt-s, 1930. aastate lõpus Narvas. Küüditati 14.6.1941 Kirovi oblastisse Šurma rajooni, vabanes 4.2.1958.

Ajakirja *Eesti Skout* (Trt) toimetuse liige 1923–25.

A: AA3; OkM; A. Duvin. *Valga linna kroonikaraamat*. 59, 68, 74, 81, 166 (Valga 2005); *Looming* 5/2010: 672–675; EAA.2100.1.6575.

Kõiv, Salme Jaani t (1937–40 Kabur; 8.11./26.10.1909 Antsla alevik, Võrumaa – 29.8.2007), toimetaja, korrektor-masinakirjutaja. Käsitöölise tütar. Õppis Võru tütarlastegümnaasiumis 1925–29, Moskvas ajakirjanike kursustel NLKP KK juures 1945–46, Tln-s marksismi-leninismi õhtuülikoolis 1949–52. Juhutööline (koristaja Aimplas, müüja Verioral, pakkija šokolaadivabrikutes Trt-s ja Tln-s, vabakutseline masinakirjutaja Tln-s) 1932–37, vahepeal töötü; majandusministeeriumi masinakirjutaja 1937–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV kergetööstuse rahvakomissariaadi masinakirjabüroo juhataja 9.1940–3.1941. Juulis 1941 põgenes Baškiiriasse, töötas põllutöölisena, õmblejana õmblusartellis Birskis, õmbleja ja riieturina Karjala-Soome vene draamateatris 1941–43. Augustis 1944 tuli tagasi Eestisse. Aastatel 1950–90 töötas kirjastustes, oli Eesti Riikliku Kirjastuse lastekirjanduse toimetaja 1950–51, masinakirjutaja alates 1951, hiljem korrektor ja lepinguline masinakirjutaja kirjastustes Eesti Raamat ja Valgus, tegi masinkirjatöid Partei Ajaloo Instituudile 1967–85, kirjastuse Olion masinakirjutaja 1989–90.

Alates 1927 avaldas mõned artiklid ja jutud ajalehes *Elu* (Võru), oli lehe kaastöötaja Antslas 1928–32. 1930. aastate teisel poolel kirjutas Eesti–Soome suhetest ajakirjas *Looming*, ajakirjas *Suomalainen Suomi* (Helsingi), päevalehes *Uusi Suomi* (Helsingi) jm. 1939 avaldas novelle ajakirjades *Nädal Pildis*, *Looming* (Trt) jm. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Kommunist* toimetuse liige (kirjanduslik kaastööline) 3.–7.1941. Evakuatsioonis oli Moskva raadiokomitee eestikeelsete saadete toimetuse masinakirjutaja ja kirjanduslik kaastööline 9.1943–4.1944, NSVL masinaehituse rahvakomissariaadi agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhataja 4.–8.1944. Seejärel päevalehe *Rahva Hääl* (Leningrad, Tln) toimetuse liige (kirjanduslik kaastööline) 1944–....., avaldas olukirjeldusi, jutte; ajakirja *Eesti Naine* toimetuse liige (kirjanduslik kaastööline) 1947–50. Avaldas novelle ja jutte ajakirjas *Looming* 1945.

T: romaan „Reet Tammiku“ (Trt 1939; Tln 2011).

A: EKrL; EKL; ISIK; *Uus Eesti* 27.11.1939; B. Kangro. *Arbujad*. 93–94 (Lund 1981); S. Kõiv. *Reet Tammiku*. 234–238 (Tln 2011); ERA.969.1.1214; ERAF.287.2.93; ERAF.287.4.284.

Kõlli, Friedrich Tannili p (ps Pearu Orava, Priit Kajari; 9.3./24.2.1901 Päevakeste küla, Orava vald, Võrumaa – 29.6.1978 Tln), toimetaja, tõlkija. Talurentnike poeg, **K. Asti** õepoeg. Õppis Pihkva kubermangu Bõstretsovo põllutöökoolis 1914–18, Tln kõrgemas tehnikakoolis keemiat 1920–24 (ei lõpetanud). Põllutöoministeeriumi joonestaja ja maamõõtja 1920–24, sõjaväeteenistuses 1925–26, talunik Orava vallas 1926–34, raudteeametnik Orava jaamas 1934–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Orava vallavanem 7.–9.1940, juulis 1941 võitles hävituspataljoni lasena Nõukogude võimu eest. Aug 1941 evakueerus Venemaale, töötas Tšeljabinski oblastis velskrina 1941–42. Võttis mobiliseerituna osa II maailmasõjast (Nõukogude armees) 1942–44, oli polgu kroonikakirjutaja. ENSV siseasjade rahvakomissariaadi miilitsavalitsuse tõlk 1944–45, ilukirjanduse toimetaja kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst > Eesti Riiklik Kirjastus 1945–62. Seejärel elas pensionärina Tln-s, personaalpensionär alates 1970. Suri kõrvahäki.

Alates 1934 tegi kaastööd ajakirjandusele, avaldas sadakond vestet päevalehtedes *Postimees* (Trt) ja *Rahvaleht*, samuti *Päevalehe* lisades *Kratt* ning *Kunst ja Kirjandus*, ajakirjas *Tänapäev* jm, neid esitati ka Riigi Ringhäälingus. Vested rääkisid autori kodukandi inimeste argielust, tavalisest ja tragikoomilisest. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli kohaliku ajalehe *Tööraha Elu* (Võru) (pea)toimetaja 9.1940–7.1941. Hiljem avaldas proosat ja tõlkeid vene keelest ajakirjas *Looming* 1945–49, mälestusi ajakirjas *Kultuur ja Elu* 1969–.....

T: kogumikud „Humoreske ja lühijutte“ (Trt 1936) ja „Meenutused naeratusena“ (Tln 1976), jutustus „Uus tee“ (Tln 1950); arvukalt tõlketeksteid vene keelest (1948–81), sh I. Turgenevilt, L. Tolstoilt.

A: EKBL; EKrL; EKL; *Looming* 1/1951: 124–128; K. Ast Rumor. *Aegade sadestus*. I–III: 197 (Tln 2010 [1963]); *Kultuur ja Elu* 8/1969: 41–43; F. Kõlli. *Meenutused naeratusena*. 149–154, 173 (Tln 1976); *Sirp ja Vasar* 7.7.1978: 15; *Keel ja Kirjandus* 10/1978: 639–640; *Võrumaa ja võrulased*. 103 (Tln 1986); *Koit* 23.1.1990: 3, 3.2.1990: 3, 6.2.1990: 3; *Harjumaa ja harjulased*. 95 (Tln 1990); *Viruskundra* 8/1991: 6; ERAF.5.6.265; ERA.R-16.3k.1851.

Kõpman, Johannes → Arvo, Henn

Kõpp, Johan Toomase p (ka Juhan, Johann; 9.11./28.10.1874 Holdre vald, Viljandimaa – 21.10.1970 Stockholm), vaimulik, ühiskonna- ja haridustegelane. Mõisakupja poeg. Õppis Valga linnakoolis 1890–92, Treffneri gümnaasiumis 1893–96, tegi lõpueksamid Riia Nikolai gümnaasiumis 1896 (eksternina); õppis TÜs usuteadust 1896–1906, *cand theol*; audoktor Riia ülikoolis 1929, Szegedi ülikoolis 1932 ja TÜs 1934, Debreceni ülikooli teoloogiakolleegeiumi auprofessor 1938. Algkooliõpetaja Varstus 1892–93, gümnaasiumiõpetaja Pärnus 1907–09; ordineeriti 19./6.9.1909, kirikuõpetaja Laiusel 1909–22, TÜ usuteaduse õppejõud 1916–39 (v.a Saksa okupatsiooni ajal 1918) ja 1941–44 (professor 1919), prorektor 1923–28, rektor 1928–37. EELK piiskop 1939–57, peapiiskop 1957–64. Aktiivne ühiskonnategelane, Trt maakonnanõukogu liige 1917–20, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20 (Kristliku Rahvaerakonna nimekirjas), Riiginõukogu liige 1938–40, Trt linnavolinik 1934–36, emakeelse ülikooli üks organiseerijaid, TÜ väljaande „Acta et commentationes universitatis Tartuensis“ toimkonna juhataja 1920–33, EBL toimetuse liige 1924–29, Eesti kultuurkapitali nõukogu liige 1929–35, Kaitseliidu vanematekogu liige 1932–37, ÕES auliige 1938 jne. Sept 1944 põgenes Rootsi, juhtis ja korraldas 20 aasta jooksul EELK tööd paguluses. Elas surmani Stockholmis.

Tegi kaastööd (sõnumid, lühemad tõlketööd) ajalehtedele *Olevik* (Trt) 1891–93 ja *Postimees* (Trt) 1893, samuti ajakirjale *Linda* (Trt) 1904. Oli *Postimehe* toimetuse liige 1897–98, seejärel nelja-viie aasta vältel aktiivne kaastöötaja. Kirjutas rahvuskultuuri probleemidest, ühistegevusest, refereeris läti ajakirjandust. Avaldas ajaloolaseid uurimusi ja arvustusi

kogumikes „Eesti Üliõpilaste Seltsi album“ 1899–1902 ja „Sirvilauad“ 1903–06, ajakirjades *Eesti Kirjandus* (Trt) 1912–20 ja *Ajalooline Ajakiri* (Trt) 1923–29. Oli *Eesti Kirjanduse* toimkonna liige 1917–27 ja *Ajaloolise Ajakirja* toimetuse liige 1926–29, *Usuteaduslise Ajakirja* toimetuse liige 1926–40. Kirjutas kirikuküsimustest ajalehes *Päevaleht* 1921–22, tegi kaastööd *Usuteaduslisele Ajakirjale* 1926–40, ajakirjale *Üliõpilasleht* (Trt) 1925–35. Paguluses tegi kaastööd ajalehele *Teataja* > *Eesti Teataja* (Stockholm) 1944–49, ajakirjadele *Kodukolle* (Stockholm) 1946 ja *Eesti Kirik* (Stockholm) 1951–64. Avaldas üle 200 artikli eesti kultuurist, haridusest ja kirikuloost.

T: uurimused „Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I. 1870–1905“ (Trt 1925; Uppsala 1953; Trt 1995), „Meie kultuuriarengu sihtjooni“ (Trt 1935), „Laiuse kihelkonna ajalugu“ (Trt 1937; 2009), „Kirik ja rahvas“ (Stockholm 1959); vaimulikud teosed „Kirikuvalitsemisõpetus“ (Trt 1940), „Meie ristiusu õpetus. Dr. Martin Lutheri katekismuse seletustega“ (Stockholm 1949; 1958), „Väike palveraamat“ (Stockholm 1949, 4. tr 1984); memuaarid „Mälestuste radadel“ I–IV (Lund 1953–69 ja Stockholm 1987; Tln 1991); artiklikogumik „Vaimu valgusel“ (Trt 2009).

A: PmA; EBL; EE; EAT; EBL tk; EÜS1; ENE; ePL: 300; ETeadVK; AA2; EKKE; Veem; E(N)E; EKrL; ADUT; ARUT; EAE; EKoBL; VjV; EE14; EKL; *1000 tartlast*; ETeadBL; Lään; VEV; EELK; ISIK; *Päevaleht* 15.10.1920: 4; *Postimees* 9.11.1924: 2, 8.11.1934: 3; *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 153–161 (Trt 1933); *Eesti Kirjandus* 11/1934: 483–487; R. Tiitus. *Portreid sõnas ja pildis*. I: 32–33 (Trt 1935); *Tänapäev* 9-10/1939: 264; *Välis-Eesti* 5.11.1944: 3; *Jumala abiga edasi. Piiskop dr. Johan Köpp'u 75. sünnipäevaks*. (Stockholm 1949, sisaldab bibliograafiat); *Meie Tee* 11/1949: 216–218; *Eesti Kirik* 10-11/1954: 157–167, 10-11/1959: 152–158, 169–172, 10-11/1964: 141–146, 167–171, 173–175, 10/1969: 143–146, 4/1989 (Toronto): 159–161, 3/1999 (Toronto): 97–101; *Triinu* 6/1954: 5–6; *Tulimuld* 5/1954: 258–263; *Eesti kroonika 1957*. 173–174 (Stockholm 1956); A. Lüüs. *Tartus ja Roots*. 43–46 (Stockholm 1959); J. Aunver. *Aastate kestes*. 78–85 jm (Uppsala 1961); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. X: 55–56 jm (Stockholm 1962); *Eesti Päevaleht* 7.11.1964: 1, 3, 9.12.1969: 1–2, 23.10.1970: 1, 28.10.1970: 1–2, 29.10.1970: 1–2; *Meie Post* 10-11/1964: 1; *Mana* 1-2/1965: 75–76; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 87, 208–209 (Tln 1966); J. Aunver. *Johan Köpp*. (Uppsala 1969; sisaldab bibliograafiat); *Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses*. 45: 6–10 (Toronto 1969), 46: 100–101 (Toronto 1970); *Rahvuslik Kontakt* 3/1970: 3–5; A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 236–239, 243 (Stockholm 1976); *Treffoonia 1883–1978*. 62–64 (New York 1977); *Tartu ülikooli ajalugu*. III: 37–38 jm (Tln 1982); A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 346 jm (Montreal 1982); *Piinlikud lood*. II: 23 (Tln 1983); *Meie Elu* 2.6.1988: 5; *Fakt, sõna, pilt* XII: 25 (Trt 1989); K. Veem. *Eesti vaba rahvakirik*. 198–200 jm (Stockholm 1990); *Kleio* 8: 28 (Trt 1993), 1/1995: 54–55; *Eesti pedagoogika ja kool* XLVII: 59–66 (Tln 1995); J. Köpp. *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I. 1870–1905*. [sissejuhatus, pagineerimata] (Trt 1995); L. Raid. *Tartu ülikooli usuteaduskond 1632–1940*. 32, 35, 134 (Trt 1995); *Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. 133–137 (Trt 1997); *Johan Köpp 125*. (Trt 2000); *Akadeemia* 8/2003: 1771, 8/2004: 1870; K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 114, 202, 285, 386 jm (Trt 2008); P. Rohtmets. *Rektor Johan Köpp*. (Tln 2007); R. Saard. *Kultuurprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis*. 238–241 jm (Tln 2008); J. Köpp. *Vaimu valgusel*. 9–15 (Trt 2009); P. Rohtmets. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934*. 43–50, 143–145 jm (Trt 2012); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 328 (Tln 2014).

Köpp, Veera Pauli t (sünd Vera Luksep(p); 2.8.1891 Nüpli, Tartumaa – 7.5.1988 Hackensack, NJ, USA), koduperenaine, toimetaja. Alghariduse sai Otepääl, tegi koduõpetajanna eksami Trt Aleksandri gümnaasiumis 1914, TÜ filosoofiateaduskonna vabakuulaja 1923. Töötas kooliõpetajana Viljandimaal Kõos. Abiellus põllumajandusteadlase ja TÜ Maarjamõisa majandi valitseja Peeter Kõpuga ning elas alates 1923 Trt-s, oli TÜ Maarjamõisa majandi perenaine. 1920. aastate algul esines ooperites, hiljem oli Miina Härma laulukoori solist. Sügisel 1944 põgenes koos perega Saksamaale, elas Geislingeni põgenikelaagris. 1950 emigreerus USAsse,

elas Chicagos ja töötas majapidajana kuni abikaasa surmani 1960, seejärel asus elama tütre juurde Hackensacki.

Akadeemilise põllumajandusseltsi naisteajakirja *Taluperenaine* > *Maanaine* (Trt) vastutav toimetaja 1928–40, peatoimetaja 1938–40, samuti ajakirja lastelisa *Laste Maailm* vastutav toimetaja (1930–41). K. avaldas eelkõige aiandus- ja majapidamisalaseid artikleid. *Taluperenaise* algataja ja programmi väljatöötaja oli K. abikaasa P. Köpp (akadeemilise põllumajandusseltsi esimees, TÜ agronoomiaprofessor). Ajakiri oli eelkõige praktilise suunitlusega, eesmärgiks edendada eesti kodumajandust ja talukultuuri. Õpetati perenaisele kõike talumajapidamises vajalikku: anti juhiseid aiasaaduste kasvatamiseks, säilitamiseks ja kasutamiseks, tervishoiuks ja lastekasvatuseks, kodulindude kasvatamiseks, õpetati etiketti, avaldati toiduretsepte, käsitöö- ja kodukaunistusjuhiseid jms. Samuti tutvustati maanaiste seltsielu Eestis ja välismaal. *Taluperenaine* oli kuni *Mareti* asutamiseni (1935) populaarseim naisteajakiri Eestis (tiraaz algul 20 000, hiljem 25 000).

A: EABL; Valgamaa ISIK; VEPER; *Vaba Eesti Sõna* 19.5.1988: 12; *Sirp ja Vasar* 9.9.1988: 8; *Reede* 15.9.1989: 8, 22.9.1989: 8; *Maakodu* 7/1993: 27, 8/1993: 26, 11/1993: 30, 7/1994: 30, 11/1994: 27; F. Kool. *DP Kroonika*. 278 (Lakewood 1999); *Peatükke*. 175 (Trt 2000); E. Susi. *Sada säravat tähte*. 25, 106–107 (Haapsalu 2010); EAA.2100.1.6618.

Köpp, Voldemar Jaani ja Mari Kukke poeg (10.11./28.10.1909 Kärstna vald, Viljandimaa – ..... Viljandi). Õppis Viljandi maakonna poeglaste gümnaasiumis 1925–30. Teenis sõjaväes 1930–31, sh lõpetas sõjakooli aspirantide klassi 1931. Seejärel oli talunik Holstre vallas. Saksa okupatsiooni lõpul oli Viljandi raehärra 1944. Pärast sõda oli kaheksa aastat metsavend, legaliseerus ja elas surmani Viljandis.

Maakonnalehe *Oma Maa* (Viljandi) vastutav toimetaja 1937–40.

A: OA; *Sakala* 7.1.1944: 3; *Sakala kalender 1991*. 37 (Tln 1991); ERA.495.7.2369.

Kõrge, Jüri Jaani poeg (6.12.1894 Vastseliina, Võrumaa – 10.7.1941 Ostrovi lähedal), sõjaväelane (kolonelleitnant). Õppis Kõrgemas sõjakoolis 1931–33. Võttis osa Vabadussõjast 1919–20 (Tln kuulipildurite roodus) ja II maailmasõjast (Nõukogude armees). Teenis Sõjaväe ühendatud õppeasutuses 1924–34, kaitseväge staabis 1934–36, oli Trt kaitseringkonna staabiülem 1936–40. Langes lahingus.

Sõjandusajakirja *Sõdur* tegevtoimetaja 1934–36.

A: Salo; AuR: 496; OA; *Postimees* 2.1.1936: 6; A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 18 (Trt 1999); *Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste Toimetised* 9: 70, 105 (Trt 2008).

Kõrgvee, Eduard Georg-Eduardi p (–1937 Kõrtz, ka Kõrts; 16./3.4.1911 Kõrenduse küla, Kudina vald, Tartumaa – u 1949), ajakirjanik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1924–30, TÜs metsandust 1931–33 (ei lõpetanud) ja õigusteadust 1934–40 (vaheaegadega). Teenis sõjaväes 1930–31. Eesti Rahvaerakonna > Rahvusliku Keskerakonna Trt büroo ametnik 1932–35. Arreteeriti Saksa julgeolekupolitsei poolt 6.9.1941, oli Trt koonduslaagris 9.1941–12.1941 ja 5.1942–1.1944, vahepeal tingimisi vabastatud. Seejärel elas isatalus Luunjas, oli Omakaitse velsker 8.–9.1944.

Päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige 1935–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal päevalehe *Postimees* > *Tartu Kommunist* toimetuse liige, põllumajandus-majandusosakonna juhataja 7.1940–7.1941. Pärast sõda oli päevalehe *Uus Postimees* > *Postimees* (Trt) vastutav sekretär 9.1944–4.1945, päevalehe *Rahva Hääl* vastutava sekretäri asetäitja, põllumajandusosakonna juhataja, vastutava sekretäri kt 4.1945–46-, *Õhtulehe* vastutav sekretär 1949. EAL liige 1937–40.

A: AA3; *Postimees* 17.6.1937: 3; ÕT XV: 75 (Tln 1937); K. Aru. *Üks kirg, kolm mõõdet*. 403 (Trt 2008); Martin S. Kull. *Tartu koonduslaager. Meie ühine halb uni?* 6–27 (Trt 2010; = Martin S. Kull. *Tapva hämaruse päevaraamat*. 33–53 [Trt 2011]); EAA.1767.1.918; EAA.2100.1.6631; ERAF.1.6.6688; ERA.R-795.5.270; Eve Õiglane-Šlik'i andmed (2015).

Kõrv, Anna Maria Heinrichi t (–1885 Keer; 31.3.1862 (vkj) Narva – ?), guvernant. Talunike tütar, **J. Kõrvi** abikaasa. Lõpetas Narva tütarlastekooli, tegi koduõpetajanna eksami Trt gümnaasiumis 1879 (eriained saksa ja prantsuse keel). Töötas koduõpetaja-kasvatajana Peterburis senaator Tuchi ja teistes perekondades.

Alates 1886 avaldas tõlkejutte ja luuletusi, peamiselt ajalehes *Valgus* ja selle lisalehes, üksikuid kirjutisi ilmus ka ajalehes *Eesti Postimees* (Trt, Tln). Oli ajalehe *Valgus* teine vastutav toimetaja 1900–06.

A: *Keel ja Kirjandus* 3/1964: 174, 10/1964: 623, 5/1967: 271; EKA II: 518 (Tln 1966); EAA.386.3.1007; KM KLA 245 m 219:6.

Kõrv, Jakob (Якоб Керв; 3.12./21.11.1849 Kokora vald, Tartumaa – 6.9.1916 Bern, Šveits), ajakirjanik. Talurentnike poeg, **A. Kõrvi** abikaasa. Õppis Kodavere kihelkonnakoolis, sooritas vallakooliõpetaja eksami 1868; täiendas end eratundides ning vabakuulajana TÜS 1870. aastate teisel poolel. Kooliõpetaja Haapsipeal 1868–74, Trt Eesti Põllumeeste Seltsi palgaline kirjatoimetaja 1874–81, aktiivne rahvuslik tegelane, kogus rahvaluulet. 1890. aastate alguseks oli end intriigitsemistega täielikult diskrediteerinud; oma roll oli tal ka EKmS sulgemises 1893, kust ta aasta varem välja oli heidetud. Pärast 1906 tõmbus avalikust elust tagasi, 1912 asus elama Šveitsi. Elu lõpus vaimuhaige, suri Waldau närvikliinikus.

Nädalalehe *Sakala* (Viljandi) kaastöötaja 1880–81, abitoimetaja 1881–82 (**C. R. Jakobsoni** kõrval), vastutav toimetaja 1882–85 pärast Jakobsoni surma (leht kasutas vaid K. nime, tegelikult toimetas lehte peamiselt Rosalie Jakobson). Mais 1882 hakkas välja andma nädalalehte *Valgus* (Rakvere). Aasta lõpul viis ajalehe üle Tln-sse, kus see ilmus tema väljaandmisel ja toimetamisel kuni 1906. Lehel oli kaks lisa: kirjanduslik-populaarteaduslik „*Valguse*” lisaleht (1880–1906) ja kuukiri „*Valguse*” põlluteadusline lisaleht (1895–1906). Esialgul järgis leht *Sakalale* omast rahvuslik-radikaalset põhisuunda, kuid alates 1887 läks järjest enam kaasa venestuspoliitikaga, 1905. a revolutsiooni päevil aga lähenes baltisaksa ringkondadele. Lehetoimetajana oli K. pigem ärimees ja olupoliitik, eesti tabloidajakirjanduse alusepanija. 1880. aastate lõpus vähenes *Valguse* kaastöötajate hulk ning juhtkirjade arv ja sõnumirubriikide maht: K. täitis lehte üha rohkem tõlgitud järjejutudega (seiklus- ja röövljutud, sentimentaalsed armastusromaanid), neid ilmus nii põhi- kui lisalehes, mõnikord viis-kuus tükki korraga. Samas ilmus *Valguses* ka nt L. Tolstoi romaan „Sõda ja rahu” (1893–98, K. tõlkes) ja mõni teinegi väärtteos. K. kirjutas rohkesti kirjandusarvustusi, sh ründas realismi ja E. Vilde loomingut. Esimesena eesti ajakirjanduses hakkas K. avaldama dünaamilisemaid fotosid (sajandivahetuse paiku *Valguses*), mis ajastu kontekstis mõjusid sensatsioonilistena. Enne sajandivahetust oli *Valgus* suurima tiraažiga eesti leht (8000 – 10 000 eksemplari). Suhted teiste eesti lehtede ja lehetoimetajatega olid vaenulikud (eriti *Postimehe* ja *Virulasega*), märksõnadeks K. salakaebused ja kohtuprotsessid teiste eesti ajalehtede vastu; mh aitas kaasa konkureeriva ajalehe *Virulane* toimetaja J. Järve pagendamisele Eestist 1888. Teisi agressiivselt halvustades, laimates ja rünnates serveris K. end lugejatele ainsa tõelise rahva huvide eest seisjana. Sajandi alguses hakkas *Valguse* populaarsus vähenema, suvel 1906 müüs K. lehe **K. A. Hermannile**. K. avaldas ka aiandusalaseid artikleid ajalehtedes *Perno Postimees*, *Eesti Postimees* (Trt, Tln), ajakirjades *Zeitschrift für Gartenbau und Gartenkunst* (Neudamm [Dębno]) ja *Põllumees* (Trt). Oli päevalehe *Ревельский городской листок* toimetaja-väljaandja 1890. Võimalik, et kirjutas aastatel 1894–1900 ajalehes *Ревельские известия* ülevaaterubriiki eesti ajakirjandusest „Эстонская печать” > „Из эстонской печати” (krüptonüüm -к-).

T: mõned mugandatud ja algupärased jutustused; ilukirjandustõlked vene ja saksa keelest, sh A. Puškini „Kapteni tütar” („Pealiku tütar” Trt 1879), N. Gogoli „Kasaka-hetman Taras Bulba” (Trt 1880, 1912); rahvajutukogu „Eesti-rahva muiste-jutud ja vanad-kõned” (Trt 1881); aianduskäsiraamatud „Tarviline õpetus Maja-aia pidamisest” (Trt 1881) ja „Lühikene Aiapidamise juhatus” (Trt 1881); „Vene–Eestikeele Sõnaraamat” (Tln 1889–96, 1897–1902).

A: ÕT I: 57; EBL; EE; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EABL; EE14; EKL; ETeadBL; ISIK; EEVA; KrS; *Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht*. 53–54 (Trt 1889); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 474–475 (Trt 1898); V. Reiman. *Kivid ja killud I*: 65–66 (Trt 1907); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel*. 197–198 jm (Tln 2010 [1912]); *Eesti Kirjandus* 11/1916: 397–398, 8/1930: 353–364; F. Tuglas. *Ado Grenzsteini lahkumine*. 50–59 jm (Trt 1926); F. Tuglas. *Eesti Kirjameeste Selts*. 240–243 jm (Tln 2009 [1932]); Jakob Liiv. *Elu ja mälestusi*. 138–139 (Trt 1936); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 138 jm (Trt 1939); J. Kõpp. *Mälestuste radadel*. II: 124–125 (Tln 1991 [1954]); *Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 275–276 jm (Tln 1958); *Keel ja Kirjandus* 11/1960: 668–670, 3/1964: 174–177, 6/1965: 347–348, 7–8/1967: 407–413, 8/1967: 483–489, 6/1996: 393–398; V. Mälk. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. 188–200 jm (Tln 1963); H. Salu. *Tuul üle mere*. 196–197, 200–204 (Stockholm 1965); EKA II: 375–377, 516–523 (Tln 1966); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 187 (Tln 1974); L. Lumiste. *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. 101–104 (Stockholm 1977); E. Jansen, J. Peegel (koost). *C. R. Jakobsoni „Sakala” ja eesti ajakirjanduse teed*. 60–61 (Tln 1979); H. Salu. *Must lagi on meie toal*. 162–164 (Lund 1980); *XI Eesti raamatuteaduse konverents*. 23–27 (Trt 1983); EAA IV: 30–47 (Trt 1984); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 353–354 (Tln 1984); J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 42–43 jm (Tln 1991); *Eesti ajakirjanduse...* 196–201 (Trt, Tln 1994); V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. 42 (Tln 2003); *Tuna* 3/2014: 122, 4/2014: 133; A. Niinemets (1980). Ajalehe „Valgus” juhtkirjad 1882–1906 (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); E. Räpp (1982). Ajalehe „Valgus” uudiste allikad ja temaatika 1880–1890 (TRÜ žurnalistika kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus).

Kõvamees, Peeter → Meisel, Peeter

Kõverjalg, Johan Hansu p (ka Johannes, Juhan; 7.2./25.1.1905 Loodi vald, Viljandimaa – 6.1.1985 Paide rajoon). Talunike poeg, **V. Kõverjala** vend. Õppis Viljandi maakonna poeglase gümnaasiumis 1920–27, TÜs usuteadust 1927–28 (ei lõpetanud). 1930. aastatel töötas teemeistrina Järvamaal, 1930. aastate teisel poolel ja Saksa okupatsiooni ajal oli kamatööstuse juhataja Paistu vallas. Talunik Loodi külanõukogus 1945–50, lisaks tegutses kindlustusagendina 1949–50. Apr 1950 tunnistati kulakuks (kasutas võõrast tööjõudu) ja tema talu anti Tuleviku kolhoosile. Arreteeriti 29.5.1950, mõisteti maksude mittetasumise eest üheks aastaks vangi (§ 60-3), vabanes 29.5.1951.

Maakonnalehe *Järvamaa* (Paide) viimane vastutav toimetaja 1929–32, samuti kuulus lehte väljaandvasse kirjastus- ja trükitööstusühingusse Järvamaa.

A: AA3; OkM; A. Kõverjalg. *Surmaväljad*. 11, 49, 66 (Trt 2006); *Järvamaa*. 2: 334 (Tln 2009); EAA.2100.1.6654; EAA.M-599.2.486; EAA.M-558.1.289; ERAF.4-K.2.4273.

Kõverjalg, Voldemar Hansu p (4.8.1912 – 10.12.1984). **J. Kõverjala** vend.

Maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuse liige ja ajalehe *Päevaleht* alaline kaastöötaja Viljandis alates 1930. aastate keskpaigast.

A: ISIK; Geni; *Päevaleht* 16.12.1935: 14; A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 78 (Stockholm 1976); A. Kõverjalg. *Surmaväljad*. 11–12, 15, 49 (Trt 2006).

Käbin, Abel Madise p (Käbbin; 20./8.1.1899 Kohtla vald, Virumaa – 10.10.1974 Dunnville, Kanada), põllumajandustegelane. Taluperemehe poeg, **T. Käbina** poolvend, **L. Käbina** abikaasa. Õppis Narva kommerskoolis 1913–18, TÜs agronoomiat 1919–36 (ei lõpetanud). Võttis õppursõdurina osa Vabadussõjast 1918–19, sõjaväeteenistuses 1926–27. Eesti Põllumeeste Keskseksi karjakasvatuseinstruktor Tartus 1922–24, Eesti Maakarja Kasvatuse Seltsi konsulent 1925–26, Harju maavalitsuse põllumajandusinspektor 1927–32, Põllutöökoja

eriteadlane 1932–35, konjunktuuriinstituudi referent 1934–35, põllutööministeeriumi büroojuhataja 1935–36, Põllutöökoja nõuandetalituse juhataja ja koja abidirektor 1936–..., suurettevõtte Eesti Lihaeeksport juhatuse esimees 1937–40 ja 1941–44. Kalanduskoja liige 1936–40, Põllumeeste Keskpanga juhatuse esimees. Pidas Järvemaal Amblas Koigi talu 1940–44. Sügisel 1944 põgenes Saksamaale, elas Geislingeni põgenikelaagris jm. Märtsis 1949 emigreerus Kanadasse. Kuni 1967 juhtis puuviljafarmi Oakville'is, seejärel elas pensionärina Dunnville'is. Kuukirja *Karjamajandus* vastutav ja tegevtoimetaja 1928–31, rahvaliku põllumajandusajakirja *Põllumajandus* esimene vastutav toimetaja 1932–35 ja peatoimetaja 1936–40. Maanoorte ajakirjade *Tõusev Maa* vastutav toimetaja (1933, ilmus 2 nr) ja *Tõusev Noorus* peatoimetaja 1937 (1 nr jooksul). Teigi kaastööd ka ajakirjale *Konjunktuur*. Kirjutas peamiselt põllu- ja rahvamajandusest ning poliitikast. Paguluses teigi kaastööd ajalehele *Eesti Post* (Geislingen), ajakirjale *Kauge Kodu* (Augsburg) 1947, ajalehele *Eesti Hääl* (London). Kanadas elades avaldas kommentaare nädalalehes *Vaba Eesti Sõna* (New York; pealkirja all “Ääremärkmeid”), oli ajalehe *Meie Elu* (Toronto) kolleegiumi liige, kirjutas artikleid maamajanduse teemadel.

T: käsiraamatud „Noorkarja kasvatamine“ (Tln 1926), „Lüpsja käsiraamat“ (Trt 1930), „Mida vaja põllumehel teada piimaseadusest“ (Tln 1935; kaaskoost); lühimonograafia „C. R. Jakobson kui eesti põllumeeste juht“ (Tln 1933); ajalookäsitlus „Vaim ja muld“ (Toronto 1975); isikuarhiiv asub Torontos Tartu Institute'is.

A: AA3; VEPER; *Meie Elu* 15.1.1959: 10, 25.10.1974: 10; *Vaba Eestlane* 22.1.1969: 7, 22.10.1974: 5, 25.10.1974: 4; *Vaba Eesti Sõna* 17.1.1974: 7; *Eestlased Kanadas*. 285, 455 (Toronto 1975); A. Käbin. *Vaim ja muld*. 187–188 (Toronto 1975); F. Kool. *DP Kroonika*. 238, 387, 679 jm (Lakewood 1999); *Tuna* 1/2010: 135; EAA.2100.1.6657; ERA.1.3.2058; ERA.58.5.1530; ERA.1649.1.7 leht 81–86.

Käbin, Liis Märdi t (sünd Liisa Martinson; 28./15.3.1896 Puiatu vald, Viljandimaa – 14.7.1976 Hamilton, Kanada), naisliikumise tegelane. Talunike tütar, **A. Käbina** abikaasa. Õppis Petrogradi Zöblova tütarlastegümnaasiumis –1916, teigi lõpueksamid Tln Aleksandri gümnaasiumis 1917 (eksternina), õppis TÜs ajalugu 1917–18 (ei lõpetanud) ja agronoomiat 1920–24. Põllumajandusliku raamatupidamistalituse ametnik 1925–27, Eesti Maanaiste Keskseltsi juhataja 1928–40, kujundas sellest Eesti suurima naisorganisatsiooni. Põgenes 1944 Saksamaale, 3.1949 emigreerus Kanadasse, elas Oakville'is, pensionärina Dunnville'is.

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi kuukirja *Taluperenaine* (Trt) toimetuse liige 1927–40, sh peatoimetaja 1928–40. Ajakiri oli eelkõige praktilise suunitlusega, eesmärgiks luua ja arendada eesti kodumajandust ja talukultuuri. Õpetati perenaisele kõike talumajapidamises vajalikku: anti juhiseid aiasaaduste kasvatamiseks, säilitamiseks ja kasutamiseks, tervishoiuks ja lastekasvatuseks, kodulindude kasvatamiseks, õpetati etiketti, avaldati toiduretsepte, käsitöö- ja kodukaunistusjuhiseid jms. Samuti tutvustati maanaiste seltsielu Eestis ja välismaal.

A: AA2; AA3; H. Mäelo. *Eesti naine läbi aegade*. 150–151 (Tln 1999 [1957]); *Vaba Eestlane* 22.1.1969: 7, 25.10.1974: 4, 27.7.1976: 7; *Triinu* 72: 17 (... 1976); *Sirp ja Vasar* 9.9.1988: 8; *Reede* 15.9.1989: 8, 22.9.1989: 8; *Agraarteadus* 1/1991: 93–95; *Maakodu* 7/1993: 27, 8/1993: 26, 11/1993: 30, 2/1994: 26–27, 11/1994: 27; EAA.2100.1.8776.

Käbin, Tiido (ka Tiit; 3.4./22.3.1880 Kohtla vald, Virumaa – 13.8.1941 Kohtla küla, Virumaa), kooliõpetaja. Talurentnike poeg, **A. Käbina** poolvend. Õppis Rakvere linnakoolis; täiendas end iseõppijana, teigi algkooliõpetaja kutseksami Narva gümnaasiumis 1905 ja kodukooliõpetaja eksami (matemaatika alal) 1907. Võttis osa Vabadussõjast 1918–19 (kooliõpetajate roodus). Mahu vallakooli juhataja 1905–07, Tarvastu kihelkonnakooli juhataja 1907–11, Narva kooliseltsi algkooli juhataja 1911–18, Narva 4. algkooli juhataja 1919–7.1940. Aktiivne kohalik seltsitegelane, Narva linnavolinik 1917 ja 1920–27, Kaitseliidu liige. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli põllutööline. Tapeti hävituspataljonlaste poolt oma koduõues.

Ajalehe *Meie Elu* (Narva) tegevtoimetaja 1916–18, ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) üks asutajaid ja toimetuse liige, esimene tegevtoimetaja 1919–.... Kirjutas juhtkirju, joonealuseid, foljetone.

T: „Eesti–vene sõnastik“ (Narva 1923; kaaskoost).

A: EAT; OkM; *Põhja Kodu* 5.4.1930: 2; 1.4.1940: 3; *Rahvuslik Kontakt* 4/1969: 19; I. Käbin. *Eesti ajalugu arsti pilgu läbi*. 412 (Trt 1998); ERA.1108.20.126.

Käger, Jaak (ka Käger; ps J. Linnu; 5.2./23.1.1865 Tarvastu vald, Viljandimaa – 13.7.1933 Tarvastu vald, Viljandimaa), talunik. Taluperemehe poeg. Õppis Tarvastu kihelkonnakoolis 1876–80. Elas ja töötas isatalus Tarvastus, päris talu ja oli Kägara talu peremees 1895–33. Aktiivne kohalik seltsitegelane, vallakohtu esimees. Suri ajurabandusse.

Juba kooliõpilasena 1870. aastate lõpus saatis kaastööd nädalalehele *Sakala* (Viljandi). Avaldas 1880.–90. aastatel kohalikke sõnumeid, juhtkirju, luuletusi ja jutte ajalehtedes *Postimees* (Trt), *Sakala*, *Olevik* (Trt), *Valgus*, *Virmaline* jm. Oli *Oma Maa* kaastööline.

T: kaks luulekogu (1896–97).

A: PmA; EAT; ISIK; *Eesti Kirjandus* 5-6/1915: 196–198; *Postimees* 5.2.1925: 2, 15.7.1933: 3; *Oma Maa* 5.2.1925: 2; 18.7.1933: 2; *Vaba Maa* 21.7.1933: 2; *Edasi* 14.6.1970: 2, 21.6.1970: 3, 28.6.1970: 3; L. Saul. *Aino Tamm*. 17–19 (Tln 1978); *Mulkide almanak*. 17: 46 (Trt 2007); *Vooremaa* 18.9.2010: 4.

Käis, Johannes Peetri p (26./14.12.1885 Rosma küla, Võrumaa – 29.6.1950 Põlva vald, Võrumaa), pedagoog. Kooliõpetaja poeg, **J. Hurda** sõtse pojapoeg. Õppis Võru linnakoolis 1900–03, tegi kreiskooliõpetaja kutseeksami Pihkva gümnaasiumis 1903, lõpetas Peterburi õpetajate instituudi 1904 (eksternina); Riia polütehnikumi vabakuulaja 1914–15, õppis Petrogradi ülikoolis loodusteadust 1916–18 (lõpetas eksternina). Loodusõpetuse õpetaja Lätis Limbažis, Valmieras ja Riias 1903–17 (sh evakuatsioonis Võrus 1915–17), Vologda õpetajate instituudi õppejõud 1917–19 ja rektor 1918–19; Pihkva rahvahariduse instituudi lektor ja kubermangu haridusosakonna inspektor 1919–20. Okt 1920 opterus Eestisse. Haridusministeeriumi riigikoolinõunik 11.1920–2.1921, Võru õpetajate seminari direktor 1921–30, Paldiski gümnaasiumi direktor 1930–31, õpetajate liidu teaduslik sekretär 1931–40, „Eesti entsüklopeedia“ toimetuse sekretär 1932–37. Kooliuuendusliikumise üks juhte, propageeris töökooli, aktiivõpet, õpilaste isetegevust ja individuaalsuse arvestamist, kooliaedade rajamist. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV hariduse rahvakomissariaadi metoodikaosakonna juhataja 1940–41. Arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt 3.8.1941, mõisteti pooleks aastaks vangi koostöö eest Nõukogude võimudega 1940–41. Kandis karistust Võru vanglas, vabanes 5.2.1942; seejärel töötas vennapoja talus Põlva lähedal, elatas end juhuslike kirja- ja tõlketöödega. Pärast sõda oli ENSV haridusministeeriumi metoodikaosakonna juhataja 1944–47, koolide inspektor 1947–50. Sunniti töölt lahkuma kui kodanlik-natsionalistlike vaadete propageerija (avaldas sõjaeelsed kooliuuenduslased kirjutised kogumikus „Valitud tööd“ [Tln 1946]), tema teosed arvati keelatud kirjanduse hulka (kuni 1960. aastate keskpaigani). ENSV teeneline õpetaja 1945 (1950 võeti aunimetus ära). Suri südamerabandusse.

Toimetuse liige noorteajakirjades *Noorusmaa* (1926–28, toimetas „Loodusesõbra nurka“) ja *Vikerkaar* 1930–34. Nädalalehe *Õpetajate Leht* lisabülletääni *Kooliuuenduslane* (Trt) esimene väljaandja 1933–34 ja tegevtoimetaja (1933–40). Pedagoogilise bülletääni *Pedagoogiline Ühing* „Võru Seminar“. *Teated* asutaja ja tegevtoimetaja (1932–40, ilmus 8 nr aastas). Õpetajate liidu ajakirja *Kasvatus* tegevtoimetaja 1937–38 (**E. Murdmaa** haiguse ajal). Lisaks tegi järjepidevalt kaastööd ajakirjadele *Kasvatus* 1921–39 (sh toimetas rubriiki „Kooliuuendusnurk“ 1932), *Eesti Kool* 1935–39 ja nädalalehele *Õpetajate Leht* 1931–40. Juhuslikumalt ilmus tema artikleid hariduspoliitikast ja metoodikast, retsensioone ning reisikirju ajakirjades *Loodus* (Trt) 1922–23, *Eesti Kirjandus* (Trt) 1923–33, *Audzinātājs* (Riia) 1925, *Loodusevaatleja* (Trt, Tln) 1931, *Areng* 1933, *Kansakoulun Lehti* (Turu) 1935–37, *Opettajain Lehti* (Helsingi) 1936–38, ajalehtedes *Vaba Maa* 1920–23, *Võrumaa* (Võru) 1922, *Võru Teataja* 1924–29, *Rahva Sõna* 1933–37, *Postimees* (Trt) 1935–39, *Päevaleht* 1936–38, *Uus Eesti* 1936–39 jm. Nõukogude ajal oli pedagoogilise kuukirja *Nõukogude Kool* vastutav ja tegevtoimetaja 9.1940–6.1941, tegevtoimetaja 1945–46, toimetuskolleegiumi liige 1946–50; tegi kaastööd ka ajalehtedele

Nõukogude Õpetaja 1940–41 ja 1945–49, *Noorte Hää* 1945, *Õhtuleht* 1945. Kokku avaldas u 340 artiklit, retsensiooni, reisikirja.

T: arvukalt õpikud ja abiraamatuid, eelkõige loodusõpetuse alal (1926–46); meetodilised käsiraamatud „Uusi teid algõpetuses“ I–IV (Tln 1931–36; toim), „Isetegevus ja individuaalne tööviis“ (Võru 1935; Tln 1992; soome k „Uuden koulun työtapoja“ Helsingi 1937), „Uuenduslikust koolitööst“ (Tln 1939), „E. Ö. L. Tartu Täienduskursused. Loenguid ja kokkuvõtteid“ I–II (Tln, Trt 1938–39; toim); aastaraamat „Teel töökoolile“ I–VII (Võru 1924–35; koost), meetodiliste raamatute sari „Uusi teid algõpetuses“ (Tln 1931–36, 13 käsiraamatut koos töövihikute ja -juhenditega; toim); koguteos „Võru Õpetajateseminar“ (Trt 1936), meetodiline kogumik „Valitud tööd“ (Tln 1946), „Valik Johannes Käisi töid“ (Tln 1989); artiklikogumik „Kooli-raamat“ (Trt 1996; 2004); kirjad A. Huuskosele ja E. Oissarile on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumis (digitaalselt kättesaadavad Johannes Käisi teabevärvas <http://www.htk.tlu.ee/kais>).

A: EAT; EE; *Võru Õpetajateseminar*. 187–188 (Trt 1936); EBL tk; ENE; Jaaksoo; E(N)E; EKoBL; EE14; *Postimees* 24.12.1935: 8; *Nõukogude Kool* 12/1945: 566–633; *Rahva Hää* 26.12.1945: 3; J. Käis. *Valitud tööd*. 324–335 (Tln 1946; sisaldab bibliograafiat); M. Raud. *Eesti kool aegade voolus*. I: 68–69, 189–190 jm, II: 145–151, 154–156 jm (Stockholm 1965); M. Raud. *Alasi ja vasarate vahel*. 95 (Uppsala 1966); *Mehed Vabaduse Puiesteelt*. 66–67 (Uppsala 1972); *Nõukogude pedagoogika ja kool* V: 8–105 (Tln 1969), XXI: 89–104 (Tln 1980), XLI: 154–155, 168–170, 174 jm (Tln 1989); *Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste pedagoogilisi vaateid*. 73–83 (Tln 1983); *Koolile pühendatud elu*. (Tln 1985; sisaldab raamatute bibliograafiat); *Valik Johannes Käisi töid*. 3–5, 95–99 (Tln 1989); EAA VI: 155–156 (Trt 1991); K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 105 (Tln 1994); *Johannes Käis 110. Võru konverentsi (13.01.1996) materjalid*. 4–14, 23–25, 37–43 (Võru, Tln 1996); J. Käis. *Kooli-raamat*. 399–402 jm (Trt 1996); *Eesti Päevaleht* 17.12.1996: 8; *Vikerkaar* 6/1997: 87; H. Rannap (koost). *Koolinõunikud koole nõustamas*. 105, 110 (Tln 1998); *Kooliuuenduslane* 1/2000: 14–15; *Minevikumälestusi*. 121–129 (Põlva 1998); *Eesti Loodus* 6-7/2010: 62–65; *Koit* 6.9.2014: 4; Johannes Käisi teabevärv (<http://www.htk.tlu.ee/kais>); ERR arhiiv („Aleksander Elango Johannes Käisist“ 1997); ERA.50.12.1183.

Kärje, Juhan Hansu p (Johannes Kerja; 1.12./18.11.1908 Paasvere vald, Virumaa – 14.1.1961 Pärnu), ajakirjanik, ametnik. Õppis Rakvere gümnaasiumis 1922–27, õppis TÜ filosoofiateaduskonnas 1928 (ei lõpetanud). Pärast II maailmasõda elas Pärnus, töötas Pärnu rajooni tarbijate kooperatiivi tööstuskombinaadi tehnilise kontrolli osakonna ametnikuna 1947–60.

Ajalehe *Virulane* (Rakvere) toimetuse liige, sh vastutav ja tegevtoimetaja 2.–6.1929. Sotsialistide ajalehe *Rahva Sõna* toimetuse liige 1929–38, sh vastutav toimetaja 2.1931–9.1932. Okt 1932 karistati ühekuulise arestiga (laimava kirjutise avaldamise eest). Ajalehe *Uudisleht* toimetuse liige 1935–37. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd ajalehtedele *Eesti Sõna* ja *Maa Sõna*. EAL liige 1930–33 ja 1939–40.

A: AA3; ISIK; *Virulane* 26.2.1929: 5; *Postimees* 17.6.1932: 1, 14.10.1932: 4; *Esmaspäev* 27.10.1935: 1; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. V: 169–172 (Trt 2009); K. Metsmaa (2013). Ajaleht „Rahva Sõna“ 1927–1938. 16–17 jm (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi bakalaureusetöö; käsikiri DSpace's); Pärnu maavalitsuse perekonnaseisuosakond; EAA.2100.1.4876.

Kärner, Jaan (ps Non; Sepia; 27./15.5.1891 Kirepi vald, Tartumaa – 3.4.1958 Trt), kirjanik. Taluperemehe poeg. Õppis Uderna ministeeriumikoolis 1901–06, Moskvas Šanjavski eraülikoolis ajalugu 1911–12 ja 1914. Pärast veebruarirevolutsiooni 1917 ühines vasakpoolsete sotsialistide-revolutsionääridega, oli Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee põllumajandusosakonna juhataja 1917–18, Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19, Eesti Asutava Kogu liige 1919–20. Loobus poliitilisest tegevusest 1921, elas peamiselt vabakutselise kirjanikuna Elvas 1921–36 ja Trt-s

1936–41. Nõukogude ajal töötas toimetajana kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst (1940–41 ja 1944–46). II maailmasõja ajal oli Nõukogude tagalas (Tšeljabinskis 1941–43). ENSV teeneline kirjanik 1946. Alates 1946 vaimuhaige.

Alates 1906 avaldas ajakirjanduses luulet ja artikleid, alates 1910 esines kirjanduskriitikuna (eriti viljakalt 1930. aastatel). Toimetuse liige (reatasuline) päevalehtedes *Virulane* 1910–11, *Postimees* (Trt) 1912–13, *Päevaleht* 1913–14, nädalalehes *Tallinna Kaja* 1915, kirjutas peamiselt kirjanduskriitikat. Maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuse liige 1916–17, oli sunnitud toimetusest lahkuma vasakpoolsete vaadete tõttu. Toimetas 1917–20 esseeride ajalehti: oli ajalehe *Töö Lipp* toimetuse liige (Trt, Tln 1917, ilmus 116 nr) > *Võitlus* vastutav toimetaja (1918–19, ilmus 71 nr) > *Tööraha Võitlus* tegevtoimetaja (1919, ilmus 17 nr), samuti oli bolševistliku ajalehe *Eesti Teataja* toimetuse liige (1917–18, ilmus 62 nr), ametiühingute ajalehe *Töö Hääl* tegevtoimetaja (1919, ilmus 11 nr). 1920.–30. aastatel avaldas kirjanduskriitikat ja päevapoliitilisi arutlusi ajalehes *Päevaleht* ja kirjandusajakirjas *Looming* (Trt), aga ka päevalehtedes *Postimees* (Trt), *Vaba Sõna* (Trt), *Vaba Maa*, ajakirjades *Tarapita* (Trt), *Olion* (Trt), *Üliõpilasleht* (Trt), *Nool* (Trt). Oli kirjandusajakirja *Looming* (Trt) toimetaja 1927–29. Kohaliku ajalehe *Elva Sõna* tegevtoimetaja (1933, ilmus 2 nr); ajakirja *Tänapäev* (Trt) vastutav toimetaja 1936–38 ja tegevtoimetaja 1937. Teise maailmasõja ajal oli ajalehe *Nõukogude Informbüroo Teated* toimetuse liige 1942, ajalehe *Nõukogude Informbüroo Viimased Teated* (Tšeljabinsk) vastutav toimetaja 1943, tegi kaastööd diviisiajalehele *Punaväelane* (peamiselt luule). Pärast sõda oli ajakirja *Looming* peatoimetaja 1944–46.

T: 12 luulekogu (1913–44), kümme romaani (1923–39), neli näidendit; kriitikavalimik „Lehed tuulde” I–II (Trt 1924, 1937; Tln 1958); kolm teatriajaloolist uurimust (1922–25); ajalookäsitus „Ärkamisaegne eesti ühiskond” (Trt 1924); mälestusteraamat „Kadunud aegade hämarusest” (Trt 1935); autobiograafiline romaan „Öösiti kumavad linnad” (Trt 1939); tõlketeosed saksa ja vene keelest; „Valitud teosed” I–II (Tln 1961, 1965).

A: ÕT II: 98–99; EBL; EAT; EE; EBL tk; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; VjV; EE14; EKL; ETeatrBL; *Elvalasi*; Erni; ISIK; KrS; *Sakala* 23.3.1928: 8–9, 23.3.1938: 4; M. Kampmaa. *Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu.* 279–287 (Trt 1936); *Looming* 5–6/1941: 617–623, 5/1951: 625–629, 5/1991: 693–699; J. Rimmelgas. *Tuline värav.* 47 (Tln 2004 [1955]); *Rahva Hääl* 27.1.1955: 3, 20.2.1958: 3; *Edasi* 27.5.1956: 2; *Sirp ja Vasar* 4.4.1958; *Keel ja Kirjandus* 3/1960: 141–151, 12/1962: 751–752, 7/1965: 422–431, 5/1967: 300–303; O. Rästas. *Põrandaalused.* 193 (Tln 1961); *Eesliinil.* 319, 324 (Tln 1962); M. Kalda. *Jaan Kärner kirjanduskriitikuna* (Tln 1964); *TRÜ toimetised.* Vihik 259: 201–272 (Trt 1970); E. Priidel. *Viljandi ja kirjamehed.* 82–83 (Tln 1971); R. Parve. *Kiindumused.* 65–73, 114–120 (Tln 1972); A. Suur. *Elva.* 31–36 (Tln 1973); K. Muru. *Vaateid kolmest aknast.* 40–73 (Tln 1975); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis.* 418 jm (Tln 1975); EKA IV.1: 176–190 (Tln 1981); EKA IV.2: 408–409 (Tln 1984); *Vikerkaar* 3/1988: 65–69, 4/1988: 55–60; A. Roolah. *Nii see oli...* 191 jm (Tln 1990); *Sirp* 31.5.1991: 4; *Viruskundra* 5–6/1991: 4; *Eesti Elu* 28.6.1991: 9; *Akadeemia* 3/1993: 600–609; *Sakala kalender 2012.* 279–283 (Põltsamaa 2011).

Kärsen, Ludvig Johannese p (ka Kersen; 14./1.11.1909 Kassari küla, Hiiumaa – ... Tln), ametnik. Mõisatöölise poeg. Õppis Läänemaa ühisgümnaasiumis 1927–32, TÕS õigusteadust 1933–42 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Sõjaväeteenistuses 1932–33. Piirivalve Tln jaoskonna kirjutaja 1933–40. Eesti Skautide Maleva asjaajaja. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ENSV kerge tööstuse rahvakomissariaadi ehituse peavalitsuse majandusjuhataja kt, asjadevalitseja, juriskonsult 1941. Võttis mobiliseerituna osa II maailmasõjast 1941–45 (Nõukogude armees). Pärast sõda oli ENSV kalatööstuse ministeeriumi turustuskontori juhataja asetäitja 1945–47, Tln l. autobaasi insener 1948–49, plaaniosakonna juhataja 1949–.....

Ajakirja *Eesti Skaut* peatoimetaja 1936–37 ja tegevtoimetaja 1938–40.

A: AA3; *Liivika*; *Eesti skautlus viiskümmend aastat.* 82 (Hälsingborg 1962); ERAF.287.72.467; ERA.R-9.2.475.

Käspert, Johannes Jüri p (20./8.5.1886 Narva – 4.11.1937 NSVL), poliitikategelane. Töölise poeg. Lõpetas Narva ministeeriumikooli 1897. Kreenholmi vabriku valitseja kantselei jooksupoiss 1899–1902, Narva Zinovjevi metsakaupluse tööjuhataja 1902–10, kontoriametnik 1901–12. Ühines bolševikega (VSDTPga) 1912. Arreteeriti eeluurimiseks revolutsioonilise tegevuse eest 5.11.1913, vabastati 23.12.1913, mõisteti kohtus õigeks. Suvel 1914 asus Tln-sse, töötas haigekassas sekretärina 1914–16. Arreteeriti 26.4.1916 ja saadeti kolmeks aastaks asumisele Siberisse Turgai oblastisse, töötas seal kirjutajana. Vabanes pärast veebruarirevolutsiooni 1917 ja tuli tagasi Tln-sse. Sügisel-talvel 1917–18 oli Tln linnaduuma liige, Eesti kubermangu täitevkomitee liige, sekretär, administratiivosakonna juhataja asetäitja. Saksa okupatsiooni algul põgenes 23.2.1918 Venemaale. Kontoriametnik ajalehtedes *Kommunist* (Petrograd) ja *Petrogradskaja Pravda* 1918, Venemaa rahvuste rahvakomissariaadi eesti sektiooni sekretär Moskvas, Lipetski täitevkomitee siseasjade komissar 9.–10.1918. Seejärel Kommunistliku partei Eestimaa KK Venemaa büroo teenistuses mitmes ametis 1918–21, sh infosekretär, Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu asjaajaja, siseasjade valitsuse ajutine juhataja 1918–19. Tšekaa/GPU/OGPU kaastöötaja, osakonnaülema abi, osakonnaülem 1921–26 ja 1928–31, vahepeal VK(b)P KK loodebüroo eesti sektiooni instruktor 1926–28; EKP KK välisbüroo sekretär 1931–35-, kirjastuse Külvaja direktor 1936–37. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 11.8.1937, hukati. Rehabiliteeritud.

Ajalehe *Narva Uudised* tõlkija ja talituse juht (1911, ilmus 20 nr), leht jäi seisma lugejate puudusel. Koos **J. Anvelti** ja **V. Bukiga** asutas Narvas bolševistliku ajalehe *Kiir* > *Narva Kiir* > *Rahvaleht* > *Töö Hääl* > *Töö Kiir*, oli lehe ärijuht (6.1912–7.1914) ja väljaandja 10.–11.1913; tema peal oli lehe majandamine, trükkimise korraldamine ja talitustöö, tegutses ka toimetajana. Tegi järjepidevalt kaastööd bolševistlikule päevalehele *Иправда* ja selle järglastele (Peterburi 1912–14, sulgemiste tõttu ilmus ajaleht kaheksa nime all), kirjutades Narva tööliste elust. Pärast veebruarirevolutsiooni oli bolševistliku päevalehe *Kiir* > *Tööline* ärijuht 3.1917–2.1918, ülesandeks lehe majandamine, trükkimise korraldamine ja talitustöö. Bolševike võimu ajal sügisel 1917 oli lisaks trükiasjade komissar, tsenseeris ja sulges eesti ajalehti; Eesti Tööraha Kommuuni teabegentuuri ESTA ajutine juhataja 1.–5.1919. NSVLs elades oli ajakirja *Proletaarne Revolutsioon Eestis* (Leningrad) tegelik toimetaja (1926–33, ilmus 14 nr), ajalehe *Edasi* (Leningrad) vastutav toimetaja 6.–7.1931. Avaldas mälestusi-ülevaateid *Kiirtest* ajalehes *Töö Hääl* 1914, ajakirjades *Klassivõitlus* (Petrograd) 1919 ja *Proletaarne Revolutsioon Eestis* (Leningrad) 1927.

T: mälestused ajalehest *Kiir* ja selle järglastest (Narva 1912–14) ajakirjas *Klassivõitlus* (1919); mälestused 1917–18 ERAs (ERAF.247.51.199).

A: ENE, E(N)E; VjV; ISIK; *Töö Hääl* 18.1.1914: 2; *Klassivõitlus* 1-2/1919: 9; J. Depman. *Sandarmivalitsuse salakirjakogust.* 35–36 (Leningrad 1926); *Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt.* 130, 245, 247 jm (Tln 1927); *Proletaarne Revolutsioon Eestis* 2/1927: 50–52; *Nõukogude võimu eest.* 28–36 (Tln 1957); *Noorte Hääl* 7.9.1957: 2–3; *Kalender* 1962. 72–74 (Tln 1961); *Eesliinil.* 72–84 (Tln 1962); E. Laul. *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost.* 85, 89, 118, 176–178, 186, 207, 243–245 jm (Tln 1962); D. Rudnev. *Leninlik „Pravda“ ja töölisliikumine Eestis.* 71–74, 85–86, 89, 107–109, 119, 123 (Tln 1962); *Revolutsiooni lipukandjad.* I: 89–92 (Tln 1962); *Keel ja Kirjandus* 5/1962: 268–274, 1/1967: 39–40, 11/1967: 673–679; E. Plotnik. *Hans Pöögelmann.* I: 262, 269 jm (Tln 1965); *Koidikul.* 127–128, 150–154, 160–162 jm (Tln 1967); J. Saat. *Nõukogude võim Eestis.* 68 jm (Tln 1975); *ETA. Kogumik materjale informatsiooniagentuuri 70. aastapäevaks.* 8, 11–12, 78–79 (Tln 1988); M. Graf. *Eesti rahvusriik.* 220 (Tln 1993); K. Arjakas. *Konstantin Konik.* 110, 112 (Tln 2008); H. Ojalo. *Punakütid.* 149, 152 (Tln 2014); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest.* 84 (Trt 2014); *Juhan Kukk – iseseisvusmõtte sõnastaja.* 90 (Tln 2015); ERAF.24.2.746; ERAF.247.51.196; ERAF.247.51.199.

Käspre, Elss Hansu t (–1927 Eliseveta Räägel; 1927–36 Elsa Käsebier; ka Eliisabet; 19./6.3.1900 Penuja, Viljandimaa – 8.7.1981 Tln), ajakirjanik, koduperenaine, ametnik. Õppis

Kehtna kõrgemas kodumajanduskoolis. Töötas mõnda aega Kuusiku põllutöökatsejaamas, omas koos abikaasaga asundustalu Kuusikul 1929–40. Pärast abikaasa arreteerimist 1941 asus elama Raplasse, töötas hoiukassas ametnikuna ja tarbijate kooperatiivis raamatupidajana 1960. aastate alguseni. Seejärel elas pensionärina Tln-s.

Toimetas majandusnädalalehe *Ühistegelised Uudised* kodumajandusosa, algul oli see lehe veergudel ilmunud rubriik „Kodu osa“ 1928–36, seejärel eraldi kaasanne *Kodu ja perenaine* 1937–40. Kirjutas artikleid viljapuude, marjapõdsaste, köögiviljade ja lillede kasvatamisest, konserveerimisest, koduhooldamisest ja -kaunistamisest.

A: EÜS3: 56 (A. Käspre); EABL; *Ühistegelised Uudised* 10.12.1932: 8–9, 10.12.1937: 11–12; *Viljandimaa Muuseumi aastaraamat* 2003: 128–129; *Raplamaa Sõnumid* 11.6.2014: 18; EAA.1254.1.231 leht 48; Enn Käspre (poeg) andmed 16.4.2015; Aino Veldermanni (tütar) andmed 16.4.2015.

Käär, Leonhard Mihkli p (ka Leo K.; 27.1.1904 Kalvi vald, Virumaa – 21.12.1963 Union, NJ, USA), poliitikategelane. Õppis Rakvere õpetajate seminaris 1920. aastate esimesel poolel (visati koolist välja bolševistlikus organisatsioonis osalemise eest). Seejärel oli Kreenholmi vabriku tööliiklubi juhataja. Riigikogu liige 1929–32 (ETP jt nimekirjas). Karistati Eesti Vabariigi vastu agiteerimise eest kolmekuulise vangistusega, põgenes NSVLi ilmselt 5.3.1930 koos **V. Kaaveriga**. Arreteeriti GPU poolt 6.3.1930, mõisteti kümneks aastaks vangi (§58-6). Andmed edasise saatuse kohta puuduvad. Geni järgi suri USAs 1963. a südamerabandusse.

ETP ajalehe *Meie Edasi* > *Töölised, Edasi* vastutav toimetaja (8.–11.1929, kokku ilmus 11 nr), numbreid konfiskeeriti (süüks riigikukutamisele üleskutsumine), leht suleti ja K. anti kohtu alla. Seejärel oli ETP ajalehe *Töölised Elu* vastutav toimetaja (12.1929–1.1930, ilmus 5 nr), ajaleht suleti. Ajakirja *Naisproletaarlane* väljaandja ja vastutav toimetaja (3.1930, ilmus 1 nr).

A: VjV; *Kaja* 7.10.1932: 5; O. Kuuli. *Ühise võitlulipu alla*. 90–92 jm (Tln 1961); *Läbi kahe sajandi*. 256–258 (Tln 1971); J. Ant. *Sõjariist kodanluse vastu*. 47, 59–60, 64, 69–72, 76 (Tln 1975); R. Lahi. *Kohtumised*. 52–59, 188 (Tln 1988); *Vaba Eesti Sõna* 10.1.2013: 3 ERA.1.7.739.

Käärid, Osvald Peetri p (7.12.1908 [teistel andmetel 4.12. või 12.8.1908] Haapsu küla, Saaremaa – 5.7.1942 [teistel andmetel 11.1941] Norilsk, Krasnojarski krai), talunik. Talunike poeg. Õppis Saaremaa ühisgümnaasiumis kaks aastat (õpingud jäid pooleli majanduslikel põhjustel). Töötas isatalus, vahepeal teenis sõjaväes 1928–30. Mais 1940 asutas Orissaares segakaupluse. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Orissaare telefonikeskjaamas telefoniliinide seadistajana. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 1.7.1941, mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse (§58-13), suri vangistuses.

Tegi 1920. aastate teisel poolel kaastööd maakonnalehele *Saaremaa* (Kuressaare), 1930. aastatel ajalehele *Saaremaa Teataja* (Kuressaare).

A: SKTA; OkM; Geni; *Meie Maa* 30.4.2009: 8; ERA.891.2.30328.

Köhler, Johann (ka Johan; eesti trükistes Köler; 14./4.5.1662 Riia – 12./1.11.1736 Tln), trükkal. **A. Simoni** väimees, **C. Brendekeni** väimees. Esimene Narva trükkal 1695–1704 (kuni Narva vallutamiseni Vene vägede poolt), avaldades ligi 40 trükist. Tsaari ja kindralkubernerite korralduse kohaselt asus 1705 koos trükikojaga ümber Moskvasse, sealse tegevuse kohta andmed puuduvad. 1716 päris A. Simoni väimehena Tln trükikoja (tollal ainus trükikoda Eestis) ja sai rae palvel loa Tln-sse asuda, oli Tln linna- ja Tln gümnaasiumi trükkal kuni surmani 1736. Trükkis peamiselt ametlikke publikatsioone ja eraisikute juhutrukiseid, aga ka Uue Testamendi teise trüki (1729).

Trükkis ajalehte *Narvische Post-Zeitung*, mis ilmus oletatavasti 1701–02 ja oli arvatavasti nädalaleht (säilinud on 23.4.1702 ilmunud lehenumber). *Narvische Post-Zeitung* oli kolmas (teistel andmetel neljas) Eestis ilmunud ajaleht. Välispoliitilisi teateid trükkis leht ümber teistest Balti ja Euroopa ajalehtedest, lisaks sai infot ilmselt ka Ingerimaa kindralkubernerite kantseleist. Tln trükkalina pani aluse pidevalt ilmuvatele saksa- ja eestikeelsetele kalendrisarjadel, kirjastas kalendrisarja „Ehst-Liefländischer Allmanach“ (1718–36) ja esimest eestikeelset kalendrisarja

„Eesti-Ma Rahva Kalender“, mis hakkas ilmuma ilmselt 1720. aastate algul (vanim säilinud kalender on 1732. a kohta). Saksakeelses kalendrilisas ilmus õpetliku sisuga artikleid ja eelmiste aastate poliitiliste sündmustega seotud dokumente. Eestikeelses kalendrilisas ilmus peamiselt Vana Testamendi lugusid.

A: EE; EBL tk; DBBL: 461; EKBL; EKrL; EE14; EKL; Ericus; *Alutaguse Elu* 5.3.1932: 2; F. Puksov. *Eesti raamatu arengulugu*. 54, 63–64 (Tln 1933); *Vana Tallinn* IV: 5–6 (Tln 1939); *Keel ja Kirjandus* 2/1961: 102, 5/1984: 293, 296, 11/1984: 689, 1/1985: 45–47, 10/1986: 617–618, 620–621, 2/1993: 75, 1/1996: 38; F. Puksoo. *Raamat ja tema sõbrad*. 180 (Tln 1973); H. Treumann. *Vanemast raamatukultuuriloost*. 66 jm (Tln 1977); *Zeitschrift für Ostforschung* 4/1977: 658; *Eesti raamat 1525–1975*. 51, 67–68 (Tln 1978); *Kirjanduse tõe poole*. 8–9 (Tln 1988); *Eesti ajakirjanduse...* 270 (Trt, Tln 1994); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 10–12 (Tln 2000); *Eesti vanimad raamatud Tallinnas*. 101, 191–192, 208–209 jm (Tln 2000); T. Reimo. *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel*. 52–53, 60, 120, 129 (Tln 2001); *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil*. II: 336–363 (Trt 2006); *Tuna* 4/2006: 142.

Köhnberg, P. (Konberg, Könberg, Ke(h)nberg; .....). Tegutses Sinise Risti Seltsis, mis tegeles evangeelse karskusliikumisega.

Evangeelse karskuskuukirja *Taeva Poole* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1911–16). Ajakiri avaldas põhiliselt tõlkelugusid. Väljaannet finantseeris Ropka mõisaproua Eva von Brasch (1859–?), see jäi seisma I maailmasõjast tingitud majandusraskuste tõttu.

A: *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat VIII*: 63–64 (Trt 1916).

Köler, Johann Peeti p (ka Köhler, Koeler; Иван Петрович Келер; 8.3./25.2.1826 Vastemõisa vald, Viljandimaa – 22./10.4.1899 Peterburi), kunstnik. Talurentnike poeg. Õppis Viljandi elementaar- ja kreiskoolis 1835–37, õppis Peterburi kunstiakadeemias joonistamist ja maalikunsti 1848–55, täiendas end Euroopas 1857–62; Peterburi kunstiakadeemia akadeemik 1861. Omandas maalrikutse Võnnus (Cēsis) Faberi töökojas 1839–46, töötas Peterburis sildimaaler Goelitzi töökojas 1846–48. Alates 1862 elas taas Peterburis, töötas õpetajana Kunstide Edendamise Seltsi koolis, oli suurvürstinna Maria Aleksandrova kunstiõpetaja 1862–74, Peterburi kunstiakadeemia õppejõud 1869–70. Viibis Viinis, Nice'is ja Pariisis 1886–89. Eesti maalikunsti üks rajajaid ja rahvusliku liikumise radikaalse suuna üks juhte, mitmete rahvuslike ürituste algataja ja toetaja Peterburis, koondas enda ümber Peterburi patriootide ringi (sh **F. N. Russow**, **C. R. Jakobson**), EKmS president 1891–93. Suri südamerabandusse.

Aitas hankida **C. R. Jakobsonil** nädalalehe *Sakala* (Viljandi) ilmumisluba 1876–77 ja taasilmumisluba 1879, kaitses lehte Peterburi valitsusringkondades kuni Jakobsoni surmani 1882. Avaldas eesti talurahva toetuseks mõned artiklid ajalehes *Golos* 1881. Lisaks *Sakalale* tegi kaastööd *Meelejahutaja* (Trt), *Olevik* (Trt) jm.

T: kirjad **J. Hurdale** (*Eesti Kirjandus* 1/1911); käsikirjad on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumis.

A: *Sirvilauad 1914*. xxxiii (Trt 1913); *Sirvilauad 1916*. xxxvii (Trt 1915); EBL; EE; ENE; E(N)E; EKABL; EE14; F. Bollmann. *Prof. Johann Köler*. (Trt 1896); *Postimees* 19.2.1896: 2, 22.4.1944: 6; *Olevik* 20.2.1896: 179–180; *Valguse Lisaleht* 10/1896: 73–74, 11/1896: 81–82; *Uus Aeg* 15.4.1899: 1; *Eesti Kirjandus* 2/1916: 33–39; ÕT III: 25–33 (Tln 1924); *Kevadik* 2/1926: 29–30; A. Vaga. *Johann Köler*. (Trt 1931); F. Tuglas. *Eesti Kirjameeste Selts*. 24–30 jm (Tln 2009 [1932]); R. Paris. *Uuem eesti kunst*. 27–32 (Trt 1935); M. Pukits. *Johann Köler. Eestluse eelpost Peterburis*. (Tln 1936); H. Kruus. *Eesti Aleksandrikool*. 27–29 jm (Trt 1939); *Tänapäev* 2/1939: 44–45; *Meie Noorus* 3/1939: 79–80; V. Vaga. *Eesti kunst*. 60–97 (Trt, Tln 1940–41); *Varamu* 5/1940: 476–488; *Sirp ja Vasar* 10/1951: 4, 27.2.1976: 14; 5.3.1976: 14; 12.3.1976: 8–9; *Looming* 1/1956: 102–116; C. R. Jakobson ja tema ajastu. 183–199 (Tln 1957); *Põhjoooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil*. 176–188 (Tln 1958); *Meie Tee* 5-6/1954: 62, 1-2/1965: ...–25; H. Salu. *Talvepaleest Lubjasaarele*. (Toronto 1966); E. Jansen. C. R. Jakobsoni „*Sakala*“. 81–83 jm (Tln 1971); J. Kross. *Kolmandad mäed*. (Tln 1975); A. Käbin.

Vaim ja muld. 39–43 (Toronto 1975); *Väliseestlase kalender 1976*. 37–39 (New York 1975); *Keel ja Kirjandus* 3/1976: 136–147; *Kunst* 1/1976: 1–20, 39–41; *Tulimuld* 3/1976: 146–153, 4/1976: 203–208; *Eesti kunsti ajalugu* I. II osa 16–21 (Tln 1977); C. R. Jakobsoni „Sakala“ ja eesti ajakirjanduse teed. 40–42, 45–46 jm (Tln 1979); B. Enst. *Johann Köler 1826–1899*. (Tln 1980); *Kunsti teadus. Kunstikriitika*. 4: 57–68 (Tln 1981), 6: 108–120 (Tln 1986); A. Taska. *Sinimust-valge 100 aastat*. 414–415 jm (Montreal 1982); *Eesti maalikunstiniku Johann Köleri loomingu probleeme*. (Tln 1983); H. Kübar. *Matkad Koiva jõel*. 60–62 (Tln 1983); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 354 (Tln 1984); V. Erm. *Lähtemeistrid*. 8–68, 113–123 jm (Tln 1984); *Sakala ja sakalased*. 95–96 (Tln 1985); *Kunstist ja kunstielust Eestis 19. sajandil*. 38–48 jm (Tln 1988); *Eesti ajakirjanduse...* 140–141 jm (Trt, Tln 1994); *Sakala kalender 1999*. 58–60 (Viljandi 1998); *Acta Historica Tallinnensia* 3: 49 (Tln 1999); V. Purask (1961). „Meelejahutaja“ populaarteadusliku ja kirjandusliku ajakirjana. 36 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); dokfilm „Johann Köler“ (Tallinnfilm 1975).

Körber, Carl Eduard Anton Eduard Philippi p (4.6./23.5.1802 Võnnu kirikumõis, Tartumaa – 4.5./22.4.1883 Trt), vaimulik, literaat. Vaimuliku, koduloolase poeg. Õppis Trt gümnaasiumis 1816–20, TÜs usuteadust 1820–23, tegi lõpueksamid 1834. Koduõpetaja Tarvastus 1823–25, Tuula kubermangus 1825–29 ja Turnas Härgmäe (Ērgeme) kihelkonnas Lätimaal 1831–32. Reisis Itaalias, Saksamaal ja Šveitsis 1930–31. Ordineeriti 23.2.1836. Kirikuõpetaja abi Väandras ja Kärus 1836–41, kirikuõpetaja Väandras 1841–59. Tuntud nn Palermo jutlusega (12.1845, levis rahva seas käsikirjalisena), milles astus välja vene õigeusu propaganda vastu. Emeriteerus 1859 (põhjuseks vastuolud kohalike mõisnikega) ja asus elama Trt-sse, elatas end eraõpetajana ja literaadina, võttis aktiivselt osa Õpetatud Eesti Seltsi tööst. Suri vaesuses. Eesti esimese maleseltsi asutajaliige (1866).

Jätkväljaande *Leivakorvikene* (Pärnu 1847–49) kaasautor. Toimetas Lindforsi pärijate trükikoja kalendrisarja „Eesti-Maa Rahwa Kalender“ lisa 1849–56 ja 1866–? ning Gresseli trükikoja kalendrisarja „Eesti-Ma Rahwa Kalender“ lisa 1854–60. Avaldas neis kalendrilisades peamiselt kristlikke moraliseerivaid jutte ja valme. Avaldas oma kalendri „Waimolik tähtramata“ (Trt 1849–50). Nädalalehe *Tallorahwa postimees* (Trt) kaasautor 1857–58 ja viimane toimetaja 1859. K. toimetas Tartus trükitatavat lehte Väandrast ja täitis selle põhiliselt enda kirjutatud moraliseerivate lugudega ja teistest ajalehtedest refereeritud infoga. Arvas, et eesti talupoegadele on vaja eelkõige õpetlikku ajakirjandust, mitte niivõrd infot välissündmustest ja poliitikast. Tema toimetatud *Tallorahwa postimehhes* peaaegu puudusid kohalikud sõnumid, ilmus vaid 7-8 kaastööd. Ajaleht jäi tasemelt alla **J. V. Jannseni** toimetatud *Perno Postimehele* ning lõpetas ilmumise lugejate vähesuse tõttu. Oli nädalikirja *Das Inland* (Trt) kaastoimetaja 1861.

T: u 40 raamatut-brošüüri (1848–75), neist üle 20 vaimulikud teosed, lisaks õpikuid ja sõnaraamatuid, sh algeline ajalooõpik „Mailma aiaramat, kus sees on, mis mailma algmisest Ma peäl on sündinud“ (Trt 1860, 4. tr 1880), esimesed eesti lasteproosaraamatud „Karjalaste luggemisse ramat“ (Trt 1849) ja „Pähkle ramat“ (Pärnu 1851; Trt 1863), rahvapärimusi ja -jutte; „Genowewa halle ello-luggo“ (Trt 1875); „Palermo jutlus“ on avaldatud ajakirjas *Eesti Kirjandus* (1/1923).

A: AA1; EBL; EE; ENE; DBBL; EKBL; ePL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; ETeadBL; BBLd; EELK; EEVA; ISIK; C. E. Napiersky. *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland*. II (Jelgava 1850); K. A. Hermann. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. 379–381 (Trt 1898); *Rahva Lõbu-leht* 10/1898: 225, 239–240; M. Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu*. II.2: 107–108 (Trt 1899); M. Kampmann. *Eesti vanem ilukirjandus*. 68, 114–119 (Trt 1908); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel*. 46–47 (Tln 2010 [1912]); *Eesti Kirjandus* 1/1914: 5–6, 5-6/1916: 127–128, 1/1923: 46–48; *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat* VI: 49 (Trt 1914); G. Suits. *Eesti lugemiseraamat*. I: 84 (Helsingi 1916); A. Jürgenstein. *Kultuurilist ja poliitilist Nipet-Näpet...* 18–30 (Tln 1923); *Vaba Maa* 21.10.1925: 6; *Uus Eesti* 6.4.1936: 4; *Pärnumaa elu* XIII: 44 (Pärnu 1939); *Tartu*

Trükitoõliste Ühing. 59 (Trt 1939); *Keel ja Kirjandus* 7/1961: 404–405, 2/1963: 111, 4/1968: 203–207 jm, 6/1968: 340–344 jm, 12/1973: 731, 7/1978: 399, 3/1980: 162–168, 8/1982: 416, 4/1984: 227–228, 4/1988: 211–212, 9/1989: 545, 10/1992: 593, 11/1992: 646, 5/1995: 353, 9/1995: 640, 6/1998: 390; EAA I: 41–48 (Trt 1966); EKA II: 22–23, 130, 189–190 jm (Tln 1966); J. Peegel. *Eesti ajakirjanduse algus*. 82 (Tln 1966); A. Vinkel. *Eesti rahvaraamat*. 184, 276, 279 jm (Tln 1966); A. Vinkel. *Kirjandus, aeg, inimene*. 180–181 (Tln 1970); *Album Livonorum*. 20 (Lübeck 1972); *VIII Eesti raamatuteaduse konverents*. 33–38 (Trt 1977); *Nõukogude pedagoogika ja kool*. XVI: 41 (Tln 1977); EAA IV: 3–20 (Trt 1984); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900*. 354 (Tln 1984); *Sakala kalender 1992*. 88 (Viljandi 1991); *Eesti ajakirjanduse...* 103–110 (Trt, Tln 1994); A. Vinkel. *Martin Körber. Elutee ja -töö*. 16–17, 23 jm (Tln 1994); *Postimees* 21.7.1997: 14; E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. 88–90, 105–106, 119, 121 jm (Tln 2000); M. Salupere. *Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis*. 76–80 jm (Tln 2006); R. Saard. *Kultuurprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis*. 41–42 (Tln 2008).

Köstner, Nikolai Jaagu p (ps Homo oeconomicus, Prof. Simpleton; 26./14.3.1889 Tammistu mõis, Luunja vald, Tartumaa – 17.2.1959 Kairo, Egiptus), majandusteadlane, poliitikategelane. Mõisakutsari poeg, **L. Ibruse** abikaasa 1912–21. Õppis Trt reaalkoolis 1901–07, Moskva kaubandusinstituudis 1907–15, *cand rer oec.* Th. Sachse firma korrespondent Moskvast 1912–13 ja raamatupidaja, osakonnajuhataja Peterburis/Petrogradis 1913–17. Eesti kubermangu toitluskomitee statistik 5.–7.1917, Eesti maavalitsuse osakonnajuhataja 8.–10.1917, kaubandus- ja tööstusminister 11.1918–3.1919, kaubandus-, tööstus- ja teedeminister 5.–11.1919, kaubandus-tööstusminister 11.1919–4.1920, Eesti rahudelegatsiooni liige Pariisi rahukongressil 1918–20. Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917–19 (sh teine abiesimees 1917–18), Eesti Asutava Kogu liige 4.1919–2.1920 (ESDTP nimekirjas). Eesti Vabariigi esindaja ja konsul USA-s 1921–22, rahandusministeeriumi nõunik 1923–27 (osales 1927. a rahareformi ettevalmistamises), TÜ õppeülesannete täitja 1926–27 ja 1931–32, praktilise poliitilise ökonomia erakorraline professor 1932–35, Eesti valitsuse komissar Eesti Pangas 1928–32, Rahvasteliidu komissar Bulgaaria riigipangas 1932–40. Graafilise Ühingu Kiri kirjastuse osanik –1923. Pärast II maailmasõja algust põgenes Egiptusse, oli Egiptuse keskpanga uurimis- ja statistikaosakonna juhataja 1941–59.

Esimese eestikeelse majandusteadusliku ajakirja *Eesti Majandus* viimane vastutav toimetaja 1923–26. Ajakirjas avaldati majandusteoreetilisi käsitlusi, maailma kaubaturgude analüüse, statistikat, majandusteateid ja kroonikat. Algul ilmus väljaanne nädalikirjana, viimasel aastal kuukirjana (sagedust vähendati, kui ilmumist alustas konkureeriv ajakiri *Kaubandus-tööstuskoja Teataja*). Lisaks toimetajatööle oli K. *Eesti Majanduse* põhiautor, avaldas artikleid Eesti majandusstatistikast, majandus- ja rahanduspoliitikast. Kirjutas majandusartikleid ja -kommentaare ka päevalehtedele *Postimees* (Trt), *Sotsiaaldemokraat*, *Vaba Maa*, *Kaja*, *Päevaleht*, *Revaler Bote*, ajakirjadele *Kaitse kodu!*, *Tänapäev* (Trt) jm. Egiptuses elades toimetab keskpanga araabia- ja inglisekeelset bülletääni *Economic Bulletin* (Kairo), avaldas artikleid majandusteaduslikes ajakirjades *Wirtschaftsdienst* (Hamburg), *Aussenwirtschaft*, *L'Égypte contemporaine* (Kairo). Kirjutas majandusest ka pagulasajakirjanduses: ajalehtedes *Välis-Eesti* (Stockholm) ja *Teataja* (Stockholm), ajakirjas *Tulimuld* (Lund).

T: uurimused „Rahva arvu kasvamine Eestimaal“ (Trt 1915), „Teo-orjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal“ (Trt 1927); artiklivalimik „Jumalaga, majanduskriis“ (Trt 2014); A. Bogdanovi „Lühikene majandusteaduse õpetus“ (Trt 1907; tõlk).

A: EBL; EAT; EE; EMT; EBL tk; ENE; ETeadVK; E(N)E; VjV; EE14; ETeadBL; EVT; Lään; ISIK; VEPER; *Rõhutute Hääl* 18.11.1920: 26; M. Lepp. *1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus*. 122–123 jm (Tln 2010 [1922–27]); *Postimees* 25.3.1939: 7; E. Laaman. *Eesti iseseisvuse sünnid*. 51, 153–154 jm (Stockholm 1964 [1936–38]); J. Jans. *Mälestusi ja vaatusi*. 144, 267–268 jm (Trt 2008 [1940]); F. Tuglas. *Noorusmälestused. Esimene välisreis*. 82–84, 103 jm (Tln 2011 [1940]); *Teataja* 28.2.1959: 2; *Meie Tee* 3-4/1959: 62; *Tulimuld* 4/1959: 310–312;

A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt*. 90 jm (Tln 2010 [1961]); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 159–161 jm (Tln 2010 [1964]); K. Ast Rumor. *Aegade sadestus*. I–III: 280, 283–284 jm (Tln 2010 [1964]); *Kleio* 2: 44–48 (Trt 1989), 3: 94 (Trt 1991); *Akadeemia* 8/2003: 1774, 9: 2043–44, 8/2004: 1871; M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. 220 (Trt 2011); *Eesti Majanduse Teataja* 1/2011: 23–25; N. Kõstner. *Jumalaga, majanduskriis*. 345–363 (Trt 2014); *Juhan Kukk – iseseisvusemõtte sõnastaja*. 183–184 jm (Tln 2015); *Eesti Ekspress* 4.3.2015: 45.

Küla-Nurmik, Madis (kod.n Matvei [Madis] Küla; ps Nurmik; 29./17.10.1890 Rebaski küla, Muhumaa – 1.1.1969 Tln), kooliõpetaja, kooli- ja lastekirjanik. Käsitöölise poeg. Õppis Kuressaare linnakoolis 1906–09, Rakveres pedagoogikakursustel 1911–13 ja TÜ keskkooliõpetajate suvekursustel 1919–20. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1915–17. Kooliõpetaja Muhumaal 1909–11, Haapsalus 1913–15 ja 1918–32. Eesti lastekirjanduse innukaim organisatsioon 1920.–30. aastatel, EKS koolikirjanduse toimkonna lastekirjanduse sektsiooni juht 1921–24, kirjastuse Pääsuke algataja ja juht 1924–40; kirjastus avaldas sadakond lasteraamatut sarjades „Pääsukese Pildijutud“, „Laste Jututuba“, „Kooli Näitelava“ jt. Pärast II maailmasõda töötas kirjastustes peamiselt lasteraamatute ja õpikute toimetajana kuni 1950.

Alates 1906 avaldas ajakirjanduses lühiartikleid ja tõlkeid, neid ilmus ajalehtedes *Päevaleht* ja selle kaasandes *Perekonnaleht*, *Saarlane* (Kuressaare), *Hääl* (Kuressaare), *Hüüdja* jm. Ajakirja *Laste Rõõm* üks asutajaid ja esimene tegevtoimetaja 1922–33. *Laste Rõõm* oli oma aja kõige populaarsem lasteväljaanne, seal kirjutasiid eesti parimad lastekirjanikud, avaldati ilukirjandustõlkeid, laste omaloomingut, rohkesti pilte, korraldati loominguvoistlusi. Oli koolinoorte kirjandusajakirja *Vikerkaar* üks asutajaid ja esimene vastutav toimetaja 1922–24, hiljem vastutav ja tegevtoimetaja 1930–34. Ajakiri vahendas jutukirjanduse maailmaklassikat, ilmus ka algupärandeid, laste omaloomingut, populaarteaduslikke kirjutisi. Oli nädalalehe *Õpilasleht* (Trt, Tln 1932–39) vastutav toimetaja 1932–39 ja tegevtoimetaja 1932–36; ajaleht oli mõeldud koolielu ja noori huvitavate sündmuste operatiivseks kajastamiseks, avaldati ka ilukirjandust ja populaarteaduslikke kirjutisi. 1950.–60. aastatel avaldas rajoonilehtedes *Tööraha Lipp* (Haapsalu), *Kommunismiehitaja* (Kingissepp [Kuressaare]) jm perioodikas mälestusi kirjanikest jms ning koduloolisi artikleid.

T: arvukalt kooliõpikuid, sh „Lugemik“ I–V (Trt, Tln 1920–29), „Aabits“ (Tln 1924; kaasautor), „Eesti keele õpik vene koolidele“ I–III (Tln 1948–50), mitmed populaarteaduslikud lugemikud; noorsooraamatud; arvukalt lastekirjanduse tõlkeid, sh H. C. Anderseni, R. Kiplingu teosed.

A: EAT; ENE; EKBL; Jaaksoo; E(N)E; EKrL; EKoBL; EE14; EKL; *Muhumaa*. 607; SK; ISIK; *Päevaleht* 29.10.1930: 4; *Keel ja Kirjandus* 7/1963: 416; *Edasi* 31.10.1965: 3; *Keel ja Kirjandus* 3/1969: 189–190, 10/1990: 618–622; *Haapsalu läbi aegade ja inimeste*. 131, 139 (Tln 1979); *XIII Eesti raamatuteaduse konverents 1. ja 2. detsembril 1987. a. Ettekannete teesid*. 40–42 (Trt 1987); *Looming* 9/1992: 1279; R. Krusten. *Eesti lastekirjandus*. 100–106, 109–110 jm (Trt 1995); *Saaremaa Muuseumi kaheaastaraamat 1993–1994*. 179 (Kuressaare 1995); *Vikerkaar* 6/1997: 79–89.

Külaots, Vassili Joanni/Jaani p (ka Vassil; 2.11./21.10.1889 Lõppi küla, Kogula vald, Saaremaa – 17.10.1977 Tln), sõjaväelane (Eesti kolonel 1940, NSVL polkovnik 194....). Talunike poeg. Õppis Vilno (Vilnius) sõjakoolis 1907–10, Kõrgemas sõjakoolis 1925–27, Frunze-nim sõjaväeakadeemias 1941–42. Vene armee ohvitser Sevastopolis alates 1910, võttis osa I maailmasõjast 1914–17 ja Vene kodusõjast 1919–20 (Punaarmee 9. ratsadiviisi staabiülem). Opterus Eestisse 1920. Teenis Eesti sõjaväes 1921–40, sh kindralstaabi osakonnaülem 1927–34, Kõrgema sõjakooli alaline lektor 1939–40. Alates 1940 Nõukogude armee teenistuses, 1941 mobiliseeriti Venemaale, oli Frunze-nim sõjaväeakadeemia õppejõud 1942. Võttis osa II maailmasõjast Eesti laskurkorpuses 1942–45 (komandöri asetäitja). TPI sõjalise ettevalmistuse kateedri vanemõpetaja 1946–50. Uuris eesti rahvusväeosade formeerimist ja tegevust II maailmasõjas.

Sõjandusajakirja *Sõdur* vastutav toimetaja 1932–34.

T: ülevaated Eesti laskurkorpusest II maailmasõjas „Eesti Tallinna Kaardiväe Laskurkorpuse võitlustee“ (Tln 1945; koost ja toim; täiendatud trükk pealkirjaga „Nõukogude armee Eesti Rahvuskorpus Suures Isamaasõjas 1941–1945“ [Tln 1949]), „Uraalidest Kuramaani. Mälestusi Eesti Laskurkorpuse võitlusteelt Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas“ (Tln 1969); ajalookäsitlus „Revolutsioonilisest liikumisest Vene armee Eestis asuvais väeosades aastail 1914–1917“ (Tln 1957); kogumik „Eesti sotsialistliku rahvuse kujunemisest“ (Tln 1970; kaasautor).

A: ENE; E(N)E; Salo; ETeadBL; OA; *Rahva Hääl* 20.10.1977: 4; A. Pajur. *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. 145 (Trt 1999); *Eestlane sõdurina*. 68, 76, 100 (Trt 2008); H. Ojalo. *Punakütid*. 145 (Tln 2014); EAA.1945.1.60 leht 26; ERA.R-18.4.149.

Külm, August Matsi p (12. või 11.1.1903/29.12.1902 Saare mõis, Viljandimaa – 20.[18.?]11.1994 Toronto, Kanada), ärimees, kirjastaja. Talurentnike poeg. Õppis Trt reaalkoolis 1920–21, TÕs kaubandust 1921–25, õigusteadust 1925–27 (ei lõpetanud). Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919–20. Kirjastusühisuse Kaja ametnik, ärijuht 1920. aastate lõpul – 1936. Kirjastusäri Ringradio omanik 1927–37. Automüügi ja -remondifirma AS Mobile üks asutajaid 1937, aktsionär ja asjaajaja-direktor 1937–40; Vasalemma lubja- ja marmoritehase omanik 1938–40; kaubanduskontori Ennus & Külm kaasasutaja 1939 ja kaasomanik 1939–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli ehitustööline 1940–41, Saksa okupatsiooni ajal taas ettevõtja 1942–44. Sept 1944 põgenes Rootsi, 1951 emigreerus Kanadasse. Nii Rootsis kui Kanadas oli Fordi teenistuses. Torontos oli kirjastuse ja trükikoja Estoprint üks asutajaid ja kaasomanik. Kirjastus andis välja kümnekond raamatut, trükkis ajalehti ja ajakirju.

Ülikoolis õppides töötas päevalehe *Kaja* toimetuses, kirjastusühisuse Kaja ärijuht 1936. Eesti esimese raadioajalehe *Raadio Nädalleht* > *Raadioleht* asutaja ja vastutav toimetaja (1927–31). Tema kirjastus Estoprint Torontos andis alates 1955 välja naiste- ja koduajakirja *Triinu* (Stockholm, Toronto), selle tegevtoimetaja Torontos oli K. abikaasa Nora Külm (1909–1977). EAL liige 1927–36, toetaja 1937–40.

A: EMT; AA3; VEPER; EÜS3; *Rahvaleht* 20.3.1935: 4; *Meie Elu* 7.1.1953: 7, 11.3.1977: 12; *Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses* 32: 42 (Toronto 1963); *Eestlased Kanadas*. 171, 452, 473 jm (Toronto 1975); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 61, 91 (Stockholm 1976); *Eestlased Kanadas*. II: 51 (Toronto 1985); *Vaba Eesti Sõna* 1.12.1994: 12; *Vaba Eestlane* 1.12.1994: 10; EAG (<http://eag.vanatehnika.ee/ewesindused.html>); EAA.1767.1.941; EAA.2100.1.6806; ERA.675.7.90; ERA.891.2.785.

Külvet, Ilmar Kustase p (sünd Külberg; Kiilberg; ps Vox Populi; Vihane Viiking; Pent Pedjapuu; 21.11.1920 Keila, Harjumaa – 27.4.2002 Toronto, Kanada), ajakirjanik, kirjanik. Rätsepa poeg. Õppis Tln Gustav Adolphi gümnaasiumi 1933–38, Tln tehnikaülikoolis 1940. Töötas ametniku ja tõlgina. Sept 1944 põgenes Saksamaale, 1947 emigreerus Inglismaale, kus töötas töölislaagrite administratsioonis. Emigreerus 1952 Kanadasse ja 1972 USAsse. 1999–2002 elas taas Kanadas. Tuntud näitekirjanik, käsitles kriitiliselt pagulaskonna probleeme. Suri vähki.

1930. aastate lõpus tegi kaastööd päevalehele *Rahvaleht* (peamiselt kohalikud ja spordisõnumid). Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Eesti Sõna* praktikant, kohalike uudiste osakonna toimetaja, sporditoimetaja 1941–44, ajalehe *Rindeleht* reporter (1943–44). Kirjutas peamiselt spordi- ja päevauudiseid, intervjuusid, reportaaze. Saksamaal oli toimetuse liige Schwarzenbeki põgenikelaagri suulises nädalalehes *Elav Sõna* ja Lüübeki põgenikelaagri ajalehes *Sõnumid*. Kanadas oli ajalehe *Vaba Eestlane* (Toronto) toimetaja 1954–64, tegevtoimetaja 1965–72 ja üks aktsionär 1965–81, samuti ajakirja *Kodukolle* (Toronto) viimane toimetaja 1954. Avaldas juhtkirju, vesteid, reisikirju, spordipublitsitikat, teatrikriitikat jm. Tegi kaastööd kultuuriajakirjale *Mana* (Toronto) 1966–88. Oli USA välisraadio Ameerika Hääl eesti toimetuse liige 1972–88 ja peatoimetaja 1988–92. Seejärel tegi kuni 2000. a järjepidevalt kaastööd Ameerika Häälele ja

Vabale Eestlasele (kirjutas peamiselt juhtkirju), juhuslikumalt ka teistesse väljaannetesse, sh ajakirjad *Looming* 1989–95, *Keel ja Kirjandus* 1994, ajalehed *Eesti Päevaleht* (Stockholm), *Reede* 1989, *Kultuurimaa* 1998, *Meie Elu* (Toronto) 2000.

T: näidendikogumik „Näitemänguraamat“ (Washington 1982), kolm jutukogu, kaks romaani; artiklikogumik-mälestusteos „Vana arm ei roosteta“ (Trt 2005); romaanitõlked inglise keelest (1961–64).

A: EKirP; EKKE; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; VED; Lään; ISIK; VEPER; *Teataja* 27.1.1968: 4, 7.3.1970: 3, 18.5.2002: 8; W. Mettus. *Mask ja nägu*. 211 (Lund 1969); *Tulimuld* 3/1969: 183, 4/1985: 176–178, 1/1991: 17–24; *Eestlased Kanadas*. 171, 450, 461, 471–472, 515 jm (Toronto 1975); *Vaba Eestlane* 23.3.1971: 5, 18.2.1997: 19, 16.11.2000: 7, 28.12.2001: 1, 4, 10–11, 14; *Väliseestlase kalender 1977*. 100, 105, 111 (New York 1976); *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 16.4.1980: 3, 24.7.1982: 5, 16.5.2002: 5, 15.12.2005: 4; H. Meret. *Teremi jutustus „Estonia mässust“*. 189 (Toronto 1984); *Looming* 6/1988: 839–841, 5/2002: 798; *Sirp ja Vasar* 3.6.1988: 5; *Kodumaa* 15.6.1988: 4; *Vikerkaar* 10/1988: 76–79, 1-2/1997: 176–178; R. Kolk, A. Mägi. *Kahe viimase aastakümne eesti pagulaskirjandus*. 27–28 (Tln 1989); M. Valgemäe. *Ikka teatrist mõteldes*. 99 jm (Stockholm 1990); *Edasi* 7.4.1990: 5; *Keel ja Kirjandus* 11/1990: 680–684, 11/1995: 785–786, 2/1998: 114, 6/2002: 449–450; *Looming* 11/1990: 1578–1579; *Vaba Eesti Sõna* 13.12.1990: 4, 16.5.2002: 12; A. Järv. *Väliseestlaste teater ja draama*. 112–123 (Trt 1991); *Teater. Muusika. Kino* 1/1991: 62–66, 7/1991: 67–71; *Sõnumileht* 21.11.1995: 15; I. Külvet. *Gulliveri käe kõrval*. 317–319 (Tln 1996); F. Kool. *DP Kroonika*. 808 (Lakewood 1999); *Meie Elu* 29.11.2000: 4; *Eesti Päevaleht* (Tln) 30.4.2002: 13, 4.10.2002: 20; *Postimees* 30.4.2002: 15; *Eesti Elu* 1.5.2002: 1, 8.5.2002: 20, 15.5.2002: 25, 18.11.2005: 6, 25.11.2005: 1, 19, 9.12.2005: 1, 10, 6; *Sirp* 3.5.2002: 20; *Hiiumaa* 7.6.2003: 5; *Vana arm ei roosteta*. (Trt 2005); *Hiiu Leht* 31.1.2006: 8; V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. III: 33 (Trt 2007); ERR arhiiv („Meie külalisi“ 1988)

Küng, Aleksander Andrese/Andrei p (Kyng; ka Sander Küng; 14./1.10.1906 Friedrichstadi (Jaunjelgava) maakond, Kuramaa – 31.7.1969 Stockholm), jurist, ametnik. Abimetsaülesõitja poeg, **A. Kaelase** õemees. Õppis Võru gümnaasiumis 1920–26, TÜs filosoofiateaduskonnas 1926–30 (ei lõpetanud) ja õigusteadust 1930–33. Sõjaväeteenistuses 1931–32. Advokaadiabi Tln-s 1934–40. Noorsoo- ja karskustegelane. Lahkus 1943 Soome, töötas Elantos laobilisena 11.1943–5.1944. Seejärel põgenes Rootsi, esialgu elas Gävles, töötas raamatupidajana tarbijatekooperatiivis Alfa 1946–47. Seejärel asus elama Stockholmis, töötas elukindlustuskompaniis Trygg ametnikuna 1947–51.

Gümnasistina toimetas IV klassi poiste käsikirjalist ilukirjanduslikku ajakirja *Noorus* (Võru 1922, ilmus vähemalt 4 nr). Tudengina oli karskusajakirja *Kevadik* (Trt) toimetuse liige 1928, tegevtoimetaja 1928–30 (9 nr jooksul). Ajakiri propageeris noorte enesekasvatust, karskust, kehakultuuri, isetegevust.

T: noorsoo karskusliidu koguteos „Noorusjõud“ IV (Trt 1929; toim).

A: AA3; EAd; ISIK; *Teataja* 6.9.1969: 2; B. Kangro. *Eesti Rootsisis*. 255 (Lund 1976); A. Kook (1979). Noorsooajakirja „Kevadik“ temaatika ja probleemistik aastail 1924–1932. 10–11, 36 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); EAA.2100.1.6834; ERA.5054.1.354.

Küng, Nikolai Aleksei p (1.8./20.7.1896 Pärnu – 9.2.1930 Tln), ajakirjanik. Raamatukaupmehe poeg. Õppis Pärnu Aleksandri gümnaasiumis, hiljem Peterburis. Vabadussõjas oli Pärnu trükitööde sõjakontrollpunkti kontrolör, sõjaväeametniku asetäitja 1919–20, seejärel kontrolör ja ülesõitja kindralstaabi valitsuse Trt ja Tln kontrollpunktides 1921–23. Suri tuberkuloosi.

Tegi kaastööd pea kõigile ajalehtedele Eestis. Ajalehe *Päevaleht* ajakirjanik 1923; ajalehe *Rahvaleht* toimetuse liige 1923–24, vastutav ja tegevtoimetaja 1924–30; alates 1928 tegi kaastööd ka päevalehele *Vaba Maa*. *Rahvalehe* vastutava toimetajana kaevati korduvalt kohtusse, 1926 karistati rahatrahviga sõimu avaldamise eest. EAL liige 1925–30.

A: ÕT IV: 103; ISIK; OA; ÕT IX: 78 (Tln 1930); *Postimees* 11.2.1930: 3; *Rahvaleht* 11.2.1930: 1, 15.2.1930: 1; ERA.32.3.4245; ERA.70.2.242; ERA.495.7.2427.

Künnapuu, Aleksander Jaani p (26./13.5.1901 Trt – ?), õpetaja, õppejõud. Talunike poeg. Õppis Trt kommertskoolis 1917–21, TÜs ajalugu 1921–34 (vaheaegadega). Võttis osa Vabadussõjast. Kooliõpetaja Viljandi Eesti hariduseseltsi tütarlastegümnaasiumis 1934–35, Trt ühiskommertsgümnaasiumis 1935–36. EÜS Ühendus.

Ajakirja *Odamees* (Trt) viimane väljaandja 1927–29 (7 nr jooksul). ?Tööstus- ja majandusõpilaste kooli ajakirja *Loit* tegevtoimetaja 1931 (1 nr jooksul).

A: AA3; *Keel ja Kirjandus* 6/1994: 346 jm; EAA.2100.1.6823; EAA.2100.5.776; ERA.1.7.875.

Künnapuu, Alfred Antoni p (18.2.1906 Trt – 20.4.1980 NJ, USA)

Nädalalehe *Telegramm* (Trt) väljaandja (1933–34) ja vastutav toimetaja 2.–...1933. Ajaleht käsitles sensatsioonilisel moel Trt elu; politsei konfiskeeris juba esimese numbri ja K. mõisteti süüdi kõlblusvastaste artiklite avaldamise eest. 26.9.1933 suleti *Telegramm* sisekaitse ülema otsusega kaitseseisukorra kestmise ajaks, ilmselt jätkas ilmumist pärast **J. Tõnissoni** tagasiastumist, sest ilmus kuni 25.3.1934 (Annus) ja siis suleti ilmselt uuesti (ERA.1.7.1202). Lööklaulude noodiajakirja *Helivõlu* (Trt) väljaandja ja vastutav toimetaja (1938–40, ilmus 7 nr). Sügisel 1979 avaldas nädalalehes *Vaba Eesti Sõna* (New York) kirjutistesarja „Episoodid Eesti kino algpäevilt“.

A: *Postimees* 23.6.1933: 7, 15.11.1934: 4; *Väliseestlase kalender 1982*. 50–51, 177 (New York 1981); ERA.1.7.492; ERA.1.7.1202.

Laagus, Felix Karli p (ka Feliks; Lagus; 18./5.11.1909 Trt – ...1.1974 New York). Ametniku poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1918–26, TÜs õigusteadust 1926–28 ja 1932 ning filosoofiateaduskonnas 1928–30 (ei lõpetanud ühtki eriala). Sõjaväeteenistuses 1930–31. EÜSi liige.

Päevalehe *Postimees* (Trt) toimetuse liige Tln-s 1932–34, ajalehe *Hiiu Teataja* tegevtoimetaja 1934–35.

A: AA3; *Postimees* 17.6.1937: 3; K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 402–403 (Trt 2008); **M. Laurmaa** mälestused; EAA.2100.1.6891.

Laakmann, Heinrich (7.10./25.9.1802 Lübeck – 14./2.6.1891 Trt), trükkal, kirjastaja, raamatukaupmees. Kangakaupmehe poeg. Lübecki raetrükkali õpipoiss ja sell 1816–24, töötas trükikodades Frankfurdis 1825–27, Pariisis (Firmin Didot' juures) 1827–30 ja Lübeckis 1830–33. Oli koduõpetaja vürstinna Lobanova juures Moskvas 1834–35, seejärel Lindfors'i pärijate trükikoja juht Tln-s 1835–44. Rentis trükikoja ning 1837 asutas raamatutrüki- ja litograafiaosakonna Trt-sse, 1840 sai sellest iseseisev Laakmanni trükikoda (tegutses kuni 1934). 1844 asus elama Trt-sse ja arendas oma trükikoja tehniliselt moodsaimaks Eestis: võttis kasutusele esimese kiirpressi Eestis (1846), täiendas trükikirjade varu, seadis sisse köitetöökoja; 1861 alustas esimesena Eestis nootide trükkimist, 1867 asutas Trt-s esimese raamatukaupluse eestikeelse kirjanduse levitamiseks; 1875 ostis Höflingeri litograafiatöökoja sisseseade, 1879 hakkas trükkimiseks kasutama aurujõudu. Võrreldes teiste trükkalitega pööras suurt tähelepanu trükiste kujundamisele, alates trükikoja asutamisest andis välja piltidega (puugravüüridega) kaunistatud raamatuid. Ta oli ka esimene kirjastaja, kes hakkas 1860. aastatel eesti autoritele korrapäraselt honorari maksuma. Aastatel 1840–80 kirjastas ja trükkis u 800 eestikeelset raamatut (üle kolmandiku tollasest kogutoodangust), sh suure osa **F. R. Kreutzwaldi**, **J. V. Jannseni**, **Koidula** ja **C. R. Jakobsoni** teostest. Just tänu L-le kujunes Trt 19. sajandi keskel eesti raamatukultuuri keskuseks. Kokkuvõttes oli L. 19. sajandi kõige silmapaistvam trükkal ja kirjastaja Eestis. 1880 jätkas tema tööd poeg Karl Heinrich Leopold L.

Alates 1845 kirjastas ja trükkis ajastu sisukaimat kalendrisarja „Maa-rahva Kasuline Kalender“ > „Eesti-rahva Kasuline Kalender“ (ilmus kuni 1915). Trükkis mitmed varaseimad eesti ajalehed ja

ajakirjad, sh esimene populaarteaduslik ajakiri, **F. R. Kreutzwaldi** toimetatud *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on* (1848–49), **J. V. Jannseni** toimetatud rahvalik kirjandusalmanahh *Sannumetoja* (1848–60), nädalaleht *Tallorahwa postimees* (1857–59), J. V. Jannseni toimetatud nädalaleht *Eesti Postimees* koos arvukate lisadega 1863–81, ajakiri *Meelejahutaja* (1879–87). L. oli osal neist väljaannetest ka väljaandja (*Ma-ilm ja mõnda, Tallorahwa postimees, Meelejahutaja*). Samuti trükkis nädalikirja *Das Inland* 1844–50 ja 1859–63.

A: EBL; EE; EMT; ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; EE14; EKL; *1000 tartlast; Tartu Linnamuuseum 2012. Aastaraamat 18.* 134–135 (Trt 2012); BBLd; *Eesti Postimees* 13.10.1876: 246; *Postimees* 30.9.1887: 1, 6.6.1891: 3; *Olevik* 7.6.1891: 467; *Eesti rahva Kasuline Kalender 1892. aasta peale.* 33–38 (Trt 1891); H. Rosenthal. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel.* 47 jm (Tln 2010 [1912]); *Graafilise kunstiasutise H. Laakmann Tartus, asutamine ja arendamine 1837–1927* (Trt 1927); *Eesti Kirjandus* 11/1927: 618–621; F. Puksov. *Eesti raamatu arengulugu.* 81–82, 145–146 (Tln 1933); *Paar sammukest...* III: 103–169 (Trt 1964); *Läbi kahe sajandi.* 49–59, 96 jm (Tln 1971); *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900.* 354 (Tln 1984); I. Hamburg. *Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni.* 173–175 jm (Tln 1986); E. Annus. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900.* 115–119, 121 jm (Tln 2000); E. Teder (koost). *Raamat on...* III: 219–234 (Tln 2003); *Tartu Postimees* 30.1.2007: 8.

Laakmann, Karl Heinrich (11.1.1893/30.12.1892 Rause mõis, Valgamaa – 16.12.1955 Marburg, SLV), ajaloolane, medievist. Trükkali ja kirjastaja **L. Laakmanni** poeg, **H. Laakmanni** pojapoeg. Lõpetas Pärnu gümnaasiumi 1910, õppis TÜs ajalugu 1910–18. Võttis osa Vabadussõjast (Balti rügemendis). Kooliõpetaja Pärnus 1917–18, toimetaja isa kirjastuses, Pärnu muuseumi varahoidja; A. Walteri saksa eragümnaasiumi õpetaja Trt-s 1921–28; eraõpetlane Pärnus 1930–38 ja Pärnu Muinasuurimise Seltsi (Pernauer Alterthumforschende Gesellschaft) esimees, Teadusliku kodumaaurimise instituudi (Institut für wissenschaftliche Heimatforschung [Trt-s]) kaastöötaja 1931–39, uuris eelkõige Pärnu vanemat ajalugu. Baltisakslaste ümberasumise käigus lahkus 1939 Saksamaale Posenisse (Poznan). Töötas kultuurivarade asjatundjana Saksa ümberasumis- ja arhiivikomisjonis 1940–41, Pressestelle referendina ja raamatukoguhoidjana Berliinis 1941–43 ja Bautzenis 1943–45. Pärast sõda elas Soltaus, alates 1951 Bad Hersfeldis, tegutses taas ajaloolasena.

Päevalehe *Dorpater Zeitung* toimetaja 1928–29. Avaldas teadusartikleid kogumikus „Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau“ 1926–39.

T: kooliõpik „Geschichte Liv, Est- and Kurlands, der jetzigen Republiken Eesti und Latwija“ (Tln 1924), monograafia „Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenzeit (bis 1558)“ (Marburg am Lahn 1956).

A: DBBL; ETeadVK; ETeadBL; BBLd; VEPER; *Teataja* 26.2.1956: 7; *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat.* 209 (Tln 1989); E. Parek. *Mälestusi aastaist 1931–1949.* I: 9–10 (Pärnu 1991); *100 aastat Pärnu Muinasuurimise Seltsi.* 30–42 (Pärnu 1997); E. Parek. *Mälestusi aastaist 1939–1944 Pärnus.* 76–77 (Trt 2000).

Laakmann, Leopold Wilhelm (10.1.1858/29.12.1857 Trt – 1.6.1930 Tln), trükkal, kirjastaja, harrastuskunstnik. Trükkali, kirjastaja **Heinrich Laakmanni** poeg, **Kurt Heinrich Laakmanni** isa. Lõpetas Birkenruh' (Berzäine, Kuramaa) gümnaasiumi, õppis TÜs õigusteadust 1878–80, riigiteadust 1881–84, *cand oec pol.* Noorema pojana ei pärinud isa trükikoda (omanikuks sai vanem vend K. Laakmann). Asus pärast ülikooli lõpetamist 1884 elama Pärnusse, töötas Pärnu sillakohtu adjunktina 1886–88, oli Pärnumaa politseiüleva abi 1888–90. Ostis 1895 Pärnu linnatrükikoja **F. A. Bormilt**, pidas Pärnus Kuninga tänaval raamatukauplust 1896–1913. Müüs trükikoja Tln-sse 1919. Oli Pärnu Muinasuurimise Seltsi (Pernauer Alterthumforschende Gesellschaft, Pärnu Muuseumi eelkäija) üks asutajaid 1896 ja esimees 1920–30. Koostas Pärnu Muuseumi teaduslikku kataloogi.

Koos trükikojaga omandas ka kohaliku ajalehe *Pernausche Zeitung*, oli lehe väljaandja ja toimetaja 1895–1915 (kuni sulgemiseni I maailmasõja ajal) ning ka Saksa okupatsiooni ajal (5.–

11.1918). Algul ilmus leht kaks korda nädalas, 1918 päevalehena. Kirjastas ja trükkis teaduskogumikku „Sitzungs-Berichte der Pernauer Alterthumforschenden Gesellschaft“ > „Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau“ (Pärnu 1899–1926), andis välja „Pärnu Kalendrit“ (1895–96).

A: AA1; DBBL: 436–437; *Dorpater Zeitung* 6.6.1930: 3; *Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Neunter Band. 1926–1929.* 136–138 (Pärnu 1930); *Paar sammukest...* VI: 13, 32 (Trt 1969); *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat.* 209 (Tln 1989); R. Loodus. *Kunstielu Eesti linnades 1900–1918.* 81–83 (Tln 1994); *100 aastat Pärnu Muinasuurimise Seltsi.* 13, 31–32 (Pärnu 1997); *Pärnu Postimees* 28.8.2007: 15, 19.8.2010: 6–7; EAA.1273.1.398; EAA.1253.1.594; EAA.1253.1.599.

Laaman, Eduard (12.2./31.1.1888 Samruki eesti asundus (Beregovoje), Krimm – 1.9.1941 Kirov), ajakirjanik, poliitikategelane. Talunike poeg, **V. Poska-Grünthali** õemees. Õppis Kertši gümnaasiumis 1899–1907, Peterburi ülikoolis õigusteadust 1908–12. Tln linnavolikogu sekretäri abi 1915–17, Eestimaa Toitluskomitee sekretär 1917–18, Eesti Ajutise Valitsuse sekretär 1918. Eesti delegatsiooni ajakirjandussekretär Pariisi rahukonverentsil 1919, ajakirjandusatašee Eesti saatkonnas Londonis 1919–20, Eesti välisministeeriumi infoosakonna/-büroo juhataja 1920–24 (mh korraldas salainfo kogumist välissaatkondadelt ja Eesti välispropagandat). Pressiatašee Eesti saatkonnas Moskvast 11.1939–6.1940. Eesti Tööerakonna üks asutajaid 1917. Nõukogude okupatsiooni alguses 1940 töötas paar kuud ETK ametnikuna, seejärel elatas end tõlketöödega. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 24.2.1941, süüdistati nõukogudevastases agitatsioonis ja propagandas, mõisteti surma, hukati.

Tudengina Peterburis hakkas 1907 ajakirjanduses avaldama artikleid ja arvustusi, neid ilmus ajalehtedes *Õigus*, *Peterburi Teataja*, *Virulane*, *Olevik* (Trt), ajakirjas *Vaba Sõna* (Trt) jm. Oli toimetuse liige päevalehtedes *Tallinna Teataja* 1912–13 ja *Tartu Päevaleht* 1913–15. Välisministeeriumis töötades (1920–24) avaldas arvukalt Eestit tutvustavaid artikleid välisajakirjanduses. Oli tööerakondlaste päevalehe *Vaba Maa* peatoimetaja 1924–38 (kuni lehe sulgemiseni), seejärel päevalehe *Rahvaleht* peatoimetaja 1938–39. Kirjutas juhtkirju, päevapoliitilisi artikleid ja uurimusi, avaldas neid lisaks *Vaba Maa* kontserni lehtedele ka päevalehtedes *Päevaleht*, *Postimees* (Trt), ajakirjades *Looming* (Trt), *Sõdur*, *Kirjanduslikke uudiseid* (Trt), *Külvaja* (Trt), *Olion* (Trt, Tln), *Kaitse kodu!*, *ERK* (Trt, Tln), *Areng*, *Eesti Kirjandus* (Trt), *Eesti Noorus*, *Tänapäev* (Trt), *Nädal Pildis*, *Akadeemia* (Trt), *Varamu*. Oli esimese eestikeelse majandusteadusliku ajakirja *Eesti Majandus* toimetuse liige 1921–?. Tegi kaastööd ajakirjanike aastaalbumile „Õitsituled“ 1922–30 ja 1936–38. Eesti Kultuurkapitali ajakirjanduse sihtkapitali valitsuse esimees 1939–40. Aktiivne publitsist, kirjutas juhtkirju, päevapoliitilisi ja kultuuriloolisi artikleid, kirjandus- ja ajakirjanduskriitikat; tema kirjutiste hulk ulatub mitme tuhandeni. EAL liige 1924–40.

T: ligi 20 uurimust ajaloo, ühiskonna ja poliitika alalt, sh „Eesti lahkumine Vene riigist“ (Tln 1920), „Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu“ (Tln 1925; 1929; 1991; 2007), „Enamlus Eestis“ (Tln 1930; kaasautor), „Erakonnad Eestis“ (Trt 1934; 2011), „Eesti iseseisvuse sünn“ (Tln 1936–38; Stockholm 1964; Tln 1990–97); monograafiad „Jaan Poska“ (Trt 1935; 1998), „Juhan Luiga“ (Trt 1938; 1998), „Konstantin Päts“ (Trt 1940; Stockholm 1949); artiklivalimik „Iseseisvuse tunnid“ (Trt 2010); uurimustekogumik „Jutustusi endisest Euroopast“ (Trt 2011); päevik aastatest 1922–40 ilmus ajakirjas *Akadeemia* (7/2003–10/2004); isikufond asub Eesti Rahvusarhiivis.

A: ÕT I: 49; EAT; EE; EBL tk; ENE; E(N)E; EkRl; EE14; EKL; ETeadBL; EVT; ISIK; *Vaba Maa* 11.2.1938: 5–6; ÕT XVI: 99 (Tln 1938); J. Jans. *Mälestusi ja vaatusi.* 209 (Trt 2008 [1940]); *Eesti Sõna* 11.12.1941: 4; *Sõnajalaõis.* 39 (Stockholm 1947); *Meie Tee* 9-10/1956: 138; A. Rei. *Mälestusi tormiselt teelt.* (Tln 2010 [1961]); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast.* 159–160, 174, 177 (Tln 2010 [1964]); *Looming* 12/1967: 1865–1866, 2/1988: 252–256; J. Saat. *Nõukogude võim Eestis.* 28–29 jm (Tln 1975); *Kodumaa* 22.8.1990: 6; M. Graf. *Eesti rahvusriik.* 111 jm (Tln 1993); *ÕESi aastaraamat 1988–1993.* 216 (Trt 1995); *Jüri Vilms mälestustes.* 599 jm (Trt 1998); V. Made. *Külalisena*

maailmapoliitikas. 107 (Trt 1999); *Akadeemia* 7/1999: 1373, 7/2003: 1539–1543, 9/2007: 1863jj, 10/2007: 2083jj; *Tuna* 1–4/2000: 19–31, 131–142, 37–41, 65–74; T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 324–328, 378–379 jm (Tln 2001); A. Karindi. *Sahkapuu kultuurilugu*. 84 (Trt 2004); V. Kures. *Seitsme lukuga suletud raamat*. I: 33, 42–45 jm; II: 15–17, 26, 189, 294, 399 (Trt 2006), III: 463 (Trt 2007), IV: 76, 190, 451 (Trt 2008), V: 408 (Trt 2009); *Alasi ja haamri vahel*. 37, 53 jm (Tln 2007); *Jaan Poska oma ja meie ajas*. 204–224 (Tln 2010); *Eesti Päevaleht* (Tln) 20.5.2011: 13; *Sirp* 29.7.2011: 5.

Laane, Hans (1892 – ...)

Teemeistrite kutseühingute ajakirja *T* väljaandja 1935–38.

A: ERA.1.7.1138.

Laanest, Hans → Klemküll, Hans

Laaneväli, Alfred Aleksandri p (–1935 Fedotov; 15./2.10.1906 Vaivara vald, Virumaa – 4.9.1945 Sevurallag, Sverdlovski oblast), ajakirjanik. Talunike poeg. Õppis Narva ühisgümnaasiumis 1922–27, TÜs õigusteadust 1928 (ei lõpetanud). 1930. aastate lõpus oli Kaitseliidu Narva maleva propagandapealiku abi. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas Narva segakaubastus sekretärina, plaaniosakonna juhatajana 1940–41. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti kümneks aastaks vangi (§58-13, süüks Kaitseliitu ja Isamaaliitu kuulumine), suri vangistuses. Rehabiliiteeritud 27.5.1966.

Alates 1927 tegi püsivalt kaastööd ajalehtedele *Postimees* (Trt), *Narva Postimees*. Oli vastutav toimetaja ajalehes *Meie Elu* (Narva) 9.–12.1929 > *Põhja Eesti* (Narva) 9.1930; ajalehe *Põhjala* (Narva) kaasväljaandja ja vastutav toimetaja 10.1930 (1 nr jooksul). Ajalehe *Päevaleht* alaline kaastöötaja ja esindaja Narvas 1931–40, raadio kirjasaatja 1939. Tegi kaastööd ajakirjale *Vabadussõja Tähistel*.

A: SBLV; AA3; OkM; *Päevaleht* 16.12.1935: 14; EAA.2100.1.1910; ERA.1.7.944; ERA.2124.3.550; ERA.2124.3.551; ERAF.130SM.1.6185; ERA.R-1266.1.308.

Laanjärv, Juhan Juhani/Johani p (–1937 Johannes Ibrus; ps Mikk Aado; Joonas Härjapea; 2.12./19.11.1900 Kõo-Unakvere, Viljandimaa – 26.12.1980 Viljandi), ajakirjanik. Sepa poeg, **L. Ibruse** lellepoeg. Õppis Viljandi ühiskommertsgümnaasiumis 1920–23, TÜs õigusteadust 1923–27 (ei lõpetanud). Võttis õppursõdurina osa Vabadussõjast 1919.

Töötas ajalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuses 1919 mõned kuud. Oli ajalehe *Oma Maa* (Viljandi) toimetuse liige 1923. Töötas Vaba Maa kirjastuse päevalehtedes *Vaba Maa* ja *Rahvaleht*, tegi kaastööd ka kirjastuse teistele väljaannetele: ajalehele *Maa Hääl*, ajakirjale *Kirilind* (1939–40) jm. Saksa okupatsiooni ajal töötas päevalehes *Eesti Sõna*. EAL liige 1932–40.

T: näidend „Kassinurme kodusõda“ (Tln 1936); mälestused Vabadussõjast ERAs (fond 2124).

A: ÕT II: 98; AA3; ISIK; A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 36 (Stockholm 1976); EAA.2100.1.3129; EAA.3144.1.135 leht 369; Märt Ibruse andmed (20.10.2105).

Laar, Anton Tõnise/Dionissi p (ka Antonius; АНТОН(ИЙ) Лаар; 13./1.6.1885 Leie küla, Viljandimaa – 23.2.1933 Trt), vaimulik, kooliõpetaja. Möldri poeg. Õppis Riia vaimulikus koolis ja seminaris 1896–03, lõpetas 1909 (eksternina); sai eesti keele õpetaja kutse TÜ suvekursustel 1919–20; tegi gümnaasiumi lõpueksami Tln reaalkoolis 1926 (eksternina); õppis TÜs ajalugu ja eesti keelt 1926–30 (vaheaegadega, ei lõpetanud; vabakuulaja juba 1918 ja 1923–24). Kösterkooliõpetaja Karulas, Ilmjärvel ja Häädemeestel 1904–09, preester Laimjalas, Penujas, Võnnu-Kärsal 1909–13, Trt-s 1913–20 ja 1928–33, vahepeal Tln-s 1920–27; samuti oli eesti keele ja ajalooõpetaja Treffneri gümnaasiumis 1920 ja 1927–33 jt koolides. Aktiivne kirikutegelane, asutas Trt Aleksandri koguduse 1913, tema juhtimisel ehitati 1914–15 kogudusele ka kirik; tegutses Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku loomisel 1917–19, oli sinodi liige 1920–24, sinodi

kirjastuse liige 1921–23, pühapäevakoolide algataja Trt-s ja Tln-s. Eesti Asutava Kogu liige 4.–11.1919 (Kristliku Rahvaerakonna rühmas). Suri ajurabandusse.

Õigeusu ajakirja *Uus Elu* vastutav toimetaja (Tln, Valga 1918–33). Kirjutas kiriku- ja kooliküsimustest ka õigeusu ajakirjas *Usk ja Elu* (Riia), päevalehtedes *Postimees* (Trt), *Päevaleht*, *Vaba Maa*, *Teataja*, *Tallinna Teataja*.

T: õpik „Üldajalugu keskkoolidele. Keskaeg“ (Trt 1932); kalendrite toimetaja 1921–32; isikuarhiiv on EAAs (fond 2267).

A: EAT; EE; EBL tk; AA3; EKoBL; RVS; VjV; EE14; EAÕK; ISIK; *Kaja* 4.3.1923: 2, 25.2.1933: 3; A. Jürgenstein. *Minu mälestused*. I–II: 291 (Tln 2010 [1926–27]); *Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum*. 430 (Trt 1933); *Postimees* 25.2.1933: 3, 3.6.1935: 3; *Õpetajate Leht* 3.3.1933: 3; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 57 jm (Trt 2001 [1996]); *Akadeemia* 8/2003: 1775, 8/2004: 1872; *Sakala kalender 2008*. 112 (Põltsamaa 2007); EAA.2100.1.7098.

Laarman, Linda Gustavi/Kusta t (ka Laarmann; 1937–38 Manninen, 1938– Viiding; 17./4.11.1906 Krüüdneri vald, Tartumaa – 24.12.2003 Tln), tõlkija. Mõisaametniku tütar, **Märt Laarmani** õde, **Mats Laarmani** õetütar, **E. Laarmanni** lulletütar, **D. Palgi** abikaasa vennanaine, **H. Tarandi** lang. Õppis Nuustaku (Otepää) progümnaasiumis 1918–23 (ei lõpetanud), Lääne-Soome rahvaülikoolis 1929–30. Aastatel 1923–29 elas ja töötas kodutalus, alates 1930 elas Tln-s, oli bürooametnik Tln Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse keskjuhatuses ja lauljate liidus, kaugõppekooli Kodukeskkool toimetaja ja sekretär 1934–35. Saksa okupatsiooni ajal elas perega Peedul äia juures, alates 1946 taas Tln-s. Nõukogude ajal oli vabakutseline tõlkija. Tegutses kultuuriseltsides, vahendas eestlaste kultuurisuhtlust soomlastega ja liivlastega.

Ajakirja *Eesti Noorus* vastutav ja tegevtoimetaja 11.1930–9.1931. ETA praktikant 1932–33. Ajakirja *Nädal Pildis* kaastoimetaja ja korrektor 1936–38, raadiokavade nädalikirja *Raadioleht* tõlk-korrektor 1937–38. Aastatel 1927–37 avaldas arvustusi, artikleid, luuletusi ja jutte ajakirjades *Eesti Noorus*, *Kevadik* (Trt), *Noorusmaa*, *Eesti Naine* (Trt), tõlkis ajaviiteromaane *Vaba Maa* kirjastuse väljaannetele, kirjutas lasteraadiote kuuldemänge ja dramatiseeringuid. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal 1940–41 oli raadios soomekeelsete saadete tõlk ja diktor, päevauudiste toimetaja, reporter, toimetuse vastutav sekretär, mh eesti esimene naisraadioreporter. Hiljem tutvustas ajakirjas *Looming* soome kirjandust ja kirjanikke 1970–89, tõlkis raadiote kuuldemänge soome keelest.

T: paarkümmend tõlkeost soome keelest (1950–2001), sh H. Wuolijoeelt, Z. Topeliuselt.

A: EKrL; EE14; EKL; TLM BT; *Looming* 11/1981: 1644; 3/1997: 351–364; *Teater. Muusika. Kino* 6/1999: 82–86; *Akadeemia* 7/1999: 1368–1376; *SL Õhtuleht* 27.11.2000: 16; E. Teder (koost). *Raamat on...* III: 169–172 (Tln 2003); *Eesti Päevaleht* (Tln) 29.12.2003: 15; *Fenno-Ugria infoleht* 1/2004: 6; *Postimees* 3.1.2004: 19; *Sirp* 9.1.2004: 20; *Keel ja Kirjandus* 4/2004: 314–315; M. Tarand. *Ajapildi sees*. 47, 191, 200, 227–229 jm (Trt 2008); E. Susi. *Sada säravat tähte*. 25, 119, 139 (Haapsalu 2010); dokfilm „Elu lugu“ (Polarfilm 1999); ERR arhiiv (soomekeelne saade 1992); ERA.1.7.397.

Laarman, Mats Märdi p (ka Laarmann; ps M. A. Ise; 8.2./26.1.1873 Kaarli vald, Viljandimaa – 13.12.1964 Abja, Viljandi rajoon), kooliõpetaja, talunik, poliitikategelane. Kooliõpetaja poeg, **L.** ja **Märt Laarmani** onu. Õppis Halliste kihelkonnakoolis 1883–87, tegi linna- ja kihelkonnakooliõpetaja kutseeksami Pärnus 1893. Võttis osa I maailmasõjast 1914–17. Kooliõpetaja Kaarli vallakoolis 1889–1910, Sauga valla Ullaste mõisa rentnik 1910–22, Kaarli/Rimmu valla Taru talu peremees 1930–41. Riigikogu liige 1923–32 (Põllumeestekogude nimekirjas), Pärnu maavolinik 1920–.... (volikogu abiesimees 1920–22, esimees 1928–...), aktiivne kohalik seltsitegelane. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti viieks aastaks vangilaagrisse (§58-4, süüks Kaitseliitu kuulumine), kandis karistust Krasnojarski kraisis

Tšelnokovos. Vabanes asumiselt 12.2.1958 ja tuli tagasi Eestisse. Töötas arveametnikuna Rimmu vallas.

Alates 1880. aastate lõpust tegi kaastööd ajalehtedele *Postimees* (Trt) ja *Olevik* (Trt), hiljem päevalehele *Kaja*. Ajakirja *Noorusmaa* toimetuse liige 1925–28. Osales kunstiajakirja *Taie* toimetuses 1928.

T: näidend „Koguni kogemata kombel“ (Viljandi 1902), näidenditõlge „Ainult kolm sõna“ (Viljandi 1906).

A: PmA; EAT; VjV; EKoBL; EEonline; ISIK; OkM; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 192 (Tln 1927); *Esmaspäev* 21.3.1932: 8; M. Raud. *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts*. 121 (Tln 1991 [1953]); M. Tarand. *Ajapildi sees*. 183–184 (Trt 2008); *Tuna* 2/2013: 122.

Laarman, Märt Kusta p (sünd Martin L.; ps M. Salak; ercole bambucci; Taavet Koljat; 22./10.2.1896 Öisu, Viljandimaa – 18.4.1979 Tln), kunstnik, kooliõpetaja, literaat. Saeveski masinisti poeg, **Mats Laarmani** õepoeg, **L. Laarmani** vend, **E. Laarmani** lellepoeg. Õppis Nuustaku (Otepää) progümnaasiumis 1908–12, Rakvere õpetajate seminaris 1912–16, sai eesti keele õpetaja kutse TÜ suvekursustel 1920. Algkooliõpetaja Tln-s ja Otepääl 1916–45, seejärel vabakunstnik, raamatukujundaja ja -illustraator. Kunstnikuna peamiselt iseõppija, kunstinäitustel esines alates 1922. Eesti Kunstnikkude Ryhma (1923–40) üks juhte ja ideoloog. Heideti ENSV Kunstnike Liidust välja 1951 (loomingulise küündimatuse ja passiivse hoiaku eest), ennistati 1956. ENSV teeneline kunstitegelane (1969).

Aastatel 1924–34 avaldas kunstikriitikat ajalehtedes *Päevaleht* (ja selle lisas „Kunst ja Kirjandus“), *Postimees* (Trt), *Vaba Maa*, *Nool* (Trt), kultuuriajakirjades *Looming* (Trt) ja *Olion* (Trt, Tln), haridusliidu ajakirjas *Vabaharidustöö > Areng*; kirjutas läti, rootsi, poola, vene ja eesti kunstist, samuti esteetika üldküsimumustest, teatrist, kirjandusest. Toimetas ja kujundas õpetajate liidu noorteajakirja *Noorusmaa* (1925–28). Oli esimese eesti kunstiajakirja *Taie* vastutav ja tegevtoimetaja (1928–29, ilmus 5 nr); ajakiri jäi seisma kultuurkapitali toetuse järsu vähendamise ja kunstnikevaheliste vastuolude tõttu. 1930. aastate teisel poolel avaldas üksikuid artikleid ajakirjades *Tänapäev* (Trt), *Nädal Pildis* ja *Varamu*. Saksa okupatsiooni ajal tegi kaastööd ajakirjadele *Ajakiri Naisele*, *Eesti Pildileht*.

T: „Puulõige“ (Tln 1927); „Tizian“ (Tln 1926); „Eesti Kunsti Aastaraamat“ I–II (Tln 1926–27; toim), almanahh „Uue Kunsti Raamat“ (Tln 1928; toim); luulekogu „Külmad ruba’iid“ (Tln 1939; 1996); kunstikriitika kogumik „Mina kõnelen kunstist“ (Trt 1998); nn plokkraamatud (puu- või linoollõikes tekstiga bibliofiilsed raamatud; 1936–39 ja 1966–77), arvukalt raamatuillustratsioone, sh **F. Tuglase** „Teoste“ I–VIII (Tln 1957–62); tõlketeosed rootsi, saksa ja vene keelest.

A: EAT; EE; EBL tk; ENE; E(N)E; EKrL; EKABL; EKoBL; EE14; EKL; ISIK; *Eesti Kirjandus* 8/1929: 345–349; R. Paris. *Uuem eesti kunst*. 78 (Trt 1935); *Varamu* 3/1940: 263; P. Ambur. *Märt Laarmani ekliibristest*. (Trt 1944); *Kunst* 2/1967: 19–27; *Märt Laarman*. (Tln 1969); *Märt Laarmani teoseid 1966–1974*. 5–6 (Trt 1975); R. Loodus. *Märt Laarman raamatukunstnikuna*. (Tln 1976); *Sirp ja Vasar* 27.2.1976: 12, 27.4.1979: 15, 21.2.1986: 8–9; R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 87–90, 110 (Tln 1982); *Kogude teatmik. Tartu Riiklik Kunstimuuseum*. 129–141 (Trt 1985); *Looming* 3/1986: 399–406, 3/1997: 352, 354; *Edasi* 18.3.1986: 5; K. Laane. *Eesti Haridusliit 1924–1940*. 47, 174–175 (Tln 1994); *Märt Laarman 22. II 1896 – 18. IV 1979*. (Tln 1996); *Õhtuleht* 8.4.1996: 14; *Eesti Päevaleht* (Tln) 9.4.1996: 7; M. Laarman. *Mina kõnelen kunstist*. 398–416 (Trt 1998); *Akadeemia* 7/1999: 1372; M. Tarand. *Ajapildi sees*. 185–191, 228 (Trt 2008); E. Susi. *Sada säravat tähte*. 24, 116–117 (Haapsalu 2010); M. Karmo. *Must-kuldne müts me peas...* II: 222–223 (Tln 2011); T. Hagel (1979). Kunstnik Märt Laarmani looming ja tegevus kunstikriitikuna 1920.–1930. aastail. (TRÜ diplomitöö).

Laarmann, Ervin Hansu p (ka Laarman; 1940– Heido Laarne; 28./15.8.1902 Väätša vald, Järvamaa – 1978 ENSV), ... Kingsepa poeg, **L.** ja **M. Laarmani** lellepoeg. Õppis Viljandi

ühiskommertsuskoolis 1920–23, TÜs kaubandust 1923–24 (ei lõpetanud). Sõjaväeteenistuses 1919–20. Sõjaväe kantseleiametnik Viljandis 1923–24, Sõjaväe ühendatud õppeasutuste staabi kirjutaja, litograafist Tln-s 1924–25, ülejateenija 1925–26. Pärast ajalehetööd mitmes kohas asjaajaja, kunstnik-dekoraator. Pärast sõda töötas algkooliõpetajana, Pärnus ajalehetoimetuses, kultuurimaja kunstiala juhataja 1949–51, seejärel vabakutseline kunstnik-dekoraator. Arreteeriti poliitilise politsei poolt 27.2.1935, kahtlustuseks riigivanema tapmise ettevalmistamine, vabastati 27.3.1935. Pärnu kirjastuse ja reklaamibüroo Lehemehed kaasomanik 8.1938–12.1939. Saksa okupatsiooni ajal elatas end akvarellistina Pärnus 1943–44.

Töötas ajalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuses, oli vastutav toimetaja 1928–29, toimetas ka lisalehte *Sakala pildileht* 1928. Vastutav toimetajana mõisteti vähemalt kahel korral süüdi trükiseaduse rikkumises ja karistati ühekuuliste arestidega. Oli ajalehe *Ugala* (Valga) väljaandja 10.1928–7.1929. Vapside ajalehe *Võitlus* ekspediitor 1934. Pärnu näituse puhul andis tema kirjastus Lehemehed välja reklaamlehte *Pärnu Näitus* (1938, ilmus 1 nr). Ajakirja *Meie Noorus* > *Pärnumaa Noorus* toimetuse liige (Pärnu 1938, kokku ilmus 2 nr). Saksa okupatsiooni ajal oli kohaliku ajalehe *Uus Elu* (Pärnu) esimene vastutav toimetaja 7.1941–6.1942. Pärast sõda oli kohaliku ajalehe *Tööraha Hääl* (Pärnu) toimetuse liige 194....

A: AA3; *Pärnu Postimees* 21.1.2009: 8, 11.8.2009: 6; EAA.2100.1.7119; ERA.1.7.1266; ERA.32.3.1813; ERA.32.3.1814; ERA.495.8.1784; ERA.650.1.819; ERA.852.1.2280; ERA.891.2.25508; ERA.1868.1.1456; ERA.3794.2.368.

Laas, Hendrik (29./17.7.1862 Võtikvere vald, Tartumaa – 13.3.1919 Trt), põllundustegelane, ärimees. Taluperemehe poeg. Õppis kohalikus külakoolis kaks talve, täiendas end iseõppijana, käis põllundust õppimas Soomes 1898–99. Tegutses Trt-s voorimehena 1888–90, pidas võrtspoodi ja voorimeheäri 1890–98, asutas 1895 raamatukaupluse, 1896 aga laenuraamatukogu, aiandus-põllunduspoe ja põllumajanduse nõuandekontori Põllumees. Rentis 1899 Raadil talu ja arendas sellest katsetalu koos viljapuuaia, põllulappide, mesila ja kalatiikidega. 1900–09 korraldas oma talus eestikeelseid aianduse, mesinduse ja karjakasvatuse kursusi ja näitusi. L-i missiooniks oli eesti põllunduse edendamine, aga autodidaktist üksikettevõtjana hakkas ta sajandi algul järjest enam jääma Trt Eesti Põllumeeste Seltsi varju (seltsi juht oli 1898–1918 **J. Tõnisson**). Arreteeriti bolševike poolt 1918 lõpul, vabanes varsti. Suri tüüfusse.

1895 asutas ajakirja *Põllumees* (Trt), oli selle väljaandja ja vastutav toimetaja kogu ilmumisaaja jooksul (1895–1912). Esimesel aastal ilmus väljaanne kuus korda aastas, seejärel kuukirjana, 1903–06 nädalikirjana, siis taas kuukirjana. *Põllumees* oli esimene eesti erialajakiri, selle eesmärk oli anda praktilisi põllundusteadmisi, harida lugejaid ja arendada ühistegevust. Esialgu oli ajakiri populaarne ja oma valdkonnas oluline väljaanne (tiraaž 1200), aga ilmumise tihendamise 1903 ja (haritumate) konkurentide ilmumine nõrgestasid *Põllumeest* – väljaande sisu oli eklektiline ja tasemelt nõrgem kui mujal avaldatu. *Põllumeest* toetas salaja rahaliselt Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet, kuid lugejate puuduse ja majandusraskuste tõttu jäi ajakiri 1912. a seisma. L. andis välja ka „Põllumehe kalendrit“ (1895–1904), mis lisaks tavapärasele teabele sisaldas põllumehele vajalikke formulare korralikuks raamatupidamiseks. Andis välja ja toimetas tasuta levitatavat kuulehte *Лифляндский листок объявлений* = *Liivimaa Kuulutuste Leht* = *Livländische Annoncenblatt* (Trt 1898–1905), et vahendada põllumeestele kaupluste, vabrikute jm reklaami. Leht ei olnud edukas, sisaldades peamiselt L-i äride reklaame. Oli saksameelse ajalehe *Vabadus* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1906–08). Leht ründas peamiselt L-i rivaali põllunduse edendamisel **J. Tõnissoni**, päevalehe *Postimees* (Trt) ja Eesti Eduerakonna seisukohti; L. kirjutas juhtkirju ja päevakajalisi ülevaateid, teatriarvustusi, avaldas oma luulet. Andis välja ka ajalehte *°Eesti Päevaleht* (Trt 1906, ilmus 2 nr).

T: mitmed väiksed põllundus- ja aianduskäsiraamatud, „Põllumehe kalender“ (Trt 1895–1903, väljaandja ja toim).

A: EBL; EE; EABL; EE14; ETeadBL; *1000 tartlast*; ISIK; K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast.* 76–77 (Tln 2010 [1936]); *Võitleja* 9/1962: 5; *Fakt, sõna, pilt* VI: 62–69 (Trt 1971); J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis.*

28–29, 44, 103–106 jm (Tln 1991); *Agraarteadus* 4/1992: 319–326; *Kultuur ja Elu* 10/1992: 56–59; *Eesti ajakirjanduse...* 263–266 (Trt, Tln 1994); *Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos*. I: 116–117 jm (Trt 1998); *Keel ja Kirjandus* 9/2002: 630–641; M. Metsanurk. *Mälestused*. 450–453 (Trt 2005).

Laas, Karl Ado p (17.4.1908 Trt – 28.12.1967 Tln), ajakirjanik. Raudteelase poeg. Õppis Trt õhtugümnaasiumis 1926–28 ja Tln erakolledžis 1932–34 (ei lõpetanud kumbagi kooli). Teenis sõjaväes 1928–29. Õpipoiss Trt ehitus- ja metallitööstuses Tehnik 1925–26, õpilane põllutööriistade vabrikus Tegur 1926–28, juhutööline raudteel 1929–31. Harrastas kergejõustikku, võistles Amsterdami OMil 1928 maratonis. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli arveametnik Narva segakaubastus 1940–41. Võttis mobiliseerituna osa II maailmasõjast 1941–45 (Nõukogude armees).

Ajalehe *Virulane* (Rakvere) toimetuse liige 1931–32; Vaba Maa kirjastuse ajalehtede *Vaba Maa*, *Maa Hääl* ja *Hommikleht* sporditoimetaja 1932–36; ajalehe *Põhja Kodu* (Narva) reporter 1936–39, ajalehtede kirjasaatja Narvas 1939–40. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas ajalehes *Narva Tööline*. Pärast sõda oli kirjanduslik kaastööline Tln linnalehe *Õhtuleht* kehakultuuriosakonnas, kultuuriosakonnas 1945–48; vabakutseline ajakirjanik 1948–49; kirjanduslik kaastööline päevalehe *Noorte Hääl* kultuuri- ja olustikuosakonnas, agitatsiooni- ja propagandaosakonnas 1949–51. Eesti Raadio välissaadete toimetaja kümme aastat. Tln Spordipressi Klubi liige alates 1932.

T: brošüürid „Eesti kergejõustik 1910–1935“ (Tln 1935; toim), „Ateenast Berliinini“ (Tln 1936; koost); „Eesti spordibiograafiline leksikon. Virumaa“ (Narva 1939; toim), „Nõukogude kalevlased“ (Tln 1949; koost, kaasautor).

A: SBLV; ESBL; EEonline; *Viru sport* 1937. 33 (Narva 1937); *Viru sport* 1938–39. 12, 29, 38 jm (Narva 1939); *Postimees* 5.8.1928: 2, 14.11.1945: 2, 2.2.1998: 20; *Spordi Magasin*. 54 (Tln 1935); ERR arhiiv („Õhtu spordiveteranidega“ 1957); ERAF.287.4.295; ERAF.9497.6.32.

Laats, Artur-Johannes Peetri p (–1936 Art(h)ur Laats; 26./14.8.1892 Põlgaste vald, Võrumaa – 15.6.[17.7.?]1942 Solikamsk, Molotovi [Permi] oblast), sõjaväelane (kolonel 1939). Lõpetas Võru linnakooli 1912, õppis Tln-s pedagoogikakursustel 1912–14, lõpetas alalisväe ohvitseride kursused 1925 ja Kõrgema sõjakooli 1927. Võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast (sh õppis Gatšina lipnikkudekoolis 1915) ja Vabadussõjast (Rahumäe vangilaagri ülem, 7. jalaväepolk; Vabadusristi kavaler). Teenis 2. diviisi staabis 1920–23, piirivalve valitsuses 1923–27, kindralstaabis / kaitseväge staabis 1927–34, oli Lääne-Saare kaitseringkonna ülema kt 1934, 10. üksiku jalaväepataljoni ülem 1934–36, 3. diviisi staabi ülema kt 1936–39, 7. jalaväerügemendi ülem 1939–.... Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 2.7.1941, mõisteti surma (§§58-10 ja 58-13, süüks nõukogudevastane agitatsioon Punaarmees), hukati.

Ajakirja *Sõdur* tegevtoimetaja 1932–34. EAL liige 1933, toetajaliige 1934–40.

T: biograafiline teatmik „Eesti Vabadusristi kavalerid“ (= EVK; Tln 1935; Stockholm 1984; kaaskoost).

A: EVK; Salo; OA; OkM; *Vaba Maa* 25.8.1937: 3.

La Coste, Friedrich August Christian (26.11.1769 Pforten (Brody), Sorbimaa – 18./6.10.1823 Pärnu), jurist, kirjanik. Õppis Wittenbergi ülikoolis õigusteadust 1790. Elas kirjanikuna Leipzigin 1795, seejärel kasvataja Liivimaal Cēsises krahv Sieversi juures, hiljem Cēsises kreisi- ja majandusfiskaal ning advokaat, õuekohtu advokaat Riias 1800–22, Pärnu raesündikaat ja -sekretär 1822–23.

Riia perioodil oli tegev ka ajakirjanduse vallas: toimetas ja andis välja teatri- ja ajaviitelehte *Rigisches Theaterblatt* / *Abendblatt für allerlei Leser* (Riia 1815–16, ilmus kokku 60 nr). Avaldas ajakirjanduses artikleid, sh ajalehes *Rigasche Zeitung*.

T: luuletused; tõlkis prantsuse kirjandust saksa keelde; „Neues deutsch-französisches Wörterbuch“ (Leipzig 1796).

A: DBBL; Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon. Bd 3: 3-4; BBLd; EAA.1273.2.4.

Lagovski, Ivan (Joann; Иван Аркадьевич Лаговский; 8.9.1889 Kostroma, ... kubermang – 3.7.1941 Leningrad), misjonär, ühiskonnategelane. Vaimuliku poeg, **T. Miljutina** abikaasa. Õppis Kostroma vaimulikus seminaris 1903–08, Kiievi vaimulikus akadeemias 1908–13, teoloogiakandidaat; õppis Praha Vene pedagoogilises instituudis 1923–26. Alates 1913 töötas vene keele ja kirjanduse õpetajana Jekaterinoslavi (Dnepropetrovski) keskõppeasutustes. 1919 emigreerus Konstantinoopolisse, elas Korsikal, töötas madrusena, müürsepaabilisena jm. Astus Vene Üliõpilaste Kristliku Liikumise (PCXD) liikmeks, töötas assistendina Pariisi Püha Sergiuse usuteadusinstituudi psühholoogia ja pedagoogika kateedris 1926–33, oli PCXD sekretariaadi liige Pariisis 1929–33. Asus 1933. a elama Tartusse, juhtis Vene üliõpilaste kristlikku liikumist Eestis 1934–39. Liikumine propageeris kristlikku eetikat, korraldas kursusi, seminare, pedagoogikapäevi, laagreid jne. Veebr 1939 sai välispassi, aga ei jõudnud Eestist lahkuda. Arreteeriti NKVD poolt 5.8.1940 koos liikumise teiste juhtidega, mõisteti surma ja hukati. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik kuulutas ta märtriks 22.2.2012.

Osales PCXD ajakirja *Le Messenger* = *Вестник русского студенческого христианского движения в Западной Европе* (Pariis 1925–27) > *Вестник. Орган русского христианского движения* (Pariis 1928–29) > *Вестник русского студенческого христианского движения* (Pariis, Tartu 1930–36) väljaandmisel, oli ajakirja üks toimetajaid 1925–33. Tegi kaastööd ajakirjale *Бюллетень религиозно-педагогического кабинета* (Pariis) 1932, samuti religioossele kultuurilehele *Путь жизни* (Narva 1935–40).

T: brošüürid “О Пушкине” (Petseri 1937, kaasautor); “Духовная жизнь в миру” (Petseri 1939).

A: Н. М. Зернов (koost). *Русские писатели эмиграции. Биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре. 1921–1972.* (Boston 1973); С. Г. Исаков. *Русские в Эстонии 1918–1940.* 323–326 (Trt 1996); T. Miljutina. *Inimesed minu elus.* (Tln 1997, 2010); В. Казак. *Лексикон русской литературы XX века = Lexikon der russischen Literatur ab 1917.* (Moskva 1996); *Балтийский архив* II: 20–38 (Tln 1996); http://zarubezhje.narod.ru/kl/1_001.htm; <http://www.baltwillinfo.com/mp12-02/mp-09.htm>; EAA.1655.3.837; EAA.1415.1.75; ERA.1.3.2151; ERA.14.14.57; ERAF.130SM.1.11666.

Lahi, Riho Hansu/Antsu p (–1938 Richard-Heinrich; ps Kihva Värdis; Ferd. Kihva; Ferdinand von Giffa; Epigooni Erilane; Rein Roovik; Vares Vaak; 27./14.10.1904 Võhma küla, Palmse vald, Virumaa – 23.4.1995 Rakke, Lääne-Virumaa), kooliõpetaja, vestekirjanik, karikaturist. Sepa poeg. Õppis Rakvere 2. algkoolis 1919–21, Rakvere õpetajate seminaris 1921–27, täiendas end skautluse alal Inglismaal Gilwelli kursustel 1938–39. Sõjaväeteenistuses 1928–29. Algkooliõpetaja Narvas 1927–28, Tartumaal Varnjas 1929–31, Virumaal Võsul ja Aasperes 1931–38, Tartus 1938–44. Tegi kirjastusele Loodus kaanekujundusi, illustreeris õpikuid. Tegutses 1930. aastatel Kaitseliidus ja noorkotkaste juhina Varnjas ja Aasperes. Teise maailmasõja lõpul asus elama Rakverre, oli joonistusõpetaja Rakvere koolides 1944–47, joonistus- ja kirjatehnikaõpetaja Rakvere õpetajate seminaris / pedagoogilise koolis 1945–55. Koostas haridusministeeriumile joonistamise ja kirjatehnika õppekavad 1944–45. Asus 1955 elama Trt-sse, oli Trt pedagoogilise kooli joonistus-, metoodika- ja kirjatehnikaõpetaja 1955–64, Trt kunstikooli õpetaja 1956–57. Loonud üle 400 eksliibrise. Tema tehtud kirjatehnika näidislehtede järgi on Eesti koolilapsed kirjutama õppinud alates 1930. aastate lõpust.

Õpetajate seminaris õppides (1921–27) oli seminari loodusteaduse ringi ajakirja *Loodusevaatleja* kaastöötaja ja hiljem ka tehniline toimetaja. Avaldas olustikukriitilist vestesarja “Kihva Värdis parlofon” kohalikus ajalehes *Virumaa Teataja* (Rakvere) 1928. Tegi kaastööd ajalehele *Viru Hääl* (Rakvere 1932–33). Alates 1932 avaldas *Virumaa Teatajas* taas Kihva Värdis vesteid. Toimetas noorkotkaste juhtide ajakirja *Kotkas* 1938–40 ja selle noorkotkastele suunatud lisa *Noor Kotkas* (1938–39, ilmus 13 nr). Avaldas metoodilisi artikleid kirjaõpetusest, kirjatehnikast

ja joonistamise metoodikast ajakirjades *Eesti Kool* 1934–... ja *Nõukogude Kool* 1952–61. Saksa okupatsiooni ajal oli päevalehe *Postimees* (Trt) alaline kaastöötaja (erikorrespondent), joonistas sõjakaarte, avaldas Kihva Värdi vesteid. Alates 1955 avaldas karikatuure ja illustratsioone päevalehes *Edasi* (Trt); oli *Edasi* väljalaskja 1956–58, kunstnik-retušöör 1958–64, tegi illustratsioone ja teabegraafikat, joonistas pealkirju, toimetas satiirinurka „Herilane”, kirjutas ka vesteid. Lisaks *Edasile* avaldas karikatuure ka huumoriajakirjas *Pikker*, päevalehes *Rahva Hääl* jm. Kirjutas üle 800 veste (1928–44 ja 195...–...), milles majavalitsuse töötaja Kihva Värdi arutleb päevasündmuste üle abikaasa Luisega ja sõbra Ärkli Jantsiga. Vesteid ilmus lisaks *Edasile* ka *Rahva Hääl*es, *Pikris* jm. Tegi ajakirjale *Eesti Loodus* (Trt) illustratsioone, skeeme, kaarte jms 1958–88. ENSV Ajakirjanike Liidu liige 1958–....

T: veste- ja satiirikogumikud „Kihva Värdi kiusujutud“ (Tln 1968), „Ühepajatoit Rakvere moodi“ (Tln 1972), „KV tegutseb“ (Tln 1975), „Kihva Värdi läheb objektile“ (Tln 1976), „Põrgut oleks vaja!“ (Võru 1993); neli käsiraamatut noorkotkastele (1934–38, koost), neli pedagoogilist käsiraamat (1933–90), sh „Kirjatehnika“ (Tln 1956; 1966; 1990), käekirjaõpetuse „Kirjaleht“ (9. tr 1979); neli jutukogu lastele (1976–90); mälestusteraamatud „Kohtumised“ (Tln 1988), „Kihva Värdi elu ja seiklused“ I–II (Trt 1993–95; kaasautor); illustratsioonid õpikutele ja lasteraamatutele (1939–47 ja 1975–85).

A: EKrL; EKoBL; EE14; EKL; 1000 *tartlast*; EEonline; ISIK; *Postimees* 11.7.1943: 4, 27.4.1995: 21; *Eesti skautlus viiskümmend aastat*. 56–57, 60 (Hälsingborg 1962); R. Lahi. *Kihva Värdi kiusujutud*. 4 (Tln 1968); *Eesti Loodus* 10/1974: 628–630; *Edasi* 30.7.1976: 2, 27.10.1979: 4; *Punane Täht* 18.10.1979: 3, 1.1.1985: 2–4; R. Lahi. *Kohtumised*. (Tln 1988); *Viru Sõna* 2.8.1990: 2; R. Lahi. *Kotkapoeg Agu kirjad*. 63–64 (Tln 1991); *Vooremaa* 30.9.1993: 6; *Postimees Extra* 25.9.1993: 8; *Võru Teataja* 23.10.1993: 5; *Virumaa Teataja* 27.10.1994: 5, 27.10.2004: 5; *Rahva Hääl* 28.4.1995: 8; *Õpetajate Leht* 12.5.1995: 16, 29.3.2013: 6; K. Lomp, R. Lahi. *Kihva Värdi elu ja seiklused*. I–II (Trt 1993–95); O. Kirss. *Rakvere lood ja legendid*. 66–67, 90, 122–123, 143–144 (Tln 2004); *Sirp* 15.3.2013: 21; ERR arhiiv („Reporteritund 1990“); EAA.V-35.1k.171.

Laid, Erik Jaani p (–1922 Erich Arthur Ostrov; ps A. Warmas; Helsingi Jaak; 30./17.11.1904 Meeri mõis, Tartumaa – 15.9.1961 Tärnsjö, Rootsi), arheoloog ja etnoloog. Mõisavalitseja poeg. Õppis Trt reaalkoolis 1918–22, TÜ filosoofiateaduskonnas 1922–27, *mag phil* (arheoloogia); *mag phil* (etnograafia) 1932 (TÜ); *fil dr* (etnoloogia) 1954 (Stockholmi ülikool). TÜ stipendiaat Helsingis jm 1927–29 ja 1931, õppeülesannete täitja 1930–38. ERMi teadussekretär 1935–36, haridusministeeriumi muinsuskaitseinspektor 1936–40, ERMi direktori kohusetäitja 1941–43. Põgenes 1943 Soome, juhtis Helsingis eesti pagulaste organisatsiooni Eesti Büroo 1943–44; Eesti Vabariigi Rahvuskomitee liige 7.–9.1944. Põgenes 1944 Rootsi. Stockholmi ülikooli arhiiviassistent 1944–47, Nordiska Museeti ja Stockholmi ülikooli riiklik stipendiaat 1947–61. Osales aktiivselt pagulaseesti poliitikas. Hukkus autoõnnetuses.

Tudengina oli noorsooajakirja *Uudismaa* (Trt) toimetuse liige 1922–24. Avaldas kirjutisi kultuurist ajalehtedes *Päevaleht*, *Postimees* (Trt), ajakirjas *Eesti Kirjandus* (Trt) jm. Saksa okupatsiooni ajal andis välja illegaalset regulaarset lendlehte *Võitlev Eestlane* (Trt 1943; koos **A. Mägi** ja **V. Niilusega**). Lehe ilmumine katkes suvel 1943, kui Saksa julgeolekupolitsei Niiluse arreteris, L. ja Mägi põgenesid Soome. Paguluses oli soomepoiste ajalehe *Malevlane* üks asutajaid ja kaasautor (Helsingi 12.1943–9.1944, ilmus 33 nr), ajakirja *Vabariiklane* üks asutajaid ja toimetajaid (Uppsala 1945–47), ajalehe *Teataja* (Stockholm) juhatuseliikme asemik 1955–... ja osanik. Tegi kaastööd kultuuriajakirjale *Tulimuld* (Lund) 1958–61. Avaldas mh rahvateaduslikke ja arheoloogia-alaseid artikleid ja arvustusi.

T: mitmed arheoloogia, etnograafia ja muinsuskaitse alased raamatud, sh „Eesti muinaslinnad“ (Trt 1923), monograafia „Säden torkar. Sädesuppsättningar i Sverige 1850–1900“ (Lund 1952), artiklivalimik „Paopaigad“ (Trt 1997); kaks säilinud numbrit lendlehest *Võitlev Eestlane* on avaldatud ajakirjas *Akadeemia* (6/1993); isikuarhiiv asub Eesti Ajalooarhiivis (fond 5401).

A: EBL; EAT; EBL tk; ERAKT; ETeadVK; EKKE; E(N)E; AA3; VjV; EE14; *Töotan*; ETeadBL; Lään; ISIK; VEPER, *Eesti Päevaleht* 16.9.1961: 1, 23.9.1961: 2, 3.10.1961: 1–2; *Teataja* 23.9.1961: 3; *Tulimuld* 1/1962: 36–43; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 212 (Tln 1966); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 172 (Tln 1970); K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 149–150 jm (Stockholm 1974); B. Kangro. *Eesti Rootsisis*. 114 (Lund 1976); *Piinlikud lood*. II: 5, 25 (Tln 1983); EAA VI: 46 (Trt 1991); *Keel ja Kirjandus* 11/1991: 666–670, 10/1998: 691–698; *Akadeemia* 6/1993: 1128, 1133–1134, 5/2001: 904–915; *Pool sajandit eestlust paguluses*. 198–199, 203 jm (Stockholm 1995 [1994]); E. Laid. *Paopaigad*. 457–465 (Trt 1997); *Ajalooline Ajakiri* 1/1998: 72–76; *Tuna* 3/1999: 131–132, 139; A. Mägi. *Mis meelde on jäänud*. 147–150, 229–230 jm (Trt 2001); *Põgenemine kodumaalt 1943–1944*. 120 (Keila 2005); T. Hellat. *Luuraja aruanne KGB-le*. 41, 212–213 jm (Tln 2006); H. Salm. *Viie luure agent*. 107–108 (Tln 2007); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 249, 253, 256, 267 (Trt 2014); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 328 (Tln 2014); EAA.2100.2b.40.

Laidisaar, Eerik Jaagu p (kod.n Johannes Pillikse; ka Juhan P.; ps Joh. Killip, E. S. Killip, Kapral Pension; Nurga Onu; 26./13.10.1906 Hummuli vald, Viljandimaa – 22.4.1962 Benalla, Austraalia), ajakirjanik, kirjanik. Sepa poeg, **E. Pillikse** vend. Õppis Trt 3. algkoolis, Tln kommertsgümnaasiumis. Mõisteti 1936 kaheksaks kuuks vangi (süüks kirjastuse Noor-Eesti ja ajakirja *Tänapäev* tellimisrahade kõrvaldamine). Alates 1937 vabakutseline literaat, kirjutas kriminaal- ja seiklusromaane, hiljem naljamänge. Suvel 1941 mobiliseeriti Nõukogude võimude poolt Tln kaitsmiseks töölispolku, sai lahingus põrutada. Arreteeriti Saksa võimude poolt sügisel 1941, vabanes 11.1941. Sügisel 1944 lahkus Saksamaale, elas põgenikelaagrites. 1950 emigreerus Austraaliasse. Elas Benallas, töötas raudteelasena, kehalise kasvatuse ja matemaatikaõpetajana keskkoolis. Osales aktiivselt pagulaste kultuurielus. Suri südamenõrkusse. Mitmekülgne, erinevaid žanre vallanud ajakirjanik. 1925–32 avaldas lühijutte ja vesteid päevalehes *Postimees* (Trt) ja selle pilkelisas *Sädemed*, ajalehtedes *Päevaleht*, *Vaba Maa*, *Jutuleht*, *Uudisleht*, ajakirjades *Raadio*, *Eesti Naine* (Trt) jm. Ajalehe *Rahvaleht* toimetuse liige (sporditoimetaja) 1929–31, ajakirja *Eesti Spordileht* toimetaja 1931–32, Leedu ajakirja *Sportas* (Kaunas) korrespondent Eestis. Juunis 1934 esitas taotluse nädalalehe *Uudised* väljaandmiseks Narvas, aga ei saanud luba. 1937–41 tegutses vabakutselise ajakirjanikuna Tln-s, tegi kaastööd ajakirjadele *Tänapäev* (Trt), *Teater*, *Lasteleht* (Trt), *Laste Maailm* (Trt), *Areng* jm. Avaldas kapral Pensioni vesteid *Uudislehes*, *Jutulehes* jt väljaannetes, kirjutas Riigi Ringhäälingule sarikuuldemängu „Kapral Pensioni lood“ 1937–40. Vested rääkisid kapral Pensioni, reamees Sookaela ja noorsõdur Nübliku seiklustest Eesti sõjaväes. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Трудовой путь > Советская Эстония* tehniline toimetaja 1940–41. Saksa okupatsiooni ajal oli 1941–44 vestekirjanik ajalehtedes *Eesti Sõna*, *Maa Sõna* ja *Rindeleht*. Saksamaal oli Berliini evakueeritud *Eesti Sõna* toimetuse liige (11.1944–4.1945, ilmus 58 nr), tegi kaastööd ajakirjanike infolehele *Pressemeeste Press* (St. Wolfgang, Aussig 11.1944–5.1945, ilmus 12 nr). Juunis 1945 algatas Schwarzenbeki põgenikelaagris suulise ajalehe Elav Sõna „väljaandmise“ – kord nädalas loeti kuulajatele dekoratsioonide taustal ette päevauudiseid, tehti intervjuusid, esitati muusikat, deklamatsioone, välispoliitilisi ülevaateid jms. Tegi kaastööd eesti ajalehtedele Saksamaal, samuti kultuuriajakirjale *Kauge Kodu* (Altenstadt), kuukirjale *Sport* (Meerbeck 1946–47). Austraalias oli ajakirja *Eesti Spordileht* (Sydney) kaastoimetaja 1957, ajalehe *Meie Kodu* (Sydney) kaastöötaja 1950–62, noortenurga toimetaja 1961–62, tegi kaastööd ajakirjale *Sporditeel* (Coburg) 1960–62, avaldas jutustuse „Vanad sõbrad“ (kapral Pensionist) nädalalehes *Vaba Eesti Sõna* (New York) 1961–62.

T: seiklusromaane, novelle, jutustusi, kuuldemänge (1935–40 ja 1946–52), sh proosa- ja näidendiseeria kapral Pensionist, valimik „Kapral Pensioni seiklused“ (Trt 1940; Tln 1990), noorsoojutustus „Kompanii poeg“ (*Laste Maailm* 1938; Trt 1939; 4. tr New York 1962); veerandsada komöödiat teatriamatööridele; koroonaõpik „Korona õpetus“ (Tln 1930; kaaskoost).

A: EKirP; VED; EKKE; EKrL; EKL; ESBL; Lään; Sikk; ISIK; Valgamaa ISIK; VEPER; *Eesti Naine* 2/1939: 30; *Meie Noorus* 3/1939: 94; *Tarviku Uudised* märts/1940: 3, 9, 24; *Eesti*

Spordileht 5/1940: 199; *Meie aasta Schwarzenbekis*. 15–20 (Schwarzenbek 1946); *Väliseestlase kalender 1963*. 106 (New York 1962); *Meie Kodu* 3.5.1962: 1, 14.7.1993: 5; *Vaba Eesti Sõna* 10.5.1962: 5; *Vaba Eestlane* 12.5.1962: 7; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 206 (Tln 1966); *Eesti saatusaastad 1945–1960*. IV: 113–114 (Stockholm 1966); M. Raud. *Alasi ja vasarate vahel*. 150–151, 184–186 jm (Uppsala 1966); *Meie Tee* 11–12/1966: 179; *Austraalia eestlased sõnas ja teos*. 79 (Sydney 1969); *Väliseestlase kalender 1977*. 101–102, 112 (New York 1976); *Sirp ja Vasar* 18.3.1988: 6; *Vikerkaar* 3/1988: 68; A. Järv. *Väliseestlaste teater ja draama*. 77–78 (Trt 1991); *Kirjutamata memuaare*. VI: 54, 60–61, 68 (Tln 1991); *Kodumaa* 24.7.1991: 6; *Valgamaalane* 26.10.1991: 2, 2.7.1992: 2; *Keel ja Kirjandus* 11/1991: 696–697; *Sirp* 1.11.1991: 5; *Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal*. 265 (Melbourne 1993); F. Kool. *DP Kroonika*. 342, 800, 857 jm (Lakewood 1999); T. Lääne. *Välis-Eesti spordielu 1940–1991*. 350 jm (Tln 2000); M. Hennoste (1986). *Austraalia Eesti Seltside Liit 1952–1986*. 21–22, 71 (käsikiri Trt linnaraamatukogus ja TLÜAR); ERA.1.7.1279; J. Peegli käsikirjalised märkmed.

Laikmaa, Ants Antsu p (–1935 Hans Laipman(n); ps Artifex; 5.5./23.4.1866 Vigala vald, Läänemaa – 19.11.1942 Kadarpiku küla, Taebla vald, Läänemaa), kunstnik, kunstikriitik, pedagoog. Talurentniku, vallakirjutaja poeg, **A. Karro** äia vend. Õppis Pärnu gümnaasiumis 1879–83 ja Tln-s Lajuse erakoolis 1884 (ei lõpetanud kumbagi kooli); õppis kunsti Peterburis 1890–91 ning Düsseldorfis kunstiakadeemias 1892–93 ja 1896–97 (ei lõpetanud); TÜ audoktor 1929. Oli venna eest sõjaväeteenistuses 1886–90 (vabastati jalavigastuse tõttu). Tegutses kunstnikuna Düsseldorfis 1897–99, tegi õppereise Belgiasse ja Hollandisse. Vabakutseline kunstnik Tln-s ja Haapsalus 1899–1907; reisis Saksamaal ja Prantsusmaal 1900. Esines näitustel alates 1901. Asutas 1903 Tln-s ateljeekooli (esimene eesti kunstiõppeasutus), see tegutses tema juhtimisel 1903–07 ja taas 1913–31. Võttis osa 1905. a revolutsioonist. Arreteeriti 3.6.1907 ja saadeti sõjaseaduse kehtimise ajaks Balti kubermangudest välja (süüks revolutsiooniline tegevus). Elas Soomes 1907–09, reisis Lääne-Euroopas 1909–10, elas Capril ja Tuneesias 1910–12. Alates 1913 tegutses kunstnikuna Tln-s, taasavas oma ateljeekooli ja juhtis seda kuni 1932. Seejärel elas oma talus Kadarpiku külas. Kogus rahvaluulet Läänemaalt ja Muhumaalt **J. Hurdale** 1894–95 ja hiljem ka **M. J. Eisenile**, samuti andmeid muististe kohta **J. Jungile**.

Avaldas kohalikke sõnumeid ajalehes *Virulane* 1888. Düsseldorfis õppides (1892–93) joonistas kohalikele ajalehtedele nalja- ja pilkepilte. Alates 1890. aastate lõpust avaldas ajakirjanduses kirjutisi (sõnumeid, tutvustusi, arvustusi) kunstist; kritiseerides baltisaksa akadeemilist ilutsevat kunsti tõi murrangu tollastesse kunstitöekspidamistesse. Tema kunstikirjutisi ilmus peamiselt ajalehtedes *Olevik* (Trt) 1896–1902, *Teataja* 1902–04 ning *Päevaleht* 1909–14 ja 1921–39. Avaldas satiiripalu *Teataja* lisas *Teataja Nalja Lisa* 1902–03. Tegi illustratsioone ajakirjale *Linda* (Trt) 1904, **J. Lilienbachi** töölisalbumitele 1905–07. Märtsis 1905 esitas koos **E. Vildega** taotluse kunsti- ja naljaajakirja *Reinuvader Rebane* väljaandmiseks, luba saadi 11.1905, aga ajakiri ilmuma ei hakanud. Euroopas elades ja reisides avaldas ajakirjanduses reisikirju, neid ilmus ajalehtedes *Olevik* (Trt) (Saksamaalt 1896–99, Pariisi maailmanäituselt 1900) ja *Päevaleht* (99osaline reisikirjasari „Teelt“ Lääne- ja Lõuna-Euroopast ning Põhja-Aafrikast 1910–12, märkmed Moskva-reisist 1914, märkmed Krimmi ja Kaukaasia reisilt *Uues Päevalehes* 1918). Reisikirjades tutvustas mh kunstimuseume, galeriisid ja näitusi, samuti kohalikku rahvakunsti. 1910.–20. aastatel võttis sõna loodus- ja muinsuskaitse küsimustes. 1930. aastatel avaldas noorsooajakirjades jm mälestusi, neid ilmus ajalehtedes *Päevaleht* 1930–32 ja *Lääne Elu* (Haapsalu) 1934, ajakirjades *Vikerkaar* 1925, *Olion* (Trt) 1932, *Õpilasleht* (Trt) 1934, *Romaan* 1934, *Eesti Noorus* 1934, *Nädal Pildis* 1936, *Teater* 1936, *Meie Noorus* 1939 jm. Kokku avaldas ajakirjanduses üle 200 artikli.

T: artiklikogumikud „Mõteldes tagasi. Valik Ants Laikmaa autobiograafilisi artikleid“ (Tln 1991), „Teelt. Maailmakodaniku reisikirjad Viinist, Veneetsiast, Firenzest, Roomast, Caprilt, Sitsiliast, Vesuuvi tipust, Tunisest jm“ (*Päevaleht* 1910–12; Tln 1996), „Kas tõesti mina“ (Trt 2001).

A: EBL; EAT; EE; EBLtk; ENE; E(N)E; EKABL; ADUT; EE14; ISIK; *Postimees* 4.8.1905: 3, 12.8.1906: 3, 23.4.1916: 1, 2.6.1997: 2; *Päevaleht* 23.4.1916: 2, 25.4.1916: 1–2; *Tallinna Teataja* 23.4.1916: 2; K. A. Hindrey. *Minu elukroonika. Murrang. Tõnissoni juures*. 671 jm (Tln 2010 [1931]); H. Kruus (toim). *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I: 185–190 (Trt 1932); *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X*: 245 (Trt 1934); *Eesti Kirjandus* 4/1936: 153–164; *Uus Eesti* 4.5.1936: 2; A. Looring. *Ants Laikmaa*. (Tln 1938); A. Vaga. *Ants Laikmaa*. (Tln 1938); *Varamu* 9/1938: 1105–1130; F. Tuglas. *Noorusmälestused. Esimene välisreis*. 253–256, 281–282 jm (Tln 2011 [1940]); V. Vaga. *Eesti kunst*. 212–230 (Trt, Tln 1940–41); *Sirp ja Vasar* 30.4.1941: 4; *Rahva Hääl* 5.5.1941: 3, 5.5.1956: 3; *Looming* 5-6/1941: 562–576, 8/1991: 1104–1112, 5/1992: 717–718, 8/1997: 1098–1109; *Eesti Sõna* 22.11.1942: 6, 25.11.1942: 6; *Keel ja Kirjandus* 4-5/1958: 214–215; *Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes*. 125–137 (Tln 1960); *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh*. 1: 13–45 (Trt 1964), 2: 22–56 (Trt 1967); K. Ast Rumor. *Aegade sadestus*. 449–453 jm (Tln 2010 [1965]); *Ants Laikmaa*. 33–47 (Tln 1966); *Kunst* 1/1966: 7–11, 21–34; *Noorte Hääl* 5.5.1966: 2–3; *Tulimuld* 2/1966: 68–72; *Kristjan Raud. Ants Laikmaa*. 77–126 (Tln 1970); J. V. Veski. *Mälestuste raamat*. 183, 231 jm (Tln 1974); V. Tiik. *Ants Laikmaa*. (Tln 1975); E. Nirk. *Kaanekukk*. (Tln 1977); *Haapsalu läbi aegade ja inimeste*. 35–41 (Tln 1979); *ENSV Riiklik Kunstimuuseum. Kogude teatmik*. 35–39 (Tln 1987); *Reede* 1.9.1989: 4–5; A. Paidla. *Raplamaa*. 167 (Tln 1991); *Sakala kalender 1991*. 93–94 (Tln 1991); *Mõteldes tagasi*. (Tln 1991); L. Viiroja. *Eesti kunstist ja kunstikäsitusest 19. sajandi lõpust kuni aastani 1916*. 22–28, 45–46 jm (Tln 1993); A. Laikmaa. *Kas tõesti mina*. (Trt 2001); *Sajandi sada Eesti suurkuju*. 92–93 (Tln 2002); L. Viitol. *Eduard Vilde*. 180–181, 184–186 jm (Tln 2012); dokfilm „Läänemaa kunstnik“ (Tallinnfilm 1962).

Lammas, Anna Johann Theodori t (–1899 Anette Caroline Anna Wiegandt; 7.7./25.6.1867 Vana-vändra vald, Pärnumaa – 20.9.1937 Trt), kooliõpetaja, taluperenaine. Klaasivabriku meistri tütar, **Lilli Suburgi** kasutütar (lapsendatud nädalasena, pärast ema surma), **J. Lammase** abikaasa, **C. Eisenschmidt**i lang. Alghariduse sai kodus kasuemat, õppis Pärnu kõrgemas tütarlastekoolis 1883–86, omandas progümnaasiumiõpetaja kutse. L. Suburgi erakooli õpetaja 1887–92, juhataja 1893–98; pidas koos L. Suburgiga 4-klassilist erakooli oma kodus Hoomuli (Helme) vallas Egeri talus 1899–1906. Pärast abikaasa surma andis 1930. a Egeri talu rendile ja kolis tütre juurde Trt-sse.

Tegi kaastööd naiste- ja pereajakirjale *Linda* (Viljandi) 1889–92, propageeris Pestalozzi kasvatustlikke ideid, eestindas vene kirjandust.

A: EKoBL; *Vändra*; ISIK; *Eesti Kirjandus* 4/1924: 155, 159; *Edasi* 5.10.1967: 2; *Sakala kalender 1996*. 62–64 (Viljandi 1995); J. Einasto. *Tumeda aine lugu*. 14–16, 19–20 jm (Trt 2007).

Lammas, Jaan (ps Agronom; Ellerhein; Liina Hellerhein jt; 22.8.1860 Uus-Koorküla vald, Viljandimaa – 3.1.1928 Holdre vald, Valgamaa), taluperemes, literaat. Talurentnike poeg, **A. Lammase** abikaasa, **Lilli Suburgi** väimees, **C. Eisenschmidt**i lang. Õppis Tõrvas saksa erakoolis 1872–74 ja Härgmäe (Ērgeme) läti kihelkonnakoolis; täiendas end iseõppijana põllumajanduse, metsanduse ja maamöötmise alal. Holdre valla Egeri talu peremees, Hoomuli (Omuli) eesti kooli õpetaja 1880–83. Agar kohalik seltsitegelane.

Tegi 1879–1905 kaastööd ajalehtedele *Perno Postimees*, *Tartu Eesti Seitung*, *Sakala* (Viljandi), *Virmaline* (Tln, Peterburi, Narva), *Virulane* ja selle lisalehes *Virulase lisa*, *Postimees* (Trt) ja selle lisalehtedes, *Olevik* (Trt), *Eesti Postimees* (Trt, Tln) ja selle lisalehtedes. Kirjutas põllumajandusest, Läti seltside tegevusest, tõlkis läti kirjandust. Tegi kaastööd ka ajakirjadele *Laulu ja mängu leht* (Trt) ning *Linda* (Viljandi, Pärnu, Trt) 1889–1901. Oli tegevtoimetaja ajalehe *Eesti Postimees* lisalehes *Eesti Postimehe Põllutöö ja Teaduste eralisa* 1902–03, hiljem ajalehtede *Aeg* ja *Koit* lisaajakirjas *Majapidaja* 1910–11. Avaldas artikleid ajakirjades *Põllumees* (Trt) 1895–1904, *Põllutööleht* (Trt) 1907–13 ja *Aed* (Trt).

T: päevikud 1883–.

A: PmA; EABL; ISIK; *Postimees* 22.8.1925: 5, 7.1.1928: 7; J. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis*. 32, 71 (Tln 1991); J. Einasto. *Tumeda aine lugu*. 11–15 jm (Trt 2007); Jaan Lammas ja tema lugu (2007; http://www.to.ee/est/jaan.einasto/family_story).

Land, Hans Peedi p (13./1.2.1899 Kaansoo küla, Viljandimaa – 9.5.1946 Kaansoo küla, Viljandimaa), ajakirjanik, talunik. Väiketalunike poeg. Õppis Kaansoo külakoolis, Suure-Jaani kihelkonnakoolis, Tln linna õhtukeskkoolis 1920–22 (ei lõpetanud). Sõjaväeteenistuses, sõjavägede staabi kirjutaja 1918–22. Talunik Taevere vallas 1922–29 ja 1940–44. Pärast sõda oli Kaansoo rahvamaja juhataja 1945–46, Viljandimaa täitevkomitee kultuurharidusosakonna instruktor 4.–5.1946. Mõrvatud.

Maakonnalehe *Sakala* (Viljandi) toimetuse liige (maaosakonna toimetaja) 1929–40.

A: *Sakala* 23.3.1938: 4, 15; *Meie Tee* 5-6/1958: 78–79; A. Sepp. *Mu meelen...* 221–222 (Toronto 1963); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 72, 77–78 (Stockholm 1976); *Kaansoo kultuuri- ja koolielu*. 21–23 (Kaansoo 2014); EAA.1287.1.291 leht 453. ERAF.19.4.284

Lande, Aaron → Izgojev, Aleksandr

? **Lang, Salme** Jaani t (24./11.2.1909 Trt – 12.5.2000 Trt), ametnik. Majaomaniku tütar. Õppis Trt tütarlastegümnaasiumis 1919–28, TÜs majandust 1928–33. ETK Ühistegeliste Naisringide Kesктоimkonna sekretär-instruktor 1934–40; Kodumajanduskoja liige 1936–40. TRÜ majandusteaduskonna kaubandusökonoomika kateedri vanemlaborant 19....

Majandusnädalalehe *Ühistegelised Uudised* kaasande *Kodu ja perenaine* tegevtoimetaja 1937–40 (koos **E. Käsprega**). Teigi kaastööd kodumajandusajakirjadele, sh *Kaunis Kodu*, toimetas ETK kalendreid.

A: AA3; *Ühistegelised Uudised* 10.12.1937: 11–12; *Postimees* 23.2.1940: 6; *Eesti Naisüliõpilaste Seltsi liikmete koondnimekiri 1911–2011*. 53 (Trt 2011); EAA.2100.1.7049; EAA.R-271.2.1482.

Lange, Aleksander Franz Friedrichi p (27./14.5.1879 Rasina vald, Tartumaa – 4.8.1947 Trt), aednik, aianduspedagoog. Käsitöölise poeg. Lõpetas Võnnu kihelkonnakooli 1894, õppis Treffneri gümnaasiumis (ei lõpetanud); vabakuulaja Peterburi põllu- ja aiatöökursustel 1907–08. Aiatöölise Vana-Kuuste ja Raadi mõisates 1897–98, täiendas end aianduse alal Peterburis 1899, Soomes 1900 ja Rootsis 1901. Aiandusäri juhataja Soomes 1903–05, suvilaaedade planeerija Soomes, mõisaaednik Peterburi kubermangus 1905–07, aiandusinstruktor Tšernigovi kubermangus (Tšernigivi oblast) 1908–11, aiandusõpetaja Nežini (Nižõn) maakonna Ludmilla kodumajanduskoolis ja naisseminaris 1911–13, aiandusäri omanik Nežinis 1913–19, Nossovka põllutöökatsejaama aiandusosakonna juhataja 1915–21. Sügisel 1921 naasis Eestisse. Aiandusõpetaja Trt õpetajate seminaris jm 1922–32, Tartumaa aiandusinstruktor 1925–32, aiandusnõunik, -konsulent, vanemagronoom 1932–47. Alates 1932 pidas Trt lähedal Koidu talu. Aiandus-mesinduskursuste ja -näituste korraldaja ning lektor, Trt aianduse ja mesinduse seltsi esimees 1923–41.

Alates 1905 avaldas aiandusalaseid kirjutisi ajakirjades *Majapidaja* (Haapsalu) ja *Aiatööleht* (Trt) ja ka vene ajakirjades. Oli põllumajandusliku nädalalehe *Нежинец* toimetuse liige 1914–15. Hiljem aiandus-mesinduskuurija *Aed* (Trt) vastutav toimetaja ja aiandusosa tegevtoimetaja 1923–30, teigi kaastööd ajakirjadele *Talu, Kasvatus, Põllumees, Agronoomia* (Trt), *Uus Talu, Taluperenaine > Maanaine* (Trt). Kokku avaldas üle saja aiandusartikli.

T: mõned aiandusbrošüürid (1928–39).

A: TÕS: 421–423; EAT; EKoBL; EABL; ISIK; MeL; *Eesti Sõna* 30.5.1944: 3; *Horisont* 5/1986: 33; A. Kuum. *Aianduse ja mesinduse kutsehariduse arengust Eestis (1940. aastani)*. 112, 114–116, 178 jm (Tln 1991); K. Kask. *Puuviljandus Eestis*. 66–67, 191–192 (Trt 2010).

Lange, Friedrich (5.5.1897 Trt – ?).

Toimetas katoliiklaste häälekandjat *Kiriku Elu* ja selle lisa *Ühine Kirik* 1935–40.

A: EAA.2100.1.7054

Laosson, Max Jaani p (ka Maks L.; 10.8./28.7.1904 Tarvastu vald, Viljandimaa – 4.9.1992 Tln), poliitikategelane, kirjanduskriitik. Kooliõpetaja poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1918–24, TÜs filosoofiat ja ajalugu 1924–30 (ei lõpetanud), TRÜ ajaloo-keeleteaduskonnas 1946–52 (ei lõpetanud), ÜK(b)P KK kõrgemas parteikoolis 1947–48, Moskvas Gorki-nim kirjandusinstituudis 1950–56 (kaugõppes). Vabakutseline literaat 1933–40. EK(b)P liige alates 2.1940. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli kirjastuse Loodus peadirektor 1940; Riigivolikogu > ENSV Ülemnõukogu liige 7.1940–1951. Suvel 1941 võitles hävituspataljoni komissarina Mustvees Nõukogude võimu eest; evakueerus NSVL tagalasse. Pärast sõda oli EK(b)P Tartumaa komitee esimene sekretär 1944–45; ENSV kunstide valitsuse juhataja 1950–53; vabakutseline literaat 1953–67, ENE toimetuse liige 1967–70. Avaldas 1949. a artikli “Mõningaid eesti kirjandusteaduse ja kirjanduskriitika küsimusi” (*Looming* 6 ja 8/1949, *Eesti Bolševik* 12 ja 15/1949), milles hindas eesti kirjanduspärandit stalinistliku kultuurigenotsiidi võtmes. EK(b)P KK VIII pleenumil 3.1950 pidas kõne, milles süüdistas mitmeid kultuuritegelasi kodanlikus natsionalismis (sh **N. Andresen, H. Kruus, J. Semper, F. Tuglas**). Ametliku võimu väljendusena hoogustas see pealetung eesti loovharitlaste tagakiusamist ja represseerimist paari järgneva aasta jooksul ning andis eeskju teistele kriitikutele.

Ateistliku ajakirja *Ratsionalist* väljaandja ja vastutav toimetaja (Trt 1932–33; ilmus 8 nr). Avaldas artikleid ajakirjas *Akadeemia* (Trt) 1937–39. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli päevalehe *Postimees* > *Tartu Kommunist* vastutav toimetaja 7.1940–7.1941, kultuuriajakirja *Viisnurk* toimetuskolleegiumi liige (1940–41, ilmus 10 nr). Sõja ajal NSVL tagalas oli ajalehe *Социалистический мpyд* (Omski oblast) vastutav sekretär 1941, 7. laskurdiviisi ajalehe *Punaväelane* (Uuralid) toimetaja 2.–8.1942, ajalehe *Nõukogude Eesti Eest* toimetuse liige (Leningrad 6.–12.1942, ilmus 3 nr), nädalalehe *Rahva Hääl* (Moskva) vastutav sekretär 1943, Leningradi raadio eestikeelsete saadete peatoimetaja 1943–44. Pärast sõda Eestis oli päevalehe *Uus Postimees* (Trt) üks taasasutajaid ja esimene vastutav toimetaja 8.–11.1944, päevalehe *Rahva Hääl* vastutav toimetaja 1945–11.1949 (vallandati, kuna ei olnud suhtunud piisavalt kriitiliselt oma 1930. aastate kirjutistesse). Avaldas publitsistikat ja kirjanduskriitikat kultuuriajakirjas *Looming* 1940–83 (peamiselt 1955–70) ning kultuurilehes *Sirp ja Vasar*.

T: biograafiad „Adam Smith“ (Trt 1938), „Comte“ (Trt 1939); reisikirjad „Nato-blokk turisti bloknoodis“ (Tln 1962), „Kolumbuse ja Castro radadel“ (Tln 1965).

A: ENE; EKBL; E(N)E; AA3; EKrL; VjV; EE14; EKL; ISIK; *Postimees* 22.2.1945: 3; *Sirp ja Vasar* 11.2.1950: 3, 29.7.1950: 5, 7.8.1964: 4; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 159 (Stockholm 1956); *Rahva Hääl* 20.2.1958: 3; *Kirjanduse sirvilauad 1959*. 394 (Tln 1959); *Eesliinil*. 302, 318–319, 321–322 jm (Tln 1962); *Looming* 8/1964: 1275, 8/1974: 1402–1403, 6/1980: 843, 846–847, 2/2015: 241; L. Promet. *Imelik raamat*. 25, 29–30 (Tln 1965); *Edasi* 20.6.1965: 2, 13.5.1975: 1, 20.7.1975: 4; *Kui kõik alles tärkas*. 288, 344, 488, 498 jm (Tln 1973); A. Raag. *Kõuepilvede saatel. Saatuslikus kolmnurgas. Läbi varemete*. 247–250 jm (Tln 2010 [1974]); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 61 (Stockholm 1976); *Treffoonia 1883–1978*. 199 (New York 1977); O. Kuuli. *Erinevaid radu mööda*. 80, 89 jm (Tln 1984); *Keel ja Kirjandus* 8/1984: 498–500, 12/1992: 750; 3/2015: 154–155; *Õhtuleht* 20.5.1989: 3; *Kleio* 4/1995: 30–38; *Akadeemia* 7/1997: 1493, 6/1999: 1312–1326; T. Karjahärm, V. Sirk. *Vaim ja võim*. 379 (Tln 2001); *Sirp* 22.10.2004: 14, 28.1.2011: 10; *Acta Historica Tallinnensia* 10: 144, 154, 161, 163–164, 166 (2006); *Tuna* 4/2010: 18–19, 22; *Vikerkaar* 10-11/2010: 147–148; J. Urmet (2004). Kultuuri eest ja religiooni vastu. Max Laossoni usuvastasest paljastustööst ajakirjas „Ratsionalist“ (1932–1933)“ (magistritöö TPedÜ eesti kirjanduse õppetoolis; käsikiri TLÜAR).

Lapa Mārīņš (ka Mārīņš Lapas; Lappas Mahrtinsch; eesti k Mārt Lapp; ps Rujeniets, L. Rūjeneets, Jaun-Kārķenietis; 30./18.9.1846 Uus-Koorküla (Jaunkārķu) vald, Härgmäe (Ērgeme)

kihelkond – 21./8.4.1909 Riia), ajakirjanik, kirjanik. Mürsepa poeg. Õppis Jaunkärķu kihelkonnakoolis 1860–62, Rūjiena kirikukoolis 1866, Valmiera linnakoolis 1869–70; eesti keele õppis eestlasest emalt. Töötas pottsepana; oli abiõpetaja Jaunkärķu kihelkonnakoolis 1870–71 (vallandati isamaaliste luuletuste avaldamise eest), seejärel töötas 1871–74 Riias R. Thomsoni tehases, joogipoes, E. Plätese trükikojas, raamatupoes ja raamatukogus, Jelgavās raamatupoes 1874. Alates 1876 elas taas Riias, elatas end algupärase kirjatööga ja saksa romaanide tõlkimisega. Kirjutas Eestit käsitlevad artiklid esimeses läti entsüklopeedias „Konversācijas vārdnīca“ (Jelgavā 1891–98; lõpetamata).

Hakkas juba koolipoisina tegema kaastööd läti ajalehtedele, esimesed luuletused ilmusid 1867 ajalehelislas *Ceļa Biedris* (Jelgavā), ajalehes *Mājas Viesim* (Riia), päevalehes *Baltijas Vēstnesis* (Riia). Oli nädalalehe *Baltijas Zemkopis* (Jelgavā) toimetuse liige 1875–76, kirjutas peamiselt kultuurist. Hiljem oli *Baltijas Vēstnesise* alaline kaastöötaja 1880–83, toimetuse liige 1883–1906 (kuni lehe sulgemiseni); refereeris eesti ajakirjandust, kirjutas ülevaateid eesti elust ja kultuurist, tõlkis eesti ilukirjandust (**F. R. Faehmann, F. R. Kreutzwald, E. Vilde, A. Kitzberg**). Seejärel ajalehe *Dzimtenes Vēstnesis* (Riia) toimetuse liige 1907–08. Eestikeelses tõlkes on ilmunud tema jutt „Armastus ja sõprus“ ajalehes *Postimees* (Trt) 1889 ja ajakirjas *Linda* (Trt) 1904.

T: arvukalt omal ajal populaarseid ilukirjandusteoseid (1868–1904; luulet, jutte, armastusromaane, muinasjutte jm), sh luulekogu „Mīlestības un mīlestības gaudu ziņģes“ (Armastuse ja igatsuse laulud; 1868–93 ilmus 6 tr), samuti käitumise käsiraamatuid.

A: EE; EBL; *Latviešu literatūras darbinieki*. 177 (Riia 1965); ISIK; *Baltijas Vēstneša 25 gadu jubilejai par piemiņu*. 121–124 (Riia 1893); J. Līgotņū. *Latviešu literatūras vēsture*. 287–289 (Riia 1908); T. Zeiferts. *Latviešu rakstniecības vēsture*. II: 261–263 (Riia 1923); *Jauna Raža XI*: 207; *K. Matīss. Atmiņas no “tautiskā laikmeta”*. I: 213 (Riia 1924); A. Prande. *Latvju rakstniecība portretas*. 141–142 (Riia 1926); *Mēnešraksts. Läti-Eesti Ūhingu kuukiri* 3-4/1935: 52–54; *Päevaleht* 13.11.1935: 7; *Edasi* 19.4.1959: 3; *Keel ja Kirjandus* 12/1980: 749–750, 1/1989: 61, 9/1989: 545; *Eesti Ekspress* 4.8.2011: 33–34; <http://klab.lv/~vaarna/127919.html>; <http://lgdb.lnb.lv/index/person/74/>.

Laretei, Heinrich Hans Juhani p (4.1.1892 Ōisu, Kaarli vald, Viljandimaa – 3.4.1973 Stockholm), poliitikategelane, diplomaat. Kingsepa poeg. Õppis Pärnu Aleksandri gümnaasiumis 1903–13, TŪs kaubandust 1920–23 (ei lõpetanud). Astus vabatahtlikult Vene armeesse 1913, võttis osa I maailmasõjast 1914–17 ja Vabadussõjast 1918–20 (Vabadusristi kavaler). Eesti rahvusväeosade üks organiseerijaid, Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee esimees Petrogradis 1917–18, Peterburi Eesti Komitee sekretär 1917–18. Naasis Eestisse 7.1918, organiseeris Saksa okupatsiooni ajal Narvas põrandaalust Kaitseliitu, Narva Kaitseliidu ülem 11.1918. Riigikogu liige 1923–26 (Eesti Demobiliseeritud Sõjaväelaste Liidu nimekirjas, hiljem asunike rühmas); põllutööminister 12.1925–7.1926 ja seejärel siseminister 7.–11.1926. Eesti saadik NSVLs 1926–28, Leedus 1928–31, välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja 1931–33, välisministri abi 1933–36, Eesti saadik Rootsis, Taanis ja Norras 1936–40 (asukohaga Stockholmis). Nõukogude okupatsiooni algul 8.1940 keeldus Eestisse naasmast, mõisteti tagaselja surma. Oli aiandusäri omanik Södertäljes 1940–44. Osales aktiivselt pagulaspoliitikas. Suri vähki.

Gümnaasiumis õppides töötas *Pärnu Postimehe* lehepoisina. Ajalehe *Pealinna Teataja > Vabadus > Eesti* (Petrograd) toimetuse liige 1917–18. Päevalehe *Postimees* (Trt) majandusosakonna toimetaja 1921–23. Demobiliseeritud sõjaväelaste liidu nädalalehe *Vaba Eesti* (Trt) viimane vastutav toimetaja 4.1923–4.1924. Paguluses oli ajalehe *Välis-Eesti* (Stockholm) peatoimetuse liige 1949–64, tegevtoimetaja 1964–68, toimetuse liige 1968–72; kirjutas juhtkirju, välispoliitilisi analüüse ja repliike, kultuuriarvustusi ja reportaaže. Ajakirja *Rahvuslik Kontakt* (Stockholm) toimetuse liige 1957–66, tegi kaastööd ka teistele eesti väljaannetele Rootsis. Samuti oli Eesti Vabade Ajakirjanike Ūhingu asutajaliige ja esimene esimees 1951–?, auliige 1961.

T: brošüürid „Eesti välispoliitilisi probleeme“ (Stockholm 1945), „Birgiaad“ (Stockholm 1962); mälestusteraamat „Saatuse mängukanniks“ (Lund 1970; Tln 1992; rootsi k 1991); isikuarhiiv 1920–36 ERAs (fond 1628).

A: EAT; EE; EVK; *Põhjala*; PPG: 251; E(N)E; EKKE; AA3; SP: 93; VjV; EE14; *Töotan*. 1569–1571; EVT; Lään; ISIK; VEPER; *Ühistegevus Eestis 1902–1927*. 348 (Tln 1927); *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 3.1.1952: 2; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. V: 206–211 (Stockholm 1957); *Rahvuslik Kontakt* 4/1961: 5–27; *Välis-Eesti* 23.12.1961: 1, 3, 26.4.1973: 1–2; H. Laretei. *Birgiaad*. (Stockholm 1962); K. R. Pusta. *Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast*. 337 jm (Tln 2010 [1964]); L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 91, 212 (Tln 1966); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. XII: 62–64, 67–69 jm (Tln 1966); *Piinlikud lood*. 70–74 (Tln 1963); E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 36 jm (Tln 1970); *Vaba Eesti Sõna* 6.1.1972: 4, 5.4.1973: 1, 12.4.1973: 10; *Rahvuslik Kontakt* 2/1973: 23–26; *Teataja* 14.4.1973: 8; K. Laretei. *Peotäis mulda, lapike maad*. 72–73, 82 jm (Tln 2010 [rts k 1976]); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 119, 124–125, 220–222 jm (Stockholm 1976); *Piinlikud lood*. II: 5 jm (Tln 1983); *Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade*. 72 (Toronto 1985); I. Jürjo. *Pagulus ja Nõukogude Eesti*. 25–26, 33–35, 293–294 jm (Tln 1996); *Akadeemia* 11/2003: 2524–2525, 8/2004: 1873; *Töotan*. 1041–1043 jm (Trt 2004); H. Salm. *Viie luure agent*. 196 (Tln 2007); K. Aru. *Üks kirk, kolm mõõdet*. 216, 397 (Trt 2008); T. Tamman. *August Torma – sõdur, saadik, salaagent*. 98–99 jm (Tln 2011); I. Paavle. *Õiguse ja omariikluse eest*. 158–159, 179–183 jm (Trt 2014).

Larionov, Vladimir (Владимир Ларионов), ajakirjanik. Eruohvitser.

Ilmselt esimene ja ainus koosseisuline ajakirjanik ajalehes *Нарвский городской листок* (1874–76, ilmus 65 nr). Oma kirjutistes valgustas kohalikku Narva elu, kirjutas ka följetone. Ajaleht jäi seisma majandusraskuste tõttu.

A: *Балтийский архив*. T. 1: 34–35 (Tln 1996).

Lasberg, Emma Rosalie Johani t (sünd Laosson; 11.6./30.5.1894 Holdre, Viljandimaa – 21.9.1939 Trt), arst. Taluniku, hilisema kaupmehe tütar. Lõpetas Trt Puškini gümnaasiumi 1913 õpetaja kutsega, tegi täienduseksamid Trt-s 1914; õppis Petrogradi arstiteadus-naisinstituudis 1914–20; täiendas end sotsiaaltervishoiu alal Šveitsis, Hollandis ja Pariisis. Opteerus Eestisse 192.... Tln kaitseväge haigemaja vabatahtlik arst 1923–24, riigi statistika keskbüroo arst-statistik 1924–3..., Tln koolide arst 193...–39. Aktiivne seltsitegelane, Eesti esindaja rahvusvahelise naisliidu lastekaitse ja tervishoiu komiteedes, Naiskodukaitse keskjuhatuse nõuandja-arst, Tln linnavolikogu liige jne.

Tegi kaastööd meditsiiniajakirjadele *Tervis* (Trt) ja *Eesti Arst* (Trt), karskusajakirjale *Tulev Eesti* (Trt), Kaitseliidu ajakirjale *Kaitse kodu!*, naisteajakirjale *Naiste Hääl*, ajalehele *Päevaleht*. Avaldas artikleid statistika keskbüroo väljaannetes.

A: EAT; *Uus Eesti* 23.9.1939: 5; TLA.1463.1.38 leht 397; K. Reinfeldt (2013). Naise emantsipatsiooni küsimus Eestis 1920. aastatel Postimehe ja Päevalehe põhjal. 27 jm (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi bakalaureusetöö; käsikiri DSpace'is); EAA.2105.1.507.

Lassen, Evi Armilde Ka(a)rli t (ka Eevi; abielus Eevi End; 22./9.2.1916 Tln – 15.2.1993 Stockholm), kunstiajaloolane, kunstikriitik. Ehitusmeistri tütar. Õppis Narva ühisgümnaasiumis 1929–34, TÜs eesti filoloogiat, kunstiajalugu, etnograafiat 1934–42 (vaheaegadega, ei lõpetanud). Töötas Tln kunstimuuseumis 1940–43. Siirdus Rootsi 1944, töötas ajaloomuuseumis Statens Historiska Museum sarja „Sveriges kyrkor“ koostamisel, hiljem Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi kunstiajaloolane 1975–82, tegevliige 1981–93, juhatuse liige 1985–93.

Noorte karskusajakirja *Kevadik* (Trt) tegevtoimetaja 1935–37. Paguluses oli ajalehe *Eesti Päevaleht* (Stockholm) kaastöötaja alates 1971. Tegi kaastööd ka kultuuriajakirjadele *Mana* (USA) 1972–84 ja *Tulimuld* (Lund) 1988–91, avaldas peamiselt kunstiülevaateid ja arvustusi.

T: „Kunsti leksikon“ (Stockholm 1986; kaaskoost), lühimonograafiad „Ernst Jõesaar“ (1975; kaasautor) ja „Juhan Nõmmik“ (1985); D. Carnegie „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“ (Trt, Tln 1939; 1940; 1990; kaastõlk).

A: EKKE; AA3; EKABL; ISIK; VEPER; *Eesti Päevaleht* 3.3.1993: 7; *Sirp* 12.3.1993: 8; *EÜS Veljesto 1920–1975*. 53–58 (Lund 1975); EAA.2100.1.7151.

Lazarevitš-Šepelevitš, Ivan (Иван Михайлович Лазаревич-Шепелевич; ps C-Z; 1857 Porhov, Pihkva kubermang – 27.2.1907 Narva), pedagoog, ajakirjanik, ühiskonnategelane. Pärilik aadlik. Lõpetas Peterburi pedagoogilise instituudi. Narva linnakooli õpetaja 1878–1907. Ajalehe *Нарвский листок* toimetaja 1898–1905. Leht ilmus kaks korda nädalas, L.-Š. kirjutas enamiku ajalehes ilmunud retsensioonidest.

A: *Narva. Культурно-исторический справочник*. 208 (Narva 2001); EAA.105.1.10606.

Lattik, Jaan (ps Kittal; 22./10.10.1878 Karula vald, Võrumaa – 27.6.1967 Stockholm), vaimulik, poliitikategelane, kirjanik. Talurentnike poeg, **K. Pätsi** lang. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1893–94, Trt Aleksandri gümnaasiumis 1894–1902, TÜs usuteadust 1902–08, *cand theol.* Viljandi Eesti Haridusseltsi Progümnaasiumi juhataja 1909–12. Ordineeritud 20.11.1909, Viljandi maakoguduse kirikuõpetaja 1910–39 (vaheaegadega); konsistooriumi assessor 1919–23, Viljandimaa praost 1935–39. Eesti Asutava Kogu liige 1919–20, Riigikogu liige 1920–34 (Kristliku Rahvaerakonna nimekirjas; volitused lõpetati 1937); haridusminister 1926–27, välisminister 1928–31, Eesti saadik Leedus 1939–40. Suvel 1941 varjas end Nõukogude võimude eest. Pidas Kambjas talu 1940–44. Sügisel 1944 põgenes Rootsi, esialgu elas Eriksdali põgenikelaagris. Alates 1945 töötas Stockholmi kõrgkooli arhiiviasistendina; tegutses kirikuõpetajana Lääne- ja Lõuna-Rootsis 1945–52, oli Södertälje koguduse kirikuõpetaja 1952–67.

Avaldas gümnaasistina jutte päevalehes *Postimees* (Trt). Alates üliõpilaspõlvest kirjutas poliitilisi artikleid ja vesteid (ps Asutava Kogu liige), joonealuseid jutte, pühadejutlusi, reisikirjeldusi. Neid ilmus *Postimehes* 1902–06, maakonnalehes *Sakala* (Viljandi) ning 1920.–30. aastatel peamiselt ajalehes *Päevaleht*. Lisaks avaldas 1910.–30. aastatel lühijutte kümnetes ajalehtedes-ajakirjades. Saksa okupatsiooni ajal kirjutas 1942–44 publitsistikat ajalehtedele *Eesti Sõna*, *Postimees*, *Sakala*, *Valga Teataja* jt. Paguluses oli põgenikelaagri ajalehe *Eriksdali Teataja* peatoimetaja (10.–11.1944, ilmus 4 nr), tegi kaastööd ajakirjadele *Oma Maa* (Stockholm), *Kodukolle* (Stockholm), ajalehtedele *Välis-Eesti* (Stockholm), *Stockholms-Tidningen Eestlastele* jt.

T: mitmed noorsooraamatud ja jutustused (1907–53), sh „Meie noored“ (Trt 1907, 4. tr 1921); reisiraamat „Lõunamaale“ (Tln 1925); paar jutlustekogu (1932–61); memuaarid „Viljandi kirikumõis kõneleb“ (Vadstena 1948; Trt 1993), „Teekond läbi öö“ I–IV (Vadstena, Toronto, Göteborg 1950–58, Tln 2015), „Minu album“ (Toronto 1960); artiklite ja jutlustekogumikud „Meie vanad“ (Trt 2002), „Õhtu ajal on valgus“ (Trt 2013); mälestused 1917–18 kogumikus „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt“ (Tln 1927).

A: PmA; EBL; EAT; EE; EBL tk; EÜS1; EKirP; EKKE; AA2; E(N)E; Veem; EKrL; EKoBL; VjV; EE14; EKL; EVT; Lään; VEV; *Päevaleht* 15.10.1920: 4, 12.4.1935: 5; M. Kampmann. *Eesti kirjandusloo peajooned*. III: 242 (Tln 1923); Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 13–14 (Trt 1926); *Sakala* 23.3.1928: 8; *Eesti Kirjandus* 11/1938: 473–476; *Varamu* 9/1938: 1148–1150; *Eesti Sõna* 23.10.1943: 4; *Postimees* 24.10.1943: 4; *Eesti Kirik* 11/1953: 177, 11/1958: 178, 9/1967: 137–138, 5/1978: 169–170, 3/1992: 133; *Meie Tee* 2/1953: 29–30, 5-6/1958: 79, 7-8/1967: 125–127; *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. I: 216–219 (Stockholm 1954), VIII: 152 (Stockholm 1959); *Eesti kroonika 1957*. 136–137 jm (Stockholm 1956); *Jaan Lattikule 80. sünnipäeva puhul*. 3–52, 85–89 (Stockholm 1958); *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 22.10.1958: 2; *Rahvuslik Kontakt* 2/1959: 21, 3/1963: 3–4, 1/1967: 3–4; L. Barkov. *Mõrvarid ei pääse karistusest*. 87, 207, 212 (Tln 1966); *Meie Post* 7-8/1967: 5; E. Martinson. *Elukutse – reetmine*. 61, 72 jm (Tln 1970); A. Ots. *Mehed sündmuste kurvidel*. 48, 90 jm (Stockholm 1976); *Piinlikud lood*. II: 22 jm (Tln

1983); EKA IV.2: 441 jm (Tln 1984); R. Lahi. *Kohtumised*. 60–68 (Tln 1988); J. Lattik. *Koolipoisid*. 5–8 (LR 37/1988); *Edasi* 5.11.1988: 4–5; *Sirp ja Vasar* 3.3.1989: 5; *Kirjutamata memuaare*. 4: 63–64 (Tln 1990); R. Marandi. *Must-valge lipu all*. 256 (Stockholm 1991); *Haridus* 2/1992: 44–45; *Kleio* 10: 43 (Trt 1994); *Sakala kalender 1999*. 104–106 (Viljandi 1998); *Postimees*. Tartu 27.7.1998: 4; *Võrumaa Teataja*. *Viruskundra* 13.10.1998: 4; V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas*. 108, 130 jm (Trt 1999); *Võro kiränduse luumine*. 32–122 (Võru 2000); *Akadeemia* 9/2003: 2037, 2044, 11/2003: 2530, 2542, 2/2004: 447, 8/2004: 1873; *Töotan ustavaks jääda...* 104, 107–108 jm (Trt 2004); *Sakala kalender 2007*. 83–84 (Põltsamaa 2006); *Sakala kalender 2008*. 199–200 (Põltsamaa 2007); J. Lattik. *Õhtu ajal on valgus*. 9–13 jm (Trt 2013); *Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites*. 329–330 (Tln 2014); *Sakala kalender 2015*. 245–248 (Põltsamaa 2014).

Lauk, Johannes (.....)

J. Loosalu väljaannete ärijuht, samuti vastutav toimetaja Loosalu ajalehtedes *Maa* 1927–29 ja *Sakalamaa Teataja* (Viljandi) 4.–7.1929 ning ajakirjas *Romaan* 1934–36.

A: Rahvusarhiivi fotode andmebaas

- <http://www.ra.ee/fotis/index.php?lang=en&type=2&id=332628>

Laurik, Aleksander Jaani p (ps Varbolane, Asunik, Leks, Nõges; 31./18.12.1902 Paadremaa vald, Läänemaa – 3.1.1999), talunik. Talunikust kooliõpetaja poeg. Õppis Russalu ja Paadremaa vallakoolides 1912–15. Sõjaväeteenistuses 1923–25. Taluperemees Varbola vallas 1919–.... Kaitseliitlane. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal oli Varbola vallavanem > täitevkomitee esimees 1940–41, valla raamatukogu juhataja 1941. Talunik Väljataguse külas 1945–49, Russalu külanõukogu esimees 1948–49, raamatupidaja mitmes kolhoosis 1949–5..., Keila tsentraalhoiukassa inspektor 195..., seejärel Klooga külanõukogu esimees 195.... Kodu-uuriija. 1930. aastatel tegi kaastööd päevalehtedele *Kaja* ja *Vaba Maa*, samuti ajalehtedele *Maa Hääl* ja *Rahvaleht*, taarausuliste ajakirjale *Vaimne Vabadusvõitlus*.

T: käsikiri „Kuidas talus Russalus tühjaks jäid“ (1995; <http://www.hot.ee/russalu/Russalu%20talud.pdf>).

A: ISIK; www.kodulugu.ee; *Lääne-Harju Ekspress* 9.1.1999: 11; Kuidas talud Russalus tühjaks jäid (1995; <http://www.hot.ee/russalu/Russalu%20talud.pdf>).

Laurine, Leho Kustawi p (–1937 Leo Laurentius; 28.8.1904 Peterburi – 31.1.1998 Stockholm), maletaja, maleajakirjanik. Asus koos vanematega Eestisse 1918. Osales maleturniiridel 1930.–70. aastatel, mängis Eesti meeskonna koosseisus maleolümpial 1935. Sügisel 1944 põgenes Rootsi. Alates 1947 elas Göteborgis, töötas vabrikus. 1960. aastatel asus elama Stockholmi. Välis-Eesti Maleliidu asutajaliige 1947.

Tegi malealast kaastööd ajalehtedele *Vaba Maa*, *Esmaspäev* jt. Päevalehe *Uus Eesti* malenurga toimetaja (1935–40), aitas **P. Keresel** toimetada ka ajakirja *Eesti Male* (Pärnu, Trt) 1936–40. Paguluses oli ajakirja *Eesti Male* (New York) toimetuse liige 1963–75. EAL toetajaliige 1938–40.

A: ESBL; Lään; EEonline; VEPER; E. Lukk (koost). *Male Eestis*. 138, 525 jm (Tln 1965); *Meie Tee* 5-6/1979: 95; T. Lääne. *Välis-Eesti spordielu 1940–1991*. 241–244, 351–352 jm (Tln 2000); *Eesti Päevaleht* (Stockholm) 23.4.1998: 6, 13.9.2007: 6; V. Heuer. *Meie Keres*. 73 jm (Tln 2011); P. Tamm. *Meenutusi Paul Keresest*. 112 (Võru 2014); V. Tamming (1970). Ülevaatlukku eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940. 125–128 (TRÜ eesti keele kateedri diplomitöö; käsikiri TÜ sotsiaalteaduste raamatukogus); Eesti Maleliidu kodulehekülj (http://www.maleliit.ee/et/meedia/109-malenurgad/2401-86.html).

Lauristin, Johannes (ps Juhan Madarik; 29./ 17.10.1899 Tln – 28.8.1941 Soome laht), poliitikategelane, kirjanik. Töölise poeg. Õppis Kose-Uuemõisa ministeeriumikoolis 1909–14, Tln tehnikumi masinaehitusosakonnas 1919–20, Tln õhtukeskkoolis 1921–22 (sunnti lahkuma

poliitilise tegevuse tõttu). Sõjaväeteenistuses 1919–21, võttis mobiliseerituna (teistel andmetel vabatahtlikuna) osa Vabadussõjast 1919 (tagavarapolgu staabikirjutaja). Töötas treialina Volta ja Dvigateli tehastes 1915–18, ehitus- ja põllutöölisena 1918–19, Tln kaubasadamas 1921–23. EKP liige alates 1917. Arreteeriti Eesti võimude poolt 3.1923, mõisteti revolutsioonilise tegevuse eest seitsmeks aastaks sunnitööle. Riigikogu liige 6.1923 (Tööraha Ühise Väerinde nimekirjas). Vabanes vanglast 2.1931, arreteeriti uuesti 3.1931 ja mõisteti EKPga sidemete loomise eest kuueks aastaks sunnitööle. Vabanes amnestiaga 5.1938, töötas Tln haigekassa inspektorina 1938–40, jätkates ka illegaalset parteilist organiseerimistegevust. EKP KK illegaalse büroo liikmena osales riigipöördes 6.1940, võttis aktiivselt osa Eesti inkorporeerimisest NSVLga, oli Riigivolikogu > ENSV ülemnõukogu liige 7.1940–8.1941, ENSV Rahvakomissaaride Nõukogu esimees 8.1940–8.1941. Hukkus Tln-st põgenedes miiniristlejal Jakov Sverdlov.

Tegi kaastööd bolševistlikule päevalehele *Kiir* (3.–7.1917). Töötas 1922–23 peatoimetajana Tln bolševistlike ajalehtede ühendtoimetuses, mis toimetas päevalehte *Tööline* (1922–23, ilmus 114 nr), maatöörahvale mõeldud ajalehte *Töö Täht* (1922–23, ilmus 33 nr) > *Tööraha Hääl* (1923, ilmus 47 nr) > *Töö Lipp* (1923, ilmus 18 nr), kuukirja *Noor Tööline* (1922–23, ilmus 15 nr), lasteajakirja *Meie lapsed* (1923, ilmus 3 nr). Toimetas Tööraha Ühise Väerinde ajalehte *Tallinna Tööline* (1922, ilmus 26 nr, suleti 1. mai loosungite avaldamise eest), seejärel oli ajalehe *Meie Hääl* > *Uus Meie Hääl* tegevtoimetaja (1922, kokku ilmus 38 nr). Vanglas algatas poliitvangide salajase käsikirjalise ajalehe *Vangimaja Kiir* väljaandmise, oli lehe üks toimetajaid (Tln keskvangla 1927–32 [1934–36 vangis olnud **W. Tomingas** kirjeldab, kuidas ta vangina lehte luges]). Ajaleht ilmus kaks korda kuus (1927–29 kord kuus) ühes eksemplaris, mida salaja kongist kongi toimetati. Avaldati juhtkirju, artikleid, sõnumeid NSVLst ja vangla sündmustest (rubriigid „Seespool trelle” ja „Elu kongides”); kaastöid saadi ka teistest Eesti vanglastest. Pikemate artiklite avaldamiseks organiseeris ja toimetas L. ajakirja *Punane Viisnurk* (Tln keskvangla 1928[?]-32). Mõlema väljaande ilmumine lõppes, kui poliitvangid paigutati üksikvangidesse. Toimetas viimase illegaalse numbri ajalehte *Kommunist* (4.1940). Nõukogude okupatsiooni alguses oli ENSV informatsioonikeskuse (endine propagandatalitus) abijuhataja 7.1940.

T: mõned romaanid, sh „Riigikukatjad” (Leningrad 1929, 4. tr 1987), „Vabariik” I (Trt 1941, 4. tr 1970); jutustustevalimik „Kordnik, lipp ja jalajäljed” (Tln 1979); kõnede- ja artiklikogumik „Esimene Nõukogude aasta Eestis” (Tln 1946); mälestustekatkend „Teist korda noor vang” (Tln 1974); katkeid vanglakirjadest ja tekstest ajalehest *Vangimaja Kiir* on avaldatud raamatus „Trellide taga” (Tln 1962).

A: ENE; EKBL; E(N)E; EKrL; VjV; EE14; EKL; ISIK; *Leegid* 6/1929: 89–92; *Rahvakalender 1941*. 124–125 (Tln 1940); J. Saat. *Johannes Lauristin* (Tln 1946); J. Lauristin. *Esimene Nõukogude aasta Eestis*. 11–14 (Tln 1946); *Edasi* 27.8.1952: 3; J. Madarik. *Jutustused*. 391–410 (Tln 1955); *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. III: 159, 195 (Stockholm 1956), V: 120 (Stockholm 1957); W. Tomingas. *Vaikiv ajastu Eestis*. 593–595 (Tln 1992 [1961]); D. Rudnev. *Johannes Lauristin* (Tln 1962); *Revolutsiooni lipukandjad* I: 93–97 (Tln 1962); *Eesliinil*. 247 jm (Tln 1962); *Trellide taga*. 411–417, 680 jm (Tln 1962); *Väliseestlase kalender 1965*. 88–89 (New York 1964); *Jaan Anvelt. Mälestusi ja dokumente J. Anveldist*. 153 (Tln 1965); *Kodumaa* 31.8.1966: 2, 30.10.1974: 3; *Rahvuslik Kontakt* 1/1966: 35; *Rahva Hääl* 1.2.1967: 2; K.-A. Kadak. *Mitme taeva all*. 113 (Stockholm 1974); *Rahvuslik Kontakt* 2/1975: 18; *Meie Tee* 7-8/1977: 128; A. Taska. *Sini-must-valge 100 aastat*. 282–284 (Montreal 1982); EKA IV.2: 462–474 (Tln 1984); *Harjumaa ja harjulased*. 87 (Tln 1990); M. Õun. *Võithused Läänemeresel. Suvi 1941*. 100–101 (Tln 1996); *Eesti Ekspress* 21.10.1999: A1–A2, 28.7.2005: A24–A25, 21.11.2013: 24; P. Rohtmets. *Rektor Johan Köpp*. 92–93 (Trt 2007); J. Kross. *Kallid kaasteelised*. II: 460–462 (Tln 2008); M. Lauristin. *Punane ja sinine*. 18, 28–36 (Tln 2010).

Laurmann, Meinhard Kristjani p (1937– Laurmaa; 7.9./25.8.1905 Astuveri küla, Rõngu vald, Tartumaa – 16.4.2008 Trt), raamatupidaja. Talunike poeg. Õppis Treffneri gümnaasiumis 1914–23, TÜs matemaikat, kaubandust ja majandust 1924–40 (vaheaegadega, lõpetas

kaubanduseriala 1939). Töötas Trt-s raamatupidajana 1939–74 (Akadeemilises Kooperatiivis, Lellepi metallivabrikus, Trt keemiakombinaadis, tootmiskoondises Flora, teeninduskombinaadis Kalev).

Töötas päevalehe *Postimees* (Trt) talituses ja toimetuses 1927–39, oli *Postimehe* korrespondent Võrus 1927–29, *Postimehe* kirjastusele kuulunud ajalehe *Võru Teataja* ärijuht 1929–32, *Postimehe* kirjastuse kontoriametnik.

A: AA3; EÜS3; *Postimees* 17.6.1937: 3; *Tartu Postimees* 7.9.2005: 4, 7.9.2007: 3 EAA.2100.1.7240.

Leemann, Linda Johani/Johannese t (ka Leeman, Lehmann; 1934–35 Reismann; 1935– Raun; 9.3./24.2.1903 Saadjärve vald, Tartumaa – 20.3.1991 Bloomington, Indiana, USA). Kooliõpetaja tütar, **A. Rauna** abikaasa, **J. Mägiste** naiseõde. Õppis Trt ENKS tütarlastegümnaasiumis 1916–19 (ei lõpetanud), Trt õpetajate seminaris 1919–20, TÜs eesti keelt ja kirjandust 1923–31 (vaheaegadega; vabakuulaja 1923–25); *mag phil* 19..... Kooliõpetaja Trt-s 1920–28, Tlns-s 1932–34. 1944 siirdus Saksamaale, 1949 USAsse.

Noorteajakirja *Uudismaa* (Trt) toimetuse liige 1920 ja 1922–24.

T: „The Estonians“ (New Haven 1955); R. Kojose „Õnn“ (Trt 1927; tõlkija); A. Pozdnejevi „Religion and ritual in society. Lamaist Buddhism in late 19th-century Mongolia“ (Bloomington 1978).

A: TÕS: 467–468; AA3; EAA VI: 45 (Trt 1991); EAA.2100.1.7398; EAA.2292.1.750.

Leemets, Voldemar Abrami p (1939– Valdo L.; ps Emar Eme; 18.3.1896 Rakvere – 23.7.1939 Tln), viiuldaja, helilooja, muusikakriitik. Juhutöölise poeg. Õppis Rakvere õpetajate seminaris 1912–16, lõpetas Tln konservatooriumi kompositsioonieriala 1931. Võttis osa I maailmasõjast ja Vabadussõjast (muusikakompaniis). Estonia teatri orkestri viiuldaja, kontsertmeister 1922–31. Suri ajurabandusse.

Ajakirja *Helikund* üks asutajaid ja kaasautor (1923, ilmus 8 nr). Päevalehe *Kaja* muusikaarvustaja 1930. aastate keskel, ajalehe *Uudisleht* muusikaarvustaja 1936–39. Tegi kaastööd ajakirjadele *Agu*, *Muusikaleht*, *Eesti Noorus*, *Teater*, *Varamu*, ajalehele *Päevaleht*.

T: operett „Tantsitar maskis“, laulumänge, sümfoonilist ja kammermuusikat; arhiiv on hoiul Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis (fond M158).

A: EMBL1; ETeatrBL; EMBL2; EEonline; ISIK; *Kümme aastat noorpõlve*. 10 (Tln 1929); *Uudisleht* 24.7.1939: 3; *Muusikaleht* 7-8/1939: 154; *Sirp ja Vasar* 1.6.1946: 5.

Leesment, Emma Danieli t (–1912 Mälberg; 21.7.1886 Toolamaa vald, Võrumaa – 20.11.1940 ...), taluperenaine. Talunike tütar. Alghariduse sai kodus, õppis Trt-s prl Jürgensi erakoolis, hiljem Trt-s põllutöökursustel 1906 ja majapidamiskursustel 1907, Soomes Reitkalli aiatöö- ja majapidamiskoolis 1908–09. Eesti Põllumajanduse Keskseksi kodumajapidamise instruktor 1910–12, seejärel taluperenaine Pärnumaal.

Tegi kaastööd ajalehtedele ja ajakirjadele.

T: „Perenaiste käsiraamat“ (1912, 5. tr 1929).

A: EAT; *Postimees* 20.7.1936: 7; *Agraarteadus* 3/2001: 195.

Lehepuu, Heino Hansu p (sünd Heinrich L.; 6.6./24.5.1907 Trt – 20.4.1942 Sverdlovski oblast), tarbegräafik. Kaupmehe poeg. Õppis Trt Aleksandri gümnaasiumis 1914–18 > Treffneri gümnaasiumis 1918–25, TÜs õigusteadust 1925–33 (ei lõpetanud); täiendas end reklaami alal Berliinis 1937. Sõjaväeteenistuses 1933. Vanemuise teatri dekoraatori abiline kaks aastat, *Postimehe* kirjastuse tsinkograafia tööline 1928–32-, hiljem iseseisev rakenduskunstnik Trt-s. Illustreeris õpikuid ja raamatuid, kujundas raamatukaasi, trükireklaame (Frederkingi seebivabrikule, pudu- ja pesuärile Vennad Lepp jt), äride vaateaknaid jms. Pariisi reklaamiklubi kirjavahetajaliige 1938. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 14.6.1941, mõisteti surma (§58-13, süüks Kaitseliitu kuulumine), hukati.

Tegi juba gümnaasistina illustratsioone ajakirjadele. Ajakirja *Eesti Skout* (Trt) toimetuse liige 1925–26. Avaldas karikatuure päevalehe *Postimees* lisas *Sädemed* (Trt) 1925–27. Alates 1920. aastate lõpust tegi illustratsioone Trt ajakirjadele *Eesti Kindlustus*, *Jutu-Paun*, *Maret*, *Viiking* jt, mh löi päismikud ajakirjadele *Eesti Skout* 1923 ja *Maret* 1935.

T: mängufilm „Noored kotkad“ (1927, kunstnik-dekoraator).

A: AA3; EFA; ISIK; OkM; *Postimees* 19.6.1937: 7, 16.9.1938: 7; R. Loodus. *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. 67, 128–129, 136 (Tln 1982); *Mäetagused* 33: 19, 30 (Trt 2006); EAA.1767.1.1010; EAA.2100.1.7283.

Lehtmets, Elmar Aleksander Juhani p (14./1.9.1901 Luusika küla, Virumaa – 17.7.1942 Sosva vangilaager, Sverdlovski oblast), advokaat, ajakirjanik. Talunike poeg. Õppis Virumaa reaalgümnaasiumis 1918–22, TÜs õigusteadust 1922–28. Võttis vabatahtliku õppursõdurina osa Vabadussõjast 1918–20. Trt linna statistikabüroo ametnik 1923–24, Virumaa Põllumeeste Esituse sekretär 1925; vandeadvokaadi abi 1930–36, vandeadvokaat Rakveres 1936–40. Riigivolikogu liige 1938–40. Arreteeriti Nõukogude võimude poolt 13.6.1941, mõisteti surma ja hukati.

Maakonnalehe *Virumaa Teataja* (Rakvere) tegevtoimetaja (1925–40), lisaks vastutav toimetaja 1929–38, peatoimetaja 1932–40. Leht ilmus esialgu kaks korda nädalas, alates 1929 kolm korda nädalas, esialgu päevalehe *Teataja* kohaliku väljaandena (Rakvere uudised olid vaid viimasel leheküljel), ajapikku kohaliku materjali osa kasvas. Algul tegi L. lehte üksinda, 1930. aastate keskel oli toimetajaid neli. Selleks ajaks oli *Virumaa Teataja* saanud tähtsaimaks kohalikuks leheks Lääne-Virumaal. EAL liige 1939–40.

A: EAT; ERAKT; AA3; VjV; EAd; OkM; *Virumaa Teataja* 15.11.1935: 3–4, 10.10.2000: 7; *Meie Tee* 9–10/1964: 146–148, 11–12/1964: 191; K. Saaber (koost). *Virumaa*. 520–521 (Rakvere 1996); O. Kirss. *Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani*. 183 (Tln 2003); EAA.2100.1.7297.

Leichter, Karl Voldemar Jüri p (13.10.1902 Sõmeru mõis, Virumaa – 7.3.1987 Tln), muusikateadlane. Aidamehe poeg. Õppis Virumaa reaalgümnaasiumis 1920–23, Trt kõrgemas muusikakooli muusikateooriat ja kompositsiooni 1923–29, lõpetas 1936, õppis TÜs filosoofiat, ajalugu ja kirjandust 1923–31, *mag phil* 1934. Töötas Eesti rahvaluule arhiivis 1929–31 (kataloogis rahvalaule, käis kogumisretkedel), pidas vanemate talu Näpi külas 1934–36, ERMi stipendiaat 1936–38, Kultuurkapitali helikunsti sihtkapitali väljaannete toimetaja 1938–40, Tln konservatooriumi muusikaajaloo õppejõud 1940–49 ja 1956–68 (dotsent 1946). Vallandati 1.5.1949 kui kodanlik natsionalist, visati välja heliloojate liidust, keelati kirjutiste avaldamine, loengute pidamine, raadios esinemine. Töötas teetöolisena 1950, autoremondilukksepana 1951, ENSV riikliku raamatukogu abitööjõud (bibliograaf) 1951–55. Taastati konservatooriumis ametisse 1.9.1956. Uuris põhiliselt eesti muusika ajalugu.

Tegi kaastööd ajakirjale *Muusikaleht* 1930–35. Päevalehe *Postimees* (Trt) muusikakriitik 1931–34, kajastas põhiliselt Trt kontserdielu. Avaldas muusikaalaseid artikleid *Päevalehes* 1936–40. Tutvustas ringhäälingu sümfooniakontserte saatekavalehes *Raadioleht* (sari „Nädala orkestrikontserdid“) 1939–40. Saksa okupatsiooni ajal avaldas muusika- ja teatrikriitikat päevalehes *Linna Teataja > Eesti Sõna* 1941–43, käsitles põhiliselt Tln kontserte ning Estonia teatri muusikalavastusi. Nõukogude ajal avaldas muusikakriitikat ja ülevaateartikleid kultuurilehes *Sirp ja Vasar* 1944–45 ja 1955–62, nädalalehes *Kodumaa* 1963–69, ajakirjas *Советская музыка* 1958–64 jm, tegi Eesti Raadios saateid muusikast (sh sari „Mõttedissonantsid“ 1968).

T: biograafiad „Richard Wagner“ (Trt 1934) ja „Mart Saar“ (Tln 1964; vene k 1960, 1982), uurimused „Kaasaja muusikast“ (Tln 1970), „Seitse sajandit eestlaste lauluteel“ (Tln 1991), „Estonia“ muusikalise arengu keskusena“ (Tln 1992); artiklikogumikud „Valik artikleid“ (Tln

1982) ja „Keset muusikat“ (Trt 1997); isikuarhiiv on hoiul Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis (M 159).

A: EHM; ENE; E(N)E; EMBL1; AA3; EE14; ETeatrBL; EMBL2; *Sirp ja Vasar* 19.3.1949: 5, 12.10.1962: 5, 13.10.1972: 10–11, 7.10.1977: 10, 7.10.1982: 12, 13.3.1987: 11, 15, 16.10.1987: 11; *Looming* 11/1950: 1394–96 jm; *Noorte Hääl* 13.10.1972: 2; K. Leichter. *Valik artikleid*. 5–32 (Tln 1982); *Teater. Muusika. Kino* 7/1984: 4–11, 8/1988: 81–85, 10/1997: 24–27, 5/2001: 62–67; *Teataja* 11.4.1987: 6; *Karl Leichter. Personaalnimestik*. (Tln 1992); K. Leichter. *Keset muusikat*. 11–14 (Trt 1997); *Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944*. 57–63 (Tln 1998); *Eesti kultuur 1940. aastate teisel poolel*. 107–115 (Tln 2001); M. Männik-Kirme. *Karl Leichter. Eesti muusikateaduse suurmees*. (Tln 2002); *Rahvuslikkuse idee ja eesti muusika 20. sajandi algupoolel*. 56–61 (Tln 2002); *Muusika* 7/2002: 34–37, 2/2003: 34–35; *Akadeemia* 11/2002: 2331–2348; *Haridus* 3/2011: 43–44.

Leidtorp, Stepan Mardi p (ka Stephan; 21.7.1902 Kaiu vald, Harjumaa – ?), ametnik, talunik. Talunike poeg. Lõpetas Westholmi gümnaasiumi 1923, õppis TŪs õigusteadust, majandust ja agronoomiat 1923–42 (vaheaegadega, ei lõpetanud ühtki eriala). Algkooliõpetaja Inglites 1923–25 ja Hageris 1928–30, Harju maavalitsuse ametnik, osakonnajuhataja 1930–?, ka talupidaja Kaius 1931–?. Riigikogu liige 1935–37 (ESTP nimekirjas; tegelikult oli Riigikogu tegevus 1934–37 peatatud).

Kaiu noorte ajakirja *Noorte Püüded* vastutav toimetaja (1925, ilmus 2 nr). Harju maavalitsuse ametnikuna oli *Harju Maavalitsuse Teataja* vastutav toimetaja 1930–39.

A: AA3; VjV; *Sõnumed* 18.6.1932: 3.

Leik, Osvald Georg Johani p (9.4./28.3.1882 Vastemõis, Viljandimaa – 31.1.1941 Tali vald, Pärnumaa), advokaat. Uusna mõisniku poeg. Õppis Trt gümnaasiumis 1893–94 ja 1898–1902, vahepeal Viljandis Bormanni progümnaasiumis 1894–97 ja Trt-s Zeddelmanni erakoolis 1897–98; õppis TŪs õigusteadust 1902–07, vahepeal Berliini ülikoolis mõtteteadust 1906. Kohtuameti kandidaat Tlns-s 1907–09, vandeadvokaadi abi Trt-s 1909, Valgas 1909–13, vandeadvokaat Viljandis 1913–22, Tln-s ja Jõhvis 1922–40. Hukkus tuleõnnetuses.

Tudengina avaldas artikleid päevalehtedes *Postimees* (Trt) 1905 ja *Sõnumed* 1906. Postimehe kirjastuse ajalehe *Elu* (Trt) toimetuse liige, mõne numbri vastutav toimetaja 1913. Vastutav toimetaja ajalehtedes *Viljandi Teataja* 1913–14 > *Sakala* (Viljandi) 1914–17.

A: AA2; EÜS1; EAd; Hoia Ronk. *Kaasaegsed*. 68–69 (Trt 1926); *Sakala* 23.3.1928: 8–9; EAA.1767.1.1015.

Lekstein, Mart Mihkli p (1937– Lepaste; ps M. Lepp, M. Malev; 22./10.10.1886 Aesoo küla, Tori vald, Pärnumaa – 23.4.1939 Pärnu), ajakirjanik. Talunike poeg. Õppis Pärnu linnakoolis. Sõjaväeteenistuses 1908–11, võttis mobiliseerituna osa I maailmasõjast 1914–17 ja Vabadussõjast. Kontoriametnik Pärnus 1912–14, Pärnu linnaraamatukogu juhataja 1920–23. Kogus 1912. a ERMile Tori kihelkonnast vanavara. Suri angiini tüsistustesse.

Alates 1908 tegi kaastööd ajalehtedele *Postimees* (Trt), *Sakala* (Viljandi), *Meie Kodumaa* (Viljandi), saatis lehtedele sõnumeid ja ilukirjanduslikke katsetusi. Hiljem oli ajalehe *Pärnu Postimees* toimetuse liige 1923–30, seejärel *Pärnu Päevalehe* vastutav toimetaja ja talitusjuht 1930–39. EAL liige 1925–39.

T: luulekogu „Kurbus“ (Trt 1919).

A: PTB; EKBL; EKrL; EKL; ISIK; *Uus Eesti* 22.10.1936: 6; *Postimees* 29.10.1936: 3, 24.4.1939: 7; ÕT XIV: 73 (Tln 1936); ÕT XVII: 48 (Tln 1939); *Looming* 5/1939: 563–564; *Pärnu Postimees* 19.10.1996: 5, 20.10.2011: 11; ERA.852.1.2531.

Lühendid

poolpaks kiri – märgib isikuid, kelle elulugu on käesolevas leksikonis

ANSV – autonoomne nõukogude sotsialistlik vabariik
BBC – The British Broadcasting Corporation
cand agr – põllumajanduskandidaat
cand gram comp – võrdleva grammatika kandidaat
cand hist – ajalookandidaat
cand jur – õigusteaduse kandidaat
cand math – matemaatikakandidaat
cand oec pol – poliitilise ökonomia kandidaat
cand phil – filosoofiakandidaat
cand philol – filoloogiakandidaat
cand theol – teoloogiakandidaat
dr jur – õigusteaduse doktor
dr med – meditsiinidoktor
dr phil – filosoofi doktor
dr phil nat – loodusteaduste doktor
dr philol – filoloogiadoktor
dr rer oec – majandusdoktor
dr theol – teoloogiadoktor
EAL – Eesti Ajakirjanikkude Ühing > Eesti Ajakirjanikkude Liit > Eesti Ajakirjanike Liit
EE – „Eesti entsüklopeedia”
EISTP – Eesti Iseseisev Sotsialistlik Töölise Partei
EKMS – Eesti Kirjameeste Selts
EKP – Eestimaa Kommunistlik Partei
EKS – Eesti Kirjanduse Selts
EM – Euroopa meistrivõistlused, Euroopa meister
ENKS – Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts
ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
ERKI – Eesti Riiklik Kunstiinstituut
ERM – Eesti Rahva Muuseum
ESDTP – Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei
ESTP – Eesti Sotsialistlik Töölise Partei
ETA – Eesti Teadeteagentuur/Telegraafi agentuur
ETK – Eesti Tarbijateühisuste Keskühisus
ETKVL – Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit
ETV – Eesti Televisioon
EÜS – Eesti Üliõpilaste Selts
GPU – Riiklik Poliitvalitsus, julgeolekuorgan Nõukogude Venemaal (Государственное политическое управление)
illustr – illustraator
KK – keskkomitee
koost – koostaja
KGB – (NSVL) Riiklik Julgeolekukomitee (Комитет государственной безопасности)
kod.n – kodanikunimi
LUS – Loodusuurijate Selts
mag agr – põllumajandusmagister
mag jur – õigusteaduse magister
mag phil – filosoofiamagister
mag phil nat – loodusteaduste magister

mag theol – teoloogiamagister
 MM – maailmameistrivõistlused, maailmameister
 nim – nimeline
 NKVD – (NSVL) Siseasjade Rahvakomissariaat (Народный комиссариат внутренних дел)
 NSVL – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
 OM – olümpiamängud
 ps – pseudonüüm
 RÜS – (Tln) Rahvaülikooli Selts
 SLV – Saksamaa Liitvabariik
 TA – teaduste akadeemia
 Tln – Tallinn
 toim – toimetaja
 tr – trükk
 Trt – Tartu
 TRÜ – Tartu Riiklik Ülikool
 tõlk – tõlkija
 TÜ – Tartu Ülikool
 ukj – uue kalendri järgi
 UFA – Universum Film-Aktien Gesellschaft
 UNRRA – The United Nations Relief and Rehabilitation Administration
 USA – Ameerika Ühendriigid
 NFSV – Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik
 vkj – vana kalendri järgi
 VSDTP – Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei
 ÕES – Õpetatud Eesti Selts

Teatmeteoste jm allikate lühendid

Väljaannete ja väljaandjate-toimetajate bibliograafilised andmed on pärit järgmistest bibliograafiatest:

Antik, Richard. *Eesti ajakirjandus 1766–1930*. Trt 1932: Eesti Rahva Muuseum
Eesti perioodika 1941–1944. Tln 2009: Eesti Rahvusraamatukogu. Koost Külli Kaunissaare.
Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. I–II. Tln 2002: Eesti Akadeemiline Raamatukogu. Toim
 Endel Annus ja Tiina Loogväli.

Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940. Tln 1993: Eesti Teaduste
 Akadeemia Raamatukogu. Toim Endel Annus.

Nõukogude Eesti perioodilised väljaanded 1940–1960. Tln 1968: Eesti Raamat.

Nõukogude Eesti perioodilised väljaanded 1961–1970. Tln 1975: Eesti Raamat.

1000 tartlast = *1000 tartlast läbi aegade*. Trt 2003: MTÜ Liivimaa Mälu.

AA1 = *Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat*. Trt 1889: C. Mattiesen. Toim
 Arnold Hasselblatt, G. Otto.

AA2 = *Tartu ülikooli üliõpilaskonna teatmik. Album Academicum Universitatis Tartuensis*.
 1889–1918. I–III. Trt 1986–88: Tartu Riiklik Ülikool. Toim Richard Kleis.

AA3 = *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944*. I–III. Trt 1994: Tartu Ülikool,
 Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Teadusfond.

Aarma = Liivi Aarma. *Põhja-Eesti vaimulike lühieelulood 1525–1885*. Tln 2007: G. ja T. Aarma
 Maja OÜ.

AE = *Album Estonorum. Dritte, vermehrte Aufl age*. Tln 1910: Aug. Mickwitz. Koost Axel von
 Gernet.

Aeg I–II = *Aeg trükis, eetris, ekraanil*. I–II. Tln 1976–85: Eesti Raamat.

AEK = *Auraamat Eesti Vabariigi kaadriohvitseridele*. Tln 2007: Umara. Koost Jaak Pihlau.

ARUT = *Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. Trt 1997: Tartu Ülikooli Kirjastus.

AuR = *Auraamat Eesti Vabariigi kaadriohvitseridele*. Tln 2007: Umara Kirjastus. Koost Jaak Pihlau.

AV1 = *Album Vironorum*. I. Toronto 1975: Korp! Vironia.

AV2 = *Album Vironorum*. II. Tln 2000: Korp! Vironia.

Brennsohn = Isidorus Brennsohn. *Die Aerzte Estlands vom Beginn der historischen Zeit bis zum Gegenwart*. Riia 1922.

BÜ = *Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949*. Toronto 1991. Toim Elmar Järvesoo.

DBBL = *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710–1960*. Köln, Viin 1970: Böhlau. Toim Wilhelm Lenz.

EA = Helbe Merila-Lattik. *Eesti arstid 1940–1960*. Pärnu 2000: H. Merila-Lattik.

EAA I–X = *Eesti ajakirjanduse ajaloo*. I–X. Trt 1966–96: Tartu Riiklik Ülikool > Tartu Ülikool.

EABL = *Eesti aianduse biograafiline leksikon*. Tln 1998: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Koost Nora Tammoja.

EAd = Lauri Vahtre. *Eesti advokatuuri ajalugu 1919–1994*. Tln 2005: Eesti Advokatuur.

EAE = *Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast*. Tln 1997: Olion. Koost Sulev Vahtre.

EAT = *Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid*. Trt 1932: Eesti Kirjanduse Selts. Toim Richard Kleis.

EBL = *Eesti biograafiline leksikon*. Trt 1926–29: Loodus. Peatoim A. R. Cederberg.

EBL tk = *Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide*. Trt 1940: Loodus. Peatoim Peeter Tarvel.

EE = *Eesti Entsüklopeedia*. I–VIII. Trt 1932–37: Loodus.

EE tk = *Eesti Entsüklopeedia. Täiendusköide*. [A–Kongolo]. Trt 1940: Loodus.

EE14 = *Eesti Entsüklopeedia. XIV. Eesti elulood*. Tln 2000: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Eesti ajakirjanduse... = Juhan Peegel, Krista Aru, Sergei Issakov, Ea Jansen, Epp Lauk. *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. Trt, Tln 1994: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond, Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Selts.

EEve = *Eesti Entsüklopeedia*. [A–Boose]. Stockholm 1957–59: Estonia. Tegevtoim Heino Meister.

EHM = *Eesti heliloojad ja muusikateadlased*. Biograafi line leksikon. Tln 1966: Eesti Raamat.

EKA = *Eesti kirjanduse ajalugu*. I–V. Tln 1965–91: Eesti Raamat. Toim Arne Vinkel (I kd), Endel Nirk (II kd), Heino Puhvel (III kd), Endel Sõgel (IV kd), Maie Kalda (V kd).

EKABL = *Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon*. Tln 1996: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

EKBL = *Eesti kirjanduse biograafiline leksikon*. Tln 1975: Eesti Raamat. Toim Endel Nirk, Endel Sõgel.

EKirP = Arvo Mägi, Karl Ristikivi, Bernard Kangro. *Eesti kirjandus paguluses 1944–1972*. Lund 1973: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

EKKE = Bernard Kangro. *Eesti kirjakuulutaja eksiilis. Biblio- ja biograafi line teatmik aastaist 1944–1986*. Lund 1989: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

EKL = *Eesti kirjanike leksikon*. Tln 2000: Eesti Raamat. Koost Oskar Kruus, Heino Puhvel.

EKoBL = *Eesti kooli biograafiline leksikon*. Tln 1998: Eesti Enstüklopeediakirjastus. Koost Heino Rannap.

EKrL = *Eesti kirjarahva leksikon*. Tln 1995: Eesti Raamat. Koost ja toim Oskar Kruus.

Elvalasi = *Tuntud elvalasi läbi aegade*. Trt 2006: Liivimaa Mälu.

ELVI BL = *Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi teaduskoosseisu biobibliograafia 1947–1990*. Tln 1992.

EMajBL = *Eesti majanduse biograafiline leksikon 1951–2000*. Tln 2003: Ilo.

EMBL1 = *Eesti muusika biograafiline leksikon*. Tln 1990: Valgus.

EMBL2 = *Eesti muusika biograafiline leksikon*. I–II. Tln 2007–08: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

EMT = *Eesti majandustegelased*. Tln 1938: Kaubandus-Tööstuskoda.

ENE = *Eesti nõukogude entsüklopeedia*. I–VIII. Tln 1968–78: Valgus.

ENE/EE = *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia > Eesti Entsüklopeedia*. I–X, XIII. Tln 1985–99: Valgus > Eesti Entsüklopeediakirjastus.

EOS = *Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased*. I–IV. Tln: Tammiskilp 1998 > Sentinel 2002, 2003, 2005. Koost Mati Õun.

EP = *Eesti põllumajandusentsüklopeedia*. I. [A–J] Tln 1998: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

EPE = *Eesti põllumajanduse edendajaid*. Biograafi line leksikon. Tln 2008: O. Tamberg. Koost Oolav Tamberg.

ePL = *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Köln, Viin 1977: Böhlau. Toim Martin Ottow, Wilhelm Lenz.

ERAKT = *Eesti riigi-, avaliku- ja kultuurielu tegelased 1918–1938*. I. Tln 1939: Eesti Kunstnike Liit.

ESBL = *Eesti spordi biograafiline leksikon*. Tln 2001: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Koost Henn Saarmann, Erlend Teemägi.

ESST = *Eesti saarte sotsiaalolustik ja tegelased*. Trt 1938: autorite kirjastus. Toim J. Kesanurm, E. Talvist.

ETeadBL = *Eesti teaduse biograafi line leksikon*. I–II. Tln 2000–05: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Peatoim Karl Siilivask.

ETeadVK = *Eesti teadlased väljaspool kodumaad. Biograafiline teatmik*. Stockholm 1984: Eesti Teaduslik Instituut. Toim Teodor Künnapas.

ETeatrBL = *Eesti teatri biograafi line leksikon*. Tln 2000: Eesti Entsüklopeediakirjastus, Eesti Teatriliiit. Koost Kalju Haan, Heino Aassalu, Vilma Paalma.

ETL = *Eesti tuletõrje leksikon*. Tln 1940: Tallinna Kirjastuse Kooperatiiv. Toim Ernst Tetsmann, Leo Soonpää, Ilmar Peterson, Vladimir Raudsepp.

EVK = *Eesti Vabadusristi kavalerid*. Stockholm 1984: Välis-Eesti & EMP.

EVT = *Eesti välisteenistus. Biograafi line leksikon 1918–1991*. Tln 2006: Välisministeerium.

EÜS1 = *Eesti Üliõpilaste Selts 1870–1905. Biograafilisi andmeid*. New York 1965: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu.

EÜS2 = *Eesti Üliõpilaste Selts 1906–1918. Biograafilisi andmeid*. Toronto 1970: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu.

EÜS3 = *Eesti Üliõpilaste Selts 1919–1940. Biograafilisi andmeid*. Stockholm 1990: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu.

Gottzmann & Hörner = Carola L. Gottzmann, Petra Hörner. *Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. I–III. Berliin, New York 2007: Walter de Gruyter.

Jaaksoo = Andres Jaaksoo. *Kes on kes ja mis on mis eesti lastekirjanduses*. Tln 1987: Eesti Raamat.

Järva = Heino Heinlo. *Tuntumaid isikuid Järvamaalt*. Viljandi 1995: Kuma.

KEL = Vello Lään, Johannes Tilk. *Kes on kes Eesti lennunduses*. Tln, Trt 2006: Elmatar.

LDT = *Lexikon deutschbaltischer Theologen seit 1920*. 2. Aufl age. Hannover 1988. Toim Wilhelm Neander, C. Helmut Intelmann.

LET = *Lõuna-Eesti tegelaste biograafi ad. Eluloolisi andmeid Valga-, Võru-, Petseri- ja Lõuna-Tartumaal elavate ja tegutsevate avalikkude tegelaste kohta*. Pärnu 1938: Sõna. Toim Arvo Leetmaa, Jüri Andreller.

Liivika = *Üliõpilasselts Liivika liikmeskond 1909–2003*. Pärnu 2003: .....

Liivika = *Üliõpilasselts Liivika liikmeskond 1909–2003*. Tln 2003: Üliõpilasselts Liivika.

Linnap = Peeter Linnap. *The History of Estonian Photography 1900–1938. – The History of European Photography 1900–1938*. I. Bratislava 2010: Central European House of Photography. 205–223.

LR – „Loomingu” Raamatukogu.

Lään = Vello Lään. *Kes on kes? Kes on kus? Kaugete maade eestlased*. Lühielulood. Tln 2011: Olion.

MerLe = *Mereleksikon*. Tln 1996: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Muhumaa = Ago Rullingo. *Muhumaa. Loodus, aeg, inimene*. Tln 2001: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Nõmme = L. Lõhmus. *Nõmme. Viiskümmend XX sajandi I poole väljapaistvat nõmmelast*. Tln 2004.

Peatükke = *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940*. Trt 2000: Tartu Ülikooli Kirjastus. Koost Epp Lauk.

Per aspera 3 = Per aspera ad astra. III. Toronto, Tln 1999.

PET = *Maakondlikud suurmehed. Põhja-Eesti kultuurlugu ja tegelased*. Trt 1937: Sõnastus.

PKE = *Die Pastoren des Konsistorialbezirks Estland 1885–1919*. Köln, Viin 1988: Böhlau. Toim Erik Amburger, Helmut Intelmann, Helmut Speer, Karl-Johann Paulsen.

PmA = *Postimees 1857–1907. 50-aastase kestuse mälestuseks*. Trt 1909: Postimees.

PPG = *Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade*. Toronto 1985.

PTB = *Pärnumaa tegelaste biograafi ad. Eluloolisi andmeid Pärnumaal elavate ja tegutsevate avalikkude tegelaste kohta*. Pärnu 1937: Sõna. Toim Jüri Andreller, Arvo Leetmaa.

Põhjala = *EÜS Põhjala matrikel 1944–1977*. Stockholm 1978: EÜS Põhjala.

R/N = *Allgemeines Schrift steller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kur land*. I–V. Berliin 1966: Haude & Spener [Jelgava 1827–32, 1859/61]. Toim Johann Friedrich von Recke, Karl Eduard Napiersky, Th eodor Beise.

Redlich = May Redlich. *Lexikon deutschbaltischer Literatur. Eine Bibliographie*. Köln 1989: Georg-Dehio-Gesellschaft .

Riigivanemad = *Eesti riigivanemad. Märtrid ja tulehoidjad*. Tln 2006: Konstantin Pätsi Muuseum. Koost Elle Lees.

RVS =

Salo = Vello Salo. *E. V. kaadriohvitseride saatus 1938–1996*. Trt 1996: Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon.

SBL = *Sporidibiograafiline leksikon 1937*. Tln 1937: Tallinna Kirjastuse Kooperatiiv. Toim Leonhard Soonberg, Ilmar Peterson, Vladimir Raudsepp, Oskar Lövi.

SBLV = *Eesti spordibiograafiline leksikon. Virumaa 1939. ... 1939: Virumaa Spordiliit*. Koost Karl Laas.

SE = *Soomepoiste elulood. Soome sõjaväes II maailmasõja aastatel teeninud eestlased ja Eesti vabatahtlikud*. Tln 2015: Grenader. Koost Peep Pillak, Heini Vilbiks.

Sikk = *Eesti perioodikas ilmunud järjejuttude bibliograafia 1918–1944*. Võrumaa 2014: Lembit Sikk Pärna talu. Koost Kalev Sikk.

SK = *Saarlaste kirjarahvast*. Kuressaare 2003: H. Allik. Koost Helgi Allik.

SKTA = *Saare kirjanike ja tegelaste album*. Kuressaare 1934: Vesse. Koost Julius Ernst Meigas.

SP = *Spes patriae. Üliõpilasseltsid ja -korporatsioonid Eestis*. Tln 1996: Olion.

TLM BT = *Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ring 1963–2000. Ringi liikmete biograafiline teatmik*. Tln 2000: A. Sarv. Koost Marju Vilbaste.

TRÜ BN = *Tartu Riikliku Ülikooli õppe-teaduskoosseisu biobibliograafianimestik 1944–1980*. Tln 1987: .....

TSL = *Tartumaa spordileksikon*. Tartu 2011: Tartumaa Spordiliit.

TTÜ BL = *Tallinna Tehnikumi ja Tallinna Tehnikaülikooli õppe- ja abijõud 1918–1944. Eluloolisi lühiandmeid*. Tln 1993.

Töotan = *Töotan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940–1992*. Trt 2004: Eesti Kirjanduse Selts.

TÕS = *Tartu Õpetajate Seminar 1828–1928*. Trt 1929: Tartu Õpetajate Seminari Vilistlaskogu.

TÜA = *Tartu Ülikooli audoktorid ja auliikmed 1803–1997*. Trt 1997: Tartu Ülikooli Kirjastus.

ADUT = *Tartu ülikooli audoktorid ja auliikmed 1803–1997. = Album doctorum honoris causa sociorumque honorariorum Universitatis Dorpatensis/Tartuensis ab a. MDCCCIII usque ad a. MCMXCVII.* Trt 1997: Tartu Ülikooli Kirjastus.

VE = *Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood.* Tln 1997: Soome Sõjaveteranide Eesti Ühendus.

VED = *Välis-eesti draamakirjandus 1944–1984.* Toronto 1984: ..... Koost Elsa Vellner.

Veem = Konrad Veem. *Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon.* Teine, täiendatud trükk. Stockholm 1990: Eesti Vaimulik Raamat.

VEK = *Välis-Eesti kunstnikke.* Rooma, Toronto 1980: Maarjamaa.

VEKL = *Väike Eesti kirjanike leksikon.* Tln: Virgela 1998.

VET = *Välis-Eesti tegelased. Eluloolisi andmeid.* Tln 1939: Välis-Eesti Ühing. Toim Bruno Tiido.

VEV = T. Nõmmik. *Välis-eesti vaimulikud 1942–2012.* Tln 2014: Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik.

VHS74 = *Verbum habet Sakala. Korp! Sakala koguteos.* New York, Stockholm, Toronto 1974: Korp! Sakala.

VjV = *Valitud ja valitsenud. Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917–1999.* Tln 1999: Eesti Rahvusraamatukogu. Koost Jaan Toomla.

Vändra = *Tuntud nimesid Vändra minevikust.* Vändra 2004: C. R. Jakobsoni Talumuuseumi toetajate seltsing. Koost Jannu Holsting.

ÕT I–XVII = *Õitsitud. Eesti ajakirjanikkude album. I–XVII.* Tln 1922–30, 1932–39: Eesti Ajakirjanikkude Ühing > Eesti Ajakirjanikkude Liit > Eesti Ajakirjanike Liit.

Internetiandmebaasid

Aule = Andres Aule koostatud Kaukaasia eestlaste andmebaas
(<http://ida.aule.ee/muu/inimesed.html>)

BBLd = Baltisches Biographisches Lexicon digital (<http://www.bbl-digital.de/>)

DSpace = TÜ digitaalarhiiv (<http://dspace.utlib.ee/dspace/>)

EAÖK = Vaimulike andmebaas (<http://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/vaimulike-andmebaas/>)

EELK = Vaimulike elulood (<http://www.eelk.ee/~elulood/>)

EEonline = Eesti Entsüklopeedia (<http://entsyklopeedia.ee/>)

EEVA = Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu
(<http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?lang=et&do=index>)

EF = Eesti fotograafi d 1844–1944 (<http://www.linnamuuseum.ee/eestipiltnik/?taht=A>)

EFA = Eesti Filmi Andmebaas. Biograafi line leksikon
(<http://www.efis.ee/et/varamu/biograafilineleksikon>)

EMI = Eesti Muusika Infokeskus (<http://www.emic.ee/eesti-heliloojad>)

ER = Eesti riigipead (<http://www.president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/index.html>)

ERB = Eesti rahvusbibliograafi a (<http://erb.nlib.ee/>)

ERBA = Eesti raamatukogunduse biograafi line andmebaas (<http://ery.tlulib.ee/>)

Ericus = TLÜ Akadeemilise Raamatukogu rahvusbibliograafi a isikud (<http://isik2.tlulib.ee/>)

ERR arhiiv = ERR radio- ja telesaadete arhiiv (<http://arhiiv.err.ee/>)

ETeadBL = Eesti teaduse biograafi line leksikon. III–IV. Peatoim Jaak Aaviksoo.
(<http://www.bahps.org/etbl>)

FA = Eesti Filmiarhiiv (<http://www.filmi.arhiiv.ee/>)

FOTIS = Rahvusarhiivi fotode andmebaas (<http://www.ra.ee/fotis/>)

Geni (<http://www.geni.com/people>)

ISIK = Eesti biograafi line andmebaas ISIK
(<http://galerii.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?m=frontpage>)

KrS = Kreutzwaldi sajand
(http://krzwlive.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?table=Persons)

Latviešu = Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918.gadam
(<http://lgdb.lnb.lv/index/person/829/>)
MeL = Mesindusleksikon (<http://aps.emu.ee/terminid/index.php/index/2.shtml>)
Naised Eesti parlamendis (<http://www.nlib.ee/index.php?id=14889>)
NDB = Deutsche Biographie (<http://www.deutsche-biographie.de/blattem.html>)
NEP = Naised Eesti parlamendis (<http://www.nlib.ee/index.php?id=15071>)
OA = Ohvitseride andmekogu (<http://prosopos.esm.ee/>)
OkM = Okupatsioonide muuseum (<http://okupatsioon.ee/et/andmed-ja-nimekirjad>)
RadioTuba = Eesti raadiotööstuse ajalugu (<http://raadiotuba.and.ee/tehased.html>)
Rotary = Tartu Rotary Klubi 1932–40 liikmed (http://rotary.tartu.ee/liikmed/liikmed_1932/)
Valgamaa ISIK = Valgamaa kodulooline andmebaas ISIK (<http://www.valgark.ee/isik/>)
VE = Virumaa Entsüklopeedia (<http://www.virumaa.ee/entsuklopeedia/>)
VEPER = Väliseesti isikulooline andmebaas (<http://isik.tlulib.ee/>)
VM = Tuntud isikuid Väike-Maarja mailt (<http://www.v-maarja.ee/?part=html&id=35>)
Võro kirjanduse kodoleht (<http://www.wi.ee/voro/index.php/kiraenigu>)
Балтийский архив (<http://www.russianresources.lt/archive/>)

Arhiiviallikad

EAA = Eesti Ajalooarhiiv (Tartus)
ERA = Eesti Riigiarhiiv (Tallinnas)
ERAF = Eesti Riigiarhiivi fi liaal, endine parteiarhiiv (Tallinnas)
TLA = Tallinna Linnaarhiiv
TÜR = Tartu Ülikooli Raamatukogu
РГАЛИ = Российский государственный архив литературы и искусства (Venemaa Riiklik Kirjandus- ja Kunstiarhiiv)